

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

CİLT : 18 SAYI: 2
AĞUSTOS 2021

ISSN: 1304-8120

E-ISSN: 2149-2786

E-ISSN: 2149-2786

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

**CİLT/Volume
18**

**SAYI/Issue
2**

**YIL/Year
2021**

**Yayınlanma Tarihi / Publication Date
28.08.2021**

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

Sahibi / Publisher

(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Social Sciences Institute)

Prof. Dr. Niyazi CAN (Rektör / Rector)

Baş Editör / Chief Editor

Prof. Dr. Burcu ERŞAHAN

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Doç. Dr. Burak TELLİ

Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Burcu ERŞAHAN
Prof. Dr. İbrahim Ethem TAŞ
Prof. Dr. Orhan DOĞAN
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN
Doç. Dr. Burak TELLİ
Doç. Dr. Erkan Hasan ATALMIŞ
Doç. Dr. Mustafa ÇABUK
Doç. Dr. Sadi GEDİK
Dr. Öğr. Üyesi Cuma SUNGUR
Dr. Öğr. Üyesi Meltem KILIÇ

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinin ilgi alanlarına giren, çok yönlü olarak tartışma, araştırma ya da uygulamalar sonucunda üretilen bilimsel çalışmaları ve çözümleri içeren “**hakemli**” bir dergidir. Dergimiz **ULAKBİM TR DİZİN, SOBIAD** ve **Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index)** tarafından taranmaktadır. Dergimizde yayımlanan makalelerdeki her türlü sorumluluk yazarlara aittir. Dergi Nisan-Ağustos-Aralık aylarında olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

İngilizce Düzeltmen / English Redactor
Öğr. Gör. Şerife DURNA

Şekil ve Dizgi Sorumlusu
Doç. Dr. Burak TELLİ
Dr. Öğr. Üyesi Meltem KILIÇ

Teknik Koordinatör
Zafer TABAK

Dergi Yazışma Adresi / Correspondence Adress :

Sosyal Bilimler Dergisi
Yayın Kurulu Başkanlığı
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü
Avşar Yerleşkesi-Kahramanmaraş

	0 344 280 18 46
Tel	0 344 280 18 45
	0 344 280 18 48
Faks	0 344 280 18 40
E-mail	ksusbd@ksu.edu.tr

**KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

**Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Journal of Social Sciences**

DANIŞMA KURULU* / Advisory Board*

- Prof. Dr. Abdulvahab BAYDAŞ** - Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR - Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Sadık ÖNCÜL - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin KAR - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa PAKSOY - Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Tuba BÜYÜKBEŞE - Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Doç. Dr. Fikret BİRDİŞLİ - İnönü Üniversitesi

**: İsimler unvan ve alfabetik sıraya göre dizilmiştir.*

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 18, Sayı / Issue: 2, Yıl / Year: 2021

Yayın Tarihi / Publication Date: 28.08.2021

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EĞİTİM BİLİMLERİ / EDUCATIONAL SCIENCES

Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitiminin Yazma Becerisine ve Yazmaya Yönelik Tutuma Etkisi
The Effect of Metacognitive Writing Strategies on Writing Skills and Writing Attitudes
Teymur EROL, Hasan KAVRUK

741-771

Türkiye’de Teknoloji ile İlgili Yapılmış Eğitim Programları ve Öğretim Lisansüstü Tezlerin Teknoloji ve Araştırma Eğilimleri: 2015-2020 Dönemi
Technology and Research Tendencies of the Master and Doctoral Thesis about Technology in the Fields of Curriculum and Instruction in Turkey: 2015-2020 Period
Vildan DONMUŞ KAYA, Mehmet EROĞLU

772-807

Çocuk Dergileriyle Zenginleştirilmiş Türkçe Dersinin Temel Dil Becerileri Üzerindeki Etkileri: Bir Eylem Araştırması
The Effects of Turkish Lesson Enriched with Children's Periodicals on Basic Language Skills: An Action Research
Fatih TANRIKULU

808-838

FİLOLOJİ / PHILOLOGY

Bildungsroman Bağlamında Süheyl ü Nevbahâr Mesnevisi’ni Okumak
Reading The Süheyl ü Nevbahâr Masnavi in The Context Of Bildungsroman
Özkan CİĞA

839-856

<p>Memleketten Mektebe Yerli Şiir ve Muhit Teşekkülü Açısından Maraş Örneği <i>Local Poetry and Literary Neighborhood from School to Anatolia In Terms of Maraş Example</i> İlknur TATAR KIRILMIŞ</p>	<p>857-874</p>
<p>GÜZEL SANATLAR / FINE ARTS</p>	
<p>Performans Sanatı ve Ritim Özelinde Nezaket Ekici'nin "Imagine / Hayal Et" Performansının Göstergebilimsel Analizi <i>Semiotic Analysis of "Imagine" Performance Nezaket Ekici's Specific to Performance Art and Rhythm</i> Mehmet Ali BÜYÜKPARMAKSIZ, Günsu YILMA ŞAKALAR</p>	<p>875-894</p>
<p>Osmanlı Mimarisinde Kullanılan Nebati Motiflerin Modern Soyut Türk Resmine Katkıları <i>The Contribution of Nabataean Motifs Used in Ottoman Architecture to Modern Abstract Turkish Painting</i> Tuncay ÇİÇEK</p>	<p>895-908</p>
<p>İLAHİYAT / THEOLOGY</p>	
<p>Les Miracles Dans L'islam Comme Preuve De La Mission Prophetique <i>Peygamberliğin Delili Olarak Mucizeler</i> Mustafa CAN</p>	<p>909-939</p>
<p>SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER / SOCIAL, HUMAN AND ADMINISTRATIVE SCIENCES</p>	
<p>Bürokrasiye Eleman Yetiştiren Yöneticilik Okulu Olarak Enderun Mektebi: Kurumsal Bir Değerlendirme <i>Enderun School As A Administratorship School That Trains Staff to Bureaucracy: An Institutional Evaluation</i> Erkan ARSLAN</p>	<p>940-964</p>

Bir Üniversite Öğrenci Yemekhanesinde Simülasyon Modeli Uygulaması Simulation Model Application In A University Student Refectory Emre ASLAN, Nermin ÖZDEMİR	965-978
Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkisinin Mukayesesi <i>Comparasion of Human-Place Relationship Between Lifestyle of Mobile Hunter-Gatherer Groups and Lifestyle of Sedentary of Farmers Community</i> Ozan Arslan AYTAN	979-1012
Lojistik Dış Kaynak Hizmeti (3PL) Sağlayan İşletmeler ile Hizmet Alan İşletmelerin Arasındaki İletişim, İşbirliği ve Bilgi Paylaşımının Lojistik Performansına Etkisi: Kahramanmaraş İlinde Bir Alan Çalışması <i>The Effect of Communication, Cooperation and Information Sharing on Logistics Performance Between the Businesses which are Providing Logistics Outsourcing Service (3PL) and Purchasing the Service: A Case Study in Kahramanmaraş Province</i> İsmail BAKAN, Zümrüt Hatice ŞEKKELİ	1013-1033
VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası ile Bizans için önemi ve Bizans'ın Maraş Halkını Trakya'ya Yerleştirme Politikası <i>The importance of Marash (Germanicia) for the Islamic World and Byzantium between the 8th and 10th Centuries and the Byzantine Policy of Settling the People of Marash in Thrace</i> Sedat BİLİNİR	1034-1056
Kemalizm'in İnşasında Bir "İdeolojik Devlet Aygıtı" Olarak Ordu <i>The Army As An "Ideological State Apparatus" in the Construction of Kemalism</i> Levent BÖRKLÜOĞLU	1057-1079
Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performans Üzerine Etkisinde Etik Liderliğin Aracı Rolü <i>The Mediating Role of Ethical Leadership in the Effect of Organizational Justice on Contextual Performance</i> Tuba BÜYÜKBEŞE, Hasan GÜNDOĞDU	1080-1101

<p>Sinemada Toplumsal Cinsiyetin İdeolojik İşlevleri: Mor Yıllar Film Analizi <i>Ideological Functions of Gender in Cinema: The Color Purple Film Analysis</i> Gönül CENGİZ</p>	1102-1115
<p>Sosyal Medya Reklamlarının Etkinliği, Empati Duygusu ve Satın Alma Niyeti Üzerine Ampirik Bir Araştırma <i>An Empirical Investigation on the Effectiveness of Social Media Advertising, Empathy Expression and Intention of Purchasing</i> Vural ÇAĞLIYAN, Emel GELMEZ, Gizem GÜRAKAN</p>	1116-1139
<p>Kamu Yönetiminde Siyasallaşma ve Kayırmacılık Sorununa Ahlak ve Adalet Eksenli Çözüm Önerileri <i>Ethics and Justice Oriented Solutions to the Problem of Politicization and Favoritism in Public Administration</i> Ömer ÇAMUR, Ahmet Hamdi AYDIN</p>	1140-1166
<p>Türkiye’de Hoşnutsuzluk Endeksinin Seçmen Tercihleri Üzerindeki Etkileri: 1960-2019 Arası Bir İnceleme <i>The Impact of Misery Index on Voters Prefer in Turkey: An Analysis Between 1960-2019</i> Emre DEMİR, Ali ÇİMAT</p>	1167-1190
<p>Teneke Sac Üreten Bir Firmada Kalite Fonksiyon Göçerimi ile Müşteri Gereksinimlerinin Analizi <i>Analysis of Customer Requirements with Quality Function Deployment in a Tin Plate Manufacturing Company</i> Zülal KENGER DİRİ, Zeynep DOĞAN, Eren ÖZCEYLAN</p>	1191-1203
<p>Üretim Teknolojilerinin Verimlilik Karşılaştırılması: Alüminyum Levha İmalat Uygulaması Productivity Comparison of Production Technologies: Aluminum Sheet Manufacturing Application Ahmet Melih EYİTMİŞ, Rahmi BİLGİNER</p>	1204-1217

<p>An Investigation on Effects of Certificates To Corporate Structure Of Enterprises In Civil Aviation Sector</p> <p><i>Sivil Havacılık Sektöründe Sertifikaların İşletmelerin Kurumsal Yapılarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma</i></p> <p>Sabiha ANNAÇ GÖV, H. Mustafa PAKSOY</p>	1218-1246
<p>Hedef Maliyetleme, Değer Analizi, Kaizen Maliyetleme ve Kısıtlar Teorisinin Entegrasyonu ile Lojistik Maliyetlerde Etkinliğin Sağlanması</p> <p><i>Enhancing the Efficiency of Logistics Costs by Integrating Target Costing, Value Analysis, Kaizen Costing and Theory of Constraints</i></p> <p>Ata KAHVECİ, Ercüment OKUTMUŞ</p>	1247-1279
<p>Üsküp Sancağı'nda Tahmîs-i Âşar Usulü (R.1321/M.1905-1906)</p> <p><i>Tahmis-i Âşar Method in The Skopje Sancak (R.1321/M.1905-1906)</i></p> <p>Kemalettin KOÇ</p>	1280-1302
<p>Katılımcı Yönetimde Önemli Bir Kavram Olarak Örgütsel Demokrasiye İlişkin; Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin ve Dergipark Veri Tabanları Kapsamında Bir İçerik Analizi</p> <p><i>A Content Analysis on Organizational Democracy As an Important Concept in Participatory Management within The Scope of the National Thesis Center, TR Dizin and Dergipark Databases</i></p> <p>Emine Vasfiye KORKMAZ, Adnan ÇELİK</p>	1303-1321
<p>OECD Ülkelerinde Büyüme ve Dış Ticaretin Toplam İşgücüne Etkisi: İki Aşamalı GMM Yöntemi</p> <p><i>The Effect of Growth and Foreign Trade on Total Labor Force in OECD Countries: Two-Step GMM Method</i></p> <p>Yüksel OKŞAK, Tufan SARITAŞ</p>	1322-1345
<p>Kâtibî'nin "Şemsiyye"sindeki Kategorik Tasımlar Üzerine: İçeriklerin Örnekleme, Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi ve Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi</p> <p><i>On the Categorical Syllogisms in "al-Shamsiyya" of al-Katibi: A sampling of Contents, Expressing Them in Terms of Modern Logic and Controlling Them with Venn Diagrams</i></p> <p>Fikret OSMAN</p>	1346-1378

Dış Ticaretin Yeni Bir Belirleyicisi Olarak Marka Değeri <i>Brand Value As A New Determinant Of Foreign Trade</i> Fatma Gül BİLGİNER ÖZSAATÇI, Zeynep KÖSE	1379-1399
Tüketicilerin Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörler: Ordu İli Örneği <i>Factors Effective in The Use Of Credit Card: the Case of Ordu</i> Abdulmuttalip PİLATİN	1400-1426
Kırılgan Beşli Ülkelerinde Büyüme Hangisi Sağlıyor? İhracat mı İthalat mı: Panel Veri Testlerinden Kanıtlar <i>Which Provides Growth in Fragile Five Countries? Export or Import: Evidence From Panel Data Test</i> Ferhat Şirin SÖKMEN	1427-1445
Politika Yapım Sürecinde Plüralist ve Korporatist Sistemlere Alternatif Bir Model: Politik Ağ (Network) Modeli ve İngiltere Örneği <i>An Alternative Model For Pluralist And Corporatist Systems In Policy Making Process: Political Network Model And United Kingdom Case</i> Feza SOLAK TUYGUN	1446-1469
İhracat Büyümenin İtici Gücü mü? Gelişmekte Olan Ülkelerden Kanıtlar <i>Is Export the Driving Force of Growth? Evidence from Developing Countries</i> Sena TÜRKMEN, Sefa ÖZBEK	1470-1484
16-18. Asırlarda Maverünnahr ve Harezmi Bölgelerinde Cereyan Eden Yağma Akınları Üzerine Değerlendirmeler <i>Evaluations on the Raids of Plunder in the Mawara'un-nahr and Khwarezm in the 16th-18th Centuries</i> Selim Serkan ÜKTEN	1485-1509

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

E-ISSN: 2149-2786

Cilt / Volume: 18, Sayı / Issue: 2

Ağustos / August 2021 / Yayınlanma Tarihi: 28.08.2021

Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitiminin Yazma Becerisine ve Yazmaya Yönelik Tutuma Etkisi ^{1*}

Teymur EROL

Öğr. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Rektörlük, Türk Dili Bölümü
erolteymur@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1738-0858>

Hasan KAVRUK

Prof. Dr., İnönü Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
hasan.kavruk@inonu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6352-4985>

Öz

Bu araştırmanın amacı; üstbilişsel yazma stratejilerine dayalı eğitimin yedinci sınıf öğrencilerinin üstbilişsel yazma stratejileri farkındalıklarına, yazma becerilerine ve yazmaya ilişkin tutumuna etkisini incelemektir. Araştırmada karma yöntemlerden açıklayıcı sıralı desen kullanılmıştır. Araştırmanın nicel bölümünde, gerçek deneysel desenlerden biri olan ön test ve son test kontrol gruplu seçkisiz desenden; nitel bölümünde yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Yedinci sınıf öğrencilerinden seçilen çalışma grubu seçkisiz atama yöntemiyle 30'u deney, 30'u kontrol olmak üzere 60 öğrenciden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında, deney grubundaki öğrencilere 10 hafta boyunca üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi verilmiş, kontrol grubunda ise MEB'in mevcut öğretim programı doğrultusunda eğitim yapılmıştır. Araştırmanın nicel verileri duruma göre parametrik ve parametrik olmayan testlerle analiz edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formlarıyla elde edilen nitel veriler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre; üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi, deney grubu öğrencilerinin yazmaya yönelik olumlu tutum geliştirmesinde, üstbilişsel yazma

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 20.04.2021 / 27.07.2021

* Bu makale "Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitiminin Yazma Becerisine ve Yazmaya Yönelik Tutuma Etkisi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Künye Bilgisi: Erol, T. Ve Kavruk, H. (2021). Bir romancının gözüyle Ortadoğu'yu şekillendiren milletler üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin yazma becerisine ve yazmaya yönelik tutuma etkisi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 741-771. DOI: 10.33437/ksusbd.923783

stratejileri farkındalıklarının ve yazma becerisi başarı düzeyinin artmasında etkili olmuştur. Deney grubundaki öğrenciler, üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi ile ilgili genel olarak olumlu görüş bildirmiştir. Uygulanan deneysel işlem, öğrencilerin yazma becerisine yönelik düşünce ve tutumu ile yazıya başlama duygusunu büyük ölçüde olumlu etkilemiştir. Verilen eğitim, deney grubundaki öğrencilerin yazma alışkanlıklarının artmasına ve yazma kaygılarının azalmasına katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Üstbiliş, Üstbilişsel Yazma Stratejileri, Strateji Eğitimi, Yazma Becerisi, Yazmaya Yönelik Tutum.

The Effect of Metacognitive Writing Strategies on Writing Skills and Writing Attitudes

Abstract

The purpose of this research is to investigate the effects of education based on metacognitive writing strategies on seventh grade students' awareness of metacognitive writing strategies, their writing skills and their attitudes towards writing. Explanatory sequential design, one of the mixed methods, was used in the study. In the quantitative part of the research, one of the real experimental designs, the pretest and posttest random design with control group; in the qualitative part, semi-structured interview technique was used. The study group selected from the seventh grade students consists of 60 students, 30 of which are experimental and 30 are control, by random assignment method. Within the scope of the study, metacognitive writing strategies training was given to the students in the experimental group for 10 weeks, while the control group was trained in line with the current curriculum of the Ministry of National Education. The quantitative data of the study were analyzed with parametric and non-parametric tests, depending on the situation. Qualitative data obtained with semi-structured interview forms were analyzed by descriptive analysis method. According to the results of the research, metacognitive writing strategies training was effective in developing positive attitudes towards writing in the experimental group students, increasing their awareness of metacognitive writing strategies and the success level of writing skills. Students in the experimental group generally reported positive opinions about metacognitive writing strategies training. The experimental procedure applied greatly positively affected the students' thoughts and attitudes towards writing skills and their sense of starting to write. The training provided contributed to the increase in the writing habits of the students in the experimental group and the reduction of their writing anxiety.

Keywords: Metacognition, Metacognitive Writing Strategies, Strategy Education, Writing Skill, Writing Attitude.

GİRİŞ

Yazma becerisi, tarihsel süreç içerisinde ilkel bir iletişim aracından karmaşık bir beceriye dönüşmüştür. İnsanoğlu bu dönüşüm sürecinde yazıyı kullanarak birikimini kalıcı hale getirebilmiştir (Şimşek ve Erdem, 2021: 269). Doğası gereği disiplinler arası alanlardan yoğun biçimde beslenen dil eğitimi, ortaya çıkan yeni strateji, yöntem ve tekniklere duyarsız kalmamıştır. Başta eğitim bilim olmak üzere, eğitim ve öğrenme psikolojisi, bilişsel psikoloji gibi farklı alanlarda yürütülen çalışmalar, temel dil becerileri eğitiminin yeniden ele alınmasını ve günün ihtiyaçları doğrultusunda güncellenmesini sağlamıştır. Böylece geleneksel kalıplar terk edilmiş, diğer temel dil becerileri gibi, yazma becerisine ait teorik birikimler, pedagojik veriler ışığında yeniden değerlendirilmiştir. Geçmişte çok az kesim tarafından bilinip kullanılan yazı, zamanla en önemli devlet politikalarından biri hâline dönüşmüş, okullar ve çeşitli kurumlar aracılığıyla geniş halk kitlelerine öğretilmeye çalışılmıştır (Aydın ve Kaya, 2021: 181).

Yazma becerisi için literatürde üç ana yaklaşımdan söz edilmektedir: Metni biçim, kelime hazinesi, dil bilgisi vb. açılardan inceleyen ürün/metin odaklı yaklaşım; metnin yazarına ve metinleştirme süreçlerine odaklanan süreç/bilişsel odaklı yaklaşım ile okurun yazma üzerindeki rolünü ve yazarın metin oluştururken hedef kitleyle etkileşimini dikkate alan okur/tür odaklı yaklaşım (Hyland, 2016: 3-4).

Geleneksel yaklaşım olarak adlandırılan ve önceden öğretmen tarafından belirlenmiş birtakım kalıp ve kurallara göre gerçekleştirilen yazma üretimi “ürün odaklı yazma” olarak adlandırılmaktadır (Zamel, 1982: 195). Metinlerin bağlam, yazar veya okuyucudan bağımsız olarak incelenmesi gereken özerk nesnelere olduğu düşüncesi, yaklaşımın temelini oluşturmakta ve metinler bağlamından kopuk özerk nesnelere olarak görülmektedir (Hyland, 2016: 5). Bu anlayış; yapısalcılıktan, Chomsky’nin üretici dönüşümsel dil bilgisi kuramından ve geleneksel anlama modellerinden biri olan parçadan bütüne teorisinden miras olarak kalmıştır.

1900’lü yılların ortalarına kadar tüm dünyada hâkim olan bu yaklaşımda yazı, mekanik dilbilgisi üzerine kurulmuş, yazının niteliği içerikten ziyade şekil açısından ölçülmüştür. “Özerk bir nesne olarak” metinler, öğrenciler tarafından bitirildikten sonraki haliyle değerlendirilmiş ve cümle düzeyinde ortaya konulan performanslar derecelendirilmiştir. Metin için gramer, sözdizimi ve mekanik yeterli görülmüştür (Yi, 2006: 19). Bireyin zihin evreninde var olan ve birtakım süreçler sonucunda metne dönüştürülen kavram, olay, duygu ve düşünceler bu

anlayışta göz ardı edilmiştir. Aynı şekilde, yazma sürecinde, zihinsel planda ortaya çıkan sorun alanları ile metinleştirme sürecinde ortaya çıkan eş zamanlı ve yinelemeli işlemler dikkate alınmamıştır. Zihinsel süreçleri göz ardı eden bu yaklaşımda bireysel farklılıklar ve yazma kaygısı gibi üretimin niteliğini doğrudan etkileyen faktörler de önemsenmemiştir. Bunlara ilaveten, öğrencinin akademik başarısında olumsuzlayıcı bir ölçme aracı olarak kullanılan yazılı anlatım, önceden belirlenmiş bir konu etrafında, tek seferlik ve çizgisel bir üretim olarak görülmüştür. Metinleştirme süreçlerini belli şablon ve kurallarla sınırlayan ürün odaklı yazma anlayışı zamanla eleştirilmiş (Ülper, 2008: 37-41) ve 1960'lı yıllardan itibaren süreç odaklı yazma anlayışı yaygınlık kazanmıştır.

Süreç odaklı yazma üretimi ile ilgili öncül araştırmalar, daha çok profesyonel yazarların metinleri oluştururken neler yaptıkları üzerinde yoğunlaşmıştır (Brandi, 2010: 11). Ancak geçen yüzyılın ortalarından itibaren, eğitim bilimleri alanındaki gelişmeler, yazma becerisinin statik düşünce ve yapılardan ziyade, sürece dayalı kimi zihinsel işlemlerle yürütüldüğüne dair düşüncenin filizlenmesini sağlamıştır. Bu düşüncenin gelişiminde; dinamik kültürün paydaşı ve parçası olan dilin de dinamik bir yapıda olduğunu ve sürekli değiştiğini, dil birimlerinin bağlamından koparılması gerektiğini öne süren anlam bilim ve dil bilim alanındaki gelişmelerin etkili olduğu söylenebilir (Mills, 1953: 20).

1970'lerden sonra yazma sürecinin izlenmesine dayanan deneysel çalışmaların arttığı görülmektedir. 1980'li yıllardan itibaren süreç odaklı yazma anlayışı ile ilgili çalışmalar hem nicelik hem de nitelik olarak artmıştır. Yazma becerisinin iyileştirilmesi amacıyla birçok araştırmacı (Badger ve White, 2000; Scardamalia vd., 1984; Dyson, 1988; Perl, 1980; Raimes, 1985) tarafından deneysel çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar içinde en dikkate değer olanlardan biri kuşkusuz Flower ve Hayes'e aittir. Flower ve Hayes'in (1980: 10) yazma görevini yürütenlerin, süreç içindeki bilişsel akışını sözlü düşünme protokolleriyle kayda aldığı deneysel çalışmaları, alanda büyük kabul görmüş ve bir yazma modeli olarak geliştirilmiştir. Bilişsel süreç modeli olarak adlandırılan bu modelde, çizgisel yaklaşımın aksine süreçler arasında hem ileriye hem de geriye doğru yinelemeli ilişkiler kurulmuştur. Yazma; görev çevresi, yazarın uzun süreli belleği ve yazma süreci adı verilen üç ana yapı etrafında formüle edilmiştir (Flower ve Hayes, 1981: 370).

Flower ve Hayes'in bilişsel yaklaşımının etkisiyle metin üretiminde süreç eksenli yaklaşımların ortaya çıkmasından sonra, üstbilişin yazma sürecinde hayati rol oynadığı görüşü yaygınlaşmıştır. Özellikle, öz düzenleme ve karar verme süreçlerinin yazma performansını artıran kritik rolüne dikkat çekilmiş, yazma becerisinde esas yeteneğin öz düzenleme ve kendini yönetme yeteneği olduğu belirtilmiştir (Farahian, 2017: 736). Nitekim konuyla ilgili kavram ve

yaklaşımlar, ortaya konulan teorik birikimlerle yerli yerine oturunca, yazma eylemi uygulamalı üstbilişsellik olarak tanımlanmaya başlanmıştır (Hacker vd., 2009: 160-164). Bu arada, süreç odaklı birçok deneysel yazma çalışmasında, Flower ve Hayes'in bilişsel süreç modeli ile Vygotsky'nin sosyokültürel gelişim teorisi bütünleştirilmiştir (Vardenburg, 2006: 378). Dil ve düşünce alanındaki başlıca disiplinleri derinden etkileyen Vygotsky kuramı, 1970'li yıllardan itibaren yazma becerisinde de temel başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Sözü edilen bu çalışmalar devam ederken gelişim psikolojisi alanında bellek ve üst bellek gibi kavramlar üzerinde çalışan Flavell'in ortaya koyduğu üstbiliş teorisi birçok öğrenme alanını kısa sürede etkilemiştir (Harten, 2014: 8). Esas itibariyle teorik arka planı eski olmakla birlikte, çocukların bellek yönetme kurallarını öğrenerek bilişsel yeteneklerini geliştirebileceğini düşünen Flavell'in ilk kez 1976'da kullandığı üstbiliş kavramının, bilişle olan ilişkisi, sınırları, ölçümü gibi muğlak alanlar içermesi nedeniyle tartışmalara konu olduğu bilinmektedir (El-Hindi, 1994: 3). Üst bellek kavramı üzerinde yaptığı çalışmalardan hareketle üstbilişe ulaşan Flavell, bilişle ilgili temelde iki yetkinlik alanını öngörmüştür. Bunlardan ilki üstbilişsel bilgi, diğeri ise üstbilişsel kontroldür. Bu ikili yapı, onun üstbiliş tanımlamasında da esas alınmıştır. Flavell, bu ikili yapı ekseninde, üstbilişi, kişinin kendi bilişsel süreçleriyle ilgili bilgisi ve bir amaca yönelik bilişsel süreçlerin izlenmesi ve düzenlenmesi olarak tanımlamıştır (aktaran: Braten, 1991: 182). Flavell ile birlikte, üstbilişin zaman içerisinde neredeyse bir psikoloji ekolüne dönüşmesini sağlayan Brown da üstbilişi, kişinin kendi bilişsel süreçlerine yönelik bilgisi ve bilişsel eylemlerine yönelik kontrolü olarak tanımlamış, öğrencilerin kendileri hakkında sahip oldukları bilgiler ile öğrenme bağlamı hakkındaki bilgilerinin üstbiliş bilgisi olduğunu belirtmiştir (aktaran: Velzen, 2016: 17).

İlk üstbilişsel araştırmaların, ezber gibi görevlerde kullanılan çeşitli stratejilere veya kontrol süreçlerine odaklandığı, 1980 sonrasında ise kapsam bakımından, yazma becerisini de içine alacak biçimde giderek genişlediği görülmektedir (Kim, 1991: 9). Bu çalışmalarda, üstbilişsel yazma stratejileri ana hatlarıyla planlama, izleme ve değerlendirme gibi kontrol edici yönetsel bileşenler şeklinde tasarlanmıştır.

Dil öğrenme stratejileri üzerinde yapılan araştırmaların çoğunda öğrencilerin üstbilişsel bilgi ve süreçlerle meşgul oldukları raporlanmıştır (Chamot, 2005: 125). Üstbilişsel stratejiler bireyin öğrenme süreçlerini kontrol etmek için kullandıkları araçlardır. Öğrenme süreci hakkında düşünmek, öğrenmeyi planlamak, öğrenme sürecinde anlama veya üretimi izlemek ve dil görevi tamamlandıktan sonra öz değerlendirme yapmak üstbilişsel strateji kullanımındır (Chamot vd. 1987: 20). Bu stratejilerin temel görevi bilişi düzenlemeye,

düşünme ve öğrenme süreçlerini kontrol etmeye yöneliktir (Schraw ve Moshman, 1995: 354).

Yazma becerisinin geliştirilmesine yönelik yukarıda değinilen araştırmalara rağmen, erken dönem araştırmalarıyla ortaya konulan teorik yaklaşımların ve pratik uygulamaların istenilen başarının elde edilmesinde yetersiz kaldığını - örneğin Amerika’da, istenilen başarının elde edilemediğini ve ulusal ölçekte “yazma sorunu”nun devam ettiğini- kaydeden çalışmalar bulunmaktadır (Scardamalia, 1984: 3). Scardamalia ve Bereiter’e göre yazma becerisinde öğrencilerin genel olarak zorlandığı beş yeterlik alanı bulunmaktadır: “(a) içerik üretmek, (b) kompozisyonlar için organize bir yapı oluşturmak, (c) hedefleri belirlemek ve nitelikli plan yapmak, (d) yazmanın mekanik yönlerini hızlı ve verimli bir şekilde oluşturmak, (e) metni gözden geçirmek ve hedefleri yeniden düzenlemek” (aktaran: Pressley ve Harris, 2008: 84).

2000’li yıllara kıyasla tüm dünyada daha düşük profilli tekno-dijital toplum yapısının var olduğu, yazışmanın teknolojik araçlarla gerçekleşmediği ve doğal olarak yazma alışkanlığı ve disiplini üzerinde olumsuz etkisi olduğu düşünülen dijital yaşam tarzının henüz ortaya çıkmadığı zamanlarda bile ulusal düzeyde “yazma sorunu”nun varlığından söz edilmesi önemlidir.

Benzer biçimde, Türkiye’de yazma becerisi konusunda sorunlar olduğunu tespit eden çalışmalar (Ayyıldız ve Bozkurt, 2006; Bağcı, 2007; Göçer, 2010; Özbay ve Zorbaz, 2012; Sallabaş ve Temizkan, 2009; Tağa ve Ünlü, 2013; Tok ve Ünlü, 2014; Ungan, 2007) bulunmaktadır. İlköğretimin ilk yıllarından itibaren çocuğa kazandırılmaya çalışılan yazma becerisi, eğitim ve öğretim süreçleri, hatta yaşam boyu devam eden ve ihtiyaç duyulan bir beceridir. Son yıllarda, yapılandırıcı yaklaşımla hazırlanan öğretim programlarında, elbette daha iyi sonuç elde etmek amacıyla, dil becerilerinin zihinsel, duygusal ve sosyal becerilerle ilişkili olarak geliştirilmesine çaba gösterilmektedir (Güneş, 2011: 123). Ancak eldeki veriler, yazma becerisi alanında sorunların devam ettiğini göstermektedir:

Yazma becerisini de içeren dil öğretimi sürekli geliştirilmesi gereken açık yapı bir disiplindir. Günümüzün sürekli değişen ve dönüşen toplumsal yapısı ve buna paralel olarak farklılaşan bireysel gereksinimler dil öğretimi konusundaki yerleşik paradigmanın gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Son yıllarda yapılandırıcı yaklaşımla hazırlanan Türkçe Öğretim Programlarında üstbilgi kavramına vurgu yapılmakta, dil becerileri sınıflar düzeyinde tasnif edilen stratejilere dayalı olarak verilmektedir. Üstbilgisel yazma stratejilerine dayalı olarak yürütülen bu çalışma, kaynağını stratejik yaklaşımdan aldığından, yürürlükteki programın içerik ve hedefleriyle uyum sağlamaktadır.

Yazma becerisinin kazandırılmasında yaşanan sorunların çözümüne katkı sunması beklenen bu araştırmanın problem cümlesi “Üstbilişsel stratejilere dayalı yazma eğitimi, öğrencilerin üstbilişsel yazma farkındalıklarını, yazma becerilerini ve yazma tutumunu nasıl etkilemektedir?” şeklinde belirlenmiştir. Bu doğrultuda aşağıdaki alt problemlere cevap aranmıştır:

Üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi verilen deney grubu öğrencileriyle, üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi verilmeyen kontrol grubu öğrencilerinin;

1. Üstbilişsel yazma stratejileri farkındalıkları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
2. Yazma tutumları arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?
3. Yazma becerisindeki başarı durumlarında anlamlı bir farklılık var mıdır?
4. Deney grubu öğrencilerinin üstbiliş stratejileri kullanılarak yapılan yazma çalışmalarına ilişkin görüşleri nelerdir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Çalışmada, hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerinin birlikte yer aldığı karma yöntemlerden açıklayıcı sıralı desen kullanılmıştır. Bu desen, nicel eğilimin nitel eğilime göre baskın olduğu, nicel verilerin nitel verilerle desteklendiği bir araştırma desendir ve iki aşamadan oluşmaktadır. Nicel verilerin toplanması ve analiz edilmesi ilk aşamada, nicel verileri tamamlayıcı ve açıklayıcı nitelikte olan nitel veriler ise ikinci aşamada toplanır. Böylece ikinci aşama ilk aşamanın üzerine bina edilir (Özden ve Durdu, 2016: 80). Bu desende nitel verilerin kullanılmasındaki aslı amaç daha güçlü sonuçlara ulaşmak (Creswell, 2007: 33), nicel verileri daha ayrıntılı açıklamaktır (Creswell, 2017: 225). Araştırmanın nicel aşamasında, gerçek deneysel desenlerden biri olan ön test ve son test kontrol gruplu seçkisiz desen kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, seçkisiz atama yöntemiyle biri deney diğeri kontrol olmak üzere iki grup oluşturulmuştur.

Araştırmanın nitel boyutunda, öğrenci görüşlerine başvurulmuştur. Görüşleri alınmak üzere öğrenci seçimi yapılırken, amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme kullanılmıştır. “*Bu örnekleme yöntemindeki temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır.*” (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 122). Bu kapsamda seçilen öğrencilerin son test puanları temel ölçüt olarak belirlenmiş; en yüksek, orta ve en düşük puanlı 21 öğrenciyle görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış

görüşme formuyla elde edilen görüşler betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu çalışmadaki bütün veri toplama araçları için İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu-Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulundan 06.07.2020 tarihli ve Karar sayısı: 5 olan Etik Kurul izni alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırma, Kahramanmaraş'ın Onikişubat ilçesindeki AKEDAŞ Ortaokulunda 7/C ve 7/D sınıfı öğrencileriyle uzaktan eğitimle yürütülmüştür. Seçilen ortaokulun eğitsel açıdan il merkezinin genel ortalamasına yakın olması gözetilmiştir. Araştırmanın yürütüldüğü okulda C ve D şubelerinin dersine giren öğretmenlerin çalışmayı gönüllü olarak yürütmeyi kabul etmesi sonucunda, kura yöntemiyle D şubesi deney, C şubesi kontrol grubu olarak seçilmiştir. Ders öğretmenin verdiği bilgiler doğrultusunda, her iki sınıfta derslere genel olarak devam eden öğrencilerden 30'ar kişilik gruplar oluşturulmuştur. Daha sonra iki grup arasında homojenlik olup olmadığını belirlemek için veri toplama araçlarıyla ön testler yapılmış, grupların istatistiksel olarak eşit düzeyde oldukları belirlenmiştir. Çalışma grubunu oluşturan öğrencilerden elde edilen ön test verilerinin normallik sınaması Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1. Deney ve Kontrol Gruplarında Veri Toplama Araçlarından Elde Edilen Ön Test Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Testi Sonuçları

	Testler	Gruplar	N	\bar{X}	Ortanca	Shapiro-Wilk (p)
ÜYSÖ	Ön Test	Deney	30	4.053	4.100	.077
		Kontrol	30	4.120	4.150	.084
YYTÖ	Ön Test	Deney	30	3.717	3.700	.596
		Kontrol	30	3.903	4.000	.123
ÖYBM	Ön Test	Deney	30	66.783	68.150	.415
		Kontrol	30	65.513	66.700	.117

ÜYSÖ: Üstbilişsel Yazma Stratejileri Ölçeği,

YYTÖ: Yazmaya Yönelik Tutum Ölçeği,

ÖYBM: Öğrencilerin Yazdığı Bilgilendirici Metinler

Tablo 1'de; sırasıyla, ÜYSÖ, YYTÖ ve ÖYBM'ye ilişkin öğrenci sayıları, ortalamalar, ortancalar ve normallik sonuçları verilmiştir. Buna göre, deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin; ÜYSÖ, YYTÖ ve ÖYBM ön test verileri normal dağılım göstermiştir ($p > .05$).

Deney ve kontrol gruplarından elde edilen verilerin homojenliği için yapılan Levene testi sonuçları incelendiğinde; ÖYBM ön test puanları ($F = .821$, $p > .05$, $p = .369$) ile ÜYSÖ ($F = .829$, $p > .05$, $p = .366$) ve YYTÖ ($F = .021$, $p > .05$, $p = .885$) puanlarının homojen olduğu tespit edilmiştir.

Uygulama öncesinde, bağımsız gruplar t-testi ile öğrencilerin ön test puanları/giriş davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olup olmadığı incelenmiştir. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin tüm veri toplama araçlarından aldıkları ön test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız gruplar t-testi Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2. Deney ve Kontrol Gruplarında Veri Toplama Araçlarından Elde Edilen Ön Test Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
ÜYSÖ	Deney Grubu	30	4.053	.3277	58	.698	.488
	Kontrol Grubu	30	4.120	.4080			
YYTÖ	Deney Grubu	30	3.717	.4276	58	1.749	.086
	Kontrol Grubu	30	3.903	.3987			
ÖYBM	Deney Grubu	30	66.783	11.93	58	.369	.714
	Kontrol Grubu	30	65.513	14.60			

Tablo 2’de, deney ve kontrol gruplarının üç veri toplama aracında, birbirine yakın ortalamalar elde ettiği görülmektedir. Grupların ortalama puanlarının farklılık taşıyıp taşımadığını belirlemek için yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucuna göre, her üç ölçme aracından elde edilen ortalamalar arasında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durumda, deneysel işlem öncesinde iki grubun üstbilişsel yazma stratejileri farkındalık düzeyi, yazmaya yönelik tutum ile yazma becerisi başarı düzeyi bakımından denklik taşıdığı söylenebilir.

Veri Toplama Araçları

Veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen veri toplama araçlarıyla elde edilmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler nicel ve nitel olmak üzere iki çeşittir. Nicel veriler; üstbilişsel yazma stratejileri ölçeği, yazmaya yönelik tutum ölçeği, öğrencilerin yazdığı bilgilendirici metinler ve bu metinlerin puanlanması için geliştirilen üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik dereceli puanlama anahtarı (DPA) ile toplanmıştır. Nitel veriler ise yarı yapılandırılmış görüşme formuyla elde edilmiştir.

Uygulama Süreci

Tablo 3. Deney ve Kontrol Grubu Uygulama Planı

1. Hafta	Çalışma grubuna ilk haftanın farklı günlerinde üstbilişsel yazma stratejileri ölçeği ile yazma becerisi tutum ölçeğinin uygulanması. Çalışma grubuna ön testin uygulanması.	
Deney Grubu		
2. Hafta	Planlama Stratejisi	Çalışmalar hakkında öğrencilerin

	Alt strateji: Ön Örgütleyiciler	bilgilendirilmesi, etkinliklerin uygulama ilkelerinin sunulması, ön örgütleme ile ilgili eğitimin verilmesi.
3. Hafta	Alt strateji: İşlevsel planlama	İşlevsel planlama stratejisi ile ilgili eğitimin verilmesi.
4. Hafta	Alt strateji: Yönlendirilmiş dikkat İşlevsel planlama	Yönlendirilmiş dikkat ve işlevsel planlama stratejileri ile ilgili eğitimin verilmesi.
5. Hafta	Kendini İzleme Stratejisi Alt stratejiler: Kavramayı izleme Üretimi izleme Stili İzleme	Kavramayı izleme, üretimi izleme ve stili izleme stratejilerini kullanma ile ilgili eğitimin verilmesi.
6. Hafta	Alt stratejiler: Stratejiyi izleme Planı izleme Çift kontrollü izleme	Stratejiyi izleme, planı izleme ve çift kontrollü izleme stratejilerini kullanma ile ilgili eğitimin verilmesi.
7. Hafta	Öz Değerlendirme Stratejisi Alt stratejiler: Üretimi değerlendirme Performansı değerlendirme	Üretimi değerlendirme ve performansı değerlendirme stratejileri ile ilgili eğitimin verilmesi.
8. Hafta	Alt stratejiler: Yeteneği değerlendirme Stratejiyi değerlendirme	Yeteneği değerlendirme ve stratejiyi değerlendirme stratejileri ile ilgili eğitimin verilmesi.
9. Hafta	Üstbilişsel yazma stratejileri kullanarak metin üretme (uygulama) çalışması. Strateji eğitimi sürecinin değerlendirilmesi ve strateji transferine yönelik etkinliklerin yapılması.	
10. Hafta	Çalışma grubuna son haftanın farklı günlerinde son test, üstbilişsel yazma stratejileri farkındalık ölçeği ile yazma becerisine yönelik tutum ölçeği tekrar uygulanması. Öğrencilere yarı yapılandırılmış görüşme formunun uygulanması.	

Etik kurul izni alındıktan sonra, araştırmının uygulama boyutu 07.09.2020-13.11.2020 arasında gerçekleşmiştir. Bütün uygulama çalışmaları ders öğretmeni tarafından yürütülmüştür. Deneysel işlem öncesinde, üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik olarak araştırmacı tarafından hazırlanan etkinlik kitapçıkları ders öğretmeni aracılığıyla deney grubundaki öğrencilere dağıtılmıştır. Bu kitapçıklardaki tüm içerikler literatüre dayalı olarak araştırmacı tarafından üretilmiştir. Etkinlikler, şekiller, sayfa düzeni gibi unsurlar araştırmacı tarafından tasarlanmıştır. Üstbilişsel yazma stratejilerine dayalı olarak hazırlanan etkinlik kitapçığı için MEB'e bağlı ortaokullarda Türkçe öğretmeniği yapan ve Türkçe eğitimi alanında doktora eğitimini sürdüren dört öğretmenden uzman görüşü alınmıştır. Etkinliklerin seviyeye uygunluğu,

hedeflenen kazanımları karşılama düzeyi, uygulanabilirliği, verilme sırası, özerk veya öz düzenleyici öğrenmeyi teşvik ediciliği, sayıca yeterliği, üstbilişsel yazma stratejileri becerisini geliştirmeye katkısı ile öğrencilerin sürece aktif biçimde katılımını yordayıp yordamadığı uzmanlar tarafından değerlendirilmiştir. Uzman görüşleri dikkate alınarak kitapçıklar üzerinde gerekli değişiklikler yapılmıştır. Deney grubundaki etkinlikler, hazırlanan etkinlik kitapçığı dâhilinde yürütülmüştür. Kontrol grubunda ise MEB'in mevcut öğretim programı doğrultusunda eğitim yapılmıştır. Uygulamaların ilk ve son haftası ön testler ve son testlere ayrılmıştır. Aradaki 8 hafta boyunca ikişer ders saatinde uygulama çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik uygulamalar aşağıdaki sırada gerçekleştirilmiştir:

Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi için nicel ve nitel veri analiz yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma denenceleri .05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir. Verilerin normallik gösterip göstermediği Shapiro-Wilk testi ile test edilmiş, betimleme tablosundaki çarpıklık, basıklık, ortalama ve ortanca değerleri dikkate alınmıştır. Homojenlik için Levene testi kullanılmıştır. Levene testi, eşvaryanslılığı esas alan, varyanslar arasında homojenliği belirleyen bir testtir. Testin sig. (p) değerinin 0.05'ten büyük olması durumunda gruplar arasında fark olmadığı, varyansların eşit olduğu sonucuna varılmıştır (Çokluk vd., 2018: 20). Deney ve kontrol gruplarının son testlerinden elde edilen puanların istatistiksel olarak anlamlı fark yaratıp yaratmadığını belirlemek için ön test ile son test arasındaki puan farkı incelenmiştir (Büyüköztürk, 2017: 67)."

Testlerin normallik varsayımını karşılama durumu; gruplar arası karşılaştırmalarda ön test ve son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını belirlemek için bağımsız gruplar t testi, grupların kendi içindeki ön test ve son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını belirlemek için bağımlı gruplar t-testi kullanılmıştır. Testlerin normallik varsayımını karşılamadığı durumlarda; gruplar arasındaki son test puan farkının anlamlılığını belirlemek için Mann-Whitney U testi, grup içi karşılaştırmalarda ön test ve son test puanları arasındaki farkın anlamlı olup olmadığına yönelik ölçümlerde Wilcoxon işaretli sıralar testi yapılmıştır. Öğrenciler tarafından üretilen metinlerin değerlendirmesini yapan puanlayıcıların kendi aralarındaki uyumunu ölçmek için Kendall's W testi kullanılmıştır.

Deney grubundaki öğrencilerin üstbilişsel yazma stratejilerini kullanmaya yönelik görüşlerini içeren nitel veriler, yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formlarıyla elde edilen öğrenci görüşleri betimsel analiz yöntemiyle incelenmiştir. Elde edilen kategoriler, güvenilirliği sağlamak amacıyla, Türkçe eğitimi alanında çalışan iki

akademisyenin görüşüne sunulmuştur. Uzlaşım sağlanamayan hususlar, araştırmacı ve iki uzman tarafından yeniden değerlendirilmiş ve son aşamada sadece görüş birliği sağlanan kategoriler dikkate alınmıştır. Tasnif edilen veriler daha sonra tablo hâline getirilmiş ve yorumlanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Çalışmanın bulguları dört temel problem cümlesi altında incelenmiştir.

Öğrencilerin Üstbilişsel Yazma Stratejileri Farkındalıklarına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Öğrencilerin ÜYSÖ farkındalık düzeyini tespit etmek amacıyla öncelikle grup içi karşılaştırmalar yapılmış, öğrencilerin ön test ile son test puanları arasında fark olup olmadığı belirlenmiştir. Karşılaştırma öncesinde, her bir grubun (grup içi) ÜYSÖ'ye ait erişimi (ön test ile son test puanları arasındaki fark) puanları esas alınarak normallik testi yapılmıştır. Deney ve kontrol gruplarındaki erişim puanlarının Shapiro-Wilk testi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4. Deney ve Kontrol Gruplarının ÜYSÖ'den Elde Ettiği Erişim Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Testi Sonuçları

Gruplar	Veri Top. Aracı	N	\bar{X}	Ortanca	Shapiro-Wilk (p)
Deney	ÜYSÖ	30	.440	.400	.130
Kontrol	ÜYSÖ	30	.047	.050	.579

Tablo 4'teki Shapiro-Wilk testinde, grupların kendi içlerindeki ön test ile son test puan farklarına dayanan erişim puanlarının normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır ($p > .05$). Bu nedenle deney ve kontrol grubunun grup içi karşılaştırmaları bağımlı gruplar t testi ile yapılmıştır.

Tablo 5. Deney ve Kontrol Grubunun ÜYSÖ Ön Test ve Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bağımlı Gruplar T-Testi Sonuçları

Gruplar	Testler	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Deney	Ön test	30	4.053	.3277	29	7.739	.000*
	Son test	30	4.493	.1760			
Kontrol	Ön test	30	4.120	.4080	29	.579	.567
	Son test	30	4.167	.5616			

* $p < .05$

Tablo 5'teki bağımlı gruplar t-testi sonucuna göre, üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi alan deney grubundaki öğrencilerin ölçeğe yönelik ön test ile

T.Erol-H.Kavruk Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitiminin Yazma...

son test toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşmuştur [$t_{(29)} = 7.739$, $p < .05$]. Buna göre, üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin deney grubu üzerinde olumlu etki yaptığı söylenebilir. Deneysel işlem süresince herhangi bir yapay müdahaleye maruz kalmayan kontrol grubunda ön test ve son test verileri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı anlaşılmaktadır [$t_{(29)} = .579$, $p > .05$]. Bu sonuca göre, çalışmanın yürütüldüğü süreç içerisinde kontrol grubu öğrencilerinin üstbilişsel yazma stratejileri farkındalık düzeylerinde anlamlı bir farklılığın meydana gelmediği söylenebilir.

Deneysel işlemin gruplar arasında nasıl bir farklılık oluşturduğunu belirlemek için deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ÜYSÖ farkındalık düzeylerine yönelik son test bulguları da karşılaştırılmıştır. Grupların son test verilerine ilişkin normallik testi Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6. Deney ve Kontrol Gruplarının ÜYSÖ’den Elde Ettiği Son Test Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	Ortanca	Shapiro-Wilk (p)
ÜYSÖ	Deney	30	4.493	4.500	.139
	Kontrol	30	4.117	4.300	.028*

* $p < .05$

Tablo 6’deki Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre, kontrol grubunun ÜYSÖ son test puanları normal dağılım göstermemiştir ($p < .05$). Deney grubunun ÜYSÖ son test puanları ise normal dağılmıştır ($p > .05$). Gruplardan en az birinin verileri normal dağılım göstermediğinden, gruplar arası karşılaştırma yapılırken parametrik olmayan testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ÜYSÖ’ye ilişkin son test puanları Tablo 7’de karşılaştırılmaktadır:

Tablo 7. Deney ve Kontrol Gruplarının ÜYSÖ Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Deney Grubu	30	34.98	1049,50	315.500	.046*
Kontrol Grubu	30	26.02	780,50		

* $p < .05$

Tablo 7’de, son test puanlarının deney ve kontrol gruplarına göre farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan Mann-Whitney U testi sonucuna göre deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık gözlenmiştir ($U = 315.5$; $p < .05$). Bu sonuca göre, çalışmanın bağımsız değişkeni olan üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi deney grubu lehine olumlu yönde etki yaratmıştır.

Öğrencilerin Yazma Tutumuna Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Deney ve kontrol grubunun YYTÖ ön test ile son test puanları arasında fark olup olmadığını belirlemek için erişim puanları esas alınarak normallik testi yapılmıştır. Deney ve kontrol gruplarındaki erişim puanlarının Shapiro-Wilk testi sonuçları Tablo 8’de verilmiştir:

Tablo 8. Deney ve Kontrol Gruplarının YYTÖ’den Elde Ettiği Erişim Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Testi Sonuçları

Gruplar	Veri Top. Aracı	N	\bar{X}	Ortanca	Shapiro-Wilk (p)
Deney	YYTÖ	30	.363	.400	.033*
Kontrol	YYTÖ	30	.173	.300	.550

* $p < .05$

Tablo 8’deki Shapiro-Wilk testine göre, deney grubunun verileri normallik varsayımını karşılamamaktadır ($p < .05$). Kontrol grubunda ise veriler normal dağılmıştır ($p > .05$). Bu nedenle deney grubunun grup içi karşılaştırması yapılırken parametrik olmayan Wilcoxon işaretli sıralar testi (Tablo 9) kullanılmıştır. Kontrol grubundaki veriler normal dağılım gösterdiğinden, karşılaştırmalarda parametrik testlerden biri olan bağımlı gruplar t testi (Tablo 10) kullanılmıştır.

Tablo 9. Deney Grubunun YYTÖ Ön Test ve Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi Sonuçları

Ön Test-Son Test	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	Z	p
Negatif Sıralar	6 ^a	12.50	75.00	2.919	.004*
Pozitif Sıralar	22 ^b	15.05	331.00		
Eşit Sıralar	2 ^c				
Toplam	30				

* $p < .05$

test = ön test

a. son test < ön test

b. son test > ön test

c. son

Tablo 9’da üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi alan deney grubundaki öğrencilerin yazma tutum ölçeği ön test ile son test puanları karşılaştırılmıştır. Buna göre deney grubunun ön test ile son testi arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu farklılık son test lehine gerçekleşmiştir. Şu halde, deney grubunda, deneysel işlemin etkisiyle yazmaya yönelik olumlu tutum geliştiği söylenebilir [$Z = 2.919$; $p < .05$].

Tablo 10. Kontrol Grubunun YYTÖ Ön Test ve Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bağımlı Gruplar T-Testi Sonuçları

Testler	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Ön test	30	3.903	.3987	29	1.872	.071
Son test	30	3.730	.6773			

Tablo 10 incelendiğinde, üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi verilmeyen kontrol grubundaki öğrencilerin, yazma tutum ölçeği ön test ile son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşmadığı anlaşılmaktadır [$t_{(29)} = 1.872, p > .05$].

Deney ve kontrol grubunun YYTÖ son test puanları için gruplar arası karşılaştırmalar da yapılmıştır. Karşılaştırma öncesinde, deney ve kontrol gruplarının son test puanları arasında normal dağılım olup olmadığı incelenmiştir. YYTÖ son test puanlarına yönelik Shapiro-Wilk testi sonuçları Tablo 11’de verilmiştir:

Tablo 11. Deney ve Kontrol Gruplarında YYTÖ’den Elde Edilen Son Test Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	Ortanca	Shapiro-Wilk (p)
YYTÖ	Deney	30	4.070	4.100	.271
	Kontrol	30	3.730	3.750	.319

Tablo 11’deki Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre, grupların verileri normal dağılmıştır ($p > .05$). Bu sonuçlardan hareketle, deney ve kontrol gruplarının puanları bağımsız gruplar t testi ile karşılaştırılmıştır. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin YYTÖ son test puanları Tablo 12’de karşılaştırılmaktadır:

Tablo 12. Deney ve Kontrol Gruplarının YYTÖ Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Bağımsız Gruplar T-Testi Sonuçları

Gruplar	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Deney	30	4.070	.4580	50.935	2.278	.027*
Kontrol	30	3.730	.6773			

* $p < .05$

Tablo 12’deki bağımsız gruplar t testine göre, iki gruba ait son test puanları arasında meydana gelen farklılık istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur [$t_{(50,935)} = 2.278, p < .05$]. Bu durumda, üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin deney grubundaki öğrencilerin yazmaya yönelik tutumunu olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

Öğrencilerin Yazma Becerisindeki Başarı Durumlarına Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Deney ve kontrol gruplarında ÖYBM, araştırmacı tarafından geliştirilen üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik dereceli puanlama anahtarı kullanılarak değerlendirilmiştir. Üretilen metinler üç puanlayıcı tarafından bağımsız biçimde puanlanmıştır. Puanlayıcılar arasındaki uyumu ve puanlamanın geçerlik ve güvenilirliğini test eden Kendall’s W testi sonuçları aşağıda sunulmaktadır:

Tablo 13. Deney ve Kontrol Gruplarında ÖYBM'yi Değerlendiren Puanlayıcılara Yönelik Kendall's W Testi Sonuçları

	Gruplar	Testler	N	Sd	Kendall's W ^a
ÖYBM	Deney	Ön Test	3	29	.884
		Son Test	3	29	.809
	Kontrol	Ön Test	3	29	.890
		Son Test	3	29	.886

Tablo 13'te deney ve kontrol grupları tarafından üretilmiş metinlere üç puanlayıcı tarafından verilen puanların uyumu ile geçerlik ve güvenilirliği Kendall's W testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen sonuca göre puanlayıcılar arasındaki uyum .809 ile .890 arasında değişmektedir. Başka bir ifadeyle puanlayıcılar arasında yaklaşık % 81 ile % 89 arasında uyum gerçekleşmiştir. Bu sonuç, üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik dereceli puanlama anahtarının geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğunu göstermektedir.

ÖYBM'ye ilişkin karşılaştırmalar yapılmadan önce, her bir grubun ÖYBM ilk ölçüm ile son ölçüm puanları arasındaki farkı esas alan erişim puanlarına göre normallik sınaması yapılmıştır. Tablo 14'te bu bulgulara yer verilmiştir:

Tablo 14. Deney ve Kontrol Gruplarında ÖYBM'den Elde Edilen Erişim Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	Ortanca	Shapiro-Wilk (p)
ÖYBM	Deney	30	5.300	3.350	.714
	Kontrol	30	.530	-3.150	.254

Tablo 14'teki Shapiro-Wilk testinde, grupların kendi içindeki ilk ve son puan farklarına dayanan erişim puanları normal dağılım göstermiştir ($p > .05$). Bu nedenle çalışma grubunun grup içi karşılaştırmaları bağımlı gruplar t testi ile yapılmıştır. Karşılaştırmalar Tablo 15'te sunulmuştur:

Tablo 15. Deney ve Kontrol Grubunda ÖYBM'ye İlişkin İlk ve Son Ölçüm Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Bağımlı Gruplar T-Testi Sonuçları

Gruplar	ÖYBM	N	\bar{X}	SS	Sd	t	p
Deney	İlk Ölçüm	30	66.783	11.9305	29	3.306	.003*
	Son Ölçüm	30	72.083	8.2393			
Kontrol	İlk Ölçüm	30	65.513	14.6022	29	.218	.829
	Son Ölçüm	30	66.043	14.2588			

* $p < .05$

Tablo 15'teki sonuca göre, deney grubunda son ölçüm lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşmuştur [$t_{(29)} = 3.306$, $p < .05$]. Bu sonuç, üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin deney grubunun yazma becerisini olumlu yönde etkilediği şeklinde yorumlanabilir. Kontrol grubu verileri incelendiğinde,

bağımlı gruplar t-testi sonucuna göre iki ölçüm arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark söz konusu değildir [$t_{(29)} = .218, p > .05$]. Üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin deney grubuna verildiği sürecin başlangıç ve bitişinde yapılan ölçümler dikkate alındığında, söz konusu süreç içerisinde, kontrol grubunun yazma becerisindeki başarı durumunda anlamlı bir farklılık meydana

Deney ve kontrol grubunda, deneysel işlem sonunda, öğrencilere yazdırılan ve kısaca ÖYBM olarak adlandırılan metinlerden elde edilen puanların normal dağılım gösterip göstermediği incelenmiştir. Gruplarının son ölçümlerinden elde edilen puanlara yönelik Shapiro-Wilk testi sonuçları Tablo 16’da verilmiştir:

Tablo 16. Deney ve Kontrol Gruplarında ÖYBM’den Elde Edilen Son Puanlarına İlişkin Shapiro-Wilk Testi Sonuçları

	Gruplar	N	\bar{X}	Ortanca	Shapiro-Wilk (p)
ÖYBM	Deney	30	72.083	72.150	.001*
	Kontrol	30	66.043	65.850	.022*

* $p < .05$

Tablo 16’deki Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre, deney ve kontrol gruplarında ÖYBM’ye ait son ölçüm puanları normal dağılım göstermemiştir ($p < .05$). Bu nedenle, deney ve kontrol gruplarında ÖYBM’ye yönelik puanlar Tablo 17’de parametrik olmayan Mann-Whitney U testiyle karşılaştırılmıştır:

Tablo 17. Deney ve Kontrol Gruplarında ÖYBM’ye İlişkin Son Ölçüm Puanlarının Karşılaştırılmasına Yönelik Mann-Whitney U Testi Sonuçları

Gruplar	N	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Deney	30	34.73	1042.00	323.000	.060
Kontrol	30	26.27	788.00		

Tablo 17’deki Mann-Whitney U testine göre, deney ve kontrol gruplarının yazdığı bilgilendirici metinlere ilişkin son ölçüm puanları arasında oluşan farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir ($U = 323.0; p > .05$). Tablodaki sonuç, üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin olumlu etkisiyle deney grubu lehine oluşan puan farkının istatistiksel olarak anlamlı düzeye erişemediğini ifade etmektedir. Deney grubunun, kendisine ait ilk ve son ölçüm puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluştuğu halde (bkz. Tablo 15), kontrol grubuyla karşılaştırıldığı son ölçüm ortalamalarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmamıştır. Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin, deney grubundaki öğrencilerin grup içi ilk ve son ölçümlerinde yazma becerisi başarısında anlamlı düzeyde farklılık meydana getirdiği, deney grubuyla kontrol grubunun karşılaştırıldığı ilk ve son ölçümlerde ise üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin

deney grubunda yazma becerisini yeterli düzeyde iyileştiremediği sonucuna varılabilir.

Deney Grubu Öğrencilerinin Deneysel İşlemle İlgili Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Bulgu ve Yorumlar

Üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin etkileri, öğrenci görüşleri doğrultusunda “düşünce ve tutuma etki”, “yazma becerisine katkı”, “yazma alışkanlığına katkı”, “yazma kaygısına etki”, “yazıya başlama duygusuna etki” ve “üstbiliş stratejilerini kullanmaya etki” temalarına göre düzenlenmiştir. Her temanın altında öğrenci görüşleri tematik çerçevelere işlenmiştir.

Tablo 18. Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitime Yönelik Öğrenci Görüşleri

Etki Kategorileri	n	Katılımcılar
ÜYSE'nin düşünce ve tutuma etkisi	Daha güzel, istekli ve özenli yazma	8 Ö1,Ö5,Ö10,Ö12,Ö19,Ö23,Ö24,Ö29
	Olumlu etkilenme	5 Ö3,Ö13,Ö17,Ö21,Ö27
	Daha iyi düşünme	2 Ö20,Ö22
	Yazma hakkında bilgi edinme	2 Ö5,Ö12
	Konuya odaklanma	1 Ö2
	Güzel cümle kurma	1 Ö25
	Yeteneğini keşfetme	1 Ö30
	Yazmayı önemseme	1 Ö18
	Daha kolay konu seçebilme	1 Ö1
	Özgüveni artırma	1 Ö5
ÜYSE'nin yazma becerisine katkısı	Mevcut durumu değiştirmeme	2 Ö7,Ö11
	Yazma becerisini geliştirme	10 Ö1,Ö11,Ö12,Ö13,Ö17,Ö19,Ö21 Ö25,Ö27,Ö29
	Yazmayla ilgili bilgiler edinme	2 Ö3,Ö5
	Yazıya nasıl başlayacağını öğrenme	2 Ö7,Ö24
	Çok yönlü bakmayı sağlama	2 Ö18,Ö23
	Yazmaya karşı ön yargıları yıkma	2 Ö2,Ö20
	Düşünerek ve dikkatli yazma	1 Ö2
	Kendini daha rahat ifade etme	1 Ö10
	Zaman kaybı	1 Ö22
	ÜYSE'nin	Daha sık yazma

T.Erol-H.Kavruk Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitiminin Yazma...

yazma alışkanlığına katkısı	Olumlu etkilenme	7	Ö5,Ö18,Ö19,Ö21,Ö23,Ö25,Ö30
ÜYSE'nin yazma kaygısına etkisi	Mevcut durumu değiştirmeme	5	Ö1,Ö7,Ö13,Ö22,Ö24,
ÜYSE'nin yazma kaygısına etkisi	Kaygıyı azaltma	15	Ö2,Ö3,Ö5,Ö10,Ö12,Ö13,Ö17,Ö18,Ö19,Ö20,Ö23,Ö25,Ö27,Ö29,Ö30
ÜYSE'nin yazma yazmaya başlama etkisi	Etkili olmama	6	Ö1,Ö7,Ö11,Ö21,Ö22,Ö24
ÜYSE'nin yazmaya başlama etkisi	Keyifli ve severek yazma	12	Ö1,Ö2,Ö7,Ö12,Ö13,Ö17,Ö19,Ö20,Ö22,Ö24,Ö25,Ö27
ÜYSE'nin yazmaya başlama etkisi	Özgüveni yüksek hissetme	6	Ö3,Ö5,Ö18,Ö21,Ö29,Ö30
ÜYSE'nin yazmaya başlama etkisi	Güdülenme	2	Ö10,Ö23
ÜYSE'nin yazmaya başlama etkisi	Yazmayı sevmeme	1	Ö11
ÜYSE'nin strateji kullanımına etkisi	Öz değerlendirme stratejileri	8	Ö3,Ö7,Ö10,Ö11,Ö19,Ö20,Ö23,Ö30
ÜYSE'nin strateji kullanımına etkisi	Planlama stratejileri	7	Ö1,Ö13,Ö18,Ö21,Ö22,Ö24,Ö29
ÜYSE'nin strateji kullanımına etkisi	Kendini izleme stratejileri	6	Ö2,Ö5,Ö12,Ö17,Ö25,Ö27

ÜYSE: Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitimi

Tablo 18'de üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin öğrencilerin mevcut düşünce yapısını ve yazmaya karşı tutumunu olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Bu kategoride, katılımcılar tarafından en fazla ifade edilen görüş (n=8), üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin eskiye göre daha güzel, istekli ve özenli yazmayı sağladığına ilişkin görüşlerdir. Öğrencilerden Ö1 bu durumu “...artık ilgimi çeken bir konu olursa daha istekli ve özenerek yazıyorum. Önceden yazı yazarken ilham gelmediği için yazma süreci sıkıntılı geçirdi...” şeklinde ifade etmiştir.

Öğrenci görüşlerinde; verilen eğitimin yazma sorunlarını gidermede yardımcı olduğu, konuya odaklanmayı, bilgi ve özgüveni artırdığı, daha akıcı yazmaya ve daha iyi düşünmeye, yeteneğini keşfetmesine katkı sağladığı ve konu seçimini kolaylaştırdığı dile getirilmiştir. Öğrencilerden Ö5, verilen eğitimle ilgili “...daha çok bilgi edindim. Özgüvenimi artırdı. Zaten severek yazan bir insandım. Şimdi daha düzgün yazmaya başladım. Hikâye ve benzeri metinler yazarken daha akıcı yazmaya başladım. Artık daha özenli yazıyorum.” şeklinde görüş bildirmiştir. Verilen eğitimin etkisiz veya olumsuz olduğunu düşünen öğrenciler de (n=2) bulunmaktadır. Bu kategorideki öğrenciler verilen eğitimin düşünce ve tutumlarında herhangi bir değişiklik meydana getirmediğini söylemişlerdir.

Öğrencilerin önemli bir kısmı (n=10) verilen eğitimin yazma becerilerini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Eğitim süreci, Ö12'nin görüşlerine “nasıl doğru yazabileceğimiz hakkında bilgiler verdi. Bu şekilde daha iyi yazılar yazmamıza yardım etti.” biçiminde yansımış, deneysel işlemin “daha iyi yazı yazma”ya

yardımcı olduğu belirtilmiştir. Üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin yazmayla ilgili bilgiler edinmede (n=2) öğrencilere katkı sağladığı görülmektedir. Bu katkı Ö3 tarafından “...yazma hakkında pek bir bilgi sahibi değildim. Ama artık daha çok bilgi sahibi olduğum için metinleri daha mantıklı ve iyi yazmaya başladım.” şeklinde dile getirilmiştir. Ö5, verilen eğitimin yazma becerisi üzerindeki etkisini “çok fazla yazma bölümleri vardı, yazdıkça yazım düzeldi. Metinlerde yazma hakkında bilgiler vardı. Bu bilgilerden de yararlanarak yazmayla ilgili daha çok bilgi edindim.” biçiminde değerlendirmiştir. Yazıya nasıl başlayacaklarını öğrenme (n=2), yazarken çok yönlü bakma (n=2), yazmaya karşı ön yargıları yıkma (n=2), düşünerek ve dikkatli yazma ile kendini daha rahat ifade etme becerileri öğrencilerin deneysel süreçte edindikleri kazanımlardandır. Öte yandan bir öğrenci yapılan çalışmayı “zaman kaybı” olarak değerlendirmiştir.

Deneysel süreç sonunda görüşü alınan öğrencilerin önemli bir kısmı (n=15) yazma alışkanlıklarının iyileştiğini belirten olumlu ifadeler kullanmıştır. Bununla birlikte, verilen eğitimin mevcut yazma alışkanlıkları üzerinde her hangi bir etkisi olmadığını söyleyen öğrenciler de vardır (n=5). Öğrencilerin bir kısmı (n=8) daha sık yazmaya başladığını, yazmaya daha fazla vakit ayırdığını ifade etmiştir. Deneysel işlemin yazma alışkanlığına etkisi Ö3’ün görüşlerine “haftada bir önemli olayları günlüğüme yazarken artık haftada iki kez yazıyorum.” şeklinde yansımıştır. Sözü edilen etki Ö10 tarafından “...her gece yatmadan önce günlük yazmaya başladım.” olarak ifade edilmiştir.

Öğrencilerin büyük çoğunluğu (n=15) verilen eğitimin yazma kaygılarında azalma sağladığını ifade etmişlerdir. Ö12 deneysel işlemle ilgili olarak “Eskiden yazmadan önce kaygılanırken, artık nasıl yazacağımı bildiğim için daha az kaygılanıyorum.” demiştir. Benzer biçimde Ö25 görüşlerini şöyle ifade etmiştir: “Nasıl yazacağımı öğrendiğim için yazarken kaygılanmıyorum. Çünkü ben herhangi bir şeyi öğrendikten sonra o konu hakkında kaygılarım kayboluyor...”. Her iki öğrenci de yapılacak işin işlemsel bilgisine sahip olmanın, süreci kolaylaştırdığına işaret etmektedir.

Deneysel işlemde sonra öğrencilerin genel olarak yazıya olumlu duygularla başladığı görülmektedir. Ö12 bu durumu “...çünkü artık nasıl yazacağımı biliyorum. Daha özgüvenli hissediyorum. Bu da severek yazmamı sağlıyor.” biçiminde ifade etmiştir. Ö30 yazıya başlarken “...daha özgüvenli ve rahat” olduğunu belirtmiştir. Yazıya başlama duygusuyla ilgili ifade kategorilerinin tamamına yakını olumludur (n=20). Bu durumda üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik eğitimin, öğrencilerin yazıya daha rahat başlamasına yüksek oranda etki ettiği söylenebilir.

Öğrencilerin tamamı yazma sürecinde üstbilişsel yazma stratejilerinden birini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu sonuç, öğrencilerin üstbilişsel yazma stratejilerini yeni görevlere transfer ettiklerini göstermektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Yazmak; zihni harekete geçirmek, sistemli bir biçimde düşünmek demektir. Yazma sürecinde, zihinsel boyutta gerçekleşen ve aslında gözlemlenemeyen karmaşık işlemleri sistematik bir yapıda görünür kılmak, başka bir ifadeyle düşüncüyü metinleştirmek kolay değildir. Çünkü metin üretimi güçlü bir motivasyonun yanında bireyin ancak tecrübeyle kazanabildiği yaşam bilgilerini, okuma ve dinleme gibi alıcı dil becerileriyle elde ettiği birikimleri yerli yerinde kullanmayı gerektirir. Bunlara ilaveten doğru yazmak için strateji bilgisine de ihtiyaç vardır. Bu nedenle yazma işi Fransızca asıllı bir kelime olan ve “*ayrı ayrı parçaları bir araya getirerek bir bütün oluşturma*” (TDK, 2019) anlamına gelen kompozisyon terimiyle karşılanmaktadır.

Doğası gereği bilgi gerektiren, yoğun ve karmaşık süreçler içeren ve mutlaka bir düzen fikri taşıyan yazma işlemi, çoğu zaman öğrenciler tarafından kaygı verici bulunmakta ve öğrencilerde yazmaya karşı isteksizlik oluşabilmektedir. Yazma, bir beceriye dönüştüğünde ise güçlü bir iletişim aracına dönüşmektedir (Hallenbeck, 2002: 227). Yazma becerisi konusunda sözü edilen bu dönüşümün mümkün olduğunu gösteren birçok deneysel çalışma bulunmakta ve yazmanın geliştirilebilir bir beceri olduğu fikri literatürde yer almaktadır (Kantemir, 1991: 114; Karadağ ve Maden, 2014, 272; Karatay, 2015: 23). Bu çalışma da yazma becerisinin geliştirilebilir bir beceri olduğu fikrinden hareket etmekte, üstbilişsel stratejiler üzerinden yazma becerisine odaklanmaktadır.

Çalışmada; üstbilişsel strateji bilgisinin, öğrencilerin mevcut yazma becerisi seviyesine bir bileşen olarak eklendiğinde, yazma üretiminin gelişme sağlayıp sağlamayacağı ve yazmaya karşı olumlu bir tutumun geliştirilip geliştirilmeyeceği incelenmiştir. Çeşitli öğrenme farklılıkları ve öğrenme tarzları olan öğrencilerin, öğrenme sürecinin sorumluluğunu taşıma, karar verme, öğrenme sırasında zihinsel yeteneklerini kullanma gibi aktif öğrenme süreçlerinden geçmesi ve planlama, kendini izleme, öz değerlendirme yapma gibi üstbilişsel stratejileri kullanarak yazma becerisi alanında gelişme göstermesi çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede çalışmada, üstbilişsel yazma stratejilerine dayalı eğitimin yedinci sınıf öğrencilerinin üstbilişsel yazma stratejileri farkındalıklarına, yazma becerilerine ve yazmaya ilişkin tutumuna etkisi ele alınmıştır. Deneysel işlem olarak, öğrencilere on hafta boyunca uzaktan eğitim yoluyla üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi verilmiştir.

Üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin uygulandığı deney grubunda, öğrencilerin üstbilişsel yazma stratejilerine yönelik ön test ve son test puanları arasında son test lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Kontrol grubunda ise farklılık meydana gelmemiştir. Bu bulguya göre, üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi yedinci sınıf öğrencilerinin üstbilişsel yazma stratejileri farkındalık düzeyini artırmada etkili olmuştur. Elde edilen sonuç, literatürdeki benzer çalışma sonuçlarıyla örtüşmektedir.

Negretti'nin (2009) öğrencilerin üstbilişsel farkındalığını araştırdığı çalışmasında, yazma stratejilerinin ve kişisel yazma süreçlerinin iyileştirilmesinde üstbilişsel farkındalığın kilit rol oynadığı belirlenmiştir. Negretti'nin (2012) diğer bir çalışmasında, öğrencilerin bir eğitim öğretim dönemi boyunca yazdıkları akademik metinler analiz edilmiş, üstbilişsel farkındalık ile öz düzenleme ve öğrencilerin bireysel yazma yaklaşımlarını geliştirme arasında ilişki tespit edilmiştir. Shabaya'nın (2004) çalışmasında, bazı öğretim stratejilerinin öğrencilerin üstbiliş becerilerini geliştirmeye yardımcı olduğu, öğrencilerin bir yazar olarak öz algılarının olumlu yönde değiştiği ifade edilmiştir. Araştırma sonuçlarını destekleyen El-Hindi'nin (1994) çalışmasında, deney grubu hem okuma hem de yazma ile ilgili üstbilişsel beceri eğitimi almış, eğitim sonucunda katılımcılar üstbiliş açısından gelişim göstermişlerdir. "Martin (1987), üstbilişsel yazma eğitimi alan öğrencilerin geleneksel yazma eğitimi alan öğrencilere göre düşünce süreçlerinin daha çok farkında olduklarını tespit etmiştir."

Belirtilen araştırmalar üstbiliş dayalı strateji eğitiminin öğrencilerin üstbilişsel yazma stratejilerini kullanma düzeylerini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlara göre, üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin öğrencilerin strateji kullanma becerilerini geliştirici bir değişken olarak yazma çalışmalarında kullanılabilmesi değerlendirilmektedir. Strateji eğitimi de öğrencilerin üstbilişsel farkındalık düzeyine katkı sağlayıcı bir süreç olarak yorumlamak mümkündür.

Üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin uygulandığı deney grubu ile MEB'in mevcut öğretim programı doğrultusunda eğitim yapılan kontrol grubu karşılaştırıldığında; son test puanlarına göre, üstbilişsel yazma stratejileri farkındalık düzeyinde deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi, öğrencilerin üstbilişsel yazma stratejileri farkındalıklarını artırmada MEB'in mevcut Türkçe öğretim programından daha etkili olmuştur. Geleneksel yöntemle ve herhangi bir müdahaleye maruz bırakılmayan kontrol grubunun ön test verilerinden elde edilen sonuç benzer bir sonuç elde etmesi beklenen bir durumdur. Yine üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi verilerek müdahale edilen deney grubunda,

kontrol grubuna göre daha yüksek bir farkındalık ve puan ortalaması elde edilmesi literatürdeki benzer çalışmalarla tutarlık göstermektedir.

Şen'in (2003) deneysel çalışmasında, ilköğretim birinci kademe öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeyleri ile üstbiliş stratejilerini kullanma arasında deney grubu lehine anlamlı fark bulunmuştur. Çakıroğlu ve Ataman (2008) üstbilişsel stratejilerin okuduğunu anlama düzeyi düşük öğrencilerde olumlu yönde etki yaptığını tespit etmiştir. Coşkun'un (2010) araştırmasında, üstbilişsel dinleme stratejilerine yönelik eğitim, deney grubunun dinleme performansında anlamlı düzeyde değişme sağlamıştır. "Melanlıoğlu'nun (2011), üstbiliş strateji eğitiminin dinleme becerilerini geliştirmeye etkisini incelediği çalışmasında deney grubu lehine anlamlı bir fark yakalanmıştır. Melanlıoğlu (2014), okuma eğitiminde üstbiliş stratejilerinden yararlanmanın okuma kaygısını azalttığını belirtmiştir. Katrancı (2012) deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin üstbilişsel dinlediğini anlama farkındalığı arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark olduğunu ifade etmiştir. Üstbilişsel okuma stratejileri öğretiminin okuduğunu anlama başarısına etkisini araştıran Duman ve Arsal (2015), öğrencilerinin üstbilişsel okuma stratejileri ile okuduğunu anlama başarıları arasında ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Öztürk ve Uzunkol'un araştırmasında (2015), ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuma stratejileri üstbilişsel farkındalıkları ve okuma motivasyonları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Üstbiliş stratejileri eğitiminin, ortaokul yedinci sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerileri üzerinde etkisini araştıran Harmankaya (2016), deneysel işlem sonrasında dinlediğini anlama becerileri açısından deney grubu lehine anlamlı bir fark yakalandığını belirlemiştir. Dinleme ve okuma becerileri ile ilgili olan bu araştırmaların ulaştığı sonuçlar ile çalışmamızda ulaşılan sonuçlar arasında tutarlık olduğu görülmektedir."

Üstbilişsel yazma stratejileri eğitiminin uygulandığı deney grubunda, öğrencilerin yazmaya yönelik tutum düzeyi ön test ve son test puanları, son test lehine istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermiştir. Deneysel işlem süresince MEB'in mevcut öğretim programı doğrultusunda eğitim yapılan kontrol grubunda ise anlamlı farklılık oluşmamıştır. Bu durumda, "üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi öğrencilerin yazmaya yönelik tutumlarının iyileşmesinde etkili olmuştur. Deney ve kontrol grupları karşılaştırıldığında; yazmaya yönelik tutuma ilişkin son test puanlarının deney grubu lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı anlaşılmıştır." Buna göre üstbilişsel yazma stratejileri eğitimi öğrencilerin yazmaya yönelik tutumlarının iyileşmesinde MEB'in programına göre daha etkili olmuştur. Ulaşılan sonuç, benzer araştırmalar tarafından desteklenmektedir.

“Katrancı’nın (2012) üstbilgi stratejileri öğretiminin, ilköğretim beşinci sınıf öğrencilerinin dinlemeye yönelik tutumları üzerindeki etkisini araştıran çalışmasında, deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin dinlemeye yönelik tutum erişileri arasında deney grubu lehine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Kıvrak’ın (2019) çalışmasında, üstbilgi stratejilerine dayalı dinleme etkinliklerinin öğrencilerin dinlediğini anlama becerisini geliştirdiği ve dinlemeye yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Meral (2019) yaptığı araştırmada, öğrencilerin üstbilgi dinlediğini anlama farkındalık düzeyi ile dinlemeye ilişkin tutumları arasında yüksek ilişki tespit etmiştir.”

Üstbilgi yazma stratejileri eğitiminin uygulandığı deney grubunda, öğrencilerin yazdığı bilgilendirici metinlere yönelik ilk ölçüm ile son ölçüm puanları dikkate alındığında, öğrencilerin yazma becerisi başarı düzeyinde son ölçüm lehine anlamlı düzeyde farklılık bulunmuştur. Kontrol grubunda ise bir farklılaşma gözlenmemiştir. Bu bulguya göre üstbilgi yazma stratejileri eğitimi öğrencilerin yazma becerisi başarı düzeyini artırmada etkili olmuştur. Deney ve kontrol grupları karşılaştırıldığında; iki grup arasında yazma becerisindeki başarı durumu istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılık göstermemiştir. Üstbilgi yazma stratejileri eğitimi deneysel işlemin başındaki başarı durumlarına oranla, deney grubundaki öğrencilerin yazma becerisi başarı düzeyinde etkili olmuştur; ancak MEB’in programı doğrultusunda eğitim gören kontrol grubuyla fark oluşturacak düzeyde deney grubunun üzerinde etkili olmamıştır. Ulaşılan sonuçların başka çalışmaların sonuçlarıyla benzerlik taşıdığı tespit edilmiştir.

Kaya ve Ateş’in (2016) öyküleyici metinleri esas alan çalışmasında, öyküleyici metin yazma becerilerinde deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir farka ulaşılmıştır. Yurt içinde tespit edilebilen bir diğer çalışmada (Dülger, 2007), üstbilgi stratejilerine dayalı eğitim sonrasında yapılan ölçümde, yapılan müdahalenin deney grubu lehine yazma erişi ve kalıcılığına katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır. Pitenoe, Modaberi ve Ardestani’nin (2017) bilişsel ve üstbilgi yazma stratejilerinin orta öğretim öğrencilerinin yazı içeriklerini nasıl etkilediğini belirlemek için gerçekleştirdikleri deneysel çalışmada, strateji eğitime tabi tutulan öğrenciler yazı içeriğinde daha iyi performans göstermiştir. Lv ve Chen’in (2010) çalışmaları üstbilgi yazma stratejileri eğitiminin yazma becerileri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir. Davis (2009), Vygotsky’nin “yakınsal gelişim alanı” olarak bilinen kuramına dayalı olarak öğretmenlerin üstbilgi aracılığıyla öğrencilerin yazma becerisini nasıl geliştirdiğini ele almış, üstbilgi ile yazma hakkındaki bilgi birikiminin okul ve yaşam boyu öğrenme üzerinde etkisinin olduğu sonucuna varmıştır. Ward’ın çalışması (2009), üstbilgi öğrenme stratejilerine dayanan öğretim sisteminin öğrencilerinin yazma başarısını etkilediğini göstermiştir. Bu

çalışmadaki deneysel uygulamaya benzer biçimde, Darch'ın (2001) yaptığı çalışmada, Bruner'in destek sistemi adını verdiği iskele metaforunun yetenekli öğrencilerin hem üstbilis hem de yazma becerilerini geliştirdiği görülmüştür. Sexton, Harris ve Graham (1998) tarafından öğrenme güçlüğü çeken öğrencilerle üstbiliselliği içeren öz düzenlemeli strateji geliştirme modeli kullanılarak yürütülen çalışmalar, öğrencilerin yazma performansı ve yazma ile ilgili yaklaşımları üzerinde olumlu sonuçlar vermiştir. Sanchez-Villamil'in (1991) çalışmasında üstbilis sel stratejilerin yazma becerisinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmalar, üstbilis stratejilerine yönelik deneysel işlemin öğrencilerin farkındalık düzeylerinde ve yazma becerileri başarı durumlarında olumlu etkiler yaptığını bildirmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürdeki benzer çalışmalarla tutarlı sonuçlara ulaştığını söylemek mümkündür.

Araştırmanın nitel boyutunda, görüşü alınan öğrencilerin; % 90,5'i yazma becerisi ile ilgili düşünce tutumunun, % 95'i yazma becerilerinin ve yazıya başlama duygusunun, % 75'i yazma alışkanlıklarının üstbilis sel yazma stratejileri eğitiminden olumlu yönde etkilediğini, %71,4'ü yazma kaygılarında azalma olduğunu ifade etmişlerdir. Öğrenciler planlama, kendini izleme ve öz değerlendirme stratejilerini yazma süreçlerinde kullandıklarını da belirtmişlerdir. Araştırmanın sonuçları doğrultusunda şu öneriler sunulabilir:

1. Araştırmalar üstbilis in öğretilebilir bir beceri ve öğrenmenin güçlü bir yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Üstbilis sel stratejiler; öğrenme sürecine yoğunlaşma, öğrenmeyi planlama, öğrenme görevini izleme ve kendi öğrenmesini değerlendirme gibi zihinsel beceriler içerir. Bu becerilerin gelişmesi için öğretmenlerin çeşitli öğrenme süreçlerini modellemesi, öğrencilere çoklu uygulama fırsatı tanınması gerekir.

2. Üstbilis sel stratejilerin öğretilmesini esas alan bazı çalışmalar öğrenme güçlüğü çeken öğrencilere yöneliktir. Benzer şekilde, iş birlikli yaklaşımla öğrenme güçlüğü çeken öğrencilerin yazma becerileri geliştirilebilir.

3. Yazma becerisi için sınırlayıcı zamanlar verilerek görevin yerine getirilmesi yerine, görevin yerine getirilmesi için ihtiyaç duyulan zamanın verilmesi yazma kaygısını azaltabilir. Bu durumda, esas olan zaman değil, belirlenen ölçütlerdir.

4. Yurt dışındaki çalışmaların birçoğu, üstbilis stratejilerinin daha çok ikinci dil öğretimindeki etkisine odaklanmaktadır. Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde üstbilis sel stratejilerin kullanımıyla ilgili araştırmalar yapılabilir.

5. Üstbilis stratejileri, aslında işlemsel bilgi adı verilen bilgileri içerir. Planlama, izleme ve değerlendirmeye yönelik bilgiler bu kapsamdadır.

Dolayısıyla bu çalışma işlemsel bilgilerin kazandırılmasına yönelik deneysel bir çalışma olarak da nitelendirilebilir. Benzer bir çalışma benlik bilgisi, dünya bilgisi, görev bilgisi ve strateji bilgisini içeren bildirimsel bilgiye dayandırılarak gerçekleştirilebilir.

6. Yedinci sınıf öğrencileriyle sınırlandırılan bu araştırma, farklı seviyedeki sınıflarla gerçekleştirilebilir.

7. Bu araştırma bilgilendirici metinlerle sınırlı tutulmuştur. Öyküleyici metinler için benzer bir araştırma yapılabilir. Elde edilecek sonuçlar bu çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Aydın, E. ve Kaya, M. (2021). Yazma yöntem ve teknikleri. (Ed. M. N. Kardeş). *Yazma Eğitimi* içinde, (ss. 181-214). Pegem Akademi.
- Ayyıldız, M. ve Bozkurt, Ü. (2006). Edebiyat ve kompozisyon eğitiminde karşılaşılan sorunlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 45-52.
- Badger, R. and White, G. (2000). A process genre approach to teaching writing. *ELT Journal*, 54(2), 153-160. <http://dx.doi.org/10.1093/elt/54.2.153>
- Bağcı, H. (2007). Türkçe öğretmeni adaylarının yazılı anlatıma ve yazılı anlatım derslerine yönelik tutumlarının değerlendirilmesi. *TÜBAR-XXI-Bahar*, 29-61.
- Brandi, N. L. (2010). *The influence of experiential and sociocultural factors on efficacy and instructional practices: four case studies of primary teachers of writing*, [Unpublished doctoral dissertation]. The University of Akron.
- Braten, I. (1991). Vygotsky as precursor to metacognitive theory: I. The concept of metacognition and its roots. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 35(3), 179-192. <http://dx.doi.org/10.1080/0031383910350302>
- Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi.
- Chamot, A. U. (2005). Language learning strategy instruction: current issues and research. *Annual Review of Applied Linguistics*, 25, (pp. 112-130). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/S0267190505000061>
- Chamot, A. U. and O'Malley, J. M. (1987). The cognitive academic language learning approach: A bridge to the mainstream. *TESOL Quarterly*, 21(2), 227-249. <https://doi.org/10.2307/3586733>

T.Erol-H.Kavruk Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitiminin Yazma...

- Coşkun, A. (2010). The effect of metacognitive strategy training on the listening performance of beginner students. *Novitas-ROYAL (Research on Youth and Language)*, 2010, 4(1), 35-50.
- Creswell, J. W. (2007). *An introduction to mixed methods research*. University of Nebraska-Lincoln.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma deseni. Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (Çev. Ed. S. Beşir Demir). Eğiten Kitap Yayınları.
- Çakıroğlu, A. ve Ataman, A. (2008). Üstbilişsel strateji öğretiminin okuduğunu anlama başarı düzeyi düşük öğrencilerde erişimi artırımına etkisi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 1-13.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Darch, B. (2001). *The role of scaffolding in providing the kinds of metacognition that may help more able key stage 3 pupils develop their writing abilities*, [Unpublished doctoral dissertation]. The Open University.
- Davis, B., J. (2009). *A qualitative study of how writing is used in catholic secondary schools to foster students' metacognitive skill development*. [Unpublished doctoral dissertation]. The University of San Francisco.
- Duman, M. ve Arsal, Z. (2015). Türkçe dersinde bilişsel farkındalık okuma stratejileri öğretiminin etkililiği. *Milli Eğitim Dergisi*, 44(206), 5-15.
- Dülger, O. (2007). *The effect of metacognitive strategies on attitudes, achievement and retention in developing writing skills*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- El-Hindi, A. E. (1994). *Relations between metacognition, reading and writing proficiency, and locus of control*, [Unpublished doctoral dissertation]. The Graduate School Syracuse University.
- Farahian, M. (2017). Developing and validating a metacognitive writing questionnaire for EFL learners. *Issues in Educational Research*, 27(4), 736-750.
- Flower, L. and Hayes, J. R. (1980). *Identifying the organization of writing processes*.https://www.researchgate.net/profile/John_Hayes30/publication/200772468_Identifying_the_organization_of_writing_processes/links/56784a4208ae125516ee7cc6.pdf. adresinden 5 Mart 2019'da alınmıştır.

- Flower, L. and Hayes, J. R. (1981). A cognitive process theory of writing. *College Composition and Communication*, 32(4), 365-387. <https://doi.org/10.2307/356600>
- Göçer, A. (2010). Eğitim fakültesi öğrencilerinin yazılı anlatım becerilerinin süreç yaklaşımı ve metinsellik ölçütleri ekseninde değerlendirilmesi (Niğde Üniversitesi Örneği). *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(1), 271-290.
- Güneş, F. (2011). Dil öğretim yaklaşımları ve Türkçe öğretimindeki uygulamalar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 123-148.
- Hacker, D. J., Keener, M. C. and Kircher, J. C. (2009). Writing is applied metacognition. In D. J. Hacker, J. Dunlosky & A. C. Graesser (Eds.), *Handbook of metacognition in education* (pp. 154-172). Routledge.
- Hallenbeck, M. (2002). Taking charge: adolescents with learning disabilities assume responsibility for their own writing. *Learning Disability Quarterly*, 25(4), 227- 246. <https://doi.org/10.2307%2F1511355>
- Harmankaya, M. Ö. (2016). *Üstbiliş stratejileri eğitiminin ortaokul öğrencilerinin dinlediğini anlama becerilerine, dinlemeye yönelik tutumlarına ve dinleme kaygılarına etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Harten, M. D. (2014). *An evaluation of the effectiveness of written reflection to improve high school students' writing and metacognitive knowledge and strategies*, [Unpublished doctoral dissertation]. Boston University School of Education.
- Hyland, K. (2016). *Teaching and researching writing*. Routledge.
- Kantemir, E. (1997). *Yazılı ve sözlü anlatım*. Engin Yayınları.
- Karadağ, Ö. ve Maden, S. (2014). Yazma eğitimi: kuram, uygulama, ölçme ve değerlendirme. (Ed. A. Güzel ve H. Karatay), *Türkçe öğretimi el kitabı* içinde (s. 265-306). Pegem Akademi.
- Karatay, H. (2015). "Süreç temelli yazma modelleri: planlı yazma ve değerlendirme", (Ed. M. Özbay), *Yazma Eğitimi* içinde (ss. 21-43). Pegem Akademi.

T.Erol-H.Kavruk Üstbilişsel Yazma Stratejileri Eğitiminin Yazma...

- Katrancı, M. (2012). *Üstbiliş stratejileri öğretiminin dinlediğini anlama becerisine ve dinlemeye yönelik tutuma etkisi*, [Yayımlanmamış doktora tezi] Hacettepe Üniversitesi.
- Kaya, B. ve Ateş, S. (2016). Üstbilişsel beceri odaklı yazma süreçlerinin dördüncü sınıf öğrencilerinin hikâye yazma becerisine etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 41(187), 137-164.
- Kıvrak, S. (2019). *Üstbiliş stratejilerine dayalı dinleme etkinliklerinin ilköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin dinlediğini anlama becerilerine etkisi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Kim, W-S. (1991). *The role of metacognitive skills in young ESL student writing revision*, [Unpublished doctoral dissertation]. University of Hawaii.
- Lv, F. and Chen, H. (2010). A study of metacognitive-strategies-based writing instruction for vocational college students. *English Language Teaching*, 3(3), 136-144. <http://dx.doi.org/10.5539/elt.v3n3p136>
- Martin, M. J. (1987). *The effects of instruction in metacognitive strategies for composing on reading achievement and writing achievement*, [Unpublished doctoral dissertation]. University of South Carolina.
- Melanlioğlu, D. (2011). *Üstbiliş stratejileri eğitiminin ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin dinleme becerilerine etkisi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Melanlioğlu, D. (2014). Üstbiliş strateji eğitiminin ortaokul öğrencilerinin okuma kaygılarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 107-119.
- Meral, E. (2019). *İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin üstbilişsel dinlediğini anlama farkındalığı düzeyi ile dinlemeye ilişkin tutumları arasındaki ilişki*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Mills, B. (1953). Writing as process. *College English*, 15(1), 19-26.
- Negretti, R. (2009). *Metacognitive awareness in developmental writing students*. [Unpublished doctoral dissertation]. The University of Hawaii.
- Negretti, R. (2012). Metacognition in student academic writing: A longitudinal study of metacognitive awareness and its relation to task perception, self-regulation, and evaluation of performance. *Written Communication*, 29(2), 142-179. <https://doi.org/10.1177%2F0741088312438529>

- Özbaş, M. ve Zorbaz, K. Z. (2012). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin yazma tutukluğu düzeyi üzerine bir değerlendirme. *Western Anatolia Journal of Educational Science*, 3(5), 1-28.
- Özden, M. Y. ve Durdu, L. (2016). *Nitel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Öztürk, E. ve Uzunkol, E. (2015). İlköğretim 4. sınıf öğrencilerinin okuma stratejileri üstbilişsel farkındalıkları ve okuma motivasyonlarının değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 10 (7), 803-814.
- Pressley, M. and Harris, K. R. (2008). Cognitive strategies instruction: From basic research to classroom instruction. *The Journal of Education*, 189(1/2), *Theory, Research, Reflection on Teaching and Learning*, 77-94. <https://www.jstor.org/stable/42748661>
- Sallabaş, M. E. ve Temizkan, M. (2009). İlköğretim öğrencilerinin noktalama işaretlerini doğru olarak kullanabilme düzeyleri ile ilgili bir araştırma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(2), 625-636.
- Sanchez-Villamil, O. I. (1991). *The effects of two metacognitive strategies on intermediate ESL college students' writing*, [Unpublished doctoral dissertation]. Fordham University.
- Scardamalia, M. (1984). Higher order abilities: written communication. *American Educational Research Association*, ERIC.
- Schraw, G. and Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational Psychology Review*, 7(4), 351-371. <http://dx.doi.org/10.1007/BF02212307>
- Sexton, M., Harris, K. R., and Graham, S. (1998). Self-regulated strategy development and the writing process: effects on essay writing and attributions. *Exceptional Children*, 64 (3), 295-311. <https://doi.org/10.1177%2F001440299806400301>
- Shabaya, J. (2004). *The role of pre-service teachers in developing metacognitive awareness strategies among student writers in an urban high school english classroom*, [Unpublished doctoral dissertation]. University of Akron.
- Steinbach, J. C. (2008). *The effect of metacognitive strategy instruction on writing*, [Unpublished master thesis]. University of Kentucky.
- Şen, Ş. (2003). *Biliş ötesi stratejilerin ilköğretim okulu beşinci sınıf öğrencilerinin okuduğuna anlama düzeylerine etkisi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Şimşek, R. ve Erdem, İ. (2021). Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yazma becerisi ve kazanım ilişkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 267-279. <https://doi.org/10.29000/rumelide.895762>
- Tağa, T. ve Ünlü, S. (2013). Yazma eğitiminde karşılaşılan sorunlar üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, 8(8), 1285-1299. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5175>
- TDK (Türk Dil Kurumu), (2019). <https://sozluk.gov.tr/>
- Tok, M. ve Ünlü, S. (2014). Yazma becerisi sorunlarının ilkökul, ortaokul ve lise öğretmenlerinin görüşleri doğrultusunda karşılaştırılmalı olarak değerlendirilmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(50), 73-95. <http://dx.doi.org/10.17755/esosder.04506>
- Ungan, S. (2007). Yazma becerisinin geliştirilmesi ve önemi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 461-472.
- Ülper, H. (2008). *Bilişsel süreç modeline göre hazırlanan yazma öğretim programının öğrenci başarısına etkisi*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Ward, N., B. (2009). *The influence of a metacognitive learning system on the writing achievement of elementary school students*, [Unpublished doctoral dissertation]. Seton Hall University.
- Vanderburg, R. M. (2006). Reviewing research on teaching writing based on Vygotsky's theories: what we can learn. *Reading & Writing Quarterly*, 22, 375-393. <https://doi.org/10.1080/10573560500455778>
- Velzen, V. J. (2016). *Metacognitive learning advancing learning by developing general knowledge of the learning process*. Springer International Publishing.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yi, J. Y. (2006). *Construction of a rating scale for writing assessment in an EFL context*, [Unpublished doctoral dissertation]. The University of Edinburgh.
- Zamel, V. (1982). Writing: the process of discovering meaning. *TESOL Quarterly*, 16(2), 195-209. <https://doi.org/10.2307/3586792>

Türkiye’de Teknoloji ile İlgili Yapılmış Eğitim Programları ve Öğretim Lisansüstü Tezlerin Teknoloji ve Araştırma Eğilimleri: 2015-2020 Dönemi ^{1*}

Vildan DONMUŞ KAYA

Arş. Gör., Fırat Üniversitesi,

Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

vildandnms@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4362-393X>

Mehmet EROĞLU

Arş. Gör., Fırat Üniversitesi,

Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

mehmeteroglu@firat.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1906-5835>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Eğitim Programları ve Öğretim alanında teknoloji ile ilgili 2015-2020 yılları arasında yapılmış Türkiye orijinli tezlerin teknoloji ve araştırma eğilimlerini belirlemektir. Bu amaçla 2015- 2020 yılları arasında eğitim programları ve öğretim alanında yapılan 101 tez içerik analizine dahil edilmiştir. Elde edilen verilere dayalı olarak en fazla tezin 2018 yılında, yapılan tezlerin daha çok yüksek lisans tezi olduğu belirlenmiştir. Tezlerin çoğunun Mersin ve Fırat Üniversitesinde hazırlandığı görülmektedir. Tezlerin konularına bakıldığında daha çok öğretme- öğrenme süreçleriyle ilgili çalışmaların fazlalığı dikkat çekicidir. Bağımlı değişken olarak en çok akademik başarı ve tutum, bağımsız değişken olarak çevrimiçi öğrenme ve ters yüz sınıf ortamlarının çalışıldığı belirlenmiştir. Nicel ve betimsel taramaya dayalı araştırmaların en fazla araştırma yöntemi olarak tercih edildiği tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen tezlerde örneklem grubu olarak ortaokul öğrencilerinin, örneklem büyüklüğü olarak 250 ve üzeri sayıdaki örneklem büyüklüğünün seçildiği görülmüştür. Veri

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 30.09.2020 / 26.08.2021

* Bu çalışma 9-12 Ekim 2019 tarihlerinde 7. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi’nde sunulan ve özet olarak yayınlanan “Technology Tendencies The Thesis Published in Curriculum and Instruction in Turkey: Content Analysis” başlıklı sözlü bildirinin genişletilmiş şeklidir.

Künye Bilgisi: Donmuş Kaya, V. ve Eroğlu, M. (2021). Türkiye’de teknoloji ile ilgili yapılmış eğitim programları ve öğretim lisansüstü tezlerin teknoloji ve araştırma eğilimleri: 2015-2020 dönemi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 772-807. DOI: 10.33437/ksusbd.802860

toplama aracı olarak ise ölçek ve görüşme formlarından sıklıkla yararlanıldığı belirlenmiştir. Verilerin analizinde ise daha çok kestirimsel analizlerin yapıldığı, ANOVA ve t-testi analizlerinin çalışmalarda yoğun bir şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlara göre incelenen tezlerin önemli bir kısmının kuramsal bir yapıya dayalı olarak hazırlanmamasının hem yöntem bakımından sınırlılıkların ortaya çıkmasına hem de uygulama boyutunun eksik kalmasına sebep olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Eğilimi, Araştırma Eğilimi, Eğitim Programları ve Öğretim, Lisansüstü Tez, Betimsel İçerik Analizi.

Technology and Research Tendencies of the Master and Doctoral Thesis about Technology in the Fields of Curriculum and Instruction in Turkey: 2015-2020 Period

Abstract

The purpose of the study is to determine the tendencies of the theses published between 2015-2020 on technology in Curriculum and Instruction. Within the scope of this purpose, content analysis was conducted on 101 theses published in the field of Curriculum and Instruction between 2015-2020. According to the results, it was determined that the most theses were published in 2018 and the published theses were mostly master's theses. Most of the published theses were prepared in Mersin University and Fırat University. When the topics of the published theses are examined, it is noteworthy that there are many studies on teaching-learning processes. It was determined that academic achievement and attitude were the most dependent variables, online learning and flipped learning environments as independent variables in theses. It has been determined that quantitative research and descriptive research are the most preferred research methods. Most secondary school students are chosen as the sample group and 250 and above are preferred as the sample size. It was determined that scale and interview forms were frequently used as data collection tools. In the analysis of the data, it was determined that mostly predictive analyzes were made, and anova and t-test analyzes were used extensively in studies. The results of the research show that the fact that a significant part of the theses are not prepared based on a theoretical structure causes both methodological limitations and lack of practice dimension.

Keywords: Technology Tendency, Research Tendency, Curriculum And Instruction, Postgraduate Thesis, Descriptive Content Analysis.

GİRİŞ

Teknoloji, öğretme-öğrenme ortamlarının kalitesinin arttırması için birçok fırsat sunmaktadır. Ancak bu fırsatların nitelikli ürüne dönüştürülmesi nasıl, ne zaman, nerede ve ne şekilde kullanılacağına bilinmesine bağlıdır. Öğretme-öğrenme ortamlarında teknolojinin nasıl kullanılacağına bilinmesiyle bireylere daha zengin ve aktif olacakları öğrenme ortamları sunulabilir. Ayrıca teknoloji bireylere kendi hızlarına göre ilerleyebilme ve daha önemlisi kendi kendilerine öğrenme imkânı tanır. Teknolojinin yaratmış olduğu bu fırsatlar birçok disiplinde kullanılmasını cazip hatta gerekli hale getirmiştir. Bu durumun sonucu olarak son yıllarda teknolojinin bir disiplin olarak farklı disiplinlerle bir arada kullanıldığı disiplinler arası çalışmalarda da artış görülmeye başlamıştır. Bu alanlardan biri de Eğitim Programları ve Öğretim (EPÖ) alanıdır.

Eğitim teknolojisi ve EPÖ alanı arasındaki ilişki eğitim programlarının bütününe ilgilendiren dinamik ilişkileri içermektedir. Çünkü eğitim teknolojisi, eğitim programının belirlenen hedeflere erişebilmek için gerekli yol ve yöntemlerle birlikte öğretme-öğrenme süreçlerini sistematik biçimde tasarlama, uygulama, değerlendirme ve geliştirmeyi esas alan bir disiplindir (Özkul ve Girginer, 2001). Bu bağlamda iki disiplinin birbirine sunduğu katkılar ve kenetlenme şekilleri dikkat çekicidir. Bu katkıların boyutunu ve yönünü belirleyebilmek adına EPÖ alanında teknoloji çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi EPÖ alanında da sayıları giderek artan teknoloji çalışmalarının belirli zaman aralıklarında tasnif edilmesi, eğilimleri ve araştırmaların sonuçlarına dayalı değerlendirmeler yapılması alanlara ve araştırmacılara yol gösterici niteliktedir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007). Çünkü belli bir alanda yapılan çalışmalar ile ilgili olarak eğilimleri belirlemek için yapılan betimsel içerik analizi, meta analiz ve meta sentez çalışmalarının sonuçları araştırmacılara önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca bu tür çalışmalar son yıllarda pek çok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Meta analiz ve meta sentez çalışmaları araştırmaların bulgularının birleştirilerek yorumlanması üzerine yoğunlaşırken, çalışmaların genel fotoğrafını ortaya koymak için betimsel içerik analizinin kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde yapılan çalışmalar alandaki tüm çalışmaları kapsayacağı gibi, daha geniş alanlarda spesifik konularla sınırlandırılarak da yürütülebilmektedir. Bu noktada özellikle 21. yüzyılın teknoloji çağı olması ve farklı disiplinlerde teknolojiye dayalı çalışmalara verilen önemin artması sebebiyle teknolojinin EPÖ alanındaki eğilimini ortaya koyma gerekliliği doğmuştur.

Alan yazında, EPÖ alanında çalışmaların eğilimlerini belirlemek amacıyla yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmında EPÖ alanındaki lisansüstü tezlerin tasnif edilmesi amaçlanmıştır. Lisansüstü tezleri inceleyen bu çalışmalar incelendiğinde iki tanesinin hem yüksek lisans hem

doktora tezleri üzerine yapıldığı ve 1985-2002 ile 2013 yılına kadar olan yılları kapsadığı görülmektedir (Altın, 2004; Gömleksiz ve Bozpolat, 2013). Bir kısmının ise sadece doktora tezlerinin tasnifine yönelik olduğu ve 1974- 2009, 2009- 2014 ve 2006- 2017 yılları ile sınırlandırıldıkları belirlenmiştir (Hazır Bıkmaz vd, 2013; Kozikoğlu ve Senemoğlu, 2015; Yağan ve Çubukçu, 2019). EPÖ alanında makalelerin içerik analizinin yapıldığı çalışmalarında mevcut olduğu ve bu çalışmaların 2000-2014, 2002-2015, 2007-2011 ve 2005-2013 yıllarındaki makaleleri kapsadığı tespit edilmiştir (Akdemir, Karameşe ve Arslan, 2015; Akşan ve Baki, 2017; Ozan ve Köse, 2014; Yeşilpınar Uyar, 2017). Bunların yanında program geliştirme (Schreglmann, 2016) ve program değerlendirme alt alanlarıyla ilgili çalışmalara da rastlanmaktadır (Kurt ve Erdoğan, 2015; Saracaloğlu ve Dursun, 2010). Ancak bu çalışmaların EPÖ alanındaki çalışmaları genel perspektiften değerlendirdiği teknoloji bağlamına ise çok az değindiği görülmektedir. Ayrıca farklı disiplinlerdeki eğilimlerin teknoloji destekli boyutu ele alınarak sınırlandırılan çalışmaların olduğu görülürken (Akbaba ve Tunagür, 2018; Donmuş ve Akpunar, 2016; Donmuş ve Aygan, 2016; Donmuş ve Eroğlu, 2014; Tatar, Kağızmanlı ve Akkaya, 2013), EPÖ alanında çalışmalarda kullanılan teknoloji eğilimlerinin spesifik olarak irdelendiği veya değerlendirildiği bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Literatür Taraması

EPÖ alanının temelini oluşturan eğitim programlarının tarihine bakıldığında program kavramının ortaya çıkışı 20. yüzyılın başlarına denk gelmektedir (Demirel, 2012; Mednick, 2006). Kavram olarak programa bakıldığında ise kökeninin Yunanca’dan geldiği ve “Genel olarak yapılması gereken bir işin bölümlerini, her bölümün yapılış sırasını, zamanını ve nasıl yapılacağını gösteren bir tasarı” olarak tanımlandığı görülmektedir. (Büyükkaragöz, 1997:1). Eğitim ve öğretimin de programlı bir iş olarak yapılmasından (Büyükkaragöz, 1997) hareketle Varış (1978: 17)’a göre eğitim programı “bir eğitim kurumunun, çocuklar, gençler ve yetişkinler için sağladığı, milli eğitimin ve kurumun amaçlarının gerçekleşmesine dönük tüm faaliyetleri” olarak tanımlanmaktadır. Eğitim programları ile ilgili yapılmış ilk çalışmanın, Franklin Bobbitt tarafından 1918 yılında yazılan “The Curriculum” kitabına dayandığı birçok eğitimci tarafından kabul görmüştür (Smith, 2000; Ornstein, 1988). Bobbitt’in bu çalışmasıyla birlikte eğitim programlarının, eğitim bilimlerinde bir alan olarak yer bulduğu söylenebilir. Bobbitt (1918) eğitim programını “çocuklar ve gençlerin yetişkin hayatını oluşturan ilişkileri iyi idare edebilme becerisi geliştirerek yapmaları ve tecrübe etmeleri gereken ve her açıdan bir yetişkinin ne olması gerekiyorsa o hale getiren yaşantılar dizisi” şeklinde tanımlamaktadır (Akt: Arı, 2015: 3). Alanda Bobbitt’i Ralph W. Tyler ve Hilda Taba takip etmektedir (Akpınar, 2013; Akpınar, 2012; Demirel, 2012). Eğitim programı modellerine bakıldığında Tyler modeli, Taba Modeli ve her iki program

geliştiricinin birlikte önerdiği Tyler-Taba modeli, Tyler ve Taba'nın alana katkı sağlayan öncülerden olduğunu gözler önüne sermektedir.

Türkiye’de EPÖ alanının tarihsel gelişimi ve EPÖ teknoloji ilişkisi

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından sonra 1924’lü yıllardan 1950’li yıllara kadar yer bulan müfredat programı kavramının, eğitim programı olarak ifade edilmesi ve bir çalışma alanı olarak kabul edilmesi, eğitim için yurtdışına gönderilen bilim insanlarımızın katkılarıyla 1960’lı yılların sonuna denk gelmektedir (Akpınar, 2012). Türkiye’de eğitim programı geliştirme çalışmaları ilk olarak ilkökul programlarıyla başlamış ve bunları ortaöğretim programları takip etmiştir (Büyükkaragöz, 1997). Birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi Türkiye’de de program geliştirme çalışmaları birçok denemeden geçerek bugünkü durumuna gelmiştir (Demirel, 2012). Eğitim programları ve öğretim alanının temelini Eğitim bilimleri Kürsüsü ile 1965’te kurulan Ankara Üniversitesi, Eğitim (Bilimleri) Fakültesi oluşturmaktadır (Tanju, 1990, Akt: Demirhan İşcan ve Hazır Bıkmaz, 2012). 1971’de bölüm olarak lisans eğitiminde de yer bulan Eğitim programları ve öğretim alanı hem lisans hem lisansüstü eğitim fırsatlarının sunulduğu bir alan halini almıştır. Ancak YÖK tarafından, lisans mezunlarının iş bulamaması ve farklı sahalarda çalışmak zorunda kalmaları gerekçe gösterilerek 04.11.1997 tarihli ve 97.39.2761 sayılı yasa ile “Eğitim Programları ve Öğretim” alanında lisans programları kapatılmıştır (Gömleksiz ve Bozpolat, 2013). Bu nedenle EPÖ sadece lisansüstü düzeyde öğretim vermeye devam etmiştir. Lisansüstü düzeyde öğretime devam eden alan, artık neredeyse Türkiye’deki her üniversitede bulunmaktadır.

Türkiye’de EPÖ alanının lisansüstü eğitim olarak yaygınlaşması bu alanla ilgili lisansüstü tezlerin sayısının da artırmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan tezlerde EPÖ ve teknoloji ilişkisi aşamalı olarak öne çıkmaya başlamıştır. Türkiye’de EPÖ alanında yapılan tezlerden ulaşılanlara bakıldığında gerek alandaki ilk çalışmalardan olması gerek teknoloji disipliniyle ilgili ilk olması bakımından Keser (1988) tarafından hazırlanan bilgisayar destekli öğretim için bir model önerisinin sunulduğu çalışma dikkat çekmektedir. Güneş (1991) tarafından Bilgisayarla öğretimde değişik yaklaşımların öğrenme üzerindeki etkilerinin incelendiği çalışma ise alanda teknoloji disiplinini içeren bir diğer çalışmadır. Yine bilgisayarların eğitimde kullanımıyla ilgili çalışmalar ilerleyen yıllarda devam ederken (Uzunboylu, 1995; Çeliköz, 1996; Gökdaş, 1996; Somuncuoğlu, 1996; Yurdakul, 1998), Özerbaş (1996) TV’lerin açık öğretimde kullanılmasıyla ilgili çalışma yaparak uzaktan eğitime dikkat çekmiştir. Bir ürün ortaya koyarak o ürünün geliştirilmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili ilk çalışma ise Semerci(1999) tarafından Öğretim amaçlı çoklu ortam yazılımı geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi çalışmasının olduğu görülmektedir. İnternetin dünyada eğitim sisteminde kullanılmaya başlanması ve Türkiye’de internetin

varlığını hissettirmeye başladığı yıllarda Kılıç (2002) Web temelli öğrenmede baskın öğrenme stilinin öğrenme etkinlikleri tercihi ve akademik başarıya etkisi isimli çalışmasıyla, internetin EPÖ alanında kullanıldığı ilk tez çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirtilen bu çalışmalar Türkiye’ de EPÖ alanında teknoloji odaklı çalışmalarının köşe taşlarını oluşturmaktadır. Günümüzde ise EPÖ alanında teknoloji ile ilgili çalışmalar artarak devam etmektedir.

EPÖ alanındaki lisansüstü çalışmaların eğitim bilimleri alanının gelişmesine ve daha yenilikçi eğitim uygulamalarının gerçekleştirilmesine katkı sunması gerekmektedir (Kozikoğlu ve Senemoğlu, 2015). Bu bağlamda EPÖ alanında yenilikçi yaklaşımlardan biri olan teknoloji destekli çalışmalarda tercih edilen teknolojilerin neler olduğunun belirlenmesinin araştırmacılara yol göstermesi beklenmektedir. Ayrıca teknolojinin kullanıldığı çalışmaların eğitim teknolojisi/eğitimde teknoloji kullanımı boyutunun belirlenmesi -alanın özellikle öğretme-öğrenme kuram-model-yöntem-teknikleriyle doğrudan ilgili olmasından yola çıkarak- araştırmacılara teknolojinin hangi öğretme-öğrenme kuram-model-yöntem-teknikleriyle desteklendiğini gözler önüne sererek alanda çalışılmamış konuların belirlenmesine açısından oldukça önemlidir. Teknoloji eğilimlerinin belirlenmesinin yanında bu çalışmalardaki araştırma eğilimlerinin belirlenmesi, EPÖ alanındaki teknoloji araştırmalarına yön verdiği gibi, EPÖ alanındaki araştırma politikalarının geliştirilmesine de önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın genel amacı Türkiye’de 2015–2020 yılları arasında EPÖ alanında yapılan teknoloji eğilimli tezleri çeşitli değişkenlere göre analiz ederek bu alanda yaşanan eğilimlerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda aşağıda belirtilen araştırma sorularına cevap aranmıştır:

EPÖ alanında teknoloji ile ilgili 2015-2020 yılları arasında yapılmış Türkiye orijinli tezlerin;

1. Yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Yapıldıkları üniversitelere göre dağılımı nasıldır?
3. Çalışma konularına göre dağılımı nasıldır?
4. Çalışılan bağımlı değişkenlere göre dağılımı nasıldır?
5. Çalışılan teknoloji konularına (bağımsız değişken) göre dağılımı nasıldır?
6. Eğitim-teknoloji ilişkisine göre dağılımı nasıldır?
7. Araştırma sorusu/hipotez sayılarına göre dağılımı nasıldır?

8. Kullanılan araştırma yöntem ve desenlerine göre dağılımı nasıldır?
9. Tercih edilen örneklem grubu, örneklem büyüklüğü ve örneklem belirleme yöntemine göre dağılımı nasıldır?
10. Kullanılan veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?
11. Kullanılan veri analiz yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?

YÖNTEM

Bu araştırma içerik analizi çalışmasıdır ve içerik analizi çalışmalarından betimsel içerik analizi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. İçerik analizi, birbirine benzer verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir forma göre düzenleyerek yorumlanmasını sağlamaktadır (Creswell, 2012). İçerik analizi sözel, yazılı ve diğer materyallerin nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmesine olanak tanıyan bilimsel bir yaklaşımdır (Tavşancıl ve Aslan, 2001). Betimsel içerik analizi ise belirli bir konu ile ilgili yapılan çalışmaların eğilimlerinin ve araştırma sonuçlarının tanımlayıcı bir boyutta değerlendirilmesini içeren sistematik çalışmalardır (Lin, Lin ve Tsai, 2014).

Araştırmada incelenen tezlere ölçüt örnekleme yöntemi ile Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) ulusal tez veri tabanından ulaşılmıştır. Belirlenen ölçütler şöyledir:

1. Tezlerin EPÖ bilim dalı, Eğitimde Program Geliştirme Bilim Dalı, Eğitim Programları Ana Bilim Dalı veya EPÖ Ana Bilim Dalında hazırlanmış olması
2. Tezlerin 2015-2020 yılları arasında yapılmış olması
3. Tezin tam metnine ulaşılabilir olması
4. Tez başlığında teknoloji ile ilgili bir ifadenin yer alması.

YÖK veri tabanında 2020 yılının Haziran ayında yapılan taramada, ilk üç ölçüte göre toplam 1370 tez olduğu belirlenmiştir. Dördüncü ölçüte göre tez başlığında teknolojiyle ilgili herhangi bir betimlemenin yer aldığı 110 tez olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda tespit edilen tezlerin analizi için Microsoft Office MS Excel'de hazırlanan "Tez Sınıflama Formu" kullanılmıştır.

Verilerin analizi

Tezler içerik analizi yapılarak, yüksek lisans ve doktora tezi olma durumlarına, yıllarına, makalenin konusu, yöntemi, örnekleme veya çalışma

grubuna, örneklem büyüklüğüne, veri toplama araçlarına, veri analiz yöntemlerine, teknolojinin hangi boyutta kullanıldığı ve kullanılan teknolojinin ne olduğuna göre incelenmiştir. Bu aşamada 7 tez sınıflama formuna göre birçok belirlenen kategoride net ifadelerde bulunulmamış olması sebebiyle çalışma dışı bırakılarak, nihai olarak 101 tez üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir. İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım & Şimşek, 2006). Bu bağlamda bu çalışmada daha önceden belirlenmiş kategorilere göre veriler kodlanarak temalar elde edilmiştir. Daha sonra veriler ve temalar düzenlenmiştir. Ayrıca içerik analiziyle incelenen çalışmalardan elde edilen veriler yüzde ve frekans kullanılarak analiz edilmiştir. Oluşturulan Excel dosyasında kayıtlı bulunan veriler ile ilgili olarak, her bir araştırma sorusunun cevabına karşılık gelecek şekilde verilerin frekansları ve bu frekanslara bağlı olarak yüzde oranları hesaplanmıştır. Sonuçta elde edilen sayısal veriler tablolar halinde sunulmuştur.

BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında taranan ve “Tez İnceleme Formu” kullanılarak analiz edilen 2015 ile 2020 yılları arasında yayınlanmış olan 101 adet lisansüstü tezin, tematik dağılımlarına ilişkin bulgular tablolar aracılığıyla sunulmuştur. Bulguların sıralaması, araştırmanın amacında belirtilmiş olan araştırma sorularının sırası dikkate alınarak belirlenmiştir.

Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin yıllara göre ve yüksek lisans-doktora tezi olma durumlarına göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Tezler		f	%
	Yüksek Lisans	Doktora		
2015	5	6	11	10,9
2016	15	3	18	17,8
2017	12	4	16	15,8
2018	20	13	33	32,7
2019	15	7	22	21,8
2020	1	-	1	1
Toplam	68	33	101	100

Tablo 1’de Türkiye’de EPÖ alanında teknolojiyle ilgili yapılan tezlerin yıllara ve yüksek lisans- doktora tezi olma durumlarına göre dağılımı görülmektedir. Bu

tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında tezlerin %10,9'unun 2015 yılında, %17,8'inin 2016 yılında, %15,8'inin 2017 yılında, % 32,7'sinin 2018 yılında, %21,8'inin 2019 yılında ve %1'inin 2020 yılında yapıldığı görülmektedir. Tezlerin %67,3'ünün yüksek lisans, %32,7'sinin doktora tezi olduğu görülmektedir.

Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin yapıldıkları üniversitelere göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Toplam	
Üniversite adı	f	f	f	f	f	f	f	%
Abant İzzet Baysal	-	1	1	3	-	-	5	5
Adnan Menderes	-	-	-	-	1	-	1	1
Ahi Evran	-	-	1	-	-	-	1	1
Akdeniz	-	1	1	-	-	-	2	2
Anadolu	-	-	-	-	1	-	1	1
Balıkesir	-	-	1	1	1	-	3	3
Bilkent	1	1	-	1	1	-	4	4
Bülent Ecevit	-	1	-	-	2	-	3	3
Çanakkale Onsekiz Mart	-	1	-	-	1	-	2	2
Dicle	1	2	-	-	-	-	3	3
Düzce	-	1	-	2	-	-	3	3
Erciyes	1	-	1	1	1	-	4	4
Fırat	1	-	2	3	2	-	8	7,9
Gazi	-	-	-	2	2	-	4	4
Gaziantep	-	1	-	-	2	-	3	3
Gaziosmanpaşa	-	-	-	3	-	-	3	3
Hacettepe	-	-	-	1	-	-	1	1
İnönü	1	-	-	1	-	-	2	2
Kocaeli	-	-	-	1	-	-	1	1
Marmara	-	1	-	-	-	-	1	1
Mersin	1	2	3	6	1	-	13	12,9
Muğla Sıtkı Koçman	-	2	-	-	-	-	2	2
Necmettin Erbakan	1	1	1	1	2	-	6	5,9
Odtü	1	-	1	2	-	1	5	5
Osmangazi	1	-	1	1	2	-	5	5

V.Donmuş Kaya-M.Eroğlu Türkiye’de Teknoloji ile İlgili Yapılmış...

Ömer Halisdemir	1	-	-	1	-	-	2	2
Sakarya	-	2	1	-	-	-	3	3
Sütçü İmam	-	-	1	-	-	-	1	1
Uludağ	1	-	-	-	-	-	1	1
Yakındoğu	-	-	-	-	1	-	1	1
Yeditepe	-	-	1	-	1	-	2	2
Yıldız Teknik	-	-	-	1	1	-	2	2
Yüzüncü Yıl	-	1	-	1	-	-	2	2
Toplam							101	100

Tablo 2’de Türkiye’de EPÖ alanında teknolojiyle ilgili yapılan tezlerin yapıldıkları üniversitelere göre dağılımı görülmektedir. Abant İzzet Baysal, ODTÜ ve Osmangazi üniversitesinin her birinde 5 (%5), Adnan Menderes, Ahi Evran, Anadolu, Hacettepe, Kocaeli, Marmara, Sütçü İmam, Yakındoğu ve Uludağ Üniversitelerinin her birinde 1 (%1), Akdeniz, Çanakkale Onsekiz Mart, İnönü, Muğla Sıtkı Koçman, Ömer Halisdemir, Yeditepe, Yıldız Teknik ve Yüzüncü Yıl Üniversitelerinin her birinde 2 (%2), Balıkesir, Bilkent ve Erciyes Üniversitelerinin her birinde 4 (% 4), Bülent Ecevit, Dicle, Düzce, Gaziantep, Gaziosmanpaşa ve Sakarya Üniversitelerinin her birinde 3 (%3), Fırat Üniversitesinde 8 (%7,9), Mersin Üniversitesinde 13 (%12,9), Necmettin Erbakan Üniversitesinde 6 (%5,9) tez yapıldığı görülmektedir.

Tezlerin Çalışma Konularına Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin çalışma konularına göre dağılımı Tablo 3’te verilmiştir.

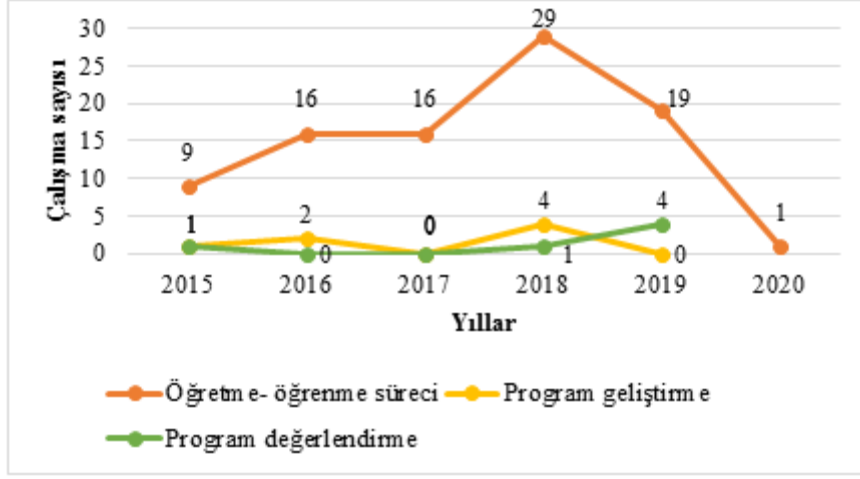
Tablo 3. Tezlerin Çalışma Konularına Göre Dağılımı

Çalışma konuları	f	%	Çalışma alt konuları	f	%
Öğretme- öğrenme süreci	90	89,1	Öğretme- öğrenme yaklaşım- model-strateji- yöntem-teknik	17	17
			Öğretim araç-gereç- materyal	17	17
			Öğrenme çevresi	2	2,0
			Öğretim tasarımı	10	9,7
			Ölçme ve değerlendirme	1	1,0
Program değerlendirme	6	5,9	Diğer	43	41,7
				6	6,8

Program geliştirme	5	5,0	5	5,8
Genel Toplam	101	100	101	100

Tablo 3'te Türkiye'de EPÖ alanında teknolojiyle ilgili yapılan 101 tezin çalışma konularına göre dağılımı görülmektedir. Bu tezlerin konularına göre dağılımına bakıldığında öğretme- öğrenme süreçlerine yönelik çalışmaların %89,1, program değerlendirme çalışmalarının %5,9 ve program geliştirme çalışmalarının %5,0 olduğu görülmektedir. Alt konular kategorilerinin tanımlaması şu şekildedir:

- Öğretme-öğrenme yaklaşım- model-strateji- yöntem-teknik alt çalışma konusu: Öğretme- öğrenme süreçlerinde yer alan öğretme- öğrenme yaklaşım, model, strateji, yöntem ve tekniklerini kullanarak teknolojinin uygulamalı olarak kullanıldığı çalışmaları ifade etmektedir. Bu alt konuda analoji yöntemi, harmanlanmış öğrenme modeli, yaratıcı drama tekniği, probleme dayalı öğretim modeli, çoklu zekâ kuramı ve araştırma temelli öğrenme yaklaşımına dayalı çalışmalar yapıldığı tespit edilmiştir. Bu alt konunun tezlerin %16,8'inde yer aldığı görülmektedir.
- Öğretim araç-gereç-materyal alt çalışma konusu: Teknolojinin sadece araç-gereç ya da materyal olarak kullanıldığı çalışmaları ifade etmektedir. Bu alt konuda tezlerin %16,8'inde yer almaktadır.
- Öğrenme çevresi alt çalışma konusu: Teknolojinin araç-gereç-materyal olmanın ötesinde kullanıldığı, öğretme-öğrenme süreçlerinin tamamen sanal ortamlarda yürütüldüğü çalışmaları ifade etmektedir. Yani öğrenme çevresinin geleneksel sınıflar değil, sanal platformların olduğu çalışmalardır. Bu başlık altında yer alan çalışmaların %2'sinde öğrenme çevreleri düzenlenirken öğretim tasarımı modellerine göre düzenleme yapıldığı ve bu sebeple öğretim tasarımı kategorisinde, %9,7'sinde sadece öğrenme çevresi olarak teknolojiyi kullanan çalışmaların diğer kategorisinde yer aldığı görülmektedir.
- Ölçme ve değerlendirme alt çalışma konusu: Teknolojinin doğrudan ölçme ve değerlendirme amacıyla kullanıldığı çalışmaları ifade etmektedir. Tezlerden sadece bir tanesinin bu kategoride yer aldığı tespit edilmiştir.
- Diğer alt çalışma konusu: Teknolojinin sadece öğretme- öğrenme süreçlerinde genel durumu betimlemek için kullanıldığı yani herhangi bir uygulamanın yapılmadığı tarama çalışmalarını ifade etmektedir. Bu kategoride çalışmaların % 41,7'sinin yer aldığı görülmektedir.

Şekil 1. Yıllara Göre Çalışma Alanları Dağılımı Grafiği

Şekil 1’deki çizgi grafiği son yıllarda öğretme- öğrenme süreçleri çalışmalarında artma olduğunu fakat aynı artışın program geliştirme ve program değerlendirme çalışma konularında meydana gelmediğini göstermektedir.

Tezlerin Bağımlı Değişkenlere Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerde çalışılan bağımlı değişkenlere göre dağılımı Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 1. Tezlerin Bağımlı Değişkenlere Göre Dağılımı

Bağımlı değişken	Toplam		Bağımlı değişken	Toplam	
	f	%		f	%
21. yy Öğrenme Becerileri	2	1,1	Liderlik Algısı	1	0,6
Akademik Başarı	34	19,5	Mesleki İlgi	2	1,1
Akademik Benlik Algısı	1	0,6	Motivasyon	7	4
Akademik Erteleme	2	1,1	Okuduğunu Anlama	1	0,6
Analiz	1	0,6	Öğrenci Bağlılığı	1	0,6
Araştırmacı Kimlik Eğilimi	1	0,6	Öğrenci Görüş	30	17,2
Bilgi İşlemsel Düşünme	1	0,6	Öğrenen Özerkliği	1	0,6
Bilimsel Yaratıcılık	1	0,6	Öğrenme Algısı	1	0,6
Derse Katılım	1	0,6	Öğrenme Performansı	1	0,6
Dinlediğini Anlama	1	0,6	Öğretmen Görüş	11	6,3
Direnç	1	0,6	Ölçek Geliştirme	1	0,6
Eleştirel düşünme	1	0,6	Öz yeterlilik	5	2,9
Epistemolojik İnanç	2	1,1	Problem Çözme Becerisi	3	1,7

Erişi	2	1,1	Program Değerlendirme	5	2,9
Geri bildirim türü	1	0,6	Sınıf Ortamı Algısı	2	1,1
Hazırbulunuşluk	3	1,7	Tutum	32	18,4
İhtiyaç Analizi	4	2,3	Yabancı Dil Becerisi	1	0,6
Kalıcılık	6	3,4	Yansıtıcı düşünme	1	0,6
Kaygı	3	1,7			
Toplam				174	100

Tablo 4'te Türkiye'de EPÖ alanında teknolojiyle ilgili yapılan 101 tezin bağımlı değişkenlerine göre dağılımı görülmektedir. 101 tezde toplam 37 farklı değişkenin 174 kere çalışıldığı görülmektedir. Bu tezlerin bağımlı değişkenlerine göre dağılımına bakıldığında akademik başarının %19,5, tutumun %18,4, öğrenci görüşlerinin %17,2, öğretmen görüşlerinin %6,3, motivasyonun %4, kalıcılığın %3,4 ve diğer konuların ise %3'ten az çalışıldığı görülmektedir.

Tezlerin Teknoloji Konularına Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin, çalışılan teknoloji konularına (bağımsız değişken) göre dağılımı Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 2. Tezlerin Çalışılan Teknoloji Konularına Göre Dağılımı

Bağımsız değişken	N		Toplam		Bağımsız değişken	N		Toplam	
	f	f	f	%		f	f	f	%
Akıllı tahta	2	3	5	4,9	m- öğrenme	2	3	5	4,9
Artırılmış Gerçeklik	-	3	3	2,9	Oyun destekli öğrenme	-	2	2	1,9
Animasyon	-	2	2	1,9	Siber zorbalık	1	-	1	1
Bilgisayar destekli eğitim	2	1	3	2,9	Simülasyon	1	-	1	1
Çevrimiçi öğrenme ortamı	4	8	12	11,7	Sosyal Medya Bağımlılığı	2	-	2	1,9
Dijital öykü	-	3	3	2,9	STEM	4	2	6	5,8
e- değerlendirme	1	-	1	1	Ters yüz sınıf ortamı	-	12	12	11,7
EBA	2	-	2	1,9	TPAB	7	1	8	7,8
Eğitsel yazılım	-	2	2	1,9	Uzaktan eğitim	4	2	6	5,8
e- öğrenme	-	1	1	1	Web 2.0	7	2	9	8,7
Fatih projesi	1	-	1	1	Web destekli öğrenme	-	1	1	1

V.Donmuş Kaya-M.Eroğlu Türkiye’de Teknoloji ile İlgili Yapılmış...

Harmanlanmış öğrenme	1	-	1	1	Diğer	11	1	12	13,6
Toplam						52	49	101	100

*N= Uygulama yapılmayan, U= Uygulamalı

Tablo 5’e göre tezlerde çalışılan teknoloji konularına genel olarak bakıldığında %4,9’unda akıllı tahta, %2,9’unda arttırılmış gerçeklik uygulamaları, %1,9’unda animasyon, %2,9’unda bilgisayar destekli eğitim, %11,7’sinde çevrimiçi öğrenme ortamı, %2,9’unda dijital öyküler, %1’inde e-değerlendirme, %1,9’unda EBA, %1,9’unda eğitsel yazılım, %1’inde e-öğrenme, %1’inde Fatih projesi, %1’inde harmanlanmış öğrenme, %4,9’unda m-öğrenme ortamı, %1,9’unda oyun destekli öğrenme ortamı, %1’inde siber zorbalık, %1’inde simülasyon, %1,9’unda sosyal medya bağımlılığı, %5,8’inde STEM, %11,7’sinde ters yüz sınıf ortamı, %7,8’inde TPAB, %5,8’inde uzaktan eğitim, %8,7’sinde Web 2.0 teknolojileri, %1’inde web destekli öğrenme ile ilgiliyken, %13,6’sında diğer kategorisindeki teknoloji ile ilgili değişkenlere yer verildiği tespit edilmiştir. Diğer kategorisi, bilişim teknolojileri kullanımı, teknoloji kullanımı, eğitim teknolojisi yeterliliği, teknoloji koçluk, tablet kullanımı, teknolojik ihtiyaç, bilişim teknolojileri ve yazılım dersi gibi konuları kapsamaktadır.

Yine Tablo 5’te, çalışılan konuların %51,5’inin uygulama yapılmayan ve %48,5’inin uygulama yapılan konular olduğu görülmektedir. Uygulama yapılmayan ifadesi; teknoloji ile ilgili konuların betimsel olarak çalışıldığı çalışmaları, uygulamalı ifadesi; teknolojinin uygulamalı olarak sürece dahil edildiği çalışmaları ifade etmektedir. Arttırılmış gerçeklik, animasyon, dijital öykü, eğitsel yazılım, e-öğrenme, oyun destekli öğrenme, ters yüz sınıf ortamı ve web destekli öğrenme konularının sadece “uygulamalı” olarak çalışıldığı görülürken, e-değerlendirme, EBA, Fatih projesi, harmanlanmış öğrenme, siber zorbalık, sosyal medya bağımlılığı, TPAB ve diğer kategorisinde ki konuların ise sadece “uygulama yapılmayan” nitelikte çalışıldığı görülmektedir. Akıllı tahta, çevrimiçi öğrenme ortamı, m-öğrenme konularının ise daha çok uygulama içeren çalışmalar olduğu, bilgisayar destekli eğitim, STEM ve uzaktan eğitim konularının ise daha çok uygulama yapılmaksızın çalışılan konular olduğu görülmektedir.

Tezlerin Eğitim-Teknoloji İlişisine Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin eğitim-teknoloji ilişkisine göre dağılımı Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 3. Tezlerin Eğitim-Teknoloji İlişmesine Göre Dağılımı

	Eğitim/Öğretim Teknolojisi	Eğitimde Teknoloji Kullanımı	Hiçbiri	Toplam
f	29	40	32	101
%	28,7	39,6	31,7	100

Tablo 6’da tezlerin eğitim-teknoloji ilişkisine göre dağılımı gösterilmektedir. Buna göre tezlerin %28,7’sinde eğitim/öğretim teknolojisi (teknoloji bir öğrenme-öğretme kuram-model-strateji-teknik ile ilişkilendirilmiş), %39,6’sında eğitimde teknoloji kullanımı (teknoloji sadece eğitim sürecine dâhil edilmiş) bağlamında çalışıldığı ve %31,7’sinde sadece teknoloji ile ilgili değişkenlere yer verilen tarama çalışmaları olduğu ve herhangi bir ilişki grubuna dâhil edilemediği görülmektedir.

Tezlerin Araştırma Sorusu Sayılarına Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin araştırma soru sayılarına göre dağılımı Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 4. Tezlerin Araştırma Soru Sayılarına Göre Dağılımı

	Yok	1-5	6-10	11-15	16+	Toplam
f	3	29	31	25	13	101
%	3	28,7	30,7	24,9	12,9	100

Tablo 7’de görüldüğü gibi tezlerin %3’ünde araştırma sorusu olmadığı, çalışmanın amacının doğrudan amaç cümlesi olarak ifade edildiği, %28,7’sinde 1-5, %30,7’sinde 6-10, %24,9’ünde 11-15 ve %12,9’unda 16 ve üzeri araştırma sorusu olduğu görülmektedir.

Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımı Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Tezlerin Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma yöntemleri			Araştırma desenleri			Toplam		
	f	%		f	%	f	%	
Nicel	56	55,4	Deneysel	20	19,8	Eşitlenmemiş kontrol grublu	1	1
						Öntest - sontest kontrol grublu	17	16,8
						Tek grup öntest sontest	1	1
						Kontrol grupsuz ön test-son test	1	1
			Deneysel olmayan	36	35,6	Tarama	34	33,7
						Nicel	2	2
Nitel	11	10,9	Nitel	11	10,9	Tasarım	3	2,9
						Durum	7	6,9
						Eylem araştırması	1	1
Karma	34	33,7	Karma	34	33,7	Açımlayıcı sıralı desen	10	9,9
						Sayısal betimleyici kesitsel desen	1	1
						Bütüncül tek durum deseni	1	1
						İç- içe karma desen	1	1
						Eşzamanlı desen	2	2
						Gömülü karma desen	2	2
						Keşfedici karma desen	2	2
						Müdahale desen	2	2
						Yakınsayan paralel karma	3	2,9
						Dönüşümsel desen	1	1
						Karma	9	8,9

Tablo 8’de tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımına bakıldığında %55,4’ünün nicel, %10,9’unun nitel ve %33,7’sinin karma yöntemle tasarlandığı görülmektedir. Nicel desenlerden %19,8’inin deneysel ve %35,6’sının deneysel olmayan desenlerde tasarlandığı görülmektedir. Deneysel desenlerden eşitlenmemiş kontrol grublu desen %1, ön test- son test kontrol grublu desen %16,8, tek grup ön test- son test grublu desen %1 ve kontrol grupsuz ön test- son test desen %1 kullanılmıştır. Tezlerin % 33,7’si tarama modellerinde tasarlanırken, %2’sinde ise araştırma deseni verilmeyerek nicel yöntem olarak

ifade edildiği görülmektedir. Tezlerin %2,9'u tasarım temelli, %6,9'u durum çalışması ve %1'i ise eylem araştırması deseni kullanılarak desenlemiştir. Karma yöntemlerin kullanıldığı tezlerin %8,9'unda tezin araştırma deseni belirtilmeyerek sadece karma yöntem ifadesi kullanılırken, %9,9'unda açılımlayıcı sıralı desen, %1'inde sayısal betimleyici kesitsel desen, %1'inde bütüncül tek durum deseni, %1'inde iç- içe karma desen, %2'sinde eşzamanlı desen, %2'sinde gömülü karma desen, %2'sinde keşfedici karma desen, %2'sinde müdahale deseni, %2,9'unda yakınsayan paralel desen ve %1'inde dönüşümsel desen kullanıldığı görülmektedir.

Tezlerin Örneklem Grubu Özelliklerine Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin örneklem grubuna göre dağılımı Tablo 9'da, örneklem grubunun büyüklüğüne göre dağılımı Tablo 10'da ve örneklem belirleme yöntemine göre dağılımı Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 5. Tezlerin Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Örneklem Grubu	f	%
Doküman	1	1
Ortaokul Öğrencileri	21	21
Ortaöğretim Öğrencileri	14	1
Üniversite Öğrencileri	33	33
Lisansüstü Öğrenciler	2	2
Öğretmen	20	20
Öğretmen eğitimcisi	1	1
Öğretim elemanı	3	3
Yönetici	1	1
Karma örneklem	4	4
Toplam	100	100

Tablo 9'a göre, tezlerin %1'inde örneklem grubunu dokümanların, %21'ini ortaokul öğrencilerinin, %14'ünü ortaöğretim öğrencilerinin, %33'ünü üniversite öğrencilerinin, %2'sini lisansüstü öğrencilerin, %20'sini öğretmenlerin, %1'ini öğretmen eğitimcisinin, %3'ünü öğretim elemanlarının, %1'ini yöneticilerin oluşturduğu görülürken, %4'ünde ise karma örneklem gruplarının kullanıldığı görülmektedir. Tezlerden birinde ise tasarım yapılırken örneklem grubuyla ilgili herhangi bir bilgi verilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 6. Tezlerin Örneklem Grubu Büyüklüğüne Göre Dağılımı

Örneklem Sayısı	f	%
1-50	26	26
51-100	29	29
101-150	2	2
151-200	4	4
201-250	3	3
250+	36	36
Toplam	100	100

Tablo 10’a göre tezlerin örneklem büyüklüğüne göre dağılımına bakıldığında, %26’sının 1-50, %29’unun 51-100, %2’sinin 101-150, %4’ünün 151-200, %3’ünün 201-250 ve %36’sının ise 250 ve üzeri büyüklükte olduğu görülmektedir. Tezlerden birinde ise tasarım yapıldığı ve örneklem büyüklüğüyle ilgili herhangi bir bilgi verilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 7. Tezlerin Örneklem Belirleme Yöntemine Göre Dağılımı

Örneklem belirleme Yöntemi	f	%
Amaca uygun örneklem	14	13,9
Basit seçkisiz örneklem	5	5
Kolay ulaşılabilir örneklem	1	1
Küme örneklem	5	5
Maksimum çeşitlilik örneklem	1	1
Ölçüt örneklem	4	3,9
Rastgele örneklem	12	11,9
Tabakalı örneklem	6	5,9
Evrenin tamamı	4	3,9
Belirtilmemiş	49	48,5
Toplam	101	100

Tablo 11’e göre tezlerin örneklemelerinin seçilmesinde kullanılan yöntemlerin %13,9’u amaca uygun örneklem, %5’i basit seçkisiz örneklem, %1’i kolay ulaşılabilir örneklem, %5’i küme örneklem, %1’i maksimum çeşitlilik örneklem, %3,9’u ölçüt örneklem, %11,9’u rastgele örneklem ve %5,9’u tabakalı örneklemdir. Tezlerin %3,9’unda evrenin tamamı örneklem olarak seçilmişken, %48,5’inde örneklemin nasıl seçildiği belirtilmemiştir.

Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin veri toplama araçlarına göre dağılımı Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 8. Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Top. Aracı	f	%
Anket	12	5,6
Başarı testi	36	16,8
Doküman inceleme formu	1	0,5
Görüşme formu	52	24,3
Gözlem formu	8	3,7
Ölçek	105	49,1
Toplam	214	100

Tablo 12’de tezlerde veri toplamak için kullanılan araçların dağılımları görülmektedir. Buna göre kullanılan araçların %5,6’sı anket, %16,8’i başarı testi, %0,5’i doküman inceleme formu, %24,3’ü görüşme formu, %3,7’si gözlem formu ve %49,1’i ölçeklerden oluşmaktadır. Ölçeklerden en fazla tutum (%15,6) ölçeklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tezlerin Veri Analiz Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin verilerinin analizinde kullanılan veri analiz yöntemlerine göre dağılımı Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 9. Tezlerin Veri Analiz Yöntemlerine Göre Dağılımı

Veri analiz yöntemleri	Toplam		Toplam		Toplam	
	f	%	f	%	f	%
Nicel Betimsel	63	22	63	22	238	83,2
Kestirimsel						
t-testi	58	20,3	175	61,2		
ANOVA/ ANCOVA	49	17,1				
MANOVA/ MANCOVA	7	2,4				
Korelasyon	23	8,0				
Regresyon	12	4,2				
Non-parametrik testler	26	9,1				
Nitel						
İçerik analizi	44	15,4	44	15,4	48	16,8

V.Donmuş Kaya-M.Eroğlu Türkiye’de Teknoloji ile İlgili Yapılmış...

Betimsel analiz	4	1,4	4	1,4
Toplam			286	100

Tablo 13’e göre tez verilerinin analizinde kullanılan yöntemlerde %83,2’si nicel veri analiz yöntemlerine, %16,8’i ise nitel veri analiz yöntemlerine göre analiz edilmiştir. Nicel veri analiz yöntemlerinden betimsel analizlerin %22, ve kestirimsel analizlerin %61,2 olduğu görülmektedir. Kestirimsel analiz yöntemlerinin %20,3’ünü t-testi, %17,1’ini ANOVA/ANCOVA, %2,4’ünü MANOVA/MANCOVA, %8’ini korelasyonel analiz, %4,2’sini regresyon analizleri oluştururken, %9,1’inde non-parametrik testler kullanılmıştır. Nitel veri analiz yöntemlerinden içerik analizi %15,4 ve betimsel analiz %1,4 oranında kullanılmıştır.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma Türkiye’de EPÖ alanında 2015-2020 yılları arasında çalışılmış lisansüstü tezlerden teknoloji disiplini içerenlerin eğilimlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda belirlenen kriterlere göre YÖK tez veri tabanı kullanılarak 101 lisansüstü teze ulaşılmıştır. Ulaşılan tezler; yıllar, çalışma alanları, çalışma konuları, teknoloji konuları, eğitim-teknoloji ilişkisi, araştırma soru sayısı, araştırma yöntemi, örneklem grubu, örneklem büyüklüğü, örneklem belirleme yöntemi, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri açısından içerik analiziyle incelenmiştir. Bu araştırmanın analiz sonuçları EPÖ alanında 2015-2020 (Haziran) yılları arasında teknoloji bağlamında hazırlanan 101 lisansüstü çalışma ile sınırlıdır. Ayrıca kullanılan veri sınıflama formundan elde edilen veriler ile sınırlıdır.

EPÖ alanında 2015-2020 yılları arasında yapılan 1370 lisansüstü tezdense sadece 101 tanesi (%7,5) teknoloji disiplini bağlamında çalışılmıştır. Özellikle son beş yılda teknolojinin her alanda yaygın olarak kullanılması durumu göz önüne alındığında bu sayının yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Gülbahar ve Alper’in (2009) yapmış oldukları çalışmada eğitim alanında gerçekleştirilen toplam 700 çalışmanın sadece 149’unun (%21) öğretim teknolojisi ile ilgili çalışmalar olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Her iki çalışmada da genel içerisindeki teknoloji ile öğretimin ilişkilendirildiği çalışmaların azlığı dikkat çekicidir. EPÖ alanındaki teknoloji çalışmalarının sayılarının azlığının birden fazla sebebi olduğu düşünülmektedir. Bunlardan biri araştırmacılar tarafından teknolojinin kısmen daha özel ve profesyonellik gerektiren bir alan olduğu düşüncesi olabilir. Bir diğeri EPÖ alanının daha çok program geliştirme, program değerlendirme gibi kendine özgü konulara odaklanmış olması olabilir. Bir diğere sebebin ise BÖTE alanının varlığı ve teknoloji konularının daha çok bu alanda çalışılmasından kaynaklandığı düşünülebilir. EPÖ alanı ile ilgili yapılan içerik analizi

çalışmalarına bakıldığında da teknoloji ile ilgili çalışma konularının en az çalışılan konular olduğu görülmektedir (Hazır Bıkmaz vd., 2013; Yağan ve Çubukçu, 2019). Yıllara göre EPÖ alanında teknoloji ile ilgili konuların halen yeterince artış göstermemesi irdelenmesi gereken bir durumdur.

Kozikoğlu ve Senemoğlu (2015) son yıllarda lisansüstü eğitim alan bireylerin sayısında olduğu gibi, EPÖ alanında da lisansüstü eğitim mezunlarında da hızlı bir artış olduğunu belirtmektedirler. Bu çalışmada da, analizi yapılan tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında, yıllara göre hem genel sayıda hem de yüksek lisans ve doktora tezi sayılarında artış olduğu görülmektedir. Özellikle 2018 yılında teknoloji içerikli tez sayılarında diğer yıllara göre artış göze çarpmaktadır. Bu artışın sebebinin son yıllarda teknolojinin eğitim sisteminin kaçınılmaz bir parçası haline gelmesinden kaynaklı olarak EPÖ alanında da varlığını hissettirdiğini söylemek mümkündür. İçerik analizine dâhil olan çalışmalar 2020 yılının Haziran ayı ile sınırlı olunması sebebiyle 2020 yılına ait çalışma sayısının az olduğu düşünülmektedir. Çalışma sonucuna paralel olarak EPÖ alanında (Akdemir vd., 2015; Akşan ve Baki, 2015; Hazır Bıkmaz vd., 2013; Gömleksiz ve Bozpolat, 2013; Kozikoğlu ve Senemoğlu, 2013; Ozan ve Köse, 2014; Yağan ve Çubukçu, 2019) ve Eğitim Teknolojisi alanında (Göktaş vd., 2012; Gülbahar ve Alper, 2009) yapılmış içerik analizi çalışmalarına bakıldığında hemen hepsinde son yıllara doğru çalışma sayılarında artış olduğu görülmektedir. Genel olarak çalışma sayılarındaki artış, lisansüstü eğitime verilen önem ve lisansüstü eğitimle ilgili program sayısının artmasından kaynaklanabilir. Genelde ki artış teknoloji içerikli çalışma sayılarını da etkilemiş olabilir. Ayrıca araştırma sonucunda içerik analizi yapılan tezlerin daha çok yüksek lisans tezi olması, EPÖ alanının bulunduğu her üniversitede yüksek lisans programının bulunmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Ayrıca yüksek lisans eğitiminin süresinin doktora eğitiminden daha kısa olmasının da etkili olduğu söylenebilir. Schreglmann (2016) çalışmasında program geliştirme alanında yapılmış yüksek lisans tez sayısının doktora tez sayısından fazla olduğu sonucu, bu araştırmanın sonucunu destekler niteliktedir.

Türkiye’de EPÖ alanında teknolojiyle ilgili yapılan tezlerin yapıldıkları üniversitelere göre dağılımına bakıldığında en fazla tezin Mersin Üniversitesinde ve Fırat Üniversitesinde yapıldığı görülmektedir. Bu durumun sebebini daha iyi açıklayabilmek adına içerik analizine dâhil edilen tezlerden bu üniversitelerdeki tezler daha detaylı olarak incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda Mersin Üniversitesinde EPÖ alanında teknoloji destekli yapılan tezlerin çoğunun eğitim teknolojisi alanında çalışan bir akademisyenin danışmanlığında yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum danışmanların çalışma konusu belirlemede önemli ölçüde katkılarının olduğu şeklinde yorumlanabilir. Fırat Üniversitesinde ise dağılım farklılık göstermekte olup, her iki üniversite içinde dijital çağa ayak uydurmak,

öğretme-öğrenme ortamlarını teknoloji ile desteklemek noktasında araştırmacıların trendi takip ettiğinden kaynaklandığı düşünölmektedir.

2015-2020 yılları arasında teknoloji ile EPÖ’nün disiplinler arası çalışıldığı lisansüstü tezlerde daha çok öğretime- öğrenme süreçleriyle ilgili konuların çalışıldığı araştırma sayılarının fazlalığı göze çarpmaktadır. Öğretme- öğrenme süreci çalışma konusuna dâhil olan tezlerde ise teknolojinin daha çok yalnızca öğretime- öğrenme süreçlerinde genel durumu betimlemek için kullanıldığı yani herhangi bir uygulamanın yapılmadığı, bu çalışma alanını ise öğretime- öğrenme yaklaşım- model-strateji- yöntem-teknik ve öğretim araç-gereç- materyal konularının izlediğı görölmektedir. Araştırma sonucu alan yazında EPÖ alanındaki içerik analizi çalışmalarındaki sonuçlarla kıyaslandığında araştırılan konularda çoğuyula paralellik gösterirken bazı çalışmaların sonuçlarıyla farklılık göstermektedir. Hazır Bıkmaz vd. (2013) 1974-2009 yılları arasında, Kozikoğlu ve Senemoğlu (2015) 2009- 2014 yılları arasında, Yağın ve Çubukçu (2019) 2006- 2017, EPÖ alanındaki doktora tezlerini analiz ettikleri çalışmalarında öğretime-öğrenme yaklaşım, yöntem ve teknikleri konusunun en fazla araştırılan konu olduğı sonucuna ulaşmışlardır. Yine Gömlersiz ve Bozpolat (2013) ise yapmış oldukları çalışma sonucunda öğretime- öğrenme süreci konusuyula ilgili tezlerin sayısının oldukça fazla olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca bu çalışmalar dışında EPÖ alanında yapılan tezler ve makalelerin irdelendiğı farklı çalışma sonuçları da çalışılan konuların daha çok öğretime- öğrenme süreçleri ile ilgili olduğunu göstermektedir (Yeşilpınar Uyar, 2017; Ozan ve Köse, 2014). Araştırmada en az çalışılan konuların ise Program geliştirme ve program değerlendirme konuları olduğı görölmektedir. Eğitim teknolojisi genelde eğitime, özeldde öğrenme durumuna egemen olabilmek için ilgili bilgi ve becerilerin işe koşulmasıyula öğrenme veya eğitim süreçlerinin işlevsel olarak yapısalştırılmasıdır (Alkan, 1998). Buradan hareketle eğitim teknolojisinin eğitim programınının daha çok öğretime- öğrenme durumları ögesiyle ilgili olduğundan hareketle öğretime öğrenme süreçlerine yönelik çalışmaların sayılarının fazla olmasının olağan bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Ancak alanda teknoloji çalışmalarıyula sınırlandırılmadan yapılan içerik analiz çalışmalarında program geliştirme ve program değerlendirme çalışmalarının sayısının fazla olduğunu görölmektedir (Yeşilpınar Uyar, 2017; Akşın ve Baki, 2015; Kozikoğlu ve Senemoğlu, 2015; Gömlersiz ve Bozpolat, 2013). Gerek teknoloji destekli araştırmaların irdelendiğı bu çalışma gerek alan yazındaki benzer çalışmaların sonuçlarından yola çıkarak öğretime- öğrenme süreçlerini konu alan çalışmaların fazlalığının öğretim ortamlarınının bireylerin farklılıklarını dikkate alacak şekilde düzenlenebilmesine verilen önemin yanı sıra MEB’in öğretimdeki yeni yönelimleri yakından takip etmesinden kaynaklı olduğı düşünölmektedir. Öğretime- öğrenme süreci ancak farklı öğretime- öğrenme kuram- strateji-yöntem-teknik ve öğrenme stilleri gibi konuların etkili kullanılmasıyula bireysel farklılıkların dikkate alınmasına imkân tanıyacaktır. Bu

durumun tezlerde bu konuların yoğun olarak çalışılması üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Tezlerin çalışılan bağımlı değişkenler açısından dağılımına bakıldığında, bağımlı değişken çeşitliliği çok olsa da yoğunlaşılacak değişkenlerin akademik başarı, tutum ve öğrenci görüşü olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın bu sonucu alan yazındaki bazı çalışmalarla desteklenmektedir. Karadağ (2009) tarafından 2003-2007 yılları arasında eğitim bilimleri alanında yapılan doktora tezlerinin incelendiği çalışmanın sonucunda en fazla çalışılan temaların başarı ve tutum olduğu belirlenmiştir. Yine Hazır Bıkmaz vd. (2013) ve Yağan ve Çubukçu (2019) tarafından yapılan çalışmaların sonucunda da öğretim yöntem-strateji ve tekniklerinin daha çok öğrenci başarısı ve tutumları üzerine etkisinin araştırıldığı çalışmaların çokluğuna vurgu yapılmıştır. Öğretme-öğrenme süreçlerinin daha çok çalışıldığı tezlerde öğrenmenin en somut değerlendirilmesinin yolunun akademik başarıyı ölçmek olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda tezlerde akademik başarının daha çok çalışılmış olması beklenen bir durumdur. Tezlerde çalışılan bir diğer değişken ise tutumdur. Tutum, bireylerin herhangi bir nesne, insan ve konuya yönelik olumlu veya olumsuz duyguları olarak tanımlanmaktadır (Petty ve Cacioppo, 1996). Teknolojiden destek olarak yapılan çalışmalarda seçilen teknolojik bağlam, bireylere farklı gelebilmektedir. Bu farklı duruma yönelik bireylerin olumlu ve olumsuz duygularının ortaya konulması kaçınılmazdır. Yine bireylerinin yeni deneyimledikleri ya da deneyimleyecekleri durumlarla ilgili görüşlerinin belirlenmesi öğretim-öğrenme sürecinin geliştirilmesi bakımından önemlidir. Ancak bu durum öğretim-öğrenme sürecinin iyileştirilmesi bağlamında tek başına önemli katkılar sunmamaktadır.

Tezlerde çalışılan teknoloji konularına bağımsız değişken bağlamında bakıldığında, bağımsız değişken olarak teknolojinin çeşitli unsurlarının kullanıldığı ama özellikle çevrimiçi öğrenme ortamı ve ters yüz sınıf ortamlarının kullanıldığı çalışmaların sayısının fazlalığı dikkat çekmektedir. Yine bunları Web 2.0 teknolojilerinin kullanıldığı çalışmalar takip etmektedir. 21. yüzyıl Türkiye'sinde özellikle üzerinde durulan konulardan biri eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması ve bir diğeri de çağa uyak uydurma gerekliliğidir. Gerek çağa ayak uydurma, gerek eğitimde fırsat eşitliği sağlama bağlamında kullanılan sistemlerden biri çevrimiçi öğrenme ortamlarıdır. Çevrimiçi öğrenme ortamları bireylere zaman ve mekândan bağımsız olarak eş zamanlı veya eş zamansız etkileşimli öğrenme imkânı sunar. Gülbahar ve Alper (2009) tarafından eğitim teknolojileri alanındaki makalelerin incelendiği çalışma sonucunda en çok çalışılan konunun e-öğrenme ve uzaktan eğitim olduğu görülmektedir. Göktaş vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada da uzaktan eğitim oldukça fazla çalışılan konular arasında görülmektedir. Çevrimiçi öğrenme uzaktan eğitimin; planlanma, hazırlık, üretim, sunum ve değerlendirilme aşamalarının internet tabanlı gerçekleştirildiği bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Brahmawong,

2004). Bu bağlamda çalışmanın sonuçları diğer çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir (Göktaş vd., 2012; Gülbahar ve Alper, 2009). Tezlerin analizi sonucunda oldukça fazla çalışılan bir diğer teknoloji konusu ise ters yüz sınıf ortamlarıdır. Ters yüz sınıf ortamları, öğrencilerin ders içeriklerini ders süresi dışındaki zamanlarda öğretmenlerinin hazırladığı videolar üzerinden gerçekleştirdikleri, ödevlerini ve etkinlikleri ise sınıf ortamında gerçekleştirdikleri bir öğrenme ortamıdır (Bergmann ve Sams, 2012). Yani daha çok evlerin okul, okulların ise ev olarak algılandığı modeller olduğu söylenebilir. Öğrenciye sunmuş olduğu esnek öğrenme ortamı, sınıf içerisinde iş birliğini arttırması, sosyal öğrenme bağlamında katkılar sunması, içeriğe ulaşmanın bireysel isteğe bağlı ilerlemeye olanak tanınması, öğrenme etkinliklerinin aşamalılığı, içeriğe ayrılan sürenin ders süresiyle sınırlı olmayışı, öğretmenlerin daha profesyonel hazırlık yapmalarını gerekli kılmaları gibi özellikleriyle (Chen vd., 2014) son yıllarda popülerliğinin arttığı söylenebilir. Araştırmalarda çalışılan bu konuların daha çok yetişkinlere yönelik olması, araştırmanın bir diğer sonucu olan örneklem grubunun yükseköğretim grupları olmasıyla ilişkilidir. EPÖ alanında da teknoloji ile ilgili çalışılan konularda teknolojideki eğilimlerin takip edildiği görülmektedir. Araştırmanın bu bulgusunun dikkat çekici sonuçlarından biri de son yıllarda öğretme- öğrenme süreçlerinde ve bilimsel yayınlarda popülerliği artan STEM ve artırılmış gerçeklik çalışma konularının EPÖ alanında sayıca azlığı olmuştur. STEM konusu altı çalışmaya konu olmuş, bu çalışmalardan da dört tanesinde uygulama yapılmadan tarama çalışması şeklinde yürütülmüştür. Artırılmış gerçeklik konusu ise uygulamalı olarak çalışılmış olsa da sayıca sınırlıdır. Bu konuların EPÖ alanında çok az, BÖTE ve Fen Bilgisi Eğitimi alanlarında daha çok çalışılması konuların daha profesyonel teknoloji bilgisi ve alan bilgisi gerektirmesiyle ilgili olduğundan kaynaklanabilir. Yapılan çalışmaların daha çok uygulama içermeyen çalışmalar olması ise araştırmanın bu bulgusundaki diğer bir sonuçtur. Bu durum araştırmanın yöntemsel olarak tarama desenindeki çalışmaların çokluğu oluşturmasının olağan bir sonucudur.

Çalışmalarda eğitim ve teknoloji disiplinlerinin nasıl bir araya getirildiğine dair yapılan analiz sonucuna bakıldığında, bu iki disiplinin daha çok eğitimde teknoloji kullanımı bağlamında bir araya getirildiği görülmektedir. Yine azımsanamayacak kadar çalışmada da teknolojinin bir öğrenme-öğretme kuram-model-strateji-teknik ile ilişkilendirildiği dikkat çekmektedir. Tüm bunların yanında teknoloji ile ilgili herhangi bir değişkeni tarama bağlamında irdeleyen çalışmalarda oldukça fazladır. Gülbahar ve Alper’in (2009) öğretim teknolojileri alanındaki çalışmaları ele aldıkları içerik analizi çalışmasında çalışmaların %30’unun kuramsal temele dayandırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Oysa öğretme- öğrenme süreçlerinin ana konu olduğu, başarı ve tutum gibi bağımlı değişkenlerinde teknolojinin etkilerinin incelendiği düşünülünce öğrenme kuramlarından desteğin daha fazla olması gerektiği düşünülmektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucu ise tezlerin araştırma soru sayılarına yöneliktir. Yapılan içerik analizinde tezlerin daha çok 1-5 ve 6-10 araştırma sorusu etrafında tasarlandığı görülmektedir. 11-15 soru sayısının yer aldığı tezlerin sayısı da yadsınamayacak kadar fazladır. En az ise amaç cümlesi olarak ifade edilen çalışmaların olduğu görülmektedir. Buradan hareketle tezlerin daha çok genel amaç etrafında değil, alt amaçlara göre şekillendirildiği ve alt amaçların konuya odaklanmada daha kolay olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Teknoloji disipliniyle yapılan EPÖ tezlerinde en çok tercih edilen araştırma yöntemi nicel araştırmadır. Nicel araştırma yöntemlerinden ise tarama modelinin kullanıldığı çalışmalar oldukça fazla olsa da deneysel çalışmaların sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur. Tarama modelleri, daha kısa sürede daha fazla veri elde edilmesi bakımından genelde araştırmacıların tercih ettiği araştırma desenlerindedir. Deneysel desenlerde öğretim- öğrenme sürecinde yeni araç-gereç, materyallerin kullanılmasında etkililiğin ortaya konması bağlamında tercih edilmektedirler. EPÖ alanında yapılmış daha geniş örnekleme sahip içerik analizi çalışmalarında da (Altın, 2004; Hazır Bıkmaz vd., 2013; Gömleksiz ve Bozpolat, 2013; Saracaloğlu ve Dursun, 2010; Screglmann, 2016; Selçuk vd., 2014; Ozan ve Köse, 2014; Tavşancıl vd., 2010) tarama çalışmaların ve sonrasında deneysel desenlerin kullanıldığını ortaya koyan benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yine nicel araştırma yöntemlerinin çoklukla kullanıldığını ortaya koyan eğitim teknolojileri alanında da içerik analizi çalışmaları mevcuttur (Bozkaya, Aydın ve Kumtepe, 2012; Göktaş vd., 2012a; Gülbahar ve Alper, 2009; Kılıç Çakmak vd., 2015; Kılıç Çakmak, Çebi, Mihçi, Günbatar ve Akçayır, 2013; Küçük vd., 2013; Şimşek, 2008). Araştırmanın bu bulgusuna bağlı olarak ulaşılan bir diğer sonuç ise nicel araştırmaları, karma araştırma yönteminin izlemesidir. Karma yöntem araştırmalarında ise açıklayıcı sıralı desenle tasarlanan çalışmaların fazlalığı göze çarpmaktadır. Creswell ve Plano Clark'ın (2011) karma yöntem desen sınıflamalarından biri açıklayıcı sıralı desendir. Açıklayıcı sıralı desen, öncelikle toplanan ve çözümlenen nicel verilerden sonra, toplanan ve çözümlenen nitel verilerin, nicel verilerden elde edilen sonuçları desteklemeye yardımcı olduğu bir süreci kapsar. Tezlerin çoğunda bu desenin kullanılmasının sebebinin, sadece nicel yöntemlerle tasarlanan araştırmalardan elde edilen verilerin EPÖ gibi daha çok insan davranışındaki değişiklikler üzerine odaklanmış alanlarda var olan durumu ortaya koymada tek başlarına yetersiz kalmasından kaynaklı olabilir. Çünkü nicel yöntemler genelde değişimin düzeyi veya miktarı ile ilgili bilgi verirken, nitel desenler bu değişim nedeni veya nasılını açıklamakta öncülük ederler. Tezlerin çoğunda araştırmacıların açıklayıcı sıralı deseni tercih etmeleri nicel verilerin ne kadar değişim olduğunu daha derin ve neden veya nasıl olduğunu açıklama ihtiyacından kaynaklanabilir. Yağan ve Çubukçu'nun (2019) 2006-2017, Kozikoğlu ve Senemoğlu'nun (2013) 2009- 2014 yılları arasında EPÖ alanında yapılan doktora tezlerine dair yaptıkları içerik analizi sonucunda tezlerde daha çok karma araştırma yönteminin kullanıldığı sonucuna

ulaşmışlardır. EPÖ alanında ve Eğitim teknolojileri alanında yapılan diğer içerik analiz çalışmalarından bazılarında da karma yöntemlerin kullanıldığı çalışmalar nicel yöntemlerden sonra en çok kullanılan araştırma yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Akdemir vd., 2015; Hazır Bıkmaz vd., 2013; Göktaş vd., 2012a; Schreglmann, 2016). Özellikle karma desen araştırmalarında araştırmacıların farklı desen sınıflamalarından yola çıkarak araştırmalarının yöntemlerini isimlendirdikleri görülmektedir. Az sayıda da olsa nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmalarda bulunmakta ve daha çok durum çalışması oldukları dikkat çekmektedir. Akşan ve Baki (2015) ve Yeşilpınar Uyar (2017) tarafından EPÖ alanındaki makalelerin içerik analizinin yapıldığı çalışmaların sonucunda en çok kullanılan yöntemin nitel yöntemler olduğu sonucu araştırmanın nicel yöntemlerin daha çok nitel yöntemlerin en az kullanıldığı bulgusunu desteklemese de farklı örneklem gruplarında nitel yöntemlerin daha çok kullanıldığını gözler önüne sermektedir. Nitel yöntemlerinin daha az kullanılmasının sebebi tarama desenlerine göre daha fazla emek ve zaman gerektirmesinden veya nicel yaklaşımlar kadar benimsenmemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Tezlerin örneklemelerine göre yapılan içerik analiz sonucunda örneklem grubu olarak daha çok üniversite öğrencilerinin -özellikle öğretmen adaylarının- ortaokul öğrencilerinin ve öğretmenlerin tercih edildiği görülürken, örneklem grubu büyüklüğünde 250 ve üzeri sayıdaki kişiyle çalışıldığı göze çarpmaktadır. Örneklemeleri belirleme yöntemlerinde ise çalışmalarda örneklemin nasıl belirlendiğinin belirtilmediği çalışmaların fazlalığı dikkat çekmektedir. Örnekleme belirleme yönteminin açıklandığı tezlerde ise daha çok amaca uygun örnekleme ve rastgele örneklem belirleme yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. EPÖ alanında ve Eğitim Teknolojileri alanlarında lisans öğrencilerinin özellikle öğretmen adaylarının örneklem grubu olarak tercih edildiği çok sayıda çalışma olduğunu ortaya koyan içerik analizi çalışmaları olduğu gibi (Hazır Bıkmaz vd., 2013; Göktaş vd., 2012a; Göktaş vd., 2012b; Gülbahar ve Alper, 2009; Kozikoğlu ve Senemoğlu, 2015; Selçuk vd., 2014; Ozan ve Köse, 2014; Yağan ve Çubukçu, 2019), ortaokul öğrencilerinin örneklem grubu olarak tercih edildiği çalışma sayısının fazla olduğunu ortaya koyan içerik analizi çalışmaları da (Akdemir vd., 2015) mevcuttur. Öğretmenlerin örneklem grubu olarak tercih edildiğini ortaya koyan içerik analizi çalışmaları da (Akşan ve Baki, 2015; Göktaş vd., 2012a; Gömlüksiz ve Bozpolat, 2013; Kozikoğlu ve Senemoğlu, 2015) araştırmanın bulgusunu desteklemektedir. Çalışmaların çoğunda üniversite öğrencileriyle özellikle öğretmen adaylarının tercih edilmesinin birden fazla sebebi olabilir. Öğretmen adaylarına yönelik çalışmalarda bu gruba ulaşmanın diğer gruplara ulaşmaktan daha kolay olması, araştırmalar için izin alma süresinin diğer kurumlara göre daha kısa sürede verilmesi veya araştırmacıların gerek danışmanları gerek kendilerinin geçmiş oldukları süreçlere dayanarak kendi içlerinde buldukları ortamlarda ki

problemleri fark etmelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Tüm bunların yanında yine geleceğin öğretmenlerinin öğretme- öğrenme süreçlerinde teknolojiyle tanışmalarını sağlamayı amaçlamış olmak veya onları meslek öncesi teknoloji bağlamında tanılamakta sebepler arasında sayılabilir. Ortaokul öğrencileriyle yapılan çalışmalara bakıldığında bu öğrencilerin bulunduğu kurumlarda izin işlemlerinin uzun sürmesine rağmen tercih edilmesinin de birden fazla sebebi olduğu söylenebilir. Teknolojiyle alakalı konularda öğretme- öğrenme süreçlerinde yapılacak bir etkinlik için gelişimsel olarak ortaokul öğrencilerinin daha kolay uyum sağlayabilmesinden kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca araştırmacıların birçoğunun öğretmen olma ihtimali düşünülürse, kendi öğrenci gruplarında çalışmayı tercih etmeleri sebepler arasında sayılabilir. Öğretmenlerle çalışmanın da benzer sebepleri olduğu düşünülmektedir. Öğretme-öğrenme süreçlerinde öğrenciler kadar hatta zaman zaman öğrencilerden daha fazla teknolojiyi kullanma gerekliliği hisseden grup öğretmenlerdir. Bu sebeple ülkemizde de teknolojiye dayalı çalışmalarda öğretmenlerin görüşlerinin alınması veya bunları sınıflarında nasıl uyguladıkları ve sonuçlarının kendilerine ve öğrencilerine etkilerinin araştırıldığı çalışmalar olağan durumun ortaya konması bağlamında önemli görülmesinden kaynaklanabilir. İçerik analizinin örneklem sayısı sonucuna bakıldığında, örneklem sayısının 250 ve üzeri gibi çok sayıda kişiyle yapıldığı çalışmaların çoğunun çalışmaların daha çok tarama modelinde tasarlanmış olmasıyla ilişkili olarak kısa zamanda daha çok veri toplamak ile ilgili olduğundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Alan yazındaki içerik analizi çalışmalarında da yüksek sayıda örneklem gruplarının dâhil edildiği çalışmaların sayıca fazla olduğu sonuçları benzerlik göstermektedir (Gülbahar ve Alper, 2009; Göktaş vd., 2012b; Selçuk vd., 2014; Ozan ve Köse, 2014; Yağan ve Çubukçu, 2019).

Veri toplama araçlarına göre tezlerin içerik analiz sonuçlarına bakıldığında, 101 tezde 214 veri toplama aracının kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu da tezlerin birçoğunda veri toplama araçlarında çeşitlenmeye gidildiğini gözler önüne sermektedir. Veri toplama aracı olarak ise daha çok ölçeklerin, ölçeklerden de tutum ölçeklerinin kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaların konularına bakıldığında teknoloji bağlamında etkileri incelenen değişkenlerde büyük bir kısmının da tutumları ortaya koymaya odaklanması, ölçme aracı olarak tutum ölçeklerinin kullanılmasını olağan bir sonuç olarak karşımıza çıkarmaktadır. Ölçeklerin daha çok kullanılmasının sebebinin bu ölçme araçlarını uygulamanın daha kısa sürede ve daha az maliyetle yapılabilmesi olabilir. Ayrıca birçok çalışmada yeni ölçekler geliştirilerek geliştirilen ölçeklerin kullanıldığı da dikkat çekmektedir. Ölçeklerin, kuramsalda var olan ancak doğrudan gözlemlenemeyen değişkenlerin düzeylerini ortaya çıkarmayı amaçlayan maddelerden oluşan ölçme araçları (Devellis, 2012) olması, insanın öğrenmesi, tutumu vb gibi doğrudan ölçülemeyen davranışlarla ilgili sonuçları ortaya koyabilmek adına kullanılması gerekli ölçme aracı haline getirdiği düşünülmektedir. Veri toplama araçlarına

göre tezlerin içerik analizi sonuçlarında ölçekleri, görüşme formları izlemektedir. Aslında sadece çalışma sayılarına bakıldığında daha çok araştırılan bağımlı değişken başarı iken, ölçme aracı bağlamında görüşme formlarının başarı testlerinden sayıca fazla olması, görüşme formlarının başarının ölçüldüğü çalışmalarda da kullanılması, bazı çalışmalarda farklı örneklemler için farklı görüşme formlarının kullanılmasından kaynaklandığı söylenebilir. Görüşme formları, görüşmeler öncesi görüşmeyi yapacak kişiye kılavuzluk etmesi bağlamında hazırlanan dokümanlardır. Tezlerde görüşme formlarının sıkça kullanılması, görüşmelerin bireylerin iç dünyasını anlama ve algılamada kolaylık tanınmasından kaynaklanıyor olabilir. Yapılan içerik analizinin bir diğer sonucu olarak da en az doküman inceleme formu ve gözlem formlarının veri aracı olarak kullanıldığı yönündedir. Oysa alan yazında farklı içerik analiz çalışmalarında dokümanların çok kullanılan veri toplama araçları arasında olduğunu ortaya koymaktadırlar (Akdemir vd., 2015; Göktaş vd., 2012a; Yeşilpınar Uyar, 2017).

Tezlerde kullanılan veri analiz yöntemlerine göre sonuçlara bakıldığında, nicel veri analiz yöntemlerinin oldukça fazla kullanıldığı dikkat çekmektedir. Nicel veri analiz yöntemlerinden ise daha çok kestirimsel yöntemlerin, kestirimsel yöntemlerden de t-testi ve ANOVA/ANCOVA analizlerinin özellikle ANOVA’nın kullanıldığı görülmektedir. Daha çok bu veri analiz yöntemlerinin kullanılma sebeplerinin tezlerde değişkenler arasındaki ilişkileri, gruplar arasındaki karşılaştırmaları daha iyi açıklayabilmek, daha az ve kolay şekilde yorum yapabilmek için olduğu söylenebilir. İleri düzey istatistik bilgisi gereken veri analiz yöntemlerinin az kullanılması dikkat çekicidir. Buradan hareketle araştırmacıların istatistik bilgilerinin yeterli olmadığı veya daha basit istatistiklerle durumu açıklamayı yeterli gördükleri söylenebilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri seçilen veri analiz yönteminin araştırmanın problem durumuna, amacına, yöntemine ve kullanılan veri toplama aracına bağlı olarak değiştiğidir. Araştırmadaki bir diğer bulguda nitel analizlerden daha çok içerik analizinin kullanıldığı sonucudur. İçerik analizi, araştırmacılara tümevarımcı veya tümdengelimci anlayışla ortak temalar altında görüşleri analiz ederek, elde edilen nitel verilerin nicelleştirilmesine imkân tanır. Bu nedenle sıkça kullanıldığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, EPÖ alanında teknoloji bağlamında yapılan çalışmaların belirli konulara (Öğretme- öğrenme süreçleri) yoğunlaştığı, belirli konular (program geliştirme ve program değerlendirme) noktasında da eksik kaldığı görülmektedir. Teknolojinin program geliştirme ve program değerlendirme çalışma konularında az çalışılmış olması, EPÖ alanında çalışan araştırmacılara teknolojiyi sadece öğretme-öğrenme durumları ögesi üzerine yoğunlaşarak değil, teknoloji temelinde yapılacak bir öğretim programı geliştirmeye açık olmaları gerektiğini göstermektedir. Ayrıca program değerlendirmenin önemli olduğu alanda teknoloji odağında geliştirilen programların değerlendirildiği çalışmalara dikkat

çekmek gerekmektedir. Yani program geliştirme ve program değerlendirme çalışmaları yapılırken teknoloji dayanaklı planlama ve değerlendirme yapılması eğitim teknolojisiyle EPÖ alanının birleştirilmesi noktasında önemlidir (Alkan, 1998; Özkul ve Girginer, 2001). Tezlerde belirli değişkenlere (akademik başarı, tutum) yoğunlaşıldığı, çoğunlukla belirli örneklemeler (öğretmen adayları, ortaokul öğrencileri) üzerinde çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Bazı üniversitelerde EPÖ alanında teknoloji çalışmalarının neredeyse yok denecek kadar az olduğu da çarpıcı bir sonuçtur. Yine daha çok tarama çalışmalarının yapıldığı, örneklemelerin nasıl belirlendiğinin belirtilmemiş olduğu, verilerin daha belirli ölçme araçlarıyla (ölçek, başarı testi) toplandığı ve belirli veri analiz yöntemlerine yoğunlaşıldığı görülmektedir. Ayrıca genel olarak değerlendirildiğinde yapılan çalışmaların çoğu bir kurama ya da yaklaşıma dayanmadığından hem yöntemsel özellikleri bakımından hem de uygulamaya katkıları bakımından önemli sınırlılıklar içermektedir. Bu bağlamda EPÖ alanında teknoloji destekli çalışma yapmayı düşünen araştırmacılara ve EPÖ alanında içerik analizi çalışması yapmayı düşünen araştırmacılara aşağıdaki öneriler sunulmuştur:

- EPÖ alanında teknoloji destekli yapılan çalışma sayıları yıllara göre artış gösterse de genel sayı içerisinde oldukça azdır. Bu bağlamda EPÖ alanında çalışma yapacak araştırmacılar konu seçiminde teknoloji destekli konuları daha fazla tercih edebilirler.
- EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmaların Mersin ve Fırat Üniversiteleri dışında ki üniversitelerde daha az çalışıldığı görülmektedir. Bu üniversiteler dışında kalan üniversitelerdeki araştırmacılar alanı çağın gerisinde bırakmamak adına teknoloji destekli çalışmalar yapmayı tercih edebilirler.
- EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmalarda program geliştirme ve program değerlendirme konularının daha az çalışıldığı görülmektedir. Örneğin çevrimiçi öğrenme ortamlarının öğretme- öğrenme ortamı olarak kullanılmasının ötesinde, tamamen çevrimiçi yapılacak bir derse yönelik öğretim programı öğretim tasarım modelleri- program geliştirme modelleri göz önünde bulundurularak geliştirilebilir ve geliştirilen bu program yine program değerlendirme modelleri bağlamında değerlendirilebilecek çalışmalar yapılabilir.
- EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmalarda teknoloji trendleri takip edilerek alana katkı sağlayacağı düşünülen konular çalışılabilir.
- EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmalarda daha kolay ve kısa sürede veri elde amacıyla tercih edilen tarama çalışmalarının yerine, teknoloji destekli uygulamaların yer aldığı deneysel ve hatta derinlemesine araştırma yapılmasına imkân tanıyan karma yöntem araştırmaları yapılabilir. Program geliştirme ve

program değerlendirme ile ilgili yapılacak çalışmalarda eylem araştırma deseni tercih edilebilir. Ancak bu çalışmaların kuramsal bir temele dayalı olarak yapılması hem alan yazına katkı hem de uygulamaya katkı bağlamında oldukça önemlidir.

- EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmalarda araştırmacılar araştırmaların farklı örneklem gruplarındaki etkilerinin ortaya koyulabilmesi için öğretmen adaylarından farklı olarak dijital öğrenen olarak adlandırılan grupta yer alan ortaöğretim, dijital yerli olarak dünyaya gelen okul öncesi öğrencilerini ve öğretmenlerini kapsayan örneklerle çalışabilirler.
- EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmalarda araştırmacılar bilimsel araştırmalarda örneklemenin yararlarını göz önüne alarak örneklem belirlemede kullandıkları yöntemleri daha açık ifade edebilirler.
- EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmalarda araştırmacılar veri toplama sürecinde süreci daha şeffaf ortaya koymada ciddi katkılar sunan gözlem, araştırmacı günlüğü gibi veri toplama araçlarını kullanabilirler.
- EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmalarda araştırmacılar veri analizlerinde istatistik bilgilerini arttırarak/kullanarak t-testi/ANOVA gibi basit istatistiklerden farklı olarak ileri düzey istatistikleri kullanabilirler.
- İçerik analizi araştırmacıları 2015 yılı öncesinde yapılan çalışmaları da tarayarak sürece daha geniş bir perspektiften bakılmasını sağlayabilirler.
- İçerik analizi araştırmacıları EPÖ alanında teknoloji destekli yapılan tezleri belirli aralıklarla inceleyerek eğilimleri belirleyip eksikleri saptayabilir ve yeni çalışma konuları ortaya koyabilirler.
- İçerik analizi araştırmacıları EPÖ alanıyla ilgili yayın yapan uluslararası dergilerdeki teknoloji destekli yayımlar inceleyerek EPÖ alanının teknoloji eğilimlerini uluslararası düzeyde belirleyebilirler.
- İçerik analizi araştırmacıları EPÖ alanında teknoloji destekli çalışmalarda teknolojinin daha alt konularına odaklanmış içerik analizi çalışmaları yaparak çalışmaların eğilimlerini belirleyebilirler.

KAYNAKÇA

Akbaba, R. S. ve Tunagür, M. (2018). Bilişim teknolojilerinin dil becerilerinde kullanımı üzerine bir içerik analizi. *Ağrı İbrahim een Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 127-146. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.427196>

- Akdemir, E., Karamişe, E. N. ve Arslan, A. (2015). Descriptive analysis of researches on curriculum development in education. *Procedia - social and behavioral sciences*, 174, 3199 – 3203. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.1062>
- Akpınar, B. (2012). *Eğitimde program geliştirme*. Data Yayıncılık.
- Akpınar, B. (2013). *Eğitim programları ve öğretim*. Data Yayıncılık.
- Akşan, E. & Baki, A. (2017). Content analysis of curriculum-related studies in turkey between 2000 and 2014. *Educational sciences: theory & practice*, 17, 877–904. <http://dx.doi.org/10.12738/estp.2017.3.0002>
- Alkan, C. (1998). *Eğitim teknolojisi*. Alkım yayınevi
- Altın, N. (2004). *Eğitim programları ve öğretim alanında yapılan yüksek lisans tezlerinin analizi (Ankara, Gazi ve Hacettepe Üniversitesi)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Arı, A. (2015). *Eğitim programı temeller ilkeler ve sorunlar*. Eğitim yayınevi.
- Bergmann, J. & Sams, A. (2012). *Flip your classroom: Reach every student in every class every day*. International society for technology in education.
- Brahmawong, C. (2004). Guidelines for internet-based distance education in colleges and universities in Thailand. *International Journal of the Computer, the Internet and Management*, 12(2), 7-13.
- Büyükkaragöz, S.S. (1997). *Program geliştirme kaynak metinler*. Öz Eğitim Yayınları.
- Chen, Y., Wang, Y., & Chen, N. S. (2014). Is FLIP enough? Or should we use the FLIPPED model instead?. *Computers & Education*, 79, 16-27. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.07.004>
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative and mixed method approaches*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. & Plano Clark, V. L. (2011). Choosing a mixed methods design. *Designing and conducting mixed methods research*, 2, 53-106.
- Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K., (2007). *Research methods in education*. Routledgefalmer.

V.Donmuş Kaya-M.Eroğlu Türkiye’de Teknoloji ile İlgili Yapılmış...

- Çeliköz, N. (1996). *Bilgisayar destekli öğretim için özel ders türünde bir ders yazılımının hazırlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Demirel, Ö. (2012). *Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme*. Pegem Yayınları.
- Demirhan İşcan, C. ve Hazır Bıkmaz, F. (2012). Eğitim programları ve öğretim alanında lisansüstü eğitim programlarının analizi ve öneriler. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(1), 107-138.
- DeVellis, R. F. (2012). *Scale development: Theory and applications*, Sage Publications.
- Donmuş, V. ve Akpunar, B. (2016, Mayıs 6-8). *Çevrimiçi öğrenme ile ilgili yapılmış çalışmaların incelenmesi*. 4th International Instructional Technologies & Teacher Education Symposium, Elazığ, Türkiye.
- Donmuş, V. ve Aygan, B. (2016, Mayıs 16-18). *Bilgisayar Destekli Fen Öğretimi ile İlgili Yapılmış Çalışmaların İncelenmesi*. 10. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu, Rize, Türkiye.
- Donmuş, V. ve Eroğlu, M. (2014, Eylül 18-20). *Öğrenmede Akıllı Tahta Kullanımı İle İlgili Yapılmış Araştırmaların İçerik Analizi*. 8. Uluslararası Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Sempozyumu, Edirne, Türkiye.
- Gökdaş, İ. (1996). *Bilgisayar eğitimi öğretim teknolojisi (Öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarında)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Gömlüksiz, M. N. ve Bozpolat, E. (2013). Eğitim programları ve öğretim alanındaki lisansüstü tezlerin değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(7), 457-472. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1769>
- Göktaş, Y., Küçük, S., Aydemir, M., Telli, E., Arpacık, Ö., Yıldırım, G., & Reisoğlu, İ. (2012a). Educational technology research trends in Turkey: a content analysis of the 2000-2009 decade. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 12(1), 191-196.
- Göktaş, Y., Hasançebi, F., Varışoğlu, B., Akçay, A., Bayrak, N., Baran, M. ve Sözbilir, M. (2012b). Türkiye’deki Eğitim Araştırmalarında Eğilimler: Bir İçerik Analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 443-460.

- Gülbahar, Y. ve Alper, A. (2009). Öğretim teknolojileri alanında yapılan araştırmalar konusunda bir içerik analizi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42 (2), 93-111.
- Güneş, N. (1991). Bilgisayarla öğretimde değişik yaklaşımların öğrenme üzerindeki etkileri. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Hazır Bıkmaz, F., Aksoy, E., Tatar, Ö. ve Atak Altınyüzük, C. (2013). Eğitim programları ve öğretim alanında yapılan doktora tezlerine ait içerik çözümlemesi (1974-2009). *Eğitim ve Bilim*, 38(168), 288-303.
- Karadağ, E. (2010). Eğitim bilimleri doktora tezlerinde kullanılan araştırma modelleri: nitelik düzeyleri ve analitik hata tipleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(1), 49-71.
- Keser, H. (1988). *Bilgisayar destekli öğretim için bir model önerisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kılıç, E. (2002). *Web temelli öğrenmede baskın öğrenme stiline göre öğrenme etkinlikleri tercihi ve akademik başarıya etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Kılıç Çakmak, E. Kukul, V., Çetin, E., Berikan, B., Kandemir, B., Pamukçu, B. ve Marangoz, M. (2015). 2013 Yılı Eğitim Teknolojileri Araştırmalarının İncelenmesi: AJET, BJET, C&E, ETRD, ETS ve L&I Dergileri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 5(1), 126-160.
- Kılıç Çakmak, E., Çebi, A., Mihçi, P., Günbatar, M.S. and Akçayır, M. (2013). A content analysis of educational technology research in 2011. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 106, 74-83. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.12.010>
- Kozikoğlu, İ. ve Senemoğlu, N. (2016). Eğitim programları ve öğretim alanında yapılan doktora tezlerinin içerik analizi (2009-2014). *Eğitim ve Bilim*, 40(182), 29-41. Doi: 10.15390/eb.2015.4784
- Küçük, S., Aydemir, M., Yıldırım, G., Arpacık, O. and Gökteş, Y. (2013). Educational technology research trends in Turkey from 1990 to 2011. *Computers & Education*, 68, 42-50. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.04.016>
- Lin, T.C., Lin, T.J. and Tsai, C.C. (2014). Research trends in science education from 2008 to 2012: A systematic content analysis of publications in selected journals. *International Journal of Science Education*, 36(8), 1346-1372. <https://doi.org/10.1080/09500693.2013.864428>

V.Donmuş Kaya-M.Eroğlu Türkiye’de Teknoloji ile İlgili Yapılmış...

- Mednick, F. (2006). *Curriculum theories*. <https://cnx.org/contents/VMr1OpSY@9/Curriculum-Theories>. Erişim tarihi: 12.09.2019.
- Ornstein, A.C. and Hunkins, F.P. (2018). *Historical foundations of curriculum*. Pearson Education Limited..
- Ozan, C. ve Kōse, E. (2014). Eğitim programları ve ōđretim alanındaki araştırma eğilimleri. *Sakarya University Journal of Education*, 4(1), 116-136.
- Ōzerbař, M. A. (1996). *Açıkōđretim lisesi televizyon ders programları'na ilişkin ōđrenci gōrüşleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Ūniversitesi.
- Ōzkul, A. E. ve Girginer, N. (2001). Uzaktan eđitimde teknoloji ve etkinlik. *Sakarya Ūniversitesi Eđitim Fakóltesi Dergisi*, 3.
- Petty, R. E. and Cacioppo, J. T. (1996). *Attitudes and persuasion: Classic and contemporary approaches*. Westview Press.
- Saracaloğlu, A. ve Dursun, F. (2010, Mayıs 13-15). *Türkiye’de eğitim programları ve ōđretim alanındaki lisansüstü tezlerin incelenmesi*. 1. Ulusal Eğitim Programları ve Ōđretim Kongresi, Balıkesir, Türkiye.
- Schreglmann, S. (2016). Türkiye’de program geliştirme konusu ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinin içerik analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1492- 1500.
- Selęuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. ve Dündar, H. (2014). Eğitim ve Bilim dergisinde yayımlanan araştırmaların eğilimleri: içerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39(173), 430- 453.
- Semerci, A. (1999). *Ōđretim amaçlı bir çoklu ortam yazılımı geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Ūniversitesi.
- şimşek, A., Ōzdamar, N., Becit, G., Kılığer, K., Akbulut, Y. ve Yıldırım, Y. (2008). Türkiye’deki eğitim teknolojisi araştırmalarında güncel eğilimler. *Selęuk Ūniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19, 439-458.
- Smith, M. K. (2000). *Curriculum theory and practice' . The encyclopedia of informal education*. <https://infed.org/curriculum-theory-and-practice/>. Erişim tarihi: 25.10.2019.

- Somuncuoğlu, D. H. (1996). *Bilgisayar destekli öğretimde farklı geribildirim stratejilerinin öğrenme üzerindeki etkisi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Tatar, E., Kağızmanlı, T. B. ve Akkaya, A. (2013). Türkiye'deki teknoloji destekli matematik eğitimi araştırmalarının içerik analizi. *Buca Faculty of Education Journal*, 35.
- Tavşancıl, E., Çokluk, Ö., Gözen-Çıtak, G., Şekercioğlu, G., Erdem, D., Büyükturan Bağcan, E., Kezer, F., Bilican, S., Yıldırım, Ö. ve Yalçın, N. (2009, Ekim 19-21). *Eğitim bilimleri enstitülerinde tamamlanmış lisansüstü tezlerin bilimsel araştırma yöntem ve tekniklerine uygunluğunun incelenmesi*. IV. Lisansüstü Eğitim Sempozyumu, Ankara, Türkiye.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *Sözel, yazılı ve diğer materyaller için içerik analizi ve uygulama örnekleri*. Epsilon Yayınevi.
- Uzunboylu, H. (1995). *Bilgisayar öğrenme düzeyi ile bilgisayara yönelik tutumlar arasındaki ilişki*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Variş, F. (1998). *Eğitimde Program geliştirme, teoriler ve teknikler*. Alkım Kitapçılık Yayıncılık
- Yağan, S. A. ve Çubukçu, Z. (2019). Eğitim programları ve öğretim alanında tamamlanmış doktora tezlerinin içerik analizi (2006-2017). *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Advance online publication. Doi: 10.16986/huje.2019056622
- Yeşilpınar Uyar, M. (2017). Eğitim programları ve öğretim alanına yönelik bir dergideki araştırmalara ilişkin içerik analizi: 2002-2015. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(3), 1009-1024.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yurdakul, B. (1998). *Eğitimde bilgisayar teknolojisine ilişkin uygulamaların değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.

NOT: Araştırmada içerik analizi kapsamına alınan tezlerin listesine aşağıdaki adresten ulaşabilirsiniz.

V.Donmuş Kaya-M.Eroğlu Türkiye’de Teknoloji ile İlgili Yapılmış...

https://docs.google.com/document/d/1NVxzou411SjemM49vk3ynXgN_ZNpLT62ya00e2w4dww/edit?usp=sharing

Çocuk Dergileriyle Zenginleştirilmiş Türkçe Dersinin Temel Dil Becerileri Üzerindeki Etkileri: Bir Eylem Araştırması^{1*}

Fatih TANRIKULU

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı
fatih3878@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6730-0353>

Öz

Bu araştırma Türkçe dersinde materyal olarak çocuk dergisi kullanımının temel dil becerileri üzerinde ne gibi etkileri olduğunu keşfetmeye odaklanmıştır. Eylem araştırması modelinde yürütülen araştırma beş haftalık bir süreci kapsamıştır. Uygulama Kayseri ili Melikgazi ilçesi İldem İMKB Ortaokulunda yapılmıştır. Araştırma sürecinde Türkçe ders kitabı yerine çocuk dergilerinden seçilmiş metinler ve bu metinlerin bulunduğu çocuk dergileri kullanılmıştır. Metinlere ve metnin ait olduğu sayının içeriklerine uygun etkinlik kitabı hazırlanmıştır. Araştırmanın verileri öğrenci yansıtıcı günlüğü, araştırmacı günlüğü, komite toplantısı, veli toplantısı ve derslerde kaydedilen videolardan elde edilmiştir. Video kaydı ve diğer veriler Nvivo 10 nitel veri analizi programına aktarılarak içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Derslere ait video kayıtları öğrencilerin dinleme, okuma, konuşma ve yazma becerisi etkinliklerine katılım sürelerine göre kodlanmıştır. Kodlamada öğrencilerin derse ve etkinliklere katılım durumuna göre 3'lü derecelendirme puan kodu kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları, çocuk dergileri ile işlenen Türkçe dersinin dinleme, okuma, konuşma ve yazma becerileri üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu göstermiştir. Video kodlamasından elde edilen bulgularda ise dinleme, okuma, konuşma ve yazma becerilerinde en fazla süreye sahip kodların 3 (çok iyi) derece düzeyinde olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Dergileri, Çocuk Dergisi, Süreli Çocuk Yayınları, Türkçe Öğretimi, Temel Dil Becerileri.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 19.10.2020 / 11.07.2021

* Bu makale yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Künye Bilgisi: Tanrikulu, F. (2021). Çocuk dergileriyle zenginleştirilmiş Türkçe dersinin temel dil becerileri üzerindeki etkileri: Bir eylem araştırması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 808-838. DOI: 10.33437/ksusbd.828496.

**The Effects of Turkish Lesson Enriched with Children's Periodicals
on Basic Language Skills: An Action Research****Abstract**

The purpose of this study was to examine the effect of using children's periodicals as a material in Turkish lessons on basic language skills. The research was carried out in the action research model. The research was implemented in a Turkish course in a period of five weeks. The research was implemented in İldem İMKB Secondary School in Melikgazi district of Kayseri province. In the research process, texts selected from children's magazines and children's magazines belonging to these texts were used instead of Turkish textbooks. An activity book has been prepared in accordance with these texts and the contents of the issue to which the text belongs. The research data were obtained from the student reflective diary, the researcher's diary kept to follow the process and reflect the observations, the committee meeting, the parent meeting and the videos recorded in the lessons. Video recording and other data were transcribed and analyzed by content analysis method. In addition, video recordings were analyzed by content analysis method. The video recordings of the lessons were coded based on the students' participation time in the activities of reading, writing, speaking, and listening skills. In the coding, a 3-point rating code was used according to the students' participation in the course and activities. The study's findings revealed that the Turkish course, which used children's magazines as a teaching material, had a positive effects on listening, reading, speaking, and writing skills. According to the findings of video coding for students' participation in basic language skills activities, the codes with the longest duration in listening, reading, speaking, and writing skills were at the level of 3 (very good).

Keywords: Children's Magazine, Children's Periodicals, Language Skills, Turkish Learning.

GİRİŞ

Dil becerilerinin ediniminde temel ders materyali olarak kullanılan (Ceran, 2015) Türkçe ders kitaplarının belirli bir düzeyde yeterliliğe sahip olması gerekir (Göçer, 2008). Dil becerilerini kazandırmada etkili olması beklenen Türkçe ders kitaplarındaki içeriklerin, temaların (Kurudayıoğlu, Bayram ve Aytan, 2013) kazanımları karşılayabilecek nitelikte hazırlanması gerekir. Ancak dil becerilerinin gelişiminde temel materyal olarak kullanılan Türkçe ders kitabı içerik ve etkinliklerinin yeterli olmadığı, bazı eksiklerin olduğu

vurgulanmaktadır (Çifçi 2006). Türkçe ders kitapları programa biçimsel olarak uysa da nitelikte sorunlar yaşanabilmektedir (Dilidüzgün, 2004). Ders kitaplarının nitelikli olması için metinlerin düzeyi, niteliği ve içeriği, kitabın tasarımı ve görsellerin yeterli olması gerekir (Akkaya, 2013; İşeri, 2003, Kıymaz ve Doyumğaç, 2020). Ancak metinlerin sorunlu olması (Sinan ve Demir, 2011), metinlerin çocuk zevkine hitap etmemesi (İşcan, Efendioğlu ve Ada, 2007), bilgilendirici metinlerin azlığı (Baş, 2003), metinlerdeki dil ve tasarım hataları (Çakır, 2013), şiirsellik özelliği taşımaması (Bayat, 2012), metinlerin seviyeye uygun olmaması (Solak ve Yaylı, 2009), metinlerdeki kelime hazinesinin yetersiz oluşu (Peköz, 2018), ders kitabının programa uyumlu olmamasıyla ilgili sorunlar (Epeçan ve Veysel, 2010), tasarım ve görsellerin yetersizliği (İşeri, 2003), drama etkinliklerinin yer almaması (Kırmızı ve Akkaya, 2009) gibi birçok sorunun yaşandığı araştırmalara yansımıştır.

Görsel ve içerik özellikleri yeterli olmayan ders kitaplarının Türkçe öğretim programındaki kazanımları karşılasa da temel dil becerilerinin gelişiminde istenilen düzeyde etkili olması beklenemez. Ders kitaplarının içerik ve görsel yönden zenginleştirilmesi ya da ana materyal olan ders kitabı yanında içerik ve görsel zenginliğe sahip materyallerin kullanımı dersin işleyişini daha etkili hale getirerek öğrencilerin derse olan ilgisi artırılabilir. Bu sayede temel dil becerilerinin gelişimine katkı sağlanabilir. Bu bağlamda içerik ve görsel zenginliğe sahip çocuk dergileri (Demirel vd., 2010; Gelişli, 2008; Oğuzkan, 2000; Şahin ve Beştaş, 2011; Yalçın ve Aytaş, 2003) Türkçe dersinin içeriğini zenginleştirmede ve dersi daha etkili hale getirmede alternatif bir materyal olarak düşünülebilir. Eğitici ve eğlendirici nitelikteki çocuk dergilerinin materyal olarak Türkçe dersinde kullanımı çocukların genel kültürlerini artırma, okuma ihtiyaçlarını karşılama, düşünme ve hayal gücünü geliştirme gibi önemli katkılar sağlayabilir (Kavcar, 1999; Oğuzkan, 2000). Çocuk dergilerindeki içerikler ve görseller, dergilerin her ay belirlenmiş bir tema üzerinde yoğunlaşması gibi özellikler Türkçe dersi kazanımlarının hedefine ulaşmasında ve temel dil becerilerinin gelişiminde etkili olabilir. Bu araştırma Türkçe dersinde çocuk dergisi kullanımının temel dil becerileri üzerindeki etkilerini keşfetmeye yöneliktir. Araştırma uygulamalı bir çalışma olması açısından önem taşımaktadır.

Çocuk Dergileri

Tanzimat'ın gazetecilik hayatına getirdiği yenilikler ilk çocuk gazete ve dergilerinin çıkmasını sağlamıştır (Enginün, 1998). İlk çocuk dergisi Mümeyyiz Tanzimat'ın ilanından otuz yıl sonra 1869 yılında bir gazetenin eki olarak yayımlanmıştır. Mümeyyiz'den sonra Hazine-i Etfal, Sadakat, Etfal ve Ayine dergileri yayımlanmıştır. İlk çocuk dergileri kısa sürede değişip gelişmiş, fiziki ve içerik özellikleriyle Batılı anlamda ilk çocuk dergisi Arkadaş yayımlanmıştır (Okay, 1999). Ülkemizde çocuk dergiciliğinin temelini oluşturan bu dergilerden

sonra Harf İnkılabı'na kadar elli civarında çocuk dergisi arasında Çocuklara Mahsus Gazete (626 sayı), Çocuklara Rehber (166 sayı), Yeni Yol (113 sayı) en uzun ömürlü yayımlanan çocuk dergileri olmuştur (Okay, 1999). Zor şartlarda çıkan ilk çocuk dergileri (Yılar ve Turan, 2010) ve Harf İnkılabı öncesinde çıkan çocuk dergileri, dergiciliğe katkı sağlamakla kalmamış çocuk edebiyatının gelişimine de önemli katkılarda bulunmuştur. Aynı zamanda çocukların okul derslerine yardımcı önemli bir materyal olmuştur.

Çocuk dergileri 1928 harf devriminden sonra da Türk çocuk edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur (Alpay, 1999). Harf İnkılabı'ndan sonra da hızlı bir değişim ve gelişim göstermiştir. Cumhuriyet döneminde genel kültür, okuma, düşünme ve hayal gücünü geliştirmede öğrencileri desteklemiştir (Kavcar, 1999; Oğuzkan, 2000). Cumhuriyet döneminde çıkan 381 çocuk dergisi (Güler, 2012) çocuk edebiyatına ve eğitimine önemli katkılarda bulunmuştur.

Çocuk dergilerinin içerik ve fiziki yapısı zamanla değişim ve gelişim göstermiştir. İlk çocuk dergilerindeki az sayıda görsel, medyanın etkisiyle Cumhuriyet döneminde artmıştır. 1950-60 arası elli derginin otuz üçü ve 1960-70 arası seksen dört derginin elli yedisi çizgi roman türünde çıkmıştır (Gençel, 1984: 198). 1990'lı yıllar ise çocuk dergilerinde çizgi roman etkisi azalırken bilgi ağırlıklı metinler ve bu metinlerle ilişkilendirilmiş görseller artmış, gerçekçi konular ve görseller dergilerde işlenmiştir. Medyanın değişen ve gelişen yüzü çocuk dergilerini de yeni bir forma sokmuş, çizgiler yerini canlı görsellere bırakmıştır.

Fiziki ve görsel açıdan değişip gelişen dergiler çocuk eğitiminde önemli bir rol üstlenmiştir. Çocuk dergileri hem içerik özellikleri hem de fiziki özellikleriyle çocukları kendine çekmeye, çocukların eğitim, eğlenme, ilgi ve ihtiyaçlarını karşılamaya devam etmiştir. Çocukların eğitimine katkı sağlayan eğitici ve eğlendirici bir materyal olan çocuk dergisinin eğitime dahil edilmesi konusu üzerinde daha fazla durulması gerekmektedir.

Çocuk Dergilerinin Eğitici Özellikleri

Çocuk gazete ve dergileri çocuğun eğitiminde, gelişiminde, bilgi ve becerilerinin artmasında etkili bir eğitim materyalidir (Yalçın ve Aytas, 2017). Bir eğitim aracı olarak çocuk dergilerinin eğitici ve öğretici özelliği literatürde sık vurgulanmıştır (Demirel vd., 2010; Gelişli, 2008; Oğuzkan, 2000; Sürmeli ve Kaptan 2012; Şahin ve Beştaş, 2011; Şimşek, 2001; Yurt, 2011; Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016; Yalçın ve Aytas, 2017). Çocuklara yönelik süreli yayınların eğitici niteliği ilk çıkan çocuk dergisinden günümüze devam etmiştir. Dünyada ilk çocuk dergisi olan Leipziger Wochenblattfür Kinder ve sonrasında çıkan çocuk dergileri eğitim konusuna ağırlık vermiştir (Demirel vd., 2010). Batıda yayımlanan ilk çocuk dergileri çocukların yapısı ve ruhsal durumu, oyun

oynamaya olan ihtiyaçları, zevkle ve severek öğrenebilecekleri bir müfredat gibi temel ilkelerle eğitime odaklanmıştır (Şahinbaş, 1991; akt. Şimşek, 2001). Ülkemizde de ilk çocuk dergileri kendilerini çocukların eğitiminde ve değer aktarımında sorumlu görmüştür. Çocukların zihinsel gelişim özelliklerini göz önünde bulunduran (Oğuzkan, 2013; Yalçın ve Aytaş, 2017) çocuk dergileri içerik ve fiziki özellikleriyle okulda ve okul dışında eğitici materyaller olarak ön plana çıkmıştır.

Çocukların eğitimini destekler nitelikte hazırlanmış olan dergiler (Aytekin, 2016) çok farklı türdeki içeriklerle öğrencilerin dikkatini çekmektedir. Eğitici nitelikteki yazılar çocukların öğrenme isteğini artırırken (Oğuzkan, 2013) eğlenceli vakit geçirmelerine ve yeni bilgiler öğrenmelerine yardımcı olmaktadır (Yalçın ve Aytaş, 2017). Eğitici yazılar, güncel olaylarla ilgili yazılar, fotoğraf ve resimler, fıkralar, karikatürler, bilmece, masallar, hikâyeler, romanlar, okuyucu mektupları, eşya ve hayvan tanımları (Gelişli, 2008; Oğuzkan, 2013; Şahin ve Beştaş, 2011; Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016) çocuk dergilerinde yer alan zengin içerikler arasındadır. Bu yönüyle dergiler çocuk edebiyatının diğer türleri gibi tek boyutlu olmayıp birçok tür ve içerikle çok boyutlu bir çocuk edebiyatı ürünüdür (Yalçın ve Aytaş, 2017). Çocuk dergisindeki ilgi çekici (Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016) içerikler çocuk dünyasına hitap ederek onların ihtiyaçlarını karşılar (Küçet, 2008; Yalçın ve Aytaş, 2017). Bu içerikleri eğlenceli bir şekilde aktaran dergiler (Sürmeli ve Kaptan, 2012; Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016) çocukların öğrenme ihtiyaçlarını karşılayarak yazı ve görsellerle bilgi ve kültür seviyelerini artırır (Oğuzkan, 2000: 338). İçerik ve fiziki özellikleriyle hem ders içi hem de ders dışında çocukların eğitim ve öğretimlerine yardımcı olan, çocukları eğlendiren ve öğreten bir materyaldir. Ders kitaplarının öğretici havasından uzak olan dergiler bu içeriklerle bilgiyi eğlenceli bir şekilde aktarır (Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016). Farklı türde eğitici yazıları ve ilginç resimleriyle, öğretim ortamını zenginleştirir, öğrenmenin kolaylaşmasını ve öğrencilerin bilgilenmesini sağlar (Oğuzkan, 2013). Çocuklar dergilerin içerik ve görsel zenginliği sayesinde eğlenerek yeni bilgiler öğrenir (Yalçın ve Aytaş, 2017).

Çocuk dergilerini eğitim konusunda değerli kılan bir özellik ise çocukların ilgisini çekecek nitelikteki görsellerdir (Demirel vd., 2010). Görsellik dergileri eğlenceli kılan ve ilgi çekici hale getiren önemli bir unsurdur. Dergilerdeki resim, fotoğraf ve şekiller öğrenmeye yardımcı olur (Sürmeli ve Kaptan, 2011). Görseller içeriği daha da ilgi çekici kılarak çocukla buluşturur. Bu özellik dergiyi diğer ders materyallerinden ayıran bir özelliktir. Çocuk dergilerindeki görseller öğrencilerin ilgisini çekerek okuma ve öğrenmeye yardımcı olmaktadır. Çocuklar, ilgi çekici resimler sayesinde dergiyi okurken hem eğlenir hem de okuma ve düşünme becerisini geliştirir (Yılar ve Turan, 2010).

Çocuk dergileri içerik ve görsel özellikleriyle okul derslerini destekleyecek nitelikte materyallerdir (Balcı, 2003; Gelişli, 2008). Eğitim çağındaki çocuklara yönelik çıkan çocuk dergileri zengin içerik ve görsellerle Türkçe, fen bilgisi, sosyal bilgiler, din kültürü ve ahlak bilgisi, beden eğitimi dersi ve seçmeli derslerle ilişkilendirilebilecek içerik ve görsellere sahiptir (Tanrıkulu, 2020). Hedef kitle olan ilköğretim öğrencilerinin eğitimleri ve eğlenmelerine yönelik şekillenen çocuk dergileri (Şimşek, 2001) eğitimde materyal olarak kullanılabilir formda çıkar. Öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hazırlanan müfredat gibi, çocuk dergileri de hedef kitle olan çocukların ilgi ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak hazırlanmaktadır. Bu yönüyle çocuk dergisi ve müfredat ortak bir amaca hizmet etmektedir. Türkiye’de çıkan ilk çocuk dergilerinin ve günümüz çocuk dergilerinin de müfredatla yakın ilişkisi vardır. 1968 İlkokul Türkçe Programı’nda çocuk dergi ve gazetelerinden yararlanılması gerektiği açıklamalarda vurgulanmıştır (Baş, 2012). Bu yüzden çocuk dergilerinin içerikleri okulda işledikleri ders ve konulara uyumlu olacak şekilde planlanmalıdır (Yalçın ve Aytaş, 2017). Ülkemizde ilk çıkan çocuk dergisinden itibaren müfredata yakın olma durumuna uyulmuştur. Çocuk dergilerine gelen mektuplar, yazılar ve okuyucu köşeleri bunun dergiye yansımış halidir. İlk çıkan çocuk dergilerinde daha çok ahlaki konulara odaklanılmış, okul ve eğitimle ilişki böyle kurulmuştur. Cumhuriyet döneminde resmi bayramlar, önemli gün ve haftalar gibi milli temalar işlenerek okul ve öğrenciyle olan ilişki devam etmiştir.

Eğitimde etkili olan çocuk dergileri okuma ve yazma becerilerini geliştirmede faydalı olabilir (Güleryüz, 2002). Dergilerdeki öğretici ve eğlendirici yazılar, çocukların okuma ihtiyaçlarını ve ilgilerini doyurucu biçimde karşılayabilir (Oğuzkan, 2013). Okuma alışkanlığı yanında yazma, okuma, çizim, resim yapma gibi yetenekleri geliştirir (Oğuzkan, 2013; Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016; Yalçın ve Aytaş, 2017). Çocuklara okuma, yazma, düşünme ve yorumlama imkânı verir (Aytekin, 2016). Yazı yazma ve konuşma becerilerine katkı sağlar (Aytekin, 2016). Yazma, konuşma, çizim, yorum yapma, yaratıcı ve estetik düşünme gibi becerilerin gelişimine yardımcı olur (Yalçın ve Aytaş, 2017: 47). Çocuklara paylaşma ve konuşma imkânı sağlayarak sosyal gelişimlerini destekler, çocukların sanat ve edebiyatla tanışmasını sağlar (Yılar ve Turan, 2010). Farklı türde metinlerle çocukta edebi zevkin gelişmesini sağlar (Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016).

Eğitim için vazgeçilmez bir kaynak (Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016) olan çocuk dergileri sınıf içi etkinliklerde de kullanılabilir (Yalçın ve Aytaş, 2017). Eğitici özelliğe sahip çocuk dergileri ders ortamıyla daha fazla ilişkilendirilebilir. Ders ortamı dergilerdeki metinler, görseller ve eğlence sayfalarıyla zenginleştirilerek daha ilgi çekici hale getirilebilir. Türkçe dersinde kullanılan hikâye, gezi yazısı, bilgilendirici yazılar gibi içerikler (Alacalı, 2011)

sınıf etkinliklerinde materyal olarak kullanılabilir (Yalçın ve Aytaş, 2003). Görsellerle desteklenmiş farklı türde içerikler öğrencilerin Türkçe dersi temel becerilerini daha fazla kullanmalarını sağlayarak öğrencilerin dil gelişimine katkı sağlayabilir. Bu amaca yönelik şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Türkçe dersinde materyal olarak çocuk dergisi kullanımının temel dil becerileri üzerinde ne gibi etkileri vardır?

2. Çocuk dergileri ile işlenen Türkçe dersinde, öğrencilerin temel dil becerileri etkinliklerine katılımı nasıldır?

YÖNTEM

Bu araştırma eylem araştırması modelinde yürütülmüştür. Eylem araştırması okul ve sınıflarda değişimin ve gelişimin oluşturulabilmesi için güçlü bir yöntemdir (Ekiz, 2009: 179). Okul temelli müfredat geliştirme ve mesleki gelişim gibi alanlarda kullanılmaktadır (Kemmis ve McTaggart, 1992: 5). Eylem araştırmasıyla ilgili tanımlar ve açıklamalar eylem araştırmasının “sınıf, program ya da tüm okuldaki durumun değişimi ya da gelişimini sağlamak” olduğu konusunda birleşmektedir (Kuzu, 2005: 30). Bu çalışmada da Türkçe dersinde ders kitabı yerine çocuk dergisi kullanımının temel dil becerileri üzerindeki etkilerini keşfetmek amaçlanmıştır.

Eylem araştırması araştırılan durumun içinde bulunan, bu durumla doğrudan, ilgili kişiler tarafından yapılabilir. Araştırma sınıf ortamında yapılıyorsa araştırmacı doğrudan öğretmen olabilir (Büyüköztürk vd., 2012: 255). Uygulayıcının aynı zamanda araştırmacı olduğu yaklaşımda, araştırmacı uygulamayı sürdürürken aynı zamanda belirlediği soruna ilişkin veri toplamayı da başarır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 296). Bu çalışmada uygulayıcının aynı zamanda araştırmacı olduğu eylem araştırması yaklaşımı tercih edilmiştir.

Araştırma Prosedürü

Eylem araştırmasında ilk görev, inceleme ya da araştırma için bir konu seçmektir (Koshy, 2005). Araştırmacı Türkçe dersinde ders kitabı ve etkinlik kitabı yerine içerik ve fiziki zenginliğe sahip çocuk dergisinin ders materyali olarak kullanımının temel dil becerileri üzerinde etkili olacağını düşünmüştür. Google arama motorunda “çocuk dergisi, çocuk dergileri” kavramları ile arama yapılmıştır. Üst sıralarda çıkan dergi isimleri ile tekrar arama yapılmıştır. Arama motorlarında öne çıkan popüler çocuk dergileri belirlenmiştir. Google arama motorunda tespit edilen dergilerden hangilerinin derste kullanılabileceğine karar vermek için uzman akademisyen görüşleri alınmış ve dergiler belirlenmiştir. Belirlenen çocuk dergilerinde geriye dönük tarama yapılarak derste kullanılabilecek metinler tespit edilmiştir. Tespit edilen metinlerin Türkçe

dersinde kullanılabilirliği konusunda Türkçe eğitimi alanında akademisyen görüşü alınmıştır. Uzman görüşleri alındıktan sonra 5. sınıf seviyesinde kullanılacak metinlere karar verilmiştir. Tespit edilen dergiler öğrenci sayıları kadar temin edilerek öğrencilere dağıtılmıştır. Belirlenen metne ve çocuk dergisinin tematik içeriğine uygun çalışma kitabı hazırlanmıştır. Derslerde bu etkinlik kitabı kullanılmıştır.

Veri Toplama ve Analizi

Uygulama Kayseri ili Melikgazi ilçesi İldem İMKB Ortaokulu 5. sınıf şubelerinden birinde uygulanmıştır. Uygulama 5 hafta sürmüştür. Bu süreçte yirmi dokuz ders, dört odak görüşmesi, beş komite toplantısı, bir veli toplantısı yapılmıştır. Veriler öğrenci günlüğü, araştırmacı günlüğü, odak grup görüşmesi, komite toplantıları, veli toplantısı ve video kayıtlarından elde edilmiştir. Öğrenciler uygulama sürecinde yansıtıcı günlük tutmuştur. Katılımcı araştırmacı takip ve yansıtma için araştırma süreci boyunca günlük tutmuştur. Araştırma sürecinde iki farklı odak grup oluşturulmuştur. Her bir grupta iki odak grup toplantısı olmak üzere dört toplantı yapılmıştır. Komite üyeleri araştırmacının yapıldığı okuldan üç Türkçe öğretmeni, bir rehber öğretmenden oluşmuştur. Haftalık komite toplantıları yapılarak sürecin işleyişi değerlendirilmiştir. Araştırma sürecinde bir veli toplantısı yapılarak velilerin uygulamaya yönelik görüşleri alınmıştır. Veri toplama süreci Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Süreci

Araştırma Öncesi: 1. Komite Toplantısı
1. Hafta: Ders İşleme ve Veri Toplama
2. Hafta: Ders İşleme ve Veri Toplama, 2. Komite Toplantısı, 1. Grup 1. Odak Görüşmesi Görüşme
3. Hafta: Ders İşleme ve Veri Toplama, 2. Grup 1. Odak Grup Görüşmesi, 3. Komite Toplantısı
4. Hafta: Ders İşleme ve Veri Toplama, 4. Komite Toplantısı
5. Hafta: Ders İşleme ve Veri Toplama, 5. Komite Toplantısı,
Uygulama Sonrası: Veli Görüşmesi, 1. Grup 2. Odak Grup Görüşmesi, 2. Grup 2. Odak Grup Görüşmesi

Toplanan veriler Nvivo 10 nitel veri analiz programında içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Veriler kodlanarak temalar oluşturulmuştur. Video kayıtlarına ait veriler Nvivo 10 nitel veri analiz programında süre kodlaması yapılmıştır. Öğrenciler okuma, konuşma, yazma ve dinleme etkinliklerine katılımlarına göre 3’lü likert tipi kodlama yapılmıştır.

Geçerlilik ve Güvenirlilik

Araştırmanın geçerliliğini sağlamak için farklı veri toplama araçları kullanılmıştır. Güvenirlilik için uzman akademisyen görüşüne başvurulmuştur. Uzman akademisyen kod ve temaları incelemiştir. Uzman akademisyenden alınan görüşler doğrultusunda kod ve temalarda düzenlemeler yapılmıştır. Video analizine ait kodlamalar da aynı şekilde incelenerek uzman akademisyen görüşüne göre son hali verilmiştir.

BULGULAR

Araştırmadan elde edilen bulgular bu başlık altında verilmiştir. İçerik analizi sonrasında dil temel becerilerine yönelik kodlar dört temel beceriye ait başlıklar altında toplanmıştır. Önce tema ve kod tabloları verilmiş, devamında ise kodlara ait örnek alıntılar verilmiştir. Video kodlamalarına ilişkin grafik ve yorumlar ait olduğu beceri başlığı altında verilmiştir. Kodlara ait görüşler verilirken “öğrenci günlüğü (Ö_1), odak grup görüşmesi (O_G_G), komite toplantısı (K_T), araştırmacı günlüğü (A_G)” gibi kısaltmalar kullanılmıştır.

Okuma Becerisine Etkileri Teması

Çocuk dergilerinin okuma becerisi üzerindeki etkilerine ilişkin kodlamalardan elde edilen bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Okuma Becerisine Etkileri Temasına İlişkin Kod Tablosu

Tema ve Kod İsimleri	Kaynak Sayısı	Kod Sayısı
Okuma Becerisine Etkileri	17	33
Okumaya İstekli Olma	6	7
Evde Okunması	3	3
Konu Çeşitliliği ve Zenginliği	3	3
Eğlence Sayfalarının Olması	2	2
Okumayı Değiştirmesi	2	2
Görsellerin Etkili Olması	1	2
Resimlerin Etkili Olması	1	2
İçeriğin Zengin Oluşu	1	2
Okuma Becerilerini Geliştirmesi	1	1
Eğlenceli Olması	1	1
Elinden Düşürmemek	1	1
Güzel Okuma Gayreti	1	1
Her Zaman Okunması	1	1
İlgi Çekici Olması	1	1
Kitap Yerine Dergi Okuma İsteği	1	1
Meraklandırması	1	1
Okumadan Hoşlanma	1	1

Okuma becerisine etkileri temasına ait toplam 17 kaynaktan 33 kod elde edilmiştir. En fazla kod 6 kaynaktan 7 kod sıklığı ile “okumaya istekli olma” koduna aittir. Sırasıyla “evde okunması, konu çeşitliliği ve zenginliği” kodları gelmektedir.

Öğrencilerin derste ve ders dışında okumaya istekli oluşları bulgulara yansımıştır. Öğrencilerin istekli oluşları öğrenci ve katılımcı görüşlerine şöyle yansımıştır:

“Dergiyi çok seviyorum. Her zaman okuyorum. Bana çok eğlenceli geliyor (Ö_16). Sözcükte anlam etkinliği yapıldı. Etkinliğe ilgi gösterdiler. Etkinlikte geçen kelimelerin anlamını okumakta istekliydim (A_G).”

Bir öğrenci benzer bir şekilde dergileri elinden düşürmediğini şöyle ifade etmiştir:

“Türkçe kitabını şahsen açmazdım ama dergileri elimden düşüremiyordum (Ö_3).”

Öğrencilerin ders içinde de sesli okuma etkinliğinde güzel okumaya istekli oluşları araştırmacı günlüğüne şöyle yansımıştır:

“İkinci ders şiir okuma ile devam ettik. İki kez örnek okuma yaptım. Öğrenciler örnek okumayı dikkatle dinledi. Örnek okuma bittikten sonra öğrenciler okumak için parmak kaldırdılar. Okumak için can atıyorlardı. Hatta kendisi seçilmediği için kızan öğrenciler oldu. Öğrenciler şiiri daha güzel okumak için gayret ettiler (A_G).”

Bir okuma materyali olan çocuk dergilerinin her zaman her yerde okunduğu öğrenci görüşlerine yansımıştır. Dergilerin bir okuma materyali olarak çok okunduğunu öğrenciler şu şekilde ifade etmiştir:

“Eve gittiğimde oturuyorum, canım sıkılıyor, dergi okuyasım geliyor, okuyorum (Ö_16). Eve gidince okuyorum çünkü oradaki resimler ilgimi çekiyor. Onun için de okuyorum, okuyunca daha çok okuma isteği geliyor, baştan sona okuyorum böyle (Ö_11).

Benzer şekilde öğrencilerin çocuk dergilerini her zaman okudukları bir materyal haline getirmesi komite üyesi bir velinin görüşüne şöyle yansımıştır:

“Benim çocuğa ders kitabındaki metni okumak işkence gibi ama dergileri aldığımızda yatmadan önce yatağa oturuyor. On on beş dakika bir sonraki ayın dergisi gelene kadar hepsini okumuş oluyor (K_G_1).”

Veliler öğrencilerin kitap yerine okuma materyali olarak dergiyi tercih ettiklerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Dergiler daha iyi (veliler hep bir ağızdan) (V_G).”

Çocuk dergilerinin öğrencilerin okuma alışkanlıklarını değiştirdiği ve geliştirdiği görülmüştür. Bu durum öğrenci görüşlerine şu şekilde yansımıştır:

Okuma alışkanlığımızı değiştirdi (Ö_9). Ben daha çok okumaya başladım, okumam gelişti (Ö_13).

Benzer bir şekilde başka bir öğrenci çocuk dergilerinin okuma becerisi üzerinde etkili olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Yazma ve okuma becerimiz gelişti (Ö_3).”

Çocuk dergilerinde ön plana çıkan içerik ve görsel özelliklerin okuma üzerinde etkili olduğu bulgulara yansımıştır. İçeriğin zenginliği, konu çeşitliliği, sayfaların çeşitliliği, eğlence sayfalarının oluşu gibi özelliklerin okuma üzerinde etkili olduğunu katılımcılar farklı şekillerde ifade etmiştir:

“O da kitap bu da kitap ama bunu merak ediyorsun, okuyasın geliyor. O yüzden okumamıza faydası oluyor (Ö_3). Dergiler daha güzel çünkü derginin içinde oyunlar var. Bulmacalar var, metinler var, bence dergiler daha güzel (Ö_4). Dergi daha güzel. İçinde renkli oyunlar oluyor hem de eğlenceli bilgiler var (Ö_18). Dergide sevmediği bir konu olsa dersi zayıf olur (V_1). Bu dergiler çocukları araştırmaya, okumaya biraz daha sevk etti, diye düşünüyorum (V_2). Dergi eğlenceli geldi. Okumayı sevdi (V_3). Tabii ki aldığımız dergileri okuyor. Bir şey sorsanız şu dergide vardı. Dergide ‘Bunları Biliyor musunuz?’ bölümü var. Orada hiç kimsenin aklınla gelmeyecek şeyler var. Çocukların aklına gelmeyecek şeyler yazılmış (V_2).”

Çocuk dergilerindeki içerik zenginliğinin okumaya etkisi benzer bir şekilde araştırmacı günlüğüne de yansımıştır:

“Dergilerdeki sayfaların çeşitliliği onu iyi bir okuma materyali kılıyor. Konuların kısa ve zengin oluşu, sayfaların renkleri, sıkıldıklarında kullanabilecekleri eğlence sayfaları

öğrenciler için bulunmaz kaynak. Derginin sayfalarını okudular. Dersin sonlarına doğru ise bulmaca ve eğlence sayfalarını açarak onlarla uğraştılar (A_G).”

Çocuk dergilerin bir özelliği de içeriği eğlenceli bir şekilde aktarmasıydı. İçeriğin zengin olması ve okumaya yardımcı bir unsur olduğu bulgulara yansımıştır. İçeriğin zengin olması yanında eğlenceli oluşu şu şekilde aktarılmıştır:

“Dergiler daha güzel çünkü içinde çok eğlenceli bilgiler var. Bilmeceler var, şiirler var (Ö_6). Dergi daha güzel çünkü içinde eğlenceli oyunlar var, bilgiler var (Ö_7). Dergi okumak daha güzel çünkü hem derginin içinde bilgi var hem de eğlenceli bölümler var (Ö_8). Dergi daha güzel bence daha renkli içinde oyunlar değişik bilgiler karikatürler var. Ama kitapta renksiz sadece bir konuya değinmiş hikâyeler var (Ö_5).”

Benzer şekilde içeriğin ilgi çekici olması ve meraklandırması gibi özelliklerin okumayı etkilemesi bulgulara yansımıştır. Öğrenciler bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

“Okumasını geliştirmeyen arkadaşlarımız var sınıfta. Onların ilgisini çekerek okumalarını geliştiriyor (Ö_2). Resimler dikkatimizi çektiği için merak ediyoruz ve okuyoruz bu yüzden de okumamız iyileşiyor (Ö_17).”

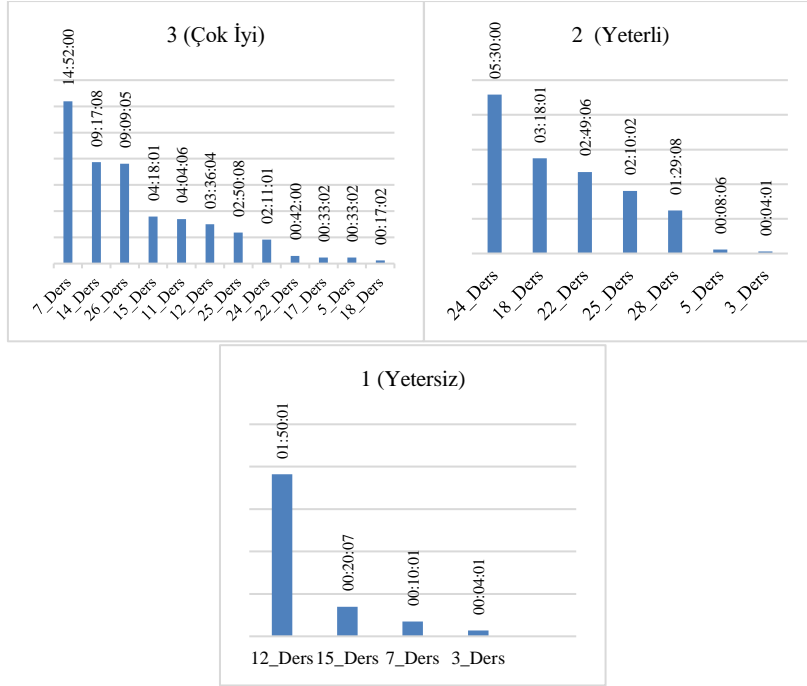
Dergilerin öne çıkan özelliklerinden olan görselliğin okuma becerisini etkilediği öğrenci görüşlerine yansımıştır. Öğrenciler dergilerin okumada etkili olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Resim çok olduğu için bakıyoruz, hevesleniyoruz, okuyoruz (Ö_1). Ben dergide şunu fark ettim. Bizim okumamız için değişik görseller konulmuş, bu da bizi metne çekiyor. Okuma alışkanlığına gerçekten de etkisi oldu (Ö_9). Mesela eski ders kitaplarımızda sadece metin okurduk gerçek bir hikâyeydi ama şimdi hayatla ilgili renkli resimler de katıyorlar ve insanların dikkatini çekiyor ve böylece okuması gelişiyor (Ö_10).”

Okuma Becerisi Video Analizine İlişkin Bulgular

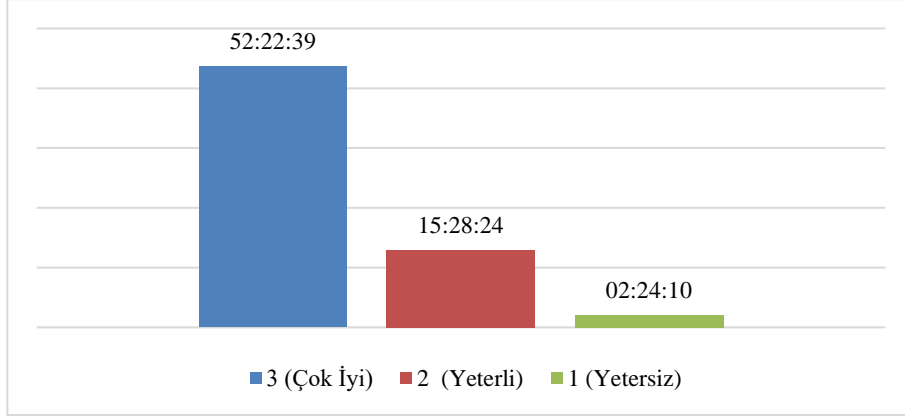
Araştırma sürecinde kaydedilen ders videoları izlenmiş, öğrencilerin okuma becerisi etkinliklerine katılım düzeylerine ilişkin videolar izlenerek analiz edilmiş ve 3'lü likert tipinde kodlama yapılmıştır. Öğrencilerin okuma becerisi

etkinliklerine katılım durumlarına göre 3 (çok iyi), 2 (yeterli), 1 (yetersiz) şeklinde kodlama yapılmıştır. Öğrencilerin okuma becerisine yönelik etkinliklere katılım düzeylerine ilişkin sonuçlar Grafik 1’de verilmiştir.

Grafik 1. Okuma Becerisi Video Analizine İlişkin Kod Grafiği

Grafik 1’de görüldüğü gibi kodlamaya ait verilerin 3 (çok iyi) grafiğinde yoğunlaştığı, sırasıyla 2 (yeterli) kodu ve 1 (yetersiz) kodunun geldiği görülmüştür. 3 (çok iyi) kod grafiğinde 12 farklı dersten kodlama yapılmıştır, kodlamada en fazla süreye ait kodun 14 dakika 52 saniye 00 salise ile 7. derse ait olduğu görülmüştür. 2 (yeterli) kod grafiğinde 7 farklı dersten kodlama yapılmıştır, en fazla süreye ait kod 05 dakika 30 saniye 00 salise ile 24. derse aittir. 1 (yetersiz) kod grafiğinde 4 farklı dersten kodlama yapılmıştır, en fazla süreye ait kod 01 dakika 50 saniye 01 salise ile 12. derse aittir. Okuma becerisi likert tipi kodlamaların toplamına ilişkin karşılaştırmalar Grafik 2’de verilmiştir.

Grafik 2. Okuma Becerisi Likert Tipi Kodların Karşılaştırmasına İlişkin Grafik

Grafik 2’de görüldüğü gibi 3 (çok iyi) puanı 52 dakika 22 saniye 39 salise süre ile en fazla süreye sahip kodlamadır. 2 (yeterli) puanına ilişkin kod toplam 15 dakika 28 saniye 24 salise ile ikinci sıradadır. 1 (yetersiz) puanına ilişkin kodlama 02 dakika 24 saniye 10 salise ile en az süreye sahip kodlamadır. Okuma analizinden elde edilen toplam kod sürelerine bakıldığında öğrencilerin okuma becerisi etkinliklerine genel olarak çok iyi derecede katıldıkları görülmüştür.

Konuşma Becerisine Etkileri Teması

Çocuk dergileri ile işlenen dersin konuşma becerisine etkilerine ilişkin kodlamalardan elde edilen bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Konuşma Becerisine Etkileri Temasına İlişkin Kod Tablosu

Tema ve Kod İsimleri	Kaynak Sayısı	Kod Sayısı
Konuşma Becerisine Etkileri	9	16
Konuşmaya İsteklilik	2	2
Afiş Sunumunun Etkili Olması	2	2
Dersteki Yorumların İyi Olması	2	2
Öğrenciyi Daha Çok Konuşturması	1	2
Konuşmayı Geliştirmesi	1	1
Beğenilen Metinlerin Konuşmada Etkili Olması	1	1
Bilgilendirici Yazıların Etkisi	1	1
Dergi Bölümlerindeki Çeşitliliğin Etkili Olması	1	1
Dergi Sunumunun Etkili Olması	1	1

Kolay Yorumlanabilir Olması	1	1
Konuşmaların Güzel ve Mantıklı Olması	1	1
Resimlerin Çokluğu	1	1

Tablo 3'te görüldüğü gibi çocuk dergileriyle işlenen dersin konuşma becerisine etkileri temasına ait toplam 9 kaynaktan 16 kod elde edilmiştir. En fazla kod sayısı 2 kaynaktan 2 kod sıklığı ile “konuşmaya isteklilik” koduna aittir. Kodlamalarda sırasıyla “afiş sunumunun etkili olması, yorumların iyi olması” kodları gelmiştir.

Çocuk dergisi ile işlenen dersin öğrencilerde konuşmaya karşı motivasyon oluşturduğu ve öğrencileri teşvik ettiği bulgulara yansımıştır. Öğrenciler konuşmaya istekli oluşlarını şu şekilde ifade etmiştir:

“Dergi beni daha çok konuşturuyor. Dergide daha çok resim olduğu için yorumlarımız da artıyor. Konuşmayan insanların bile konuşası geliyor (Ö_13). İlk metinde hiç konuşmadım, çünkü çizemiyordum, çizimim iyi değildi. Diğer şeylerde konuştum çünkü hep bilgi soruyordu. Konuşasım geldi (Ö_3).”

Çocuk dergilerinin derste konuşmaya yardımcı bir işleve sahip olduğu görülmüştür. Öğrenciler derslerde daha kolay konuştıklarını ve derste konular hakkında yorum yapmalarının sıklaştığını şu şekilde dile getirmiştir:

“Türkçe dersinde yorumlarım arttı. Bir de cümleleri kurarken o kelimeler aklıma geliyor (Ö_14).”

Dergilerdeki metinlerin beğenildiği ve öğrencilerde motivasyonu artırdığı görülmüştür. Bu durum bir öğrenci tarafından şöyle dile getirilmiştir:

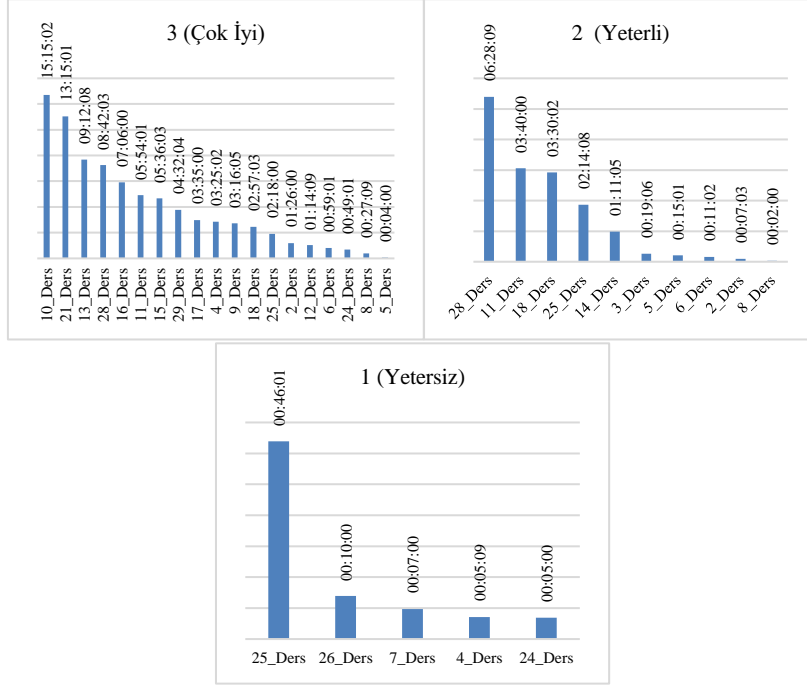
“Dergide genelde bizim beğendiğimiz metinler var. Beğendiğimiz metin olunca bunun da etkinliğini yapma isteği duyuyoruz. Konuşmaya da etkisi oluyor bence (Ö_9).”

Araştırmacı öğrencilerdeki konuşma isteğini ve konuşma becerisinin gelişmesindeki etkiyi şu şekilde gözlemlemiştir:

“Dergiyi sunarken yaptıkları konuşmalar konuşma becerilerinde etkili oluyor. Önceden konuşmakta tereddüt eden öğrenciler dergiyi ve afişi sunarken gayet güzel konuşuyorlar. Dergide anlatılacak bölümlerin çok olması öğrencinin konuşmasına yardımcı oluyor (A_G).”

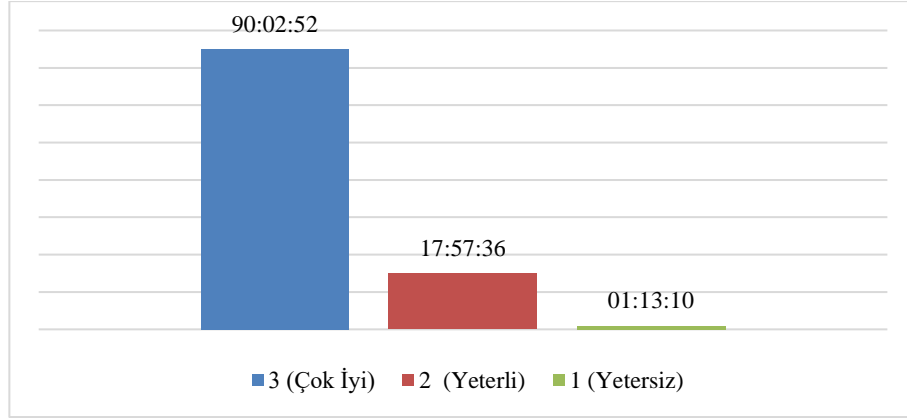
Konuşma Becerisi Video Analizine İlişkin Bulgular

Konuşma becerisini geliştirmeye yönelik ders içi etkinliklere katılım videoları analiz edilerek kodlama yapılmıştır. Öğrencilerin konuşma becerisi etkinliklerine katılım derecelerine göre 3 (çok iyi), 2 (yeterli), 1 (yetersiz) şeklinde puan kodlaması yapılmıştır. Bu kodlamaya ilişkin sonuçlar Grafik 3'te verilmiştir.

Grafik 3. Konuşma Becerisi Video Analizine İlişkin Kod Grafiği

Grafik 3'te görüldüğü gibi kodlamaya ilişkin verilerin 3 (çok iyi) puan grafiğinde yoğunlaştığı, sırasıyla 2 (yeterli) ve 1 (yetersiz) kodlamasının geldiği görülmüştür. 3 (çok iyi) puan kod grafiğinde 19 farklı dersten kodlama yapılmıştır, kodlamada en fazla süreye ait kodun 15 dakika 15 saniye 02 salise ile 10. derse ait olduğu görülmüştür. 2 (yeterli) puan kod grafiğinde 10 farklı dersten kodlama yapılmıştır, en fazla süreye ait kod 06 dakika 28 saniye 09 salise ile 28. derse aittir. 1 (yetersiz) puan kod grafiğinde 5 farklı dersten kodlama yapılmıştır, en fazla süreye ait kod 46 saniye 01 salise ile 25. derse aittir. Konuşma analizinden elde edilen toplam kod sürelerine ilişkin karşılaştırmalar Grafik 4' te verilmiştir.

Grafik 4. Konuşma Becerisi Likert Tipi Kodların Karşılaştırılmasına İlişkin Grafik

Grafik 4'te görüldüğü gibi 3 (çok iyi) puan kod grafiği 90 dakika 02 saniye 52 salise ile en fazla süreye sahip koddur. 2 (yeterli) puan kodu 17 dakika 57 saniye 36 salise ile ikinci sıradadır. 1 (yetersiz) puan kodu 01 dakika 13 saniye 10 salise ile en az süreye sahip koddur. Konuşma becerisine ait kodlamada en fazla sürenin 3 (çok iyi) puan koduna ait olduğu görülmüştür. Kod karşılaştırmasına bakıldığında konuşma etkinliklerine katılımın çok iyi derecede olduğu görülmektedir.

Yazma Becerisine Etkileri Teması

Çocuk dergisi ile işlenen Türkçe dersinin yazma becerisine etkilerine ilişkin kodlamalardan elde edilen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Yazma Becerisine Etkileri Temasına İlişkin Kod Tablosu

Tema ve Kod İsmi	Kaynak Sayısı	Kod Sayısı
Yazma Becerisine Etkileri	6	8
Yazma Becerisini Geliştirme	3	3
Etkinliklere Katılımı Etkilemesi	2	2
Yazmaya İstekli Oluş	2	2
İlgi Çekici Bölümlerin Etkisi	1	1

Tablo 4'te görüldüğü gibi yazma becerisine etkilerine ait toplam 6 kaynaktan 8 kod elde edilmiştir. En fazla kod 3 kaynaktan 3 kod sıklığı ile yazma becerisini geliştirme koduna aittir. Sırayla “etkinliklere katılımı etkilemesi, yazmaya istekli oluş” kodları gelmiştir.

Çocuk dergileriyle zenginleştirilmiş Türkçe dersinin yazma becerileri üzerinde etkili olduğu bulgulara yansımıştır. Öğrenciler yazma etkinliklerine daha fazla katıldıklarını ve bu sayede yazma becerilerinin geliştiğini belirtmiştir:

“Kesme yapıştırma olduğu için dikkat çekiyor, bu yüzden derse katılıyorlar. Yazma ve okuma becerimiz gelişti (Ö_3).”

Benzer bir şekilde çocuk dergilerinin bilgilendirici içeriğinin yazmada etkili olduğu dile getirilmiştir:

“Bu uygulama yazma alışkanlığımızı geliştiriyor. Mesela, daha yeni bilgiler öğrendikçe o bilgiler kafamızda kalıyor ve yazıya dökme şansımız oluyor (Ö_2).”

Başka bir öğrenci ilgi çeken bölümlerin yazmada etkili oluşunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Yazmamıza etkisi var çünkü ilgimizi çeken bölümleri okuduğumuzda yazmamız geliyor (Ö_17).”

Öğrenciler çocuk dergileriyle zenginleştirilmiş derste daha fazla yazma isteği oluştuğunu ifade etmiştir:

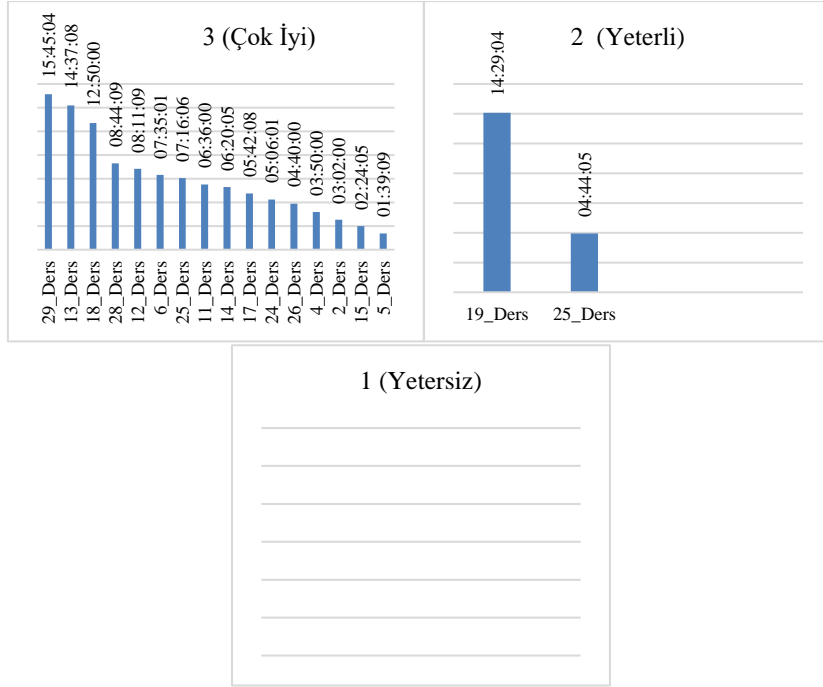
“Yazma isteğim daha da arttı. Bir şey okuduğumuzda yazma isteği hemen geliyor (Ö_2).”

Benzer bir şekilde öğrencilerin çocuk dergisiyle işlenen derste etkinliklere katılımda istekli oluşları araştırmacı günlüğüne şöyle yansımıştır:

“Etkinliklerdeki yazma bölümlerinde daha isteksiz bir şekilde yazıyorlardı. Daha sonra öğrenciler yazdıkları video ile ilgili yorumları okudular. Yazmada ve okumada gayet istekliler. Özellikle yazdıkları ürünü arkadaşlarıyla paylaşma isteği çok ağır basıyor (A_G).”

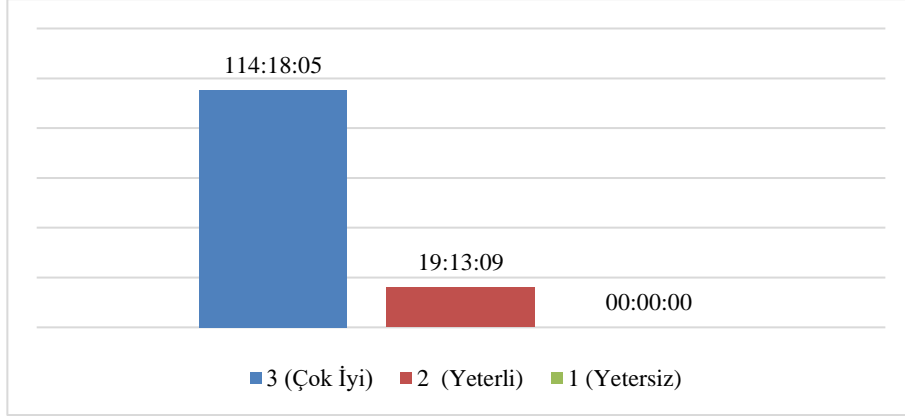
Yazma Becerisi Video Analizine İlişkin Bulgular

Öğrencilerin yazma becerisi etkinliklerine katılımlarına yönelik video analiz kodlamaları 3'lü likert tipinde yapılmıştır. Öğrencilerin yazma etkinliklerine katılım derecelerine göre 3 (çok iyi), 2 (yeterli), 1 (yetersiz) şeklinde puan kodlaması yapılmıştır. Bu kodlamaya ilişkin sonuçlar Grafik 5' te verilmiştir.

Grafik 5. Yazma Becerisi Ders Videoları Analizine İlişkin Kod Grafiği

Grafik 5'te görüldüğü üzere kodlamaya ait verilerin 3 (çok iyi) derece puan kodunda yoğunlaştığı, sırasıyla 2 (yeterli) ve 1 (yetersiz) kodlamasının geldiği görülmüştür. 3 (çok iyi) puan kod grafiğinde 16 farklı dersten kodlama yapılmıştır, kodlamada en fazla süreye sahip kodun 15 dakika 45 saniye 04 salise ile 29. derse ait olduğu görülmüştür. 2 (yeterli) puan kod grafiğinde 2 farklı dersten kodlama yapılmıştır, en fazla süreye ait kod 14 dakika 29 saniye 04 salise ile 19. derse aittir. 1 (yetersiz) puan kod grafiğinde kodlama yapılmamıştır. Yazma becerisi likert tipi kodlamaların toplamına ilişkin karşılaştırmalar Grafik 6' da verilmiştir.

Grafik 6. Yazma becerisi likert tipi kodların karşılaştırmasına ilişkin grafik

Grafik 6’da görüldüğü gibi 3 (çok iyi) puan kodu 114 dakika 18 saniye 05 salise süre ile en uzun süreye sahip kodlamadır. 2 (yeterli) puan koduna ait 19 dakika 13 saniye 09 salise ile ikinci sıradadır. Yazma etkinliklerine ilişkin kodlamalar yazma etkinliklerine öğrencilerin çok iyi derecede katılım sağlandığını göstermiştir.

Dinleme Becerisine Etkileri Teması

Çocuk dergileri ile işlenen Türkçe dersinin dinleme becerisine olan etkilerine ilişkin kodlamalardan elde edilen bulgular Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Dinleme Becerisine Etkileri Temasına İlişkin Kod Tablosu

Tema Adı	Kaynak Sayısı	Kod Sayısı
Dinleme Becerisine Etkileri	7	9
Dikkatli Dinleme	4	4
Dinlemeyi Geliştirme	1	1
Dinlemeyi Sevme	1	1
Dinlerken Etkilenme	1	1
Önceki Dinleme Derslerinden Daha Etkili Olması	1	1
Heyecanlı Şeylerin Olması	1	1

Tablo 5’te görüldüğü gibi çocuk dergileri ile işlenen dersin dinleme becerisine etkilerine ait toplam 7 kaynaktan 9 kod elde edilmiştir. En fazla kod 4 kaynaktan 4 kod sıklığı ile dikkatli dinleme koduna aittir. Sonraki kodların sıklık sayıları aynıdır.

Çocuk dergisinin Türkçe dersinde kullanımının dinleme üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Öğrenciler dergilerin dinleme becerisini geliştirdiğini şöyle dile getirmiştir:

“Dinleme alışkanlığımı artırdı (Ö_14).”

Öğrenciler dinleme metnini çok sevdiklerini ve dinlemede yaşadıkları yüksek motivasyonu günlüklerine yansıtmışlardır. Öğrenciler metinlerle ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

“Hoca metni okudu. Okumayı beğenmedim çünkü bizim dergimizde yoktu. Resmi de göremiyordum. Sonra üç arkadaşımız metni okudu. Resmini gördüm. Artık seve seve dinliyordum. Her zaman Türkçe dersi olsun diye çok istiyorum (Ö_16).”

Benzer şekilde bir öğrenci dergiyi dinlerken daha çok etkilendiklerini şöyle ifade etmiştir:

“Dergiyi dinlerken daha çok etkileniyorum (Ö_17).”

Öğrencilerin derste dinleme metnini dikkatli bir şekilde dinledikleri araştırmacı gözlemlerine de yansımıştır:

“Öğrencilere örnek okuma yaptım. Öğrenciler dikkatle dinlediler. Önceden uyarılarla dinledikleri metinleri artık kendileri ilgiyle dinliyorlar (A_G).”

Başka bir öğrenci dinlemede yaşanan motivasyonu anlatmak için eskiden derste konuşulduğunu artık öğrencilerin derste daha az konuştuklarını ve dikkatle dinlediklerini belirtmiştir:

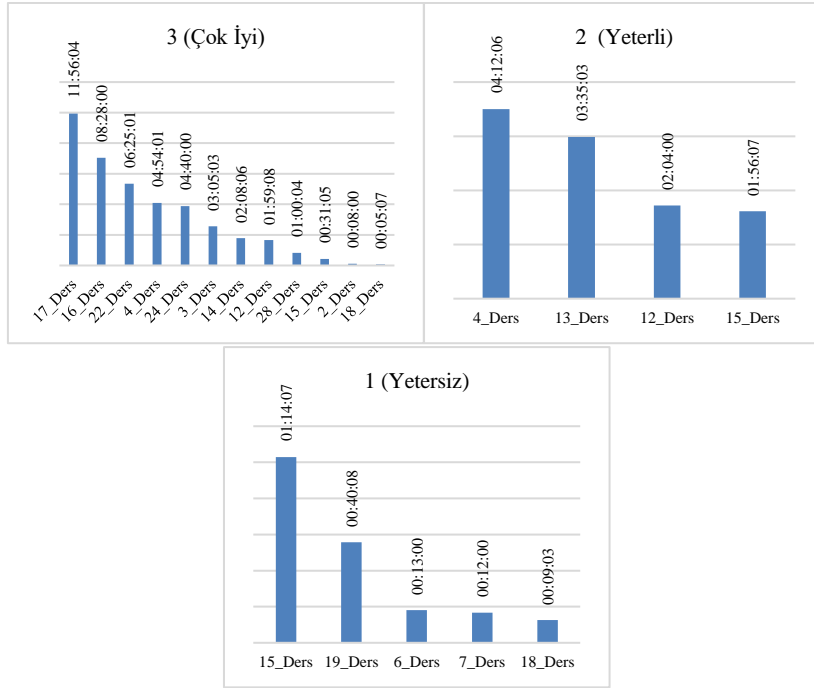
“Eskiden ders işlerken aramızda konuşuyorduk ama bu dersi dinlerken hiç konuşmadık. Sadece etkinlik yaparken yorumlarımızı birbirimize sorduk (Ö_14).”

Öğrenciler daha dikkatli dinlediklerini heyecanlı şeylerin olmasına bağlamıştır. Heyecanlı metinlerin dinleme üzerindeki etkisini bir öğrenci şöyle dile getirmiştir:

“Eski kitap o kadar sıkıcıydı ki başka birileri okurken uykum geliyordu. Ama şimdi dergide o kadar heyecanlı şeyler var ki dinlemeden edemiyorum (Ö_16).”

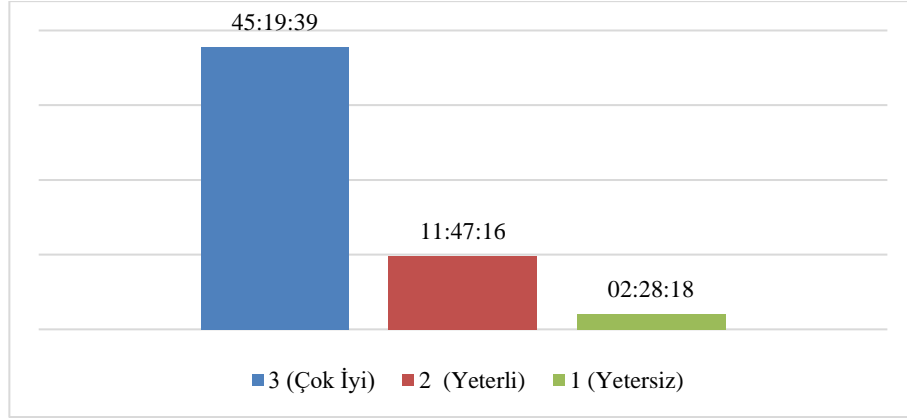
Dinleme Becerisi Video Analizine İlişkin Bulgular

Dinleme becerisine yönelik ders içi etkinliklere ait videolar analiz edilerek kodlama yapılmıştır. Öğrencilerin dinleme becerisi etkinliklerine katılım durumlarına göre 3 (çok iyi), 2 (yeterli), 1 (yetersiz) puan şeklinde kodlanmıştır. Bu kodlamaya ilişkin sonuçlar Grafik 7’ de verilmiştir.

Grafik 7. Dinleme Becerisi Video Analizine İlişkin Kod Grafiği

Grafik 7’de görüldüğü gibi kodlamaya ait verilerin 3 (çok iyi) puan kodu grafiğinde yoğunlaştığı, sırasıyla 2 (yeterli) ve 1 (yetersiz) puan kodunun geldiği görülmüştür. 3 (çok iyi) puan kod grafiğinde 12 farklı dersten kodlama yapılmıştır, kodlamada en fazla süreye ait kodun 11 dakika 56 saniye 04 salise ile 17. derse ait olduğu görülmüştür. 2 (yeterli) puan kod grafiğinde 4 farklı dersten kodlama yapılmıştır, en fazla süreye ait kod 04 dakika 12 saniye 06 salise ile 4. derse aittir. 1 (yetersiz) puan kod grafiğinde 5 farklı dersten kodlama yapılmıştır, en fazla süreye ait kod 01 dakika 14 saniye 07 salise süre ile 15. derse aittir. Konuşma analizinden elde edilen toplam kod sürelerine ilişkin karşılaştırmalar Grafik 8’ de verilmiştir.

Grafik 8. Dinleme Becerisi Likert Tipi Kodların Karşılaştırmasına İlişkin Grafik

Grafik 8’de görüldüğü gibi 3 (çok iyi) puan kodu 45 dakika 19 saniye 39 salise süre ile en fazla süreye sahip koddur. 2 (yeterli) puan kodu 11 dakika 47 saniye 16 salise ile ikinci sıradadır. 1 (yetersiz) puan kodu 02 dakika 28 saniye 18 salise ile en az süreye sahip koddur. Kod karşılaştırmasına bakıldığında öğrencilerin dinleme becerisi etkinliklerine çok iyi derecede katılım sağladıkları görülmüştür.

TARTIŞMA

Bu araştırma Türkçe dersinde ders kitabı yerine çocuk dergisi kullanımının temel dil becerileri üzerinde ne gibi etkileri olduğunu keşfetmeye odaklanmıştır. Araştırmanın bulguları, çocuk dergilerinin temel dil becerileri üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu göstermiştir. Temel dil becerisi etkinliklerine katılım düzeylerine ilişkin yapılan video kodlamasında okuma, konuşma, yazma ve dinleme becerilerine ilişkin kodlarda en fazla süreye sahip kodların 3 (çok iyi) derece düzeyinde olduğu görülmüştür.

Bulgular çocuk dergisi ile işlenen dersin okuma becerisi üzerinde etkili olduğunu ve okuma alışkanlığı kazandırdığını göstermiştir. Çocuk dergilerinin okuma becerisini olumlu yönde etkilediğine dair fazla sayıda görüş bildirilmiştir. Diğer becerilere oranla okumaya yönelik daha fazla görüş bildirilmesi ve video kodlamasındaki veriler çocuk dergilerinin okuma becerisi üzerinde daha fazla etkili olduğunu göstermiştir. Okuma becerisini geliştirdiğine ilişkin bulgular çocuk dergilerin nitelikli okuma materyalleri olduğunu göstermektedir. Sadece okuma alışkanlığı kazandırmakla kalmayan dergilerin beceri boyutunu etkilemesi dikkat çekicidir. Öğrencilerin okumaya istekli olması, evde de dergileri okumaya devam etmeleri dergilerin okuma materyali olduğunu göstermiştir. Dergilerin literatürde sıkça vurgulanan ancak uygulamalı olarak kanıtlanmayan okumayı sevdirme (Şimşek, 2001) çocuğu eğlendirme, okuma ve öğrenme isteğini artırma

(Yalçın ve Aytaş, 2003; Oğuzkan, 2013; Yılar ve Turan, 2010) işlevleri bu çalışmanın önemli bulguları arasında yer almıştır. Dergilerin okumayı sevdiğine ilişkin görüşler çocuk dergisinin hem ders içi hem de ders dışında etkili bir okuma materyali olduğunu göstermesi açısından da önemlidir. Çocuk dergilerinin daha çok ders dışı okuma materyali olarak görülmesinin yanında ders içinde de okuma becerisini geliştiren bir materyal olması bu çalışmanın önemli bulguları arasındadır. Çocuk dergilerinin ders içi materyal olarak kullanımının öğrencilerde dergilere karşı olumlu bir bakış açısı geliştireceği ve dergileri daha etkili bir okuma materyaline dönüşeceğini gösterir. Tek seçenek olan ders kitabına bir alternatif ders materyali olarak çocuk dergilerinin iyi bir seçenek olduğu söylenebilir. Çocuk dergisine ait içerik ve görsel özelliklerin okuma becerisi ve alışkanlığını geliştirecek bir materyal olduğu literatürde çok kez vurgulanmıştır (Oğuzkan, 2013; Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016; Yalçın ve Aytaş, 2017; Yılar ve Turan, 2010). Bu araştırma literatürde vurgulanan bu özelliğini uygulamalı olarak göstermiştir.

Öğrencilerin Türkçe ders kitabı yerine çocuk dergisini tercih etmeleri, ders kitabındaki sınırlı ve belli yapıdaki metinler yerine dergilerin daha fazla içerik ve kısa metinlere sahip olmasıyla açıklanabilir. Literatürde çocuk dergilerinin vurgulanan içerik özelliklerinden konu çeşitliği ve zenginliği, eğlence sayfaları, sayfaların çeşitliği (Oğuzkan, 2013; Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016) araştırmada dikkat çekici başka bir bulgu olarak karşımıza çıkmıştır. Dergiyi farklı bir materyal haline getiren içerik ve görsel özelliğinin bulgulara yansımaları dergilerin temel beceriler üzerinde etkili olabileceği hipotezimizi doğrulamıştır. Görüşlerin içerik zenginliği üzerinde yoğunlaşması araştırmanın sonuçlarında ortaya çıkan başka bir sonuçtur. Çocuk dergisi içerik ve görsellerinin ilgi ve ihtiyaca cevap verdiği görülmektedir (Oğuzkan, 2013). Çocuk dergilerinin, içeriği ders kitabındaki öğretici havadan uzak, eğlenceli bir şekilde verdiği görülmüştür (Temizyürek, Şahbaz ve Gürel, 2016).

Araştırmanın dikkat çekici başka bir bulgusu ise çocuk dergisi görsellerinin temel beceriler üzerinde etkili olmasıdır. Bulgular çocuk dergilerindeki kaliteli görsellerin okuma becerisi ve diğer beceriler üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle çocuk dergilerindeki görselliğin hem Türkçe hem de diğer derslerde faydalanılacak bir özellik olduğu görülmektedir. Ders kitaplarında az olan başarılı resimlemelerin (Kaptan ve Kaptan, 2004) dergilerde istenilen düzeyde olduğu söylenebilir. Medya ürünü dergi görsellerinin ders kitabından daha baskın olduğu bulgulardan çıkarılabilir. Görsellerin canlı olması ilgiyi artırmanın yanında içerikle ilişkilendirilmesi öğrenciyi okumaya teşvik için bir unsurdur. Hem görsellik hem de içerik özellikleriyle çocuk dergilerinin dil becerisini geliştirmede etkili olduğu görülmektedir (Güleryüz, 2002). Aynı zamanda dergilerdeki görseller ve resimlemelerin öğretim ortamını

zenginleştirdiği ve öğrenmeyi kolaylaştırdığı görülmektedir (Oğuzkan, 2013; Sürmeli ve Kaptan, 2011; Yalçın ve Aytaş, 2017; Yılar ve Turan, 2010).

Bulgular çocuk dergilerinin konuşma becerisi üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Konuşma becerisine ilişkin görüşlerin daha çok ders içi etkinliklerle ilişkilendirildiği görülmüştür. Hazırlanan etkinlikler ve bu etkinliklerin dergi içeriklerinden hareketle hazırlanması öğrencilerin konuşma becerisi üzerindeki dolaylı etkisi ile açıklanabilir. Öğrencilerin ders içinde konuşmaya istekli olmaları içerik ve görsellerin etkisinden kaynaklı olduğu bulgularda görülmüştür. Dergilerin öğrencileri konuşmaya daha çok yönlendirmesi dergilerin zenginliğiyle açıklanabilecek bir durumdur. Bu durumun daha çok içerikten kaynaklı olduğu görüşlere yansımıştır. Dergilerin konuşma becerisi üzerinde etkili olması bölümlerin çeşitliliği, resimler, metinlerin bilgilendirici olması ve beğenilmesi gibi özelliklerden kaynaklandığı görülmüştür. İçeriklerin çeşitliliği daha fazla konuşma seçeneği sunarak konuşmakta zorlanan öğrenciler ve konuşturmakta zorlanan öğretmen için bir avantaj olarak görülebilir. Zengin içerik ve görseller konuşmaya başlama ve konuşmayı devam ettirme için uyaran özelliğiyle öğrencide konuşma isteği uyandırdığını söylemek mümkündür. Birden fazla kısa metnin ve bir konuyla ilgili çeşitli görsellerin bulunması konuşma becerisi ve diğer becerileri geliştirmede etkili olduğunu söylemek mümkündür. Zengin içeriğin öğrencileri daha fazla yorum yapmaya sevk ettiği görülmektedir (Aytekin, 2016; Yılar ve Turan, 2010). Konuşmanın aynı zamanda sınıf içi etkileşimi artıracığı ve ders ortamını zenginleştireceği düşünülmelidir. Eğitim açısından dergiyi değerli kılan görselliğin (Demirel vd., 2010) konuşma becerisi ve diğer dil beceriler üzerindeki etkisi görülmektedir.

Bulgular çocuk dergilerinin yazma becerisi üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Çocuk dergilerinde yazma ile ilgili bölümler olsa da yazma becerisi üzerinde etkili olması daha çok etkinliklere katılım ile ilişkilendirilebilir. Dergi içeriğine göre hazırlanmış etkinlikler ve bu etkinliklerin o ayın teması ile ilişkilendirilmesinin yazma üzerindeki etkisini göstermiştir. Yazma etkinliklerini dergi sayfalarıyla ilişkilendirmenin yazmaya karşı daha fazla motivasyon sağladığı söylenebilir. İçeriklerin ilgi çekici ve çeşitli olması ve görsellerin varlığı yazmada daha fazla çağrışım yaparak yazmayı desteklediği söylenebilir. Dergilerin yazma üzerindeki etkisi dolaylı olsa da etkinliklerin dergi içeriklerinden hareketle hazırlanmış olması dergilerin yazma üzerinde etkisini göstermektedir. Dergiler bu yönüyle yazma becerisi alanında değil diğer derslerin de etkinliklerinde kullanılması gerekir. Çocuk dergileriyle ilgili yapılacak bu çalışmalarda dergilerin de kendini müfredata göre hazırlaması mümkündür. Bu bağlamda çocuk dergisi ve dersler arasında daha sıkı bir ilişki kurulabilir. Derslerin içeriği de buna göre hazırlanabilir. Çocuk dergilerinin öğrencilerin yazma, çizme, resimleme gibi becerilerinin gelişmesine yardımcı olduğu görülmektedir (Aytekin, 2016; Gülyüz, 2002; Oğuzkan, 2013; Yalçın ve Aytaş,

2017; Yılar ve Turan, 2010).

Bulgular dergilerden seçilen metinlerin dinleme üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Öğrencilerin özellikle dinlerken dikkatli olduklarını vurgulamaları dinlemede etkili olduğunu gösterir niteliktedir. Öğrencilerin dinlemede dikkatli olmaları ve dinlemeyi sevmeleri metinlerin niteliğinden kaynaklı olduğunu söylemek mümkündür. Öğrencilerin metinleri ve derginin içeriğini heyecanlı içerikler olarak yorumlaması dinlemeyi etkileyen başka bir unsur olarak bulgulara yansımıştır. Öğrencilerin okuma ve dinleme etkinliklerinde sınırlı sayıda metinle karşılaşmaları onlarda bir sıradanlık hissi oluşturduğu söylenebilir. Dergilerin farklı konulara değinerek bu tekdüzeliği azaltan bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Yine ders ortamında yaşanan gereksiz konuşmaların çocuk dergileri ile işlenen derste azalması öğrencilerin dinlemeye olan ilgilerini göstermektedir. Çocuk dergisinin literatürde üzerinde durulmayan dinleme üzerindeki etkisi özelliği bu çalışmada görülmüştür. Bu çalışma çocuk dergisinin dinlemeye olan etkilerinin olduğunu ortaya koymakla önceki çalışmalardan ayrılmıştır. Çocuk dergilerinin ortaokul düzeyinde dinleme becerisi eğitiminde kullanılacağı görülmektedir.

Video analizine ilişkin bulgular çocuk dergisi ile zenginleştirilmiş Türkçe dersine öğrenci katılımının iyi düzeyde olduğunu göstermiştir. Video analizinde yapılan derecelendirmeli kodlama öğrencilerin temel dil becerisi etkinliklerine katılımlarına ait sürenin 3 (iyi derece) olduğunu göstermiştir. Okuma, konuşma, yazma ve dinleme becerilerinin hepsinde katılım süresinin iyi derecede koduna ait olduğu görülmüştür. Hem katılımcı görüşlerinden elde edilen bulgular hem de video analizinden elde edilen bulgular birbirini doğrular niteliktedir. Ders içi etkinliklere katılımı çocuk dergilerinin etkili olması ders içi kullanılabilir bir materyal olduğunu göstermiştir. Video analizinden elde edilen bulgular öğrencilerin derse olan katılımlarını ve dersin etkililiğini daha somut bir şekilde ortaya koymuştur. Etkinlik temelli dil eğitimde dergilerin işlevsel olarak kullanılacağı görülmektedir (Yılar ve Turan, 2010).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma Türkçe dersinde materyal olarak kullanılan çocuk dergilerinin temel dil becerileri üzerinde etkili olduğunu gösteriyor. Çocuk dergilerinin okul derslerini destekleyecek nitelikte olması diğer bir sonuçtur. Yine bu araştırma çocuk dergilerinin eğlenceli öğrenme materyalleri olduğunu göstermektedir. Çocuk dergilerinin Türkçe dersinde temel materyal olan ders kitabı yerine alternatif bir materyal olabileceği görülmektedir. Bu araştırma çocuk dergilerinin literatürde vurgulanan okuma, konuşma, yazma ve dinleme becerisi üzerinde etkili olduğunu uygulamalı bir şekilde gösteriyor. Dergilerin ayırt edici özelliği olan içerik ve görsel özelliklerinin temel dil becerileri üzerinde etkili olduğu

görülyor. Yine video analizleri çocuk dergilerinin dil sınıfında temel dil becerileri etkinliklerine öğrencilerin aktif katıldıklarını göstermektedir.

Bu çalışma çocuk dergileri ile işlenen beş haftalık Türkçe dersinde yapılan bir eylem araştırması ile sınırlıdır. Gelecekteki çalışmalarda çocuk dergilerinin içerikleri fen bilimleri, sosyal bilgiler gibi derslerle ilişkilendirilerek farklı derslerde de alternatif bir materyal olarak kullanılabilir.

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu çalışma için Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğünden etik izin alınmıştır. Katılımcı öğrenciler ailelerinin sorumluluğunda oldukları için öğrenci velilerinden izin belgesi alınmıştır. İzin belgesinde araştırmanın gerektirdiği ahlaki sorumluluklar açık bir şekilde belirtilmiştir. İzin belgesini araştırmaya katılan tüm öğrencilerin velisi gönüllü olarak imzalamıştır.

Kurul adı: Kayseri İl Milli Eğitim Müdürlüğü Etik Kurulu

Karar tarihi: 20.02.2013

Belge sayı numarası: 004713

KAYNAKÇA

- Alacalı, O. (2011). *İlköğretim Türkçe öğretmen kılavuz kitabı*. Ada Yayıncılık.
- Akkaya, A. (2013). Türkçe derslerinde ders kitabı dışında görsel öge kullanmaya ilişkin Türkçe öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi. *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(9), 471-479.
- Alpay, M. (1999). Türkiye’de çocuk yayınları. İçinde B. Onur (Ed.), *2.Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi 6-8 Kasım 1998* (s. 91-94).
- Aytekin, H. (2016). *Çocuk ve gençlik edebiyatı*. Anı Yayıncılık.
- Balcı, A. (2003). Bir okuma materyali olarak çocuk dergileri ve Çocuklara Rehber. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 319-350.
- Baş, B. (2003). Altıncı sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metin türleri üzerine bir inceleme. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 13, 257-265.
- Baş, B. (2003). *Türkçe öğretimi açısından çocuk edebiyatı*. Pegem Akademi.
- Bayat, N. (2012). Türkçe ders kitaplarında yer alan şiirlerin şiirbilim açısından görünümü üstüne bir inceleme. *Turkish Studies*, 71, 325-344.

- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Karadeniz, Ş., Demirel F. ve Akgün, Ö. E. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Pegem Akademi.
- Ceran, D. (2015). Türkçe öğretmeni adaylarının Türkçe ders kitaplarına ilişkin metaforları. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 121-140.
- Çakır, P. (2013). Türkçe ders kitabındaki öykülerin çocuğa görelilik ilkesi açısından incelenmesi. *Turkish Studies*, 8(1), 1171-1180.
- Çifçi, M. (2006). Türkçe öğretiminin sorunları, İçinde Gülsevin G. ve Boz E. (Ed.), *Türkçenin Çağdaş Sorunları* (s. 77-134), Gazi Kitabevi.
- Demirel Ş., Çeçen M. A., Seven S., Tozlu N. ve Uludağ M. E. (2010). *Edebî metinlerle çocuk edebiyatı*. Pegem A Yayıncılık.
- Dilidüzgün, S. (2004). Okuma öğretimi hedefleri bağlamında Türkçe ders kitaplarındaki çocuk edebiyatı ürünleri. *HAYEF Journal of Education*, 1(2), 43-55.
- Ekiz, D. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (2. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Enginün, İ. (1998). *Yeni Türk edebiyatı araştırmaları*. Dergâh Yayınları.
- Epçaçan, C., ve Okçu, V. (2010). İlköğretim Türkçe ders kitaplarının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, 40(187), 39-51.
- Gelişli, Y. (2008). Türkiye’de yayımlanan çocuk dergilerinin eğitim görüşlerinin incelenmesi. İçinde Kaplan M. (Ed.). *Türk Halkları Edebiyatı II. Uluslararası Çocuk Edebiyatı Kongresi 1. Kitap* (s. 567-573).
- Gençel, Ş. (1984). *Türkiye’de Dergiler-Ansiklopediler (1849-1984)*. Gelişim Yayınları.
- Göçer, A. (2008). İlköğretim Türkçe ders kitaplarının ölçme ve değerlendirme açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 197-210.
- Güler, M. (2012). Çocuk ve gençlerin okuma kültürü edinme sürecindeki temel sorunlar. İçinde Sever, S. (Ed.). *3. Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu* (s. 1159-1165).
- Güleryüz, H. (2002). *Yaratıcı çocuk edebiyatı*. Pegem A.
- İşcan, A., Efendioğlu, S. ve Ada, Ş. (2007). Türkçe ders kitaplarında yer alan

- edebî metinlerin öğrencilere estetik zevk kazandırmadaki rolü. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 59-76.
- İşeri, K. (2003). Türkçe ders kitaplarındaki metinler için çizilen resimlerin incelenmesi. *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz*, 12, 1-8.
- Kaptan, A. Y. ve Kaptan, S. (2005). Ders kitaplarındaki tasarım sorunları ve öğrencilerin öğrenme düzeyine etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 59-66.
- Karakuş, N. (2014). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin dil ve anlatım yönünden incelenmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 7(18), 567-593.
- Kavcar, C. (1999). 75 Yılda Türk Şiiri. İçinde Onur, B. (Ed.). *2.Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi* (s.229-236).
- Kemmis, S., & McTaggart, R. (1992). *The action research planner* (3rd edition), Geelong, Vic.: Deakin University Press, Victoria 1992.
- Kırmızı, F. S. ve Akkaya, N. (2009). Türkçe öğretimi programında yaşanan sorunlara ilişkin öğretmen görüşleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(25), 42-54.
- Kıymaz, M. S. ve Doyumğaç, İ. (2020). The views of Turkish language teachers and primary school teachers on teacher guidebooks. *Journal of Curriculum and Teaching*, 9(3), 88-106.
- Koshy, V. (2005). *Action research for improving practice*. London: Paul Chapman Publishing.
- Kurudayıoğlu, M., Baş, B. ve Aytan, N. (2013). 7. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki hikâyelerin karakter eğitimi açısından incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 1(4), 22-37.
- Kuzu, A. (2005). *Oluşturmacılığa dayalı çevrimiçi destekli öğretim: Bir eylem araştırması* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Küçet, E. (2008). Mizah ve çocuk. Kaplan M. (Ed.). *Türk halkları edebiyatı II: Uluslararası çocuk edebiyatı kongresi 2. kitap içinde* (s. 645-646).
- Mills, G. E. (2007). *Action research: A guide for the teacher researcher* (3th ed). Mexico: Pearson Education.
- Oğuzkan, F. (2000). *Çocuk edebiyatı* (6. baskı). Anı Yayıncılık.

- Oğuzkan, F. (2013). *Çocuk edebiyatı* (10. baskı). Anı Yayıncılık.
- Okay, C. (1999). *Eski harfli çocuk dergileri*. Kitabevi Yayınları.
- Peköz, B. N. (2018). İlköğretim (1-5) Türkçe kitaplarında ortak sorunlar ve uygulamalı öneriler. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 2(1), 79-91.
- Sever, S. (Ed.) (2007). *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*. Ankara Üniversitesi EBF Yayınları.
- Sever, S. (Ed.) (2012). *III. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu*. Ankara Üniversitesi EBF Yayınları.
- Sinan, A. T. ve Demir, S. (2011). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarındaki anlatısal metinlerin yapı özellikleri ve programa uygunluğu. *Turkish Studies*. 6(3), 1149-1167.
- Solak, M. ve Yaylı, D. (2009). İlköğretim ikinci kademe Türkçe ders kitaplarının türler açısından incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(9), 444-453.
- Stringer, E. T. (2007). *Action research* (3rd edition). California: Sage Publications.
- Sürmeli, K. ve Kaptan, A.Y. (2012). Çocuk dergilerinin grafik tasarımı. Sedat S. (Ed.). *III. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu* içinde (s. 577-584).
- Şahin, S. ve Beştaş M. (2011). Dil eğitiminde çocuk dergilerinin yeri: Atasözleri ve deyimler. Sever S. (Ed.), *III. Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu* içinde (s. 499-508).
- Şimşek, H. (2001). XIX. yüzyıl çocuk dergiciliği ve eğitsel işlevleri üzerine. *Milli Eğitim Dergisi*, 151.
- Şimşek, T. (Ed.) (2011). *Kuramdan uygulamaya çocuk edebiyatı*. Grafiker Yayınları.
- Tanrıkulu, F. (2020). Çocuk dergisi içeriklerinin derslerle ilişkilendirilebilirliği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 837-852.
- Temizyürek, F., Gürel, Z. ve Şahbaz, N. K., (2006). *Çocuk edebiyatı*. Öncü Basımevi.

- Temizyürek, F., Şahbaz, N. K., ve Gürel, Z. (2016). *Çocuk edebiyatı*. Pegem Akademi.
- Yalçın, A. ve Aytas, G. (2003). *Çocuk edebiyatı* (2. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Yalçın, A. ve Aytas, G. (2017). *Çocuk edebiyatı* (9. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Yılar, Ö. ve Turan, L. (2010). *Eğitim fakülteleri için çocuk edebiyatı* (2. baskı). Pegem Akademi.
- Yıldırım, A., ve Şimşek H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yurt, S. U. (2011). Çocuk Yayınları. İçinde Şimşek T. (Ed.). *Kuramdan uygulamaya çocuk edebiyatı* (s. 67-76). Grafiker Yayınları.

Bildungsroman Bağlamında Süheyl ü Nevbahâr Mesnevisi'ni Okumak ¹**Özkan CİĞA**

Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ozkanciga@hotmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7081-4507>

Öz

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisi, XIV. yüzyılda Hoca Mesûd ve yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Eser, Türk edebiyatında beşeri aşkı konu edinen ilk mesnevi olarak tanınmaktadır. Geleneksel anlatılar içerisinde gerek dil özellikleri gerek kurgusu bakımından önemli bir yer edinen Süheyl ü Nevbahâr mesnevisini bildungsroman çerçevesinde ele almak mümkündür. Anlatının kahramanlarından Süheyl'in eğitimi, karakter olarak olgunlaşması, aldığı eğitim yoluyla karşılaştığı engelleri aşması ve aydınlanması bildungsroman ile uyumludur. Bildungsroman/eğitim romanı başkahramanın (protagonist) olaylar geliştikçe değiştiği, olgunlaştığı roman türüne denir. Kahramanın çocukluğundan itibaren yaşadığı tinsel değişimi ve tekâmülü konu edinen bildungsromanda, kahraman olgunlaştıkça kim olduğu üzerinde düşünür ve bireysel varlığını kendi eylemleriyle meydana getirir. Ayrıca bildungsromanda olaylar mutlu bir sonuca bağlanır, kahraman ilk gençliğindeki hayallerini geride bırakıp hatalarının üstesinden gelerek kemâle erişir. Süheyl ü Nevbahâr mesnevisinde başkahraman olarak öne çıkan Süheyl'in aldığı eğitim sonucu gelişmesi bir çok açıdan bildungsromanı hatırlatır. Bu çalışmanın amacı Süheyl ü Nevbahâr mesnevisini bildungsroman çerçevesinde ele alarak incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Bildungsroman, Süheyl ü Nevbahâr, Mesnevi, Olgunlaşma.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 31.05.2021 / 02.08.2021

Künye Bilgisi: Cığa, Ö. (2021). Bildungsroman Bağlamında Süheyl ü Nevbahâr Mesnevisi'ni Okumak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 839-856. DOI: 10.33437/ksusbd.946062

Reading The Süheyl ü Nevbahâr Masnavi in The Context Of Bildungsroman

Abstract

Süheyl ü Nevbahâr masnavi translated to Turkish from Persian by Hoca Mesud and his nephew İzzeddin Ahmed in XIVth century. This work is recognized as the first masnavi that it is about human love in Turkish literature. Süheyl ü Nevbahâr masnavi that it is taking attention in terms of language features and fiction can discuss in regards to bildungsroman. Süheyl's education, maturation as a character, enlightenment and overcoming obstacles are compatible with bildungsroman. Bildungsroman/education novel is defined as protagonist's maturation and changing as events progressed. In bildungsroman, which mentions of the spiritual change and maturation that the hero has experienced since childhood, protagonist thinks about who he/she is and creates his/her individual existence by his/her activities. Besides, events finish by happy ending and protagonist matures by overtaking dreams of his/her youth overcoming his/her faults in bildungsroman. In Süheyl ü Nevbahâr masnavi, Süheyl who becomes prominent as a protagonist matures by education just like bildungsroman. The aim of this paper is to investigation Süheyl ü Nevbahâr masnavi in the context of bildungsroman.

Keywords: Bildungsroman, Süheyl ü Nevbahâr, Masnavi, Maturing.

Giriş

Kimi kurmaca metinlerde kahramanın aldığı eğitim sayesinde olgunlaşma süreci olayların merkezine alınır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru bu türden kurmaca metinler için bildungsroman ifadesi kullanılmaya başlanır. Bildungsroman/eğitim romanı (Alm. *Erziehungsroman* veya *Bildungs*), başkahramanın (protagonist) olaylar geliştikçe değiştiği, olgunlaştığı roman türüne denir (Bingöl, 2019: 261). Gürsel Aytaç ise eğitim romanı için şunları söyler: “Bildungsroman, bir insanın akıl ve duygu gibi manevi yeteneklerinin işlenişi, onun yaşadığı çağ ve toplumun istediği biçime girmesini; bu oluşuma katkısı olan maddi ve manevi etmenleri, geçirilen aşamaları, sonunda ulaştığı kişiliği konu alır” (Aytaç, 1990: 276).

Bu bağlamda, kaynaklarda bildungsroman kahramanın çocukluğundan itibaren yaşadığı tinsel değişimi ve olgunlaşmayı konu edinen roman şeklinde tanımlanır. Bu tür romanlarda kahraman olgunlaştıkça kim olduğu üzerinde

düşünür ve bireysel varlığını kendi eylemleri ile meydana getirir.² M. H. Abrams, *A Glossary of Literary Terms*'te Almanca *bildungsroman* ve *erziehungsroman* kelimelerinin İngilizcedeki karşılığı olarak formasyon romanı (novel of formation) ve eğitim romanı (novel of education) ifadelerini verir. Açıklamaya göre Abrams, bu roman türlerinin çocukluktan yetişkinliğe kahramanın ruhsal krizler ve çeşitli deneyimler yoluyla zihinsel ve karakter açısından gelişimini anlattığını söyler (Abrams, 1999: 193).

Bu minvalde, “Bildungsroman yani eğitim romanı ile eğitsel roman ve gelişim romanı sık sık birbirine karıştırılmaktadır. Eğitsel romanlar hedef kitleye ahlaki, kültürel, dini veya millî değerleri benimsetmek amacıyla yazılan romanlardır; gelişim romanı ise bir kahramanın davranışlarında ve düşüncelerinde bazı gelişimlerin yaşanması anlamında kullanılır” (Bingöl, 2019: 260). Gelişimin aynı zamanda eğitimin bir ürünü olması, eğitim romanının aynı zamanda bir gelişim romanı olarak algılanmasında etkili olmuştur. İki kavram arasında bazı ayrımlara gidilebilir. Bildungsroman ile gelişim romanı kahramanın gelişim evreleri açısından birbirinden ayrılır. Bildungsromanda kahramanın çocukluk yıllarından başlayarak yetişkinlik çağına kadar öğrenmesine bağlı olarak yaşadığı değişim anlatılırken gelişim romanında kahramanın yaşamındaki bir kesitte gerçekleşen dönüşümler ve değişimler anlatılır. Eğitim romanının aksine gelişim romanında kahramanın gelişimi sosyal ilişkiler çerçevesinde ele alınır. Eğitsel roman ise genellikle bir eğitim kurumunda kahramanın ahlaki gelişimini didaktik tarzda işleyen romanlar olarak tanımlanır. Bu ayrımlara rağmen eğitim romanı ile gelişim romanı arasında bir farkın olmadığını düşünen bazı eleştirmenler her iki kavramı aynı anlama gelecek şekilde kullanırlar.

Bildungsroman modern insanın bireyselleşme eylemini gerçekleştirirken geçirdiği serüvenin romanı olarak değerlendirilir. Son zamanlarda yapılan akademik çalışmalarda bildungsromanının kapsamı genişletilmiş birçok gelişim romanı da bu başlık altında değerlendirilmiştir. Yine bildungsromanın bir türü olan artist-romanda (Künstlerroman), yazarın veya diğer bir sanatçının gelişimi, eğitimi, olgunlaşma süreci anlatılır. Bu türün en iyi örneklerinden biri Joyce'un *Bir Genç Adam Olarak Sanatçının Portresi* adlı romanıdır (Bingöl, 2019: 262). Jale Parla'ya göre bildungsroman büyüme, bilinçlenme romanı anlamına gelir ve

² Bildungsroman kavramı hakkında kafa karışıklığının olmasının temel nedeni Almanca formasyon, eğitim anlamlarına gelen *bildungs* ifadesinin İngilizceye veya başka dillere çevrilirken yaşanan sıkıntıdır. Türkçe çalışmalarda olduğu gibi İngilizce yapılan çalışmalarda da *bildungsromanın* gelişim ve eğitim romanından kimi zaman ayrı ele alındığına tanık olunur. Bize göre bildungsromanın içerisinde gelişim ve eğitimin her ikisi de mevcuttur. Gelişim romanı olarak ayrı bir başlık açmak mümkündür; fakat gelişim romanının karşılığı olarak bildungsromanı vermek mümkün değildir. Çünkü kahramanın eğitim sürecinden geçmeden yaşadığı olaylar neticesinde düşünsel gelişmeler yaşadığı romanlar mevcuttur.

anlatının kronolojik yapısına vurgu yapar. Genellikle yetkin birinin çocukluğundan başlayarak olgunlaşmasına kadar uzanan süreci ele alan bildungsroman, roman kahramanının ne tür seçimlerle karşı karşıya kaldığını ve yaptığı seçimler sonucunda yaşamının nasıl belirlendiğini, neredeyse bir ibret öyküsü gibi anlatır (2012: 260). Bildungsromanda olaylar mutlu bir sonuca bağlanır, kahraman ilk gençliğindeki hayallerini geride bırakarak hatalarının üstesinden gelerek olgunlaşır. Michael Minden'e göre bildungsromanda üstesinden gelinmesi gereken kötü bir durum olayların başlangıcı olarak öne çıkar. Roman kahramanının çıktığı yolculuk, gelişimini tamamlamasına ve olgunlaşmasına hizmet eder (1997: 5).

Tüm bu anlatılardan hareketle Bildungsromanın temel özellikleri şöyle sıralanabilir:

1. Bildungsroman başkahramanın çocukluk yıllarından başlayarak ahlak, düşünce ve duygu açısından gelişimini konu alır.
2. Başkahraman bir meslekte veya bir sanat dalında uzmanlaşırken de tinsel dönüşüm içine girer.
3. Okuyucu, başkahramanın karşılaştığı engelleri aşarken onun karakter olarak gelişimini gözlemler.
4. Bildungsroman bireysel yaşamdaki düzenli gelişimdir. Anlatının her bir evresi ayrı bir değerdir ve bir üst evrenin temelini oluşturur (Dilthey, 1985: 380).
5. Kahramanın eğitiminde genellikle onun yanında olan, ona yol gösteren, karşılaştığı sorunları aşmasında onu bilgilendiren birileri bulunabilir.
6. Kahramanın gelişimi ve engelleri aşması, başlı başına anlatının mesajını içerir.
7. Bildungsromanda hikâyenin başlarında kahraman kendisiyle ilgili bir eksiklik hisseder veya bir şeylerin kaybını yaşar, daha sonra yolculuğa çıkar. Kahramanın ruhsal ve düşünsel gelişimi büyük bir oranda bu yolculukla beraber şekillenir. Kahramanın çıktığı yolculuk aynı zamanda eğitim süreci olarak değerlendirilebilir.
8. Kahraman bazı değer çatışmalarının içine sürüklenebilir fakat olaylar geliştikçe ve öğrendikçe mensubu olduğu grubun değerlerine uyum gösterir ve toplum tarafından kabul görür.

Bildungsroman temelde modern bir terim olmasına karşın işaret ettiği anlamlar ve kapsamı ele alındığında bazı geleneksel metinlerin bu terim

çerçevesinde değerlendirilebileceği görülmektedir.³ Geleneksel anlatılar içerisinde gerek dil özellikleri gerek kurgusu bakımından önemli bir yer edinen *Süheyl ü Nevbahâr* mesnevisini bildugsroman çerçevesinde ele almak mümkündür. Anlatının kahramanlarından Süheyl'in eğitimi, karakter olarak olgunlaşması, aldığı eğitim yoluyla karşılaştığı engelleri aşması ve aydınlanması bildungsroman ile uyumludur. Bundan sonraki kısımda *Süheyl ü Nevbahâr* mesnevisi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra bu mesnevi bildungsroman çerçevesinde incelenecektir.

Genel Olarak Süheyl ü Nevbahâr Mesnevisi

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisi, XIV. yüzyılda Hoca Mesûd ve yeğeni İzzeddin Ahmed tarafından Farsçadan Türkçeye çevrilmiştir. Eser, Türk edebiyatında beşeri aşkı konu edinen ilk mesnevi olarak tanınmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik dil özelliklerini barındırmaktadır. Eser, aruzun *fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül* kalıbıyla yazılmış olup eserde ayrıca farklı vezinlerle de yazılmış gazellere rastlanmaktadır. Mesnevi yazım düzenine göre kaleme alınan bu eserde, Besmele, Hz. Muhammed ve Dört Halife için naat, hikmet ve nasihate dair hususlar ile kitabın yazılış nedenine yer verildikten sonra hikâyenin anlatımına başlanır. Hikâyenin anlatımından sonra kitabın tamamlanmasıyla ilgili bölüme yer verilir. Atasözleri ve deyimler gibi özlü sözlerin yer aldığı bu eserde; dostluk, iyilik, cömertlik, alçakgönüllülük, vefakârlık, yalan söylememek, sabırlı olmak, cesur olmak ve adaletli davranmak gibi daha pek çok konuya değinilir (Dilçin, 1991: 9-68; Ciğa, 2013: 1-5).

Yemen padişâhının oğlu Süheyl ile Çin hükümdarının kızı Nevbahâr arasındaki aşkı anlatan mesnevinin özeti ise şöyledir:

Yemen ülkesinin hükümdarı Bahr'ın çocuğu yoktur. Bahr, bu duruma çok üzülür ve malının büyük bir kısmını halka dağıtır. Halkın duasını alan Bahr'ın bir çocuğu olur ve ona Süheyl ismini verir. Süheyl dadılar tarafından emzirilir, yedi yaşına gelince ilim ve hüner sahibi biri olur. Süheyl, belli bir birikime ulaştınca babası ona hazinelerini bağışlar ve onu tahta çıkarır.

Süheyl, birgün babasının hazinelerinin yer aldığı odaları gezerken bir odanın anahtarının kendinde olmadığını fark eder. Anahtarı, babasından habersizce alarak odanın içine girer. Odada cennet gibi bir bahçe ve altından yapılmış bir taht vardır. Tahtın önünde ise büyükçe bir havuz bulunur. Süheyl, tahtın üzerine oturduğu sırada tahtın önünde bulunan havuzda Nevbahâr'ın kubbedeki resminin yansımaları görür ve ona âşık olur. Kendinden geçip tahttan yere düşen Süheyl,

³ Klasik Türk edebiyatındaki bazı mesnevilerin kurgu bakımından bildungsromanı hatırlattığı görülür. Bu bağlamda önemli tespitleriyle öne çıkan çalışmalar mevcuttur. (bk. Dursun Ali Tökel 2009; Yavuz Bayram 2007; Rıfat Kütük 2004).

sürekli ağlar ve günlerce bir şey yemez, içmez. Babası bu duruma çok üzülür ve bu resmin kime ait olduğunu araştırır. Bu resmin Çin hükümdarının kızının resmi olduğu anlaşılınca Süheyl, resmi yapan Nakkaş'la birlikte kızı aramak üzere Çin'e doğru yola çıkar. Nakkaş'ın tavsiyesi üzerine Süheyl, gittiği ülkelerin şâhına ve halkına çeşitli ihsanlarda bulunur ve onları yemeğe davet eder. Süheyl, Çin'e vardığında aynı şekilde Çin hükümdarına ve halkına da ikramlarda bulunur. Böylece ülke, Süheyl'in iyi ahlakı ile cömertliğinden söz eder hâle gelir.

Çin hükümdarı, Süheyl'i yakından tanıma fırsatı bulur ve ona kendi şehrinde bir saray yaptırabileceğini söyler. Nakkaş, Nevbahâr'ın sarayına yakın bir yerde güzel bir saray yaptırır. Nevbahâr, sarayın damına çıktıkça Süheyl onu görür ve ona karşı beslediği sevgi daha da şiddetlenir. Nevbahâr da Süheyl'i görünce ona âşık olur. Bir süre sonra daha fazla görüşebilmek için Süheyl ile Nevbahâr yer altında bir tünel kazar ve kendilerine yer altında bir oda yaparlar.

Nevbahâr'la mutlu, mesut günler geçirdikten sonra Süheyl, Nevbahâr'a annesini ve babasını özlediğini bu yüzden Yemen'e dönmek istediği söyler. Süheyl ile Nevbahâr, Çin hükümdarının yanından kaçmak için bir plan uygular, ancak plan istedikleri gibi gerçekleşmez. Süheyl, görüşmek için planlanan yerde uyuyakalınca Nevbahâr, Süheyl sandığı Saluk'un peşinden yol almaya başlar. Böylece Süheyl ile Nevbahâr istemeden birbirlerinden uzaklaşırlar. Birbirlerine kavuşmak için yaptıkları yolculuk sırasında çölde aç ve susuz kalırlar, zindana düşerler ve pek çok sıkıntılarla karşılaşır. Süheyl'in rakipleri olan Saluk, Kaytas ve Cühûd ise Nevbahâr'a âşık olup onu elde etmeye çalışırlar. Başlarından geçen uzun bir maceranın ardından Süheyl ile Nevbahâr birbirlerine kavuşur ve Hümmam adında bir erkek çocukları olur. Süheyl, bulunduğu ülkenin tahtını oğlu Hümmam'a bırakarak Yemen'e gider. Süheyl'in babası hastalanınca babasının vasiyeti üzerine Süheyl, Yemen ülkesinin hükümdarı olur (Ciğa, 2013: 5-9).

Bildungsroman Olarak Süheyl ü Nevbahâr Mesnevisi

Bildungsroman başkahramanın çocukluk yıllarından başlayarak ahlak, düşünce ve duygu açısından gelişimini konu alır. Söz konusu mesneviye baktığımızda başkahraman olarak Süheyl'in eğitimi de çocukluk yıllarından itibaren başlar. Süheyl, doğduktan sonra babası, onu besleyip belirli bir yaşa getirmeleri için on dadiya emanet eder. Yedi yaşına gelince Süheyl, çeşitli ilimleri öğrenir, hüner sahibi ve ok atmayı iyi bilen biri hâline gelir. Bu durum, bildungsromanın genel özellikleri arasında sıralayabileceğimiz düzenli bir gelişim örneğidir. Mesnevîde yer alan ilgili bölüm aşağıdaki şekilde yer alır: ⁴

⁴ Bu bölüm için *Süheyl ü Nevbahâr* mesnevisinden aktarılan örnek beyitler ve günümüz Türkçesiyle nesre çevirileri Süheyl ü Nevbahâr (*Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin*) adlı çalışmadan alıntılanmıştır. Her alıntının sonunda çalışmada

<i>“Çü toldı tokuz ay [u] geldi haber Ki Tangrı sana virdi kaygun gider</i>	<i>Dokuz ay dolunca Allah ona erkek bir çocuk verdi; üzülmeye diye haber geldi.</i>
<i>Bir oġlan ki benzer yüzi bedr aya İki kaşı dahu kurulmuş yaya</i>	<i>Yüzü dolunaya, kaşı da kurulmuş yaya benzeyen bir oġlan çocuġuydu.</i>
<i>Açup yüzünü gördi buldı murâd Ol aya muvâfık Süheyl urdı ad</i>	<i>Yüzünü açıp muradına erdi; o ay yüze uygun olarak Süheyl adını verdi.</i>
<i>Ana süt virüp bisledi on taya Kalan kullık idenleri kim saya</i>	<i>On dadı onu emzirerek besledi; onun için geriye kalan hizmet edicileri kim sayın?</i>
<i>Zamân ile toldı yidi yaş ana Bulnmazdı âlemde bendeş ana</i>	<i>Zamanla yedi yaşına geldiğinde dünyada eşi benzeri bulunmuyordu.</i>
<i>Şunun bigi öğrendi ol dânişi Ki bahs idemezdi anunla kişi</i>	<i>O, bilgiyi öyle öğrendi ki kimse onunla tartışamazdı.</i>
<i>Eline çü yay alıp ok atadı Ger elmâsa urur ise batadı</i>	<i>Eline yay alıp ok attığında elması bile delerdi.</i>
<i>Hüner cümlesi ana ma'lûm idi Elinde her iş sanasın mûm idi</i>	<i>Bütün sanatları bilirdi; her şey ona kolay gelirdi.</i>
<i>Şâh anı görüp güvenürdi canı Dilerdi ki tahta geçüre anı</i>	<i>Şâh onu gördüğünde rahatladı; onu tahta geçirmeyi isterdi. (404-412)”</i>

Süheyl, belirli bir birikime gelince Bahr, vezirlerine danıştıktan sonra oġlunu tahta çıkarır. Her yeni gelişim bir sonraki üst evrenin temelini oluşturma bağlamında Süheyl, belirli bir eğitim düzeyine geldikten sonra babasının gözünde ülkeyi yönetme yetisine erişir:

bulunan beyit numaralarına yer verilmiştir. Konunun kapsamı gereği alıntılanan beyitlerde transkripsiyon işaretleri kullanılmamıştır.

<i>“Cihânda anun bigi bir şâh yok</i>	<i>Yeryüzünde onun gibi bir şâh yok;</i>
<i>Felekde anun bigi bir mâh yok</i>	<i>gökyüzünde onun gibi bir ay yok.</i>
<i>Hüner-mend ü cömerd ü dâna durur</i>	<i>Sanatkâr, cömert ve bilgilidir; akıllı,</i>
<i>Hired-mend ü hûb u tüvânâ durur</i>	<i>yakışıklı ve güçlüdür. (424-425)”</i>
<i>Size oğlum şâh iderven bugün</i>	<i>Bugün oğlum size hükümdar</i>
<i>Çü ol var durur ben niderven bugün</i>	<i>yapayım çünkü o olduktan sonra bana</i>
	<i>gerek kalmadı.</i>
<i>Pes ağırdı tahta dutuban elin</i>	<i>Sonra elinden tutarak onu tahta</i>
<i>Kodı başına tâc u viridi ilin</i>	<i>çıkardı; başına taç koydu, ülkesini</i>
	<i>ona verdi. (435-436)”</i>

Süheyl, tahta geçtikten sonra babasının kendisine verdiği hazineleri görmek ister. Süheyl, hazine odalarını gezerken bir odanın anahtarının kendinde olmadığını farkeder. Babasından izin almadan bu odanın anahtarını gizlice alıp odayı açar ve Nevbahâr'ın resmiyle karşılaşır. Nevbahâr'ın resmine âşık olan Süheyl kendinden geçer ve gece gündüz ağlar. Süheyl için çok üzülen baba, onu bu sevdadan vazgeçirmek için ona duvardaki resme gönül bağlamaması gerektiğini, o resmin bir hayal ürünü olduğunu, çaresi olmayan bu sevdadan vazgeçip zamanını zevk içinde geçirmesi gerektiğini yoksa halk tarafından ayıplanacağını öğütler. Ancak Süheyl, bu öğütleri dinlemez.

Mesnevide geçen bu olaylar, bildungsroman bağlamında düşünüldüğünde hikâyenin başlarında kahramanın kendisiyle ilgili bir eksiklik hissetme veya bir şeylerin kaybını yaşama durumuyla paralellik gösterdiği görülmektedir.

Mesnevinin devamında Süheyl'in babası, vezirinin aracılığıyla resmi yapan Nakkaş'ı bulur. Nakkaş, kubbeye işlediği resmin Çin hükümdarının kızının resmi olduğunu söyleyince Süheyl, kendine gelir. Süheyl, Nakkaş'ın tavsiyesi üzerine Çin'e gitmek için babasından izin alır. Ancak Süheyl, daha önce gurbette bulunmadığı, henüz genç ve tecrübesiz olduğu için ve evlat ayrılığına dayanamayacağı için babası Süheyl'e ilk önce izin vermez. Vezir, Süheyl'in babasına Süheyl'in naz ile büyütüldüğünü, gurbete düşüp zahmet çekmesi gerektiğini, gurbette aç kalıp sıkıntı çektikten sonra yorulup bu sevdadan vazgeçeceğini, dostunu ve düşmanını tanıyarak dünyanın işinin nasıl olduğunu anlaması gerektiğini söyledikten sonra giden kişinin yoluna engel olunamayacağını ifade eder. Bahr, oğlunu Çin'e gitmemesi için yine ikna etmeye çalışır. Ancak Süheyl, kendisinde aklın ve şuurun kalmadığını söyleyerek

babasına itiraz eder. Süheyl'in durumu, eskisinden daha kötü bir hâl alınca vezirin önerisi üzerine Bahr, Çin'e gitmesi için oğluna izin verir.

Bu durum eserin kahramanını doğrudan bildungsroman çerçevesine taşır. Nitekim bildungsroman kapsamında yazılan eserlerde kahraman, yaşamındaki eksikliğin farkına varıp uzun bir yolculuğa çıkar. Aynı şekilde kahramanın ruhsal ve düşünsel gelişimi büyük bir oranda bu yolculukla beraber şekillendiği görülür. Kahramanın çıktığı yolculuk aslında kahramanın eğitim süreci olarak da değerlendirilebilir.

Süheyl de babasının tüm itirazlarına rağmen Vezir'in de ikna çabalarıyla yolculuğa çıkar. Vezir tarafından Süheyl'in babasına söylenen sözler, tamamen Süheyl'in ruhsal ve düşünsel gelişimini tamamlaması adına dile getirilen tavsiyelerdir. Ayrıca Vezir, yolculuk sırasında Süheyl'in edineceği tecrübe ile kendi hatasının farkına varıp içine düştüğü sevdadan vazgeçeceği ve tekrar yurduna döneceğini de ifade eder. Mesnevide söz konusu olayların geçtiği bölüm ise şöyledir:

<i>“Vezîr eydür iy pâdişâh-ı cihân</i>	<i>Vezir, Ey cihan padişâhı, senin</i>
<i>Tapunda benüm bir sözüm var hemân</i>	<i>huzurunda (söyleyecek) bir sözüm</i>
	<i>var, der.</i>
<i>Bilün kim bu şâh-zâdemüz kiçiden</i>	<i>Bu şehzademize çocukluğundan beri</i>
<i>Eyü hulk gördi ulu kiçiden</i>	<i>büyükler ve küçükler tarafından iyi</i>
	<i>davranıldığını bilin!</i>
<i>Gözin açdı buldı özin nâz ile</i>	<i>Gözünü açtığı günden beri kendini</i>
<i>Yiğit oldı bislendi i'zâz ile</i>	<i>naz içinde buldu; izzetle yetiştirilip</i>
	<i>yiğit oldu.</i>
<i>Dahı görmemişdür cihân işini</i>	<i>Dünya işlerini de görmemiştir; ne</i>
<i>Ne yadını anlar ne bilişini</i>	<i>yabancıyı bilir ne dostunu.</i>
<i>Yola giriüben zahmet ol görmedi</i>	<i>O, yola koyulup hiç zahmet çekmedi;</i>
<i>Garîblikda oturmadı turmadı</i>	<i>gurbet yerde ikamet etmedi.</i>
<i>Siz ana icâzet viriün kim vara</i>	<i>Siz ona izin verin ki oraya ulaşsın;</i>
<i>Garîblikda gezüp üşene ara</i>	<i>gurbette sıkılıp üzümlere yorgun</i>
	<i>düşsün.</i>

<i>Acıga vü yol zahmetine toya</i>	<i>Sıkıntıya ve yol zahmetine doysun, bu olmayacak endişeyi tamamen bıraksın.</i>
<i>Bu yoh endişeyi tamâmet koya</i>	
<i>Gelicek bu kez otura gitmeye</i>	<i>Bu defa gelince otursun gitmesin; bu olmayacak şeyi arzu etmesin.</i>
<i>Şu yoh nesneyi ârzû itmeye</i>	
<i>Bu 'ışka kim uğradı ol nâzenîn</i>	<i>O narin yapılı, bu aşka uğradı; Allah onun bu işini hemen rast getirsin. (722-730)"</i>
<i>Meger Tanrı için onara hemîn</i>	
<i>Gidenün yolın kimsene bağlamaz</i>	<i>Giden kişinin yoluna kimse engel olamaz; atasözüdür ki, kendi düşen ağlamaz.</i>
<i>Meseldür ki kendü düşen ağlamaz</i>	
<i>Ko gitsün elinden gelürin ide</i>	<i>Bırak gitsin, gücünün yettiğini yapsın; belki bu sevda başından gider. (736-737)"</i>
<i>Ola kim bu sevdâ başından gide</i>	

Süheyl'in babası Bahr, Nakkaş'ı yanına çağırır. Nakkaş çok akıllı biri olduğu için ona güvenip oğlunu kendisine emanet ettiğini ve oğlunu çabuk getirmesi durumunda ona kendi tahtını vereceğini söyler. Nakkaş, dileklerinin gerçekleşmesi durumunda Süheyl'i çabucak getireceğine söz verir. Bunun üzerine Süheyl, Nakkaş'la birlikte yol hazırlığı yapar ve Çin'e doğru yola koyulur. Bu yolculuk Süheyl'in eğitim aldığı ve karakterinin geliştiği bir sürecin başlangıç noktası olur. Yolculuk esnasında Nakkaş, bir bakıma Süheyl'in akıl hocalığını yapmaktadır. Süheyl, karşılaştığı hemen her problemde danıştığı kişi Nakkaş olur. Süheyl de büyük oranda Nakkaş'ın tavsiyelerine uymaktadır.

Bildungsroman bağlamında kahramanın aydınlanma sürecini olumlu yönde etkileyen en büyük etkenlerden biri yolculuk sırasında yanında danıştığı biri veya birilerinin olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Süheyl'in yolculuk esnasında onun yanında olan, ona yol gösteren, karşılaştığı sorunları aşmasında onu bilgilendiren Nakkaş'ın bulunması bildungsromanın karakteristik bir özelliği olarak düşünülebilir:

<i>"Gerek lutf idüp sen olasın bile</i>	<i>İyilik edip sen onunla birlikte ol! Her ne istersen yanına al!</i>
<i>Ne kim sen dir isen alasın bile</i>	

Uş oğluma yoldaş seni kıluram

Ki uslusın u key kişi bilürem

Eger tizcek oğlumu getüresin

Geçüp tahtum üstinde oturasın

Bu oğluma seni yoldaş olarak tayin ediyorum; çünkü sen akıllısın ve olgun biri olduğunı biliyorum.

Hemen oğlumu geri getirirsen benim tahtıma geçip oturursun. (779-781)”

Mesnevinin devamında Süheyl ile Nakkaş uzun bir yolculuktan sonra Çin'in yakınına varırlar. Süheyl'in durumuna çok üzülen Nakkaş, amacına ulaşması için Süheyl'e cömert olması gerektiğini, vardıkları şehirlerin hükümdarını, askerlerini, zengin ve fakir herkesi yemeğe davet edip onlara çeşitli hediyeler vermesi gerektiğini ve böylece iyi ününün her yerde yayılıp işinin kolaylaşacağını söyler. Süheyl, Nakkaş'ın söylediklerini yerine getirir ve böylece Süheyl amacına bir adım daha yaklaşır. Süheyl ile Nakkaş, karşılıklarına çıkan şehir halkına ve hükümdarına çeşitli ikramlarda bulunarak yollarına devam eder ve sonunda Çin'e varırlar. Süheyl, Nakkaş'ın tavsiyesi üzerine şehre yakın bir yerde konaklar. Nakkaş, Süheyl'e Çin hükümdarını korkutabileceklerini söylemesi üzerine Süheyl, bu söze karşı çıkar. Çin hükümdarının kendilerini düşman olarak düşünebileceğini ve gelip kendileriyle savaşabileceğini dile getirir. Bunun üzerine Nakkaş, Süheyl'e gerçekleştirmek istediği planını açıklar. Süheyl, Nakkaş'ın söylediklerini beğenir ve onu takdir eder. Nakkaş'ın söylediklerini uygulayan Süheyl, Çin hükümdarını ağırlar ve onun güvenini, dostluğunu kazanır. Böylece Süheyl, Nevbahâr'a ulaşma noktasında büyük bir aşama kaydeder. Süheyl'in yol arkadaşı olup akıl hocalığını yapan Nakkaş ise ilerde Yemen ülkesinin hükümdarı olacak Süheyl'e ilm-i siyaseti de öğretmeye başlamış olur.

Nakkaş'ın önerisi üzerine Süheyl, Çin hükümdarını tekrar yemeğe davet eder. Nakkaş, Süheyl'e Çin hükümdarının yanında nasıl davranması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde anlatır. Ona, sarhoş olup sırrını açıklamaması gerektiğini söyleyerek onu uyarır. Hükümdar, Süheyl'in şarap içmemesini hoş karşılamayınca Süheyl, çaresiz kalır ve şarap içip sarhoş olur. Bir süre sonra Süheyl, kopuz çalıp şiir söyler. Nakkaş, hemen Süheyl'in yanına gelir ve sarhoşluğun etkisiyle sırrını açıklamaması için onu uyararak sabretmesi gerektiğini ifade eder. Ancak Süheyl, daha fazla dayanamaz kendinden geçerek şiirler söyler ve hemen yere yığılır. Nakkaş, farkında olmadan Süheyl'in işlemediği bu kabahati telafi etmeye çalışır ve hükümdara Süheyl'in henüz genç olduğunu babası tarafından kendisine emanet edildiğini dile getirir. Nakkaş ile hükümdar konuştuğu sırada Süheyl kendine gelir ve bir bahaneyle hükümdardan af diler.

Görüldüğü üzere Nakkaş, Süheyl'in Çin hükümdarı ve halkı tarafından kabul görmesi, onlar tarafından saygınlık kazanması adına düzenlediği bu ziyafetlerde büyük oranda başarılı olur. Süheyl'in sadece akıl hocası değil aynı zamanda onun yanlışını düzelten, karakter olarak olgunlaşmasına yardımcı olan Nakkaş, onun amacına ulaşması için engelleri aşması adına elinden geleni yapan bir yol arkadaşıdır. Süheyl de yaptığı hatanın hemen farkına varan ve onu telafi etmeye çalışan bir kişiliğe sahiptir. Süheyl'in bu tutumu mesnevinin hemen her aşamasında görülür. Onun aklen ve rühen gelişmeye açık eğitim yoluyla karşılaştığı engelleri aşmaya çalışan ve sonunda aydınlanarak toplum tarafından kabul görmesine vesile olan bu tutumudur.

Olayların devamında Nakkaş, Nevbahâr'ın sarayına yakın bir saray inşa ettirir. Saray'ın bahçe kısmında güzel bir havuz yaptırır. Saraya gelen Süheyl'e, çeşitli tavsiyelerde bulunur ve Nevbahâr'ın suya düşen gölgesini gördüğü sırada ona hemen bakmaması gerektiğini öğütler. Süheyl ise sarayın bahçesinde kopuzu eline alır ve Nevbahâr'ın özlemine dile getiren şiirler söylemeye başlar. Ancak Nevbahâr'ı göremez. Süheyl, bu duruma çok üzülür. Nakkaş, Nevbahâr'ın dikkatini çekmesi adına ona ağır başlı olup sabretmesini, zengin fakir herkesi kendi sarayına davet edip onlara çeşitli ikramlarda bulunmasını, cömertliğini duyan herkesin saraya geleceğini ve böylece dileğinin çok yakında gerçekleşeceğini söyler. Süheyl, Nakkaş'ın dediklerini uygular ve daha sonra eline kopuzu alıp tekrar şiirler söylemeye başlar. Böylece, Nevbahâr'ın dikkatini çekmeyi başaran Süheyl, Nevbahâr'ın suya düşen gölgesini görünce dili tutulup kendinden geçer ve havuzun içine düşer. Süheyl'in havuza düştüğünü gören Nakkaş ve hizmetkârlar onu havuzdan çıkarır. Süheyl, Nakkaş'ın öğüdünü dinlememekle çok kötü bir iş yaptığını söyler ve pişmanlığını dile getirerek ağlamaya başlar. Nakkaş ise sabretmesi yönünde telkinlerde bulunur.

Bu duruma benzer pişmanlıklar mesnevîde birkaç defa daha tekrar eder. Süheyl, her defasında yaptığı hatadan ötürü pişmanlığını dile getirir ve Nakkaş'a söz verir. Ancak Süheyl, Nevbahâr'ı gördüğü sırada verdiği sözleri unutup kendinden geçer ve yine aynı hataya düşer. Mesnevîde geçen buna benzer olaylardan bir bölümü şöyledir:

“Tama ağdı vü bâğa kıldı nazar

Girü gölgesi suya düşdi meger

Süheyl anı görđi vü yumdı gözün

Tağutmadı ‘aklın u dirdi özin

*Dama çıktı ve bahçeye baktı; gölgesi
meğer tekrar suya düştü.*

*Süheyl onu görünce gözünü yumdu,
akılsızca işler yapmadı ve kendini
toparladı.*

Çü gördi ki ol kendüzin sakınur
Ne oynar ne çevresine bakınur

Nevbahâr, Süheyl'in hareket
etmediğini, etrafına bakmayıp
çekingen davrandığını gördü.

Bölük saçlann çözdü uzatdı hoş
Sanasın kemend idi uz atdı hoş

Bölük bölük olan saçlarını çözüp o
kadar uygun bir şekilde uzattı ki
saçlarının kement olduğunu sanırdın.

Tola geldi bâğ içi müşk ü 'abîr
Bu 'ışkî neler öğredür gör ya bir

Bahçenin içi misk ve güzel kokularla
dolmuş; bu aşkın neler öğrettiğini bir
gör!

Melik-zâde ol saçları göredi
Girihlerine gönlini viredi

Şehzade o saçları görünce o saçların
düğümlerine gönlini kaptırdı.

Nakâşun öğüdin kodı bir yana
Kişi esriyicek ne öğüt ana

Nakkaş'ın öğüdünü bir kenara
bıraktı; kişi sarhoş olunca akla hangi
öğüt gelir?

Başın kaldurup ansuzın bahtı ol
Yire nâmûsın küllî birahtı ol

Aniden başını kaldırıp baktı;
namusunu ayaklar altına aldı.

Sevindi şu bahduğına Nev-bahâr
Didi kim bu yâr olmağa key yarar

Nevbahâr onun kendisine bakmasına
sevindi ve bu, sevgili olmak için çok
uygundur, dedi.

Bayık bildi kim kıldı 'ıška şikâr
Olur kanda var ise 'ışk âşikâr

Aşka, av olduğunu iyice anladı; aşk
neredeyse ortaya çıkar.

Ana karşı hoş güldi bir gül bigi
Anı mübtelâ kıldı bülbül bigi

Ona karşı hoş bir gül gibi gülüp onu
bülbül gibi tutkun hale getirdi.

Çü ma'şûka kan dökmege diş biler
İşi evvel oldur ki yüze güler

Sevgili, maşukun kanını dökmeye arzu
duyduğu için onun işi ilk önce yüze
gülümsemektir.

Dirişdüirdi saçlarını tizcegin
Revân oldı aldı Süheyl'in ögin

Saçlarını çabucak topladı; Süheyl'in
aklını başından alarak hemen yürüdü.

Bile gitdi kodı yirinde anı

*Canı, kendi bedenini bırakmış gibi
onu orada bırakıp yanından gitti.*

Nite kim gide cân bırağa teni

Düşüp yatur idi ne 'akl u ne fehm

*Akulsız, anlayışsız, sersem,
düşüncesiz, tedbirsiz ve kuruntusuz
bir şekilde bayılmış yatıyordu. (1555-
1569)”*

Ne hûş ü ne fikr ü ne tedbîr ne vehm

Bu durum, Süheyl'in akıl ile kalp arasında sıkışıp kaldığı bir süreç olarak da algılanabilir. Nihayetinde Süheyl, Nakkaş'ın yani aklın tembihlediği gibi davranır ve Nevbahâr'ı kendisine âşık eder. Bildungsroman bağlamında tüm bu süreçlerin Nakkaş tarafından tavsiye niteliğinde verilen öğütlerin ve yaşam tecrübelerinin eğitim yoluyla elde edilen bir kazanım olarak görmek mümkündür.

Birbirlerine âşık olan Süheyl ile Nevbahâr, daha çok görüşebilmek için yeraltında bir tünel yaparlar. Bu tünelin ortasında ise buluşup muhabbet edecekleri bir oda inşa ederler. Bu odada gizlice görüşüp hoşça vakit geçirirler. Bir gün Süheyl'in aklına yaşlı anne ve babası gelir ve onları yâd ederek Nevbahâr'ın yanında âh eder. Nevbahâr'ın sorması üzerine Süheyl, anne ve babasının durumlarını merak ettiğini onların yanına beraber gidebileceklerini söyler. Süheyl, Nevbahâr'ın tavsiyesi üzerine oradan ayrılmak için Nakkaş'ı izin istemek üzere Çin hükümdarının yanına gönderir. Ancak hükümdar, izin vermez ve ertesi gün onları yemeğe davet eder. Süheyl davete icabet edip gece yarısı olunca Nevbahâr'ın yanına gelir ve ona kaçmak için ne yapabileceklerini sorar. Nevbahâr ise kaçmak için askeri alıp hazırlık yapmak üzere Nakkaş'a haber vermesini söyler. Süheyl, Nakkaş'ın yanına gelir ve durumu anlatır. Nakkaş, bu duruma itiraz etse de yapacak bir şey yok diye askeri hazırlar ve şehrin dışında Süheyl ile Nevbahâr'ın gelmesini bekler. Nevbahâr ise kılık değiştirip meclistekilere şarap sunar. Kılık değiştiren Nevbahâr'dan şüphelenen baba onu konuşturmaya çalışır. Durumun kötüye gittiğini gören Süheyl ise yaptıklarından pişman bir şekilde Allah'a dua eder. Nevbahâr, saraydan kaçması durumunda Süheyl'e nerede bekleyeceğini ve ne yapacağını anlatır. Ayrıca kendisini beklerken uyanık olması gerektiğini de söyler. Süheyl, Nevbahâr'ın söylediklerini unuttur ve bekleme yerinde uykuya dalar. Süheyl'in uyuduğunu gören Saluk, Süheyl'in hazırladığı atları alır ve orada bir süre oyalanır. Saraydan kaçıp buluşma yerine gelen Nevbahâr, Saluk'u Süheyl sanarak onun peşinde yürür ve Süheyl'in yanından uzaklaşır. Süheyl uykudan uyandığı sırada atların yanında ve Nevbahâr'ın şehirde olmadığını görür. Nevbahâr'ın sözünü dinlemeyip uykuya daldığı için kendine kızarak feryat edip ağlamaya başlar. Tabi bu durumdan da pişmanlığını defalarca dile getirir. Süheyl'in saraydan kaçıp gelmesini bekleyen Nakkaş ise Süheyl'in gecikmesi üzerine tedirgin olur.

Nakkaş, onun gibi hata yapabilecek durumda olan genç ve tecrübesiz birini yalnız bıraktığı için kendini suçlamaktadır.

Görüldüğü üzere Süheyl, hem yoldaşı hem de akıl hocası olan Nakkaş yerine sevdiği kız olan Nevbahâr'ın sözlerini dinlemeye başlar. Nakkaş yine de hatalarını telafi etmek için elinden geleni yapmaya çalışır. Ancak uzun süren çabanın ardından elde edilen mesut günlerin yerini yavaş yavaş ayrılık ve keder alır. Tabii bu durum, Süheyl için ayrı bir tecrübe ve eğitimin kapısını aralar. Çünkü hikâyenin devamında Süheyl, Nevbahâr'ı aramak için bir süre tek başına seyahat eder. Seyahat esnasında karşılaştığı kişi ve olaylar onu ahlak, düşünce ve duygu açısından tekâmüle eriştirir. Nitekim bu eğitim olgusu bildungsromanın temel özellikleri arasında yer alır.

Nevbahâr'ı kaybeden Süheyl'in durumu gün geçtikçe kötüleşir. Çaresiz bir şekilde Nevbahâr'ı aramak için yollara düşen Süheyl, Câlûs adında bir yiğitle karşılaşır. Câlûs, onun aç, susuz ve yorgun olduğunu görünce onu kalesinde ağırlar. Süheyl'in kederli haline daha fazla dayanamaz ve onun kaygısını giderecek öğütler vermeye başlar. Câlûs, Süheyl'in kendine olan özgüvenini tekrar kazanması için çabalar. Süheyl, Câlûs'un öğütlerini dinledikten sonra ona başından geçenleri anlatır. Câlûs ise Nevbahâr'ı bulmak adına Süheyl'e yardım edeceğine söz verir. Bunun üzerine Câlûs Çin'e casuslarını yollar. Casusların Çin'den getirdiği haberleri işiten Süheyl, canından usanmış bir şekilde hüngür hüngür ağlamaya başlar. Eskiden herkesi kışkıracak nitelikte şan şöhret sahibi bir şâh olan Süheyl, şimdi çok zavallı ve esirgenecek bir dilenciye döner ve yaptıklarından pişmanlık duyar. Süheyl bu durumda iken onun dert ortağı yine Câlûs olur. Câlûs, Süheyl'i bu kötü durumdan uzaklaştırmak için ona tekrar öğütler vererek teselli eder. Süheyl, biraz olsun kendine gelmeye başlar ve Câlûs'a bu davranışı için teşekkür eder. Bir gün Câlûs ile Süheyl mecliste otururken iki yüz atının yoldan geçtiği haberini alırlar. İyi bir savaşçı olan Süheyl savaşa hazırlanır ve Câlûs'la birlikte iki yüz atının yolunu kesmeye giderler. Savaş sırasında Süheyl'in hemen her savaş aletini ustaca kullanması Câlûs'un dikkatini çeker. Ancak Süheyl'in atının sürçüp düşmesi sonucu Süheyl, Çinli atlılar tarafından yakalanır ve Câlûs ise kaçmak zorunda kalır. Câlûs onun yakalanmasına çok üzülür ve Süheyl gibi bilgili, kibar, kahraman, sohbet arkadaşı birinin zor bulunabileceğini söyler.

Seyahati sırasında Süheyl'in karşısına çıkan Câlûs, Nakkaş'ın yerini alır. Câlûs, onu teselli etmeye çalışır ve ona öğütler verir. Bir süre Süheyl'in akıl hocası konumunda ona yol gösterici olur. Süheyl'in Nevbahâr'a kavuşması adına elinden geleni yapar. Ancak Süheyl, yaşadığı bir talihsizlik nedeniyle Nevbahâr'a kavuşmadan Câlûs'un yanından ayrılır.

Bu sırada Nevbahâr da Süheyl'i arayıp bulmak adına uzun bir seyahate çıkar. Seyahat sırasında pek çok sıkıntı çeken Nevbahâr sonunda Tûfân şehrine gelir ve bu şehrin hükümdarı olur.

Mesnevinin devamında Süheyl ile Nakkaş Hâverân şâhının ülkesinde karşılaşır. Birlikte Yûn şehrine gelirler. Yûn şehrinin hükümdarı, Süheyl ile Nakkaş'ı zindana atar. Çok zor durumda kalan Süheyl, zindan bekçisine yalvarır ve zindan bekçisinin sayesinde Süheyl ile Nakkaş zindandan kurtulur. Süheyl ile Nakkaş bir süre yol aldıktan sonra Tûfân şehrine varırlar. Şehre vardıklarında su içmek için suyun bulunduğu havuza giderler. Havuzdan su almak için giden köle, orada gördüğü resmi Süheyl'e anlatır. Süheyl, o resmi görür ve kendinden geçerek bayılır. Bayılan Süheyl'i ve Nakkaş'ı Tûfân şehrinin hâkimi olan Nevbahâr'ın huzuruna getirirler. Yüzü peçeli bir şekilde olan Nevbahâr, onlara çeşitli ikramlarda bulunur ama kendini onlara tanıtmaz. Nevbahâr, birkaç gün geçtikten sonra meydanda bir taht kurar ve halkı buraya davet eder. Tahta oturan Nevbahâr'ın sağında Süheyl, diğer tarafında ise Kaytâs vardır. Cühûd ile Saluk ise bir köşede beklemektedir. Nevbahâr önce Saluk'a söz hakkı verir ve başından geçenleri anlatır. Cühûd ve Kaytâs da başından geçenleri anlattıktan sonra sıra Süheyl'e gelir. Süheyl, kubbedeki resme bakıp Nevbahâr'a âşık olduğunu, onu bulmak için her şeyi terk edip Çin'e gittiğini, Nevbahâr'ı nasıl kaybettiğini ve yolda çektiği sıkıntıları anlatınca orada bulunan halk ağlamaya başlar. Nevbahâr, daha fazla dayanamaz ve halkın önünde Çin hükümdarının kızı Nevbahâr olduğunu açıklar. Nevbahâr halka, Süheyl'in hükümdar olması gerektiğini ve kendisinin de Süheyl'in eşi olacağını söyler.

Süheyl, Nakkaş'ı kendine vezir tayin ettikten sonra Cühûd ve Saluk'a gerekli cezayı verir. Kaytâs'a ise ikramlarda bulunarak onu şehirden gönderir. Süheyl ile Nevbahâr evlendikten sonra yaşadıkları sıkıntıların sonlanması üzerine Allah'a şükrederler. Süheyl daha sonra Çin hükümdarına kendi durumlarını açıklayan bir mektup yazar ve ondan af diler. Mektubu alan hükümdar çok sevinir ve onlara oğluyla birlikte hediyeler göndererek onları affettiğini dile getirir. Süheyl, Hâverân şâhına ve Câlûs'a da mektup yazdıktan sonra babasına da kendi durumunu anlatan bir mektup yollar. Bu mektupta babasının sözünü dinlemediği için pişman olduğunu, öğüdünü dinlemediği için pek çok belayla karşılaştığını, hazinenin tükendiğini ve Çin hükümdarıyla savaşılan ordunun dağıldığını dile getirir. Mektubun sonunda ülkeyi terk ederek cahillik ettiğini ifade ederek babasından af diler. Mektubu okuyan Süheyl'in babası bu duruma sevinir ve onu yanına çağırır. Süheyl, tahtı kendi oğlu Hümâm'a bırakarak Yemen'e gider. Oğlunu gören Yemen hükümdarı Bahr, çok sevinir ve sıkıntıları aşmış muradına eren Süheyl'i tebrik ederek ona iltifat eder.

Bir süre sonra Süheyl'in babası hastalanır. Süheyl'in babası, ölüm döşeginde iken Süheyl'e ve orada bulunan beylere pek çok nasihatlerde bulunur. Tahtını

Süheyl'e verdiğini söyledikten sonra oğluyla vedalaşıp vasiyetini dile getirir ve vefat eder. Babasının ardından feryat edip ağlayan Süheyl, ona doyamamanın acısını yaşar. Babasının vefatının ardından Yemen hükümdarı olan Süheyl, babasının öğütlerini dinleyip uygular. Böylece Süheyl, dünyada eşi benzeri olmayan iyi ve yüce bir padişâh olur.

Mesnevinin sonunda görüldüğü üzere Süheyl, uzun soluklu bir maceranın ardından pişmanlığını dile getiren mektuplar yazar. Af dilemek için yazdığı bu mektupları onun hem zihinsel hem karakter gelişimi bağlamında nihâyî bir nokta olarak görülebilir. Bildungsroman açısından değerlendirildiğinde başta Süheyl'in bazı değer çatışmalarının içine sürüklendiği fakat olaylar geliştikçe ve öğrendikçe mensubu olduğu grubun değerlerine uyum gösterdiği ve toplum tarafından kabul gördüğüne şahit olunur. Bu durum, aynı şekilde tinsel dönüşüm içinde olan Süheyl'in aydınlanmasına da bir delil olarak gösterilebilir.

Sonuç

Süheyl ü Nevbahâr mesnevisi gibi klasik Türk edebiyatında yer alan iki başkahramana sahip pek çok mesnevide genellikle bir yolculuk vardır. Bu yolculukta kahramanların, aldığı eğitim sayesinde ahlak, düşünce ve duygu gibi kişisel gelişimleri bildungsroman açısından değerlendirilebilir. Böylece, bu çalışmada da görüldüğü üzere mesnevide yer alan kahramanların karşılaştığı zorluklar neticesinde edindiği tecrübeler, gelişim süreci okur tarafından dikkatli bir şekilde takip edilebilir.

Bu bağlamda bildungsromanın temel özelliklerinin başında, kahramanın aldığı eğitim yoluyla karakter olarak gelişmesi ve hayatta karşısına çıkan engelleri aşması gelir. *Süheyl ü Nevbahâr* mesnevisinde de bu durum görülür. Zira mesnevide Süheyl, Nakkaş'ın ve seyahat esnasında karşılaştığı diğer şahsiyetlerin yol göstericiliği ile olgunlaşmış, aldığı eğitim ile birçok konu hakkında aydınlanmıştı. Edindiği tecrübe ve eğitim sayesinde Süheyl, bir nevi Yemen ülkesini yönetmek üzere hazırlığını tamamlayarak dönüş yolunu tercih etmiştir. Ancak bu dönüş yolunda işlediği hataların farkına varıp pişmalıklarını dile getirmiştir. Süheyl, seyahati esnasında yaşadığı her tecrübeye ve aldığı eğitim neticesinde karşılaşacağı bir sonraki olay için daha donanımlı hâle gelmiş, babasının özlem duyduğu yönetici konumuna erişmiştir. Halk tarafından da kabul gören Süheyl, geri kalan yaşamını babasının isteği doğrultusunda geçirmiştir. Görüldüğü üzere Süheyl, çocukluğundan itibaren yaşadığı değişim ve olgunlaşmanın nihayetinde kendi kararlarını verebilecek bir düzeye erişmiş ve toplum tarafından kabul görmüştür. Bir bakıma Süheyl'in gelişimi ve sonrasında kemâle ermesi, çalışmanın ilk bölümünde de bahsedildiği üzere bildungsromanın maddeler hâlinde sıralanan 8 temel özelliği ile örtüşmektedir.

Süheyl ü Nevbahâr gibi bireyin eğitimi/gelişimi açısından her çağın insanına hitap eden pek çok klasik eserimiz mevcuttur. Bu eserlerin, temel kıstaslara riayet edilerek yeni bağlamlar eşliğinde değerlendirilmesinin eser ve okur arasındaki irtibatı daha güçlü kılacağı ve böylece anlatıda gözden kaçan bir kısım tecrübelerin, nasihatlerin veya mesajların okur tarafından net bir şekilde görülebileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abrams, M. H. (1999). *A glossary of literary terms*. Heinle & Heinle.
- Aytaç, G. (1990). *Edebiyat yazıları I*. Gündoğan Yayınları.
- Bayram, Y. (2007). Bildungsroman olarak 'Hüsn ü Aşk', *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 23, 7-28.
- Bingöl, U. (2019). *Postmodernizmden modernizme eleştiri terimleri sözlüğü I*. Akademik Kitaplar Yayınevi.
- Boes, T. (2006) Modernist studies and the bildungsroman: a historical survey of critical trends. *Literature Compass*, 3(2). England: Blackwell Synergy.
- Çiğa, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr metin-aktarma, art zamanlı anlam değişimleri, dizin*, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-bahâr inceleme-metin-sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Dilthey, W. (1985). *Poetry and experience*. (trans. Rudolf A. Makkreel and Frithjof Rodi). Princeton University Press.
- Kütük, R. (2004). Bireyin eğitimini konu edinen bir eser olarak Lârendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn mesnevîsi. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 24, 67-83.
- Minden, M. (1997). *The german bildungsroman*. Cambridge University Press.
- Parla, J. (2012). *Don Kişot'tan bugüne roman*. İletişim Yayınları.
- Thamarana, S. (2015). Origin and development of bildungsroman novels in English literature. *IJELIH III, VI*, 21-26.
- Tökel, D. A. (2009). Bu alamet ile bulur beni soran: Fuzuli kitabı. İçinde M. Çakır ve H. Koncu (Eds.), *Bir bildungsroman olarak Leyla vü Mecnûn mesnevisi* (ss. 179-193). Kesit Yayınları.

Memleketten Mektebe Yerli Şiir ve Muhit Teşekkülü Açısından Maraş Örneği¹

İlknur TATAR KIRILMIŞ

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ilknur.tatar@omu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2155-7062>

Öz

Mektepten memlekete düsturuyla Anadolu'ya açılan kültürel hamlenin uzantısı olarak yerli sesin edebiyatta kendisini gösterebilmesi bazı koşulların gerçekleşmesine bağlı kalır. İstanbul'un mevcut edebiyat birikimine Anadolu'nun kendi atmosferiyle katılmasını geciktiren sebeplerden birisi ordunun asker gücünü yetiştirme vazifesiyle yakından ilişkili olmasıdır. Memlekete doğru yola çıkan şiirin dikkatine takılan Maraşlı Satılmış'ın hikâyesi ile bu şehrin gölgesi edebiyatta giderek büyür ve beklenen yerli ses için bir örneğe dönüşür. Sesini kendi kaynaklarına yöneltmiş yeni bir şiir dilinin arayışına düşen Maraş'ın genç kalemlerine hemşehri Necip Fazıl Kısakürek ve aynı bölgeden Sezai Karakoç birer mektep olurlar. Maraş'tan İstanbul'a taşınan fakat Ankara'da filizlenen dergi faaliyetleriyle edebiyat dünyasına yeni bir şiir diliyle katılmak isteyen bu şairlerin yolları geleneksel şekillerden yola çıkar ve giderek serbest üsluba geçişi kendi renklerinden beslenerek gerçekleştirirler. Bu çalışmada Maraş'ın özgün bir edebiyat numunesi olarak Türk şiirine katılma süreci değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Maraş Edebiyatı, Yerli Edebiyat, Edebî Muhit, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç.

Local Poetry and Literary Neighborhood from School to Anatolia In Terms of Maraş Example

Abstract

The manifestation of the language of the people into literature as an extension of the cultural move that opens to Anatolia from İstanbul, with the motto from the school to the country, depends on the realization of some conditions. One of

¹ Makalenin Geliş/Kabul Tarihi: 06.07.2020 / 12.08.2021.

Künye Bilgisi: Tatar Kırılmış, İ. (2021) Memleketten Mektebe Yerli Şiir ve Muhit Teşekkülü Açısından Maraş Örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 857-874. DOI: 10.33437/ksusbd.764781.

the reasons the participation of Anatolia into the existing literary accumulation of Istanbul was delayed is that the Ottoman army had concentrated so deeply on raising new soldiers from the Anatolian region instead of contributing to the arts and sciences. The shadow of the city of Kahramanmaraş grows in literature and turns into an example for the desired manifestation of the local voice with the story of Marasli Satılmış, which is turned into a poem. In search of a new language of poetry derived from their own resources, Necip Fazıl Kısakürek and Sezai Karakoç who are both from the same city and region, become schools of thought for the new poets of Kahramanmaraş. This literary movement, which moved from Maraş to Istanbul but sprouted in Ankara, created a new language of poetry with the literary magazines created by the afore mentioned poets. They set out from the traditional ways and gradually made the the transition to a freer style by feeding from their own colors. In this study, the unique literary samples from the city of Kahramanmaraş will be evaluated on their process of joining Turkish literature.

Keywords: Maraş's literature, local literature, literary neighborhood, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç.

Giriş

İkinci Meşrutiyet'ten itibaren Türk düşünce dünyasındaki arayışlardan edebiyat dünyasına yansıyan tekliflerinden birisi de İslam'ın değerlerine sığınılmasıdır. Müslümanlık, Osmanlıyı Orta Doğu coğrafyasına sınırlar ötesinde dâhil eden ortak bir özellik olduğu gibi ilerlemeyi hedeflediği Avrupa kıtasında da kendisini milliyetinden önce tanımlayan bir husustur. Devlet-i Aliyye'nin mimariden musikiye tüm eserlerine yansıttığı medeniyet anlayışı edebiyatın da doğal muhitini İstanbul'da inşa eder ve asırlarca bu şekilde kültürü beslemeye devam eder. Yahya Kemal Beyatlı'nın “Bu gece, bu saat, ben burada bu satırları yazarken Hırka-i Saâdet dairesinde Kur'an okunuyor! Siz bu saat benim bu satırlarımı okurken Hırka-i Saâdet dairesinde Kur'an okunuyor! Tam dört yüz seneden beri de böyle fâsılasız okunmuş.” (1992: 122) şeklinde payitahtı nitelediği sözleri edebiyatın da İslam merkezli bir kanalını açıklar niteliktedir. İstanbul'un Osmanlı'nın irfan dünyasına merkez olması, devrinin şair ve yazarlarını yetiştiren bir mektebe dönüşmesinde de etkili olur. Böylelikle gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da yetişen birçok kalem erbabının yolu bu şehirde kesişir ve kendisini yetiştirecek muhitlerle tanışmasına vesile olur:

“Yüzyılın sonuna (hatta Milli Edebiyat devresine) kadar Türk romanının mekanda böyle çoğunlukla İstanbul'a lokalize oluşunun sebepleri, devrin romancılarının birçoğunun İstanbul'da doğmuş yahut İstanbul'da yetişmiş, hayat tecrübelerini, çevre görgülerini ve kültürel birikimlerini İstanbul'da edinmiş payitaht aydını olmalarında ve yanı sıra, İstanbul'un büyük ve roman nev'inin

içinde oluştuğu ve istediği Batılı hayat unsurlarına imparatorluğun diğer şehirlerine nispetle kısmen daha açık bir şehir olarak, ‘romanesk’ bir hayatı ve adâb-ı muâşareti onlara daha kolay sunabilmesinde aranabilir.” (Andı, 1996: 29)

Anadolu’nun edebî faaliyetler açısından bütünüyle İstanbul’a bağlı olduğunu ve kendi bünyesinde bir ses oluşturamadığını ileri sürmek şüphesiz doğru değildir. Ömer Faruk Akün, 13. yüzyıldan itibaren burada Oğuz Türkçesiyle yazılmış bir edebiyatın kendisini gösterdiğini ve giderek geliştiğini ifade eder (1994: 393). Akün’ün Farsça bilmeyen halkı irşat etme gayesi güden tasavvufi edebiyatın Anadolu’da doğduğunu ve hatta Divan edebiyatı numunelerinin bu bölgede olgunlaştığını belirtmesi, memleket edebiyatının kendi dokusuna sahip olduğunu gösterir. Şu haliyle İslamî içeriğe sahip edebiyatın dili İstanbul’dan önce Anadolu’da tecrübe edilmiş ve bu yön kaybolup gitmemiştir. İstanbul’un sanat merkezi haline gelmesi ise Fatih Sultan Mehmet’in bu şehri fethetmesiyle başlar ve burada her şair taifesi için uygun bir ortam kendiliğinden oluşur (Gürsoy, 1996: 189).

XIX. yüzyılda Osmanlı sosyal hayatında giderek hızlanan kültürel değişim, başta İstanbul olmak üzere pek çok şehirdeki yaşama alışkanlıklarının değişmesinde müessir olur. Ahşap konaklarda sergilenen faniliğin yerini beton apartmanlar alırken yaşamın ölüme yakınlığı da dolaylı yünden ötelenir. Dünya görüşündeki bu farklılaşmayla başkent in en belirgin hususiyeti Müslüman saati/yaşantısı fakir semtlere çekilir. Tanpınar, 1908-1923 arası İstanbul’un geçmişten gelen en belirgin özelliklerini maziye sığınmadan görmenin imkânsızlığı üzerinde durur:

“Bizim nesil için İstanbul dedelerimiz, hatta babalarımız için olduğundan çok ayrı bir şehirdir. O, muhayyilemize sırmalı, altın işlemeli hil’atlere bürünerek gelmiyor, ne de din çerçevesinden onu görüyoruz. Bu kelimedden taşan aydınlık bizim için daha ziyade, kendi ruh haletlerimize göre seçtiğimiz, mazi hatıralarının, hasretlerin aydınlığıdır.” (1997:141).

Mazisini yansıtmaya kabiliyeti zayıflamış yeni İstanbul için belirtilen tarih aralığı Osmanlı kimliğini oluşturan unsurların sorgulandığı bir zaman dilimidir. Tanpınar’ın bu şehre dair tespiti, Mehmet Akif Ersoy’un *Safahat*’ındaki fakir mahalleleri de açıklar niteliktedir.

1920’de Millet Meclisi’nin açılışıyla başkent in Anadolu’nun merkezine, Ankara’ya taşınması İstanbul kadar potansiyeli olabilecek yeni bir şehri edebiyat dünyasına ekler. Yeni kurulan hükümet in devrin meselelerinin çözümünde basın ve edebiyatla aktif bir şekilde çalışmak istemesi devlet ve edebiyat ilişkisini farklı bir kanala taşır. Asırlardır klasik edebiyatın saraya hitap eden sanat anlayışı yön değiştirerek bir süreliğine devletin işleyişini halka anlatmanın bir vasıtasına dönüşür. Milli Mücadele yıllarının siyaseti şekillendiren değişimi edebiyatın ilgi

sahasını genişleterek Anadolu'yu kendisine dâhil etmeye çalışır. Devrin yazar ve şairleri bu yeni coğrafyada, ilk olarak ömrünü cephelerde savaşmaya vermiş genç delikanlıları, onların özlemlerini ve geride onları bekleyenlerin ihtiyaçlarla dolu yaşantısını görürler. Anadolu insanının kısıtlı hayat koşullarına gösterdiği kanaatkârlığı, İstanbul'un tecrübeli yazarlarını bir yerde çaresiz bırakır ve çoğu zaman bu topluluğu halk şiirinin destansı atmosferinde görmeyi tercih ederler. Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Üzümcü" adlı hikâyesinde Osmanlı savaş gücünün yegâne kaynağı Anadolu'nun edebiyatı besleyecek bir güce sahip olmadığı İstanbul- Adalar'daki satıcının heybetli sesinde ortaya konur:

"Ne zaman köyünde, önüne bir önlük koyup makine başına geçecek, ne vakit eline pergel alıp masaya yaslanacaksın? Ne zaman dükkânının tezgâhında sermayenin faizini hesap edeceksin? Senden bunu bekliyorlar, sana bu kusuru buluyorlar... Fakat vakit kalıyor mu? Keseni doldurmak için değil, karnını doyumak için kullandığın sapanın demirini tarlanın ortasında bırakıp tüfeğin çeliğine sarılıyorsun... O serhatten bu hududa koşuyorsun... Bulgaristan'da ölüyor, Yunanistan'da ölüyor, Acemistan'da ölüyor, Sırbistan'da ölüyor; yalnız yurdunda, köyünde ölemiyorsun, Sevgilin Ayşeciği doya doya öpemiyor, yavrun Mehmetçiği seve seve büyütemiyorsun..." (Müftüoğlu, 2012: 63)

Müftüoğlu ile aynı zaman diliminde yaşayan Halide Edip Adıvar, benzer bir içeriği "Himmet Çocuk" hikâyesiyle Anadolu'nun coğrafyasında müşahede eder. Yunanlıların Türk köylerine yaptığı zulmü göstermek için gazeteciler heyetine yardım eden Halide Onbaşı, buradaki yaşam koşullarındaki zorluğu görür ve buna rağmen ayakta kalmaya çalışan insanların dirayetinden etkilenir:

"Anadolu hilkat günlerinin ilk devrelerindeki yoksulluk, harap ve vasıtasızlık içinde idi. Yeni Türkiye'yi inşa edecek millete yine Hazreti Âdem'den sonraki devlere benzeyen kudret ve mesai kabiliyeti lazımdı. Evsiz, ekmeksiz, meyus bir halk... Dünya onların zafer destanını terennüm ederken onlar ölümün gözlerinin içine bakıyorlardı. Memleketi kim yapacak? Nasıl yapacağız?" (Adıvar, 1986: 73)

Gerek Müftüoğlu gerekse Adıvar'ın hikâyelerinde sessiz bir topluluk olarak görülen Anadolu insanını bu noktada uzun bir süre tutan bir diğer husus ise eğitim imkânlarının kısıtlı olmasıdır. İstanbul'dan Anadolu'ya bakan devrin şairlerini gözlemlerindeki ortak özellikleri Çamlıbel'in "Han Duvarları" iyi bir şekilde özetler. Niğde'den Kayseri'ye doğru yola çıkan bir yaylının sarsıntılarının eşliğinde keşfedilen han duvarlarına yazılmış dörtlüklerde sıradan Anadolu insanının duygularıyla karşılaşılır:

"On yıl var ayrım Kınadağı'ndan

Baba ocağından yar kucağından

Bir çiçek dermeden sevgi bağından

Huduttan hududa atılmışım ben"

Çamlıbel'in şiirindeki Maraşlı Satılmış'ın ıssız bir handa ölümüyle neticelenen hüznü hikâyesinin başka duygulara eşlik ederek anlatılması için Anadolu'nun tanınmaya devam edilmesi gerekmektedir. Yahya Kemal Beyatlı'nın "Acaba, bizim vatanımız gibi, geniş bir memleketi olup da, onu asla görmeyen, edebiyatta, gözleri ecnebî bir âleme dalmış ve yalnız o âlemden bahseden başka bir millet var mıdır?" (1990:139) sorusuyla özlenen bir edebiyatı işaret ettiği bekleyişi yine aynı yazısında "kopye ihtiyâcı, taklit iptilâsı, hulâsa mektep devresi ne kadar uzun sürerse sürsün, hüviyeti olan bir millet elbette bu devreden çıkmaya mecburdur. Bünyesi sağlam insanda bir rüş saatinin çaldığı gibi, hüviyeti olan bir millete de olgunluğun, yaratmak ihtiyacının belirlediği bir zaman mutlaka gelir." (Beyatlı, 1990: 141) şeklindeki ümidi için beklemek gerekecektir.

İstanbul'da yetişmiş bir şair olarak Orhan Veli Kanık'ın "Yol Türküleri"ndeki Anadolu, Çamlıbel'inkinden farklıdır. Kanık, yaşantısını İstanbul kadar iyi tanımadığı Düzce'ye baktığında yine Çamlıbel gibi halk şiiri özelliklerinden yardım alır:

"Düzce yolu düz gider,

Aman bir edalı kız gider." (Kanık, 1945:128)

Fakat Kanık'ın şiirindeki ufuk, Anadolu'ya değil, İstanbul'a bakar (Bezirci, 1991: 94):

"Alışamayacak mıyım?

Unutamayacak mıyım?

Güneşten sonra yattım,

Güneşten önce kalktım;

Pencereden dışarıya şöyle bir baktım:

Ufuk, yeşil yeşil, ağarıyordu.

Sevgilim, dedim.

Dördüncü uykudadır şimdi;

Galata Köprüsü açılmak üzeredir;

Kül rengi sulara

Kirli ışığı dökülecektir.” (Kanık, 1945:129)

İstanbul şairinin Anadolu'ya olan yolculuğu, Orhan Koçak'ın ifadesiyle şiirin sesi, esas muhitine bağlı kalır ve tekrar şehre yani kendi muhitine döner. Bu kanalı Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Şehirler" adlı şiiri açmış ve bir tesir dalgası oluşturmuştur (2012: 119). Dağlarca'nın bu şiirinde, köyle hesaplaşan ve istikametini şehre çeviren yeni bir anlayış bulunur:

“Mazi köylere benzer, istikbal şehirlere;

Alnımda sarhoş manası bütün güzelliklerin.

Ben yaşamayı severim uzak şehirler için,

Mazi köylere benzer, istikbal şehirlere.” (Dağlarca, 2014: 66)

“Şehirler” şiirinde görülen dönüşümün tesiri, Cahit Külebi'nin "Tokat'a Doğru"sunda da müşahede edilir (Koçak, 2012: 114). Külebi'nin dizelerinde dönüp geri bakılan fakat artık Ahmet Kutsi Tecer'in romantizmine bağlanma mecburiyetinden ayrılmış bir bakış vardır. Külebi, Çamlıbel gibi gördükleri karşısında kendisini üzgün hisseder fakat buna rağmen şiiri şehre dönmektedir:

“Orda, derenin içinde

İki üç çırılçıplak

Alçacık damı düşündükçe

Gözlerim yaşıyor, dön geri bak.

Irmaklar gibi uzaklaşır

Bir türkü kadar uzak

Tekerlekler iki çizgi bırakır,

Hamutlar şak şak eder, dön geri bak.” (Yardımcı, 2015: 66)

İstanbul'dan memleketi görmeye çalışan şairin kendi merkezine dönme kararını almasında muhitini kuramamış olmasının tesiri mutlaka vardır. Edebiyat atmosferinin sağlanması için bazı şartlar elzemdir. Öncelikle bir edebiyat dergisi veya gazetenin yazılara adres olması ve buna ek olarak devam edilen mekânların

sanatsal faaliyetlere mektep olma kabiliyeti taşıması neredeyse zorunludur. Necati Tonga, canlı bir edebiyat hayatı açısından edebi muhitin önemi üzerinde durur:

“1. Edebî muhit, —toplum içerisinde yaşamını sürdüren şair veya yazarların iletişiminin bir neticesi olarak ortaya çıkan geniş çevredir. 2. Edebî muhitlerdeki iletişim, —edebiyat mahfili genel adıyla anılan daha dar edebiyat ortamlarında belirginleşir. 3. Çoğu zaman şehir kültürü ve siyasî atmosferin etkisiyle ortaya çıkan edebî muhitlerde canlı bir edebiyat hayatı ile karşılaşılır.” (2016: 6)

Edebiyatın Anadolu’dan İstanbul’a bakışı iller çerçevesinde düşünüldüğünde Çamlıbel’in şiirine düşen Maraş’ın gölgesi giderek büyür. Bu şehrin şair ve yazarlarının çekirdek topluluğunun edebiyat kültürüne intibak etmesinde iki başkent-İstanbul fakat daha ziyade Ankara- önemli bir vazife görür. İlk adres olarak İstanbul’un Maraş’a kendi rengini var edebilmesi açısından tesiri yine hemşehri şairlerin katkısıyla olacaktır. Necip Fazıl Kısakürek başta olmak üzere Sezai Karakoç (Maraşlı olmasa da hayatının bir döneminde Maraş’ta bulunur) ve Nuri Pakdil, İstanbul’a gelen genç kalemlerin kent baskısına yenilmelerine mani olurlar ve onlara mektep sayılabilecek bir ortam sunarlar.

Büyük Doğu Mektebinden Maraş’a Uzanan Yollar

Cumhuriyet dönemine kadar gelen şiir tecrübesi, gerek şekil gerekse içerik açısından şairi serbest şiire yönlendirecek bir ortamı hazırlar. Mehmet Akif Ersoy’un İslamî düşüncüyü merkeze alan yaklaşımı yine kendisinin ifadesiyle sanattan ziyade fikrî yönü belirgin olan bir duruştur:

“Bana sor sevgili kâri sana ben söyleyeyim

Ne hüviyette şu karşında duran eş’ârım:

Bir yağın söz ki, samimiyeti ancak hüneri;

Ne tasannu’ bilirim, çünkü, ne san’atkârım.” (Ersay, 2010:39).

Akif’in belirttiği üzere, hüneri samimiyetinde bulunan sözleri kendisinden sonra gelen şairleri bu yönde besler fakat şekli hususiyetlerde aynı desteği veremez. Necip Fazıl Kısakürek’in Müslüman düşüncesini şiirde tekrardan inşa etmeye yönelik iştiyakı hem Ersoy’un samimiyetini hatırlatır hem de şekil yönünden tasarrufları onu takip edebilecek nesillere yol gösterici olur. Bu durum onu İslamî Türk Edebiyatı’nın kurucu önderlerinden birisine dönüştürür (Çalışkan, 2002: 59). Milli Edebiyat döneminden Cumhuriyet’e kadar şiirin şekil ve içeriğine yönelik arayışlar uzun bir süre kırılğan ve güvensizdir. Halit Fahri

Ozansoy'un "Aruza Veda"sında 'aruz'dan 'hece'ye geçişin tedirginliği bariz bir şekilde hissedilir:

“Biz şimdi başka bir ahenge bağlıyız:

Aşk sazıyla geldi erenler bu meclise

Yalnız bugün senin gibi ölgün sadâlıyız

Zira bu saz da parçalanır gülmek istese.”

Büyük Doğu dergisindeki 'doğu' ibaresi, Müslümanlığı ve dolaylı yoldan Kısakürek'in memleketi Maraş'ı çağrıştırır. Şairin dedesi Hilmi Efendi, Anadolu'nun pek çok illerinde belirgin bir özellik olan hemşehri ruhunu önemser ve konağının kapısını Maraşlılara her daim açık tutar. Babası İstanbul'da doğan Necip Fazıl, büyükbabasının her daim telkin ettiği aile kökleriyle ilgilenmesi düşüncesini kendisine şiar edinir. Kahramanmaraş'ı "gür sakalından, kalın kaşlarına ve fesine kadar" büyük babasına benzetir ve buraya her geldiğinde kendisini farklı duygular içinde bulur. Şairin Maraş'a duyduğu sevgi, eserlerine sirayet ettiği gibi bazılarının da mekânına dönüşür (Şengül, 2014:155-156).

Cumhuriyet'in ilk döneminde Anadolu'ya açılan şiir tecrübesine tutunamamış, sanatta mevcut tecrübeyi de göz ardı etmeden kendi rengini ifade edebilmek için Maraşlı Kısakürek'in şehirden yükselen sesi, bilinen nazım şekilleriyle konuşmaya devam ettikçe İstanbul'a doğru yola çıkacak tedirgin kalemlere cesaret gelir. Şair, hece vezniyle şiirde aranan yerli sese İslamî içeriği eklerken yine halkın sanatının ritmi ve şeklinden ayrılmaz.

Kısakürek'in ulusal edebiyatın pusulasına karşı duran *Büyük Doğu* hareketinin ses getiren tesirinin beslendiği kaynaklar arasında Bergson'un bütüncül zaman yaklaşımının da tesiri vardır. Bergson'un felsefi yaklaşımı, Batı düşüncesine kendi içinden bir eleştiri getirerek yeni bir bakış açısı ortaya koymak açısından alternatif arayan Türk aydın ve yazarlarını yakından etkiler (Yıldız, 2011:333). Orhan Okay da bu tesirin altını çizer:

“Çağın bu ortak tesiri içine, kaba bir materyalizme olan tepkinin yanında şu kaynakların tesirini de dikkate almak lazımdır: Form bakımından doğudan divan, tekke ve halk edebiyatının şiir geleneğinden gelen estetik ve fonetik unsurlar, muhteva olarak da tasavvufi, daha çok sırrı diyebileceğimiz motifler, hikmetli düşünceler; batıdan ise Ahmed Haşim'in çığırını açtığı sembolist ve empresyonist şiirin izleri, psikoloji alanına yeni ufuklar açmış olan Freud'un, sanat sistemlerine de tesir eden şuuraltı ve libido teorileri, varlığa ve zaman kavramına yeni bir mana kazandıran Bergson felsefesi, hayatın ve insanın yeni bir yorumunu getiren egzistansiyalizm.” (Okay, 1987:26)

Bergson tesiri, Kısakürek dışında yine bu şehrin şairi Alaeddin Özdenören'de de bulunur. Özdenören'in bitirme tezinin adı *Bergson'da Özgürlük Problemi*'dir (Özdemir 2014:5). Kısakürek, *Büyük Doğu*'nun dünyasına ilgi duyan Maraşlı pek çok şair ve yazarla iletişim halindedir. Nuri Pakdil'in *Edebiyat* dergisi için *Büyük Doğu*'nun kurucusuyla ile yaptığı konuşmanın notlarını Rasim Özdenören tutar. Rasim Özdenören yazısında, Kısakürek için Maraş'ın Müslüman Türklüğün zengin bir örneği olduğunu belirtir (Pakdil, 1972:4).

Necip Fazıl Kısakürek, Maraşlı genç istidatlara manevi üretim iklimlerinin kurulabilmesi için bin yıllık öz vatanında muhacir hayatı yaşayan Anadolu'nun ruh örgüsüne yapışmalarını tavsiye eder (Kısakürek, 1972:4). Şiirinde İslam'ı anlatmak isteyen nesilleri yetiştirecek iklimi *Büyük Doğu*'da kurar. Allah ve onun hakikatini anlatmaya kendisini adar:

“Bir dava adamı olan Necip Fazıl'dan, devrin muhafazakârları yaşama ve siyasete dair görüşler beklemiş; şiirlerini ve yazılarındaki ‘telkin’leri önemli bir ‘mesaj’ telakki etmişlerdir. Böyle bir beklentiye dikkate alan ve ‘mutlak hakikat’in dışında şiir yazmayı ‘cücelerin işi’ olarak gören Necip Fazıl Kısakürek, sanatını bu isteklere ve ‘mutlak hakikat’e adamıştır. Dolayısıyla şiirlerini, anlaşılır ve etkili kılmak için imgeden çok kavramlarla yazma zorluğu duymuştur. Bu ise, şiirlerini duygudan ziyade düşünceye yaklaştırmıştır.” (Yiğitbaş, 2006: 32).

Yiğitbaş'ın belirttiği husus, Kısakürek'i epik söyleyişe yaklaştırmış olsa da estetiği tamamıyla ihmal ettiği iddia edilemez. Şairin “Çile”deki tasarrufu hem şekil hem de içerik yönünden kabiliyetini temsil eder:

“Akrep, nokta nokta rûhumu sokmuş,

Mevsimden mevsime girdim böylece.

Gördüm ki, ateşte, cımbızda yokmuş,

Fikir çilesinden büyük işkence.” (2007:18)

Hece ölçüsünün 6+5 = 11'li kalıbıyla kaleme alınan ve 28 dörtlükten oluşan bu şiirde konu, şairin fikir çilesidir. Nazım şekli açısından çapraz dizilişli (abab cdcd) dörtlüklerden oluşur. “Çile”nin şeklinde geleneğin tecrübesi hatırlatılırsa da atmosferindeki yenilik, yıllardır bir ses bekleyen şairleri heyecanlandırır. Hece vezniyle kurulan yeni şiirle Sezai Karakoç, Cahit Zarifoğlu ve daha birçok şaire modern şiirin içinde kendi kalemleriyle var olabilecekleri bir yol gösterilir (Ekinci, 2015: 260). Kısakürek'in eski olarak nitelendirilen Divan ve Halk edebiyatı nazım şekillerinde dolaşan kalemine ilk umut, “gelir” redifli manzumesinde bir yol bulur:

“Gökyüzü, yeryüzü, helalleşirler,
Nur, kaçtığı yerden toprağa gelir.
Birleşir, kupkuru dalla yanık kok,
Yemyeşil bir ışık, yaprağa gelir.” (Kısakürek, 2007:408)

Şairin geleneği hatırlatan üslubunun yanı sıra serbest tarzda da yazabileceğine dair şiirleri edebiyata ilgi duyan her kesime seslenme arzusunu düşündürür:

“Sen ol dersin ve olur!

Pırlıtlı dolu billûr,
Çılgılık içinde fağfur.
Bir renk bize öteden
Ve bir ses, o besteden;
Nur bize, Allahım, nur!” (2007:21)

Sezai Karakoç, Kısakürek’ten daha sakin ve sabırlı bir şiir işçiliğine yönelir. İslamî edebiyatın ihtiyacı olacak atmosfer ve dili daha ziyade şiir türü üzerinden tanımlamaya çalışır. Kısakürek’ten farklı olarak şiirin geçmişinde şairin sözüne temel teşkil edecek isim ve adresleri değerlendirmesi şair-gelenek hesaplaşması olarak değerlendirilebilir. Karakoç, Tanzimat’tan itibaren şiiri kendi eksenine oturtmaya çalışan şairlerden Mehmet Akif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı ve Necip Fazıl Kısakürek’in gayretlerini anmanın yanı sıra serbest nazım şekline dönmekten başka bir yol olmadığını belirttiği görüşüyle şiirin şeklindeki kararsız duruşa bir teklif sunar (Karakoç, 2016: 13).

Ankara’da Diriliş

Sezai Karakoç, şiirindeki şekil ve içeriği tercih edişinin sebeplerini detaylı bir şekilde planlar. Onun titiz çalışma prensibi Maraş kaynaklı edebiyat dilini düşeceği zaafılardan korur. Şairin Batı uygarlığındaki Descartes’tan itibaren metafizik hakkında oluşturulmuş kanaate katılmaması ve kendi medeniyetinin konuya dair bakış açısını hatırlatma yoluna gitmesi, Tanzimat’tan beri süregelen modernleşme üslubuna karşı eleştirel bir bakışı işaret eder. Karakoç’un kavramsal düzeyde ileri sürdüğü muhalif duruşta dikkat çekilen ilk husus, metafizik ve deneysel düşünme arasındaki uyumsuzluktur. Rasyonalist

bilginin önemli isimlerinden Kant, yeniçağ kültürünün temel metni kabul edilen eserindeki metafizik algısına dair ileri sürdüğü görüşlerinde deneysel düşünme prensipleriyle uyumlu bir özellik göstermeyen bu kavramı ispatlamanın olanaksızlığı üzerinde durur:

“Metafizikle bu dünyanın bilgisinden hareket ederek Tanrı kavramına ve emin çıkarımlarla Tanrı varoluşunun kanıtına ulaşmak ise olanaksızdır; çünkü bizim, bu dünyanın olabilecek en yetkin bütün olduğunu bilmemiz, dolayısıyla bu amaç için (onu karşılaştırabilmek için) olabilecek bütün dünyaları tanımamız, kısacası her şeyi bilir olmamız gerekirdi ki, dünya (Tanrı kavramını nasıl düşünürsek düşünelim) ancak bir Tanrı aracılığıyla olabildi, diyebilelim. Ama bu varlığın var olduğunu sırf kavramlardan hareket ederek tam olarak bilmek, kesinlikle olanaksızdır; çünkü her varoluş önermesi, yani hakkında bir kavram kurduğum bir varlığın var olduğunu bildiren bir önerme, sentetik bir önermedir, yani öyle bir önermedir ki, ben onun aracılığıyla o kavramın dışına çıkıyorum ve kavram hakkında, kavramda düşünülmüş olandan daha fazla bir şey söylüyorum. Şunu anlama yetisi içindeki bu kavrama, ayrıca anlama yetisini n dışında onun karşılığı olan bir nesnenin bulunduğunu söylüyorum ki bunu herhangi bir çıkarımla ortaya koymak, açıkça olanaksızdır.” (1999:150)

Sezai Karakoç sanatı açısından metafizik kavramının doğru anlaşılmasını önemser. Şairin bu kelimeyle işaret ettiği mana ise “ilm-i ilâhî”dir. İslam dünyasını oldukça fazla meşgul eden bu kavramın karşılığı veya işaret etmesi gereken bilgi tartışmalıdır (Kutluer, 2004:238). Fakat Karakoç, metafizik ile ilahî kelama işaret etmiştir ki onun şiirini anlamak açısından bu sözcük anahtar bir kavram özelliğine sahiptir:

“Bizim anlayışımızda metafizik, temel bir kavram, bir ilkedir, anlayış ve görüştür. Bizim metafiziğimiz Tanrı ve ahiret inançlarıyla şahdamarımızda gürül gürül canlı akan bir metafiziktir; İslam uygarlığının temel ilkesi olan mutlaklık âleminin bu dünya penceresinden manzarasıdır. Bu dünya aslında o dünya metnine bir çıkma, bir dipnotudur. Ama zihnimizde ve ruhumuzda, bu dipnotu, bu çıkma ana metinden hiç ayrılmaz. Ona, öteki dünyanın gölgesini ve izdüşümünü düşürmemiz, onu küçültmez, büyütür.” (Karakoç, 2012:8-9)

Karakoç ile İslamî edebiyatın fikrî söylemini oluşturma ve serbest şiir dilinde ifade etme imkânı doğar. Şiirinde gideceği yolları ararken Batı merkezli yeni şiirin mantığının klasik idrakten saptığını ileri sürer:

“Yeni şiir, yeni mantığı deniyor. Freud, Bergson, W.James’in doğuşunu hazırladıkları mantığı, Aristo ve Kant’ın (mantık) ve (akıl)ı yerine, insanı soyut değil, somut olarak anlayana yeni mantık. Dostoyevski’de ilkel şemalar hâlinde insanî olguların gerisinde duran şaşırtıcı ruh halleri, Rimbaud’daki fantezi, isyan ve gizli alay. Sartre’daki bunalım, Eliot’taki ağırbaşlılık, sessizlik;

romanlarındaki, eser kahramanlarıyla yazarların kavgaları, sebepsiz cinayet konuları hep bu yeni mantığın evrenle ufaktan yaptığı alışma denemeleri. Klasik idrakten sapışlar.” (Karakoç, 2012: 83)

Karakoç, şiirin mimesis evreninin değiştiğine dair tespitleriyle görüşlerini somutlaştırır. Yeni şiir, eskimo şiirlerini, zenci türkülerini ve papirüslere yazılan şiirleri hatırlatmalıdır. Şair, “benzeyecek, andıracak ve hatırlatacak” şeklinde tavrını temellendirir ve örneklerini yine Batı’dan yaptığı referanslarla göstererek bir ayıklamaya gider. Kant’ın fenomen kavramını ve Sartre’ın numeni inkar eden görüşünü “büyük eğri” olarak niteler. Büyük eğri tuzağına karşı şairi bilinçli olmaya davet eder. Bu hususa örnek olarak T.S. Eliot’u verir. Eliot’un hiperbolik şiir olarak tanımladığı büyük ve uzun şiiriyle öz biçimini koruduğunu düşünür (2012:98). Karakoç da hiperbolik şiirler yazarak kendi özünü koruyacaktır:

“Benim konuşmalarım

Çin yazıtları gibi

Çevre benim söylediklerimi kaydeder

Ama kaydetmez kendisine söz söylediğimin sözlerini

Taşların kalp atışlarını duyanlar

Yalnız onlar okur benim söylediklerimi

Kayalar takvim yapraklarımdır benim” (Karakoç, 2012:16)

Karakoç’un yerli şiirin eski olarak nitelendirilen kaynağından yeni bir poetika kurması zaruridir. Kısakürek’ten sonra Karakoç, *Edebiyat Üzerine Yazılar*’da şiir ve şair üzerine düşüncelerini sistemleştirir. Gerek Latin gerek Yunan gerekse İslam medeniyetlerinde serbest şiir yazmanın öteden beri var olduğunu ve bugün serbest üslupla şairlerin eskiye daha çok bağlı olduklarını ileri sürer (2012:120).

Necip Fazıl ve ardından Sezai Karakoç’un şiirdeki yeni açılıma dair birikimi Maraş’tan İstanbul’a değil, Ankara’ya doğru meyve verir. Memleketten İstanbul’a doğru kurulmaya çalışılan köprünün Anadolu’nun mütevazı bir şehri olan Ankara’ya karar vermesinin şüphesiz pek çok sebebi vardır. Ankara, Milli Mücadele yıllarından itibaren Türk düşünce dünyasında önemli tesire sahip çok sayıda derginin yayımlandığı yer olması sebebiyle zaman içerisinde kendi muhitini oluşturacak bir zenginliğe kavuşur. *Türk Yurdu*, *Hayat Mecmuası*, *Görüş*, *Kadro*, *Varlık* başta olmak üzere farklı görüşlere hitap eden dergilerin de filizleneceği uygun bir ortam bu şehirde kurulur. Necip Fazıl Kısakürek’in dergisi *Ağaç*, Salim Sengül’ün *Seçilmiş Hikâyeler*’i ve hatta Sezai Karakoç’un *Diriliş*’inin ilk sayıları Ankara’da neşredilir. Yeni başkentin edebî muhitine bir

süre sonra Nuri Pakdil'in *Edebiyat*'ı, Cahit Zarifoğlu ile Rasim Özdenören'in *Mavera*'sı ve yine Özdenören'in *Hece*'si eklenir.

Mehmet Akif Ersoy'u referans alarak Maraş'tan İstanbul'a ve oradan Ankara'ya mevzilenen İslamî hassasiyeti önceleyen yeni edebî yönelişin adresi -Sezai Karakoç hariç- sabit kalır. Kelimelerden başlayarak edebiyatının düşünce odağını güncelin içerisinde kurmaya çalışarak deneme türünde dilinin imkânlarını ölçen bu neslin ilgi duyduğu ve belki de sabit kaldığı tür- Rasim Özdenören hariç- şiir olagelmıştır. Nuri Pakdil, Alâeddin Özdenören, Cahit Zarifoğlu, Erdem Bayezıt, Ali Kutlay yine Şanlıurfa doğumlu Mehmet Akif İnan, Kısakürek'in açmaya çalıştığı şiir kolunu güçlendiren isimler arasına katılırlar. Erdem Bayezıt'ın dizelerinde açıkça görülen şehir ve köy karşıtlığının ifadesi için gerekli tecrübe bu muhitte kazanılır:

“Ey kabına sığmayan kırlar!

Ey kabuğunda can çekişen kent!

Kimsenin efendisi değilsin kırlarda

Kendinin bile

Her şeyin kölesisin şehirlerde

Kendinin bile!” (Bayazıt, 2009: 200).

Cahit Zarifoğlu'nun *İşaret Çocukları*'nda ortaya çıkan özgün sesi hem kendi coğrafyasının beslediği metinleri hem de Batı dünyasını okuduğunu gösterir. Zarifoğlu'nun İslam'ı şiirinde merkezi konuma yerleştirecek tecrübe Kısakürek ile başlayan kanaldan gelirken Alman edebiyatını tanınması kendi sesine yakın olacak Batılı isimleri bulmasında tesirli olur. Bu birikim onu şiirde yapı sorununu en iyi kavramış şair konumuna taşır (Karaçam,2013:136).

Zarifoğlu'nun mezuniyet tezi olarak Rilke'de karar kılması şiirlerindeki modernizm eleştirisini temellendirmesini kolaylaştırır. Rainer Maria Rilke'nin, *Malte Laurids Brigge'nin Notları*'nı yazmak üzere Paris ikametini yorumlarken buradaki “arkadaşsızlık, küçük çevreden gelmenin uyumsuzluğu” na dair tespitleri zaman zaman kendi şiirlerine yansır (Zarifoğlu,1999: 31) Malte'nin şehirde yaşarken duyduğu korkuya yüklediği anlam Zarifoğlu'na tanıdık gelir: “Rilke, Paris'in bulvarlarında, sanat galerilerinde, müzelerinde, metrolarında(!) görünüşteki şehrilliliğe, turistlere ve Paris hayranlarına görünen başarılı hayata aldanmaz.”(Zarifoğlu,1999: 32). Zarifoğlu, Rilke'yi şehrin eşyasının arkasında yatan anlamı arayan acemi biri olarak niteler. Kendisi de İstanbul ve Ankara'da ters bir akış içerisinde insandan uzaklaşmaya başlayan

değerleri aramaya koyulur. Acıların, doğum ve ölümlerin yerli yerinde durduğu büyük aile ilişkilerini çağrıştırmayan kentten metafiziğin var olduğu bir dünyaya kaçmak ister (1999: 36). İnsanı manevî ihtiyaçlarından habersiz hale getiren ve onu hiç seviyesine indiren kalabalığın içinde şiirinin dilini kurar:

“Yasin okunan tütsü tüten çarşılardan

Geçerdi babam

Başında yağmur halkaları

Anam yeşil hırkalar görürdü düşünde

Daha ilk güzelliğinde

Alnını iki dağın arasına germiş

Bir devin göğsüne benzer

Göğsünden dualar geçermiş

Çarşılar ellerinde ekmek iğneleri

Cami avlularına açılan

Havuz sularına kapılan çocuklar

Görmeden güneşin bütün renklerini

Götürmezlerdi dükkândaki babalarına

Ocaktan akan kaynar yemekleri

Nenelerinin koyduğu avuç taslarına (Zarifoğlu, 2013: 57)

Kısakürek ve Karakoç'ta tecrübe edilmiş yeni şiir dilinin Zarifoğlu'ndaki ilk tezahürü farklı bir boyuttaki hiyerarşi alımlamasıdır. Büyük ailenin reisi baba ile nineyi aynı anlam dairesinde tutması, birey olmayı önceleyen modernizme eleştirel bir tavrı gösterir.

Özdenören'in ilk kitabında yer alan "Kalbim Sağ Yanımda" adlı şiirinde özlemle beklenen bir gelecek tasvir edilir. Tercih edilen ve yaşanmaya çalışılan

güncel zaman algısının 'korsan' olarak nitelenmesi ve geleceğin bir yelkenlinin dalgalarına bağlanması, kelimelerden başlayan şiirsel var oluşu somutlaştırır:

"Açık deniz sofrasında
Sonsuz dağlarını denizlerin
Aşarak üstlerinden bir bir
Bir ince yelkenlidir
Altın çağı getirir
Göğü emziren mızraklar genç omuzlarında
Ve yukardan aşağı
Göğüsleyerek güneşi
Getirir ve bağlar korsan çağımıza
Yerinden oynayan kopan bir fırtına gibi
Kalbim sağ yanımda." (1999:29)

Pakdil ile şiirin dilinde uzun zamandır unutulmuş bir şehir, Kudüs, hatırlanır ve adeta şiirin hafızasına çivilenir. Türk edebiyatında tesiri Balkan şehirlerine nispeten çabuk unutulmuş Kudüs'e bakan sınırlar ötesi kardeşlik hissi içerik olarak Sezai Karakoç şiirine de eklenecektir (Şahin, 2015: 71).

"Tûr Dağını yaşa
Ki bilesin nerde Kudüs
Ben Kudüs'ü kol saati gibi taşıyorum

Ayarlanmadan Kudüs'e
Boşuna vakit geçirirsin
Buz tutar
Gözün görmez olur

Gel
Anne ol
Çünkü anne
Bir çocuktan bir Kudüs yapar" (Pakdil, 2015 :58)

Pakdil'in gerek Türkiye gerek Müslüman ülkelerde oryantalist bakış açısının hissettirdiği acizliğin aynılığı üzerinde durması ve dergisine bu coğrafyada yaşayan isimlerden çeviri yapması yeni bir dikkattir (Aslan,1996:161). Maraş'tan Türk edebiyatına eklenen kalem tecrübesinin şiir çerçevesinde durduğu yer kendi sesi olmuştur. Bu açılış, Orta Doğu coğrafyasındaki Müslüman iklimine yönünü dönerken dil tecrübesi ile şehirli bireye odaklanır.

Sonuç

Milli Mücadele yıllarıyla beraber memlekete yönelen ortak bilincin edebiyat çerçevesinde gelişmesi ve kendi rengini oluşturabilmesinin koşulları belirli bir süreci gerektirmiştir. Eğitim koşullarının zayıf olmasına eklenen fakirlikle sessiz bir bekleyiş içindeki Anadolu'dan İstanbul'a kurulacak edebiyat köprüsünün ruh iklimini besleyen köklerden İslamî yönelişi kucaklayabilmesi ayrı bir zamana ve cesarete ihtiyaç göstermiştir. Maraşlı Necip Fazıl Kısakürek'in memleketine duyduğu samimi yakınlık buradaki genç ve yetenekli şairlerin gelişmesinde tesirli olmuştur. Sezai Karakoç'un da önderlik ettiği yerli sese kendi rengini koruyacak bir mektebin kurulması her iki şairin gayretleriyle gerçekleşir.

Cahit Zarifoğlu, Nuri Pakdil ve Alâeddin Özdenören başta olmak üzere birçok Maraşlı şair İstanbul'da kendilerine kurulan bu ortama katılırlar fakat edebî muhitlerini Ankara'da kurarlar. Anadolu insanını korkutan kent algısının İstanbul'a nispeten daha az hissedildiği Ankara, yeni İslamî şiirin kendisini ifade edeceği dergilerin merkezî olma fonksiyonunu ilk günden itibaren hiç kaybetmez Ankara'yı yönetim sistemini anlama ve belki de eleştirel bir duruş geliştirme açısından da elverişli bulan Nuri Pakdil, Cahit Zarifoğlu ve Rasim Özdenören edebiyata kendi rengini katıp uzun bir süre bu faaliyeti devam ettiren daimi adresler olurlar.

İslam medeniyetinin prensiplerine ekledikleri Batı uygarlığı bilgisini yorumlayan ve kendi sesini önceleyen bu neslin Maraş'ı ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde bulunan pek çok İslamî edebiyatla ilgili kalemleri bir araya getiren uğraşları yerli bir estetiğin oluşmasına zemin hazırlar. Şu haliyle Maraş'tan İstanbul'a fark edilebilecek bir edebiyat söylemini Batı'dan ödünç bir estetik alınmadan ifade edilebilme kabiliyetine ulaşması, edebî muhitin şehirlerin vazgeçilmezi olduğunu bir kez daha ispat eder.

KAYNAKÇA

- Adıvar, H. E. (1986). *Hikâye tahlilleri* (Mehmet KAPLAN), s.73-76, Dergâh Yayınları.
- Akün, Ö. F. (1994). *Divan edebiyatı*, İslam Ansiklopedisi, 9. C. S. 389-427.
- Andı, M. F. (2013). Beton duvarlar arasında açan çiçek”: Modern kente ve kentleşmeye karşı Erdem Bayazıt'ın Şiiri *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, 79-92.
- Aslan, H. (1996). *Edebiyat dergisinin fihristli özeti*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Kırıkkale Üniversitesi.

- Bayezıt, E. (2009). *Şiirler*, İz Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1992). *Aziz İstanbul*, Milli Eğitim Yayınevleri.
- Çalışkan, A. (2002). Cumhuriyet Devri İslamî Türk Edebiyatı (1960-2002) [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Çalışkan, A. (2016), Necip Fazıl'ın çile adlı şiiri ve çözümlemesi, *Sosyal Araştırmalar*, 9(42), 68-107.
- Dağlarca, F. H. (2012). *Bütün Şiirler I*, Yapı Kredi Yay.
- Ekinci İ. (2015). *Necip Fazıl Kitabı*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2010) *Safahat*, Akçağ Yayınları.
- Gürsoy, B. (1996). XV.Yüzyıldan İtibaren İstanbul'daki Edebî Muhitlere Genel Bir Bakış, *Bilig 2*.
- Kanık, O. V. (1982). *Bütün Şiirleri*, Can Yayınları
- Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Karaçam, F. (1999). *Cahit Zarifoğlu md.* TDV İslam Ansiklopedisi, 44, 135-137.
- Karakoç, S. (2012). *Edebiyat yazıları I*, Diriliş Yayınları
- Karakoç, S. (2016). *Edebiyat Yazıları II*, Diriliş Yayınları.
- Karakoç, S. (2012). *Hızır ile kırk saat*, Diriliş Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2007). *Çile*, Büyük Doğu Yayınları.
- Koçak, O. (2012), *Kopuk zincir*, Metis Yayınları.
- Kutluer, İ. (2004). *Metafizik md.* TDV İslam Ansiklopedisi 29. 399-402.
- Müftüoğlu, A.H. (2012). *Çağlayanlar*, Bilge Yayınları.
- Okay, O. (1987). *Necip Fazıl Kısakürek*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Okay, O. (2002). *Necip Fazıl Kısakürek md.* 25.c. TDV İslam Ansiklopedisi, s.485-488.
- Özdemir, Ş. (2014). *Alâeddin Özdenören hayatı-sanatı-eserleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

- Özdenören, A. (1999). *Şiirler*, İz Yayıncılık.
- Şahin, E. A. (2018). Nuri Pakdil'in şiir coğrafyasında Kudüs, *Akademik Platform*, 2/1, 69-78.
- Şengül, A. (2014). Necip Fazıl'ın Hayatında Üç Şehir: Kahramanmaraş, Kayseri, Erzurum, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 52, 153-161 .
- Tanpınar, A. H. (1997). *Beş Şehir*, Milli Eğitim Yayınevleri.
- Tonga, N. (2016). *Cumhuriyet Döneminde Bir Edebî Muhit Olarak Ankara (1923-1980)*, [Doktora Tezi] Gazi Üniversitesi.
- Yardımcı, M. (2015). *Cahit KÜLEBİ*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, Y. (2011). Bergsonculuğun Türkiye'ye Girişi ve Türk Felsefesine Etkisi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9(17), 333-356.
- Yiğitbaş, M. (2006). *Hilmi Yavuz'un hayatı, sanatı ve şiirleri*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Atatürk Üniversitesi
- Zarifoğlu, C. (1999). *Zengin hayaller peşinde*. Beyan Yayınları.
- Zarifoğlu, C. (2013). *İşaret çocukları*, Beyan Yayınları.

Performans Sanatı ve Ritim Özelinde Nezaket Ekici'nin “Imagine / Hayal Et” Performansının Göstergebilimsel Analizi ¹**Mehmet Ali BÜYÜKPARMAKSIZ**Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü

mehmetalibp@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2994-5828>**Günsu YILMA ŞAKALAR**Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü

yilmagunsu@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6635-5010>**Öz**

Bu araştırmada, Nezaket Ekici'nin İstanbul Tophane'de gerçekleştirdiği 15 dakika ile 2 saat arasında 2 metreye 3 metre olan beyaz bir platform üzerinde tavana misina ile asılı 500 elmadan oluşan her biri 1000 wattlık 4 spot ışığı ile aydınlatılan “Imagine” performansının sosyal medya platformu üzerinden paylaşılan 6 dakikalık performans kesiti incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, Nezaket Ekici'nin “Imagine” performansının göstergebilimsel analiz yöntemi ile analiz edilerek gizli kalmış anlamların ortaya çıkarılmasını sağlamaktır. Araştırmada nitel araştırma modelinden yararlanılmış ve ilgili literatürden kitap, katalog, dergi, tez ve makaleler incelenmiştir. Göstergebilimsel analizler sonucunda Ekici'nin Flamenko figürleri ile performans sanatı arasında kavramsal bir bağ kurduğu, ritim ve dans öğelerine ise performansında bir aktarım aracı olarak yer verdiği görülmüştür. Ekici, ruhsal ve bedensel anlamda zaman ve mekânla bütünleşerek insanın doğallığına (ilkel benliğini) göndermeler yapmaktadır. Ekici'nin “Imagine” performansı ile Jean Paul Sartre'ın Varoluşçuluk akımıyla değerlendirilebilecek olan Bulantı romanında geçen dünyaya atılmışlık kavramı arasında metaforik bir ilişki kurduğu söylenebilir. Performans sırasında elmaların tutulup birbiri ardına hızla yere atılması aslında, insanlığın da dünyaya atılmışlık (cennetten kovulma) hissiyle ilişkilendirilme çabası olarak görülebilir. Dolayısıyla Nezaket Ekici'nin “Imagine” performansı,

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 26.05.2021 / 11.08.2021

Künye Bilgisi: Büyükparmaksız, M.A. ve Yılma Şakalar, G. (2021). Performans sanatı ve ritim özelinde Nezaket Ekici'nin “Imagine/Hayal Et” performansının göstergebilimsel analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 875-894. DOI: 10.33437/ksusbd.943283

kendi bedeni ve insanoğlunun nefsi ile mücadelesini konu almakta ve bir dönüşümü simgelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Performans Sanatı, Göstergebilimsel Analiz, Ritim, Nezaket Ekici.

Semiotic Analysis of "Imagine" Performance Nezaket Ekici's Specific to Performance Art and Rhythm

Abstract

In this research, Nezaket Ekici's performance of "Imagine", which is illuminated by 4 spotlights of 1000 watts, consisting of 500 apples hanging from the ceiling on a white platform of 2 meters by 3 meters between 15 minutes and 2 hours in Istanbul Tophane, The shared 6-minute performance segment was examined. The purpose of this study is to analyze the performance of Nezaket Ekici's "Imagine" with the method of semiotic analysis to reveal the hidden meanings. In the research, qualitative research model was used and books, catalogs, journals, theses and articles were examined from the relevant literature. As a result of semiotic analysis, It has been observed that Ekici established a conceptual link between flamenco figures and performance art, and included rhythm and dance elements as a means of transmission in her performance. Ekici makes references to the naturalness (primitive self) of man by integrating with time and space in spiritual and bodily terms. It can be said that Ekici has established a metaphorical relationship between his performance of "Imagine" and the concept of being thrown into the world in his novel Nausea, which can be evaluated with the existentialism movement of Jean Paul Sartre. The grabbing of apples and throwing them down one after another during the performance can actually be seen as an effort to associate humanity with the feeling of being thrown into the world (being expelled from heaven). Therefore, Nezaket Ekici's "Imagine" performance is about her own body and the struggle of the human being with her soul and symbolizes a transformation.

Keywords: Performance Art, Semiotic Analysis, Rhythm, Nezaket Ekici.

GİRİŞ

20. yüzyılın başlarında ilk örneklerinin görüldüğü performans sanatı, bugüne kadar farklı biçimlerde karşımıza çıkmıştır. Performans sanatı, sahne sanatlarından farklı olarak, yaşamla bağ kuran ve izleyicilerin de katılımcı haline geldiği bir sanat türüdür. Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda dünyanın yaşadığı toplumsal dönüşüm ihtiyaçlarının etkisiyle bazı sanatçıların bedenlerini bir eylem

M.A.Büyükparmaksız-G.Yılma Şakalar Performans Sanatı ve Ritim...

aracına dönüştürerek aktivist bir tavır takındıkları görülmektedir (İtir Demir, 2017: 8). 20. yüzyıldan günümüze dek süregelen zamanda müzik sanatı, performans sanatı içerisinde her daim yer almıştır. Sanatçının duygu, durum ve düşüncelerinin (bu bazen kendi içsel veya çevresel faktörlere de dayandırılabilir) bir tür dışavurumu olarak sergilediği canlı performanslarda ses ve müzik olgusu, izleyiciye soyutlamanın kapılarını aralamıştır. Müziğin iletişimsel gücü, sanatçının fikir ve zihin dünyası içerisinde dışa vurmak istediği meseleler ile erimesinde önemli bir araç konumuna gelmiştir. Gürcan (2003) performans sanatının 1930'lu yılların ortalarından başlayarak dans, müzik, tiyatro ile iç içe girdiğinden ve bu sanatın disiplinlerin sınırlarını aşmaya çalışan, disiplinlerarası eylemlere dönüştüğünden bahsetmiştir. Bolat Aydoğan (2008: 4) ise; yeni sanat olarak tanımladığı performans sanatında 1970'lerde müzik, dans, tiyatro, şiir, video gibi alanların kullanımının disiplinlerarası bir olgu olduğunu ele almış, izleyicilere aktif bir rol verdiğini belirtmiştir.

Nedir müzik? Müzik sadece melodilerden mi ibaret olmalıdır? Müzikal bir öge olan ritim melodisiz ne anlamlar içerir? Sessiz müzik olur mu? Bu soruların cevaplarını performans sanatı içerisinde inceleyecek olursak, özellikle 21. yüzyıldaki örnekleri incelemekte fayda vardır. Müzikal veya ritmik bir performansın en önemli temel fonksiyonu olan konsantrasyon, kendisini performans sanatında da göstermektedir. Konsantrasyon temelli performans sanatı içerisinde ses, müzik, ritim gibi olguları anlatım aracı olarak kullanan birçok sanatçının var olduğunu görebiliriz. Bu sanatçılar içerisinde Sinematografi yönteminde ses ve şiir öğelerini barındıran Peter Weibel'in (1944-) "Audience Exhibited" isimli çalışması, Avangard besteci ve müzik teorisini John Cage'in (1912-1992) müziğin sessiz duyumunu canlandırdığı ünlü 4'33'' isimli çalışması, Sylvette Babin'in (1967-....) cadde üzerinde boylu boyunca uzanmış, başı buz dolu bir kutu içerisinde mızıka ile nefesini duyurmaya çalıştığı performansı, Mikhaıl Karikis'in (1975-....) üzerinde takım elbise sürrealist olarak kurgulanmış bir opera sahnesinde mikrofonda topluluğa sesleniş performansı "Xenon" örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda Türk performans sanatçılarından biri olan Nezaket Ekici (1970-), performanslarında bedeninin sınırlarını zorlayarak kültürel ve/veya kültürlerarası sosyal ve kültürel olguları çalışmalarında kullanmaktadır. Imagine isimli performansında da Endülüs kökenli hem dans hem müzik içerisinde yer alan Flamenko'yu kendi üslubunca karakterize ederek kullandığı görülmektedir.

Yeprem (2006: 9-10) Flamenko Sanatı'nı, 19.yüzyılın başından 1860 yılına dek Endülsü çingene ve fakir insanların Flamenko'yu kendi toplumlarında sergiledikleri dönem, 1910 yılına dek süregelen Flamenko müziğinin sadece özel mekânlarda sergilendiği dönem ve 1910'dan günümüze kadar gelen süreçte dünyaya yayıldığı dönem olduğunu belirtmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Flamenko Sanatı'nın dağıldığı coğrafi bölgelerin sosyo-

kültürel özellikleriyle hermanlanarak melez bir yapıya dönüştüğü gözlenmektedir. Bu melezleşme hali özellikle popüler müzik sektöründe dikkat çekici şekilde karşımıza çıkmaktadır (Safa Yeprem ile görüşme, 03.05.2021).

Tekin (2016: 4-13), Flamenko dansının çok eskilere dayanıyor olmakla birlikte belirgin kaynakların 18. yüzyılın sonlarında gündeme geldiğinden, sonrasında daha net şekilde bir sonraki nesillere aktarıldığından ve İspanyol çingenelerden doğan geleneksel bir dans türü olduğundan bahsetmiştir. Dansa özel kullanılan ve belli bir yükseklikteki ayakkabılar aracılığı ile ayaklarla doğal perküsif sesler çıkarılmaktadır. Ritmik ifade, alt gövde hareketleri, üst gövde ve kol hareketleri, el bileği ve parmaklardaki dairesel hareketler ve serbest hareketlerin bir bütün ve uyum içerisinde yer aldığı bir dans türüdür. Flamenko dansı ve tavrı birçok teknik terimi içermektedir. Her biri bir hareket olan teknik terimler Flamenko dilini oluşturmuştur. Bu terimler içerisinde yer alan ayak tabanının bütün yüzeyinin yere vurmasıyla elde edilen akustik ses çıkarma tekniği ise Golpe olarak isimlendirilir. Muñecas/Flores ise, yumuşak dairesel parmak ve el bileği hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nezaket Ekici ve Performans Sanatı

1970 yılında Kırşehir / Türkiye doğumlu olan Nezaket Ekici, üç yaşındayken ailesiyle birlikte Almanya'ya göç etmiştir. 1973 yılından beri Almanya'da yaşayan Ekici, 1994-2000 yılları arasında Münih'te Ludwig-Maximilian Üniversitesi'nde sanat eğitimi aldıktan sonra ünlü performans sanatçısı Marina Abramoviç'in öğrencisi olmuştur. Ekici, performans gösterilerinde kültürel, sosyal ve politik ortamı; cinsiyet, ırk ve kimlik kavramlarına göndermede bulunarak incelemektedir. Sanatsal bir tema olarak Ekici, bedenini farklı şekillerde ortaya koyarak izleyiciyi de performanslarının bir parçası haline getirmiştir (Ceylaner, 2012: 90). Madra'ya (2012) göre Ekici, Almanya'daki eğitimi boyunca post-feminist düşünceden etkilenmiş ve özgür bir ruhla oluşturduğu yapıtlarında etnik kimliği ile yeni kültürü arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Kirazcı'ya (2014: 18) göre Ekici, Almanya'nın kültürel ve sosyal çatışmalara, çelişiklere ve zorluklarına maruz kaldığı bir ortamda eğitim almış bir performans sanatçısıdır. Jahn'a göre (2012) Ekici'nin performanslarının odak noktası kendi kimliğini bulma çabasıdır. Bu çabanın kökeninde ise kadın bedenini tanımlayan bir yapıdan söz edilebilir. Ekici, performanslarında iktidar tarafından dayatılan rol modelleri ve etnik kültürel yapıları sorgulamaktadır. Performanslarında kendi bedenini merkeze alarak bedensel, sosyal ve etnik sınırları aşmayı amaçlayarak izleyiciyle dinamik bir bağ kurmaktadır. Bu durumun izleyici için yorucu, bir o kadar da sancılı bir süreci ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Yılmaz'a (2011: 67) göre Ekici'nin videoları, enstalasyonları ve performansları genellikle süreçsel nitelikte olup, çok kültürlülük olgusu üzerinden bedeninin sınırlarını zorlayıcı niteliktedir. Ekici,

performanslarında hedefine ulaşmaya veya yorgunluktan bitkin düşünceye kadar gösterisine devam etmektedir. Her performans gösterisi önceden planlansa da sanatçının kontrolü dışındaki faktörler belirli bir potansiyel risk ve güçsüzlük hissi oluşturarak performans sürecini etkilemektedir (Kolekta, 2020). Erdoğan'a (2020: 65-67) göre sanatçı, performanslarında bedeniyle zihinsel bir ilişki kurarak hem bedenini hem de zihnin sınırlarını zorlamaktadır. Kullanmış olduğu kostümleri, gündelik nesnelere ve performansları için gerekli birçok malzeme ise, bu zihinsel ilişkide sadece bir araç konumundadır.

Marina Abramoviç'ten etkilenerek bedeninin sınırlarını zorlayıcı performans gösterilerinde Ekici; "Crema" performansında dakikalarca koluyla bir kremayı çıkarır, "Blind" performansında sadece kollarını açıkta bırakarak bedenini alçıyla kaplayıp elindeki tokmakla alçıyı kırıp içinden çıkar. "I Had a Dream" performansında yerdeki çimleri ağızıyla koparır ve "Hulla Belly" de ise bir hula hoop'u boynunda saatlerce döndürerek performansını gerçekleştirir (Yılmaz, 2011: 71). Amsterdam'da kanalın üzerinde beyaz elbisesini bisiklet pompası ile pompalayarak şişirir ve elbise patlar. Amsterdam'da evlerde sıkışmış insanın kanaldaki suyun boşluğunda insanın nefesi ile özgürleşme isteği üzerine sanatçı, özgürleşme çabasına gönderme yapar (Konukman, 2014). Sanatçı, özellikle 2020 ve 2021 yıllarında pandemi sürecinde Almanya'dan dijital platform üzerinden (instagram) "Monday to Sunday" (Pazartesi'den Pazara) isimli canlı dijital performans etkinliği gerçekleştirmiştir. Her gün 1 saatlik dans performansında kendi nefes müziğini kullanarak, takipçileri ile etkileşime geçmiştir. İzleyicilerden de kendi müziği, kendi kulaklığı ve kendi dansı ile performansa katılmalarını istemiştir. Bu süreçte online performansları içerisinde 2020 yılında "Performance Fragments" (instagram, zoom), "Narrative Performance Trailer" (instagram), "Transmission" (instagram), "Manti/Virtuell Cooking" (zoom), "Speak Talk with Coffee and Petit Four (Live and Youtube); 2021 yılında ise "Celebration" (live and instagram), "First Contact 5 Boroughs of New York" (zoom) yer almaktadır (ESOGÜ GİT, 2021). "Transmission" isimli performansında sürekli birbiri ardına duyulan dijital sesler eşliğinde performansın tekrarının izlenmesi için sanatçı tarafından oluşturulan karekod uygulaması yapılmıştır.

1960'larda başlayan büyük göç dalgasının ardından Almanya'ya gelen Türk göçmenler ve çocukları farklı kültürel yapılarla karşılaşınca kültürel çatışmalarla karşılaşmış ve Türklerin yaşamları derinden etkilenmiştir. Almanları ve Türkleri derinden etkileyen bu göç olgusu Türkler açısından iki kültür arasında gidip gelen bir ikilem ortaya çıkarmıştır (Kirazcı, 2014: 18). Ekici, Türk ve Alman kültürü arasında sıkışmışlık sorununu ifade etmek için Abramoviç'e benzer bir dil kullanmıştır (Kaptan, 2013: 78). Türk asıllı sanatçının performanslarında kültürlerarası olgular ve yaşama, insana dair etkileşimler göze çarpmaktadır. Türk ve Alman kültürlerini zaman zaman bu etkileşim çerçevesi içerisinde

performanslarına yansıtan Ekici'nin, başka ülkelerde sergilediği performansları ile de kültürel aktarıma bir köprü olduğu söylenebilir. Ekici'nin performansları, Almanya'daki yeni neslin kültürel kimlik durumlarını açıkça ortaya koymakta ve performans gösterileriyle gençlerin her iki kültüre olan aitliklerini sorgulamaktadır (Erkayhan, 2008: 217). Ekici, toplumları ve insanları birbirinden ayırıştıran kavramların aksine kültürler arasında bir ilişki kurmaya çabalamaktadır (Arslan, 2020). Bu performans gösterilerinde günlük olayları yeni bir bağlamda ele alarak izleyicileri yeni çıkarımlar yapmaya teşvik etmektedir (Yılmaz, 2011: 67). Yücel'e (2012) göre Ekici, performanslarında beden, zihin ve kimliğin ötesinde sınırları aşan kavramlarla ilgilenmektedir. Erkayhan'a (2008: 217) göre genellikle iki kültürü birbiriyle bağdaştırma çabası içinde olan günümüz sanatçıları, din ve ulusallık kavramları üzerinden melez kültürel yapıları çalışmalarına yansıtmaktadırlar.

Bu noktada Ekici'nin performanslarında ortaya koyduğu sosyo-kültürel kavramların kültürel çatışmalar yaşayan insanların kimliklerine dair göndermeler içerdiğini söylemek mümkündür.

Ekici'nin "No Pork But Pig", "A Matter of Course", "Ulusal Marşlar", "Hulla Belly" ve "Türk Adası" gibi performanslarında domuzlar, ulusal marşlar, nazar boncukları, türban vb. kültürel öğeleri kullanarak ırk, din ve sosyo-kültürel kimliklere dair sorgulamalar yaptığı görülmektedir (Yılmaz, 2011: 71). Ekici, 2004 yılında "Federal Alman Cumhuriyeti Meleş" adlı performansında ulusal kimlikleri ele almıştır. Bu performansında Türkçe bir isimle sahip ve kökleri Türkiye'de ama Alman vatandaşı olan Ekici, kimlik kartını projeksiyon ile duvara yansıtmıştır. Kimlik üzerindeki Alman ulusunu temsil eden kartal motifinin önünde beyaz iç çamaşırı ile durmakta ve bir melek motifi oluşmaktadır. Bu sırada sanatçı, Alman milli marşının melodisinde İstiklal Marşı'nı orijinal sözleri ile söyler. Ekici'nin 2005 yılında yaptığı "Ulusal Marşlar" adlı video enstalasyonunda ise Alman ulusal marşının sözlerini "İstiklal Marşı" melodisinde, "İstiklal Marşı" sözlerini ise Alman ulusal marşının melodisi çalınırken art arda değiştirerek herhangi bir milli marşa vurgu yapmadan söylemiştir. Ekici'nin bu performansının Türk ve Alman milli marşlarının bir karışımı olduğunu söylemek mümkündür (Erkayhan, 2008: 217). Aynı zamanda her iki kültürel özellikleri kendisinde barındıran bir sanatçı olması sebebi ile de bu performansı sanatçının bir nevi kültürlerarası bağ kurma çabası olarak görülebilir. Müzikal göndermeler, bu kültürlerarası yapıda marş ritmi ve yapısı özelinde ayrıca kendisini göstermektedir.

Nezaket Ekici'nin "Imagine / Hayal Et" Performansı

Nezaket Ekici, 2012 yılında Pi Artwork Tophane'de "Imagine / Hayal et" isimli bir performans gerçekleştirmiştir. Gıda kavramı üzerinden etno-estetik bir

ritüel ile video-performansını gerçekleştiren sanatçının “Imagine” performansı; sanat tarihi, kültür, din, gelenek gibi konular etrafında şekillenmiştir (Yücel, 2012). Ekici, İspanya ziyaretinde Endülüs kültüründen etkilenerek “acıyı haykırış” anlamına gelen bir halk dansı olan Flamenko dansıyla “Imagine” performansı arasında bir bağ kurmuştur. Flamenko hareketleriyle oluşan bu performansta Ekici, Flamenko öğelerini kendine göre yorumlamış ve başkalaşıma uğratmıştır (Arslan, 2020).

Flamenko eğitimcileri öğrencilerine dans figürlerini öğretirken; bir elma ağacı hayal etmelerini ve elmaları ağaçtan hızlıca koparıp yere atmalarını söylerler. Ekici de bu performansında Flamenko ritmini elma toplama hareketi ile ilişkilendirerek somutlaştırmıştır (Yücel, 2012). Ekici, performansı sırasında üzerinde bulunduğu platformda hareket ettikçe ayaklarını Flamenko vuruşlarıyla yere vurmaya ve ses yankılandıkça misinalara asılmış elmalara uzanıp onları kopararak güçlü bir şekilde yere fırlatmaktadır (İtir Demir, 2017: 8). Yıldırım’a (2013) göre “Imagine” performansını gerçekleştiren sanatçı, çürüyen elmalar ve çürük elma kokularıyla kaplı galeri mekânında Flamenko dansı yaparak elmalar ile bir bağ kurmaktadır. Yücel’e (2012) göre Ekici, elma imgesi ile şiirsel bir estetik ortaya koymuş ve gerçekliğinin ötesinde elmalar dönüşüme uğrayarak izleyicilere farklı bir perspektiften hayal etme imkânı sağlamıştır.

Ekici, kendi yaşam öyküsünde yer alan göç olgusu ile “Imagine” performansı arasında bağ kurmuş ve aynı zamanda alt kültürlerin etkisiyle ortaya çıkan Flamenko dansını “cennetten kovulma” metaforu ile de ilişkilendirmiştir (Yücel, 2012). Bedenimle başkaları arasında bir hayal alanı açıyorum diyen Ekici’nin bu performansta bedeni, sınırları belli bir platform üzerinde ve kendi içinde bir oluş gerçekleştirmektedir (İtir Demir, 2017: 8). Kirazcı’ya (2014: 20) göre Ekici, bedeniyle olduğu kadar kendi ruh halini yansıtan yüz ifadeleriyle de performanslarına farklı bir anlam kazandırmaktadır. Ekici, “Imagine” performansı için verdiği bir röportajında şunları belirtmiştir:

“...ben bu işi 15 yıldır yapıyorum. Bu süreç içinde birçok farklı izleyici kitlesine de performans yaptım, bu yüzden farklı dinamikleri hissedebiliyorum. Performans esnasında gerçekten kendimden çok fazla şey veriyorum. Mekânda bir enerji var, bunu hissedebiliyorum. Konsantrasyonumu bozmamak için izleyiciye bakmıyorum, ama kesinlikle mekândaki gerilimi hissedebiliyorum. Daha sonra bir an geliyor ve içimde de hoş olmayan bir his oluyor ve kendi kendime “yavaşça artık bitirmeliyim” diyorum. Başka zamanlarda da, mesela elmalarla yaptığım performansta (Imagine, Pi Artworks İstanbul 2012), devam etmek istesem bile vücudum artık hareket etmiyor. O performansta amaç son elmaya kadar gitmek değil, konsept aslında elmalarla beraber o flamenko dansını sunmak.” (Pazarbaşı, 2015).

Dolayısıyla Nezaket Ekici, “Imagine” performansıyla seyirciyi, hayal etmeye zorlayarak insanoğlunun cennetten kovulma durumunu farklı bir kurguyla bizlere göstermiştir. Madra’ya (2012) göre Ekici, Âdem ile Havva’nın geleneksel anlatımının dışında modern kadının çektiği eziyeti görünür kılarak gerçeğe ilişkin bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda Ekici, performanslarıyla izleyiciyi kendisiyle özdeşleştirmekte, performansın gücünü ve etkisini de izleyiciye hissettirmektedir.

Nezaket Ekici’nin “Imagine” Performans Videosunun Görsel Gösterge Çözümleme Yöntemiyle İncelenmesi

Bu araştırmada, Nezaket Ekici’nin İstanbul Tophane’de gerçekleştirdiği 15 dakika ile 2 saat arasında 2 metreye 3 metre boyutlarındaki beyaz bir platform üzerinde tavana misina ile asılı 500 elmadan oluşan her biri 1000 wattlık 4 spot ışığı ile aydınlatılan “Imagine” performansının sosyal medya platformu üzerinden paylaşılan 6 dakikalık performans kesiti incelenmiş olup aşağıda sahneler ve açıklamaları yer almaktadır.

Şekil 1. Nezaket Ekici, Performans Görüntüsü

Şekil 2. Nezaket Ekici, Performans Görüntüsü

Şekil 3. Nezaket Ekici, Performans Görüntüsü

Sanatçı (Şekil 1-2)’de sahneye çıktığında derin bir sessizlik hakimdir. Seyircilerin uğultuları arasında sahnedeki konumunu almaktadır. Platformun üzerinde dik duruşuyla beraber üzerinde bedenini siyah bir elbise ve yumurta topuklu ayakkabıların sardığı görülmektedir. Barok tarzı resimleri andıran ışığın etkisi Nezaket Ekici’nin yüzüne yansımaktadır (Şekil 3). Diğer bir deyişle, Barokvari bir ambiyans görülmektedir. Portrede elmaların ışık süzmelere arasından yansıyan kırmızı tonlar, Barok dönemi renk ve dokularını refere etmektedir.

Şekil 4. Nezaket Ekici, Performans Görüntüsü

Şekil 5. Nezaket Ekici, Performans Görüntüsü

Şekil 6. Nezaket Ekici, Performans Görüntüsü

M.A.Büyükparmaksız-G.Yılma Şakalar Performans Sanatı ve Ritim...

İzleyicilerin şaşkın bakışları içerisinde sanatçı dik ve mağrur bir duruş ile yumruklarını sıkarak konsantre olmuş bir şekilde Flamenko dans hareketlerine başlar (Şekil 4-5). Dört zamanlı ayak hareketleri olan (golpe) hareketleriyle akustik bir ses duyulmaktadır. (Şekil 6)'da el hareketleri ile ayak hareketlerinin birlikteliği ile spontane bir şekilde Falseta tekniğinin kullanıldığı izlenmektedir.

Şekil 7. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 8. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 9. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Ritmin hızlanması ve sesin gürleşmesi ile birlikte hareket hızlanır ve yukarıda asılan elmalar ile Ekici, bağ kurar (Şekil 7). Elmaların her birinin insanlığı sembolize ettiği düşünülmektedir. Gökyüzünde birçok insan asılı durmaktadır ve her birinin ayrı ruhları temsil ettiği söylenebilir. İlk elma gökten ani bir hareketle sağ el ile koparılır. Elma ile Flamenko hareketleri bütünleşik bir şekilde harmonize olmuştur. Burada sanatçı, elmayı bir birey, bir değer ögesi olarak görmekte ve onunla sanki bir partner ilişkisi içerisinde dans etmektedir. Sağ elin sıkıca kavradığı ve gözünden ayırmadığı elma, beden ile bütünleşik bir yapıyla dans ederken tıpkı bir partner ile göz ilişkisi kurarcasına hareket halindedir (Şekil 8). Şekil 9'da videoda kullanılan ağır çekim (slow motion) tekniği ile elmaya odaklanıldığı görülmektedir. Bu sahnede hırçın, kararlı ve keskin bir şekilde elma sanatçı tarafından yere atılır.

Şekil 10. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 11. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 12. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 10'da ayak hareketleriyle oluşturulan ritim eşliğinde ellerin elbiseyi çekiştirilmesi ile sanatçısının gözleri elmalara yönelmektedir. Birden ani bir hareket ile iki eliyle 2 elmayı sıkıca kavrayıp misinalardan koparır; önce sol, sonra sağ eldeki elmalar birer birer yere atılır (Şekil 11-12).

Şekil 13. Nezaket Ekici,
Performans GörüntüsüŞekil 14. Nezaket Ekici,
Performans GörüntüsüŞekil 15. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 13'te ise sanatçının sağ elinde bir elma ile gözler yerde ve ayak ritimleri olabildiğince yavaş tempoda sol el Flamenko dansçılarının el ve kol hareketlerini (Muñecas/Flores) sürdürmektedir. Her bir ayak ritmi sol el hareketi ile senkron şekildedir. Durağan ilerleyen ritimde birden aksak akış gözlemlenir ve eldeki elma sert bir şekilde (sanki elmadan kurtulmak istercesine) yere atılır ve elma parçalanır (Şekil 14-15). Burada bir katarsisin gerçekleştirildiği söylenebilir. Sanki ruhsal bir deşarj olma durumu yaşanır.

Şekil 16. Nezaket Ekici,
Performans GörüntüsüŞekil 17. Nezaket Ekici,
Performans GörüntüsüŞekil 18. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 16'da gökyüzündeki diğer elmalara uzanarak ulaşmaya çalışan sanatçı, ayak hareketlerine devam eder ve gözüne kestirdiği bir elmayı göz teması kurarak yavaş ve nazikçe eline alır. Ekici, (Şekil 17)'de elmayla bir şeyler anlatmak istercesine diyalog kurmaktadır. Aynı zamanda spontane bir şekilde gelişen ritmik hareketler sanatçı tarafından sık sık duraklatılarak, diğer bir deyişle dur kalk yaparcasına, elmaya vurgu yapmaktadır. Aralarındaki diyalog sert bir şekilde sona erer ve sağ eldeki elma hızlıca ve sanatçının çığlıkları arasında yere atılır (Şekil 18). Burada yine videoda ağır çekim tekniği kullanılmış ve elmaya odaklanılmıştır.

Şekil 19. Nezaket Ekici,

Şekil 20. Nezaket Ekici,

Şekil 21. Nezaket Ekici,

M.A.Büyükparmaksız-G.Yılma Şakalar Performans Sanatı ve Ritim...

Performans Görüntüsü

Performans Görüntüsü

Performans Görüntüsü

Şekil 19’da büyük bir efor içerisinde gözlenen sanatçı, elindeki elmayı ısırma çalışması (sanki birilerinin onu zorlarcasına) nefsiyle mücadele içerisinde olma durumundadır. Bu sefer sağ eli onunla uyum içerisinde değil, zıt bir şekilde hareket etmektedir. Bilinç dışı hareket elmayı yönlendirmekte ve sanatçıya zorla yedirilmektedir. Ağızda elma, elleri başının üzerinde “ben ne yaptım?” dercesine bir pişmanlık içerisinde anlam karmaşalarına boğulan sanatçının kalbinin hızlı atışı ve yükselen nabızı ayaklarındaki ritme yansımaktadır. Ara ara ağızındaki elma ile çılgınlığını bastırmakta, eller kendini Flamenko hareketlerine bırakmaktadır. Ona destek olan sağ el artık kontrol dışı hareket etmekte ve sanatçı bedenine hâkim olamamaktadır. Sağ el elmayı ağızına tıktırmakta sol el ise ona engel olmaya çalışmaktadır (Şekil 20). Şekil 21’de sanki metastaza uğramış bedenin bir uzvunun bedenden kesilip atılması gibi sanatçı, ısırılmış olduğu yasak elmayı kafasından söküp atmak istercesine bir kurguya girmektedir.

Şekil 22. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 23. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 24. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 22’de sağ elinin işaret parmağını ağızındaki elmaya dayayarak hem izleyicilere elmayı işaret etmekte hem de elmaya sen aitliğini hissettirmektedir. Bu bir nevi elmayı kişiselleştirme çabasıdır. Ardından (Şekil 23) sağ el birden elmayı kavrar ve sol el bir açacak gibi sağ eli kavrar ve elma birden ağızdan dışarı çıkar. Şekil 24’te dişlerin arasında kalan parça ağızdan yere düşer ve sağ elde geriye ısırılmış bir elma kalır. Sanatçı burada ritmik ayak hareketleriyle elmayı gelişigüzel ısırıklara boğar ve yemeye başlar. Ağızda elma parçası ile nefes nefese kalan sanatçının ritmi birden düşer ve tekrar ağırlaştırılmış çekim ile elma sert bir şekilde yere atılır (Şekil 25). Boğuşulan elma ile iç hesaplaşma artık bitmiştir.

Şekil 25. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 26. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 27. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 25'te hırsını alamayan sanatçı, birden diğer elmalara yönelir ve soluk soluğa yeni bir diyalog başlar. Çünkü dalından koparılan her yeni elma yeni bir soluktur, yeni bir mücadelenin başlangıcıdır. Bu andan sonra artık bir kopuş başlar ve elmalar birer birer hızlı bir şekilde rastgele koparılıp yere atılır. Bu durum bir nevi insanlığın dünyaya teker teker düşüşü olarak yorumlanabilir. Düşüşler birbiri ardına uzunca bir süre tekrar eder. En sonunda ritim durur, sanatçı yere çömelir ve sağ elindeki elma ile de derin derin nefes alıp vererek soluklanır, yerdeki manzarayı izlerken (Şekil 26) gökte asılı elmaların gölgeleri yerdeki parçaları ve olan biteni izler. Bir süre soluklanan sanatçı, yavaşça ve ritmik adımlarla ayağa kalkar ve bir parçası elmada kalan misinayı tutarak sol eliyle misinadan elmayı aniden koparır (Şekil 27).

Şekil 28. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 29. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 30. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Ritim hızlanır. Sanatçı 16'lık ritmik ayak vuruşlarını gürleştirir ve elleri ile elbisesini tutarak bir o yana bir bu yana çekiştirir ve burada bedeninin sınırlarının sonuna kadar zorlanması görülür. Çıglıklar birbiri ardına yükselir ve sağ elde tuttuğu elmayı kan ter içerisinde yere atar. Bir sonraki sahnede performansın başındaki 4/4'lük ritmik ayak vuruşları süregelir, eller boşlukta süzülür ve bakışlarda donukluk çıgık ve beden zorluğuna dayalı kakkahavari ifade yüzde belirir.

Şekil 31. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 32. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 33. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Ardından kendini yerde bulan sanatçı, sağ ayağının yanı ile ağır ağır ritmik vuruşlara devam eder. Bir nevi can çekişiyormuşçasına elmayı sanki ona saygı gösterircesine bedeninin üzerinde tutar. Ardından kendini birden yere bırakır ve yan uzanır vaziyette bir teslim oluş, pes etme hali vücut bulur. Bir süre hareketsiz duran sanatçı, birden oturur pozisyona geri döner ve tekrar elmayla bir göz teması kurar.

Şekil 34. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 35. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Şekil 36. Nezaket Ekici,
Performans Görüntüsü

Ekici, bu diyalog eşliğinde tekrar ayağa kalkar ve ayak ritimleri durur. Şekil 34’te nefes ritmi ön planda olup, ayakta ellerini bir kuşun kanatları gibi iki yana açarak gökyüzündeki elmalara uzandığı görülür. Bu bir nevi özgürlük uçuşudur. Kuşların havada süzülmesi gibi bu sahnede bir kanat ritüeli gerçekleştirilmektedir. Diğer bir deyişle sanatçı, metaforik olarak özgürlüğe gönderme yapmaktadır. Şekil 35’te kan ter içerisinde kaldığı görülen sanatçının yavaş ritmik hareketler ile gittikçe tempoyu yavaşlatarak (ritardando) mutlak finale doğru (morendo) ulaştığı görülmektedir. En son sahnede son nefesiyle seyircileri selamlar ve izleyiciler tarafından alkışlanır ve performans sonlanır (Şekil 36).

Zaman-mekân ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda; sanatçının “Imagine” isimli performansındaki Flamenko dans figürleri ile doğaçlama ritmik kalıplar kültürlerarası yapıyı yansıtıcı yöndedir. Yeprem’e göre sanatçının uyguladığı ritmik öğeler serbest anlatımlı perküsyon efekt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilinen herhangi bir kompas yapıyı çağrıştırmayan simetrik olmayan ritmik figürler çeşitli varyasyonlarla performans esnasında kullanılmıştır (Safa Yeprem ile görüşme, 03.05.2021). Tekin’e göre ise, sanatçının giyimi ve el-ayak hareketleri Flamenko dansçısı izlenimi vermektedir. Sanatçı, Flamenko dansının estetik kaygılarından uzak hareketleri deforme edici şekilde dans öğelerini performansını destekleyici şekilde kullanmıştır. Serbest ritimde ayak vuruşları olan Golpe tekniğini kullanarak, performans esnasında dur-kalklara yer vermiştir. Bu durum, sanatçının performans esnasında izleyiciye geçirmek istediği kararsızlık duygusundan kaynaklanabilir (Demet Tekin ile görüşme, 23.05.2021).

Metafor ve Metonimi Kullanımı

Ekici, “Imagine / Hayal et” performansı, inanç ekseninde ütopyik bir mekân hissi yaratılarak gerçekleştirilmiştir. Performansında sanatçı, “cennetten kovulma” metaforunu ana merkezde ele almıştır. Elmalar ise günah sembolü olarak tüm cazibesıyla dallarında asılı durmaktadır. Her bir elma koparıldığında yere fırlatılarak metaforik olarak insana gönderme yapıldığı görülmektedir. Temsili insanoğlunu yansıtarak kendi bedeninden yola çıkan sanatçı; can çekişmesi, iç çılgınlıkları, tepinmeleri ve haykırılarıyla kendi nefesine karşı bir

mücadele sembolü olarak dansı metaforik bir öge niteliğinde kullanmıştır. Mekânı ve olay örgüsünü daha güçlü ve etkili kılmak için Ekici, ışık ve gölge kontrastlarını Barok stilinde sunmaktadır. Işık aynı zamanda kendini; kararlılık, şaşkınlık, korku, mücadele, ciddiyet gibi soyut kavramlara göndermede bulunarak metaforik bir simge olarak göstermiştir. Doğaçlama bir şekilde yapılan Flamenko dansındaki el ve ayak hareketleri olayın ritmi, oluş anı, nabız, tansiyonun yükselmesi gibi birbiri ardıl yükselen ve alçalan frekansta seyretmekte ve elmanın daldan koparılışı, düşüşü, yere fırlatılışı, zor kullanılması vb. göstergeleri destekleyen bir metafor aracına bürünmüştür. Ayakkabı ise sessel bir gösterge olarak yer yer beden sınırlarını zorlayıcı şekilde soyut duygulara da gönderme yapan bir metaforik araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Düzanlam ve Yananlam Gösterge Çözümlemesi

Bu bölümde “Imagine / Hayal et” performansının bölümleri dikkate alınarak içerikte tespit edilen göstergeler ile birlikte performansın düzanlamları ve yanamları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Düzanlam ve Yananlam Gösterge Çözümlemesi

GÖSTERGE	GÖSTEREN	GÖSTERİLEN	
		Düzanlam	Yananlam
Yapıtın Adı: NEZAKET EKİCİ'NİN “İMAGINE / HAYAL ET” PERFORMANSI	Nezaket Ekici	Canlı, İnsan, Kadın.	Dönüşüm, İnsan, Sıkışmışlık, Zorlama, Can Çekişme, Kararlılık, İç mücadele, Savaş, Dişil Güç, Otorite.
	İnsan	Canlı, İnsan, Kadın, Yetişkin Kadın bedeni.	Bastırılmış Duygular, Kadın Cinsi, Doğallık, Savunmasız, Biyolojik Kimlik, İnsan Kimliği, Yalnızlık, Nefis, Açlık, Doyumsuzluk, Tekinsiz.
	Giysi	Cansız, Sayılabilir, Elbise, Nesne, Kumaş, Örtünmeye yarar.	Gelenek, Endülüs, Örtü, Moda, İmge-Sembol, Kültür, Kadın Kimliği.
	Ayakkabı	Cansız, Sayılabilir, Ayağa giyilir, Koruma, Yürümek, Ayak.	Kimlik, Flamenko, Dans, Ritim, Golpe Tekniği, Nabız, Başkaldırı, Protesto, Tekinsizlik, Korku, Tedirginlik.
	Şiddet	Cansız, Sayılabilir. Elma,	Dişil Güç, Zarar vermek, Koparmak, Isırmak, Parçalanmak.

M.A.Büyükparmaksız-G.Yılma Şakalar Performans Sanatı ve Ritim...

Mekân	Cansız, Sayılamaz.	Somut,	Sembol, Sınırlar, Sınırlandırılmak, Hapsolmek, Olay, Gizem, Boşluk.
Evren	Cansız, Sayılamaz.		Döngü, Uzam, Zaman.
Portre	Canlı, Figür, Yüz.		Benlik, İd, Ego, Süper Ego, Özne, Öznelik, Psikolojik Durum, Duygusal Dışavurum, İnsan Yüzü.
Form, Biçim	Cansız, Nesne, Elma, Nezaket Ekici.		Estetik, Güzellik, Çirkinlik.
Misina	Cansız, Sayılabilir, Nesne, Balık tutmaya yarar, Takı.		İmge, Sembol, Elmaların Sarkıtılması, Dal.
Işık (Florasın)	Cansız, Sayılabilir.	Nesne,	Dikkat Çekme, Odaklama, Işık, Aydınlanma, Mistisizm, Barok Tarzı.
Kırmızı	Cansız, Sayılamaz.	Renk,	Canlılık, Adrenalin, Dinamizm, Uyarıcı, Dikkat Çekici, Kadınsı, Yasak Elma.
Siyah	Cansız, Renk, Sayılamaz		Ölüm, Karamsarlık, Mezar, Tekinsiz, Flamenko, Dans, Ciddiyet.
Beyaz	Cansız, Sayılamaz.	Renk,	Zıtlık, Saflık, Temizlik, Soyut, Sınırlandırılmış.
Gölge	Cansız, Sayılabilir	Nesne,	Tekinsiz, Üç Boyut.
Ses (Sessel Gösterge)	Cansız, Enerji, İşitim İmgesi, Ayakkabı.		İşkence, Acı, Rahatsız etme, Çığlık, Haykırış, Mücadele, Ritim, Endişe, Korku, Tekinsiz, Tepki.
Dans	Cansız, Sayılamaz.	Nesne,	Figür, Başkalaşım, Ritüel, Beden, Hareket, Direniş, İsyân, Dönüşüm, Ritim, Döngü, Yeni başlangıç, Temsili hareketlilik, Öteki olma durumu.

Sahne	Cansız, Sayılabilir.	Nesne,	İzolasyon, Platform, Olay Yeri, Merkez, Beyaz, Alkış, Zıtlık, Dünya.
Elma	Cansız, Sayılabilir.	Nesne,	Şehvet, Arzu, Cennetten Kovulma, Yasak Elma, Çoğalma, İmge- Sembol, Gizem, Araç, Doğa, Gözlemci, İnanç, Metafor.
Nesne	Elbise, Ayakkabı, Elmalar, Misina, Platform, Işık.		Tepkisel Mesajlar ve Metaforik anlamlar.
Hareketler	Kadın Bedeni, Flamenko Dansı, Dans Figürleri.		Psikolojik, Baskı, Delilik hali, Kültürel öğeler, Gelenek, Ritüel, Mesaj Vermek.
Seyirci	Canlı, Sayılabilir, İnsan, Erkek, Kadın.		Soğuk, Sessiz, Alkış, Coşku, Monoton.
Flamenko	Cansız, Enerji, Figür, İnsan.		Folklor, Ritüel, Müzik, Halk Müziği, Çingene, Kadın, Dans, İspanya, Endülüs, Gitar, Şarkı, Yalnızlık, İsyen, Alt kültür, Doğaçlama.

Dizisel-Dizimsel Çözümleme ve Kodlar

Bu başlık altında ikili karşıtlıklar verilmiştir. Karşıtlıklar, çalışmanın dizimindeki çözümlemelerde anlamın düzeyini belirler. Burada merkezi karşıtlıklar ve çelişkilerin anlamı daha iyi sağlaması amaçlanmıştır.

Tablo 2. Dizisel-Dizimsel Çözümleme ve Kodlar

Erkek	Kadın
Akıllı	Deli
Güçlü	Güçsüz
Anlamlı	Anlamsız
Siyah	Beyaz
Sınırsızlık	Sınırlandırma
Giyinik	Çıplak
Bireysel	Evrensel
Estetik	Anti-Estetik

M.A.Büyükparmaksız-G.Yılma Şakalar Performans Sanatı ve Ritim...

Yaşam	Ölüm
Hareket	Durgunluk
Kimliksizlik	Kimlik sahibi olmak
Hayal	Gerçek
Yalnızlık	Kalabalık
Çekişme	Anlaşma
Hızlı	Yavaş
Düşmek	Kalkmak
Eksik	Tam
Somut	Soyut
Işık	Gölge

“Imagine” performansı, somut ortamın gerçeküstü düzeyde ütopyik bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın kimliğinden hareketle, beden sınırlarını zorlayıcı ve estetik kaygı gütmeyen bireyselden evrensel uzanış yolunda çeşitli anlam temalarının bir araya geldiği performanstaki olay örgüsü bir bütünlük içerisinde izleyiciye aktarılmaya çalışılmıştır. Yaşam ve ölüm arasında hareket ve durgunluk, güçlü-güçsüz, akıllı-deli zıtlıkları içsel manada soyutlaştırılarak gösterilmiştir. Siyah-beyaz ve ışık-gölge tezatlıkları insanoglunun nefsi ile mücadelesine odaklanmaktadır. Hareket ile bütünleşmesi de bu mücadeleyi estetik bir boyuta sürüklemektedir.

SONUÇ

Ritim olgusu, hayatın her alanında olduğu gibi performans sanatında da kendisini göstermektedir. Kimi zaman beden hareketleri (el, kol, bacak, ayak vb.), kimi zaman ise nefes birer ritim ögesi olarak kullanılabilir. Nezaket Ekici'nin “Imagine” isimli performansında misinalara bağlı elmaların ritmik düzeni, sanatçının somut bir ritmik gösterge aracı olarak gerek el hareketleri gerekse ayak hareketleriyle Flamenko dansını kullanması, düzenli ve düzensiz (ritmik ve aritmik) nefes alışverişleri, gölgelerin ritmik bir şekilde platform üzerinde yansıması ve ara ara duyulan çığlıkların birer ritmik ögeler olduğu söylenebilir. Buradaki ritmik ögelerin bedeni zorlama aracı olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Performans içerisinde Endülüs kültürüne has ve 20. yüzyılın başlarından itibaren dünyaya yayılan Flamenko dansının ritüellerini barındırması, sanatçının Türk kimliği içerisinde evrenselleşerek kültürlerarası bir bağ kurma çabası olarak yorumlanabilir. Nezaket Ekici bu performansında bedenselleştirilmiş Flamenko figürlerini spontane bir şekilde sergilemiş ve performans sanatı ile Flamenko sanatı arasında kavramsal bir bağ kurmaya çalışmıştır.

Ekici aynı zamanda ruhsal ve bedensel anlamda zaman ve mekânla bütünleşerek insanın doğallığını (ilkel benliğini) temsil etmektedir. Jean Paul Sartre'ın Varoluşçuluk akımıyla da değerlendirilebilecek olan Bulantı romanında dünyaya atılmışlık kavramı geçmektedir. Elmaların tutulup birbiri ardına hızla yere atılması aslında, insanlığın da dünyaya atılmışlık (cennetten kovulma) hissiyle bağ kurulma çabası olarak görülebilir. Sanatçı kendi bedeniyle insanoglunun nefsi ile mücadelesini konu almakta ve bir dönüşümü simgelemektedir.

İzleyici performans sırasında pasif konumda iken performans sonunda coşkulu bir alkış ile reaksiyon göstermektedir. Bu bağlamda, dansın ve ritmik öğelerin performans içerisinde bir sanatçı tarafından eş zamanlı sergilenmesinin izleyicide bir gösteri izliyormuş hissini uyandırdığı da söylenebilir.

Performans sanatında 21 yıldır yer alan sanatçının “Imagine” isimli performansı, gerçeküstü düzeyde somut göstergelerin ütöpik bir yansıması şeklinde yorumlanabilir. Göstergibilimsel analizler sonucunda ortaya çıkan kavramlar, performansın derin anlamlarını ortaya çıkarmıştır. Bu kavramlardan metaforik olarak kullanılan ve günahın sembolü haline gelen elmalar ile vurgu artırılmaya çalışılmıştır. Doğaçlama bir şekilde yapılan Flamenko dansındaki el ve ayak hareketleri ile cennetten kovulma arasında bağ kurularak metaforik göndermeler yapıldığı görülmüştür. Nezaket Ekici'nin “Imagine” performansı, kadın figürü üzerinden kadının çektiği acılara göndermeler yaparak feminist bir bakış açısı ortaya koyduğu da ortaya çıkan göstergeler üzerinden söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Arslan, T. (2020, Mart 26). *Nezaket Ekici ile Temassız Temaslar*. <http://www.sanatatak.com/view/nezaket-ekici-ile-temassiz-temaslar>, Erişim Tarihi: 16.02.2021.
- Bolat Aydoğan, K., E. (2008). Sanatta disiplinlerarası bir yaklaşım: performans sanatı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, ART-E, 2008-01, ss.1-17.
- Ceylaner, S. C. (2012). *Çağdaş Sanatta Bedenin Cinsel Temsiliyetine Bir Bakış*. [Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Erdoğan, Z. (2020). *Çağdaş Türk sanatında 'Malzeme' ve 'Anlam' ilişkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Erkayhan, S. (2008). *1960 sonrası Almanya'da Türk sanatçılar: Göç ve Kültürel Kimlik*. [Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

M.A.Büyükparmaksız-G.Yılma Sakalar Performans Sanatı ve Ritim...

- ESOGÜ GİT. (2021, 29 Mart). *Performans Sanatına Dair / Nezaket Ekici*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=ATWSNkYFIT0>, süre: 54:23).
- Gürcan, A., G. (2003). *Çağdaş Türk Sanatında Performans*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- İtır Demir, V. (2017). Baruch Spinoza ve Gilles Deleuze kavramları üzerinden Nezaket Ekici, Kardelen Fincancı ve Tunç Ali Çam'ın çalışmalarının değerlendirilmesi, *TOJDAC*, Temmuz 2017, 7(3), ISSN: 2146-5193.
- Jahn, A. (2012). *Artist in motion or: of bodies in performance. Nezaket Ekici Personel Map (to be continued)*. Erişim Adresi: https://vebuka.com/pr_nt/111026083505-8ea5a98fa384f01aed68cdc296f3eb8/Nezaket_Ek_c_Personal_Map_to_be_cont_nued, Erişim Tarihi: 14.05.2021.
- Kaptan, C. (2013). Acı ve sanat. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1 (12), 59-81.
- Kirazcı, A. (2014). Bir Nezaket Ekici Sergisi Bağlamında Performans Sanatına Genel Bakış. *Sanat-Tasarım Dergisi*, 1(1),15-22.
- KOLEKTA (2020). *Nezaket Ekici, Güncel Sanatı Keşfedin*. <https://www.kolekta.com.tr/sanaticilar/nezaket-ekici/>, Erişim Tarihi: 16.02.2021.
- Konukman, B. (2014, 17 Ağustos). Performans, Beden ve Mekân İlişkisi, Konuklar Nezaket Ekici ve Burçak Konukman. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=i9yJG7Qip6g&ab_channel=burcakkonukman
- Küçük, İ. E. (2015). Performans sanatı bağlamında Türk halk oyunları. *EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi*, 7, 63-72.
- Madra, B. (2012). *O Kimdir?. Nezaket Ekici Personel Map (to be continued)*. Erişim Adresi: https://vebuka.com/pr_nt/111026083505-8ea5a98fa384f01aed68cdc296f3eb8/Nezaket_Ek_c_Personal_Map_to_be_cont_nued, Erişim Tarihi: 14.05.2021.
- Pazarbaşı, E. (2015). *İzleyicinin Yüzüne Bakmadan Mekândaki Gerilimi Hissediyorum*. <https://www.artfulliving.com.tr/sanat/izleyicinin-yuzune-bakmadan-mekndaki-gerilimi-hissediyorum-i-3631>, Erişim Tarihi: 16.02.2021.

- Tekin, D. (2016). *Flamenko dansçılarında yüksek şiddetli aralıklı eğitimin performansa olan etkisi*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Tekin, D., Kişisel Görüşme, Çevrimiçi, İstanbul, 23.05.2021.
- Yeprem, S. (2006). *Flamenko sanatı ve gitar*. Bemol Yayıncılık.
- Yeprem, S., Kişisel Görüşme, Çevrimiçi, İstanbul, 03.05.2021.
- Yıldırım, Ö. (2013, 1 Şubat). *Nezaket Ekici: "Imagine: Yemek Üzerine Seçilmiş İşler 2002-2012"*. http://ozgenyildirim.blogspot.com/2013/02/nezaket-ekici-imagine-yemek-uzerine_1.html, Erişim Tarihi: 16.02.2021.
- Yılmaz, Ö. (2011). *Türk çağdaş sanatında sanat nesnesi olarak beden kullanımı*. [Yüksek Lisans Tezi]. Işık Üniversitesi.
- Yücel, D. (2012). *Nezaket Ekici: Imagine*. <http://deryayucel.com/TR/Content/Imagine.html>, Erişim Tarihi: 16.02.2021.

Şekil Kaynakça

- Şekil 1-2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-15-16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32-33-34-35-36. Nezaket Ekici, Imagine / Hayal Et Performansı. https://www.youtube.com/watch?v=hsqMTdNoF6c&t=2s&ab_channel=ArtfulLivingArt, (Erişim Tarihi: 16.05.2021).

Osmanlı Mimarisinde Kullanılan Nebati Motiflerin Modern Soyut Türk Resmine Katkıları ¹

Tuncay ÇİÇEK

Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi,

Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

alpage_25@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6833-6462>

Öz

Geleneksel sanatlar gerçekleştirildikleri bölgelere, ülkeye ve yapanların tecrübesi, bilgisi ve kullanmış oldukları malzemelere göre farklılık göstermektedir. Tarih öncesi devirler itibarıyla Anadolu'da sanatın geleneksel oluşumu, içinde bulunulan sürecin içindeki pek çok sosyolojik, ekonomik ve siyasal faktörün etkisinde kalmıştır. Osmanlı döneminde İslam sanatının oluşumu da Osmanlı'nın bütün dönemlerinde devam etmiş ve her yerde kendisini göstermiştir. Özellikle mimari alanda o günden bugüne kalan sanatsal unsurların hepsinde döneme ait özel teknik ve motifler görülmektedir. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından sonra ortaya çıkan "modern" kavramı ise bütün topluma ve sanata etkide bulunmuştur. Bu süreçte pek çok sanatçı Batı etkisinde kalan farklı resim tekniklerini denemiş ve geleneksel sanatları bir bakıma göz ardı etmiştir. Fakat zaman içerisinde resme çok farklı tekniklerin girmesi ve özellikle modern soyut Türk resminin de oluşumuyla geleneksel sanatlar kullanılarak resimde sentez oluşturan teknikler kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada modern soyut Türk resmine Osmanlı mimarisinde kullanılan nebati motiflerin etkileri incelenmiştir. Bu inceleme esnasında nebati motiflerin kullanımı, Osmanlı mimarisindeki yeri, tanımı, soyut Türk resmi ve son olarak da soyut Türk resmindeki nebati motif örneklerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nebati Motif, Soyut, Resim Sanatı, Türk Resmi.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 01.06.2021 / 02.08.2021

Künye Bilgisi: Çiçek, T. (2021). Osmanlı Mimarisinde Kullanılan Nebati Motiflerin Modern Soyut Türk Resmine Katkıları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 895-908. DOI: 10.33437/ksusbd.946393

The Contribution of Nabataean Motifs Used in Ottoman Architecture to Modern Abstract Turkish Painting

Abstract

Traditional arts differ according to the regions in which they are performed, the country and the experience, knowledge and materials they use. As of prehistoric times, the traditional formation of art in Anatolia has been affected by many sociological, economic and political factors in the current period. The formation of Islamic art in the Ottoman period also continued in all periods of the Ottoman Empire and showed itself everywhere. Especially in the field of architecture, special techniques and motifs belonging to the period are seen in all of the artistic elements that have survived since that day. The "modern" concept that emerged in Turkey after the proclamation of the Republic had an impact on the whole society and even the arts. In this process, many artists tried different painting techniques under the influence of the West and ignored traditional arts in a way. However, with the introduction of many different techniques into painting over time and especially the formation of modern abstract Turkish painting, techniques that create synthesis in painting by using traditional arts have begun to be used. In this study, the effects of Nabataean motifs used in Ottoman architecture on modern abstract Turkish painting were examined. During this study, the use of vegetable motifs, its place in Ottoman architecture, its definition, abstract Turkish painting and finally, examples of vegetal motifs in abstract Turkish painting are included.

Keywords: Nebati Motif, Abstract, Painting Art, Turkish Painting.

GİRİŞ

Pek çok disiplinin bir araya gelişiyle sanat oluşmaktadır. Bu disiplinler arasında en fazla öne çıkan şüphe yok ki resim sanatıdır. Resim sanatı, insanlığın hedefleri bağlamında ortaya çıkmış olup günümüze dek pek çok aşamadan geçip evrimleşen bir paylaşım aracıdır. İlk çağlarda duvarlara yapılan çizimler ilk resim sanatı örnekleri sayılmıştır ve o dönemin sanat ihtiyacına yanıt vermiştir. Bu bağlamda o dönemde insanlar pek çok gereksinimini avlanma yöntemleri, korkular, iletişim gibi duygu paylaşımı için mağara duvarlarına resimler aracılığıyla anlatmıştır. Sonraki yıllarda kişilerin inançları ya da dönemin sosyo-ekonomik sistemi resim sanatını da dönüştürmüştür. Gelişme evresinde zaman içerisinde ortaya çıkan dönüşüm sonucunda resim sanatı farklı noktalardan geçmiştir. Sanatçılar kızgınlık, nefret, aşk gibi pek çok duygusunu tuvallerine ya da kendilerini rahat ifade edebilecekleri araçlara yansıtmaya başlamışlardır. Bu

durum sanatçıların daha yaratıcı ve özgün bir dil kullanımını konusunda onları daha cesaretli hale getirmiştir.

Benzer süreçleri Türk resim sanatı için de geçerli olmuş olmakla beraber Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle beraber pek çok sanatçı Avrupa'ya eğitim almak üzere gönderilmiştir. Sanatçılar eğitim aldıktan sonra kendileri için farklı üslup tercihlerinde bulunup dünyanın her yerinde gelişme gösteren yeni eğilimlere karşı da kayıtsız kalmamışlardır. Dolayısıyla Türk resim sanatında ilk kez 1950 ve 1960'lı yıllarda resimde soyut ve soyutlama anlayışları benimsenmiş olmakla beraber günümüzde de modern soyut resim yapan pek çok Türk ressamla rastlama mümkündür.

Sanat eserleri hiçbir zaman kültürel olgulardan uzak kalmamıştır. Bu durum modern soyut Türk resmini de etkilemiş olup sanat eserlerinde geçmişe dönük motiflerin görülmesini sağlamıştır. Bu bağlamda pek çok Türk ressamın çalışmalarında Osmanlı mimarisinin motiflerini de görmek mümkündür.

Bütün bu bilgilerin ışığında bu çalışmada Osmanlı mimarisindeki Nebati motiflerin modern soyut Türk resmine olan etkileri ele alınmıştır. Çalışmada Nebati motif kullanan resamlardan da örneklere yer verilerek konunun ifade edilmesi amaçlanmaktadır.

Osmanlı Mimarisi ve Nebati Motifler

Osmanlı mimarisinde bezeme sanatı bünyesinde tezyinat oluşturan nakışların çoğunun konularını tabiat oluşturmaktadır. Nebatinin kaynaklık ettiği nakışların ekseriyetinin bulunduğu nakışların arasında bulut motifi oldukça öne çıkmıştır. Mimari yapıların içerisinde en fazla tercih edilen süsleme, -"kütle ve hacimden çok"- nebati motifler olmuştur. "Sıraltı" çinilerinin gelişmesiyle beraber, Osmanlı'da çini sanatında da nebati temelli motifler gelişme gösterip artmıştır (Demiriz, 1979).

Romalılara ait olan manasına gelen "rûmî (Romî)" motifi, neredeyse tüm kaynaklar arasında Anadolu'ya bu bağlamda da Anadolu Selçuklu Devleti'ne mal edilmiştir. Kaynağı itibari ile hayvani mi yoksa nebati mi olduklarıyla ilgili olarak iki farklı görüş literatürde yer almaktadır. Bazı çevreler tarafından Türk sanatında palmet ve lotus şeklinde isimlendirilen nakışlar, geleneksel anlayış bağlamında çoğunlukla "rûmî" motifinin aradaki bir çeşidi şeklinde ifade edilmiştir. Rûmî motifinin sadece bir nakış değil bununla beraber bir üslûp şekli olduğu kabul edildiğinde, bahsi geçen motiflerin adlandırılmalarıyla ilgili daha net sonuçlar edinileceği düşünülmektedir. Benzer karmaşalardan Hatayî üslûbu için de bahsedilmektedir. Pek çok örnekte hayvani bir çıkışla dikkati çeken rûmî üslûbunun da palmet ve lotus benzeri farklı biçimlerinin nebati adlarla isimlendirilmesi de bir başka tezat ortaya koymaktadır (Güney, 2002).

Türklerin çini sanatında nebati motifleri tercih etmesi, Osmanlı Devleti öncesinde Anadolu'da Selçuklularda ortaya çıkmıştır. İlk örnekler arasında “geometrik sahaları çerçeveleyen bir bordürcü” görüntüsü olmasına rağmen 8. yüzyılın ikinci yarısı sonrasında çok daha zengin ve çeşitli kompozisyonlar ortaya çıkıp kısa sürede yaygın hale gelmiştir. Özellikle saray yapılarında kullanılması tercih edilen farklı tekniklerdeki çinilerin üzerinde çoğunlukla şekillerin çevresinde ya da köşelerindeki dolgular nebati motiflerle bezenmiştir. Bunların arasında bir haşhaş ya da nara çok fazla benzeyen natüralist nebati görüntüler olmakla beraber “palmet, lotus ve rumi” ismi verilmiş olan nebati motifler çok daha yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Söz konusu nebati motifler hem tekli halde kıvrık ve bir dalın üstünde birleşmiş şekilde “lotus-palmet frizi” ya da “palmet” ve bunların iki tarafından çevrelenmiş çift Rumiler ile birleşik şekilde düzenlenmiş ve çeşitli bezemelerde yer almıştır. Bütün bunların bir arada kullanılmasıyla ortaya çıkan örneklerin o dönemde en çok mozaik çinilerde kullanıldığı görülmektedir (Bulut, 1994).

Genel olarak nebati motifler dendiğinde Osmanlı mimarisinde kullanılmış olan en yaygın bezeme akla gelmektedir. Pek çok bitkinin yaprak, çiçek ve sağlarının bu motif türü içinde değerlendirildiği ilgili kaynaklarda yer almaktadır. Nebati motiflerin büyük çoğunluğu hatayî üslûbundan oluşmaktadır. Doğu Türkistan'dan geldiği bilinen hatayî üslûbundaki bitkiler ileri seviyede üsluplu hale getirildiği için, örneklerde hangi bitkilerden ilham alınmak suretiyle çizilmiş olduğu net bir biçimde bilinmemektedir. Çeşitli tarihi kaynaklarda, söz konusu bezeme şekilleri ifade edilirken “yaprak (berg), gonca, gül ve hatayî” gibi çeşitli isimler kullanılmıştır (Gürsu, 1988).

Genel olarak Osmanlı mimari İslam kültürünü temel aldığı için İslami tarzda bezeme farklı kültürlerin mimaride kullanmış olduğu bezemelerden çok farklı bir seviyede gelişmiştir. Tasvirlerin ve betimleme anlayışının zaman içerisinde sınıflandırılmasının sonucunda İslami bezemelerin genellikle geometrik, yazı(hat) ve nebati motiflerle oluşmasına sebep olmuştur. Tercih edilen bezemenin türü ne olursa olsun, düzenlemelerin temelinde geometrik şekiller bulunmaktadır. Yazı ve nebati kökenli bezemelerin hemen hepsinde üçgen, çember, çokgen, dikdörtgen ve kare gibi geometrik şekiller kompozisyon oluşturmaktadır.

Desenlerin oluşmasını sağlayan motifler, çiçeklerin açılmış ve gonca halleri, ifade ve duruş biçimleri bağlamında “gonca, gül, hatayî ve yaprak” gibi pek çok alt sınıf kullanılarak ifade edilmektedir. Nebati düşünüldüğü gibi bir çiçeğin dik kesitindeki anatomik çizgilerin stilize edilmek suretiyle çizilmesi biçimini ifade etmeyip, çiçeğin anatomik yapısında şeffaflaştırma yaparak, mestane bir bakış yardımıyla üslûba çekilmesi ile oluşup bu şekli ifade etmektedir. Nebati çerçevesinde bahsedilen çiçekler, ilham kaynakları bağlamında, katmerli

yapraklı, çanaklı, tek yapraklı ya da çanaksız olmak kaydıyla farklı şekiller ile tabir edilmektedir (Gürsu, 1988).

Nebati motif temelli alanda sayılan “penç motifi” ise çiçeklerden herhangi birinin görünümünün belirli bir üslupla biçimlendirilmiş halini ifade etmektedir (Biol ve Derman, 2004: 45). Bahsi geçen çiçeklerin isimlendirilmesi çizilmiş olan yapraklar sayesinde mümkün olmuş olup “Tek yapraklı (yek berk), iki yapraklı (dü berk), üç yapraklı (se berk), dört yapraklı (cihar berk), beş yapraklı (Penç berk), altı yapraklı (şeş berk)” şeklindedir. Desenin içerisinde büyüklüğü bağlamında hem yardımcı motif olarak hem de ana motif olarak tercih edilen penç motifinin, herhangi bir kısmından çıkabilen dallar gibi belirli yönler olmadığı için dalların başlangıç noktaları da desenin içindeki temel motif olarak kabul edilmektedir (Biol ve Derman, 2004: 47).

Nebatiler, Osmanlı bezeme sanatında temel motifler arasında yer almaktadır. Orta Asya’dan gelip Çin sanatı etkisinin altında gelişme gösteren doğa parçalarının kullanıldığı pek çok motif Nebati bünyesinde ele alınmaktadır. Çoğunlukla gerçekleri belli olmayacak şekilde stilize edilmek suretiyle tüm süsleme alanlarında kullanılmış olup gittikçe daha da önemli hale gelmiştir. (Güney, 2002: 42).

16. yüzyılın ilk yarısında “saray nakkaşbaşı (sernakkaşı) Şahkulu” nebati motiflerin de içerisinde bulunduğu “hatayî üslûbu” için pek çok yenilik ortaya koymuştur. Yine aynı yüzyılın ikinci yarısında Şahkulu’nun öğrencisi olan “Kara Memi’nin” Hasbahçe’de ki çiçekleri bezeme sanatına eklemesiyle mimaride natüralist bir hareket tarzı ortaya çıkmış olup, bunların sonucunda pek çok nebati motif de mimariye eklenmiş ve özellikle de “şükûfe (çiçek) üslûbu” bulunmuştur.

Osmanlı’nın son dönemlerinde Batılı hareketlerin de etkisiyle yaygın hale gelen çiçek resimleriyle şükûfe tarzı birbirine karıştırılmamalıdır. Çünkü “şükûfe” tarzında kullanılan bütün çiçekler öz biçimleri korunmak suretiyle aslında “yarı üsluplu” bir halde görünmektedir. Aslında o dönemde mimaride tercih edilen çiçek resimlerinde “üslûplaştırma” hiç yapılmamış olup, başlı başına bir tablo olarak tasarlanan çiçek resimleri bir “tezhîb üslûbu” içinde bezeyiciler arasında bir unsurun oluşturmanın ötesinde, resim sanatının içinde konumlandırılması gerekli olan bir başka konuyu ortaya koymaktadır.

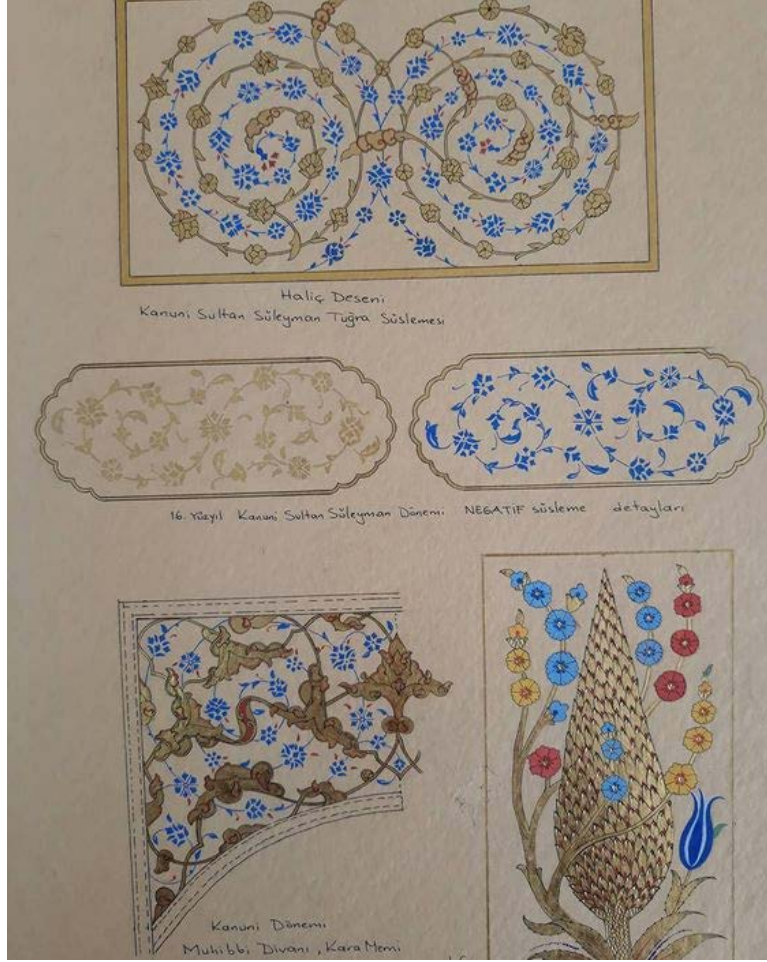
Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Şahkulu, “Osmanlı Saray Nakışhânesi’nde” o dönemde yeni kabul edilen bir bezeme tarzı olarak ortaya çıkıp gelişen “saz yolunun” ilk temsilcisi kabul edilmektedir. Kelime olarak saz “üslûp ve tarz” manasındaki yol ile bir araya gelip Osmanlı mimarisinin süsleme terimlerinin arasında zemin kısmı boyanmamış kağıtların üstüne bir fırçayla siyah mürekkep yardımıyla çizilen resmi tanımlamaktadır. İlgili resimde Şahkulu

tarafından çizilmiş olup “Saz Yolu” üslubunun ilk ifade edildiği eserler arasında sayılmaktadır.

Resim 1. Şahkulu tarafından yapılmış saz yolu örneği

Şahkulu'nun öncüsü olduğu söz konusu “saz yolu” tarzı Osmanlı kitap sanatı bünyesinde hem de mimari alanda resmin ardından ihtişamı en fazla olan pek çok örneği de tezhip sanatı alanında vermiştir.

Resim 2. Osmanlı Dönemi'nde Kullanılan Nebati Süslemeler

Türkiye'de Modern Soyut Resim Sanatı ve Nebati Motifler

Türk resim anlayışı içerisinde, soyut ve soyut ekspresyonizme ilgi gösterilmesi, resimle ilgili kavramların yeni boyutlandırılmasını sağlamaktadır. Resim kompozisyonlarının hızlı şekilde oluşumu tuvalerin yüzeyinde bulunmalarını zorunlu hale getirmektedir. Sonuçta, bu durum bütün sanatçılar için ayrı bir fırçayla çizgi dokusu, ayrı anlatım şekilleri anlamına gelmektedir (Kayapınar, 2013).

Genel hatlarıyla, Türk resim anlayışında özgünlüğün araştırılması uğraşı ile beraber bazen geleneksel, yerel, ulusal bazen de Batılı bir yaklaşım temelinde kullanılan motifler, resimdeki kompozisyonun yapısal bütünlüğünün içerisinde

estetik bir işlevi barındırmıyorsa, yaratıcılığın önüne geçen bir aktarımdan daha ziyade ilerleyememektedir. Diğer yandan Batı veya Doğu sanatındaki herhangi bir şeyin direkt olarak kopyalanması bir diğer ifadeyle tekrar edilmesi sanatçıların çağdaş veya özgün olmasını engellemektedir. Resim sanatında yaratıcılık, sanatçı tarafından özel felsefeler geliştirilmesiyle resimle ilgili faktörlerin malzeme temelinde organik araştırma süreci içerisinde bulunmasını ifade etmektedir (Aslanapa, 2007).

Osmanlı Devleti'nin son dönemleriyle Cumhuriyet'in ilanı ile beraber, Türk ressamlarının eğitim almaları maksadıyla Avrupa'da ki farklı şehirlere gönderilmesi Türk resim sanatının tarihi seyrinin değişmesini sağlamıştır. Türk resim sanatında Batılılaşma süreci içerisinde 1910 senesinde Kandinsky tarafından gerçekleştirilen ilk soyut kompozisyonlara ortaya çıkana dek Türkiye'de resim deyince akla gerçekçi, romantik, oryantalist ve akademik benzeri stillerin hâkim olduğu söylenebilecektir (Duben, 2007).

Türk resminin tarzı ne olursa olsun hepsinin temelinde doğa bulunmaktadır. Söz konusu yıllarda kurulmuş olan tüm grupların temelini figüratif bir anlayıştan oluştuğunun söylenmesi doğru olacaktır. 1950'li yıllara dek Türkiye'nin sosyokültürel değişimlerinin de etkisiyle sanatta da değişimler olduğu söylenebilecektir. Bu bağlamda Cumhuriyet'in de ilan edilmesiyle beraber pek çok sanatçının yurt dışına gönderilmesiyle beraber Türk resmi modernleşme sürecine girmiştir (Kayapınar, 2013).

1960 yıllarında Türkiye'deki resmin genel tarzı soyut sanat akımlarının çevresinde gelişme göstermiştir. Bu dönemde Türk resim sanatı üzerinde etkisi olan söz konusu soyut akımların arasında bulunan ressamlar kendilerinin şekildeki bakış açılarını geliştirmek suretiyle söz konusu tarzların Avrupa'da ortaya çıkmış olan süreçlerinden daha farklı ve özgün olarak geliştiğini de ifade etmişlerdir. Sonrasında 1970 yılları süresince yeni eğilimlerin de ortaya çıkışıyla daha da fazla boyuta sahip olan bu anlayış ve diyalektik Türk resminde modernleşmenin döneme ayak uyduran bir resim anlayışının gelişmeye başladığını göstermektedir (Gültekin, 1992: 17).

Ressam birlikleri ya da gruplaşmaların çok daha önemli hale geldiği bu süreçte, 1960 yıllarının ilk yarısında modern Türk resmi içerisinde "Mavi Grup" olarak isimlendirilen yeni bir ressam topluluğu da ortaya çıkmıştır. Fakat bu dönemde öne çıkan ressamlar arasında bulunan "Adnan Çoker, Sarkis Zabunyan, Tülay Tura (Börtecene/Oktay), Devrim Erbil ve Altan Gürman (1935-1976)" gibi isimlerin oluşturmuş olduğu resim sanatı açısından etkili olamayıp kısa bir süre sonra dağılmıştır. Aynı dönemde "Özdemir Altan, Ömer Uluç (1931-2010), Erol Akyavaş (1932-1999), Fethi Arda ve Burhan Uygur (1940-1992)" gibi isimler çok daha önemli ve etkili olmuşlardır. 1950 yıllarının ortaları itibarıyla

Türk resmi bünyesinde geniş bir tabana sahip olan modern soyut resim anlayışı zaman içerisinde özgün doğa betimlemeleriyle figüre yönelik anlayışı da geliştirmiştir. “Yeniler Grubu” olarak isimlendirilen ressam bünyesinde bulunanlardan bazılarının tuvallerinde de “soyutlama” yapan bir tavır ile ortaya konmuş doğa tasvirleriyle figürler, bu dönem içerisinde etkin olan ressamlar tarafından, kendilerinin öncesindeki “Halk Sanatı” kuşağı benzeri imge ve konularını hatta geleneksel Osmanlı mimarisinden almış oldukları ilhamı “döneme özgür” ve “farklı” soyut anlayışları da katarak resimlerinde bir araya getirip oldukça zengin bir tarzı ortaya koymuşlardır. İçinde bulunduğu dönem için entelektüel bir alan şeklinde kabul edilen soyut resim sanatına bir kök ve bir form bulma isteğiyle Anadolu temelli folklorik ve yerel unsurlar, halk estetiği üzerine eklenen bezeme, minyatür, çini, hat, kilim ve kaligrafi gelenekte kullanılan nebati motifler modern soyut Türk resmiyle buluşmuştur. Bununla beraber geometrik, lirik ve figürün öne çıkmadığı bu anlayış, o dönemde pek çok ressamla başlamış olup bugüne dek gelişerek ilerlemiştir (Çalıkoglu, 2008: 11).

20. yüzyılda Türk resminde modernleşme dendiğinde ilk olarak Batılı resminin etkilerinden bahsedilmesi yerinde olacaktır. Bu durumun etkileri boya seçimleri ve kullanımlarına kadar hissedilmektedir. Bu süreç içerisinde aynı yüzyılın ikinci yarısı ile beraber resim sanatında çeşitlilik artmış olup, belirli bir üslubun benimsenmesi yerine, içsel temelli espresif şekiller kendisini göstermeye başlamıştır. Bu şekilde ilk soyut yaklaşımlı modern çalışmaların başlamış olduğunu söylemek mümkündür (Aslanapa, 2007).

1950 yıllarının başında özgürlükçü demokrasi anlayışının, Türkiye’deki sanat hayatına Batı’daki sanat yeniliklerini ve akımlarını direkt olarak takip eden bir bakış açısı getirmiş olduğu dikkat çekicidir. Bu dönemde Türkiye’de resim soyut akımların etkisi altına girmeye başlamıştır. İlgili dönemin ardından Türkiye’de pek çok ressam soyut sanat anlayışını benimsemeye başlamıştır. Zaman içerisinde Batılı çizgilerle geleneksel çizgiler iç içe geçerek ortaya farklı ifadeler çıkmıştır. Özellikle Nebati çizgilerin çok fazla görüldüğü soyut resim tarzlarından o dönemde ortaya çıkan türün adı Lirik Soyutlamadır (Tansuğ, 1986; s. 246).

Ressamın bilinçaltı yansımalarından oluşan resimler lirik soyutlama içerisinde değerlendirilmektedir. Belirli bir şiirsel tema içerisinde ressamın bilinçaltının malzemeler ile uyumlu bir şekilde tuvale yansması bu tarzın çekirdeğini oluşturmaktadır. Lirik Soyutlama tarzını temel alarak sanatlarını icra eden ressamlar için önemli görülen, ressamın çevresinde bulunan görüntülerin ötesinde hayal gücünün vurgulanmasıdır. Ressam kendi iç dünyasından hareket ederek, resmin başı ve sonunun sürpriz bir şekilde biçimlendiği şeyleri resme dökmektedir (Turani, 1999).

Lirik soyutlama tarzının çıkış noktasını doğadaki motifler oluşturmaktadır. Özellikle de Nebati motifler bu tarzı kullanan ressamın resimlerinde çokça görülmektedir. Bununla beraber, doğadan bir görüntünün yanında, bir çocuk, renkli nesnelere ya da bir kadın da görüntülere eşlik edebilmektedir. Bu tarz bir diğer ifadeyle dışarıdaki dünyadan herhangi bir çıkış noktasını aramadan hayal dünyasının direkt olarak tuvale yansımaları şeklinde de ifade edilebilmektedir. Burada önemli olan resmin belli bir ekspresyon içeriyor olmasıdır. Bütün ressamın kendisine has bir renk paleti bulunmaktadır. Bunun yansıtılmasıyla lirik soyutlama ortaya çıkmıştır. Özellikle Zeki Faik İzer (Resim 1) ve Abidin Dino (Resim 2) bu alanda dikkati çeken iki Türk ressamdır.

Resim 3. İzer, “Bahçede Çiçekler” 61.50 49 X 35 cm, Kağıt Üzeri Guaj.

Resim 4. Abidin Dino, “Çiçek”, 82 x 61.50 cm, Kağıt Üzerine Guaj.

Modern soyut Türk resmine nebati motiflerin etkileriyle ilgili olarak Eliri,

"Çağdaş Türk Resim Sanatının Gelişimine Etki Eden Faktörler" başlıklı bildirisinde, çağdaş Türk resim sanatımızın gelişiminde önem arz eden unsurları sıralarken birinci sırada, - geleneksel sanatların ve minyatür sanatının çağdaş Türk resim sanatına katkısı, en son sırada da -düzenlenen müzayedelerin katkısı olarak vermiştir. Bu sıralama tarihsel ve toplumsal gelişime paralel olarak, Türk resminin ilk kaynaklarından yola çıkılarak yapılmıştır. Türk resminde, Batılı tarzda resim yapma 200 yıla yaklaşan bir süreyi kapsamasına rağmen, daha köklü geleneksel sanatların ve minyatür resim sanatının Türk resim sanatına katkısı, Batı sanatının katkılarının yanında günümüze dek dönüştürülerek devam etmektedir. "Bir önceki kuşağın bir sonraki kuşağa aktarıldığı görsel değerler süreklilik gösterir ve yeni değerler ancak bu süreklilik içinde belli bir yere oturtulabilir."

ifadelerini ortaya koymuştur (Eliri, 2010: 298)

Avrupa'nın yeniliği öne çıkararak soyut resim anlayışı temelinde şekillenen modern Türk resim sanatının, geleneksel estetiği önemseyen halkın benimsemesi

sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Bu yüzden İstanbul'da yapılan ilk modern soyut sergisinde 20 ressam, konuyla ilgili halka çağrıda bulunmuşlar ve bildiride şu ifadelerle yer vermişlerdir; "Sizin yeni resmi yadırgayacağınızı sanmıyoruz. Yeni resmi yadırgayanlar, resmin yalnız bir tür benzetmeci olması gerektiğine karar kılmış olanlardır. Halbuki Karagözü, yazmayı, kilim nakışlarının türlü türküsünü bilen sizler, resmin her çeşidini anlayacak, sevecek kadar zengin bir mirasçılarısınız" (Tansuğ'dan aktaran, Karaduman, 2001: 20). Bu ifadelerde aslında soyut resmin halk tarafından kabul edilmesiyle ilgili duydukları kaygıyı, geleneksel biçim dünyasına çağdaş sanat dünyasını göstererek ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır.

Modern Türk resim anlayışında ortaya çıktığından itibaren, geleneksel şekilleri modern bir çizgiyle tekrar sunmak bulunmaktadır. Fakat bu düşünce belirli bir dönem yetersiz görülünce ressamlar bir dönem gelenekseli tamamen bir tarafa bırakıp Batı resim anlayışını temel almışlardır. Çünkü eski dönemde kullanılan süslemeler, bezemeler ve motifleri soyut bir bakış açısıyla, yalnızca biçimsel şekilde tuvallerine aktarmış olan ressamlar o dönemde eleştirilerden nasibini almıştır. Halk sanatıyla modern Türk resminin arasında bulunan ilişkiyi daha çok yaşamsallık, kaynaştırma ve bunun sonucunda senteze dayandıran Bedri Rahmi Eyüboğlu tarafından yapılmış olan resimlerde geleneksel formların yeni bir bakış açısıyla başka bir şekilde biçimlendirilmiş olduğu dikkati çekmektedir.

Endüstrinin öne çıktığı dönemde, Avrupalı ressamların arasında hızlı bir şekilde yaygın hale gelen modern ve postmodern "özgün" ve "özgür" eğilimlerin bir sonucu olarak "yeni akımlar" şeklinde aranan çıkışın ve arayışların önemli seviyede Uzakdoğu ve Ortadoğu yerel ve geleneksel sanat motifleri arasında son bulduğu ifade edilmektedir. Bilhassa soyut resmin temelini Doğu'nun mistik havası, motifleri, şekilleri, stili ve bakış açısı oluşturduğu için Batı'nın resim sanatında yüzey araştırmasında bulunan pek çok ressamında Doğu'da ki geleneksel ve yerel kültürleri incelemiş oldukları ve çalışmalarının tasarımı esnasında bunlardan faydalandıkları pek çok örnekle ortaya koyulmaktadır. Hatta bunların arasında en fazla dikkati çekenlerden biri de Paul Klee'nin resmidir. Dolayısıyla modern soyut Türk resminin de Osmanlı mimarisindeki nebati motifleri kullanması ve bunların harmanlamasıyla soyut resimde yeni bir çığır açılmış olması tesadüf değildir. Geleneksel temellerin soyut resimde kullanılması Türkiye'den önce Batı'da görülmüş olup zaman içerisinde Türk ressamların da kendi geleneksel formlarını temel alması artış göstermiştir (Bal, 2010).

Geçmişten günümüze modern soyut resimde pek çok ressamın nebati motifleri kullandığı dikkati çekmektedir. Özellikle bunun en öne çıkan örneğini en yakın tarihte kendi Yüksek Lisans tez çalışmasında gösteren Tuğçe Diri (2019), modern soyut resmi alanında bulunan resimlerinde, geleneksel değerleri ön plana çıkarmaktadır. Özellikle de Türk-İslam kültürü, doğayı ve insanı öznel

yorumlardan uzak tanıyabilme gereksiniminin ötesinde onu temsilini yapmış olduğu soyut manaya yöneltmesi esnasında çeşitli sanat pratiklerini de geliştirme imkânı bulmuştur. Söz konusu pratikleri uygulama esnasında titizlik ve sabırla çalışmış olan Tuğçe Diri'nin temelde bundan beslenmiştir. Resimlerinin temelini geleneksel tezhip sanatı oluşturan Diri, resimlerinde doğayı tasarlarken motif temelli öğeleri kullanmakla beraber doğayı kendi gerçekliğinin dışında sembolik bir şekilde ele almaktadır. Tuvallerinde ana form olarak Osmanlı mimarisinde kullanılan nebati motifleri alarak, soyut zeminlerin üzerinde anlık bir refleksle geçirip, kültürel alt yapının somutlaştırılmasına adeta bir örnek oluşturmaktadır.

SONUÇ

Belirli bir coğrafyanın parçası şeklinde gelişmiş olan tarihi birikim bugünün yaşamını aydınlık hale getirdiği için oldukça anlamlı görülmektedir. Türk toplumunun kendisinin tarihi süreçlerinin içerisinde oluşturmuş olduğu geleneksel sanatlar, hem Türk kültürü ve sanatsal bakış açısının ifade edilmesi açısından oldukça önemlidir. Toplumsal yapı şartları içerisinde gerçekleştirilen sanat eserleri, özel bir sentezle, belirli yapı stillerine, resim konularına, malzemelere ve motiflere dönüşmektedir. Osmanlı mimarisinde kullanılan Nebati motifler tam da böyle bir konuma sahiptir.

Mimari içerisinde öne çıkan ve çeşitli tipleri, tarzları olan nebati motifler zaman içerisinde soyut Türk resmine girmeye başlamıştır. Nebati yani diğer bir ifadeyle bitkisel temaları içeren bu motifler, Osmanlı mimari eserlerinde özellikle bir döneme damgasını vurmuş olup pek çok mimari eserde karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber yalnızca mimari alanda değil tezhip ve hat gibi Osmanlı dönemi sanatsal eserlerinde de nebati motiflere rastlamak mümkündür.

Türk resim anlayışı Cumhuriyet'in de ilanıyla modernleşme yoluna gitmiştir. Modernleşme adı altında ilk olarak Avrupa'ya giden Batılı ressam, Batı tarzını benimseyip özellikle bir dönem geleneksel motiflerden uzaklaşmışlardır. Fakat zaman içerisinde Türkiye'de soyut resmin de gelişmesiyle modern eserlerde geleneksel temalar görülmeye ve adeta bir sentez oluşturmaya başlamıştır. Hatta günümüzde dahi pek çok soyut çalışmalar yapan ressam, nebati motifleri ve daha bunun gibi pek çok geleneksel öğeyi resimlerinde kullanmakta ve onlara yeni bir soluk getirmektedir.

KAYNAKÇA

Aslanapa, O. (2007). *Türk Sanatı*. 8. Baskı, Remzi Kitapevi.

Bal, A. (2010). *Geleneksel Türk Sanatlarının Batı Soyut Resim Sanatının Temellendirilmesindeki Rolü*. IV. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları

- Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 02-07 Kasım 2009, Kahire, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araş. Mer. Yayını, Bildiriler Kitabı.
- Bırol, İ. A., ve Derman, Ç. (2004). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.
- Bulut, M. (1994). *İnce Minareli Medresenin Portal Minare ve Kubbesindeki Dekoratif Süsler*, S. Ü. Eğt. Fak. Resim-iş Eğt. Böl. Bitirme Tezi, Konya.
- Çalıköğlü, L. (2008). *Çağdaş sanat konuşmaları. 3, 90'lı yıllarda Türkiye'de çağdaş sanat*. Yapı Kredi Yayınları.
- Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı mimarisinde süsleme, I Erken Devir (1300-1453)*. Kültür Bakanlığı.
- Duben, İ. (2007). *Türk resmi ve eleştirisi: 1880-1950*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Eliri, İ. (2010). *Çağdaş Türk Resim Sanatının Gelişimine Etki Eden Faktörler*. IV. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 02-07 Kasım 2009, Kahire: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araş. Mer.Yayını, Bildiriler Kitabı.
- Gültekin, G. (1992). *Batı anlayışında Türk resim sanatı*. Ziraat Bankası.
- Güney, Z., N. (2002). *Osmanlı Süsleme Sanatı*. SFN Ltd. Şti. Yayıncılık.
- Gürsu, N. (1988). *Türk dokumacılık sanatı: Çağlar boyu desenler*. Redhouse Yayınları.
- Karaduman, A. (2001). *Çağdaş Türk Resminin Geleneksel Estetik ve Biçim Anlayışıyla Olan İlişkisi Bağlamında Resimde İstif Sorunu*. D.E.Ü G.S.F Resim Böl. Lisans Tezi, İzmir.
- Kayapınar, U. (2013). *Soyut Ekspresyonizm – Otomatizm İlişkisi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı Basılmamış Sanatta Yeretlik Eser Metni, İstanbul.
- Tansuğ, S. (1986). *Çağdaş Türk sanatı*. Remzi Kitabevi.
- Turani, A. (1999). *Çağdaş sanat felsefesi*. Remzi Kitabevi.

**Les Miracles Dans L'islam Comme Preuve De La Mission
Prophétique ¹**

Mustafa CAN

Maître Assist., Université d'Istanbul,
Faculté de Théologie, Département des Sciences Islamiques Fondamentales
mustafacan62@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6219-1971>

Résumé

Dans cet article, nous avons abordé la problématique du miracle en traitant sa définition, sa possibilité, sa place et son importance dans la preuve de la mission prophétique. Aussi, nous avons abordé très spécifiquement les miracles attribués à Muḥammad. Toutes ces questions sont abordées sous la forme d'objections et de réponses à celles-ci. Il est possible de résumer les objections comme suit: il est impossible pour les prophètes de manifester des actions surnaturelles. En fait, un miracle est une chose que l'esprit humain ne peut accepter. De plus, les miracles ne sont pas différents des événements magiques. Il est possible de montrer de nombreux événements extraordinaires sous l'effet de diverses drogues, etc. Les miracles sont appelés miracles parce qu'ils se produisent rarement. On ne les appellerait pas des miracles s'ils s'étaient produits plus souvent. Concernant l'aspect unique du Coran, tout un chacun pouvait à cette époque produire un texte de cette ampleur. Cependant, leurs guerres ont empêché les Arabes de produire un équivalent du Coran. Les réponses données à ces objections se résument comme suit : les prétentions des prophètes, leurs livres et les miracles sont en harmonie ; ils ne se contredisent pas. Même si des miracles furent réalisés par les prophètes, ils ne sont en réalité que le produit de la création d'Allah. De plus, les miracles ne se réalisèrent pas de manière secrète, mais ils se réalisèrent sous le témoignage de nombreuses personnes. Le Coran est le plus grand miracle de Muhammad. Le Coran lui-même conteste les affirmations selon lesquelles il s'agit d'une œuvre humaine. Allah a soutenu chaque prophète avec un miracle en lien avec l'art le plus évolué de l'époque. La syntaxe parfaite du Coran, l'intégrité stylistique, les informations sur le passé et le futur, et leurs réalisations prouvent que le Coran est une révélation d'Allah.

¹ Date d'arrivée des articles / Date d'acceptation: 15.07.2021 / 19.08.2021
Informations sur les citations: Can, M. (2021). Les Miracles Dans L'islam Comme Preuve De La Mission Prophétique. *Journal des Sciences Sociales de l'Université Kahramanmaraş Sutcu Imam*, 18(2), 909-939. DOI: 10.33437/ksusbd.972149

Mots clés: Prophètes, Prophétisme, Miracles, Muhammad, Coran.

Peygamberliğin Delili Olarak Mucizeler

Öz

Bu makalede, tanımı, imkanı, peygamberliği ispattaki yeri ve önemi bakımından mucize meselesi ele alınmaktadır. Ayrıca, Hz. Muhammed'in Kur'an mucizesi özel olarak işlenmektedir. Tüm bu konulara, değişik zamanlarda ve farklı açılardan yapılan itirazlar ve onlara verilen cevaplar şeklinde yer verilmektedir. Mucizeler hakkında yapılan itirazları şu şekilde özetlemek mümkündür: Beşer olan peygamberlerin olağanüstü şeyler göstermeleri imkansızdır. Aslında mucize insan aklının kabul etmeyeceği bir şeydir, dolayısıyla peygamberliği ispat edemez. Üstelik mucizenin sihir benzeri hadiselerden farkı yoktur. Farklı ilaç vb. etkilerle birçok olağanüstü hadise göstermek mümkündür. Şu da var ki, mucize denen şeyler nadiren değil de sıklıkla gerçekleşirdi onlara mucize denmeyecekti. Herkes Kur'an'ın bir benzerini ortaya koyabilir. Yaptıkları savaşlar Arapların Kur'an'ın benzerini yapmalarını engellemiştir. Bu itirazlara verilen cevaplar ise özetle şöyledir: Peygamberlerin iddialarıyla kitapları ve mucizeleri uyum halindedir. Birbirleri ile çelişmez. Mucizeler peygamberlerin elinde cereyan etseler de, Allah'ın yaratması ile meydana gelmişlerdir. Üstelik gizlice değil çok sayıda insanın tanıklığı ile cereyan etmişlerdir. Kur'an Hz. Muhammed'in en büyük mucizesidir. Bizzat Kur'an ayetleri onun bir insan eseri olduğu iddialarına karşı meydan okumaktadır. Allah her peygamberi çağın en yaygın ve en çok gelişmiş konularına dair mucizelerle desteklemiştir. Mükemmel söz dizimi, üslup bütünlüğü, geçmiş ve gelecekte haber vermesi ve geleceğe dair haberlerin gerçeğe dönüşmesi Kur'an'ın Allah'tan bir vahiy olduğunu ispat etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Peygamber, Peygamberlik, Mucizeler, Hz. Muhammed, Kur'an-ı Kerim.

PROLOGUE

Croire aux prophètes et aux messagers s'inscrit au nombre des fondements de la foi musulmane. Et ces fondements sont étroitement liés les uns aux autres et ne se séparent jamais: "Le Messager a cru en ce qu'on a fait descendre vers lui venant de son Seigneur, et aussi les croyants; tous ont cru en Allah, en Ses anges, à Ses livres et en Ses messagers (en disant); 'Nous ne faisons aucune distinction entre Ses messagers'. Et ils ont dit: 'Nous avons entendu et obéi. Seigneur, nous implorons Ton pardon. C'est à Toi que sera le retour'". (Coran, 2/285). Et surtout entre la croyance en Allah et aux prophètes il y a une grande relation incassable;

comme le déclare Allah dans un verset du Coran: "Et ceux qui croient en Allah et en Ses messagers et qui ne font de différence entre ces derniers, voilà ceux à qui Il donnera leurs récompenses. Et Allah est Pardonneur et Miséricordieux ». (Coran, 4/152). Comme on peut le voir, la croyance aux prophètes est un principe de foi très important. Ce principe est étroitement lié à la foi en Allah et ils ne sont jamais séparés.

Au cours de cet article nous avons traité des miracles comme preuve de la mission prophétique. Bien que ce soit le but principal, les définitions faites pour le miracle, les caractéristiques du miracle, la comparaison du miracle avec d'autres événements extraordinaires ont été discutés. Du début à la fin, le sujet a été traité sous la forme d'objections et d'opinions différentes exprimées par des personnes et des écoles non islamiques et musulmanes et les réponses à celles-ci.

Bien que ce sujet ait été étudié tout au long de l'histoire de la pensée islamique, il s'agit de la première étude en Turquie en français.

Comme sources utilisées, on peut citer principalement des ouvrages classiques arabes, quelques commentaires du Coran et quelques ouvrages français et turcs réalisés à l'époque moderne sur ce sujet.

Dans cet article, différentes éditions de certains livres ont été citées comme référence. Dans ces cas, les noms des éditeurs ont été précisés dans "la bibliographie" en fin de l'article.

LE MIRACLE

Définition du Miracle

Les personnes ayant rencontré l'appel des prophètes leur demandèrent de montrer des signes, appelés *muġiza* (miracle), dépassant les lois de la nature afin de tester leur véracité. Étymologiquement *Al-muġiza* signifie "ce qui rend incapable et impuissant" (Al-Bagdādi, 1928: 170 ; Bulut, 2005: 350). Dans la terminologie islamique, il signifie "un incident extraordinaire qui se produit dans le but de prouver qu'une personne est le messager d'Allah, tout en manifestant une revendication prophétique, afin d'inviter les gens à la bonté et à la félicité. (Al-Şābūnī, 2020: 47-48; Al-Ġurġānī, Ta'rifāt: 219; Topaloglu – Çelebi, 2010: 219). De son côté, Abū Mansūr al-Māturīdī décrit le miracle comme "l'événement se produisant par un prophète sans pouvoir être réalisé par voie d'apprentissage". (Māturīdī, 2003: 289-290). Il faut ajouter que le miracle peut se produire à la demande ou à l'insu des interlocuteurs. Une autre définition expose le miracle comme étant un événement que le commun des mortels ne peut produire. Bien qu'il existe des mots dérivés de la racine 'a-ġ-z dans le Coran, ils ne sont pas utilisés pour définir les miracles tels que nous les connaissons. A la place, le mot

āya, au pluriel *āyāt* (signe, indice, leçon) est principalement utilisé (cf. Coran, 3/49-50; 10/20, 75; 20/22-23). En dehors de cela, les mots suivants sont également utilisés : *bayyina* (preuve évidente; cf. Coran, 2/87, 97, 211; 7/73; 11/17; 28/36; 61/6), *burhān* (argument, preuve; cf. Coran, 28/32; 4/174; 21/24), *sulṭān* (autorité, mais ici dans le sens « preuve » ; cf. Coran, 4/153; 14/10 ; 23/45) et *furqān* (critère, discernement ; cf. Coran, 2/53; 21/48). (Al-Māwardī, 1988: 43; Al-Tahānawī, 1988: 975-976; Bulut, 2005: 350; Al-Ġazā'irī, 1992: 443-444; Can, 1997: 192).

Les Caractéristiques Essentielles des Miracles

Les miracles ont certaines propriétés dont voici les plus importantes :

a) Bien que les miracles soient réalisés par les prophètes, en réalité, ils sont des faits appartenant complètement à Allah. Qu'ils soient de nature matérielle ou spirituelle, le résultat ne change pas. Car, les prophètes ne sont que des hommes. Ils ne peuvent outrepasser ni les lois physiques ni les lois de la raison. C'est Allah seul qui le peut, quand Il le veut, et qui, ce faisant, atteste et confirme l'origine divine des messages que les prophètes sont chargés de transmettre à l'humanité (Hamidullah, 1998: 124). Allah accorde Ses lettres de créance à qui Il veut, sous la forme qu'Il veut et de la manière qu'Il juge la plus appropriée à la persuasion des hommes selon la période de l'histoire et selon l'âge de l'humanité (Draz, 2003 : 63).

Ainsi, ce n'est pas Moïse qui transforma son bâton en un serpent vivant, puisqu'il en fut lui-même le premier stupéfait. Ce n'est pas non plus Jésus qui ressuscita les morts. Il ne fut que l'instrument de leur résurrection par la volonté de son Seigneur (Coran, 3/49).

Il en va exactement de même pour Muhammad lorsqu'il déclinait les sollicitations païennes. Son refus, par lequel il démontrait son impuissance personnelle, avait déjà été exprimé à propos du texte coranique. Ce n'était pas lui, Muhammad, qui rédigeait le Livre. C'était « l'Esprit fidèle », l'archange Gabriel qui, sur l'ordre d'Allah, le faisait descendre du ciel et le déposait dans son cœur pour qu'il serve de guide et de bonne nouvelle à ceux qui croient : «Dis; quiconque est ennemi de Gabriel doit connaître que c'est lui qui, avec la permission d'Allah, a fait descendre sur ton cœur cette révélation qui déclare véridiques les messages antérieurs et qui sert aux croyants de guide et d'heureuse annonce.» (Coran, 2/97; Draz, 2001: 61-62).

Les miracles, quels qu'ils soient, dépassent les capacités humaines. Car, ce sont des événements dépassant et renversant les lois de la nature ; donc, seul celui qui les a posés peut les changer. «Dis : je ne suis qu'un être humain comme vous. Il m'a été révélé que votre Dieu est un Dieu Unique. Que celui qui espère donc

rencontrer son Seigneur, qu'il fasse de bonnes actions et qu'il n'associe dans son adoration aucun autre à son Seigneur» (Coran, 18/30).

Le Coran insiste dans ce verset sur la nature humaine du prophète par l'utilisation du terme arabe '*innama*' traduit par « je ne suis qu'un. » qui exprime son exclusivité humaine et exclut tout ce qui est contraire à sa nature humaine (Al-Ṭantāwī, 1996: 211). En résumé, les miracles sont des actes émanant d'Allah.

b) Par ailleurs, les miracles peuvent se produire conformément à l'affirmation des prophètes ou à la demande de leurs interlocuteurs. Les miracles ne contredisent jamais les prophètes dont beaucoup d'exemples sont relatés dans le Coran. Ajoutons que les messagers n'ont jamais échoué à divulguer au grand jour un miracle (Al-Ġuwaynī, 2010: 256).

c) Les miracles furent réalisés non pas avant la revendication prophétique, mais conjointement à celle-ci et d'une manière qui confirme cette affirmation. Sinon, il serait possible pour n'importe qui d'affirmer des éléments similaires et la revendication prophétique ne serait pas crédible (Al-Baġdādī, 1928: 170-171; Al-Māwardī, 1988: 41; Al-Ġuwaynī, 2010: 254-255).

Les spécificités des miracles peuvent également être considérées comme leurs conditions.

Les Sortes de Miracles

Les érudits musulmans classèrent les miracles de la manière qui suit : les miracles sensibles, les miracles informatifs et les miracles instructifs.²

Les miracles sensibles

Les miracles sensibles, en d'autres termes, les miracles tangibles, sont ceux qui s'adressent aux cinq sens de l'homme, et sont des faits renversant les lois établies par ordre d'Allah. (Bulut, 2016: 35-37). Ce genre de miracles se sont réalisés non seulement à la demande des prophètes ou de leurs interlocuteurs, mais aussi directement par la volonté d'Allah sans aucune demande. En effet, il s'en est réalisé, considérablement, ceci, pour raffermir la conviction des croyants et augmenter la mécréance des infidèles obstinés.

² Nūr al-Dīn al-Şābūnī, d'autre part, a divisé les miracles en trois, mais d'un autre point de vue: Miracles sensibles, miracles rationnels et miracles informatifs; al-Bidāya, p. 48-54; pour diverses classifications des miracles, voir Ibn al-Fūrak, Abū Bakr Muḥammad b. al-Ḥasan, Mujarrad Māqālāt al-Aṣṣārī, p. 178; Al-Baġdādī, Abdalqāhir b. Ṭāhir, Uṣul al-Dīn, p. 171-172; al-Māwardī, A'lām al-nubuwwa, p. 42-44. H. I. Bulut, Nübüvvetin İspatında Mucize, p. 35-43.

Certains de ces miracles ont pour but d'orienter et de guider les gens vers le droit chemin et d'exterminer les autres. Comme exemple de ceux qui eurent pour but d'orienter les gens, on peut évoquer le fait qu'Abraham n'avait pas été brûlé au milieu d'un grand feu dans lequel il avait été jeté par Namrud. On peut également se rappeler de Moïse, dont le bâton s'était transformé en serpent et avait ainsi étouffé la magie des magiciens devant eux et Pharaon, ou encore de sa main droite qui brillait miraculeusement (Coran, 7/104-109; Hamidullah, 1998: 124).

Jésus, fils de Marie qui avait évoqué Allah à la demande des Apôtres, fit descendre une table pleine de nourritures ; il parla également dans le berceau en disant qu'il allait recevoir un livre d'Allah et qu'il allait être élu comme prophète : « Marie fit alors un signe vers le bébé (Jésus). — Ils dirent, alors : Comment parlerons-nous à un bébé au berceau? Mais [le bébé] dit : Je suis vraiment le serviteur d'Allah. Il m'a donné le Livre, et désigné prophète. Où que je sois, Il m'a fait béni ; et Il m'a ordonné de pratiquer la prière et l'aumône, ma vie durant ; ainsi que d'être bon envers ma mère. Il ne m'a fait ni violent ni malheureux. Et paix sur moi le jour où je naquis, le jour où je mourrai, et le jour où je serai ressuscité comme vivant !» (Coran, 19/29-34).

Jésus, encore, anima un oiseau qu'il avait fabriqué de boue, il guérit les aveugles de naissance et les lépreux, et il ranima les morts. (Coran, 3/49). Malgré cela, certains renièrent les prophètes, les méprisèrent et les opprimèrent ; plus encore, ils demandèrent aux prophètes des miracles supplémentaires pouvant justifier leurs affirmations, mais pouvant également causer, par là même, leur perte. Par exemple ; Allah a fait périr le peuple de Loth par une pluie de pierres, (Coran, 7/83-84; 11/82-83) ainsi que Pharaon et son armée qui périrent par le miracle de l'ouverture de la mer rouge (Coran, 9/90; 26/65-66).

Les miracles sensibles liés aux prophètes précédents sont fréquemment mentionnés dans le Coran. Cependant, aucune mention de tels miracles à propos de Muhammad y existe. Quand de tels miracles lui sont demandés, (Coran, 13/27; 17/90-93; 29/50-51) l'attention fut attirée sur le fonctionnement de l'ordre dans l'univers et le Coran dans son ensemble. En voici deux exemples : « Ne leur suffit-il pas que Nous ayons fait descendre sur toi le Livre et qu'il leur soit récité ? Il y a assurément là une miséricorde et un rappel pour des gens qui croient.» (Coran, 29/51). « Nous leur montrerons Nos signes dans l'univers et en eux-mêmes, jusqu'à ce qu'il leur devienne évident que c'est cela (le Coran), la Vérité. Ne suffit-il pas que ton Seigneur soit témoin de toute chose ?» (Coran, 41/53; 4/82; 7/185). En plus de ces versets, la négation des miracles par les peuples (ummas) précédents est citée à titre d'exemple. En effet, un verset dit : «Ce qui nous empêche d'envoyer des miracles, c'est que les précédents les ont refusés. Nous avons donné la chamelle aux habitants de Tamūd comme un miracle clair et ils la

M.Can Les Miracles Dans L'Islam Comme Preuve De La Mission...

tuèrent injustement. Du reste, nous n'envoyons les miracles qu'à titre de menace.» (Coran, 17/59).

Cependant, certains événements qui eurent lieu pendant la période de Muhammad furent considérés comme des miracles sensibles pour lui. Par exemple; des anges aidant l'armée musulmane dans des batailles telles que Badr, Ḥunayn et Ḥandaq (Coran, 3/124-125; 8/9-10), la scission de la lune en deux (Coran, 55/1).

Bien que le Coran n'en fasse aucune mention, les érudits du Kalam incluent de nombreux miracles sensibles dans leurs ouvrages en se référant aux livres de hadiths et aux livres de biographie (Al-Ṣābūnī, 2020: 50-51; Ībn al-Humām, 1979: 205-206; v. aussi, Al-Māturīdī, 2003: 317-319).

Les objections faites sur les miracles sensibles, les différents avis sur cette question et les réponses apportées seront discutés plus loin dans les sections correspondantes.

Les Miracles Informatifs

Les miracles informatifs consistent en des nouvelles que les prophètes ou les messagers d'Allah transpirent à leurs peuples en se référant uniquement à la révélation qu'ils reçurent par l'intermédiaire de l'ange ou directement d'Allah sans jamais recourir ni au présage, ni à l'augure ou ni à autre chose de similaire. Par exemple, Jésus informait les gens de ce qu'ils mangeraient et conserveraient chez eux, (Coran, 3/49) de même que Muhammad racontait des événements produits entre les prophètes antérieurs et leurs peuples en détail, et ce, devant les savants chrétiens et juifs.³ Il leur prédisait que les Romains (Byzantins) allaient vaincre les Perses dans moins de dix ans, et que le pouvoir de l'empereur de la Perse serait anéanti, mais aussi que l'expansion de l'Islam allait avoir lieu dans peu de temps, etc.. Et tout ce qu'il prédit se réalisa dans le vivant même de ceux qui les ont entendus. En voici un exemple : «Les Roum ont eu le dessous ; dans le pays voisin, alors qu'ils auront le dessus après avoir eu le dessous, dans moins de dix ans.»⁴

³ Il en existe d'innombrables exemples dans le Coran ; voir comme exemple; 5/110-119; 7/103-156 ; 10/75-93 ; 12/4-101; 19/16-34, 41-55 ; 38/17-39.

⁴ Le Coran, 30/1-4. (Les Roum, les Romains, désignent ici les Byzantins. Nous avons là une allusion à leur défaite par les Perses, la prédiction de leur victoire sur l'emplacement de Ninive en 627. On préférerait les chrétiens aux adorateurs de feu. Dans le pays voisin, littéralement, la terre la plus proche, car l'empire byzantin avait des frontières communes avec l'Arabie, à cette époque-là.)

Les miracles instructifs

Selon toute vraisemblance, la preuve la plus forte et la plus efficace des prophètes est le miracle instructif. En effet, les prophètes indiquèrent à l'humanité les voies du bonheur de ce monde et de l'au-delà par les instructions et les informations dans presque tous les domaines concernant l'univers, l'individu et la société. Les personnes douées d'objectivité n'ont jamais trouvé cette situation étrange et les Prophètes ont même reçu des réactions positives.

Tout ce que les prophètes ont enseigné aux gens peut se résumer en deux concepts de base : la sagesse (al-ḥikma) et la guidée, (al-hidāya, la voie à suivre l'inspiration qui pousse dans la voie du salut, la direction vers le droit chemin). En effet, Allah ordonna les Prophète d'appeler leurs peuples respectifs vers le droit chemin et dit avoir accordé aux prophètes al-ḥikma (la sagesse) et al-hidāya (la guidée). En voici quelques versets du Coran:

«Allah a très certainement fait une faveur aux croyants lorsqu'Il a envoyé chez eux un messenger choisi parmi eux-mêmes, qui leur récite Ses versets, les purifie et leur enseigne le Livre et le Sagesse, bien qu'ils fussent auparavant dans un égarement évident.» (Coran, 3/164).

Résumé des anciens livre divins, le Coran attire l'attention sur la création de l'univers et explique les étapes de sa création. Il évoque la rotation de la terre et son rôle dans la vie humaine, en cela qu'elle rend possible les différents climats et les différentes saisons. De même, le Coran évoque la pluie en tant que source de vie, en cela qu'elle permet de faire pousser toutes sortes de plantes du sol, ou encore l'atmosphère comme un plafond qui protège la planète des dangers spatiaux (Coran, 4/82, 174; 7/185; 11/17; 29/51; 41/53).

Par conséquent, le Coran, en révélant ces informations, dont certaines sont à peine étudiées et découvertes, invite à la réflexion, et à la connaissance de Dieu l'Unique, le Tout-Puissant (Coran, 10/5, 67 ; 6/95-99).

Sur ce point précis, il convient de citer d'autres versets du Coran :

«Et Nous avons désigné le ciel comme un toit sûr. Ceux-ci cependant n'ont qu'indifférence pour ses merveilles.» (Coran, 21/32).

«Certes, dans la création des cieus et de la terre, dans l'alternance de la nuit et du jour, dans le navire qui vogue en mer chargé de choses profitables aux gens, dans l'eau qu'Allah fait descendre du ciel, par laquelle Il rend la vie à la terre une fois morte et y répand des bêtes de toute espèce, dans la variation des vents, et dans les nuages soumis entre le ciel et la terre, en tout cela il y a des signes, pour un peuple qui raisonne.» (Coran, 2/164).

M.Can Les Miracles Dans L'Islam Comme Preuve De La Mission...

«Et Nous avons placé des montagnes fermes dans la terre, afin qu'elle ne s'ébranle pas en les [entraînant]; et Nous y avons placé des défilés servant de chemins afin qu'ils se guident.» (Coran, 21/31).

«Et sur la terre il y a des parcelles voisines les unes des autres, des jardins (plantés) des vignes, des céréales et des palmiers, en touffes ou espacés, arrosés de la même eau, cependant Nous les rendons supérieurs les uns des autres quant au goût. Voilà bien là des preuves pour des gens qui raisonnent.» (Coran, 13/4).

«C'est Lui qui a fait du soleil une clarté et de la lune une lumière, et Il en a déterminé les phases afin que vous sachiez le nombre des années et le calcul [du temps]. Allah n'a créé cela qu'en toute vérité. Il expose les signes pour les gens qui savent.» (Coran, 10/5).

Les prophètes ont aussi apporté des connaissances nécessaires aux relations individuelles et sociales. Nous en mentionnerons ici quelques caractéristiques et citerons quelques versets du Coran : être honnête, vivre avec des gens honnêtes (Coran, 9/119), s'opposer à la tyrannie (Coran, 11/112-113), donner du retard au débiteur et abandonner les dettes, le cas échéant (Coran, 2/280), être équitable dans le commerce et la négociation (Coran, 11/84-86), etc.

Bien naturellement, pour être vertueux et heureux, il faut aussi connaître le bien et le mal. En effet, les prophètes l'ont enseigné aussi à l'humanité. Voici quelques versets du Coran à travers les récits de quelques prophètes:

«[Šu'ayb dit à son peuple:] Faites pleine la mesure, et ne soyez pas des tricheurs. Et pesez à balance droite. Et ne rognez pas sur les choses des gens, et ne commettez pas de désordre sur terre, en fauteurs de désordre.» (Coran, 26/181-183).

«Malheurs aux fraudeurs, qui lorsqu'ils reçoivent, exigent pleine mesure, et lorsqu'eux-mêmes leur mesurent ou pèsent pour les autres, trichent !» (Coran, 83/1-3).

«Et ne détourne pas ton visage des hommes, et ne foule pas la terre avec arrogance ; car Allah n'aime pas le présomptueux plein de gloriole. Sois modeste dans ta démarche, et baisse ta voix, car, la plus détestée des voix, c'est bien la voix des ânes.» (Coran, 31/18-19).

«Hô les gens ! Nous vous avons créés d'un mâle et d'une femelle, et vous avons désignés en nations et tribus, pour que vous vous entre-connaissiez. Oui, le plus noble d'entre vous, auprès d'Allah, c'est le plus pieux de vous.» (Coran, 49/13).

Cette classification concernant les miracles est celle qui est faite selon les types des miracles. Ils ont été classés également en fonction de leurs buts, en fonction de leur conformité aux lois de la nature, en fonction des demandes de miracles des interlocuteurs, de leur nature de défi, de leur merveille et de leur capacité à être ou non au pouvoir des êtres humains. Par exemple, des miracles selon leur but; ils ont été divisés en miracles de destruction, miracles d'aide, miracles de gratification et miracles de guidage. (Pour toutes ces classifications et les informations détaillées, voir, Bulut, 2016: 35-53).

QUELQUES EVENEMENTS EXTRAORDINAIRES

MAGIE (*SIHR*)

Définition de Magie

Magie (*sihr*), signifie dans le dictionnaire, sorcellerie, tromperie, cas secret dont est inconnue la source, etc. Dans la terminologie, il signifie « rendre des événements différents des lois naturelles par l'hypnose et par la tromperie » (Abu al-Baqa, 2012: 428-429; Al-Isfahanī, 2001: 231-232; M. Ismail, 1998: 235; Tahanawi, 1988: 648).

En effet, la magie n'a pas été comptée parmi les phénomènes surnaturels, car c'est une vertu éducative (Can, 1997: 198).

Dans le Coran, on mentionne le mot « magie » sous plusieurs formes et on considère illicite d'y avoir recours définitivement (Coran, 2/102; Tahanawi, 1988: 638).

Les sortes de magie

De nombreuses classifications furent établies sur les différents types de magie (voir: Çelebi, 2005: 170-171 ; Bulut, 2016: 92). Par exemple, certains savants la divisèrent en deux selon qu'elle ait un effet ou non. (Bulut, 2016: 92). Dans certaines sources, la magie est divisée en trois : la magie des Égyptiens, la magie babylonienne et la magie faite en soufflant des nœuds. (Çelebi, 2005 : 170-171).

Les savants musulmans avancèrent également des points de vue différents sur la question de savoir si la magie a une vérité et un effet. Les érudits sunnites en sont venus à croire qu'elle a des effets sur les êtres humains et certaines substances. Comme preuve, ils citent le verset de la sourate *falaq*, évoquant le refuge en Allah contre le mal de ceux qui soufflent les nœuds. L'école Mutazilite, d'autre part, s'y est opposée avec la pensée que lorsque nous acceptons l'effet de la magie, le miracle, qui est la preuve la plus importante du prophétisme, peut être caduque (Bulut, 2016: 92-93).

Une des sortes de magie est réalisée par un tour de main ou par une manipulation; ce type-là consiste à tromper les sens; comme il est cité dans quelques versets concernant les magiciens de Pharaon: «Moïse dit [aux magiciens:] Jetez plutôt; et voilà que leurs cordes et leurs bâtons lui parurent ramper par l'effet de leur magie. Donc Moïse ressentit quelque peur en lui-même. Nous lui dîmes: N'ai pas peur, c'est toi qui auras le dessus. Jette ce qu'il y a dans ta main droite; dévorera ce qu'ils ont fabriqué. Ce qu'ils ont fabriqué n'est qu'une ruse de magicien, et le magicien ne réussit pas, où qu'il soit. Les magiciens se jetèrent prosternés, disant; nous avons foi en le Seigneur d'Aaron et de Moïse, alors Pharaon dit: Avez-vous cru en lui avant que je ne vous y autorise? C'est lui votre chef qui vous a enseigné la magie. Je vous ferai sûrement, couper mains et jambes opposées, et vous ferai crucifier aux troncs des palmiers, et vous saurez, avec certitude, qui de nous est le plus fort en châtiment et qui est le plus durable.» (Coran, 20/66-71).⁵

Une autre sorte de magie s'exerce à l'aide des djinns (génies). C'est ce qu'exercent les « spiritualistes ». Il y a une autre sorte qu'on exerce par la formation, l'exercice et la purification que l'esprit humain augmente en sensibilité et en conception, de manière à pénétrer dans quelques choses inconnues et ainsi influencer quelques êtres. Le magnétisme, l'hypnotisme et le fakirisme entrent dans cette catégorie. Une autre sorte de magie mêle des forces terrestres et des célestes afin de créer des talismans.

KARĀMA/CHARISME (la sagesse, la vénération, la parole ou l'opinion très juste)

Karāma signifie dans le dictionnaire, sagesse, générosité, honneur, considération, respect, etc. Comme terme religieux, on l'a défini comme « une situation, un cas ou une action noble qu'Allah accorde à Ses serviteurs non prophètes. » à la différence que le charisme n'a pas pour but de rendre incapable son interlocuteur, contrairement, au miracle. Comme autre différence avec le miracle, on peut dire qu'il ne s'agit pas d'une demande de la personne concernée ou de ses interlocuteurs (Al-Ġurġānī, Ta'rīfāt: 184; Uludağ et Yavuz, 2002: 265; Topaloglu et Çelebi, 2010: 182-183).

Ce mot n'apparaît pas sous la forme « karāma » dans le Coran, bien que d'autres mots de la même racine k-r-m soient employés (v. M. Fuad Abdalbaki, Mu'jam, l'article correspondant), comme par exemple, l'attribut « Al-Karīm » d'Allah. C'est un autre verset, qui permet aux savants musulmans de tirer la notion

⁵ Pour toutes sortes de magie cf. Al-Tahanawi, Keshshaf, p. 648-650.

de *karāma*, à savoir: «Ceux qui croient et qui restent pieux, il y a pour eux une bonne annonce en cette vie tout comme dans la vie ultime.» (Coran, 10/64).

Les interprètes du Coran considèrent « une bonne annonce » comme ce qu'Allah pourrait accorder à « ceux qui croient et restent pieux » de leurs vivants, et l'ont appelé *karāma*. Dans la littérature islamique, le charisme est également divisé en plusieurs catégories (Bulut, 2016: 83).

La plupart des savants musulmans acceptèrent l'existence des charismes. Ils fournirent des exemples à cet égard, tiré à la fois du Coran et des hadiths, mais le justifèrent également d'un point de vue rationnel. Mais la majorité de l'école Mutazilite s'y est opposée de peur de la confondre avec le miracle. Ceux qui reconnaissent l'existence du charisme ont répondu à cela et ont dit: 'Ce n'est pas vrai, car, le miracle se produit avec la revendication prophétique. Tandis que, il n'y a aucune revendication concernant les charismes (Bagdadi, 1928: 174-175; Sabuni, 2020: 55-56).

ISTIDRADJ (l'événement ou action surnaturels réalisé par les mécréants)

Linguistiquement, *istidrāğ* signifie à la fois l'augmentation et la diminution graduelle. Quant à son sens terminologique, on a appelé *istidradj*, les événements surnaturels qui se réalisent par la main d'un mécréant, d'un débauché ou d'un égaré. Ceci signifie seulement qu'Allah lui permet de le faire, et cela est limité à ce monde-ci. (Topaloglu – Çelebi, 2010: 165 ; Durmuş, 2001: 328). Dans le Coran, il y a quelques termes l'évoquant, dit-on, à savoir ; *kayd* (la tromperie, la ruse), *imhāl* (action de donner un délai, retarder), etc..

Selon le Coran, ceux qui se prennent d'orgueil suite aux grâces qu'on leur a accordées, et qui dépassent les limites, sans saisir le sens de ces grâces, qui ne lui sont accordées qu'à titre d'épreuve, ne sont rien d'autres que des perdants. En effet, le Prophète Muhammad, lors d'une occasion, avertissait ses compagnons et leur disait: «Si vous voyez quelqu'un d'égaré et de gâté en abondance (par l'octroi de grâces), sachez qu'il ne s'agit que d'un *istidrāğ*» Puis, il citait ce verset coranique: «Puis, quand ils eurent oublié ce qu'on leur avait rappelé, Nous leur ouvrîmes les portes de toutes choses, et lorsqu'ils eurent exulté de joie de ce qui leur était donné Nous les reprîmes soudain, et les voilà désespérés.» (Coran, 6/44; Ibn Hanbal, 1982: 4/145).

LES CARACTERISTIQUES DE LA MAGIE ET LES DIFFERENCES ENTRE LE MIRACLE ET LA MAGIE

Toutes les sortes de magies ont des caractéristiques plus ou moins communes, et celles-ci les distinguent des miracles:⁶

a) Tout d'abord, la magie est une chose acquise. Elle consiste à tromper le sens et à montrer les choses différentes de ce qu'elles sont réellement. La magie est un fait limité par le temps, l'espace et les moyens que les auteurs ne peuvent dépasser. En effet, elle ne se produit pas conformément à une sollicitation ; elle n'est qu'une chose que les magiciens peuvent réaliser par les moyens dont ils disposent à un moment donné et dans un espace limité (Māturīdī, 2003: 292).

On ne peut aucunement admettre la magie comme un miracle. Car, les miracles ne s'accomplissent que par la volonté et l'ordre d'Allah, et conformément soit à la sollicitation des interlocuteurs soit à la menace des prophètes. Les miracles dépassent donc, les dispositions humaines.

b) Il y a une autre vérité sur les miracles: Allah a fait don à presque chaque prophète d'une capacité ou d'un talent miraculeux laissant bouches bées les plus grands experts de chaque époque. Si on examine les miracles de quelques prophètes mentionnés le plus souvent dans le Coran on constate bien cette vérité. Par exemple, le prophète Moïse vaincu les magiciens les plus célèbres de son époque, (Coran, 22/56-73), de même, Jésus Christ, fils de Marie guérit les aveugles de naissance et les lépreux, et ranima les morts (Coran, 3/49, 5/110). Quant à l'époque de Muhammad, la littérature, surtout orale, représentait l'occupation majeure des gens. A ce titre, le Coran fut annoncé à cette époque-là par un analphabète, de sorte que des personnes doué d'objectivité et loin de tout préjugés admirent qu'il ne s'agissait pas d'une œuvre humaine. « Et avant cela, tu ne récitais aucun livre et tu n'en écrivais aucun de tes propres mains. Alors, les gens du faux auraient certainement eu du soupçon ». (Coran, 29/48).

d) Il est également déclaré que l'origine de la magie est céleste, mais que les gens oublièrent cette origine. Toutefois ils poursuivirent son enseignement pensant à une origine terrestre. En conséquence, la profession de magicien est devenue une profession banalisée (Al-Māturīdī, 2003: 292).

⁶ Pour toutes les caractéristiques et les différences plus détaillées entre le miracle et la magie, voir; al-Māturīdī, *al-Tawhīd*, p. 292; Ibn Fūrak, *Muğarrad Māqālāt Al-Aš'arī*, p. 177-178; Abu al-Mu'īn al-Nasafī, *al-Tabšira*, (éd. C. Salamé), p. 40-42; al-Mawardī, *A'fām al-Nubuwwa*, p. 35-37; M. Can, *Maturidi'de Nübüvvet*, 196-202; H. İ. Bulut, *Nübüvvetin İspatında Mucize*, p. 94-95.

e) Selon le Coran, les Juifs affirmèrent que Salomon eut atteint son royaume par la magie, mais le diable les trompa. Selon une source, les choses données à deux anges nommés Harut et Marut étaient en fait de beaux mots. Mais sous l'influence de Satan, la magie et les mensonges se sont mêlés à eux et leurs originaux ont été falsifiés. Par conséquent, les gens qui sont venus après lui ont commencé à apprendre les uns des autres, non pas les beaux mots mais la forme déformée de la magie (Al-Māturīdī, 2005: I/188-190).

La divination/*kahāna* aussi est principalement basée sur le mensonge, la tromperie et la magie, car il y a là, une prétention à la divinité. Cependant, les miracles viennent d'Allah au moyen d'anges purs et ils sont vus par tout le monde au moment de leur apparition (Al-Māturīdī, 2003: 329).

f) Les prophètes ont pris tous les risques et n'ont pas renoncé à leurs revendications, s'appuyant uniquement sur Allah, malgré la rareté de leurs partisans, prévoyant les nombreuses difficultés qu'ils pourraient rencontrer et la possibilité que leurs revendications soient rejetées (Al-Māturīdī, 2003: 292-292). Cependant, leurs affirmations et leurs miracles ont toujours été en harmonie.

PRINCIPALES OBJECTIONS AVANCEES AU SUJET DES MIRACLES ET LEURS REPONSES

De manière générale, ceux qui se sont opposés au prophétisme se sont opposés également aux miracles. Dans ce chapitre, nous citerons d'abord les objections soulevées contre les miracles, puis leurs réponses.

Les plus importantes de ces objections sont les suivantes:

a) Selon une opinion, les brahmanistes n'acceptent pas l'idée d'un Dieu créateur et selon une autre, quand bien même ils acceptent l'idée d'un Dieu et admettent la croyance en certains prophètes, ils s'opposent à la croyance aux miracles. Les groupes qui s'opposent aux miracles sont mentionnés dans certaines sources -principalement des sources islamiques- sous prétexte qu'ils sont contraires à la raison humaine.⁷ Ils ont avancé quelques versets du Coran concernant ces affirmations ; par exemple, l'émergence d'un chameau du rocher (le Coran, 7/73) et la transformation de la canne en serpent.⁸

⁷ Pour plus de détails concernant l'identité de Barahima, son histoire, ses différents groupes, ses croyances et son culte, voir; B. Carra de Vaux, «Brahmanlar», *IA*, II, p. 741; Günay Tümer, «Brahmanizm», *DIA*, VI, p. 329-333; Mustafa Can, *Matüridi'de Nübüvvet*, p. 44-45.

⁸ Voir; le Coran, 7/107; al-Bāqillānā, *Kitāb al-Tamhīd*, p. 102, 105-106; al-Nasafī, *al-Tabṣira*, (éd. H.A.), p. 4. (pour les autres objections voir; Mustafa Can, *Matüridi'de Nübüvvet*, p. 44-58)

Nous allons mentionner ici d'autres objections:

b) Le point principal autour duquel tournent ces objections est la condition humaine du Prophète. En effet un prophète ne peut réaliser un évènement surnaturel, n'étant lui-même rien de plus qu'un mortel. Selon ces prétendants, ces miracles ne distinguent pas ceux qui revendiquent le prophétisme des autres, car nous ne connaissons pas les compétences et les capacités de toutes les personnes dans le monde (Al-Māturīdī, 2003: 271-272; A. H. Al-Rāzī, 1977: 10-12, 191-192).

c) Des personnes expertes (*al-ḥukamā'*), dans leur domaine, ont su transformer le cuivre en or ou tirer des matériaux lourds avec des outils simples. En conséquence, les miracles doivent être apparenter à ces transformations (F. Al-Razi, Usul ad-Din: 95-100 ; Juwayni, 2010: 252-253).

d) Selon certaines sources, Abu Bakr al-Rāzī compara les miracles à la magie et à la divination et avança que les affirmations à ce sujet ne pouvaient être fiables, sous prétexte que plusieurs individus pouvaient s'allier pour réaliser des événements surnaturels (A. H. Razi, 1977: 191-192).

e) Les temps modernes ont vu éclore une opposition aux miracles selon une compréhension déterministe sous l'influence du matérialisme et du positivisme. Selon eux l'immutabilité des lois de la nature est un point fondamental. La nature des choses ne change jamais non plus. Il n'est pas possible d'interférer avec ces lois naturelles. Dans ce contexte, les miracles sont également impossibles.' (Juwayni, 2010: 307-316; Bulut, 2001: 177-178).

f) Certains affirmèrent également que les miracles étaient appelés 'miracles' parce qu'ils se produisaient très rarement et pendant de longues périodes de temps, qu'ils ne pouvaient pas être appelés 'miracles' s'ils s'étaient produits plus fréquemment, et que les miracles avaient effectivement eu lieu dans le cadre des lois de la nature (F. Rāzī, Usul ad-Din: 95-100; Al-Ġuwaynī, 2010: 252-253).

Faḥr al-Din al-Rāzī a énuméré quelques objections -sans mentionner de nom- contre l'affirmation selon laquelle les miracles sont des «actes d'Allah » comme l'ont prétendu les prophètes. Ces objections sont les suivantes:

g) Les prophètes peuvent avoir montré ces miracles sous l'effet de n'importe quel médicament ou corps céleste. Ils peuvent avoir été influencés par des démons ou des djinns dans l'émergence de miracles. Les horoscopes peuvent être efficaces dans ce domaine. Des êtres conscients, des étoiles ou d'autres corps célestes peuvent être les vrais auteurs de ces actes, comme le prétendent les philosophes. Selon une autre affirmation, des mauvais esprits peuvent avoir causé ces événements. Une autre objection met en exergue la contradiction entre

l'affirmation selon laquelle Allah a créé l'univers sans aucune raison et l'affirmation selon laquelle il a créé des miracles pour confirmer la revendication de ses prophètes. (F. Rāzī, Uṣūl al-Dīn: 95-97; Al-Ġuwaynī: 2010: 252-256).

h) L'une des objections importantes à la véracité des miracles concerne le Coran. Selon eux, un livre seul ne peut pas prouver l'Apostolat d'une personne. De plus, selon eux, toujours, le Coran n'a pas un aspect miraculeux. Au contraire, il est plein de contradictions et les nouvelles qu'il donne sur le passé et l'avenir ne sont pas fiables (Al-Māturīdī, 2003: 296-297, 304-305; Al-Qāḍī, 1963: XVI/389; Al-Ḍahabī, 1985: XIV/60-61).

i) En plus de ceux qui se sont opposés catégoriquement aux miracles, il y a aussi ceux parmi les sectes islamiques qui ont avancé des points de vue différents sur la question de savoir si les miracles peuvent être une preuve du prophétisme ou s'ils sont nécessaires ou non. Par exemple, Al-Nazzām et ses disciples de l'école Mutazilite n'ont pas accepté les miracles au motif qu'« ils étaient incompatibles avec la dignité des prophètes » (Baġdādī, 1991: 141, 344; Aḥṣam, 1975: 113).

j) Ibn al-ʿArabī dit qu'un miracle n'est pas nécessaire afin de prouver la mission prophétique. Selon lui les miracles ne sont possibles que pour les prophètes et ne peuvent être réalisés par le commun des mortels. Selon lui toujours, les miracles permettent de raffermir la foi des croyants faibles (Çinar, 2013: 156).

k) Les sectes Ibadiyya et Karramiyya ont soutenu qu'il n'y a pas besoin des miracles pour prouver la mission prophétique des prophètes (Baġdādī, 1928: 176; Al-Şābūnī, 2020: 47).

LA POSSIBILITE ET LA REALITE DES MIRACLES ET LEUR ROLE DANS L'ATTESTATION DE LA MISSION PROPHETIQUE

La nécessité des miracles pour prouver la véracité de la revendication prophétique

Bien que les miracles soient importants pour la preuve de la mission prophétique, ils ne sont pas une condition nécessaire. C'est le point de vue de la plupart des savants musulmans. Cependant, même sans miracles, la société de chaque prophète a été témoin de nombreux signes de confiance et de fiabilité nécessitant l'acceptation des affirmations prophétiques. Mais parfois, il arrive que des miracles soient nécessaires pour ceux qui insistent et s'opposent (Al-Māturīdī, 2003: 371; Al-Şābūnī, 2020: 46).

M.Can Les Miracles Dans L'Islam Comme Preuve De La Mission...

Bien que les philosophes musulmans aient des divergences d'opinions mineures, ils ont accepté la réalité et la nécessité des miracles (Bulut, 2016: 113, 114).

Ghazali dit que les philosophes musulmans n'admettent la véracité des miracles à la manière des théologiens sunnites. Il prétend que les philosophes les attribuent aux prophètes, non à Allah, et qu'ils attribuent les lois de la nature à la causalité (Aydm, 2008: 122-124).

D'un autre côté, Ibn Rušd accepte les miracles 'à condition qu'ils soient considérés conjointement avec la revendication prophétique. Sinon, dit-il, les miracles et les événements surnaturels ne sont pas des preuves de la mission prophétique. Il dit même que les miracles sont nécessaires et que ceux qui les nient doivent être punis (Uludag, 1985: 304-309; Aydm, 2008: 124-125).

Selon la majorité de l'école Mutazilite, la raison humaine estime nécessaire de montrer un miracle. D'autres éléments ne peuvent servir de preuve qu'après un miracle (Bulut, 2005: 351).

La possibilité et la preuve des miracles et les réponses aux objections à ce propos:

Concernant la preuve de la véracité des miracles deux éléments principaux sont à souligner. Premièrement, l'intégrité des Prophètes. En effet, vivant parmi ses interlocuteurs, les affirmations des prophètes avaient un sens particulier pour son entourage lorsque l'on sait avec quelle intégrité ils menèrent leurs vies. Avant ou après la révélation, la vie des Prophètes était connue de tous. Leurs revendications avaient un but céleste. Donc il est facile et possible pour des personnes prudentes et impartiales d'accepter de telles personnes.

Deuxièmement, Allah Tout-Puissant accomplit des miracles par la main de Ses prophètes afin de les approuver, conformément aux souhaits des prophètes ou de leurs interlocuteurs. À tel point qu'ils ne peuvent être atteints par l'apprentissage. Leur nature ne peut être pénétrée. Quand bien même une équipe se pencherait sur les événements miraculeux, ils ne pourront les réitérer. Il n'y a aucune caractéristique de la nature humaine qui puisse révéler ces choses ou des choses similaires (Al-Māturīdī, 2003: 292-293; Al-Nasafī, 2003: II/48-49).

La principale objection faite aux miracles était que les prophètes ne peuvent pas faire des choses semblables à des miracles, n'étant rien d'autres que des êtres humains. Cette objection est sans fondement. Car, bien que les miracles se produisent par la main des prophètes, ils se produisent en réalité par l'intermédiaire de la création d'Allah. Par conséquent, cette affirmation est incohérente et sans fondement. Parce que les miracles n'adviennent qu'en

fonction de certaines conditions et un environnement qui nécessitent son acceptation. Cependant, la magie et les allégations similaires consistent ne sont rien d'autres que des revendications (Al-Māturīdī, 2003: 271-272, 296; Al-Ġuwaynī, 2010: 307-316; Bulut, 2001: 177-178).

D'autre part, l'attestation du miracle afin de prouver la mission prophétique se réalise par le témoignage de plusieurs personnes. En effet, Allah entend la voix de celui qui affirme être prophète et réalise le miracle conformément à son affirmation. Alors, il s'avère obligatoire de le croire, et que la croyance aux miracles est une exigence raisonnable et une obligation de la croyance en Allah naturellement (Bulut, 2005: 350-352).

La raison humaine accepte la réalité des miracles. Car, tous les prophètes ont vécu dans les sociétés auxquelles ils se sont adressés. Leur vie immaculée est connue de tous ; rien ne leur était caché, y compris les miracles. Pour cette raison, les personnes douées d'objectivité ont accepté ces miracles, au même titre que ces autres revendications (Al-Māturīdī, 2003: 291).

Les affirmations de ceux qui s'opposent à la fiabilité des miracles ont leurs propres arguments. Mais, cette affirmation est également basée sur des chroniques. Par conséquent, ceux qui s'y opposent se contredisent déjà (Al-Māturīdī, 2003: 281-283).

Les réponses données par Faḥr al-Dīn al-Rāzī concernant les objections qu'il a identifiées sont les suivantes : Tout d'abord, Al-Razi dit qu'aucune de ces affirmations n'est fondée sur des preuves. En dehors de cela, il dit que les actes des serviteurs appartiennent à la volonté d'Allah et sont réalisés par Sa création. Par conséquent, la création de miracle par Allah par la main des prophètes afin de les soutenir est tout à fait possible et même rationnelle (F. Al-Rāzī, Uṣūl al-dīn: 95-100; Šaraf al-Dīn, 2010: 517-527; Al-Ġuwaynī, 2010: 252-256).

D'autre part, différents points de vue ont été avancés concernant la valeur épistémologique du miracle : Selon Ibn Fūrek, un miracle se produisant conformément à ses conditions exprime une science nécessaire. (*al-'ilm al-ḍarūrī*). Cependant, selon certains chercheurs, le miracle fait référence à la science déductive (*al-'ilm al-istidlālī*) (Ibn al-Fūrak, 1987: 176; Al-Nasafī, 1990: I/471; Yazıcıoğlu, 1990: 308; Bulut, 2005: 352).

Le Miracle Selon le Judaïsme et le Christianisme

On sait qu'il y a une croyance aux miracles dans le judaïsme. Dans l'Ancien Testament, les mots merveille (*ḥāriqa*) et signe (*'alāma*) sont utilisés, pour le miracle. Le miracle est considéré directement ou indirectement comme l'œuvre de Dieu. Aussi, au regard l'Ancien Testament, les miracles sont considérés

comme preuve de l'intervention de Dieu dans l'univers. Il existe de nombreux exemples de miracles dans l'Ancien Testament, dont certains sont les mêmes que ceux du Coran (Pour plus détail v. Sinanoglu, 1995: 70).

Il y a aussi la croyance aux miracles dans le christianisme. En réalité, l'importance et la place des miracles dans le christianisme dépassent le Judaïsme. De nombreux miracles sont mentionnés à la fois dans les quatre Évangiles. (Sinanoglu, 1995: 163, 165-166, 207-210). Les miracles sont considérés comme directement liés à la puissance et à la volonté de Dieu. (Matthieu, 12/20; Marc, 10/27; Luc, 11/20). Paul a également accepté que le prophète, sous l'influence du Saint-Esprit, puisse recevoir le pouvoir d'accomplir des miracles. (Sinanoglu, 1995: 207). Parce qu'il fait partie de Dieu, Jésus a demandé aux apôtres d'accomplir également des miracles. (Matthieu, 10/7-8). Il a été suggéré que cette situation révèle que les Évangiles ne considèrent pas la mission prophétique et le miracle séparément. (Sinanoglu, 1995: 209). Selon certaines expressions de l'Évangile de Matthieu, il est dit que de faux prophètes ont également accompli des événements extraordinaires semblables à des miracles, mais que Jésus les rejettera le jour du jugement (Matthieu, 7/15-23).

Les Miracles de Muhammad

Comme indiqué dans le chapitre correspondant, les miracles ont une place très importante dans la preuve de la mission prophétique. En tant que dernier prophète, il est naturel qu'il y ait des miracles dans la vie de Muhammad.

Tout d'abord, nous pouvons dire que ; tous les érudits musulmans conviennent que le miracle le plus grand et le plus permanent de Muhammad est le Coran (par exemple v. Al-Qaḍī, 1988: 572; Al-Gazālī, 2012: 129-131; Nasafī, al-Tabsira, 2003: II/77). Cependant, il y a eu quelques différences d'opinion parmi les savants musulmans ; à savoir, si Muhammad a des miracles autres que le Coran, ce qu'ils sont, si ces miracles sont authentiques ou non, ou encore s'ils peuvent être une preuve du prophétisme de Muhammad.

Selon Abū al-Muḥīn al-Nasafī, les miracles de Muhammad peuvent être divisés en trois ; ceux-ci sont les suivants ; ceux qui se réalisent en dehors de sa personne, ceux qui se produisent en lui-même et ceux qui relèvent de sa moralité (Al-Nasafī, 2003: II/51-52). Lorsque tous ces éléments sont considérés ensemble, il est impensable que ces trois types de miracles ne se réunissent en une personne. Alors, ils doivent provenir d'Allah, qui sait, crée et régit tout. al-Nasafi pense de la même manière que Al-Māturīdī sur cette question et traite des miracles de Muhammad dans leur ensemble (Can, 1997: 216).

Selon Ibn Al-Humām, il a été donné à Muḥammad trois types de miracles également ; le premier est le Coran ; en effet, il est valable jusqu'à la fin des temps,

et ne peut être imité. Le défi d'imiter le Coran lancé par le Coran lui-même vaut toujours ; son style et son éloquence relève de l'excellence. Le second est sa personnalité ; en effet, il a rassemblé toutes les caractéristiques de la perfection en lui-même.⁹ Le troisième type regroupe les miracles qui émergent comme preuve de la mission de Muhammad. Sa mission autant que celles des autres prophètes, sont authentifiées et fixée de cette manière. (Ibn al-Humām, 1979: 205-207).

La plupart des savants ont accepté qu'il réalisa des miracles sensibles. Certains d'entre eux sont indiqués dans le Coran. Par exemple, la division de la lune (Coran, 54/1), les anges aidant les musulmans dans la bataille de Badr (Coran, 3/122-123), la poignée de sable que le prophète a jetée frappant ses ennemis dans les yeux (Coran, 8/17) sont ceux inclus dans le Coran (Bulut, 2005: 352).

En dehors de ceux du Coran, il y a aussi des miracles dans les livres de *hadith* (traditions de Muhammad) et les livres de *sīra* (la biographie de Muhammad). Par ceux-ci il est possible de citer la nourriture d'un grand nombre de personnes avec peu de nourriture, l'augmentation de l'eau, mentionner Allah par les pierres dans ses mains, parler à certains animaux.¹⁰

A plusieurs reprises, dans des périodes de sécheresse alors que la soif régnait sur les rangs de l'armée, Muḥammad faisait jaillir de l'eau abondante dans un récipient qu'il bénissait en y mettant les doigts et qui permettait aux soldats de se désaltérer, de faire leurs ablutions et de faire boire les montures. Lorsque, pendant son discours du vendredi, et par un ciel tout à fait limpide, le Prophète pria, à la demande d'un bédouin qui se plaignait de la disette causée par la sécheresse, un vent violent se leva, suivi, d'un amoncellement de nuages et de la chute d'une pluie continue jusqu'au vendredi suivant.¹¹ Mais avec tout cela, il va sans dire que le grand miracle est resté sans précédent pour toujours, une révélation d'Allah au Prophète Muhammad, le Coran. Nous en parlerons ci-dessous.

Il est également indiqué dans les livres de *Sīra* (biographie de Muhammad), *Dalā'il* (preuves de sa mission prophétique) et *Bašā'ir* (annonces de sa venue par les prophètes précédents) que des événements miraculeux eurent lieu avant la

⁹ al-Nasafi a également consacré de nombreuses pages à ce sujet; voir, *al-Tabsira*, I/45-106.

¹⁰ al-Sabuni, *al-Bidaya*, p. 50-51; Ibn al-Humam, *al-Musamara bi Šarh al-Musayara*, p. 205-206; M. Hamidullah, *Le Prophète de l'Islam*, p. 128. (Pour tous les miracles sensibles de Muhammad et leurs références, voir: al-Maturidi, *al-Tawhid*, p. 317-319, et notes en bas sur ces pages; voir également; M. Can, *Matüridi'de Nübüvvet Anlayışı*, p. 203-206.

¹¹ Pour toutes sortes de ces événements extraordinaires voir: *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Terceme ve Šerhi*, VIII, p. 282-318; al-Maturidi, *al-Tawhid*, 295-296, 317-319; al-Sabuni, *al-Bidaya fi usul al-diyana*, p. 49-51.

première révélation. Cependant, les érudits du kalam, les théologiens, n'ont pas attachés une grande importance à de telles narrations. Certes, ces informations sont dignes d'intérêt, cependant, le vrai miracle doit être valable en tout temps et en tout lieu. Les événements qui se réalisèrent par la main de Muhammad doivent être considérés comme des récompenses divines visant à accroître la foi des musulmans et à leur apporter la tranquillité d'esprit (Bulut, 2005: 352).

Certaines des nouvelles que Muhammad a données sur l'avenir ont également été acceptées comme des miracles. Ceux-ci ne sont pas inclus dans le Coran. Cependant, ils ont été publiquement révélés par lui et ont été préservés en étant transmis de génération en génération par de nombreux narrateurs connus, identifiés parmi les personnes les plus fiables. Par exemple, l'annonce selon laquelle les deux empires, perse et romain, prendraient fin immédiatement après la mort de leurs empereurs respectifs, contemporains du Prophète,¹² l'annonce faite par Muhammad, du jour de la mort du roi d'Abyssinie, alors que celui-ci était effectivement en train de mourir dans son pays (Öztürk, 2006: 476).

La courte histoire d'un événement miraculeux vécu par Muhammad se déroula ainsi : Lors de départ de l'activité d'annonce et de transmission de la révélation (*tablîğ*) de la religion de l'Islam, le Prophète de l'Islam commença à éprouver des difficultés. Ces problèmes n'ont pas diminué et au contraire ont augmenté davantage. Cependant, il n'a jamais perdu sa foi et sa confiance en Allah. A la fin de la période mecquoise, juste avant l'Hégire, il a perdu sa femme bien-Aimée Hadîğa et son oncle Abū Tālib qui le protégeait. Lorsqu'il est allé à Ta'if pour inviter les gens à l'Islam, il en est revenu désespéré. A un tel moment, Son Seigneur Tout-Puissant l'a amené à des gloires dont la nature était inconnue, et lui a montré beaucoup de choses extraordinaires. Ce fut une grande consolation pour lui. Nous appelons cela l'évènement de l'ascension céleste (*mi'rāğ*).¹³

Alors qu'il est indiqué dans différentes narrations que cette ascension céleste s'est produite comme la continuation de l'*isrā* (voyage nocturne), d'autre part, il est dit, d'après d'autres narrations, que cela a eu lieu distinctement. Dans les deux cas, ils furent considérés comme des miracles. En plus de cette discussion, il y a eu aussi des divergences d'opinion sur la question de savoir si l'ascension fut

¹² H. İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, Istanbul 1985-1986, tr. I. Yigit et autres (I-VI), I, p. 159; A. Cevdet Paşa, *Kisâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Istanbul 1981, (I-II), I, p. 157; M. A. Draz, *Naissance de l'Islam*, Paris 2001, p. 66-67.

¹³ "Pureté à Celui qui, une nuit fit voyager Son serviteur (Muhammad), de la Sainte Mosquée à la très lointaine Mosquée dont Nous avons béni l'alentour, afin de lui faire voir certains de nos signes! C'est Lui, vraiment, qui entend, qui observe. » (Le Coran, 17/1).

corporelle ou spirituelle (Pour plus de détail v. Hamidullah, 1998: 135-145; Yazicioglu, 1990: 142-145).

Certes, les récompenses divines viennent toujours juste après des épreuves difficiles. C'est le sort de tous les prophètes ; il en va ainsi pour Adam (v. 20/120), pour Enoch (v. 19/57), pour Abraham (v. 6/75), pour Joseph (v. 12/24). Muhammad ne fera pas exception. (Hamidullah, 1998: I/223).

Certains interprètes du Coran, tels que Muhammad Abduh-Rachid Reza, Izzet Darwaza et Muhammad Asad, ont affirmé que les miracles réalisés par les anciens prophètes n'ont pas été réalisés par Muhammad, considérant que le Coran est suffisant pour prouver la mission prophétique de Muhammad (v. Bulut, 2005: 352). Ils ont cité quelques versets en guise de justification: «Et ils dirent: "Pourquoi n'a-t-on pas fait descendre sur lui des prodiges de la part de son Seigneur? "Dis: "Les prodiges sont auprès d'Allah. Moi, je ne suis qu'un avertisseur bien clair. Ne leur suffit-il donc point que Nous ayons fait descendre sur toi le Livre et qu'il leur soit récité ? Il y a assurément là une miséricorde et un rappel pour des gens qui croient. » (Coran, 29/50-51). « Rien ne Nous empêche d'envoyer les miracles, si ce n'est que les Anciens les avaient traités de mensonges. Nous avons apporté aux Thamud la chamelle qui était un [miracle] visible ; mais ils lui firent du tort. En outre, nous n'envoyons de miracles qu'à titre de menace.» (Coran, 17/59).

Les mêmes savants ont affirmé que les miracles du Coran n'étaient en fait pas matériels ou sensibles mais spirituels.¹⁴ Par exemple, ils ont interprété différemment les versets du Coran, qui ont déclaré qu'Allah a soutenu les croyants avec des anges durant la guerre. Bien que le nombre d'anges soit mentionné dans les versets, M. Assad affirma que cette aide avait pour but de fortifier les croyants spirituellement, sur la base de la fin du verset: «Et Allah ne le fit que (pour vous annoncer) une bonne nouvelle, et pour que vos cœurs s'en rassurent. La victoire ne peut venir que d'Allah, le Puissant, le Sage.» (Coran, 3/126), et, « Allah ne fit cela que pour (vous) apporter une bonne nouvelle et pour cela vos cœurs se tranquillisent. Il n'y a de victoire que de la part d'Allah. Allah est Puissant et Sage. » Il cite ces versets comme preuve et se réfère à une interprétation similaire dans le commentaire de Manar à cet égard.¹⁵

De même, lorsque Muhammad Abduh interprète la sourate Al-Fil/L'éléphant, il estime que « *ṭayr abābīl* », que la majorité des savants interprètes comme étant une « volée oiseaux », renvoi à une « nuée de moustiques ». Selon lui, ces

¹⁴ Ibn 'Arabi, l'un des grands maîtres soufis, était du même avis. (V.; M. Çınar, *Nübüvvet İnanç*, p. 158.)

¹⁵ M. Asad, *Kur'an Mesajı*, I, 114, 322-323; *Tafsir al-Manar*, Egypte, IV, p. 78-94; IX, p. 501-505.

moustiques ont lâché sur l'armée d'Abraha, de la boue séchée qu'ils portaient à leurs pattes infectées de microbes. Suite à ce choc l'armée attrapa la variole et périt. Toutefois Sayyid Quṭb, ou encore Elmalili Hamdi Yazir réfutèrent cette interprétation. Selon Sayyid Quṭb, l'historique de la variole ne coïncide pas avec les affirmations de Muhammad Abduh. Quant à Elmalili Hamdi Yazir, il affirme que la destruction de l'armée d'Abraha se réalisa par une volée d'oiseaux en tant qu'évènement miraculeux (Mustafa Güven, Hiver-2015: 158-165).

Le Miracle du Coran

Encore une fois, nous pouvons dire que les érudits musulmans conviennent que le Coran est le plus grand des miracles de Muhammad (par exemple v. Al-Qāḍi, 1988: 572; Al-Ġazzālī, 2012: 129-131; Nasafī, al-Tabṣira, 2003: II/77). Parce que c'est à la fois un miracle sensible et rationnel. Il est valable jusqu'à la fin des temps, et il s'est répandu sur toute la terre. Les miracles de Muhammad en dehors du Coran sont limités à un lieu et à un moment précis; ils deviennent des preuves en étant transmis par les nouvelles à ceux qui n'en sont pas témoins (Al-Nasafī, 2003: II/77).

Comme on le sait, Allah a doté chaque prophète de miracles liés à un domaine de la science ou de l'art qui s'est répandu à son époque (Al-Qāḍi, 1988: 572). Afin de permettre à un peuple d'acquiescer la crédibilité d'un peuple, rien ne vaut un miracle, laissant les témoins perplexes, dans ce domaine bien précis. Par exemple, les miracles de Moïse laissaient perplexes les magiciens de son temps; des miracles ont été réalisés par Jésus parce que la science médicale était populaire à son époque, et les arts littéraires étaient à un niveau avancé à l'époque de Muhammad.¹⁶

On sait que des objections ont été soulevées contre l'apostolat de Muhammad à bien des égards. D'ailleurs certaines de ces objections concernent le Coran. Les principales objections des païens de la Mecque et des juifs de Médine sont les suivantes :

- Certains demandèrent à ce que la révélation coranique leur parvienne également (Coran, 74/52).

- Certains voulurent que la révélation vienne du ciel sous la forme d'un livre (Coran, 4/153).

¹⁶ Mustafa Sinanoğlu, *Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'ân-ı Kerîm'de Nübüvvet*, s. 367; voir également, F. Râzî, *le livre mentionné*, p. 12-13; Qâḍî Abd al-Jabbar, *le livre mentionné*, p. 572.

- Certains demandèrent à Muhammad d'apporter un livre autre que le Coran (Coran, 10/15).
- Certains prétendirent également que le Coran a été inventé par Muhammad (Coran, 25/4).
- Certains prétendirent que le Coran n'était autre que des légendes du passé (Coran, 25/5).

Selon Al-Nazzam et ses disciples, le Coran ne dépasse pas les capacités humaines. Le fait que le Coran soit la preuve de la mission prophétique du Messager d'Allah se limite uniquement aux nouvelles du *ġayb*/le méconnaissable qu'il contient. En fait, ils ne pouvaient pas s'opposer à lui car Allah empêchait les gens (*ṣarfa*). Il en est de même pour la communauté (*tawātur*), puisque la parole d'une personne est susceptible de mentir. Pour cette raison, il ne peut pas être une preuve de la revendication de Mahomet à la prophétie (Al-Nasafī, 2003: II/81-82; Al-Baġdādī, 1991: 143). Selon eux, les caractéristiques linguistiques d'un livre ne peuvent être la preuve qu'il s'agit d'une œuvre de révélation. Parce que n'importe qui peut créer un livre comme celui-ci (Hayyāt, 1957: 68; A'ṣam: 113).

Selon une affirmation attribuée à Abu Bakr er-Razi, les gens peuvent produire mille fois le Coran. En fait, des expressions supérieures au Coran peuvent être trouvées dans les œuvres de nombreux maîtres de la langue. Il n'y a ni avantage ni preuve d'aucune affirmation dans le Coran (Abū Ḥātim Al-Rāzī, 1977: 227-228). Abu 'Isa al-Warrāq a également affirmé que le Coran était à la portée de l'homme, mais les guerres qu'ils ont menées ont empêché les Arabes de s'opposer au Coran (Al-Māturīdī, 2003: 296; Al-Nasafī, 2003: II/81-82).

Des objections ont été soulevées contre le Coran à bien des égards. Cependant, ces objections ne constituent pas un tout. Les savants musulmans qui l'ont défendu, ont prouvé la mission prophétique de Muhammad en considérant tous les aspects du Coran. Voyons maintenant quelques-uns d'entre eux :

Par exemple, Abu Manṣūr Al-Māturīdī a parlé de l'éloquence du Coran et a déclaré que bien que tout le monde sache qu'il n'avait jamais été éduqué, il a apporté un livre qui étonnerait même les spécialistes les éminents dans le domaine de la littérature. À ce stade, Al-Māturīdī attire particulièrement l'attention sur la période où le Coran est venu. Bien que le Coran ait été achevé en 23 ans, son intégrité stylistique est d'une grande importance. Le fait qu'il informe certains événements passés et futures sont également des preuves que le Coran ne peut pas être une œuvre humaine, et qu'il vient d'Allah, comme indiqué dans le Coran lui-même (Pour le détail cf. Can, 1997: 207-216).

M.Can Les Miracles Dans L'Islam Comme Preuve De La Mission...

Le Coran mentionne des récits fidèles de faits historiques passés et ignorés de Muhammad et son peuple: "En voilà des informations de l'inconnaissable que Nous te révélons ; tu ne les savais pas, ni toi ni ton peuple, avant cela. Sois patient, la fin heureuse sera aux pieux." (Coran, 11/49, 28/44, 46).

L'affirmation de al-Warrāq selon laquelle « les guerres ont empêché les Arabes de résister au Coran » n'est pas fondée. Car, Muhammad a vécu parmi les gens à la Mecque pendant 13 ans. Il a rencontré un grand nombre de personnes, surtout les jours de pèlerinage; il les a invités, leur a dit que leurs ancêtres faisaient fausse route et les a même défiés. Malgré cela, ils n'ont pu donner d'autre réponse que de protester contre lui. Même dans ses dix ans de vie à Médine, les jours de guerre étaient peu nombreux. Par conséquent, ils ont eu assez de temps pour produire une opposition au Coran (Nasafi, II/2003: 81).

Quant à la réponse à la demande d'Al-Nazzām ; parmi les Arabes, il y avait des gens très talentueux en termes de littérature. Malgré cela aucune imitation n'a été produite. D'autre part, puisqu'Allah n'a pas empêché ceux qui Le renient de le renier, il ne peut s'opposer à ce qu'une œuvre soit écrite contre le Coran. En fait, de nombreux ouvrages ont été écrits contre l'Islam, contre la prophétie, et Allah n'empêcha pas leur diffusion (Al-Nasafi, 2003: II/85-86).

Terminons ce sujet avec un résumé des vues d'Abu al-Mu'īn al-Nasafi sur le caractère inimitable (*i'jāz*) du Coran. Selon lui, le Coran fait référence à la mission prophétique de Muhammad de plusieurs manières. (Al-Nasafi, 2003: II/78).

1- Sa syntaxe parfaite; car il est différent de toutes les formes de poésies.

2- Les nouvelles du passé et du futur ; À tel point que certaines des nouvelles qu'il a données sur l'avenir ont eu lieu à une époque où vivaient ceux qui apprenaient la nouvelle eux-mêmes (Al-Nasafi, 2003: II/78, 87).

3- Sagesse et bienfaits dans le Coran; en effet, le fait qu'une personne qui n'a jamais été éduquée dans sa vie apporte un livre contenant une pensée totale et cohérente (croyance, culte, traitement...) sur chaque question qui concerne toute l'humanité jusqu'au Jour du Jugement ne peut qu'être expliqué que par la révélation émanant de l'Omniscient (Al-Nasafi, 2003: II/88).

4- Il n'est pas dans le pouvoir humain de mettre dans un petit livre des informations qui pourraient tenir dans des milliers de livres. Toutes ces informations ne peuvent être atteintes qu'en les prenant à un créateur omniscient comme il le prétend (Nasafi, 2003: II/88, 92-103).

CONCLUSION ET ÉVALUATION

Dans les principes de la croyance musulmane, le troisième pilier le plus important après la croyance en Allah et en l'au-delà est la croyance aux messagers d'Allah. Parce qu'Allah Tout-Puissant communique avec Ses serviteurs à travers Ses prophètes. Il leur fait descendre des révélations, envoie des livres. Cependant, les prophètes ont souvent eu des difficultés à faire accepter aux gens qu'ils étaient des messagers. Afin de surmonter ces difficultés et hésitations chez les gens, Allah Tout-Puissant a soutenu ses prophètes et a permis la réalisation de miracles par la main des Prophètes.

Des miracles sont des événements qui dépassent la capacité des êtres humains, et qui ne peuvent être réalisés que par les prophètes. Ils se réalisent par la main des prophètes, avec ou sans la demande de leurs interlocuteurs, mais avec la création d'Allah. Les érudits musulmans ont classé les miracles sous différentes catégories : les miracles sensibles, miracles informatifs et miracles instructifs. Dans une autre classification, il y a le titre de miracles 'rationnels'. L'exemple le plus clair en est le Coran.

Il existe de nombreux exemples de miracles concernant des prophètes précédents dans le Coran. Le plus grand miracle connu de Muhammad est le Coran. Tous les savants musulmans sont d'accord sur cela. Cependant, il a été débattu pour savoir si Muhammad, comme d'autres prophètes, reçu un miracle sensible autre que le Coran. Les érudits sunnites ont donné une réponse positive à cela. Cependant, certains s'y sont opposés. Certains des opposants ont affirmé que «le Coran est un miracle valable jusqu'au Jour du Jugement, à la fois sensible et rationnel», et qu'il n'y a donc pas besoin d'un autre miracle. D'autres ont interprété certains des versets comme la manifestation d'un miracle spirituel ; comme dans le cas du verset affirmant l'aide d'Allah aux musulmans par l'envoi d'anges durant certaines guerres et la scission de la lune en deux.

Bien que montrer des miracles ne soit pas une condition indispensable pour prouver le prophétisme, le rôle et l'importance des miracles sont très grands. Cependant, de nombreuses objections ont été soulevées contre les miracles. Certaines de ces objections sont les suivantes:

L'esprit humain n'admet pas les miracles, parce qu'il ne peut pas le différencier de la magie, etc. Les miracles dépassent la capacité humaine. Le Coran n'a pas la qualité d'un miracle, il ne peut pas être une preuve de la mission prophétique, d'autre part, les guerres qu'ils ont menées ont empêché les Arabes de produire l'équivalent du Coran. Surtout, un livre ne peut pas prouver le prophétisme d'une personne.

Toutes ces affirmations sont sans fondement. Car les livres que les prophètes ont apporté avec leurs prétentions et les miracles qu'ils ont manifesté présentaient une unité et cette situation était compatible avec leurs prétentions. Par conséquent, l'esprit humain accepte l'existence de miracles, à moins qu'il ne soit partial ou entêté.

C'est une réalité que les prophètes ont manifesté des miracles tout au long de l'histoire de l'humanité. Même si des miracles eurent lieu par la main des prophètes, ils eurent lieu à la suite des demandes de leurs interlocuteurs, par la création d'Allah. Pour cette raison, le fait que les prophètes soient humains ne les empêche pas de faire des miracles. De plus, ils ne se sont pas produits avec un tour de main ou secrètement, mais avec le témoignage de nombreuses personnes.

S'opposer aux miracles, c'est limiter le pouvoir d'Allah, notamment en ce qui concerne les miracles sensibles. Il est tout à fait naturel qu'Allah, qui a créé l'univers et envoyé des prophètes, envoie des miracles pour les soutenir. Oui, Allah a établi quelques principes dans l'univers (‘ādatullāh, sunnatullāh), mais il n'en est pas prisonnier.

Bien que les miracles soient similaires à la magie, etc., ils en sont très différents. Car faire preuve de magie est une compétence qui s'acquiert avec une certaine formation. De plus, la magie et les choses similaires sont limitées à un certain moment et à un certain endroit. Même si certains miracles sont momentanés, certains d'entre eux continuent leur effet et leur existence pendant des siècles. Allah Tout-Puissant a doté chacun de ses prophètes de capacités que même les personnes les plus qualifiées ne pouvaient pas acquérir dans quelque art ou profession que ce soit au plus haut niveau de sa vie. Des miracles se sont produits de cette façon. Pour cette raison, ils ne peuvent être obtenus avec aucune formation. Personne ne peut pénétrer leur nature.

Quant à la valeur épistémologique des miracles, deux points de vue différents ont été avancés sur ce sujet. Selon certains, le miracle est la source de connaissances essentielles (al-‘ilm al-ḍarūrī), selon d'autres, c'est la source d'un savoir deductif, non substantiel (al-‘ilm al-istidlālī).

Parmi les miracles, le Coran a une importance particulière. Bien que Muhammad ait eu d'autres miracles, le Coran est le plus grand miracle dont les gens sont incapables de produire de semblables, qui est d'une nature qui durera aussi longtemps que le monde existera.

C'est un miracle matériel, spirituel et rationnel à la fois. Si les Arabes avaient le pouvoir de s'opposer à lui, il y avait parmi eux de grands maîtres littéraires qui auraient pu le faire. S'ils l'avaient pu, ni les guerres ni rien d'autre n'aurait pu les en empêcher. Compte tenu de la syntaxe, de l'intégrité stylistique et du récit du

passé et du futur, entre les mains d'une personne qui n'a jamais été éduquée parmi les maîtres de la littérature, la grandeur du Coran et son approbation de la mission prophétique de Muhammad sont une réalité indéniable.

BIBLIOGRAPHIE

- °Abduh M. et Rida R. (1972-1973). Tafsir al-Manar, I-XII, al-Hay'a al-Misriyya al-amma li al-kitab.
- Aboubakr Djaber Eldjazairi (1992). Le Prophète Bien-Aimé, Arrisala.
- Abū al-Baqa Ayyub (2012). *Al-Kulliyāt*, Muassasa al-Risāla,
- Ahmet Cevdet Paşa (1981). Kısās-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, I-II, Bedir Yayınevi.
- Asad, M. (1996). *Kur'an mesajı*, (tr. Cahit Koytak, Ahmet Erturk), I-III, İşaret Yayınları.
- Al-Aşam, °Abd al-Amīr (1975). *Tārīḫ ibn al-Rīvendī al-Mulḥid*, Dar al-Afaq al-Jadida.
- Aydın, H. (2008), "Gazali ve İbn Rüşd'e Göre Mucize", Kalam Araştırmaları Dergisi, 6:2, p. 115-130.
- Al-Bağdādī, °Abdulqāhir b. Tāhir al-Tamīmi (1991), *Al-Farq bayn al-Firāq*, (éd. M. M. °Abd al-Ḥamid), Al-Maqtaba al-asriyya.
- Al-Bağdādī, Uşūl al-dīn (1928). Matbaa al-Davla.
- Al-Bāqillānī, Abu Bakr Muḥammad b. Al-Ṭayyib (1987). *Kitāb Tamhīd al-Awā'il wa Talḫīṣ al-Dalā'il* (éd. 'Imād al-Dīn A. Haydar), Mu'assasat al-Kutub al-Thaqāfiyyah.
- Al-Buḥārī, Muhammad b. Ismail (1981). *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi, I-XIII*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bulut, H. İ. (2005). Mucize, DİA, XXX, p. 350-352, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bulut, H. İ. (2001). *Mucizenin imkan ve delaleti konusunda ileri sürülen itirazlar*, SÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4/2001, 177-178.
- Bulut, H. İ. (2016). *Nübüvvetin ispatında mucize*, Araştırma Yayınları.

M.Can Les Miracles Dans L'Islam Comme Preuve De La Mission...

- Can, M. (1997). *Matüridi'de Nübüvvet Anlayışı*, [Thèse de Doctorat]. Université de Marmara.
- Carra de Vaux, B. (1980), *Brahmanlar*, IA, II, 741-742, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çelebi, İ. (2005). *Sihir*, DİA, XXX, p. 170-171, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çınar, M. (2013). *İmam Şa'rani ve Muhyiddin İbnü'l-Arabi'ye Göre Nübüvvet İncisi*, Rağbet yayınları.
- Al-Dahabî, Şams al-dîn Muḥammad b. Ahmad (1985), *Siyar A'lām al-Nubalā*, I-XXIII, Muassasa al-Risāla.
- Draz, M. A. (2001), *Naissance de l'Islam*, Editions Arrisala.
- Durmuş, İ. (2001), "İstidrac", DİA, XXIII, p. 328-329, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Evangile de Marc (2003), *dans "Kutsal Kitap"*, Yeni Yaşam Yayınları.
- Evangile de Matthieu (2003). *dans "Kutsal Kitap"*, Yeni Yaşam Yayınları.
- Evangile de Luc (2003). *dans "Kutsal Kitap"*, Yeni Yaşam Yayınları.
- Al-Ġazālî, Abū Ḥamid Muḥammad bin Muḥammad (2012). *Al-Iqtisād fi al-I'tiqād*, Klasik Yayınları.
- Al-Ġurġānî, Abu Al-Ḥasan Ali b. Muḥammad (sans date), *Kitāb al-ta'rifāt*, İstanbul.
- Al-Ġuwaynî, °Abd al-Malik (2010). *Kitāb al-irşād*, (tr. Adnan Bulent Baloglu et autres), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güven, M. (2015). Elmalılı Hamdî Yazır'ın tefsir anlayışındaki modernlik unsurları ve bu bağlamda Muhammed Abduh'a yöneltilmiş eleştiriler, *Ekev Akademi Dergisi*, 19(61), 141-170.
- Hamidullah, M. (1998), *Le Prophète de l'Islam, I-II*, Al-Najah.
- Hasan, İ. H. (1985-1986). *İslam tarihi*, (tr. İsmail Yigit et autres), I-VI, Kayıhan Yayınları.
- Al-Ḥayyat, Abū Al-Ḥusayn °Abdarrāḥmān b. Muḥammad (1957). *al-Intişar wa al-radd °alā ibn al-Rāwandī al-Mulḥid* (éd. M. Nyberg), Beyrouth.

- Ibn Fūrak, Abu Bakr Muḥammad b. Ḥasan (1987). Muğarrad Maqaālāt Abī al-Ḥasan al-Ašʿarī, (éd. Daniel Gimaret), Dār el-Machreq.
- Ibn Ḥanbal, Aḥmad (1982). *al-Musnad, I-IV*, Çağrı Yayınları.
- Ibn Al-Humām, Kamāl (1979). *Kitāb al-musāmara bi šarḥ al-muşayara*, Çağrı Yayınları.
- Al-Isfahānī, Rāğib Abū al-Kassim Ḥusayn b. Muḥammad (2001). *al-Mufradāt fi ġarīb al-Qurʾān* (éd. M. Halil –al-‘Itani), Dār el-Marefah.
- Al-Māturīdī, Abū Mansur Muḥammad b. Muḥammad b. Maḥmūd, Kitāb al-tawḥīd (1970, 1979). (éd. Fathullah Hulayf), Dar al-Maʿarif al-Misriyye.
- Al-Māturīdī, Abū Mansur Muḥammad b. Muḥammad b. Maḥmūd, Kitāb al-tawḥīd (2003). (éd. Bekir Topaloglu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Al-Māturīdī, Abū Mansur Muḥammad b. Muḥammad b. Maḥmūd, Kitāb al-tawḥīd (2003). (éd. Bekir Topaloglu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Al-Māturīdī, Abū Mansur Muḥammad b. Muḥammad b. Maḥmūd, Taʾwīlāt al-Qurʾān (2005-2010). I, (Ed. Bekir Topaloglu), (I-XVII), Dar al-Mizan.
- Al-Māwardī, Abu al-Ḥasan ʿAlī b. Muḥammad (1988). Aʾlām al-Nubuwwa, Beyrouth.
- Muḥammad Ismāʿīl Ibrāhīm (1998). Muğam al-alfaz wa al-aʿlam al-qurʾāniyya, Caire.
- Al-Nasafī, Abu al-Muʿīn Maymūn bin Muḥammad (1990). Tabşira al-adilla, I-II, (éd. Claude Salamé), Al-Maʿhad al-ʿilmi al-Fransi li al-dirasat al-Arabiyya.
- Al-Nasafī, Abu al-Muʿīn Maymūn bin Muḥammad, Tabşira al-adilla (2003), I-II, (éd. H. Atay et S. A. Duzgun), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Öztürk, L. (2006), “Necâşî Ashame”, DİA, XXXII, p. 476, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Al-Qāḍi, Abu al-Hasan Abd al-Jabbar al-Hamadani (1963), al-Muğni fi abwab al-tawḥīd wa al-ʿadl, XVI, Wizāraʾt al-ṭaqāfaʾ wa-al-irşād al-qawmī.

M.Can Les Miracles Dans L'Islam Comme Preuve De La Mission...

- Al-Qāḍī, Abu al-Hasan Abd al-Jabbar al-Hamadani (1988), *Šarḥ al-Uşūl al-Ḥamsa*, Le Caire.
- Al-Rāzī, Abu Hatim (1977), *A'lām al-Nubuwwa*, (éd. Salih al-Sawi), Téhéran.
- Al-Rāzī, Fahr al-Din (sans date), *Uşūl ad-dīn*, Maktaba al-Kulliyat al-Azhariyya.
- Al-Sābūnī, Nur al-Din (2020), *al-Bidāya fi Usul al-Diyāna*, (éd. Bekir Topaloglu), M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Sinanoglu, M. (1995), *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, [Thèse de Doctorat]. Université de Marmara
- Šaraf al-Dīn °Abdallāh b. Muḥammad al-Fihri al-Misrī (2010). *Šarḥ Ma°ālim Uşūl al-Dīn*, (éd. Nizar Hammad), Wakfiya al-Amir al-Ghazi li al-fikr al-Qur'āni.
- al-Tahānawī, Muhammad °Alā b. °Alī b. Muḥammad (1984). *Kaššāf istilāḥāt al-Funūn*, I-II, Dar Qahraman.
- Tantawi, Ali (1996). *Connaître l'Islam*, Dar al-Manara.
- Topaloglu, B. et Çelebi, İ. (2010). *Kelam terimleri sözlüğü*, İsam.
- Tümer, G. (1992), *Brahmanizm*, DİA, VI, p. 329-333, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Uludag, S. (1985), *Felsefe - din ilişkileri*, Dergah Yayınları.
- Uludag, S. and Yavuz, Y. Ş. (2002), *Keramet*, DİA, XXV, 265-270, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Yazicioglu, M. S. (1990). *Le Kalam et son Role dans la Société Turco-Ottomane*, Ministère de la Culture.

Bürokrasiye Eleman Yetiştiren Yöneticilik Okulu Olarak Enderun Mektebi: Kurumsal Bir Değerlendirme¹

Erkan ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,
Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
erkana@cumhuriyet.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8273-9460>

Öz

Türkiye’de kamu yönetimi eğitiminin tarihi kökenini, işlevsel anlamda, kamu yöneticilerinin yetiştirilmesinde önemli fonksiyonlar görmüş ve kadim bir eğitim kurumu olarak Enderun Mektebi’ne kadar gerilere götürmek mümkündür. Osmanlı’da Enderun Mektebi dört asır boyunca vezirlik makamından yeniçeri ağalığına birçok kademede devletin ihtiyaç duyduğu yöneticilerin yetiştirildiği bir saray ve yöneticilik okulu olarak köklü bir geleneği temsil etmektedir.

Osmanlı’da yönetici sınıfın yetiştirildiği bir kurum olarak Enderun Mektebi’nde zamanının çok ilerisinde uygulamalı ve teorik formatta eğitimler verilmektedir. Enderun Mektebi, seçkin bir zümrenin eğitim aldığı, dar bir yönetici sınıfın bu şansı yakaladığı bir müessese olmaktan ziyade kabiliyetine göre çeşitli kesimden devşirme usulü ile toplanan çocukların eğitim gördüğü ve devlet hayatında önemli kademelere yükselme fırsatı elde ettiği örnek bir eğitim kurumudur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemini kaybeden Enderun Mektebi bu fonksiyonunu Tanzimat’tan sonra Mekteb-i Mülkiye’ye bırakmıştır. Hukuken değil ancak fiili olarak Mekteb-i Mülkiye bu kültürü Cumhuriyet dönemine kadar taşımıştır. Fakat geleneksel yapıların yerini modern yapılara terk ettiği günümüzde ise devletin ihtiyaç duyduğu yönetici kadrolar, evrensel ilkelere göre oluşturulmuş olan üniversiteler aracılığı ile karşılanır hale gelmiştir. Tarihi süreç içerisinde Batı’nın örnek aldığı özgün bir eğitim kurumu olan Enderun’dan, Batı örnek alınarak oluşturulmuş eğitim anlayışına önemli bir değişim kendini hissettirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enderun Mektebi, Osmanlı Eğitim Sistemi, Devşirme Sistemi, Yönetici Eğitimi, Kamu Yönetimi Eğitimi.

¹ Makale Geliş / Kabul Tarihi: 01.02.2021/17.05.2021

Künye Bilgisi: Arslan, E. (2021). Bürokrasi eleman yetiştiren yöneticilik okulu olarak Enderun mektebi: Kurumsal bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 940-964. DOI: 10.33437/ksusbd.872541.

Enderun School As A Administratorship School That Trains Staff to Bureaucracy: An Institutional Evaluation

Abstract

Enderun School, which has a long history, is an important institution in the development of public administration in Turkey. Enderun School in the Ottoman Empire for four centuries, the state needed from the vizier to the janissary in many levels has trained managers. Enderun School represents a long tradition as a school of administration.

Enderun School is a secular education and administration school. Enderun School is a progressive school according to its age. In Enderun School, not only an elite group is educated, but children of all classes are taught according to their abilities. This is called the devshirme system. These children may rise to important levels of the state after their education. Enderun School, which lost its importance since the second half of the 19th century, was replaced by a civil school. Traditionally, although not legally, the Mülkiye School carried this culture until the Republican period. Today, the government education required by the state is provided by the universities established according to universal principles. Although Western countries have taken the Enderun School as an example in the past, the Mülkiye School which has replaced the Enderun School today has been taken from the West.

Keywords: Enderun School, Ottoman Educational System, Devshirmeh System, Executive Education, Public Administration Education.

“Türk devletini, Osmanlı-Türklerinin devletini, imparatorluğunu liyakat sahibi, zengin, güzel insanlar, çalışarak, yükselerek, gayretle elde ettikleri rütbelerle yönetirler. Bizdeki gibi irsi bir aristokrasi yoktur. Bu yüzden kabiliyetsiz insanların elinden değil, kabiliyetlilerin elinden yayılan ve yükselen, istikbali fetheden bir imparatorluk söz konusudur.”
Ogier Ghiselin von Busbeck (Ortaylı 2006: 179).

GİRİŞ

Enderun Mektebi, işlevsel yönden bazı benzerlikleri bulunmasına rağmen günümüz yönetici yetiştiren okullarından pek çok yönüyle ayrılmaktadır. Enderun Mektebi’ni modern zamanların eğitim kurumlarından ayıran en temel farklar; talebelerin seçimi, kapsamlı ve uygulama yönü daha ağır olan eğitim süreçlerinden geçmelerinde saklıdır. Kökleri daha gerilere gitmekle birlikte kurumsallaşma ve özgün bir örnek olması anlamında Enderun Mektebi,

Osmanlı'da devletin ihtiyaç duyduğu kamu görevlilerinin yetiştirilmesinde önemli fonksiyonlar görmüştür. Çok sayıda sadrazam, kaptan-ı derya ve üç şeyhülislam yetiştiren bu okul, Türk-Osmanlı devlet hayatında son derece önemli işlevlere sahip bir eğitim kurumu örneğidir.

Konumuz çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde iyi işleyen önemli iki uygulamadan biri devşirme sistemi ve diğeri de devşirme sistemi ile seçilen gençlerin iyi bir eğitim sonrası devletin ihtiyaç duyduğu yöneticilerin yetiştirilmesi sürecinde etkin bir rol oynayan Enderun Mektebi'dir.

Osmanlı'nın Balkanlar'daki başarısında devşirme sisteminin katkıları fazladır. Osmanlı 15. ve 16. yüzyıllarda belirli zaman aralıkları ile devşirme usulüne başvurarak devletin ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarını temin etmiştir. Türklerin Türk olmayan grupları devşirme sistemi ile kendi içine alması ve onları orduda, donanmada ve yönetimde istihdam etmesi bu başarıda etkili olmuştur. Devşirme usulü sayesinde Osmanlı devlet hayatı ile tanışan üstün yetenekli çocuklar Enderun Mektebi'nde eğitim almaya başlarlar. Aldıkları bu eğitimler sonrası devşirme gençlerin yüksek makamlı idari görevlere kadar ilerlemeleri mümkün olmaktadır (Arnakis, 1963: 120).

Enderun Mektebi, en etkin olduğu Osmanlı'nın yükselme döneminden, önemini kaybettiği Tanzimat dönemine kadar bürokrasiye elaman yetiştiren bir okul olarak dört yüzyıl boyunca hayatta kalabilmiş bir kurumdur. Osmanlı'nın Batılılaşma çabalarının hız kazandığı bir dönemde Enderun Mektebi kimi fonksiyonlarını Mülkiye Mektebi'ne devrederek tarihteki yerini alacaktır.

Cumhuriyet'e geçiş ve İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada yaşanan gelişmelere paralel olarak geleneksel yapılar terk edilmeye başlanmıştır. Modern yapıya sahip kurumların inşa sürecinin hız kazandığı bir dönemde, bu kez modern bürokrasiye eleman yetiştirecek yükseköğretim kurumlarının da oluşturulduğu ve yaygınlık kazandığı bir döneme geçilmiştir.

Çalışmada Enderun Mektebi ve Osmanlı'daki devşirme sistemi hakkında genel bilgiler verilmiş, ardından devletin ihtiyaç duyduğu yönetici kademesi için seçilen öğrencilere, nasıl ve ne tür eğitimler verildiği, hangi yetkinliklerin kazandırılmasının amaçladığı yönünde bir çıkarımda bulunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilerleyen bölümünde Enderun Mektebi'nin en etkin olduğu dönemden, işlevselliğini kaybettiği, bozulmaların görüldüğü, reform ve dönüşümlere uğradığı süreçler tarihsel perspektifte ele alınmaktadır. Son olarak, okulun kamu yönetimi ve yönetici yetiştirme açısından temel özellikleri tartışılmış ve günümüz için bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

OSMANLI DEVLETİ'NDE BÜROKRATİK YAPI VE YÖNETİCİ SINIFIN EĞİTİMİ

Osmanlı'nın, devlet teşkilatı ve kurumları, kendinden önce hüküm sürmüş Türk devletlerinin tecrübelerinden beslenmiştir. Aynı şekilde Osmanlı, bulunduğu coğrafya itibarıyla kendisine yakın bölgedeki diğer bazı devlet geleneklerini takip ederek yönetsel yapısına/idari anlayışına önemli zenginlikler katmıştır (Arslan, 2017: 61). Köprülü'ye (1986: 166 ve 199-200) göre, Osmanlı'da idari kurumların ve devlet geleneklerinin kökeni ve inşası sürecinde esas itibarıyla doğrudan etki sahibi devlet Anadolu Selçukluları'dır. Bunun dışında kısmen İlhanlılar, Memlükler'in tesirinden bahsedilebilir. Köprülü, aynı coğrafyada hüküm sürmekle birlikte Roma ve Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasındaki sürekliliğe ve etkiye karşı çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin başta idari teşkilatı olmak üzere, devlet hayatına hâkim olan mali yöntemler ve saray gelenekleri üzerinde doğrudan bir Bizans İmparatorluğu etkisini görmek mümkün değildir. Osmanlı devlet kurumları üzerinde Bizans etkisini ancak denizcilik gibi sınırlı bazı alanlar da görebilmek mümkündür. Söz konusu bu etki de doğrudan değil ancak Anadolu Selçuklular devrinde vukuu bulmuş ve Osmanlı'ya Anadolu Selçuklu Devleti üzerinden intikal etmiştir.

Ortaylı (2012: 30 ve 113) ise, Osmanlı devlet kurumlarının inşası sürecinde Bizans etkisine işaret eder. Ortaylı'ya göre; Osmanlı, İran İlhanlıları'na tabi Selçuklular'ın yerini almış ve ilk hamlesini Çanakkale Boğazı'nı geçerek Avrupa'ya yapmıştır. İstanbul'un fethi ile birlikte Akdeniz ve Orta Doğu uygarlığı üzerinde binlerce yıllık tarihe sahip Roma ve Bizans imparatorluğu topraklarında asırlar boyu sürecek bir medeniyet inşa etmiştir. Bu yüzden Osmanlı'da bazı temel kurumların oluşumunda Bizans İmparatorluğu ile olan bu etkileşimin tesirinden bahsedilebilir.

Selçuklu Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti gibi tarihte iz bırakan Türk devletlerinin idari yapılarında kendini gösteren ortak nokta güçlü merkezîyetçi devlet yapısına sahip olmalarıdır. Osmanlı'nın yönetsel yapısını açıklayan anahtar kavram bu bağlamda ancak "patrimonyal bürokrasi" olabilir. Çünkü Osmanlı ideolojisine göre padişah ve bürokrasinin üyeleri arasında kıyaslanmayacak ölçüde ayırım vardır. Bu fark öylesine keskindir ki her türlü yönetsel mevki ve itibar ancak hükümdarın hizmetkârları için bir lütuftan öteye geçmez (Arslan, 2020:67-68).

Öte yandan Osmanlı'da devletin yönetimi ile görevli bürokratik kesim, işlevsel temellere göre sınıflara bölünmüştür. Bunlar seyfiye, ilmiye, kalemiye ve 1830'lardan sonra kalemiyeden ayrılan ve sivil bürokrasiyi oluşturan mülkiye de buna eklenebilir. Seyfiye sınıfı, devletin sahip olduğu kaynakların savunulmasından ve genişletilmesinden sorumlu askeri sınıfın adıdır. İlmiye

sınıfı ise din, eğitim ve yargı hizmetlerinden sorumlu görevleri bulunan kimselerden meydana gelen bir sınıftır. Kalemîye ise iltizam sisteminin işleyişini yönetmekten sorumlu ve bu nedenle Osmanlı sisteminin temel idari organıdır. Mülkiye sınıfı, başında padişahın ve diğer yüksek rütbeli yöneticilerin bulunduğu, Osmanlı toplumunun geleneksel yapısının sürdürülmesinden sorumlu bürokratik sınıfın adıdır (Shaw, 1963: 59).

Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıfın varlığına rağmen bürokratik yapıda bütün yetki padişahın elinde toplanmıştı. Osmanlı'da memurların gündelik faaliyetlerinde kendileri için konulan sınırları herhangi bir suretle ihlal etmesi söz konusu olamazdı. Yönetici sınıf, padişaha gözü kapalı sadakat içerisinde olmalı ve padişahın isteklerine kendilerini adamalıydılar (Heper, 2006: 62). Bu sisteme kul sistemi (köle, abd, bende) adı verilmektedir. Kulun en büyük özelliği ise padişaha salt bir bağlılık ve sadakat içerisinde olmasıydı (Akgüner, 2009: 6). Osmanlı'da üst düzey yönetici kadroların kul anlayışına dayalı olarak yetiştirilmesi yeni bir uygulamaya, yeni bir buluş olmamakla birlikte, o tarihe kadar ulaşılmış bir incelik ve sadelikle adeta yeniden inşa edilmiştir. Padişaha kayıtsız-koşulsuz bağlı, her türlü güvenceden yoksun kılınmış ancak padişaha karşı olağanüstü nazik ve devletin sürekliliğine katkılar sağlayan bir yönetici bürokratik işleyiş söz konusudur (Mardin, 1990: 73).

Osmanlı'da saltanat ile bürokrasi arasındaki ilişki, iç içe geçmiş ve İslami hükümlerin de etkisi ile kendisine has işlevlere sahip bir görünüm arz eder. Ayrıca devlet, saltanat ve bürokrasi kurumlarının birbirleri üzerinde sınırlayıcı etkiye sahip oldukları bir mekanizmanın varlığından da bahsedilebilir (Önder, 2013: 144). Yönetimde veziriazam/sadrazam ve vezirler hükümdara yardımcı kimselerdi. Ancak devlet yönetiminde birinci derecede önemli meseleler Divan-ı Hümayun adı verilen mecliste görüşülüp karara bağlanarak padişahın onayına sunulurdu (Halaçoğlu, 2014: 9-10). Nihai kararın padişahın olması, Divan-ı Hümayun'un yönetsel süreçteki etkisini hafifletmeyecektir. Padişah, yetkilerini kullanırken Divan-ı Hümayun üyeleri ile istişare içerisinde olması bir tercihi yansıtırken aynı zamanda alınan karar ve çözümlerden emin olmak istemesi anlamında bu kurumun danışma işlevini de işaret etmektedir.

Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde padişah kimi yetkilerini istişare ederek kullanmasına rağmen yine de onun iktidar alanına müdahale edebilecek ne aristokratik bir zümre ne de bürokratik bir grubun varlığı söz konusudur. 14. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu büyük ve sürekli bir ordu ya da bürokratik bir teşkilatı yoktu. Bu dönemde Osmanlı, gücünü Türk beylikleri ile olan işbirliğinden alıyordu. Ancak bu durum Osmanlı'nın kurmaya çalıştığı merkezîyetçi yapı için önemli bir tehlikeye de işaret etmekteydi. Devlet içinde görünür hale gelen uçbeylerinin nüfuzu karşısında Osmanlı Devleti devşirme sistemine geçerek Müslüman-Türk unsurları yerine Hristiyan coğrafyadan

toplanan ve aldıkları eğitim sayesinde padişaha kişisel olarak bağlı “kul sistemi” anlayışına dayalı yetişen yeni bir eğitim sistemi oluşturdu (Önder, 2013: 147). Devşirme sistemi ile küçük yaştan itibaren alınıp, kapsamlı ve uzun soluklu bir eğitimden geçirilen Hristiyan çocuklar, Osmanlı’daki askeri ve sivil bürokrasinin insan kaynağını oluşturmuştur. Bu sistem sayesinde oluşturulan bürokrasinin üyeleri toplumla veya akrabaları ile bağları olmadığı/kalmadığı için kendilerini tümünden padişahın varlığına adanmış olarak çalışıyorlardı (Pustu, 2007: 199). Osmanlı’da padişahların merkezi otoritelerinin tesisinde önemli bir yer tutan devşirme usulünden beslenen ve kul sistemine dayalı yetişen çeşitli kademelerde görevler alan bu yönetici kesim, Weberyen anlamda bir bürokrasi örneği olmasa da, dönemin diğer hâkim devletlerinden daha kurumsal ve işlevsel bir görünüm sergilemektedir.

Kul sistemi olarak adlandırılan üst düzey yönetici kadroların yetiştirildiği bu sistemde, Osmanlı devlet idaresinin temel kurumları arasında akla ilk gelen Enderun Mektebi’dir (Güler, 2020: 163). Öte yandan “medrese eğitimi” ve çalışma hayatı içinde gerekli olan temel becerilerin kazandırıldığı, aslında hizmet bürosu olan ve devlet iletişimini idare eden görevlilerden oluşan “kalemiye”yi de Enderun Mektebi’nin yanına eklemek mümkündür. Önemli bir fark ise Enderun Mektebi, klasik dönem Osmanlı’da elit yöneticilerin yetiştirildiği resmi eğitim kurumu olmasında saklıdır (Demirci, 2015: 135; Akgüner, 2009: 9).

Türkler daha Anadolu’ya gelmeden önce gerek Büyük Selçuklu gerekse de Anadolu Selçuklu Devleti dönemlerinde önemli ilim araştırmalarının yapıldığı, dönemin ileri eğitim merkezleri ya da günümüzün üniversitelerine benzer özellikler arz eden medreseler kurmuşlardır. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren ilim ve kültür alanında faaliyetler içinde bulunmuştur (Halaçoğlu, 2014: 135). Nitekim Osmanlı tarihinde, ilk dönemden itibaren medreselerin varlığına rastlamak mümkündür (Enç, 2004a: 16). Osmanlı’da medrese teşkilatı ilk olarak Orhan Bey zamanında başlamış ve zamanla sayıları artmıştır (Uzunçarşılı, 1988a: 534). Özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren medrese teşkilatı en mükemmel seviyesine ulaşmıştır (Uzunçarşılı, 1988b: 463). Osmanlı medreselerinde tıp, matematik, fizik, kimya gibi dünyevi bilimler okutuluyor olsa da günümüzdeki biçimiyle ilim içeriklerinden ziyade dini düşüncenin tesiri altında sürdürülen bir eğitim müfredatı geçerlidir (Timur, 1986: 38).

16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde müderrislik geleneğine aykırı uygulamalar nedeniyle medrese eğitimi kalitesini kaybetmeye başlar. Bozulma sadece eğitim kalitesinde değil müderris, tedrisat ve talebe bakımından da zincirleme biçimde olmuştur. Osmanlı’da medrese eğitimi ile ilgili bir diğer gerçeklik ise medrese ulemalarının “aristokratik ulema zinciri” oluşturmalarıdır. Bir kısım bilim adamlarının çocuklarına daha küçük yaşlarda müderrislik beratı verilirken, iyi yetişmiş olanların ise iltimaslar sebebi ile medrese teşkilatı içerisindeki etkileri

kırılmıştır. II. Beyazıt döneminde başlayan bu usulsüzlükler zamanla Osmanlı medreselerinde, ulema sınıfının üst kademelerinde yer alan güçlü kadı ve müderris ailelerinin çocuklarından meydana gelen dışa kapalı bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Herhangi bir üstün yeteneğe sahip olmayan bu çocuklar evlerinde, özel hocalar nezaretinde eğitim alarak liyakatten yoksun olsalar da yüksek mevkileri dolduruyorlardı (Timur, 1986: 91; Halaçoğlu, 1991: 127).

Osmanlı'da sadece belirli meziyet ve yeteneklere sahip olabilenlerin girdiği bir saray okulu ve devletin ihtiyaç duyduğu yöneticileri yetiştirmek gibi bir fonksiyonu sahip Enderun Mektebi ile medrese arasında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Enderun Mektebi ve medrese eğitim müfredatında bu farklılık kendini göstermektedir. Enderun Mektebi'nde ve medreselerde, dini eğitim bakımından benzer müfredatlar uygulansa da Enderun'un medreseden yüksek ve özellikli olduğun söylenebilir. Enderun Mektebi'nde İslami ilimler yanında, beşeri bilimler, güzel sanatlar, beden eğitimi, spor eğitimi ve musiki derslerini kapsayan eğitim müfredatı bulunmaktadır. Enderun Mektebi'nde uygulanan eğitim müfredatı onu medreselerden büsbütün ayırmıştır (Avaner ve Babaoğlu, 2020: 816).

OSMANLI'DA BÜROKRASİNİN KAYNAĞI OLARAK DEVŞİRME SİSTEMİ VE ENDERUN MEKTEBİ

Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli'yi elde edip İstanbul'un fethi ile bir cihan devleti haline geldiğinde, hükmettiği coğrafyayı yönetmek için orduyu güçlendirmek, büyük bir hükümet ve saray örgütü oluşturmak kadar devlet yönetiminde görev alacak unsurların yetiştirilmesi konusuna da önem vermiştir. Bu amaçla Osmanlı, 15. yüzyılda askeri ve mülki bürokraside ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarının yetiştirilmesi için Enderun Mektebi'ni teşkilatlandırmıştır (Terzi, 2012: 170).

Osmanlı Devleti'nde eğitim kurumları arasında medrese dışında kalan en önemli resmi eğitim kurumu Enderun Mektebi'dir. Bu kurumun teşkilatlanmasını tamamlaması ve gelişmesi Fatih Sultan Mehmed döneminde olmuştur (Doğan, 1997: 415). Enderun Mektebi devletin ihtiyaç duyduğu insan kaynaklarını yetiştiren bir okul olma yanında bir saray kurumudur.

Bu bağlamda Osmanlı padişahları sarayda ikamet etmekle birlikte, saray, sadece bir devlet başkanının yaşadığı ve özel hizmetlerin görüldüğü bir yer değildir. Topkapı Sarayı, Osmanlı yönetim örgütünün icra edildiği en önemli mekândır. Genel hatları ile değerlendirildiğinde Saray üç bölümden meydana gelmektedir ve bu bölümlerde padişahın özel hizmetlerinin görülmesi kadar devlet hizmetlerinin de görüldüğü bölümler söz konusudur. Topkapı Sarayı'nın bir bölümü "Harem" adı ile anılır. Bu bölüm padişahın özel hayatının geçtiği ve aile efradının yaşadığı mekânın adıdır. Farsça bir kelime olan taşra-dışarı anlamına gelen "Birin" ise asıl devlet hizmetlerinin görüldüğü bölümdür. Sadrazam dâhil

bütün görevliler Birun hizmetlisi olarak bu bölümde görev yapmaktadırlar. Enderun bölümü ise; hem özel hayatın hem de resmi hayatın iç içe olduğu bir saray bölümüdür. Enderun, saraya mensup içoğlanların (gulâmların) hizmet gördüğü, padişahın gündelik yaşamının geçtiği bir yerdir. Devletin önemli bir kurumu olan Enderun Mektebi, sarayın bu bölümünde bulunmaktadır (Ortaylı, 2012: 204).

Devşirme Sisteminin İşleyişi ve Enderun Mektebi İle Olan İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nde seyfiye, kalemiye ve ilmiye biçiminde üç farklı sınıfa ayrılan yönetici egemen kesimin üyeleri, devletin içinden ve dışından yeni üye alma konusunda kendi sistemlerini oluşturmuşlardı. 16. ve 17. yüzyıllarda yeni üyelerin yaklaşık %75'i bürokrasiye görev alan mevcut üyelerin kendi çocukları arasından gelmekteydi. %20'si Müslüman ve Hristiyan halkın içinden geliyordu. Geri kalan %5'i tamamen Osmanlı sistemi dışındaki kişilerden, Doğu ülkelerinden; Gürcistan, Kafkaslar ve Sudan'dan getirilen yetişkin yeni köleler ve onların sonraki torunlarından meydana gelmekteydi. Farklı bir amaç ve uygulama ile Avrupa coğrafyasından getirilen daha genç ve küçük yaşlarda kimselerde söz konusuydu. Avrupa'nın Osmanlı hâkimiyeti dışında kalan kısımlarından genç ve çocuk olarak getirilenler ise devşirme sistemi aracılığı ile padişah hizmetine alınır ve bürokratik yönetici sınıfın üyesi olurlardı. Bu sistemle Osmanlı Devleti'nde bürokrasiye katılan yeni üyelere ve onların torunlarına devşirme denirdi (Shaw, 1963: 61).

Dönemin Osmanlı kaynaklarında Hristiyan aile çocuklarının zorla toplanma suretiyle ailelerinden alınmadığına yer verilir. Ancak 1438-1458 yılları arası döneme ait Latin yazarlarının eserleri ve mektuplarında devşirme uygulamasının bir tür *ganimet kanunu* ve *pençik*² usulüne benzer hükümdarın kendi kiracılarından aldığı vergi benzetmesi dikkat çeker (Palmer, 2000: 495, 498).

Devşirme sisteminden gelen çocuklar eğitimlerine Enderun Mektebi'nde başlardı. Türk tarihinde yöneticilerin yetiştirilmesi amacıyla kurulan Enderun Mektebi 1365'te I. Murat döneminde Edirne Sarayı'nda kurulmuş olmakla birlikte Enderun'un teşkilatlanmasını tamamlaması II. Murat döneminde yapılmıştır. Enderun Mektebi'nin teşkilat yapısının genişlemesi, devletin ihtiyaç duyduğu mülkiye mensuplarının yetiştirildiği bir eğitim kurumu haline gelme sürecinin tamamlanması ise Fatih Sultan Mehmed devrinde olmuştur (Halaçoğlu, 2014: 39). Enderun'a savaş esiri, devşirme ve ilerleyen zamanda az da olsa gönüllü Türk ailelerinin çocukları alınarak Türk-İslam geleneklerine göre eğitim verilir ve saraydan, yeniçeri ocağına kadar devletin çeşitli yönetim kademelerinde

² Savaşlarda elde edilen erkek esirlerin beşte biri (pençik) vergi karşılığı devlete ait olacağına belirtilmiş olduğu kanun. Pencik kanunu hükümlerine göre esirler arasından Enderun Mektebi'ne de alımlar yapılmıştır (Uzunçarşılı, 1984: 138).

görev alacak yöneticilerin yetiştirilmesi sağlanırdı (Eryılmaz, 2015: 72). Fatih döneminde Topkapı Sarayı'nın kurulması ile birlikte bu okul İstanbul'a taşınmıştır. Fatih Sultan Mehmed döneminde devşirmelerin daha yüksek devlet kademelerine gelmelerini sağlamak ve bu kimselerin yeteneklerinden faydalanmak üzere yeteneklerinin geliştirilmesi amacıyla Enderun Mektebi nitelikli bir eğitim merkezi haline getirilmiştir (Akarsu, 2004: 97).

Enderun Mektebi kurulduğu dönemden başlayarak 150 yıl kadar bir süre Hristiyan tebaa arasından devşirilen çocuklara yönelik bir eğitim kurumu görünümündedir (Demirci, 2015: 78). Enderun Mektebi'nde eğitim gören, geleceğin devlet hayatında önemli kademelerde bulunacak bürokratların devşirmeler arasından seçilmesinde, Osmanlı padişahlarının mutlak iktidarlarına ve devlete ortak başka bir aristokratik sınıfın oluşmasına engel olma düşüncesi yatmaktadır. Osmanlı Devleti, kendinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi iktidar alanlarına ortak olabilecek başka soylu bir sınıfın ve her türlü muhalif hareketin oluşumunu engelleyici bir çaba içerisinde olmuştur (Enç, 2004b: 42). Devşirme sistemi ile Enderun Mektebi'nde eğitime alınan, böylece daha küçük yaşlarda padişahın hizmetine geçen bu çocuklar için padişah, elde ettikleri her şeyin sebebi ve baba şefkati anlamına geliyordu. Padişaha ve devlete bağlılıkları bu sebepten kaynaklanıyordu ve kul sistemi anlayışı onları tamamen padişaha ve devlete bağlı ve sadık bürokratik bir sınıf haline getiriyordu (Özdemir, 2001: 77).

Devşirme sisteminin gulâm geleneği ile yakın ilişkili bir pratiği bulunmaktadır. Gulâm geleneğinin Orta Doğu'da, eski tarihlere kadar uzanan örneklerine rastlamak mümkündür. Türklerde ise Selçukluların doğrudan devletin egemenliği altındaki yerlerden vergi biçiminde adam toplama yöntemine dayanan gulâm uygulaması ile Osmanlı devşirme sistemi arasında benzerlikler bulunmaktadır (Speros Vryonis, 2000: 519, 523). Gulâmın menşei başlangıçta en çok pençik oğlanı idi. Savaşlarda esir alınanların beşte-biri pençik adıyla hükümdara aitti. Bu uygulamaya I. Beyazıt döneminde devşirmeden gelen çocuklarda eklenmiştir (İnalçık, 2008: 158). Böylece devşirme uygulamasının İslam şeriatı tarafından kesinlikle meşrulaştırılmadığı ancak Osmanlı'da bunun örfi hukuk ve kıyas temelinde bir meşruluk zeminine oturtulduğu görülmektedir (Palmer, 2000: 498). Batılı görüşe sahip araştırmacılar, dış görünüş itibarıyla fiilen bir efendi ve hizmetkâr ilişkisi üzerinden devşirilen çocukları köle olarak algılamış olsalar da devşirmenin şeriata aykırı olmadığı, devşirme tebaanın köle değil, itaatli asker ve devlet hizmetlileri olduğu, padişahın cömertçe bir iltimasına dayandığı, diğer taraftan devşirmelerin hukuken köle durumunda sayılmalarının çelişkiler içerdiği görüşünü örnek ve tarihi bulgular ile derinlemesine analiz eden (Karamuk, 2000) eserler de mevcuttur.

Devşirme alımının başlangıçta ne sıklıkta tekrarlandığı ve alınan çocukların oranı kesin değildir. Dönemin çeşitli Latin kaynaklarında devşirmenin beş yılda

bir, dört yılda bir diğer bazı kaynaklarda ise üç yılda bir yapıldığı yazar. Oranın ise pençik vergisinde olduğu gibi beşte-bir oranında diğer bazı kaynaklarda ise bu verginin sanki bir öşür gibi olduğu ve üç çocuğu bulunan aileden çocuklarının birinin alındığı bilgisi yer alır (Palmer, 2000: 498). Devşirme uygulaması kendisine itimat edilen kişilerden oluşan memur eliyle yürütülürdü. Devşirme memuru vazifesinde tamamen serbestti. Elinde bulunan ferman hükümlerince kazalara göre tespit edilmiş sayıda çocuk devşirirdi. Her kırk hanede bir oğlan devşirmek kanundu (Halaçoğlu, 2014: 39). Böylece devşirme uygulamasının sıklığı ve oranı Osmanlı'nın ihtiyaç durumuna göre genel ilkeler dikkate alınarak dönemler itibariyle değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Fatih döneminde sıkı kurallara bağlanan devşirme esaslarına göre devşirme çocuklarının seçimi sıkı kurallara bağlanmıştır. Devşirmede daha çok Arnavut, Boşnak, Sırp, Rum, Bulgar ve Hırvat kökene mensup çocuklar alınır. Asil bir aileye sahip olanlar, zeki, uzun boylu ve görünüşü düzgün aynı zamanda sağlıklı çocuklar tercih edilirdi. Öte yandan ailede tek çocuk, yetim, köse, fodul ve düzgün bir aileden gelmeyen çocuklar alınmazdı. Çocukları yaşadığı bölgelerden ve aileleri arasından alınarak İstanbul'a gönderilmek durumunda olan ebeveynlerin tamamı istekli olmamakla birlikte, birçoğu çocuklarının devşirilmesinden memnundu. Çünkü bu aileler çocuklarının kendileri gibi yoksul bir hayat sürmesinden, iyi bir eğitim alabilecekleri, ileride iyi bir makam ve servet sahibi olabilecekleri bir yaşama kavuşacaklarını biliyorlardı (Gündüz, 2016: 12-13).

Klasik Dönem Osmanlı'da 150 yılı aşan süre boyunca Enderun Mektebi'ni devşirme sistemi beslemiştir. İstanbul'a getirilen Hristiyan devşirme çocuklara Türk ismi verilir ve geçici bir süre Türk ve Müslüman aileler arasına yerleştirilerek dil, din, örf ve âdet öğrenmesi sağlanırdı. Bu hazırlayıcı safha beş-sekiz yıl kadar sürer daha sonra bu gençler Acemioğlanlar ocağına alınırlardı. Devşirme sistemi ile alınan kimseler Türk - İslam kültürüne yabancı oldukları için bunlara acemi adı verilmiştir. Acemioğlanlar ocağı bu kimselerden oluşur ve Enderun Mektebi'nin ilk basamağı konumundadır. Buradan Enderun Mektebi'ne alınacak olanlar bir kontrolden geçer ve zeki, kabiliyetli, bedenen güçlü olanlar Enderun'a alınırlardı. 16. yüzyıldan sonra Enderun Mektebi'ne devşirme çocuklar yanında Türk ve Müslüman ailelerin çocukları da girmeye başlamıştır (Demirci, 2015: 78; Terzi, 2012: 171).

Enderun Mektebi'nde Eğitim Sistemi

Devşirme sistemi ile kazanılan 8-10 yaş aralığındaki yetenekli, fiziki gelişimi yerinde ve zeki çocuklar önce Edirne Sarayı, Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı gibi saraylarda Türk-İslam âdet ve geleneklerine göre tahsillerini tamamlamak üzere ön bir eğitime alınırlardı. 14-15 yaşlarına geldiklerinde ise

mülakat ve uzman kontrolünden geçirilerek seçilen yetenekli çocuk ve gençler Enderun Mektebi'nde uzun bir eğitim sürecine başlardı (Ortaylı, 2006: 173; Halaçoğlu, 1991: 29). Sınıfları olan bir okuldan ziyade Enderun'da eğitim alan çocuklar bir tür hizmet içi eğitim formatında odadan bir diğer odaya terfi usulünde eğitimlerini tamamlarlardı. Bu odalarda tüm eğitim aşamaları boyunca günümüz harp okulu, siyasal bilgiler, güzel sanatlar, hukuk ve edebiyat fakülteleri gibi yükseköğretim kurumlarının eğitimlerine benzer eğitimler verilirdi (Terzi, 2012: 171).

Enderun Mektebi'nde eğitim, büyük ve küçük oda adı verilen oda biçiminde örgütlenmiş sınıflarda sürdürülürdü. Küçük oda (yaşça daha küçüklerin bulunduğu oda) ve büyük oda (yaşça daha büyüklerin bulunduğu oda) adları verilen daha üst oda için hazırlayıcı eğitim veren bir konuma sahiptiler. Küçük ve büyük odalarda hem saray hizmetlerini gören, hem adab-ı muaşeret öğrenen hem de ilim ve sanat eğitimine başlayan talebeler, kabiliyet ve liyakati doğrultusunda padişahın emri ile eğitimlerini Seferli Oda, Kiler Odası ve Hazine Odası'nda devam ettirmek üzere üst düzeye geçerlerdi. Bu odalarda eğitimini tamamlayanlar zamanları geldiğinde kapıkulu olarak dışarı çıkarlardı. Enderun'da hiyerarşi ve mahiyet itibarıyla en ilerisi ve seçkin konuma sahip olanı Has oda idi. Böylece Enderun Mektebi'nde eğitim süresi 7-8 yılı hazırlık eğitimi safhasında geçmek üzere toplam 14 yıla kadar sürebilmekteydi (Ortaylı, 2006: 174; Halaçoğlu, 1991: 29; Doğan, 1997: 416).

Devşirme sisteminden gelen ve Enderun'da eğitim gören, olgunlaşan, talim ve tahsilleri en yüksek dereceye taşınmış, edep ve usul bakımından istenilen seviyeyi ulaştırmış birer yetişkin olarak kıdemlerine göre görevlere aday olacak biçimde Enderun'dan çıkarlardı. Ancak yine de padişah uğruna kendilerini aday kulları olarak devam ederdi (Koçi Bey, ty: 10).

Ortaylı'ya (2006: 30 ve 175) göre; Osmanlı Devleti protokolünün ön saflarına bakıldığında, hem fiziki bakımdan hem de zeki ve iyi eğitilmiş olmaları bakımından dünyada hemen hiçbir devletin sahip olamadığı göz alıcı bir zümre yer almaktadır. Bu zümre içerisinde tüm ırklardan seçilmiş fevkalade zeki, sağlıklı ve iyi eğitilmiş yüksek makamlara gelmiş/getirilmiş insanlar bulunmaktadır. Balkanların ve Kafkasların kırsal bölgelerinden devşirilen gençlerin hem duruşlarıyla hem de fizikleriyle etrafını etkileyen, aynı zamanda iyi eğitilmiş üstün bir sınıf haline gelmiş olmaları Enderun Mektebi sayesinde.

Bu başarı hikâyesindeki esas hususlar devşirme sistemi ile yetenekli ve zeki talebelerin seçimi ve sonrasında iyi bir eğitim müessesesi sayesinde eğitim süreçlerinin yürütülmesidir. Bu iki iyi uygulamanın birlikte fevkalade akılcı ve kusursuz işleminde saklıdır.

Enderun Mektebi, sadece devletin ihtiyaç duyduğu yüksek dereceli yönetici sivil bürokrasiye eleman yetiştirmesi açısından değil, teori ile pratiği birleştiren eğitim metotları bakımından da önemli bir eğitim kurumudur (Doğan, 1997: 417). Çünkü yoğun idari, siyasi ve diplomatik faaliyetlerin merkezi konumunda olan Topkapı Sarayı aynı zamanda Enderun Mektebi'nde eğitim alan gençlerin bulunduğu bir çevre olarak da eğitim alan gençlere engin bir görüş ve tecrübe katıyordu (Terzi, 2012: 173). Enderun'da verilen eğitim, medrese eğitimi ve diğer eğitim kurumlarında verilen eğitimden önemli farklılıklar taşımaktadır. İslami ilimler alanında verilen eğitimin yanında, Türkçe, Arapça ve Farsça gibi dil ve edebiyat dersleri önemli bir yer tutmaktadır (Demirci, 2015: 78). Yine Enderun'da türlü fenler, hat, inşa, siyakat, matematik ve başta musiki olmak üzere seküler eğitim programları yanında fiziki gücü geliştirecek spor dersleri, binicilik ve silah kullanma marifetini geliştirme üzerine dersler yanında minyatür, nakş, hattatlık gibi sanat eğitimi dersleri de verilmekteydi (İnalçık, 2003: 85). Buna askeri yöneticilerin de bilmesi gereken savaş eğitimi ile harita yapımı, coğrafya, tarih, siyaset gibi dersler de eklenebilir.

Mektebin temel amacı sadece eğitmek değil, aynı zamanda talebelerin yeteneklerini keşfetmelerine yardımcı olmaktır. Enderun Mektebi'nden mezun olan bir kimse Türkçe yanında Arapça ve Farsça gibi dilleri konuşabiliyor, okuyabiliyor ve yazabiliyor, bilimdeki en son gelişmeleri anlayabiliyor, en az bir sanat veya zanaat sahibi oluyordu. Yine aynı şekilde yakın dövüş becerisine sahip ve askeri yöneticilik konularında başarılı olabiliyorlardı (Corlu vd., 2010: 22). Bu bağlamda Enderun Mektebi'nde verilen eğitimler, çeşitli konuları kapsamakta; yöneticilik tahsili yanı ağır basan ve devlet yönetimi ile yakın ilgili yönleri ön plana çıkan eğitimlerden oluşmaktadır.

Enderun Mektebi'nde zamanı boşa geçirmek söz konusu değildir. Herkesin dikkat etmesi gereken kurallar oldukça yoğundur. Bu kurallar arasında konuşma, hal ve hareketler, yürüyüşte dikkat edilmesi gereken kurallar dahi verilen eğitimin bir parçası idi (Gündüz, 2016: 16). Bu anlamda Enderun Mektebi'nde eğitim faaliyeti mutlak bir disiplin ve âdâb-ı muaşeret altında sürdürülürdü. Yatma, kalkma, yemek ve dinlenme vakitleri belirlenen saate uygun olarak işlerdi. Her istedikleri zaman konuşamazlar, dışarı ile ilişkide bulunamazlardı. Enderun'da verilen eğitim ve terbiyenin gayesi; padişahın hizmetinde, mutlak itaat ve sadakat duygularına sahip, tam bir Müslüman, kibar, konuşmasını ve davranmasını bilen, namuslu, nefesine hâkim çelebiler, centilmenler yetiştirmektir (İnalçık, 2014: 209). İslam ve müspet bilim alanlarında da eğitimlerin verildiği bu okulun en çok dikkat çeken yanı ise kazandırdığı itibar ve protokol kurallarıydı. Bu bağlamda aslında Enderun Mektebi gerek jargonu gerekse de yaşayış biçimi ve zevkleri itibarıyla Osmanlı'daki yönetici zümrenin doğup geliştiği bir kültür kurumuydu (Ortaylı, 2012: 205).

Enderun Mektebi'nde sınıfların bulunmadığı, modern zamanların okul ve eğitim sisteminden farklı bir metot söz konusudur. Burada eğitim yüz yüze verilmekte, eğitimler bir nevi hizmet içi eğitim biçiminde sürdürülmekte ve odadan odaya terfi ederek sarayda beğenildikçe padişaha daha yakın hizmetlerde görevler alınabilmekteydi. Bunla birlikte Enderun'a seçilen herkesin yüksek bir makama gelmesi garantisi söz konusu değildir. Burada verilen eğitimden kabiliyetine göre en iyisini alanlar en iyi makamlara kadar gelebilmişlerdir (Ortaylı, 2006: 31). Burada eğitimini tamamlayan gençler; vezir olmuşlardır, yeniçeri ocağı ağalığı ve diğer devlet kademelerinde yöneticilik ve memuriyet yapmışlardır (Ortaylı, 2006: 179). Bu anlamda Enderun Mektebi Osmanlı Devlet hayatına 60 sadrazam, şaşılacak biçimde 3 şeyhülislâm, 23 kaptan-ı derya yetiştiren bir okuldur (Ortaylı, 2012: 204).

ENDERUN MEKTEBİ'NDE YOZLAŞMA VE BİR GELENEĞİN SONU

Klasik dönem Osmanlı'da kul sistemi anlayışına göre işleyen bürokratik mekanizma hükümdarın iradesine kayıtsız-koşulsuz bağlıdır. Bu anlamda Osmanlı bürokrasisinde görev alan yöneticileri klasik anlamda bir memur olarak saymak mümkün olmadığı gibi vatandaş olarak da değerlendirebilmek mümkün değildir. Aynı zamanda bu yönetici kesim ne kendi başlarına toplumsal ve ekonomik bir işleve sahiptirler ne de doğal hakları bulunmaktadır. Devlet var ise var olan, hükümdardan başka bir otoriteye bağlı olmayan ve göreve gelmesi sadakat ve liyakat becerisine göre belirlenen bu yönetici sınıfın tek gayesi devlet yönetiminde hükümdara hizmet etmektir. Bürokratik zümre içerisinde kimi kesim sahip olduğu yeteneklerini doğrudan doğruya savaş hizmeti ile kimi kesim kalem hizmetleri ile ve kimi kesim de savunma, koruma, savaş sanayi hizmetleri alanında kullanırlar. Ancak Tanzimat dönemine gelindiğinde çağdaşlaşma süreci Osmanlı'yı ilk önce bürokratik işleyişten vuracaktır (Berkes, 2003: 32-33; Güler, 2020: 164; Arslan 2020).

Osmanlı'da eğitimin gerilemesinden bahsederken 17. yüzyıla önemle eğilmek gerekir. Bu dönemde ulemanın düşük standartları ve azalan sayısına dair yapılan şikâyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir (Mardin, 2005: 145). Enderun Mektebi'nde verilen eğitimde de 17. yüzyıldan başlamak üzere önemli yapısal sorunlar ile karşılaşılır. Başta devşirme sisteminde başlayan olumsuzluklara devletin kötü giden yapısal sorunları eklendiğinde Enderun Mektebi de bundan olumsuz şekilde etkilenecektir. Klasik Dönem Osmanlı'da devşirme işlemi ihtiyaca göre birkaç yılda bir yapılır ve bazen sayı 5-6 bine kadar ulaşırdı (Ortaylı, 2006: 28) iken 17. yüzyıldan itibaren Hristiyan tebaa arasında devşirme usulünde zorluklar ortaya çıktı. Bu yüzyıldan sonra devşirme sisteminden gelen gençler yerine eski Enderun kökenli soyluların ve yüksek makamlı devlet adamlarının kendi çocukları bu okullara ve Enderun'daki odalara yerleştirmeye başladılar. 18.

yüzyıla gelindiğinde devşirme sistemindeki bu yozlaşma ve eyaletlerin yönetiminde âyanların güç kazanması ile birlikte sarayda padişahın hizmetinde görevli gulâm sistemi (içoğlanları) de önemini yitirmiştir (İnalçık, 2003: 92).

Âyanların güç kazanması ve gulâm sisteminin önemini kaybetmesi yanaşmaların paşa kapılarından başlayarak yükselmelerine imkân doğuracak yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. Devlet kademelerinin ihtiyaç duyduğu yetenekli insan kaynaklarının yetiştirilmesinde kaynak okul olma özgünlüğüne sahip Enderun böylece önemini kaybetme noktasına gelmiştir. 18. yüzyılda görev alan 10 sadrazamdan sadece biri Enderun kökenlidir (Demirci, 2015: 79).

Osmanlı Devlet hayatında 18. yüzyıla kadar Enderun Mektebi en temel kurumlardan biri olma özelliğini sürdürmüştür (Ortaylı, 2006: 173). Enderun Mektebi II. Mahmut dönemine kadar kuruluş dönemi özelliklerini koruyarak varlığını sürdürmüştür. II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesine bağlı olarak Enderun Mektebi'nde de birçok değişiklik yapılmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde Enderun Mektebi önemini iyice kaybederek zayıflamıştır. Enderun Mektebi'ne yönelik ihmaller Meşrutiyet döneminde de devam etmiş ve nihayetinde 1 Temmuz 1909 tarihinde yayınlanan bir kararname ile kaldırılmıştır (Ortaylı, 2012: 206; Akarsu, 2004: 95).

Gerek devşirme sisteminin gerekse de Enderun'un 18. ve 19. yüzyılda yavaş yavaş kalkmasında Osmanlı yönetim sisteminde ortaya çıkan yozlaşma örneklerinin etkisi olmuştur. Diğer taraftan 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin geleneksel devlet biçiminden modern merkezî devlet tipine dönüşmeye başlaması süreci, devlet hayatında yeni kurumların kurulmasına geleneksel kurumların birer birer ortadan kaldırılmasına neden olacaktır. Enderun Mektebi de bu değişimden etkilenmiştir.

Batı tarzı eğitim veren okulların kurulduğu ve sayılarının her geçen gün arttığı II. Mahmut döneminde, devletin ihtiyaç duyduğu tercümanların yetiştirilmesi amacıyla Tercüme Odası adı ile bir eğitim kurumu açılmıştır. Burası iç ve dış politikada yer edinen yabancı dil bilen devlet adamlarının yetiştirilmesine katkı sağlamıştır (Kavak, 2017: 14). Tanzimat dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu modern bürokrasinin insan kaynakları, artık ülkenin Batı'ya açılan kapısı konumuna sahip Tercüme Odası'nda yetiştirilmeye başlanmıştır (Önder, 2013: 152).

Ancak Enderun Mektebi'nin kapatılmasına rağmen ruh ve sistem olarak bu gelenek önce Mektebi Mülkiye'ye geçer (Ortaylı, 2012: 206). Bu yaratıcılık hukuken hiçbir alakası olmamasına rağmen, 19. yüzyılda Mülkiye Mektebi gibi Galatasaray, Tıbbiye Mektebi, Baytar Mektebi, Mühendis Mektebi gibi eğitim kurumlarının oluşturulmasında bir geleneği temsil eder (Ortaylı, 2006: 180).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni devletin ihtiyaç duyduğu sivil yönetici kadroların yetiştirilmesi amacıyla oluşturulan Siyasal Bilgiler Okulu'nun bir Enderun geleneği olduğu, dönemin Başbakanı İsmet İnönü tarafından 4 Aralık 1936'da mülkiyenin kuruluş yıldönümünde beyan edilmiştir (Demirci, 2015: 79). Ancak tam bu noktada kısa bir açıklamada bulunmak gerekir. Osmanlı'nın son döneminden başlamak üzere yükselen bürokratik elit kadrolara Cumhuriyet döneminin ilk yöneticilik okulundan mezun olanların eklenmesi ile birlikte yeni bürokratik elitlerin sahneye çıktığı dönem başlayacaktır. Böylece bürokrasi yeni devletin en güçlü ve önde gelen aktörleri olmanın ötesinde oluşturduğu etki ile devletin toplumdaki, yönetenlerin yönetilenlerden uzaklaştığı, uzaklaştıkça yabancılaştığı, halktan kopuk ancak halkın çıkarlarını en iyi kendilerinin bildiklerini dile getiren bürokratik seçkinler sınıfı yönetim ve siyaset üzerinde hâkim role kavuştular. Türk bürokrasisinin ulaştığı, kendilerini siyasal alandan sorumlu görme anlayışı, 20. yüzyılın sonlarına kadar sürecektir. (Heper, 1974; Arslan, 2020: 150-172).

Osmanlı kurumları arasında Enderun, 400 yıldan daha fazla süre yaşamış olan bir geleneğin temsilcisidir. Enderun Mektebi'nin kapatılması ve Cumhuriyet'e geçişle birlikte kamuya personel yetiştiren kurumlar arasına yenileri eklenmiştir. Bu kurumlar arasında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE), daha sonra ise yükseköğretim kurumları olarak üniversiteler bu görevi sürdürmüştür.

Türkiye'de devletin ihtiyaç duyduğu bürokratik kadroları yetiştiren eğitim kurumlarının tam anlamıyla Batılılaşma ekseninde yeni bir dönemece girdiği tarih İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Yükseköğretim anlayışında ortaya çıkan bu değişim ve Türkiye'deki inşaa aşaması sadece Türkiye'ye özgü olmayan ve tüm dünyada yaşanan değişim sürecinin devamıdır. Türkiye'de modern anlamda kamu yöneticileri yetiştiren akademilerin inşasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin etkisi kendini hissettirir. 1950'lere gelindiğinde yönetim becerilerine sahip elamanlar yetiştirmek amacıyla bir grup akademisyen bu alanda eğitim almak için ABD'ye gönderilmiştir. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra kamu görevlilerine yönetim konularında eğitim verecek ve yönetimle ilgili sorunlara ilişkin araştırmalar yapacak bir enstitü olarak Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü 1953'te kurulmuştur (Zengin, 2007: 85).

Türkiye'de kamu kurumlarında çalışmakta olan görevlilere yönelik olarak çağdaş kamu yönetimi öğretimi TODAİE ile başlamıştır. İlk kuruluş döneminden itibaren TODAİE, kamu kurumlarında görev alan üst düzey idareci kadrolara yönelik eğitsel, tanıtıcı çalışmalar yapmış, kamu yönetimi alanına ait yeni yaklaşımların benimsenmesi ve yaygınlık kazanmasında çabaları olmuştur (Mihçioğlu, 1988: 29).

TODAİE, başlangıçta Birleşmiş Milletler tarafından hem Türkiye hem de Orta Doğu ülkelerinde kamu hizmetlerinin yönetimine ilişkin sorunlara bilimsel çözümler geliştirmek için kurulmuş bir eğitim enstitüsüdür. Ancak 1958’de çıkarılan bir yasa ile Birleşmiş Milletler ile olan ilişkisi son bularak ulusal bir kimlik kazanmıştır. Kapatıldığı 2018’e kadar da kamu yönetimi eğitiminde gerek bilimsel yayınları ile gerek kamu yönetimi eğitimine yönelik araştırma ve gerekse de yönetici adayların yetiştirilmesine yönelik verdiği dersler ile katkılar sunmuştur. TODAİE’nin çalışmaları doğrudan kamu yönetimi uygulama sorunlarına yönelik olması ve verilen eğitimlere katılanlarda ise kamu hizmeti deneyiminin aranması, sadece kamu personeline yönelik olması bu kurumun özgünlüğüdür (Bilgin, 2015).

Mülkiye Mektebi ile yeni bir yönetici sınıf oluşturma çabaları, TODAİE’nin kurulması (1953-2018) ile yeni bir evreye taşınmıştır. Aynı dönemde TODAİE’ye ilaveten oluşturulan ve zamanla sayıları artan yükseköğretim kurumları yeni dönemde insan kaynakları yetiştirilmesinde çeşitli işlevler görmektedirler. Bu bağlamda günümüzde devletin ve özel sektörün ihtiyaç duyduğu kadroların yetiştirilmesi amacıyla oluşturulan akademik eğitim kurumları mevcut olmakla birlikte Enderun Mektebi ile karşılaştırıldığında sadece kısmi bir işlevsel benzerlik söz konusudur. Keza Enderun Mektebi’nin kendi döneminin bürokrasiye eleman yetiştiren özgün ve özel bir eğitim kurumu olduğu açıktır. Bu son cümlede maksat kadim bir eğitim müessesesi olarak Enderun Mektebi’ni, modern eğitim kurumları ilişkilendirmek değil ancak devletin ihtiyaç duyduğu yönetici kadroların yetiştirilmesinde özgünlüğe sahip müstakil bir eğitim müessesinin eksikliğini işaret etmektir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Devlet kavramı, bir siyasi örgütlenmeyi, kurumsallaşmış bir oluşumu ve toplumca meşru sayılan iktidar ilişkilerini anlatan geniş bir kavramın en özet ifadesidir. Devlet kavramının anlamı içinde toplumun, yöneten/yönetim ve yönetilenler biçiminde iki ayrı sosyolojik olmayan sınıf yapısı söz konusudur. Bu noktada kamu yönetimi disiplini ise yönetimle ilgili konulara odaklanmaktadır. Kamu yönetimi, doğrudan “yönetim ve yöneticilik” gibi devlet yönetimi için gerekli olan ve bu alana ait bilgi ve becerileri inceleyen bir öğretiyi olarak tanımlanabilir. Kamu yönetimi disiplininin özgün ve bağımsız bir öğretiyi olarak inceleme konusu olması görece birkaç yüzyıl öncesine uzanmasına rağmen yönetime, iyi yetişmiş insan kaynağı kazandırmak amacı taşıyan eğitim kurumlarının varlığı çok daha eskilere uzanmaktadır. Günümüzden binlerce yıl önce bazı devlet adamı ve düşünürler, devlet adamlarında bulunması gereken özellikler, devlet yöneticilerinin nasıl davranması, hangi bilgi ve becerilere sahip olması gerektiği konusunda eserler kaleme almışlardır. Bu bağlamda, “iyi yönetim”, “adil yönetim”, “güçlü yönetim” gibi yönetim arayışlarının tarihi çok

daha önceki zamanlara uzanmaktadır. Bu kavramlara göre yöneticilerin yetiştirilmesi ancak kurumsallaşmış iyi bir eğitim sürecinin sonucu olarak görülebilir. Osmanlı Devleti'nde Enderun Mektebi sözü edilen kurumsallaşmanın tarihteki en özgün örneklerinden birisi (Saylan, 2003: 577) olup dünyadaki ilk kamu yönetimi okullu olarak değerlendirilmektedir (Eryılmaz, 2015: 74).

Devletler bugün sahip oldukları siyaset ve yönetim ilkelerini bir anda oluşturabilmiş değillerdir. Uzun tarihi tecrübelerinden gelen birikimler sayesinde ancak günümüzdeki modern siyaset ve yönetim ilkeleri meydana gelebilmiştir. Türklerin devlet ve yönetim kültürü de uzun bir tarihi süreç ve bulunduğu coğrafyada etkileşim içinde olduğu diğer medeniyetlerin tesiri ile şekillenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti, kendinden önceki Türk devletlerinin (İslamiyet öncesi Hun, Göktürk ve Uygur devletleri ile İslamiyet sonrası Karahanlı, Selçuklular) yönetim ve bürokratik yapısını miras aldıkları gibi bunun yanında ya doğrudan ya da dolaylı olarak yakın coğrafyadaki diğer devletlerden (İlhanlı, Memlük, Sasani ve Bizans) de etkilenmişlerdir. Ancak tüm bunlara rağmen Osmanlı kendine göre şekillendirdiği bir yönetim geleneği ve bürokratik yapı tesis edebilmiştir.

Devlet adamlarının seçimi ve eğitimi, 15. yüzyılda Osmanlı Devleti için kritik bir hal aldı, çünkü bu yüzyılda Osmanlı'da devlet işleri az sayıda Türkün yaşadığı küçük bir coğrafyada hüküm süren devlet görünümünden üç kıtaya taşan büyük bir cihan devletine dönüşmüştür. Bu genişleme aynı zamanda çok kültürlü bir devlet yapısını ortaya çıkarmıştır. Bir dünya hükümdarı haline gelen dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed, ebediyete uzanacak devletin temeli olacak kuralları belirlemeye kararlıydı. Bu hedefin hayati bir bileşeni olarak, devletin en yetenekli gençlerini seçmek ve onları yönetici sınıfın üyeleri haline getirmek için eğitimler verilmesi gerektiğini biliyordu. Bu maksatla Fatih Sultan Mehmed kendisinden önce babası II. Murat zamanında var olan mevcut saray okulu olan Enderun Mektebi'ni İstanbul'daki Topkapı Sarayı'na taşıdı ve iyileştirdi (Corlu vd., 2010: 20). Fatih Sultan Mehmed'in devlet hayatına dair gelecek kurgusu liyakate ve iyi eğitime dayalı bir tasarımdır. Bunu başarmak için ilham kaynağı ise tarihi değer ve uygulamalara olan yakın ilgisidir.

15. yüzyılda Balkanlar'ın en büyük gücü olan Osmanlı, Balkan coğrafyasının dışında da genişlemesini sürdürdü. 15. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti artık Orta Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da hızlı bir genişleme içerisine girdi (Ortaylı, 2012: 116). Osmanlı Devleti'nin topraklarının üç kıtaya ulaşması ve gördüğü hizmetlerin çoğalması nedeniyle devlet hayatı içerisinde görev alan yönetici kesim ilmiye, seyfiye ve kalemiye biçiminde üç ayrı sınıfa ayrılmıştır. Bu üç bürokratik sınıfın üyeleri devşirme sistemi ile Rumeli coğrafyasından belirli kural ve disiplin içerisinde toplanan Hristiyan erkek çocukları arasından,

yeteneklerine göre ayrılarak kimileri Enderun Mektebi'ne kaydedilmektedir. Enderun Mektebi'nde eğitimlerini tamamlayanlar devletin çeşitli kademelerinde önemli görevlere atanırlardı. Bu şekilde Osmanlı'nın ihtiyaç duyduğu sivil yönetici sınıf büyük oranda devşirme uygulamasından beslenmektedir. Devşirme usulü ile belirlenen kişiye, aldığı eğitimler sayesinde yeni bir kimlik ve türlü beceriler kazandıran bu uygulamanın adı da devşirme sistemidir.

Osmanlı'da işe alımlarda uygulanan devşirme sistemi geleneksel bir yöntemdi. Bu yöntem Yakın Doğu ve Orta Asya'nın Osmanlı öncesi Türk devletlerinde de benzer uygulamalara rastlanmaktadır. Bu sistem Osmanlı Devleti'nde 14. yüzyılın sonlarında kullanılmaya başlandı. Ancak bu sistemin geliştirilmesi İstanbul'un fethinden sonraki zamanda olmuştur (Shaw, 1963: 67). Bu bağlamda kurumsallaşma Fatih Sultan Mehmed dönemi ile başlamıştır.

Osmanlı'da geliştirilen devşirme sistemi sayesinde Müslüman olmayan ve kökleri Avrupa coğrafyasına taşan bu yeni üyelerin devlet hizmetine alınması, hem genişleyen bir devletin yeni insan gücü ihtiyacını doldurmak hem de padişaha itaatkâr bir temelde eğitilmiş, kul sistemi ile padişaha bağlı bir yönetici sınıf oluşturulmasına kaynaklık etmiştir.

Osmanlı'da devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli yönetici kadroların yetiştirilmesinde önemli fonksiyonlar gören Enderun Mektebi, başta medreseler olmak üzere diğer eğitim kurumlarında verilen eğitimden içerik ve kapsam itibarıyla önemli farklılıklar taşımaktadır. Batı ülkeleri tarafından da model alınan bu eğitim kurumunda verilen eğitim daha dünyevi bir anlayışla ve uygulamalı yönü ağır basan bir sistemle dâhilinde verilmekteydi.

Enderun Mektebi üzerinden Osmanlı eğitim sistemi ve kamu bürokrasisinde egemen olan temel ilkeler hakkında bir çıkarımda bulunmak gerekirse; Osmanlı Devleti'nde, belirli ve azınlık bir zümreye has eğitim faaliyetlerinden bahsedilemeyeceği ve kabiliyetli gençlerin yetiştirildiği, liyakatlerine uygun alan ve pozisyonlarda istihdam edildiği bir anlayış hâkimdir. Enderun Mektebi Osmanlı Devlet hayatına çok sayıda sadrazam, kaptan-ı derya ve şeyhülislâm dahi yetiştirmiş kadim bir kurumdur. Osmanlı Devleti'nin en parlak yılları aslında devşirme usulünün ve Enderun Mektebi'nin en işlevsel faaliyetler sürdürdüğü zaman dilimleri ile örtüşmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin en ihtişamlı yıllarının tek sebebi Enderun Mektebi'nde yetiştirilen yöneticiler ve iyi uygulanan liyakat ilkesi olmasa da bu iyi uygulamaların oldukça önemli bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Modern eğitim kurumu denildiğinde akla gelen tek yer okullardır. Geleceğin yöneticileri olacak gençler okul eğitimleri sayesinde temel nitelikleri kazanırlar. Eğitim sürecinde öğrencilere, toplumsal düzen ile uyumlu ve onunla özdeşleşmiş ulusal değerler öğretilir. Kanunlarda yazan normlar yanında ulusal ideolojiye

bağlı olmaları istenir (Önder, 2013: 112). İşte bu hedef ve değerler Osmanlı'da Enderun Mektebi'nde verilen eğitimler sayesinde hayat bulmuş, kabiliyetlerine göre seçilen, eğitimler verilen ve idari görevlere tayin olunan bürokratik kadrolar, hiçbir aşirete veya aileye bağlı olmayan, tamamen padişaha ve devlete bağlı olan bürokratik bir sınıf yetiştirilebilmiştir.

Osmanlı'nın geleneksel kurumları 17. yüzyılın sonlarından itibaren bozulmaya başlayınca bu konuda Osmanlı uleması arasında eleştiriler yükselmeye başlamamıştı. 19. yüzyıla kadar uzanacak bu eleştiri akımı, Batı Rönesansı'ndan farklı olarak, ilhamını yeni tip bir toplum modelinden almadığı (Timur, 1986: 70) gibi ürettiği tek çare de devletin en ihtişamlı dönene geri dönüş iddiasının ötesine geçememiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ne eskiye dönüşün ne de Batı karşısında kaybedilen üstünlüğün tekrar kazanılmasının mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Osmanlı karşısında Batı'nın üstünlüğü sadece diplomaside değil idari yapıda, bürokraside ve diğer birçok alanda hissedilmiştir.

Genel anlamda tarihi kaynaklar Osmanlı tarihini klasik dönem (Tanzimat öncesi dönem) ve Tanzimat Dönemi olarak iki ana döneme ayırarak incelemektedir. Tanzimat Dönemi ile reform sürecinin ete kemiğe büründüğü, modern devlet yapısına has yeni idari yapı ve kurumların teşekkül ettiği, bürokratik yapı ve yönetim geleneğinde önemli değişimlerin yaşandığı, memur yetiştiren okulların yeni bir görünüm kazandığı döneme girilmiştir. Tanzimat Dönemi ile birlikte Enderun Mektebi fonksiyonunu tamamlamakla birlikte aynı geleneği bu kez Sultan Abdülmecid döneminde kurulan Mekteb-i Mülkiye devralır. Bu kurumların sadece işlevsel anlamda bir benzeri Cumhuriyet döneminde üst seviye kamu yöneticilerinin yetiştirildiği Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü ve Siyasal Bilgiler Fakültesi gibi yükseköğretim kurumları üzerinden yürütülür.

Cumhuriyet'e geçişle birlikte, devletin ihtiyaç duyduğu başta mülki idareciler olmak üzere diğer üst ve orta düzey kamu personeli yetiştiren Siyasal Bilimler Okulu (1935) ve ilerleyen dönemlerde Siyasal Bilimler Fakültesi (1950) adını alan üniversite düzeyinde eğitim kurumları oluşturuldu. Akademik seviyede eğitim vermeye başlayan bu eğitim kurumları sayesinde bu kez Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yönetici kadroları hazırlanmıştır. Türkiye'de çağdaş anlamda üst düzey kamu yönetici eğitimlerinin verildiği ilk kurum, 1952'de özerk bir eğitim ve araştırma kurumu olarak kurulan Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'dür. TODAİE, kamu yönetiminde görev alan üst düzey bürokratların yöneticilik alanında bilgilerin kazandırılmasını sağlamak gibi görevleri bulunmaktaydı (Gürses ve Arslan, 2019: 282). TODAİE ile aynı dönemlerde oluşturulan başta Fransız ENA'sı olmak üzere benzer okullarda üst düzey kamu yöneticisi yetiştiren okul örnekleri mevcuttur. TODAİE, Türkiye'nin ENA'sı (Ecole National d'Administration- Ulusal Yönetim Okulu) olarak büyük

bir hevesle kurulmuş ancak, hem ulusal siyasal düzlemde hem de kendi özgünlüğünü ve başarı ve kalitesini sağlayamamıştır (Ofaşlı ve Bilgin, 2019: 38). Kendisinden beklenen etkin rolü yerine getiremeyen TODAİE, bu görevini 2018'e kadar devam ettirmiş ve 703 sayılı KHK ile kapatılarak teşkilatı ve bütçesi Yükseköğretim Kurulu'na (YÖK) devredilmiştir. Daha sonra YÖK'ün aldığı bir kararla TODAİE'de eğitim gören öğrencilerin 9 Temmuz 2018 itibarıyla Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde eğitimlerini devam ettirmeleri kararlaştırılmıştır. TODAİE'nin kapatılması ile birlikte devletin ihtiyaç duyduğu yönetici kadrolar yetiştiren müstakil bir kurum kalmamıştır.

Başta devletin ihtiyaç duyduğu yönetici kadroların yetiştirilmesi olmak üzere, aynı zamanda özel sektörün yetişmiş insan kaynakları talebini karşılamak üzere akademik düzeyde ve yeni eğitim yaklaşımlarına sahip geleneksel yapılar yerini modern yapılara sahip üniversitelere bırakmıştır. Ancak temel bir fark var ki Osmanlı'da Batı'nın örnek aldığı bu kurumlar günümüzde Batı modeli örnek alınarak oluşturulmaktadır.

Günümüzde modern bürokrasiye yönetici yetiştiren okullar arasında dünyada en bilinen ve başarılı olan eğitim kurumu Fransa'daki ENA örneğidir. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan ve yüksek yöneticilik makamlarının toplumun her kesimine açık olması ilkesinin hayata geçirildiği okul modelinin başarılı temsilcisidir. Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere birçok ülke için başarılı bir örnek olarak kabul edilen ve okul yoluyla yüksek yöneticilerin yetiştirilmesinde ENA önemli bir imaj sahibidir (Şengül, 2009).

İşlevsel benzerlikler üzerinden Enderun'u, İngiliz *Eton Koleji*'ne benzeten ifadeler (Avaner ve Babaoğlu, 2020: 808), aynı şekilde TODAİE ve ENA eğitim kurumları ile olan benzerlikler de eklenebilir. Bu bağlamda TODAİE, kamuda görevli yöneticilerin yetiştirilmesi görevini üstlenmiş olmasına rağmen bir üniversite olmayan ve doğrudan yönetici yetiştiren bir kurum olmaktan ziyade mevcut yöneticilere eğitimlerin verildiği bir enstitü olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür. Günümüzde sadece kamu yönetiminin ihtiyaç duyduğu yöneticileri yetiştiren tarihimizdeki Enderun Mektebi'ne benzer bir okul ya da günümüzün Fransız ENA örneğine benzer özgün bir yöneticilik okulu bulunmamaktadır. Günümüzde bu ihtiyaç kurumların kendi kurum içi eğitim faaliyetleri ile sağlanmaktadır. Öncesinde ise üniversitelerin ilgili bölümleri bu eğitim faaliyetlerini yürütmektedir.

Günümüzde devletin ihtiyaç duyduğu eğitimli insan kaynakları çeşitli üniversitelerde eğitimlerini tamamlayanlar arasından seçilmektedir. Enderun Mektebi tarihin özgün örneklerinden olmakla birlikte Enderun'a başarı kazandıran en önemli husus liyakat ilkesinin tam olarak uygulanmasıdır.

Devşirme sistemi liyakat sisteminin iyi işlemlerini sağlarken her iki uygulamanın da terkedildiği dönemde Enderun Mektebi tarihteki yerini almıştır.

Günümüzde modern eğitim kurumlarında verilen eğitimler temel bir gösterge iken bürokraside görev alacak personel için temel ilke liyakat olmalıdır. Osmanlı'da ehliyet ve liyakat ilkelerinin tam olarak uygulanması sayesinde bir cihan devleti haline gelmiştir. Kimi kurumlar tarihe mal olmakla birlikte, tarihteki iyi uygulamalar modern zamanlara ilham kaynağı olabilmelidirler.

Günümüzde kamuda görev alacak her düzeyden yöneticinin eğitim ve gelişimine katkıda bulunacak müstakil bir eğitim kurumuna ihtiyaç belirginleşmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte kurulan İnsan kaynakları Ofisi bu konuda görev üstlenebilir, faaliyetler yürütebilir, projeler üretebilir ve çalışmalar yapabilir. Bu yetkiyi 1 ve 48 Nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri, Cumhurbaşkanlığına bağlı, özel bütçeli, kamu tüzel kişiliğine sahip, idari ve mali özerkliği bulunan İnsan Kaynakları Ofisi'ne vermektedir.³

Cumhurbaşkanlığı insan kaynakları ofisinin genel görevleri arasında Türkiye'nin insan kaynakları yönetiminin planlaması, geliştirilmesi, liyakat ve yetkinliğinin artırılması, küresel düzeyde yetişmiş insan kaynağının tespitini yaparak milli projelerde kullanılması gibi görevler sayılmaktadır. Buna ek olarak gerek uluslararası örnekler incelenerek gerekse de Enderun ve Cumhuriyet dönemi örnekleri incelenerek başta bürokraside ihtiyaç duyulan nitelikli yönetici kadroların yetiştirilmesi için müstakil eğitim kurumları oluşturulabilir.

³ Ofisin görevleri;

- a) Türkiye'nin insan kaynakları envanterini çıkartmak ve ihtiyaç duyulan alanlarda yetenek gelişim faaliyetlerini yürütmek,
- b) Türkiye'nin vizyonu, hedefleri ve öncelikleri doğrultusunda insan kaynağının geliştirilmesini sağlamaya yönelik projeler üretmek
- c) Özel yeteneklerin keşfini sağlamak ve yetenek yönetimi projelerini yürütmek
- ç) Politika kurullarının önelediği alanlarda küresel düzeyde insan kaynağının tespitini yaparak milli projelere kazandırılmasını sağlamak
- d) Kamuda kariyer yönetimi, performans yönetimi ve diğer modern insan kaynağı yönetim modellerini hayata geçirilmesi için projeler geliştirmek
- e) Kamu istihdamında liyakat ve yetkinliğin artırılması için gerekli olan projeler üretmek ve çalışmalar yapmak
- f) Verimliliğin artırılması için insan kaynakları planlamasına yönelik çalışmalar yapmak
- g) Cumhurbaşkanlığınca verilen diğer görevleri yapmak

KAYNAKÇA

- Akarsu, F. (2004). Enderun: üstün yetenekliler için saray okulu. içinde R. Şirin, A. Kulaksızoğlu ve A. E. Bilgili (Eds.), *Üstün Yetenekli Çocuklar*, (ss. 97-101). Çocuk Vakfı Yayınları.
- Akgüner, T. (2009). *Kamu personel yönetimi*. Der Yayınları.
- Akkutay, Ü. (2004). Osmanlı eğitim sisteminde Enderun Mektebi. içinde R. Şirin, A. Kulaksızoğlu ve A. E. Bilgili (Eds.), *Üstün Yetenekli Çocuklar*, (ss. 85-96). Çocuk Vakfı Yayınları.
- Arslan, E. (2020). *Kadimden moderne Türkiye’de kamu yönetimi: Değişen anlayışlar değişmeyen arayışlar*. Gazi Kitabevi.
- Arslan, E., Gürses, F. ve Çiçek, A. (2019). Türkiye’de kamu yönetimi lisans eğitimi: öğrenci tercihinde etkili olan faktörler üzerine bir değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 507-526.
- Arnakis, G. G. (1963). The role of religion in the development of Balkan nationalism. in Charles and Barbara Jelavich (Eds.), *The Balkans in Transition*, (pp. 115-140). Cambridge University Press.
- Arslan, E. (2017). Osmanlı devletinde bürokratik yapıda değişim: bir güç odağı olarak bürokratik elitlerin yükselişi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 9(36), 60-70.
- Avaner, T. Babaoğlu, C. (2020). İdari ve askeri bilginin teşkilatlanması: Enderun mektebinde yönetici eğitimi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22/3, 805-826.
- Berkes, N. (2003). Türkiye’de çağdaşlaşma. Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, K.U. (2015). TODAİE’nin kamu yönetimi eğitimindeki yeri ve önemi. içinde B. Parlak, M. Okçu ve E. Akman (Eds.), *Kamu Yönetimi Eğitimi* (ss. 327-338). Ekin Yayınevi.
- Corlu, M.S., Burlbaw, L.M., Capraro, R.M., Corlu, M.A and Han, S. (2010). The Ottoman place school enderun and the man with multiple talent, Matrakçı Nasuh. *Journal of the Korea Society of Mathematical Education Series D: Research in Mathematical Education*, 4(1), 19-31.

- Demirci, A. (2015). Enderun'dan Mülkiye'ye Osmanlı İmparatorluğu'nda mülki idarecinin eğitimi. içinde B. Parlak, M. Okçu ve E. Akman (Eds.), *Kamu Yönetimi Eğitimi* (ss. 77-111). Ekin Yayınevi.
- Doğan, R. (1997). Osmanlı eğitim kurumları ve eğitimde ilk yenileşme hareketinin batılılaşma açısından tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 407-442.
- Enç M. (2004a). Özel eğitimin tarihçesi. İçinde R. Şirin, A. Kulaksızoğlu ve A. E. Bilgili (Eds.), *Üstün Yetenekli Çocuklar*, (ss. 15-35). Çocuk Vakfı Yayınları.
- Enç, M. (2004b). Enderun. İçinde R. Şirin, A. Kulaksızoğlu ve A. E. Bilgili (Eds.), *Üstün Yetenekli Çocuklar*, (ss. 37-84). Çocuk Vakfı Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu Yönetimi*. Umuttepe Yayınları.
- Görmez, K. (2015). Olgusal ve kuramsal boyutlarıyla kamu yönetimi eğitimi. İçinde B. Parlak, M. Okçu ve E. Akman (Eds.), *Kamu Yönetimi Eğitimi* (ss. 25-36). Ekin Yayınevi.
- Güler, T. (2020). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de siyaset bürokrasi ilişkileri. İçinde Ş. Anbarlı Bozatay (Eds.), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı Üzerine Yazılar*, (ss. 159-182). Detay Yayıncılık.
- Gündüz, M. (2016). Enderun eğitim mektebi ve Osmanlı'da üstün yeteneklilerin eğitimi. *Eğitime Bakış*, 12(37), 11-20.
- Gürses, F. ve Arslan, E. (2019). Üniversitelerin değişen eğitim yaklaşımı ve kamu yönetimi eğitimine yansımalar: Türkiye'de kamu yönetimi eğitiminin mevcut durumu üzerine bir araştırma. İçinde H. H. Künuçen, X. Quliyeva ve Y. Seçgin (Eds.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar*, (ss. 277-297). Ekin Yayınevi.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV – XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Türk Tarih Kurumu.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV – XVII. yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Türk Tarih Kurumu.
- Heper, M. (1974). *Bürokratik yönetim geleneği*.
- Heper, M. (2006). *Türkiye'de devlet geleneği*. Doğu-Batı.

- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı klasik çağı (1300-1600)*. (Çev. Ruşen Sezen), Yapı ve Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2008). *Makaleler II*. Doğu-Batı.
- İnalcık, H. (2014). *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar-I*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karamuk, G. (2000). Devşirmelerin hukuki durumları üzerine. İçinde O. Özel ve M. Öz (Eds.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. (ss. 555-615). İmge Kitabevi Yayınları.
- Kavak, N. (2017). *Osmanlı bürokrasisinde görev almış Kırım kökenli devlet adamları*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları.
- Koçi Bey, (ty). *Koçi Bey Risalesi*. (Haz. Zuhuri Danışman), Devlet MEB Kitapları.
- Köprülü, F. (1986). *Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri*. Ötüken.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de toplum ve siyaset*. (Der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder), İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2005). *Türk modernleşmesi: makaleler-4*. İletişim Yayınları.
- Mihçioğlu, C. (1988). *Türkiye'de çağdaş kamu yönetiminin başlangıç yılları*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Oflaşlı, A. ve Bilgin K. U. (2019). TODAİE-ENA örneğinde Türkiye'de üst düzey kamu yönetici eğitimi. *16. Uluslararası Kamu Yönetimi Formu Bildiriler Kitabı*. 34-38.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı'yı yeniden keşfetmek*. Timaş Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye teşkilat ve idare tarihi*. Cedit Neşriyat.
- Önder, Ö. (2013). *Türk bürokrasisi ve bürokratik elitizm*. Otorite Yayınları.
- Özdemir, H. (2001). *Osmanlı devletinde bürokrasi*. Okumuş Adam Yayınları.
- Palmer, J.A.B. (2000). Yeniçerilerin kökeni. İçinde O. Özel ve M. Öz (Eds.), *Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. (ss. 475-516). İmge Kitabevi Yayınları.

- Pustu, Y. (2007). Osmanlı-Türk devlet geleneğinde modernleştirici unsur olarak bürokratik elitler. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 197- 214.
- Saylan, G. (2003). Kamu yönetimi disiplininde bunalım ve yeni açılımlar üzerine düşünceler. İçinde B. Aykaç, Ş. Durgun ve H. Yayman (Eds.), *Türkiye’de Kamu Yönetimi*, (ss. 573-593). Yargı Yayınevi.
- Shaw S. J. (1963). The Ottoman view of The Balkans. in Charles and Barbara Jelavich (Eds.), *The Balkans in Transition*, (pp. 56-80). Cambridge University Press.
- Speros Vryonis, Jr. (2000). Selçuklu gulâmı ve Osmanlı devşirmesi. İçinde O. Özel ve M. Öz (Eds.), *Söğüt’ten İstanbul’a Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. (ss. 517-554). İmge Kitabevi Yayınları.
- Şengül, R. (2009). Kamu yönetiminde yüksek yöneticilerin yetiştirilmesinde okul modeli: Fransa’da ENA örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı, 24, 291-299.
- Terzi, M.A (2012). *Türk devlet geleneğinde bürokrasi ve memur*. Sistem Ofset.
- Timur, T. (1986). *Osmanlı kimliği*. Hil Yayın.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devleti teşkilatından Kapıkulu Ocakları-I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988b). *Osmanlı tarihi. 1. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988a). *Osmanlı tarihi. 2. Cilt*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Zengin, O. (2007). Türkiye’deki kamu yönetimi disiplininin ‘özgünlük’ ve ‘safılık’ sorunu. İçinde Ş. Aksoy ve Y. Üstüner (Eds.), *Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar*, (ss. 77-96). Nobel Yayınları.
- 1 Nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, <https://www.mevzuat.gov.tr/> (15.12.2020).
- 48 Nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. T.C Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, <https://www.mevzuat.gov.tr/> (15.12.2020).

Bir Üniversite Öğrenci Yemekhanesinde Simülasyon Modeli Uygulaması¹

Emre ASLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
emre.aslan@gop.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1744-8077>

Nermin ÖZDERİR

Ankara Emniyet Müdürlüğü, Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü
nermin.ozdemir@outlook.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0409-617X>

Öz

Günlük hayatta sıra beklemek, oluşan müşteri kitlesine anında hizmet verememekten kaynaklanmaktadır. Beklemek müşterilerde memnuniyetsizliğe sebep olur, bu nedenle bekleme sürelerini dolayısıyla da memnuniyetsizliği azaltmak için hizmet sistemleri üzerinde çalışılması gerekmektedir. Beklemelerin en çok görüldüğü yerlerden bir tanesi de yemekhanelerdir. Özellikle üniversitelerde öğlen saatlerinde kısıtlı bir zaman diliminde çok sayıda öğrencinin yemekhaneden hizmet almak istemesi sonucunda uzun kuyruklar oluşabilmektedir. Bu çalışmada öğlen saatlerinde uzun kuyrukların gözlemlendiği bir üniversite öğrenci yemekhanesi için Arena simülasyon yazılımında mevcut durum için model kurulmuş, mevcut durum incelenerek bekleme süreleri azaltacak alternatif senaryolar geliştirilip denenmiştir. Yoğun bir günde öğrenciler sistemde 40 dakika geçirmekte ve bunun 17 dakikası beklemekle geçmektedir. Alternatif senaryolar ile bu durumun iyileştirilerek sistemde geçirilen sürenin 24 dakikaya, bekleme süresinin ise 1 dakikanın altına indirilebileceği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Simülasyon, Hizmet Sistemleri, Öğrenci Yemekhanesi.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 06.10.2019 / 11.07.2021

Künye Bilgisi: Aslan, E. ve Özderir, N. (2021). Bir üniversite öğrenci yemekhanesinde simülasyon uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 965-978. DOI: 10.33437/ksusbd.629888.

Simulation Model Application In A University Student Refectory

Abstract

The reason for waiting in the daily life is due to the inability to provide instant service to the customer. Waiting leads to dissatisfaction with customers, so it is necessary to work on service systems for reducing waiting times. One of the places where waiting is observed most is the refectory. Especially in universities, long queues may occur as a result of the large number of students willing to get service from the refectory in a limited time period. In this study, a model was established for the current situation in Arena simulation software for a university student refectory where long queues were observed at noon hours, current model examined and the alternative scenarios that would reduce waiting time were developed and tested. On a busy day, students spend 40 minutes in the system and 17 minutes of it passes by waiting. It was determined that the time spent in the system can be reduced to 24 minutes and the waiting time below 1 minute by improving this situation with alternative scenarios.

Keywords: Simulation, Service Systems, Student Refectory.

GİRİŞ

Sıra beklemek; insanların, makinelerin, araçların günlük hayatta yaptığı rutin işlerdir. Örneğin; havaalanlarına inen ve kalkan uçakların beklemeleri, marketlerde alışveriş sonrası kasiyere hesabı ödemek için oluşan müşteri kuyruğu, maça gitmek isteyen kişilerin oluşturduğu bilet kuyrukları, çeşitli işletmelerin telefon hizmetlerinde sırada bekleyen müşteriler, hastanelerde muayene sırası bekleyen kişiler, bankalarda vezne önünde işlemlerinin yapılmasını bekleyen müşteri kuyruğu, üniversitelerde öğrencilerin oluşturduğu yemek kuyrukları ve endüstriyel üretim alanında faaliyette bulunan işletmelerde montaj için sırada bekleyen parçalar, arızalı makinelerin onarım beklemesi. Bunlar gibi nice örnek hayatın her alanında beklemenin olduğunu göstermektedir. Bu beklemeler oluşan müşteri kitlesine anında hizmet verememekten kaynaklanmaktadır. Beklemek müşterilerde memnuniyetsizliğe sebep olmakta ve bu memnuniyetsizliği ortadan kaldırmak için çeşitli yollar aranmaktadır.

Sıra beklemelerin olduğu hizmet işletmelerinde, hizmet taleplerinin belirsiz olmasından dolayı iki zıt durum ortaya çıkmaktadır. Birincisi, müşterilerin beklemesi ya da beklemelerinden dolayı müşteri kaybı, ikincisi ise hizmet biriminin boş beklemesidir. Bu sorunların bilimsel teknikler kullanılarak araştırılması zorunlu hale gelmektedir (Çevik ve Yazgan, 2008).

Özellikle üniversite yemekhanelerinde öğlen saatlerinde yemek kuyruğu fazlasıyla yoğun olmaktadır. Bu yoğunluğun sebepleri ve nasıl azaltılabileceği sistem üzerinde doğrudan denemeler yapmak suretiyle tespit edilebilir. Ancak bu zaman alıcı ve maliyetli olacaktır. Bunun yerine sistemin bir simülasyon modeli kurulup varlıklar ve kaynakların özellikleri (örneğin turnike sayısı, masa/sandalye sayısı, görevli personel sayısı, öğrencilerin dağılımı) dikkate alınarak yoğunluğun sebepleri tespit edilebilir ve yoğunluğu azaltabilecek alternatif senaryolar geliştirilebilir. Böyle bir model üzerinde denemeler neredeyse maliyetsiz ve çok daha kısa sürede yapılabilir.

Bu çalışmanın amacı bir üniversite yemekhanesindeki yoğunluğa simülasyon modeli ile çözüm önerisinde bulunmaktır. Çalışma kapsamında yetkili makamlardan bir üniversitenin merkez yemekhanesinin 1 yıllık kullanım verileri, turnikelerden geçiş zamanları, turnike sayısı, yemekhane kapasitesi gibi gerekli bilgiler temin edilip Arena Simülasyon programı kullanılarak mevcut durumu temsil eden bir simülasyon modeli oluşturulmuş, mevcut modelin geçerliliği test edilip alternatif senaryolar denenmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri şu şekilde sıralanmıştır. Birinci bölümde simülasyon ve hizmet sistemlerinde uygulamaları üzerine literatürden bahsedilmektedir. İkinci bölümde uygulamanın yapıldığı yer ve toplanan veriler hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü bölümde mevcut durum ve alternatif senaryolar için simülasyon sonucunda elde edilen bulgular paylaşılmıştır. Sonuç bölümünde ise yemekhane ile ilgili önerilerde bulunulmuştur.

SİMÜLASYON

Kavramsal Çerçeve

Genellikle bir bilgisayar uygun bir yazılımı aracılığıyla gerçek sistemlerin davranışını taklit eden yöntem ve uygulamalar topluluğunun genel ismi (Kelton vd., 2006: 1) olarak kullanılan simülasyon (benzetim) hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Bunlardan birkaçı;

- Rastgele olmayan (deteministik) bir bağlantı ile tanımlanamayan problemlerin çözümünde kullanılan bir yöntemdir. Herhangi bir problemi ele alarak bu problemin modelini kurmak ve model üzerinde çeşitli denemeler yaparak bu denemeleri yönetmeyi içermektedir (Arpacı, 1995).

- Bir sistemin belirli bir zaman aralığında ve çalışma koşullarındaki işleyişinin tahmin edilmesi ve incelenmesi amacıyla sistemin bilgisayar modelini kullanan bir analiz aracıdır (Law ve Kelton, 2007).

- Kullanım alanlarının yaygın olması bakımından son yıllarda kullanılan en güçlü sistem analiz araçlarından biridir. Simülasyon, gerçek sistemin zaman içindeki davranışını, çok kısa bir sürede taklit etmektedir. Simülasyon gerçeğin belirli bir bölümünün görüntüsünü gösteren bir süreçtir. Daha işlevsel bakıldığında simülasyon, herhangi bir işletmenin veya bir ekonomik yapının ya da bunların alt birimlerinin uzun dönemde davranışlarını tanımlayan matematiksel veya mantıksal modellerle bilgisayarda test edilen sayısal bir yöntemdir (Şahin, 1978).

- Model kurma ve modelin analitik olarak kullanımı sürecidir (Halaç, 1993).

Simülasyon modelleri zamanın rolü olup olmamasına göre statik veya dinamik; sistemin durumunun zaman içindeki değişimine göre sürekli veya kesikli, rassal girdi olup olmamasına göre deterministik veya stokastik olarak sınıflandırılırlar. Simülasyon modelleri el ile, elektronik tablolar ile, genel amaçlı programlama yazılımları ile veya simülasyona özel yazılımlar ile çalıştırılabilirler (Kelton vd., 2006: 8-10).

Bir simülasyon çalışmasının adımları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Laughery vd., 1998: 631-633):

- İlgilenilen sistem performans ölçüsünü tanımlama
- Performansı ölçerken değişkenlik gösteren sistem karakteristiklerini tanımlama
- Modelin kapsamını tanımlama
- Süreç akış diyagramlarını geliştirme
- Süreçten veri toplama
- Kaynakları, varlıkları ve özellikleri içeren temel süreç modelini oluşturma
- Temel modelin geçerliliğini gösterme
- Parametrik çalışmaları yürütme

Literatür

Yemekhane, kafe, restoran vb. hizmet sistemlerinde bekleme hattı ve simülasyon uygulaması üzerine ulaşılabilen sınırlı sayıda çalışmaya aşağıda yer verilmiştir.

Kharwat (1991) hızlı yiyecek endüstrisinde bir pizzacıda simülasyon kullanımı ile imalat ve hizmet kısmının ve teslimat biriminin eleman sayısı, ekipman yerleşimi, iş akışı, müşteri hizmeti ve kapasite iyileştirilmesi üzerine çalışma yapmıştır. Chou ve Liu (1999) bir hızlı yiyecek restoranının simülasyon modelini geliştirerek, yoğun saatlerde müşterilerin bekleme sürelerini azaltacak çözüm önermişlerdir. Church ve Newman (2000) hızlı yiyecek hizmetlerinin teslimatında maliyet-etkin şekilde hizmet hızını maksimize etmek için bilgisayar

simülasyonu kullanmanın gerekliliği üzerine bir çalışma yapmışlardır. Curin vd. (2005) bir üniversite kampüsünde hızlı yiyecek restoranında hizmet zamanını azaltmak için simülasyon kullanmışlardır. Müşterilerin bekleme sürelerini azaltmak, böylece daha çok müşteriye hizmet edebilmek için kasiyer ve garson sayısını tespit etmişlerdir. Uyrun ve Yıldız (2015) çalışmalarında bir hızlı yiyecek servis sistemini bekleme hattı modeli ile analiz ederek alternatifler üretmişlerdir.

Lee ve Lambert (2006) bir kafeteryada bekleme zamanını azaltmak için simülasyondan yararlanmışlardır. Ek çalışanlar ve farklı bekleme zamanı stratejileriyle bekleme zamanını azaltan önerilerde bulunmuşlardır. Adi ve Dharmawirya (2011) çalışmalarında restoranlarda müşteri bekleme sürelerini azaltmak için kuyruk modelleri kullanılmasının faydalı olacağını ifade etmektedirler. Muslu vd. (2014) bir restoranda bekleme maliyetini belirleyebilmek amacıyla simülasyon uygulaması yapmışlardır. He ve Hu (2018) simülasyon modeli aracılığıyla bir restoranın verilerini kullanarak hizmet kabiliyetini ölçmeyi, ihtiyaç fazlası veya yetersizlik olup olmadığını tespit etmeyi amaçlayan bir çalışma yapmışlardır. Yoğun saatlerde kaynak tahsisini daha etkin olan, geliri artırıcı, müşterilerin ortalama bekleme süresini azalıp müşteri memnuniyetini arttıran önerilerde bulunmuşlardır. Lee vd. (2019) yiyecek içecek hizmet endüstrisinde merkezi bulaşık yıkama tesisinde işgücü kullanım oranını arttırmak için bir kesikli olay simülasyonu modeli geliştirmişlerdir.

Nettles ve Gregoire (1997) bir ilkokul yemekhanesinde çalışanlar ve sınıfların geliş zamanlarındaki değişikliğin etkisini inceleme amacıyla bilgisayar simülasyonu kullanmışlardır. Bir elemanı biten yemekleri tamamlamak için dağıtıcı olarak kullanmanın ve sınıfların geliş saatlerini düzenlemenin bekleme süresini azalttığını tespit etmişlerdir. Yıldız ve Arslan (2013) bir üniversite merkez yemekhanesinde, öğrencilerin yemek kuyruğunda oluşan bekleme sürelerine ilişkin durumları incelenerek bekleme sürelerini en aza düşürmek, personel çalışmalarını en etkin kullanmak amacıyla bekleme hattı ile bir çalışma yapılmıştır. Yoğun saatlere çözüm olması için personel ve turnike açısından önerilerde bulunmuşlardır.

Bunlar haricinde hizmet sistemlerinde simülasyon uygulaması üzerine ulaşılabilen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Gupta ve Williams (2004) bir otomobil servis atölyesinde; Özdağoğlu vd. (2009) bir araştırma ve uygulama hastanesinin acil servis bölümünde; Sinreich ve Marmor (2005) bir hastanenin acil servisinde; Akdeniz ve Tatar (2009) bir havaalanında gelen giden uçakların bekleme optimizasyonunu sağlamak ve duruma göre havaalanında yeni bir piste ihtiyaç duyulup duyulmayacağı araştırmak üzere; Korucu vd. (2011) bir ilin elektrik arıza birimine bildirilen arızaların beklemesini azaltmak ve personel kullanım oranlarını arttırmak için;

Tan vd. (2013) hizmet işletmelerinde süreç simülasyonu için bir çerçeve geliştirmişlerdir. Söyler ve Koç (2014) bir kamu hastanesinin acil servis bölümünü değerlendirerek hastaların sistemde kalma sürelerini azaltma, birim zamanda hizmet verilen hasta sayısını artırma ve eldeki kaynakları etkin şekilde kullanımı sağlamak amacıyla simülasyon uygulaması yapmışlardır.

UYGULAMANIN METODOLOJİSİ

Uygulamanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın bir üniversite yemekhanesinde yoğun saatlerde uzun süre bekleme problemine çözüm bulmaktır. Bu amaçla yemekhanenin mevcut durumuna ilişkin gerekli veriler toplanarak simülasyon modeli kurulmuş, modelin geçerliliği sağlandıktan sonra bekleme süresini kısaltabilecek alternatif senaryolar model üzerinde denenmiştir.

Hizmet sistemlerinde bekleme süresinin uzaması hizmet alan kişilerde memnuniyetsizliğe neden olmaktadır. Bir üniversite yemekhanesinde de öğrencilerin büyük çoğunluğunun yemek için sınırlı bir zamanı olduğu dikkate alınır, yoğun saatlerde bekleme sürelerini kısaltacak çözümler bulmanın önemli olduğu anlaşılır.

Uygulamanın Kapsamı

Bu çalışmadaki uygulama bir üniversitenin öğrenci yemekhanesinde yapılmıştır. Uygulamanın yapıldığı yemekhanenin bulunduğu üniversitenin kampüsünde bulunan enstitü, fakülte ve yüksekokullarda 2018-2019 Öğretim yılı (15.10.2018) tarihi itibarıyla 35000 öğrenci öğrenim görmektedir.

Üniversitenin kampüsünde 2 adet yemekhane binası vardır, bu yemekhanelerde hem idari ve akademik personel hem de öğrenciler yemek yemekte dirler. İdari ve akademik personelin yemek yedikleri bölümlerde öğlen saatlerinde dahi dikkate değer bir yoğunluk gözlemlenmemesine rağmen, öğrencilerin yemek yediği bölümlerde her iki yemekhanede de özellikle öğlen saatlerinde yoğunluk ve uzun kuyruklar olduğu gözlemlenmektedir. Merkezi yemekhane merkezi bir yerde olduğu için genellikle daha yoğun olmaktadır. Bu nedenle uygulamanın yapılacağı yer merkez yemekhanesindeki öğrenci bölümü olarak belirlenmiştir.

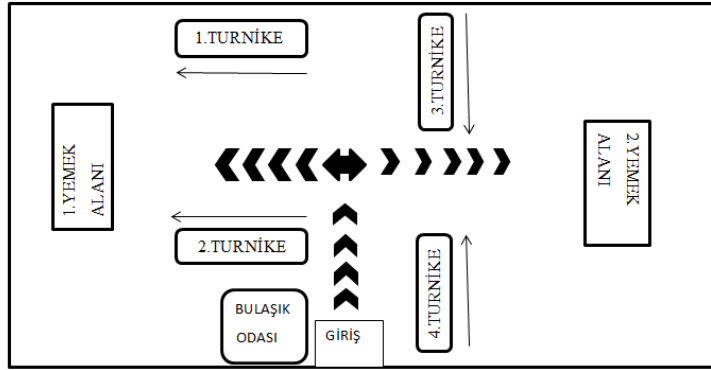
Uygulamanın Yöntemi

Bu çalışmadaki uygulama örnek olay analizi şeklinde yapılmıştır. Öğrencilerin yemekhane kullanım verileri izin alınarak Sağlık Kültür Spor Daire Başkanlığından, diğer gerekli bilgiler üniversite web sayfası, yemekhanede ilgili

görevlilerle mülakat ve gözlem yoluyla elde edilmiştir. Araştırmanın amacı olan yoğun saatlerde öğrencilerin bekleme sürelerini azaltmak için elde edilen verilerle Arena simülasyon yazılımında sistemin simülasyon modeli kurulmuş, geçerliliği tespit edildikten sonra denemeler yapılmıştır.

Mevcut Durum Analizi

Şekil 1’de görüleceği üzere merkez yemekhanede öğrencilerin yemek yediği 2 ayrı salonunda 100’er masa 400’er sandalye olmak üzere toplam 200 masa 800 sandalye bulunmaktadır. Her salonda 2 adet turnike ve yemek alınacak yerler vardır. Ayrıca gereken durumlarda 56 masa 224 sandalye ek olarak hizmete sunulabilmektedir.

Şekil 1. Yemekhane Yerleşim Planı

Merkez yemekhane hafta sonu ve resmi tatil günleri dışında gün içerisinde 11.00-16.00 saatleri arasında günde 5 saat faaliyet göstermektedir. Merkez yemekhane öğrenci bölümünde 4 turnike bulunmaktadır. Öğrenci gelişlerine göre 2 turnike açılarak hizmet verilmekte, öğrenci sayısının artışı doğrultusunda 3. ve 4. Turnike de hizmete açılmaktadır. 1. ve 2. turnikelerde 4’er, 3. ve 4. turnikelerde ise 3’er aşçı bulunmaktadır. Öğrenciler hizmet almak için kuyruğa girdiklerinde ilk giren ilk hizmet alır servis disiplini ile hizmet almaktadırlar.

Merkez yemekhane verilerine göre 2018 yılında öğrenciler 335.983 defa yemekhaneden hizmet almıştır. 2018 yılında aylık öğrenci verileri Tablo 1’de verilmiştir. Öğrencilerin yemekhaneden en çok hizmet aldığı ay Ekim ayıdır (58.329). Bunun yanında öğrencilerin en az hizmet aldığı ay ise Temmuz ayıdır (2438). Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında tatilden dolayı yemekhaneden hizmet alan öğrenci sayısı az olmaktadır, bu aylarda yaz okuluna devam eden öğrenciler yemekhaneyi kullanmaktadırlar.

Tablo 1. 2018 Yılı Aylık Yemekhaneye Gelen Öğrenci Sayısı

Tarih	Öğrenci Sayısı	Tarih	Öğrenci Sayısı
Ocak	18577	Temmuz	2438
Şubat	26277	Ağustos	3321
Mart	52448	Eylül	17207
Nisan	34643	Ekim	58329
Mayıs	32997	Kasım	44978
Haziran	3321	Aralık	41449

Merkez yemekhanede 2018 yılında en çok hizmet alan öğrencinin olduğu ilk 10 gün Tablo 2’de verilmiştir. Salı ve Çarşamba günlerinin diğer günlere göre daha yoğun olduğu görülmektedir, bunun sebebinin haftanın orta günleri olması ve öğrencilerin bu günlerde ders yoğunluğunun fazla olması olduğu söylenebilir. Veriler incelendiğinde en az yoğun olan günlerin Pazartesi ve Cuma günleri olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. 2018 Yılında Merkez Yemekhanenin En Yoğun Günleri

Tarih	Öğrenci Sayısı	Tarih	Öğrenci Sayısı
22 Mart 2018 Salı	2914	11 Ekim 2018 Salı	3403
27 Nisan 2018 Çarşamba	2680	12 Ekim 2018 Çarşamba	3362
27 Eylül 2018 Salı	3364	19 Ekim 2018 Çarşamba	3657
28 Eylül 2018 Çarşamba	3287	02 Kasım 2018 Çarşamba	3330
04 Ekim 2018 Salı	3634	07 Aralık 2018 Çarşamba	2968

Turnikelerin kaç tanesinin açılacağına öğrenci geliş yoğunluğuna göre karar verilmektedir. Örnek olarak 2018 Eylül ayında açılan turnike sayıları Tablo 3’te verilmektedir. Eylül ayının ilk günleri sadece bir turnike kullanılırken ay sonuna doğru gelen öğrenci sayısının artmasıyla turnike sayısı dörde çıkmaktadır.

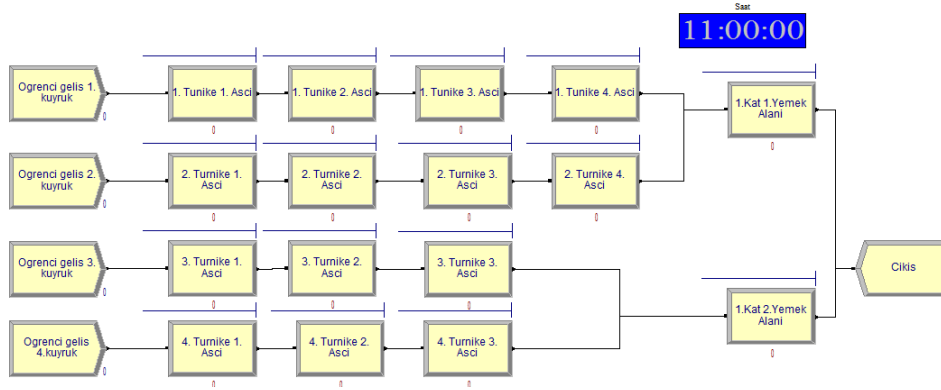
Tablo 3. 2018 Eylül Ayında Kullanılan Turnike Sayıları

Tarih	Kullanılan Turnike Sayısı	Tarih	Kullanılan Turnike Sayısı
02.09.2018	1	21.09.2018	2
05.09.2018	1	22.09.2018	2
06.09.2018	1	23.09.2018	1
07.09.2018	1	26.09.2018	4
08.09.2018	1	27.09.2018	4
09.09.2018	1	28.09.2018	4

19.09.2018	2	29.09.2018	4
20.09.2018	2	30.09.2018	3

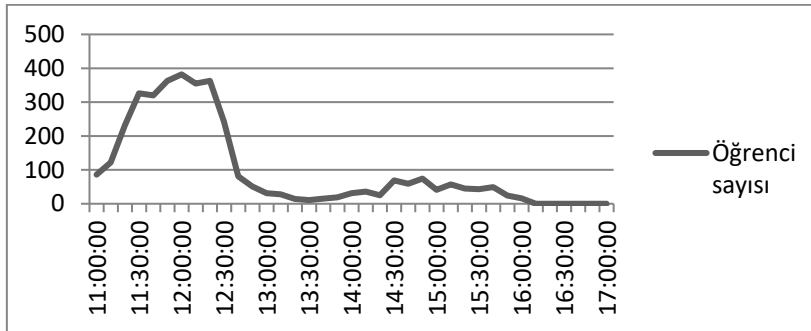
Bu verilerin dışında öğrencilerin girişlerinde turnikede yemek alırken bekledikleri süreler de öğrenci beklemelemlerini etkilemektedir. Gözlem yolu ile 95 öğrencinin turnikeden yemek alma süreleri kaydedilmiş, Arena Input Analyzer ile (9, 13.6, 18) üçgenel dağılım gösterdiği belirlenmiştir.

Yemekhanenin mevcut durumunun simülasyon modeli Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2. Yemekhane Mevcut Durum Simülasyon Modeli

Ekim ayında kalabalık bir günde yemekhaneye öğrenci gelişleri 10 dakikalık zaman dilimlerinde incelendiğinde yoğunluğun 11.00-13.00 saatleri arasında olduğu görülmektedir (Şekil 3). Bu çalışmadaki amaç yoğun olan saatlerde öğrencilerin beklemelemlerine çözüm bulmak olduğu için bu zaman dilimine odaklanılacaktır.

Şekil 3. Yoğun Bir Günde Yemekhanede Gelen Öğrencilerin Dağılımı

Çalışmanın amacı yoğun günlerde bekleme süreleri ve hizmet alma sürelerini azaltmak olduğu için en yoğun gün 19.10.2018 günü 11.00-13.00 arası gelişler kullanılarak simülasyon modeli çalıştırılmıştır. Bütün modeller 100 tekrar ile çalıştırılmıştır, elde edilen sonuçlar 100 tekrarın ortalamasıdır. Mevcut durumda sistemden çıkan öğrenci sayısı 2854, ortalama bekleme süresi 17,71 dk., sistemde kalma süresi 40,76 dk. olarak hesaplanmıştır. Gerçek verilerde 11:00-13:00 arasında sisteme giriş yapan öğrenci sayısının 2923 olduğu dikkate alınırsa modelin geçerli olduğu söylenebilir.

Mevcut Duruma Alternatif Senaryolar

Mevcut durumdaki problemleri çözmek için alternatif senaryolar geliştirilmiştir. Alternatif Senaryo 1’de 11:00-13:00 arasındaki yoğunluğu azaltabilmek için saat 14:00’den sonra yemek yiyen öğrencilerin kartına 2 puan yüklenmesi, 10 puana ulaştığında da bir gün ücretsiz yeme hakkı kazanacağı bu sayede öğrencilerin %30’luk bir kısmının yoğun saatler dışına kayacağı varsayılmıştır. Alternatif Senaryo 2’de mevcut durumda 3. ve 4. turnike geç açılması ve bu sırada 1. ve 2. turnikedeki kuyruk oluşmaya başlamış olması problemlerine çözüm olarak 3. ve 4. turnikelerin de 11:00’den itibaren açık olması ve öğrencilerin dengeli şekilde yönlendirilmesi denenmiştir. Alternatif Senaryo 3’te 4 turnikeye ek olarak 5. bir turnike eklenmesi durumu denenmiştir. Mevcut durum ve denen alternatiflere ait sonuçlar Tablo 4’te görülmektedir.

Tablo 4. Mevcut Durum ve Alternatif Senaryo Karşılaştırması

	Sistemden Çıkan Öğrenci Sayısı	Bekleme Süresi (Ortalama) dk.	Toplam Süre (Ortalama) dk.
Mevcut Durum	2854	17.71	40.77
Alternatif Senaryo 1	1982	0.11	23.45
Alternatif Senaryo 2	2670	1.92	25.27
Alternatif Senaryo 3	2869	0.71	24.01

Tablo 4 incelendiğinde mevcut durumda 2854 öğrenci belirlenen saatlerde yemekhaneden hizmet alabilmektedir. Fakat öğrencilerin ortalama bekleme süresi 17,71 dk, bekleme ve ortalama hizmet alma süresi (bekleme süresi + yemek yeme süresi) ortalaması 40,77 dk. olmaktadır. Alternatif Senaryo 1’de promosyon uygulaması ile öğrencilerin %30’luk bir kısmının yoğun olmayan saatlerde hizmet alacağı varsayımı ile gelişler düzenlenmiş ve bu da doğal olarak hizmet alan öğrenci sayısında (1982) yaklaşık %30’luk bir azalmaya neden olmuştur. Fakat bu sayede ortalama bekleme süresi neredeyse sıfıra (0,11 dk.) yaklaşmış, toplam süre neredeyse yarısına (23,45 dk.) inmiştir. Alternatif Senaryo 2’de 3. ve 4. turnikelerin erken açılması ile mevcut durumdakine yakın sayıda öğrenci (2670) yemekhaneden hizmet alırken ortalama olarak 1,92 dk. beklemekte,

toplam olarak da 25,27 dk. sistem içinde zaman geçirmektedir. Alternatif Senaryo 3'te 5. turnikenin eklenmesiyle mevcut durumdakinden biraz fazla (2869) öğrenci ortalama olarak neredeyse hiç bekleme yapmadan (0,71 dk.) toplam olarak 24,01 dk. sistem içinde zaman geçirmektedir.

SONUÇ

Bekleme, hizmeti sağlayanın meşgul olması nedeniyle o anda oluşan talebe cevap verememesi veya hizmet kapasitesinin talebi karşılayamaması sonucu oluşan tikanıklıktır. Beklemek müşterilerde memnuniyetsizliğe sebep olduğu için bekleme sürelerini azaltmak için hizmet sistemleri üzerinde çalışılması gerekmektedir.

Bu çalışmada bir üniversitenin, özellikle öğlen saatlerinde yoğunluğun gözlemlenen, öğrenci yemekhanesinde oluşan yoğunluk ve beklemeyle simülasyon ile çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Mevcut duruma alternatif olabilecek üç ayrı senaryo denenmiştir. Mevcut durumda öğrenciler yoğun saatlerde ortalama olarak yemek yeme süresi kadar sırada beklemek durumunda kalmaktadırlar. Buna çözüm olarak promosyon ile yoğunluğu azaltmak, öğrencilerin turnikelere dengeli dağılmasını sağlamak ve ek turnike kullanmak alternatifleri denenmiştir. Mevcut durumda ilk iki turnikedeki sıra oluşmaya başlayınca öğrenciler diğer turnikelere gitmektedir. Öğrencilerin turnikelere dengeli dağılmasını sağlamak (Alternatif Senaryo 2) mevcut durumda ciddi bir değişiklik yapmadan bekleme sürelerini azaltabilecek bir alternatiftir. Bunun haricinde promosyon ile yoğunluğu azaltmak (Alternatif Senaryo 1) doğal olarak yoğun saatlerdeki öğrencilerin bir kısmını yoğun olmayan saatlere kaydırmak suretiyle bekleme sürelerini azaltmaktadır. Ek turnike kullanmak (Alternatif Senaryo 3) ise ek bir kaynak kullanarak aynı yoğunlukta daha az bekleme sürelerini sağlayabilmektedir. Her bir alternatifin sağladığı faydalar ve neden olduğu maliyetler karşılaştırılarak uygun olan seçilebilir.

Bu çalışmada yoğun saatlere bir çözüm bulunmaya çalışılmıştır, yoğun olmayan saatler, veya yoğun olmayan günler için de kaynakların kullanım oranlarına göre kaynak azaltma yoluna gidilebilir. Talep tahmini çalışması yaparak mevsim, ay, haftanın günü ve hatta yemek türüne göre talebin ne olacağı tahmin edilerek ona göre kaynak kullanımı üzerine bir çalışma yapılabilir. Turnike verileri öğrencilerin turnikeden geçiş zamanlarını vermekte fakat yemekhane binasına geliş zamanlarını vermemektedir. Bu da yoğunluğun fazla olduğundan dolayı hizmet almayı geri dönen öğrencilerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. İleride gözlem yoluyla öğrencilerin yemekhane binasına geliş zamanlarını incelemek daha doğru sonuçlar elde etmeye imkan tanıyacaktır.

KAYNAKLAR

- Adi, E. ve Dharmawirya, M. (2011). Case study for restaurant queuing mode, *International Conference on Management and Artificial Intelligence IPEDR*, 7, 52-55
- Akdeniz, H. A., B. Tatar (2009). Havalimanında kuyruk simülasyonu: İzmir-Gazimir Adnan Menderes Havalimanı uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 3-12, İzmir.
- Arpacı, S. S. (1995). *Konut projelerinde simülasyon yaklaşım ile maliyet tahmini*, [Yüksek lisans tezi], İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Chou, C. Y., and Liu, H. R. (1999). Simulation study on the queuing system in a fast-food restaurant. *Journal of Restaurant & Foodservice Marketing*, 3(2), 23-36.
- Church, I., and Newman, A. J. (2000). Using simulations in the optimisation of fast food service delivery. *British Food Journal*, 102(5-6), 398-405.
- Curin, S. A., Vosko, J. S., Chan, E. W., and Tsimhoni, O. (2005, December). Reducing service time at a busy fast food restaurant on campus. *In Proceedings of the 37th conference on Winter simulation* (pp. 2628-2635). Winter Simulation Conference.
- Çevik, Y. ve Yazgan, A. E. (2008), Hizmet üreten bir sistemin bekleme hattı(kuyruk) modeli ile etkinliğinin ölçülmesi, *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2), 119-128.
- Gupta, N., and Williams, E. J. (2004). *Simulation improves service and profitability of an automobile service garage*. In Proceedings of the 16th European Simulation Symposium.
- Halaç, O. (1993), *İşletmelerde simülasyon teknikleri*, Alfa Basım Yayım.
- He, H. and Hu, Z. (2018, July). Analysis of fast food service capability based on flexsim modeling and simulation. *In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 394(5), p. 052005). IOP Publishing.
- Kelton, W. D., Sadowski, R. P., and Sturrock, D. T. (2007). *Simulation with arena*. 4th Ed. McGrawHill.
- Koruca, H. İ., Aydemir, E., Oktay, A., ve Uğurlu, N. (2011). Isparta ili elektrik arıza tamir bakım biriminde simülasyon destekli personel planlama ve

- organizasyon yapılandırma araştırması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 218-223.
- Kharwat, A. K. (1991, December). *Computer simulation: an important tool in the fast-food industry*. In Proceedings of the 23rd conference on Winter simulation (pp. 811-815). IEEE Computer Society.
- Laughery, R., Plott, B., and Scott-Nash, S. (1998). *Simulation of service systems*. Handbook of Simulation, 629-644.
- Law, M. A. and Kelton, D. W. (2000), *Simulation modeling and analysis*, McGraw-Hill, USA.
- Lee, K. W., and Lambert, C. U. (2006). Using simulation to manage waiting time in a cafeteria. *Information Technology in Hospitality*, 4(4), 127-141.
- Lee, C. K., Zhang, S., and Ng, K. K. (2019). In-plant logistics simulation model for the catering service industry towards sustainable development: A case study. *Sustainability*, 11(13), 3655.
- Muslu, I., Jakshylykov, J., Soorbekova, B., Kutmanova, U., and Musiralieva, M. (2014). *Restaurant process simulation in Kyrgyzstan*. In 2014 11th International Conference on Electronics, Computer and Computation (ICECCO) (pp. 1-4). IEEE.
- Nettles, M. F., and Gregoire, M. B. (1997). Use of computer simulation in school foodservice. *Foodservice Research International*, 9(3), 143-156.
- Özdağoğlu, A., Yalçınkaya, Ö., ve Özdağoğlu, G. (2009). Ege bölgesi'ndeki bir araştırma ve uygulama hastanesinin acil hasta verilerinin simüle edilerek analizi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8(16), 61-73.
- Söyler, H., ve Ali, Koç. (2014). Bir kamu hastanesi için acil servis simülasyonu ve veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü. *Aksaray Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 115-132.
- Şahin, M. (1978), *Üretim yönetiminde simülasyon analizi ve uygulaması*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Tan, W., Xu, W., Yang, F., Xu, L., and Jiang, C. (2013). A framework for service enterprise workflow simulation with multi-agents cooperation. *Enterprise Information Systems*, 7(4), 523-542.

- Uyrun, A. ve Yıldız, M. S. (2015). Hızlı yiyecek içecek işletmesi servis sisteminin bekleme hattı modeliyle analizine yönelik bir uygulama, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1), 19-34
- Yıldız, M. S. ve Arslan H.M. (2013), Bekleme hattı modeliyle servis sisteminin analizi: düzce üniversitesi merkez yemekhanesi örneği, *Yönetim ve Araştırma Dergisi*, 21, 169-184.

Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimiyle Yerleşik Çiftçi Toplulukların Yaşam Biçimi Arasındaki İnsan-Mekân İlişkisinin Mukayesesi¹

Ozan Arslan AYTAN

Bilim Uzmanı,

ozanarslanaytan@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0845-8983>

Öz

İnsanın içerisinde bulunduğu mekân, onun yaşam biçimiyle doğrudan bağlantılıdır. Yaşam biçimi, insanın 2,5 milyon yıl önce ortaya çıktığı ilk zamanlardan, yaklaşık 12 bin yıl önce besin üretiminin ve yerleşikliğin başladığı Neolitik Çağa kadar tek düze bir ilerleme kaydetmiştir. Paleolitik Çağ'da geçimin avcılık-toplayıcılıkla sağlanması, hareketli bir yaşam biçimi sürdürülmesini zorunlu kılmıştır. Hayvanların hareketliliklerine göre bir pozisyon alan avcı-toplayıcıların belirli bir toprak parçası üzerinde kalmalarına imkân yoktur. Bu durum avcı-toplayıcı grupların içinde yaşadığı mekânla olan ilişkisinde en belirleyici faktördür. Epi-Paleolitik Dönem'de iklim sıcaklık seviyesindeki artışa ve toprağın yumuşamasına etki etmiş ve böylelikle doğanın dönüşümüne paralel olarak insanın yaşam biçimi de yeni bir boyut kazanmıştır. Neolitik Çağ'da yabani bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi, asalak bir yaşam biçiminin terk edilmesine yol açmıştır. Toprağın ekilip biçilmesi ve hayvan yetiştiriciliğiyle üretim anlamında bir istikrar yakalanmıştır. Toprağa bağlı olarak bu durum hareketli bir yaşam biçiminden durağan bir yaşam biçimine geçişi temsil etmektedir. Besinlerin biriktirebilir olması mülkleşmeye, yeni araç-gereçlerin ortaya çıkışına ve kalabalık nüfusları beslemeyebilmeye olanak tanımıştır. Ortaya çıkan bu önemli değişikliklerin, insanın içinde yaşadığı mekânla olan ilişkisi bağlamında değerlendirilerek ortaya konulduğu bu çalışmada, her iki yaşam biçimi arasında meydana gelen yenilikler ve gelişmelerin ayrıntılarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Paleolitik Çağ, Neolitik Çağ, Avcı-Toplayıcı Yaşam Biçimi, Yerleşik-Çiftçi Yaşam Biçimi.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 14.09.2020/29.06.2021

Künye Bilgisi: Aytan, O.A. (2021). Hareketli avcı-toplayıcı grupların yaşam biçimiyle yerleşik çiftçi toplulukların yaşam biçimi arasındaki insan-mekân ilişkisinin mukayesesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 979-1012. DOI: 10.33437/ksusbd.780605.

Comparasion of Human-Place Relationship Between Lifestyle of Mobile Hunter-Gatherer Groups and Lifestyle of Sedentary of Farmers Community

Abstract

The place in which man is located is directly connected to his way of life. The way of life has progressed from the first time that man appeared 2.5 million years ago to the Neolithic Age, when food production and settlement began about 12 thousand years ago. In the Paleolithic Age, the provision of livelihood by hunting-gathering forced the maintenance of a mobile way of life. Hunter-gatherers who take a position according to the mobility of animals cannot stay on a certain piece of land. This is the most decisive factor in the relationship of hunter-gatherer groups with the place in which they live. In the Epi-Paleolithic Period, the climate affected the increase in temperature and the softening of the soil, and thus, in parallel with the transformation of nature, the way of life of man also gained a new dimension. The domestication of wild plants and animals in the Neolithic Age led to the abandonment of a parasitic way of life. A stability has been achieved in terms of planting and mowing the soil and producing animals. Depending on the soil, this represents the transition from a mobile lifestyle to a stationary lifestyle. The accumulation of nutrients allowed ownership, the emergence of new tools and equipment, and the ability to feed crowded populations. In this study, in which these important changes were evaluated and revealed in the context of the relationship of man with the space in which he lives, details of the innovations and developments occurring between both style of life were given.

Keywords: Paleolithic Age, Neolithic Age, Hunter-Gatherer Lifestyle, Sedentary-Farmers Lifestyle.

GİRİŞ

Şu an dünya üzerinde yaşayan tek insan türü olan Homo Sapiens'lerin ataları, yaklaşık 200 bin yıl önce ortaya çıkmıştır. Çevresel koşullara göre bugün farklı tiplerde, dünyanın dört bir yanına dağılmış vaziyette olan insanların yaşamı, yaklaşık 10 bin yıl öncesine kadar biçimsel olarak büyük değişikliklere uğramadan devam etmiştir (Maisels, 1999: 94– 109; Bar-Yosef, 2002: 364 – 369; Arsebük, 1999: 41 – 43; Harari, 2015: 52). Doğadan elde ettiği nesnelere bazen olduğu gibi kullanmış bazen de kabaca işleminden geçirerek kendi hayatına uyarlamıştır. Ancak Neolitik adı verilen Çağ'ın başlaması, insanın hayatında her anlamda değişikliklere neden olmuştur. Neolitik Çağda insan, doğa ile olan çetin

mücadelesinde aşama kaydeder ve doğaya başat gelmeyi başarır. Üretkenliğin başlamasıyla beraber insanın hayatında yeni bir sayfa açılmış olur.

İnsanlık tarihinin büyük bir bölümü, insanların sürekli hareket hâlinde olduğu ve yiyecek peşinden giderek yaşamlarını sürdürdüğü bir örüntü içerisinde devam etmiştir. Bu durum besin üretiminin başlamasına etki eden, coğrafi ve iklimsel unsurların, şartları uygun hâle getirişine dek sürer. Yaşamı boyunca doğa şartlarının izin verdiği ölçüde hayatta kalabilen insanların geçim kaynağı avcılık ve toplayıcılıktan başka bir şey değildi. Doğa şartlarına boyun eğmeyi bırakıp, onunla uyum içerisine girdiğinde ise artık doğanın kendine bahsettikleriyle yetinmek zorunda kalmadı ve besinsel ihtiyaçlarını kendisi üretme yoluna gitti. Besin üretiminin başlaması, Neolitik Çağın devrimsel bir olgu olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Neolitik devrim, yerleşik yaşamı da beraberinde getirdi. Toprak ekilip biçilerek mahsul elde edilir oldu ve böylelikle üretkenlikten bahsetmek mümkün hâle geldi. Böylece hareketlilik esasına dayalı avcı-toplayıcılık yerini toprağa dayalı yerleşik yaşama bıraktı. Ancak bu durumu istatistiksel anlamda değerlendirirsek varılan sonuç oldukça ilginç ve hayret verici olacaktır. İnsanoğlunun yerleşik yaşama geçişi, yeryüzündeki tüm yaşamının yalnızca %0,25'ini ihtiva etmektedir (Braidwood, 2008: 13).

Yerleşik yaşamın başlamasıyla birlikte, sadece besin tedariki anlamında bir güvence ortaya çıkmamış aynı zamanda kalıcı yerleşim birimleri, yeni üretim araçları, nüfus artışı ve inanç biçimleri de insan hayatında yer tutmuştur (Kuijt, 2002: 3; Bocquet-Appel ve Bar-Yosef, 2008: 14).

Çok uzun bir serüvenin sonucunda ortaya çıkan tüm bu yeni gelişmeler, tek başına coğrafi ve iklimsel şartların uyumu sonucunda meydana gelmemiştir. İnsanın bilgi birikim ve tecrübeleri ve aynı zamanda zihni algısının gelişiminin bir sonucu olarak yeni gelişmeler kaydedilmiştir. Avcılık ve toplayıcılık Çağlarından, besin üreticiliği Çağlarına gelişinin ana hatlarının incelendiği bu çalışmada, iki ayrı yaşam biçimi, mekânsal değişimin insan üzerindeki tesirleri göz önünde bulundurulmak suretiyle ele alınmış olup, aralarındaki ayrılıklar ve ayrılıkların karşılaştırılması yapılmıştır. Aynı zamanda bu iki ayrı yaşam biçimi arasındaki geçiş evresi çalışmamızın içerisinde yer tutmaktadır. Bu çalışmayla, insanlık olgusunun ne anlama geldiği ve hangi aşamaları kat ederek bu günlere ulaşıldığına dair tarihsel bir perspektif çizilmek istenmiştir. Bu tarihsel perspektifte mekân algısı ve mekânın insanın hayatında ne gibi değişikliklere sebep olduğu konuları işlenmektedir.

Buna benzer mukayeseli araştırmalar, antropoloji ve etnoloji alanlarında, günümüzdeki örneklerden yola çıkılarak yapılmaktadır. Ancak böyle bir çalışma, konunun tarihsel manada derinlemesine ele alınmamış olmasında ötürü, bu eksikliğin biraz da olsa giderilmesi ihtiyacından doğmuştur. Tarih algısı

genellikle siyasal olaylar etrafında şekillenmektedir. Ancak siyasal olayların meydana çıkmasından çok önceleri sosyal hayattaki değişimler, tarihin temel noktası olarak düşünülmelidir. İnsanlık tarihi boyunca, sosyal anlamda gerçekleşen yapısal değişimler, tarih biliminin daha sık ilgilenmesi gereken konulardan biridir. Burada bu sosyal yapının değişmesinin temelleri ve nedenleri tartışılmış olup, tarihi algımıza geniş ölçüde bir yenilik kazandırılmak istenmiştir.

Hareketli Avcı-Toplayıcı Grupların Yaşam Biçimi

İnsanlığın tarihi yaklaşık 2,5 milyon yıl önce Afrika düzlüklerinde başlamıştır. Afrika'nın güneyinde yer alan Olduvai Boğazı² ve doğusundaki Turkana Gölü³ çevresinde tespit edilen pek çok fosil buluntusu, Homo türünün ortaya çıkışının Afrika kıtası olduğuna dair kanıt niteliği taşır (Leakey, 1996: 33-34; Leakey ve Lewin 1998: Boyd ve Silk, 2009: Stringer 2011: 11 – 12; 2401-10; Lewin, 2015: 257.). Homo adı verilen cinsi temsilen insanın, iki ayak üzerinde durabilme kabiliyeti göstermesiyle ellerinin boşta kaldığı düşünülmektedir.⁴ Bu türün ellerinin serbest kalması, tutma ve kavramanın önünü açar ve alet kullanımı da böylelikle başlamış olur. Alet kullanmak, biyolojik sınırlılıklardan öteye gidilmesi, doğadan elde edilen maddelerin kullanışlı hâle getirilerek delici, kesici, yırtıcı amaçlarla kullanılmasını sağlar. Aslında alet kullanımının ilk olarak Hominoidlerde⁵ başladığı Afrika'dan elde edilen kanıtlarla bilinmektedir. Antropologlar tarafından, Australopithecus cinsinin, insanın ortaya çıkmasından önce tahta ve taş gibi çeşitli materyalleri kullandığı düşünülmektedir.

Bu süre zarfında hayatta kalabilmesi için etoburlardan geriye kalan hayvan leşleri, küçük kabuklu hayvanlar veya küçük sürüngenlerle beslenmekteydi. İnsanın bu Çağış leş yiyicilik ve toplayıcılıkla geçerken, fiziki fonksiyonları, iki ayak üzerinde yürümeye ve yeryüzünde yaşamaya adapte olmaya başlamasıyla gelişir. Alet kullanımı da beslenme ve korunma alışkanlıklarının değişmesine imkân tanır. Daha büyük hayvanları avlama konusunda başarı elde edilirken

²Dünyanın önemli paleoantropolojik bölgelerinden biridir. Bugün Tanzanya sınırları içerisinde yer alan vadi, insanın erken atalarına dair önemli bulguları barındırır.

³ Afrika'nın doğusunda yer alan büyük rift vadisi içerisinde yer alan irili ufaklı göller bütünüdür. Bu göllerin çevresi en eski hominid ve Homo cinslerine ait fosil buluntularına ev sahipliği yapar.

⁴İki ayak üzerinde doğrulma, antropoloji literatüründe “Bipedazim” olarak geçer. Latince kökenli olan bu kelime, bi(iki) ped(ayak) kelimelerinin birleşmesi sonucunda oluşur. İnsanın ağaç üstünde yaşamaya elverişli vücut yapısı, erken atalarının yere inmesiyle, yürümeye evrilmiştir. Afrika savanalarında uzun çalimsı bitkilerden önünü görebilmesi için bunun elzem olduğu fikri kabul görmektedir.

⁵Hominoid, insanın da içine dâhil olduğu bir primat familyadır. Ancak burada kastettiğimiz insan sınıfına dâhil olmayan insanımsılardır.

yırtıcı hayvanlara karşı korunmak için taş ve tahta aletler, insanlar tarafından kullanılmıştır.

Afrika'dan ilk çıkış, yaklaşık olarak 1,1 milyon yıl önce Homo Erectus'un Yakınoğu ve Asya'ya yayılması sonucunda meydana gelmiştir. Bu tarihten sonra insanlık tek bir kıtada değil eski dünyanın pek çok bölgesinde varlığını sürdürür. Aşöylen⁶ olarak tanımlanan bir taş endüstrisini meydana getiren Erectus insanı, alet yapımını, belirli bir teknik, bilgi ve tecrübenin içerisinde devam ettirir. Uzakdoğu'dan Avrupa ve Afrika kıtasına kadar yayılım gösteren bu alet tipi, Erectusların ne kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. Homo Erectuslar zihni ve fiziki gelişkinliği sayesinde alet geliştirmede başarılı olurken ateşi de kontrol altına almışlardır. Çin'de yer alan Choukoutien Mağarası'ndan elde edilen veriler ışığında, ateşin kontrollü bir şekilde kullanıldığı sonucuna ortaya çıkmaktadır (Weiner vd., 1998: 251–253). Buluntu üzerinde yapılan tarihlendirme testleri yaklaşık 400 bin yıl öncesine işaret eder. Dolayısıyla ateş, insanın hayatına 400 bin yıldır eşlik etmektedir. Besinleri tüketmeden önce pişirmek, insanın diyetinde köklü bir değişikliğe sebep olur. Nitekim ateş, sadece yiyeceklerin pişirilmesine değil aynı zamanda korunmanın ve ısınmanın da önünü açmıştır. Tesadüfî olamayacak kadar karmaşık ve pek çok işlemde geçirilmesi gereken bu icat, insanın Çağlar boyu geçirdiği zihni gelişmişliğin bir sonucudur. İlk ortaya çıktığı Çağlarda doğadan elde ettiklerini değişikliğe uğratmadan kullanmış fakat sonra onları, ihtiyaçları doğrultusunda işleme tabi tutmuştur. Beyin büyüklüğünün ve zihin kapasitesinin elverdiği takdirde yeni buluşlar yapmış ve hayatta kalabilmek için yeni yollar aramıştır.

Doğada tek başına hayatta kalabilecek fiziki donanıma sahip olmayan insanoğlu, Çağlar boyu gruplar hâlinde yaşamak zorundaydı. Bu zorunluluk, topluluk bilincinin gelişmesini sağladı. Gruplar hâlinde tehlikelerden uzak durulabilmiş ve yaşama dair işler yürütülebilmştir. Zihni gelişmişlikle, topluluk olma bilincinin bir araya geldiği bir başka örnek dünya üzerinde yoktur. Bu benzersizliği insanı diğer canlılardan ayırır.

İnsanın evrimi Çağlar boyunca devam ederken, modern insan adını verdiğimiz Homo Sapiens'in tarih sahnesine çıkışıyla insanlık tarihindeki gelişimler hız kazanmaya başlar. Avrupa'nın tamamında, Afrika'nın kuzeyi ve Asya'nın kuzey

⁶Orta Paleolitik Çağ'da ortaya çıkan Aşöylen tipi aletler ilk olarak Homo erectuslar tarafından kullanılır. Kaba yapılı el baltaları ve yongalar, bir çekirdek taşın başka bir taş vasıtasıyla belli bir tekniğe dayalı olarak yontulması sonucu elde edilir. Afrika'yı ilk terk eden tür olan Erectuslar, eski dünyanın pek çok farklı coğrafyasına dağılmışlardır. Dağıldıkları her yerde bu tipteki aletleri görmek mümkündür. Erectus insanının dışında doğrudan bizim atamız olan Sapiensler de aşöylen tipi el baltalarını kullanmışlar ancak daha sonra üst Paleolitik Çağ'da yeni tipolojilerde aletleri gün yüzüne çıkarmışlardır. Aşöylen el baltaları hakkında detaylı bilgi için bkz. Adams ve Blades, 2009: 10 – 12.

batısında Sapiens insanını ilk izlerine rastlanmaktadır. 200 bin yıllık fosiller bu insan türüne dair en erken kanıtları bizlere sunar (Bar-Yosef, 2002: 364; Barnard, 2015: 65; Stringer, 2011: 193 – 197). Homo Sapiens'in bir konuşma dili geliştirip geliştiremediği ise belirsizdir. Dilin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda antropologlar arasında bir görüş birliği olduğu söylenemez. Dil, avcılık, alet yapımı ve kullanımı, çocuk bakımı, toplumsal rekabet, cinsellik gibi pek çok sebepten doğmuş olabileceği gibi pek çok sorunun da çözüm kaynağı olmuştur. Binlerce yıllık insanlık tarihi boyunca modern insanın ortaya çıkışına dek dilin kullanılmış olabileceğine dair somut yahut soyut herhangi bir kanıttan söz edilemez. Dilin kullanımı, karmaşıklaşan toplumsal yapının bir sonucu olarak ortaya çıkmış olabilir. Özellikle üst Paleolitik Çağ'da ortaya çıkan sanatsal ürünler, lisanın kullanımına dair kanıtlar olarak kabul edilir (Bar-Yosef, 2002: 377; Barnard, 2015: 114-120; Bickerton, 2013: 14 – 15). Sosyal antropolog Alan Barnard dilin evrimine dair şu sözleri sarfediyor; “Bana göre tam teşekküllü dil, sırf avlanma, yiyecek toplama, su kaynakları vs. hakkındaki bilginin iletişimi için evrimleşmedi. Sırf sohbet için de evrimleşmedi. Anlatı amacıyla evrimleşti. Avlanma, aşk vb. öyküleri elzemdi; fakat yukarıda bahsettiğim gibi, daha da elzemi, hem mekândan mekâna hem de nesilden nesile aktarılan, farklı yerlerdeki mitlerdi.” (Barnard, 2015: 119).

Dilin evrimi ve gelişimiyle ilgili yapılan onca yoruma rağmen soyut kanıtlar bir fikir birliği sağlanmasına muktedir değildir. Ortaya atılan tüm kuramları, Âdem'in dili adlı kitabından gözden geçirip değerlendiren dilbilimci ve antropolog Derek Bickerton, dilin ortaya çıkışıyla ilgili şu ifadeleri kullanıyor; “Lisanı seçimde öne çıkaran şey ne? Avcılık mı, alet yapımı mı, çocuk bakımı mı, toplumsal rekabet mi, cinsellik için yapılan gösterişçilik mi? Tüm bunlar ve daha fazlası, kimi uzmanlar tarafından seçim baskısı olarak belirlenmiştir. Bunlardan herhangi birini ötekilere yeğlemek için makul bir neden olmayışı hiç de şaşırtıcı değil; aslında, hepsi de bir şekilde ciddi kusurlar barındırır. Buradaki hata ki ilk dillerin günümüz dillerine kıyasla çok basit olduğunu düşünenler bile bu hatayı yapmıştır, lisana ulaşmanın bir hedef olabileceğini düşünmektir. Gerekli ufak tefek parçalan bir araya toplanıp kendisini oluşturana dek var olması söz konusu bile olamıyorsa, lisan, isterse en sade ve temel biçimiyle, nasıl bir hedef olabilir ki? Lisanın nasıl evrimleştiğini sormak yerine, tüm öteki türlerin kullandığı ve kullanmış olduğu iletişim sistemlerinden atalarımızın uzaklaşmaya başlamasına neyin yol açtığını sormalıyız. O ataların yaşam tarzına, neyi nasıl yapmaya çalıştıklarına bakmalı, sonra da bu hayvan iletişimde ne gibi kısıtlamalar vardı ki bu etkinlikler insanları o iletişim sistemlerinden kopmaya zorladı diye sormalıyız.” (Bickerton, 2013: 18).

Orta Paleolitik'in sonlarına doğru ortaya çıktığı arkeolojik verilerle tespit edilebilen Sapiens insanı için Avrupa ve Kuzeydoğu Asya haricinde Afrika ve iç Asya'dan elde edilen veriler zayıftır. Muhtemelen iklimsel etmenlere bağlı olarak

büyük sürü hayvanlarının yaşadığı coğrafyalarda bulunmayı tercih etmişlerdir. Avcılığın en önemli geçim kaynaklarından biri olduğu düşünüldüğünde, soğuk tundra iklimine sahip Avrupa ve Asya düzlükleri Sapiensler için uygun bölgelerdir (Chase ve Dible vd., 1990: 58 – 64).

Orta Paleolitik'in sonlarına doğru ortaya çıkan Sapiensler ile Çağdaş olarak yaşayan Neandertaller ise aynı coğrafya içerisinde kendilerine yer bulurlar (Schrenk ve Müller, 2009: 63 – 64; Papagianni ve Morse, 2017: 82 – 84). Bu iki insan türü arasındaki münasebetler yakinen gelişim göstermez. Gruplar arasında değiş-tokuş, gruplar arası kaynaşma, cinsel temas yahut iş birliğine dair elde kesin sonuçlar yoktur. Mitokondriyal DNA analizlerinde, bu iki tür arasındaki cinsi münasebetlerin sınırlı kaldığı veya başarısızlıkla neticelendiği sonucuna varılmaktadır. Tıpkı Sapiensler gibi Neandertaller de hayvan avı ve bitki toplayıcılığı yoluyla geçimlerini sağlıyor, ölümlerini mezarlara gömüyor (Paabo, 2014: 195 – 204; Schrenk ve Müller, 2009: 100; Özbek, 2015: 136 – 137), çeşitli çiçeklerle mezarlarını süslüyor, vücutlarını çeşitli takılarla donatıyor ve mağaralarda yaşıyorlardı. Dil geliştirip geliştirmedikleri konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Soyutsal anlamda, onlardan geriye kalan mirasların bütünü incelendiğinde, Sapiensler gibi derin düşünemedikleri ve tahayyül etme yeteneklerinin gelişmediği sonucu çıkarılabilir. Nispeten daha tıknaz ancak geniş vücutlu bir yapıya sahip olan Neandertallerin soyları yaklaşık 30 bin yıl önce tükenmiştir. Sapiens nüfusunun artışı, doğal çevrenin değişime uğraması, nüfus azlığı, hastalıklar, Sapienslerle olan rekabette geri kalmaları gibi sebeplerle soylarını günümüze taşıyamadıkları düşünülmektedir (Paabo, 2014: 33 – 35; Schrenk ve Müller, 2009: 88 – 89; Papagianni ve Morse, 2017: 170 – 180).

At, mamut, bizon, geyik gibi büyük sürü hayvanlarının yaşam alanları aynı zamanda insanların da yaşam alanı hâlini almıştır. Yaşamını avcılıkla ve toplayıcılıkla sağlayan insan, hayatta kalabilmesi için gerekli olan protein ve enerjiyi sağlayabilmek adına ete ve bitkisel besinlere ihtiyaç duyar. Tarihi serüveni boyunca hepçil bir canlı olarak varlığını sürdüren insanoğlu, geliştirdiği teknikler ve yeni endüstrilerle birlikte avcılıkta uzmanlaşmaya başlamıştır.

Yaklaşık olarak 40 bin yıl önce, yeni taş endüstrileri ortaya çıkarmış ve av için kullanılan silahlar tipolojik olarak değişime uğramıştır. Üst Paleolitik'te ortaya çıkan yeni aletler, daha önce kullanılan aşölyen tipli aletlere nazaran daha kullanışlı hâle getirilmiştir. Çeşitli el baltası, kazıyıcı, dilgi, bıçak gibi aletler hem hayvan avında hem de avlanan hayvanın etini kesmede oldukça kullanışlıdır. Ayrıca toplayıcılıktan elde edilen bitkisel ürünlerin biçilmesi adına da Epi-Paleolitik'te sıkça karşımıza çıkan mikrolit tipi aletlerin üst Paleolitik'ten itibaren kullanıldığı tespit edilmektedir. Günümüz insanının görünümüne sahip kromanyon atalarımızın geliştirdiği bu endüstrilerin kronolojik sıralaması şu şekildedir; Perigordiyen 35-23 binyıl, Orinyasiyen 35-20 binyıl, Solutriyen 20-

17 binyıl ve Magdalenyen 17-12 binyıllık zamansal aralıklarda Sapiens insanı tarafından icat edilip kullanılmıştır. Perigordiyen kültür yalnızca neandertal insanının kullandığı kaba tarzda bir taş endüstrisi olan Musteriyen kültüründen izler taşınmaktadır (Kansu, 1991: 179 – 183; Adams ve Blades, 2009: 130; Shea, 2013: 148 – 157; Özbek, 2015: 77). Bu durum sapiens ve Neandertal arasındaki sınırlı ilişkiye bir örnek olarak gösterilebilir. Üst Paleolitik Çağ'da ortaya çıkan çeşitlilik avlanmada bir uzmanlaşmanın başladığına işaret eder. Doğaya başat gelme konusunda aşama kaydedilerek üretkenliğin temelleri atılmaya başlanmıştır. Çünkü doğadan elde edilen materyaller daha önce hiç bu kadar işleminden geçirilmemiş ve çoğunlukla olduğu gibi kullanılmıştı. Ancak Üst Paleolitik Çağ'da yalnızca taş endüstrisinde değil, giyinme, barınma ve sanatsal anlamda da pek çok yeni bulgulara rastlanmaktadır. Avlanmada uzmanlaşma, sürekle avının ve protein ağırlıklı beslenmenin artması anlamına gelir. Fakat avlanan hayvanların sadece etinden faydalanmaktan ziyade derisinden de giysi yapımına başlanır. Zaten giyinmek insanoğlu için, soğuk iklim şartlarında sıcak kalabilmek adına elzem bir durumdur. Bu Çağ'da mesken tutulan evler yalnızca mağaralardan ibaret değildir. Hatta belki de mağaralar sanıldığı kadar sık kullanılmamış olabilir (Şenel, 2006: 138). Bu Çağ'da çalı çırpıdan, mamut gibi büyük hayvanların kemiğinden ve dişinden veya taşlardan yapılmaya geçici barınaklar hayvan sürülerinin geçeceği güzergâhlara yakın yerlerde kurulur. Belirli bir yerde yaşamayan sürü hayvanları otlakların bol olduğu yerlere göçerler. Bunu takiben avcılar da hayvanların peşine takılarak onları takip eder. İşte bu barınakların geçici süreliğine kullanılması ve sürekli kullanıma müsait olmayan bir mimari yapıda olmalarının sebebi budur. Hayvan sürülerini takip eden gezginci yaşam tarzına sahip insanlar, sadece avladıkları hayvanlarla geçimlerini sağlamazlar.

Bu Çağ'ın insan yaşamına bir diğer önemli geçim kaynağı da toplayıcılıktır. Toplayıcılık da en az avcılık kadar önemli bir yer tutar. Ve belki de çoğu zaman avcılıktan daha mühim bir yere sahiptir. Çünkü çevresel etmenler dolayısıyla hayvan avı her daim mümkün olmayabilir. Avlanmaya müsait zamanlarda çıkılan sürekle avında da kesin başarı yakalamanın garantisi yoktur. Bu durumda toplayıcılıktan elde edilenlerle beslenmek gerekmektedir. Toplayıcılık yalnızca bitkisel ürünlerle sınırlı kalmaz aynı zamanda kemirgenler, sürüngenler veya amfibiler gibi küçük hayvanların avlanmasını da kapsar. Bunun örneklerini Çağdaş avcı-toplayıcı kabilelerde gözlemlemek mümkündür (Wells, 1972: 59 – 68; Şenel, 2006: 81). Bu durumda o Çağ'ın insanların da böyle bir diyete sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla avcılık, üst Paleolitik Çağı insanı için yeterli bir beslenme kaynağı olamamıştır. Avcılığı kimi zaman destekleyen kimi zaman da yeterli olmadığı durumlarda devreye giren toplayıcılık, avcı-toplayıcı atalarımızı kurtaran bir geçim kaynağıdır.

Avcı-toplayıcı düzen, grup içerisinde cinsiyete bağlı bir iş bölümünü de beraberinde getirmiştir. Üst Paleolitik Çağ'ın uzman avcıları arasında süre avına çıkmak bireysel olarak üstesinden gelinebilecek bir iş olmadığı için grup üyelerinin en dinamik olanlarının hayvan avlamada görev aldığı iddia edilebilir. Dinamiklik açısından ve güç bakımından erkek, kadından daha üstün olduğu için süre avına katılanların erkek bireyler olduğu görüşü kabul edilmektedir (Coon, 1962: 124 – 125; Diakov ve Kovalev, 2014: 20). Uzman avcı-toplayıcı grupların geliştirdikleri endüstriyel aletler sayesinde avda daha fazla başarı elde edilmiştir. Bunun kanıtlarını mağara ve geçici sığınaklarda bulunan hayvan kemiği kalıntılarına dayanarak öne sürmek mümkündür. Bir av hayvanını sürüsünden ayırmak ve onu avlamak için önceden yapılması gereken bir plan şarttır. Bu plan doğrultusunda av esnasında en zayıf, yaşlı yahut acemi hayvana yoğunluk verilir. Grubun erkek üyeleri av etkinliği sırasında, belirledikleri plan ve kurallara uyarak avda başarı elde etmeyi amaçlarlar. Bu iletişim ve işleri yoluna koymadan önce planlaştırma becerisi üst Paleolitik Çağ insanının bir meziyeti olmalıdır. Dilin ortaya çıkışı belki Paleolitik Çağ'ın erken yahut orta devresinde olmuş olsa da işlerlik kazanması grup iş birliğinin bu denli uzmanlaştığı üst devrede ortaya çıkmış olabilir (Barnard, 2015: 114-120; Mithen, 1999: 174 – 178).

Bu iletişim becerilerinin gelişkinlik kazanması, grup içerisinde daha özel bir iş ayrımının da ortaya çıkmasına vesile olmuş olabilir. Bazı araştırmacılar, çeşitlenen av aletlerinin grubun belli bir zanaatçı ve usta bireyleri tarafından yapıldığını iddia ederler. Süre avından artı zaman bulamayan erkeklerin alet yapımına vakti kalmamış olabilir. Dolayısıyla grup içinde süre avına katılamayan yaşlı bireyler veya grubun becerikli üyeleri bu aletlerin yapımında rol almış olabilir (Şenel, 1982: 54 - 56).

Cinsiyete bağlı iş bölümünün diğer bir ayağı, kadınların üstlendiği toplayıcılıktır. Grubun dinamik erkekleri avla meşgul olurken, kadınlar da evin geçimine toplayıcılıktan sağladıkları ürünlerle katkıda bulunurlar. Avcı-toplayıcı grupların besin tüketimi endüstriyel toplumlarınkine oranla bile çok daha çeşitlidir. Doğadan elde ettikleri yenilebilir bitkisel ürünler, grupların diyetini çok çeşitli kılar. Yerleşik yaşama geçilmesiyle en çok tüketilen bitkisel ürünler buğday ve arpayken, bu Çağ de 40 kadar bitkisel ürünün toplanarak tüketildiği Arkeo-Botanik incelemelerle kanıtlanmaktadır.⁷ Toplayıcı kadınların grup içindeki tek görevi bitkisel ürünler toplamak değildir. Bitkinin yanında ek gıda

⁷Üst Paleolitik'in avcı-toplayıcıları, yaşamlarını, sabit bir toprak parçası üzerinde değil sürekli yiyecek peşinde hareketli bir biçimde sürdürürlerdi. Bu gezginci yaşam tarzında pek çok farklı bölgeden elde edilen bitkisel besinleri tüketme imkânları olurdu. Toplanan bu ürünler tüm grup üyeleri tarafından tüketilebilirdi. Mağaralarda kamp ateşi etrafında pişirilen bu bitkisel ürünlerin incelemeleri yapıldığında, günümüz insanının besin çeşitliliğinden daha fazlasına sahip oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır.

sağlayacak küçük hayvanlar da üst Paleolitik Çağ insanının sofrasında yer almıştır. Bunun yanında, ev işleri ve çocuk bakımını da üstlenen kadının ekonomik ve toplumsal rolü, azımsanamayacak kadar büyüktür (Childe, 2006: 55; Braidwood, 2008: 83).

İş bölümünün ve toplumsal rollerin belirmeye başladığı üst Paleolitik Çağ'da avcı-toplayıcılarının uzmanlaşmasıyla açlık sorununa bir miktar çözüm bulunmuş olunmalıdır. Üst Paleolitik Çağ'da gelinceye kadar geçim ekonomisi bu derecede kontrol altına alınamamıştı. Bu Çağla beraber üretim araçlarındaki çeşitlenme, alet yapmaya yarayan aletlerin ortaya çıkışı neticesinde, elde edilen ürünün çeşitliliği ve miktarında bir artış gözlemlenmektedir. Bu artışın geçim sıkıntısını da bir miktar ortadan kaldırmış olması muhtemeldir. Nüfusun belirli ölçüde arttığını söylersek abartmış olmayız. Ancak bu nüfus artışı kalabalık klan üyelerini akıllara getirmemelidir. Üst Paleolitik Çağ'ın Avrupa'sı göz önünde tutulursa, klanların ve klan üyelerinin sayısının sadece coğrafi etmenlerin elverdiği ölçüde arttığını söylemek gerekir.

İnsanın daha önceki toplumsal örgütlenmesine değinildiğinde, ilk ortaya çıktığı zamanlardan üst Paleolitik uzman avcı-toplayıcı zamanlarına kadar ilkel sürü hüviyeti içerisinde yaşamını sürdürmüştür. Bu nüfusun istikrarlı kaldığı ve artmaya müsait olmadığı bir yaşam biçimidir. Topluluk içi örgütlenme doğal olarak ilerlemiş ve planlı bir düzen söz konusu değildir. Ancak üst Paleolitik Çağ'da planlı örgütlenme ve gündelik hayatta kullanılan eşya sayısında göze çarpan artış, ilkel sürü olma özelliğinin yitip gittiğini gösterir. İnsan artık nüfusunu bir miktar da olsa arttırmayı başarmış, alet yapımı, süreklilik, avcılık, sanatın yaratımı gibi sosyal yaşantısında ilerleme kaydetmiştir (Şenel, 1982: 90 – 99, Childe, 2009: 39 – 60; Diakov ve Kovalev, 2014: 22 – 23). Bu ilerleyiş, klan adı verilen grupların ortaya çıkışına vesile olur. İş bölümü ve uzmanlaşma klanın örgütlenmesinde başı çeken etmenleri ifade eder. Kan bağıyla birbirlerine bağlı olan bu klan birlikleri, endogami (içten evlenme) yoluyla kadın erkek ilişkisi kurarlar. Ancak klanların sayısının artışı, sınırlı miktarda yapılan ticareti ve çeşitli münasebetleri de beraberinde getirmiştir. Birbirlerine yakın coğrafyalarda avlanan ve toplayıcılık yapan farklı klanlar zamanla birbirleri arasında ilişkiler kurdular. Aslına bakılırsa, Henri Morgan'ın tarihi devirleri sınıflandırması içerisinde, yabanlılık Çağ'ının son devrine isabet eden klanların ortaya çıkışının hemen akabinde münasebetlerin başladığını söylemek doğru olmayabilir (Morgan, 1994: 68). Yabanlı kabilelerin doğadaki canlılarla olan teması, saldırgan dürtülerle kurulur. Hayvanlar onlar için tehlike unsuru teşkil eder. Bu tehlike sadece hayvanlardan değil diğer insanlardan da gelebilir. Dolayısıyla, avcı-toplayıcı insanının, grubu dışındaki bir başka insanla olan ilişkisi hayvanla olan ilişkisinden farksızdır (Wells, 1972: 102; Childe, 2006: 39 – 45; McNeill, 2002: 26 – 31). Ancak iletişim aracı olarak lisanın devreye girmesi insanın grubu dışındaki bir başka insanla ilişki kurmasına vesile olmuş olabilir. Lisanın Üst

Paleolitik Çağ'da geliştiğinden yukarıda bahsetmiştik. İletişim kurabilme ve algılayabilme kabiliyetinin gelişkinliği klanlar arası teması mümkün hâle getirdi. Klanların birleşmesi ve birbirleri arasında egzogami (dıştan evlenme) ilişkilerinin kurulması, klanlar düzeyini kabile düzeyine taşımıştır (Diakov ve Kovalev, 2014: 19 – 20).

Bilincin gelişmesi, lisanın ortaya çıkışına, alet yapımının çeşitlenmesine, birbirlerine kan bağıyla bağlı olmayan grupların bir araya gelip toplumsal birlikleri oluşturmasına, iş bölümünün ortaya çıkışına kadar pek çok olguya zemin hazırlamıştır. Bunun yanında çok önemli bir olgunun daha ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Soyut ifadenin dışavurumu olarak sanat, ilk defa üst Paleolitik Çağ'ın avcı-toplayıcı gruplarında kendini gösterir.

Üst Paleolitik Çağ'ın sanatının örnekleri, genellikle İspanya'nın kuzeyi ile Fransa'nın güney bölgelerinde dikkat çekecek ölçüde fazladır. Ayrıca Avrupa'nın diğer muhtelif bölgelerin de tarihöncesi sanatına dair bulgulara rastlamak mümkündür. Bunun yanında son zamanlarda yapılan araştırmalar neticesinde, Afrika ve Asya kıtalarından elde edilen veriler, sanatın ilk emarelerinin, dünyanın birbirinden farklı coğrafyalarında ortaya çıktığını gözler önüne serer. 35 bin ila 10 bin yıl öncesini kapsayan bu sanat eserleri, üst Paleolitik Çağ'ı avcı-toplayıcı gruplarının soyutlama kabiliyetini ortaya koymuştur.

Mağara resimleri, küçük heykelcikler, kazıma ve oyma tekniğiyle yapılan çizimlerin yer aldığı Üst Paleolitik Çağ sanatının en dikkat çekici unsurlarından biri mağaraların duvarına resmedilen hayvan betimlemeleridir. Bu resimlerde genellikle otçul hayvanlar yer alır. Uzman avcı-toplayıcı birliklerin ortaya çıktığı bu Çağ'da özellikle sürük avı esnasında avı gözlemlemek suretiyle doğayla olan ilişkisini pekiştiren insanoğlu, kuvvetle muhtemeldir ki avladığı bizon, geyik, mamut, at, dağ keçisi gibi sürü hayvanlarını mağaralara resmetmiştir. Ancak bu betimlemeleri her ne kadar sanat olgusu içerisinde değerlendirsek de sanatın neye hizmet ettiğini öncelikli olarak tespit etmek lazım gelir. Çağdaş anlayışla tarihöncesinden kalma bu eserleri değerlendirmek yanlış bir tutum olacağından, o Çağ'da yaşayan insanın mekân algısı düşünülerek bir değerlendirme ortaya konmalıdır. 19. yüzyılın sonunda bu çizimlerin, sanat sanat içindir anlayışı içerisinde resmedildiği yorumu yapılıyordu. Ancak Üst Paleolitik Çağ'a ait araştırmalar ilerleyen Çağlarda yoğunlaşınca, bu resimlerin sanıldığı gibi, bütünüyle sanatsal bir perspektiften ortaya çıkmadığı anlaşıldı (Lewin, 2015: 425 – 434; Özbek, 2015: 162 – 166). 1900'lerin ortalarına gelindiğinde özellikle Fransız arkeolog ve etnolog Henri Breuil'un mağara resimleri üzerinde yaptığı incelemeler, bu resimlerin, “av büyüsü”nü temsil ettikleri yorumuydu. Breuil, avı bereketli hâle getirmek ve daha fazla hayvan avlamak maksadıyla bu resimlerin çizildiği iddia etmiştir. Nitekim mağaralara çizilen resimlerin genellikle otçul büyük sürü hayvanlarını betimlemesi ve bu hayvanlara

mızrakların ve okların saplanmış olması bu fikri desteklemektedir (Bandi vd., 1961: 36 – 40). Ancak incelemelerini genele yoran Breuil, bu resimlerin Çağımıza yaklaştıkça estetik açıdan gelişkinlik kaydettiği iddiası mesnetsiz bir iddiadır. Karbon 14 yöntemi uygulanarak tarihsel yaşı tespit edildiğinde, Chauvet Mağara'sındaki çizimlerin, Lascaux Mağara'sındakinden çok daha eski bir tarihe dayandığı halde, estetik anlamda daha özenli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Yalçınkaya, 1978: 70 – 82; Lewin, 2015: 428; Lewis-William, 2011: 93). Tarihöncesi mağara resimlerini yorumlayan bir diğer önemli araştırmacı ise André Leroi-Gourhan'dır. Resimlerin anlamının, toplumsal bir amaç uğruna olduğundan ziyade simgesel anlamlar içerdiği iddiasında bulunan Leroi-Gourhan sembolist bir yaklaşım izler. Avcı-toplayıcı grupları kastederek, duvar resimlerinin erillik ve dişlilik olarak ayrıldığını iddia eder ve bu çizimlerin toplumsal bir düzeni yansıttığını belirtir (Leroi-Gourhan, 1993: 326). Mağara resimleri genellikle otçul sürü hayvanı betimlemeleriyle dolu olsa da kısmen yırtıcı hayvanlar, balık, bitki ve insan gibi unsurları da barındırır. Ancak bu çizimler de estetik kaygının güdüldüğü görülmez (Bandi vd., 1961: 41 – 44; Langaney - Clottes vd., 2020: 67 – 71).

Mağara resimleri gibi taşınmaz sanat eserlerinin yanında pek çok küçük heykelcik, özellikle de “Venüs” adı verilen kadın heykelcikleri üst Paleolitik Çağ'ın taşınabilir sanatsal içerikleridir. Duvar resimlerinin yapıldığı Çağları içeren bu taşınabilir eserlerin muhtevasını, tam manasıyla açıklığa kavuşturmak mümkün görünmemektedir. Ancak heykelciklerin ne anlam ifade ettiği üzerine yapılan pek çok yorum vardır. Örneğin Almanya'da bulunan Hohle-Fels Mağarası'ndan çıkarılan “Lion Stadel” yani aslan adam heykelciği pek çok araştırmacı tarafından yorumlanmıştır. Yapılan en dikkat çekici yorum, avcı-toplayıcı gruplar içerisinde ayrı bir statüye sahip olduğu düşünülen şamanı simgelediğidir. Nitekim buna benzer bir başka örnek Fransa'da bulunan Trois-Frères Mağarası'ndan gelmektedir. Bu mağarada kafası ve kuyruğu bir geyiği, vücudu ise bir insanı andıran iki ayağı üzerinde duran bir betimleme yer alır. Bu betimlemenin de bir töreni yöneten şamanı simgelediği düşünülmektedir (Özbek, 2015: 82; Langaney vd., 2020: 67). Bu tip betimlemelerin güncel örneklerine, bugün kabile hayatı yaşayan topluluklarda da rastlamak mümkündür. Bunun dışında çeşitli materyaller üzerine işlenen hayvan ve bitki tasvirlerinin anlamı üzerindeki düşüncelerini paylaşan Alexander Marshack, bu eserlerde yer alan simgelerin, mevsimsel döngünün sembolik bir tasviri olduğunu söyler (Marshack, 1972: 123 – 147; Cowan - Marshack, 1975: 297 – 298). Anlaşılması bir hayli güç ve muhtelif yorumlara açık olan bu eserlerin tam olarak neyi yansıttığını öğrenmek imkânsızdır.

Taşınabilir sanat eserlerinin şüphesiz üzerinde en çok yorum yapılmayı hak edenleri Venüs heykelcikleridir. Bu heykelcikler abartılı vücut hatlarıyla tasvir edilmiş kadınlardır. Avrupa'dan Sibirya bölgesine kadar olan coğrafi saha

içerisinde rastlanılan bu heykelciklerin izlerini Neolitik Çağ'a kadar sürmek mümkündür. Geçimin aşırı kilo aldıramayacak kadar kısıtlı olduğu avcı-toplayıcı yaşam biçimi içerisinde kilolu ve kadınlık uzuvları abartılarak tasvir edilen venüsler en çok merak uyandıran Paleolitik Çağ sanat ürünüdür. Bu heykelciklerde kadının böyle bir formda gösterilmesinin sebebini antropologlar, bolluk ve bereket getirdiği inancından dolayı olduğunu dile getirirler. Avcı-toplayıcı grupların, doğayı kadın olarak düşündüklerinden doğurganlığa sahip olan kadını, böyle bir formda tasvir etmiş olabilecekleri sanılmaktadır (Kolankaya-Bostancı, 2014: 193). Muhtelif yorumlardan bir tanesi de toplayıcılık vazifesi üstlenen kadının sürekli bir geçim kaynağı sağlıyor olmasından dolayı, avcı-toplayıcıların anaerkil bir yapıda olduğu ve bunun neticesinde de kadınsallığa hürmet sebebiyle venüslerin ortaya çıktığıdır (Kolankaya-Bostancı, 2014: 192 – 193). Böyle bir yorumun doğru olma ihtimali vardır ancak avcı-toplayıcılar arasında hiyerarşik bir yapının ortaya çıkmadığı düşünüldüğünde cinsiyet temelli bir statü farkının da hiçbir vakit meydana gelmemiş olması lazım gelmektedir. Eğer öyle olsaydı bunun izlerine sosyal hayat içerisinde yaşanan diğer gelişmeler eşlik ederdi. Ancak avcı-toplayıcı gruplar arasında böyle bir ast-üst ilişkisinin varlığına dair kanıtlara rastlanmamıştır.

Yerleşik Neolitik Toplulukların Yaşam Biçimi

Üst Paleolitik Çağ'a sona erdiren etmenler ekseriyetle iklimsel şartlara ve coğrafya bağlı olarak gelişmiştir. Pleistosen Çağ'ın sona ermesiyle, tundra ikliminin hâkim olduğu soğuk ve kurak yerler ormanlık alanlara dönüşürken, Akdeniz'in ve Yakınoğu'nun çayırılık arazileri yerine çöller ortaya çıkmıştır (Maisels, 1999: 95 – 109; Simmons, 2007: 43 – 45). Isının artışına bağlı olarak meydana gelen bu değişiklikler, hâlihazırda yaşadıkları bölgelere adaptasyon sağlamış otçul sürü hayvanlarının sayılarının azalmasına sebep olur. Üst Paleolitik Çağ'ın en önemli geçim kaynaklarından biri olan avcılık ise otçul hayvan sayısındaki azalmaya bağlı olarak yok olmaya başlar. Bu gelişmeler yaşanırken diğer bir önemli geçim kaynağı olan toplayıcılık önem kazanır. Böylece avcı-toplayıcılık yerini yalnızca toplayıcılığa dayalı bir geçim biçimine bırakır.

Epi-Paleolitik Çağ, insanın en erken izlerine rastlanıldığı 2,5 milyon yıl önce başlayan Paleolitik Çağ ile yaklaşık 10 bin yıl öncesindeki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan Neolitik Çağ arasında bir geçiş evresidir. Bu Çağ'ın başlangıcı ılıman iklimin etkisi altında olan Yakınoğu coğrafyasında etkisini yaklaşık 20-22 bin yıl önce gösterir. Bu tarihlerde Avrupa coğrafyasında, Paleolitik Çağ'ın üst devresi devam etmektedir. Holosen⁸ Dönem'in başlamasıyla ise Yakınoğu

⁸Holosen, [Kuvaterner](#) devri içerisinde yer alan [Pleistosen](#) devresinin bitmesinden (11.000- 12.000 yıl önce) günümüze kadar sürmekte olan jeolojik devredir. İnsan türünün

coğrafyasında yaşanan gelişmeler artık Avrupa coğrafyasını da etkisi altına alır. Epi-Paleolitik Çağ'da hayvan ve bitki florası, çevresel ve iklimsel etmenler sebebiyle bir hayli değişime uğramıştır. Büyük sürü hayvanları kuzeydeki soğuk bölgelere göç etmiş ve bunun neticesinde, uzman avcılık sona ermiştir. Yalnızca bitki toplayıcılığı ve küçük hayvan avcılığı bu Çağ'ın geçim biçimini temsil eder. Kuzey Afrika, Avrupa ve özellikle Yakınoğu'da toprak yapısının değişikliği sonucu yenilebilir yabancı tahıllar gün yüzüne çıkmaya başladı. Geçim bu Çağ'da ortaya çıkan yabancı bitkilerin toplanmasına bağlı olarak gelişti. Yabancı arpa ve buğday en önemli geçim kaynakları hâlini aldı (Kartal, 2009: 6; Braidwood, 2008: 138 – 140).

Bu tahılların en irilerinin seçilmesi ve bile isteye ekilmesi sonucu besin üreticiliğine ilk adım atılmış oldu. Tahıl ekip biçme işlemi, ilk defa toprağa bağlı yaşamı ortaya koydu. Topraktan elde edilen mahsul, insanın en temel geçim kaynağı hâlini aldı. Bu ise yerleşik yaşama geçişin ilk adımlarıydı. Bereketli Hilal olarak adlandırılan coğrafi saha içerisinde yer alan Levant, Anadolu'nun güneydoğusu, Irak ve Suriye'nin kuzeyi ve batı İran yaylası, tarımının ortaya çıkışına ev sahipliği yapan ilk bölgelerdir. Bu coğrafi saha içerisinde yaşamlarını sürdüren gruplar, toprağın yumuşaması, yüksek kalorili yabancı tahılların ortaya çıkışı, iklimin ılımanlaşması gibi etmenlerin bir araya gelmesinden faydalanarak, besin yetiştiriciliğine başlamışlardır. Ekilebilir arazileri tespit etmek suretiyle, belirli bölgeler bu gruplar tarafından mesken tutulur ve bilinçli tahıl ekimi yapılır. İlk evcilleştirilen bitkilere baktığımızda, iki buğday türü (emer ve einkorn), arpa, mercimek, bezelye gibi ürünler olduğunu görmekteyiz. Bu bitkiler yetiştirildikten kısa bir süre sonra tüketilme zorunluluğu olmayıp aynı zamanda grubu doyurabilecek miktardan daha fazlasını sunan besin ürünlerdir (Helbaek, 1959: 365 – 371; Zeder, 2011: 5221 – 5232). Bitki yetiştiriciliğiyle beraber elde edilen ürünün miktarında ciddi bir artış meydana geldi. Bu artı ürün, grubu besleyebilecek miktardan çok daha fazlaydı ve aynı zamanda tüketilmeden biriktirmeye de müsaitti. Dolayısıyla yeterli miktarın ötesinde elde edilen ürünler artı ürün kavramını ortaya çıkardı (Şenel, 1982: 135 – 136). Tek evcilleştirilen besin ürünleri bitkiler değildi. Bitki yetiştiriciliğinden sonra, Yakınoğu coğrafyasında besi hayvanları da kontrol altına alınıp ehlileştirilmiştir. Bu hayvanlar önce koyun ve keçi daha sonra da sığır ve domuz olmak üzere toplam dört büyük hayvan çeşididir. Avcılık Çağ'ından edinilen bilgi ve tecrübeler, insanların hayvanlar hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu edinim ve tecrübeler, hayvanları artı ürünün de sağladığı avantajla ehlileştirmeye yardımcı olmuş olmalı. Yani bitkisel ürünler tüketildikten sonra geriye kalanlar hayvan yemi olarak kullanılmış olmalıdır. Ancak hangi hayvanın

mevcut yerleşik hayata ve yazılı tarihe doğru önemli bir geçiş yaptığı ve dünya çapında kültürel gelişimlerin görüldüğü bir Çağ olduğu ve yaşadığımız zamanı tanımladığı için [jeolojik devirler](#) arasında önemli bir yer kapsar.

tam olarak nerede evcilleştirildiği konusu açıklığa kavuşturulmuş değildir. Bereketli Hilal'in coğrafi sahası içerisinde ve aynı zamanda birkaç muhtelif bölgede evcilleştirilmiş olabilecekleri üzerinde durulmaktadır (Larson ve Fuller, 2014: 122 – 125). Evcilleştirme işlemi sonucunda, hayvanın etinin tüketiminden ziyade sütünden, gücünden ve yününden yararlanılmıştır.

Besinleri doğadan hazır olarak karşılamak yerine bilinçli olarak yetiştirme yolunu seçen insanlar, hareketli yaşamın getirisi olan avcı-toplayıcılık merhalesini de böylece gerilerinde bırakırlar. Neolitik Çağ'da yaşanan bu olağanüstü gelişmelerin ortaya çıkışı, Gordon Childe'm Neolitik'in bir devrim olarak nitelendirmesine yol açar (Özdoğan, 2004: 45 – 47; Braidwood, 2008: 161; Childe, 2009: 36 – 38).

Yerleşik yaşama geçilmesinin, insana tanıdığı olanaklar, geçim kaygısının aza inmesiyle sınırlı değildir. Neolitik köylerin kurulmasının akabinde, killi yumuşak toprak suyla yoğrularak, çanak çömlek imal edilmeye başlandı. Kil yalnızca kap kacak yapımında değil aynı zamanda geniş aileleri içerisinde barındıran Neolitik evlerin inşasında kullanıldı. Bu evlerin duvarlarına kil dışında kamış ve taş gibi malzemeler de ekleniyordu. Birkaç farklı işleme tabii tutulabilen bitkisel ürünlerin sapları kurutulup, örülerek sepet yapımında kullanıldı. Özellikle tahılları biçmeye yarayan yeni aletler bu Çağda görülmeye başlandı. Mikrolit adı verilen, genellikle taştan bazen de kemikten imal edilen ve tahılları biçmeye yarayan aletler, Epi-Paleolitik Çağ'dan beri kullanılmaya başlanmıştır (Bar-Yosef, 1998: 164 – 169; Kartal, 2009: 16 – 20). Bu mikrolitlere ilkel oraklar da denebilir. Toplanan bitkisel ürünlerin depolarda saklanması. Tahılların öğütülmesine yarayan el değirmenleri bu Çağda üretilen bir diğer araç gereçtir. Besinsel tüketimin yanında giysiler için keten kullanıldığı görülmektedir. Keteni işleyebilmek ve giysi formuna sokabilmek için de yeni üretim araçlarına ihtiyaç duyulmuş ve bunun neticesinde ise iğler ve ilkel dokuma tezgâhları icat edilmiştir (Maisels, 1999: 174 – 176; Childe, 2009: 68).

Neolitik Çağ'da ortaya çıkan köy toplulukları oldukça durağandır. Bu durağanlık belirli bir toprak parçasının ekilip biçilmesinden kaynaklanır. Ekip biçme işlemi hayati anlamda risksiz ve bol kazançlıdır. Ancak bu bol kazancın tehlikesi, dışarıdan gelen yabancı grupların, köy ahâlisinin elinde olan artı ürünü almak istemesinden kaynaklanır. Böyle bir durumda insan kendini güvende tutmak maksadıyla bir savunma sistemi geliştirmek zorundadır. Bu zorunluluk Neolitik köy topluluklarının yaşadıkları yerleşim birimini düşmanlardan koruyabilmek adına surlarla çevirmiş olabileceklerini akıllara getirmektedir. Tarıma geçişin en erken izlerine rastlanıldığı Jericho'da yapılan kazı çalışmaları neticesinde, buranın civardaki düşman topluluklardan korunmak amacıyla surlarla çevrilmiş olabileceği görüşü ortaya atılmıştır. Jericho, MÖ 9600'de kurulmuş bir Neolitik yerleşim birimidir. Buradaki sürekli yaşamın bir getirisi

olarak tabakalaşmış pek çok yerleşim söz konusudur. Çanak çömlek öncesi Neolitik A diye tanımlanan tabaka içerisinde, savunma amaçlı duvarların örüldüğü iddia edilmektedir. Bu iddia, Kathleen Kenyon tarafından Jericho'da yapılan kazılarda ortaya çıkan, kurutulmuş balçıktan yapılmış tuğlalardan inşa edilmiş evleri çepeçevre saran bir kent duvarının kalıntıları göz önünde tutularak ortaya atılmaktadır (Hout vd., 2000: 27– 28; Kenyon, 1956: 184 – 195). Buna benzer bir başka örnek ise Çatalhöyük'ten gelmektedir. James Mellart tarafından yapılan kazılarda, güneşte kurutulmuş tuğlaların bir araya getirilmesiyle inşa edilen evlerin birbirlerine yaslanan bir yapıda olması, ortak bir cephe oluşturduğu fikrinin ortaya atılmasını sağlamıştır. Bu koruma cephesi düşman saldırılarına ve karşı bir savunma sistemi olarak algılanmaktadır (Mellart, 1975: 67 – 71). Aynı zamanda duvarlar hayvanlara karşı da bir siper görevi görmüş olabilir.

Neolitik köy topluluklarının toprağa bağlı oluşu, kalabalık topluluk nüfusunu beslemeye yeterlidir. Köy yerinde işler ortaklaşa yürütülür ve toplumsal artı bireyler arasında eşit pay edilirdi. Bu duruma rağmen hiyerarşik bir yönetim yapısının izlerine rastlanmamaktadır. Topluluk içerisinde görev dağılımı yapan bir sosyal sınıf yoktur. Herkes üzerine düşen vazifeyi yapar ve elde edilen ürün herkesin ortak malı olurdu. Avcı-toplayıcı gruplar arasında da görülen şefler, topluluğun işlerini organize edebilmek adına Neolitik köylerde de varlığını sürdürmüş olmalıdır. Nitekim nüfusun artmasına bağlı olarak işlerin yoluna konulması güçleşmiş ve bu işleri organize eden birilerine ihtiyaç duyulmuş olabilir. Ancak bu ihtiyaç kendiliğinden ortaya çıktığı için topluluk üyeleri kendi rızalarıyla aralarından en yetenekli olanı seçmiş olmalıdır. Fakat seçilen şef, topluluğun geri kalanlarından daha üstün bir sınıfta yer almaz. O da tıpkı diğerleri gibi payına düşenle yetinirdi. Neolitik köy yaşamında işlerin istikrarlı ilerlemesi ve kendine yeterli düzeyde olması, topluluk içerisinde bir katmanlaşmaya izin vermez. Bütün bireyler birbirlerine eşit haklara sahip olurken alt-üst ayrımı ortaya çıkmadığı düşünülmektedir. Bu sosyal yapısıyla, eşitlikçi ve belki de komünal bir yaşam tarzına sahip oldukları söylenebilir. Yönetici ve yönetilen ayrımı olmadığından hiyerarşik bir yapı gelişim göstermemiştir. Üretim araçları herkesin ortak malı olduğu için özel bir kitlenin tekelinde olduğu söylenemez. Bu sosyal yapısı itibariyle, topluluk lüks mallara ihtiyaç duymaz. Çünkü lüks mallar bir topluluğun özelleşmiş, üst tabakada yer alan bireylerine yahut gruplarına sunulan metalardır. Böyle bir yapının, Neolitik köylerde olmadığı göz önünde tutulursa; üzerinde yaşanan toprak parçası, topluluğun tüm bireylerine yetecek ölçüdedir. Çünkü yeterli sayıda toplumsal ürüne sahip olan bu topluluklar, daha fazlasına ihtiyaç duymazlar (Şenel, 1982: 169 – 181; Diakov - Kovalev, 2014: 23 – 29).

Neolitik köylerde elde edilen mahsulün saklanabilir olması, yılın belirli mevsimleri haricinde çalışmadan tüketilebilecek miktarda ürüne sahip olunması anlamına gelir. Bu durumda geçim kaynağını sağlama alan köylerin, toplumsal

artı yaratımını, geriye kalan bu boş zamanlarda ortaya koydukları düşünülebilir. Neolitik Çağ'ın insanlık tarihi açısından bambaşka bir yere konulmasındaki asıl sebep üretim araçlarının ve ürünün fazlalığıdır. Fazla ürün, daha boş zamanın ortaya çıkmasını sağlar ve bu boş zamanlarda da yeni araç gereçler icat edilebilir. Ancak topluluğun ortaklaşa ihtiyaçlarını karşılamaktan öteye gidilmez. Çünkü kolektif bir yaşam tarzı sürülmektedir. Bu kolektiflik, birbirlerine komşu olan köy toplulukları veya civarda hareketli bir yaşam süren göçebelerle olan ticari ilişkileri de sınırlandırır. Nitekim ticaret, temelde, insanların yaşadığı coğrafyada olmayan veya az miktarda olan malların temini için insanlar arasındaki bir araçtır. Ancak bu ihtiyaç, kendine yeterli ve dışarıya kapalı Neolitik köylerde olmadığından ticari ilişkiler de sınırlı kalmıştır (Şenel, 1982: 200 – 207; Childe, 2009: 75 – 76). Her köy topluluğu çevresinde bulunan kil, ağaç, kemik, taş gibi materyalleri işleyerek kullanışlı hâle getirmekteydi. Bu maddeler insanın temel geçim kaynaklarıydı ve daha fazlasına sahip olmakta pek de istekli görünmüyorlardı. Ancak yine de ticaretin yapıldığına dair kesin kanıtlar, arkeologlar tarafından incelenen mezar buluntularından çıkanlar sayesinde bilinmektedir. Örneğin Fayum(Mısır)'da yapılan mezar incelemelerinde, Akdeniz ve Kızıldeniz'den getirilen deniz kabukları bulunmuştur. Bu kabuklardan gerdanlık ve bileklik gibi çeşitli süs eşyalarının yapıldığı gözlemlenmektedir. Bir başka örnekte ise Jarmo(Irak)'da yapılan kazılarda taş ve kemikten yapılmış orakların yanında taşlaşmış volkanik lav parçalarının kalıntularına rastlanmıştır. Bu siyah taşlaşmış lavlara obsidiyen adı verilir. Jarmo'ya en yakın obsidiyen yatağı 450 km. uzaklıktadır. Bu mesafe Neolitik Çağ insanı için kat edilmesi imkânsız olan bir uzaklıktır. Bu durumda, farklı topluluklar arasında kurulmuş ticari ilişkiler akla gelmektedir (Braidwood, 2008: 172).

Temel geçim kaynakları tarım ve hayvancılık olan Neolitik köylerde, işlerin bireysel ayrışma olmaksızın, kolektif bir bilinçle yapıldığı bilinmektedir. Ancak bu işler, daha önce avcı-toplayıcı yaşam biçiminde ortaya çıkan cinsiyete dayalı bir iş bölümüne dayanmaktadır. Kadın ve erkek arasında paylaşılan gündelik işlerde kadınlar; tarla işleriyle uğraşır, tahılları öğütüp pişirir, yün eğirir, örgü örür, çanak çömlek yapar, süs eşyaları imal eder, yemek pişirir ve çocuk bakardı. Erkekler ise tarlanın bakımını yapar, çalılırları ve yabancı otları temizler, ev inşa eder, hayvanların beslenmesi ve bakımıyla ilgilenir, avlanır ve alet imal ederlerdi (Childe, 2006: 61). Kadınların ev işleri ve tarla işleri olmak üzere temelde iki görevi vardı. Erkeklerin kadınlara göre daha ağır işler yapmaları fiziki yapılarının elverişli olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda hayvan bakımı ve avcılıkta da rolü üstlenenin erkek olmasının sebebi, avcı-toplayıcılıktan gelen bir gelenek olmalıdır.

Neolitik Çağ'da cinsiyet temelli bir iş bölümünün ortaya çıkışı kadın ve erkek arasında bir statü farkı yaratmış olabilir. Bu statü farkı ise akrabalık ilişkilerinde

soyun kimden geçeceğine etki etmiştir. Yaklaşık olarak MÖ 10 binde ilk tarımsal köylerinin kurulduğu yıllarda kadının rolü, tarla işleriyken, erkek ise avla uğraşmaktaydı. İlk tarım topluluklarının ortaya çıktığı Çağlarda henüz hayvanlar ehlileştirilmemişti. Yalnızca doğada hazır bulunan tahıllar kontrol altına alınıp bilinçli bir şekilde yetiştiriliyordu. Avcılık yine devam etmekteydi fakat başarı oranı bir hayli düşüktü. Nitekim erkeklerin hayvanla olan münasebeti, otçul hayvan sürülerinin azalmasıyla sona ermedi. Tarımın başlamasından sonra, Yakınoğu’da ehlileştirilen hayvanlar, Neolitik köylerde görülmeye başlandı ve bu hayvanların bakımı erkekler tarafından üstlenilir oldu. Tarla işleri ise kadının tekelinde devam etmekteydi. Hayvanların kontrol altına alınıp beslenmesiyle tarla sürmede ve yük taşımada hayvanın gücünden faydalanılmaya başlandı. Tarladaki işleri hafifleyen kadınlar, daha çok ev işleriyle meşgul oldular. Böylelikle geçim ekonomisi yalnızca erkeğin tekeline geçti. Kadının artık gündelik işleri benimsemesiyle anaerkil usul değişti. Erkek egemen toplumun ilk adımları atıldı. Daha sonra ise erkek egemen anlayış, devlet kavramı ortaya çıktığı zamanlarda kendini pekiştirmiştir. Neolitik Çağ’ın başlarında, kadın ve erkeğin üstlendikleri işlerin başlangıcı ve gelişimi üzerine, M.İlin ve E. Segal’in İnsan Nasıl İnsan Oldu? kitabında şu ifadeler yer verilmektedir:

“Eski zamanlardan beri, kadınlar toprak işleriyle uğraşır, erkekler de hayvan güderlerdi. Klanda hayvan sayısı az olduğu sürece kadının yaptığı iş, yani çiftçilik başta gelirdi. Et çok seyrek yenir, süt içilmezdi. Kadınların topladığı ürün olmasaydı, evde yiyecek bir şey yok demektir. Zaten o Çağlarda yiyecek olsa bile, sofraya çoğu zaman arpa ekmeği ya da bir avuç kuru tane konurdu. Çünkü fazla bir şeyleri yoktu. Yine kadın eliyle toplanmış bal ya da yaban meyveleri de ekmeğe katık olurdu. Evin efendisi kadın olduğu için, her şeyi kadınlar idare ederdi.

Fakat her yerde ve her zaman böyle değildi. Step bölgelerinde hububat iyi yetişmiyordu. Step otları, yerini hububata bırakmak istemiyorlardı. Kökleriyle toprağa sınımsız tutunmuşlardı. Onların kapladığı katı ham toprağı çapayla kazmak zordu. Fakat insanın yabani ot diyip hor baktığı, hayvanlar için yemdi. Steplerde inek ve koyunlar doya doya otlayabilirlerdi. Step onlar için bereketli bir sofraydı. Yıl geçtikçe hayvan sayısı artıyordu. Erkek, bıÇağını kuşağına sokup sürüyü güderdi. Çobanın sadık dostu olan köpek, koyunları bir yere toplamakta sahibine yardım eder, bozkırda dağılmalarına meydan vermezdi. Hayvan sürüleri gittikçe çoğalıyor, insana daha çok süt, et, yün veriyorlardı. Ekmek yetmiyordu, fakat bol bol koyun peyniri vardı, koyun etinden çorba pişiriliyordu. Böylece bozkırda çobanın, yani erkeğin emeği birinci derecede önem kazanmaya başladı.” (İlin ve Segal, 2016: 80 – 81).

İlin ve Segal'in yorumları daha çok bozkır bölgelerindeki topluluklar üzerine olsa da yöntem açısından, Yakındoğu neolitiğiyle de uyuşmaktadır. Önce tarımsal ürünler evcilleştirilmiş, hayvanlar daha sonra bir üretim kaynağı haline gelmiştir. Dolayısıyla kadın ve erkek arasındaki iş bölümünü ve statü farkını açıklamak açısından uygun bir örnek olarak görülmektedir. Ancak yine de bazı noktalarda abartı olduğunu söylemek gerek. Özellikle koyun sayısındaki bolluk temel alınarak et ve süt mamullerinin çokluğu konusunda. Çünkü hiçbir zaman hayvanlardan bu derecede çok verim elde edilmemiştir. Tarımsal ürünlerden elde edilenlerin bir kısmı hayvanlara ayrılıyordu ancak hayvanın bakımını ve güvenliğini sağlamak Neolitik Çağ şartlarında çok zordu. Hastalık, kıtlık, yırtıcı hayvan saldırısı gibi hususlar dâhilinde hayvan sayısının pek abartılacak boyutta olmadığı aşikârdır. Neolitik Çağ insanı, hayvanın etinden çok sütünden, yününden ve gücünden faydalanıyordu.

Neolitik topluluklarda, akrabalığın hangi cinsiyetin soy çizgisinden ilerlediğine dair Gordon Childe, tarım ve sürü hayvancılığı bağlamında, geçim ekonomisinin soy ve cinsiyet üzerine olan etkilerini şu satırlarla dile getirmektedir. "Salt tarımla uğraşan toplumlarda, kadının kolektif ekonomiye katkıları sayesinde, akrabalık doğal olarak kadının soy çizgisine dayanır ve "ana hakkı" sistemi egemendir. Sürü besleyici topluluklarda ise bunun tersine, ekonomik ve toplumsal nüfuz erkeklere geçer ve akrabalık babanın soy çizgisini izler." (Childe, 2009: 81).

İlk yerleşik köy topluluklarının sosyal dayanışması, avcı-toplayıcılıktaki gibi kabile düzeyi üzerinden sürmekteydi. Birbirlerine kan bağıyla bağlı olmayan birlikler kabileler hâlinde bir araya gelerek Neolitik topluluğu oluşturmaktaydılar. Tarımın geçim ekonomisinde düzenli bir rol üstlendiği Çağ'larda, kabilede kadının sözü geçmekteydi. Daha sonra hayvancılık devreye girince, kadın üretimden çok, gündelik işlerle uğraşır oldu. Böylece anaerkil yapı sona erdi. Hayvanın hem tüketim hem de bir üretim aracı olarak devreye girmesi erkeğin işine yaradı ve erkek kabilede söz sahibi olmayı başardı (Diakov ve Kovalev, 40; Şenel, 1982, 161).

Neolitik Çağ nüfus yapısı önceki Çağlara, özellikle de Paleolitik Çağ'a oranla kıyaslanmaz derecede farklıydı. Nüfusta ciddi ölçüde bir artış meydana gelirken, nüfusu besleyebilecek üretim kaynakları da bol miktardaydı. Tahıllar ve hayvansal gıdalar topluluğun beslenmesine yeterli ölçüdeyken aynı zamanda insanın ortalama yaşam süresi, avcı-toplayıcı yaşam biçimine nispeten daha uzundu. Çocuk doğum oranı artış gösterirken ölüm oranı da yine önceki Çağlara göre düşüktü. Anne sütünün yetersiz olduğu durumlarda inek, koyun, keçi gibi evcil hayvanların sütü yeni doğan bebeklerin beslenmesine katkıda bulunabiliyordu. Dolayısıyla Neolitik Çağda istikrarlı bir nüfus artışı görülmüyordu (Bar-Yosef, 1998: 167 – 172; Bocquet Appel ve Bar-Yosef, 35 – 46:

2008). Neolitik topluluklardaki birey sayısı da Epi-Paleolitik ve üst Paleolitik Çağ'larda nazaran fazlaydı. Yüz kişilik gruplardan oluşan irili ufaklı köyler, Yakınoğu'nun tarıma elverişli tüm arazilerine yayılmışlardı (Harari, 2015: 95 – 99; Maisels, 1999: 204 – 205).

Bu köylerde geçmişten gelen ritüeller, gelenekler ve alışkanlıklar şekil değiştirerek devam etmiştir. Topluluğun inanç yapısı geçmişteki yaşantıdan izler taşıırken, yaşam biçiminin değişimiyle de ilk defa ortaya çıkan eserleri gözler önüne sermiştir. Tarımsal faaliyetler insanın toprakla ilişkili bir hayat sürmesinin sonucu olarak gelişir. Toprağa dayalı geçim biçimi, insanın içinde bulunduğu mekânın algısını değiştirmiştir. Geçimini sağlayabilmesi doğrudan toprağın kendine bahşedeceklerine bağlı olduğundan, tabiata büyük ehemmiyet verilmiştir. Toprağın yaratıcılığı, kadının doğurganlığıyla ilişkilendirilmiş ve bunun neticesinde, en bilindik örneğine Çatalhöyük'te rastlanılan ana tanrıça heykelcikleri, Neolitik Çağ insanının sembolik tahayyülünün bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Şişman bir kadın betimlemesi olan bu ana tanrıça figürü, yanlarında leoparlar olan bir tahta oturtulmuş ve bacakları arasındaysa bir bebek başı görülmektedir. Kafası kazılar esnasında bulunamamış ancak sonradan eklenmiştir (Hodder, 2010: 33 – 36; Mellaart, 1975: 20 – 24). Neolitik Çağ insanı, toprağa ekilen tahılın, mevsimsel bir döngü içerisinde büyümesi ve mahsul hâlini almasıyla, kadının muayyen günleri sonrasında gebe kalışı arasında bir bağ kurmuş olması gerektiği düşünülmektedir. Ana tanrıça heykelciklerinin izlerine Yakınoğu coğrafyasının Anadolu, Suriye, Mezopotamya gibi pek çok bölgesinde rastlamak mümkündür. Üst Paleolitik Çağ'ın venüs heykelciklerine benzeyen ana tanrıça figürleri, geçmişten gelen geleneklerin bir devamı niteliğindedir. Bu ana tanrıça figürleri dişil bir sembol olarak yerini korurken, falluslar ise erillik vazifesi görmüştür. Döllenmede ana tanrıçanın eşini balçıktan yapılma fallus heykelleri temsil etmektedir (Childe, 2009: 80; McCarter, 2007: 200).

Bir başka devam eden gelenek ise ölü gömme geleneğidir. Ancak Neolitik Çağ'da, Üst Paleolitik Çağ'dan daha çeşitli tiplerde mezar örneklerine rastlanır. Anadolu ve Yakınoğu coğrafyasında ölü'nün mezar içerisine yerleştirilmesi, hediyelerle yapılan gömü gelenekleri, vücudun belli başlı uzuvlarını bedenden ayırmak suretiyle yapılan gömüler gibi pek çok farklı tipte mezar, Neolitik Çağda karşımıza çıkar. Neolitik köy yerleşimlerinde mezarlar genelde oturulan evlerin zeminine gömülmüş ve hocker pozisyonunda mezara yerleştirildiği görülmektedir. Bunun yanında ölü, mezara yerleştirilmeden önce çürümeye bırakılır ve üzerinden biraz zaman geçtikten sonra gömülürdü. Bu uygulamanın örneklerine Çatalhöyük'te rastlamak mümkündür. Girişi çatısında olan Çatalhöyük evleri içerisindeki yatma ve oturma odası olduğu düşünülen odaların altında, topluluğun üyelerine ait kemik kalıntıları dikkat çeker. Ayrıca Çatalhöyük'teki duvar resimlerinde başsız insan iskeletleri ve evlerin içinde yer

alan öküz boynuzlarının altında bulunan başsız insan kafatasları Neolitik Çağ ölü gömme geleneklerine bir örnektirler. Çatalhöyük dışında birçok çanak-çömlek öncesi Neolitik yerleşmelerinde de evin zeminini mezar olarak kullanma uygulaması göze çarpmaktadır (Özbek, 2015: 186 – 193; Kuijt, 2002: 178 – 198). Bunlardan birkaçı Nevalı Çori(Şanlıurfa), Körtik Tepe(Diyarbakır), Aşıklı Höyük'tür(Aksaray). Bazen bu yerleşim yerlerinde bulunan mezarlar incelendiğinde, ölü gömme adetlerine ilişkin farklı uygulamaların olduğu da görülmektedir. Mesela Köşk Höyük (Niğde) yerleşmesinde kafatasları kille sıvanmış mezar örnekleri göze çarpar. Yalnızca erişkin bireylere ait kafataslarında kille sıvama yöntemi bu ölü gömme geleneğinde uygulanmıştır. Cinsiyete göre bir ayırımı yapıldığının izlerine rastlanılmamaktadır. Buna benzer örnekler Çayönü (Diyarbakır), Tel Ramad ve Tel Aswad(Suriye), Ain Gazal(Ürdün) ve Nahal Hemar'da(İsrail) yapılan kazı çalışmalarıyla gün yüzüne çıkarılmıştır. Benzer bir uygulamanın daha görüldüğü Eriha'da kafatasları yalnızca kille sıvanmakla kalmamış birde, göz çukurları çeşitli deniz kabuklarıyla kapatılmıştır. En erken örneklerinin 9,500 yıl öncesine ait olan bu gelenekler, Anadolu ve Yakınoğu coğrafyasına yayılım göstermektedir.

SONUÇ

Hareketlilik esasına dayalı bir yaşam biçimi ile durağanlık esasına dayanan bir yaşam biçiminin karşılaştırmasını yapmak pek çok açıdan mümkündür. Ancak buradaki asıl amaç, insanın içinde yaşadığı mekânla olan ilişkisinden yola çıkarak, her iki yaşam biçiminde de aldığı vaziyeti gözler önüne sermektir. Geçim biçimini hayvan avı ve bitkisel ürünler toplama üzerine kuran insan toplulukları, sürekli olarak hareket etmeye mecburdurlar çünkü geçim kaynakları sabit değildir. Dolayısıyla insanlar, en temel ihtiyaçlarından biri olan beslenme ihtiyacını karşılayabilmek adına gezginci bir yaşam sürdürürler. Bu gezginci yaşam ise insanların çevresine ve içinde yaşadığı muhite olan bakış açısını, toprağa bağlı olarak yaşayan topluluklardan farklı kılar. Bu farklılık esas itibariyle, geçim ekonomisinde ortaya çıkan değişikliklerle yakından ilişkilidir. Geçimini doğada hazır bulunan besinleri avlayarak veya toplayarak sağlayan avcı-toplayıcı gruplar üretim açısından yetersizdirler. Yaşamlarını devam ettirebilecek kadar ürünü doğadan asgari çaba sarf ederek karşılayabildiklerinden üretmeye ihtiyaçları yoktur. Bu üretim ve geçim arasındaki bağlantı, insanların içinde yaşadıkları mekânla olan münasebetleri neticesinde ilerleme kaydeder. Ancak toprağa bağlılık esası olan yaşam biçiminde, üretim ortaya çıkmış demektir. Durağanlığın olmadığı takdirde, zaten üretimsel bir yapıdan bahsedilemez. Ürünler, doğadan hazır olarak karşılanmak yerine, bilinçli olarak yetiştirilir ve böylece geçim biçimi insan eliyle kontrol edilebilir. Bu kontrol mekanizmasının ortaya çıkması ve gelişmesi insan hayatını kökünden değiştirmiştir.

Bu çalışmada Üst Paleolitik Çağ uzman avcı-toplayıcı gruplarla, Neolitik Çağ'daki köy toplulukları, insan-mekân ilişkisi kapsamında ele alınmış olup, meydana gelen değişimler incelenmiştir. Avcı-toplayıcılar, hayvan peşinde koşan ve mevsimsel döngüye bağlı olarak kendiliğinden yetişen bitkisel ürünleri tüketen gruplardı. Her daim hareket halinde olma durumu avcı toplayıcıların belirli bir mekânda yaşam sürmelerine elvermeyen bir olaydır. Bu durumda mevsimlik barınaklar, avcı-toplayıcıların konutlarını teşkil eder. Mevsimlik barınaklar dayanaklı olmayan gelip geçici konutlardır. Uzun müddet içerisinde yaşamaya müsait olmayıp, doğadan elde edilen çalı çırpı, kemik, taş gibi materyaller bir araya getirilerek kısa sürede inşa edilirler. En bilindik örneklerinden biri Ukrayna Mezhyrich'de bulunan mamut kemiklerinden yapılmış bir konuttur. Mamut kemikleri bir araya getirilmesiyle inşa edilen bu konut tipi Eskimoların iglo evlerini andırmaktadır. Neolitik Çağa geçiş evresi ve Neolitik Çağ içerisinde teknik ve mimari bilgi birikimi olabildiğince artmıştır. Yakınoğu'nun Epi-Paleolitik Çağ'daki gezginci gruplar, dini bir mabet olduğu sanılan Göbekli tepeyi inşa edecek teknik bilgi seviyesine ulaşmışlardır. Nitekim Neolitik köylerdeki ev tipi yapılar da teknik ve mimarinin gelişmişliğine bir örnektir. Teknik ve mimari bilginin gelişim göstermesi bir zorunluluğun getirisiidir. Bilincin yahut zekânın gelişimiyle ilgisi olmayan bu durum, insanın yerleşik yaşama geçmesiyle beraber kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

Mimari olarak gelişmişliğin ortaya çıkmasıyla, insanın içinde yaşadığı muhite karşı olan algısında da değişiklikler meydana gelmiştir. Kalıcı konutlar ilk defa Neolitik köylerle beraber ortaya çıktı. Bundan önce geçici barınaklar ve genellikle konut olarak kullanılmaya elverişli olmayan mağaralar insanın evi idi. Ancak tarımla beraber toprağa bağlı yaşam kalıcı ve sürekli konutların ortaya çıkmasını zorunlu hâle getirdi ve böylece ilk defa mülkiyet kavramı ortaya çıktı. Mülk edinmeyle birlikte taşınmaz mallara ve arazilere sahip olan insan, kendini içinde yaşadığı muhite ait hissedebildi. Bu ise aitlik duygusunu kazandırdı. Avcı-toplayıcı gruplar, mevsimsel olarak ve hayvan sürülerinin hareketlerine göre yön değiştirirlerdi. Bu durum hareketli bir yaşamı beraberinde getirdiği gibi belirli bir yere ait hissetme duygusuna izin vermeyen bir yaşam biçimidir. Dolayısıyla sürekli hareket halinde olan avcı-toplayıcı gruplarda aitlik duygusu hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. Yerleşik tarımcı topluluklara göre daha özgür bir yapıya sahiptirler. Yerleşik yaşama geçilmesiyle belirli bir arazi etrafında hayatını sürdüren insanlarda bir topluluk bilinci gelişmiştir. Ancak bu durumda da sürekli bir yaşam sürdürdüğü arazisini, dıştan gelecek tehlikelerden koruma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Can ve malına sahip çıkma dürtüsü her canlıda olduğu gibi insanda da mevcuttur. Güvenliğini sağlama, canına ve malına sahip olma arzusu, emniyet duygusunun gelişmesine olanak tanıdı. Nitekim bu dürtü insanın yeryüzünde yaşadığı tüm zamanlar boyunca onunla beraber yaşamıştır. Fakat sınırları belirli olan bir arazi içerisinde yaşanmaya başlanmasıyla, emniyet duygusu gelişkinlik kazanabilmiştir.

Avcı-toplayıcı yaşam tarzında, asalak bir geçim biçimi hâkimdir. Bir diğer deyişle doğanın kendisine bahsettiği kadarıyla yetinen avcı-toplayıcılar, beslenme ihtiyaçlarının ötesine pek çıkamamışlardır. Ancak yine de üst Paleolitik Çağ avcı-toplayıcılarında çeşitli alet endüstrileri geliştirmek suretiyle bir uzmanlaşma görülür. Bu uzmanlaşma hem av hem de toplayıcılıkta kendini belli eder. Nitekim bu Çağ'da ortaya çıkan sanat ürünleri bir miktar artı ürünün ortaya konulabildiğine kanıttır. Kolektif bir anlayışın hâkim olduğu bu avcı-toplayıcı gruplarda, grup üyelerinin tamamı beslenme ihtiyacını karşılayabiliyor olmalı ki geriye, av veya toplayıcılık yapmak dışında kullanabilecekleri bir artı zaman kalyordu. Ortaya konan bu eserler de artı zamanın bir getirisi olarak bugüne miras olarak kalmıştır. Fakat artı zaman kavramı tam anlamıyla Neolitik Çağda ortaya çıktı. Bitki ve hayvan yetiştiriciliğinin başladığı Neolitik Çağda, özellikle topraktan elde edilen ürün depolanabiliyor ve saklanabiliyordu. Hayvansal gıdalar da uzun süre muhafaza edilebilecek şekillerde işlemden geçirilip tüketilebiliyordu. Üretim bu denli süreklilik gösterdiği Neolitik köylerde, insanlar yalnızca belli mevsimsel Çağlarda çalışarak bol miktarda ürün elde edebiliyorlardı. Geriye kalan zamanlarda ise hayatlarını daha da kolaylaştıracak üretim araçlarını üretme imkânları oluyordu. Böylece bu artı zaman Neolitik Çağ insanının çevresini daha önce hiç olmadığı kadar çeşitli araçlarla donatılmasına vesile oldu. Ancak avcı-toplayıcı grupların, sahip oldukları araçlar dışında, besinsel ürünleri bile kısıtlı miktardaydı. Dolayısıyla bir süre avında elde edilecek başarı çok değerliydi. Ertesi gün aynı başarının elde edilme imkânı olmayabilirdi. Bu durum avcı-toplayıcı gruplarla, köylü çiftçi toplulukların üretim araçları ve elde edilen ürüne verilen değeri ortaya koymaya yeterli bir örnektir. Yani asalak geçim biçimi ve üretici geçim biçimi arasındaki en büyük farklardan biri, gruplar arasında eşyaya verilen kıymet olmuştur. Üretim araçlarının sayısı arttıkça daha çok besin elde edilmiş ancak ürünlere atfedilen değer düşmüş olmalıdır.

Besin üretimine geçilmesine paralel olarak Neolitik Çağda insan nüfusunda da ciddi bir artış gözlemlenmektedir. Büyük nüfusları besleyebilecek kadar ürün yetiştirilmekte olup, önceki Çağlarda göre kalabalıklaşmış topluluklar ortaya çıkar. Tüm bu gelişmeler yerleşik yaşamın başlamasıyla iç içedir. Yerleşik yaşam, toprağa bağlılık ve belirli bir arazinin tanıdığı imkânlar dâhilinde, insanoğlunun hayatında köklü değişikliklere sebep olmuştur. Artı ürünün ortaya çıkması kalabalık nüfusları besleme olanağı tanımış ve geniş aileleri meydana getirmiştir. İnsanın ortalama yaşam süresi güvende kaldığı ve daha az riske girdiği takdirde uzamıştır.

Avcı-toplayıcı yaşam biçiminde dünya nüfusu yaklaşık 20-30 milyon dolaylarındayken (Leakey ve Lewin, 1998: 211), geç Neolitik Çağ'da sadece Yakınoğ'u'da nüfusun 50 milyona kadar çıkabileceği hesaplanmaktadır. Bu rakamlar bize bir nüfus patlamasını göstermeye yeterli ölçüdedir (Maisels, 1999:

207). Çevresel etmenler nüfusun artışına doğrudan etki etmektedir. Neolitik Çağda, büyüklü küçüklü 700 kadar yerleşim biriminin (Özdoğan, 2012: 56) ortaya çıktığını hesap ettiğimizde bu yerleşim birimleri arasındaki mesafenin daralması, aralarında çeşitli ilişkiler geliştirdiklerini akıllara getirmektedir. Bu çeşitli ilişkilerden en önemlisi ticaret gibi görünse de besin takası dışında başka bir mal değiş tokuşu gerçekleşmiş gibi görünmez. Çünkü lüks mal üretimi henüz başlamamış ve özelleşmenin izlerine, ilk kent devletleri ortaya çıkana kadar rastlanmamıştır. Kabileler arası münasebetlerde, evliliklerden öteye gidilememiş gibidir.

Hareketli avcı-toplayıcılar ve yerleşik köylü topluluklar arasında birbirleriyle benzeşen ve ayrışan bir diğer konu da cinsiyet temelli iş bölümüdür. Avcı-toplayıcı gruplardaki iş bölümü, Neolitik köy topluluklarında ortaya çıkan iş bölümünden daha kısıtlıydı. Temel geçim kaynağı olan beslenme ihtiyacını karşılayabilmek adına hayvan avı ve bitki toplama bu gezginci grupların hayatlarının önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Besin ve yiyecek sağlama işi genelde kadın ve erkek arasındaki bir iş bölümünün sonucu olarak gerçekleşir. Kadınlar meyve, mantar, ağaç ve bitki kökleri gibi bitkisel ağırlıklı yiyecekleri toplarken erkekler, otçul sürü hayvanları avlamaktaydılar. Böyle cinsiyet temelli bir iş bölümünün ortaya çıkışı, erkeklerin fiziki anlamda kadınlardan daha kuvvetli olmalarıyla ilişkilidir. Ağır ve zor işleri erkekler üstlenirken, kadınlar daha az tehlike içeren ve daha kolay işler yapmayı tercih etmişlerdir. Nitekim toplayıcılık sürekli bir besin tedariki sağlarken avcılığın başarı yüzdesi toplayıcılığa göre daha düşüktür. Avdan her zaman netice almak mümkün değildir. Kadının toplayıcılık rolü hayati derecede önem taşımaktadır. Böyle bir durumda, kadına değer atfedilmektedir. Bu açıdan avcı-toplayıcı kabilelerin anaerkil bir yapıya sahip oldukları görüşü hâkimdir. Bunun yanında erkek grubun güvenliğini sağlarken kadın ise yiyecek tedarikinin yanında çocuk bakımı, yemek pişirme gibi gündelik işleri de üstlenmiş olmalı. Yerleşik topluluklarda bu iş bölümü daha çetrefilli bir hal alır. Üretim araçlarının çeşidinin ve sayısının artması ve nüfus artışı gündelik işleri daha karmaşık bir hâle sokar. Üretim tarladan elde edilen mahsuller ve hayvansal gıdalardan temin edilir ancak bu süreç, avcı-toplayıcı gruplarda olduğundan daha karmaşık bir hâle dönüşmüştür. Kadın, ilk Neolitik köy yerleşimlerinde yine bitkisel ürünlerden sorumlu olmuş ve tarla işleri kadının tekelinde sürmüştür. Erkek ise hayvan avının istikrarsızlaşmasıyla inşa, güvenliği sağlama, araç-gereç yapımı gibi işlerle uğraşır hâle gelmiştir. Ancak hayvanların evcilleştirilmesinden sonra hayvan bakımı da erkeğin sorumluluğuna girer. Ve böylece besin üretimi anlamında iş bölümü değişime uğrar. Kadının tarladaki görevi, hayvanların tarla işlerinde kullanılmasıyla hafifler ve gündelik işlerle meşguliyetleri artar. Besin üretimi hem hayvan bakımı hem de tarla işlerini yürüten erkeğin tekeline geçer. Böylece Çeç Neolitik Çağ'da anaerkil yapı kırılmaya uğrar. Besin üretiminin erkek tarafından yürütülmesiyle ataerkillik geçiş yapılır. Belki de bu durum, tesirini

kent devletlerinin ortaya çıktığı Çağ'larda hissettirecek olan erkek egemen toplumun ilk adımlamalarıdır.

Avcı-toplayıcılıkla geçimini sağlayan insanların beslenme alışkanlıkları, üretici çiftçi topluluklarıinkiyle farklılık gösterir. Besinlerini tamamen doğadan elde eden avcı-toplayıcılar, coğrafyanın ve iklimin elverdiği şartlar doğrultusunda, her mevsimde farklı yiyecekler tüketmek zorundadırlar. Ürünleri depolama şansına sahip olmayan bu topluluklar, günlük olarak beslenmektedirler. Yani bir günün sonunda bulabildikleri ne varsa tüketmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde ürünler saklanamadığından bozulabilir. Keza hayvanı avladıktan sonra, o günün sonunda tüketmek gerekir çünkü o günün şartlarında eti muhafaza edebilmek ve civardaki yırtıcı hayvanlardan koruyabilmek olabildiğine imkânsızdır. Dolayısıyla elde edilen ürünler gününbirlik olarak tüketilmelidir. Ancak tarım topluluklarında tahıl ürünleri saklanabilir ve depolarda muhafaza edilebilir. Bu durum ürünlerin bozulmadan bir sonraki hasada kadar tüketilmesine imkân tanır. Aynı zamanda her iki grup arasında besin çeşitliliği açısından farklar mevcuttur. Avcı-toplayıcılar geniş coğrafi sahalar içerisinde sürekli hareket halindedirler ve bu hareket girdikleri bölgelerde pek çok yenilebilir bitki çeşidiyle karşılaşmalarını sağlar. Aynı zamanda pek çok hayvan türünü de tüketebilmektedirler. Fakat ilk tarım köylerinde evcilleştirilen birkaç çeşit tahıl ve bakliyat dışındaki şeyler tüketilmiyordu. Daha sonradan evcilleştirilen dört besi hayvanı (koyun, keçi, inek, domuz) insanın besin zincirini kuvvetlendirmiştir ancak bu yine de avcı-toplayıcıların besin çeşitliliğinden daha zengin değildir.

KAYNAKÇA

- Adams, B., and Blades, B. S. (Ed.). (2009). *Lithic materials and paleolithic societies*. Willey Blackwell.
- Arsebük, G. (1999). İnsanın evrim süreci ve en eski kültürler. *TÜBA-AR*, 2, 32-69.
- Bandı, H.-G., Breuil, H. B., Kirchner, L., Lhote, H., Erik, H. and Lomel, A. (1962). *The art of the stone age*. Crown Publishers.
- Barnard, A. (2015). *Sosyal antropoloji ve insanın kökeni*. (Çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Bar-Yosef, O. (1998). The natufian culture in the levant, threshold to the origins of agriculture. *Wiley-Liss, Inc*, 159 – 177.
- Bar-Yosef, O. (2002). The Upper Paleolithic Revolution. *Annual Reviews of Anthropolgy* 3, 363-393.

- Bickerton, D. (2013). *Adem'in dili*. (Çev. Mehmet Doğan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Bocquet-Appel, J. P. and Bar-Yosef, O. (Ed.). (2008). *The neolithic demographic transition and its consequences*. Springer.
- Boyd, R. and Silk J. (2009). *How humans evolved*, W.W. Norton & Company.
- Braidwood, R. J. (2008). *Tarih öncesi insanları*. (Çev. Bilgi Altınok), Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Chase, P. G., Dibble, H. L., Lindly, J. Clark, G. and Guy, S. L., (1990). On the emergence of modern humans. *Current Anthropology*. 31(1), 58-66.
- Childe, V. G. (2006). *Kendini yaratan insan*. (Çev. Filiz Ofluoğlu), Varlık Yayınları.
- Childe, V. G. (2009). *Tarihte neler oldu?*. (Çev. Alâeddin Şenel ve Mete Tunçay), Kırmızı Yayınları.
- Coon, S, C. (1961). *The story of man*. Alfred A. Knopf.
- Cowan, H. K. J. and Marshack, A., (1975). More on upper paleolithic engraving, *Current Anthropology*. 16(2), 297-298.
- Çıvgın, İ. (2018). Bereketli Hilal'de bitki evcilleştirme sürecini etkileyen faktörler: İklim, doğal çevre ve kültürlerarası karşılaşmalar (MÖ. 11000 – 7000). *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 463 – 489.
- Çıvgın, İ. (2018). Bereketli Hilal'de hayvan evcilleştirme sürecinin evrimi ve kültürlerarası karşılaşmalar (MÖ. 10000 – 7000). 4(16), 1322 – 1349.
- Dıakov, V. ve Kovalev, S, (2014). *İlk Çağ tarihi I*. (Çev. Özdemir İnce), Yordam Kitap.
- Dolukhanov P. (1998). Eski Ortadoğu'da çevre ve etnik yapı. (Çev. Suavi Aydın), İmge Kitapevi Yayınları.
- Hararı, Y, N., (2015). *Hayvanlardan tanrılara: Sapiens insan türünün kısa bir tarihi*. (Çev. Ertuğrul Genç), Kolektif Kitap.
- Helbaek, H. (1959). Domestication of food plants in the old world, *Science, New Series*, 130 (3372), 365-372.

- Hodder, I. (Ed.), (2010). Religion in the emergence of civilization. Cambridge University Press.
- Hout, J. L., Thallmann, J. P. and Valbelle, D., (2000). *Kentlerin doğuşu*. (Çev. Alin Bektaş Girgin), İmge Kitabevi Yayınları.
- İlin, M. ve Segal, E., (2016). *İnsan nasıl insan oldu?*. (Çev. Ahmet Zekerya), Say Yayınları.
- Kansu, Ş. A., (1991). *İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kartal, M., (2009). *Türkiye’de son avcı-toplayıcılar*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Kenyon, K. M, (1956). *Jericho and its setting in Near Eastern history*. 30, (120), pp. 184 –197.
- Kolonkaya-Bostancı, N. (2014). *Paleolitik çağ kadınları*. Asistan Kitap, 191-204.
- Kuijt I. (Ed.). (2002). *Life in neolithic farming communities*, Kluwer Academic Publishers.
- Langaney, A., Clottes, J., Guilame J. and Simmonet, D. (2020), *İnsanın en güzel tarihi*, (Çev. Nurkalp Devrim), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Larson, G. and Fuller, D. Q., (2014). The evolution of animal domestication, *Annu. Rev. Ecol. Evol. Syst.* 45, 115–36.
- Leakey, R., ve Lewin, R. (1998). *Göl insanları / evrim sürecinden bir kesit*. (Çev. Füsün Baytok), TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Leakey, R. (1998). *İnsanın Kökeni*. (Çev. Sinem Gül), Varlık Yayınları.
- Leroi-Gourhan, A. (1993). *The hunters of prehistory*. Macmillian Publishing Company.
- Lewin, R. (2015). *Modern insanın kökeni*. (Çev. Nurdan Soysal), Say Yayınları.
- Lewis-William, D. (2012). *The mind in the cave*. Thames& Hudson.
- Littauer, M. A. Mccarthy F. D. and Marshack A. (1974). On upper paleolithic engraving. *Current Anthropology*,. 15, (3,,9) 327-332.
- Maisels, C. K. (1999). *Uygurlüğün doğuşu*. (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları.

- Marshack, A. (1972). *The roots of civilization*. Moyer Bell Ltd.
- Mccarter, S. F. (2007). *Neolithic*. Routledge.
- Mcneill, W. H. (2015). *Dünya tarihi*. (Çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi Yayınları.
- Mellaart, J. (1975). *The neolithic of the near east*. Thanos and Hudson Ltd.
- Mellars, P. (1989). Major issues in the emergence of modern humans. *Current Anthropology*. 30, (3) 349-385.
- Mithen, S. (1999). *Aklın Tarihöncesi*. (Çev. İrem Kutluk), Dost Kitabevi Yayınları.
- Morgan, L. H. (1994). *Eski toplum I*. (Çev. Ünsal Oskay), Payel Yayınevi.
- Özbek, M., (2015). *Düünden bugüne insan*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Özdoğan, M., (2004). Neolitik çağ-neolitik devrim-ilk üretim toplulukları kavramının değişimi ve “Braidwoodlar, *TÜBA-AR* 7,43-51.
- Özdoğan, M. (2012). Neolitik Çağ Yeniden Düşünmek. *Aktüel Arkeoloji* 27, 38-51.
- Paabo, S. (2014). *Neanderthal man*, Basic Books.
- Papagianni, D. ve Morse, M. A, (2017). *Neandartal*. (Çev. İlknur Urkun Kelso), Trend Yayınevi.
- Schrenk, F. ve Müller, S. (2009). The neanderthals. *Routledge. New York. Science, New Series*. 130(3372), 365-372.
- Shea, J. J. (2013). *Stone tools in the paleolithic and neolithic near east a guide*, Cambridge University Press.
- Simmons, A. H. (2007). *The neolithic revolution in the near east*. The University of Arizona Press.
- Soffer, O., Adovasio, J. M. and Hyland, D. C. (2000), The “Venus” figurines: Textiles, basketry, gender, and status in the upper paleolithic. *Current Anthropology*, 41(4), 511 – 537.
- Straus, L. G, (2005). The upper paleolithic of Euro: An overview. *Evolutionary Anthropology Issues News and Reviews* 4(1), 4 – 16.

- Stringer, C. (2011). *The origin of our species*, Penguin Books.
- Şenel, A. (1982). *İlkel topluluktan uygar topluma*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Şenel, A. (2006). *Kemirgenlerden sömürgenlere insanlık tarihi*. İmge Kitapevi Yayınları.
- Weiner, S., Xu, Q., Goldberg, P, Liu, J. and Bar-Y. (1998). *Evidence for the Use of Fire at Zhoukoudian China*. *Science*, 281(5374), 251-253.
- Wells, C. (1972). *Sosyal antropoloji açısından insan ve dünyası*. (Çev. Erzen Onur), Remzi Kitapevi.
- Yalçınkaya, I. (1978). *Taş Devri Sanatında Teknik ve Stil*, 29(1-4), 68 – 82.
- Zeder, M. A. (2011). The Origins of Agriculture in the Near East. *Current Anthropology*, 52(4) 221 – 235.
- Zubritski, M. K. (2011). İlkel topluluk – köleci toplum – feodal toplum. (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları.

Görseller

Görsel 1. Üst Paleolitik Çağ'da Görülen Kadın Heykeltiklerinin En Şöhretlilerinden Biri Olan Willendorf Venüsü.

Viyana Doğa Tarihi Müzesi'nden tarafımca fotoğraflanıştır.

Görsel 2. Lascaux Mağarasının Duvarlarında Yer Alan Hayvan Betimlemeleri.
www.ancient.eu/image/8664/lascaux-ii-cave-today (Erişim Tarihi: 26.06.2020)

Görsel 3. Ukrayna Mezirik'te Mamut Kemiklerinden Yapılma Bir Üst Paleolitik Çağ'da Barınağı.

donsmaps.com/mammothcamp.html (Erişim Tarihi: 26.06.2020)

Görsel 4. Çatalhöyük Ana Tanrıça Figürü.

www.catalhoyuk.com/node/736 (Erişim Tarihi: 26.06.2020)

Görsel 5. Çatalhöyük Ören Yerinen Bir Görüntü.

www.kulturportali.gov.tr/portal/catalhoyukneolitikkenti (Erişim Tarihi: 26.06.2020)

Görsel 6. Neolitik Çağda Kullanılan Bazı Taş Aletler.

archaeoproject.pbworks.com/w/page/55135795/Neolithic%20Age (Erişim Tarihi: 26.06.2020)

Lojistik Dış Kaynak Hizmeti (3PL) Sağlayan İşletmeler ile Hizmet Alan İşletmelerin Arasındaki İletişim, İşbirliği ve Bilgi Paylaşımının Lojistik Performansına Etkisi: Kahramanmaraş İlinde Bir Alan Çalışması^{1*}

İsmail BAKAN

Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ibakan63@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8644-8778>

Zümrüt Hatice ŞEKKELİ

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Türkoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Programı
zhkiper@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-5090-4372>

Öz

Günümüzde hızla değişen ve yoğunlaşan rekabet şartlarında işletmeler varlıklarını sürdürebilmek ve büyüebilmek için lojistik yönetiminin kritik rolünün bilincine varmaya başlamışlardır. Çünkü işletmeler, üretim, pazarlama ve satış faaliyetlerini gerçekleştirirler dahi, ürünlerini müşterilere ulaştıramadıkça amaçlarına ulaşmalarının mümkün olmadığını farkındadırlar. Bu nedenle işletmeler lojistik faaliyetleri etkin bir şekilde gerçekleştirebilmek için lojistik hizmet sunan ve 3PL olarak adlandırılan üçüncü parti lojistik 3PL firmalarından hizmet almaya başlamışlardır. 3PL firmaları belirli bir sözleşmeye bağlı olarak, müşterilerinin gereksinim duydukları temel lojistik faaliyetlerinden minimum üç değişik faaliyeti üstlenen ve bunların etkin bir biçimde yapılmasını denetleyen dışsal hizmet işletmeleridir. Bu sürecin etkinliği de işletmelerle 3PL firmaları arasındaki iletişim, işbirliği ve bilgi paylaşımının etkin bir şekilde

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 30.09.2020 / 05.07.2021

* III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda (26-28 Ekim 2017-Kahramanmaraş) özet bildiri olarak sunulmuştur.

Künye Bilgisi: Bakan, İ. ve Şekkelî, Z. H. (2021). Lojistik dış kaynak hizmeti (3PL) sağlayan işletmeler ile hizmet alan işletmelerin arasındaki iletişim, işbirliği ve bilgi paylaşımının lojistik performansına etkisi: Kahramanmaraş ilinde bir alan çalışması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1013-1033. DOI: 10.33437/ksusbd.802722.

sağlanmasına bağlıdır. 3PL firmalarının sağladıkları etkin iletişim, işbirliği ve bilgi paylaşımları sayesinde, süreç etkin bir biçimde işlemekte; böylece işletmelerin kaynak ve zaman israfı azalmakta, stok miktarları optimize olmakta, çevrim süresi kısaltmakta ve verimlilikler artmaktadır. Bu durumun da lojistik performansı olumlu yönden etkilediği düşünülmektedir.

Çalışmada, 3PL firmalarının hizmet verdikleri işletmelerle kurduğu iletişim, işbirliği ve yaptığı bilgi paylaşımının lojistik performansı üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmaktadır. Kahramanmaraş ilinde yapılan bu çalışmada verilere sanayi işletmelerinden elde edilen 111 anket yoluyla erişilmiştir. Yapılan analizler sonucunda iletişim, işbirliği ve bilgi paylaşımının lojistik performansı anlamlı ve pozitif bir şekilde etkilediği bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İletişim, İşbirliği, Bilgi Paylaşımı, Lojistik performans, Dış Kaynak Kullanımı.

The Effect of Communication, Cooperation and Information Sharing on Logistics Performance Between the Businesses which are Providing Logistics Outsourcing Service (3PL) and Purchasing the Service: A Case Study in Kahramanmaraş Province

Abstract

Due to the increasingly and rapidly changing competitive environment, companies have become aware of the critical role of logistics management to survive and grow. Because companies know that if they can not distribute their products, there is no need to produce and sell them. For this reason, companies cooperate with third part logistics (3PL) firms, which outsource elements of the company's distribution and fulfilment services, to do their logistics activities efficiently. 3PL companies are external service businesses that undertake at least three different activities from the main logistics activities that their customers need, depending on a specific contract. The effectiveness of this process depends on the effective provision of communication, cooperation and information sharing between businesses and 3PL companies. With the effective communication, cooperation and information sharing provided by 3PL companies, the process handles effectively; thus, businesses are decreasing waste of resources and time, optimizing inventory quantities, shortening cycle time and increasing their efficiency. This is also thought to positively affect logistical performance.

In the study, it is aimed to investigate the effects of communication, cooperation and information sharing of 3PL companies on logistics performance with the businesses they serve. In this study conducted in Kahramanmaraş

province, the data was accessed through 111 surveys obtained from industrial enterprises. As a result of the analysis, it was determined that communication, cooperation and information sharing affect logistical performance in a meaningful and positive way.

Keywords: Communication, Cooperation, Information Sharing, Logistics performance, Outsourcing.

GİRİŞ

Küreselleşmenin gelişimi ve rekabet düzeyinin artması; işletmeleri üretimlerini kaliteli ve ekonomik yapmaya, daha etkin hizmet sunmaya, uzmanlaşmaya, yetenekleri geliştirmeye ve bu yetkinliklerle müşterinin istediği yer, mekân ve zamanda ürün ya da hizmetleri teslim etmeye zorlamaktadır. Tüm bu etmenler nedeniyle lojistik faaliyetler; günümüzde işletmelerin rekabet gücünü direkt etkileyen bir performans boyutu olarak görülmektedir. İşletmeler hem kendi öz becerileri olan üretim yapma ya da hizmet sunma faaliyetlerini gerçekleştirirken hem de kendi öz becerileri olmayan lojistik faaliyetlerini yapmak durumunda kalmaktadırlar. Özellikle zincirin diğer üyeleri ile sürekli iletişim kurmak, işbirliği yapmak ve koordinasyonu sağlamak durumunda kalmak işletmeleri zor durumda bırakmaktadır (Uzel, 2014: 22). İşletmeler, kendilerini oldukça zorlayan bu duruma çözümü üçüncü parti lojistik (3PL) olarak adlandırılan ve lojistik hizmet sunan firmalardan dış kaynak kullanmakta bulmuşlardır.

Dış Kaynak Kullanımı, son yıllarda daha da popüler olan bir stratejik işbirliği şeklidir. Bilindiği üzere dış kaynak kullanımı, bir işletmenin öz becerilerinin dışındaki faaliyetleri, konusunda uzman olan ve öz becerisi ilgili konu olan diğer işletmelere devretmesini baz alan bir yönetim stratejisidir (Beytur, 2008). İşletmelerin 3PL firmalarına lojistik faaliyetlerini sözleşme temelli bir şekilde devretmesinin ardından faaliyetlerin etkinliğini sağlamak amacıyla bu iki tarafın birbiriyle sürekli iletişim, işbirliği halinde olması ve bilgi paylaşımı yapmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada, dış kaynak kullanımı sürecinde önemli görülen, bu nedenle de oluşturulan modelinin değişkenlerini oluşturan hizmet satın alan işletme ile hizmet sunan 3PL firması arasındaki iletişim, işbirliği, bilgi paylaşımı ve lojistik performans gibi kavramların birbirini nasıl etkilediği açıklanmasına çalışılmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümünde iletişim, iş birliği, bilgi paylaşımı ve lojistik performans kavramları teorik boyutta açıklanmıştır.

İletişim

İletişim dış kaynak kullanımıyla ilgili önemli kavramdır. Latince “communicare” fiil kökünden gelmekte olan iletişim, en genel anlamda kişiler arası bilgi, düşünce, yorum ve duyguların tek yönlü ya da karşılıklı aktarılması olarak tanımlanmaktadır (Bakan ve Büyükbeşe, 2004; Yüksel, 2005). Sosyal yaşamda kişiler, sosyal ve psikolojik açıdan çok çeşitli ihtiyaç, ilgi ve motivasyonlarla iletişim kurmaktadır. İletişimin özünde, insanların, birbirleriyle ilişki kurma, diğerlerini etkileme istek ve ihtiyaçları yer almaktadır (Akar, 2017: 77).

İşletmeler açısından iletişim ise; kurumda bulunan ast, üst ya da aynı pozisyonundaki çalışanlar ve paydaşlar arasındaki bilgi, fikir, algı ve düşüncelerin aktarılması görevi gören bir işlemdir (Şimşek ve Çelik, 2009: 57). Diğer bir ifade ile işletmeler için iletişim, amaçları gerçekleştirmek ve işleyişin sürekliliğini sağlamak için hem işletme içi hem de işletme ile çevresi arasındaki sürekli bilgi ve düşünce akışı olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bir örgütün başarılı ya da başarısız olmasını etkileyen en temel süreçlerden olan iletişimin, etkin bir şekilde sağlanması işletme yönetimi açısından büyük önem taşımaktadır (Yüksel, 2005).

Küreselleşmenin varlığı ile iletişimin önemi daha da artmış; teknolojik gelişmelerin etkisi ile de iletişim şekilleri değişmiştir. Artık iletişim cep telefonu, SMS, e-mail vb. teknolojinin en son gelişmiş haberleşme yöntemleriyle internet ağları üzerinden kurulmaya başlanmıştır. Birçok şahıs, kurum ya da kuruluşlar bu teknolojik gelişmeler sayesinde hızlı ve etkili bir biçimde iletişim ihtiyaçlarını gidermektedirler (Şimşek, 2010: 109). Bilişim teknolojilerinin iletişim sistemleri ile entegrasyonu, organizasyonun kendi içinde ve diğer paydaş organizasyonlar arası iletişimde değişikliklere neden olmuştur (Tekin, Zerenler ve Bilge, 2005: 116). Bu sayede coğrafi olarak dağılmış işletmeleri denetleyebilmek, tedarikçiler ve distribütörler ile etkileşim kurmak, yerel hizmet verebilmek ve uluslararası ihtiyaçları raporlayabilmek mümkün hale gelmiştir (Acar, 2007: 3).

Bu gelişmeler genelde tüm iş kollarına ama özellikle dış kaynak kullanmayı tercih eden işletmelere büyük yarar sağlamaktadır. Çünkü dış kaynak kullanımı sürecinde hizmet alan işletmenin hizmet sunan firmalar ile sürekli etkileşim halinde bulunması gerektiğinden iletişim ile ilgili yaşanan gelişmeler sürecin etkin ve sürekli olmasını sağlamaktadır.

Uzmanlaşmanın öneminin artması ile işletmeler, kendi becerilerine odaklanmayı ve işi uzmanına bırakmayı tercih ettikleri için, birçok farklı konuda dış kaynak kullanımına yönelmektedirler. En yaygın tercih edilen dış kaynak kullanımı ise lojistik sürecinde olmakta; işletmeler ulaşım, dağıtım, depolama, rotalama, denetim vs. gibi yapmak zorunda oldukları faaliyetlerin hepsini ya da bir bölümünü kendileri adına gerçekleştiren üçüncü parti lojistik firmalarından (3PL) hizmet satın almaktadırlar (Demirdöğen ve Polater, 2016: 41). Ancak 3PL firmaları tüm bu faaliyetlerin koordinasyonu, yönetimi ve kontrolü aşamalarında performansı artırma ve müşteri memnuniyeti yaratma adına müşterileri olan işletmelerle etkin, yoğun ve sürekli bir biçimde iletişim kurmak durumunda kalmaktadırlar. Çünkü müşterilerle kurulan etkin, verimli ve sürekli iletişim sayesinde sunulan hizmetin firmaya getireceği maliyet yükü azalmakta, verilen hizmetin etkinliği artmakta ve müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlanmaktadır (Tekin vd., 2005: 121).

Lojistik faaliyetlerin istikrar ve iş birliği içinde gerçekleşmesi için bu derece büyük öneme sahip iletişim sistemi ile ilgili ilk olarak 3PL firmasının, yöneticiler de dahil tüm personelinin kendi içlerinde etkin bir iç iletişim sistemi kurması; çalışanların paylaşımının artırılması, olası sürtüşme ve çatışmaların azaltılması oldukça önem taşımaktadır (Karcıoğlu, Timuroğlu ve Çınar, 2009: 65). Burada temel amaç tüm personelin kendi firmalarının amaçları ve görevleri hakkında bilinçlenmesini sağlamak; firmanın amaçlarını ve görevlerini nasıl gerçekleştirebilecekleri ile ilgili bilgilendirme yapmaktır.

İkinci olarak ise müşterileri olan işletmenin talep ve beklentilerini en ince ayrıntısına kadar öğrenmek amacıyla onlarla ileri düzeyde iletişim kurmaları gerekmektedir. Çünkü etkin bir iletişim, müşteri memnuniyet düzeyini artırmak için en önemli ölçüttür. Eğer iletişim iyi sağlanmışsa firma, müşterisi olan işletmenin talep ve beklentilerini daha iyi anlayacağından, bu talep ve beklentileri yerine getirmek için hedef odaklı strateji ve yöntemleri belirlemeleri mümkün olacaktır. Böylece sadece müşterinin tatmini sağlanmış olmayacak aynı zamanda da hem sunulan hizmetin maliyetinin düşmesi sağlanacak hem de hata nedeniyle oluşabilecek ekstra maliyetlere engel olunacaktır (Liu ve Fang, 2009: 25).

Aksi halde yani etkin bir iletişim sağlanamaması durumunda işbirliği, ortak sahiplenme ve bilgi paylaşımı söz konusu olamamaktadır (Barutçugil, 2004: 28). Bu da hem ekstra maliyete neden olacak hem de müşterinin o firmaya dair olumsuz bir bakış açısı geliştirmesine neden olacaktır.

İş birliği

Dış kaynak kullanımıyla ilgili bir diğer önemli kavram da iş birliğidir. Hizmet satın alan işletmeler ile hizmet veren 3PL firmalarının birlikte belirlenen hedeflere erişmek için iş birliği içinde olmaları büyük önem taşımaktadır.

İşbirliğinin artması, toplam maliyetin daha düşük olmasına neden olmakta; bu da sunulan performansın artmasını sağlamaktadır.

İşbirliği, müşterek amaçları gerçekleştirmek için iki veya daha fazla bölüm, birim ya da paydaşın birlikte çalıştığı, karşılıklı anlayış ve ortak bir vizyonun hakim olduğu, gönüllülük temelli güç birliği olarak tanımlanmaktadır (Beytur, 2008: 69). Diğer bir ifade ile işbirliği, birbiriyle bağlantılı bölümler, birimler veya paydaşlar ile birlikte hareket etme ve karar verme sürecidir. Bu kararlar ortak mülkiyet ve sonuçlara dair ortak sorumlulukları içermektedir. İşbirlikçi bir bakış açısı, çabaları birleştirmek ve sinerji yoluyla kolektif hedeflere ulaşmak için departmanlar veya kuruluşlar arasında birliktelik bağı oluşturmayı içermektedir. İşbirliği, özellikle veri paylaşımı, işletim planları, bazı finansal bilgiler gibi bilgilerin paylaşılmasına da neden olacağından tüm paydaşların, ayrı ve bağımsız olarak yapılan tahminlere veya oluşturulan planlara uymaları yerine tek bir firma gibi ortaklaşa ve uzun vadeli tahminler ve planlar geliştirmesine imkan sağlamaktadır. İdeal olan iş birliği, müşterileri ile başlayarak geriye doğru nihai ürünü üreten ve dağıtan firmaya, oradan da hammadde tedarikçisine kadar uzanmaktadır. Bu nedenle bütünleşmenin hem örgüt içi hem de örgütler arası olması gerekmektedir (Stank, Keller ve Daugherty, 2001: 31).

Lojistik dış kaynak kullanımı süreci, zaten müşteri işletmeler ve 3PL firmaları arasında stratejik olan ve devamlılık arz eden bir işbirliği çerçevesinde yürütülmektedir. Bu iş birliğinin etkin bir biçimde gerçekleşebilmesi açısından güven önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kurumlar arası güven işbirliği üzerinde olumlu bir etkiye neden olduğundan, bir işbirliğinin başarılı ya da başarısız olmasında güven önemli bir role sahiptir (Beytur, 2008: 6).

Tedarik zincirinde işbirliğinin başlıca avantajları şunlardır: maliyetlerin düşürülmesi, yeni ürün fikirlerinin geliştirilmesi, risklerin daha kolay yönetilebilmesi, satın alma tehlikelerini azaltılması ve cironun artırılmasıdır. Ayrıca tedarik zincirinde işbirliği, tedarik zinciri ortaklarının değişen taleplerine ve pazardaki fırsatlara hızlı ve esnek bir biçimde uyum sağlamasına fırsat vermektedir. Yine üretim süresi ve kapasite kullanım oranı, tedarik zinciri işbirliğinin artması ile olumlu olarak etkilenmektedir. Tüm bu avantajların varlığı ile işbirlikçi firmalar, rekabetçi firmalara oranla daha iyi performansla sahip olmakta ve daha kolay bir biçimde rekabetçi pozisyon elde etmektedirler (Yılmaz, 2016: 23-24)

Bilgi Paylaşımı

Bilgi paylaşımı, kişi ya da kurumların diğer kişi, kuruluşlar, takımlar veya meslektaşları ile iş ile ilgili bilgi ve deneyimlerini paylaşması olarak

tanımlanmaktadır. Bilgi yönetim sürecinde, bilginin, sürecin performansını artırmak için bu bilgiyi kullanabilecek paydaşlar ile paylaşılması kritik bir önem taşımaktadır (Zhang, De Pablos ve Xu, 2014: 492). Özellikle de dış kaynak kullanım sürecinde işletmeler ve hizmet aldıkları 3PL firmaları arasındaki bilgi paylaşımı çok önemlidir ve her iki taraf açısından pozitif sonuçlar doğurmaktadır. Bilgi paylaşımı sürecinde bilgi, bir tedarik zincirinin çeşitli aşamalarında, tedarik zinciri paydaşlarının faaliyetlerinin koordinasyonunu ve izlenebilirliğini artırmaktadır. Bu nedenle bir tedarik zincirinin başarılı bir şekilde bütünleştirilmesi, tüm zincir boyunca müdahil olan paydaşların sürece uyumlu olmaları ve eş zamanlı bilgiyi paylaşmalarını sağlamaktadır. 3PL firması, bilgi sağlama yoluyla müşterisi olan işletme ile fonksiyonel çatışmaları azalttığı gibi maliyetlerini düşürebilmekte, gelecek için işbirliği temellerini atabilmektedirler (Beytur, 2008: 72).

Doğru bilginin doğru yere hızlı bir biçimde ulaştırılması için etkin iletişim ve işbirliği kurulması işlemlerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesini ve lojistik performansın iyileştirilmesini sağlamaktadır. Günümüzde ürünün üretilmesi yeterli değildir. Bu üretimin gerçekleştiği yer, zaman, gerçekleştirilme şekli, müşterilere ulaştırılma biçimi ve bunlara dair geri bildirimler işletmeler tarafından takip edilmektedir. Tüm bunları başarılı bir biçimde yapabilmek için uygun teknik alt yapının bulunması ve bilgi yönetim sistemi performansının üst düzeyde olması gerekmektedir. Bu amaçlarla yeni teknolojilerin kullanımı taraflar arasındaki bilgi paylaşımının kalitesini arttırarak avantaj sağlayacaktır (Tekin vd., 2005: 116).

Bilgi paylaşımı aşamasında dikkat edilmesi gereken en önemli unsur ise bilgi paylaşımı için kurumların veya paydaşların karşılıklı menfaatleri doğrultusunda diğerleri ile işbirliği kurmak ve bilgiyi aktarmak için istekli olmalarıdır. Bilgi paylaşımı için her iki taraftan herhangi birinin istekli bir biçimde gerekli düzeyde işbirliği davranışı göstermemesi sürecin başarılı olmasına en büyük engel olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldırım, 2010: 1319).

Lojistik Performans

Küreselleşme ve artan rekabet baskısı nedeniyle işletmeler lojistik performanslarını sürekli artırarak daha düşük maliyet ve daha yüksek hizmet sunmaya çalışmaktadırlar (Burmaoğlu, 2012: 195). Lojistik performans daha önceden planlanmış olan lojistik faaliyetlerin; saptanan bir dönem sonundaki sonuçlarının niteliksel ve niceliksel açıdan tanımlanmasıdır (Deepen, 2007: 84). Bir diğer ifade ile lojistik performans, lojistik hizmetlerin, endüstrinin değişen beklentilerini karşılayabilme düzeyi, lojistik süreçlerindeki verimliliğin rekabet gücüne katkısı ve bu yolla katma değer kazanımı olarak da tanımlanabilir. (Bayraktutan ve Özbilgin, 2016: 98).

Lojistikte yüksek verimliliğin ve düşük maliyetin amaçlanması nedeniyle lojistik performans kavramı önem kazanmıştır. Lojistik sürecinde performansı belirlemek için en ideal performans göstergelerinin belirlenmesi, amaçlara ulaşmak bakımından ne büyük kritik adımdır. Bu performans göstergelerinin belirlenmesinin özünde müşteri taleplerinin karşılanma düzeyini ve tedarik zincirinde girdi ve çıktının etkinliğini ölçmek bulunmaktadır. Lojistik performansın, tedarik zincirinde fazla sayıda tedarikçi, aracı, taşımacı gibi paydaşların varlığı ve düşük maliyetin sağlanması, müşteri memnuniyeti elde edilmesine yardımcı olunması, iş güvenliği, karlılık, esneklik gibi hedefleri içermesi nedeniyle çok farklı boyutlara sahiptir (Deepen, 2007: 84).

Son zamanlarda şehirlerin, bölgelerin ve hatta ülkelerin gelişmişliği, lojistik altyapısının gelişim düzeyine göre belirlenmeye başlandığından lojistik performans, ekonomik gelişmişlik seviyesinin ölçülmesinde de bir araç olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Bayraktutan ve Özbilgin, 2016).

LİTERATÜR TARAMASI

Lojistik performans ile ilgili çok fazla çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğunda [Caplice ve Sheffi (1994); Amstel ve D'hart (1996); Fawcett ve Vellenga (1990); Dröge ve Germain (1989); Gassenheimer vd.(1989); Hausman vd. (2005) vs.] kalite, zaman stoklama, ulaştırma, müşteri hizmetleri, transit süresi, malzeme koordinasyonu, kayıp ve hasar düzeyi, maliyet, esneklik gibi çeşitli lojistik performans göstergeleri ele alınmış ve bu göstergelere göre lojistik performans düzeyi ölçülmeye çalışılmıştır. Ancak iletişim, işbirliği ve bilgi paylaşımı değişkenlerinin üçünün de lojistik performans üzerine etkisinin ölçüldüğü bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bunun yerine iletişim ve lojistik performans, işbirliği ve lojistik performans ve/veya bilgi paylaşımı ve lojistik performans değişkenlerinin yer aldığı çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.

İletişimin performans üzerine etkilerinin incelendiği çalışmaların çoğunda iletişimin olumlu bir şekilde performansla ilişkili olduğu görülmektedir (Dewett ve Jones, 2001; Kraut vd., 1999; Leek vd., 2003; Sriram ve Stump, 2004). Yine birçok çalışmada kurumlar arası iletişimin alıcı-tedarikçi performansını oldukça artırdığını belgelenmektedir [Carr ve Pearson, 1999; Carter ve Miller, 1989; Claycomb ve Frankwick, 2004; Newman ve Rhee, 1990; Prahinski ve Benton, 2004; Cousins ve Menguc, 2006]. Özellikle de Dyer, (1997) ve Wognum vd. (2002) yüz yüze etkileşimin bilgi alışverişi için önemli bir araç olarak kabul edildiğini ifade etmektedirler.

Ganesan (1994), Kalwani ve Narayandas (1995) ve Larson vd. (2005) çalışmalarında uzun vadeli işbirliğinin savunmuşlardır. Daugherty vd. (1996) ve Aharonovitz vd. (2018)'nin makalelerinde, etkin ve sistemli bir biçimde yapılan

işbirliğinin lojistik performans üzerinde uzun vadede büyük etkisi olduğunu; işletmelerin büyümek ve gelişmek için uzun süreli işbirliği kurmalarının rekabet avantajı yarattığını ifade etmişlerdir.

Son değişken olan bilgi paylaşımının performans üzerindeki etkileri inceleyen çalışmalar, bilgi paylaşımı yapmanın çeşitli zorlukları olmasına rağmen, üretim maliyetlerinde azalma, yeni ürün ve hizmetlerden inovasyonu yaratma isteğinin çoğalması, ekip motivasyonunun yükselmesi, satış miktarının artması gibi firma performansı üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermektedir [Cummings, (2004); Arthur ve Huntley, (2005); Collins ve Smith, (2006); Hansen, Mors ve Lovas, (2005); C.P. Lin, (2007); H.F. Lin, (2007); Mesmer-Magnus ve DeChurch, (2009)].

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ VE ANALİZ SONUÇLARI

Araştırmanın Amacı

Hammaddenin çıkış noktasından, fabrikaya iletimi, üretimin yapılması ve üretim sonrasında nihaî ürünlerin tüketicilere ulaştırılması sürecinde belirli düzeyde bilgi birikimi, tecrübe ve işletmecilik becerisi gerektirmektedir. İşletmeler bu beceri ve uzmanlık gerektiren işi kendileri yapmak yerine 3PL firmalarından hizmet satın almayı tercih etmektedirler. Ancak bu faaliyetlerin gerçekleşmesi sürecinde iletişim kurmakta, sürekli işbirliği halinde bulunmakta ve bilgi paylaşımı yapmaktadırlar.

Çalışmada işletmeler ile onlara lojistik hizmeti sunan ve üçüncü parti lojistik (3PL) olarak adlandırılan firmaların arasındaki iletişim, işbirliği ve bilgi paylaşım düzeylerinin tespit edilmesi; bu değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Yöntemi

Kahramanmaraş'ta sanayileşmenin tekstil sektörü alanında gerçekleştiği görülmektedir. Kahramanmaraş'ın ekonomisinde tekstil sektöründen sonra ikinci sırada metal mutfak eşya sektörü gelmektedir (Bakan vd., 2019:2235). Bu nedenle veriler Kahramanmaraş'ın tekstil ve metal mutfak eşyası sektörlerinde faaliyette bulunan 111 işletmenin lojistik faaliyetlerini gerçekleştiren yetkililerinden anket yöntemi ile toplanmıştır. Örneklem sayısını belirlemek için $n = N \cdot z^2 \cdot \sigma^2 / (N - 1) \cdot H^2 + z^2 \cdot \sigma^2$ formülü2 kullanılmıştır (Ural ve Kılıç, 2013:

2 Bu formülde $(n = N \cdot z^2 \cdot \sigma^2 / (N - 1) \cdot H^2 + z^2 \cdot \sigma^2)$;

N: evren büyüklüğü; n: örneklemin büyüklüğü; H değeri (örneklem hatası) 0,05; z ($\alpha=0,05$ anlamlılık düzeyine karşı gelen teorik değer) değeri 1,96; σ (standart sapma) değeri 0,5 anlamına edilmektedir.

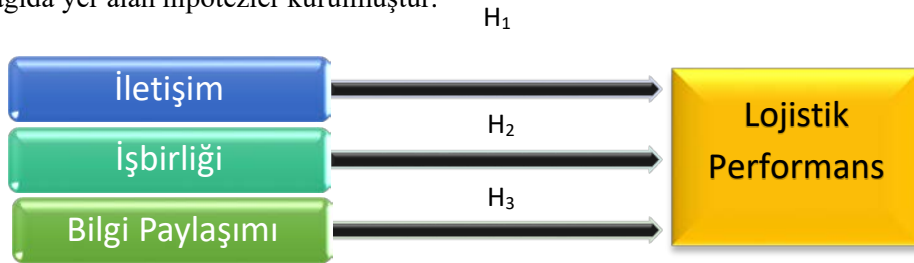
35-45). Bu hesaplamaların sonucunda gerekli örneklem sayısının 104 olduğu bulunmuştur. Basit tesadüfi örnekleme metoduyla ile seçilen işletmelere 120 adet gönderilen anketlerden 111 tanesi analize uygun bulunmuştur. Bu anketler Ocak 2017-Haziran 2017 zaman diliminde uygulanmıştır. Bu tarihlerde uygulanan anket çalışmalarında etik kurul izni zorunlu olmadığı için söz konusu kurul izni bulunmamaktadır.

Ankette, katılımcıların demografik özellikleri ve çalıştıkları işletmenin özellikleri ile ilgili soruların yer aldığı birinci bölüm ve araştırmanın ana değişkenlerini oluşturan iletişim, işbirliği, bilgi paylaşım ve lojistik performans düzeyini ölçen önermelerin yer aldığı ikinci bölüm bulunmaktadır.

Çalışmada yer alan iletişim, iş birliği, bilgi paylaşım ölçekleri Rollins, Pekkarinen ve Mehtälä (2011) makalesinden alınmıştır. Bu ölçekler (Cichosz vd. 2020; Loebbecke vd., 2016; Leuschner vd. 2014; De Carvalho ve Malaquias, 2012; Torres ve Saur-Amaral, 2012 vs.) bir çok çalışmada kullanılmıştır. Bowersox vd (2000) tarafından geliştirilen lojistik performans ölçeği ise Green, Whitten ve Inman (2008) makalesinden alıntılanmıştır. Tüm bu ölçekler yazar tarafından Türkçeye uyarlanmış ve uyarlama uzman kişilerce de uygun bulunmuştur.

Araştırma Modeli ve Hipotezler

Kurgulanan model Şekil 1’de yer almaktadır. Bu modeli test etmek amacıyla aşağıda yer alan hipotezler kurulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

H₁. İletişimin Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H₂. İşbirliğinin Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

H₃. Bilgi paylaşımının Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Araştırma Bulguları

Araştırmanın verilerinin analizi sonucu elde edilen bulgular bu bölümde yer almaktadır.

Demografik Özellikler

3PL Lojistik hizmet sağlayıcıları ile hizmet sundukları işletmeler arasındaki iletişim, işbirliği ve bilgi paylaşım düzeyinin lojistik performansa etkisini saptamak amacıyla yapılan araştırmada katılımcıların yarıya yakını (% 47,7) 31-40 yaş arasında; % 85,5'i erkektir ve % 73,4'ü evlidir. Eğitim düzeyleri açısından bakıldığında ise, anketi yanıtlayanların %16,3'ünün ilköğretim, %23,4'ünün lise, %15,3 'ünün ön lisans %40,5'inin lisans, %4,5'inin ise lisansüstü eğitime sahip oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların %68'i üst, orta ve alt düzey yöneticilerden oluşmaktadır.

Anketlerin uygulandığı işletmelerin yapısı ve özellikleri incelendiğinde; %64,8'inin anonim, %26,9'unun ise limited şirket olduğu (kalan %8,3 diğer) gözlenmektedir. Araştırma Kahramanmaraş'ta en büyük işlem hacmine sahip sektörlerde (tekstil ve metal mutfak eşyası) yapılmıştır. Bu işletmelerin %56,8'i tekstil, %43,2'si ise demir-metal mutfak eşyası sektöründe faaliyette bulunmaktadır. %69,3'ü uluslararası alanda faaliyette bulunan işletmelerin %49,5'inin 250'den fazla çalışanı bulunmaktadır.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Katılımcının Demografik Özellikleri				İşletmenin Demografik Özellikleri			
	Demografik	Sayı	Yüzde		Demografik	Sayı	Yüzde
Cinsiyeti	Erkek	95	85,5	Sektörü	Tekstil	63	56,8
	Kadın	16	14,5		Demir-Çelik	48	43,2
Yaşı	20-30	31	27,9	Çalışan Sayısı	10-50	14	12,7
	31-40	53	47,7		51-250	42	37,8
	41-50	21	18,9		251-500	22	19,8
	50+	6	5,5		500+	33	29,7
Medeni Durumu	Evli	82	73,4	Ticari Unvanı	Anonim	72	64,8
	Bekâr	29	26,6		Limited	30	26,9
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	18	16,3		Diğer	9	8,3
	Lise	26	23,4	Faaliyet Alanı	Bölgesel	14	12,6
	Önlisans	17	15,3		Ulusal	20	18,1
	Lisans	45	40,5		Uluslararası	77	69,3

	Lisans Üstü	5	4,5			Çoğunlukla Aile Bireyleri	86	77,5
Pozisyonu	Yönetici	76	68		Yönetim Şekli	Çoğunlukla Aile Dışı Ortak	16	14,4
	İşgören	35	32			Çoğunlukla Profesyoneller	9	8,1

Değişkenlere Dair İlişkiler

Çalışmada kurgulanan modelde bulunan değişkenlerin ölçek güvenilirliklerini ölçmek için yapılan güvenilirlik analizleri sonucunda elde edilen Cronbach's alfa değerleri ve ölçeklerin önerme sayıları tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Önerme sayıları ve Güvenilirlik Değerleri

Ölçekler	Önerme sayısı	Cronbach's Alpha
İletişim	3	0,723
İşbirliği	8	0,734
Bilgi Paylaşımı	3	0,647
Lojistik Performans	11	0,890

Korelasyon testi

Bilindiği üzere korelasyon katsayıları (r) -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır. Bu katsayı, iki değişkenin arasındaki ilişkinin derecesini ve yönünü göstermektedir. Tablo 3 incelendiğinde araştırma modelinde yer alan tüm değişkenlerin arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki olduğu görülmektedir. (p <0,01)

Tablo 3. Korelasyon Analizi Bulguları

	Lojistik Performans	İletişim	İşbirliği	Bilgi paylaşımı
Lojistik Performans	1	,429**	,522*	,169

İletişim	,429**	1	,244*	,319**
İşbirliği	,522*	,244*	1	,291**
Bilgi paylaşımı	,169	,319**	,291**	1

** . Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır

* . Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlıdır

Regresyon Analizi

Regresyon analizinde bağımlı değişkendeki toplam değişimin yüzde kaçının bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını bulmak için R^2 değerinden yararlanılmaktadır. 0 ile 1 arasında değer alan R^2 değeri 0'a yakınsa, bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişimi açıklayamadığı; değer 1'e yakın ise de, bağımlı değişkendeki değişimin, bağımlı değişkenler tarafından iyi açıklandığı

İlişkileri test etmek amacıyla geliştirilen, ilk hipotez "H₁.İletişimin Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır." hipotezidir. Bu hipotezi sınamak amacıyla yapılan regresyon analizinde $\beta= 0,429$, $p<0,00$ ve $F=23,340$ olarak bulunmuş; İletişimin Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu saptanmıştır. Düzeltilmiş R^2 değeri uyarınca da İletişimin Lojistik Performansın %17,7'sini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Korelasyon değeri de (Tablo 4) bu sonucu desteklemektedir.

Tablo 4. İletişim ile Lojistik Performans Değişkenlerinin Regresyon Analizi Bulguları

		β	T	p	R^2	Adj R^2	F
Bağımsız Değişken	İletişim	0,429	4,892	0,00	0,184	0,177	23,340
Bağımlı Değişken	Lojistik Performans						

* $p<0,001$

Geliştirilen H₂ hipoteziyle, iş birliği ile lojistik performans arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Geliştirilen hipotez şu şekildedir: "H₂. İş birliğinin Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır". Yapılan regresyon analizi sonucunda iş birliğinin lojistik performans üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğu bulunmuştur ($F=39,670$; $\beta= 0,522$; $p<0,001$). Tablo 5'de yer alan düzeltilmiş R^2 değeri 0,265 olup; regresyon denkleminde yer alan iş birliği bağımsız değişkeninin, araştırmanın bağımlı değişkeni olan lojistik performans değişkenini %26,5 oranında açıkladığı görülmektedir. Bu bağlamda H₂ hipotezi kabul edilmiştir

Tablo 5. İşbirliği ile Lojistik Performans Değişkenlerinin Regresyon Analizi Bulguları

		β	t	p	R ²	Adj R ²	F
Bağımsız Değişken	İşbirliği	0,522	6,298	0,00	0,272	0,265	39,670
Bağımlı Değişken	Lojistik Performans						

*p<0,001

Çalışmanın üçüncü ve son hipotezi ise “H₃. Bilgi paylaşımının Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır ”dır. Yapılan regresyon analizi sonucunda bağımsız değişken olan bilgi paylaşımının bağımlı değişken olan lojistik performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu ($\beta=0,169$; $p<0,081$ $F=3,113$) ancak düzeltilmiş R² değerine göre yalnızca lojistik performans değişkenini %1,9 düzeyinde açıkladığı bulgularına ulaşılmıştır (Tablo 6). Bu sonuca istinaden H₃ hipotezi kabul edilmiştir. Korelasyon analizi sonuçları bu sonucu desteklemektedir.

Tablo 6. Bilgi paylaşımı ile Lojistik Performans Değişkenlerinin Regresyon Analizi Bulguları

		β	t	p	R ²	Adj R ²	F
Bağımsız Değişken	Bilgi Paylaşımı	0,169	1,764	0,00	0,029	0,019	3,113
Bağımlı Değişken	Lojistik Performans						

*p<0,001

SONUÇ VE ÖNERİLER

Öz becerilerine odaklanma yoluna giden işletmeler, tedarik zinciri faaliyetlerinin tamamında ya da belirli bir kısmında dış kaynaklardan yararlanmaktadır. 3PL firmaları olarak adlandırılan dış kaynak hizmeti sunan firmalar; sipariş takibi, ambalajlama, taşıma, depolama, elleçleme stok takibi, gümrükleme, sigortalama, sevkiyat, sipariş yönetimi, bilgi işleme, rotalama ve planlama, finansal hizmetler, danışmanlıklar, denetim gibi pek çok alanda işletmelere hizmet sunabilmektedirler. Lojistik faaliyetlerinde dış kaynak kullanmayı tercih eden işletmelerin, müşterileri oldukları 3PL lojistik hizmet sağlayıcıları ile kurdukları iletişimin, işbirliğinin ve bilgi paylaşımının lojistik performans üzerinde etkilerini incelemeyi amaçlayan ve Kahramanmaraş ilinde bulunan tekstil ve metal ev eşyası üreten işletmelerde yapılan bu araştırmada elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir:

• H₁. “İletişimin Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır” hipotezinin regresyon analizi sonuçlarına göre ($\beta = 0,429$, $p < 0,00$ ve $F = 23,340$) İletişimin Lojistik Performansın %17,7’sini açıkladığı sonucuna ulaşılmış ve hipotez kabul edilmiştir. Korelasyon değeri de bu sonucu desteklemektedir.

• H₂. “İş birliğinin Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır” hipotezinin regresyon analizi sonuçlarına göre ($\beta = 0,522$, $F = 39,670$; $p < 0,00$). İşbirliğinin lojistik performans üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğu ve araştırmanın bağımlı değişkeni olan lojistik performans değişkenini %26,5 oranında açıkladığı görülmektedir. Bu bağlamda H₂ hipotezi kabul edilmiştir. Korelasyon değeri de bu sonucu desteklemektedir. Bu sonuçlar geçmişte yapılmış olan çalışmalarla da uyum göstermektedir.

• H₃. “Bilgi paylaşımının Lojistik Performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır” hipotezinin regresyon analizi sonucunda bilgi paylaşımının lojistik performansı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu ($\beta = 0,169$, $p < 0,00$, $F = 3,113$) ve lojistik performans değişkenini %1,9 düzeyinde açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Geçmiş çalışmaları destekleyen bu sonuca istinaden H₃ hipotezi kabul edilmiştir. Korelasyon analizi sonuçları bu sonucu desteklemektedir.

• Lojistik performansı en fazla etkileyen bağımsız değişkenin işbirliği olduğu (%26,5); ikinci etkisi yüksek değişkenin ise iletişim olduğu (%17,7); en az etkileyen değişkenin ise bilgi paylaşımı olduğu (%0,19) görülmektedir. Tüm hipotezlerin kabul olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Bu bulgulara göre işletme yöneticilerinin en fazla iş birliğine önem verdiği ve hizmet aldıkları 3PL firmalarıyla işbirliği kurma konusunda daha istekli oldukları düşünülmektedir. Yine yeterince etkin olmasa da aralarında iletişim söz konusudur. Ancak bilgi paylaşımı konusuna çok daha fazla temkinli yaklaştıkları ve bu firmalara kendileri ya da müşterilerine dair bilgileri paylaşacak kadar güven duymadıkları düşünülmektedir. Güvenin olmadığı bir iş birliği uzun vadede yüksek performans gösterememektedir. Bu nedenle işletmenin dış kaynak hizmeti aldığı 3PL firmalarına güvenmesi ve onlarla bir bağlılık oluşturabilmesi gerekmektedir. İletişimin, işbirliğinin ve bilgi paylaşımının performans üzerindeki etkileri ile ilgili geçmişte yapılmış çalışmalar İletişimin performans üzerine etkilerinin incelendiği çalışmaların çoğunda iletişimin olumlu bir şekilde performansla ilişkili olduğu görülmektedir (*Dewett ve Jones, 2001; Kraut vd., 1999; Leek vd., 2003; Carr ve Pearson, 1999; Carter ve Miller, 1989; Claycomb ve Frankwick, 2004; Ganesan 1994, Kalwani ve Narayandas, 1995 ve Larson vd., 2005; Cummings, 2004; Arthur ve Huntley, 2005; Collins ve Smith, 2006; H.F. Lin, 2007; Mesmer-Magnus ve DeChurch, 2009*) incelendiğinde de bu

değişkenlerin lojistik performans üzerinde pozitif etkisi olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular da geçmiş bulgularla uyum ve benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak yüksek lojistik performans elde etmek ve ortak amaçlara erişmek amacıyla, çalışanların iş birliği içinde gayretlerini bütünleştirilmesi, zamanla ilgili planlamaların yapılması, hatasız bilgi paylaşımı yapmak için güçlü bir iletişim ağının kurulması, en doğru şekilde faaliyetlerin birbirini takip etmelerinin sağlanması ve en önemlisi hizmet alan ve hizmet sunan iki tarafın da birbirlerine güven sağlayacak tutum ve davranışlarda bulunmaları gerekmektedir. Çünkü bu faaliyetlerin etkin bir biçimde gerçekleşebilmesi ve müşteri taleplerini olabilecek en hızlı biçimde karşılayabilmek için çok iyi bir tedarik zinciri yönetimi ve firmalar arasında etkin iletişim yöntemleri kullanılması; iş birliği yoluyla birlikte koordineli çalışmalar yapılması ve sıkı bilgi paylaşımında bulunulması büyük önem taşımaktadır. Ancak bu yolla işletme, 3PL firması ve diğer tüm tedarikçiler arasında kazan-kazan ortaklıklarının kurulabilmesi mümkündür. Etkin bir tedarik zinciri yönetimi, işletmenin bilgi, materyal ve para akışını yönetilebilir hale getirerek iletişimi artırması ve bilgi eksikliğini gidermesiyle pazardaki değişikliklere daha kısa sürede cevap verilmesini sağlayacak, müşteri memnuniyetini arttıracak, üretimin sürekliliğini sağlayarak hataları ve maliyeti azaltacaktır.

Çalışmanın genel sınırlılıkları, anket yoluyla veri toplanan ve sosyal bilimler alanında yapılan birçok çalışmanın genel sınırlılıkları ile benzerlik göstermektedir. Gelecekte benzer çalışmaların başka değişkenler kullanılarak daha farklı örneklem kitleleriyle ve daha fazla örneklem sayısı ile yapılması daha genel yargılara ulaşılması açısından oldukça yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, A. G. (2007). *Enformasyon Sistemlerinin Stratejik Olarak Planlanmasına İlişkin Bir Araştırma*. [Doktora tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Aharonovitz, M.C.S., Vidal Vieira, J.G. and Suyama, S.S. (2018), How logistics performance is affected by supply chain relationships. *The International Journal of Logistics Management*, 29(1), 284-307.
- Akar, H. (2017). Kişilerarası iletişim motivasyonları: İnsanların çevrelerindeki kişilerle iletişime girme sebepleri üzerine bir araştırma. *Humanities Sciences*, 12(2), 76-89.
- Amstel, R. P. and D'hert G. (1996). Performance Indicators in distribution. *The International Journal Of Logistics Managements*, 7(1), 73-82

- Arthur, J. B. and Huntley, C. L. (2005). Ramping up the organizational learning curve: Assessing the impact of deliberate learning on organizational performance under gainsharing. *Academy of Management Journal*, 48, 1159–1170.
- Bakan, İ. ve Büyükbeşe, T. (2004). Örgütsel iletişim ile iş tatmini unsurları arasındaki ilişkiler: akademik örgütler için bir alan araştırması. *Akdeniz Üniversitesi İİBf Dergisi*, 7(2004), 1-30.
- Bakan, İ., Doğan, İ. F. and Purlu, A. (2019). Örgütlerde İletişim Tarzının Çalışanların Muhalif Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Business Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2225-2247.
- Barutçugil, İ. (2004). *Stratejik insan kaynakları yönetimi*, Kariyer Yayınları.
- Bayraktutan, Y. ve Özbilgin, M. (2016). Lojistik maliyetler ve lojistik performans ölçütleri. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 95-112.
- Bowersox, D.J., Closs, D.J., Stank, T.P. and Keller, S.B.,(2000), “How supply chain competency leads to business success”, *Supply Chain Management Review*, 4(4), 70-8.
- Beytur, M. (2008). *Dış Kaynaklardan yararlanmanın başarısında temel kavramlar ve Türk Telekom aş bayilik sistemi üzerine bir çalışma*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Burmaoğlu, S. (2012). Ulusal inovasyon göstergeleri ile ulusal lojistik performansı arasındaki ilişki: AB ülkeleri üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 193-208.
- Caplice C. and Sheffie., Y. (1994). A Review And Evaluation Of Logistic Metrics. *The International Journal Of Logistics Managements*. 5(2), 11-28.
- Carr, A. S. and Pearson, J. N. (1999). Strategically managed buyer–sellerrelationships and performance outcomes. *Journal of Operations Management*, 17 (5), 497–519
- Carter, J. R. and Miller, J. G., (1989). The impact of alternative vendor/buyer communication structures on the quality of purchased materials. *Decision Sciences* 20 (4), 759–776
- Cichosz, M., Nowicka, K. and Ocicka, B. (2020). Collaborative outsourcing for sustainable transport management. *In International Business, Trade and Institutional Sustainability* (pp. 709-724). Springer, Cham.

- Claycomb, C. and Frankwick, G.I. (2004). A contingency perspective of communication, conflict resolution and buyer search effort in buyer-supplier relationships. *Journal of Supply Chain Management* 40 (1), 18–34.
- Collins, C. J. and Smith, K. G. (2006). Knowledge exchange and combination: The role of human resource practices in the performance of high-technology firms. *Academy of Management Journal*, 49, 544–560.
- Cousins, P.D. and Menguc, B. (2006). The implications of socialization and integration in supply chain management. *Journal of Operations Management*, 24 (5), 604–620.
- Cummings, J. N. (2004). Work groups, structural diversity, and knowledge sharing in a global organization. *Management Science*, 50, 352–364.
- Daugherty, P.J., Stank, T. P. and Dale S. Rogers (1996), Third-Party Logistics Service Providers: Purchasers' Perceptions. *International Journal of Purchasing and Materials Management*, 32(2), 7-16.
- De Carvalho, C. J. and Malaquias, R. F. (2012). Internal logistics, external communication, information processing and financial control: an analysis with Brazilian Micro and Small Enterprises. *Journal of Operations and Supply Chain Management*, 5(1), 31-44.
- Deepen, J. M. (2007). *Logistics outsourcing relationships: Measurement, antecedents, and effects of logistics outsourcing performance*: Springer Science Business Media. ISBN : 978-3-7908-1916-8
- Demirdöğen, O. ve Polater, A. (2016). Sağlık sektöründe tedarik zinciri yönetimi ve müşteri isteklerini karşılayabilme yeteneğinin incelenmesi: Ölçek geliştirme çalışması. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(2), 39-54.
- Dewett, T. and Jones, G.R. (2001), The role of information technology in the organization:a review, model, and assessment, *Journal of Management*. 27, 313-46
- Dyer, J.H. (1997), Effective interfirm collaboration: How firms minimize transaction costs and maximize transaction value, *Strategic Management Journal*, 18(7), 535-56.

- Dröge, C. and Germain, R. (1989). The impact of the centralized structuring of logistics activities on span of control, formalization and performance. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 17(1), 83-89.
- Fawcett, S. and Vellenga, D. B. (1990). Concentration and the Relevant Market in Air Transportation Since Deregulation. *Paper presented at the Journal of the Transportation Research Forum*, 30(2), ISSN: 1046-1469
- Ganesan, S., 1994. Determinants of long-term orientation in buyer–supplier relationships. *Journal of Marketing* 58(2), 1–19
- Gassenheimer Jule, B., Sterling Jay, U. and Robicheaux Robert, A. (1989). Long-term Channel Member Relationships. *International Journal of Physical Distribution Materials Management*, 19(12), 15-28.
- Green, K. W., Whitten, D. and Inman, R. A. (2008). The impact of logistics performance on organizational performance in a supply chain context. *Supply Chain Management*, 13(4), 317-327. <https://doi.org/10.1108/13598540810882206>
- Hansen, M. T., Mors, M. L. and Lovas, B. (2005). Knowledge sharing in organizations: Multiple networks, multiple phases. *Academy of Management Journal*, 48, 776–793.
- Hausman, W. H. Lee, H. L. and Subramanian, U. (2005). Global logistics indicators, supply chain metrics, and bilateral trade patterns. *World Bank eLibrary*, <https://doi.org/10.1596/1813-9450-3773>
- Kalwani, M. U. and Narayandas, N. (1995). Long-term manufacturer-supplier relationships: do they pay off for supplier firms?. *Journal of Marketing*, 59(1), 1-16.
- Karcioğlu, F., Timuroğlu, K. ve Çınar, O. (2009). Örgütsel iletişim ve iş tatmini ilişkisi–bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi-Yönetim*, 59-76.
- Kraut, R., Steinfield, C., Chan, A.P., Butler, B. and Hoag, A. (1999), Coordination and virtualization: the role of electronic networks and personal relationships. *Organization Science*, Vol. 10 No. 6, 722-40.
- Larson, P. D., Carr, P. and Dhariwal, K. S. (2005, Winter). SCM involving small versus large suppliers: Relational exchange and electronic communication media. *Journal of Supply Chain Management*, 41(1), 18–29.

- Leek, S., Turnbull, P.W. and Naude', P. (2003). How is information technology affecting businessrelationships? Results from a UK survey, *Industrial Marketing Management*, 32, 119-26.
- Leuschner, R., Carter, C. R., Goldsby, T. J. and Rogers, Z. S. (2014). Third-party logistics: a meta-analytic review and investigation of its impact on performance. *Journal of Supply Chain Management*, 50(1), 21-43.
- Lin, C. P. (2007). To share or not to share: Modeling tacit knowledge sharing, its mediators, antecedents. *Journal of Business Ethics*, 70, 411–428.
- Lin, H. F. (2007). Knowledge sharing and firm innovation capability: An empirical study. *International Journal of Manpower*, 28, 315–332.
- Liu, S. and Fang, Z. (2009). Study on the relationship between customer satisfaction and 3PL costs. *International Journal of Business and Management*, 4(6), 23-28.
- Loebbecke, C., Van Fenema, P. C. and Powell, P. (2016). Managing inter-organizational knowledge sharing. *The Journal of Strategic Information Systems*, 25(1), 4-14.
- Mesmer-Magnus, J. R., DeChurch, L. A. (2009). Information sharing and team performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 535–546. <https://doi.org/10.1037/a0013773>
- Newman, R.G. and Rhee, K.A., (1990). A case study of NUMMI and its suppliers. *International Journal of Purchasing and Materials Management* 26 (4), 15–20
- Prahinski, C. and Benton, W.C., (2004). Supplier evaluations: communication strategies to improve supplier performance. *Journal of Operations Management* 22 (1), 39–62.
- Rollins, M., Pekkarinen, S. and Mehtälä, M. (2011). Inter-firm customer knowledge sharing in logistics services: an empirical study. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*. 41(10), 956-971 doi 10.1108/09600031111185239
- Sriram, V. and Stump, R. (2004), Information technology investments in purchasing:an empirical investigation of communications, relationship and performance outcomes. *Omega: The International Journal of Management Science*, Vol. 32, 41-55.

- Stank, T. P., Keller, S. B. and Daugherty, P. J. (2001). Supply chain collaboration and logistical service performance. *Journal Of Business Logistics*, 22(1), 29-48.
- Şimşek, M. Ş. ve Çelik, A. (2009). *İşletme bilimlerine giriş*. Eğitim Kitabevi.
- Şimşek, S. (2010). İletişim teknolojilerinin haberleşme araçlarındaki gelişimi ve bu araçlara maddi gelir sağlayan reklamlarda kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 13(1-2), 97-118.
- Tekin, M., Zerenler, M. ve Bilge, A. (2005). Bilişim teknolojileri kullanımının işletme performansına etkileri: lojistik sektöründe bir uygulama. İstanbul Ticaret Üniversitesi, *Fen Bilimleri Dergisi*, 4 (8), 115-129.
- Torres, A., Saur-Amaral, I. (2012). Value creation for business customers: Case Study Of Meuselo@ Ctt/Criação De Valor Para Clientes Em Ambiente B2b: Estudo De Caso Do Meuselo@ Ctt. *Revista Portuguesa de Marketing*, 15(29), 36
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi*, Detay Yayıncılık
- Uzel, E. (2014). *Orchestrator role of third party logistics providers (3PLs) in services marketing concept and its effect on supply chain collaboration: Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu Yayınları-11*, ISBN 9786056446917 .
- Wognum, P.M., Fisscher, O.A.M. and Weenink, S.A.J. (2002), Balanced relationships:management of client-supplier relationships in product development. *Technovation*, 22(6), 341-51.
- Yıldırım, M. (2010). Kamu yönetiminde bilgi yönetiminin gerekliliği üzerine bir inceleme. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 1311-1334.
- Yılmaz, H. (2016). *Tedarik zincirinde güvenin firma performansı üzerine etkisinde işbirlikçi avantajın mediatör rolü*. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Yüksel, İ. (2005). İletişimin iş tatmini üzerindeki etkileri: Bir işletmede yapılan görgül çalışma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 6(2), 291-306.
- Zhang, X., De Pablos, P. O. and Xu, Q. (2014). Culture effects on the knowledge sharing in multi-national virtual classes: A mixed method. *Computers in Human Behavior*, 31, 491-498.

VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası ile Bizans için önemi ve Bizans'ın Maraş Halkını Trakya'ya Yerleştirme Politikası ¹

Sedat BİLİNİR

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
sedatbilinir@mku.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2327-9038>

Öz

Maraş'ın stratejik önemi ve kontrolü meselesi hem Bizans için hem de Müslümanlar için şehirde kendi nüfuslarını arttırma politikasını gütmelerine sebebiyet veriyordu. Genelde Müslümanlar savaş kazanınca Maraş'a bölge şehirlerden yeni Müslüman nüfus takviyesi yaparken, Bizans'ta savaş kazanınca bölge Müslüman nüfustan tutsak olarak ele geçirdiklerini Trakya'ya götürüyordu. Bir taraf nüfus arttırmaya çalışırken diğer taraf artan Müslüman nüfusu şehirden çıkarmaya çalışıyordu. Bizans Trakya'ya esir götürmekle bir yandan da Balkanlarda ihtiyaç duyduğu nüfusu tedarik etmeye çalışıyordu. Genel olarak bakıldığında Maraş, Bizans için Bilâd-ı Şam bölgesine giden yolların güvenliğini kontrol altında tutmak için çok önemliydi ve stratejik bir bölgeydi. Güneyde Toros dağlarının uzantısı Maraş'a kadar devam ettiği için büyük orduların geçebileceği elverişli yollar Maraş ile Malatya arasından sağlanıyordu. Bizans Maraş'ı kaybettiği tarihten itibaren şehri geri almak için hiç durmadı ve sürekli saldırılarda bulundu. Bu durumu kabullenmediği gibi Maraş'ta oluşabilecek Müslüman nüfus çoğunluğuna karşı da sürekli önleyici bir politika takip etti.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Germanicia, Esir değişimi, Malatya, Melitene, Bilâd-ı Şam.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 02.03.201 / 01.06.2021

Künye Bilgisi: Bilinir, S. (2021). VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası ile Bizans için önemi ve Bizans'ın Maraş Halkını Trakya'ya Yerleştirme Politikası. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1034-1056. DOI: 10.33437/ksusbd.889984

the Importance of Marash (Germanicia) for the Islamic World and Byzantium between the 8th and 10th Centuries and the Byzantine Policy of Settling the People of Marash in Thrace

Abstract

The issue of the strategic importance and control of Marash led to the policy of increasing their population in the city for both Byzantium and Muslims. In general, when the Muslims won the war, they were supplying the new Muslim population from the cities of the region to Marash, and when the war in Byzantium won the region, they took the Muslim population as prisoners to Thrace. While Byzantium was trying to increase the population on one side, the other side was trying to get the growing Muslim population out of the city. By taking prisoners to Thrace, Byzantium was trying to satisfy the population it needed in the Balkans. Generally speaking, Marash was very important for Byzantium to keep the security of the roads leading to the region of Bilâd-ı Damascus under control and it was a strategic region. Since the extension of the Toros Mountains in the south continued until Marash, convenient roads were provided between Marash and Malatya where great armies could pass. Since the date that Byzantium lost Marash, it never stopped to take the city back and made constant attacks. He did not accept this situation and followed a preventive policy against the majority of the Muslim population that could occur in Marash.

Keywords: Marash, Germanicia, Prisoner exchange, Malatya, Melitene, Bilâd-ı Sam.

Giriş

Güneydoğu Torosların uzantılarından biri olan Ahır Dağı'nın güney eteklerinde hâkim bir tepede kurulmuş olan Maraş şehri yaklaşık olarak M.Ö. 7. binyıldan günümüze değin 9 bin yıllık bir yerleşme tarihine sahiptir. Maraş Ortaçağ'da Müslümanlar tarafından Bilâd-ı Şam olarak adlandırılan bölgenin kuzeyinde yer almaktaydı. Bizans hâkimiyetinde bölgeye Germanicia denilirken İslâm hâkimiyeti altına girince Maraş ismini aldı. Maraş Ortaçağ'da bataklıkların çok bulunduğu bir bölgeydi ve bu durum bölge halkının sıtma hastalığına yakalanmasına sebebiyet veriyordu. Böylelikle kelimenin kökeni itibarıyla, hastalanma ve titreme manasına geldiği iddia edilen Mar'aş ismiyle anılmaya başlandı (Gündüz, XXIV, 2001: 192). Ancak bu bilgi kesin olmamakla birlikte bir varsayım mahiyetindedir. Maraş su sıkıntısı çekmeyen şehirlerden bir tanesiydi. Suyu ve ağacı bol, bu sebeple zirai faaliyetleri de

yüksekti. Bulunduğu konum VIII. ve IX. yüzyıllarda Bilâd-ı Şam bölge sınırları içerisindeydi. Bölgede genellikle Maraş ile birlikte anılan, stratejik önemi yüksek olan Hades Kalesi ile arasında 8 fersah² mesafe bulunmaktaydı (Ebu'l Fidâ, 2017: 197, 223; İbn Havkal, 2017: 165, 178; İbnü'l Adîm, I, 1988: 235). Maraş hem Bizans için hem de Müslümanlar için büyük bir öneme sahipti. Bizans güvenli bir şekilde Suriye bölgesine yani Bilâd-ı Şam bölgesine gitmek ve geçitlerde pusuya düşmek istemiyorsa Maraş bölgesini kontrol altında tutması gerekiyordu (Ramsay, 1960: 80; Honigmann, 1970: 83). İstanbul'dan Suriye'ye doğru Anadolu içlerinden giden Bizans ordularının kullandığı yol güzergâhı Toroslar nedeniyle güney kıyılarından geçmeye imkân vermiyordu. Coğrafi açıdan Maraş şehrini neredeyse tam ortasından ikiye bölen Güneydoğu Toros dağ silsilesi nedeniyle ordular sahil şeridini kullanmak yerine Maraş'tan geçmeyi tercih ediyorlardı. Büyük orduların geçebileceği elverişli yol Malatya ile Maraş arasından sağlanıyordu (Bkz. Ek.1). Burada çok önemli üç yol bulunuyordu. Bir tanesi Kokussos'tan (Göksun) Germanicia'ya (Maraş), bu yoldan daha önemli olanı Arabisos'tan (Elbistan) Maraş'a giden yoldu. Diğeri de Melitene'den (Malatya) güneye Samsat'a (Adıyaman) inen yoldu. Aynı şekilde Müslüman orduları da Anadolu içlerine girmek için Maraş bölge geçitlerini kontrol altına alması gerekiyordu. Bu dönemde askerî ve stratejik açıdan önem taşıyan şehirlerde nüfus arttırılmaya ve düşmana karşı tahkim edilmeye çalışılırdı. Bir şehrin önem derecesinin yüksek olduğunu gösteren ibarelerden bir tanesi de o şehirde darphane kurup sikke bastırmaktı. Bizans'ın bu bölgede kullanımında olan paralarının üzerinde "Germanicia" yazan sikkeleri vardı³. Bu durum Bizans için Maraş'ın önemini görmemiz açısından önemlidir (Ramsay, 1960: 196, 305).

Maraş'ın Stratejik Önemi Arttıran Bölge Geçit ve Güzergâhları

Bu dönemde Müslüman sınır hattı "Sugur eş-Şam" ve "Sugur el-Cezire" olarak ikiye ayrılmıştı (İstahri, 2019: 60-70). Maraş, el-Cezire⁴ bölgesinin sınır şehriydi (Yâkût el-Hamevî, V, 1977: 107; Guy Le Strange, 2015: 174-175). Sınır şehirlerinin tekil haline "Sugr" denilirken birkaç şehir bir araya gelince "Sugur" şeklinde kullanılmaktaydı. Maraş'ın da içinde bulunduğu Sugur el-Cezire, başlarda "Hudud-u Ceziriye" olarak adlandırılmıştı (Zeydan, 2012: 380-

²Fersah Ortaçağ'da yol mesafesi ölçüsü olarak kullanılmaktaydı. Farsça, "Ferseng" kelimesinden Arapçaya geçmiştir. Bir fersah, atın normal yürüyüşüyle bir saatte gittiği mesafe karşılığında kullanılmaktaydı. Bu da ortalama 6,23km yola denk gelmektedir. Bkz. (Halaçoğlu, XII, 1995: 412).

³ Maraş'ta bulunan ve burada basıldığı tahmin edilen Bizans sikkesi için; Bkz. Ek. 3.

⁴Malatya'dan Maraş'a kadar olan yerlere el-Cezire denilmesinin sebebi olarak; bu bölgenin el-Cezire dâhilinde olması değil el-Cezire halkının bu bölgede sınır güvenliği vazifesi görmesi ve seferlere buralardan çıkmasından kaynaklı olarak verilen bir isim, şeklinde açıklanmıştır. Bkz: (Yörükhan, 2013: 305).

S.Bilinir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

381). Sık sık savaşların yaşandığı bu bölgeden elde edilen vergi gelirlerinin yarısından fazlası yine buraların onarımı ve tahkimi için kullanılırdı (İbn Rusteh, 2013: 169; Kudame İbn Cafer, 2018: 156). Bölge şehirlerinin geliri yaklaşık olarak 70 bin dinardı. Bunun ortalama 40 bin dinarı masraflar için harcandıktan sonra geriye 30 bin dinarı kalıyordu (Zeydan, 2012: 262-263). Bilâd-ı Şam'ın kuzeyinde bulunan en önemli yol güzergâhı el-Cezire'den geçmekteydi. Bu yol Samsat'tan Halep'e kadar gider. Anadolu içlerinde Antakya'ya kadar olan bölgelerde yol iki kola ayrılıyordu. Bunlardan bir tanesi Malatya'dan başlayıp Maraş'a, Maraş'tan da Antakya'ya giden yoldu (Yusuf, 1985: 89). Bu yol çok önemli ve stratejik öneme sahip bir güzergâhtı. Bu yolun hâkimiyetini sağlamak bu iki önemli şehri birbirine bağlamak demektir.

Araplar, Bizans'ın isimlendirdiği şekliyle sıralayacak olursak şu güzergâhları kullanmaktaydı; Seleukeia Themasında bulunan geçitleri kullanarak Toros Dağları eteklerinden geçip sırasıyla, Kappadokya ve Lykandos'a buradan Germanicia, Adata, Kaesun, Dautha, Melitene, Kaludia'ya buradan Fırat Nehri kıyılarına kadar ulaşırlardı. Geri dönerken de aynı istikameti kullanıyorlardı (Honigmann, 1970: 79).

Anadolu içlerinden Kilikya bölgesine ve oradan da Kuzey Suriye'ye uzanan ve geçişi sağlayan birkaç önemli güzergâh bulunmaktaydı. Aynı İstanbul ve Çanakkale boğazları gibi Tarsus ve Amanos dağları da Anadolu ile Suriye'yi birbirine bağlayan geçitlerle doluydu. Bunlardan en önemlisi Gülek geçidiydi. Bu yolun uzunluğu yaklaşık olarak 350 km idi (Alkım, 1959: 59, 61). (Bkz. Ek.6: 1 No'lu Yol) Yeşiloluk geçidiyle Tarsus'un kuzeyine giden yol, Kilikya kapılarına ulaştıran dar bir geçit olup buradan Toroslar üzerinden Pozantı'ya yahut daha da batıda bulunan Lu'lu'a (Hasan Gazi yakınlarında bir kale), Heracleia'ya ve nihayet kuzeye yönelmesi durumunda, Konya'ya gidilebiliyordu. Bu güzergâh kuzeyde doğrudan ya da Tyana (Aydmkent-Kapadokya) aracılığıyla Caesarea (Kayseri)'ye ulaşan bir istikameti ihtiva ediyordu. Diğer bir rota ise, Maraş'ın kuzeyinden başlayarak Göksun'a buradan batı istikametinde ilerleyerek Kayseri'ye geçilebilen bir yoldu. Bir diğer istikamet, Kuruçay'dan geçilerek Kayseri'ye ulaştıran yoldu. Kuruçay Bel ve Kiraz Bel üzerinden Kilikya'ya inen yolun uzunluğu yaklaşık olarak 370 km idi. (Bkz. Ek.6. Yol No: 4). Bu yol Göksun'dan Kilikya Ovası'na inmek için kullanılırdı. Ancak çok dolaştıran uzun bir yoldu. Göksun'dan sonra Maraş'a geçilirdi. Maraş'tan yine dolaştırarak güney-batıya doğru getirirdi. Bu yolun uzunluğu ise 390 km civarındaydı (Alkım, 1959: 61). (Bkz. Ek.6. Yol No: 5). Yine Adata'dan başlayıp Maraş'ın kuzey-batı istikametinde ilerleyip Aladağlar (Anti-Tarsus) geçidinden geçerek Zapetra'dan Melitene'ye ulaşılan güzergâhta mevcuttu. Ayrıca Malatya'dan başlayıp benzeri istikametlerden geçip Godilli Dağı geçidi yoluyla Kayseri'ye ulaşılabilirdi. Kuruçay vadisi yoluyla da Bizans hudut garnizonlarının bulunduğu bölgelere ya da yukarıda Sivas'a

ulaşılabilmekteydi (Haldon, 1999: 59). Hatta İmparator IV. Romanos Diogenes'in Malazgirt savaşından hemen önce oluşturduğu 200 bin kişilik ordusuyla Göksun-Maraş üzerindeki geçitleri kullanarak bölgeye geldiği tahmin edilmektedir (Alkım, 1959: 72). Geçitlerin çokluğu bölgenin stratejik olarak öneminin neden bu kadar yüksek olduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Bu geçitlerin kontrolünü elde tutabilmek bölge hâkimiyetinin anahtarıydı.

Maraş'ın Müslüman Hâkimiyetine Geçişinin Ardından Bölgede Nüfus Mücadelesinin Başlaması

İslâm fetihlerinin Suriye ve Irak bölgelerine yetişmesinin ardından Bizans savunma hattını geri çekmeye başladı. Irak'ın fethinden sonra burayı fethetmekle görevli komutan Selman b. Rebî'a Bizans'ın geri çekilmesinden istifade ederek Anadolu içlerine kadar girdi ve Maraş bölgesine kadar geldi. Burada yaptığı gözlemlerinin ardından İrminiye⁵ bölgesine geçti. Komutan Selman, Mervan b. Muhammed tarafından sınır şehirlerde görev alması için özellikle yetiştirilmiş komutanlardandı (Belâzurî, 2013:174). Ancak Maraş'ın fethi Ebu Ubeyde b. Cerrah'ın emri ile Halid b. Velid tarafından gerçekleşti. Kendisini Maraş bölgesini fethetmekle görevlendirdi. Halid b. Velid Maraş'a geldiğinde halka kaleyi teslim etmeleri şartıyla canlarına dokunulmayacağı sözünü verdi (Kudame İbn Cafer, 2018: 46). Rum halkıda kaleyi Halid b. Velid'e teslim ettiler (Ebu'l Fidâ, I, 1997: 224). Böylelikle Müslümanlar Maraş kalesini onarıp burayı Rum ülkesine düzenlenecek seferlerde üs olarak kullanmaya başladılar. Emevî kontrolünde Maraş kalesi surları güçlendirildi ve içerisine büyük bir cami yaptırıldı. Ardından çok fazla Müslüman nüfus Maraş'a yerleştirildi (Guy Le Strange, 2015: 175). Maraş'tan Bizans topraklarına ilk sefer 651 yılında Süfyan b. Avf el-Ğamidî komutası altında düzenlendi. Maraş Müslümanların eline geçtikten sonra sık sık saldırıya maruz kaldı ve Yezid b. Muaviye şehri Rumlarla karşı tahkim etti ve kaleye çevre illerden Müslüman halk getirip yerleştirdi. Ancak buna rağmen kendisinin ölümünün ardından Rumlar bu gelişmeyi fırsat görerek saldırıya geçti. Kale çok fazla saldırı alınca pek çok Müslüman halk kaleyi terk etmek zorunda kaldı. Kalanlara ise ancak fidye karşılığı şehirde kalmalarına izin verildi (İbnü'l Adîm, I, 1988: 235). Maraş'ın stratejik önemi ve kontrolü meselesi iki taraf için şehirde kendi nüfuslarını arttırma politikasını gütmelerine sebebiyet verdi.

694 yılında Maraş'ta Rumlarla şiddetli bir savaş yaşandı. Bu savaşta Müslümanların ordu komutanları Eban b. Velid ve Ukbe b. Ebi Muayt idi.

⁵ İrminiye olarak adlandırılan bölge, ilk İslam fetihleri döneminde Arapların, Ermenilerin yaşadıkları bölgeye verdikleri isimdir. İrminiye'yi Büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayırıyorlar. Başlıca İrminiye şehirleri şunlardı; Berzea, Derbend, Serir, Kalikale, Debil, Tiflis, vs. dir. Bkz: (Koyuncu, 2014: 10).

S.Bilinir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

Ayrıca onlara Kınnesrin bölge valisi Dinar b. Dinar'da dâhil oldu. Savaşta çok fazla insan öldü, savaşı Müslümanlar kazandı ve pek çok esir ele geçirdiler (Belâzurî, 2013: 219; Hild and Hellenkemper, 1990: 45). Bu savaştan sonra da Maraş kalesi tamir ve tahkim edildi, cami sayıları arttırılmaya çalışıldı. Diğer illerden kaleye Müslüman takviyesine devam edildi.

Bizans Maraş'ın kaybını kolay kolay kabullenmedi. İlk kaybettiği yıldan itibaren geri almak için yıllarca saldırılarda bulundu. O nedenle Bizans'a karşı kazanılan her galibiyetin ardından bir sonraki savaş için hazırlıklar yapılıyordu. Bu durum iki taraf için de geçerliydi. Özellikle 717-802 yılları arası Maraş, Suriye'nin bir şehri gibi gösterilmektedir ve Suriye bölgesine bağlıydı. Bu dönem kaynaklarında şimal hududu olarak gösteriliyordu (A.A.Vasiliev, I, 1943: 297). Maraş'ın kaybedilmesi Bilad'ı Şam'ın da kaybedilmesi manasına gelmekteydi. Çünkü oraya giden yolların, geçitlerin üzerindediydi. Bizans Müslümanlar karşısında aldığı yenilgilerin ardından bu bölgelerden geri çekildikten sonra iki taraf arasında sınır bölgesinin olduğu yerleri boş bıraktı. Müslüman askerleri ile Bizans askerleri bu boş bırakılan yerlere girmek yerine kontrol amaçlı askerî birliklerle gözlem yapıyorlardı. Müslümanlar bu sahaya dış kısımlar, dış arazi anlamına gelen "*Zevahî*" adını vermişlerdi. Maraş zevahî bölgesinin hemen sınırındaydı, buraya asker takviyesi Suriye'nin Kınnesrin bölgesindeki garnizonlardan tedarik ediliyordu. Bizans ise bu toprakları daha çok "*no man's land*" olarak adlandırıyorlardı. Burası Bizans için düşmanlarından ayrılan bölge, hiç kimseye ait olmayan bir bölgeydi (Morrisson-Laiou, 2020: 60). Tarsus'tan Malatya'ya kadar uzanan bu topraklar genişleyince buraların kontrolü güçleşmeye başladı. Tüm bu alanlar daha sonra Avâsım adıyla birleştirildi (Ünal, 1980: 26-27). Halife Harun Reşid 786 yılında Bizans sınırları üzerinde düzenlemeye gitme kararı aldı. Bu bağlamda Bilâd-ı Şam'a ait Sugur kentlerini Cezire'den ayırdı ve bu yerleri Avâsım olarak isimlendirdi (ed-Dûrî, 2020: 138). İlerleyen yıllarda özellikle Abbasî halifeleri tarafından bu bölgelerin kontrolü görevi daha çok Türkmenlerle sağlanmaya çalışıldı. 716 yılında Bizans'ın doğu orduları komutanı Leo idi. Leo aslen Maraşlıydı. Dolayısıyla hem yerli halkı hem de Arapları çok yakından tanıyordu. Arapçayı da Rumca'yı da biliyordu (A.A.Vasiliev, I, 1943: 297). Bu durum Bizans'a ikili görüşmelerde avantaj sağladı. Leo pek çok Arap komutanla yaptığı uzun süreli görüşmelerde onları sınırın dışında tutabilmeyi başarabilmişti (Tredgold, 1997: 343).

Bizans Thema sistemi uygulayarak Müslümanlara karşı savunmayı kolaylaştırma adına Anadolu'yu dört Themaya ayırdı. İmparator Konstantin ise 718 yılında Maraş'ı ele geçirdi. Ardından Trakya'dan Maraş'a nüfus getirip yerleştirdi. Genelde Maraş'tan Trakya'ya taşıma politikasının bu defa tersi uygulandı (Tredgold, 1997: 359).

Emevî orduları 726-732 yılları arasında Muaviye b. Hişam, Süleyman b. Hişam ve Abdullah el-Battal'ın yönlendirmeleriyle yaptıkları seferlerde Kayseri'ye kadar ulaştılar. Daha sonra ele geçirilen bu yerleri yeniden kaybetmemek adına Maraş bölgesine Ribatlar⁶ inşa ettirip asker ve silah takviyesi yaptılar. Gözlem kulesi düşüncesiyle yapılmış olsalar da ribatlar çok sağlam ve müstahkem yapılarıdır. Saldırlara karşı direnilebilecek yüksek ve kalın surları, yiyecek saklayabilecek depoları ve saldırılara karşılık verilebilecek kulelere sahiplerdi (Bkz. Ek.2). Ayrıca bu süreçte Emevî yönetimi karşıtları Horasan bölgesinde propaganda faaliyetleri yürüttükleri için Emevî Devleti bir yandan da bunlarla ilgilenmek durumunda kalıyorlardı (İbn Kesîr, IX, 1994: 498; Tokuş, 2020: 41). Bu gelişme Bizans'a karşı yapılan savunmada zafiyet yaratıyordu. Tarihin her döneminde olduğu gibi VIII. yüzyılda da Müslümanların kendi aralarındaki mücadeleler rakipleri karşısında zayıflamalarına sebebiyet veriyordu.

744-750 yıllarında Mervan b. Muhammed'in halifelik yıllarında Bizans ordusu Maraş'ı kuşatma altına aldı. Maraş'ta bulunan pek çok Müslüman halk esir olarak ele geçirilmemek için şehirden kaçıp Kınnesrin bölgesine gittiler. Çünkü esir olarak ele geçirilmek aslında şehirden çıkartılmaları ve Trakya'ya yerleştirilmeleri demektir. Bizans şehirde büyük bir yağma ve yıkım gerçekleştirdikten sonra bölgeden ayrıldı. Maraş valisi el-Kevser b. Züfer b. El-Hâris el-Kilabî Bizans'ın bu saldırısının ardından elinden geldiğince hızlı bir şekilde şehrin surlarını onarmaya başladı.

Maraş'ta Bizans İle Abbasî Devleti Arasında Yaşanan Nüfus Mücadelesi

746-750 yılları İslâm dünyasında çalkantılı yılların yaşandığı bir süreç oldu. Emevî hanedanlığı son bulurken Abbasî hanedanlığı bayrağı devraldı. Ancak bu süreçte Anadolu'ya gerekli ilgi gösterilemedi. Müslüman dünyası halifelik meselesine yani Emevîler ile Abbasîler arasındaki mücadeleye odaklandığı için sınır şehirlerinde zafiyet yaşandı. Müslümanlar arasındaki bu çekişme Bizans için bulunmaz bir nimetti. Bizans bu durumu değerlendirmek maksadıyla Anadolu'da kaybettiği yerleri geri alma çabası içerisine girdi. Bu maksatla İmparator V. Konstantin 746 senesinde Doğu bölgesine gerçekleştirdiği seferde Maraş şehrini ele geçirdi. Hemen ardından Maraş'ta ele geçirdiği esirlerin büyük bölümünü yine Trakya'ya götürdü (Ostrogorsky, 2015: 155; Haldon, 2005: 76; Shepord, 2008: 260, 386). Bizans böyle yaparak Balkanlarda ihtiyaç

⁶ İslâm ordularının Bizans karşısında ilerledikleri sınır bölgelerinde askerî amaçlı inşa ettikleri, silah, erzak ve asker ile güçlendirilen müstahkem yapılarıdır. İleri karakol vazifesi gören bu yapılar. İslam sınırlarının daha uzak sınırlara ulaşmasıyla birlikte geride kalan ribatların önemi ve kullanımı zamanla amacını kaybetti. Detaylı bilgi için Bkz. (Yiğit, 2008, XXXV: 76-79).

S.Bilinir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

duyduğu nüfusu tedarik edip aynı zamanda doğuda kendisine muhalif olan nüfusu kırmayı amaçlıyordu.

Bizans bu süreçte sadece karada değil denizde de hâkimiyet alanını genişletebildiği kadar genişletmeye çalıştı. Bu bağlamda Kıbrıs açıklarında bulunan Müslümanlara ait donanmaları da yaktılar (Ramsay, 1960: 306-307; Tokuş, 2020: 43). Bu süreçte Bizans'ın hızlı ilerleyişini durduran, tam durduramasa da yavaşlatan bir gelişme yaşandı. Bölgede veba salgını baş göstermeye başladı (Tredgold, 1997: 359). Bu salgının orduya sıçraması Bizans'ın planlarını değiştirmesine sebebiyet verdi. Vebanın genişlemesi esir götürme fikrinin de bir süreliğine rafa kalkmasını sağladı. Çünkü hastalığa sahip tek bir kişiyi bile beraberlerinde götürmek, hastalığın bütün orduya ve İstanbul'a yayılmasına sebep olmak demektir.

Abbasî Devleti, İslâm dünyasının liderliğini eline aldıktan sonra sınır bölgelerine yeniden yöneldi. 754 yılında Salih b. Ali, Ebu Cafer el-Mansur Halifeliği döneminde şehir yeniden tahkim edildi. Askerlerin maaşlarını arttırdı (Kudame İbn Cafer, 2018: 47). 775 yılında ise Halife el-Mehdi Maraş'a çok sayıda asker yerleştirdi (Yınanç, 1969: 22-23). İmparator Mihail yaklaşık 80 bin kişilik ordusuyla birlikte el-Hades⁷'ten Maraş önüne geldi ve şiddetli bir savaş cereyan etti. Bu savaşta yine çok fazla insan öldü. Her yer yakıldı, çevredeki köyler yağma ve talan edildi. Komutan İsa b. Ali, Bizans'a karşı teslim olmadı ve çok iyi direndi. Bir müddet sonra Bizans ordusu geri çekilmek zorunda kaldı (İbnü'l Adîm, I, 1988: 236). Ordu Ceyhan'a doğru geri çekildi ancak kışı geçirdikten sonra yeniden saldırmak için hazırlık yapmaya başladı. Bizans bu saldırısında Maraş'ı ele geçiremedi de adeta geleneksel hale gelmiş olan Maraş politikasını devam ettirdi. Maraş ve çevresinden ayrılırken ele geçirdikleri esirleri para karşılığı takas yapmak yerine yine Trakya'ya götürdüler. Ele geçirdiği esirler yalnızca Müslümanlardan oluşmuyordu, aralarında Hıristiyanlar da vardı (Shepard, 2008: 388). Mihail 778 yılında Maraş bölgesindeki kalelerinin tahkim ve onarımı emrini verdikten sonra bölgeden ayrıldı (Belâzurî, 2013: 220-221). Çok geçmeden Bizans gerekli hazırlıkları yapar yapmaz hemen Maraş şehrine yeniden saldırı düzenledi. Şehir yağma ve talan edildi. Tabi bu seferde de pek çok esir ele geçirip İstanbul'a geri döndüler (Abu'l Farac, I, 1999: 200). Ancak Bizans'ın bu saldırısında (777 yılı saldırısı)

⁷ Hades ile Maraş arasında günümüzde Göksun ilçesi dolaylarında bulunan yol Müslümanlar tarafından "Derbü'l- Hades" olarak adlandırılmaktaydı. Bu ismi almış olmasının Hades yolu olmasının yanında farklı bir anlamı daha bulunmaktadır. Derbü'l Hades, Kötü haberler yolu, anlamı taşımaktadır. Bu geçitte Bizans askerleri sıklıkla Müslüman ordulara pusu kurdukları ve Müslümanları mağlup ettikleri bir yol olduğu için bu ismi almış olmalıdır. Ancak ilerleyen süreçte Müslümanlar belki de bu kaderi tersine çevirmek amacıyla buranın ismini Daru's-Selame olarak değiştirdiler. Bkz: (Guy Le Strange, 2015: 167-168; Tokuş, 2020: 45).

Maraş'ta kale komutanlarının Ermeni olduğuna dair bilgilerde mevcuttur (Shepard, 2008: 347-348). Eğer durum gerçekten böyleyse Maraş kısa süreliğine Ermenilerin eline geçmiş ya da Bizans hâkimiyetinde Ermeni bir komutana verilmişti. Bu açıdan bakıldığında bu komutan Bizans'a karşı itaatsizlik yapmış olmalı ki Bizans ordusu Maraş'a saldırmış olsun. Bu süreçte görülüyor ki; Bizans Trakya bölgesinde ihtiyaç duyduğu insan nüfusunu sanki kasıtlı bir şekilde Maraş'tan tedarik ediyordu. Özellikle V. Konstantin ve IV. Leon zamanlarında bu durum bariz bir şekilde kendini gösterdi. Bu süreçte kötü durumda bulunan ve nüfus bakımından seyrek bir halde olan Trakya yeniden canlandı ve kalabalık bir hal almaya başladı. Bölgenin ihtiyaç duyduğu tarım faaliyetleri Bilâd-ı Şam bölgesinden getirilen insanlar ile yapılmaya başlandı (Morrison-Laiou, 2020: 59). Bunlara daha sonra Ermeniler ve Süryaniler de eklenince Bizans'ın Trakya'daki boş kalan toprakları doldurma ve bu toprakları işleme politikası amacına ulaşmış oldu. V. Konstantin ile Halife Mansur arasında gerçekleşen savaşlar da genel olarak meydan savaşından ziyade Maraş ve Malatya gibi uç kentlerde, bu şehirlere çıkan güzergâhlarda ve geçitlerde meydana gelmekteydi (Clot, 2007: 128). Buraların kontrolü meselesi iki tarafı bu dönemde de sık sık karşı karşıya getirdi.

Karşılıklı Baskınlar ve Esir Değişimi

Halife Harun Reşid döneminde (775-785), Maraş Bizanslılardan alındıktan sonra Halife Harun Reşid bölgede Bizans saldırılarına karşı koyabilmek ve savunmayı güçlendirebilmek amacıyla Haruniye şehrini kurdurdu (Gökhan, 2009: 41). Konstantin'in oğlu IV. Leo tahta geçtiğinde, 776 yazında halifelğe karşı birlik göndererek kendi askerî şöhretini kazanmayı hedeflemişti. Bu birlikler Fırat Irmağı dolaylarındaki Samsat'ı yağmalamış ve buralardan yine esirler almışlardı. Fakat bu hareket Ankara'ya kadar ulaşan bir Müslüman akınının fitilini ateşledi.

778 yılı başlarında Halife amcası Abbas b. Muhammed yönetiminde güçlü bir ordu topladı ve Maraş'ı ele geçirdi. Ancak Maraş'ın kontrolü uzun süre Araplarda kalmadı (Clot, 2007: 128). Leo 778 baharında yeni bir Müslüman akını beklediği için bütün Thema kuvvetlerini Michael komutası altında Anadolu'nun doğusuna sevk etmişti. Michael Hristiyan esirleri tutsak ederek bir yandan da yağmalanmış olan Maraş'a ilerleyerek kendisine karşı gelmekte olan Araplardan oluşan orduyu yenilgiye uğrattı. Ayrıca ele geçirilen esirleri yine Trakya'ya götürdü. Yalnız bu defaki esirler arasında çoğunluk Süryanilerden oluşuyordu. Özellikle Süryanilerin hepsinin toplanıp Trakya'ya götürülmesi emri verilmişti (Clot, 2007: 128-129). Bir sonraki yıl yani 779 da Leo, Adata (Hades)'te bulunan Arapların elindeki kaleyi ele geçirip, yıkmış ve Halife Mehdi bu durumun üzerine karşı saldırı emri vermişti. Çatışma uzun sürmüş neticede Arap orduları erzaklarında tükenmesi üzerine Hades'ten elleri

S.Bilinir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

boş bir şekilde ayrılmak durumunda kalmışlardı (Tredgold, 1997: 369). 782 yılında Halife Mehdi'nin oğlu Harun İslâm ordularına komutanlık ederek İstanbul Boğazı'na kadar sefer düzenledi. Bu sırada Bizans tahtında IV. Leo'nun ölümünün ardından henüz çocuk yaşta olan VI. Konstantin geçmişti. Yönetim ise daha çok annesi İrene'de idi. Arapların bu saldırısında ağır kayıplar veren Bizans sulh yolunu tercih etmek durumunda kaldı. Böylelikle Kraliçe İrene ağır vergiler ödemek şartıyla 3 yıllık bir barış anlaşması imzaladı (Üçok, 1968: 89). Bu süreç Müslümanların rahat bir nefes aldığı bir süreç olduysa da ufakta olsa Maraş ve Hades şehrine Bizans askerleri tarafından yapılan saldırılar yine durmadı (Clot, 2007: 133).

798 yılı dolaylarında Müslümanlar adına Bizans ile esir değişimi görevini yürüten kişi Kâsım b. Reşid idi. Kâsım b. Reşid bu yıl Bizans ile yapılan görüşmeler neticesinde Trakya'ya götürülmek üzere alıkonulan Müslümanları geri alma, yani esir değişimi talebinde bulundu. Böylelikle sayıları 3700 civarında olan Müslüman aileler kurtarılmış oldu (İbnü'l Esir, X, 1991: 35; ed-Dûrî, 2020: 139). Abbâsî Devleti esir değişimi yaparak Bizans'ın özellikle Maraş bölgesinde uygulamış olduğu bu politikaya karşı gelmek istiyordu. Bu bağlamda Bizans ile yaşanan her ikili çatışmada ya da görüşmelerde bu konuyu gündeme getiriyordu. Örneğin, Anadolu'da Avâsım emiri olarak görev yapan ayrıca esir değişimlerinden de sorumlu olan Kâsım b. Reşid 802 yılında Kurra (Çorum) Kalesine kadar ilerledi ve bu kaleyi kuşatma altına aldı. Ancak kuşatmanın uzun sürmesi ve ordusunda açlık ve su sıkıntısı baş göstermesi üzerine kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. Kâsım b. Reşid bu kuşatmadan başarılı bir sonuç alamasa da Kurra kale komutanına esir serbestliği vermesi karşılığında kuşatmayı kaldıracaklarına dair haber gönderdi. Böylece yaklaşık 320 Müslümanın (İbnü'l Esir, VI, 1991: 60; ed-Dûrî, 2020: 140) başarılı geçmeyen kuşatmada dahi gündeme getirilerek serbest bırakılması sağlandı. Yine 805 yılında Harun Reşid'in Ankara'ya kadar ilerlemesi neticesinde zor durumda kalan İmparator Nikephoros, Harun Reşid ile anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu anlaşmada da pek çok Müslüman esirin serbest bırakılması şartı maddeler arasında yer aldı. Yine aynı tarz bir gelişmenin 808 yılında Padandus olarak adlandırılan bir yerde yapıldığına dair bilgiler mevcuttur (ed-Dûrî, 2020: 140-141). 841 yılında Abbasi Halifesi Mu'tasım zamanında Bizans orduları Sugur kentlerine saldırıda bulundu. Bu saldırılarda özellikle Hades, Maraş ve Malatya şehirlerinden yağma ve yıkım yaptıktan sonra pek çok esir ele geçirdi (Honigmann, 1970: 50). Ancak Halife Mu'tasım bu esirlerin Trakya'ya götürülmesine razı gelmedi ve Bizans'ın elinde bulunan Müslüman esirlerle, esir değişimi yapmak istedi. Bizans bu teklife sıcak baksa da esirlerin yanında çok yüksek miktarda fidye istedi. Halife bunu da kabul ederek Maraş'ta yaşayan Müslümanların serbest bırakılmalarını sağladı (Abu'l Farac, I, 1999: 229). Bu dönemde özellikle bahsi geçen bu sınır şehirlerinin sık sık el değiştirdiğini görmekteyiz. Çatışmalar ve savaşlar bu şehirlerin olduğu

bölgelerde yaşandığı için bu şehirler oldukça ağır hasarlar alıyordu. Honigmann bu süreç için iki tarafında büyük bir inat ve ısrarla hareket ettiğini ifade etmiştir (Honigmann, 1970: 39).

Maraş'ta Türklerin Hâkimiyeti

Halife Me'mun ile başlayıp Mu'tasım ile devam eden süreçte Abbasi ordusunda görev alan komutanların ve askerlerin ağırlıklı olarak Türklere oluştuğunu görmekteyiz. Bu komutanlar arasında Afşin, İtak et-Türkî, Vasif, Mengüçür, Ferganalı Ömer, Semerkanlı Haris ve Boğa gibi önemli ve yetenekli isimleri sayabiliriz. Sınır şehirlerinde mücadele eden bu komutanlardan en önemlilerinden biri de Tolun idi. Tolun Maraş'ta Bizans'a karşı mücadeleler verdi. Onun ölümünün ardından bu görev Abbasî Halifesi Mütevekkil tarafından Tolun'un oğlu Ahmed'e verildi. Mısır'da Tolunoğlu Devleti'ni kuracak olan Ahmed b. Tolun Bizans'a karşı kazandığı tecrübeleri ilk olarak Maraş'ta edinmişti. Bölgede yaklaşık olarak 7 yıl görev yaptı. Ahmed'in Maraş'taki başarıları Tarsus'ta görevlendirilmesini sağladı. Ahmed b. Tolun Tarsus'ta da büyük başarılar elde etti (Gökhan, 2009: 55-58). Böylelikle Maraş'tan Tarsus'a kadar uzanan Sugur bölgesinin kontrolünü tamamen eline almış oldu. Ayrıca yönetimi ve idaresi sayesinde özellikle Tarsus halkı tarafından çok sevildi. Tarsus şehrinin nüfusu bu dönemde bir milyona yakındı. Tabi Ahmed b. Tolun Mısır'da bağımsızlığını ilan edip kendi devletini kurduktan sonra Abbasî halifeliği ile arasında mücadeleler meydana geldi. Maraş, Ahmed b. Tolun hâkimiyeti altında son derece iyi bir şekilde korundu ne Bizans'ın ne de Abbasî Devleti'nin Maraş'ı almasına imkân verilmedi (Kaya, 2007: 876-877). Bu durum Ahmed b. Tolun'un hâkimiyet süresi boyunca sınırlı kaldı. Ahmed b. Tolun Kuzey Afrika'dan Fırat'a kadar uzanan bir hâkimiyet sahası kurmayı başarmıştı (Ebûlfez, 1997: 71-75). Kendisinden sonra Maraş ve Tarsus Türklerin elden çıktığı gibi önce Abbasi Devleti'ne ardından Bizans'ın eline geçecekti.

Tolunoğlu Hâkimiyetinden Sonra Maraş

Maraş, Ahmed b. Tolun'un hâkimiyetinden çıktıktan sonra Bizans karşısında çok fazla savunulamadı. İmparator I. Basil Döneminde (867-886) Bizans orduları Maraş'ı almak için saldırılarda bulunmaya devam ettiler. İmparator hazırladığı yaklaşık 100 bin kişilik ordusunu iki ya da üç sıra halinde ilerletiyordu. Ordunun baştan sona 8 km uzunluğunda olduğu söylenmektedir (Haldon, 1999: 165). Ordu Kayseri üzerinden bölgeye geldi. Boğa geçitlerinden geçtikten sonra Maraş Kalesine saldırı düzenledi. Bizans bu saldırıda şehri ele geçiremedi ancak Maraş'a bağlı tüm köy ve kasabalarda yağma ve katliam düzenledi, evlerin çoğunu ateşe verdi (Scylitzes, 2000: 80). Bu saldırıda ele geçiremedi de Maraş için tehlike çanlarının çalmaya başladığı aşikârdı.

S.Bilinir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

Müslüman dünyası Sugur şehirlerini elinde tutmak için gerekli takviye ve vali atamalarını yapmaktaydı ancak bu yeterli olmuyordu. IX. yüzyılda Araplar bölgede yer yer başarılı savaşlar yaptılar ama bu yüzyılın geneline bakıldığında ilerleme göstermiş olan taraf Bizans'tı (Honigmann, 1970: 62).

882-883 yılında Bizans ordusunun bu defa Malatya şehrine saldırdığını görmekteyiz. Bu saldırıya yardım Maraş halkı ve askerlerinden geldi. Yardım neticesinde daha fazla direnemeyen Bizans ordusu Malatya önlerinden çekilmek zorunda kaldı (Tredgold, 1997: 458). Aynı yıl Ahmed b. Tolun'un Anadolu sınırlarına kadar gelip Rum topraklarına saldırıda bulunduğunu görmekteyiz. Ahmed b. Tolun'un bu seferinde Bizans ordusuna ağır kayıplar verdirdiği ve yaklaşık olarak 17 bin Rum askerinin öldürüldüğünden ayrıca esirler ele geçirildiğinden bahsedilmektedir (İbn Kesir, XI, 1994: 88; İbn Esir, VII, 1991: 312). I. Basil Arabissos (Elbistan) ve Maraş yollarını Müslümanlara kaybettiği için çok farklı geçitleri, ordular için pekte elverişli olmayan yolları kullanmak zorunda kalmıştı. Basil'in güzergâh değiştirmesinin sebebi taktik değil tamamen mecburiyetten kaynaklanmaktaydı. Çünkü Torosların Doğusunu kullanarak geçilen yolların neredeyse hepsinde Elbistan ve Maraş kullanılmak zorundaydı (Ramsay, 1960: 306-308). Bu da mümkün görünmüyordu.

Maraş'ta Yaklaşık 50 Bin Müslümanın Esir Edilmesi

904-905 yılında Bizans ordusunun Maraş bölgesinde ağır kayıplara sebep olduğu bir saldırı (Hild and Hellenkemper, 1990: 54) düzenlemesi nedeniyle Maraş valisi ve komutanlarında değişikliğe gidildi ve bölgeye yeni komutan ve vali atamaları yapıldı (Scylitzes, 2000: 178). Hatta bu saldırıda Bizans'ın yaklaşık olarak 15 bin esir ele geçirip Trakya'ya götürdüğünden bahsedilmektedir (Honigmann, 1970: 82). Müslümanlar 903 yılında Selanik'e kadar ulaşan bir saldırı düzenlemişlerdi ve bu akınlarında pek çok esir ve ganimet ele geçirmişlerdi. Bu olaydan bir yıl sonra Bizans İmparatoru Leo muhtemelen Müslümanların ele geçirdiği çok sayıda esirden dolayı karşı saldırıya geçti. Bizans ordusunun başında Domestikos bulunmaktaydı. Ordu Maraş'a saldırmış ve Arapları yenilgiye uğratmıştı. Ayrıca Domestikos çok sayıda esir ele geçirdi. Bu defa esirleri Trakya'ya götüremediler çünkü Müslümanların elinde de çok sayıda Rum askerî esirdi. Bu durum Bizans ile Araplar arasındaki esir değişiminde Bizanslıların elini güçlendirmiş oldu (Tredgold, 1997: 467). Maraş valisi Ebu'l Aşar yerine Rüstem b. Berdeva Maraş'a vali olarak atandı. Yine bölgede 915-916 yılında gerçekleştirilen bir baskında Bizans karşısında ağır bir mağlubiyet alındı. Bu mağlubiyeti takiben Ermeni asıllı ordu komutanı Melih, Maraş şehrine saldırı düzenledi. Bu saldırıda Bizans'ın 600 esirle birlikte geri döndüğünden bahsedilmektedir. Bazı kaynaklar ise esir sayısının 50 bin civarında olduğunu ifade etmektedirler (Honigmann, 1970: 65; Gökhan, 2009: 60; Kaya, 2007:877; Tokuş, 2020: 71-

74). Bu rakam biraz abartılı gibi ancak neticede sayıları on binleri bulan bir esir ele geçirme durumu söz konusuydu. Bu esirlerin de yine büyük bir kısmının Trakya'ya yerleştirilmiş olması ise kuvvetle muhtemeldir (Tredgold, 1997: 474). Bizans'ın bu süreçte, Maraş bölgesinden tek seferde ele geçirdiği en yüksek sayı muhtemelen buydu. Takip eden yıllarda (917-918) Araplar, Bizans'ın Balkanlarda Bulgarlarla meşguliyetini fırsat görerek elden çıkan pek çok kaleyi geri aldılar (Honigmann, 1970: 65).

Seyfü'd-Devle'nin Maraş Hâkimiyeti Mücadelesi

Hamdanî lideri Seyfü'd-devle Halep hâkimiyetini ele geçirdikten ve durumunu sağlamlaştırdıktan sonra neredeyse her sene Anadolu içlerine Bizans hudutlarına sefer düzenledi. Seyfü'd-devle'nin hâkimiyeti boyunca neredeyse sefersiz, Bizans ile mücadelesiz bir yıl dahi geçmedi. Sürekli sevk ve idare işleriyle ilgilenir bunları düzenler ve seferlerin çoğunda ordunun başında kendi bulunurdu (K. Hitti, : 722). 948-949 yılında Bizans ordusu saldırılara geçtiği esnada Müslüman dünyasında savunma gücü daha çok Halep Hamdanî lideri Seyfü'd-devle'nin kontrolü ve yönlendirmesi altındaydı. Pek çok gaza seferi düzenledi ve çoğunda büyük başarılar elde ederek büyük miktarda ganimetlerle geri döndü. Ancak bahsi geçen bu yılda (948-949) Bizans ordusu Maraş'tan itibaren Tarsus'a kadar her yeri ele geçirdi (Abu'l Farac, I, 1999: 258). Bu yıl Bizans İmparatorluğunun başında VII. Konstantin bulunmaktaydı, doğuya gerçekleştirdiği bu seferde hâkimiyetinin altıncı yılındaydı (Vardan Vartabet, 1937: 163). Maraş'ı da ele geçirdikten sonra Fırat'ı geçip bölgede büyük bir yağma ve talan hareketinde bulundu. Pek çok esir ele geçirdi. Zaten bu dönem Bulgarların Balkanlardan sık sık Bizans'a karşı saldırıda buldukları bir dönemdi ve Balkanlarda Bizans için insan gücüne çok ihtiyaç vardı (Demirkent, VI., 1992: 236). Maraş'ı ele geçirdikten sonra burada adına sikke kestirdi. (Bkz. Ek.5.) Bu süreçte Seyfü'd-devle'nin Bizans topraklarına sık sık akınlar düzenlediği yıllardı ve Maraş gibi sınır kaleleri sürekli el değiştiriyordu. (Bizans ile Seyfü'd-devle arasındaki bölge mücadeleleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Tredgold, 1997: 489-496). Yine 952 yılında gerçekleştirilen bir seferde Maraş Bizans'tan geri alındı (Ostrogorsky, 2015: 263-265). Seyfü'd-devle Maraş'ı yeniden tahkim etti ve yaklaşık 2 milyon dirhem harcama yaptı (Guy Le Strange, 2015: 175-176). Seyfü'd-devle Maraş'ın surlarını onarır şehirde mescitler inşa ettirmeye başladığı haberi Nikephoros Phokas'a ulaşınca Bizans hızlı bir şekilde harekete geçme kararı aldı (İbnü'l Adîm, I, 1988: 237). 962 yılında ise İmparator düzenlediği seferde Maraş, Raban, Dülük'ün Bizans'ın eline geçtiğini görmekteyiz. Bizans bu seferinde Halep sınırlarına kadar dayandı (Ostrogorsky, 2015: 265; Çelik, 2018: 173). N. Phokas dönemi Bizans için Doğuda işlerin yolunda gittiği bir dönem oldu. İmparatorluk için Suriye yolunu yeniden açmıştı, ayrıca Kıbrıs'ı da Araplardan geri aldı (Demirkent, VI., 1992: 236). İmparator Maraş'a hâkim olduktan sonra burada kendi adına sikke

S.Bilinir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

kestirdi. (Bkz. Ek.4) II. Basil döneminde ise Mısır Fatımi Devleti komutanı Ceyş komutası altında toplanan Müslüman orduları Maraş bölgesinde Bizans'ı mağlubiyete uğrattılar ve pek çok ganimetle geri döndüler (Çelik, 2018: 278-280). Görüldüğü üzere Maraş Seyfü'd-devle döneminde de bölgede anahtar rol üstlenmekteydi (Shepard, 2008: 517).

Mukaddesî X. yüzyılın ikinci yarısında Maraş'ı Kınnesrin bölgesinin içine dâhil etmiş ve Kınnesrin bölgesinin şehirlerini sayarken Maraş'ı da bu şehirler arasında saymıştır. (Mukaddesî, 2015: 167). Bu bilgi X. yüzyılda İslâm sınırların Anadolu içlerinde nerelere kadar genişlediğinin görülmesi açısından önemli. Kuşkusuz bunda Seyfü'd-devle'nin her sene düzenlediği seferlerinde katkısı büyüktü. 992 yılında Maraş Bizans hâkimiyeti altında olmasına rağmen Türk asıllı Mencütegin komutası altındaki ordular Maraş'a 10 bin civarında büyükbaş hayvanın yanında büyük miktarda ganimetlerle döndüler (Tokuş, 2020: 187).

1030-1031 yıllarına gelindiğinde Bizans İmparatoru Romanos'un sınır hattında Müslümanlarla girdiği mücadelelerde ağır bir mağlubiyet aldığını görmekteyiz. Bu hezimet üzerine İstanbul'a dönme kararı alan İmparator önce toparlanmak için Maraş'a çekilmişti. Bu gelişme bu yıllarda Maraş'ın Bizans İmparatorluğu'nun elinde olduğunu doğrulamaktadır (Mateos, 2000: 52). Nüfus bakımından üstünlüğü de ele geçiren Bizans'ın bu tarihlerde artık bölgede Trakya'ya esir götürdüğüne dair bilgilere de rastlanılmamaktadır. VII. ve IX. yüzyıllar arasında iki taraf arasında sınır olarak kabul edilen bu uç bölgelerde bulunan şehirlerde nüfus ne kadar azsa X. yüzyıldan itibaren bu durum tam tersi bir hal almaya başladı. İki yüzyıldan fazla süren savaşların yanında sürekli nüfus iskân politikasının uygulanması hem Trakya'da hem de Güneydoğu Anadolu bölgesinde uç kentlerin olduğu şehirleri terk edilmiş, toprakları işlenmeyen ıssız şehirler haline getirdi. Bu tarihten sonra savaştan yorgun düşen bu yerlere yeni umutlar, toprağı işleyecek yeni insanlar getirilmesiyle bölgelerin kaderi olumlu yönde değişmeye başladı.

Sonuç

Maraş için VIII. ve X. yüzyılların neredeyse tamamı Bizans ile yapılan mücadelelerle geçti. Maraş'ın elden çıkmasını kesinlikle kabullenemeyen Bizans İmparatorluğunda başa geçen her imparator kendini ispatlayabilmek için ilk olarak doğuya sefer düzenleme kararı alıyordu. Maraş bölgesi Suriye'nin (Bilâd-ı Şam) kontrolü için çok önemliydi. Maraş bölgesindeki askerî yolların, güzergâhların, geçitlerin elden çıkmasına karşın Suriye bölgesine gitmek, Bizans ordusu için intihar niteliği taşıyordu. Maraş'ın stratejik önemi uğrunda yapılan savaşların sayısını da arttırmıştı. Bizans bu yüzyıllar arasında Maraş bölgesinde uygulamış olduğu nüfus iskân politikası ile deyim yerindeyse bir

taşla iki kuş vuruyordu. Bu şekilde hem Trakya'da ihtiyaç duyduğu nüfusu tedarik ediyor hem de Maraş'ta kendisine karşı oluşabilecek Müslüman nüfusu azaltmaya çalışıyordu. Bu politikasını uygulama konusunda bazı dönemlerde başarılı olsa da Müslümanlar birbirleriyle mücadele etmeyi bırakıp Bizans'a karşı birlikte hareket ettikleri zaman, işe yaramıyordu.

Dikkate değer bir diğer hususta Türklerin Maraş hâkimiyeti süresince bölgede yaşayan halkın daha rahat ve güvende bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Özellikle Türk komutan Ahmed b. Tolun'un yönetimi altında Maraş, Bizans istilalarından bir süreliğine de olsa kurtulmuştu. Üstelik devletin merkezi Kahire'de olmasına rağmen. Ancak Türk hâkimiyeti son bulduktan hemen sonra Maraş Abbâsî hâkimiyeti altına geçse de Abbâsî Devleti Maraş'ı elinde tutmayı başaramadı ve Bizans yeniden Maraş'ı kontrolü altına aldı. Ortaçağ'da Maraş denildiği zaman aslında akla ilk gelen özelliği, önemli yol güzergâhları ve geçitlerin üzerinde bulunmasıydı. Stratejik açıdan bu kadar önemli bir bölge üzerinde yapılan silahlı mücadelelerin yanında nüfus çoğunluğunu elde tutabilme mücadelesi de çok önemliydi. Bu bağlamda Bizans'ın sayıları elli bini bulan Müslüman ve yerli Maraş halkını Trakya'ya götürüp yerleştirmesi çok önemli bir hadise olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte Müslümanların Bizans'ın bu politikasına karşı uyguladıkları esir değişimi şartı ise gerçekten çok önemliydi. Abbâsî Devleti halifeleri kazandıkları her savaş ve başarılı geçen her kuşatmanın ardından anlaşma maddelerine mutlaka esir değişimi maddesini ekliyorlardı. Bu gelişme, bu konuya verdikleri önemi göstermesi açısından önemlidir. Bizans'ın uyguladığı bu politikaya karşı ellerinden geldiğince karşı bir politika uygulamaya çalışıyorlardı.

Genel olarak bakıldığında Ortaçağ'da nüfus, altın ve topraktan bile daha değerliydi. Bu durum neredeyse her bölge ve her coğrafya için aynıydı. Ancak Maraş özelinde çok daha ön plana çıkmıştı. Çünkü Bizans'ın bu şehre kasıtlı uyguladığı bir politikaydı. Gerek Araplar gerekse Türkler bu süreçte ellerinden geldiğince bu tehlikeli uygulamanın karşısında durabilmiş çoğu zaman da başarılı olmuşlardı. Burada esas kilit nokta Müslümanların birbirleriyle olan mücadelelerini bırakıp Bizans'a karşı birlikte hareket etmiş olmalarıydı. Birlikte hareket ettikleri her dönemde başarılı olurken ayrışmaların yaşandığı dönemlerde de çok büyük kayıplar yaşamışlardır. Bu kayıpların bazılarının telafisi yüzyılları bulmuştur.

KAYNAKÇA

Abu'l Farac (1999). *Abu'l Farac tarihi*, C. I, (Çev: Ö. R. Doğrul), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

S.Bilindir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

- Alkım, U. B. (1959). Güney-Batı Antitoros bölgesinde eski bir yol şebekesi, *Bellekten*, C. XXIII, (89), 59-73.
- Belâzurî (2013). *Fütuhu'l Bûldân*, (Trc: M. Fayda), Siyer Yayınevi.
- Clot Andre (2007). *Harun Reşid ve Abbasiler dönemi*, (Çev: N. Demirtaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çelik Aydın (2018). *Fâtımîler devlet tarihi (909-1171)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demirkent Işın (1992). Bizans, *DİA*, C.VI., 230-244.
- Ebu'l Fidâ (1997). *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, C.I, (Neşr: Mahmud Deyyub), Dâru'l Kutubu'l-İlmiye.
- Ebu'l Fidâ (2017). *Takvimu'l Bûldan*, (Çev: R. Şeşen), Yeditepe Yayınları.
- Ed-Dûrî Abdülaziz (2020). *Abbâsîler tarihi, siyasî, idarî, sosyal ve ekonomik açıdan*, Trc. Kâsım Koç, Beka Yayınları.
- Elçibey Ebûlfez (1997). *Tolunoğulları devleti (868-905)*, Ötüken Yayınevi.
- Gökhan İlyas (2009). Arapların Fethinden Selçuklular Zamanına Kadar Maraş, *Bellekten*, C. LXXIII, Sayı: 266, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 35-77.
- Guy Le Strange (2015). *Doğu Hilafetinin Memleketleri, (Mezopotamya, İran ve Orta Asya) İslam Fetihlerinden Timur Zamanına Kadar*, (Çev: A. Eskikurt), Yeditepe Yayınları.
- Gündüz Tufan (2001). Kahramanmaraş, *DİA*, C. XXIV, 192-196.
- Halaçoğlu Yusuf (1995). "Fersah", *DİA*, C. XII, 412.
- Haldon John (2005). *The Polgrave atlas of Byzantine history*, Polgrave Macmillan.
- Haldon John (1999). *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, UCL Press.
- Hild Friedrich and Hellenkemper Hansgerd (1990). *Kilikien und Isaurien*, ÖAW.
- Honigmann Ernst (1970). *Bizans Devleti'nin doğu sınırı*, (Trc: F. Işıltan), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- İbn Havkal (2017). *Surat el-Arz*, (Trc: R. Şeşen), 2. Baskı, Yeditepe Yayınları.
- İbn Kesîr (1994). *El Bidâye ve'n nihâye*, C. IX, XI, (Çev: M. Keskin), Çağrı Yayınları.
- İbn Rusteh (2013). *Kitâbu'l-A'lâkin-Nefise, Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler*, 2. Baskı, (Çev: Y. Z. Yörükhan), Ötüken Yayınevi.
- İbnü'l Adîm (1988). *Bugyetü't-taleb fi târihi Haleb*, C. I, Dârü'l-Fıkr, Neşr. Suhayl Zakkar.
- İbnü'l Esîr (1991). *El Kâmil fi't-tarih*, (Çev: A. Ağırakça), C.VII, Bahar Yayınları.
- İstahri (2019). *Mesâlikü'l-memâlik*, (Çev: M. Ağarı), Ayışığı Kitapları Yayınları.
- K. Hitti Philip (1989). *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, C. I, (Çev: S. Tuğ), Boğaziçi Yayınları.
- Kaya Selim (2007). "Haçlı İstilası Öncesi Ortaçağ'da Maraş Şehri", *Belleten*, C. 71, Sayı:262, TTK, 857-890.
- Koyuncu Mevlüt (2014). "Müslüman Arapların İslam'ın İlk Fetihleri Döneminde İrminiyye ile Olan Münasebetleri", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Ortaçağ, C. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kudâme İbn Cafer (2018). *Kitabû'l Harac*, (Çev: R. Şeşen), Yeditepe Yayınları.
- Morrisson Cecile-Laiou Angeliki E. (2020). *The Byzantine Economy*, (Çev: B. Bayram), Runik Kitabevi.
- Mukaddesî (2015). *Ahsenü't-Takâsîm*, (Çev: A. Batur), Selenge Yayınları.
- Ostrogorsky Georg (2015). *Bizans devleti tarihi*, (Çev: F. Işıltan), 8. Baskı, TTK.
- Rosser H. John (2012). *Historical dictionary of Byzantium*, Scacecrow Press.
- Scylitzes John (2000). *A Synopsis of Histories (811-1057)*, Translation by John Wortley, The Centre for Hellenic Civilization, Manitoba.
- Shepard Jonathan (2008). *The Cambridge History of Byzantine Empire*, Cambridge University Press.

S.Bilindir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

- Tokuş Ömer (2020). *Başlangıçtan Mirdasilerin Sonuna Kadar Bilâdü's-Şam'da Müslüman Bizans-Münasebetleri*, Araştırma Yayınları.
- Tredgold Warren (1997). *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford Universty Press.
- Urfalı Mateos (2000). *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (Çev: H. D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üçok Bahriye (1968). *İslam Tarihi; Emeviler-Abbasiler*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ünal Oğuz (1980). *Türkiye tarihine giriş, Horosan'dan Anadolu'ya*, Töre Devlet Yayınları.
- Vardan Vartabet (1937). *Türk Fütuhâtı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Milli Mecmua Basımevi.
- Vasiliev A. A. (1943). *Bizans imparatorluğu tarihi*, C.I, (Çev: A. M. Mansel), Maarif Matbaası.
- W. M. Ramsay (1960). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası*, (Çev: M. Pektaş), Milli Eğitim Basım Evi.
- Yâkût el-Hamevî (1977). *Mu'cemü'l-Bûldân*, C.V, Daru's-Sadr.
- Yınanç Mükrimin Halil, (1969). *Milli tarihimizin adı*, Hareket Yayınları.
- Yiğit İsmail (2008). "Ribât", *DİA*, C. XXXV, 76-79.
- Yörükhan Yusuf Ziya (2013). *Ortaçağ Müslüman coğrafyacılarından seçmeler*, 2. Baskı, Ötüken Yayınevi.
- Yusuf D. Muhsin (1985). *Economic Survey of Syria During the Tenth and Elevent Centruies*, Klaus Schvarz Verlag.
- Zeydan Corci (2012). *İslam uygarlıkları tarihi*, C. I, (Çev: N. Gök), İletişim Yayıncılık.

EKLER

Ek 1.

a) Yolun Güneyden görünümü. Amanos Dağlarının sahil yolunu kapatması.

b) Yolun Kuzeyden, Anadolu içlerinden görünümü.

(İstanbul'dan Suriye'ye doğru Anadolu içlerinden gidilen, Bizans ordularının kullandığı yol güzergâhı, güneyde Toros Dağları ile kesildiği için orduların geçebileceği elverişli yol Malatya ile Maraş arasından sağlanmaktaydı.)

S.Bilinir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

Ek 2.

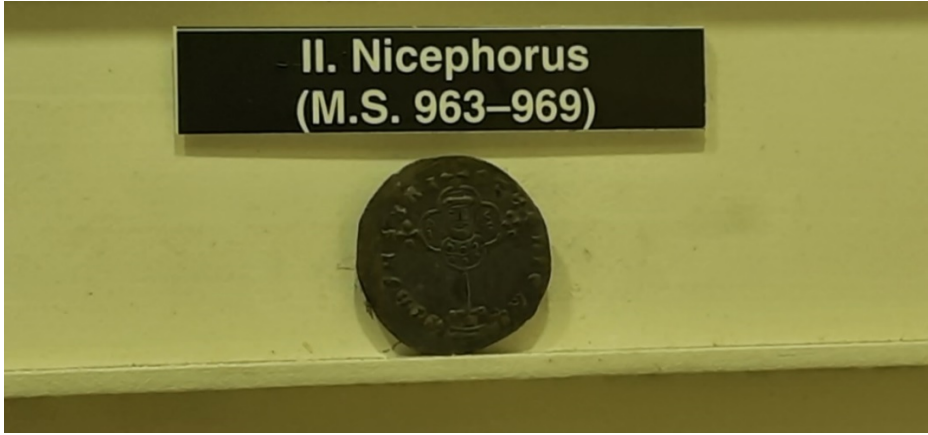
İslâmi Dönem Ribatlar. (Yiğit, 2008, XXXV: 76-79).

Ek 3.

Bizans paralarında genel itibariyle parayı bastıran İmparatorun figürü bulunmaktadır. Bu paranın hangi imparatora ait olduğu hakkında kesin bir bilgi bulunamamaktadır. Kaynak; Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi. Sedat Bilinir'in fotoğraf arşivi.

Ek 4.

Bu paranın ön yüzünde İmparator N.Phokas'ın taçlı büstü yer almaktadır. Ortalama ağırlık 2.8 gr, boyutu 22 mm civarındadır. Kaynak; Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi. Sedat Bilinir'in fotoğraf arşivi.

S.Bilindir VIII-X. Yüzyıllar Arası Maraş'ın (Germanicia) İslâm Dünyası...

Ek 5.

VII. Konstantin'in bastırđıđı paralarda kendi figürüne yer vermiş olsa da bu sikkelerde büyük bir haç figürü kullanmayı tercih etmiştir. Ağırlığı 2.34 gr, boyutu ise 24mm. Kaynak; Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi. Sedat Bilindir'in fotoğraf arşivi.

Ek 6.

U. Bahadır Alkım

(Harita / Map 2)

Belleim C. XXIII

(Alkım, 1959: 78).

Kemalizm'in İnşasında Bir "İdeolojik Devlet Aygıtı" Olarak Ordu¹**Levent BÖRKLÜOĞLU**

Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
leventborkluoglu@osmaniye.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6607-3999>

Öz

Söz konusu makale çalışması, Althusser'in devlet aygıtlarına yönelik ortaya koymuş olduğu kategorizasyonu ordu-siyaset ilişkisi perspektifinden ele alarak Türkiye örneğine uyarlandığında ortaya çıkan sonuçları tartışmayı hedeflemiştir. Modernleşme projesinin ağırlıklı olarak askeri elitler aracılığıyla gerçekleştirildiği söylenebilecek olan Türkiye'nin siyasal yaşamında ordunun yalnızca bir baskı aygıtı değil aynı zamanda ideolojik bir aygıt işlevi de gördüğü iddiasından yola çıkılarak, bilhassa Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş felsefesinin fikri bir karşılığı olarak kabul edilebilecek Kemalizm ideolojisinin sahip olduğu temel prensip ve yaklaşımların topluma yayılmasında ordunun üstlendiği fonksiyonlar ortaya konularak, silahlı kuvvetlerin niçin salt bir baskı aygıtı olarak değerlendirilemeyeceği sorusuna yanıt aranmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Devletin İdeolojik Aygıtları, Devletin Baskı Aygıtları, Egemen İdeoloji, Ordu, Kemalizm.

The Army As An "Ideological State Apparatus" in the Construction of Kemalism**Abstract**

The said paper study aims to address the categorization made by Althusser regarding the state apparatus from the perspective of military- politics and to discuss the consequences when adapted to Turkey. By looking at the claim that throughout Turkish political history in which modernism project was principally realized by the elite military units, military forces have functioned not only as a repressive apparatus but also an ideological apparatus, the functions undertaken by the military to spread the main principles and approaches of Kemalist

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 10.02.2020 / 01.06.2021

Künye Bilgisi: Börklüoğlu, L. (2021). Kemalizm'in inşasında bir "ideolojik devlet aygıtı" olarak ordu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1057-1079. DOI: 10.33437/ksusbd.686685.

ideology, which might be accepted as the intellectual equivalent of the foundation philosophy of Turkish Republic, will be revealed and the question why armed forces cannot be evaluated solely as repressive apparatus will be tried to be answered.

Keywords: Ideological State Apparatus, Repressive State Apparatus, Dominant Ideology, Military, Kemalism.

GİRİŞ

Türkiye'nin siyasi yaşamında asker ile siyasi otorite arasındaki ilişkiyi, modern bir kurum olarak ordunun işleyiş tarzının Althusser'in ideoloji kuramı perspektifinden çözümlemeyi amaçlayan bu çalışma, resmi egemen ideolojinin prensipleri doğrultusunda Althusser'in ideolojik aygıtlar/baskı aygıtları sınıflandırmasını dikkate alarak ordunun söz konusu ayırımı nereye oturtulması gerektiğine de yanıt bulmaya çalışacaktır. Çalışmanın temel iddiası Türkiye gibi modernleşme projesini büyük ölçüde askeri elitler aracılığıyla gerçekleştiren ülkelerde ordunun salt bir baskı aygıtı olarak tanımlanamayacağı şeklindedir.

Yapısalcı-Marksist ekolün en önemli temsilcisi olarak kabul edilebilecek Fransız düşünür Louis Althusser, ideoloji kuramını devlet mekanizması üzerinden açıklarken devletin başvurduğu aygıtları "devletin ideolojik aygıtları" ve "devletin baskı aygıtları" şeklinde kendisine özgü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Söz konusu ayırma göre ideolojik aygıtlar, devletin, üzerine tesis edilmiş olduğu egemen ideolojiyi toplumun tüm kesimlerine yaymak ve benimsetmek işlevini üstlenirken; baskı aygıtları devletin işleyiş tarzına yön veren bu ideolojinin karşılaşılabileceği direniş ve tehditlere karşı caydırıcı veya ilgili tehlikeleri ortadan kaldıracı nitelikler barındıran kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır. Althusser bu doğrultuda okul, ibadethane, iletişim araçları, politik, kültürel ve sendikal örgütlenmeleri ideolojik aygıtlar çerçevesinde değerlendirirken; hükümet, ordu, polis, mahkemeler ve hapishaneler gibi kurumları da baskı aygıtı olarak tanımlamıştır.

Türk siyasi yaşamına bakıldığında özellikle tek parti iktidarı döneminde ordu, devletin diğer ideolojik aygıtlarının yetersiz kaldığı yerlerde devreye girerek hâkim ideolojinin yurt sathına yayılıp, topluma benimsetilmesi amacıyla bir ideolojik aygıt vazifesi üstlenmiştir. Çok partili yaşama geçiş sonrası iktidarın el değiştirmesiyle, statü ve konumunda ciddi ölçüde gerileme olan ordunun eski pozisyonunu tekrar elde etmek amacıyla baskı aygıtına evirildiğini ve hükümet darbesiyle ayrıcalıklı konumuna yeniden kavuştuğunu söylemek mümkündür.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın başlangıcında teorik anlamda temeli oluşturacak olan Louis Althusser'in ideoloji yaklaşımı konu edinilerek, kendisine özgü bir ayırım olan devletin ideolojik ve baskı aygıtlarının ne olduğu, hangi kurumları kapsadığı ve bunları birbirlerinden ayıran farkların nitelikleri ortaya koyulacak, devamında Cumhuriyet'in ilânı sonrasında Türkiye'de devletin egemen kıldığı ideoloji olan Kemalizm'e yaklaşım biçimleri ayrıntılı bir şekilde açıklandıktan sonra söz konusu ideolojinin üzerine inşa edilmiş olduğu temel ilke ve prensiplere değinilecektir.

Bununla birlikte -yine Althusser'in sınıflandırmasından yola çıkılarak-Türkiye'de ordunun neden sadece bir baskı aygıtı olarak değerlendirilemeyeceği ortaya konularak, söz konusu kurumun aynı zamanda bir ideolojik aygıt vazifesi gördüğü örneklerle açıklanma yoluna gidilecektir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'nin modernleşme tarihi üzerinde durularak, askeri kurumlarda gerçekleştirilen modernleşme hareketleri irdelenecek, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş aşamasında ordunun beraberinde taşıdığı gelenekler açıklanacaktır.

Çalışmanın hazırlanmasında yöntem olarak başta teorik arka plânın şekillenmesini sağlayan Louis Althusser'in eserleri olmak üzere, erken Cumhuriyet dönemini ve döneme ruhunu veren Kemalizm ideolojisini mercek altına alan kapsamlı ve seçkin bir literatür taramasına başvurulmuş, -sübjektif yargılar içerebileceği gerçeği atlanmayarak- söz konusu dönemde yaşayan önemli askerî ve politik figürlerin eserlerinden de yararlanma yoluna gidilmiştir.

ALTHUSSER'İN İDEOLOJİ KAVRAMSALLAŞTIRMASI: BİR SİYASİ YAPI OLARAK DEVLETİN İDEOLOJİK VE BASKI AYGITLARI

1918-1990 yılları arasında yaşamış olan Fransız düşünür Louis Althusser, düşüncelerinin kıvam bulmasında önemli rol oynayan Karl Marx'tan (1818-1883) farklı olarak ideolojinin gerçekliği bulanıklaştırdığını düşünmez. İdeolojinin kendisinin yeni bir gerçeklik olduğunu kabul eder. Bina ettiği kuramın temelinde ekonomik ve üretici güçleri, üzerine politik ve hukuki kurumları, en tepeye de ideolojik üst yapıyı yerleştirmiştir. Üretici güçler ve politik kurumlar doğrudan ideolojiye ait parçalar olmakla beraber ideoloji bu ikisinde görece olarak daha bağımsız bir konumda yer alır. Toplumsal bütünlüğü alt yapı-üst yapı özelinde değil de ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerin birbiri karşısındaki görece özerkliği ve ideolojik düzeyin toplumsal sistemi yeniden üretmesi üzerinden kuramsallaştırır. İdeolojik ve politik düzeylerin ekonomik düzeylerin karşısında özerk bir konuma yerleşmesi Althusser'in değerlendirmelerinde ekonomik indirgemecilikten uzak durduğunu gösterir (Freedon, 2011: 40). Ona göre İdeoloji, bireyin içinde yaşadığı tüm atmosferi

belirleyen, hayatını idame ettirebilmesi için elzem olan tüm gereklilikleri içinde barındıran ancak bireyin tüm bunlardan habersiz olduğu bir yaşam alanının sınırlarını çizer (Althusser, 2003: 47-48).

İdeolojinin insanların kendi dünyalarıyla yaşadıkları ilişkileri içerdiğini savunan Althusser, bu ilişkilerin gerçek olduğu kadar hayali niteliklere sahip olabileceğini de ifade eder. İdeolojide gerçek ilişki ile hayali ilişki iç içedir. Bu doğrultuda bir gerçekliği tarif etmekten çok, başına hangi sıfatı alırsa alsın bir iradeyi, bir umudu veya bir nostaljiyi dile getirir. İdeoloji bu ilişkiler demeti içerisinde insanların kendi varlık koşulları ile olan bağımlı güçlendirir veya değiştirme yoluna gider. Bir ideolojiden saf bir eylem aracı gibi faydalanan bireyler yararlandıkları ideolojinin efendisi olduklarına inandıkları andan itibaren aslında o ideolojinin egemenliğine girmiş, bir başka deyişle o ideoloji tarafından ele geçirilmiş olurlar (Althusser, 2015: 286-287). Althusser bu noktada sınıflı ve sınıfsız toplumlarda ideolojinin farklı bir karaktere büründüğünü ortaya koyar. İdeolojinin içeriğiyle özdeşleştirdiği gerçek ilişki-hayali ilişki ayrımını tarihsel misaller vererek açıklama yoluna gider.

Sınıflı toplumlarda egemen ideoloji tabii olarak egemen sınıfın ideolojisidir. Örneğin burjuvazi sınıfı 18.yy boyunca eşitlik, özgürlük ve akıl gibi unsurların temelini oluşturduğu hümanist bir ideoloji geliştirdiğinde kendi tahakkümü altına almak istediği insanları bu değerlere inandırarak taleplerine evrensel bir görünüm kazandırır. Dolayısıyla burjuvazi kendi ideolojisi içinde yaşadığı şey aslında kendi varlık koşulları ile kurduğu bir hayali ilişkiden ibarettir (Althusser, 2015: 287). Bu çerçevede ideoloji her ne kadar egemen sınıfın ideolojisi olmak gibi bir kimlikle ortaya çıksa da pratikte hem sömürülen sınıfları hem de ona sahip olduğunu düşünen egemen sınıfın kendisini kontrolü altına aldığını söyleyebilmek mümkündür.

Althusser, toplumların ortaya çıkış tarihinde ne kadar eskiye gidilirse gidilsin ideoloji içinde hayatlarını devam ettirdiklerini savunur. Hatta bu çerçevede ideolojiyi "ideolojik sosyal ilişkiler" olarak tanımlar. İşbölümü, emeğin örgütlenişi, sosyal yaşam gibi ölçüler bu ilişkileri bağlar. Önemli olan "sosyal eylem yeteneğine sahip olan" fikirlerdir. İdeolojinin başlangıç noktası da burasıdır. İnsana dair bir sosyal eylemden bahsedebilmek için de dil ve düşünce mutlaka olması gereken unsurlardır. Sözcükler aracılığıyla temsil edilen fikirlerden meydana gelen ve onun ideolojisi oluşturan bir sistem olmaksızın hiçbir insan pratiğinin sürekliliği sağlanamaz. Toplumsal bütünlükler veya mücadeleler ideolojinin egemenliği altında ortaya çıkar ve ideolojiler tarafından yapılandırılır. Bu bağlamda ister egemen olsun isterse egemenlik altında olsun sınıflı toplumlarda ideolojiler mutlaka bir sınıfın damgasını taşır. Ancak burada Althusser egemen ideolojiler/egemen olunan ideolojiler ayrımından ziyade ideoloji içinde egemen olan/egemen olunan "eğilimler" sınıflandırmasını yapar.

Buna göre tabi olan sınıfın ideolojisi de egemen sınıfın ideolojisinden izler taşır. Her iki ideolojinin de bazı unsurları birbirleriyle iç içe geçmiştir (Althusser, 2016: 158-159).

Althusser, toplumsal yapının sürekliliğinin tesis edilebilmesi için birden fazla yapısal unsurun rol oynadığını ifade eder. Her şeyden önce ekonomik yapının yeniden üretilmesi gerekmektedir. Zira toplum üretim ilişkilerine dayalı olarak kendisini var edebilen bir yapıdır. Toplumun yapısı ancak o toplumda egemen olan hâkim üretim tarzıyla anlaşılabilir. Hâkim üretim tarzının yeniden üretilmesi için de devlet ekonomik unsurların yanı sıra politik ve ideolojik araçları da kullanır (Althusser, 2005: 41-55). Althusser, "sert çekirdek" olarak betimlediği devletin yapısının iki tip aygıttan oluştuğunu ortaya koyar. Bunlardan ilki iç ve dış müdahalelerde bulunma özelliği olan silahlı güçler (ordu, polis, jandarma vb.), mahkemeler, hapishaneler, devlet başkanı, hükümet, valiler ve bütün büyük idarelerden oluşan baskı aygıtı (Althusser, 2009: 146), ikincisi ise okul, ibadethane, aile, sendikalar, medya/haberleşme araçları ve kültürel unsurların (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) oluşturduğu ideolojik aygıt şeklinde önümüze çıkar (Althusser, 2015a: 50-51).

Althusser, klâsik Marksist anlayışın yapmış olduğu devlet iktidarı/devlet aygıtı ayrımına katılmakla birlikte bu anlayışın devlet aygıtını yalnızca baskı unsuru ile nitelmesini ise eksik bulmuştur. Bunun yanına "ideolojik" sıfatını da ekler ve böyle bir ayrımın da zaruri olduğunu savunur (Althusser, 2015a: 48-50). Egemen ideolojinin üstlendiği işlev de aslında bir bakıma bunu tamamlar. Zira, devlet iktidarını elinde bulunduran sınıfın temsil ettiği ideoloji, devletin baskı aygıtlarıyla ideolojik aygıtlarının birbirleriyle uyum içerisinde çalışmasını sağlar (Althusser, 2015a: 57).

Althusser'in baskı aygıtlarını tanımlarken kullandığı "baskı" sözcüğü en uç durumlarda bu aygıtların şiddete başvurarak işlerlik kazandığını ifade eder. Ancak ister baskı aygıtı isterse ideolojik aygıt olsun devletin tüm aygıtları hem şiddet hem de ideoloji kullanarak işlev görür. İkisi arasında önemli ayrım ise şiddet ve ideolojinin kullanımındaki sıralamadır. Devletin baskı aygıtları, işlerlik kazanmak için önce şiddete daha sonra ideolojiye başvururken; devletin ideolojik aygıtları işleyişini sürdürmek için önce ideolojiye daha sonra -hafif ve sembolik olsa bile- şiddete başvururlar. Devletin baskı aygıtları, devlet iktidarını elinde bulunduran egemen sınıfların siyasetteki temsilcilerinin uyguladığı politika içerisinde kendisine yer bulur. Bu birlik altında farklı unsurları merkezileşen örgütlenmiş bir bütündür. Söz konusu örgütlenmenin tamamen kendilerine ait olması aynı zamanda birliklerinin teminatıdır. Bu aygıtlar esas olarak son aşamada sömürü ilişkileri olarak nitelendirilebilecek üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin siyasal koşullarını -fiziksel ya da değil- zora başvurarak düzenlemeyi görev edinir. Yalnızca bununla da yetinmeyip her türlü baskı yoluyla ideolojik

aygıtların işleyişinin de politik ortamını hazırlar. Bir başka deyişle üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde başat rol oynayan baskı aygıtları gelebilecek her türlü tehdide karşı da ideolojik aygıtları koruma altına alır (Althusser, 2015a: 52-57).

Althusser'e göre ordu, polis, jandarma, yargıçlar vb. baskı aygıtlarının her biri ayrı ayrı dışa kapalı, gizliliği esas alan yapılardır. Her kurum, öteki kurumlarla her tür çatışmadan kaçınmak için kendilerine ayrılmış alanlarda "kurum ruhu" şeklinde nitelenebilecek bir ideoloji çerçevesinde çalışma eğilimindedir. Devlet de bu kendi içlerine kapanmış özel kurumlardan meydana gelen çok "özel" bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Devleti bu derece özel kılan şey kamu kuvveti kullanarak işleyişini sağlamasıdır. Devletin müdahale zamanı gelinceye kadar eğitim verdirerek beklettiği, göğüs göğse çarpışmaya hazır, disiplinli, olabildiğince az kullansalar da silahlı yüz binlerce adamın bakımını üstlenmesi; onu silahlı milis gücü oluşturabilecek diğer tüm mekanizmalardan ciddi ölçüde ayırmaktadır (Althusser, 2009: 147-148).

Devletin içinde işleyen her şey, bu silahlı fiziksel kamu kuvvetinin varoluşuna ve egemenlik alanı içerisindeki her tarafa yayılmasına sırtını yaslar. Bu kuvvetin tamamen görünmemesi, iş başında olmaması ve genellikle ara sıra işe karışması ise tamamen varoluş ve eylem biçimini ifade etmektedir. Devlet yetkililerini yöneten hiyerarşik işleyişin niteliği ve devletin çekirdeğinde yer alıp devletin tüm etkinliklerini kontrol altında tutan silahlı fiziksel kamu gücünün varlığı devletin özel bir işleyişe sahip olduğunun göstergesidir (Althusser, 2009: 149-150).

Devletin ideolojik aygıtları ideolojii önceleyerek işleyen kurumlardır. Egemen sınıfın ideolojisi olan egemen ideoloji altında birlik hâlinde hareket ederler. Dolayısıyla ideolojik aygıtlar, egemen ideolojinin kendisi olurlar. Hiçbir sınıf da devletin ideolojik aygıtları içinde veya üzerinde kendi hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını kalıcı olarak elinde tutamaz (Althusser, 2015a: 53).

Devletin ideolojik aygıtları, çeşitliliklerine ve çelişkilerine rağmen baskın ideolojinin altında birleşmiş durumdadır. Bu ideoloji birbirine karşı ideolojilere bile nüfuz ederek her öznenin ortak bir merkeze çağırılmasını sağlar. Althusser'in "öznesiz bir süreç" olarak tanımladığı tarih anlayışı ve ideoloji kuramı, devletin ideolojik ya da baskı aygıtları ve mevcut üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi ile aynı zeminde buluşur (Resch, 2014: 229). Dolayısıyla sadece hukuki bir takım üstyapı unsurlarına değinilerek devletin ideolojik aygıtlarının işlevi ortaya konulmadan ideolojik sürecin çelişkileri sağlıklı olarak saptanamaz (Althusser, 2004: 87). İnsanlar yaratıcılarının kendilerinin olmadığı bir sürece katılmak için bir araya getirilirler ve ideolojinin işlevi onlarda tarihin kendileri için yapıldığı algısını yaratmaktır (Callincos, 1976: 70).

Althusser'e göre ideolojide maddi bir varoluş söz konusudur. İdeolojinin bir aygıtta ve bu aygıtın pratiklerinde sürekli olarak varolur. Her bir aygıt bir ideolojinin gerçekleşmesinin ispatıdır aynı zamanda. Birbirlerinden farklı yerlerde rastlamış olduğumuz dinsel, hukuki, politik vb. nitelikteki ideolojilerin birliği tüm bu ideolojilerin egemen ideolojinin hakimiyetine girmesiyle sağlanmaktadır (Althusser, 2015a: 72-73). Bunun yanında devlet kavramı ortaya konulmadan, sınıflı bir toplumun başlıca ideolojik aygıtları "ideolojik devlet aygıtları" olarak tanımlanmadan o toplumda ideoloji mekanizmasının işleyişini, hayata geçtiği kurumları ve somutlaştığını anlamanın olanaksızdır. bir egemen sınıf devlet iktidarını ele geçirdiği zaman, eski devlet aygıtının içinde işleyişini sürdüren ideolojik aygıtları hazır olarak karşısında bulur. Bu aygıtlar da yerel ve bölgesel ideolojileri egemen sınıfın ideolojisinin birliğinde birleştirme amacının doğal sonucudur (Althusser, 2016: 164-165).

KEMALİZM'İN EGEMEN İDEOLOJİ FORMUNDA ORTAYA ÇIKIŞI

Millî mücadelenin başarıyla sonuçlandırılması ve Osmanlı Devleti'nin fiilen sona erişti sonrasında yeni rejimin niteliğinin ne olacağı ve hangi ilkeler üzerine bina edileceği mücadeleyi yürüten öncü kadronun temel tartışma alanlarından başlıcası olduğu söylenebilir.

Cumhuriyetin ilânı sonrasında yönetici kadro tarafından hayata geçirilen toplumsal, politik, kültürel bazlı köklü değişimler ve bu değişimlere rehberlik edecek prensipler "Kemalizm" kavramının çatısını teşkil ettiği bir çerçeve etrafında toplanmıştır. Bu çerçevenin içermiş olduğu tüm unsurların yalnızca yeni devletin başkenti Ankara ve tarihsel mirasın devralındığı Osmanlı'ya uzun bir süre payitahtlık eden İstanbul ölçeğinde sınırlı kalması değil, aynı zamanda Anadolu'nun en ücra köşelerinde yaşayan insanlara kadar ulaştırılması kurucu iradenin öncelikli hedefi olarak kabul görmüştür.

Zira henüz emekleme dönemindeki bir rejimin istenilen doğrultuda büyüüp gelişerek sağlam temeller üzerinde yükselebilmesi, cumhuriyetin ayakta kalmasına kaynaklık eden ideolojik unsurların halkın çok büyük bir kısmı tarafından içselleştirilip gereklerinin yerine getirilmesiyle doğrudan ilgilidir. Nitekim daha ilk yıllarda karşılaşılan Şeyh Sait İsyanı, İzmir Suikastı, Menemen Olayı gibi rejimin geleceğini ciddi ölçüde hedef alan girişimler, çok partili hayata geçiş denemelerinde muhalif pozisyonda konumlanan partilerin kurucu ilkelere net olarak karşıt olan kesimler için birer cazibe merkezi durumuna gelmesi başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere yönetici zümrenin söz konusu düşüncelerini pekiştirmiştir.

Bu doğrultuda resmî ideolojinin özel ismi olarak değerlendirilebilecek Kemalizm'in taşıyıcılığını yaptığı devlet yapısı, kendisine özgü bir takım

ideolojik aygıtları ve baskı aygıtlarını devreye sokarak rejimin ülkenin her yerinde ve halkın tüm kesimleri tarafından kabul görmesi için gerekli çabaya girişmiştir.

"Kemalizm" kavramına ilk kez İstanbul ve Anadolu'dan önce milli mücadele döneminde yurt dışı kaynaklı metinlerde rastlandığı söylenebilir. Çanakkale Savaşları sırasında İngiliz donanmasında da görev yapan Sir John de Robeck 1920 yılında kaleme almış olduğu bir raporda "Fransızlar Kemalistlere karşı iyi niyetli görünüyorlar" ifadesini kullanmıştır (Şahinler, 1996: 320).

Millî mücadele yıllarında Kemalizm, ideolojik bir mahiyet kazanmamış, bir tür başkaldırı, direnç hareketi olarak değerlendirilmiştir. Bilhassa yurt dışındaki yayınlarda işgalci ve yayılmacı devletlere karşı milliyetçi bir nitelik taşıyan kalkışma olarak görülürken; İstanbul merkezli yayınlarda ise padişaha, halifeye isyan karakteri barındıran bir milli egemenlik mücadelesi olarak tanımlanmıştır (İnan, 2004: 109).

Avrupa ülkelerinde bilhassa 1930 yılından sonra Kemalizm daha objektif ve sağ duyulu bir analize tabi tutularak Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünü yaptığı devrimler olarak tanımlanmış ve bu dönemde Kemalizm yerine "Türk İnkılabı" tabiri tercih edilmiştir (İnan, 1973: 159). Kemalizm kavramının Türkiye'de kullanımı ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin 4. Büyük Kurultayı ile başlamaktadır. Kurultayda partinin programına esas teşkil eden ana fikirler, söz konusu kavramın öz Türkçe hâli kullanılarak "Kamâlizm yolu" olarak adlandırılmıştır (Cumhuriyet Halk Partisi 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 1935: 54).

Tarihsel koşulların ortaya çıkardığı politik durumun barındırdığı zorunlulukların, erken Cumhuriyet dönemini inceleyen yazarların ve bilim insanlarının yaklaşım tarzlarının Kemalizm-Atatürkçülük ikileminin varlığını doğurduğu söylenebilir. Bununla birlikte tercih edilen kavramın toplumun farklı kesimlerine farklı anlamlar çağrıştırması da bu ikilemi perçinleyen durumlardan birisi olarak değerlendirilebilir. Örneğin milliyetçi/maneviyatçı gruplarda "Kemalizm" sözcüğü -sonuna almış olduğu "-izm" takısının da etkisiyle- "yabancı, dışarıdan ithal edilmiş bir düşünce akımı" algısı oluşturduğundan mesafeli durma eğilimini körüklerken; "Atatürkçülük" sözcüğü daha yerli, içinde yaşanan coğrafyaya aitmiş hissini yaratmış ve kabul görmüştür.

Bu çalışmada ise incelenen dönem itibarıyla ülke idaresinde tek söz sahibi irade olarak yer alan Cumhuriyet Halk Partisi'nin -daha önceden de belirtildiği üzere- 4. Büyük Kurultayında resmi olarak tutanaklara geçirmiş olduğu "Kemalizm" kavramı tercih edilecektir. Ayrıca çalışmanın teorik arka plânını oluşturan Althusser'in ideolojik aygıt-baskı aygıtı sınıflandırmasının yerine oturması açısından da söz konusu dönemde devletin resmî ideolojisine karşılık

geldiği söylenebilecek Kemalizm kavramının tercih edilmesinin daha uygun olacağı düşünülmüştür.

Bir ideoloji olarak Kemalizm'in, herkesin üzerinde mutabık kaldığı sabit bir tanımı olduğunu söylemek mümkün değildir. Prensiplerinin içerikleri, amaçları, rejimin işlerliğini tesis edebilmek başvurduğu yöntemler, dönemin politik koşulları çerçevesinde geçirdiği dönüşümler farklı yaklaşımlarla analize tabi tutulmuştur.

Belge (2015: 38), toplumsal alanın dini sembollerden temizlenmesini benimseyen tüm ideolojik hareketlerin geçirmiş olduğu evrelere işaret ederek, Kemalizm'in evrensel ölçekte tüm yaşamı açıklama iddiasında bulunan bir anlayış olmamakla birlikte ulusun çağdaştırılması idealini de içinde barındıran yerli bir ideoloji olduğunu ifade eder. Sınırları kesin çizgilerle belirlenmemiş ve faydacılığı esas alan prensiplerden oluşan yapısı kurumsal ve toplumsal bazda dönüşümün gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur.

Mardin (1998: 55-58), Kemalizm'e modernleştirme projesine adını veren bir ideoloji olarak yaklaşarak devletin rolünün tekrardan düzenlenmesi ve sosyal mühendislik vasıtasıyla toplum için öngörülen değişim planlarının devreye sokulmasıyla anlamını bulduğunu savunur. Genç Osmanlılardan miras alınan demokrasiyi geliştirmekten ziyade devleti güçlü kılmak anlayışı Kemalist ideolojiyi benimsemiş yönetici kadrolarla da devam ettirilmekle birlikte buna ek olarak Rousseau kaynaklı Jakoben bir "*kamu iradesi*" düşüncesi de hayata geçirilmiştir.

Ahmad da Kemalizm'in demokrasiyi önceleme gibi bir amacının olmadığı noktasında Mardin ile aynı fikirdedir. Ahmad'a göre (2016: 198-199), Kemalizm'in ilk hedefi modernleşme projesini gerçekleştirmek olmuştur. Askeri bir diktatörlük hedeflememesi, "halk", "millet" gibi kavramlara vurgu yaparak yönetime kitlesel bazda katılımın önemsenmesi Kemalist ideolojinin olumlu tarafları olmakla birlikte çok partili hayata geçiş denemelerinin istenilen sonucu vermemesi eleştiri konusu olmuştur. Yine de buna rağmen siyasi partiler, sendikalar, basın ve ifade özgürlüğü gibi liberal kurumların mantığını kabul etmesi ve zamanı gelince bu maddelerin yürürlüğe konulacağını öngörmesi açısından Kemalist ideoloji, faşizan hareketlerden ayrılır.

Çelik'e göre (1999: 36), Kemalizm her ne kadar kurucu bir hareket geçiş olarak tarihsel bağlamda bir kırılmaya işaret etse de söylem birliğinin temelini oluşturan "modernleşme" ve "ilerleme" kavramlarını aslında Osmanlı aydınlanmasından devralmıştır. Farklı düşüncelere dair söylemleri kendi potasında eritmeyi başarabildiği ve ona alternatif olma iddiasıyla ortaya çıkan görüşlerin dahi kendisinden esinlenerek söylemlerini oluşturduğundan aynı zamanda hegemonik bir karakter taşır.

Plaggenborg (2014: 163), Kemalist ideolojinin sürükleyicisi olan kadroların sosyolojik tabanına dikkat çekerek, ekseriyetle memur, subay ve aydınlardan oluşan ittifakın hareketin çekirdeğini oluşturduğunu belirtmiştir. Buna ilaveten Kemalizm'in, ulusal kurtuluş savaşından zaferle çıkan kadroları barındırdığını ve dönemin politik iklimine sadık kalarak "şehirli, entelektüel ve Batılı" özelliklerini korumayı başardığını dile getirmiştir.

Kemalizm'i ortaya çıkaran düşünceler ve amaçlar bütünü 1930'lu yıllara denk geldiğini söyleyen Zürcher, bu düşünceler bütünü evrensel ölçekte hayata dair hemen her şeyi kapsayan bir niteliğe sahip olmadığı fikrindedir. Zürcher'e göre Kemalizm, bir "tutum ve kanılar bütünü" olarak açıklanabilir. Bu tutum ve kanıların ne olduğuna dair ayrıntılı bir açıklama getirilmemesi ideolojiyi esnek kılmış ve çok farklı dünya görüşlerine sahip olan insanlar kendilerini "Kemalist" olarak tanımlayabilmiştir (Zürcher, 2009: 269).

Cumhuriyeti kuran kadronun arzuladığı reformları hayata geçirmek ve hedeflediği toplumsal değişimi gerçekleştirmek adına kapsayıcı bir ideolojiye ihtiyaç duyulduğunu düşünen Mahçupyan, Kemalizm'i "Cumhuriyetin siyasi ideolojisi" olarak tanımlamış ve devletin toplum için neyin daha iyi olduğunu/olacağını tayin edici özelliğiyle ön plâna çıkan bir anlayış şeklinde değerlendirmiştir (Mahçupyan, 2011: 115-116).

Kemalizm üzerine yapılan değerlendirmelerde tarihsel zaman aralıkları, Türkiye'de yaşanan özellikle siyasal gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni durumun dinamikleri, politik alanda gözlenen ideolojik/kültürel ayrımlar gibi noktalar dikkate alındığı ve bu doğrultuda söz konusu kavramın içeriğine dair birtakım analizlere başvurulduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Hangi bakış açısından ele alınırsa alınsın Kemalizm'in modernleşme amacını bünyesinde barındıran, taşıdığı prensiplerle hem devlet yapısında hem de toplumsal alanda pek çok reformu hedefleyip gerçekleştiren bir ideolojik bütün olduğu hususunda büyük ölçüde bir fikir birliği mevcuttur. Bu doğrultuda devletin egemen bir ideolojisi olarak Kemalizm'in hangi felsefe ve düşünce ikliminden beslendiği, hangi ilkeleri hayata geçirdiği ve bu ilkelerin içeriğinin nasıl doldurulduğu konuları, onun hâkim ruhunu daha iyi kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Kemalizm'in toplumun yapısal anlamda dönüşümünü tesis etmek adına belirlemiş olduğu ilkeler bütünü ise Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Milliyetçilik, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik olmak üzere altı başlıkta toplandığı görülür. Bu ilkeler 1931 yılındaki Cumhuriyet Halk Partisi 3 kurultayında "altı ok" olarak sembolize edilmiş ve 1937 yılında da anayasaya eklenmiştir. Mahçupyan (2011: 116-117), Kemalizm'in otoriter yapısının meşruiyetini sağlayabilmesi ve yapmış olduğu eylemleri doğrulayabilmesi için bilimsel bir yaklaşıma sırtını yaslaması

gerektiğini ifade etmiştir. İhtiyaç duyduğu felsefi temel ise 19. yüzyılda Batı'da da egemenliğini tesis etmiş Pozitivizm akımından almıştır. Bilimsel verilerin ancak somut gözlemler yoluyla elde edilebileceği ve metafizikten arındırılabilirdiği ölçüde bilimsel olarak kabul göreceği iddiasına dayanan Pozitivizm, Kemalizm'in vücut bulmasında oldukça etkili olmuştur. Bu bağlamda Kemalizm, Tanzimat sonrası Türkiye tarihine ilişkin ilerlemeci bir yoruma sahiptir ve bu yorumunu Pozitivizmin barındırdığı bilimsellik iddiası temelinde şekillendirir. Kemalizm'in devletin toplum üzerindeki vesayetini onaylayan tutumu da pozitivist anlayışla pekiştirilir (Köker, 2015: 101).

ORDUNUN İDEOLOJİK BİR AYGIT NİTELİĞİYLE İŞLEV GÖRMESİ: KEMALİZM'İ SAHİPLENME VE YAYMA

Millî mücadelenin kazanılmasına ve modern Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasına öncülük eden bu kadrolar her ne kadar geçmiş tecrübeleri göz önünde bulundurarak askeri, politik alanın dışında tutmaya gayret etmişse de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iç hizmet yönetmeliğinde kendisine atfedilen görevler söz konusu çabaları pek olanaklı kılmamıştır (Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği, 1961: 13).

Althusser'in sınıflandırmasında devletin baskı aygıtları içinde yer alan ordunun, Türkiye özelinde değerlendirildiğinde muhtıralar ve darbeler aracılığıyla bu işlevini yerine getirdiği, öte yandan da -Demokrat Parti iktidarına kadar geçen süreçte daha yoğun olmak üzere- Kemalist devlet ideolojisinin prensiplerini yerleştirmek adına ideolojik bir aygıt olma vazifesini de üstlenen unsurlardan birisi olarak karşımıza çıktığı söylenebilir.

Devrimlerin uygulamaya sokulmasında ve yerleşik kılınmasında silahlı kuvvet her zaman başvurulabilecek korunaklı bir güç olmuş, modernleşmenin hayata geçirilmesinde kendisine öncülük misyonu da yüklenmiştir (Özçelik ve Biçer, 2018: 102). Geleneksel toplumdan modern topluma geçişin aynı zamanda homojenleşerek politik bütünleşmesinin sağlaması şeklinde kavranması, bu hareket için ideal öncünün ordu olacağı fikrinin halk içinde de kabul görmesini sağlamış, bu bağlamda devlet ideolojisinin temel değerler ve tesis edilmeye çalışan toplumsal hayat ile ekseriyetle köylerden gelen gençler askerlik aracılığıyla tanışmaya başlamıştır. Böylelikle ordunun gerçekleştirdiği her hamle arkasında toplumsal bir destek bulmuştur (Şen, 2011: 41).

Kemalizm'i politik bir ideoloji olarak tanımlayıp kendisini onun taşıyıcısı olarak kabul eden ordu, söz konusu ideolojinin politik, toplumsal ve ruhsal iktidarına da hizmet etmeyi bir görev olarak addetmiştir. Buna ek olarak egemen ideolojiyi sistemi meydana getiren tüm unsurların kalbine ve bilincine aşılıyarak yeniden üretimine öncülük etmiştir. Bu yeni anlayışı askerlik yoluyla toplumu meydana getiren erkek bireylere benimsetirken, Cumhuriyet'e özgü Batılı tarzda

modernleşmenin kurucusu, yürütücüsü ve koruyucusu olarak herhangi bir ayrıma gerek kalmaksızın tüm fertlere toplumsallaşma yoluyla ulaştırmıştır (Cizre, 2015: 156). Bu çerçevede rejimin yerleşmesi adına ihtiyaç duyulan yurttaş profilinin türetilmesinde ordu bir "okul" vazifesi görmüştür. Askere alınan vatandaşlara okuma-yazma dersleri verilmiş -ki bu bağlamda asker ocağı halk arasında "Ali Okulu" olarak adlandırılmıştır-, sağlık, matematik, yurttaşlık bilgisi ile tarım ve hayvancılığa yönelik kurslar faaliyete geçirilmiştir (Akyaz, 2006: 35).

Ordunun, toplumu şekillendirici ve eğitici bir işlevi üstlenmesinde Osmanlı'nın son döneminde silahlı kuvvetlerin modernizasyonu için görevlendirilen Alman komutan Colmar von der Goltz'un fikirlerinin etkisi de büyük olmuştur. Goltz'un, "Millet-i Müsellaha" olarak çevrilen, ordu ve milletin birbirinden ayrılamaz parçalar olduğu ilkesini esas olarak işleyen eseri, ordu mensuplarını toplumsal ve siyasal meselelerle daha yakından ve etkin olarak ilgilenmeleri gerektiği düşüncesine itmiştir (Hanioğlu, 2001: 294). Dolayısıyla Goltz'un düşünceleri Cumhuriyet'in kuruluşuna da öncülük eden subay kadrosunu yalnızca profesyonel anlamda askerlik mesleği bakımından etkilemekle kalmamış, onların toplumla kurmuş oldukları ilişki biçimine ilişkin algılamalarını ve doğal olarak politik bakış açılarını da farklılaştırmıştır (Özcan, 2010: 189).

Bu doğrultuda hem rejimin güvencesi hem de Kemalist devlet aygıtının seçkin ve ayrıcalıklı zümresi olan ordu, aynı zamanda Kemalist egemen ideolojinin milliyetçilik ilkesi çerçevesinde ulus temelli bir vatandaşlık bilincinin yerleştirilmesinde de önemli görevler üstlenmiştir. Ülkenin pek çok yanından ailesinden koparak gelen erlere ulus duygusunun aşılması birliklerdeki komutanların vazifesi olmuştur. Ulus bilincinin ordu tarafından yurttaşların benliğine işlenmesi amacıyla hemen her askeri birlik, ulusa cumhuriyetçi, dürüst, eğitilmiş ve çalışkan yurttaş kazandırmak adına birer okula dönüşmüştür. Ve ilerleyen dönemlerde tarımda makineleşmeden, taşranın en ücra köşelerinde gerçekleştirilen alt yapı çalışmalarına kadar halkın ortaya koyduğu çalışmanın verimliliği, orduda verilen eğitimlerin etkinliğiyle bağdaştırılmıştır (Ünsaldı, 2008: 157-158). Askerin kim olduğu sorusunun cevabı Türk milletinin kökleri Orta Asya'ya kadar götürülerek tarihten gelen cesaret ve kahramanlıklarına, üstün vasıflarına, diğer milletlere göre ayırt edici üstün niteliklerine dayandırılarak, söz konusu tarihsel referanslarla bundan sonra da atalarına layık olacak şekilde davranması gerektiği anlatılmıştır.

Türk milliyetçiliğinin politik bir düşünce hareketi olarak benimsenmesinden itibaren orduya "kurtarıcı/kurucu" sıfatının yanında "modernleştirici/devrimci" bir rol de biçilmiştir. Egemen ideoloji, milli mücadelenin kazanıldığı dönemdeki olumsuz şartlara vurgu yaparak, askerliği parçalanmış birliği yeniden tesis adına gerekli toplumsal motivasyonu sağlayacak pekiştirici bir güç olarak görmüş ve

bu gücü modernleşme projesinin sürükleyicilerinden birisi olarak kabul etmiştir (Öztañ, 2013: 83-84). Bu bağlamda milliyetçilik ilkesi, ordu için Osmanlı'dan Cumhuriyet seçkinlerine intikal eden bir yönetici sınıf ideolojisinin doğal uzantısı olmuş, topluma yeniden bir "çeki-düzen" vermenin de meşruiyet temelini teşkil etmiştir. Dolayısıyla askerlik hizmeti yoluyla da taşradan gelen genç erkek nüfusa benzersiz bir eğitim ve doktrin aşılama fırsatı sunmuştur (Bora, 2009: 164-165).

Dolayısıyla resmî ideolojinin inşası ve toplumun tabanına yayılması sürecinde askerlik kavramının, devrimler ve ulusun ruhu ile ilişkili olduğu egemen söyleme yansıması, Atatürk devrimlerinin hem düşünsel hem de maddi altyapısını vücuda getiren asıl zümrenin ordu olduğu savunulmuştur. Bunu yaparken de askeri anlamda sağlam terbiye, kusursuz disiplin ve üstün komuta kademesinin milli varlığın ve ilerlemenin en önemli destekçisi olduğu savından hareket edilmiştir (Öztañ, 2013: 84). Aynı zamanda milliyetçilik prensibinin daha da işler kılınması adına İslamiyet öncesindeki Türk tarihi de sıklıkla referans gösterilmiş, ulusun yüceltilmesi için tarihten dersler çıkarmanın zorunluluğu öne çıkarılmıştır. Buna ek olarak Türk milletini oluşturan fertleri diğer uluslardan farklılığını da ortaya koymak adına Türklüğün sahip olduğu üstün özellikler vurgulanmıştır.

Egemen ideolojinin yerleşik hâle geçirilmesinde bir aygıt olarak işlev gören ordu, bu misyonunun gereği olarak bünyesinde bulunan erlere yalnızca askerliğe dair teknik bilgileri kazandırmakla yetinmemiş, aynı zamanda onlara Cumhuriyet'in yurttaş olmalarını sağlamak adına öğrenmeleri gereken bilgileri de aktarma yoluna gitmiştir. Ordu bu sayede özellikle kırsal kesimden gelen gençleri içinde büyüdüğü geleneksel üretim ve egemenlik ilişkilerinin etkisinden çıkarıp, yurttaşlık vurgusu kapsamında modern ulus devletin bireyi olmalarını amaçlamıştır. Zira egemen ideolojinin sağlam toplumsal temellere oturtulması için yeni üretim ilişkilerinin yaygınlık kazandığı bir ortam zaruridir (Şen, 1998: 141). Nitekim silahlı kuvvetlerin iç hizmet kanununun 102. maddesinde de erbaş ve erlerin ülkesini ve dünyayı tanımak, yurttaşlık bilgilerini genel olarak bilmek, okuma-yazma öğrenmek, modern tarım uygulamaları, vergi mevzuatı, seçim usulleri gibi alanlara da hâkimiyet gibi görevleri olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Ordunun toplumun şekillenmesinde fertleri gelenekselliğin etkisinden kurtarmak istediği alanlardan bir başkası inanç konusudur. Bu bağlamda Cumhuriyet idaresinin ve demokrasi kavramının İslam diniyle ters düşmediği iddiası, laiklik ilkesinin inanç ve vicdan özgürlüğünü vurgulayan tarafı Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Hz. Muhammed'in hadisleriyle desteklenme yoluna gidilmiş, dinin kişileri bağlayan bir inanç sorunu olduğu üzerinde durularak devletin dini kurallarla yönetilemeyeceği fikri işlenmiştir (Feyzoğlu, 1981: 172-173).

Özellikle toplumun okul çağındaki ve genç kesimi olmak üzere kaynaşmayı bütünüyle sağlamak adına Prusya sisteminin mirası olan "asker-millet" ve

"topyekûn savaş" anlayışı bağlamında verilen eğitimler de ordunun ideolojik şekil verme yöntemlerinden birisi olmuştur.

Buna göre ilkokul çağındaki öğrencilere öğretilen marş, askeri yürüyüşler ve oyunlar, ortaokul ve lise öğrencileri için milli savunma dersleri ve izcilik eğitiminin verilmesinin yanı sıra askeri birliklere ve savaş gemilerine geziler düzenlenmesi, askeri törenlere ve tatbikatlara izleyici olarak katılımlarının sağlanması, yüksek öğretim öğrencilerine genelkurmay başkanlığınca görevlendirilen uzmanlar tarafından verilen konferanslar, ayrıca bu öğrencilerden son öğrenim yılından bir önceki öğrenim yılında bulunanların iki aylık kıta hizmeti ile mükellef olmaları, ordu ve millet kaynaşması adına gerçekleştirilen faaliyetlerdir. Buna ek olarak kız öğrenciler de lise çağında ve üniversitede olmak üzere iki adet birer aylık milli savunma kursu görmek zorundadır (Gücüyener ve Aslanoğlu, 1952: 56-57).

Prusya sisteminin bir diğer özelliği ise subayların profesyonel meslekleri dışında, sanat, siyaset, spor gibi pek çok entelektüel/kültürel alanda donanımlı olma zorunluluğudur (Güvenç, 2010: 257). Bu sistem dahilinde yetişen Türk ordusunun subayları da köylerden askere gelen gençler için öğretici ve yol gösterici üstün birer kişilik olarak kabul görmüştür. Ordu da "milletin en büyük okulu" ve "ulusun şeref sembolü" olarak tanımlanmış, burada yetişen erler de cehaletten kurtularak ideal bir vatandaş olmak olanağını yakalamışlardır (Öztaş, 2014: 52). Kışlalar bu noktada kişilik üretim merkezleri olarak görev yürütmüş, köy ve kasabalar da onlara bunun için temel malzemeyi hazırlayan yardımcı kuruluş vazifesini üstlenmiştir (Eker, 1960: 27).

Resmî ideolojinin gerektirdiği ölçüde işlenmeye hazır olarak gelen askere gelen erler ordunun tedrisatından geçtikten sonra burada öğrendiklerini memleketlerine döndüklerinde unutmamaları ve komutanlarıyla diyaloglarını sürdürmeleri gerekliliği vurgulanmıştır. Böylece ordu sivil hayatta da kendilerine yol göstermeye devam etmiş ve kontrolünü sürdürmüştür. Terhis olan kişiler doğup büyüdükleri yerlere döndüklerinde başta ailesinin fertlerine, daha sonra çevresine askerdeyken öğrendiklerini aktarmış, böylece egemen ideolojinin toplumsal bazda yayılmasına katkıda bulunmuştur (Öztaş, 2014: 55).

Millî mücadele döneminde göstermiş oldukları fedakârlık ve kahramanlık üzerinden kadın kimliği de ordunun egemen ideolojinin arzuladığı yurttaş tipini oluşturmak adına başvurduğu unsurlardan birisi olmuştur (Öztaş, 2014: 60). Kurtuluş Savaşında cepheye mermi ve erzak taşıyan, yaralıları tedavi eden Türk kadınına, yeni devletin kuruluşu sonrasında da yeni sorumluluklar biçilmiştir. Buna göre kadının görevi yalnızca dünyaya bir çocuk getirmek değil, aynı zamanda onlara vatan ve millet sevgisini benimsetmek, vatanın ve milletin son dayanağının da ordu olduğuna inandırmak olmuştur (Eker, 1960: 35). Çocuk

sahibi olmayan anne ve babalara da bu durum için üzülmemeleri, kışlalarda vatan ve millet sevgisiyle yetişip sivil hayata dahil olan gençleri evlat olarak kabul etmeleri telkin edilmiştir (Yiğitgüden, 1941: 89).

Cumhuriyet Halk Partisi öncülüğünde egemen ideolojinin temel niteliklerini belirleyen altı temel ilke, parti-devlet birlikteliğini somutlaştırırken bu birlikteliğin üçüncü kolunu ise ordu oluşturmuştur. Ordunun askere gelen toplumun genç nüfusu için yürürlüğe koyduğu faaliyetler, partinin toplum için yürüttüğü ideolojik önderlikle örtüşmüştür. Bu açıdan Cumhuriyet Halk Partisi, rejimin geleceği için Türk Silahlı Kuvvetlerin önemine vurgu yaparken, ordunun da bünyesinde askerlik vazifesini yerine getiren fertlerin eğitimi esnasında partinin devreye soktuğu ideolojik aygıtlara atıfta bulunduğu dikkati çekmiştir (Şen, 2010: 46). Nitekim Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından Cumhuriyet Halk Partisi'nin "halkın partisi" olduğu vurgusu yapılarak, halkevlerinin önemine değinilmiş, insanların buralarda edineceği bilgilerin kendilerini donanımlı birer vatandaşa hâline getireceği ifade edilmiştir (Uluboy, 1945: 83).

Belge'ye göre (2013: 183), ordunun kurucu rolünden hareketle egemen ideolojinin yerleşik kılınmasında önemli bir rol oynaması, Cumhuriyet'in kuruluş yılları özelinde rejimin niteliğini militarist kılmamaktadır. Tarih, uygarlık gibi alanlarda yapılan çalışmaların temel amacı Kemalizm'in ilkeleri doğrultusunda yeni bir ulus tesis etmek olmuş, bu yapının yıkılmasını önleme ve sürekliliğini sağlama görevi de fiziksel varlığı sayesinde orduya düşmüştür.

Tek parti iktidarının son dönemlerinden itibaren uluslararası konjonktürün değişmeye başlamasının Türkiye üzerindeki etkileri, ekonomik gelişmelerin genel anlamda olumsuz yönde seyretmesi, profesyonel anlamda ve mesleğin özlük haklarına dair karşılaşılan bir takım sıkıntılar orduyu siyaset kurumu ile karşı karşıya getirmiş, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kendisini gösteren iktidar ve asker birlikteliği yavaş yavaş yerini karşılıklı güvensizliğe bırakarak devlet ideolojisinin gerçek temsilcisinin ve koruyucusunun kim olduğuna dair bir çatışmanın da ortaya çıkmasının önünü açmıştır.

BİR İDEOLOJİK AYGIT OLARAK ORDUNUN ÖZGÜNLÜĞÜ

Cumhuriyetin erken döneminde Kemalizm ile yol haritası çizilmiş devlet mekanizması, belirlemiş olduğu ilke ve devrimlerin toplum tarafından benimsenip içselleştirilmesi adına farklı ideolojik aygıtlar hayata geçirmiş, bu ideolojik aygıtlar egemen ideoloji doğrultusunda toplumun istenilen tarzda dönüştürülmesinde görev üstlenmişlerdir. Kültürel düzlemde Halkevleri, eğitim alanında ise Köy Enstitüleri uygulamaları egemen ideolojinin ülkenin her sathına yayılması ve insanlarca kabul görmesi amacıyla devlet idaresi tarafından hayata geçirilmiştir.

Halkevlerinin kuruluş sürecinin temelinde Çekoslovakya’da halk eğitimi üzerine özel çalışmalar yapan, belli aralıklarla düzenledikleri organizasyonlarla halkı ulus devletin idealleri doğrultusunda bir araya getirip kaynaştıran “Sokol” isimli kültür merkezlerinden esinlenme eğiliminin yattığı söylenebilir. Cumhuriyet idaresinin eğitim için yurt dışına gönderdiği gençlerden olan Vildan Aşır Savaşır (1903-1986) bu ülkedeki gözlemlerini aktararak söz konusu modelin Türkiye’ye uygulanıp uygulanamayacağını tartışmasını açmıştır (Çeçen, 1990: 91). Bu tartışmaların ışığında dönemin Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip, Halkevlerinin kuruluş sorumluluğunu üstlenmiş, 19 Şubat 1932 tarihinde başta Ankara olmak üzere 14 il merkezinde Halkevlerinin açılış töreni düzenlenmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreteri Recep Peker’in (1889-1950) yapmış olduğu açılış konuşması Halkevlerinin takip edeceği strateji açısından önemlidir. Konuşmanın ana fikrini Halkevlerinin kuruluş amacıyla milletleşme idealinin gerçekleştirilmesinin yanı sıra halkın terbiye edilerek dayanışma içerisinde çalışmasının önemi oluşturmuştur. Ayrıca CHP’nin de bu doğrultuda Halkevleri aracılığıyla Kemalist ideolojinin ideallerine bağlı, teşkilatlanmış, bilinçli bir millet ortaya çıkarmayı hedeflediğinin altı çizilmiştir (Arıkan, 1999: 268). Bu çerçevede Halkevleri egemen ideoloji doğrultusunda toplumun beğenilerini yeniden şekillendirmek amacıyla bilhassa İslamiyet’ten önceki Türk tarihine ve Millî Mücadeleye atıfta bulunan destanlar, şiirler, spor dalları üzerinde duracak, ilgili alanlarda “kritik semboller” üretecektir. Kurumun çıkarmış olduğu dergilere “Ülkü”, “Yeni Türk”, “19 Mayıs”, “4 Eylül” gibi isimlerin verilmesi söz konusu bağlamda okunabilir (Şimşek, 2002: 64-65, 117).

Cumhuriyet rejiminin öngördüğü modern yaşam biçiminin İstanbul dışında Anadolu’nun çeşitli yerlerinde de varlığını hissettirmesi adına öncülük eden Halkevleri, dans, spor müzik, tiyatro gibi etkinliklere ağırlık vererek, taşrada yaşayan halka ev ve iş yaşamları dışında alternatif sosyalleşme alanları yaratmıştır. Bu etkinliklerin içerikleri de Kemalizm fikriyatının benimsediği prensipler gereğince oluşturularak, halkın resmî ideoloji ışığında siyasallaşması sağlanmış, bunun yanı sıra düzenlenen kurslar sayesinde teknik bilgi ve beceriler edinmelerinin önü açılmıştır (Yeşilkaya, 1999: 113-114).

Kemalist ideolojinin eğitim alanındaki aygıtı olarak değerlendirilebilecek Köy Enstitüleri, bir yandan köylerde yaşayan nüfusun bilimsel ve teknik anlamda eğitilip, öğrendiklerini de yine kırsal alanlarda uygulamasını sağlayan, öte yandan da köy halkının Cumhuriyet rejiminin temel ilke ve devrimleri ışığında dönüştürülmesi yönünde ciddi bir sorumluluk üstlenen kurumlar olarak karşımıza çıkmıştır. Yeni rejimin kurulmasıyla sıkça başvuru alan bir yol olan kırsal yaşamın ve köylü portresinin lirik söylemlerle yüceltilmesinin arzu edilen sonuçları vermemesi, kurucu ideolojiyi köylünün kazanılması ve makbul birer vatandaşa

evirilmesi konusunda daha elle tutulur projeleri hayata geçirme fikrine yöneltmiştir.

Rejimin daha geniş düzlemde ideal bir şekilde etkinliğini sağlama arzusu dışında, özellikle kırsal bölgelerde yaşanan eğitim meselesi de enstitülerin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Yetiştirilen işgücünün üretim sürecine tam anlamıyla dâhil olamaması, köy yaşamı hakkında bilgisi olmayan ve buralardaki okullara gitmekte gönülsüz davranan kentli öğretmenlerin varlığı gibi nedenler de rejimin enstitüler aracılığıyla arzu edilen aydınlanma reformunun gerçekleştirileceğine dair inancını arttırmıştır (Karaömerlioğlu, 2015: 286).

Böylelikle dönemin ilköğretim genel müdürü İsmail Hakkı Tonguç'un (1893-1960) enstitülerin kurulması gerekliliğine dair Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a (1888-1946) sunmuş olduğu rapor projenin düşünsel alt yapısını oluşturmuş, 17 Nisan 1940'ta 278 milletvekilinin kabul oyuyla 3803 Sayılı Köy Enstitüsü Yasa tasarısı kanunlaşarak enstitülerin kuruluşu resmiyete kavuşmuştur. Çıkarılan kanun sonrasında mevcut köy öğretmen okulları enstitü statüsüne geçirilmiş ve bunlara ilaveten 1940-42 yılları arasında 17 adet daha köy enstitüsü açılarak eğitim faaliyetleri yürütülmüştür (Gazalcı, 2016: 35). Haftada 22 saat okutulan kültür dersleri (Türkçe, tarih, coğrafya, yurttaşlık), 11 saat okutulan tarım dersleri (tarla tarımı, bahçe tarımı, arıcılık vb.) ve yine 11 saat okutulan teknik dersler (demircilik, nalbantlık, marangozluk, dikiş, örgü, dokuma vb.) enstitülerin müfredatını oluşturmuştur (Makal, 2015: 55). Bu müfredat kapsamında çağdaş değerleri benimseyen bir öğrenci profili oluşturulmuş, aydın sınıfına ihtiyaç duymadan Cumhuriyet devrimlerini yaymayı görev edinecek bir öğretmen kuşağı hayata geçirilmiştir (Kirby, 2015: 342).

Söz konusu iki aygıtın işlevselliği -kapanış süreçleri de göz önüne alındığında- kendisini devreye sokan politik otoritenin gücünü tahkim ettiği zaman dilimi ile sınırlı kalmıştır. Gerek Köy Enstitüleri gerekse Halkevleri tek parti iktidarının güdümünde hareket eden, çalışma prensiplerini ve yöntemlerini rejimin tayin ettiği ideolojik aygıtlar olarak karşımıza çıkarken, ordu ise kurucu felsefenin değerlerinin yayılmasında iktidarla iş birliği yapan konum olarak bağımsız bir ideolojik aygıt vasfıyla ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle -Althusser'in sınıflandırılmasına başvurulacak olursa- teorik olarak bir baskı aygıtı formunda tanımlanan ordu, Türkiye özelindeki modernleştirici niteliğiyle egemen ideolojinin sahiplenilmesi ve halka benimsetilmesinde iktidarın desteğine başvurmak durumunda kaldığı güçlü bir ideolojik aygıt dönüşmüştür.

Orduyu bir ideolojik aygıt olarak diğer kurumlara göre biricik kılan bir başka özelliği ise zorunlu askerlik hizmeti sayesinde özel bir çaba harcamaya gerek kalmaksızın daha fazla sayıda insana temas edebilmesi olmuştur. Sahip olduğu tarihsel misyon üzerinden inşa ettiği prestijini asker ocağına emanet edilen genç

nüfusun zihin dünyasının biçimlendirilmesinde etkili bir şekilde devreye sokan silahlı kuvvetler, “Mehmetçik” olarak bünyesinde barındırdığı gençleri Kemalizm’in değerlerini yaymayı sorumluluk edinmiş gönüllü elçiler olarak memleketlerine uğurlamıştır.

Maneviyatçı muhafazakâr bir sosyolojiyle yoğurulmuş taşraya Batılı değerlerle etkileşim içindeki bir kültürel kompozisyonu aşlamayı amaçlayan Halkevleri ile finansmanının büyük ölçüde yöre halkına dayandırılması sebebiyle ahalinin pek de sıcak yaklaşmadığı enstitülerin aksine, “peygamber ocağı” olarak adlandırılan orduda askerlik hizmetini bitirip terhis edilenlerin ideolojik bağlamda öğrendiklerini aktarmaları Anadolu insanı üzerinde daha ikna edici ve tesirli olmuştur. Zira kırsalardaki komutanlar kurucu felsefenin dinamiklerine mesafeli yaklaşan kesimler için, Halkevlerindeki veya enstitülerdeki eğitmenlere/öğretmenlere göre çocuklarını rahatlıkla emanet edebildikleri daha güvenilir birer figür konumundadır. Halkevleri ve enstitüler kırsaldaki muhafazakâr kesimlerin gözünde -pek de hoşnut olmadıkları- tek parti yönetimi ile özdeşleşmiş oluşumlarken, “ordu hepimizin ordusudur” düsturuyla silahlı kuvvetlere duyulan bağlılık onu rejimin ilkelerini benimsetme hususunda daha işlevsel bir ideolojik aygıt olmasının da önünü açmıştır.

Silahlı kuvvetleri Cumhuriyetin ilk yıllarında devreye sokulan ideolojik aygıtlardan ayıran en önemli özelliği isminden de anlaşılacağı üzere gücü yani silahı elinde tutan yapı olmasıdır. Bu sayede egemen ideolojinin ruhuna ters düşen bir ortamı propaganda yoluyla bertaraf edemediği takdirde tereddütsüz bir şekilde silaha başvurarak istediği düzeye çekebilme olanağına sahip olmuştur. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde çıkarılan rejime dönük isyanları bastırması, gerek gördüğü takdirde kolaylıkla aslı fonksiyonu olan baskı aygıtına dönüşebilme vasfının doğal sonucudur.

SONUÇ

Althusser'in düşüncesinde insanların değiştirilip, dönüştürülerek egemen sınıfın talepleri doğrultusunda yeni bir şekle sokmak adına aracılık üstlenen ideoloji kavramı, aslında hem egemen olarak tanımlanan sınıfları hem de söz konusu sınıfların tahakküm altına aldığı tabi sınıfları kapsayan geniş bir yelpazedir. Hatta yöneten ve yönetilen sınıfların mensubu oldukları ideolojiler kimi yerlerde ortak birtakım unsurlar da barındırabilir. Ancak niteliği ne olursa olsun -egemen ya da tabi farketmez- ideolojiler mutlaka bir sınıfın damgasını taşırlar.

Louis Althusser'in devlet aygıtlarını sınıflandırması doğrultusunda üretim ilişkilerinin yeniden üretimi amacıyla şiddet tercihini önceleyen baskı aygıtları içerisinde kendisine yer bulan ordu, devlet mekanizmasının üzerine inşa edildiği ve işleyişinin devamlılığını sağladığı ideolojinin topluma kabul ettirilmesi

yönünde polis, mahkemeler, iktidar ve hapishanelerle aynı grup içerisinde yer alır. Devlete dair ideolojik aygıtların etkin bir şekilde görev yapabilmesi, toplumun siyasal iktidarın istek ve beklentileri ışığında şekillendirilmesi, hâkim ekonomik düzenin devamının sağlanabilmesi gibi gerekliliklerin tehlikeye düşmesi durumunda söz konusu baskı aygıtlarının devreye girmesi devletin devamlılığı adına yaşamsal bir önem arz eder.

Ordunun, Althusser'in sınıflandırmasında teşkil ettiği konuma modern Türkiye üzerinden bakacak olursak böyle bir yapıyı yalnızca baskı aygıtı olarak tanımlamak güç olacaktır. Tarihsel düzlemde ele alındığında, modernleşme aşamasına kadar ordunun egemen gücün (kağan, hakan, sultan) himayesinde bir baskı aygıtı olarak görev yaptığı açıktır. Fakat özellikle 17. yy'dan itibaren Osmanlı Devleti'ndeki geriye gidişin sebeplerinin öncelikle ordu içerisinde aranması modernleşme hareketinin başlatıldığı ilk yapının da ordu olması sonucunu doğurmuştur. Kontrolde çıkmış, başı bozuk bir oluşum hâline gelen ve savaşa yeteneğini gün geçtikçe tüketmiş bir Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesiyle başlangıç yapılmış, askeri alanda örnek kabul edilen Batılı ülkelerden ithal edilen askeri eğitimci eliyle ordunun yeni baştan dizayn edilmesi çalışmaları başlatılmıştır.

Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk de dâhil olmak üzere yönetici elitinin önemli bir kısmı asker kökenli olan yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin üzerine bina edileceği temel yaklaşım ve prensipler de Atatürk tarafından belirlenmiş olup, devletin de egemen ideolojisi Kemalizm ismiyle karşımıza çıkacaktır. Gelenekle büyük ölçüde bağlarını koparan ve toplumun gelişip aşama kaydetmesi adına Batı dünyasının modern değerlerini kıstas alan Kemalizm, eğitim, hukuk, sosyal yaşam vb. tüm alanları bu doğrultuda yeni baştan düzenleme yoluna gitmiştir.

Tek parti iktidarı dikkate alındığında ordunun, köy enstitüleri, halkevleri ve diyanet işleri başkanlığı gibi ideolojik aygıt olarak tanımlanabilecek mekanizmaların nüfuz edemediği alanlarda birinci dereceden ideolojik aygıt işlevi gördüğünü söyleyebilmek mümkündür. Silahlı kuvvetler, özellikle zorunlu askerlik hizmeti yoluyla Anadolu'nun pek çok farklı kesiminden gelen gençleri Kemalizm'in ilke ve prensipleri doğrultusunda yetiştirmiş, ideal bir yurttaşın nasıl olması gerektiği noktasında bu gençler etrafıca bir eğitimden geçirilmiştir. Bu eğitim esnasında ordunun özellikle temel aldığı ve aşılacak için çaba sarfettiği iki başat ilke Milliyetçilik ve Laiklik olmuştur. Zira Cumhuriyetin idealindeki yurttaş tipi öncelikle Türk milletinin bir ferdi olmaktan gurur duyacak ve ülkesi uğruna her türlü fedakarlığı çekinmeden göze alabilecek bir profilden oluşmalıdır. İkinci olarak da din adı altında dayatılan batıl inançların, hurafelerin etkisinden kurtulmuş bir vatandaş arzu edilmektedir. Özetle modern bir ulus devlet projesiyle yola çıkan ve bu devleti dinin kuşatıcılığından soyutlamak

isteyen Kemalist ideolojinin talebi doğrultusunda yetiştirilecek yurttaş tipinin eğitiminde ordu ciddi bir ideolojik sorumluluk üstlenmiştir.

Bu sayede kışlalar okula, komutanlar ise gelen öğrencilerini egemen ideolojinin gerekleri doğrultusunda yetiştiren birer öğretmene dönüşmüştür. Burada yetişen genç erkekler memleketlerine döndüklerinde kışlalarda öğrendiklerini yakınlarına ve sosyal çevrelerine aktararak Kemalizm'in taşradaki taşıyıcılığını yerine getirmeye çalışmışlardır. "Ordu-millet" anlayışının subaylara yalnızca mesleklerine dair profesyonel görevleri yerine getirmekle değil aynı zamanda eğitici ve yol gösterici bir misyon yüklemesi silahlı kuvvetlerin ideolojik bir aygıt rolüne bürünmesini olanaklı kılmıştır. Halkın gözünde Cumhuriyet'e bağlı, çağdaş, Batılı değerleri sembolize eden, rejimi ve ülkesini korumakla yükümlü örnek bir tip olarak kabul görmüş Türk Subayı, sorumluluk hissettiği halkın fertlerini aynı değerler doğrultusunda şekillendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2016). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (çev. Fatmagül Berktaş), 8. Baskı, Kaynak Yayınları.
- Akyaz, D. (2006). *Askeri müdahalelerin orduya etkisi*. 2. Baskı, İletişim Yayınları.
- Althusser, L. (2016). *Filozof olmayanlar için felsefeye giriş*. (çev. İsmet Birkan), Can Yayınları.
- Althusser, L. (2015). *Marx için*. (çev. Işık Ergüden), İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2015a). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (çev. Alp Tümertekin), 2. Baskı, İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2009). *Kriz yazıları Althusser'den sonra Louis Althusser*. (çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2005). *Yeniden-üretim üzerin.*, (çev. Işık Ergüden), İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2003). *Felsefe ve bilim adamlarının kendiliğinden felsefesi*. (çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları.
- Arıkan, Z. (1999). *Halkevlerinin kuruluşu ve tarihsel işlevi*. Atatürk Yolu, 261-281.
- Belge, M. (2015). *Mustafa Kemal ve kemalizm, modern Türkiye'de siyasi düşünce kemalizm*, 8. Baskı, İletişim Yayınları.

- Belge, M. (2013). Askerin önemini öğretmek ya da Türkiye'de profesyonel ordunun imkansızlığı üzerine. İçinde N. Y. Sünbuloğlu (Eds.) *Erkek millet asker millet Türkiye'de militarizm, milliyetçilik, erkek(lik)ler*, (ss.181-186), İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2009), Ordu ve Milliyetçilik. İçinde A. İnel ve A. Bayramoğlu *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye'de Ordu*, (ss.163-178), 4. Baskı, Birikim Yayınları.
- Callincos, A. (1976). *Althusser's Marxism*. Pluto Press.
- Cizre, Ü. (2015). Egemen ideoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve ilişkisel bir analiz. *Modern Türkiye'de siyasi düşünce kemalizm*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, 2, 156-179.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*, Gündoğan Yayınları.
- Çelik, N. B. (1999). *Söylem kuramları, hegemonya kavramı ve Kemalizm*. Doğu Batı, Doğu Batı Yayınları, Sayı 8, Ağustos – Eylül – Ekim, ss. 33-47.
- Cumhuriyet Halk Partisi 4. Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197610571, (22.08.2016).
- Eker, K. (1960). *Millet morali ve ordu*. Ayyıldız Matbaası.
- Feyzoğlu, O. G. (1981). *Askerin din bilgisi*, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Basımevi.
- Freeden, M. (2011). *İdeoloji*, (çev. Hakan Gür), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Gazalcı, M. (2016). *Köy Enstitüleri Sistemi Mezunları Üzerine Bir Araştırma*, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi.
- Güçüyener, N. ve Aslanoğlu, H. (1952). *Yabancı milletlerde gençliğin askerlik öncesi Harb eğitimi nasıldır, Bizde Nasıl Olmalıdır*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.
- Güvenç, S. (2010) ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960. İçinde E. Balta Pakar ve İ. Akça *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, (ss. 255-284), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Hanioğlu, Ş. (2001). *Preparation for a revulation: The young Turks 1902-1908*, Oxford University Press.

- İnan, S. (2004). Atatürkçülük (Kemalizm) ve İdeoloji, *Liberal Düşünce*. Liberte Yayınları, 36(9), 109-116.
- İnan, A. A. (1973). *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları.
- Karaömerlioğlu, A. (2015). Türkiye’de köy enstitüleri. *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Kemalizm*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, 2, 286-290.
- Kirby, F. (2015). *Türkiye’de köy enstitüleri*. (çev. Niyazi Berkes), 3.Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Köker, L. (2015). Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, 8. Baskı, İletişim Yayınları, 2, 97-112.
- Mahçupyan, E. (2011). Kemalizm, Pozitivizm ve iktidar devlet/ulemâ ilişkilerinde modern durum. *Doğu Batı*, 4. Baskı, Doğu Batı Yayınları, 7, 107-125.
- Makal, M. (2015). *Köy enstitüleri ve ötesi*, 6. Baskı, Literatür Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1998). Modern Türk sosyal bilimleri üzerine bazı düşünceler. İçinde S. Bozdoğan, R. Kasaba *Türkiye’de modernleşme ve ulusal kimlik*, (ss. 54-69), Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özcan, G. (2010). Türkiye’de cumhuriyet dönemi ordusunda Prusya etkisi. İçinde E. Balta Paker ve İ. Akça *Türkiye’de ordu, devlet ve güvenlik siyaseti*, (ss. 175-221), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özçelik, G. T. ve Biçer, Savaş R.S. (2018). *Dünden bugüne siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler açısından sivil-asker ilişkisi*. Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Öztan, G. G. (2014). *Türkiye’de militarizm zihniyet, pratik ve propaganda*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztan, G. G. (2013). Türkiye’de milli kimlik inşası sürecinde militarist eğilimler ve tesirleri. İçinde N. Y. Sümbüloğlu *Erkek millet asker millet Türkiye’de militarizm, milliyetçilik, erkek(lik)ler*, (ss.75-113), İletişim Yayınları.
- Plaggenborg, S. (2014). *Tarihe emretmek Kemalist Türkiye, faşist İtalya, sosyalist Rusya*. (çev. Hulki Demirel), İletişim Yayınları.

- Resch, R. P. (2014). *Althusser ve yeni marksist toplumsal kuram*. (çev. Feyyaz Şahin), Pales Yayınları.
- Şahinler, M. (1996). *Atatürkçülüğün kökeni, etkisi ve güncelliği*. Çağdaş Yayınları.
- Şen, S. (2011). *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin toplum mühendisliği*. Su Yayınları.
- Şen, S. (2010). *Silahlı kuvvetler ve modernizm*. 3. Baskı, Su Yayınları.
- Şen, S. (1998). Silahlı Kuvvetler ve Resmi İdeolojinin Yeniden Üretimi. *Birikim*, Birikim Yayıncılık, 105-106: 137-144.
- Şimşek, S. (2002). *Bir ideolojik seferberlik deneyimi halkevleri 1932-1951*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ve Yönetmeliği (1961), Genelkurmay Basımevi.
- Uluboy, N. (1945). *Askerin bilgi kitabı*. Askeri Matbaa.
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye'de asker ve siyaset*. (çev. Orçun Türkay), Kitap Yayınevi.
- Yeşilkaya, N. G. (1999). *Halkevleri: ideoloji ve mimarlık*. İletişim Yayınları.
- Yiğitgüden, R. (1941). *Askerlik psikolojisi*. Genelkurmay Matbaası.
- Zürcher, E. J. (2009), *Modernleşen Türkiye'nin tarihi*. (çev. Yasemin Saner), 23. Baskı, İletişim Yayınları.

Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performans Üzerine Etkisinde Etik Liderliğin Aracı Rolü ¹

Tuba BÜYÜKBEŞE

Prof. Dr., Hasan Kalyoncu Üniversitesi,
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
tuba.buyukbese@hku.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4174-9870>

Hasan GÜNDOĞDU

Doktora Öğrencisi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı
hasangundogdu.hgab@gmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-0812-1790>

Öz

Bu araştırmanın amacı örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerindeki etkisini incelemek ve bu süreçte etik liderliğin aracılık rolünü ortaya koymaktır. Bu amaçla özel güvenlik alanında faaliyet gösteren 700 çalışanı olan bir firmadan kolayda örnekleme yöntemi ile 320 adet anket toplanmıştır. Elde edilen veriler Spss ve Amos programları kullanılarak araştırma değişkenlerine ilişkin geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ardından regresyon analizi ile araştırma hipotezleri test edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, örgütsel adaletin bağlamsal performansa etkisinde etik liderliğin tam aracı rolü olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Adalet, Bağlamsal Performans, Etik Liderlik.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 04.05.2021 / 11.08.2021

Künye Bilgisi: Büyükbeşe, T. ve Gündoğdu, H. (2021). Örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerine etkisinde etik liderliğin aracı rolü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1080-1101. DOI: 10.33437/ksusbd.932711

The Mediating Role of Ethical Leadership in the Effect of Organizational Justice on Contextual Performance

Abstract

The purpose of this research is to examine the effect of organizational justice on contextual performance and to reveal the mediating role of ethical leadership in this process. For this purpose, 320 questionnaires were collected by convenience sampling method from a firm with 700 employees operating in the field of private security. The validity and reliability analyzes of the research variables were made by using SPSS and AMOS programs in the study. Then, the research hypotheses were tested with regression analysis. As a result of the research, it was determined that ethical leadership has a full mediator role in the effect of organizational justice on contextual performance.

Keywords: Organizational Justice, Contextual Performance, Ethical Leadership.

GİRİŞ

Örgütlerde adalet ve adalet algılarının örgütsel çalışmalarda zengin bir araştırma alanı olduğu son otuz yılın araştırmaları ile kanıtlanmıştır. Birçok araştırma, adaletin örgütsel ve davranışsal sonuçlar ile önemli bir ilişkisi olduğunu göstermiştir (Devonish ve Greenidge, 2010: 75). Örgüt içerisindeki kazanımların nasıl belirlendiği, nasıl dağıtıldığı ve dağıtılmasında adaletli olup olunmadığı gibi konular örgütsel adalet algısında önemli rol oynar. Örgüt içerisindeki birçok örgütsel davranışın çıktı değişkenlerinin örgütsel adalet ile açıklanabilir olduğu değerlendirilmektedir (Büyükyılmaz ve Ay, 2017: 212). Örgütsel adalet görüşü, çalışanların kurumlarda ödül gibi kaynakların tahsisi, prosedürleri ve süreçlerin adaletine ilişkin algılarını araştırmak olarak kabul edilir. Bu algılar, organizasyonlardaki performans gibi çeşitli çalışan sonuçları üzerinde önemli etkiye sahiptir (Tufail, Mahesar ve Pahtan, 2017: 270). Teori ve araştırma, görev ve bağlamsal performans arasında ayırım yapmıştır (ör. Borman ve Motowidlo, 1993; Campbell, 1990; Coleman ve Borman, 2000; Motowidlo ve Van Scotter, 1994). Görev performansı, bir işin asli görevlerini temsil eder ve bir işi diğerinden ayıran görevlerdir. Bağlamsal performans ise herhangi bir iş için resmi olarak gerekli olmayan isteğe bağlı davranışlardır. Ancak bağlamsal performans tüm işlerin sosyal bağlamını oluşturur (Jawahar ve Carr, 2006: 331). Çalışanların algıladıkları örgütsel adalet ve liderlerin sergiledikleri etik davranış örgütlerin başarısında önemli bir yer tutmaktadır (İnak, Özkoç ve Kırıcı, 2018: 288). Etik liderler, dürüstlük, adalet ve güvenilirlik gibi etik ilkelerle tutarlı

özellikler sergilerler. Bu liderler adil ve dengeli kararlar alırlar ve bu kararların etik sonuçları açısından uygunluğunu aktif olarak değerlendirirler. Etikle ilgili iletişim kurmak ve çalışanları etik uygunluk temelinde ödüllendirmek gibi ahlaki yönetim davranışlarını sergileyerek, performansın artmasını sağlarlar (Piccolo vd., 2010: 261).

Örgüt çalışanlarının örgüte karşı tutumları üzerinde önemli etkilere sahip olan örgütsel adaletin çalışanların bağlamsal performansı üzerine etkisinde etik liderliğin aracı rolünü tespit edebilmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, öncelikle örgütsel adalet, bağlamsal performans ve etik liderlik kavramları ele alınmıştır. Daha sonra örgütsel adalet algısı ile bağlamsal performans, örgütsel adalet ile etik liderlik algısı ve etik liderlik algısı ile bağlamsal performans arasındaki ilişkiye değinilmiş ve buna ilişkin olarak özel güvenlik firması çalışanlarına yönelik gerçekleştirilen alan araştırmasına ve sonuçlarına yer verilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Etik Liderlik

Liderlik, dönüşümsel etkisinden dolayı aynı hedefleri olan lider ve astları arasında ahlaki bir bağlılık geliştirir (Aronson, 2001: 247). Etik liderler dürüst, güvenilir, ahlaki ve ilkeli karar vericiler olarak değerlendirilir. Çalışanlar, kendilerinin çıkarlarını koruyan ve kendilerine iyi şekilde davranan ve kendilerini önemseyen bir lidere sahip olduklarında liderlerinin kendilerine bağlı olduğu çıkarımında bulunurlar. Bunun sonucunda yüksek sadakat, duygusal bağ ve karşılıklı destek oluşur. Etik ilişkiler sosyal değişim ve karşılıklılık normları üzerine inşa edildiğinden etik liderler bunu oldukça önemsemektedirler. Etik liderler astlarının faydaları, etik davranışları, uygunsuz davranışlarının maliyeti ve sonrasında astlarını sorumlu tutmak için dengeli ceza kullanımı gibi konularla ilgili bilgi verir. Etik liderler astlarının fikirlerini otosansür olmaksızın talep eder, onlarla güvene dayalı ilişkiler kurarlar (Walumbwa vd, 2011: 205-206). Etik liderlik, bir örgütteki üyelerin arasındaki uygun davranışlara katkı sağlayan çalışanların davranışları ve insanlar arasındaki iletişimde karar verme sürecinde karşılıklı iletişimi benimseyen liderlik biçimidir (Akdoğan ve Demirtaş 2014: 109) Liderin etik anlayışı iş üzerinde önemli derecede etkilidir. Aynı zamanda söz konusu bu durum beraber çalıştığı alt çalışanlarının üzerinde etkisinin olduğunu da göstermektedir (Tuna, Bircan ve Yeşiltaş, 2012: 144). Brown, Trevino ve Harrison (2005) dürüstlük, etik standartlar ve çalışanlara adil muamele kombinasyonunun, etik liderliğin temel taşları olduğunu belirtmiştir. Trevino ve Brown (2004), gerçek anlamıyla etik liderliğin, etik davranışı uygulayarak, yöneterek ve herkesi bundan sorumlu tutarak etik davranışı desteklediğini öne sürmüştür. İş hayatında liderler kendi davranışlarıyla ve

davranış özellikleriyle çalışanlarına örnek teşkil eder. Etik liderlikte “karakter” hayati bir önem taşırken doğruluk ise esas ilkedir. Etik liderliğin temelinde diğerlerinin haklarını önemseme ve saygı duyma vardır (Uğurlu, Sincar ve Çınar, 2013: 268).

Bağlamsal Performans

İşletmelerin, başarılı olması ve sürekliliğini sağlayabilmesi yüksek performans göstermeleri ile mümkündür. Başka bir deyiş ile örgütlerin sürekliliği örgüt üyelerinin verimli ve etkili bir şekilde çalışmalarını ile sağlanabilir (Yıldız ve Çakı 2018:72). Kişisel benliklerini iş rollerine yatıran çalışanların bu role daha geniş bir anlayış ile sahip olduklarını ve genel olarak bir organizasyonun içinde yer alan insanların organizasyondaki işlerine ait resmi sınırlarının dışına çıkmaları büyük bir olasıdır (Christian, Garza ve Slugther, 2011:101). Bu nedenle iş performansı görev ve bağlamsal performans olmak üzere iki boyutta incelenmektedir (Aslan ve Yıldırım, 2016:105). Görev performansı her işin kendisine özgü, yapılabilmesi için asıl olan, olmazsa olmaz sorumlulukları ifade etmektedir. Bağlamsal performans ise, görev performansına katkı sağlayan psikolojik ve sosyal bağlamların devam etmesi ve çoğalmasına etki eden tutumlardır (Polatçı, 2014: 116). Bağlamsal performans iş arkadaşları amirler ve müşteriler ile ilişkilerin yanı sıra öz disiplin ve kararlılık davranışları ile ilişkilidir (VonScotter, Motowidlo ve Cross, 2000: 527). Örgüt içindeki diğer iş arkadaşlarına yardım etme, iş arkadaşlarıyla iş birliği yapabilme, işleri için gereğinden daha fazla fedakarlıkta bulunma, örgütsel kurallara ve normlara uyum sağlama, örgütün örgütsel hedeflere ulaşılmasına katkı sağlama gibi davranışlar bağlamsal performansla örnek olarak sayılabilir (Öcel, 2013: 38). Örgütsel başarı için gerekli unsurların içinde yer alan bağlamsal performans, örgütsel verimliliğin sağlanması için de önem arz etmektedir. Ayrıca kurumsal performansın artırılmasında başrol etkiye sahip bir kavramdır. Çünkü bağlamsal performans kişiler arası pozitif yönlü davranışları destekleyerek, örgütsel işlemlerin yerine getirildiği sosyal motivasyon iklimini zenginleştirmektedir (Ünlü ve Yürür, 2011:186).

Örgütsel Adalet

Örgütsel adaletin temeli, Adams’ın “Adalet Teorisi”nden gelmektedir (Yeniçeri, Demirel ve Seçkin, 2009:84). Bu teori, çalışanların sahip olduğu iş çıktılarını algıladıkları iş girdileri ile karşılaştırdığını belirtmektedir. Çalışanların bu karşılaştırmada eşitsizlik algılaması durumunda yer aldığı örgütüyle, üstleriyle ve işleri ile ilgili tutumlar geliştirmektedir (Büyükyılmaz ve Ay, 2017:212). Örgütlerde adalet, örgütlerdeki çalışanların ödül ve cezalarının ne şekilde yönetildiği ve dağıtıldığı ile ilgili kurallar ve sosyal normlar şeklinde ifade edilmektedir. Söz konusu bu kural ve normlar ödül ve cezaların ne şekilde

dağıtılacağını, bu dağıtım kararlarının alınma şeklini gösteren işlem ve kişiler arası uygulamalar ile ilgili kurallar ve normlar olarak tanımlanabilir (Baş ve Şentürk, 2011:33). Bir organizasyonda adalet, çalışanın tutumunu büyük ölçüde etkileyecektir, bu da organizasyonel performansına etki edecek ve işverenler ile çalışanları arasındaki çatışmayı azaltacaktır (Novitasar vd., 2020: 97). İşyerinde örgütsel adaletsizliğinin olması örgütsel ilişkileri bunun sonucunda örgütsel faaliyetleri ve nihayetinde örgütsel başarıyı olumsuz yönde etkileyecektir (Chegini, 2009: 173) Örgütsel adalet, adalet algısının işe yansması başka bir deyişle iş yeri ile ilgili adalet algısıdır. Örgütsel adalet dağıtımsal, işlemsel ve etkileşimsel adalet olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır.

Dağıtımsal Adalet: Çalışanların kazanımlarının, adil bir şekilde dağıtılması konusunda algılarını tanımlamaktadır. Dağıtımsal adalet örgüt çalışanlarının kazanımlarının, gösterdikleri performans doğrultusunda doğru ve gerçekçi bir şekilde değerlendirilip değerlendirilmediği ile ilgili algılamaları olarak ifade edilebilir (Polat ve Celep, 2008: 309) Çalışanlar arasında iş ile ilgili kazanımlarının adaletli bir şekilde dağıtılıp dağıtılmaması, çalışanların işe olan katkısını etkilemektedir (Nasurdin ve Khuan, 2011: 277).

İşlemsel Adalet: Dağıtımsal adalet çalışanların kendileri ile ilgili kararların adil olup olmaması ile ilgilenirken, İşlemsel adalet ise kişilerin karar sürecine dahil olmaları ve karar sürecindeki objektiflikle ilgili algılarıyla ilgilenmektedir (Yeniçeri, Demirel ve Seçkin, 2009:84). İşlemsel adalet, kazanım kararlarının alınmasında kullanılan yöntem ve süreçler ile ilgili adalet algısı şeklinde tanımlanmaktadır (Titrek, 2009:554). Çalışanlara, elde edecekleri kazanımlar ile ilgili süreçte söz hakkı verilmesi, sonuçlar ile ilgili hoşnutsuzluğu azaltır (Tokgöz, 201: 369).

Etkileşimsel Adalet: Etkileşimsel adalet kavramı, örgütlerin insani ve sosyal tarafını ele alır; yani karar organlarının veya ödülleri ve kaynakları yönlendirenlerin adaleti yaşayacak olanlara (çalışanlara) karşı davranış biçimlerini içermektedir. Yöneticilerin karar süreçlerinde kişilere ne ve nasıl ifade ettiği ile ilgilidir. Karar aşamasında kullanılan prosedürler ve uygulamaların karar organlarınca uygulanma biçimi ile ilgili olan etkileşime dayalı boyutu inceler (İşcan ve Sayın 2010: 197).

ARAŞTIRMA MODELİNİN VE HİPOTEZLERİN OLUŞTURULMASI

Örgütsel Adalet ve Bağlamsal Performans İlişkisi

Örgüt çalışanlarının örgütsel adalet algıları, örgütsel başarıyı olumlu veya olumsuz yönde etkileyen bir unsurdur (Poyraz, Kara ve Çetin, 2009:73). Örgüt çalışanları çalıştıkları örgütte diğer çalışanlarla kendilerini mukayese ederler. Örgüt kuralların bütün çalışanlara eşit uygulanmasını, ücret, iş, izin, sosyal

imkanlar gibi konularda eşit davranılmasını isterler. Adalet algısının odağında çıktılar ve bu çıktıların mukayesesi değil aynı zamanda örgütteki mevcut kurallar ve bunların uygulanış şekli ve kişiler arası etkileşim de vardır (Özdevecioğlu, 2003:78). Örgütsel başarıda rol oynayan faktörlerin içinde bağlamsal performans önemli bir yere sahiptir. Bağlamsal performans örgütlerin verimli çalışma ortamını besler ve örgüt çalışanların motivasyonunu artırır (Ünlü ve Yürür, 2011:186). Çalışanlara adil davranılan, örgütte tüm imkanların eşit dağıtıldığı düşünülen bir ortamda çalışanların psikolojik ve sosyal yönüyle ilintili bağlamsal performansın da yüksek olması beklenir.

Örgütsel adalet ve bağlamsal performans ilişkisi ile ilgili literatürde çeşitli sektörlerde yapılmış birçok çalışma yer almaktadır (Doğan, 2018; Turfail, Mahesar ve Pahtan, 2017; Elamin ve Alomaim 2011; Devonish ve Greenidge, 2010; Wang, vd. 2010; Nasurdin ve Khuan, 2007; Robinson, 2004). Örneğin Turfail, Mahesar ve Pahtan, (2017) çalışmalarında dağıtım adaleti ve prosedürel adalet ile bağlamsal performans arasındaki ilişkiye değinmiş ve araştırmanın sonucunda dağıtım adaleti ve prosedürel adaletin bağlamsal performans üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde etmiştir.

Literatür incelemesinden sonra hizmet sektöründe yer alan özel güvenlik çalışanlarının örgütsel adalet algıları ve bağlamsal performansları arasındaki ilişkiye yönelik aşağıdaki hipoteze yer verilmiştir.

H1: Örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

Örgütsel Adalet ve Etik Liderlik İlişkisi

Gündelik hayatta haklılık ve doğruluğun ifadesi olan adalet algısı bir davranış tutum ve hareketin adalete uygunluğunu ve bireylerin doğruluk ve dürüstlüğü için kullanılmaktadır. Örgütlerde ise örgüt liderlerinin çalışanlarına karşı adil olup olmamaları ile ilgili değerlendirilmektedir. Örgütsel adalet algısı, örgüt çalışanlarının üstlerin kendilerine karşı adil olup olmaması ile ilgili değerlendirmeleridir (Yeşiltaş, Çeken ve Sormaz, 2012 :21).

Etik değerler ve dürüstlük bir liderde bulunması gereken en önemli özelliklerdendir. Lider bu özellikleri bulundurmakla birlikte çevresine yansıtmalıdır (Akdoğan ve Demirtaş, 2014:109). Örgütlerde liderler etik davranışlar sergiliyorsa çalışanların arasında adile ve ahlaki ilkeler çerçevesinde kararlar alır. Bunun sonucunda da etik liderlikle örgütsel adalet arasında anlamlı ilişki oluşur. Literatür incelendiğinde örgütsel adalet ile etik liderlik arasındaki ilişki bulunduğu dair çeşitli çalışmalar bulunmuştur (Halbussi vd., 2019; İnak, Özkoç ve Kırıcı, 2018; Songur, Özer ve Şahin, 2017; Büyükyılmaz ve Ay, 2017, gibi) Bu sonuçlar altında hizmet sektöründe yer alan özel güvenlik çalışanlarının

örgütsel adalet algıları ve etik liderlik algıları arasındaki ilişkiye yönelik aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

H2: Örgütsel adaletin etik liderlik üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

Etik Liderlik ve Bağlamsal Performans İlişkisi

Etik liderlik çalışanlar arası ve çalışanlar aracılığıyla, dürüst, adaletli ve güven veren bir yönetimin göstergesidir. Etik lider, karşılıklı iletişim aracılığıyla ahlaki olarak güçlü, pekiştirme ve karar vermeyi hedefler (Karadal ve Özsungur, 2017:665). Bağlamsal performans; örgüt çalışanlarının sorunlarıyla ilgilenmek, etik normların savunulması vb. konuları vurgulamaktadır (Ünlü ve Yürür, 2011:185). Literatür ele aldığı anda etik liderlik çalışmalarının liderin özellikleri ve takipçileri yönlendirmesi ile ilgili olduğu görülmektedir (Bıyık, Şimşek ve Erden, 2017:62). Etik liderlik ile bağlamsal performans arasındaki ilişki üzerine yapılan birçok çalışma bulunmaktadır (Yasan, Doğan ve Mengi 2019; Bıyık, Şimşek ve Erden, 2017, Tamer, 2017; Sabır, vd. 2012, vb.).

Literatür incelemesinden sonra hizmet sektöründe yer alan özel güvenlik çalışanlarının etik liderlik algıları ve bağlamsal performansları arasındaki ilişkiye yönelik aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur.

H3: Etik liderliğin bağlamsal performans üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.

H4: Örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerindeki etkisinde etik liderliğin aracılık rolü bulunmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Veriler hazırlanan anketler aracılığı ile toplanmıştır. Verilerin analizinde Spss ve Amos programları kullanılarak öncelikle kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Daha sonra regresyon analizi ile araştırma hipotezleri test edilmiştir.

Araştırmanın evreni ve örnekleme

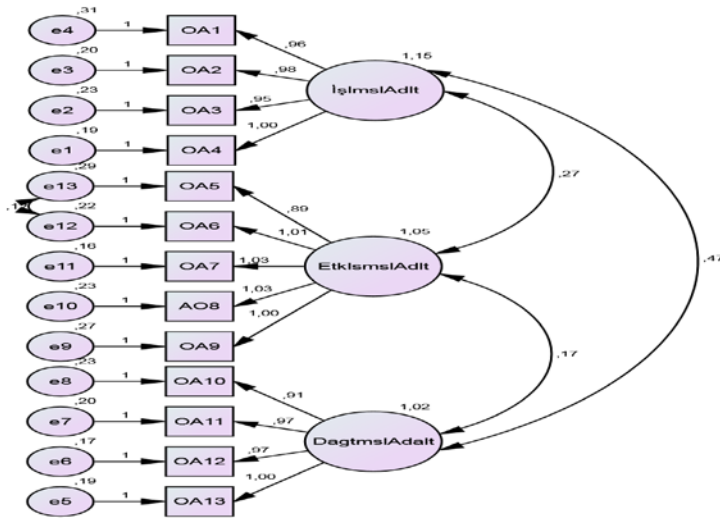
Araştırmanın evrenini özel güvenlik alanında faaliyet gösteren bir işletmede çalışan 700 kişi oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi seçilerek dağıtılan 500 anketten 320 anket yanıtlanarak geri dönmüş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Uygulanan anketler için Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 28.12.2020 tarih ve E.2012280014 sayılı etik kurul izni alınmıştır.

Araştırmanın ölçekleri

Örgütsel Adalet Ölçeği

Bu araştırmada Colquitt (2001) tarafından geliştirilen Dalgın (2015) çalışmasında kullandığı 13 maddeli ve 3 boyutlu Örgütsel Adalet Ölçeği, kullanılmıştır. Ölçek için yanıtlar, 5'li Likert ölçeği şeklinde sağlanmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Dalgın, (2015) çalışmasında yaptığı analiz sonucunda ölçeği üç boyutlu ve Cronbach alfa değerini Dağıtimsal Adalet 0,943; İşlemsel Adalet 0,858; Etkileşimsel Adalet 0,879 olarak bulduğunu belirtmiştir.

Bu ölçek için yapılan açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy değeri 0,875 dir. Bartlett's Test of Sphericity testi istatistiksel ($p=000$) anlamlı olarak tespit edilmiştir. Açıklanan toplam varyans oranı ise % 86,77'dir. Oblimin döndürme sonrasında ölçeğin üç boyut olduğu tespit edilmiştir. Bu boyutlar işlemsel adalet, etkileşimsel adalet ve dağıtimsal adalet şeklinde adlandırılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda sağlanan uyum iyiliği değerleri şunlardır; [$\chi^2= 159,050$; $DF=61$; $c2/Sd=2,60$; $AGFI=0,91$; $GFI=0,93$; $CFI=0,97$; $IFI=0,97$; $RMSEA=0,07$; $NFI=0,96$; $RMR=0,04$]. DFA uyum iyiliği indeksi değerlerinin iyi uyum ve kabul edilebilir aralıkta olduğu gözlenmiştir. Cronbach alfa 0,894 olarak bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda model uyum indekslerini iyileştirmek amacıyla maddeler arasında modifikasyonlar yapılmış ve modifikasyon sonrası elde edilen bulgulara Şekil 1'de yer verilmiştir.

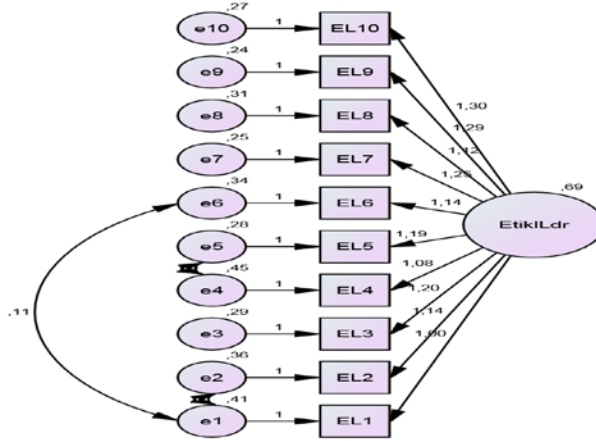

Şekil 1. Örgütsel Adalet Ölçeği DFA Diyagramı

Etik Liderlik Ölçeği

Bu araştırmada Brown vd. (2005: 126) tarafından oluşturulan, Yılmaz (2018) çalışmasında kullanılan tek boyutlu 10 maddeli etik liderlik ölçeğinin, uygun olacağı düşünülmüştür. Ölçek için yanıtlar, 5'li Likert ölçeği şeklinde sağlanmıştır. Yılmaz, (2018) Çalışmasında yaptığı analiz sonucunda Ölçeği üç boyutlu ve Cronbach alfa değerini 0,949 olarak bulduğunu belirtmiştir.

Bu ölçek için yaptığımız açıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy değeri 0,964'dir. Bartlett's Test of Sphericity testi istatistiksel ($p=000$) anlamlı olarak tespit edilmiştir. Açıklanan toplam varyans oranı ise % 77,44'dür. Oblimin döndürme sonrasında ölçeğin tek boyut olduğu tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda sağlanan uyum iyiliği değerleri şunlardır; [$c2= 81,413$; $DF=32$; $c2/Sd=2,54$; $AGFI=0,91$; $GFI=0,95$; $CFI=0,98$; $IFI=0,98$; $RMSEA=0,07$; $NFI=0,97$; $RMR=0,02$]. DFA uyum iyiliği indeksi değerlerinin iyi uyum ve kabul edilebilir aralıkta olduğu gözlenmiştir. Cronbach alfa 0,968 olarak bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda model uyum indekslerini iyileştirmek amacıyla maddeler arasında modifikasyonlar yapılmış ve modifikasyon sonrası elde edilen bulgulara Şekil 2'de yer verilmiştir.

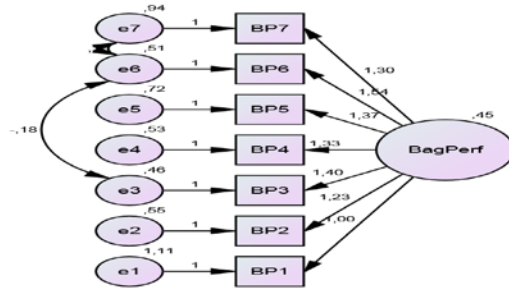

Şekil 2. Etik Liderlik Ölçeği DFA Diyagramı

Bağlamsal Performans Ölçeği

Bu ölçek için yapılan araştırmalar sonucu Jawahar ve Carr (2007) tarafından bağlamsal performans ölçmeye yönelik olarak hazırlanmış, Şahin (2018) çalışmasında kullanılan tek boyutlu 7 maddeli Bağlamsal Performans ölçeği, bu çalışma için de uygun olacağı düşünülmüştür. Ölçek için yanıtlar, 5'li Likert ölçeği şeklinde sağlanmıştır. Şahin(2018) çalışmasında yaptığı analiz sonucunda Ölçeği üç boyutlu ve Cronbach alfa değerini 0,907 olarak bulduğunu belirtmiştir.

Bu ölçek için yapılanaçıklayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğinin Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy değeri 0,882dir. Bartlett's Test of Sphericity testi istatistiksel ($p=000$) anlamlı olarak tespit edilmiştir. Açıklanan toplam varyans oranı ise % 60,21'dir. Oblimin döndürme sonrasında ölçeğin tek boyut olduğu tespit edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda sağlanan uyum iyiliği değerleri şunlardır; [$c2= 26,645$; $DF=12$; $c2/Sd=2,22$; $AGFI=0,94$; $GFI=0,97$; $CFI=0,98$; $IFI=0,98$; $RMSEA=0,06$; $NFI=0,97$; $RMR=0,04$]. DFA uyum iyiliği indeksi değerlerinin iyi uyum ve kabul edilebilir aralıkta olduğu gözlenmiştir. Cronbach alfa 0,887 olarak bulunmuştur. Yapılan analiz sonucunda model uyum indekslerini iyileştirmek amacıyla maddeler arasında modifikasyonlar yapılmış ve modifikasyon sonrası elde edilen bulgulara Şekil 3'de yer verilmiştir.

Şekil 3. Bağlamsal Performans Ölçeği DFA Diyagramı

Tablo 1. Ölçek Faktör Analiz Sonuçları

ÖRGÜTSEL ADALET ÖLÇEĞİ			
Maddeler	Faktörler		
	1	2	3
İşlemsel Adalet			
İA.1	0,920		
İA.2	0,938		
İA.3	0,932		
İA.4	0,939		
Etkileşimsel Adalet			
EA.5.	0,916		
EA.6.	0,944		
EA.7.	0,939		
EA.8.	0,921		
EA.9.	0,914		
Dağıtımsal Adalet			
DA.10.	0,920		
DA.11.	0,937		
DA.12.	0,937		
DA.13.	0,935		
BAĞLAM PERFORMANS ÖLÇEĞİ			
Maddeler	Faktörler		
	1		
BP.1.	0,630		
BP.2.	0,780		
BP.3.	0,810		
BP.4.	0,807		
BP.5.	0,775		
BP.6.	0,842		
BP.7.	0,771		
ETİK LİDERLİK ÖLÇEĞİ			
Maddeler	Faktörler		
	1		

T.Büyükbeşe-H.Gündoğdu Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performans...

ET.1.	0,836
ET.2.	0,874
ET.3.	0,890
ET.4.	0,837
ET.5.	0,900
ET.6.	0,881
ET.7.	0,903
ET.8.	0,872
ET.9.	0,906
ET.10.	0,898

Bulgular

Verilerin analizinde SPSS 21 programından yararlanılmıştır. Kullanılacak analiz yöntemlerinin belirlenmesinde ölçek verilerine normal dağılım testi uygulanmıştır. Verilerin Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerinin normallik testi sonucunda -1,5 ile +1,5 arasında aldıkları değerlerle normal dağılım sağladıkları (Tabachnick ve Fidell, 2013) ve parametrik testler uygulanabileceği görülmüştür(Tablo 1).

Tablo 2. Örgütsel Adalet, Etik Liderlik, Bağlamsal Performans Ölçekleri Normal Dağılım Değerleri

Değişkenler	Min-Max		Skewness		Kurtosis	
	Statistic	Statistic	Std.Error	Statistic	Std.Er	
Örgütsel Adalet	,108	,136	-,811	,272		
Etik Liderlik		-,001	,136	-,940	,272	
Bağlamsal Performans		-,198	,136	-,609	,272	

Katılımcıların örgütsel adalet algıları, etik liderlik algıları ve bağlamsal performansları arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik korelasyon analizi sonuçları ile ölçek puan ortalamaları Tablo 2’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Örgütsel Adalet Etik Liderlik Bağlamsal Performans korelasyon analizi

Değişkenler	Ortalama		Örgütsel Adalet	Etik Liderlik	Bağlamsal Performans
Örgütsel Adalet	3,15	r	1	,587**	,357**
		p		,000	,000
Etik Liderlik	3,29	r	,587**	1	,613**
		p	,000		,000
Bağlamsal Performans	3,47	r	,357**	,613**	1
		p	,000	,000	

Tablo 3’te görüldüğü gibi bağımsız değişken Örgütsel Adalet ile Bağlamsal Performans ($r=,357^{**}$ $p=,000$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Örgütsel Adalet ile Etik Liderlik ($r=,587^{**}$; $p=,000$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Son olarak Etik Liderlik ile Bağlamsal Performans arasındaki ilişki incelenmiş ikisi ($r=,613^{**}$; $p=,000$) arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmanın hipotezlerini test etmek için regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4. Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisi

Değişken	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		t	p.	F	Model (p)
	B	Std. Error	Beta					
Sabit (BP)	2,050	,214			9,559	,000		
Örgütsel Adalet	,452	,066	,357		6,821	,000*	46,526	,000*
R²: ,128; R: ,357 *p<0.000, **p<0,00								

T.Büyükbeşe-H.Gündoğdu Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performans...

Araştırmanın ilk hipotezi “H1: Örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.” şeklinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda değişkenlere ait basit regresyon analizi Tablo 4’te verilmiştir. Tablo 4 incelendiğinde H1 hipotezinin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel adaletin bağlamsal performansı %12,8 oranında açıkladığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın “H2: Örgütsel adaletin etik liderlik üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır” şeklinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda değişkenlere ait basit regresyon analizi Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Örgütsel Adaletin Etik Liderlik Üzerindeki Etkisi

Değişken	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	p.	F	Model (p)
	B	Std. Error	Beta				
Sabit (EL)	1,707	,117		14,635	,000		
Örg Adalet	,439	,034	,587	12,939	,000*	167,418	,000*
R²: ,345; R: ,587 *p<0.000, **p<0,00							

Tablo 5 incelendiğinde H2 hipotezinin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel Adaletin etik liderliği %34,5 oranında açıkladığı bulunmuştur.

Araştırmanın 3. hipotezi “H3:Etik liderliğin bağlamsal performans üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır.” şeklinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda değişkenlere ait basit regresyon analizi tablo 6’te verilmiştir.

Tablo 6. Etik Liderliğin Bağlamsal performans Üzerindeki Etkisi

Değişken	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	p.	F	Model (p)
	B	Std. Error	Beta				
Sabit (BP)	1,566	,144		10,879	,000		
Etik Liderlik	,580	,042	,613	13,846	,000*	191,718	,000*
R²: ,376; R: ,613 *p<0.000, **p<0,00							

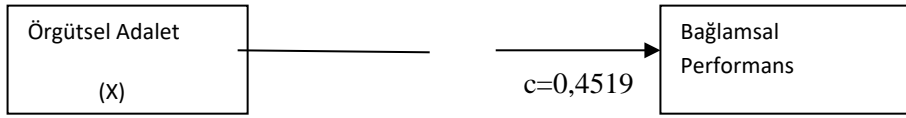
Tablo 6 incelendiğinde anlamlılık değerinin 0,05'ten küçük olduğu ve istatistiksel olarak H3 hipotezinin kabul edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Etik liderliğin bağlamsal performansı %37,6 oranında açıkladığı bulunmuştur.

Araştırma Modeli “Örgütsel Adalet İle Bağlamsal Performans İlişkisinde Etik Liderliğin Aracı Rolü”

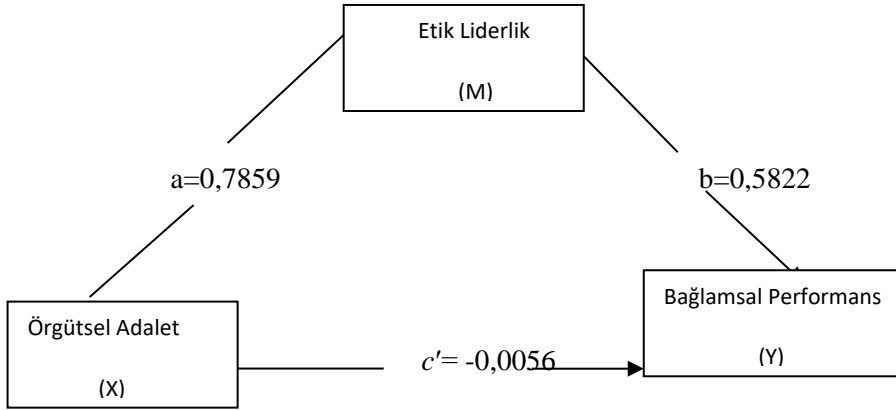
Aracılık modellerinin analizinde çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada Baron ve Kenny'nin nedensel adım yaklaşımı göz önüne alınarak değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmanın son hipotezi “H4: Örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerindeki etkisinde etik liderliğin aracılık rolü bulunmaktadır” olarak düzenlenmiştir. Bu doğrultuda etik liderliğin aracılık etkisine yönelik modeller Şekil 4'te verilmiştir.

A

B

Şekil 4. Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performansa etkisinde Etik Liderliğin Aracı Rolü Modeli

T.Büyükbeşe-H.Gündoğdu Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performans...

Şekil 4'te yukarıda yer verilen model(A) basit etki modeli olup örgütsel adalet algısının bağlamsal performans üzerinde ki etkisi c yolu ile gösterilmiştir. Bu etki toplam etki olarak adlandırılmaktadır. Altta yer verilen model(B) ise aracılık etkisini göstermektedir. Örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerine etkisi, aracı değişken olan etik liderlik aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu modelde örgütsel adaletin etik liderlik üzerindeki etkisi a yolu ile etik liderliğin bağlamsal performans üzerindeki etkisi b yolu ile gösterilmiştir. Örgütsel adalet ile aracı değişken olan etik liderlik aynı anda modele dâhil edildiğinde, örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerindeki etkisi c' yolu ile gösterilmiştir.

H4 hipotezini ölçmek için, aracılık modelini test etmede geçerli olan özellikler doğrultusunda analizler yapılmıştır. Bu analizlere Tablo 6'da yer verilmiştir.

Tablo 7. Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performansa Etkisinde Etik Liderliğin Aracı Rolünün Analiz Verileri

									Model sonucu
Model	Beta	Se	LLCI	ULCI	T	p	R2	p	Kabul
c	0,451	,066	,321	,582	6,821	,000	,127	,000	(Tam aracılık)
a	0,785	,060	,666	,905	12,939	,000	,344	,000	
b	0,582	,051	,480	,684	11,237	,000	,376	,000	
c'	0,005	,069	-,142	,130	-,081	,935			

Tablo 7 incelendiğinde etik liderlik değişkeni (c') aracı değişken olarak analize dahil edildiğinde p değerinin anlamsız (p=,935) olduğu görülmektedir. Bu da örgütsel adaletin bağlamsal performansa etkisinde etik liderliğin tam aracı rolü olduğunu kanıtlamaktadır. H4 hipotezi kabul edilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma hizmet sektöründe yer alan özel güvenlik çalışanlarının örgütsel adalet algısının bağlamsal performanslarına etkisinde etik liderlik algısının aracı rolünü belirlemek ve etik liderlik, örgütsel adalet ve bağlamsal amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nicel veri analizi kullanılmış toplanan 320 anket Spss ve Amos programı ile analiz edilmiştir.

Elde edilen bulgular örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermiştir. Bu sonuç daha önce yapılan Turfail, Mahesar ve Pahtan (2017), Doğan (2014), Devonish ve Greenidge (2010)'ün çalışmalarındaki örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerinde etkisinin olduğu sonucu ile de uyushmaktadır.

Örgütsel adaletin etik liderlik üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla yapılan analiz sonucunda örgütsel adaletin etik liderlik üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. H2 hipotezi kabul edilmiştir. Bu sonuç Songur, Özer ve Şahin (2017) ile Büyükyılmaz ve Ay (2017)'in çalışmasında elde ettikleri etik liderlik algısının örgütsel adalet üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisi vardır sonucu ile paralellik göstermektedir.

Araştırmada etik liderliğin bağlamsal performans üzerine pozitif etkisi olduğu sonucu gözlemlenmiştir. Bu sonuç Bıyık, Şimşek ve Erden, (2017) çalışmasında elde ettikleri etik liderliğin iş performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucunu desteklemektedir. Aynı şekilde Yasan, Doğan ve Mengi (2019) de iç denetçiler üzerinde yaptığı çalışmada benzer bulgulara ulaşmıştır.

Katılımcıların örgütsel adalet algılarının bağlamsal performansları üzerindeki etkisinde etik liderlik algılarının aracı rolü incelenmiş ve örgütsel adaletin bağlamsal performans üzerine etkisinde etik liderliğin tam aracı rolü olduğu tespit edilmiştir.

Örgütsel adalet, iş performansı, etik liderlik üzerine çalışan (Turfail, Mahesara ve Pahtan, 2017), (Devonish ve Greenidge, 2010), (Doğan, 2018) (Halbussi vd., 2019), (Büyükyılmaz ve Ay, 2017), (Songur, Özer ve Şahin, 2017), (İnak, Özkoç ve Kırıcı, 2018), (Sabır, vd. 2012), (Tamer, 2017), (Yasan, Doğan ve Mengi 2019),(Bıyık, Şimşek ve Erden, 2017) gibi yazarlarla aynı doğrultuda sonuçlar elde edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada elde edilen sonuçların literatür bulgularıyla aynı yönde paralellik gösterdiği ifade edilebilir. Bu çalışmada ise özel güvenlik görevlileri bağlamında ilgili değişkenler arası ilişkiler araştırma konusu yapılmıştır.

Örgütsel adalet, etik liderlik ve bağlamsal performans arasında ilişkiyi incelemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Bu analiz sonucunda örgütsel adalet, etik liderlik ve bağlamsal performans arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Örgüt yöneticileri ve çalışanların ilişkilerinde bu kavramların önem teşkil ettiğini, göz ardı edilmemesi gerektiğini söyleyebiliriz. Çalışma sonuçlarına göre; etik davranışlar sergileyen, çalışanlarının isteklerini dikkate alan, tarafsız ve önyargısız davranan, çalışanların hakkını adil bir şekilde savunan (Zhu, May ve Avolio, 2004: 18) diğer bir ifadeyle etik lider tarafından yönetilen, örgüt içindeki ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan kazanımların adil dağılımını ve bu dağılım yapılırken izlenen prosedürler ile yöneticilerin örgüt ve çalışanlarla

ilgili karar, düzenleme, uygulamalar ile çalışanlara olan davranışlarının çalışanlar tarafından tarafsız ve keyfiyete bağlı olmadan adil olarak algılanmasını ifade eden örgütsel adaletin (İyigün, 2012: 50) sağlandığı düşünülen kurumlarda bağlamsal performans da artacaktır. Bağlamsal performans çalışanın iş ortamıyla ilgili olumlu, yapıcı sosyal ilişkiler geliştirmesi ve işine karşı özveriyle çalışması anlamına gelmektedir.

Örgütlerin başarısının çalışanların performansına bağlı olduğunu düşünürsek çalışanların örgütsel adalet ve etik liderlik algılarının örgütlerin başarısında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu ifade edebiliriz. Örgütte terfi ceza ödül gibi konularda adaletli olacak bir sistem kurulmalıdır. Her türlü haksızlık algısı yaratabilecek davranışlardan kaçınılmalıdır. Örgütteki yöneticiler bütün çalışanlarına aynı mesafede olmalı ve adaletli olmalıdırlar. Çalışanlarına güvenmeli ve güven vermelidirler. Bu da çalışanlarla iyi bir iletişimle gerçekleşebilir. Örgütte çalışanlara kendini ifade etme hakkı verilmelidir. Liderler çalışanlarına fırsat eşitliği sağlayarak, çalışanlarının yeteneklerini ve potansiyelini, örgüte sağlayabilecekleri katkıyı görebilmeli bunu göstermelerine fırsat vermelidir. Çalışanların örgüte katkılarının bir karşılığı olmalıdır. Bu karşılık liderlerin adaletli yaklaşımları ile anlamlı olacaktır. Bundan dolayı liderlerin etik davranışları ve adaletli olmaları gerekmektedir.

Bu çalışma sadece özel güvenlik sektöründeki bir işletmenin çalışanlarının görüşleri ile sınırlıdır. Gelecek çalışmalar için araştırmacılara örgütsel adalet, bağlamsal performans ve etik liderlik değişkenleri ile farklı sektörlerde çalışanlar üzerinde uygulama yapabilecekleri veya çalışanların davranış ve tutumlarını etkileyen diğer değişkenleri araştırma konusu olarak belirlemeleri tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. ve Demirtaş, Ö. (2014). Etik liderlik davranışlarının etik iklim üzerindeki etkisi: örgütsel politik algılamaların aracı rolü, *AKÜ İİBF Dergisi*,16 (1), 107-123.

Aronson, E. (2001). Integrating leadership styles and ethical perspectives, *Canadian Journal of Administrative Sciences* (4), 244-256.

<https://doi.org/10.1111/j.1936-4490.2001.tb00260.x>

Aslan, M. ve Yıldırım, A. (2016). Hastanede çalışan hemşirelerde bağlamsal performans ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği, *Hemşirelik Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14 (2), 104-111.

- Baş, G. ve Şentürk, C. (2011). İlköğretim okulu öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel vatandaşlık ve örgütsel güven algıları, *Educational Administration: Theory and Practice*, 17 (1), 29-62.
- Bıyık, Y., Şimşek T. Ve Erden, P. (2017). Etik liderliğin çalışanların iş performansı ve iş tatminine etkisi, *Gazi Journal of Economics and Business*, 3 (1), 59-70.
- Büyükyılmaz, O. ve Alper Ay, F. (2017). Etik liderliğin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisinde örgütsel adaletin aracılık rolü, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (1), 210-233.
<https://doi.org/10.17218/hititsosbil.305431>
- Chegini, M.G.(2009). The relationship between organizational justice and organizational citizenship behavior, *American Journal of Economics and Business Administration* 1 (2), 173-176.
<https://doi.org/10.3844/ajebasp.2009.173.176>
- Christian, M. S., Garza, A.S. and Slaughter, J. E. (2011). Work engagement: a quantitative review and test of its relations with task and contextual performance, *Personel Psychology*, 64, 89–136.
<https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2010.01203.x>
- Dalgın, T. (2015). *Yöneticilerin liderlik davranışlarının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi ve örgütsel adalet algısı düzenleyici rolü: muğla konaklama sektörü örneği*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Devonish, D. and Greenidge, D. (2010). The effect of organizational justice on contextual performance, counter productive work behaviors, and task performance: investigating the moderating role of ability-based emotional intelligence, *International Journal Of Selection and Assessment*, 18 (1), 76-86.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-2389.2010.00490.x>
- Doğan, H. (2018). Örgütsel adalet algısı ile iş performansı arasındaki ilişki, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 27-46. DOI: iibfdkastamonu.321871.
- Halbussi, H. A., Williams, K.A., Mansoor, H. O., Hassan M. S. and Hammad Hamid, F. A. (2019). Examining the impact of ethical leadership and organizational justice on employees' ethical behavior: does person–

T.Büyükbeşe-H.Gündoğdu Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performans...

organization fit play a role?, *Ethics&Behavior*.
<https://doi.org/10.1080/10508422.2019.1694024>.

İnak, A., Özkoç, A.G. ve Kırıcı, E. (2018). Otel işletmelerinde etik liderlik davranışını örgütsel adalet üzerine etkisi, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 286-309.

İşcan, Ö.F. ve Sayın, F. (2010). Örgütsel adalet, iş tatmini ve örgütsel güven arasındaki ilişki, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24 (4), 195-216.

İyigün, N.Ö. (2012). Örgütsel adalet: kuramsal bir yaklaşım, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 49-64.

Jawahar, I.M. and Carr, D. (2007). Conscientiousness and contextual performance, *Journal of Managerial Psychology*, 22(4), 330-340.

<https://doi.org/10.1108/02683940710745923>.

Karadal, H. ve Özsungur, F. (2017). Hizmet inovasyon davranışı ile psikolojik sermaye ve etik liderlik ilişkisinin incelenmesi: Adana örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13 (13), 663-672. DOI: 10.17130/ijmeb.2017ICMEB1735477.

Nasurdin,A.M. and Khuan,S.,L. (2011). Organizational justice, age, and performance connection in Malaysia. *International Journal of Commerce and Management*, 21 (3), 273-290.

<https://doi.org/10.1108/10569211111165316>.

Novitasari,D., Asbari, M., Rizky Wijaya, M. and Yuwono, T. (2020). Effect of organizational justice on organizational commitment: mediating role of intrinsic and extrinsic satisfaction, *International Journal of Science and Management Studies*, 3 (3), 96-112. DOI: 10.51386/25815946/ijms-v3i3p110.

Öcel, H. (2013). Örgüt kimliğinin gücü, algılanan örgütsel prestij ve kişi-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkiler: örgütsel bağlılığın aracı rolü, *Türk Psikoloji Dergisi*,28 (71), 37-53.

Özdüvencioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel adaletin bireylerarası saldırgan davranışlar üzerindeki etkisinin belirlenmesi yönelik bir araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 77-96.

- Piccolo, R.F., Greenbaum, R., Hartog, D.N. and Folger, R. (2010). The relationship between ethical leadership and core job characteristics. *Journal Of Organizational Behavior*, 31, 259–278. <https://doi.org/10.1002/job.627>.
- Polat, S. ve Celep, C. (2008). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet, örgütsel güven, örgütsel vatandaşlık davranışlarına ilişkin algıları, *Educational Administration: Theory and Practice*, 54, 307-331.
- Polatçı, S. (2014). Psikolojik sermayenin görev ve bağlamsal performans üzerindeki etkileri: polis teşkilatında bir araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 14 (1), 115-124. DOI: 10.21121/eab.2014118072
- Poyraz, K., Kara, H. ve Çetin, S.,A. (2009). Örgütsel adalet algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışlarına etkisine yönelik bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (9), 71-91
- Sabır, M.S., Iqbal, J.J., Rehman, K.U., Shah, K.A. and Yameen, M. (2012). Impact of corporate ethical leadership and employee performance, *International Journal of Business and Social Science*, 3(2), 163-171.
- Şahin E.T. (2018). *Presentizm (İşte var olamama) ile İş Performansı (Görev Performansı ve Bağlamsal Performans) Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Kastamonu Üniversitesi.
- Tabachnick, L.S. ve Fidell, B.G. (2013). *Using Multivariate Statistics* (Sixth Ed.) Pearson, Boston.
- Titrek, O. (2009). Okul türüne göre okullardaki örgütsel adalet düzeyi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 552-573.
- Tokgöz, N. (2011). Örgütsel sinisizm, örgütsel destek ve örgütsel adalet ilişkisi: elektrik dağıtım işletmesi çalışanları örneği, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (2), 365-389.
- Tufail, M.S., Mahesar, H.A. and Pathan, S.K. (2017). Organizational justice, task and contextual performance: empirical analysis for frontline managers. *Grassroots*, 51(1), 269-279.
- Tuna, M., Bircan, H. Ve Yeşiltaş, M. (2012). Etik liderlik ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Antalya örneği, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26, (2).

T.Büyükbeşe-H.Gündoğdu Örgütsel Adaletin Bağlamsal Performans...

Zhu, W., May, D.R. and Avolio, B.J. (2004). The impact of ethical leadership behavior on employee outcomes: the roles of psychological empowerment and authenticity, *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 11 (1), 16-26.

<https://doi.org/10.1177%2F107179190401100104>

Sinemada Toplumsal Cinsiyetin İdeolojik İşlevleri: Mor Yıllar Film Analizi¹

Gönül CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü
gonulcengiz88@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6685-5376>

Öz

Toplumsal Cinsiyet kavramı son zamanlarda sanatın tüm alanlarında sıklıkla kullanılmaktadır. Bu kavramın geniş kullanım alanlarından biri de sinemadır. Çalışmada 1985 yılında Steven Spielberg'in yönetmenliğini üstlendiği *Mor Yıllar* filmindeki toplumsal cinsiyet kavramının ideolojik işlevleri açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi ve katmanlararasılık (intersectionality) yöntemi bağlamında filmde toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevleri, kadın erkek eşitliği, toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsellik, sınıf, ırk, din, siyasi farklılıklar ve bunun getirdiği sonuçlar üzerinde durulmuştur. *Mor Yıllar* filminde, özellikle ideolojik işlevlere özgü ırksal, dinsel, sınıfsal ve cinsel konular, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında incelenmiştir. Film boyunca kadın karakterlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı göstermiş olduğu tepki, filmin önemli özelliklerindedir.

Çalışmanın sonunda kadınların erkeklere 'ses' çıkardığı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği dengesinin bozulduğu görülmektedir. Filmde aynı zamanda ideolojik işlevler açısından Afro-amerikanların 'beyazlar' tarafından hem ırksal, hem de sınıfsal olarak ezildiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, İdeolojik İşlevler, Mor Yıllar.

¹ Makale Geliş / Kabul Tarihi: 07.12.2020 / 17.05.2021

Künye Bilgisi: Cengiz, G. (2021). Sinemada toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevleri: Mor yıllar film analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1102-1115. DOI: 10.33437/ksusbd.836869.

Ideological Functions of Gender in Cinema: The Color Purple Film Analysis

Abstract

The concept of gender has been widely used in all fields of art. One of the broadest areas of this concept is cinema. In this article, The Color Purple film directed by Steven Spielberg in 1985 is aimed to be examined in terms of ideological functions of the concept of gender. For this purpose, content analysis, which is one of the qualitative research methods, was used and emphasis was placed on empowering women with the ideological functions of gender, gender equality, gender roles and sexuality, class, race, religion, political differences and the results it brought in the context of the intersectionality method. In the film, racial, religious, class and sexual issues specific to ideological functions are intensified in the context of gender roles. One of the most important features of the film is the reaction of female characters to gender inequality throughout the film.

As a result of the study, it was found that women give the necessary reactions to men and the balance of gender inequality was disrupted. The film also concludes that in terms of ideological functions, African-Americans are crushed both by racial and class.

Keywords: Gender, Ideological Functions, The Color Purple.

GİRİŞ

Tarihsel süreçte farklı şekillerde görülen toplumsal cinsiyet rolleri ve dağılımı, çok yönlü boyutları ile kültürden kültüre, dinlere, yaşanılan coğrafyaya, döneme bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet pek çok kültürde sadece soyun üremesinin yükünü taşıyan bedenlere entegre edilmiş bir kategori olmaktan çıkarak yaşamın tüm yönleriyle sürdürülmesine, yaşamın üretilmesine ilişkin bir dinamikliği anlatan, nötrlüğü dışlayan yaşama dair bir durum olarak bambaşka anlamlara gelebilmektedir (Köse, 2013: 37). Butler (2008: 52) başka deyişle bu durumun bir yandan toplumsal cinsiyet bir yandan da, ‘cinsiyetli doğa’nın ya da ‘doğal bir cinsiyet’in üretilmesinde ve bunların söylemsellik öncesinde, kültür öncesi bir şeymiş gibi, siyasi olarak tarafsızken kültürün gelip üzerinde etki ettiği bir yüzeymiş gibi tesis edilmesinde kullanılan söylemsel/kültürel araç haline geldiğinin altını çizmektedir.

Toplumsal cinsiyet, sosyo-kültürel bir kökene sahiptir, yani amacı bakımından ideolojiktir. Biyolojik cinsiyet ve cinsellikten tamamen farklı olarak

görülmelidir. Hayward'a (2012: 523) göre toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevinin bir parçası, bu farklılığı gizlemek ve cinsiyet ile toplumsal cinsiyeti aynıymış gibi göstermektir. Toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevi biyolojik, fiziksel, toplumsal, psikolojik ve ruhsal yapılara dair heterojen ve belirli bir dizi oluşumu, insan öznelliğine ait bölünemez, sabitlenmiş ve sorunsuz bir nitelik kurmak olmuştur (Kuhn, 1985: 52). Toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevi, bizi erkek ya da kadın olarak sabitlemek ve bunu da ilk olarak bizi erkek ya da kadın olarak inşa etmeye hizmet eden ikili karşıtlıklar içinde yapmaktadır. Kuhn'un (1985: 52) da belirttiği gibi bu ikili karşıtlıklar toplumsal, psikolojik, fiziksel ve biyolojik olarak kurulur. Buna göre kadın, ekonomik olarak erkekten değersizdir, kamusal alandan çok ev ile ilişkilidir, daha duygusaldır, erkeğe göre güçsüzdür. O yeniden-üretim alanıdır, erkeğe ait olan üretim alanı değildir.

Hayward'ın (2012: 523) iddia ettiği gibi, 1980'ler boyunca feminist eleştirmenler toplumsal cinsiyet ilişkilerini cinsellik etrafında dönen tartışmaların merkezine yerleştirmiştir. Batı kültüründe erkekler erkekliği toplumsal cinsiyet ilişkileri tarafından belirlenmiş bir durum olarak görmemiştir. Erkeklik üzerine düşünülecek bir konu değildir ve bu yüzden sorunsal olarak kabul edilmemiştir. Kadınlık ise yalıtılmış olarak olmasa bile, toplumsal cinsiyet farklılığı konusunun tartışılmasından başlayarak farklılığın bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır.

Aytekin (2018: 68), kadınların kamusal alandan uzak tutulmasının, ataerkil bir ideoloji kapsamında hayatlarını sürdürmelerini bu ideolojinin belirlediği ölçülerle mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bourdieu (2015: 119) ise bu durumu bilgi sahipliği ile açıklamakta, gerek ailelerin gerekse okuldaki yöneticilerin kamusal alanı erkeklere hazırladığı ve kızları da benzer bir teknikle kamusal alandan dışladığıyla ifade etmektedir. Netice itibarıyla bilgideki eril düzen, normlarla örtülü bu kalıplarla yeniden üretilmektedir.

Toplumların sosyo-kültürel ve benzeri alanlardaki gelişmeleri, yedinci sanat olarak tanımladığımız sinema aracılığıyla gündeme getirilmektedir. Sinemanın ideolojilerin yayılmasında üstlendiği aktif rol ve toplumu yönlendirmedeki başarısı, söz konusu araçların farklı boyutlarda değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışma toplumsal cinsiyet bağlamında toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevlerinin sinemadaki yansımalarını içerik analizi yöntemi ile incelemektedir. Aynı zamanda bu çalışma, cinsiyet, sınıf, etnisite, ırk, din, toplumsal cinsiyet rolleri gibi birçok katmanın birbiri ile iç içe geçmiş olmasından yola çıkarak, bu katmanların birbirinden bağımsız olarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını da savunmaktadır. Genel olarak bakıldığında toplumsal cinsiyet film

incelemeleri cinsiyet rolleri ve cinsellik üzerine yoğunlaştığından, bu çalışmada toplumsal cinsiyet kavramının ideolojik tarafına bakmak amaçlanmıştır.

Katmanlararasılık (intersectionality) bağlamında filmin cinsellik, ırksal, sınıfsal ve dinsel olarak katmanlarına bakılarak her bir katmanın 'ideolojik işlevler' ile olan bağlantısı toplumsal cinsiyet rolleri açısından incelenecektir.

Cinsellik ve Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet (gender) ve cinsellik (sex) ayrımı, feminist kuramlar için belirleyici önem taşır. Özellikle Simone de Beauvoir'ın kuramsal yaklaşımı içerisinde cinsiyet, cinsellik tarafından yapılandırılan kültürel bir kimliğin karşılığıdır (1973: 301). Ona göre 'kadın' olmanın yolu, doğal ve biyolojik bir kendilik olarak kadın cinselliğinin biçimlenmesinin sonucudur. Bu anlamda Taburoğlu (2013: 9) cinselliği, toplumsal cinsiyeti yapılandıran, işaret eden, gösteren bir kavram olarak değerlendirmektedir.

Cinselliğin icrasına özgürleştirici bir işlev bulan Foucault için önemli olan, erkek, kadın ya da lezbiyen olmak değil, tüm bu cinsellik türlerini, yeniden yorumlamaya açabilmek, cinsiyet kimliklerini bozabilmektir. Biyolojik, söylemsel ya da kültürel belirlenmeleri aşmaya dönük olmayan cinsellik konumları, her zaman için güç ilişkileriyle aynı işleyiş mantığına sahiptir. Cinsiyet biyolojik, doğal nedenlerle değil de, güç ilişkilerinin yarattığı söylemlerle bağdaşık olarak şekillenir. Güç ilişkileri, cinselliğin tüm uygulamalarını cinsiyet kalıpları halinde sabitlemek, belirlenebilir kılmak üzere işler (Taburoğlu, 2013: 14). Toplumsal cinsiyette bu rollerin ayrımı, toplumsal cinsiyet kavramına farklı yaklaşımlar da sunmaktadır.

Toplumsal cinsiyet farklılıkları öğrenilen, sosyalleşme sürecinde kazanılan özellikler bakımından insanlar arasında gözlenen farklılıklardır (Dökmen, 2014: 25). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet rolleri kadınlara ve erkeklere verilen farklı rolleri karşılar. Dökmen (2014: 31) aynı zamanda, cinsiyet rolünü, kadına ve erkeğe uygun bulunan kişilik özellikleri ve davranışlar olarak ifade eder ve kültürel beklentilere karşılık geldiğini belirtir. Bir erkek için uygun olduğu düşünülen davranışlar maskülen, kadınlar için uygun olduğu düşünülen davranışlar ise kadınsı (feminen) roller olarak adlandırılmaktadır.

Çok sayıda toplumsal cinsiyet yaklaşımları olsa da makale, konusu gereği ideolojik yaklaşımlarla sınırlandırılmıştır.

Toplumsal Cinsiyete İdeolojik Yaklaşımlar

Toplumsal cinsiyet ilişkilerini kuşatan iki egemen tartışma vardır; her ikisi de feminist kuram içinde, kültürel incelemelerde, gey incelemelerinde, edebiyat ve

sinema kuramında kendini göstermiştir. Bu tartışmalar psikanalitik ve Marxist yaklaşımlarla açıklanmaktadır. Her iki görüş de toplumsal cinsiyet ilişkileri sorununu daha geniş alanlara taşımış ve toplumsal cinsiyetin, ideolojinin bizi inandırdığı gibi basit bir cinsel farklılık konusu değil, aksine toplumsal cinsiyetin zorla dayatılma yolunu saklamak için hiyerarşik güç ilişkisi olduğunun anlaşılmasına yardım etmiştir. Diğer yandan, bu yaklaşımlar toplumsal cinsiyet ilişkileri ile ilgili tarihsel ve toplumsal süreçleri göstermiş, bu ilişkilerin ırk, sınıf ve cinsiyet gibi toplumsal belirlenmelerinin diğer biçimlerinin içine çekebilmesinin yolunu vurgulamıştır. Hayward'a (2012: 524) göre, bu görüşler kültürel uygulamaların toplumsal cinsiyet ideolojisini nasıl yeniden ürettiğini incelemiş ve cinsiyet farklılığı ifadesinde hakim olan kültür içinde nasıl işlediğinin önemine dikkat çekmiştir.

Psikanalitik Yaklaşım

Freud'un Psikanalitik yaklaşımı daha çok cinsiyetin biyolojik süreçlerini ve bu süreçler sonucunda topluma yansıyan etkilerini araştırırken, Jacques Lacan psikanalitik yaklaşımına sosyolojik ve ideolojik boyut katmıştır. Özdeşleme ve içselleştirme gibi bilinçaltındaki süreçleri belirten Freud'un psikanalitik kuramında toplumsal cinsiyete uygun erkeklerdeki erkeksi, kadınlarda ise kadınsı davranışlar sergilemesi küçük yaştan itibaren çocuğun kendi cinsiyetinden ebeveyni ile kurduğu özdeşim süreci ile ilintilidir. Karşı cinsiyete uygun davranışlarda bulunma ise, karşı cinsiyetten olan ebeveyn ile özdeşim kurmakla bağlantılıdır. Çıtak (2008), bu kurama göre, bireyin toplumsal ve psikolojik açıdan uyum sağlayabilmesi için kendi cinsiyetine uygun bir cinsel kimliğe sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

Lacan'a göre ise, kadının kararlı toplumsal bir cinsiyete kavuşabilmesi için bu maskeyi giyinmesi, olduğundan farklı görünmesi, adeta sahte bir benlik inşa etmesi gereklidir. Kadını erkekten ayrı kılan, taşıdığı cinselliğe dair işaretler değil, içerisine yerleştirdiği söylemin farklılığıdır. Kadın varlığının yaslandığı bu söylem, 'eksiklik' ve 'boşluk'la sınırlanmıştır. Kadın, bu söylemsel yapılaşmamışlık içerisinde, cinsine ait bir göndergeye yaslanamadığında bu 'sahteliği' yaratabilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Erkek-olmayanlar, erkek dünyasında varolan 'arzu ekonomisi' içerisinde gezinerek cinsiyetlerini yaratmak zorunda kalırlar. Maske, özellikle kadının 'kendi sahip olduğuna' yabancılaşması pahasına takması zorunlu olduğu bir örtüdür (Tura, 2016: 41). Bu yüzden Lacan'ın kadınlığın ortaya çıkışıyla, ilgili ruhbilimsel anlatısında, kadın olmanın, kaybedilene özlemle, 'melankoli'yle birlikte deneyimlendiğini belirten Taburoğlu (2013: 12) kadının, her zaman tanımlayamadığı kayıp bir nesnenin, eksiğin özlemiyle, var olmak zorunda kaldığına dikkat çeker.

Psikanalitik yaklaşım, ataerkil dilin cinsiyetlendirilmiş özneliği sürdürmeye nasıl hizmet ettiğini ve hiyerarşik olarak nasıl belirlenimci olduğunu gösterir. Lacan'cı yaklaşım, cinsiyet ilişkilerinin köklerinin dilbilimsel alanda temellenen iktidar ilişkilerinde olduğunu görmeyi olanaklı kılmakta ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin ideolojik işleyişlerini açığa vurmaktadır (Tura, 2016: 25).

Marksist Yaklaşım

Psikanalitik yaklaşım toplumsal cinsiyet ideolojisine meydan okumanın yolunu gösterse de bunun dil düzeyinde olacağını varsaymaktadır. Hayward (2012: 524), toplumsal cinsiyetin sadece dil aracılığıyla değil, toplumsal atıflar ve kültürel pratikler yoluyla yapılandırıldığını söylemektedir. Karaca'ya (2018) göre Marxist materyalistler, toplumsal cinsiyet ideolojisini ikili hat üzerinden inşa etmeye çalışarak onu toplumsal ve kültürel bir yapı olarak görmektedirler. Böylece toplumsal cinsiyet ideolojisi çeşitli kültürel pratikler içinde temsil edilmektedir.

Marx'a göre, insanların birbirleriyle ilişkileri, ekonomik yaşamdaki rollerinin bir sonucudur. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde, ekonomik ilişkileri göz önünde bulundurmakta fayda vardır. Marksist bakış açısıyla toplumsal cinsiyet oluşumunun temelinde üretim araçlarının kullanımı ve özel mülkiyet anlayışının erkeğe sahip olma hakkını vermesi, biyolojik cinsiyete yönelik yüklemelere ve ataerkillik anlayışına dayalı olması toplumsal cinsiyetin temel noktasını oluşturur. Marksizmin kadınların ezilmişliği sorununa bakışı, aslında Marksist yöntemin topluma ve toplumsal değişime yaklaşımıyla ilişkilidir. "Özel Mülkiyet ve Komünizm" de, kadınların konumunun toplumun gelişiminin bir ölçüsü olduğunu savunan Marx kadınların kapitalizm şartları altında ezildiğini de vurgular (Belkhir, 1993: 143). Marksist teori, aynı zamanda kadının ekonomik anlamda erkeğe bağımlı hale gelmesinin onu diğer sosyal alanlarda da erkeğe bağımlı duruma getirdiğini vurgulamaktadır. Kadının bağımlı yaşam şekli onu 'ikinci cins' olarak belirleyen önemli etkidir. Özellikle ev ve aileye bağımlı olarak yaşamakta olan kadın özel hayata kapatılarak, kamusal alandan bilinçli bir şekilde uzak tutulmuştur. Marksist feministler için kadının kamusal alana çıkışını engelleyen en temel faktör kamusal ve özel alan ayrımına göre tasarlanmış çağdaş kentlerdir. Ekonomik sosyal aktiviteler olan eğitim, ticaret, üretim gibi etkinliklerin hepsi aileden koparılmış ve aileden uzak yerlerde kurumsallaşmışlardır (Pehlivan, 2017: 514).

Connell'e (1998) göre, kadınların sömürülmesi, kapitalizmin kar sağlama dürtüsü, işgücünün cinsiyete dayalı bölünmesine ve ev kadınlarının ezilmesine yol açmaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramı doğrudan Marksizme hitap etmese de, Marksist yaklaşımda ‘toplumsallığın’ tarihsel süreçler ve sınıfsal ilişkiler içinde anlam bulduğuna vurgu yapmaktadır Karaca, 2018).

Sinemada Toplumsal Cinsiyetin İdeolojik İşlevleri

Siyasal İşlev

Farklı ideolojik programların, söylemsel kurulumların ve yapısal önceliklerin feminist siyasetle, feminist taleplerle ve feminist sözle ilişkilenebilecekleri olası içsel çelişkilerinin, hegemonya taleplerinde dolaşıma sokulan sözlerin politika tercihleriyle kurduğu bağın açığa çıkartılması açısından önemli işleve sahiptir (Çoşar, 2013: 22).

Çoşar (2012: 28) aynı zamanda, kadın hareketi içerisinde yer alan örgütlerin büyük bir çoğunluğunun toplumsal cinsiyet eşitliği için verdikleri mücadelelerde, üzerine odaklandıkları sorun alanlarında faal olabilmek için mevcut sorunun siyaseten ve toplumsal olarak önemini serbest piyasa terimleri üzerinden kanıtlanabilir şekilde yüz yüze kalmanın yanı sıra- ve bu duruma paralel bir şekilde- finans kaynaklarına erişim sürecinde rekabet ortamına da girmek durumunda kaldıklarını vurgulamaktadır.

Connell (2005: 5), bütün muhafazakâr politikanın kendisini ‘geleneksel aile’, ‘doğru dişilik’ ve ‘gerçek erkekliği’ yeniden kurmaya adanmış olduğunu belirtmektedir. Tüm bunlar toplumsal cinsiyet belirsizliklerini ortadan kaldırmaya yönelik hareketler olarak değerlendirilmektedir.

Dini İşlev

Kroska (2000), cinsiyet ideolojisinin bir inanç sistemi mi yoksa bir kimlik olarak mı değerlendirilmesi gerektiğini sorgulamaktadır. Denton (2004), din ve inançların cinsiyetle ilgili yönleri arasındaki ilişkinin karmaşık olsa da (Denton, 2004), artan dini uygulama düzeylerinin geleneksel bakış açılarını güçlendirmesi ve cinsiyet eşitliği için desteği azaltmasını beklediğini vurgulamaktadır. Dahası, dini doktrinler içinde yer alan belirli ilkeler genellikle cinsiyet ilişkilerine, kadınların ve erkeklerin çocuk sahibi olma konusundaki göreceli sorumluluklarına odaklanmaktadır. Bu nedenle dinlerin cinsiyet ilişkileri ile ilgili öğretilerinde farklılık göstermesi ve dolayısıyla inançlı erkekler ve kadınlar arasında farklı ideolojilere yol açması beklenmektedir. Davis ve Greenstein (2009: 94) iddia ettiği gibi dinsel bağlılık ve kişisel dini inançlar, toplumsal cinsiyet ideolojisini, heteroseksüel evliliklerde güç paylaşımının uygunluğuna ilişkin anlatılar oluşturarak etkilemektedir, ancak bu süreç sosyal sınıf tarafından yönetilmektedir.

Irksal ve Etnik İşlev

Toplumsal cinsiyet ideolojilerindeki irksal ve etnik farklılıklar, ırk ve etnik kökene göre ırk ile cinsiyet ve toplumsal sınıfın kesişme noktalarının bir işlevi gibi görünmektedir.

Sınıfsal İşlev

Toplumsal cinsiyet ideolojisi popüler kültürde ve sinemada; imgeler, şekiller, görseller, genel kodlar ve sinematik aygıt biçiminde sunmaktadır.

Fakat toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevindeki sınıfsal boyut Marksist ideoloji teorisi bağlamında ele alındığında ideoloji kavramı sınıf egemenliği olarak vurgulanmaktadır.

Hangi cinsiyet, ırk ya da cinsellik olursa olsun, zengin ve güçlü sınıfta olanlar, ideolojinin nasıl oluştuğunu ve kapitalizmin nasıl kurulduğunu kontrol edenlerdir.

Toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevi denildiğinde akla gelen ilk kavramlardan biri de toplumsal sınıftır. Bourdieu'ya (1984: 250) göre, sınıflar kendilerini yalnızca ekonomik durumlarıyla değil aynı zamanda davranış, tercihler, görüşler ve zevkle açıkça sergilenen kültürel ve eğitsel sermayeleriyle de ayırmaktadır.

Kellner (1991: 2), ideolojisi sınıfsal çıkarlara indirgemek, toplumda devam eden tek önemli tahakkümün sınıf veya ekonomik tahakküm olduğunu ortaya çıkarırken, birçok teorisyenin cinsiyet ve ırk baskısının da temel öneme sahip olduğunu ve aslında bazılarının temelde iç içe olduğunu savunduğunu ortaya koymaktadır.

Cinsellik İşlevi

Filmlerde yüksek oranda temsil edilen bir başka ideoloji de cinselliktir. Cinsellik kavramı çok farklı anlamlara gelmektedir. Bu anlamlar içerisinde cinsel yönelim, heteroseksüellik, eşcinsellik, biseksüellik ve hatta aseksüalite (cinsel arzu ya da tercihlerin olmaması) kavramları en çok kullanılanlardır.

Sinemada cinsellik olgusu aynı zamanda bir erkek ya da kadın olarak doldurmamız gereken ve anlam yüklediğimiz rollerin bir ideolojisini temsil etmektedir (Shirts, 2012) Birçok filmde erkekler güçlü, cahil, spor odaklı, duygusal olarak daha az etkileyici, işçi, avcı, bağımsız olarak tanımlanırken, kadınlar ise evde oturmayı seven zayıf, aile bireylerini büyüten, duygusal, muhtaç ve birine bağımlı varlıklar olarak karakterize edilmektedirler. Bu anlamda filmlerin çoğu, kimliğimizde başarılı olmamızı, güvenilmemizi, kabul

edilmemizi, sevgiyi bulmamızı ve toplumda iyi iş yapmamızı gerektiren harika görünümlü bir kadroya sahiptir.

Toplumsal Cinsiyetin İdeolojik İşlevleri Bağlamında *Mor Yıllar* Film Analizi

Alice Walker tarafından kaleme alınan “Mor Yıllar” romanını beyaz ekranlara taşıyan yönetmen Steven Spielberg, bir kadının erkek egemen toplumlarda sesini, özgürlüğünü ve kendine değer bulma yolunda geçen uzun yolculuğunu izleyicilere sinematik yolla aktarmıştır. Sanatın diğer dalları olan radyo tiyatrolarına ve müzikallere de başarılı bir şekilde uyarlanan “Mor Yıllar” romanının film uyarlaması ırk, sınıf ve toplumsal cinsiyet ayrımcılığına maruz kalmış Afro-amerikan bir kadının hayat hikayesini anlatmaktadır. Film sürekli şiddete maruz kalan kadınların bu duruma ses çıkaramadığına da vurgu yapmaktadır.

Utangaç, umutlu ve Tanrıdan korkan siyahi Amerikalı, Celie, erken ergenlik yıllarından itibaren sert, baskın, dul bir siyahi olan Bay Albert Johnson’la zorla evlendirilmiştir. Babası ve kocası tarafından istismara uğradığını ve dövüldüğünü bilmesine rağmen, onlara karşı çıkmamıştır. Diğer taraftan, trajik rolünü itaatkar bir kadın ve eş olarak kabul eden Bayan Celie, bir kadın ve bir birey olarak kendi kimliğini özlemekte ve başka bir kadın aracılığıyla da bu özlemine kavuşmaktadır. Filmi toplumsal cinsiyetin ideolojik işlevleri bağlamında incelersek, ırk, cinsiyet, sınıf ve cinsellik boyutları film boyunca ön plandadır.

İrksal işlev

Filmdeki ırk ve sınıf gerilimleri, Amerikan İç Savaşı’ndan sonra, özellikle de 1900’lerin başlarından 1937’lere kadar köleliğin kaldırılmasına karşı çıkan Güney eyaletlerindeki Afro-amerikanların yaşadıkları zorlukları anlatmaktadır. Siyahi köleler Abraham Lincoln’un Özgürleşme Bildirgesi ve On dördüncü ve On Beşinci Değişikliklerin kabul edilmesiyle Amerikan vatandaşlığından ve oy haklarından yararlanarak özgür olsalar da, hâlâ ayrımcılığa uğramaya devam etmiş, azınlık olarak kabul edilmiş ve beyaz Amerikalıların ekonomik ve politik olarak hâkim olduğu Amerikan toplumundan tecrit edilmişlerdir. Bu tür ayrımcılıklar ve haksız muameleler beyaz toplum tarafından yasallaştığı için Afro-amerikanlar duruma boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Filmde ırksal ayrımcılık özellikle siyah karakterlerin (Celie, Corrine Mcgrady ve Sofia) beyaz Amerikalılarla ilişkilerinde belirgin olarak görülmektedir. Örneğin, Corrine Mcgrady bez alırken, *beyaz* dükkan sahibi tarafından gergin ve kaba bir muamele görmektedir. Kumaş satın alacak başka müşteri olmamasına rağmen, dükkan sahibi Corrine’dan alış verişi yapıp yapmadığını kabaca sorar. Bir başka örnek ise, Sofya’nın Belediye Başkanı Bayan Millie ve şehir merkezindeki

diğer beyazlar tarafından nasıl muamele gördüğüdür. Belediye başkanının karısı Bayan Millie, Sofya'nın çocuklarına ne kadar temiz olduklarını söyler ve onlara hizmetçi olmak isteyip istemediklerini sorar. Teklifinin kabaca reddedilmesi belediye başkanı eşini ve diğer beyazları sinirlendirir ve Sofya cezalandırılır. Filmde Sofya'nın üzücü kaderi, beyazlar ve siyahlar arasındaki güç ilişkilerinin boyutunu da vurgulamaktadır. Egemen toplum olan beyazlar politik ve ekonomik olarak her şeyi kontrol etmektedir.

Afro-amerikanlar genel olarak beyazlar tarafından yönetilseler de, dini görevlerini yerine getirmek için gittikleri Protestan kilisesinin yönetimi kendilerinden olan bir din görevlisi tarafından yürütülmektedir.

Sınıfsal İşlev

Filmde beyazlar, siyah Amerikalılar'dan daha zengin olsa da, Shug Avery ve kocası Grady gibi durumu iyi siyahiler de gösterilmektedir. Beyazlar şehir merkezinde yaşayarak şehri kontrol altında tutmakta, Afro-amerikanlar ise tarlalarda çiftçilik yaparak şehir dışında yaşamaktadırlar. Kasaba merkezinde yaşayan Afro-amerikanlar ise beyazların hizmetçisi olarak çalışmaktadır. Filmde Afro-amerikanlar, beyaz topluluklardan uzak kendi topluluklarında yaşamlarını sürdürmektedir. Beyazlar kiliselerde bile siyahların arasına karışmamaktadır. Siyahilerin bölgesine giden tek beyaz insan postacıdır.

Cinsiyet İşlevi

Filmde, Celie, aktif, otoriter erkekler tarafından yönetilen basmakalıp itaatkar, pasif ve uysal kadını temsil etmektedir. Ataerkil bir toplumda yaşayan Celie, önce babasına ve daha sonra kocasına itaatkar olmaya zorlanır. Babası ve kocası tarafından istismara uğradığını ve dövüldüğünü bilmesine rağmen, onlarla savaştırmaz. Ataerkilliğin çok baskın işlendiği filmde kadınlar çoğu zaman cinsel nesne olarak da görülmekte ve tek işlerinin ev ve çocuklar olması gerektiğinin altı çizilmektedir. Erkekler her şeyi kontrol eder ve karılarının rolünü belirler.

Filmde önemli vurgulardan biri de cinsiyet ayrımına yapılmaktadır. Birçok toplumda geleneksel yapı olarak kadınlar daha zayıf, erkekler ise daha güçlü ve egemenken bu dengeler zaman zaman bozulmaktadır. Filmde kadınların güçlendiği, erkeklere karşı durabilecek ve bağımsız olarak yaşayabileceklerini temsil eden Netie, Sofia ve Shug Avery gibi kahramanlar da vardır.

Nettie cesur, zeki ve eğitilidir. Baskıya ve şiddete dayanmadığından babasını terk etmiş; Bay Albert'in tecavüz girişimini engellemiştir. Bay Albert'in evinden kovulduktan sonra ise sokaklarda yaşamak yerine, Mcgrady tarafından evlat edinilmiş ve Afrikalı çocukları eğiten anne-babasına yardım etmiştir. Bilginin yaşamdaki önemini anlayan Netie, Celie'ye okunmasını söyler ve Afrika

kültürünün ne kadar zengin olduğunu öğretir, böylece Celie bilgi kazanarak ırkıyla gurur duyar. Filmde Sofya karakteri açık sözlü, iddialı ve dürüst bir kadındır. Nettie ve Sofya arasındaki en büyük benzerlik şiddete maruz kaldıklarında özgür kalmayı tercih etmeleridir. Shug Avery ise kaygısız, maceracı ve bağımsız bir kadındır. O, Bay Albert'ten korkmamaktadır. Amacını sürdürmek ve insanlar tarafından saygı görmek için güzelliğini ve yeteneğini kullanmaktadır.

Sofya'nın gücü ve öfkesi, Shug'un saldırgan davranışı ve cinsel iddiası kadın karakterlerin cinsiyeti ile gösterdiği özellikler arasında tezadı göstermektedir. Film bu inancı, karakterlerin görünümü ve hareketleriyle yeniden doğrulamaktadır. Sofya, Harpo'ya tabi olmayan sağlam bir kadın ve Harpo erkekliğinden emin olmayan zayıf bir adamdır; Shug gösterişli kıyafetler giyer ve Albert üzerinde egemendir. Bu karakterlerin hiçbiri geleneksel erkek ve kadın cinsiyet rollerini karşılamamaktadır ve onlar gibi kadınlar ataerkil toplumda kabul edilmemektedir.

Cinsellik İşlevi

Filmde seks, bir şiddet şekli olarak özgürlük ve mutluluk kazanmanın bir aracı olarak gösterilmektedir. Celie'nin babası Celie'ye çirkin olduğunu belirterek cinsel nesne olarak kullanmıştır. Bu Celie'nin kendine saygısını ve değerini kaybetmesini sağlamış, onu güçsüz ve her şeye boyun eğen biri haline getirmiştir. Daha da kötüsü, babası Celie'nin bebeklerini satar ve annesine söylememesi için onu tehdit eder. Bay Albert ayrıca Celie'ye cinsel bir nesne olarak davranmakta, onu dövmekte ve onu sadece kendi memnuniyeti için kullanmaktadır. Bu nedenle Celie, cinselliği özel ve bir çeşit takdir şekli olarak değil, tamamen erkek tarafından kontrol edilen bir faaliyet olarak tanır. Albert'in sevgilisi olan Shug, Celie'nin sevgi eksikliğini fark eder ve ona gerçek şefkatli sevişmeyi sunar. Celie, ilk defa, bir kadının elinde olmasına rağmen, gerçek cinsel hazzı yaşar.

Celie ve Shug arasındaki lezbiyen ilişkisi, bu temayı belirsiz cinsellik ile sınırlandırmaktadır. Cinsiyet özelliklerinin bulanıklaşması ve cinsel belirsizlik nedeniyle, film toplumun erkek ve kadın davranışı olarak sınıflandırdığı geleneksel yöntemlere meydan okumaktadır.

Dinsel İşlev

Bir ırk ve sınıf olarak, Afro-amerikalılar filmde dindar olarak tasvir edilmektedir. Celie, kurtuluşu için daima Tanrı ile iletişim kurar ve yaşamındaki zorluklarla yüzleşirken akıl sağlığını korur.

Celie sık sık 'Sevgili Tanrım' ibaresini kullanmakta ve Harpo'nun karısı Sofyayı dövmesini öneren Celie Sofya'yla karşılaştığında: "Bu hayat yakında

bitecek. Cennet her zaman sürecektir” diyerek dine olan bağlılığını belirtir. Celie'nin karşılaştığı tüm zorlukların üstesinden gelmeye çalışması daha yüksek bir varlığa güçlü bir inancı sürdürdüğünün de göstergesidir.

Özgürlüğün, Eşitliğin ve Kadınlığın Temsili: Mor

Shug, Tanrı'nın mor çiçeklerle dolu bir alanda yürüyebilen ve onları fark etmeyen insanlara kızgın olduğuna inandığını söylemektedir. Bu bize morun özgürlüğü temsil ettiği ve Tanrı'nın belirli bir ırk veya belirli bir cinsiyet olmadan, hepimizi olduğu gibi sevdiği hissini vermektedir. Celie ve Nettie filmin başlangıcında mor bir alandayken birbirlerini sever, kendilerini özgür hissederler. Mor renk kadın eşitliğinin ve mücadelesinin rengi olduğundan Spielberg filmde kadınların yaşadıkları süreçleri Mor Yıllar olarak tanımlamaktadır.

SONUÇ

Film, cinsiyet ve cinselliğin hiç de basit bir olgu olmadığını vurgulamaktadır. Ataerkil toplumlarda kadınların değersizleştiğinin altını çizen yönetmen, filmde Celie'i erkeklere bağımlı, tek görevi ev ve çocuklarla ilgilenmek olan cahil ve duygusal bir varlık, aynı zamanda da cinsel bir nesne olarak göstermiştir.

Film, bir taraftan kadının erkek egemen toplumunda ezildiğini gösterirken, diğer taraftan erkeklere karşı durabilen ve bağımsız olarak yaşayan Netie, Sofia ve Shug Avery gibi kadın karakterleri de izleyiciye göstererek kadına farklı bakış açısı sunmayı başarmıştır. Filmin sonunda, erkek egemenliğinin ve kadınların baskı altında kalmasının kalıcı olmadığı ve bu durumun değişebileceği gösterilmiştir.

Toplumsal cinsiyeti ideolojik işlevler açısından ele aldığımız bu çalışmada Afro-amerikanların hem ırksal, hem dinsel, hem de sınıfsal olarak 'beyazlar' tarafından ezildiği görülmektedir. Filmde bir taraftan toplum olarak da beyazlardan uzakta yaşayan, onların hizmetçisi olarak çalışan Afro-amerikanların ırksal mücadelesini izlerken, diğer bir yandan kadınların erkek egemenliğine karşı durabildiği ve sonunda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine meydan okumayı başardıkları, bununla da filmin başında görülen cinsiyet rollerindeki dengeyi değiştirebildikleri izlenmektedir.

KAYNAKÇA

Aytekin, M. (2018). Sinemada söylem ve ideoloji: Samira Makhmalbaf filmleri üzerine bir inceleme. *Akdeniz Araştırmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 1, 59-76.

- Belkhir, J. A. (2001). Marxism without apologies: Integrating race, gender, class; a working class approach. *Race, Gender & Class*, 8(2), 142-171.
- Bourdieu, P. (1984). *The field of cultural production: Essays on art and literature*. USA: Columbia University Press.
- Beauvoir, S. (1973). *The second sex*. Vintage Books.
- Butler, J. (2008). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi*. Metis Yayıncılık.
- Connell, R.W. (1998). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar toplum, kişi ve cinsel politika*. Ayrıntı Yayınları.
- Connell, R, W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender&Society*, 19(6), 829-859.
- Çıtak, A. (2008). *Kadınların çalışmasına yönelik tutum: Cinsiyet, cinsiyet rolü ve sosyoekonomik düzeye göre bir karşılaştırma*. [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çoşar, S. ve Kerestecioğlu, İ. (2013). Feminizmin neoliberalizmle imtihanı. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 64, 21-36.
- Denton M,L. (2004). Gender and marital decision making: negotiating religious ideology and practice. *Soc. Forces* 82, 1151–1180.
- Dökmen, Y. Z. (2014). *Toplumsal cinsiyet*, Remzi Kitapevi.
- Hayward, S. (2012). *Sinemanın temel kavramları*, (Çev. Uğur Kutay, Metin Çavuş). Es Yayınları.
- Karaca, S. (2018). *Marksist kaynaklardan 'cinsiyete' bakmak: Bir okuma denemesi*. <https://teoriveeylem.net/2018/05/marksist-kaynaklardan-cinsiyete-bakmak-bir-okuma-denemesi/> Erişim: 12.09.2019.
- Kellner, D. (1991). *Film, politics, and ideology: Reflections on Hollywood film in the age of reagan*. University of Texas at Austin (University of Texas Press).
- Kroska A. (2000). Conceptualizing and measuring gender ideology as an identity. *Gender&Society*. 14(3), 368-394.
- Köse, E. (2013). Cinsiyet/Toplumsal cinsiyet ikiciliği üzerine eleştirel yaklaşımlar ya da doğa “doğal mıdır?”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 64.

Pehlivan, P. (2017). Toplumsal cinsiyet bağlamında kuramsal yaklaşımlar: bir literatür taraması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 497-521.

Shannon N. D. and Greenstein, T, N. (2009). Gender ideology: Components, predictors, and consequences. *Annual Review of Sociology*, 35, 87-10.

Shirts, B. (2012). *Race, Class, Gender, and Sexuality on Film*, <http://brianshirtsfilmclass.blogspot.com/> Erişim: 10.09.2019.

Taburoğlu, Ö. (2013). Queer kuramı: Yapılaşmamış kimlikler, keyfi cinsiyetler. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 64.

Tura, S. M. (2016). *Freud'dan Lacan'a psikanaliz*. 6. Baskı, Kanat Kitap.

Sosyal Medya Reklamlarının Etkinliği, Empati Duygusu ve Satın Alma Niyeti Üzerine Ampirik Bir Araştırma¹

Vural ÇAĞLIYAN

Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
vcagliyan@selcuk.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7964-8840>

Emel GELMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
emelgelmez@selcuk.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8774-607X>

Gizem GÜRAKAN

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
gizem.gurakan@hotmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5585-528X>

Öz

Gelişen teknolojiyle birlikte yeni iletişim ortamları ortaya çıkmaktadır. İnsanların düşüncelerini, bilgi ve deneyimlerini paylaştığı bir platform olan sosyal medya kullanımı gittikçe artan ve yaygın hale gelen yeni iletişim ortamlarındandır. Böyle bir ortamda sosyal medya reklamcılığı, işletmelerin reklam etkinliklerini artırmaya yarayan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya reklamcılığı, tüketicilerin yeni ürünlerden haberdar olmasında veya ilgi duyduğu ürünler hakkında detaylı bilgiye sahip olunmasında önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla sosyal medya reklamlarının içeriğini oluşturan sosyal medya reklam etkinliği, kişinin reklama karşı olumlu bir tutum sergilemesinde etkili bir unsurdur. Tüketicinin sosyal medya reklamlarına olumlu tutum sergilemesi ise satın alma niyetinin oluşmasını olumlu şekilde etkilemektedir. Çalışmada sosyal medya reklam etkinliği, olumlu bir davranış sergilemede yüksek etkiye sahip olan duygusal çekicilik, bilgi, yaratıcılık ve görsel tasarım

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 18.05.2020 / 29.06.2021

Künye Bilgisi: Çağlıyan, V., Gelmez, E. ve Gürakan, G. (2021). Sosyal medya reklamlarının etkinliği, empati duygusu ve satın alma niyeti üzerine ampirik bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1116-1139. DOI: 10.33437/ksusbd.739292.

kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda sosyal medya reklamlarının etkinliği, empati ifadesine yönelik tutum ve satın alma niyeti arasındaki ilişki bir alan araştırması ile irdelenmiştir. Değişkenlerin birbirleri üzerindeki etkisini tespit edebilmek amacı ile yapısal eşitlik modelinden yararlanılmıştır. Analizler sonucunda sosyal medya reklamlarının etkinliği ile empati ifadesine yönelik tutum ve empati ifadesine yönelik tutum ile satın alma niyeti arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir ilişki tespit edilirken sosyal medya reklamlarının etkinliği ile satın alma niyeti arasında doğrudan bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Reklamları, Empati İfadesine Yönelik Tutum, Satın Alma Niyeti, Yapısal Eşitlik Modeli.

An Empirical Investigation on the Effectiveness of Social Media Advertising, Empathy Expression and Intention of Purchasing

Abstract

With the developing technology, new communication environments emerge. The use of social media, a platform where people share their thoughts, knowledge and experiences, is one of the new communication environments that are becoming progressively widespread. In such an environment, social media advertising appears as a tool for increasing the advertising effectiveness of enterprises. Social media advertising plays an important role in informing consumers about new products or having detailed information about the products they are interested in. Therefore, the social media advertising effectiveness, which constitutes the content of social media ads, is an effective factor in a person's positive attitude towards advertising. The positive attitude of the consumer towards social media advertisements positively affects the formation of purchase intention. In this study, social media advertising effectiveness was evaluated within the framework of the concepts of emotional appeal, informativeness, creativity and visual design which have a high impact on positive behavior. In this context, the relationship between the effectiveness of social media advertisements, attitude towards empathy expression and purchase intention was examined by a field research. Structural equation modeling was performed in order to determine the effect of variables on each other. As a result of the analyzes, a statistically significant relationship was found between the effectiveness of social media ads and attitude towards empathy and attitude towards empathy expression and purchase intention, while no direct correlation was found between the effectiveness of social media ads and intention to purchase.

Keywords: Social Media Advertising, Attitude Toward Empathy Expression, Purchase Intention, Structural Equation Model.

GİRİŞ

Günümüzde teknoloji kullanımının artmasıyla birlikte sosyal medyanın da etkisi buna paralel olarak bir artış göstermektedir. Sosyal ağların giderek yaygınlaşması ile işletmelerin kullandığı reklam platformu, geleneksel medyadan ziyade sosyal medya ile şekillenmeye başlamaktadır. Tüketiciler sosyal medya sayesinde her an yeni bir üründen ya da markadan haberdar olmanın yanında, tercih ettiği ürün ya da marka hakkında da detaylı bilgi edinebilmektedir. Diğer yandan işletmeler de ürün ve hizmetleriyle ilgili pazarlama, satış ve geri bildirim gibi faaliyetlerini yine sosyal medya üzerinden daha hızlı ve etkili bir biçimde yapabilir duruma gelmişlerdir. Bu bağlamda sosyal medya reklamcılığı, işletmelerin reklam etkinliklerini artırmada ve tüketicilere ulaşma noktasında önemli bir araç olmaktadır. Aynı zamanda sosyal medya reklamcılığı, tüketicilerin yeni ürünlerden haberdar olması veya ilgi duyduğu ürünler hakkında detaylı bilgiye sahip olabilmesi açısından da önemli bir etkiye sahiptir.

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde sosyal medya reklamlarının etkinliğinin ürüne karşı oluşan empati duygusu ve tüketicinin satın alma niyeti üzerine olan etkisi bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak sosyal medya reklamlarının etkinliği, tüketicinin empati ifadesine yönelik tutumu ve satın alma niyeti kavramları açıklanacaktır. Sonrasında Konya ili Selçuk Üniversitesi öğrencilerinden toplanan veriler ile gerçekleştirilen ampirik bir araştırmanın bulguları paylaşılacaktır.

LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Sosyal Medya Reklamlarının Etkinliği

Teknoloji çağı olarak adlandırılan günümüzde insanların internet kullanım düzeyi ve sosyal medyanın etkisi her geçen gün artmaktadır. Sosyal medya, internet kullanıcılarının birbirleriyle çevrimiçi olarak iletişim kurmalarına imkân tanıyan, içerik paylaşımı ve bloglar oluşturarak kişisel yorumlar yapabilme gibi etkinliklere dayalı sosyal ağ siteleri olarak tanımlanabilmektedir (Kirtiş ve Karahan, 2011: 262). Düşük maliyetli olması, bilginin hızlı bir şekilde yayılması ve güncel olması, samimiyetin esas olduğu bir ortamda gerçekleşmesi, aracısız direkt olarak iletişim sağlayarak kişilerarası yakınlık sağlaması sosyal medyayı güçlü kılan unsurlardır (Eröz ve Doğdubay, 2012: 135).

Bilgi, deneyim, düşünce paylaşımı için sosyal medyayı aktif olarak kullanan tüketicilerin sayısının gün geçtikçe artmasıyla birlikte internet kullanımı pazarlama alanında önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktadır (Tseng vd, 2014:

29). Rekabetin artmasıyla işletmeler, tüketicilerin satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilemek için tutundurma çabası içine girmektedirler. Bu yönü ile reklam, tüketicilerle iletişim kurmada en iyi ve etkili yol olmaktadır (Can ve Serhateri, 2016: 18). Reklam; ücretli, kişisel olmayan bir iletişim şekli olmakla birlikte ürünler hakkında tüketiciye bilgi ve fikir vererek markayı tanıtmaya amacı güden çabaların bütünüdür (Wei vd., 2010: 113). Bu doğrultuda işletmelerin tüketicilerle reklamlar yoluyla iletişim kurabilmesi için sosyal medya etkin bir ortam oluşturmaktadır.

Literatürde sosyal medya reklamlarının kullanıcılar tarafından ilgi görmesi ile ilgili reklamların eğlendiriciliği, güvenilir olması, bilgi-eğlence, kişiselleştirilmiş ürün içeriği, kişiselleştirilmiş fiyat içeriği, kişiselleştirilmiş promosyon içeriği, ekonomiye yararlılığı, değer yozlaşması, rahatsız etmesi, değer sağlaması, görsel tasarımı, duygusal çekiciliği, yaratıcılığı ve bilgilendiriciliği gibi farklı unsurlara rastlamak mümkündür (Logan vd., 2012; Hassan vd., 2013; Talih Akkaya, 2013; Dao vd., 2014; Gaber ve Wright, 2014; Turgut vd., 2016; Shaouf vd., 2016; Lee ve Hong, 2016). Bu bağlamda Lee ve Hong (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada sosyal medya reklamlarında kullanıcıların ilgisini çekmek adına nitelenen başlıca faktörlerin *duygusal çekicilik*, *reklamların yaratıcılığı*, *reklamların bilgilendiriciliği* (Lee ve Hong, 2016) olarak değerlendirildiği görülmektedir.

Ayrıca Shaouf vd. (2016) tarafından yapılan bir başka çalışmada yukarıdaki unsurlara ilaveten *reklamın görsel tasarımı* isimli yeni bir boyuttan bahsedilmektedir. Bu çalışmada yazarlar görsel tasarım boyutunun reklama yönelik tutum ile arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu ileri sürmüşlerdir. Buna ilaveten Can ve Serhateri (2016) tarafından yapılan bir başka çalışmada ise Shaouf vd. (2016) tarafından geliştirilen reklamların görsel tasarımı boyutu ile empati ifadesine yönelik tutum arasında ilişki olduğu ileri sürülmüştür. Bu bağlamda bu çalışmada sosyal medya reklamlarının etkinliğinin ölçülmesinde *duygusal çekicilik*, *reklamların yaratıcılığı*, *reklamların bilgilendiriciliği* (Lee ve Hong, 2016) ve *reklamların görsel tasarımı* (Shaouf vd., 2016) boyutlarından yararlanılmıştır. Bu dört boyut aşağıda açıklanmıştır.

Duygusal çekicilik, müşterinin ürüne karşı tutumunu etkileyerek reklamın gücünü artıran önemli bir unsurdur (Amjad vd., 2015: 467). Duygusalılık, kişinin herhangi bir nesneye karşı beslediği hisler ile oluşmaktadır. Bahsedilen duygu, pozitif bir duygu (sevinç, mutluluk) olabildiği gibi, negatif bir duygu (korku, öfke, üzüntü) da olabilmektedir (Lee ve Hong, 2016: 364).

Duygu yüklü bir içeriğe sahip olan reklamın tüketiciler tarafından daha olumlu algılanmasıyla, reklamın değerini arttıracakları öngörülmektedir (Liu vd., 2012: 24). Bu doğrultuda sosyal ağlarda bir reklam içeriğindeki duygusal

çekiciliğin tüketiciler arasında daha çok ilgi gördüğü ve ağızdan ağıza pazarlamayla yayıldığı söylenebilmektedir (Swani vd., 2013: 271). Güçlü bir duygusal çekiciliğe sahip iletilerin çevrimiçi olarak paylaşılması olasılığı da daha yüksek olmaktadır (Alhabash vd., 2013: 176).

Reklamların yaratıcılığı, bir reklamın orijinalliğinin ve farklılığının ölçüsü şeklinde tanımlanmaktadır (Haberland ve Dacin, 1992: 818). Başka bir deyişle reklamın farklılığı ve ilgi düzeyi, reklam yaratıcılığının önde gelen özellikleri olarak görülmektedir. Farklılık, yeni ya da sıradışı olan unsurlarla ilişkilendirilirken; ilgi düzeyi tüketicilere anlamlı, uygun, yararlı ya da değerli olan unsurlarla ilişkilendirilmektedir (Smith vd., 2007: 820). Yaratıcı reklamlar tüketiciler tarafından daha fazla dikkat çekmekte ve öne çıkan ürünler hakkında tüketicilerin olumlu tutumlar sergilemelerine yol açmaktadır (Reinartz ve Saffert, 2013: 107-108). Yapılan çalışmalarda yaratıcı reklamların, tüketicilerin reklama karşı ilgisini artırdığı ve markaya değer kazandırdığı gözlemlenmiştir (Smith vd., 2007: 820-821). Bu bağlamda reklamların yaratıcılığının, bir reklamın etkinliği ile güçlü bir şekilde bağlantısı olduğu söylenebilir.

Reklamların bilgilendiriciliği, reklamların güncel olma ve zamanında, kolay erişilebilen bilgiler sunma yeteneği olarak değerlendirilmektedir. Tüketiciler bilgiye ihtiyaç duyduklarında bu bilgiye hızlı bir şekilde ulaşmayı ister. Bu bilginin tüketicilere sosyal medya reklamları yoluyla hızlı ve etkin bir şekilde iletilmesi mümkündür (Ling vd., 2010: 117). Yapılan çalışmalarda reklamların bilgilendirici olma özelliğinin, sosyal medya reklamlarına yönelik tüketici tutumlarının oluşturulması, müşteri tatminini ve satın alma niyetlerini etkileyen ve reklamın tüketici tarafından kabul edilmesi için önemli bir faktör olduğu görülmektedir (Ünal vd., 2011: 365; Taylor vd., 2011: 261-262). Bu bağlamda, bilgilendirici özelliği bulunan reklam içerikleri, tüketicilerin dikkatini çekerek zaman zaman bu iletileri sosyal ağ üzerinden arkadaşlarıyla paylaşmaya yönlendireceği değerlendirilmiştir.

Görsel tasarım, reklamların başarısının temel unsurlarından biri olarak kabul edilmektedir (Cho, 1999: 47). Reklamlarda etkili mesajlar kullanmanın tüketiciyi etkilemede önemli bir etken olduğu savunulmaktadır (Singh ve Dalal, 1999: 92). Görsel tasarım, tüketici davranışının öngörülmesinde en sık başvurulan ve güçlü teorilerden biri haline gelmektedir (Flores vd., 2014: 38-39). Sosyal medya reklamcılığındaki görsel tasarım; renk, şekil, resim, yazı tipi, yazı tipi boyutu vb. öğeleri içeren unsurlarla ilişkilidir (Dreze ve Zufryden, 1998: 82-84). Reklamlarda büyük boyutlu yazılar, canlı renkler ve animasyon gibi çeşitli dikkat çekici araçların kullanılması, tüketiciler üzerinde önemli bir etki bırakmaktadır. Bu tür araçlar müşterilerin tutumlarını olumlu yönde etkileyerek reklamın etkinliğini arttırmış olacaktır (Braun-Latour ve Zaltman, 2006: 57).

Empati İfadesine Yönelik Tutum

Bir insanın, başkalarının duygularını kendi hisleri ve bakış açısıyla birleştirmesiyle empati kavramı ortaya çıkmaktadır. Psikologlar empatiyi, “kişinin, başkasının duygusal durumundan etkilenerek o duruma uyumlu bir duygusal tepki vermesi” olarak tanımlamaktadırlar (Escalas ve Stern, 2003: 567). Bu çalışmada empati, bir sosyal medya kullanıcısının sosyal medya reklamına karşı olumlu ya da olumsuz tepkilerini ifade ederek sosyal eklentileri kullanma yoluyla ağızdan ağıza pazarlama davranışında bulunması şeklinde değerlendirilmektedir (Lee ve Hong, 2016: 362-363). Bu bağlamda reklamcılığa yönelik tutum da bir reklamın olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesi şeklinde ifade edilebilmektedir. Empati ifadesine yönelik tutum da kavramsal olarak reklamcılığa dayanmaktadır. Ancak empati, kapsam olarak sosyal medya bağlamında (Lee ve Hong, 2016: 362-363) ele alınmaktadır.

Sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte sosyal medya reklamları da reklamcılığın etkinliğini artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının tesadüfen karşılaştıkları reklamlara gösterdikleri olumlu tepkileri anlayabilmek oldukça zordur (Swani vd., 2013: 271). Sosyal medyada herhangi bir reklamı izleyen sosyal medya kullanıcıları, reklamı izlerken veya izledikten sonra duygusal bir etkide kalmaktadır. Reklama karşı oluşturdukları empatiyi, çevrimiçi bir sosyal ağ içerisinde sosyal eklentilerle ifade etmektedir (Lee ve Hong, 2016: 362). Öyle ki, sosyal medya kullanıcılarının empati davranışını gösteren empati ifadesinin bir örneği de ‘beğen’ düğmesidir (Swani vd., 2013: 271). Bir başka ifade ile hem içerik sağlayıcılarına hem de sosyal medya kullanıcılarına fayda sağlayan (Kontaxis vd., 2012: 631) sosyal eklentilerden beğen (like) düğmesi, empati ifadesinin bir örneğini oluşturmaktadır. Kullanıcılar, beğen’e tıklayarak kendi empatisini açık bir şekilde ortaya koyabilmektedir. Kullanıcılar beğen düğmesini tıkladığında, iletiyi gönderen kullanıcının duygusal durumunu anladıklarını ve duygularını paylaştıklarını göstermiş olmaktadır (Rosen, 2012). Dolayısıyla kullanıcılar etkisinde kaldıkları iletinin beğen düğmesine tıklayarak olumlu bir tutumda bulunmuş olmaktadır. Sosyal medya reklamlarına yönelik bir tutum sergileyen kullanıcıların olumlu bir satın alma niyetinde bulunduğu söylenebilmektedir (Lee ve Hong, 2016: 363).

Sosyal Medya Reklamları, Empati İfadesine Yönelik Tutum ve Satın Alma Niyeti

Literatürdeki sosyal medya reklam etkinliği, empati ifadesine yönelik tutum ve satın alma niyetini bir model olarak inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda çalışma bu alandaki öncü bir çalışmadır. Bununla birlikte

literatürde değişkenler arasındaki ilişkileri irdeleyen farklı çalışmalara rastlamak mümkündür.

Logan vd. (2012) tarafından ABD'deki üç büyük üniversitenin kız öğrencileri üzerinde yürütülen çalışmada sosyal medya reklam etkinliği olarak eğlence, bilgi ve rahatsız etme unsurları ele alınmış ve algılanan reklam değeri ile reklama yönelik tutumları değerlendirilmiştir. Sosyal medya reklam etkinliğinin eğlence ve bilgi faktörlerinin reklamın değeri üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülürken, rahatsız etme faktörünün algılanan değer değerlendirilmesinde önemli bir etkisinin olmadığı fakat tüketici satın alma davranışında önemli bir etken olan reklama karşı tutumunu doğrudan etkilediği gözlemlenmiştir.

Haida ve Rahim (2015) çalışmasında Malezya'daki tüketicilerin sosyal medya reklamcılığına verdiği değeri eğlence, bilgilendiricilik ve rahatsız etme faktörleriyle ilişkilendirerek tüketicilerin algısını ölçmüş ve çalışma sonucunda rahatsız ederek dikkat çeken ve eğlendiren değil, bilgilendirici olan reklamların etkili olduğunu ileri sürmüştür.

Ünal vd. (2011) tarafından yapılan çalışmada ise Erzurum'da yaşayan genç ve yetişkin tüketicilerin mobil reklamlara yönelik tutumları incelenmiş ve güvenilirlik, eğlence ve bilgi faktörlerinin mobil reklama yönelik tutum üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun yanında reklama yönelik tutum ile satın alma niyeti arasında da pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Lee ve Hong (2016) çalışmasında Kore'deki büyük bir üniversitenin öğrencilerine bir Facebook reklamı izletilmiş ve öğrencilerin reklama karşı gösterdiği empati ifadesi reklamın duygusal çekiciliği, bilgilendiriciliği ve yaratıcılığı kapsamında değerlendirilmiştir. Sosyal medya reklam etkinliği faktörlerinin empati ifadesine yönelik tutumu etkilediği ve bu tutumun satın alma niyetiyle de arasında pozitif bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Dao vd. (2014) yaptıkları çalışmada sosyal medya reklamcılığının bilgilendirici, eğlendirici ve güvenilirlik faktörlerinin tüketicilerin sosyal medya reklamlarına karşı algıladıkları değer üzerinde olumlu etkilerinin bulunduğunu ve bunun sonucunda da tüketicilerin çevrimiçi satın alma niyetlerini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Ling vd. (2010) tarafından Malezya'da özel bir üniversitenin öğrencilerine uygulanan çalışma sonucunda ekonomi, güvenilirlik ve bilgi unsurları ile reklama karşı tutum arasında pozitif bir etkinin olduğu gözlemlenmiştir.

Liu vd. (2012) yaptıkları çalışmada farklı kültürler olarak Japon ve Avusturyalı tüketicilerin mobil reklamlara karşı algısını etkileyen unsurları bilgi-eğlence, rahatsız etme ve güvenilirlik olarak üç faktör şeklinde ele almış ve bu üç

faktör ile algılanan reklam değeri arasında olumlu bir ilişki olduğu hem Japon hem de Avusturyalı tüketicilerde gözlemlenmiştir.

Wang vd. (2002), ABD'de büyük bir üniversitenin öğrencilerine ve personellerine uyguladığı çalışmada internet tabanlı reklamcılık ile geleneksel reklamcılık arasında algılanan farklılıkları eğlence, rahatsız etme, bilgi, güvenilirlik, etkileşim ve demografik faktörler kapsamında incelemiş ve reklama karşı tutum ile ilişkisini değerlendirmişlerdir.

Literatürde empati ifadesine yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi inceleyen çok az çalışma yer almaktadır. Lee ve Hong (2016) tarafından yapılan çalışmada empati ifadesine yönelik tutumun satın alma niyetini geliştirerek olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Yapılan literatür incelemesinden hareketle bir sosyal medya kullanıcısının olumlu empati davranışı göstermesi, reklamını izlediği ürün veya markaya karşı bir satın alma niyetinde bulunacağına göstergesi olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin ve neden-sonuç etkilerinin belirlenmesine yönelik hipotezler geliştirilmiş olup araştırmanın metodolojisi kısmında detaylandırılarak incelenmiştir.

METODOLOJİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, yöntemi ve örnekleme, modeli ve hipotezlerine yer verilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi ve Örneklem

Araştırmanın temel amacı; sosyal medya reklamlarının etkinliğinin ürüne karşı oluşan empati duygusu ve müşterinin satın alma niyeti üzerine olan etkisinin incelenmesidir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örnekleme Selçuk Üniversitesi öğrencilerinden oluşmaktadır. Ana kütlenin tamamına ulaşmak daha fazla zaman ve yüksek maliyet gerektirmektedir. Bu sebeple çalışma, ana kütleyi temsil eden bir örneklem üzerinden yürütülmüştür. Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2014: 89) tarafından hazırlanmış olan belirli bir ana kütleyi temsil edecek olası örnek kütle rakamlarını gösteren tablo, ana kütleyi temsil edecek olan örnek kütle belirlenmesinde yol gösterici olmuştur. Bu bağlamda 73.308* kişilik bir ana kütle için; $\pm 0,05$ örnekleme hatası; $p=0,05$ (ana kütledeki X'in gözlenme oranı) ve $q=0,05$ (ana kütledeki X'in gözlenmeme oranı) olmak kaydıyla belirlenen örnek kütle sayısı

*31.12.2018 tarihi itibarıyla Selçuk Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrenci sayısıdır. Veriler,

<http://kalite.selcuk.edu.tr/KaliteDosyalar/DinamikMenu//SelcukUniversitesi2019tr.pdf> sitesinden elde edilmiştir, Erişim Tarihi: 31.12.2018.

383'tür. Veri toplama süreci olan Eylül-Aralık 2018 tarihlerinde değerlendirmeye uygun 400 anket elde edilmiştir. Bu bilgiler ışığında örneklemin ana kütleyi temsil gücünün olduğu söylenebilir. Araştırmada örnekleme dahil edilecek katılımcıların belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemi, maliyeti düşük tutarak ucuz yoldan büyük bir örnek kütleye ulaşmaya imkan tanınması (Coşkun vd., 2017: 148) ve çok fazla sayıda veriye hızlı bir şekilde ulaşmayı sağlaması sebebiyle sıklıkla kullanılan bir yöntemdir (Nakip, 2013: 227).

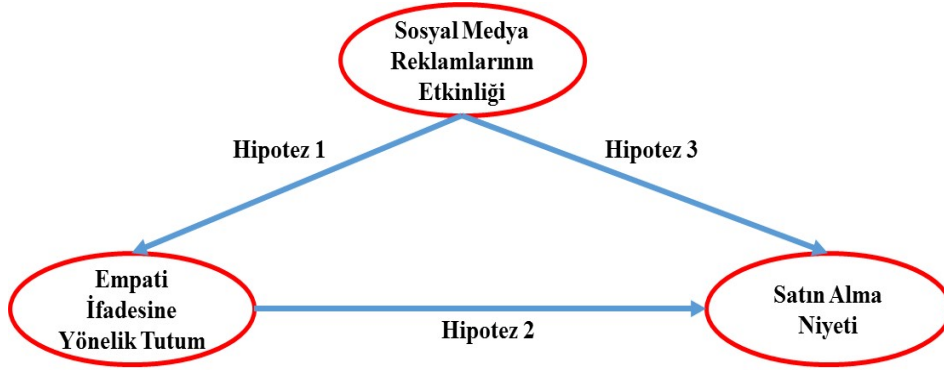
Araştırmada kullanılan anket formu iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümünde katılımcıların özelliklerini belirlemeye ve katılımcıları tanımaya yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise katılımcılar üzerinde sosyal medya reklamlarının etkinliğinin ve ürüne karşı oluşan empati duygusunun belirlenmesi ve müşterinin satın alma niyetinin tespit edilmesine yönelik ifadeler yer verilmiştir. Ölçekte yer alan maddeler 5'li Likert ölçeği ile derecelendirilmiş olup "1-kesinlikle katılmıyorum" ve "5-tamamen katılıyorum" anlamına gelmektedir.

Araştırma modelinin test edilmesinde Lee ve Hong (2016) çalışması esas alınmıştır. Lee ve Hong (2016) yaptığı çalışmada reklama karşı oluşan empati duygusunu ölçmek amacıyla geliştirdiği dört maddeden oluşan tek boyutlu; sosyal medya reklamlarının etkinliğini ölçmek amacıyla geliştirdiği on maddeden oluşan üç boyutlu bir ölçekten yararlanmaktadır. Bu çalışmada sosyal medya reklamlarının etkinliğini ölçmek amacıyla dört boyutlu bir ölçek tasarlanmıştır. Lee ve Hong (2016) çalışmasındaki üç boyutlu sosyal medya reklamları etkinliğine dördüncü boyut olarak Shaouf vd. (2016) tarafından geliştirilen reklamların görsel tasarımı boyutu dahil edilerek bu çalışmada sosyal medya reklamlarının etkinliği dört boyut olarak ele alınmış olup yapısal geçerliliği test edilmiştir. Tüketicilerin satın alma niyetlerinin ölçülmesinde sosyal medya ile ilişkilendirilen bir ölçek olduğu için Shaouf vd. (2016) tarafından geliştirilen toplam üç maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçekten yararlanılmıştır.

Ankette Lee ve Hong (2016) geliştirdiği duygusal çekicilik, reklamların yaratıcılığı ve reklamların bilgilendiriciliği boyutları, empati ifadesine yönelik tutum ölçeği ve Shaouf vd. (2016) tarafından geliştirilen reklamların görsel tasarımı boyutu ve satın alma niyeti ölçeği Türkçeye çevrilmiştir. Yapılan çevirilerin geçerliliğini test amacıyla Türkçe ifadeler yeniden İngilizceye çevrilmiş ve orijinal metinle karşılaştırılarak hatalar düzeltilmiştir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın amacına uygun olarak kavramsal bir model geliştirilmiş ve hipotezler bu model üzerinde belirtilmiştir. Araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Şekil 1’de şematize edilen araştırma hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H₁: Sosyal medya reklamlarının etkinliği empati ifadesine yönelik tutumu pozitif yönde etkiler.

H₂: Empati ifadesine yönelik tutum satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.

H₃: Sosyal medya reklamlarının etkinliği satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu kısmında araştırma örnekleminin özellikleri açıklanarak kurulan hipotezlerin doğruluğu test edilmiştir.

Örneklemin Özellikleri

Ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerini belirlemek amacı ile katılımcılara cinsiyet, yaş ve gelir seviyesi sorulmuştur. Geçerli 400 anket, istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Örneklem incelendiğinde katılımcıların %53,3’ününün kadın, %46,8’inin erkeklerden oluştuğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların büyük bir çoğunluğunun (%59,8) 18-21 yaş grubu arasında olduğu görülmektedir. Öğrencilerinin gelir seviyelerinin %35’nin 1000 TL’den az olduğu görülmekle birlikte % 18,3’nün 4.001 ve üzerinde olduğu görülmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmanın kavramsal modeli, Yapısal Eşitlik Modeli-YEM (Structural Equation Modeling)'den yararlanılarak test edilmiştir. Etkili bir model test etme yöntemi olarak YEM, değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkisini açıklayabilmekte ve teorik modellerin bir bütün olarak test edilmesine imkân tanımaktadır. Bu bilgiler ışığında YEM'in, araştırma yapılmadan önce değişkenler arasındaki ilişkileri gösteren araştırma modelinin, araştırma sonucunda elde edilen verilerle ne derece uyumlu olduğunu test eden bir yöntem olduğu söylenebilir (Ayyıldız vd., 2006). YEM analizi aşamasında SPSS-AMOS 18.0 programından faydalanılmıştır. YEM analizi yapılmadan önce ölçeklerin literatürde belirtilen boyutları taşıyıp taşımadığının test edilmesi amacıyla Keşifsel Faktör Analizi yapılmıştır. Analizin gerçekleştirilmesinde SPSS-22 istatistik paket programından faydalanılmıştır.

Keşifsel Faktör Analizi

Araştırma modelinin analizi için ilk olarak güvenilirlik analizi (reliability analysis) ve Keşifsel Faktör Analizi-KFA (Exploratory Factor Analysis) yapılmıştır. İkinci aşamada KFA ile tespit edilen boyutların doğrulanabilmesi için Doğrulayıcı Faktör Analizi-DFA (Confirmatory Factor Analysis) yapılmıştır.

Araştırmanın modelini yapısal analiz ile irdelemeden önce KFA ile modeldeki değişkenlerin tek boyutluluğu incelenmiş ve bu boyutların güvenilirliklerine bakılmıştır. Tablo 1'de ölçeklerdeki her bir boyuta ilişkin Cronbach Alpha (α) değerleri ve her bir boyutun açıkladığı Varyans (variance explained/VE) parantez içinde gösterilmiştir. Ayrıca her bir boyutu ölçen maddelere ilişkin faktör yükleri ve diğer değerleri de belirtilmiştir. Tüm ölçekler için KFA'da faktör yüklerinin hesaplanmasında maksimum olabilirlik (maximum likelihood) tahmin yöntemi ve Varimax Döndürme Tekniği uygulanmış olup özdeğerleri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır. Faktör yüklerinin ise 0,50'den büyük olması şartı aranmıştır. KFA yapılmaya başlanmadan önce ölçeklerin güvenilirliğini artırmak için maddelerin toplam korelasyonları incelenmiş ve örnek büyüklüğünün faktör analizine uygunluğunu test etmek amacıyla Bartlett Sphericity Chi-Square Testi değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan değerler sonucunda KMO değerinin 0,60'dan büyük olması ve Chi-Square değerinin anlamlı çıkması beklenmiştir. Güvenirlilik analizlerinin sonucunda ise Cronbach Alpha değerlerinin 0,70'e eşit veya 0,70'ten büyük olması koşulu aranmıştır.

Tablo 1. Keşifsel Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör/Boyut	Madde	Faktör Yüğü	Ort.	Std. Sap.	Boyut Ort.
Sosyal Medya Reklamlarının Etkinliği	Reklamın Duygusal Çekiciliği ($\alpha=0,829$; V.E=%18,222; Özdeğer=6,040)	Sosyal medya reklamlarını izlemek yoğun ilgi uyandırır.	0,807	2,99	1,12	3,09
		Sosyal medya reklamlarının ana mesajı beni duygusal olarak etkiler.	0,809	3,08	1,00	
		Sosyal medya reklamlarının duygusal yönü reklamı beğenmeme neden olur.	0,718	3,20	1,01	
	Reklamın Bilgilendiriciliği ($\alpha=0,891$; V.E=%17,822; Özdeğer=1,456)	Sosyal medya reklamlarından elde edilen bilgiler kullanışlıdır.	0,751	3,16	1,15	3,17
		Sosyal medya reklamlarını kullanmak çok şey öğretir.	0,838	3,19	1,10	
		Sosyal medya reklamlarından elde edilen bilgiler yararlıdır.	0,832	3,15	1,07	
	Reklamın Yaratıcılığı ($\alpha=0,740$; V.E=%17,447; Özdeğer=1,124)	Sosyal medya reklamları benzersizdir.	0,600	3,26	1,02	3,31
		Sosyal medya reklamları gerçekten sıra dışıdır.	0,507	3,35	0,89	
		Sosyal medya reklamları merak uyandırıcıdır.	0,735	3,29	0,91	
		Sosyal medya reklamları şaşırtıcıdır.	0,739	3,34	0,97	
	Reklamın Görsel Tasarımı ($\alpha=0,787$; V.E=%15,263; Özdeğer=1,005)	Sosyal medya reklamlarının görsel unsurlarının (renk,ışık, şekil vb.) kalitesinin yüksek olması ilgimi çeker.	0,753	3,34	1,05	3,41
		Sosyal medya reklamlarında kullanılan görsel tasarımlar, reklama olan ilgimi artırır.	0,743	3,42	0,92	
Sosyal medya reklamlarının çekici görsel bağlantılar içermesi ilgimi çeker.		0,734	3,41	1,03		
Görsel olarak dikkatimi çeken reklamlar genel olarak hoşuma gider.		0,710	3,49	0,97		
N=400; KMO=0,892; Bartlett Sph. Testi, Chi-Square=2597,711, p<0,001; Faktör Yüğüleri $\geq 0,50$						
Empati İfadesine Yönelik Tutum ($\alpha=0,725$; V.E=%54,855; Özdeğer=2,195)	Sosyal medya reklamlarında 'Beğeni' butonuna tıklama konusunda kendimi iyi hissederim.	0,703	3,45	0,87	3,41	
	Sosyal medya reklamlarında 'Beğeni' butonuna tıklama konusunda kendimi pozitif hissederim.	0,780	3,46	0,88		
	Sosyal medya reklamları için "Beğeni" butonuna tıklamayı olumlu buluyorum.	0,737	3,35	0,87		
	Sosyal medya reklamlarına karşı genel tutumum olumludur.	0,741	3,38	0,81		
N=400; KMO=0,755; Bartlett Sph. Testi, Chi-Square=289,966, p<0,001; Faktör Yüğüleri $\geq 0,50$						

Satın Alma Niyeti ($\alpha=0,812$; V.E=%72,670; Özdeğer=2,180)	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü satın almaya yönelik ilgim artar.	0,856	3,41	0,84	3,31
	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü satın alma konusunda isteğim artar.	0,877	3,31	0,82	
	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü muhtemelen satın alırım.	0,823	3,22	0,82	
N=400; KMO=0,705; Bartlett Sph. Testi, Chi-Square=408,416, p<0,001; Faktör Yükleri $\geq 0,50$					

Doğrulayıcı Faktör Analizi

DFA, KFA'da belirlenen faktörlerin doğrulanması ve ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliğinin test edilmesinin yanı sıra önerilen modelin istatistiksel açıdan anlamlılığını ve uyumluluğunu gösteren bazı değerler hesaplanmaktadır. Değişkenlere ilişkin DFA sonuçları aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ölçekler İçin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör/Boyut	Madde	Standardize Regresyon Ağırlığı	T	P
Sosyal Medya Reklamlarının Etkinliği	Reklamın Duygusal Çekiciliği ($\rho_{\eta}=0,88$; V.E=0,72)	Sosyal medya reklamlarını izlemek yoğun ilgi uyandırır.	0,788	15,813	<0,001
		Sosyal medya reklamlarının ana mesajı beni duygusal olarak etkiler.	0,758	14,316	<0,001
		Sosyal medya reklamlarının duygusal yönü reklamı beğenmeme neden olur.	0,819	-	
	Reklamın Bilgilendiriciliği ($\rho_{\eta}=0,92$; V.E=0,795)	Sosyal medya reklamlarından elde edilen bilgiler kullanışlıdır.	0,878	20,248	<0,001
		Sosyal medya reklamlarını kullanmak çok şey öğretir.	0,867	22,326	<0,001
		Sosyal medya reklamlarından elde edilen bilgiler yararlıdır.	0,825	-	
	Reklamın Yaratıcılığı ($\rho_{\eta}=0,86$; V.E=0,61)	Sosyal medya reklamları benzersizdir.	0,610	10,533	<0,001
		Sosyal medya reklamları gerçekten sıra dışıdır.	0,608	9,811	<0,001
		Sosyal medya reklamları merak uyandırıcıdır.	0,651	9,689	<0,001
		Sosyal medya reklamları şaşırtıcıdır.	0,704	-	
	Reklamın Görsel Tasarımı ($\rho_{\eta}=0,882$;	Sosyal medya reklamlarının görsel unsurlarının (renk, ışık, şekil vb.) kalitesinin yüksek olması ilgimi çeker.	0,684	12,040	<0,001

V.E=0,652)	Sosyal medya reklamlarında kullanılan görsel tasarımlar, reklama olan ilgimi artırır.	0,697	10,464	<0,001
	Sosyal medya reklamlarının çekici görsel bağlantılar içermesi ilgimi çeker.	0,634	11,623	<0,001
	Görsel olarak dikkatimi çeken reklamlar genel olarak hoşuma gider.	0,757	-	
Empati İfadesine Yönelik Tutum (ρ_{η} =0,844; V.E=0,576)	Sosyal medya reklamlarında 'Beğeni' butonuna tıklama konusunda kendimi iyi hissederim.	0,574	-	
	Sosyal medya reklamlarında 'Beğeni' butonuna tıklama konusunda kendimi pozitif hissederim.	0,702	8,804	<0,001
	Sosyal medya reklamları için "Beğeni" butonuna tıklamayı olumlu buluyorum.	0,620	8,187	<0,001
	Sosyal medya reklamlarına karşı genel tutumum olumludur.	0,630	8,138	<0,001
Satın Alma Niyeti (ρ_{η} =0,883; V.E=0,718)	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü satın almaya yönelik ilgim artar.	0,773	-	
	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü satın alma konusunda isteğim artar.	0,838	13,261	<0,001
	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü muhtemelen satın alırım.	0,696	12,690	<0,001

Tüm ölçeklere ait maddelere ve bu maddelere ait standardize yüklerle, t değerlerine ve t değerlerine karşılık gelen anlamlılık düzeylerine yukarıdaki tabloda yer verilmektedir. Ayrıca, her bir ölçeğin yapı güvenilirliği (ρ_{η})² ve açıkladığı varyans (VE)³ değerleri parantez içerisinde gösterilmiştir. Yapı güvenilirliği 0,70'ten, açıklanan varyans ise 0,50'den büyük olmalıdır (Fornell ve Larcker, 1981: 45-46; Hair vd., 1998: 612). Bu doğrultuda tablo incelendiğinde her bir ölçeğin yapı güvenilirlik değerlerinin 0,70'ten ve açıklanan varyanslarının da 0,50'den büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca, her bir ölçeği temsil eden maddelerin standardize yüklerine karşılık gelen t değerleri ise istatistiksel açıdan anlamlıdır. Bu bilgiler doğrultusunda keşifsel faktör analizinde tespit edilen durumun, her üç ölçek için de doğrulayıcı faktör analizinde tespit edildiği görülmektedir.

² ρ_{η} : Yapı Güvenirliliği = $(\sum \text{standardize reg. ağr.})^2 / (\sum \text{standardize reg. ağr.})^2 + \sum \text{ölçüm hatalar}$

³ VE: Açıklanan Varyans = $\sum(\text{standardize reg. ağr.})^2 / \sum(\text{standardize reg. ağr.})^2 + \sum \text{ölçüm hataları formülleri yardımıyla hesaplanmıştır.}$

Yapısal Eşitlik Analizi Sonuçları

Araştırmanın modelini oluşturan temel değişkenlerin doğrulanmasından sonra hipotezlerin test edilmesinde yapısal eşitlik analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın modelinde bulunan değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmeden önce bu modelin istatistiksel açıdan anlamlı ve geçerli olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Doğrulayıcı faktör analizinde ve YEM’de elde edilen sonuçların istatistiksel açıdan anlamlı ve geçerli olup olmadığının tespit edilmesinde uyum iyiliği değerlerinden yararlanılmaktadır.

Kullanılan paket programa göre YEM’de uyum iyiliği değerleri değişiklik gösterebilmektedir. YEM sınavında kullanılan farklı istatistik programlarında farklı sayıda ve türde uyum istatistiği verilmektedir. Örneğin LISREL, modelin veriye uyumunun farklı yönlerini değişik ölçütlere göre değerlendiren 15 farklı uyum istatistiği vermektedir (Şahin vd., 2008). Bu doğrultuda AMOS programı sonucunda elde edilen ve araştırmanın kapsamında değerlendirilen indeksler ve bu indekslere ait değerlendirme ölçütleri ile yapısal modele ait uyumluluk ölçüleri aşağıda Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Yapısal Modele İlişkin Uyum Ölçüleri

Uyum Ölçüleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Önerilen Model
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,969
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,9$	0,950
RFI	$0,90 \leq RFI \leq 1$	$0,85 \leq RFI \leq 0,90$	0,942
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10$	0,047
χ^2/df	$0 < \chi^2/df < 3-5$		$76,477/41=1,865$

Not: GFI (Goodness of Fit Index/Uyum İyiliği İndeksi), AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index/Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi), RFI (Relative Fit Index/Görelî Uyum İndeksi), RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation/Yaklaşım Hatasının Kök Ortalama Karesi).

Model ile veri arasındaki uyumun test edilmesinde χ^2 /serbestlik derecesi değeri kullanılabilir. Ki Kare (Chi Square) değeri $0 < \chi^2/df < 3-5$ derecesinde yani oranın sifıra yakın ya da en az 5’in altında olmalıdır (Yeniçeri ve Erten, 2008). Çalışmada modelin oranı $76,477/41=1,865$ ’dir. Serbestlik derecesinin büyük olması χ^2 değeri anlamlı sonuçlar verme eğiliminde olduğunu gösterir. Bu sebeple serbestlik derecesi χ^2 değeri çok önemli bir ölçüt olmakla beraber 3 ve daha yüksek olan oranlar iyi uyum, 5’e kadar olan oranlar ise yeterli uyum olarak kabul edilmektedir (Marsh ve Hocevar, 1988). Bu bağlamda modele ilişkin χ^2 değerinin iyi uyum gösterdiği söylenebilir.

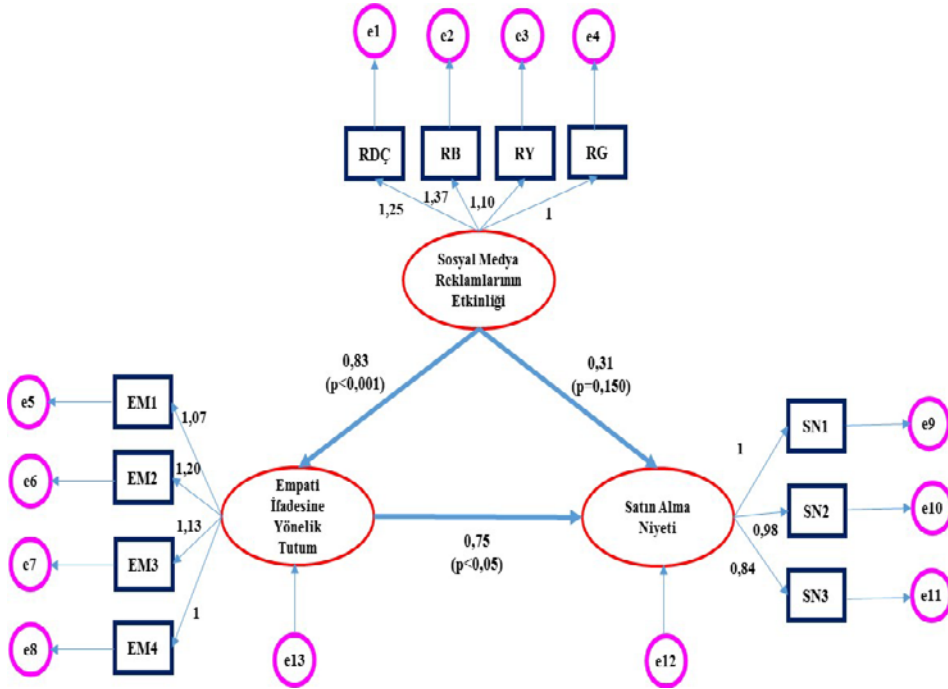
GFI; önerilen modelde hesaplanan gözlenen değişkenler arasındaki genel kovaryans miktarını gösteren bir değerdir. Uyum iyiliği indeksinde 0,95 ile 1,00 aralığındaki değer iyi bir uyumun varlığını, 0,90 ile 0,95 aralığındaki değer ise kabul edilebilir bir uyumun varlığını gösterir (Eminoğlu ve Nartgün, 2009).

AGFI; örneklem genişliğine dikkat edilerek düzeltilmiş olan bir GFI değeridir. AGFI, özellikle örneklem genişliği büyük olduğunda temsil yeteneği daha güçlü bir uyum indeksi olarak kabul edilir. AGFI, serbestlik derecesi ve GFI değerleri biliniyorsa basit bir şekilde hesaplanabilir. AGFI 0 ile 1 arasında değer alır. Değer 1'e yaklaştıkça modelin uyumu artar (Tezcan, 2008). Model veri uyumu için GFI ve AGFI değerlerinin 0,90'dan yüksek, RMSEA değerinin ise 0,05'den küçük olması beklenir. Buna karşılık GFI değerinin 0,85'ten, AGFI* değerinin 0,80'den yüksek ve RMS değerinin ise 0,10'dan düşük çıkması modelin gerçek verilerle uyumu için birer ölçüt olarak da kabul edilebileceğini gösteren sonuçlardır (Anderson ve Gerbing, 1984; Cole, 1987; Marsh vd., 1988'den aktaran Gülbahar ve Büyüköztürk, 2008). Bu bağlamda araştırma modeline ilişkin GFI değeri 0,969 ve AGFI değeri de 0,950'dir. Bu sonuçlara göre değerler iyi uyum sınırları içerisindedir.

Veri ile model arasındaki uyumu değerlendirmek için kullanılan bir diğer ölçüt RFI uyum kriteridir. RFI de 0-1 arasında değer alır. Değerin 0,85 ve 0,90 arasında bir değer alması beklenir (Çakır ve Çakır, 2007). Modele ilişkin RFI değeri 0,942 olup iyi uyum gösteren bir değerdir.

RMSEA ise örnekleme gözlenen değişkenler arasındaki kovaryansla modelde önerilen parametreler arasındaki farkın yani hatanın derecesi temelinde geliştirilmiş olan mutlak uyum indeksidir. GFI ve AGFI'nin aksine "0" a yakın değer vermesi beklenir. 0,05' e eşit veya daha küçük olan değer mükemmel, 0,08 ve altındaki değer de model karmaşıklığı dikkate alınarak kabul edilen değer olarak görülebilmektedir (Haşlaman, 2005). Modele ilişkin RMSEA değeri 0,047'dür. Bu değer model karmaşıklığı dikkate alındığında mükemmel uyumlu bir değer olarak değerlendirilmiştir.

Yukarıdaki Tablo 3 dikkate alındığında yapısal modele ait uyum ölçütü (RMSEA, GFI, AGFI, RFI ve χ^2) değerlerine ilişkin sonuçlar, geliştirilen kavramsal modelin veri ile uyumlu olduğu ve modelin istatistiksel açıdan geçerli ve anlamlı olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda araştırmanın modelinde iddia edilen hipotezlerin değerlendirilmesi için modelin istatistiksel olarak geçerli bir model olması zorunluluğu sağlanmıştır.

Şekil 2. Kavramsal Modele İlişkin YEM Analizi Sonuçları

Şekil 2'deki modele ilişkin bilgiler Tablo 4 ve 5'teki gibi özetlenebilir.

Tablo 4. Kavramsal Modele İlişkin YEM Analizi Sonuçları

Faktör	Boyut/Madde	Std. Tahmin	Standart Hata	t*
Sosyal Medya Reklamlarının Etkinliği	Reklamın Duygusal Çekiciliği	1,247	,105	11,918
	Reklamın Bilgilendiriciliği	1,368	,114	11,946
	Reklamın Yaratıcılığı	1,102	,084	13,114
	Reklamın Görselliği	1,00	-	-
Empati İfadesine Yönelik Tutum	Sosyal medya reklamlarında 'Beğeni' butonuna tıklama konusunda kendimi iyi hissedirim.	1,073	,113	9,509
	Sosyal medya reklamlarında 'Beğeni' butonuna tıklama konusunda kendimi pozitif hissedirim.	1,201	,114	10,492
	Sosyal medya reklamları için "Beğeni" butonuna tıklamayı olumlu buluyorum.	1,130	,112	10,058
	Sosyal medya reklamlarına karşı genel tutumum olumludur.	1,00	-	-

Satın Alma Niyeti	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü satın almaya yönelik ilgim artar.	1,00	-	-
	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü satın alma konusunda isteğim artar.	,976	,063	15,469
	Sosyal medya reklamını gördükten sonra, reklamı yapılan ürünü muhtemelen satın alırım.	,844	,063	13,365

* Bütün t değerleri için $p < 0,001$.

Tablo 5. Hipotez Test Sonuçları

Hipotez	Std. Tahmin	Std. Hata	T	p	Sonuç
Sosyal medya reklamlarının etkinliği empati ifadesine yönelik tutumu pozitif yönde etkiler.	0,829	0,084	9,868	<0,001	Kabul
Empati ifadesine yönelik tutum satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.	0,746	0,241	3,090	<0,05	Kabul
Sosyal medya reklamlarının etkinliği satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.	0,309	0,215	1,440	0,150	Red

Şekil 2, Tablo 4 ve 5 birlikte değerlendirildiğinde sosyal medya reklamlarının etkinliği değişkeni ile empati ifadesine yönelik tutum arasındaki ilişki katsayısı 0,83 ve $p < 0,001$ 'dir. Bu sonuçlara göre H_1 : "*Sosyal medya reklamlarının etkinliği empati ifadesine yönelik tutumu pozitif yönde etkiler.*" hipotezi kabul edilmiştir. Bu bağlamda elde edilen sonucun literatürle benzerlik gösterdiği görülmektedir (Lee ve Hong, 2016; Can ve Serhateri, 2016; Talih Akkaya, 2013; Logan, 2012).

Empati ifadesine yönelik tutum değişkeni ile satın alma niyeti arasındaki ilişki katsayısı 0,75 ve $p < 0,05$ 'tir. Bu sonuçlara göre H_2 : "*Empati ifadesine yönelik tutum satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.*" hipotezi kabul edilmiştir. Lee ve Hong (2016) tarafından yapılan çalışmada, empati ifadesine yönelik tutumun bir empati ifade etme niyeti göstererek satın alma niyetini etkilediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen sonucun literatürle benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Sosyal medya reklamlarının etkinliği değişkeni ile satın alma niyeti arasındaki ilişki katsayısı 0,31 ve $p=0,150$ 'dir. Bu sonuçlara göre H_3 :“Sosyal medya reklamlarının etkinliği satın alma niyetini pozitif yönde etkiler.” hipotezi reddedilmiştir. Literatür incelendiğinde reklam etkinliği unsurlarından reklam yaratıcılığının satın alma niyeti ile arasında bir ilişki olduğu (Saputro ve Prihandono, 2018); Turgut vd., (2016) tarafından yapılan çalışmada ise reklamların eğlence ve bilgi faktörlerinin satın alma niyetiyle arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Çalışmanın temel amacı, sosyal medya reklamlarının etkinliğinin reklama karşı oluşan empati duygusu ve tüketicinin satın alma niyeti üzerine olan etkisinin incelenmesidir. Bu temel amaç çerçevesinde değişkenler arasındaki ilişkiyi irdelemek için Selçuk Üniversitesi öğrencileri üzerinde ampirik bir çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada sosyal medya reklamlarının etkinliğinin ölçülmesinde Lee ve Hong (2016) tarafından geliştirilen *duygusal çekicilik, reklamların yaratıcılığı, reklamların bilgilendiriciliği* boyutlarına Shaouf vd. (2016) tarafından geliştirilen *reklamların görsel tasarımı* boyutu eklenmiştir. Bu bağlamda sosyal medya reklamlarının etkinliğinin dört boyutlu bir ölçekle ölçülebileceği düşünülmüştür. Tablo 1'deki Keşifsel Faktör Analizi ve Tablo 2'deki Doğrulayıcı Faktör Analizi sonuçlarına göre öne sürülen bu dört boyutlu yeni ölçeğin yapısal geçerliliğinin ve güvenilirliğinin sağlandığı görülmektedir. Bir başka deyişle sosyal medya reklamlarının etkinliği dört boyutlu bu yeni ölçekle ölçülebilecektir.

Çalışmanın temel amacı doğrultusunda kavramsal modelden yararlanılarak 3 temel hipotez geliştirilmiştir. Sosyal medya reklamlarının etkinliği ile empati ifadesine yönelik tutum arasındaki ilişkiyi ölçen H_1 hipotezi kabul edilmiştir ($p<0,001$). Bu bağlamda sosyal medya reklamlarında reklam etkinliği unsurlarının, tüketicilerin ilgisini çekmede ve reklama karşı bir empati tutumu sergilemesinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Çalışmada empati ifadesine yönelik tutum ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ölçen H_2 hipotezi kabul edilirken ($p<0,05$), sosyal medya reklamlarının etkinliği ile satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ölçen H_3 hipotezi reddedilmiştir ($p>0,05$). Bu sonuçlar tüketicilerin reklama karşı empati tutumu göstermelerinin satın alma niyetlerinde de güçlü bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçların sadece örneklemin temsil ettiği ana kütle için değerlendirilebilmesi, çalışma için ayrılan bütçe ve çalışmanın yapıldığı dönem önemli bir kısıttır. Bundan sonra yapılması düşünülen olası

çalışmaların daha geniş zaman dilimlerinde ve daha geniş bütçelerle farklı örneklemeler üzerinde yürütülmesinin literatüre önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alhabash, S.; McAlister, A.R.; Quilliam, E.T.; Hagerstrom, A.; Rifon, N. and Richards, J. I. (2013). Between likes and shares: effects of emotional appeal and virality on the persuasiveness of anticyberbullying messages on facebook, *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 16, 175-182.
- Amjad, M.; Javed, R. and Jaskani, N. H. (2015). Examining attitudes and beliefs towards online advertising in Pakistan, *International Journal of Scientific ve Engineering Research*, 6(1), 463-480.
- Anderson, J. C. and Gerbing, D. W. (1984). The effect of sampling error on convergence, improper solutions, and goodness-of-fit indices for maximum likelihood confirmatory factor analysis, *Psychometrika*, 49(2), 155-173.
- Ayyıldız, H.; Cengiz, E. ve Ustasüleyman, T. (2006). Üretim ve pazarlama bölüm çalışanları arası davranışsal değişkenlerin firma performansı üzerine etkisine ilişkin yapısal bir model önerisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, 17.
- Braun-Latour, K. A. and Zaltman, G. (2006). Memory change: an intimate measure of persuasion, *Journal of Advertising Research*, 46(1), 57-72.
- Can, L. ve Serhateri, A. (2016). Sosyal medya reklamlarının markaya yönelik tutuma etkisi: facebook üzerinde bir uygulama, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 16-28.
- Cho, C.-H. (1999). How advertising works on the www: modified elaboration likelihood model, *Journal of Current Issues and Research in Advertising*, 21(1), 33-50.
- Cole, D. A. (1987). Utility of confirmatory factoranalysis in test validation research, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55, 1019-1031.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri SPSS uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık.
- Çakır, Vesile ve Çakır, Vedat (2007), Televizyon reklamlarının algılanan değeri ve reklam tutumu ilişkisi: bir yapısal eşitlik modeli, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 30, 37-59.

- Dao, W. Van-Tien; L., Angelina N. H.; Cheng, J. M.-S. and Chen, D. C. (2014). Social media advertising value: the case of transitional economies in Southeast Asia, *International Journal of Advertising*, 33(2), 271–294.
- Dreze, X. and Zufryden F. (1998). Testing web site design and promotional content, *Journal of Consumer Research*, 37(2), 77-91.
- Eminoğlu, E. ve Nartgün, Z. (2009). Üniversite öğrencilerinin akademik sahtekarlık eğilimlerinin ölçülmesine yönelik bir ölçek geliştirme çalışması, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 215-240.
- Eröz, S. S. ve Doğdubay, M. (2012). Turistik ürün tercihinde sosyal medyanın rolü ve etik ilişkisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 133-157.
- Escalas, J. E. and Stern, B.B. (2003). Sympathy and empathy: emotional responses to advertising dramas, *Journal of Consumer Research*, 29, 566-578.
- Flores, W.; Chen, J.-C. V. and Ross, W. H. (2014). The effect of variations in banner ad, type of product, website context, and language of advertising on internet users' attitudes, *Computers in Human Behavior*, 31(1), 37-47.
- Fornell, Claes and Larcker, David F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error, *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Gaber, H. R. and Wright, L. T. (2014). Fast-food advertising in social media. a case study on facebook in Egypt, *Journal of Business and Retail Management Research*, 9(1), 52-63.
- Gülbahar, Y. ve Büyüköztürk, Ş. (2008). Değerlendirme tercihleri ölçeğinin türkçeye uyarlanması, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)*, 35, 148-161.
- Haberland, G. S. and Dacin, P.A. (1992). The development of a measure to assess viewers' judgments of the creativity of an advertisement: A Preliminary Study, *Advances a Consumer Research*, 19(1), 817-825.
- Haida, A. and Rahim, H. L. (2015). Social media advertising value: a study on consumer's perception, *International Academic Research Journal of Business and Technology*, 1(1), 1-8.
- Hair, J. F; Andreson, R. E.; Tahtam, R.L. and Black W. C. (1998). *Multivariate data analysis*. Fifth Edition, Prentice-Hall International Inc.

- Hassan, M. Ul; Fatima, S.; Akram, A.; Abbas, J. and Hasnain, A. (2013). Determinants of consumer attitude towards social-networking sites advertisement: testing the mediating role of advertising value, *Middle-East Journal of Scientific Research*, 16(3), 319-330.
- Haşlamam, T. (2005). *Programlama dersi ile ilgili öz düzenleyici öğrenme stratejileri ile başarı arasındaki ilişkilerin incelenmesi: bir yapısal eşitlik modeli*, [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kirtiş, K. A. and Karahan, F. (2011). To be or not to be in social media arena as the most cost-efficient marketing strategy after the global recession, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 260-268.
- Kontaxis, G.; Polychronakis, M.; Keromytis, A. D. and Markatos, E. P. (2012). *Privacy-preserving social plugins*, 21st USENIX Conference on Security Symposium, 631-646.
- Lee, J. and Hong I.B. (2016). Predicting positive user responses to social media advertising: the roles of emotional appeal, informativeness and creativity, *International Journal of Information Management*, 36, 360-373.
- Ling, K. C.; Piew, T. H. and Chai, L. T. (2010). The determinants of consumers' attitude towards advertising, *Canadian Social Science*, 6(4), 114-126.
- Liu, C.-L. E.; Sinkovics, R. R; Pezderka, N. and Haghirian, P. (2012). Determinants of consumer perceptions toward mobile advertising- a comparison between Japan and Austria, *Journal of Interactive Marketing*, 26(1), 21-32.
- Logan, K.; Bright, L. F. and Gangadharbatla, H. (2012). Facebook versus television: advertising value perceptions among females, *Journal of Research in Interactive Marketing*, 6(3), 164-179.
- Marsh, H. W. and Hocevar, D. (1988). A New, More Powerful Approach to Multitrait-Multimethod Analyses: Application of Second-Order Confirmatory Factor Analysis, *Journal of Applied Psychology*, 73(1), 107-117.
- Nakip, M. (2013). *Pazarlamada araştırma teknikleri SPSS uygulamalı*, 3. Baskı, Seçkin Yayıncılık.
- Reinartz, W. and Saffert, P. (2013). Creativity in advertising: when it works and when it doesn't, *Harvard Business Review*, 91(6), 106-111.

- Rosen, L. D. (2012). *The Power of 'Like' Psychology Today* <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/rewired-the-psychology-technology/201207/the-power>, Erişim Tarihi: 19.05.2019.
- Saputro, Y. and Prihandono, D. (2018). Television advertising effectiveness in mediating advertising creativity and advertising frequency influence toward customer purchase intention, *Management Analysis Journal*, 7(2), 201-210.
- Shaouf, A.; Lü, K. and Li, X. (2016). The effect of web advertising visual design on online purchase intention: an examination across gender, *Computers in Human Behavior*, 60, 622-634.
- Singh, S. N. and Dalal, N. P. (1999). Web home pages as advertisements, *Communications of the ACM*, 42(8), 91-98.
- Smith, R. E.; MacKenzie, S.B.; Yang, X.; Buchholz, L. M. and Darley, W. K. (2007). Modeling the determinants and effects of creativity in advertising. *Marketing Science*, 26(6), 819-833.
- Swani, K.; Milne, G. and Brown, B. P. (2013). Spreading the word through likes on facebook: evaluating the message strategy effectiveness of Fortune 500 companies, *Journal of Research in Interactive Marketing*, 7(4), 269-294.
- Şahin, A.; Cankurt, M.; Günden, C. ve Miran, B. (2008). Çiftçilerin risk davranışları: bir yapısal eşitlik modeli uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 153-172.
- Talih Akkaya, D. (2013). *Sosyal medya reklamlarında tüketici algılarının tutum davranış ve satın alma niyeti üzerine etkisi*, [Doktora Tezi], Trakya Üniversitesi.
- Taylor, D. G.; Lewin, J. E. and Strutton, D. (2011). Friends, fans and followers: do ads work on social networks?, *Journal of Advertising Research*, 51(1), 258-275.
- Tezcan, C. (2008). *Yapısal eşitlik modelleri*, [Yüksek Lisans Tezi], Hacettepe Üniversitesi.
- Tseng, C.-H.; Kuo, H.-C. and Chen, J.-M. (2014). Do types of virtual community matter for the effects of online advertisement and electronic words of mouth?, *Marketing Review (Xing Xiao Ping Lun)*, 11(1), 28- 50.

- Turgut, E.; Akyol, A. ve Giray, S. (2016). Sosyal medya reklamlarında tüketici algılamaları ile satın alma niyeti ve ağızdan ağıza iletişim arasındaki ilişki, *Journal of Life Economics*, 3(2), 55-74.
- Ünal, S.; Erciş, A.İ and Keser, E. (2011). Attitudes towards mobile advertising- a research to determine the differences between the attitudes of youth and adults, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 361-377.
- Wang, C.; Zhang, P.; Choi, R. and D'Eredita, M. (2002). Understanding consumers attitude toward advertising, *Eighth Americas Conference on Information Systems*, 1143- 1148.
- Wei, K. K.; Jerome, T. and Shan, L. W. (2010). Online advertising: a study of malaysian consumers, *Available at SSRN 1644802*, 5(2), 111- 134.
- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*, Detay Yayıncılık.
- Yeniçeri, T. ve Erten, E. (2008). Mağaza sadakat programlarının algılanması, güven, ilişkiyi sürdürme isteği ve mağaza sadakati arasındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(2), 232-247.

Kamu Yönetiminde Siyasallaşma ve Kayırmacılık Sorununa Ahlak ve Adalet Eksenli Çözüm Önerileri^{1*}

Ömer ÇAMUR

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi,
Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
ocamur@bingol.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6447-1475>

Ahmet Hamdi AYDIN

Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi
ahaydin@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1886-7951>

Öz

Siyasallaşma, yönetim ile siyaset arasındaki ilişkilerin kuvvetli olması ile ortaya çıkan temel yönetsel sorunlardan biridir. Siyasallaşan bir yönetimde en genel hali yönetim siyasi davranışlarda bulunmakta veya siyasi iktidarın gölgesinde faaliyet göstermektedir. Kayırmacılık ise kendi başına yönetsel bir sorun olmakla birlikte siyasallaşma ile daha da belirginleşen kamu yönetiminin önemli sorunlarından bir diğeridir. Kayırmacılığın yaşandığı bir yönetimde liyakat ilkesi başta olmak üzere birçok yönetsel değer uygulama alanı bulamamakta ve kamu yönetimi kendisinden beklenen görevleri yerine getirememektedir. Dolayısıyla siyasallaşma ve kayırmacılık, kamu yönetimi için kesinlikle giderilmesi gereken önemli bir sorundur. Bu sorunun giderilebilmesinde ahlak ve adalet oldukça etkilidir. Zira ahlak ve adalet, kamu yönetiminin verimli kılınabilmesi için gerekli olan tüm değerlerin yönetimde var olmasının sağlanmasından yönetimin amacı doğrultusunda faaliyet göstermesine kadar etkili olan temel olgulardır. Ahlak ve adaletin gözetilmediği bir kamu yönetiminde, en genel hali ile hak kavramı zayıf olmakta, başta siyasallaşma ve kayırmacılık olmak üzere birçok yönetsel sorun baş göstermekte ve halkın

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 12.10.2019 / 29.07.2021

* Bu çalışma Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Ahmet Hamdi AYDIN danışmanlığında Ömer ÇAMUR tarafından 2019 yılında tamamlanan "Türkiye'de Kamu Yönetimi İle İlgili Sorunların Çözümünde Ahlak ve Adaletin Rolü" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Künye Bilgisi: Çamur, Ö. ve Aydın, A. H. (2021). Kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık sorununa ahlak ve adalet eksenli çözüm önerileri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1140-1166. DOI: 10.33437/ksusbd.645929.

ihtiyaçları karşılanamamaktadır. Yapılan bu çalışmada öncelikle siyasallaşma ve kayırmacılığın ne olduğu açıklanacaktır. Çalışmanın devamında Türk kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılığın nasıl sorun olduğu ortaya konacaktır. Çalışmanın sonucunda ise Türk kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık sorununun giderilebilmesi için ahlak ve adalet temelinde öneriler geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasallaşma, Kayırmacılık, Ahlak, Adalet.

Ethics and Justice Oriented Solutions to the Problem of Politicization and Favoritism in Public Administration

Abstract

Politicization is one of the primary administrative problems arising from the existence of excessive relationships between administration and politics. In a politicized administration in the most general sense, administration displays political behaviors or acts under the shadow of political power. While favoritism is an administrative problem in itself, it is also among the primary problems of public administration that become more apparent with politicization. In an administration with practices of favoritism, many administrative values and the principle of merit in particular cannot be applied, and public administration fails to perform duties expected of it. Thus, politicization and favoritism constitute a major problem for public administration that must be overcome. Ethics and justice play a significant role in solving this problem, because ethics and justice are fundamental phenomena that have impact on from a range of issues ensuring that administration has all the values required for making public administration effective to the acting of administration in accordance with its purpose. In a public administration not safeguarding ethics and justice, the concept of right in its broadest sense gets lost; many administrative problems, politicization and favoritism in particular, arise, and the needs of the public are not satisfied. This study first defines the concepts of politicization and favoritism, and reveals how politicization and favoritism have become a problem in Turkish public administration. Then, it proposes solutions based on ethics and justice to overcome the problem of politicization and favoritism in Turkish public administration.

Keywords: Politicization, Favoritism, Ethics, Justice.

GİRİŞ

Kamu yönetimi, insanların ortak ihtiyaçlarını gidermek amacıyla oluşturdukları ve tarihin ilk yıllarından beri var olan temel yönetsel bir olgudur. Temel amacı vatandaşlara yararlı olmak olan kamu yönetimi, halkın beklediği mal ve hizmetlerin üretimidir. Kamu yönetiminin kendisinden beklenen hizmetleri etkili ve verimli bir şekilde yerine getirebilmesi, onun sorunsuz bir şekilde işlemesi ile mümkündür.

Siyasallaşma yönetim ile siyaset arasındaki ilişkilerin net olmamasından kaynaklanan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok yönetsel sorunu beraberinde getiren siyasallaşmanın en önemli sonucu ise kayırmacılıktır. Siyasallaşma ve kayırmacılık sorunu, kamu yönetiminin amacı doğrultusunda faaliyet göstermesini engelleyen temel yönetsel sorunlardan biridir.

Yönetim ile siyaset arasında tarihsel bir ilişki bulunmaktadır. Öyle ki kamu yönetimi modern çağda siyaset biliminden ayrılarak bir bilim dalı olmuştur. Bu durum yönetim ile siyaset arasındaki kaçınılmaz bir ilişkinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Esasen devlet tüm kurumları ile bir bütündür ve her aşamada yönetsel ilişkilerin varlığı bir gerekliliktir. Siyasallaşmada temel problem, yönetim ile siyaset arasındaki ilişkilerin olması gerekenden daha kuvvetli olmasından kaynaklanmaktadır. Böylesi bir durum siyasetin yönetim üzerinde otorite kurmasına ve yönetimin siyasi otoritelerin istekleri doğrultusunda hareket etmesine neden olmaktadır.

Siyaset ile yönetim arasında bir ilişkinin varlığı normaldir ve kaçınılmazdır. Bu ilişkideki temel problem siyasetin yönetim üzerindeki otoritesinin kullanılma tarzında yaşanmaktadır. Sonuç itibarıyla siyasallaşma ve kayırmacılık kamu yönetiminin amacı doğrultusunda faaliyet göstermesi için giderilmesi oldukça önemli olan bir sorundur. Bu sorunun giderilebilmesiyle ahlak ve adaletin yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Zira ahlak ve adalet, tüm tarihsel dönemlerde yönetsel sorunların giderilmesinde ve verimli bir kamu yönetiminin inşasında yegane unsurlar olarak ön plana çıkmışlardır.

Temelde en iyi yaşama biçiminin oluşturulmasını amaçlayan ahlak, bu amaç doğrultusunda insanlara neyin iyi ve doğru, neyin kötü ve yanlış olduğunu gösteren kurallar bütünüdür. Bireysel anlamda en yüksek iyiye ulaşmak suretiyle ideal bir insan oluşturma üzerine odaklanan ahlak, toplumsal ve yönetsel sistemlerin de en yüksek iyiye ulaşmalarının anahtarıdır. Zira toplum veya tüm yönetimler, tıpkı bir insan gibi, şahsiyet olarak meydana gelmekte ve bireysel değerlerle şekillenmektedir.

Erdemlerin erdemi olarak betimlenen adalet ise, temelde hak kavramı ile belirlenmektedir. Bu doğrultuda adalet, en genel hali ile her insana hak

ettiğinin verilmesidir. Adalet, her şeyin olması gereken yerde olmasıdır. Yine adalet, her şeyin doğasının gerektiği şekliyle olmasıdır. Geniş bir kavram olması nedeniyle farklı görünümlere sahip olan adalet yönetsel açıdan incelendiğinde devlet yönetiminin temelidir. Bu durum devletin tüm kurumları için geçerli olduğu gibi kamu yönetimi için de geçerlidir. Adaletin dikkate alınmadığı yönetimlerde hak kavramının zayıf edilmesi ve dolayısıyla kamu yönetiminin doğasına uygun olmayan uygulamaların baş göstermesi, birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yapılan bu çalışmada öncelikle siyasallaşma ve kayırmacılık kavramlarının ne anlama geldikleri detaylı bir şekilde incelenecektir. Çalışmanın devamında öncelikle Türk kamu yönetiminde siyasallaşmanın öne çıkan bir sorun olduğu ortaya konacak ve bu sorunun giderilebilmesi için ahlak ve adalet temelli çözüm önerileri geliştirilecektir. Çalışmanın son bölümünde Türk kamu yönetiminde etik kültürün oluşması için kurulan Kamu Görevlileri Etik Kurulunun siyasallaşma ve kayırmacılık sorununu gidermedeki rolü incelenecektir.

SİYASALLAŞMA VE KAYIRMACILIK

Siyasallaşma yönetim ile siyaset arasındaki ilişki sonucu ortaya çıkan kamu yönetiminin önemli sorunlarından biridir. Kayırmacılık ise kendi başına bir yönetsel bir yozlaşma türü olmasına rağmen siyasallaşma ile belirginleşen bir kavramdır. Esasen her iki kavram da bürokrasi ve siyaset arasındaki ilişkiler sonucu ortaya çıkmakta ve kamu yönetimi açısından birer sorun haline almaktadırlar. Bu durum kamu yönetiminin farklı alanlarla olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Disiplinler arası bir nitelik sergileyen kamu yönetimi, tarihsel süreç içerisinde, siyaset biliminden ayrılarak bir bilim dalı haline gelmiştir (Saklı, 2011: 99). Bu nedenle siyaset ile kamu yönetimi arasında tarihsel bir ilişkinin varlığı kaçınılmaz olmaktadır.

Klasik yönetim anlayışına göre kamu yönetimi, siyasi mekanizmaların almış olduğu kararları uygulamakla yükümlü bir yapıyı ifade etmektedir. Yine kamu yönetiminin almış olduğu kararlardan ve faaliyetlerinden dolayı siyasal iktidara karşı sorumlu olması, kamu yönetimi ile siyaset arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Özellikle kamu yönetiminde hiyerarşik düzende yukarı doğru çıktıkça bürokrasi ile siyaset arasında kesin bir ayırım yapmak daha da zor olmaktadır. Bu nedenle bürokrasi ile siyaset arasında kesin bir çizginin var olduğunu söylemek mümkün değildir (Gökçe vd., 2002: 46-51).

Bürokrasi ile siyaset birbirleri ile yakından ilişkili olmanın yanı sıra ve bazen de birbirlerini etkileyen kavramlardır. Yani bazen bürokrasi siyasileşebildiği gibi, siyaset de bürokratikleşebilmektedir (Gökçe vd., 2002: 46). Günümüzde bürokrasinin sahip olduğu profesyonellik, uzmanlık, istikrarlı bir statü, bilgi, kurumsal bir dayanışma, meslek ve kurum ideolojisi gibi birçok faktör nedeniyle,

bürokrasi zaman zaman siyasi temsilcileri etkileyen, onların iradesi dışına çıkan, sabote eden ve onlarla otorite mücadelesi içine giren kamusal bir iktidar gücü kazanabilmektedir (Eryılmaz, 1997: 1356).

Kamusal nitelikteki örgütler toplumsal içerikli hizmetlerin rasyonel bir şekilde yürütüldüğü yönetim birimleridir. Bürokrasi olarak tanımlayabileceğimiz bu yönetim birimi, değişen siyasal iktidarlar aracılığıyla rasyonel bir şekilde hizmet üretmektedirler. Hizmet üretim sürecinde kamu görevlilerinden tarafsız ve siyasi iktidarın esiri olmadan görev yapmaları beklenmektedir. Kamu personelinin rasyonellikten uzaklaşması ve kamu kurumlarının siyasi parti organı gibi faaliyette bulunmaları siyasallaşmaya neden olmaktadır. Kamu yönetiminin toplumsal çıkar düşüncesinden uzaklaşması ise siyasallaşma oranını göstermektedir (Dinçer, 1997: 1112).

Bürokrasi ve siyaset arasında yaşanan ilişki boyutunun aşırı olması siyasallaşma olarak ifade edilmektedir. Kelime anlamı ile siyasallaşma, “siyasete ait olma, siyasetle ilgili hale getirme” anlamına gelmektedir. Bu yönü ile siyasallaşma, herhangi bir düşünce ya da olgunun siyasi bir içerik taşımasıdır (Dinçer, 1997: 1112). Daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülen bir sorun olarak siyasallaşma, kamu hizmetlerine giriş ve kamu yönetimine yapılan atamalarda siyasi faktörlerin birinci derecede rol oynamasıdır. Siyasallaşma, her iktidarın farklı bir personel politikası izlemesi ve liyakate bakmadan personel atamalarını kendi siyasal tercihlerine göre yapmaları anlamına gelmektedir. Başka bir tanıma göre ise siyasallaşma, kamu yönetimine parti politikalarının egemen olmasını ve iktidarda bulunan partinin kendi çıkarlarını, toplumsal çıkarlardan önce görmesini ifade etmektedir (Eryılmaz, 2015: 305; Aydın, 2017: 281; Tutum, 1976: 11).

Kayırmacılık ise, iltimas veya günlük dilde torpil diye adlandırılabilir (Özkanan ve Erdem, 2014: 186). Kayırmacılık, kamu yönetiminde maddi çıkar sağlamaktan ziyade bazı kimselere bağlılıklar ve yükümlülükler nedeniyle ayrıcalık tanınması anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile kayırmacılık, iktidar sahiplerinin, makam ve mevki sahibi kişilerin, makamlarından kaynaklanan imkanlarla, gerek siyasi ideoloji ve gerekse kan bağı veya özel bir bağ sebebiyle kendilerine yakın olan kişilere maddi veya manevi çıkar sağlayacak şekilde davranmalarıdır (Berkman, 2009: 31; Özer, 2000: 91).

Kayırmacılık, yakınları kayırma ve siyasal kayırmacılık olmak üzere iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Yakınları kayırma, kamu görevine yapılan atamalarda liyakat yerine akraba, eş-dost, hemşehri veya siyasal yakınlık gibi nedenlerin birinci derecede rol oynaması ile ortaya çıkmaktadır. Kamu personeli akrabalık ve yakınlık ilişkileri nedeniyle kendisini yükümlülük altında hissedebilmekte ve yakınlarına farklı davranabilmektedir (Eryılmaz, 2015: 306; Yılmaz ve Klavuz,

2002: 25). Yakınları kayırma akraba kayırmacılığı (nepotizm) ve eş-dost kayırmacılığı (kronizm) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nepotizm, kamu personelinin kendi otoritesini ve gücünü kullanarak kendi aile fertlerini ve akrabalarını liyakatlerine bakmaksızın kamuda istihdam olanağı sağlaması anlamına gelmektedir (Karakuş ve Çak, 2007: 78). Nepotizm daha çok geleneksel ilişkilerin ve bağların yoğun bir şekilde yaşandığı az gelişmiş ülkelerde yaygın bir şekilde görülmektedir. Bazı yazarlar nepotizmde kamu personelinin bir çıkarının olmadığını ileri sürmekteyken bazı yazarlar ise kamu görevlisinin manevi bir kazanç elde ettiğini ileri sürmektedirler. Yani takdir edilme veya itibar görme gibi psikolojik bazı kazanımların elde edildiği düşünülmektedir. Kronizm ise, mevcut otoritenin veya kamu yöneticisinin kendi imkan ve olanaklarını kullanarak akraba ve yakınlarından ziyade, eş-dost taraflarına işe girmede ve yükselmeye imkan sağlamaları anlamına gelmektedir. Türkiye’de yaygın bir şekilde görülen hemşehri kayırmacılığı kronizm olarak değerlendirilebilir (Fındıkçı, 2013: 63; Özsemerci, 2003: 20-21).

Bir diğer önemli kayırmacılık türü olan siyasal kayırmacılık ise, “siyasal partilerin iktidara geldikten sonra kendilerini desteklemiş olan seçmen gruplarına çeşitli şekillerde ayrıcalıklı davranarak bu kişilere haksız menfaat sağlamaları” şeklinde tanımlanmaktadır (Fındıkçı, 2013: 76). Yani siyasal kayırmacılık, siyasal iktidarın yandaşlarını seçim döneminde buldukları yardımlardan dolayı ödüllendirmeleri anlamına gelmektedir. Siyasi partilerin iktidara geldikten sonra kamu yönetimi içerisinde üst düzey çalışanları görevden almaları ve bu görevlere siyasal yandaşlık ya da siyasal ideoloji gibi faktörlerle yeni kimseler atamaları da mümkün olmaktadır. Siyasal kayırmacılığın farklı bir görünümü olan bu duruma literatürde patronaj adı verilmektedir. Siyasal kayırmacılık ile patronaj kamu yönetiminin siyasallaşması ile ortaya çıkan önemli yozlaşma türlerindedir (Aktan, 2001: 58).

Siyasal kayırmacılık sadece kamu yönetimine yapılan atamalarda ve yükselmelerde değil, aynı zamanda kamu yönetimi eliyle halka sunulan hizmetlerde de ortaya çıkmaktadır. Hizmet kayırmacılığı olarak adlandırılan bu durum, siyasal iktidarın diğer seçimlerde de iktidarda kalabilmek amacıyla kamusal gelirleri oylarını maksimum düzeye çıkaracak şekilde seçim bölgelerine ayırması ve kamusal kaynakların yağmalanmasıdır. Hizmet kayırmacılığı, kamusal kaynakların dağıtımında halkın ihtiyaçlarının dikkate alınmaması ve siyasal iktidarın gerekli hizmetleri kendi seçim bölgesine götürmesidir (Özsemerci, 2003: 21).

Siyasal kayırmacılık geniş bir kavram olarak nepotizm ve kronizmi de kapsayan önemli bir olgudur. Yani siyasal kayırmacılığın yaşandığı bir ülkede siyasal iktidar eliyle hem akraba ve yakınlar hem de eş-dost kayırmacılığına rastlanabilmektedir.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın bir sonraki başlığında Türk kamu yönetiminde bir sorun olarak siyasallaşma ve kayırmacılık konusuna değinilecek ve sorunun Türkiye'deki boyutu ortaya konmaya çalışılacaktır.

KAMU YÖNETİMİNDE SİYASALLAŞMA VE KAYIRMACILIK SORUNU

Kamu yönetimi ile siyaset arasındaki kaçınılmaz ilişki sonucu ortaya çıkan siyasallaşmanın asıl nedeni, bürokrasi ile siyaset arasındaki ilişkinin aşırı bir seviyede olması ve bürokrasinin siyasetten bağımsız hareket etmesinin ortadan kalkmasında yaşanmaktadır. Yazıcıoğlu'nun da belirttiği üzere Türkiye'de siyasallaşma olgusu, kamu yönetimi ile bürokrasinin yerlerinin belli olmamasından kaynaklanmaktadır. Zira ne bürokratlar ne de politikacılar olması gereken yerde değildirler ve hatta en olmamaları gereken yeredirler. Siyasi iktidarın idari yapının dışında kalması sonucu kendisini etkisiz, yetkisiz ve işlevsiz olarak görmesi, onun kamu yönetimine fiili müdahaleler ile bu durumu değiştirme isteğine neden olmakta ve kamusal çıkarlar yerine siyasal çıkarları ön plana çıkmaktadır. Asıl sorun ise burada yaşanmaktadır (1997: 261).

Tarihsel olarak incelendiğinde Türkiye'de siyasal partiler iktidara geldikten sonra kamu yönetimini politize etme yoluna gitmişlerdir. Siyasal iktidarlar politikalarını etkili, verimli ve hızlı bir şekilde kısa süre içerisinde uygulayabilmek için siyasallaşmayı temel bir çözüm yolu olarak görmüşlerdir. Bu nedenle kamu yönetiminin yüksek mevkilerine yapılan atamalar genellikle siyasal iktidarın takdiri ile gerçekleşmiştir. Hatta bu atamalar hiyerarşi içerisinde aşağı seviyelere kadar inmiştir (İzci ve Bozdoğan, 2016: 42). Bunu yaparken de siyasallaşmayı kolay kılmak için yeni kadrolar ve makamlar açma yoluna gidilmiştir. Türkiye'nin hali hazırdaki personel sisteminde bir memurun görevden alınmasının zor olması nedeniyle görevden alma yerine özlük haklarına uygun olan çok sayıda özellikle de üst düzey kadrolar açılmıştır (Eryılmaz, 2015: 306).

Türkiye'de 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa göre, "devlet memurları siyasi partiye üye olamazlar, herhangi bir siyasi parti, kişi veya zümrenin yararını veya zararını hedef tutan bir davranışta bulunamazlar; görevlerini yerine getirirken dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep gibi ayırım yapamazlar; hiçbir şekilde siyasi ve ideolojik amaçlı beyanda ve eylemde bulunamazlar ve bu eylemlere katılamazlar." Yine Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri ile Başvuru Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte kamu görevlilerinin siyasi düşünceden dolayı ayırım yapamayacakları, görevlerini siyasi parti çıkarları için kullanamayacakları, siyasi partileri menfaat ve kayırmacılık amacıyla kullanamayacakları belirtilmiştir. Görüldüğü üzere Türkiye'de kamu personelinin siyasi eylemlerde bulunması yasaklanmıştır.

Lakin uygulamada buna riayet edilmediği görülmekte ve kamu yönetiminin siyasallaşmasına neden olmaktadır.

Türk kamu yönetimi personel rejimi geleneksel olarak kariyer ilkesi üzerinde yükselmektedir. Türk kamu personel sistemi kariyer ilkesi ile liyakat ilkesini bir arada benimsemiştir. Diğer bir ifade ile daha üst basamaklara yükselebilmeyen diğer bir koşulu, o basamakların gerektirdiği liyakate sahip olmaktır. Mevzuatta liyakat ve kariyer ilkeleri benimsenmiş olmasına rağmen, uygulamada genellikle yeteneğe bakılmaksızın üst basamaklara çıkılabilmek şeklindeki uygulamalara denk gelinebilmektedir. Yine özellikle atamalarda siyasi iktidarların etkisiyle de bu ilkeler göz ardı edilebilmektedir (Güler, 2013: 193; Şaylan, 2000: 134). Bu durum yeni seçilen yöneticilerin üst kademeleri değiştirirken çalışabileceği insanları üst görevlere ataması hususunda normal karşılanabilir. Fakat yapılan aramalarda liyakatin göz ardı edilmesi yönetimin kayırmacılık çıkmazına girmesine neden olmaktadır.

Türk kamu yönetiminde kayırmacılık problemi henüz işe alım aşamasında başlamakta ve mesleki kariyer içerisinde varlığını devam ettirmektedir. Kayırmacılığın engellenebilmesi amacıyla Türkiye’de kamu görevine girişte sınav sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Eryılmaz’a göre Türkiye’de 1999 yılından itibaren uygulanan merkezi sınavlar ile bilgisayar ortamında yapılan atamaların kayırmacılık sorununun giderilmesine önemli katkılarının olduğu söylenebilir. Yine de kayırmacılığın hakim olduğu alanlarda yapılan sınavların çoğu bir formalite olmaktan öteye geçmemektedir. Özellikle yazılı sınavların objektif bağlandığı durumlarda, ikinci aşamada sözlü sınavlar varsa, bu aşamada kayırmacılık yapılabilmektedir (2015: 306).

Türk kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılığın birçok nedeni bulunmaktadır. Öncelikle siyasal iktidarlar, kendi politikalarını etkin ve verimli bir şekilde yürütebilmek amacıyla bürokrasi üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmaktadırlar. Bürokratik yapının, siyasal iktidarlar tarafından sürekli bir şekilde kontrol edilmeye çalışılması, gücünün zayıflatılarak iktidar amaçları için çalışan bir duruma getirilmek istenmesi ve sürekli olarak siyasal etkiye maruz kalması siyasallaşmaya neden olmaktadır (Yılmaz ve Klavuz, 2002: 19).

Siyasal partiler iktidarı elde edebilmek amacıyla halka çeşitli vaatlerde bulunmakta ve iktidara geldikten sonra ise bu vaatleri yerine getirebilmek için kamu yönetimi içerisinde uzun yıllar çalışmış ve uzmanlaşmış kamu yöneticilerinden yardım ve destek beklemektedirler. Bu noktada yönetimin gerekleriyle siyasilerin istekleri arasında bir uyumsuzluk çıktığında, yönetimden kaynaklanabilecek direnmenin kırılabilmesi için siyasal iktidar kendisine yakın olan kişileri yüksek yönetsel basamaklara atama eğilimi içerisinde girmektedir. Bu durum özellikle üst yönetim ile siyasetin iç içe geçmiş gibi görünmesine

neden olmaktadır. Böylesi bir ortamda siyasallaşmanın boyutu ise bazen yoğunlaşmakta ve alt basamaklara kadar varabilmektedir. Bunun sonucunda siyasallaşan bir yönetim kamuya hizmet etmekten çok, siyasal otoriteye hizmet etmeye başlamaktadır. Geline nokta kamu görevinin anlamını yitirmesine ve halk adına faaliyet göstermesi gereken kamu yönetiminin belli çıkarlara hizmet etmesine neden olmaktadır (Ergun, 2015: 295-296).

Kamu yönetimi, kamusal politikaların formüle edilmesi ve uygulanmasında siyasi iktidara daima bir şekilde bağımlı bulunmaktadır. Aslında demokratik yönetim sisteminin benimsendiği bir ülkede seçilmişlerin atanmışlardan üstün tutulması olağan bir durumdur. Ancak bu bağımlılık, Türkiye’de siyasi yöneticilerin bürokratlar üzerinde güçlü kontrolü ile sonuçlanmıştır. Bürokratlar siyasi efendileri memnun kaldıkları sürece makamlarında kalabilmektedirler. Öyle ki bürokratlar, kamusal politikaların uygulanmasında yapabileceklerinin en iyisini yapsalar dahi, bu yapılan eğer siyasi otoritenin veya iktidar partisinin geleceğini tehdit eden bir çaba olarak görülürse, bürokratlar görevden alınmakta veya başka daha az aktif bir yere getirilmektedirler. Bu durum bürokratlarda kamu politikalarına ve uygulamalarına karşı bir ilgisizliğe ve dolayısıyla kamu yönetimi uygulamaları üzerinde başarısız bir etkiye neden olabilmektedir (Çevik, 2012: 189-190).

Kamu yönetimi, demokratik ülkelerde yürütme organının emrinde bulunan, onun politikalarını ve yasaları uygulamakla görevli olan araçsal nitelikte yönetsel bir aygıttır. Teorik anlamda kamu yönetiminin görevi, kamu hizmetlerinin yürütülmesi, kuralların ve kamusal politikaların uygulanması ve her siyasal iktidara karşı eşit mesafede durularak onlara uzmanlık bilgisinin sunulmasıdır. Ancak bürokrasinin uzmanlık ve deneyiminin siyasal iktidarlar ile eşit ölçüde paylaşılmadığı durumlarda siyasal iktidarlar bürokrasinin sadakatinden emin olmak istemekte ve göreve geldiklerinde üst düzey yöneticileri değiştirme eğilimi göstermektedirler. İktidardaki siyasi partinin sadakatten çok liyakate önem vermesi sonucunda ise bürokrat değişimleri olmamakta veya çok sınırlı sayıda değişim yaşanmaktadır. Türkiye’de ise siyasal iktidarlar liyakatten çok sadakate önem vermekte ve kamu yönetiminin siyasallaşmasına neden olmaktadır (Eryılmaz, 2007: 247-253).

Kamu yönetiminin siyasallaşması, siyasal partilerin bürokrasiyi etkilemeleri ve partilerin kendi çıkarları doğrultusunda ulusal politikaların aleyhine kararlar alması hususlarında ortaya çıkmaktadır. Bu durum siyasallaşmanın kamu yönetimi açısından iki farklı şekilde tezahür ettiğini göstermektedir. Bu unsurlardan birinde kamu yönetiminde yapılan atamalarda siyasal amaçlar ve parti düşüncesi ortaya çıkarken, diğerinde ise, kamu personelinin siyasi faaliyette bulunma özgürlüğünün derecesi ve bu konu ile ilgili olarak siyasal iktidarın tutumudur. Bu nedenle kamu yönetiminde ortaya çıkan siyasallaşma, hükümetin

izlediği kamu personel politikası ile somutlaşmaktadır (Gökçe ve Şahin, 2002: 17).

Kamu yönetiminde siyasallaşmayı ve özellikle kayırmacılığı engelleyebilmek için gerekli olan en etkili yöntem personel yönetiminde liyakat ilkesinin benimsenmesi ve kamu yönetimine egemen kılınmasıdır (Özsemerci, 2003: 45). Liyakatsizlik sorunu, kamu yönetiminde siyasallaşma ile birlikte daha da belirginleşmektedir. Liyakat ilkesi, vatandaşların kamu görevine girişlerinde ve çalışmaları sırasında karşılaştıkları bütün işlemlerde kişisel ve keyfi takdirden, siyasal müdahalelerden uzak, sadece hizmetlerin niteliklerine uygun olarak objektif usullere göre değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Yani liyakat ilkesi, bireylerin siyasal parti veya iktidara yakınlıklarına göre değil, yetenek ve bilgisine göre devlet memuru olabilmeleri ve kariyerlerinde bu durumun gözetilmesini ifade etmektedir (Uz, 2011: 78). Türk kamu yönetiminde liyakat sisteminin etkin bir şekilde işletilememesinden dolayı ortaya çıkan kayırmacılık, kamu yönetimi için yeni bir durum değildir. Tarihsel süreç olarak incelendiğinde Osmanlı Devletinden günümüze varlığını devam ettiren bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Osmanlı Devletinin son yıllarında ülkenin içinde bulunduğu olumsuz durumdan dolayı önlenemeyen kayırmacılık sorunu, Cumhuriyetin ilanından sonra da varlığını devam ettirmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra tek parti döneminde memurların atanmaları ve yükselmeleri ile ilgili işlemlerin siyasal parti eliyle yürütülmesi, liyakat ilkesi yerine partiye bağlılığın ve sadakatın ön planda tutulması kayırmacılık sorununun varlığını siyasallaşma temelinde sürdürmesine neden olmuştur. Takip eden yıllarda özellikle 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun çıkarılması ve kamu personel sistemi ile ilgili diğer yasal düzenlemelere rağmen kayırmacılık varlığını devam ettiren önemli bir sorundur. Geline nokta Türkiye'deki anayasa ve kanunlar incelendiğinde, liyakat ilkesinin bazı eksikleri ile birlikte kabul edildiği görülmektedir. Lakin liyakat ilkesi uygulamaya tam olarak yansıtılmamıştır. Aslında Türk kamu yönetimi liyakat ile kayırmacılık arasında bir yerde bulunmaktadır. Bu durum "siyasal kayırmacılığa da yer veren liyakat sistemi" olarak da adlandırılmaktadır (Yıldız, 2016: 156; Güven, 1976: 59; Uz, 2011: 86). Bu burum kamu yönetiminde kayırmacılığın varlığını devam ettirmesinin de temel nedenlerinden biridir.

Türkiye'de, valilik ve bakan yardımcılığı gibi sınırlı kadrolar dışında yasal olarak oluşturulmuş siyasal kadrolar bulunmamaktadır. Ancak uygulamaya bakıldığında yeterlilik ilkesinin varlığına rağmen, valilik ve bakan yardımcılığı gibi atamalarla sınırlı kalınmaksızın, daha alt kademelere doğru bir yönetim devrinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'de siyasal partizanlık ve kayırmacılık yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu durum ise kamu yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde çalışmasına engel olan temel uygulamalardan biridir (Ergun, 2015: 297).

Türk kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık başta yönetimde verimsizlik olmak üzere birçok sorunun yaşanmasına neden olmaktadır. Geniş kapsamlı bir sorun olması nedeniyle bu sorunun giderilebilmesi Türk kamu yönetimindeki birçok sorunun giderilmesine de yardımcı olacaktır. Çalışmanın bir sonraki başlığında siyasallaşma ve kayırmacılık sorunu Türk kamu yönetimindeki durumuna göre ahlak ve adalet temelinde incelenecek ve soruna çözüm aranmaya çalışılacaktır.

KAMU YÖNETİMİNDE SİYASALLAŞMA VE KAYIRMACILIK SORUNUNUN GİDERİLMESİNDE AHLAK VE ADALETİN ROLÜ

Türk kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık sorunu, ahlak ve adalet ile yakından ilişkili bir sorundur. Bu ilişki özellikle siyasallaşmanın neden olduğu sonuçlar açısından incelendiğinde daha da netleşmektedir. Kamu yönetiminde birçok siyasal davranıştan veya siyasallaşma sonucundan bahsetmek mümkündür. Öncelikle kamu yönetiminde siyasallaşma oy verenlere hizmet götürme, siyasi nitelikteki tayinler, kısa ve orta vadeli yatırımlar, ihalelerin belli kişi ya da gruplara verilmesi, kamu yönetiminin tarafsızlığının zedelenmesi ve üst düzey yöneticilerin sürekli değişimi sonucu istikrarsızlığın ve tutarsızlığın ortaya çıkması gibi birçok soruna neden sayılabilir (Dinçer, 1997: 1114). Yine yönetimin siyasallaşması, halk arasında ayrımcılığa ve kamu özgürlüklerinin kısıtlanmasına neden olabilmektedir. Kamu hizmetine girişte geçerli bulunan eşitlik ilkesi zedelenmekte, kamusal hizmetler objektifliğini yitirmekte, hükümet değişiklikleri sürecinde kamusal hizmetlerin sunumunda sürekliliği sağlamak zorlaşmakta, istenmeyen çalışanlar için keyfi uzaklaştırmalar ortaya çıkmakta ve yetenekli kişilerin yönetimden uzak tutulmaları söz konusu olmaktadır (Yılmaz ve Klavuz, 2002: 20; Tortop vd., 2010: 278-279).

Bu sonuçlar genel başlıklar altında incelendiğinde siyasallaşmanın kayırmacılığa, liyakatsizliğe, verimsizliğe, çıkarıcılığa, keyfi uygulamalara ve kamu kaynaklarının siyasal iktidar için kullanılmasına neden olmaktadır. Bu sonuçların ahlak ve adalet açısından incelenmesi hem siyasallaşma ile kayırmacılığın ahlak ve adalet ile ilişkisinin hem de ahlak ve adaletin siyasallaşma ve kayırmacılık sorununun giderilmesindeki öneminin daha rahat anlaşılmasını sağlayacaktır.

Temelinde hak ve vazife bulunan adalet, insanların sergiledikleri davranışların doğru olup olmadıklarını bizlere gösteren en önemli ilkedir. Doğruluk adaletin kişiselleşmesi ile ortaya çıkmaktadır. Davranışta ve eylemde doğru olmak adaletin sağlanması için temel bir görevdir (Çeçen, 1993: 64). Yani adalet, davranış ile vücut ve doğruluk bulmaktadır. Mevdudi'ye göre insan, mevkii ve konumu ne olursa olsun adaletten ayrılmamalıdır. Kimsenin kimseye hiçbir şekilde hiçbir kanuni imtiyazı yoktur. Adil kişi, daima haklı olana yönelen ve

hakki gözetilen kişidir (2016: 483-484). Bu durum ise doğruluğun ifadesidir. Bu nedenle kamu yönetiminde siyasallaşmanın neden olduğu kayırmacılığın engellenebilmesi için adaletli davranılmalı ve herkese karşı tarafsız bir şekilde hizmet sunulmalıdır. Tarafsızlık, kamu personelinin görevlerini yerine getirirken tüm vatandaşlara dil, din, felsefi inanç, siyasi düşünce, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmadan hizmet sunmaları anlamına gelmektedir. Bu ilke çerçevesinde kamu görevlileri siyasi açıdan tarafsız davranırlar ve kamu makamlarının mevzuata uygun politikalarını, kararlarını veya eylemlerini engellemeye teşebbüs etmezler. Kamu görevlileri, tarafsızlık ilkesinin gereği olarak, herhangi bir siyasi parti, kişi veya zümrenin yararını ya da zararını hedef alacak bir davranışta bulunamazlar. Bu nedenle demokratik bir devlet vatandaşların hakları açısından tarafsız bir otorite olmak zorundadır (Yüksel, 2007: 584; Kalın, 2015: 104).

Gayri ahlaki ve adaletsiz bir davranış olarak kayırmacılık, “işe göre adam değil, adama göre iş” ayarlanmasını ifade etmektedir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, bu anlayışa karşı “her işin bir adamı vardır” ifadeleri ile ehliyetsiz kimselerin yüksek makamlara layık olmadıkları halde yakınların rica ve kayırması veya kendisine bağlılık ve yakınlığı olmak hasebiyle tayin yapılmaması gerektiğini ifade etmiştir (1969: 50).

Kayırmacılık konusunda adaletiyle tarihte ön plana çıkmış büyük devlet adamı Hz. Ömer’in (r.a.) uygulamaları günümüz kamu yönetimi açısından örnek niteliğindedir. Hz. Ömer (r.a.) bulunduğu makamı veya sahip olduğu yetkisini kayırmacılık adına kullanmamıştır. Öyle ki kendisine teklif edilmesine rağmen oğlu Abdullah’ı halifelğe aday göstermemiş ve ne akrabalarını ne de yakınlarını iktidara taşımamaya özen göstermiştir. Hz. Ömer (r.a.) kamu görevlileri atamalarında toplumsal, kabilevi veya dini statülere göre değil, hak ve adalet ölçütlerini esas kriter olarak benimsemiştir. O bu konudaki hassasiyetini “Kim bir kişiyi sırf sevdiği veya akrabası olduğu için amel yaparsa, Allah’a, Resul’üne ve müminlere ihanet etmiş olur. Kim de kötü huylu birisini bile bile göreve getirirse, o da onun gibi özelliklere sahiptir.” şeklinde ifade etmiştir (Balcı, 2013: 86).

Erdoğan’a (1997: 981) göre Türkiye’de tarihsel bir olgu özelliği taşıyan ve halk kültürü içerisinde söylencelere kadar varan siyasal gücün kişisel çıkarlar için kullanılmasını engellemek kolay bir durum değildir. Bu nedenle kamu yönetiminde ve siyasal düzendeki çarpıklıkları aşmak için sadece bireysel ahlak yeterli değildir. Yani bu sorun, tek tek kişisel ahlaki zaaflardan değil, toplumsal bir ahlak eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Platon (2016: 377) bu durumu insanlar ile devlet arasındaki ilişkiye dikkat çekerek açıklamaktadır. Ona göre insanlar nasılsa devlet de öyledir. Çünkü devlet, insani karakterlere göre şekillenmektedir. Yani kayırmacılığın önlenmesi için toplumsal bir ahlaki yetkinliğin oluşması gerekmektedir.

Siyasallaşma açısından düşünüldüğünde siyasal kayırmacılık ile birlikte ortaya çıkan liyakatsizlik, gayri ahlaki ve adaletsiz bir davranış olarak, siyasal iktidarın kendisine destek veren kişileri kamu görevlerine atamaları ile ortaya çıkmaktadır. Oysa ahlaki davranış, yapılan atamalarda siyasi düşüncenin veya siyasal yakınlığın değil, liyakatin gözetilmesi ile somutlaşmaktadır. Bu durum adalet ile de yakından ilişkilidir. Kınalızade Ali Efendi adaletsizliği, “bir şeyi kendisine ait olmayan başka bir yere koymak” olarak ifade etmiştir (2016: 455). Bu bakış açısı ile adalet, “hak edenin hak ettiği yere getirilmesi” şeklinde tanımlanabilmektedir. Bu nedenle kamu yönetiminde siyasi iktidarın etkisi ile liyakate bakılmaksızın yapılan atamaların tümü hem gayri ahlaki hem de adaletsiz bir davranıştır.

Kamu görevlilerinin sürekli değişimi ile yönetimde istikrarın sağlanamaması ve dolayısıyla sürekli gelişen ve değişen toplumsal ihtiyaçların karşılanması mümkün değildir. Zira kamu yönetimi günümüzde daha karmaşık bir hal almış ve kamusal görevler birer uzmanlık alanı haline dönüşmüştür. Artık kamusal nitelikteki hizmetlerin sunumu herkes tarafından gerçekleştirilebilme niteliğini kaybetmiş ve mesleki tecrübe isteyen bir hal almıştır. Başka bir ifade ile kamu görevi siyasi iktidarın etkisi ile yeteneksiz, yetersiz ve taraflı hareket edilebilecek, yandaşlarla yürütülebilecek bir görev değildir (Uz, 2011: 74). Dolayısıyla kamu yönetimi, liyakat ilkesine karşı kayırmacılık ile yürütülebilecek bir kurum değildir.

Kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık çıkarıcılığa da neden olabilmektedir. Çıkarıcılık, kamu personelinin toplumsal fayda yerine kendi faydası için faaliyet göstermesinde ortaya çıkmaktadır. Siyasal partilere mensup kişiler siyasal nüfuz güçlerini kullanarak kamu personelinden bazı konularda ayrıcalıklı davranmasını isteyebilmekte ve kamu personeli de bu durumu kendisi için kullanabileceği bir kayırma imkanı elde etme olarak değerlendirebilmektedir (Özsemerci, 2003: 9). Bu durum kamu personelinin siyasallaşma aracılığıyla bireysel veya siyasal çıkar elde etmesine neden olmaktadır. Toplumsal yarar yerine bireysel çıkarların ön planda tutulması hem kamu yönetiminin varlık nedenine aykırı hem de gayri ahlaki ve adaletsiz bir davranış olmaktadır. Kamu yönetiminin ahlaki olarak değerlendirilmesi onun varlık nedenine uygun davranması ile yakından ilişkilidir. Zira Kalın’a (2015: 104) göre devlet, hikmeti kendinden menkul bir kurum değildir ve mesuliyetini vatandaşa hizmetten almaktadır. Bu anlamı ile kamu görevlisinin temel ödevi vatandaşa hizmet etmektir. Platon da (2016: 35-36) yönetimde bulunan hiç kimsenin, bir yönetici olarak kalmaya devam ettiği sürece kendi çıkarlarına uygun olan şeyleri gözetmemesi, yönetilen kişilerin faydasına olan şeyleri gözetmesi ve yöneticinin konuştuğu ve yaptığı her işte bu amaca hizmet etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla devlet kadrolarının politika aracı olarak kullanılması önlenmeli ve vatandaşlara hizmet ön plana çıkarılmalıdır (Güzel, 1997: 139).

Emek'e (2005: 6) göre kamu yönetiminde iyi bir yönetimin anahtarı, kamu görevlilerinin vatandaşlara karşı sorumluluklarını yerine getirmelerini sağlayacak ahlaki ilkelere uygun davranmaktır. Vatandaşların beklentilerine cevap vermek ve kamusal hizmetlerden yararlananların haklarına sahip çıkmak ve korumak kamusal ahlakın temel varlık nedenidir (Bayır, 2007: 17). Yine kurumsal çıkarları bireysel çıkarlardan üstün görmek ve kendi çıkarlarını yok saymak, hizmet aşkı ile faaliyette bulunmak gibi değerler kamusal hayatta geçerli olan temel ahlaki ilkelerdir (Karasu, 2001: 245). Bu durum bireysel ahlak anlayışı ile de yakından ilişkilidir. Çünkü bireysel anlamda ahlaki yetkinliğe ulaşmış kamu personeli, bireysel çıkarlar yerine toplumsal çıkarları düşünecek ve kamu yönetiminin siyasallaşmasına engel olacaktır. Kamu yönetiminde bireysel çıkarlar yerine vatandaş beklentilerine uygun davranışların ön plana çıkarılması hususunda Osmanlı Devleti'nde, "bir fayda olunca önce halka, sonra yöneticilere; bir zarar olunca, önce yöneticilere sonra halka sor" şeklinde ifade edilmiştir. Bu ahlaki anlayış kamu personeline emanet olarak verilen kamu görevinin kendisi veya bir başka kişi adına menfaat aracı olarak kullanılmaması gerektiğini en güzel şekilde özetlemektedir (Dinçer, 1997: 1113).

Kamu yönetiminin bireysel çıkarlar doğrultusunda kullanılması aynı zamanda adalete de aykırıdır. Birçok anlama gelen adalet kavramı Ulpian'a göre dürüstçe yaşamaktır (Doğan, 2014: 113). Kamu yönetiminin toplumsal yarar yerine kişisel çıkarlar doğrultusunda kullanılması dürüstlüğü aykırı bir davranış olarak adaletsiz bir davranıştır. Adaletin olmazsa olmaz özelliği, kamu yönetiminin kendisinden bekleneni tam olarak yapmasında somutlaşmaktadır (Kılıç, 2014: 42). Dolayısıyla siyasallaşmanın neden olduğu çıkarıcılığın önlenmesi hususunda kamu yönetiminde ahlak ile birlikte adaletin hakim kılınması olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Siyasallaşma ve kayırmacılığın bir diğer sonucu, kamu yönetiminde keyfi uygulamaların ortaya çıkmasıdır. Aslında kamu yönetimi faaliyetlerini başta anayasa olmak üzere kanun, tüzük, yönetmelik, yönerge, genelge vb. mevzuata uygun bir şekilde yerine getirmekle mükelleftirler. Ancak kamu yönetiminde var olan yasal düzenlemeler her zaman yeterli olmamaktadır ve tüm işlemlerin mevzuat doğrultusunda yapılması da mümkün değildir (Özdemir, 2008: 180; Kalabalık, 1999: 206). Bu nedenle kamu yönetiminde mevzuatın yetersiz kaldığı yerde kamu yöneticilerine takdir yetkisi verilmiştir. Kurallara kesin bağlılık yerine takdir yetkisinin kabul edilebilir ölçülerde genişletilmesi, işlerin daha çabuk görülmesini sağlayabilir. Yani kamu düzenini korumak amacıyla genişletilen takdir hakkı devlet bürokrasinin etkisini arttıran bir araç olarak kullanılabilir. Ancak kamu hizmetinin etkin ve kesintisiz bir biçimde yürütülmesi endişesiyle tanınan takdir yetkisi tarafsız, dürüst ve bilgili kamu personelinin elinde olmadığı zaman olumsuz neticeler doğurabilir. Bu nedenle yönetimde kural dinlemeziği ve keyfiliğe neden olabilecek boyutlarda kullanılmasına

müsaade edilen takdir yetkisi, beklenenin tam tersi bir neticenin doğmasına yol açabilir. Yani takdir yetkisini kullanan kamu personeli bazı durumlarda siyasal iktidarın icracısı gibi faaliyet gösterebilir. Oysa kamu görevlileri, kamusal yararı gerçekleştirmek amacıyla tüm vatandaşlar adına yetkilerini kullanmaktadırlar. Dolayısıyla halk adına yetki kullanan personelin belli bir hizibin, grubun veya siyasi partinin bir mensubu gibi hareket etmemesi gerekmektedir (Özsemerci, 2005: 14; Erbay, 1997: 408). Aksi bir tutum kamu yönetiminin siyasallaşmasına zemin hazırlamaktadır. Kamu yönetiminde takdir yetkisinin siyasallaşma amacıyla kullanılmamasının engellenmesinde etkili olan temel unsurlar ahlak ve adalettir. Ergun'a (2015: 356) göre kamu personeli için ahlak, keyfi uygulamaların önüne set çeken en önemli ilkedir. Adaletin gözetilmediği kamu yönetiminde ise keyfi uygulamalar zulme neden olabilmektedir. Zira İbn Haldun (2011: 109), keyfi uygulamaların yönetimde zulme neden olabileceğini vurgulamıştır. Ahlak ve adaletin kamu personeli tarafından bir değer olarak benimsenmesi, yetkilerin kullanılmasında rasyonelliğin sağlanmasına yardımcı olacaktır.

Kamu yönetimindeki keyfi uygulamalar kamusal kaynakların siyasal iktidar için kullanılmasına da neden olabilmektedir. Erdoğan'a (1997: 161) göre Türkiye'de siyasal yozlaşmanın kamu yönetimi üzerindeki en önemli etkisi kamu otoritesinin ve kamusal kaynakların keyfi kullanılmasıdır. Platon'a göre keyfi davranışlarla işine geleni yapmak ahlaksızlıktır (2016: 46). Bu nedenle toplum adına kullanılması gereken kamusal kaynakların siyasal iktidarın amaçları doğrultusunda kullanılması gayri ahlaki bir durumdur. Çünkü bir makam için kullanılması gereken yetkiler ve kaynakların kamu görevlileri tarafından amaçları dışında veya siyasal amaçlar doğrultusunda kullanılması, görevin kötüye kullanılması anlamına gelmektedir. Ahlakın kamusal yaşamda tesisi, kamusal kaynakların kamu yararı doğrultusunda kullanılmasında etkili olacaktır.

Kamusal kaynakların kişisel menfaatler amacıyla kullanılabilmesinde liyakat ilkesi ön plana çıkmaktadır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, kamu görevinin liyakatsiz kişilere verilmesini kamusal kaynakların yağmalanmasına müsaade etmek olarak değerlendirmiştir (1969: 40). Bu durum aynı zamanda adaletin de göstergesidir. Zira Rousseau'ya göre adalet, vatandaşlar arasında ortak yararın gözetilmesidir (Kocaoğlu, 2014: 13). Bu nedenle kamusal kaynaklar bireysel veya siyasal menfaatler için değil, sadece ortak yarar için kullanılabilir.

Türk kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılığın nedenlerinden bir diğeri, kamu yönetiminde gizlilik ve dışa kapalılığın hakim olmasıdır. Erdoğan'a (1997: 892) göre her türlü yozlaşmanın temelinde gizlilik bulunmaktadır. Siyasal yozlaşmanın bürokrasi üzerindeki etkisi de gizlilik perdesi altında çoğalmakta ve giderek toplumun tümünü kendi içine çekmektedir. Özellikle siyasallaşmanın kamu yönetimi içerisinde neden olduğu gayri ahlaki ve adaletsiz davranışlar

gizlilikten dolayı var olmakta ve artmaktadır. Bu nedenle siyasallaşmanın engellenebilmesi için gizlilik ve dışa kapalılığın olağan sınırları içerisine çekilmesi ve şeffaflığın ön plana çıkarılması gerekmektedir (Ergun, 1997: 393). Şeffaflığın sağlanması ise ahlakın ve adaletin gereğidir. Zira her iki kavram da aleni bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken temel değerlerdir.

Kamu yönetiminde ahlakın en önemli özelliklerinden biri, toplumsal sorumluluk bilincinin yaygınlaşmanın sağlanmasıdır. Diğer bir ifadeyle, kamu görevlilerinin toplumsal sorumluluk bilinci içerisinde görevlerini ifa etmeleri gerekmektedir (Fındıkçı, 2013: 65). Sorumluluk ahlaki bir değer olarak adaleti gerekli kılmaktadır. Esasen insan olmanın en önemli gerekliliklerinden biri ahlaken, hukuken ve vicdanen sorumlu olmaktır (Akdemir, 2010: 92). Bu sorumluluklara sahip olan bir kamu görevlisi hayatının her alanında sahip olduğu hakları kullanırken adaletten ayrılamaz ve kamu yönetiminin amacı doğrultusunda faaliyet göstermesi için çalışır. Sorumluluk bilincinin zarar görmesi kamu yönetiminin siyasallaşmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de kamu personelinin siyasal faaliyette bulunmaları sınırlandırılmıştır. Gerek kamu personelinin siyasal haklarının sınırlandırılmasının söz konusu olduğu ülkelerde, gerekse sınırlandırılmanın olmadığı ülkelerde geçerli olan temel kriter tarafsız ve nesnel bir kamu yönetiminin varlığıdır. Bu amacın sağlanabilmesi için; kamu personelinin siyasal partiler ile ilişkilerinin sınırlandırılması, parti üyeliğinin kamusal görevleri etkilememesi, kamu yönetiminin parti amaçları doğrultusunda kullanılmaması ve kamu yönetimde yapılan atamaların ve yükselmelerin siyasal düşünceden bağımsız bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Çiftçi, 1992: 107). Bu ilkelerin kamu yönetimde gerçekleştirilmesi başta siyasallaşma ve kayırmacılığa engel olacaktır. Bu ilkeler aynı zamanda kamu yönetimde gayri ahlaki ve adaletsiz davranışların ortaya çıkmasına engel olacaktır.

Kamu yönetimindeki yozlaşmış uygulamalar kamu yönetimde ciddi prestij kaybına ve saygınlık zafiyeti yaşanmasına neden olmaktadır. Vatandaşlar nezdinde kamu yönetiminin güvenilirliği ve güvenilmezliği ahlaki davranışlar ile değerlendirilmektedir (Usta, 2012: 17). Bu nedenle, kamu görevlileri, halkın kamu hizmetine güven duygusunu zedeleyecek, şüphe yaratan ve adalet ilkesine zarar veren davranışlarda bulunmaktan kaçınarak güvenilir işlem ve eylemde bulunmalıdırlar (Yüksel, 2005 88).

Tüm bu söylemler ışığında söylenebilir ki, siyasallaşma ve kayırmacılığın engellenebilmesi için; kanunlar çerçevesinde ve vicdan ölçüsü içerisinde vatandaşa hizmet sunan memura, yükselişini siyasete veya siyasi davranışlara bağlamadan, görev aşkı ile hareket edip hizmetleri ile yükselen bürokrata, hizmette kayırmacılığı değil, liyakati esas alan yöneticiye, devletin kendisine

sunduğu imkanları ve yetkileri kendi kişisel menfaatlerine yahut ileride amaçladığı siyasi faaliyetlere basamak yapmayan idareciye, görevi veya yetkisi gereği elde ettiği devlet sırlarını, basit ve haris amaçları için açığa çıkarmayan, bir takım vurgunlar için veya şantajlar için kullanmayan devlet görevlisine, haksızlıkla gönül yapma, siyasi pirim sağlama ve dolaylı da olsa menfaat temin etmek gibi davranışlarda bulunmayan (Keskin, 1997: 382) ve ahlaki erdemleri kendisinde barındıran insana ihtiyaç vardır.

Unutmamak gerekir ki siyasal iktidar ile bürokratlar, toplumsal anlamda kabul edilebilir bir ahlak ikliminin oluşturulmasında ve bu iklimin sürdürülmesinde gerekli ve öncelikli sorumlulukları üstlenmesi gereken kişilerdir. Bu sorumluluğun yeterince kavranmadığı ülkelerde yozlaşmanın neden olduğu sorunlar her zaman varlığını sürdürebilmekte ve hatta kurumsallaşabilmektedir (Ergun, 1997: 392). Bu nedenle her iki tarafın da bireysel çıkarları doğrultusunda birbirlerini etkilemeleri engellenmeli ve kamu yönetiminde ahlak ve adalet kültürünün oluşması için çaba sarf etmeleri gerekmektedir.

Türkiye’de kamu yönetiminde etik yönetim anlayışının oluşturulabilmesi ve ahlak ve adaletin kamu yönetimine hakim kılınabilmesi amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler oluşturulmuştur. Bu düzenlemelerden doğrudan etik yönetim ile ilgili olanı 2004 yılında çıkarılan 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanundur. Bu kanun doğrultusunda oluşturulan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri İle Başvuru Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik ile Kamu Görevlileri Etik Kurulu da oldukça önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla ilgili yasal düzenlemelerin ve Kamu Görevlileri Etik Kurulunun hem kamu yönetiminde genel anlamda etik yönetim anlayışı üzerindeki etkisinin hem de özelde kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık sorununun giderilmesi konusundaki rolünün incelenmesinde fayda vardır.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu ve Kurulun Siyasallaşma ve Kayırmacılığı Önlemedeki Etkisi

Türk kamu yönetiminde, yönetime ahlak ve adaletin hakim kılınabilmesi amacıyla oluşturulan en önemli düzenleme hiç şüphesiz 2004 yılında çıkarılan 5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanundur. 5176 sayılı kanuna kadar Türk kamu yönetiminde ahlak ile ilgili düzenlemeler dağınık halde bulunmaktaydı. Bu yasa ile Türkiye’de doğrudan etik yönetime yönelik bir çalışmanın bulunması, Türk kamu yönetiminde ahlakın hakim kılınabilmesi için ciddi bir önem arz etmektedir. Çünkü bu yasa ile ahlak konusu bireysel veya toplumsal zeminden sonra ilk defa yasal zeminde kendisine yer bulmuştur (Koçak ve Yüksel, 2010: 82). 5176 sayılı yasanın temel amacını belirten 1. madde “kamu görevlilerinin

uymaları gereken saydamlık, tarafsızlık, dürüstlük, hesap verebilirlik, kamu yararını gözetme gibi etik davranış ilkeleri belirlemek ve uygulamayı gözetmek üzere Kamu Görevlileri Etik Kurulunun kuruluş, görev ve çalışma usul ve esaslarının belirlenmesi” şeklindedir. Yasanın amacını oluşturan bu madde kamu yönetiminde özellikle etik davranış kodlarının belirlenmesi ve ahlaki bir kültürün kamu yönetimine hakim kılınmasını öngörmektedir.

Yasanın çıkarılmasının temel nedeni her ne kadar yasada açıkça belirtilmese de kamu yönetiminin dayandığı temel değerler ve standartlarındaki düşme ve buna bağlı olarak ortaya çıkan prestij kaybıdır. Yine vatandaşların kamu yönetimine karşı güvenlerinin azalması, kamu yönetiminden daha kaliteli hizmet beklentilerinin artması, iyi yönetim anlayışının kamu yönetiminde bir dönüşümü zorunlu kılması gibi nedenler etik anlayışın kamu yönetimi tarafından dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır (Demirci ve Genç, 2008: 50-51).

5176 sayılı Kamu Görevlileri Etik Kurulu Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun doğrultusunda oluşturulan Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri İle Başvuru Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik kamu yönetimine ahlak ve adaletin hakim kılınması amacını taşıyan oldukça önemli bir yönetmektir. Yönetmeliğin belirlemiş olduğu temel etik ilkeler, kamu görevlilerinin halka hizmet bilinci ile faaliyet göstermeleri, hizmetlerin gerektirdiği standartlara uyma, kamu kurum ve kuruluşlarının amaç ve misyonlarına bağlı kalma, görevlerin dürüst ve tarafsız bir şekilde yerine getirilmesi, görevin gerektirdiği itibar ve güvene layık davranma, kurumun iç ve dış hedef kitesine karşı nezaket ve saygıyı gözetme, çıkar çatışmasından kaçınma, görev ve yetkilerin menfaat sağlamak amacıyla kullanılmaması, hediye alma yasağı, kamu kaynaklarının ve mallarının korunması, savurganlıktan kaçınma, şeffaf bir yönetimin oluşturma, yönetime katılım, hesap verebilirlik ve mal bildiriminde bulunma olarak belirlenmiştir. Bu ilkeler kamu yönetiminde etik kültürün hakim kılınması amacıyla belirlenmiş temel yönetsel etik ilkelerdir.

Kamu Görevlileri Etik Davranış İlkeleri İle Başvuru Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik siyasallaşma ve kayırmacılık açısından incelendiğinde, ilgili yönetmeliğin 14. maddesi “Kamu görevlileri; görev, unvan ve yetkilerini kullanarak kendileri, yakınları veya üçüncü kişiler lehine menfaat sağlayamaz ve aracılıkta bulunamazlar, akraba, eş, dost ve hemşehri kayırmacılığı, siyasal kayırmacılık veya herhangi bir nedenle ayrımcılık veya kayırmacılık yapamazlar” ifadelerine yer vermektedir. İlgili madde, hem kayırmacılık hem de siyasallaşma ile ortaya çıkabilecek kayırmacılığın engellenmesi açısından oldukça önemlidir.

Gerek 5176 sayılı yasa gerekse bu yasa doğrultusunda oluşturulan yönetmelik incelendiğinde, her iki düzenlemenin de temelde kamu yönetiminde gayri ahlaki

ve adaletsiz davranışları önlemek, kamu görevlilerinin uymaları gereken ahlaki ilkeleri belirlemek ve kamu yönetiminde etik kültürünün yerleşmesini sağlamak gibi amaçlar doğrultusunda çıkarıldığı görülmektedir. Ancak uygulamada ortaya çıkan aksaklıklardan dolayı hem yasanın hem de ilgili yönetmeliğin tam anlamı ile uygulandığını söylemek mümkün değildir.

5176 sayılı Kanununun 1. maddesi doğrultusunda Kamu Görevlileri Etik Kurulunun oluşturulması amaçlanmıştır. 2004 yılında 5176 sayılı Kanun kapsamında Kamu Görevlileri Etik Kurulu kurulmuş ve kanunun 3. maddesi gereğince kamu personelinin görevlerini icra ederken uyması gereken ilkeler hakkında yönetmeliğin çıkarılması, etik davranış kodlarının ihlali iddiası ile kendiliğinden veya başvuru üzerine gerekli incelemeleri araştırmak, ilgili yerlere bildirmek ve kamu yönetiminde ahlakın yerleşmesi için çalışmalar yapmak veya yaptırmak ile görevlendirilmiştir. Kanun gereği Kurul, “Genel Müdür” düzeyindeki yöneticilerin başvurularını kabul etmektedir. Diğer kamu görevlilerinin başvuruları ise Kurulda incelendikten sonra değerlendirilmektedir. Kurul başvuru sonrasında gerekli gördüğü bilgileri bakanlıklardan veya diğer kamu kurumlarından istemektedir. Kurulun istediği bilgiler kendisine verilmek zorundadır. Soruşturma en geç üç ay içerisinde son bulmakta ve sonuç Cumhurbaşkanlığı ve Çalışma, Sosyal Hizmetler ve Aile Bakanlığına yazılı olarak bildirilmektedir.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu Türkiye’de hem etik yönetim anlayışının yasal temelde ele alınması hem de kamu yönetimindeki gayri ahlaki davranışların engellenmeye çalışılması açısından oldukça önemli bir yeniliktir. Ancak Kamu Görevlileri Etik Kurulu oluşturulduktan sonra zaman içerisinde ortaya çıkan bazı gelişmeler bir takım sorunları beraberinde getirmiştir. Bu durum 5176 sayılı yasaya bazı eleştirilerin getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Özellikle yasanın 1. maddesinin son fıkrasında yer alan “Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Cumhurbaşkanı Yardımcıları ve Bakanlar, Türk Silahlı Kuvvetleri ve yargı mensupları ve üniversiteler hakkında bu Kanun hükümleri uygulanmaz” ibaresi yasanın büyük bir eksiği olarak ifade edilmektedir (Koçak ve Yüksel, 2010: 80). Çünkü Türkiye’deki tüm kamu görevlilerini kapsamayan bir etik kurulun varlığı Kurulun etki derecesini azaltmaktadır. Ayrıca siyasi nitelikteki kişilerin veya kuruluş üyelerinin yasa kapsamı dışında bırakılması Türkiye’de siyasallaşma hususunda oldukça önemli bir sorunu ortaya çıkarabilmektedir. Yine Kurul etik ihlal kararlarının Resmi Gazete’de yayınlanmasına ilişkin 5176 sayılı Kanun’un 5. maddesinin 3. fıkrasının Anayasa Mahkemesi’nin 4/2/2010 tarihli ve E.:2007/98, K.:2010/33 sayılı Kararı ile iptal edilmesinden sonra yeni bir düzenleme yapılmaması Kurulun etkisini azaltmıştır. Yeni haliyle Kurul kararları yaptırımdan uzak ve sadece bir tespitten ibaret olup kamu görevlilerini caydırıcı, doğrudan ilgili eylem ve işlemi önleyici bir nitelikte değildir. Bu durum Kurulun istenilen işlevselliğe ulaşmasını engellemektedir.

Kurulun istenilen etkinliğe ve işlevselliğe ulaşmaması ise kamu yönetiminde etik alanında istenilen değişim ve dönüşümün gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır (Akdeniz, 2016: 65-80).

5176 sayılı yasa ile etik mevzuatın temelleri atılmış olmasına rağmen hem ilgili yasal düzenlemelerde bir takım eksiklerin olduğu hem de Kamu Görevlileri Etik Kurulunun yapısal ve işlevsel sorunlarının devam ettiği söylenebilir. Kurulun faaliyet ve denetim alanının oldukça kısıtlı olması ve Kurulun faaliyet alanına giren birçok konunun mevzuatımızda düzenlenmiş olması, Kurulun etkinliğinin ve kamu yönetimi açısından kabul edilebilirliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır (Usta ve Arslan, 2020: 237-238).

Kamu Görevlileri Etik Kurulunun siyasi iktidardan bağımsız bir şekilde faaliyet gösterdiğini söylemek de oldukça güçtür. Kurulun siyasi iktidarla çatışması durumunda işlevselliği azalacaktır. İktidarın olası taleplerini dikkate alma durumunda ise kimi konuları görmezden gelebilme riski ortaya çıkacaktır. Etik davranışlara uygun hareket edilmesinin sağlanması düşüncesi ile oluşturulan Kurulun siyasi organları denetim dışında bırakması, Kurulun simgesel bir hal almasına neden olmaktadır. Bu durum Kurulu büyük sorumluluklar üstlenen ancak güçsüz bir kurum olarak faaliyet gösteren bir yapı hale getirmiştir (Arap ve Yılmaz, 2006: 66).

Kamu Görevlileri Etik Kurulunun kamu yönetiminde etik yönetim anlayışının oluşturulması hususunda tek başına yeterli olmadığı düşünülmektedir. Kamu yönetiminde etik kültürü yerleştirmek ve eşitlik, adalet, hesap verebilirlik, şeffaflık gibi ilkelere dayalı bir kültürel altyapının kurumsallaştırılması kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarının ortak işbirliğine dayalı gerçekleştirilebilecek bir durumdur (Altun vd., 2013: 53). Aksı bir anlayış gayri ahlaki davranışların ve adaletsizliğin kamu yönetiminde var olmasına neden olacaktır. Bu durum kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık sorununun varlığını devam ettirmesini de beraberinde getirecektir.

Kamu Görevlileri Etik Kurulu kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık sorununun giderilmesinde etkili bir şekilde faaliyet gösteren bir Kurul olmaktan uzaktır. Hem Kurulun işlevselliğinin kısıtlı olması hem de Kurulun dayandığı 5176 sayılı yasanın kendi içerisinde barındırdığı eksiklikler kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık sorununun varlığını devam ettirmesine neden olmaktadır. Bu konuda yapılması gereken öncelikli iş ilgili eksikliklerin giderilerek Kurula işlevsellik kazandırılmasıdır. Bu hususta yapılması gerekenler şu şekilde sıralanabilir (Usta ve Arslan, 2020: 239-240):

5176 sayılı yasada ve bu yasa doğrultusunda oluşturulan yönetmelikte etik kavramı ve etik ilkeler ile ilgili tanımlar net bir şekilde yapılmalı ve etik ilkeler daha somut bir şekilde ortaya konmalıdır.

Etik yönetim ile ilgili yasal alt yapı kamu yönetiminin tüm kurumlarında uygulanabilecek şekilde ve kapsamda tekrar düzenlenmelidir.

Etik davranış kurallarını uygulama hususunda daha etkin bir uygulama mekanizması geliştirilmelidir.

5176 sayılı yasa doğrultusunda oluşturulan Kamu Görevlileri Etik Kuruluna etik ilkeleri belirleme işlevinin yanı sıra etik ilkelerin davranışa dönüştürülmesi hususunda da daha etkin bir uygulama alanı sağlanmalıdır.

Kamu Görevlileri Etik Kurulunun siyasetleri de kapsayacak şekilde faaliyet göstermesi veya siyasi etik yasasının çıkarılması gerekmektedir

Kurulun faaliyet alanının genişletilmesi ve aldığı kararların etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

Kurulun tanınırlığını arttırmak için yapılan çalışmalara daha fazla önem verilmelidir.

Etik kurulun bağımsız ve tarafsız bir yapıya dönüştürülebilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılmalı ve Kurul üyelerinin seçimi TBMM'ne bırakılmalıdır.

Kurul bünyesinde faaliyet gösteren etik komisyonların tekrardan yapılandırılması ve işlevselliğinin artırılması gerekmektedir.

İhbarcılık mekanizması geliştirilmeli ve ihbarcılık teşvik edilmelidir.

Kamu yönetiminde etik eğitimi yaygınlaştırılmalıdır.

Etik ilke ve değerlerin toplumsal düzeyde artırılması için gerekli çalışmalar yapılmalı ve etik kültürün oluşturulması noktasında etik liderlik teşvik edilmelidir.

Kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık sorunu, yönetimde görülen birçok etik sorun ile benzer sonuçlara neden olmaktadır. Siyasallaşma ve kayırmacılık sorunu vatandaşlar adına ve kamu yararına hizmet yürütmesi gereken kamu yönetiminin belirli bir kişiye veya gruba hizmet etmesine neden olmaktadır. Türkiye'de etik yönetim ile ilgili yasal düzenlemelerin olgunlaştırılması ve var olan yasal problemlerin giderilmesi kamu yönetiminde gayri ahlaki ve adaletsiz davranışların yaşanmasını önemli ölçüde azaltacaktır. Kamu Görevlileri Etik Kurulu, bu amaç ile kurulmuş fakat etkinliği henüz sağlanamamış oldukça önemli bir Kuruldur. Kurulun etkinliğine ve işlevselliğine yönelik sorunlarının giderilmesi hem kamu yönetiminde etik yönetim kültürünün

oluşmasını hem de siyasallaşma ve kayırmacılık adı altında yaşanan gayri ahlaki ve adaletsiz davranışların engellenmesini sağlayacaktır.

SONUÇ

Siyasallaşma ve kayırmacılık sorunu ahlak ve adalet ile yakından ilişkili ve sonuçları bakımından ahlak ve adalete aykırı bir sorundur. Çünkü siyasallaşma sorunu genel başlıkları ile kayırmacılığa, liyakatsizliğe, verimsizliğe, çıkarıcılığa, keyfi uygulamalara ve kamusal kaynakların siyasal otoriteler için kullanılmasına neden olmaktadır.

Gayri ahlaki ve adaletsiz bir sorun ve sonuç olan kayırmacılık, kamu yönetiminin başarısını doğrudan etkileyen temel bir problemdir. Öncelikle kayırmacılık, işe alımlarda ve kamusal faaliyetlerde liyakat ilkesini ihlal ettiği için adaletsiz ve gayri ahlaki bir davranıştır. Bu durum kamu yönetiminin verimsizleşmesine de neden olan temel bir etkidir. Zira adaletin ve ahlakın göz ardı edildiği ve yerine siyasallaşmanın ve kayırmacılığın ön plana çıkarıldığı bir yönetimde personelin başarılı olması beklenemez. Oysa adalet tüm kamusal faaliyetlerde her kim neyi hak ediyorsa onun kendisine verilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla Türk kamu yönetiminde kayırmacılığın engellenebilmesi için atılması gereken temel adım liyakat sistemine işlerlik kazandırılarak ahlak ve adaletin hakim kılınmasıdır.

Siyasallaşma ve kayırmacılık kamu yönetiminde çıkarıcılığa neden olabilmektedir. Çıkarıcılık kamu personelinin kamusal kaynakları toplum yerine kendi adına kullanılmasına neden olmaktadır. Kamu yönetiminin varlık nedenine aykırı olan bu durumun giderilebilmesi ahlak ve adaleti gerekli kılmaktadır. Çünkü ahlak ve adalet, herhangi bir şeyin amacı doğrultusunda kullanılmasının yegane yoludur.

Siyasallaşma ve kayırmacılık ile kamu yönetiminde keyfi uygulamalar baş göstermektedir. Aslında Türkiye’de kamu personeli görev ve yetkilerin yasalara, tüzüklere, yönetmeliklere vs. dayanarak kullanılmaktadır. Ayrıca kamu yönetiminde etik sorunların giderilmesi ve etik kültürün kamu yönetimine hakim kılınabilmesi amacıyla 2004 yılında çıkarılan 5176 sayılı yasa ve bu yasa kapsamında oluşturulan Kamu Görevlileri Etik Kurulu oldukça önemli düzenlemelerdir. Ancak 5176 sayılı yasanın kendi içerisinde birçok eksikliği barındırması, Kamu Görevlileri Etik Kurulunun yeteri düzeyde etkin ve işlevsel bir şekilde faaliyet gösterememesi gibi nedenler kamu yönetiminde siyasallaşma ve kayırmacılık gibi gayri ahlaki ve adaletsiz etik ihlallerin yaşanmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca kamu yönetiminde tüm işlerin kanunlar çerçevesinde yapılmasının mümkün olmaması ve tüm işlemlerin yasalar çerçevesinde yapılmasının kırtasiyeciliğe neden olmasından dolayı takdir yetkisi bulunmaktadır. İşte bu noktada siyasallaşmış kamu yönetimi keyfi uygulamalara

maruz kalabilmektedir. Bu durumun sonucu olarak kamu personeli kamusal kaynakları kendi hesabına kullanabileceği gibi siyasal iktidar yararına da kullanabilmektedir. Oysa ahlak ve adalet kamusal kaynakların bireysel veya siyasal çıkarlar doğrultusunda değil, kamu yararı için kullanılmasını ön görmektedir.

Sonuç olarak ifade edilebilir ki ahlak ve adalet, siyasallaşma ve kayırmacılık sorunu ile bu sorunun ortaya çıkardığı tüm olumsuz sonuçların giderilmesinde doğrudan etkilidir. Özellikle sonuçları itibariyle kamu yönetiminde olumsuz uygulamaların yaşanmasına ve kamu yönetiminin amacı doğrultusunda faaliyet göstermesine engel olan siyasallaşma ve kayırmacılık sorunu, ideal bir kamu yönetimi için gerekli olan tüm değerleri ifade eden ahlak ve adalet ile aşılabilir. Dolayısıyla ahlak ve adaletin kamu yönetiminde varlığının etkin kılınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, F. (2010). *Lockecu perspektiften temel hak ve özgürlüklerin kaynağı ve güvencesi üzerine bir analiz*. Birinci uluslararası felsefe kongresi bildiriler kitabı, 92-97.
- Akdeniz, İ. (2016). Kamu görevlileri etik kurulunu yeniden düşünmek. *Sayıştay Dergisi*, 103, 59-83.
- Aktan, C. C. (2001). Siyasal ahlak ve siyasal yozlaşma. İçinde C. C. Aktan (Ed.), *Yolsuzlukla Mücadele Stratejileri* (ss.51-69), Hak-İş Yayınları.
- Altun, M., Sayer, A. ve Barutçu, A. (2013). Kamu görevlileri etik kurulu kararları ışığında kamuda görülen etik dışı davranışlar ve yolsuzluklar. *Sayıştay Dergisi*, 91, 33-55.
- Arap, İ. ve Yılmaz, L. (2006). Yeni kamu yönetimi anlayışının “yeni” kurumu: Kamu görevlileri etik kurulu. *Amme İdaresi Dergisi*, 69(2), 51-69.
- Aydın, A. H. (2017). *Türk kamu yönetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Balcı, İ. (2013). Hak ve adaletle taçlandırılan bir idari portre: Hz. Ömer. *Din ve Hayat Dergisi*, 18, 84-90.
- Bayır, M. Ö. (2007). *Türkiye’de etik-yansızlık-katılım boyutları açısından bürokrasi ve siyaset ilişkisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Mersin Üniversitesi.
- Berkman, A. Ü. (2009). *Gelişmekte olan ülkelerde kamu yönetiminde yolsuzluk ve rüşvet*. TODAİE Yayınları.

- Çeçen, A. (1993). *Adalet kavramı*. Gündoğan Yayınları.
- Çevik, H. H. (2012). *Kamu yönetimi*. Seçkin Yayıncılık.
- Çiftçi, O. (1992). Siyasal haklar ve kamu görevlileri. İçinde M. Gülmez (Ed.), *İnsan Hakları ve Kamu Görevlileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 89-126). TODAİE Yayınları.
- Defterdar Sarı M. P. (1969). *Nesayih'ül Vüzera V'el Ümera*. (H. R. Uğural, Çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Demirci, M. ve Genç, F. N.İ (2008). Türkiye'de kamu yönetimi reform sürecinde etik yapılanma. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(2), 43-58.
- Dinçer, Ö. (1997). Kamu yönetiminde davranışların siyasallaşması ve yolsuzluk. *Yeni Türkiye Dergisi*, 14, 1112-1118.
- Doğan, S. (2014). Uygarlık merkezli ahlak ve adalet eğitimi yaklaşımı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 111-126.
- Emek, U. (2005). *Kamu yönetiminde yeniden yapılanmanın etik temelleri*. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Friedrich-Ebert Vakfı ve Türkiye Etik Değerleri Merkezi (TEDMER) ile Ortaklaşa Olarak Düzenlenen Çalıştay, ss. 5-59.
- Erbay, Y. (1997). Bürokrasi, Bürokratizm ve Ülkemizde Bürokrat-Siyasetçi İlişkileri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 13, 405-412.
- Erdoğan, R. T. (1997). Kapalı toplum-açık toplum ekseninde siyasal yozlaşma. *Yeni Türkiye Dergisi*, 14, 981-982.
- Ergun, T. (1997). Kamu yönetiminde yolsuzluklar ve bürokrasinin sorumluluğu. *Yeni Türkiye Dergisi*, 13, 388-393.
- Ergun, T. (2015). *Kamu yönetimi kuram, siyasa, uygulama*. TODAİE Yayını.
- Eryılmaz, B. (1997). Bürokrasi ve iktidar. *Yeni Türkiye Dergisi*, (14), 1356-1365.
- Eryılmaz, B. (2007). Parlamento-Bürokrasi İlişkilerinin Çeşitli Boyutları. İçinde B. Eryılmaz, M. Eken ve M. L. Şen (Ed.), *Kamu Yönetimi Yazıları* (ss. 246-257) Nobel Yayınları.
- Eryılmaz, B. (2015). *Kamu yönetimi*. Umuttepe Yayınları.
- Fındıkçı, L. (2013). Yerel yönetimler etik ve patronaj. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 2(4), 62-87.

- Gökçe, G., Şahin, A. ve Örselli, E. (2002). Türkiye’de siyasetin bürokrasi üzerindeki etkisi: siyasallaşma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4, 45-58.
- Gökçe, O. ve Şahin, A. (2002). 21. Yüzyılda Türk bürokrasisinin sorunları ve çözüm önerileri. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3, 1-27.
- Güven, H. S. (1976). İdare siyaset ilişkileri ve personel yönetimi açısından önemi. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(1), 50-70.
- Güzel, H. C. (1997). Siyasette yeniden yapılanma. *Yeni Türkiye Dergisi*, 13, 235-240.
- İbn H. (2011). *Mukaddime I-II*. (S. Uludağ, Çev.) Dergah Yayınları.
- İzci, F. ve Bozdoğan S. (2016). Türk kamu yönetiminde bir problem alanı olarak bürokrasi-siyaset ilişkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 34, 33-46.
- Kalabalık, H. (1999). İdare hukukunda takdir yetkisi kavramı ve benzer kurumlarla karşılaştırılması. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 205-232.
- Kalın, İ. (2015). *Akıl ve erdem*. Küre Yayınları.
- Karakuş, M. ve Çak, M. (2007). Yolsuzlukla mücadelede uluslararası kuruluşların rolü. *Maliye Dergisi*, 153, 74-101.
- Karasu, K. (2001). *Profesyonelleşme olgusu ve kamu yönetimi*. Mülkiyeler Birliği Vakfı Yayınları.
- Keskin, O. K. (1997). Siyasette değil cemiyette yozlaşma. *Yeni Türkiye Dergisi*, 13, 381-383.
- Kılıç, H. (2014). *Adalet: Güç savaşında denge noktası*. Beta Yayınları.
- Kınalızade A. Ç. (2016). *Ahlak-ı Alai*, (M. Demirkol, Çev.). Fecr Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2014), *Robert Nozick: Adalet teorisi ve temel kavramları*. İmaj Yayınevi.
- Koçak, S. Y. ve Yüksel, G. (2010). Türk kamu yönetiminde etik ve kamu görevlileri etik kurulu. *Bilgi Dergisi*, 21, 73-95.
- Mevdudi (2016). *İslam’da hükümet*. (A. Gencer, Çev.), Hilal Yayınları.

- Özdemir, M. (2008). Kamu yönetiminde etik. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 179-195.
- Özer, M. A. (2000). Türkiye’de kamu bürokrasisi ve yozlaşma. *Sayıştay Dergisi*, 37, 75-113.
- Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde kayırmacı uygulamalar: Kavramsal bir çerçeve. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 179-206.
- Özsemerci, K. (2003). *Türk kamu yönetiminde yolsuzluklar, nedenleri, zararları ve çözüm önerileri*. T.C. Sayıştay Başkanlığı Yayını.
- Özsemerci, K. (2005). Türk kamu yönetiminde yolsuzluk ve yozlaşmanın kültürel altyapısı. *Sayıştay Dergisi*, 58, 1-20.
- Platon (2016). *Devlet*. (E. Alagöz, Çev.), Panama Yayınları.
- Saklı, A. R. (2011). Disiplinler arası bir disiplin olarak kamu yönetimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 97-120.
- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H. ve Özer, M. A. (2010). *Yönetim bilimi*. Nobel Yayınları.
- Tutum, C. (1976). Yönetimin siyasallaşması ve partizanlık. *Amme İdaresi Dergisi*, 9(4), 9-32.
- Usta, A. (2012). Etik ve ahlak teorilerinin kamu yönetimine uygulanabilirliği, H. Kavruk (Ed.), *KAYFOR IX Bildiriler Kitabı* (ss. 15-32). TODAİE Yayını.
- Usta, S. ve Arslan, Ş. (2020). Türkiye’de etik yönetim anlayışına yönelik çerçeve arayışı: Kamu görevlileri etik kurulu üzerinden bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(2), 222-244.
- Uz, A. (2011). Anayasal bir kavram olarak kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 59-94.
- Yazıcıoğlu, R. (1997). Türkiye nereye gidiyor? İdari ve siyasi yozlaşma. *Yeni Türkiye Dergisi*, 13, 254-264.
- Yıldız, G. (2016). Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 140-180.

- Yılmaz, A. ve Kılavuz, R. (2002). Türk kamu bürokrasisinin işlemsel sorunları üzerine notlar. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 17-31.
- Yüksel, C. (2005). *Devlette etikten etik devlete: Kamu yönetiminde etik-kavramsal çerçeve ve uluslararası uygulamalar I*. Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayını.
- Yüksel, C. (2007). Kamu yönetiminde etik davranış kuralları. İçinde B. Eryılmaz, M. Eken ve M. L. Şen (Ed.), *Kamu Yönetimi Yazıları* (ss. 582-606), Nobel Yayınları.

Türkiye’de Hoşnutsuzluk Endeksinin Seçmen Tercihleri Üzerindeki Etkileri: 1960-2019 Arası Bir İnceleme¹

Emre DEMİR

Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı
emredemir3407@gmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7881-9575>

Ali ÇİMAT

Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
acimat@mu.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4423-4696>

Öz

Hoşnutsuzluk endeksi; enflasyon oranı ve işsizlik oranının toplamından türetilmektedir. Bu parametrede bir artış meydana gelmesi, insanların ekonomik koşullarının kötüye gittiğini ve dolayısıyla, gelecekteki beklentilerini kötüleştirdiğini işaret etmektedir. Çalışmanın amacı, Türkiye’deki seçmenlerin yöneticileri/iktidarları belirlerken enflasyon ve işsizlik oranlarından etkilendiğini veya etkilenmediğini belirlemektir. 1960 darbesi sonrası veriler hesaplanarak, Türkiye’de gerçekleşen genel seçim süreçlerinde seçmenlerin nasıl bir tercihte bulunduğu analiz edilmiştir. Diğer bir ifadeyle 1960-2019 yılları arasında enflasyon ve işsizlik verileri hesaplamaları ile sandık sonuçları incelenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgularda; seçmen davranışının Türkiye’de 1980 öncesi ve sonrası dönemde farklılık gösterdiği görülmüştür. 1980 öncesi Türk seçmenin sandıkta daha çok ideolojik ve siyasi istikrar odağında davranışı görülürken; 1980 sonrasında bu durum tersine dönmüş ve ekonomik faktörlerin, diğer bir ifadeyle makroekonomik göstergelerin, seçmenlerin sandıktaki davranışı üzerinde etkilerinin daha ağır bastığı tespit edilmiştir.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 05.12.2019 / 31.05.2021

Künye Bilgisi: Demir, E. ve Çımat, A. (2021). Türkiye’de hoşnutsuzluk endeksinin seçmen tercihleri üzerindeki etkileri: 1960-2019 arası bir inceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1167-1190. DOI: 10.33437/ksusbd.655458.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, İşsizlik, Hoşnutsuzluk Endeksi, Seçmen Tercihleri, Türkiye Ekonomisi.

The Impact of Misery Index on Voters Prefer in Turkey: An Analysis Between 1960-2019

Abstract

Misery index; it is derived from the sum of the inflation rate and the unemployment rate. An increase in this parameter (increase in unemployment and inflation rate) indicates that people's economic conditions are deteriorating and hence deteriorating their future expectations. The purpose of the study, the manager of the voters in Turkey are / were affected by the power of determining the inflation and unemployment rates to determine whether or not affected. After the 1960 coup, calculated data, while voters in the general election held in Turkey has been analyzed how the process made a choice. In other words, inflation and unemployment data calculations and polling results were examined between 1960-2019. In the results obtained from the analysis; In Turkey voter behavior has been observed that variations in the period before and after 1980. While the pre-1980 Turkish voters behaved more focused on ideological and political stability in the ballot box, this situation reversed after 1980 and it was found that the effects of economic factors on voter behavior were predominantly realized.

Keywords: Inflation, Unemployment, Misery Index, Voters Prefer, Case of Turkey.

GİRİŞ

Genel olarak bir ülkenin vatandaşlarının yaşam kalitesi; hepsinin makroekonomik performansla ilgili olduğu istihdam seviyesine, fiyat istikrarına ve ekonomik büyümeye bağlıdır. Ancak aynı birimlerdeki değişkenleri ifade etmedeki güçlükler, bu değişkenler arasındaki önem düzeyindeki değişkenlik derecesi ve değişkenlerin bazıları arasındaki mevcut bağlantılar gibi nedenlerle makroekonomik performansı değerlendirmek oldukça zordur (Moesen ve Cherchye, 1998). Bu bağlamda, ekonomilere olan doğrudan ve dolaylı olumlu veya olumsuz etkileri nedeniyle enflasyon ve işsizlik oranları hem politika yapıcılar hem de ekonomik birimler için büyük önem taşımaktadır.

Enflasyon, gelir dağılımının bozulmasına sebebiyet vererek sosyal ve politik sorunlara neden olmaktadır. İşsizlik ise vergi gelirlerini azaltan, gelir dağılımını bozan ve üretim kaybına sebep olan bir ekonomik göstergedir (Herman, 2010). Enflasyon, sektörler arasında kaynak tahsisini olumsuz yönde etkileyebilmekte ve ekonomik birimlerin yerel para birimlerine olan güvenini azaltmaktadır.

İşsizliğin ise ekonomik maliyetleri dışında sosyal maliyetleri de önem arz etmektedir. Bunlar; sosyal statü kaybı ve suç oranlarının artmasıdır. Bu konjonktürde hem yüksek enflasyon hem de yüksek işsizlik rakamları daha yüksek ekonomik ve sosyal maliyetler içermektedir (Grabia, 2011).

Demokratik toplumlarda siyasal katılımın bir aracı olarak kabul edilen seçimler, siyasal iletişimin yoğun olarak kullanıldığı bir alandır. Seçimler, halkın ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve sorumluluk duygusuyla hesap verebilecek kadroları işbaşına getiren bir araç olarak kabul edilmektedir (Özkan, 2010: 214). Bu süreçte seçmenlerin seçim tercihlerini etkileyen belirli unsurlar bulunmaktadır. Bunlar; seçmenlerin maddi refahını etkileyen işsizlik, enflasyon gibi ekonomik göstergeler veya belli bir partiye, ideolojiye veya parti liderine olan bağlılığıdır. Ayrıca bu husus, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında farklılıklar gösterebilmektedir.

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gelişen siyasi süreç ve katılım olgusu; 1924 anayasası, çok partili hayata geçiş süreci, kadınlara seçme seçilme hakkının tanınması gibi birçok gelişmeler ile desteklenmiştir (Özer ve Meder, 2008: 1-2). Ancak 1960, 1971, 1980, 1998 yıllarında yaşanan darbe ve darbe girişimleri ile sivil siyaset üzerinde hakimiyet kuran askeri irade, birçok konuda seçmen davranışı üzerinde etkili olmuş, aynı zamanda sivil siyasette yaşanan kargaşalar beraberinde toplumsal kutuplaşmalara da sebebiyet vermiştir. Türkiye’de yaşanan bu gelişmeler dolayısıyla yönetimlerin ekonomik performansları da olumsuz etkilemiştir.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de hoşnutsuzluk endeksinin seçmen tercihleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda Türkiye’de 1960 yılı itibari ile hoşnutsuzluk endeksi oranları hesaplanmış ve seçim sonuçları ile karşılaştırma yapılarak, bu endeksin seçmen tercihleri üzerindeki rolü incelenmiştir. Ayrıca çalışma, hükümetler arasındaki makroekonomik performansların karşılaştırılmasına imkân tanımaktadır.

Bu çalışmanın geri kalanı şu şekilde devam etmektedir: İkinci bölümde, hoşnutsuzluk endeksine ilişkin teorik yaklaşımlar yer almakta; üçüncü bölümde, 1960 yılından itibaren Türkiye’nin hoşnutsuzluk endeksleri ile seçim sonuçları karşılaştırılmakta; dördüncü ve son bölüm ise sonuçları ve tartışmayı sunmaktadır.

HOŞNUTSUZLUK ENDEKSİNE İLİŞKİN TEORİK ÇERÇEVE

İstikrarlı bir şekilde düşük enflasyonda yüksek ekonomik büyüme, dünya ekonomilerinin tercih ettiği ana hedeflerden biridir. Ancak ülke ekonomilerinin bu hedefleri doğrultusundaki ekonomik performanslarında bazı zorluklar ile karşılaşmaktadır. Özellikle bir konu ile ilgili pek çok değişkenin varlığı, bu

değişkenlerin belli bir ağırlıklı ortalamasından oluşan endekslerin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, makroekonomik performansın ölçümüne yönelik geliştirilen ilk endeks, Okun (1970) tarafından geliştirilen İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksidir. Bu endeks, işsizlik ve enflasyon oranının toplanmasından ibaret olup, endeksin değerinin yükselmesi daha kötü bir ekonomik performans temsil etmektedir. Daha sonraki yıllarda Robert Barro (1999), Okun'un endeksini iyileştirerek, hükümetler arasında daha iyi makroekonomik performans karşılaştırmaları yapılmasını sağlamak amacıyla hoşnutsuzluk endeksine uzun dönem faiz oranları ve Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH)'nin uzun dönem ortalama değerinden sapmalarını ekleyerek dört değişkenli Barro Mutsuzluk Endeksini türetmiştir. Barro'nun endeksine göre enflasyon – işsizlik oranının ve tahvil faizlerinin artması, GSYİH'nin ortalama büyüme oranının altında kalması durumunda kötü makroekonomik performansı ve hoşnutsuzluğun arttığını göstermektedir. Barro'dan sonra da Okun'un endeksini yeniden yorumlayan Hanke (2018); işsizlik, enflasyon ve banka kredi faizi oranları toplamından kişi başına düşen GSYH'deki yıllık artış oranının çıkarılmasıyla oluşan bir mutsuzluk endeksi türetmiştir.

Lechman'a göre (2009) hoşnutsuzluk endeksi, fakirliğin kusursuz bir ölçütü olmamasına karşın, ekonomik performanstaki değişiklikleri yansıtmaktadır. Dolayısıyla, ekonominin iniş ve çıkışlarını yakalamak ve genel ekonomisinin performansını belirlemek amacıyla bu endeks kullanılabilir. Welsch (2007), insanların bir yandan büyüme ve işsizliği, diğer yandan istikrarı önemsemediğini öne sürmektedir. Bu görüşe göre istikrar, alternatif olarak enflasyon oranı veya uzun vadeli faiz oranı ile sağlanmaktadır. Blanchflower'a (2007) göre ise işsizlik, mutluluğu enflasyondan daha çok azaltmaktadır. Eğitim seviyeleri düşük olan insanlar ve yaşlılar, işsizlikten ziyade enflasyondan endişe duyarken; genç ve eğitim seviyesi iyi olanlar için durum tam tersini göstermektedir.

SEÇMEN DAVRANIŞINA İLİŞKİN TEORİK ÇERÇEVE

Seçmen; bir ülkenin vatandaşı sıfatınca birtakım hak ve görevlere sahip olan, ülkedeki yönetici kadrosunu belirleyen ve seçimlere katılan kişiler olarak tabir edilmektedir. Seçmen davranışı ise yurttaşların doğrudan veya dolaylı olarak yönetici kadroyu seçmek ve kamu politikasının şekillenmesinde etki etmek amacıyla katıldıkları ortak bir faaliyet alanıdır (Özer ve Meder, 2008: 30-31).

Batı demokrasilerinde seçmen davranışıyla alakalı birçok ampirik çalışma yapılmış hatta siyaset bilimcileri tarafından kuramlar ortaya atılmıştır. Türkiye'de ise bu çalışmaların çok geç başladığını görülmektedir. Bunun sebebi, Türkiye'de siyaset bilimcilerinin seçmen davranışı araştırmalarından önce meşruluk krizlerini, askeri darbeleri ve iç güvenlik sorunu olan terörü ele

almalarıdır (Akgün, 2000: 76). Seçmen davranışı ile alakalı çalışmaların 1990’lı yıllardan sonra önem kazandığı ifade edilebilir. Alanın son haline gelmesinde 1999 seçimlerinde gerek kamuoyu araştırma şirketleri tarafından yapılan çalışmalar gerekse üniversitelerin seçmen davranışı üzerine yaptığı çalışmalar etkili olmuştur (Çakır ve Biçer, 2014: 99).

Literatürde seçmen davranışıyla ilgili ilk çalışmalar 1910’lı yıllarda başlamıştır. Akabinde, 1940’lardan itibaren özellikle Amerika’da (ABD) gelişerek devam etmiştir. 1940’lardan günümüze kadar gelen çalışmalarda üç temel yaklaşım ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımları “sosyo-psikolojik”, “rasyonel tercih” ve “sosyolojik yaklaşım” olarak sınıflandırmak mümkündür (Özer ve Meder, 2008: 32).

Partiyle özdeşleşme modeli olarak da adlandırılan sosyo-psikolojik yaklaşım; kişinin benimsediği partiyle arasında psikolojik bir bağlılığın olduğunu ifade etmektedir. Buna göre kişi, bir futbol takımı tutar gibi fanatik anlamda kendini bir partiye bağımlı hissetmekte ve kendini artık o partinin bir taraftarı kabul etmektedir. Bu yaklaşımın literatüre kazandırdığı en önemli kavram “parti kimliği”dir (Akgün, 2000: 78). Türkiye’de partiyle özdeşleşme modeline örnek olarak; yüksek eğitim düzeyine sahip, bürokratik ve aydın çevrelerin, küreselleşme sürecinin dayattığı değişim ve dönüşümden, dönemin getirdiği yaklaşımlardan etkilenmeden her şeye rağmen değişmeyen tek tercihlerinin kökleri derinlere dayanan “Cumhuriyet Halk Partisi” (CHP) kesimi; aynı şekilde kendisini ülkücü, milliyetçi olarak nitelendiren kesim, milliyetçiliğin temsili olarak gördükleri “Milliyetçi Hareket Partisi”ni (MHP) bu bağlılık duygusuyla desteklemektedirler (Gül vd., 2015: 228).

Rasyonel tercih modeli yaklaşımına göre seçmen oy kullanırken; partinin icraatlarını, hizmet akışını, politikalarını, ekonomik performansını ve parti liderlerini dikkate almaktadır. Seçmen, duyguları ile hareket etmek yerine aklıyla hareket ederek çıkarlarına göre tercih yapmaktadır (Özer ve Meder, 2008: 34). Türkiye’de Adnan Menderes döneminin seçmen davranışları, Rasyonel tercih modeline örnek olarak gösterilebilir.

Sosyolojik modele göre bireylerin sosyal özellikleri, sosyo-ekonomik statüsü, yaşadığı coğrafi mekânı, mensup olunan grubu vb. gibi faktörler parti tercihini etkilerken; kişisel tutum ve değer sistemleri oy verirken etkili değildir. Columbia Ekolü olarak da adlandırılan bu yaklaşım Columbia Üniversitesi’nde bir grup sosyal araştırmacı tarafından yapılan alan araştırmalarından edinilen bilgiye göre şekillenmiştir (Akgün, 2000: 77).

Seçmen; siyasal tercihte bulunmadan önce toplumda var olan ekonomik sorunların çözülmesini istemekte ve bu doğrultu da partilerin vaatlerini dikkate almaktadır. Türkiye’de seçmen; işsizlik, enflasyon ve ekonomik büyüme gibi

göstergelere önem vermektedir (Çaha, 2008: 44). Bu hususta, milli gelirden gerçekleşen artışlar iktidarın oylarını pozitif yönde etkilerken; enflasyon ve işsizlik oranlarındaki artışlar iktidarın oylarını negatif yönde etkilemektedir (Ercins, 2007: 29).

Türkiye’de seçmen tercihine etki eden faktörlere ilişkin yapılmış olan araştırmalarda farklı sonuçlar tespit edilmiştir. Bu hususta bazı görüşler şu şekildedir: Kalaycıoğlu’na (1999) göre Türkiye’deki seçmen davranışı sosyo-ekonomik faktörlerden çok ideolojik ve kültürel faaliyetlere bağlıdır. Sencer (1974), Türkiye’deki seçmenlerin geleceği göz önünde bulundurmaktan ziyade geçmişteki ekonomik durumu dikkate aldığını öne sürmekte ve diğer kimi araştırmacılar gibi seçmen davranışını şekillendiren en önemli ve belirleyici faktörün ekonomik faktör olduğunun altını çizmektedir. Esmer (2002), 2002 yılında yaptığı analizine dayanarak, parti seçimindeki en önemli tanımlayıcı unsurun sol-sağ ideolojilerin olduğunu ileri sürmüştür.

LİTERATÜR TARAMASI

İşsizlik ve enflasyon düzeylerinin toplamı olan hoşnutsuzluk endeksindeki hareket, bir topluluğun makroekonomik refah düzeyindeki hareketleri izlemek için kullanılmaktadır. Hoşnutsuzluk endeksindeki azalan (veya artan) bir değer refahı artırması (veya azaltması) beklenmektedir. Bu çalışmada kullanılan endeks; Okun (1970) tarafından geliştirilen İktisadi Hoşnutsuzluk Endeksidir. Diğer bir ifadeyle, işsizlik ve enflasyon değişkenlerinin toplamıyla elde edilen endeks değerleri ele alınmıştır.

Literatürde, konuya yakın çalışmalar bulunmaktadır. Başka bir anlamda, literatürde hoşnutsuzluk endeksinin iktidar onayı ve popülerliğine olan etkileri ile ilgili çalışmalar bulunmakta ve bu çalışmalar ilk olarak ABD’de görülmektedir. Bu çalışmalar için oldukça geç kalınmakla birlikte, ABD’deki çalışmalar ilk olarak 1970’lerde başlamaktadır. Bu bağlamda Mueller (1970, 1973) yapmış olduğu bir dizi regresyon analizi ile ekonominin durumu ve cumhurbaşkanlığı seçimi arasında asimetric bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Yine durağan olmayan zaman serileri ile oluşturulan regresyon analizleri ile yaptıkları çalışmalarla Kenski (1977, 1980), Fair (1978, 1982, 1988), Rogoff ve Sibert (1988) aynı sonuç üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Konu ile ilgili literatür, kesin sonuçlar olmamasına karşın ekonominin durumunun görevdeki başkanın popüleritesini etkilediğini kabul etme eğilimindedir. Durağan olmayan zaman serisi analizlerinde yaşanan hataların varlığı veya konu ile ilgili çok fazla çalışmanın olmayışı da bu sonuç ile örtüşmektedir. Bu hususta Norpoth (1984: 266), ekonomik performansın cumhurbaşkanlığı popülerliği için önemli olduğuna dair şüphenin olmayacağı görüşünü sunmaktadır. Dickerson (2016) ise yapmış olduğu çalışmada ekonomik

durgunluk dönemlerinin başkanlık onay oranı üzerinde güçlü olumsuz etkilere yol açabileceğini ortaya koymuştur. Ancak Choi vd. (2016), 1960 yılının ilk çeyreğinden 2012 yılının ikinci çeyreğine kadar üçer aylık veriler ile doğrusal olmayan bir eşik modelini tahmin ederek yeni bir yaklaşım ile yapmış oldukları çalışmada, diğerlerinin aksine, ekonomi ile cumhurbaşkanlığı onayı arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını sonucuna varmışlardır. Konu ile ilgili en anlamlı çalışmalardan biri Adrangi ve Macri’ye (2019) aittir. Adrangi ve Macri (2019), Layton’un (1992) makroekonomik modelini probit ve logit regresyon analizini kullanarak yapmış oldukları çalışma sonucunda hoşnutsuzluk endeksi ile Cumhurbaşkanlığı seçimleri arasında anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Sonuçlarda, işsizlik oranındaki yüzde bir artışın, ABD Başkanı’nın olumlu onay notu alma olasılığını yüzde üç azaltmaktadır. Sunulan literatürden anlaşılacağı üzere, ülkelerin ekonomik performansı bu açıdan seçimlerde önemli ölçüde etkin rol oynamaktadır.

Konu ile ilişkili Türkiye’de yapılmış olan bazı çalışmalarda mevcuttur. Çarkoğlu ve Toprak (2000) tarafından yapılan bir çalışma kapsamında yer alan anket sonuçları göre, geçmiş bir yıl içerisinde iktidardaki partinin uyguladığı iktisat politikalarının gerek seçmen ailesinin ekonomik durumu gerekse makro ekonomik dengeler üzerinde yaptığı tahripkâr etkiler, iktidara yönelik desteğin azalmasına yol açmaktadır. Çinko’nun (2006) yapmış olduğu çalışma sonucunda, Türkiye’de hükümetlerin görev süreleri boyunca izlediği tutarsız, iktisadi koşullarla örtüşmeyen, makro-ekonomik politikalar seçmen tercihlerini olumsuz yönde etkilediğini tespit etmiştir. Adaman vd. (2001) tarafından yürütülen bir araştırma kapsamında yapılan ankettten çıkan sonuçlara göre seçmenler, ağırlıklı olarak enflasyon ve işsizlik gibi iktisadi sorunların ilk olarak çözülmesini talep etmektedirler. Gerçekten de Türkiye açısından bakıldığında seçmenlerin, özellikle kriz dönemlerinde partileri büyük ölçüde cezalandırmaları, bu hususta eğilimin ağırlıklı olarak ekonomik yönlü olduğunun kanıtları sayılabilmektedir.

TÜRKİYE’DE HOŞNUTSUZLUK ENDEKSİ VE SEÇİM SONUÇLARI

Türkiye’de 1960-2019 yılları ele alınarak hazırlanan bu çalışma, üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde 1960-1980 yılları arasındaki hoşnutsuzluk endeksi hesaplanmış ve bu yıllardaki seçim sonuçları ve seçime katılım oranları sunulmuştur. İkinci bölümde 1980-2002 yılları arasında hoşnutsuzluk endeksi hesaplanmış ve bu yıllardaki seçim sonuçları ve seçime katılım oranları gösterilmiştir. Üçüncü, yani son bölümde ise 2002 yılı sonrasında hoşnutsuzluk endeksi ve seçim sonuçlarına ilişkin karşılaştırmalar yapılmıştır. Hesaplanan hoşnutsuzluk endeksi verileri ayrıca Ek-1’de sunulmuştur. Bu ayrımın temel sebepleri arasında Türkiye’nin ekonomi politikalar, siyasi süreçleri ve toplumsal gelişmeler yer almaktadır. Öyle ki 1980 öncesi ithal ikameci politika izleyen Türkiye ekonomisi; 24 Ocak 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisine geçerek

yeni bir döneme girmiş, ilaveten bu dönemde bir askeri darbe gerçekleşmiş ve birçok siyasi parti kapatılmış veya dağıtılmıştır. Yine 2001 yılında gerçekleşen kriz, 2002 seçimlerinde krize sebep olan koalisyon partilerinin meclise girememesiyle sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler göz önüne alındığında yıllara göre ayrımların konu açısından gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

1960 – 1980 Yılları Arasında Hoşnutsuzluk Endeksi ve Seçim Sonuçları

Türkiye'de on yıllık Demokrat Parti iktidarını sona erdiren ve uzun yıllar askeri vesayetin sivil siyaset üzerinde baskı kurmasına neden olan 27 Mayıs 1960 darbesi ile askeri yönetim; parlamentoyu feshetmiş, anayasayı askıya almış, iktidardaki Demokrat Parti'yi kapatmış ve Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçmiştir. Bu tarihten itibaren 1980 darbesine kadar sırasıyla 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 yıllarında genel seçim yapılmıştır. Bu hususta Türkiye'de 1960 – 1980 yılları arasında gerçekleşen genel seçimlerde kullanılan, geçersiz sayılan oy miktarları ve seçime katılım oranları Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Türkiye'de Seçim Yılları ve Oy Kapasiteleri “1960-1980”

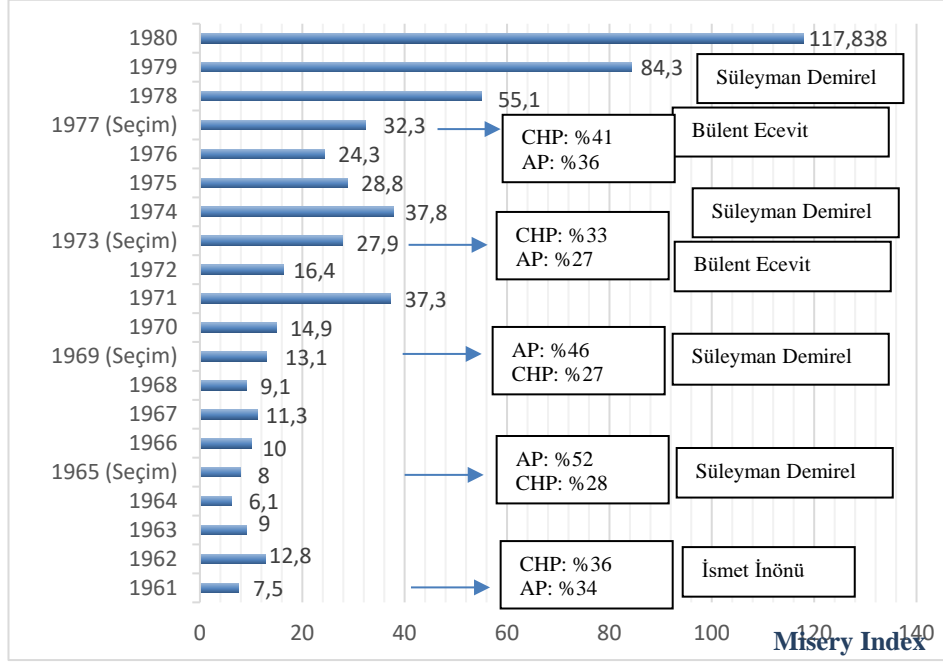
Seçim Yılı	Seçim Tarihi	Millet Vekili Sayısı	Kullanılan Oy	Geçerli Oy	Geçersiz Oy	Katılım Oranı
1961	15/10/1961	450	10.522.716	10.138.035	384.681	%81,4
1965	10/10/1965	450	9.748.678	9.307.563	441.115	%71,3
1969	12/10/1969	450	9.516.062	9.086.381	429.681	%64,3
1973	14/10/1973	450	11.223.843	10.723.658	500.185	%66,8
1977	05/06/1977	450	15.368.210	14.827.172	541.038	%72,4

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

Yukarıda gösterilen Tablo 1.'de ele alınan yıllar içerisindeki seçim dönemlerinde katılım oranlarının çok düşük olduğu gözlemlenmiştir. 1960 ile 1980 yılı arasındaki katılım oranında ortaya çıkan bu sonuçların bağlayıcıları; askeri iradenin sivil irade üzerinde yaratmış olduğu baskılar, siyasi kargaşalar ve seçim ortamına ilişkin güven eksiklidir. Türkiye'de 1960 – 1980 yılları arasında yapılan genel seçimlerde katılım oranı ortalaması %71,2 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'de hoşnutsuzluk endeksine ilişkin veriler Şekil 1.'de gösterilmiştir. Şekilde yıl aralığı 1960 ile 1980 yılları arasında olup, iki darbe arasındaki ekonomik veriler dikkate alınarak hesaplanmıştır. 1960 sonrasında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı, 1961 Anayasası, 1971 yılında gerçekleşen askeri müdahale, 1973 yılında yaşanan Petrol Krizi, Kıbrıs harekâtı, sağ-sol kutuplaşmaları, iç karışıklıklar, Cumhurbaşkanı seçimlerinde askeri iradenin varlığı, sivil siyasete yapılan askeri girişimler ve son olarak 1980 darbesi, bu döneme damga vuran olayların başında gelmektedir. Bu yıllarda hesaplanan

hoşnutsuzluk endeksi her seçim sonrasında artan oranlı olarak gerçekleştiği görülmekte ve dolayısıyla bu yıllarda politika yapıcıların ekonomi performanslarının sürekli olarak düştüğü ya da kötüleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Şekil 1. Türkiye’de 1960 – 1980 Yılları Arasında Hoşnutsuzluk Endeksi
(Kaynak: TÜİK, Dünya Bankası, Kalkınma Bakanlığı ve TCMB)

Menderes hükümetini deviren 1960 darbecileri 1,5 yılda 3 hükümet değiştirmiş ancak güçlü bir iktidar kurulamamıştır. 1961’de kurulan İnönü Başbakanlığındaki CHP-Adalet Partisi (AP) hükümeti, Türkiye’de ilk koalisyon olarak tarihe geçmiş ancak 7 ay sürmüştür. Özellikle hükümet kurmaktan yana güçlük çeken İnönü’nün bu dönemi ve hoşnutsuzluk endeksinde yaşanan yukarı yönlü ivme sonrasında 1965 seçimlerinde AP birinci parti olarak seçilmiş ve Süleyman Demirel dönemi başlamıştır. Süleyman Demirel döneminde hoşnutsuzluk endeksinde yükselmeler olsa da 1971 seçimlerinde tekrar seçildiği görülmektedir. Bu sonuç özellikle siyasi istikrar, güven ortamı ve Adalet Partisi’nin asker tarafından devrilen Demokrat Parti misyonunu sahiplenmesi ile ilişkidir. İnönü hükümeti döneminde yaşanan siyasi istikrarsızlık seçmen tercihlerini etkilemiştir. Ancak yine de Türkiye’de bir grup seçmenin siyasi istikrardan ziyade rasyonel beklentilerinden kaynaklı (ekonomik göstergelerden dolayı) AP hükümetinden vazgeçtiği, seçim sonuçlarında da görülebilir. 1965 yılında AP’nin %52 olan oy oranı, 1971 yılında %46’ya düştüğü

görülmektedir. Akabinde 1971 yılında yaşanan muhtıra ile Demirel hükümetinin düşürülmesi sonrası sırasıyla; Nihat Erim, Ferit Melen Başbakanlık yapmışlardır. Bu hususta 1960-1980 yılları arasında seçmen tercihleri ve partilerin aldığı oy oranları Tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Seçmen Tercihleri ve Partilerin Aldığı Oy Oranları “1960 – 1980”

PARTİLER	TOPLAM OY SAYISI	TOPLAM OY YÜZDESİ
1961 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
CHP	3.724.752	36,74
AP	3.527.435	34,79
CKMP	1.415.390	13,96
YTP	1.391.934	13,73
BAĞIMSIZ	81.732	0,81
1965 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
AP	4.921.235	52,87
CHP	2.675.785	28,75
MP	582.704	6,26
YTP	346.514	3,72
BAĞIMSIZ	296.528	3,19
1969 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
AP	4.229.945	46,55
CHP	2.487.163	27,37
GP	598.013	6,58
BAĞIMSIZ	511.097	5,62
MP	293.849	3,23
MHP	274.225	3,02
1973 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
CHP	3.570.583	33,30
AP	3.197.897	29,82
DP	1.275.502	11,89
MSP	1.265.771	11,80
CGP	564.343	5,26
MHP	362.208	3,38
BAĞIMSIZ	303.218	2,83
1977 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
CHP	6.136.171	41,38
AP	5.468.202	36,88
MSP	1.269.918	8,56
MHP	951.544	6,42
BAĞIMSIZ	370.035	2,50

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

1973 seçimlerinde “Karaoğlan” lakaplı Bülent Ecevit’in yükselişi ile birlikte seçimlerde CHP %33 oy oranı ile birinci parti çıkmayı başarmıştır. Aynı şekilde 1977 seçimlerinde de %41 oy oranı ile birinci çıkan Ecevit, bu yıllarda hükümet kurma sorunları yaşamıştır. Ancak halk üzerinde yarattığı etki, seçildiği yıllarda yaşanan olumsuz ekonomik gelişmelere rağmen, tekrar birinci parti seçilmesine olanak tanımıştır. Öyle ki, Süleyman Demirel genel seçim sonuçlarında Karaoğlan’ın gerisinde kalmıştır. Bu yıllarda seçmenin daha çok sosyo-psikolojik bir davranış sergileyerek sandığa gittiği görülmektedir. Çünkü Türkiye’nin 1970-1980 yılları sağ-sol ideolojilerinin ağır bastığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’nin 1960-1980 yılları arasında hem iç hem de dış faktörlerden kaynaklı yaşadığı olumsuz gelişmeler, seçmenin davranışını da etkilediği görülmektedir. Her ne kadar ekonomik gelişmeleri düşünen bir grup seçmenin varlığı görülse de bu yıllar daha çok seçmenin sosyo-psikolojik veya sosyolojik davrandığı yıllar olarak tabir edilebilir.

1980 – 2002 Yılları Arasında Hoşnutsuzluk Endeksi ve Seçim Sonuçları

24 Ocak 1980 kararlarının ardından 12 Eylül Darbesi, Süleyman Demirel’in başında olduğu hükümeti görevden almış ve 1961 Anayasasını tamamen rafa kaldırarak, yeni bir anayasa getirmiştir. Bu darbe süreci, 1983 seçim yılına kadar sürmüştür. 1983 yılı ile birlikte seçilen Anavatan Partisi (ANAP), Turgut Özal liderliğinde Türkiye’de yeni bir ekonomi politikasını uygulamaya koymuştur. 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisine geçen Türkiye’de 2002 yılına kadar sırasıyla; 1983, 1987, 1991, 1995 ve 1999 yıllarında genel seçim yapılmıştır. Askeri irade sonrasında sağlanan güven ortamının da etkisiyle bu seçim yıllarında katılım oranlarının arttığı da görülmektedir. 1983 ile 1999 yılları arasında gerçekleşen beş seçim sürecinde katılım oranı ortalaması %88,3 seviyelerine ulaşmıştır. Bu rakam 1961-1977 arasında gerçekleşen rakamlara kıyasla oldukça yüksektir.

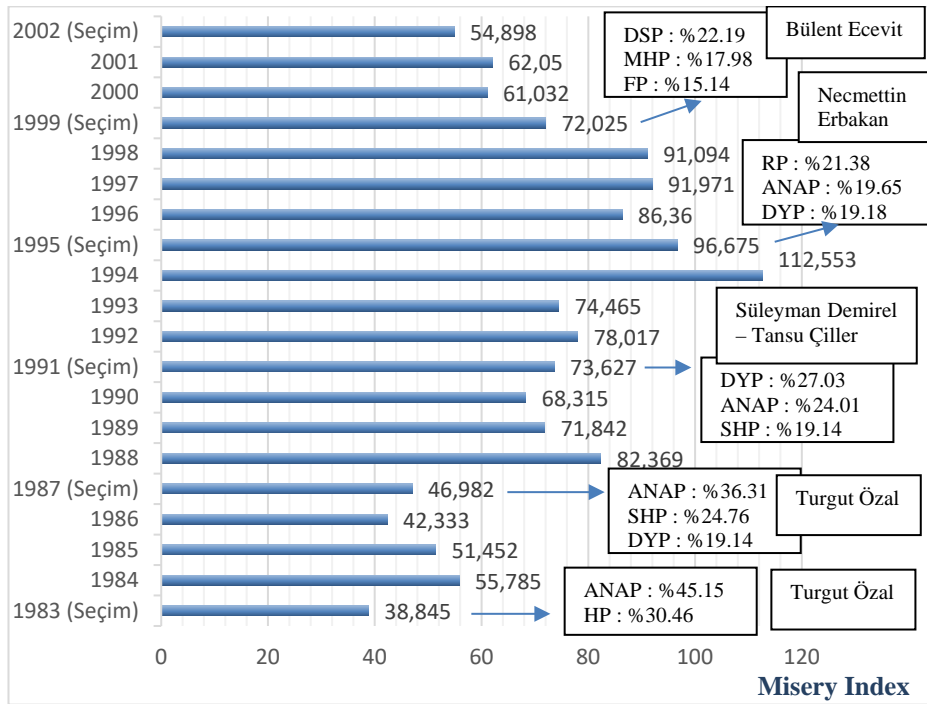
Tablo 3. Türkiye’de Seçim Yılları ve Oy Kapasiteleri “1980-2002”

Seçim Yılı	Seçim Tarihi	Millet Vekili Sayısı	Kullanılan Oy	Geçerli Oy	Geçersiz Oy	Katılım Oranı
1983	06/11/1983	400	18.238.362	17.351.510	886.852	%92,3
1987	29/11/1987	450	24.603.541	23.971.629	631.912	%93,3
1991	20/10/1991	450	25.157.089	24.416.666	740.423	%83,92
1995	24/12/1995	550	29.101.469	28.126.993	974.476	%85,20
1999	18/04/1999	550	32.656.070	31.184.496	1.471.574	%87,09

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

Tablo 3'te Türkiye'de 1983 yılından 1999 yılına kadar gerçekleşen seçim süreçleri, oy kullanım miktarları ve katılım oranları gösterilmiştir. Darbe öncesinde hem iç hem de dış dinamiklerde yaşanan olumsuz gelişmelerden dolayı kötü bir ekonomik performans sergileyen Türkiye ekonomisinin sahip olduğu hoşnutsuzluk endeksi rakamları 1980'de üç haneliye ulaşmıştır. Ancak darbe sürecinde düşen bu rakamlar, Özal döneminde de tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir. Darbe süresince hoşnutsuzluk oranlarındaki düşme sebepleri arasında; tutuklama oranlarının yüksek olması, güven ortamının sağlanması ve dış ilişkiler ile ilgili yeni gelişmeler de bulunmaktadır.

12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrası kapatılan siyasi partilerin yerine, 1983 seçimlerinde darbecilerin icazetiyle oluşturulan siyasi ortamda parlamentoya giren 3 parti; Milliyetçi Demokrasi Partisi, Halkçı Parti ve Anavatan Partisi'dir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcılığına getirilen Turgut Özal seçimlerde birinci çıkmayı başarmıştır. Türkiye'de 1983-1999 yılları arasındaki hoşnutsuzluk endeksi, Şekil 2.'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Türkiye'de 1980 – 2002 Yılları Arasında Hoşnutsuzluk Endeksi
(Kaynak: TÜİK, Dünya Bankası, Kalkınma Bakanlığı ve TCMB)

1980 hükümeti düşüren darbe ile birlikte, hoşnutsuzluk endeksinde düşüş gerçekleşmiş ancak bu oranlar Özal döneminde tekrar yükselmeye başlamıştır. 1983 yılında %45 ile seçilen Özal, 1987 yılında tekrar birinci seçilmiş olsa da oy oranları %36’ya düşmüştür. Seçim sonrasında yine bu iktidar süresince enflasyon ve işsizlik oranlarındaki yüksek artışların meydana geldiği görülmektedir. Ancak bu dönemde Özal, Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 1991 yılı seçimlerinde Mesut Yılmaz başkanlığında ANAP seçimlere katılmıştır.

1987 seçimi sonrasında yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler, 1990 Körfez savaşı, terör olayları ve işçi ayaklanmaları, bu yıllarda ANAP hükümetinin performansını, diğer seçim yıllarına oranla daha fazla düşürmüştü ve Türkiye ekonomisi bu gelişmelerden olumsuz etkilenmiştir. Yaşanan olumsuz gelişmeler, yüksek enflasyon ve işsizlik oranları sebebiyle 1991 yılında seçmenin tercihi Süleyman Demirel Başkanlığındaki Doğru Yol Partisi (DYP) olmuştur. Bu yılda seçmen, özellikle yaşanan olumsuz ekonomik gelişmelerin faturasını ANAP’a kesmiş ve yeni hükümeti görevlendirmiştir. ANAP’ın 1991’deki oy oranı %26’lara düşmüştür.

1991 seçimleri, DYP-Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyonu kurulmuş ancak 1993 yılında Özal’ın vefatı ve Demirel’in Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrası, Tansu Çiller hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak Tansu Çiller dönemi, Türkiye’de tarihsel olarak hoşnutsuzluk endeksinin en yüksek gerçekleştiği yıl olmuştur. Bu dönemde yaşanan ekonomik kriz 1995’te iktidarın sonunu getirmiştir. 1991 seçimlerinde olduğu gibi seçmen, bir kez daha yaşanan olumsuz gelişmeler dolayısıyla 1995 seçimlerinde Necmettin Erbakan liderliğinde Refah Partisi’ni (RP) birinci parti çıkarmıştır. Ancak bu dönemde koalisyon hükümetleri kurulmuş ve “post-modern” darbe girişimi ile Refah Partisi kapatılmıştır.

Türkiye’de 1999 yılı seçimleri, siyasi parti katılımının sayı olarak en fazla olduğu seçimler olarak tarihe geçmiştir. Bu seçimde %10’luk seçim barajını aşan beş siyasi partiden DSP %22, MHP %17, Fazilet Partisi (FP) %15, ANAP %13 ve DYP %12 ile meclise girmeyi başarırken, CHP %10 barajını geçemeyerek Cumhuriyet tarihinde ilk defa meclis dışında kalmıştır. Bu yılda DSP, ANAP ve MHP’nin bir araya gelmesiyle 57. Hükümet kurulmuştur.

1999 yılı seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümeti döneminde meydana gelen büyük Marmara depremi hem sosyal hem de ekonomik açıdan ülkeyi yıpratmış ve akabinde yaşanan 2000 ve 2001 ekonomik krizleri hükümete olan güveni zedelemiştir. Yaşanan ekonomik sorunlar daha önceki seçimler olan 1991, 1995, 1999’da olduğu gibi 2002 seçimlerinde de sandığa yansımış ve seçmen, krizin sorumlusu olarak gördüğü koalisyon partileri cezalandırarak yeni bir partiyi birinci seçmiştir. Gerekli açıklamalar Tablo 4.’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Seçmen Tercihleri ve Partilerin Aldığı Oy Oranları “1980-2002”

PARTİLER	TOPLAM OY SAYISI	TOPLAM OY YÜZDESİ
1983 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
ANAP	7.833.148	45,14
HP	5.285.804	30,46
MDP	4.036.970	23,27
BAĞIMSIZ	195.588	1,13
1987 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
ANAP	8.704.335	36,31
SHP	5.931.000	24,74
DYP	4.587.062	19,14
DSP	2.044.576	8,53
RP	1.717.425	7,16
BAĞIMSIZ	89.421	0,37
1991 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
DYP	6.600.726	27,03
ANAP	5.862.623	24,01
SHP	5.066.571	20,75
RP	4.121.355	16,88
DSP	2.624.301	10,75
SP	108.369	0,44
BAĞIMSIZ	32.721	0,13
1995 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
RP	6.012.450	21,38
ANAP	5.527.288	19,65
DYP	5.396.009	19,18
DSP	4.118.025	14,64
CHP	3.011.076	10,71
MHP	2.301.343	8,18
HADEP	1.171.623	4,17
BAĞIMSIZ	133.895	0,48
1999 YILI GENEL SEÇİM SONUÇLARI		
DSP	6.919.670	22,19
MHP	5.606.583	17,98
FP	4.805.381	15,41
ANAP	4.122.929	13,22
DYP	3.745.417	12,01
CHP	2.716.094	8,71
HADEP	1.482.196	4,75
BBP	456.353	1,46
BAĞIMSIZ	270.265	0,87

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

Türkiye’de yaşanan olumsuz ekonomik gelişmeler 1983-1987 aralığı haricinde, 1987 yılı sonrasında hızla artmıştır. Bu tarihten itibaren seçmen, yaşanan her olumsuz ekonomik gelişmeyi iktidara bağlayarak her seçimde farklı bir partiyi birinci çıkarmıştır. 1991, 1995, 1999 ve 2002 seçim sonuçlarında sürekli olarak farklı partiler birinci çıkmıştır. Bu dönem, Türkiye’de koalisyon hükümetlerinin kurulduğu dönem olmuştur. Türkiye’deki siyasi istikrarsızlıklar, 1973’ten itibaren görüldüğü gibi, 1991 yılı sonrasında da ekonomik performansı olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde seçmen davranışı, 1960-1980 yıllarından farklı olarak, daha çok ekonomik beklentiler çerçevesinde gerçekleştiği görülmektedir. Ancak yine de bir kesimin, özellikle Abdullah Öcalan’ın yakalanması sonrası MHP’ye oy verdiği ve meclise girmesini sağladığı şeklinde çıkarım yapılabilir. Bu bağlamda 1977 ile 1999 yıllarındaki seçmen davranışının hemen hemen benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

2002 – 2019 Yılları Arasında Hoşnutsuzluk Endeksi ve Seçim Sonuçları

1991 seçimleri sonrasında sürekli olarak yaşanan koalisyon dönemleri, terör faaliyetleri, ekonomik bunalımlar, komşu ülkelerdeki karışıklıklar, darbe süreci ve en son olarak 2001 yılında meydana gelen kriz ile birlikte hali hazırda 1991 yılından beri her seçimde farklı bir partiyi birinci çıkaran seçmen, 2002’de de bu yönelimini sürdürmüştür. 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisinin (AK Parti) başa gelmesiyle birlikte sırasıyla; 2002, 2007, 2011, 2015, 2015 (iki seçim) ve 2018 yıllarında genel seçim gerçekleştirilmiştir. Bu altı seçimde gerçekleşen katılım ortalaması %84,4 olmuştur. Bu rakam, 1980-2002 yılları arasındaki seçime katılım ortalamasından daha düşük olarak gerçekleşmiştir. Gerekli açıklamalar Tablo 5.’te gösterilmektedir.

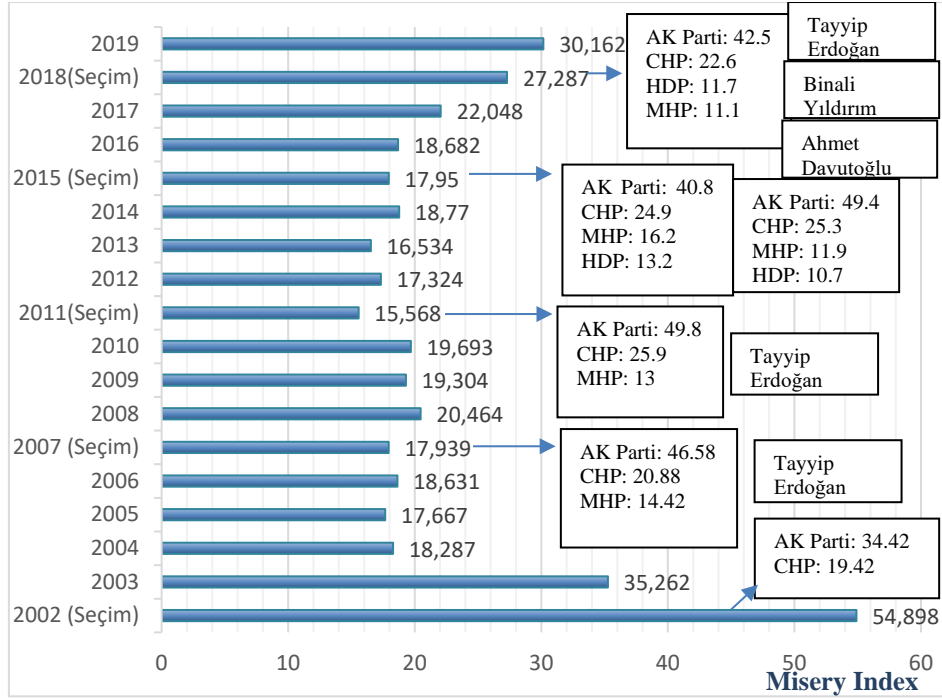
Tablo 5. Türkiye’de Seçim Yılları ve Oy Kapasiteleri “2002-2018”

Seçim Yılı	Seçim Tarihi	Millet Vekili Sayısı	Kullanılan Oy	Geçerli Oy	Geçersiz Oy	Katılım Oranı
2002	3/11/2002	550	32,753,388	31,624,042	1.129.746	%79,10
2007	22/07/2007	550	36,056,293	35,049,691	1.006.602	%84,25
2011	12/06/2011	550	43.914.948	42.941.763	1.000.185	%83,16
2015	07/06/2015	550	46.491.858	46.068.291	423.567	%86,4
2015	01/11/2015	550	48.543.394	47.858.311	685.083	%87,7
2018	24/06/2018	600	51.183.729	50.130.419	1.053.304	%86,2

Kaynak: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı

Türkiye’de 2002 yılı AK Parti’nin başa gelmesiyle birlikte koalisyon dönemleri kapanmış ve siyasi istikrar sağlanmıştır. Türkiye ekonomisinde, 1973 seçimlerden sonra ilk defa, hoşnutsuzluk endeksi oranı 20’nin altına inebilmiştir. 2002 yılı sonrasında uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

(GEGP), ekonominin olumsuz gidişatının düzelmesini sağlamış ve piyasaya olan güvenin tazelenmesini sağlamıştır. Aynı zamanda Tayyip Erdoğan liderliğinde AK Parti hükümeti, Avrupa Birliği (AB) sürecini ve dış ülkelerle olan ilişkilerini hızlandırarak, ülkenin dış ticaretinin büyümesini sağlamıştır. Bu dönemde yakalanan yüksek büyüme oranları ile birlikte hoşnutsuzluk endeksinde iyileşmeler gerçekleşmiştir. Bu bağlamda 2002 yılı sonrasında gerçekleşen hoşnutsuzluk endeksi verileri Şekil 3.'te gösterilmiştir.

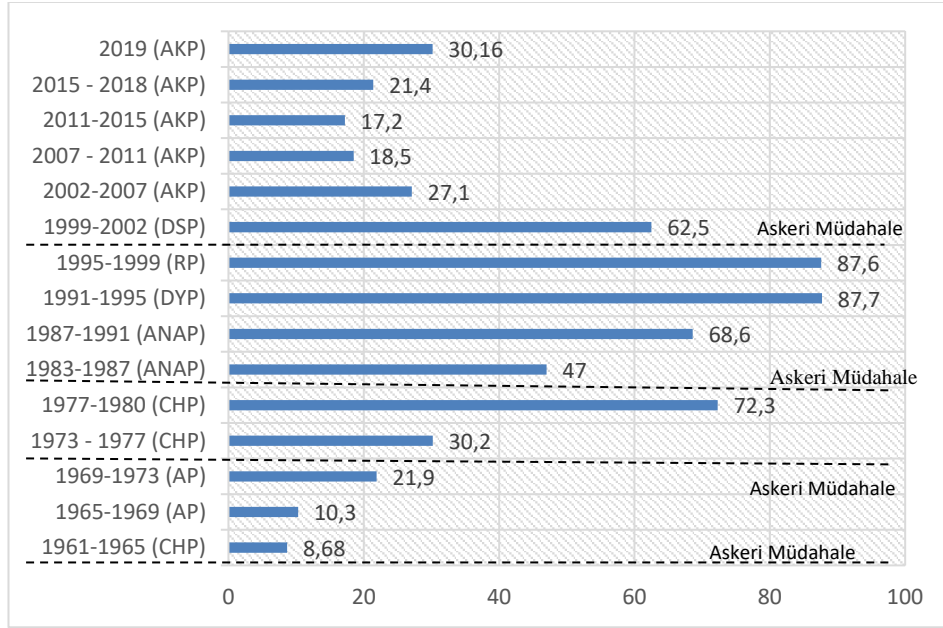

Şekil 3. Türkiye’de 2002 – 2019 Yılları Arasında Hoşnutsuzluk Endeksi
(Kaynak: TÜİK, Dünya Bankası, Kalkınma Bakanlığı ve TCMB)

2002 yılında %34 oy oranıyla birinci parti seçilen Ak Parti’nin ilk döneminde ekonomide yakaladığı başarılar sandığa da yansımış ve 2007 yılında %46 oy oranı ile tekrar iktidara seçilmiştir. Yine seçildiği ikinci döneminde hoşnutsuzluk endeksindeki iyileşmeler ve makroekonomik göstergelerdeki başarılar 2011 seçimlerine yansımış ve %49 oy oranı ile tekrar birinci parti seçilmiştir. 2008 küresel krizi Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş olsa da yönetimce uygulanan politikalar vasıtası ile hızla toparlanmış ve 2011 yılında seçmen bu başarının sonucunu sandıkta göstermiştir. AK Parti hükümeti üç dönem art arda oylarını yükselterek Türkiye’de başa gelen tek parti olma özelliği göstermiştir.

2002 ile 2019 yılına kadar AK Parti 8 defa hükümet kurmuş ve seçimlerde birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır.

Türkiye için araştırmaya dahil edilen yıllar içerisinde genel olarak seçim dönemleri arasındaki ortalama hoşnutsuzluk endeksi, seçimlerde birinci gelen partilerin isimleri de belirtilerek, hesaplanmıştır. Bu husus Şekil 4.’te gösterilmiştir.

Not: Verilerin ayrıntılı açıklaması Ek-1’de sunulmuştur.

Şekil 4. Türkiye’de 1960 – 2019 Yılları Arasında Hoşnutsuzluk Endeksi
(Kaynak: TÜİK, Dünya Bankası, Kalkınma Bakanlığı ve TCMB)

Türkiye’de 1960 darbesi sonrasında, 1980 yılına kadar hoşnutsuzluk endeksi sürekli olarak yükselmiştir. Bu dönemde yüksek işsizlik oranları ve yüksek enflasyon oranları ile karşılaşılmasına rağmen seçmenin sandıktaki davranışı daha çok ideolojik ve sosyo-psikolojik olarak gerçekleşmiştir.

1980 darbesi sonrası ANAP ile birlikte hoşnutsuzluk endeksinde yaşanan iyileşmeler sandığa yansımış ve 1987 yılında ANAP tekrar iktidara seçilmiştir. Ancak ANAP’ın seçildiği ikinci dönemde ekonomik performansın kötüleşmesi ve hoşnutsuzluk endeksinin yükselmesi sonucunda seçmen 1991 yılında DYP’yi birinci parti olarak seçmiş ve ANAP’ı cezalandırmıştır. Ancak DYP döneminde yaşanan ekonomik kriz, seçmeni yeni bir partiye yöneltmiş ve 1995 seçimlerinde RP birinci parti olarak çıkmıştır. RP’nin darbe süreci ile düşürülmesi sonrasında

1999 yılında birinci parti olarak seçilen ve kurtarıcı olarak görülen Karaoğlan liderliğindeki DSP döneminde kurulan koalisyon hükümetinin hem ekonomik hem siyasi başarısızlığı sebebiyle 2002 yılı seçimlerinde ancak 2 parti, AK Parti ve CHP, meclise girebilmiştir. Dolayısıyla 2001 yılındaki ekonomik krizin sonuçları siyasi partiler için oldukça ağır olduğu söylenebilir. Devam eden yıllarda iktidara gelen AK Parti hükümetinin ekonomide yakaladığı başarılar seçmen tarafından ödüllendirilmiş ve AK Parti, ilk üç dönemde oylarını arttırarak seçimlerde birinci parti seçilmeyi başarmıştır. Ancak AK Parti iktidarı için geçerli olan bu husus, son yıllarda, tersine dönmeye başlamıştır. Bu sonucun temel bağlayıcıları ise iktidarın son dönemdeki ekonomi yönetimindeki başarısızlıklarıdır. Bu gelişmeler, yukarıda gösterilen Şekil 4.'te de görülebilmektedir. İlk üç dönem hoşnutsuzluk endeksinde yaşanan iyileşmeler, 2015 sonrası itibari ile olumsuz yönde seyretmeye başlamıştır. Diğer bir ifadeyle son yıllarda Türkiye'de enflasyon oranlarının tekrar çift hanelere ulaşması ve işsizlik oranlarında meydana gelen artışlar, hoşnutsuzluk endeksi rakamlarının tekrar yükselişe geçmesine neden olmuştur. Bu durum sebebiyle ilk üç dönemde sürekli olarak oylarını arttırarak birinci parti olarak seçilen AK Parti hükümetinin son seçimlerdeki oy oranlarının düştüğü gözlemlenmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Hoşnutsuzluk endeksi, yönetimlerin ekonomik performanslarını göstermekle birlikte ülke ekonomileri açısından çok önemli bir ekonomik parametredir. Bu endeksin yüksek çıkmasının ekonomik yönden olumsuz sonuçları olduğu gibi sosyal ve toplumsal anlamda birçok sorunların yaşanmasına sebep olmaktadır.

Çalışma, Türkiye'de hoşnutsuzluk endeksinin seçmen üzerindeki rolünü ve yönetimlerin ekonomik performanslarını ortaya koymak amacıyla üç bölüme ayrılmış ve bu ayrımlar altında gerekli incelemeler yapılmıştır. Türkiye'de siyasi süreçlerin karmaşık bir yapıya sahip olması ve özellikle 1960 darbesi sonrasında sivil iradenin sürekli olarak askeri irade hegemonyası altında kalması sebebiyle yönetimlerin ekonomik performansları sürekli olarak düşüş göstermiştir. 1961 seçimlerinde CHP'nin birinci parti çıkmasının ardında ilk koalisyonun kurulması, henüz koalisyona alışık olmayan seçmen tarafından cezalandırılmış ve 1965 ve 1971 seçimlerinde AP birinci parti çıkmıştır. Ancak yine ekonomik performansta yönetimin yaşadığı başarısızlık ve 1971 yılında yaşanan askeri müdahale sonucunda tekrar CHP'nin birinci parti çıkması ve bu dönemde ortaya çıkan Petrol Krizi, hoşnutsuzluk endeksinin yükseltmesine rağmen seçmen, Kıbrıs harekâtı ve lider vasfı sebebiyle tekrar CHP'de Karaoğlan'ı birinci parti olarak çıkarmıştır. Genel olarak 1960-1980 yılları arasında ekonomik göstergelerden daha çok, siyasi ve sosyal hareketin seçmen üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Bu durumun temel sonuçlarından biri, bu dönemde ideolojilerin daha ağır bastığı

ve halkın bu ideolojilere yöneldiği, sandığa da bu düşünceyi yansıtmışından ileri gelmektedir.

İktidar partilerin ekonomik açıdan başarısızlığı, seçmen tarafından cezalandırılmış olsa da bu durum 1960 – 1980 yılları arasında %5 ila %10 arasında geçerlilik kazanmıştır. 1980 darbesi sonrası tekrar şekillenen siyaset düzleminde iktidara getirilen ANAP hükümeti, 1987 yılı seçimlerine kadar ekonomide olumlu atılımlar gerçekleştirmiş ve halk tarafından tekrar 1987 yılında birinci parti olarak seçilmiştir. Ancak 1987 yılı sonrasında tekrar kötüleşen ekonomi, akabinde seçmen tarafından cezalandırılarak 1991 yılında DYP seçimleri kazanmıştır. Ancak DYP’nin de ekonomik performansındaki başarısızlığı, tekrar seçmen tarafından cezalandırılarak, 1995’te RP’yi birinci parti olarak çıkarmış ancak darbe süreci ile hükümet düşürülmüştür. 1999’da Öcalan’ın yakalanması ve ekonomiye çare olması amacıyla Ecevit’e tekrar şans tanıyan seçmen, DSP’yi birinci parti çıkarmıştır. 1980 – 2002 yılları arasındaki dönem, genel olarak (ANAP 1983-1987 hariç), hükümetlerin yönetimde başarısız olduğu ve halk tarafından bu başarısızlığın cezasının da verildiği bir dönem olmuştur. Dolayısıyla bu dönem, 1960-1980 yıllarından farklı olarak, artık serbest piyasa ekonomisine geçen Türkiye halkının, ekonomik çıkarlarını daha fazla önemseyişinin göstergesi olmuştur.

2002 yılında, krizin halk üzerindeki maliyetleri sandığa da yansımış ve bu yılda sadece AK Parti ve CHP meclise girebilmiştir. 2002 yılı sonrasında sırasıyla; 2002, 2007 ve 2011 yıllarında hoşnutsuzluk endeksinde sürekli düşüşler ve yönetimin ekonomik performansındaki başarıları seçmen tarafından ödüllendirilerek, üç dönem boyunca AK Parti hükümeti oy oranını arttırarak tek başına iktidara seçilmiştir. Ancak 2011 yılı sonrasında tekrar yükselişe geçen enflasyon ve işsizlik rakamları, 2015 Haziran seçimlerinde AK Parti’nin oy oranını düşürmüş olsa da 2015 Kasım seçiminde bu oranlar tekrar yükselerek (siyasi istikrarı isteyen seçmen ile) tekrar tek başına iktidara gelmeyi başarmıştır.

1960 – 1980 yılları arasında seçmenlerin seçime katılım oranının düşüklüğü Türk toplumunun siyasete ve siyasal partilere olan güvensizliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat her şeye rağmen seçmen var olan sorunlarını çözmek için siyasi partilerin ana omurgasını oluşturduğu demokrasiyi bir araç olarak kullanmaktadır. 1980 sonrası serbest piyasa ekonomisine geçen Türkiye toplumu, önceki döneme nazaran, ekonomik çıkarlarını ön plana getirerek sandığa gitmiş ve bu konuda başarılı olabilecek seviyede uygun gördüğü partiyi seçmiştir. Ancak 1991 ve 2002 yılları arasında sürekli olarak yönetimlerin başarısızlığı, seçmenin farklı partilere yönelmesine sebep olmuştur. Ayrıca Türkiye’de 2002 yılı sonrasında yakalanan ekonomik başarılar, seçmen tarafından ödüllendirilerek AK Parti iktidarının oy oranlarını sürekli olarak arttırmıştır. Ancak son yıllarda ekonomide yaşanan kötü gidişat ve siyasi olarak

kutuplaşmaların varlığı; seçmenin siyasete olan ilgisinin giderek azaltılmaktadır. Böylece katılım oranları düşmekte ve ekonomideki kötü gidişat AK Parti iktidarının oy oranlarını düşürmektedir.

Türkiye’de seçmen; işsizlik, enflasyon ve ekonomik büyüme gibi göstergelere, özellikle 1980 sonrası itibari ile önem verdiği görülmektedir. Bu hususta; milli gelirden gerçekleşen artışlar iktidarın oylarını pozitif yönde etkilerken; enflasyon ve işsizlik negatif yönde etkilemiştir. Yönetimlerin ekonomik başarıları, iktidar sürelerini ve oy oranlarını belirlemektedir. Bu sebeple yönetimler ve politika yapıcılar, hoşnutsuzluk endeksinin düzeltilmesi ve aşağıya çekilmesine ilişkin çalışmalar yapması gerekmektedir. Bu çalışmalar iktidarın oy kapasitesini ve halk tarafından verilen desteğin artırılabilmesi adına önemlilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adaman, F., Çarkoğlu, A. ve Şenatalar, B. (2001). *İş dünyası gözünden Türkiye’de yolsuzluğun nedenleri ve önlenmesine ilişkin öneriler*. TESEV Yayınları.
- Adrangi, B. and Joseph M. J. (2019). Does the misery index influence a U.S. President’s political re-election prospects?. *Journal of Risk and Financial Management*, 12 (22), 1-11.
- Akgün, B. (2000). Türkiye’de seçmen davranışı: Partizan tutumlar, ideoloji ve ekonomik faktörlerin oy vermeye etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler M.Y.O Dergisi*, 4, 75-92
- Barro, R. J. (1999). Reagan vs. Clinton: Who’s the economic champ? *Business Week. Economic Viewpoint*, 22.
- Blanchflower, D. G. (2007). Is unemployment more costly than inflation??. *NBER Working Paper*, 13505
- Choi, S. W., James, P., Li, Y. and Olson, E. (2016). Presidential approval and macroeconomic conditions: Evidence from a nonlinear model. *Applied Economics* 48, 4558–4572.
- Çaha, Ö. (2008). *Türkiye’de seçmen davranışı ve siyasi partiler*. Orion Kitabevi.
- Çakır, H. ve Biçer, A. (2014). Türkiye’de yerel seçimlerinde seçmen tercihlerini etkileyen kriterler: 30 Mart yerel seçimleri Kayseri örneği. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4 (1), 98-112.

- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2000). *Türkiye’de din toplum ve siyaset*. TESEV Yayınları
- Çinko, L. (2006). Seçmen davranışları ile ekonomik performans arasındaki ilişkilerin teorik temelleri ve Türkiye üzerine genel bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61-1.
- Dickerson, B. (2016). Economic perceptions, presidential approval, and causality: The moderating role of the economic context. *American Politics Research*, 44, 1037–1065.
- Dünya Bankası (2019). *Türkiye’de GSYİH büyüme oranları (%)*. <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=TR>
- Ercins, G. (2007). Türkiye’de sosyo-ekonomik faktörlere bağlı olarak değişen seçmen davranışı. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), 25-40.
- Esmer, Y. (2002). *At the ballot box: Determinants of voting behavior in Turkey*. Lynne Rienner Publishers
- Fair, R. C. (1982). The effect of economic events on votes for president: 1980 results. *Review of Economics and Statistics*, 10, 322–25.
- Fair, R. C. (1978). The effects of economic events on votes for president. *Review of Economics and Statistics*, 60, 159–73.
- Fair, R. C. (1988). The effect of economic events on votes for president: 1984 Update. *Political Behavior*, 10, 168–79.
- Grabia, T. (2011). The Okun misery index in european union countries from 2000 to 2009. *Comparative Economics Research*, 14, 97-115.
- Gül, H., Cansever, N. ve Turhan, M. (2015). 2011 genel ve 2014 yerel seçimlerinde Isparta’da seçmen davranışı analizi. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 9 (19), 225-241.
- Hanke, S. H. (2009). The misery index: A reality check for the US and Jamaica, *Jamaica Observer*, September, 6
- Herman, E. (2010). Inflation and unemployment in the Romanian economy. *Annals of The University of Petroşani, Economics*, 10 (2), 157-170.
- Kalaycıoğlu, E. (1999). The shaping of party preferences in Turkey: Coping with the post-cold war era. *New Perspectives on Turkey*, 20, 47-76.

- Kalkınma Bakanlığı (2015). *Ekonomik ve sosyal göstergeler*.
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Ekonomik_ve_Sosyal_Gostergeler_1950_2014.pdf
- Kenski, H. (1977). Inflation and presidential popularity. *The Public Opinion Quarterly*, 41, 86–90.
- Kenski, H. (1980). Economic perception and presidential popularity: A comment. *The Journal of Politics*, 42, 68–75.
- Layton, A. (1992). An estimated Australian macroeconomic misery index. *Economic Record* 68, 118–24.
- Lechman, E. (2009). Okun's misery index as an alternative poverty assessment tool. recent estimations for European countries. *MPRA Paper*, 37493.
- Moesen, W. and Cherchye, L. (1998). *The macroeconomic performance of nations measurement and perception*. Centre of Economic Studies Catholic University of Leuven Discussion Paper Series. DPS98.22. August.
- Mueller, J. E. (1970). Presidential popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review*, 64, 18–34.
- Mueller, J. E. (1973). *War, presidents, and public opinion*. Wiley Publishing
- Norpoth, H. (1984). Economics, politics, and the cycle of presidential popularity. *Political Behavior*, 6, 253–73.
- Okun, A.M. (1970). *The political economy of prosperity*. The Brookings Institution
- Özer, İ. ve Meder, M. (2008). *Siyasal katılma ve seçmen davranışı*. Ege Yayınları.
- Rogoff, K. and Sibert, A. (1988) Elections and macroeconomic policy cycles. *Review of Economic Studies*, 55, 1–16.
- Sencer, M. (1974). *Türkiye'de sınıfsal yapı ve seçmen davranışları*. May Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı (2019). *Türkiye Cumhuriyeti milletvekili genel seçimleri*.
https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.genel_secimler

Türkiye İstatistik Kurumu (2019). *TÜFE, istatistik veri portalı*.
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Enflasyon-ve-Fiyat-106>

Welsch, H. (2007). Macroeconomics and life satisfaction: Revisiting the misery index. *Journal of Applied Economics*, 10 (2), 237-51.

EKLER

Ek-1. Ele Alınan Yıllarda Türkiye’de Hesaplanan Hoşnutsuzluk Endeksi

YIL	ENFLASYON ORANI (%)	İŞSİZLİK ORANI (%)	ELDE EDİLEN ENDEKS	YIL	ENFLASYON ORANI (%)	İŞSİZLİK ORANI (%)	
1961	4.1	3.4	7.5	1991	65.967	7.66	73.627
1962	9.5	3.3	12.8	1992	70.073	7.944	78.017
1963	5.7	3.3	9	1993	66.097	8.368	74.465
1964	2.6	3.5	6.1	1994	104.54	8.013	112.55
1965	4.3	3.7	8	1995	89.566	7.109	96.675
1966	6.4	3.6	10	1996	80.236	6.124	86.36
1967	6.5	4.8	11.3	1997	85.653	6.318	91.971
1968	3.9	5.2	9.1	1998	84.721	6.373	91.094
1969	7.2	5.9	13.1	1999	64.87	7.155	72.025
1970	8.5	6.4	14.9	2000	55.035	5.997	61.032
1971	30.5	6.8	37.3	2001	54.246	7.804	62.05
1972	10.2	6.2	16.4	2002	45.134	9.764	54.898
1973	21.1	6.8	27.9	2003	25.337	9.925	35.262
1974	30.5	7.3	37.8	2004	8.599	9.688	18.287
1975	21.2	7.6	28.8	2005	8.179	9.488	17.667
1976	15.3	9	24.3	2006	9.597	9.034	18.631
1977	24	8.3	32.3	2007	8.756	9.183	17.939
1978	46.7	8.4	55.1	2008	10.444	10.02	20.464
1979	75.6	8.7	84.3	2009	6.251	13.053	19.304
1980	110.638	7.2	117.838	2010	8.566	11.127	19.693
1981	36.364	7.2	43.564	2011	6.472	9.096	15.568
1982	31.111	7.6	38.711	2012	8.892	8.432	17.324
1983	31.335	7.51	38.845	2013	7.493	9.041	16.534
1984	48.378	7.407	55.785	2014	8.855	9.915	18.77
1985	44.506	6.946	51.452	2015	7.671	10.279	17.95
1986	34.617	7.716	42.333	2016	7.775	10.907	18.682
1987	38.851	8.131	46.982	2017	11.144	10.904	22.048
1988	73.668	8.701	82.369	2018	16.332	10.955	27.287
1989	63.267	8.575	71.842	2019	17.459	12.703	30.162
1990	60.317	7.998	68.315	2020	14.6	13.2	27.8

**Teneke Sac Üreten Bir Firmada Kalite Fonksiyon Göçerimi ile
Müşteri Gereksinimlerinin Analizi¹**

Zülal KENGER DİRİ

Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi,
Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
zulal.kenger@hku.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-0114-8870>

Zeynep DOĞAN

Tosyalı Toyo Çelik A.Ş.
zeynepdo6an@gmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-4073-1222>

Eren ÖZCEYLAN

Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi,
Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü
erenozceylan@gmail.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-5213-6335>

Öz

İşletmelerin müşteri isteklerini önceden belirlemeleri ve müşterilerine çıkan sonuçlar doğrultusunda hizmet sunmaları büyük önem taşımaktadır. Kalite fonksiyon göçerimi (KFG), müşteriye dayalı kalite yönetimi, müşteri isteklerinin algılanması ve bu hizmeti sunmayı gerçekleştirmek amacıyla kullanılabilir en uygun yöntemlerden birisidir. Bu nedenle, bu çalışmada teneke sac üretimi yapan bir firmada, müşteri isteklerini karşılamak, müşteri memnuniyetini arttırmak ve bu firmanın piyasadaki rekabet gücünü arttırmak amacıyla KFG tekniği uygulanmıştır. Yapılan analizler sonucunda, KFG metodu kullanılarak yapılan iyileştirmeler ile elde edilen memnuniyet artışının yüksek düzeyde tatmin edici olduğu görülmektedir. Çalışma sonucunda, müşterilerden etkin bilgi almayı sağlayacak anlaşılır ve kolay uygulanabilir bir uygulama oluşturmanın, müşteri isteklerinin işletmeye taşınmasını kolaylaştıracağı yönünde ortak görüş birliğine varılmıştır. Çalışmanın daha az nitelikli bir firmada gerçekleştirilmesi

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 28.02.2019 / 22.06.2021

Künye Bilgisi: Kenger Diri, Z., Doğan, Z. ve Özceylan, E. (2021). Teneke sac üreten bir firmada kalite fonksiyon göçerimi ile müşteri gereksinimlerinin analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1191-1203. DOI: 10.33437/ksusbd.533450.

durumunda elde edilecek iyileştirme oranlarının çok daha yüksek olması beklenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kalite Fonksiyon Göçerimi, Teneke Sac, Vaka Analizi.

Analysis of Customer Requirements with Quality Function Deployment in a Tin Plate Manufacturing Company

Abstract

It is of great importance that companies determine customer requests in advance and provide services to their customers in accordance with the results. Quality function deployment (QFD) is one of the most suitable methods for customer-based quality management, perceiving customer requests, and providing this service. For this reason, in this study, in a company that produces tin plates, the QFD technique is applied in order to meet customer demands, increase customer satisfaction and increase the competitiveness of this company in the market. As a result of the analysis, it is observed that the increase in satisfaction achieved with the improvements using the QFD method is highly satisfactory. As a result of the study, it was agreed that creating an easy and understandable application that will enable to receive of effective information from customers will facilitate the transfer of customer requests to the company. If the study is carried out in a less qualified firm, improvement rates can be expected to be much higher.

Keywords: Quality Function Deployment, Tin Plate, Case Study.

GİRİŞ

Günümüzde işletmeler kar oranlarını arttırmak ve piyasada devamlılıklarını sağlamak için birbirleriyle yoğun bir rekabet içine girmişlerdir. Ürün geliştirme, mevcut olan ürünü iyileştirme ve müşterilerin istek ve gereksinimlerine hızlı cevap verebilme yetenekleri, müşteri memnuniyetini sağlamak açısından önemlidir. Son yıllarda yaşanan olağanüstü değişiklikler sonucu küreselleşen dünya tek bir pazar haline gelmiş ve aynı ürünler dünyanın farklı noktalarında üretilir ve tüketilir olmuştur. Böylece farklı ülkelerdeki milyonlarca firma birbirlerinin rakibi olmuştur. Bu da küresel üretimi, küresel tüketimi ve küresel rekabeti beraberinde getirmiştir. Hızla değişen dünyada, ancak kendi kuruluşlarını bu değişime hazırlayan, değişimi görebilen ve ayak uydurabilen firmalar ayakta kalabileceklerdir. Küresel rekabet ortamında ayakta kalabilmek için ise kalite ve kalitenin sürekliliği büyük önem taşımaktadır. Literatürde kalite kavramı birçok farklı şekilde tanımlanmıştır. Bunun nedeni aslında kalite

kavramının kişisel değerler içermesidir. Çünkü kalite; insanların ve kurumların ihtiyaç ve beklentisine göre değişebilmektedir (Annaç Göv, 2018: 394). Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG), müşteriye dayalı kalite yönetimi, müşteri isteklerinin algılaması ve bu hizmeti sunmayı gerçekleştirmek amacıyla kullanılabilir en uygun yöntemlerden birisidir ve firmaların ürün tasarım süreçlerinde müşteri taleplerini karşılamaya yönelik olarak uyguladıkları bir yaklaşımdır. KFG, müşteri ihtiyaçlarına uygun ürünlerin geliştirilme süresini kısaltarak firmalara sektörde rekabet üstünlüğü sağlar. Bu çalışmada, sac sektöründe teneke sac üreten bir firma için KFG tekniği uygulanmıştır. Uygulamanın amacı, firma için yüksek kalite malzeme üretimini hedeflemek, her geçen gün teknolojik yönünü geliştirerek lider firmalarla eşit düzeye ulaşmak ve bunların sonucu olarak üretim kapasitesini ve müşteri memnuniyeti arttırmak, müşteri şikâyetlerini en aza indirmektir. KFG yöntemi ile birlikte, uygulama yapılan firmada müşteri istek ve ihtiyaçlarına hızlı geri dönüş sağlanacağı düşünülmekte ve böylece müşteri memnuniyetinin artacağı öngörülmektedir.

KFG ilk kez Japonya’da ortaya atılan bir kalite yönetim metodudur. 1984'ten sonra ABD’de de kullanılmaya başlayan bu yöntem, bugün tüm dünyada kabul edilmiştir (Güllü ve Ulcay, 2002: 71). O zamandan beri, birçok yeni fikir ve çalışma ortaya çıkmıştır. Bütün bu çalışmalar Oke (2013) çalışmasında bir araya getirilmiş ve kapsamlı bir literatür taraması sunulmuştur. Tablo 1’de ise 2013’den sonra KFG yönteminin uygulandığı çalışmalar uygulama alanlarına göre incelenmiştir. Tablo 1’den de anlaşıldığı üzere KFG tekniği lojistik, eğitim, sağlık vb. birçok alanda uygulanmış ve gelişen teknoloji ve değişen hayat şartları ile birlikte de kendine yeni uygulama alanları bulacağı düşünülmektedir.

Tablo 1. Literatür incelemesi

Uygulama alanları	Yayınlar
Ürün tasarımı	Mohanty ve Mahaptra (2013); Zhang vd. (2014); Zaim vd. (2014); Aleshkov vd. (2018); Avikal vd. (2018); Kang vd. (2018)
Lojistik	Huang ve Yoshida (2013); Sever (2018); Sofyalıoğlu ve Daldır (2019); Sofyalıoğlu (2020)
Turizm	Erbaş (2016); Shrivastava ve Verma (2014); Behestina ve Azad (2017)
Eğitim	Kelesbayev vd. (2016); Çetinkaya vd. (2019)
Gıda	Jambrak vd. (2018); Kowalska vd. (2018)
Tekstil	Militaru vd. (2014); Tatman (2020)
Bankacılık/Sigorta	Keçek ve Akıncı (2016)
Sağlık	Tripathi vd. (2019); Nursaçan ve Çetinyokuş (2020)

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı, Özgün Değeri ve Modeli

Çalışmanın amacı, teneke sacı üreten bir firmada KFG yöntemi ile müşteri istek ve ihtiyaçlarını belirleyerek; yüksek kalite malzeme üretimini hedeflemek ve müşteri memnuniyetini arttırmaktır. Bu yönüyle çalışma büyük bir öneme sahiptir. Böylece müşteri memnuniyetinin artırılması gözlemlenebilir ve sac sektöründe teneke malzeme üretimi yapan firmalar arasındaki rekabet savaşında başarılı olunabilir.

Yapılan literatür incelemesinde teneke sacı üreten bir firmada KFG yöntemi ile müşteri gereksinimlerinin analizi yönünde bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürde ilk defa çalışılacak olan bu konu çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

KFG bir kalite iyileştirme yöntemidir. KFG yöntemi, müşteri istek ve ihtiyaçlarının ürün ya da hizmet karakteristiklerine dönüştürülmesini sağlayarak; kaliteyi artırmayı hedeflemektedir. Bu yöntem müşteri beklentilerinin daha iyi algılanmasını ve memnuniyetinin artmasını sağlar, sürekli iyileştirme için bir alt yapı oluşturur ve rekabet gücünü artırır. Bir organizasyonda, KFG sistemi dört aşamada uygulanır. Bu aşamalar (Savaş ve Ay, 2005: 81):

- 1) Planlama
- 2) Müşteri beklentilerinin belirlenmesi
- 3) Kalite evi oluşturulması
- 4) Sonuçların analizi ve yorumlanmasıdır.

1) Planlama: Bu aşamada çalışmanın amacı, KFG uygulayacak ekip, uygulamanın zaman dilimi ve süreci belirlenmelidir. Organizasyon ve planlama KFG yönteminin uygulanması sürecinde kritik öneme sahiptir. Projenin planlama süreci iyi hazırlanmaz ise sonuç ve başarı riske girebilir.

2) Müşteri beklentilerinin belirlenmesi: Müşterilerden ürün veya hizmet ile ilgili geri dönüş alınması ve bu bilgilerin, kalitenin artırılması amacıyla kullanılmasıdır. Müşterinin istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesi işletmelere ürünlerini veya hizmetlerini geliştirme olanağı tanır. İşletmeler müşteri istekleri ile ilgili elde ettikleri verileri gruplandırarak doğru bir şekilde analizini yapmalıdır.

3) Kalite evi oluşturulması: KFG bir süreçtir, kalite evi ise bu sürecin bir parçasıdır. Bu bölümde KFG'nin "Kalite Evi" inşa edilecek; bir uygulama

yapılacaktır. Bu aşamada müşteri istekleri ve bu istekleri karşılayacak teknik gereksinimler belirlenerek, aralarındaki ilişki analiz edilir. Bu doğrultuda işletmenin daha iyi kalitede ve müşteri beklentilerini karşılayacak düzeyde üretim yapmasının yolları araştırılır.

Müşteri beklentilerini karşılamak için oluşturulan kaliteli evinin adımları aşağıda verilmiştir:

1. Müşteri beklentilerinin oluşturulması
2. Teknik gereksinimler bölümünün oluşturulması
3. İlişki matrisinin oluşturulması
4. Korelasyon matrisinin oluşturulması
5. Rekabet ve planlama matrisinin oluşturulması

4) Sonuçların analizi ve yorumlanması: Sonuçların analizi yapılarak, elde edilen verilerin yorumlanması aşamasıdır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmada demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren, kalite güvence sistemlerinin uygulandığı bir firmada teneke sac ürünü için KFG yöntemi uygulanmıştır. Araştırma evreni demir-çelik sektöründe faaliyet gösteren firma müşterileridir. Müşterilerden alınan geri dönüşler doğrultusunda, uzman ekip tarafından, müşteri istekleri ve bu istekleri karşılayacak teknik gereksinimler belirlenmiştir. Müşteri istekleri ve teknik gereksinimler kısaltmaları ile beraber sırasıyla Tablo 2 ve Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Müşteri Beklentileri

1.Seviye İstekler	2.Seviye İstekler	Sembol
Kalite	Standartlara Uygunluk	SU
	Hatalı Ürün Gönderme Oranı	HÜ
	Geri İade Edilen Ürün Oranı	İÜ
	Sürekli Kaliteli Ürün	KÜ
	Gıda Uygunluğu	GU
	Kalınlık Toleransı	KT
	Form Verilebilirlik	FV
Maliyet	Ürün Fiyatı	ÜF
	Nakliye Masrafları	NM

	Satın Almada Fiyat İskontoları	Fİ
Teslimat	Zamanında Teslimat	ZT
	Doğru Miktarda Teslimat	DMT
	Doğru Ürün Teslimatı	DÜT
	Ürünü Sağlam Teslim Garantisi	ST
Hizmet	Ulaşılabilirlik ve Güvenilebilirlik	U/G
	Servis, Teknik Destek	TD
	Fiyat Tekliflerine Zamanında ve Doğru Cevap Verme	FT/ZC
	İşi Alma İsteği	İS
Esneklik	Ulaşılabilirlik ve Güvenilebilirlik	DA
	Talep Artışlarında Malzeme Temini	TA
Hız	Üretim Hızı	ÜH

Tablo 3. Teknik gereksinimler

Teknik Gereksinimler	Sembol
Kalite Sistem Belgesi	KS
Finansal Gücü ve İstikrarı	FG
Teknik Kapasite	TK
Sektör Deneyimi	SD
Lojistik Performans	LP
Tedarikçi Firmanın Yönetim ve Organizasyon Kültürü	YO
Değişimlere Cevap Verebilme	CV
Bilgi Paylaşımı	BP
Tedarikçi Güvenirliği	TG
Coğrafi Konum	CK
Ödeme Kolaylığı	ÖK
Malzemedeki Kusurun Tekrarlanmaması	KT

Elde edilen müşteri isteklerinin, Kalite Evi'nin oluşmasında önemli bir katkısı vardır. Teknik gereksinimler müşteri isteklerine nasıl ulaşılacağını belirler. Teknik gereksinimlerin belirlenmesi; tasarım, işletme ve üretimde kullanılabilmesi için mühendislik diline çevrilmesidir (Savaş ve Ay, 2005: 86). Bu çalışmada, teknik gereksinimler müşterilerden alınan geri dönüşler dikkate alınarak belirlenmiştir. Müşteri isteklerinin karşılanabilmesi için teknik tanımların doğru bir şekilde belirlenmesi oldukça önemlidir.

Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Analizler

Şikâyet kartları veya anketler oluşturulması, telefon ile görüşmeler yapılması, odak grupları, kullanım alanlarına giderek direk gözlem yapılması ve paneller müşteri isteklerini belirleme yöntemleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada müşteri istekleri Müşteri Teknik Hizmetleri ekibinin müşteriler ile yaptığı toplantılar, elektronik posta veya telefon gibi iletişim araçları ile belirlenmiştir.

Literatürde ilişki derecesi için iki farklı değerlendirme yöntemi vardır. Bu çalışmada, ilişki derecesini atamak için Japon Sistemi kullanılmıştır. Amerikan ve Japon sisteminde kullanılan ilişki derecesi Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4 İlişki derecesi (Savaş ve Ay, 2005)

İlişki Derecesi	Amerikan Sistemi	Japon Sistemi
GÜÇLÜ	9	5
ORTA	3	3
ZAYIF	1	1

BULGULAR

İşletmelerin müşteri isteklerini önceden belirlemeleri ve müşterilerine çıkan sonuçlar doğrultusunda hizmet sunmaları büyük önem taşımaktadır. KFG, müşteriye dayalı kalite yönetimi, müşteri isteklerinin algılanması ve bu hizmeti sunmayı gerçekleştirmek amacıyla kullanılacak en uygun yöntemlerden birisidir. Bu çalışmada sac sektöründe teneke sacı üreten bir firma için KFG, tekniği uygulanmıştır. Bu bölümde oluşturulan kalite evi sonuçları doğrultusunda, işletmenin daha iyi kalitede ve müşteri beklentilerini karşılayacak düzeyde üretim yapmasının yolları araştırılmıştır.

Müşteri istekleri belirlendikten sonra, uzman ekip tarafından bu istekleri karşılayacak teknik gereksinimler belirlenmiş ve aralarındaki ilişkiler puanlanmıştır. Gerekli hesaplamalar yapıldıktan sonra ortaya çıkan sonuçlar Tablo 5'te gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

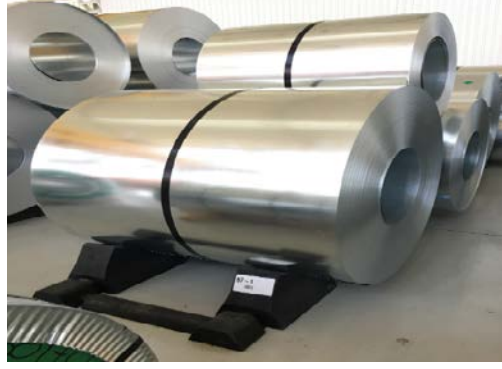
Tablo 5. Kalite Evi

Mİ	Teknik Gereksinimler													
	ÖD	YÖ	KS	FG	TK	SD	LP	YO	CV	BP	TG	CK	ÖK	KT
SU	9	6,08	5											1
HÜ	7	4,73												1
İÜ	7	4,73												1
KÜ	7	4,73												1
GU	9	6,08												1
KT	9	6,08	5											1
FV	7	4,73												1
U/G	8	5,41						1	1	1	1			
TD	8	5,41							1	1				
FT/ZC	6	4,05		3										
İS	6	4,05				1								
ÜF	6	4,05		3									1	
NM	4	2,70		3								1	1	
Fİ	6	4,05		3									1	
ZT	7	4,73					1					1		
DMT	8	5,41					1							
DÜT	7	4,73					1							
ST	7	4,73					1							
DA	8	5,41			5				1					
TA	6	4,05			5									
ÜH	6	4,05			5									
Teknik Önem Derecesi	148		60,81	44,59	67,57	4,05	19,59	5,41	16,22	10,81	5,41	7,43	10,81	37,16

Yapılan hesaplamalar sonucunda, Tablo 5'teki sonuçlara göre müşteri isteklerini karşılamada en önemli iki unsur kalite sistemi ve teknik kapasite olarak tespit edilmiştir. Bu iki teknik gereksinimi önem sırasına göre firmanın finansal gücü ve istikrarı ve malzemedeki kusurun tekrarlanmaması takip etmektedir. Bu dört teknik gereksinim üzerinde yapılacak iyileştirmeler firmaya diğer teknik gereksinimlerden daha fazla getiri sağlayacaktır.

Kalite güvence sistemlerini uygulayan işletmeler KFG yaklaşımını da benimsedikleri takdirde müşteri sesini üretime daha hızlı taşıyabileceklerdir. Böylece isteğe göre üretim yaparak rekabette üstünlük kazanabileceklerdir. Bu açıdan düşünüldüğünde bu yaklaşım oldukça önemlidir. Ek olarak, teknik kapasitenin artırılmasının; gelen taleplerin karşılanmasında büyük rol oynayacağı ve böylece müşteriye vaat edilen teslim sürelerinde bir aksama yaşanmayacağı düşünülmektedir. Hatalı ürünler ile ilgili müşteri şikayetlerinin tekrarlanmaması için kullanılan malzemelerin standartlaştırılması ve müşteri takip sistemleri oluşturulması önerilmektedir. Aynı hataların tekrarlanmaması firmaya ciddi bir rekabet üstünlüğü sağlayacağı gibi kar oranını da artıracığı öngörülmektedir.

Firmada üretilen hatasız ürün ve hatalı ürün görselleri Şekil 1 ve Şekil 2’de sırasıyla gösterilmiştir.

Şekil 1. Hatasız ürün

Şekil 2. Hatalı ürün

Ürünün fabrikadan çıktığı gibi sağlam ve hasar görmeden müşteriye teslim edilebilmesi için firma lojistik performanslarında da iyileştirme yapmalıdır. Unutulmamalıdır ki lojistik işletmeler için en önemli unsurlardan biridir. Coğrafi konum zamanında teslimatı engellememeli ve ürün müşterilere hatasız bir şekilde teslim edilmelidir. Yükleme sırasında ürünlerin hasar görmemesi için yükleme kısmında çalışan personele eğitim verilmesi de bu durumun engellenmesi için önerilen yollardan biridir.

Oluşturulan Kalite Evi sonuçlarına göre, firma müşterilerden gelecek her türlü talep değişimlerine uyum sağlayabilmeli ve hızlı cevap verebilmelidir. Bunun için müşteri ile paylaşılacak bilginin yalın olması ve güven konusunda özen gösterilmesi gereklidir.

SONUÇ

KFG işletmelere rekabette başarı kazandıran bir kalite unsurudur. Çünkü işletmeler bilinçli, ne istediğini bilen müşterilerin etkisi altındadır. Bu etki, işletmeleri, müşteri isteklerini doğru ve hızlı bir şekilde belirleme zorunluluğunda bırakmaktadır. Dolayısıyla daha başarılı olmak isteyen işletmeler müşterileri ile yakın ilişki içinde olmalı, müşteri istek ve ihtiyaçlarını hızlı bir şekilde analiz etmeli ve yeni değişikliklere anında adapte olmalıdır. Ayrıca işletmeler KFG yöntemi ile pazardaki rakiplerinin pozisyonlarını görebildiğinden, önündeki fırsatları ve avantajları değerlendirebilir. Bu durum işletmeye rekabet üstünlüğü kazandırır. Bu uygulama sürecinin katkısı uzun vadede başarılı olmak, müşteri memnuniyeti ve sürekliliğini sağlamak, maliyetleri azaltmak ve üretim hacmini artırmaktır. KFG yaklaşımının işletmelere faydası, müşteri merkezli bir anlayış geliştirmek, müşteri beklentilerini ve ihtiyaçlarını daha iyi analiz etme, ürünün kalitesi ve güvenilirliğini artırma, müşteri memnuniyeti sağlama, müşteri-işletme ilişkilerini geliştirme ve işletmeye uzun vadeli düşünme anlayışı kazandırabilmektedir.

Bu çalışma, teneke sac üreten bir firmada Kalite Fonksiyon Göçerimi (KFG) yöntemi uygulayarak, firmanın ürün kalitesini ve müşteri memnuniyetini arttırmayı, bununla birlikte; müşteri şikâyetlerini en aza indirmeyi hedeflemektedir.

Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde; işletmede kalitenin sürekli artırılması gerektiği anlaşılmış ve bunun firmadaki tüm bölümlerin multi-disipliner ve müşteri odaklı bir karar mekanizması geliştirmeleri ile mümkün olabileceği fikrine varılmıştır. Bununla birlikte KFG yaklaşımının temel niteliğini ifade eden “müşteri odaklı bir işletme” olmaları için müşteri teknik hizmetleri bölümünün müşterilerden daha etkin bilgi almalarını sağlayacak anlaşılır ve kolay uygulanabilir bir uygulama oluşturmalarının, müşteri sesinin işletmeye taşınmasını kolaylaştıracağı yönünde ortak görüş birliğine varılmıştır. KFG yaklaşımı, uygulanan firmada ürün bazlı süreç odaklılıktan, müşteri bazlı süreç odaklılığa geçme bilinci oluşturmuştur.

Çalışmanın yapıldığı kuruluşun, çalışma öncesinde etkin bir kalite sistemine sahip olduğu ve kurumsal anlamda müşteri odaklılığına sahip olduğu düşünüldüğü göz önüne alındığında, KFG metodu kullanılarak yapılan iyileştirmeler ile elde edilen memnuniyet artışının yüksek düzeyde tatmin edici olduğu görülmektedir. Çalışmanın sistemsel anlamda daha az nitelikli bir firmada gerçekleştirilmesi durumunda elde edilecek iyileştirme oranlarının çok daha yüksek olması beklenebilir.

Araştırmanın müşteri istekleri bölümünün sınırlı sayıda katılımcı üzerinde uygulanmış olması çalışmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Teknik gereksinimleri ve önem derecelerini etkileyen bu faktörlerin farklı açılardan ele

alınarak, daha da net bir şekilde ortaya koyulabileceği ve geliştirilebileceği düşünölmektedir. Ayrıca KFG metodunun COVID-19 pandemisi ile önemi artan uzaktan eğitim, tedarik zinciri yönetimi ve sağlık hizmetlerinde uygulanması yapılacak yeni çalışmalarla desteklenebilir.

KAYNAKÇA

- Annaç Göv, S. (2018). Havacılık sektöründe kalite sistemi, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 391-406.
- Aleshkov, A.V., Zhebo, A.V., Kalenik, T. K., and Solovev, D. B. (2018, October 2-4). Quality function deployment method for development of innovative production, *Proceedings of the International Scientific Conference "Far East Con"*, Vladivostok, Russian Federation.
- Avikal, S.S., Sing, R. and Rashmi, R. (2018). QFD and Fuzzy Kano model based approach for classification of aesthetic attributes of SUV car profile, *Journal of Intelligent Manufacturing*, 31, 271-284.
- Behestina, M.A. ve Azad, M.F. (2017). A fuzzy QFD approach using SERVQUAL and Kano models under budget constraint for hotel services, *Total Quality Management and Business Excellence*, 30(7-8), 808-830.
- Çetinkaya, C., Kenger, Ö.N., Kenger Diri, Z. and Özceylan, E. (2019, June 21–22). Quality Function Deployment Implementation on Educational Curriculum of Industrial Engineering in University of Gaziantep, In: Calisir F., Cevikcan E., Camgoz Akdag H. (eds) *Industrial Engineering in the Big Data Era. Lecture Notes in Management and Industrial Engineering*. (ss.67-78), Springer, Cham.
- Erbaş, E. (2016). Düşünce tarzlarına dayalı kalite fonksiyon göçerimi aracılığıyla hizmet işletmelerine yönelik bir iş değerleme uygulaması, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 37-55.
- Güllü, E. and Ulcay, Y. (2002). Kalite fonksiyonu yayılımı ve bir uygulama, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7(1), 71-91.
- Huang, S.T. and Yoshida, S. (2013). Analysis of key factors for formation of strategic alliances in linear shipping company: service quality perspective on Asia/Europe Route after global economic crisis, *World Academy of Science, Engineering and Technology International Journal of Economics and Management Engineering*, 7(6), 1414-1418.
- Jambrak, R.A., Simunek, M., Grbes, F., Mandura, A., and Djekic, I. (2018). Analysis of apple beverages treated with high-power ultrasound: a quality

- function deployment approach, *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 98(6), 2258-2266.
- Kang, X., Yang, M., Wu, Y. and Ni, B. (2018). Integrating evaluation grid method and fuzzy quality function deployment to new product development, *Mathematical Problems in Engineering*, 1-15.
- Keçek, G. and Akıncı, Ö.C. (2016) Quality function deployment and an application in an insurance company, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 6(4), 111-135.
- Kelesbayev, D., Kalykulov, K., Yertayev, Y., Turlybekova, A., and Kamalov, A. (2016). A case study for using the quality function deployment method as a quality improvement tool in the universities, *International Review of Management and Marketing*, 6(3), 569-576.
- Kowalska, M., Pazdzior, M., and Maziopa, A.K. (2018) Implementation of QFD method in quality analysis of confectionery products, *Journal of Intelligent Manufacturing*, 29, 439-447.
- Mohanty, P.P. and Mahaptra, S.S. (2013). Design of office chair: A quality function deployment approach, *Advanced Materials Manufacturing and Characterization*, 3(1), 131-136.
- Militaru, C., Burghilea, C., Stefan D.L. and Zanfir, A. (2014). QFD- A modern method of products development in the textile and clothing industry, *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 4(3), 89-96.
- Nursaçan, M.N.N. ve Çetinyokuş, T. (2020) Hastane hizmetlerinin iyileştirilmesinde kalite fonksiyonu göçerimi (KFG) yönteminin kullanılması ve nesnelerin interneti teknolojisiyle model önerisi, *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 20, 181-195.
- Oke, S.A. (2013). Manufacturing quality function deployment: Literature review and future trends, *Engineering Journal*, 17(3), 79-103.
- Savaş, H. and Ay, M. (2005) Üniversite kütüphanesi tasarımında kalite fonksiyon göçerimi uygulaması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 80-98.
- Shrivastava, P. and Verma, D.S. (2014). Application of quality function deployment to improve customer satisfaction in hotel industry, *International Journal of Scientific and Engineering Research*, 5(6), 957-962.

- Sever, M. (2018). Improving check-in (C/I) process: an application of the quality function deployment, *International Journal of Quality & Reliability Management*, 35(9), 1907-1919.
- Sofyaloğlu, Ç. (2020). Bütünleşik KFG yaklaşımı ile sürdürülebilir tedarik zinciri tasarımı: Otomotiv yan sanayinde bir uygulama, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 27(3), 445-477.
- Sofyaloğlu, Ç. and Daldır, I. (2019). Üçüncü parti lojistik sektöründe depolama faaliyetlerinin stratejik yönetimi: AHS ve KFG yöntemlerinin klasik ve bulanık yaklaşımlar açısından karşılaştırılması, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2, 917-936.
- Tatman, D. (2020). Bornoz ürün geliştirmede analitik hiyerarşi prosesi ve kalite fonksiyon göçerimi uygulaması, *Tekstil ve Mühendis*, 27(119), 166-177.
- Tripathi, S., Naevor, A. J., Henrekin, L.L., and Welke, K.F. (2019). Design and development of daily morning surgical rounds in ICU by quality function deployment, *Pediatric quality & safety*, 4(3), 171.
- Zaim, S., Sevklı, M., Camgöz-Akdağ, H., Demirel, Ö.F., Yayla-Yesim A. and Delen, D. (2014). Use of ANP weighted crisp and fuzzy QFD for product development, *Expert Systems with Applications*, 41(9), 4464-4474.
- Zhang, F., Yang, M. and Liu, W. (2014). Using integrated Quality Function Deployment and theory of innovation problem solving approach for ergonomic product design, *Computers and Industrial Engineering*, 76, 60-74.

Üretim Teknolojilerinin Verimlilik Karşılaştırılması: Alüminyum Levha İmalat Uygulaması¹

Ahmet Melih EYİTMİŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
a_melih@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1236-7689>

Rahmi BİLGİNER

Bilim Uzmanı,
rbilginer_1907@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2273-9140>

Öz

İşletmelerin iktisadi hayatta var olabilmelerinin öncelikli şartı, küreselleşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olmak kaydıyla rekabet güçleri ile belirlenmektedir. Bu kapsamda işletmelerin kısıtlı kaynaklarla üretimi planlayarak, kendilerine rekabet avantajı sağlayacak önlemler almaları gerekmektedir. Buradan yola çıkarak, bu araştırmada Kahramanmaraş'ta alüminyum levha işleme işi ile uğraşan bir işletmenin verimliliğinin artırılması ile ilgili sonuçlar elde etmek amaçlanmıştır. İlk olarak yazın taraması gerçekleştirilmiş ve yazındaki çalışmaların ışığında yalın üretim modelinin benimsenmesi gerektiği ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak yapılan değişikliklerin işletmenin verimliliğinde önemli katkılar ortaya koyduğu gözlenmiştir. Nitekim uygulama öncesinde döküm için kullanılan süre ortalama 15 saatken 10,5 saate kadar azalması sağlanmıştır. Mamul çıktıları bakımından incelendiğinde, uygulama öncesinde her dökümde 250 birim mamul elde edilebilirken, uygulama sonucunda 370 birime kadar artışlar gözlenmiştir. Yine uygulama öncesinde 4000 kg toplam çıktı miktarı elde edilebilirken, uygulama sonucunda 5920 kg üretim gerçekleştirilebilir hale gelmiştir. Bütün bunların yanında klasik döküm şarj işlemlerinde 6 saat gibi bir toplam çalışma süresi mevcutken, yapılan döner sistem ile 3,2 saate kadar düşen

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 11.06.2020 / 17.07.2021

Künye Bilgisi: Eytmiş, A. M. ve Bilginer, R. (2021). Üretim teknolojilerinin verimlilik karşılaştırılması: alüminyum levha imalat uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1204-1217. DOI: 10.33437/ksusbd.751766.

süreler gözlenmiştir. Son olarak, konu ile ilgilenebilecek araştırmacıların kullanabilecekleri bir takım araştırma önerisinde de bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Üretim, Verimlilik, Alüminyum, Döküm.

Productivity Comparison of Production Technologies: Aluminum Sheet Manufacturing Application

Abstract

The primary condition for the existence of enterprises in economic life is determined by their competitiveness provided that they depend on globalization and technological developments. In this context, enterprises should take measures to provide competitive advantage by planning production with limited resources. From this point of view, in this research, it is aimed to obtain results about increasing the efficiency of a company dealing with aluminum sheet processing business in Kahramanmaraş. Firstly, the literature review was carried out and in the light of the studies in the literature, it was revealed that the lean production model should be adopted.

As a result, it has been observed that the changes made have significant contributions to the productivity of the enterprise. As a matter of fact, the time used for casting was reduced from 15 hours to 10.5 hours on average. When examined in terms of product outputs, 250 units of products can be obtained before the application, while the application increases up to 370 units. Again, the total output amount of 4000 kg before the application can be achieved, 5920 kg production has been made as a result of the application. In addition to all of these, while the casting process has a processing time of 6 hours, it has been observed that up to 3.2 hours have been observed with the rotary system. Finally, a number of research proposals have been made available to researchers who may be interested in the subject.

Keywords: Production, Productivity, Aluminum Sheet Manufacturing.

GİRİŞ

İşletmeler toplumsal yaşantı ile birlikte insanların gereksinimlerinin her geçen gün artış göstermesine paralel üretim kapasitelerini arttırmaktadır. Ancak verimsiz çalışan işletmeler globalleşen rekabet ortamında mevcut pazar paylarını koruyamamakta veya daha da kötüsü işletmelerinin hayatını durdurmak zorunda kalmaktadırlar. Dünyada yaşanan teknolojik gelişmelere paralel mal ve hizmet

üretiminde dengeler değişmekte, verimli ve global işletmelerin kârlarını arttırmak için yeni pazarlara açılması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Bu şartlarda küçük ya da büyük işletmelerin yapması gereken en temel şey üretim süreçlerini sürekli olarak gözden geçirmeleri ve fazladan yapılan işlemleri azaltıp, teknolojilerini iyileştirerek verimliliklerini arttırmaktır.

Teoride yeni teknolojilerin verimliliği arttıracığı (Karadal ve Türk, 2008: 69; Gürler ve Güler, 2009: 626) sürekli olarak vurgulanan bir unsurdur. Bu çalışma ile uygulamada yaşananlarla teorinin uyumluluğu karşılaştırılmak istenmektedir. Bu amaçla Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren bir alüminyum levha işleme tesisindeki süreçlerin tümü incelenerek gerekli üretim, işçilik ve diğer kayıtlar tutulmuştur. Benzer bir inceleme süreci yeni teknolojinin adaptasyonundan sonrada gerçekleştirilerek iki sürecin karşılaştırılması sağlanmıştır. Bütün bu çabalar neticesinde işletmenin üretim kapasitesi ve verimliliği ile ilgili gerekli değerlendirmeler yapılarak sonuçlar raporlanmıştır.

Sonuç olarak, işletmenin verimliliği ile ilgili hem çıktı miktarının maksimize edilmesi, hem de girdilerin minimize edilmesi hususlarında önemli katkılar sağlanmıştır. Yazındaki çalışmalarla kıyaslandığında bu kadar somut iyileştirme rakamlarının elde edildiği araştırmaların kısıtlı olduğu gözlemlendiği için bu çalışma ile yazına önemli bir katkı gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Çalışmanın sonuç ve tartışma kısmında bu tür çalışmalar yürütecek olan araştırmacılara birtakım araştırma önerileri de sunulacaktır.

VERİMLİLİK

Verimlilik kavramını kısaca üretime katılan girdilerin (emek, sermaye, doğal kaynaklar, hammaddeler vb.) ve üretim sonucu elde edilen çıktıların (mal ve / veya hizmet) arasındaki oran olarak tanımlamak mümkündür (Kobu, 2005: 39; Kağnıcıoğlu, 2018: 46). Verimliliğin; ürün ve hizmet yaratmak için, kaynakların etkin ve yararlı kullanım derecesi olduğu da söylenebilir. En yaygın tarifiyle verimlilik, üretime katılan üretim faktörleri ile üretimden elde edilen hasıla arasındaki oran olarak ifade edilmektedir (Zaim, 1997: 291).

Küreselleşme ile birlikte işletmelerin rekabet ortamları farklılaşmış, hammadde, işçilik ve sermaye kaynaklarının da kısıtlı olması nedeniyle verimlilik üzerine daha fazla yoğunlaşmalarına neden olmuştur. Günümüzde işletmelerin temel sorunları arasında, piyasa koşullarına uygun üretim yapmak amacıyla mevcut kaynaklardan azami ölçüde yararlanarak kârı maksimum kılacak üretim planlarının hazırlanması önemli bir yer tutmaktadır (İpekten, 2012: 182).

Verimliliğin artırılması için girdilerle çıktılarının sürekli incelenmesi gerekmektedir. Üretimde kullanılan faktörlerin devamlı olarak gözetilmesi işletmenin verimliliği açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Bu katkılar şu şekilde sıralanabilmektedir (Ustasüleyman, 2001: 13):

- Emeğin verimliliğinin sağlanması,
- Makina ve teçhizatın veriminin artırılması,
- Hammadde ve malzemenin performansının artırılması,
- Organizasyon kabiliyetinin artırılması,
- Kapasitenin artırılması,
- Kuruluş yerinin seçimi,
- TKY uygulamalarının yapılması.

Verimliliği artırmak için kullanılabilecek teknikleri ise genel olarak; teknoloji esaslı teknikler, makine esaslı teknikler, iş esaslı teknikler, kalite esaslı teknikler, personel esaslı teknikler ve yönetim olarak sıralamak mümkündür (Korucuk, 2019: 221). Bu çalışmada karşılaştırılması yapılan verimliliği arttırmak için kullanılan teknik ise teknoloji esaslı teknikler içerisinde sayılabilir. Teknolojik geliştirme bir üretim etkinliğinde kullanılan teknik ve yöntemin, bu yöntemin sonucunda ortaya çıkarılan ürünün ve bu ürünün kullanım şekliyle ilgili olarak yapılan her tür yeniliği kapsar (Tutar, 2012:263). Eski teknoloji yerine verimliliği arttıracak düşünülen yeni teknoloji üretim sistemine adapte edilmiş ve verimlilik her iki durumda ölçülmüştür.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışmanın başlangıç noktasını, yeni teknolojik üretim tekniklerinin verimliliği arttırıp arttırmayacağını incelemek oluşturmaktadır. Bu amaçla bir Alüminyum levha imalat fabrikasında eski teknoloji ve yeni teknoloji fırınların verimlilik üzerine etkisi kantitatif olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma verileri tamamen üretim kayıtlarının sürekli olarak kaydedilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırma verileri gözleme dayalı elde edilmesine rağmen nümerik olması nicelik analizinin yapılmasına olanak sağlamıştır. Araştırma verileri iki farklı dönemde elde edildiği için wilcoxon testi yapılması uygun görülmüştür. Aynı veri kaynağından (aynı birimler) elde edilmiş olan iki ölçüm sonuçları arasında farklılık olup olmadığını test eden wilcoxon testi tekrarlanan değerler için kullanılmaktadır. Araştırmaya konu örneklem iki durumda ya da iki farklı koşulda ölçülüyorsa, Wilcoxon Signed Rank Testi kullanılabilmektedir (Kalaycı, 2005: 104; Karagöz, 2016: 620; Field, 2018: 406). Wilcoxon testinin seçilmesinin

ikinci nedeni ise elde edilen örneklem büyüklüğüdür. Çok küçük örneklem için ve datanın, parametrik tekniklerin varsayımlarına uygun olmadığı durumlarda parametrik olmayan teknikler daha kullanışlıdır (Kalaycı, 2005:85).

Evren ve Örneklem

Araştırma Alüminyum ergitme ocağının bulunduğu bir fabrikada gözlem yoluyla gerçekleştirilmiştir. Üretim süreçlerinin gerçekleştirilmesinde 3 vardiyalı bir sistem izlenmiş olup, işletmenin personel sayısı tam kapasite faaliyette olduğu dönemlerde 55 kişiden oluşmaktadır. Bunların 49'u mavi yakalı olarak imalatta görev almaktadır. İşletmenin üretim sistemi atölye ve yarı seri üretim sistemi olarak sınıflandırılabilir.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Veriler gözlem ve belgesel kaynak toplama yöntemleri kullanılarak elde edilmiştir. İşletmenin üretimini yapmış olduğu ürünlerin üretiminde 4 ana süreç bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla; ergitme ve döküm, haddeleme, kesim, tavlama (homojenleme) dir. Uygulamanın esas inceleme konusu olan ergitme ve döküm sürecinde, halen aynı sektörde çalışan atölyelerin kullandığı, ergitme ve döküm süreçlerinde sabit reverber tipi ergitme döküm ocağı verileri on iki ay kayıt altına alınmıştır. Aynı fabrikanın devletin kullandığı teşviklerden de yararlanarak aldığı yeni nesil döner reverber ergitme döküm ocağı verileri de on iki ay boyunca toplanarak bu veriler karşılaştırılmıştır. Söz konusu karşılaştırmada bu iki tip ergitme ocağının alüminyum üretiminde ton başına şarj ve döküm süresi, ton başına iş gücü (çalışan saat) ihtiyacı, ton başına yakıt tüketimi verileri karşılaştırılarak döküm sürecinin verimliliği karşılaştırılmıştır

Araştırmanın Hipotezi

Araştırma gözlem yapılarak gerçekleştirilse bile elde edilen nicel değerler istatistikî paket programlar yardımıyla analiz edilerek iki farklı dönem verileri arasında olumlu ya da olumsuz gelişmenin varlığı analiz edilmiştir. Araştırma için ergitme ocaklarının kullanıldığı alüminyum işleme tesisi seçilmiştir. İki dönem olarak teknolojik yenilik öncesi ve sonrasında 12 aylık veriler toplanmıştır.

Araştırmanın temel hipotezi ve alt hipotezler şu şekilde kurgulanmıştır:

H1: Teknolojinin yenilenmesi işletmenin üretim verimliliğini artırır.

H1a: Teknolojinin yenilenmesi işlem hazırlık sürecini kısaltır.

H1b: Teknolojinin yenilenmesi döküm işlem sürecini kısaltır.

H1c: Teknolojinin yenilenmesi enerji tüketimini değiştirmez.

H1d: Teknolojinin yenilenmesi üretim artışını sağlar.

Araştırma Bulguları

Araştırma verileri gözlem yöntemi ile elde edilmiştir. Sistemde öncelikle eski teknoloji makine verileri bir yıl kayıt altına alınmış, ardından yeni teknoloji makinenin çıktıları aynı şekilde bir yıl kayıt altına alınmıştır. Her iki gözlem süresinde on iki gözlem gerçekleştirilerek araştırma hipotezi için gerekli veriler toplanmıştır.

Döküm Hazırlık İçin Harcanan İşçilik Saati Karşılaştırması

Tablo 1. Döküm İçin Alınan 12 Aylık Veriler

Aylar	Uygulama Öncesi (Klasik)	Uygulama Sonrası (Döner)
Ocak	800,8	566,8
Şubat	806	572
Mart	795,6	561,6
Nisan	790,4	556,4
Mayıs	780	546
Haziran	769,6	535,6
Temmuz	764,4	530,4
Ağustos	754	520
Eylül	759,2	525,2
Ekim	769,6	535,6
Kasım	780	546
Aralık	790,4	556,4
Ortalama	780	546

Söz konusu iki ocak şarj sürecinde iş gücü (çalışan saat ihtiyacı) açısından karşılaştırıldığında, sabit reverber ocağında şarj sürecinde ton başına 6 çalışan saat ihtiyacı mevcutken, döner reverber ocağında ton başına 3,2 adam saat ihtiyacı duyulmaktadır. Bunun en önemli sebebi, döner ergitme ocağının ergitme esnasında karıştırma yaparak ergitme sürecini hızlandırmasıdır. Bunu ise kendi eksenini etrafında dönerken beton mikserinin karıştırma işleminin benzeri bir karıştırma yapıldığından ötürü sabit ocakta şarj sürecinde üç personele ihtiyaç duyulurken, döner ergitme ocağında iki personel yeterli olmaktadır.

İşletmenin standart döküm işlemleri hazırlık süreleri sürekli kayıt altına alınmış ve hem eski döküm hem de yeni döküm işlemlerine ait veriler Tablo 1’de bir araya getirilmiştir. Tablodaki veriler 26 gün çalışılma esasına göre günde çift döküm işlemi gerçekleşme usulüne göre hesaplanmıştır.

Tablo 2. Klasik ve Döner Döküm İşlemi Hazırlık Farklılıklarının İstatistiksel Olarak Analizi

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Negatif sıra	12	6,5	78		
Pozitif sıra	0	0,00	0,00	-3,464	0,001
Eşit	0				

Tablo 2.'de uygulama öncesi klasik döküm işlemi ile döner döküm işlemleri arasında anlamlı bir farklılık bulunup bulunmadığına ilişkin test sonuçları yer almaktadır. Veriler iki farklı zamanda elde edildiği için yapılan Non-Parametrik Wilcoxon İşaretlenmiş Mertebeler Testi sonucunda sıralamalar ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık, döner ocak sistemi lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda döner döküm grubuna ait veriler anlamlı biçimde azalmıştır. "H1a: Teknolojinin yenilenmesi işlem hazırlık sürecini kısaltır" hipotezi kabul edilmiştir.

İki Teknolojinin Döküm Süresine İlişkin Karşılaştırması

İşletmenin standart döküm işlemleri için kullanılan işçilik saati zaman çizelgeleri yardımıyla kayıt altına alınmıştır. Veriler bir ay 26 gün olarak hesaplanmıştır. Bu işletmede günde çift döküm işlemi gerçekleştirilmektedir.

Tablo 3. Döküm Süresi İçin Alınan 12 Aylık Veriler

Aylar	Uygumla Öncesi (Klasik)	Uygulama Sonrası (Döner)
Ocak	265,2	187,2
Şubat	270,4	192,4
Mart	265,2	187,2
Nisan	260	182
Mayıs	254,8	176,8
Haziran	254,8	176,8
Temmuz	254,8	176,8
Ağustos	249,6	171,6
Eylül	254,8	176,8
Ekim	260	182
Kasım	265,2	187,2
Aralık	265,2	187,2
Ortalama	260	182

Tablo 4. Klasik ve Döner Döküm İşçilik Süresi Farklılıklarının İstatistiksel Olarak Analizi

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Negatif sıra	12	6,5	78		
Pozitif sıra	0	0,00	0,00	-3,464	0,001
Eşit	0				

Toplanan verilerin arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın varlığı Wilcoxon testi yardımıyla analiz edilmiştir. Tablo 4'ten anlaşılacağı üzere, Uygulama öncesi Klasik döküm işlemi ile Döner döküm işlemleri arasındaki fark istatistiksel olarak $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yani, grup uygulamaları sonunda döner döküm gurubuna ait veriler anlamlı biçimde azalmıştır. Kullanılan işçilik önceki uygulamaya göre daha düşük düzeydedir. Araştırma için geliştirilen “H1b: Teknolojinin yenilenmesi Döküm işlem sürecini kısaltır” hipotezi bu veriler ışığında kabul edilmiştir.

İki Farklı Teknolojinin Yakıt Tüketim Karşılaştırması

Teknolojinin verimlilik üzerine etkisinin yanında enerji kullanımı da önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknoloji seçiminde üretkenliğin artması tek başına yeterli değildir. Enerji kullanımı da sabit olmalı ya da daha az tüketim gerçekleştirilmelidir. Çalışmamızda her iki makinenin yakıt tüketimleri kayıt altına alınarak Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Yakıt Miktarlarına İlişkin Alınan 12 Aylık Veriler

Aylar	Uygulama Öncesi (Klasik)	Uygulama Sonrası (Döner)
Ocak	30732	30898,4
Şubat	31356	31252
Mart	30264	30212
Nisan	30160	30056
Mayıs	29900	29910,4
Haziran	29754,4	29692
Temmuz	29328	29328
Ağustos	29130,4	29120
Eylül	29484	29598,4
Ekim	29796	29900
Kasım	29952	29754,4
Aralık	30118,4	29484
Ortalama	29997,93	29933,8

Her iki makine de fueloil kullanmaktadır ve makinelerin aylık yakıt sarfiyatları Tablo 5'te sıralanmıştır.

Tablo 6. Klasik ve Döner Döküm Makinelerinin Yakıt Tüketimi Farklılıklarının İstatistiksel Olarak Analizi

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Negatif sıra	7	5,93	41,50		
Pozitif sıra	4	6,13	24,50	-0,758	0,449
Eşit	1				

Toplanan verilerin arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığı Wilcoxon testi yardımıyla analiz edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tablo 6'da Test sonuçları yer almaktadır. Uygulama öncesi Klasik döküm işleminde kullanılan yakıt miktarı ile Döner döküm işlemleri sırasında kullanılan yakıt miktarı açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0.05$). Söz konusu makinelerin yakıt kullanımları açısından birbirlerinden farklı değildir. "H1c: Teknolojinin yenilenmesi enerji tüketimini değiştirmez" hipotezi istatistiki verilere göre kabul edilmiştir.

Mamul Çıktısı Karşılaştırması

Her iki makinenin mamül çıktıları kayıt altına alınarak Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Mamul Çıktıları İçin Alınan 12 Aylık Veriler

Aylar	Uygulama Öncesi (Klasik)	Uygulama Sonrası (Döner)
Ocak	12896	19084
Şubat	12688	18980
Mart	12844	19136
Nisan	13000	19188
Mayıs	13052	19188
Haziran	13052	19344
Temmuz	13104	19396
Ağustos	13208	19500
Eylül	13104	19396
Ekim	13104	19292
Kasım	13000	19240
Aralık	12948	19136
Ortalama	13000	19240

Mamul çıktıları bir işletmenin verimlilik açısından en önemli göstergelerinden birisidir. İşletmenin standart döküm işlemleri için kullanılan işçilik saati,

hazırlanma saati ve yakıt kullanımının yanında mamul çıktılarının da verileri toplanarak Tablo 7’de 12 aylık olarak belirtilmiştir. Bu veriler incelendiğinde döner döküm ocak çıktılarının klasik döküm ocaklarına göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu veri istatistiki olarak verimli demek için yeterli değildir.

Tablo 8. Klasik ve Döner Döküm Makinelerinden Elde Edilen Mamul Farklılıklarının İstatistiksel Olarak Analizi

	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Negatif sıra	0	0,00	0,00		
Pozitif sıra	12	6,5	78	-3,114	0,002
Eşit	0				

İki farklı zamanda ocakların oluşturduğu çıktı rakamları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın varlığı Wilcoxon testi yardımıyla analiz edilmiştir. Tablo 8.’de görüleceği üzere, Uygulama öncesi Klasik döküm işlemi ile Döner döküm işlemleri arasındaki fark istatistiksel olarak $p < 0.05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Söz konusu farklılık Döner sistemi lehine gerçekleşmiştir. Yani, grup uygulamaları sonunda döner döküm gurubuna ait veriler anlamlı biçimde artmıştır. Elde edilen çıktı miktarı açısından klasik döküm ocağına göre döner döküm ocağı daha verimlidir.

Araştırmada verimlilik artışı için kurgulanan “H1d: Teknolojinin yenilenmesi üretim artışını sağlar” hipotezi elde edilen istatistiki analizler sonucunda kabul edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Tablo 9’da yeni ve eski teknoloji makinelere ait veriler belirtilmiştir. Uygulama öncesi ve sonrası döküm için harcanan çalışma saati, döküm süresi, mamul çıktısı ve fueloil tüketimi raporlanmıştır.

Tablo 9. Döküm süresine ilişkin 12 aylık veriler

Uygulama Öncesi ve Sonrası Aylık Üretim Parametreleri		
Döküm İçin Harcanan Çalışma Saati	Uygulama Öncesi	780 Saat
	Uygulama Sonrası	546 Saat
Döküm Süresi	Uygulama Öncesi	260 Saat
	Uygulama Sonrası	182 Saat
Mamul Çıktısı	Uygulama Öncesi	13000 KG
	Uygulama Sonrası	19240 KG

Fueloil Tüketimi	Uygulama Öncesi	29997,93 KG
	Uygulama Sonrası	29933,8 KG

Yine döküm sürecinde söz konusu iki ergitme ocağı karşılaştırıldığında döner ergitme ocağının ayarlanabilir döküm yolluğu sayesinde kalıplara dökülecek ergimiş alüminyumun kesintisiz bir şekilde akışının sağlanması ile sabit reverber ocakta saatte 0,8 ton ergimiş haldeki alüminyum kalıplara dökülürken, döner ergitme ocağında bu miktar saatte 1,69 ton olarak gerçekleşmektedir. Aynı şekilde söz konusu ergitme ocaklarının döküm sürecindeki ton başına yakıt tüketimi karşılaştırıldığında iki ocak aynı ergitme brülörü kullanılarak ergitme süreci aynı sürede olmak üzere ve aynı miktarda yakıt tüketmesine rağmen sabit reverber ergitme ocağı 4 ton alüminyum külçe üretmesine karşılık olarak, döner ergitme ocağı 5,92 ton alüminyum külçe üretmektedir.

İki ergitme ocağının döküm şarj süreleri karşılaştırıldığında döner ergitme ocağı toplam döküm ve şarj sürecindeki çalışan saat ihtiyacı açısından daha ekonomik bir alüminyum üretim kabiliyetine sahipken saat başına üretilen alüminyum miktarı ile de daha operatif bir yapıya sahip olmaktadır.

Ergitme ocaklarının ekonomik ömrü karşılaştırıldığında ise yine döner reverber ergitme ocağının daha verimli olduğu görülmüştür. Bunun sebebi ise döner reverber ergitme ocağının kendi eksenindeki döner yapısı sayesinde brülör vasıtasıyla ergitme ocağının içine verilen ısının daha homojen ve etkin dağılımı sayesinde döner ergitme ocağının iç yüzeyindeki tuğlaların aşırı ısınması önlenerek bu surette kullanım ömrünün uzatılmasıdır.

Tablo 10. Klasik ve Döner Reverber Kullanımında İşgücü ve Enerji İstatistikleri

	Şarjdaki Ton Başına Harcanan Çalışma Süresi	Saatteki Şarj Miktarı
Klasik	6 Saat	500kg
Döner	3.2 Saat	623kg
	Dökümdeki Ton Başına Harcanan Çalışma Süresi	Saatteki Döküm Miktarı
Klasik	1.77 Saat	800 Kg
Döner	3.75 Saat	1691 Kg

Üretim girdilerindeki iki ek maliyet ise döner ergitme ocağının dezavantajı gibi gözükmemektedir. Bunlar alüminyumun ergitilmesi sonucu ortaya çıkan

alüminyum fire miktarı ile döner ergitme ocağının dönmesinin sağlayan redüktöre bağlı elektrik motorunun sarfiyatıdır.

Üretilen mamulün kalitesi açısından bakıldığında yine döner ergitme ocağının, ergitme esnasında kendi eksenini etrafında 360 derecelik karıştırma yapması sonucu daha yüksek kaliteli alüminyum alaşım elde edilmektedir. Bu da üretim ve döküm verimliliği açısından önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yapılan bu uygulamalar neticesinde üretim parametrelerinde önemli iyileştirmeler sağlanmıştır. İlk olarak döküm için harcanan çalışma saati 15 saatten 10,5 saate düşürülmüştür. Böylece işletmenin daha uzun süre üretim yapması mümkün hale gelmiştir. Döküm süresi ise 5 saatten 3,5 saate düşürülmüştür. Mamul çıktılarını bakımından değerlendirildiğinde 16 Kg'lık birimlerden uygulama öncesinde 250 adet elde edilebilirken uygulama sonrasında 370 adede ulaşılmıştır. Yakıt tüketimi açısından incelendiğinde her iki ocağında benzer tüketim sarfiyatının olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma saati ve üretimde elde edilen çıktı miktarı ile kıyaslandığında artış tespit edilmiştir. Son olarak toplam günlük çıktı miktarı uygulama öncesinde günlük 8000kg birimden 11840kg birime yükselmiştir.

Tablo 10'da görüldüğü üzere uygulamada eskiden klasik reverber kullanılırken uygulama neticesinde döner reverbere geçilmiştir. Bu değişikliklerle ilgili elde edilen bulgular incelendiğinde işgücü ve enerji açısından da önemli iyileştirmelerin olduğu görülmektedir. Klasik reverber kullanımında şarjdaki ton başına harcanan çalışma süresi 6 saatten 3,2 saate inmiştir. Bu gelişmeyle birlikte saatteki şarj miktarı 500kg'den 623kg'ye yükselmiştir. Dökümde harcanan çalışma süreleri açısından incelendiğinde klasik reverber kullanımında 1,77 saatte 800kg işleme gerçekleşirken, döner reverber ile 1691 kg işleme hacmi elde edilmiştir.

Sonuç olarak işletmenin verimliliğinde önemli artışlar tespit edilmiştir. Nitekim toplam çalışma süresi değişmemiş ve bu sürede elde edilen mamul miktarı yükselmiştir. Yakıt tüketiminde çok cüzi bir artış olduğu gözlenirse de ortaya çıkan mamul miktarı ile oranlandığında tasarruf edildiği görülmektedir. En büyük kısıt olan döner reverber ediniminin maliyetinin çıkarılmasında da yatırımın geri dönüşünde bir problem olmadığı gözlenmektedir. Sonuç olarak işletme açısından faydalı sonuçlar ortaya koyan bir uygulamanın gerçekleştirilmiş olduğu ümit edilmektedir.

Çalışmamızın ana hipotezi olan H1:“Teknolojinin yenilenmesi işletmenin üretim verimliliğini artırır.” yapılan analizler sonucunda kabul edilmiştir. Yeni teknoloji döküm sistemlerinin alüminyum sanayiinde verimliliği arttırdığı ispatlanmıştır.

Bu araştırma işletmelerin teknolojiye yatırım yaparak rekabet edebileceğinin istatistiki olarak kanıtını sunmaktadır. Araştırmanın bulguları doğrultusunda, işletme yöneticilerine ve işletmelerde çeşitli öneriler sunulmaktadır. Bu öneriler kısaca şunlardır:

- Elde edilecek verimlilik artışı ve üretim teknolojisinin maliyet hesaplarının yapılması teknoloji yatırımı yapacak işletmelere sunulacak ilk öneri olmalıdır.
- Yeni teknolojilerin verimliliği arttırmasının yanında bazı problemleri de beraberinde getirebileceği söylenebilir. Özellikle kalifiye eleman ve yedek parça maliyetleri değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.

Bu araştırmanın ileride yapılacak çalışmalara da yol göstermesi beklenmektedir. Araştırma, sadece alüminyum imalat sektöründe yapıldığından, diğer sektörlerde de araştırma yapılması konunun gelişimine katkı sağlayacaktır. Bu çalışma Türkiye’de Kahramanmaraş ilinde alüminyum imalat sektöründe uygulanmıştır. İmalat teknolojilerine yatırımın verimliliği arttıracağına dair genelleme yapılabilmesi için, diğer illerde ve sektörlerde araştırmaların ve kıyaslamaların yapılması son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics*. Sage.
- Gürler, İ. ve Güler, Mehmet E. (2009). Üretim süreçlerinde kullanılan teknoloji için seçim kriterleri ve süreçlerin yeniden yapılandırılmasında simülasyon uygulaması, *Akademik Bakış*, 9 (2), 623-635
- İpekten, O. B. (2012). *Tedarik ve üretim fonksiyonu*. İçinde Ö. F. İşcan, (Ed.), *İşletme Bilimlerine Giriş*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını (ss. 174-192).
- Kağncıoğlu, C. H. (2018). *Üretim yönetimi*. Anadolu Üniversitesi.
- Kalaycı, Ş. (2005). *SPSS Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayınları.
- Karadal, F. ve Türk, M. (2008). İşletmelerde teknoloji yönetiminin geleceği, *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, Haziran, 1(1), 59-71.
- Karagöz, Y. (2016). *SPSS ve AMOS23 Uygulamalı istatistiksel analizler*. Nobel Yayınları.
- Kobu, B. (2005). *Üretim yönetimi*, 12. Baskı, Beta Basım.

Korucuk, S. (2019). Üretim işletmelerinde verimliliğin önündeki engellerin ve verim artırıcı tekniklerin bütünleşik Ahp-Topsis ile sıralanması: Erzurum ili örneği, *Verimlilik Dergisi*, 1, 219-241

Tutar, H. (2012). *Araştırma, geliştirme ve yenilik yapma*. İçinde Ö. F. İşcan, (Ed.), *İşletme Bilimlerine Giriş*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını (ss. 256-275), ISBN: 978-975-442-214-6.

Ustasüleyman, T. (2001), *İşletmelerde verimlilik ölçme ve değerlendirme modelleri: Kazukiyo Kurosawa modeli ve bir uygulama*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Karadeniz Teknik Üniversitesi.

Zaim, S. (1997). *Çalışma ekonomisi*. 10. Baskı, Filiz Kitabevi.

An Investigation on Effects of Certificates To Corporate Structure Of Enterprises In Civil Aviation Sector ¹

Sabiha ANNAÇ GÖV

Assist. Prof, Gaziantep University,
Faculty of Aviation and Astronautics, Department of Aviation Management
sgov@gantep.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7601-559X>

H. Mustafa PAKSOY

Prof. Dr., Gaziantep University,
Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business
Administration
hmpaksoy@gantep.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-6852-8659>

Abstract

Certification legislation in the aviation sector is determined and carried out by national and international authorities. Civil aviation enterprises have to comply with the standards of these authorities due to their institutional structure. In addition to being affected legally and technically in the process of compliance with the certification legislation; aviation enterprises are also affected by the institutional aspect. The aim of this research is to reveal the effects of certification studies on the institutional structures of enterprises by using a survey method. It is examined whether national and international certification standards which are shaping the civil aviation sector in Turkey affect the corporate structure or not by developing special scale. In the study, a survey was applied to 112 enterprises in the aviation sector and the data were analysed in SPSS statistical program. It has been determined that the requirements of the certification affect the corporate identity of the enterprises, the organizational structure components such as the organizational structure, quality management systems of the organizations, It was determined that corporate social responsibility traditions were not affected by the certification requirements.

¹ Article Arrival/Acceptance Date: 05.05.2021 / 02.08.2021

Reference Information: Annaç Göv, S. and Paksoy, H.M. (2021). An Investigation on effects of certificates to corporate structure of enterprises in civil aviation sector. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Journal of Social Sciences*, 18(2), 1218-1246. DOI: 10.33437/ksusbd.933378

Keywords: Certification, Licensing, Aviation, Corporate Structure, Institutionalization.

Sivil Havacılık Sektöründe Sertifikaların İşletmelerin Kurumsal Yapılarına Etkileri zerine Bir Araştırma

z

Havacılık sektöründe sertifikasyon mevzuatları ulusal ve uluslararası otoriteler tarafından belirlenmekte ve yürütülmektedir. Sivil havacılık işletmelerinin kurumsal yapıları gereği bu otoritelerin standartlarına uyması gerekmektedir. Havacılık işletmeleri sertifikasyon mevzuatlarına uyum sağlama sürecinde hukuki ve teknolojik açıdan etkilenmelerinin yanı sıra, kurumsal açıdan da bu süreçten etkilenmektedirler. Bu araştırmanın amacı sertifikasyon çalışmalarının işletmelerin kurumsal yapılarına etkilerini anket yöntemi kullanarak ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktır. Çalışmada Türkiye’deki sivil havacılık sektörünü şekillendiren ulusal ve uluslararası standartların ve sertifikaların işletmelerin kurumsal yapılarına etkileri özel ölçek geliştirilerek incelenmiştir. Araştırmada havacılık sektöründeki 112 işletmeye anket uygulanmış ve veriler SPSS istatistik programında analiz edilmiştir. Sertifikasyon gereklerinin işletmelerin kurumsal kimliklerini, yönetim organizasyon yapılarını, kalite yönetim sistemleri gibi kurumsal yapı bileşenlerini etkilediği tespit edilmiştir. Kurumsal sosyal sorumluluk geleneklerinin ise sertifika gereklerinden etkilenmediği belirlenmiştir..

Anahtar Kelimeler: Sertifikasyon, Lisans, Havacılık, Kurumsal Yapı, Kurumsallaşma.

INTRODUCTION

The rapid technological developments, which are characteristic of our age, accelerate the lives of people. The aviation sector also has its share in this rapid development. Interest in the aviation sector is increasing. Now the share of the airways in transportation is reaching the level of transport on the roads and the sea. New aircraft (airplanes, helicopters, balloons, etc.) are continuously being made with the latest technology to meet the growing demand in the sector. Therefore Airway traffic is gaining intensity. This intensity brings along the security problem. Factors such as air safety, comfort and speed are even more important. International aviation authorities, which set the limits of these factors, set standards in the sector. International aviation authorities are located in two locations, namely America (FAA: Federal Aviation Administration) and Europe (EASA: European Aviation Safety Agency) (EASA, 2014). Also ICAO

(International Civil Aviation Organization) is a specialized and funding agency of the United Nations. It changes the principles and techniques of international air navigation and fosters the planning and development of international air transport to ensure safe and orderly growth. ICAO has got 18 annexes which are for some certifications.

In Turkey, the Directorate General of Civil Aviation (DGCA), has been helping businesses in making the company certificate and fit for the standards set by these authorities. Certificates specifying the standards that airway operators must comply with and the rules which determine the rules that should be complied with in terms of airworthiness of aircraft producing enterprises (Kenaroğlu, 2011) affect the institutional structures of enterprises. In other words, certification is affecting the corporate structure of the organization such as the parameters that organizational culture, human resources, working conditions. The effects of the certifications to the institutional structure are discussed in this study.

The aviation sector consists of sub-sectors such as airline, airport, balloon, maintenance repair, air taxi, ground services, and flight training organizations. Every business in the industry has to comply with the specific standards and certificates that document these standards are available. The certificates in the civil aviation sector can be classified as follows: Airline operating certificate, air taxi operation certificate, maintenance business certification, ground handling services certificate, heliport operation certificate, certificate of the enterprises that train human resources in aviation industry (pilot, hostess etc. license), aircraft certificate (type , airworthiness, noise, etc.).

The certificate is an official document that states that the information on it is true, and that is given to someone as proof that they are, have, or own something, or have permission to do something (TDK, 1988). Certification is defined “Formal procedure by which an accredited or authorized person or agency assesses and verifies (and attests in writing by issuing a certificate) the attributes, characteristics, quality, qualification, or status of individuals or organizations, goods or services, procedures or processes, or events or situations, in accordance with established requirements or standards.” (Businessdictionary, 2018).

Enterprises, no matter which sector, have their own standards, certificates, licenses, or work permits indicating that they are in compliance with the standards. In the aviation sector, the rules are much clearer and more precise than in other sectors. For example, there are rules and instructions that an entity has to comply with in order to be an airline operator, that is, to obtain airline operating certificates. “Aviation rules are written in blood.” The word states that the rules are formed by living and taking lessons via accidents. The importance of the rules in the aviation sector can be understood from the abundance of standards and

certificates in the sector. Businesses have to take into account standard and certificate requirements when creating their corporate structures.

Turkey has worked with hundreds of relevant ISO standards but has not yet received a study on certification in the aviation sector. This research is important in terms of being the first and only in Turkey. The effects of these standards on the corporate structure of the enterprises and their results will contribute to the literature. The aim of this study is to introduce the aviation sector and to understand the corporate (institutional) structure and to examine the certification activities in the sector and to reveal the effects on the corporate structure.

LITERATURE REVIEW

The human being who has been living as a social being since the day of his existence; In the economic, social, legal and political spheres, there have been numerous institutions that affect life. These formations gained different developmental dimensions in the last century (management-organization thought, inter-institutional relations). The definition of the concept of the corporate (institution), which is mostly sociologically done, raises the norms and values of the institutions (Ganesh, 1980). It is known as institution, establishment or facility with the most general definition of the institution of the Turkish Language Institution. Legal definitions are also known as family, property, and marriage (TDK, 1988). As an example of the institution we can show; concepts such as military service, insurance, academic life, school, and voting can be different in itself. While some of the samples emphasize the concept of an organization, some of them emphasize structural or cultural contents. Although there are differences between these terms, there are common features that can be evaluated within the concept of the institution (Jepperson, 1991:144).

The concept of institution, which is closer to the concept of an organization, is defined as the organizations that make behavioral patterns and norm relations according to Etzioni, which provide the implementation, protection and establish valuable tasks and services in their environment (Ganesh, 1980: 210).

It is possible to examine the concept of the institution in two parts. The first is the main rules. They express sociologically evolved values and norms. Institutions such as professional ethics and human rights are examples of the main institutions. It is not possible to replace the main institutions easily. The secondary institutions, which are a sub-branch of the main institutions, which include agreements, laws, organizations and organizational rules, can be considered as a sub-branch of the main institutions that aim to solve some sociological problems. Secondary institutions are more flexible and easier to modify than the main institutions (Bresser & Millonig, 2003: 222). The

association studies between the concepts of institutionalism and organizations started in the 1940s and settled on the ground in the 1990s (Scott, 2013: 21).

The organizations formed by individuals and individuals are surrounded by a network of values, rules, norms, patterns of behavior and beliefs, and a network that shapes their actions (Hasselbladh & Kallinikos, 2000: 698). In general, institutionalism can be defined as the relations between formal organizational structures and social processes that contribute to the development of these organizations (Dillard, Rigsby, & Goodman, 2004: 508).

When you say 'institution', the organizational structure of an enterprise, organizational culture, and management structure come to mind, that is, the concept of corporate structure includes organization, coordination, human resources, financial structure, culture, and relations with the internal and external environment, strategies and self-revealing identity. If the concept of institutional structure is taken on the basis of enterprises, the organizational structure comes to mind. Corporate identity (mission, vision), characteristics, corporate governance, strategic management, corporate social responsibility, management functions (planning, organization, human resources, auditing, financial management, reporting) constitute the components of the corporate structure.

The corporate identity is; all methods and materials applied in order to meet the determined corporate objectives, to have the desired prestige and to introduce the corporate philosophy to its partners and society. In this process, it is necessary to convey the visual and non-visual activities of the institution in its own form to the target groups. The materials used by the institution in communicating with the main mass should be carefully selected (İzzet, 2004: 111; Okay, 2000: 74; Uzoğlu, 2001: 341). Corporate behavior, corporate culture, corporate image, corporate communication, and corporate philosophy constitute the elements of corporate identity.

Corporate identity concept can be defined “The existence of a system of characteristics which has a pattern which gives the company its specificity, its stability and its coherence” They emphasize that it is the pattern or combination, not the characteristics themselves, which constitutes the identity of the organization (Moingeon & Ramanantsoa, 1995: 253).

(Balmer & Soenen, 1998) propose an organically inspired new corporate identity mix as being composed of the mind, soul, and voice. The mind consists of the managerial vision, corporate philosophy, strategy, performance, brand architecture, nature of corporate ownership, and organizational history. The soul consists of the subjective elements including the distinct values, a mix of sub-cultures, employee affinities, and internal images.

Corporate behavior; It can be defined as a concept which consists of self-formed, corporate culture, planned, institutional integrity. The corporate culture that expresses the form of the organization, the value judgments affecting the employees and the behavioral system; briefly, it can be defined as beliefs, values, and behaviors shared by a company (Okay, 2000).

In order to establish corporate philosophy, the institution should use effective communication tools and seek answers to the main problems that will determine the process. In this context, concepts such as corporate mission and corporate vision can be considered as an important component of corporate philosophy. The determination of the corporate philosophy is very important in terms of understanding the reason for the existence of the institution and the goals it wants to reach. The differences between these institutional philosophies allow the determination of differences between institutions (Uzoğlu, 2001: 341).

The corporate image, which is revealed and fed by the past experiences of the institution, can be defined as the outward reflection of its present image. The corporate image defined as the whole of the behaviors, attitudes, and beliefs that suggest the institution; corporate communication, corporate appearance, and corporate behavior. Corporate image is to create trust on the external and internal target audiences, to provide credibility and to ensure the continuity of trust (Dowling, 1993: 21).

Corporate communication is divided into two as internal and external communications. The communication and interaction of the employees of the institution are called internal communication; the interaction between the institution and the target group and other institutions and organizational structures is called external communication. Effective and successful internal and external communication can affect the corporate image and corporate success positively (Okay, 2000: 175).

Corporate culture; It can be defined as a set of practices and symbols consisting of behaviors, norms, values, habits and beliefs that are formed as a result of traditional, feeling, thinking and reacting actions that characterize and shape common denominators, their acceptance and behaviors with the institution or its members (Ak, 1998: 88; Goffee & Jones, 2002: 35).

Corporate governance defined as the system in which the institutions are controlled and directed; corporate governance is a series of interactions and relationships between organizations and other organizations that have interests. Corporate governance, which sets the objectives and objectives of the institution, sets forth the methods to be followed in order to reach the targets (Menteş, 2009). Depending on the type of corporate governance and management style, the direction and performance of the organization may change according to the

hierarchy and shareholding among employees. The realization of these orientations within the institution in the same direction may increase the success and efficiency of the institution. The management staff of the organization aims to reduce misleading and misinformation sources and aim to increase the efficiency of the institution in the commercial environment and increase its efficiency. In the case of healthy production and transfer of information, the efficiency of the institution can be increased by decreasing the undesirable costs (Deloitte, 2007).

Institutionalization aims to make the institutional structure suitable for the purposes, to define the job and job descriptions, to create internal regulations, to share responsibilities and authorities and to become professional. It aims at a systematic operation that does not leave the continuity of the institution dependent on individuals. In this process, the development of ownership and control concepts can be defined as corporate governance. In achieving a determined goal; the business must have the management of an organization, the determination and administration of internal and external interactions and the management of the effects of these interactions should be expressed. (Sönmez & Toksoy, 2011);

Strategic management is an important concept that determines the objectives and future objectives of the organizations and organizes their activities to achieve these goals. This is a process composed of four concepts as mission, vision, tactics, and strategy (Boseman, Phatak, & Schellenberger, 1989; Leskinen, Leskinen, Kurttila, Kangas, & Kajanus, 2006). It can be explained that to realize the goals and objectives is vision; assignments in line with corporate decisions and objectives is mission; to implement strategies for achieving the goal is tactical concepts (Hitt MA & Hoskissoti, 1995). In order to ensure that the institutions realize their future goals, the organization's current situation analysis should be done well, the weaknesses and strengths of the institution should be determined and the probable threats should be studied and analyzed correctly (Greer, 2001). In the planning of these targets, appropriate strategies should be developed by determining environmental diagnostics and future forecasts in strategic planning (Dinçer, 1992; Wilson, 1994). A sustainable strategy should be developed between the organization's strategic objectives and its relationship with the market (Dalay, Coşkun, & Altunışık, 2002; Thompson Jr, 1996).. Strategic management planning can be considered as a solution to the problem of reaching an organization's objectives (Ülgen & Mirze, 2007)

We can describe the corporate performance scorecard as a reporting of traditional measurement methods that help and solve the problems, they face in order to increase the success of their organizations and to facilitate their achievement. In this process, management approaches such as total quality,

quality assurance, customer-centered production, process management, change management, competition management are affected (Brander Brown & McDonnell, 1995). By using the institutional performance scorecard, the organization's strategy can be determined by the interactions between the institution's long and short term goals, results and performances, in line with the cause and effect relationship. (Kaplan & Norton, 2004: 54).

It is defined as corporate social responsibility by the fact that any institution exhibits responsible and ethical behaviors towards both its internal and external partners and applying decisions in this direction (Kayacan, 2005). The organization's production activities without affecting the environment and nature, without affecting the social structure, production in line with growth targets, the relationship with other institutions and the relationship with the partners can be considered as corporate social responsibility (Aktan & Br, 2007: 13).

Briefly, when we look at the literature, it is seen that there are many components related to the institutional identity and structure of the organization.

METHODS, MODEL OF RESEARCH AND HYPOTHESES

The aim of this study is to determine the effects of the certification process, which provides compliance with the international aviation standards, on the institutional structures of enterprises.

The survey method was used as the data collection method and the questionnaire forms were prepared by using the researches in the related literature. The research scale was formed by authors. The survey questions are designed to determine the effects of the certification process on the institutional structures of the enterprises. The questionnaire consisted of three parts and in the first part the demographic characteristics of the participants; in the second part, 28 statements aimed at determining the impact of the certification process on the institutional structure of enterprises; and in the third chapter, 12 statements are given to determine the extent to which certification studies affect the institutionalization process. These data were analyzed by descriptive statistical analysis and multivariate statistical analysis. The research models are given figure 1 and figure 2.

People tend to choose the most negative or the most positive option when faced with a two-grade option, such as 1950 I agree - I totally agreed or, I do not approve (Cronbach, 1950). In this study, a pilot study has been done and the answers are concentrated in the options 1: disagree, 2: partially agree, 3: agree. Therefore, the main study questionnaire was prepared with 3 options.

The universe of the research consists of 179 aviation enterprises, 47 ground handling operations, 54 maintenance, and 46 training facilities and a total of 326 enterprises. The survey created for the study was made available on Google form. The questionnaire was sent as a link to the individuals in the relevant enterprises between 10.04.2015-30.07.2015. The questionnaires answered were taken into consideration and the data obtained were analyzed. As the whole of the population could not be reached in the study, the sample selection was made and a questionnaire form was sent to the employees in the 120 enterprises selected by the sampling method. 8 questionnaire forms which are defective and incomplete were canceled and 112 people were obtained and the data collection process was completed because the sample was found sufficient to represent the universe.

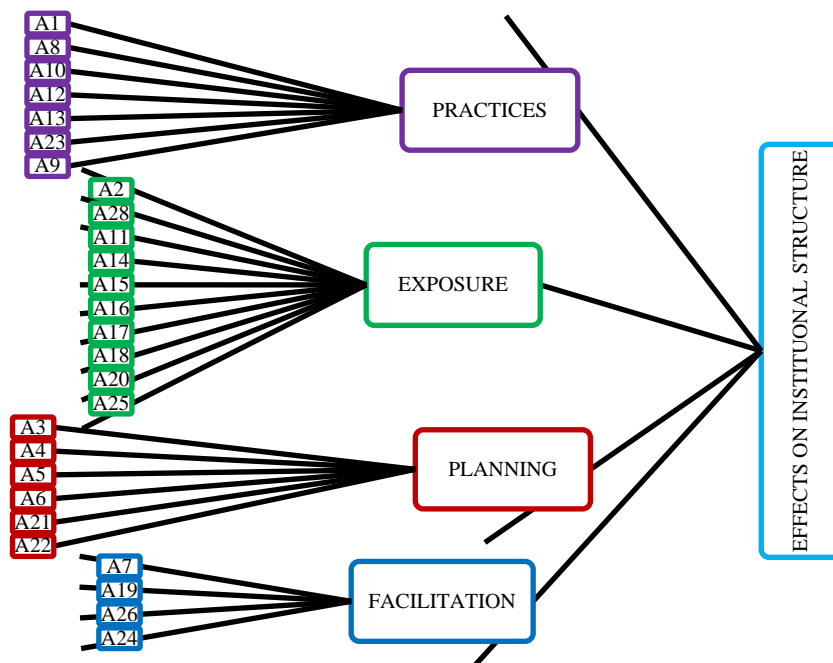

Figure 1. The Institutional Structure Research Model

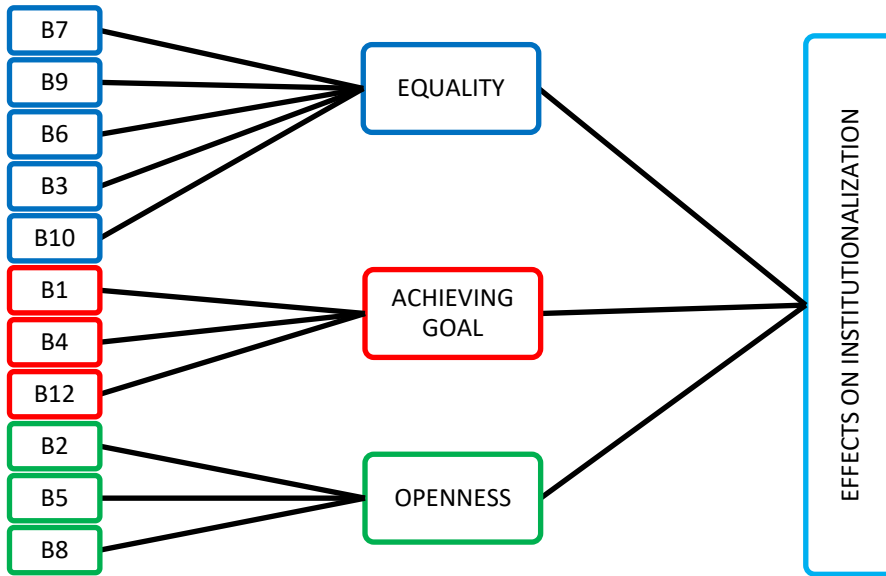

Figure 2. Institutionalization Research Model

Research hypotheses are as follows;

H1: There is a difference in the point of view of institutionalization sub-dimensions according to the area where enterprises operate.

H2: According to the legal structure of enterprises, there are differences in the view of institutionalization sub-dimensions.

H3: According to the task in the enterprise, there are differences in the view of institutionalization sub-dimensions.

RESULTS

The data obtained in the research are shown as frequency, percentage, arithmetic mean, standard deviation according to the questions and subject area. The desired method of analysis is 5-point Likert, but the answers given in the pilot study were mainly focused on 3 basic options, and the questionnaire was applied as three-choice. The options determined as 'Agree', 'Partially Agree' and 'I disagree' were scored according to the number of levels in the form of 3, 2, and 1.

Factor analysis was applied to the statements related to the impact of the certification studies on the institutionalization process of the participants; Anova analyzes were performed in order to determine whether the views of the sub-

dimensions obtained as a result of the applied factor analysis differ or not, and the correlation analysis was performed in order to determine the relationship between the factors.

Demographic Characteristics of Participants

The demographic characteristics of the participants and the frequency percentage of their answers to their questions are given in the table below. In the survey study, the participants were asked the question 'Which area do you mainly operate in the aviation industry' and the statistical analysis results are given in Table 1.

Table 1. Businesses Operating In the Aviation Industry

	Frequency	Percent
Airline business	11	9,8
Air taxi business	12	10,7
General aviation business	12	10,7
Ground handling services	4	3,6
Maintenance and repair business	52	46,4
Aviation training facility	8	7,1
Heliport business	3	2,7
Aviation Club	10	8,9
Total	112	100

Of the companies participating in the survey, 9.8% were in airline operation, 46.4% in maintenance and repair, and 10.7% in general aviation operation, 10.7% in air taxi operation and 8.9% in aviation the club consists of people working in the business.

In the survey study, 'How many years has your organization been active?' and the results of statistical analysis are given in Table 2.

Table 2. Operating Periods of Aviation Enterprises

	Frequency	Percent
1-5 years	33	29,5
6-10 years	26	23,2
10-15 years	14	12,5
15 years and over	39	34,8
Total	112	100

S.Annac Gv-H.M.Paksoy An Investigation on Effects of Certificates...

When the distribution of the institutions according to the duration of the activities is examined, it is seen that there are institutions operating in.34,8% of the survey is more than 15 years, 29,5% is between 1-5 years, 23,2% is between 6-10 years and 12,5% is between 10-15 years.

In the survey study, the participants were asked the question ‘How many people work in your company?’ and according to the answers, the results of the statistical analysis are given in Table 3.

Table 3. Number Of Personnel Of Aviation Enterprises

	Frequency	Percent
1-9 staffs	25	22,3
10-49 staffs	23	20,5
50-249 staffs	14	12,5
250 and over	50	44,6
Total	112	100

Looking at the distribution of the number of employees of the participating institutions; In 50 institutions 250 and over, in 25 institutions 1-9, in 23 institutions 10-49 and in 14 institutions 50-249 staff are seen. According to these results, it is understood that the majority of the institutions participating in the research are big business status.

In the survey study, the participants were asked the question ‘What is the legal structure of your business?’ and according to answers, the results of the statistical analysis are given in Table 4.

Table 4. Legal Structures of Aviation Enterprises

	Frequency	Percent
Joint Stock Company	65	58,4
Limited Liability Company	8	7,1
Clubs, associations and other	39	34,8
Total	112	100

According to the legal structure of the participating institutions, it is understood that 58.4% is a joint stock company, 34.8% is a club association and other enterprises and only 7.1% is a limited company.

In the survey study, 'What is your duty in the enterprise?' were asked and according to the answers received; the results of statistical analysis are given in Table 5.

Table 5. Distribution of Personnel Duties of Aviation Enterprises

	Frequency	Percent
Owner	27	24,1
General Manager	12	10,7
Director of HRM	38	33,9
Pilot	17	15,2
Other	18	16,1
Total	112	100

When the distribution of the tasks of the participants in their businesses is examined; it is seen that 38 participants are HR managers, 27 people are business owners, 17 people are pilots, 12 people are general managers and 18 people are working in other units (accounting, public relations, etc.)

The Effects of The Certification Process On The Institutional Structure

In the survey study, participants were asked the question of 'The Effects of the Certification Process on the Institutional Structure of Your Business' the results of statistical analysis are as below.

54.5% of the participants stated that they agreed, and 12.5% of the participants stated that they had agreed partially to the statement of 'Our institution has contacted the DGCA during the certification process'. The average of the statement is 1.79, and it can be considered that the participants mainly attended DGCA communication during the certification process. Similarly, 41, 1% of the participants stated that they agree 'Certification studies increased their operating costs' statement and 30, 4% stated that they agreed partially. Considering that the average of the statement is 1.88, it can be said that the participants believe that certification studies increase the costs of enterprises.

91.1% of the participants of the survey did not participate in the statement of "Planning of certification process was made in our institution" Considering that the average of the statement is 2, 82, it is understood that the participants did not believe in the planning process in the certification process. 85.7% of respondents did not participate statement of "Certification requirements provide a positive impact on customer relationship management." According to this result, the majority of participants do not believe that certification requirements have a positive effect on customer relationship management. 90.2% of the participants

did not agree with the statement of “Financial planning was made for purchasing certificate.” According to the average of the expression, the enterprises did not make financial planning in this process. Another remarkable point is that 89.3% of the participants stated that “Certificates had a positive impact on corporate performance.” Considering that the average of the statement is 2.89, they believe that the certificates affect corporate performance positively.

According to the answers given to the expression of “Certificate, requirements accelerated your institutionalization process”; 55.4% of the participants agree, 43.8% of them participate partially, 0.9% said they did not participate. According to this result, participants had a positive impact on the level of certification requirements expected to accelerate the institutionalization process of their business.

Factor Analysis of Certification Process and Reliability of The Scale

The reliability analysis was performed to test the reliability of the research data before the factor analysis. The Cronbach's Alpha coefficient, which is used in the reliability analysis, shows that the scale is homogeneous and has a value between 0 and 1. Cronbach's Alpha coefficient should be greater than 0.60 in order for the scale used in the survey to be considered reliable (Kalaycı, 2014: 405). In the scale used in the research, the 27th expression 'Did the certificates affect sustainable environmental policies to protect natural life and prevent noise?' was excluded from the scale because it disrupted the factor structure and decreased its reliability. After this statement was taken, it was decided that the scale was acceptable in terms of reliability since Cronbach's Alpha coefficient of this scale was 0.806.

After applying the reliability analysis to the data obtained from the study, factor analysis was applied to the data obtained as a result of responding to the developed qualification process scale in order to determine the dimensions of the certification studies affecting the institutionalization process. In order to determine the dimensions of the certification process, explanatory factor analysis was used. As a result of the factor analysis, the variables were tested by the Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO) and Bartlett's whether the variables were suitable for factor analysis. The results of values has shown on Table 6.

Table 6. Factor Analysis of Certification Process

	Factor Loads	Cronbach's Alpha	Core values	Variance
Practices				
A1. Our corporate has conducted SWOT analysis (strengths and weaknesses - opportunities and threats) in this process.	0,973	0,957	9,076	32,415
A8. Each step of the certification process was audited internally.	0,969			
A10. Benchmarking was done in certification process.	0,969			
A12. Our corporate has contacted ICAO or EASA (European Aviation Security Agency) during the certification process.	0,951			
A13. Our organization has contacted the DGCA during the certification process.	0,917			
A23. Certificates made it necessary to train employees continuously.	0,884			
A9. Outsourcing was conducted during the certification process.	0,604			
Exposure				
A2. Certification positively affected our corporate identity (vision, mission, strategy).	0,938	0,679	5,924	21,157
A28. There were organizational conflicts in the certification process.	0,934			
A11. Our corporate experienced coordination problems with the Directorate General of Civil Aviation, which is a local aviation authority.	0,883			
A14. Certification requirements provide a positive impact on customer relationship management.	0,813			
A15. Certificates positively impacted corporate performance.	0,811			
A16. the certificate requirements affected our corporate social responsibility policy.	-0,739			
A17. Certificate requirements influenced our corporate culture.	-0,703			
A18. Certificate requirements influenced corporate governance (fair, transparent, accountable, responsible) dimensions in the financial field.	0,679			
A20. Certificate requirements affected the workflows of the units in the business (personnel, financial affairs, marketing, public relations, quality control, etc.).	-0,631			

S.Annac Gv-H.M.Paksoy An Investigation on Effects of Certificates...

A25. Certification work increased operating costs.	0,591			
Planning				
A3. Certification process planning was made in our institution.	0,937			
A4. Certifications determined our management and organizational structure	0,937			
A5. Human resources were assigned for the certification process in our institution.	0,719	0,669	4,397	15,704
A6. Financial planning was made for certification.	0,703			
A21. In-house job descriptions were determined according to certificate requirements.	0,687			
A22. In-house rules were determined in accordance with certificate requirements.	0,612			
Facilitation				
A7. During the certification process, coordination among the relevant units was ensured.	0,992			
A19. Certificate requirements have accelerated our institutionalization process.	0,879	0,771	2,309	8,247
A24. The certificate acquisition process made it easier for the organization to establish a quality management system.	0,615			
A26. Handbooks that the business should prepare facilitated institutionalization.	-0,518			
Explained Variance		77,523		
KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.)		0,837		
Bartlett's Test of Sphericity		X2:2252,123; Sig (p): 0,000		
Cronbach's Alpha		0,806		

Dimensions of Influencing The Institutionalization Process of Certification Studies

In the survey study, the participants were asked “Dimensions of influencing the institutionalization process of certification studies” and according to answers, statically analyses are as below.

According to the evaluation of the responses of the participants to the statements directed to the dimensions of the certification (license) studies affecting the institutionalization process; 25.9% of participants agreed that the expression of “the budget and business plans became clearer”, 45.5% of them agreed partially and 28.6% stated that they did not agree. According to the

answers of the participants, 9.8% of them agreed that “Certificates increased corporate productivity (providing too much output with little input)”, 58.9% of them partially participated, and 31.3% of them stated that they did not participate. Considering the average of the two expressions is 2.03 and 2.21, it can be interpreted that the participants in general agree.

For another statement directed to the participants that “Certification provided more regular and systematic work to the organization.” 66.1% of the participants agreed, 33% of them agreed partially, and 0.9% of them did not agree. Considering the average of the answers given to the statement is 2, 6; It can be concluded that certification studies of the participants believe that their institutions provide a more regular and systematic working generally.

66.1% of the participants agreed that “It made mandatory hiring qualified personnel.” And 33.9% of them agreed partially. Similarly, 88.4% of participants stated that they agreed on the expression of “Ensuring the Control is easier.” 10.7 % stated that they partially agreed and 0.9% did not agree. It is understood that the participants generally participated in the statements related to the impact of the institutionalization process on certification studies.

It is understood that the participants generally participated in the statements related to the impact of the institutionalization process on certification studies. The fact that they do not agree with some expressions except the statement of “It made mandatory hiring qualified personnel.” cannot be interpreted as the fact that certification studies do not contribute positively to the institutionalization of enterprises. Answers to questions directly affecting institutionalization indicate that certification activities affect the institutional structure.

Factor Analysis of Institutionalization Process

The reliability analysis was performed to test the reliability of the research data before the factor analysis. The Cronbach's Alpha coefficient, which is used in the reliability analysis, shows that the scale is homogeneous and has a value between 0 and 1. Cronbach's Alpha coefficient should be greater than 0.60 in order for the scale used in the survey to be considered reliable (Kalaycı, 2014: 405).

The reliability analysis was conducted in order to test the reliability of the research data before the factor analysis. 11. Expression “Certificates increased institutional efficiency (providing too much output with little input” which is used in the scale was excluded from the scale because it disrupted the factor structure and decreased its reliability. After this statement was taken, it was decided that the scale was acceptable in terms of reliability since Cronbach's Alpha coefficient was 0,923.

S.Annac Gv-H.M.Paksoy An Investigation on Effects of Certificates...

After applying reliability analysis, descriptive factor analysis was used to determine the dimensions of the institutionalization process. As a result of factor analysis, the variables analyzed by Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO) and Bartlett's tests were tested for the factor analysis of the analyzed variables. The values about these results are shown in Table 7

Table 7. Factor Analysis of Institutionalization Process

Factors	Factor Loads	Cronbach's Alpha	Core Values	Variance
First factor: Equality				
B7.The certification process provided an opportunity for employee participation.	0,937	0,929	7,201	60,008
B9.The division of labor started to work healthier.	0,810			
B6. Decisions are made easier.	0,769			
B3. The error rate has dropped.	0,655			
B10.It made mandatory hiring qualified personnel.	0,611			
Second factor: Achieve goal				
B4. It made it easier for the organization to achieve its goals.	0,924	0,613	2,13	17,746
B12.Increased corporate communication.	0,767			
B1. Certification provided more regular and systematic work to the organization.	0,653			
Third Factor: Openness				
B5. Authority and responsibilities became clearer.	0,888	0,649	1,313	10,941
B2.Ensuring the Control is easier.	0,698			
B8. Budget and business plans became more open.	0,612			
Explained Variations	88,695			
KMO (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of sampling adequacy.)	0,737			
Bartlett's Test of Sphericity	X ² :2302,155; Sig (p): 0,000			
Cronbach's Alpha	0,923			

When the factor analysis results are analyzed; The KMO test value was found to be 0,737, Cronbach's Alpha 0,923, Bartlett test value 2302,155, p = 0,000. KMO test value greater than 0, 60, Bartlett test value 2302,155, p = 0,000 < 0, 05 indicates that the data are suitable for factor analysis. As Cronbach's Alpha was found to be 0.923, the scale had a high level of reliability.

It was observed that 12 items included in the scale of the effect of the institutionalization process of certification studies were collected under 3 factors. The sub-dimensions (factors) obtained from the factor analysis are called equality, goal-reaching, and openness.

Testing Hypotheses

Anova analysis was used to test hypotheses, to test sub-hypotheses for differences in sub-dimensions, according to demographic characteristics; Correlation analysis was used to measure the relationships between sub-dimensions.

H1: According to the area where enterprises operate, there is a difference in the view of institutionalization sub-dimensions.

The hypothesis H1, in which institutionalization sub-dimensions are determined and tested according to the fields of activity of institutions, is given in Table 8.

Table 8. The Relationship Between The Field Of Activity And Institutionalization Sub-Dimensions

		N	Med.	S.D.	F	Sig.
Equality	Airline business	18	2,79	0,39	7,16	0
	Air taxi business	12	2,80	0,00		
	General aviation business	12	2,00	0,00		
	Ground handling services	4	3,00	0,00		
	Maintenance repair business	45	2,20	0,68		
	Aviation training facility	8	2,80	0,57		
	Heliport business	3	3,00	0,00		
	Aviation club	10	2,60	0,00		
Achieving a goal	Airline business	18	2,83	0,30	22,90	0
	Air taxi business	12	2,25	0,00		
	General aviation business	12	2,00	0,00		
	Ground handling services	4	3,00	0,00		
	Maintenance repair business	45	2,51	0,31		
	Aviation training facility	8	2,53	0,62		
	Heliport business	3	3,00	0,00		
	Aviation club	10	1,75	0,00		
Openness	Airline business	18	2,83	0,29	23,04	0
	Air taxi business	12	3,00	0,00		
	General aviation business	12	2,00	0,00		
	Ground handling services	4	3,00	0,00		
	Maintenance repair business	45	2,29	0,33		
	Aviation training facility	8	2,50	0,47		
	Heliport business	3	3,00	0,00		
	Aviation club	10	2,67	0,00		

Participants' equity scores, which are the sub-dimension of the institutionalization, were examined according to the field of activity. ANOVA analysis was performed to determine whether or not there was a significant difference. As a result, the p-value ($0.000 < 0.05$) was statistically significant; the hypothesis H_{1a} "According to the field of activity, there is a difference in the view of equality which is the institutionalization sub-dimension" is accepted. As a result of the Tukey test conducted in order to determine the source of the difference, it has been determined that the area that creates the difference in the view of equality according to the area of activity is the enterprises operating in the field of airline operations and general aviation operation and maintenance and repair business.

Participants' achieving goal scores, which are the sub-dimension of the institutionalization, were examined according to the field of activity. ANOVA analysis was performed to determine whether or not there was a significant difference. As a result, the p-value ($0.000 < 0.05$) was statistically significant; the hypothesis H_{1b} "According to the field of activity, there is a difference in the view of achieving the goal which is the institutionalization sub-dimension," is accepted. As a result of the Tukey test conducted in order to determine the source of the difference, it was determined that the area that created the difference in the view of achieving goal, according to the field of activity is the enterprises operating in the field of airline companies, air taxi operators, maintenance and repair facilities and aviation club.

The averages of the openness points which are the institutionalization sub-dimension of the participants were examined according to the field of activity. ANOVA analysis was performed to determine whether or not there was a significant difference; since the p-value ($0.000 < 0.05$) is statistically significant, the hypothesis 'H1c: There is a difference in the view of openness which is the institutionalization sub-dimension according to the field of activity' is accepted. As a result of the Tukey test conducted in order to determine the source of the difference, it was determined that the area that created the difference in the view of openness was the airline companies, air taxi operators, maintenance and repair enterprises and the enterprises operating in the field of aviation education.

H2: According to the legal structure of the enterprises studied, there is a difference in the view of institutionalization sub-dimensions.

According to the legal structures of institutions, the hypothesis of H2, in which institutionalization sub-dimensions are determined and tested, is given in Table 9.

Table 9. The Relationship Between Legal Structure And Institutionalization Sub-Dimension

		N	Med.	S.D.	F	Sig.
Equality	Joint Stock Company	65	2,38	0,64	4,33	0,02
	Limited Liability Company	8	1,40	0,12		
	Clubs, associations and other	39	2,62	0,42		
Achieving a goal	Joint Stock Company	65	2,51	0,33	7,65	0,00
	Limited Liability Company	8	1,00	0,83		
	Clubs, associations and other	39	2,38	0,51		
Openness	Joint Stock Company	65	2,53	0,45	4,21	0,02
	Limited Liability Company	8	1,33	0,21		
	Clubs, associations and other	39	2,52	0,33		

Anova analysis was conducted to determine whether the averages of equality points, which are the institutionalization sub-dimensions of the participants, showed a significant difference according to the legal structure of their enterprises. As a result, the p-value ($0,02 < 0,05$) was statistically significant and the hypothesis 'H_{2a}: According to the legal structures of the enterprises studied, there is a difference in the view of equality which is the institutionalization sub-dimension' was accepted. As a result of the Tukey test conducted to determine the source of the difference, it has been determined that there are joint stock companies, club associations and other enterprises that create the difference in the view of equality according to their legal structure.

ANOVA analysis was performed in order to determine whether the averages of achieving the goals, which is the institutionalization sub-dimension of the participants, showed a significant difference according to the legal structure of enterprises. As a result, p-value ($0.000 < 0.05$) was statistically significant and the hypothesis 'H_{2b}: According to the legal structure of the enterprises studied, there is a difference in the institutionalization sub-dimensions to reach the goal.' was accepted. As a result of the Tukey test conducted in order to determine the source of the difference, it has been determined that the companies have joint stock companies, clubs, associations and other enterprises that create the difference according to their legal structure.

ANOVA analysis was performed to determine whether the averages of openness, which is the institutionalization sub-dimension of the participants, showed a significant difference according to the legal structure of the enterprises. As a result, the p-value ($0.000 < 0.05$) was found to be statistically significant and the hypothesis 'H_{2c}: According to the legal structure of the enterprises studied, there is a difference in the view of openness which is the institutionalization sub-dimension' was accepted. As a result of the Tukey test conducted to determine the source of the difference, it has been determined that, according to the legal

S.Annac Gv-H.M.Paksoy An Investigation on Effects of Certificates...

structures of the enterprises, there are companies, clubs, associations and other enterprises that create the difference in openness.

H3: According to the task in the enterprise, there are differences in the view of institutionalization sub-dimensions.

H3 hypothesis which institutionalization sub-dimensions are determined and tested according to the personal status of institutions is given in Table 10.

Table 10. Relationship Between Personnel Position And Institutionalization Sub-Dimensions

		N	Med.	S.D.	F	Sig.
Equality	Owner	27	2,85	0,20	14,61	0,000
	General Manager	12	2,80	0,36		
	Director of HRM	38	2,08	0,67		
	Pilot	17	2,21	0,43		
	Other	18	2,71	0,35		
Achieving a goal	Owner	27	2,38	0,49	3,93	0,005
	General Manager	12	2,81	0,34		
	Director of HRM	38	2,51	0,36		
	Pilot	17	2,25	0,41		
	Other	18	2,35	0,44		
Openness	Owner	27	2,67	0,00	8,82	0,000
	General Manager	12	2,69	0,26		
	Director of HRM	38	2,34	0,48		
	Pilot	17	2,24	0,40		
	Other	18	2,80	0,41		

ANOVA analysis was carried out to determine whether the averages of equality scores, which are the institutionalization sub-dimensions of the participants, showed a significant difference according to the task variable in the enterprise. Since the p-value ($0.000 < 0.05$) found in the result of the analysis was statistically significant, the hypothesis 'H3_a: There is a difference in the view of equality, which is the sub-dimension of institutionalization, according to the task in business' was accepted. As a result of the Tukey test conducted to determine the source of the difference, it has been determined that according to the task in the enterprise, the General Manager, HRD manager, owner and pilots who make the difference in equality.

ANOVA analysis was performed in order to determine whether there was a significant difference in the scores of the achieving goal points of the

institutionalization sub-dimension of the participants according to the task variable in the enterprise. As the p-value ($0.005 < 0.05$) found in the analysis was statistically significant, the hypothesis 'H3b: There is a difference in the view of reaching the goal with institutionalization sub-dimension according to the task in the enterprise' was accepted. As a result of the Tukey test conducted to determine the source of the difference, it was determined that the owner, the general manager and the pilots were the factors that made the difference in the view of achieving a goal, according to the task in the enterprise.

ANOVA analysis was performed in order to determine whether the averages of the openness scores, which are the institutionalization sub-dimension of the participants, showed a significant difference according to the task variable in the enterprise. Since the p-value ($0.000 < 0.05$) found in the result of the analysis is statistically significant, the hypothesis 'H3c: There is a difference in the view of openness which is the institutionalization sub-dimension according to the task in the enterprise' was accepted. As a result of the Tukey test conducted to determine the source of the difference, according to the task in the enterprise, it has been determined that the owner, HRM manager and pilots who make up the difference in the view of the openness.

CONCLUSION

Industrially, stepped to the aviation sector at the beginning of 1900, Turkey has shown a significant improvement in the developing world due to economic factors and technological factors. While all these developments were; issues such as aviation safety and airworthiness have been standardized to specific rules and conditions globally. Providing standards to have certificates has become mandatory for enterprises. For certification activities; while the General Directorate of Civil Aviation is a national authority; EASA and ICAO are an international level authorities. Certification rules of the competent authorities affect the institutional structure of the aviation companies operating in Turkey, directly or indirectly.

Businesses were influenced institutionally both during the preparation process and after certification. Based on this, we can gather the findings obtained from the survey study applied to aviation enterprises, in 2 groups. In the first group, the effects of the preparation process for the certificate acquisition on the institutional structures of the enterprises are presented. In the second group, the effects of the acquired certificates on the institutional structures of the enterprises have been revealed.

The effects evaluated in the first group are:

Considering the number of employees, it is seen that there are large enterprises, mostly because they employ more than 250 employees. While the enterprises make their institutional structures, they usually do a SWOT analysis, but 24% of the enterprises operating in the civil aviation sector have done this analysis. Looking at this low rate, while creating the institutional structures of enterprises, only some of them show their strengths and weaknesses; it can be said that they evaluate opportunities and take measures against threats. Considering the effects of certification studies on the corporate identity of enterprises; it is seen that certificates affect the vision, mission, and strategies of the enterprises greatly. However, it has been found out that enterprises do not believe that the certification process should be planned.

When the results of the survey were evaluated, it was seen that coordination between the units was achieved while the license studies were carried out. While executing these studies, enterprises did not resort to outsourcing and benchmarking methods. While the companies were carrying out the certification studies, some of the participants stated that they had problems with SHGM and the other part stated that they did not have any problems.

More than half of the respondents stated that they coordinated with ICAO, EASA and DGCA in this process. In other words, ICAO, EASA and DGCA indirectly affected the institutional structures of enterprises. It can be said that the relations of the enterprises with their customers are independent of the certificate requirements. The certification requirements did not affect the social responsibility policies of the enterprises too much. Most of the aviation enterprises are not involved in social responsibility projects. Businesses, because they are institutions, have their own corporate culture. According to some participants; the corporate culture of aviation enterprises is affected by the certification requirements. Another part stated that the certificate requirements did not affect the corporate culture. So, indirectly, it can be said that the aviation rules affect the corporate culture. While the requirements of the certificates in the aviation sector partially affect the corporate governance dimensions of enterprises (fair, transparent, accountable, and responsible); institutionalization processes have accelerated considerably. According to the analysis of the survey; certificate requirements significantly affect the workflows between the units in the enterprise (personnel, financial affairs, marketing, public relations, quality control, etc.). All operations and operations in aviation enterprises are subject to certain rules. While 88.4% of enterprises in the sector employ human resources have regulated their job and job descriptions according to the certificate requirements. It is observed that the enterprises are largely dependent on the aviation rules when they form their in-house rules.

Every step taken by the aviation companies has often found a place in the aviation legislation and is linked to a specific rule. Businesses can obtain certificates by complying with these rules. In this process, enterprises must establish quality management systems. When this research is analyzed; it has been seen that the process of obtaining a certificate facilitates the establishment of a quality management system for the enterprises.

Compliance with the rules in the aerospace sector, as in every sector, may require some costs. Certification requirements increase operating costs. According to aviation regulations, aviation companies have to prepare manuals. According to the research, these manuals greatly facilitate institutionalization.

Organizational conflicts can take place wherever there is a collective life. However, in the aviation sector, it was determined that there were no organizational conflicts among the employees in the certification process. This is due to the fact that the division of labor and the business requirements are clearly defined in the organization. After having the necessary certificates, the enterprises are influenced by some aspects.

The effects of the second group are as follows:

Aviation enterprises are believed to work more regularly and systematically after having the required certificate. As a result of the activities carried out, it has been greatly facilitated to provide supervision and control. Certificates are believed to reduce the rate of mistakes in businesses. Businesses do not believe that having a certificate makes it easier for the organization to achieve its goals. In other words, there is no link between having certificates and reaching the target. Business decisions are made at any time, sometimes, in this case, maybe blockages. According to the research, the decisions of certificates have not had any effect on the easing. Certificates contributed in part to employee participation. It is partly believed that budget and business plans become more open. The division of labor, which is a component of the management process in organizations, has begun to process much healthier during the certification process. One of the research findings is that there are many participants in the necessity to employ qualified personnel.

Efficiency is to provide the most output with minimum input. Certificates are believed to increase institutional productivity partly because certificates require hard and detailed requirements. This does not check out with the minimum input requirement.

Communication in organizations is an important component of the corporate structure and the management process. When the effect of aviation enterprises' having related certificates on institutional communication is examined, it has

been determined that they have a positive effect. When all these findings are examined, it is concluded that legal regulations shaping the aviation sector and national and international certificates affect the institutional structures of enterprises.

It has been determined that there are differences in the point of view of the institutionalization factors of aviation enterprises. Businesses evaluate the institutionalization according to their fields of activity and their legal structures. In other words, the viewpoints of the airline companies and the aviation education enterprises on the institutionalization factors are different. The differences in the perspectives of enterprises stem from their legal structures. Since corporations have the advantage of being publicly traded and have an institutionalized structure, their point of view is different. Studies and arrangements may be made to improve the perspectives of other types of business in the aviation sector.

It is seen that the certificate conditions prevailing in the aviation sector do not affect the social responsibility awareness of the enterprises. In other words, enterprises do not develop social responsibility projects according to standards and certificates. Standards and certificates in the sector can be revised to improve the environmental and social responsibilities of enterprises. If legal arrangements are made in this direction, social responsibility projects such as clean fuel, green airport, clean environment, the unimpeded airport can become widespread.

The hypotheses were accepted as a result of factor analysis. In other words, according to the field of business; there are differences in the point of view of institutionalization sub-dimensions. According to the legal structure of the enterprises studied; there are differences in the view of institutionalization sub-dimensions. According to the task in the business; there are differences in the view of institutionalization sub-dimensions. There is a relationship between the institutionalization sub-dimensions and the certification (licensing) process sub-dimensions.

When all these findings are considered, it is concluded that the legal regulations, national and international standards and certificates that shape the aviation sector affect the institutional structures of the enterprises. In addition, due to bad experiences and reactive attitudes in the past 'Aviation rules were written in blood.' The jargon should be replaced by proactive practices.

Since there is not enough work in this field, the low number of reference is the limitation of the study.

REFERENCES

Ak, M. (1998). *Firma/Markalarda kurumsal kimlik ve imaj*. Reklam, Halkla

İlişkiler ve Grafik Sanatları Dizisi.

- Aktan, C. C. and Börü, D. (2007). *Kurumsal sosyal sorumluluk*. IGIAD Yayınları.
- Balmer, J. M. T. and Soenen, G. B. (1998). A new approach to corporate identity management. *International Centre for Corporate Identity Studies*, University of Strathclyde.
- Boseman, F. G., Phatak, A. V. and Schellenberger, R. E. (1989). *Strategic management: text and cases*. 2nd. Edition, John Willey-Sons, New York.
- Brander Brown, J. and McDonnell, B. (1995). The balanced score-card: short-term guest or long-term resident? *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 7(2/3), 7–11.
- Bresser, R. and Millonig, K. (2003). Institutional capital: Competitive advantage in light of the new institutionalism in organization theory. *Schmalenbach Business Review*, 55.
- Cronbach, L. J. (1950). Further evidence on response sets and test design. *Educational and Psychological Measurement*, 10(1), 3-31.
- Dalay, İ., Coşkun, R. and Altunışık, R. (2002). *Stratejik boyutuyla modern yönetim yaklaşımları*. Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ.
- Deloitte (2007). Aile Şirketleri için Adım Adım Kurumsal Yönetim. *Türkiye Kurumsal Yönetim Derneği ve Deloitte Ortak Yayını*. http://www.tkyd.org/files/downloads/faaliyet_alanlari/yayinlarimiz/tkyd_yayinlari/aile_sirketleri_icin_adim_adim_ky.pdf
- Dillard, J. F., Rigsby, J. T. and Goodman, C. (2004). The making and remaking of organization context: duality and the institutionalization process. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 17(4), 506-542.
- Diñer, Ö. (1992). *Stratejik yönetim ve işletme politikası*. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Dowling, G. R. (1993). Developing your company image into a corporate asset. *Long Range Planning*, 26(2), 101–109.

S.Annac Gv-H.M.Paksoy An Investigation on Effects of Certificates...

- Ganesh, S. R. (1980). Institution Building for Social and Organizational Change: An Appreciation. *Organization Studies*, 1(3), 209–227.
- Goffee, R. and Jones, G. (2002). *Kurum kültürü*. Kapital Medya.
- Greer, C. R. (2001). *Strategy and human resources: a general managerial approach*. Prentice-Hall, Upper Saddle River (NJ).
- Hasselbladh, H. and Kallinikos, J. (2000). The project of rationalization: a critique and reappraisal of neo-institutionalism in organization studies. *Organization Studies*, 21(4), 697–720.
- Hitt MA, Ireland R.D. and Hoskissoti, R. E. (1995). *Strategic Management: Competitiveness and Globalization*. NY. ISBN: 978-1-305-50214-7
- zzet, B. (2004). *letiim odaklı pazarlama*. Mediacat Kitapları.
- Jepperson, R. L. (1991). Institutions, institutional effects, and institutionalism. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, 6, 143–163.
- Kaplan, R. S. and Norton, D. P. (2004). *Strategy maps: Converting intangible assets into tangible outcomes*. Harvard Business Press.
- Kayacan, M. (2005). *Anonim Şirketlerin sosyal sorumlulukları ve etik değerler*. İSMMMO I. Uluslararası Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Antalya, Www. Ismmmo. Org. Tr.
- Kenaroğlu, Y. (2011). Hava araçlarının uuŐa elveriŐlilik sertifikasyonu. *Mühendis ve Makina Dergisi*, 52(614), 17.
- Leskinen, L. A., Leskinen, P., Kurttila, M., Kangas, J. and Kajanus, M. (2006). Adapting modern strategic decision support tools in the participatory strategy process—a case study of a forest research station. *Forest Policy and Economics*, 8(3), 267–278.
- Menteş, A. (2009). *Kurumsal ynetiŐim ve Türkiye analizi*. Derin Yayınları.
- Moingeon, B. and Ramanantsoa, B. (1995). An identity study of firm mergers: the case of a French savings bank. *Case Method Research and Application*, 7, 253–260.

- Okay, A. (2000). *Kurum kimligi*, 2. Baskı. In Media Cat Kitapları.
- Scott, W. R. (2013). *Institutions and organizations: Ideas, interests, and identities*. Sage Publications.
- Sönmez, A. and Toksoy, A. (2011). Kurumsal yönetim ilkelerinin Türkiye’deki aile işletmelerine uygulanabilirliği. *Maliye Finans Yazıları*, 92, 51–90.
- TDK. (1988). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu.
- Thompson, A. A., & Strickland, A. J. (1992). *Strategic management: Concepts and cases*. Irwin Professional Publishing.
- Ülgen, H. and Mirze, S. K. (2007). *İşletmelerde stratejik yönetim*. Arıkan Basım Yayım Dağıtım.
- Uzoğlu, S. (2001). Kurumsal kimlik, kurumsal kültür ve kurumsal imaj . *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi* , 18(18) , 337-353 .
- Wilson, I. (1994). Strategic planning isn’t deadit changed. *Long Range Planning*, 27(4), 12–24.
- Businessdictionary (2018, 10 April). [http: www.businessdictionary.com](http://www.businessdictionary.com)

Hedef Maliyetleme, Değer Analizi, Kaizen Maliyetleme ve Kısıtlar Teorisinin Entegrasyonu ile Lojistik Maliyetlerde Etkinliğin Sağlanması^{1*}

Ata KAHVECİ

Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi,
Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı
atakahveci@tarsus.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2010-614X>

Ercüment OKUTMUŞ

Doç. Dr., Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
ercument.okutmus@alanya.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8630-7561>

Öz

Küreselleşme ve bilgi teknolojilerindeki dönüşüm sonucunda tüm sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de lojistik faaliyetlerin doğru şekilde, doğru miktarda, doğru zamanda ve en uygun maliyet ile yerine getirilmesi beklenmektedir. Son derece kapsamlı ve detaylı olan lojistik faaliyetlerin yerine getirilmesi sürecinde işletmeler aynı zamanda çok ciddi bir lojistik maliyete de katlanmaktadır. Bu lojistik faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülmesi ve işletmeye maliyetinin doğru bir şekilde hesaplanması, maliyet düşürmenin etkin bir şekilde sağlanması işletmeler için büyük önem arz etmektedir. Bu noktada lojistik maliyetlerin hesaplanması ve optimize edilmesinde çağdaş maliyet yöntemleri birlikte kullanılabilir. Türkçe literatürde lojistik maliyetler konusunda dört farklı çağdaş maliyet yönteminin entegre olarak kullanıldığı bir çalışma bulunmamaktadır. Yapılan çalışma ile çağdaş maliyet yöntemlerinden hedef maliyetleme, değer analizi, kaizen maliyetleme ve kısıtlar teorisinin entegrasyonu sonucunda lojistik maliyetlerin nasıl azaltılacağı vaka analizi

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 01.02.2021/26.06.2021

* Bu çalışma “Çağdaş Maliyet Yöntemlerinin Entegrasyonu ile Lojistik Maliyetlerde Etkinliğin Sağlanması: Bir İhracat Firmasında Uygulama” isimli tez çalışmasından türetilmiştir.

Künye Bilgisi: Kahveci, A. ve Okutmuş, E. (2021). Hedef maliyetleme, değer analizi, kaizen maliyetleme ve kısıtlar teorisinin entegrasyonu ile lojistik maliyetlerde etkinliğin sağlanması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1247-1279. DOI: 10.33437/ksusbd.872497

yöntemiyle ortaya konulmuştur. Bu araştırma kapsamında ortaya konan model ile öncelikle hedef maliyetleme ile işletmenin lojistik maliyetlerde maliyet indiriminin toplam tutarı 160.555,13 TL olarak hesaplanmış, değer analizi kapsamında yapılmış olan anket ile faaliyetlerin önem dereceleri belirlenmiştir. Daha sonra kaizen maliyetleme ile hangi lojistik alt faaliyette ne kadar maliyet indirilmesi gerektiği tespit edilmiş ve kısıtlar teorisi kullanılarak işletmenin ambalajlama faaliyetinde sahip olduğu kapasite kısıtı belirlenip ortadan kaldırılarak lojistik maliyetlerin etkinliği sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Lojistik Maliyetler, Çağdaş Maliyet Yöntemleri.

Enhancing the Efficiency of Logistics Costs by Integrating Target Costing, Value Analysis, Kaizen Costing and Theory of Constraints

Abstract

Globalization and progress in information technologies forces logistics sector to carry out logistics activities by performing optimally in terms of time, line, amount and cost. Companies bear significant logistics costs during the process of carrying out extensive and detailed logistics activities. Therefore, the accurate evaluation of logistics costs is very important for companies to ensure cost minimization. At that point, integration of contemporary costing methods can be a useful tool while evaluating and optimizing logistics costs. Research related to logistics costs literature in Turkish, in which four different contemporary costing methods are used integrally, do not exist. The purpose of the research is to reveal how integration of target costing, value analysis, kaizen costing and theory of constraints decreases logistics cost by using case study method. After the application of research model and evaluation of survey, 160.555,13 TL possible logistics cost decrease has been calculated primarily by using target costing. Secondary, the importance level of each logistics activity has been determined. Afterwards, possible decrease in cost of sub-logistic activities has been determined by applying kaizen-costing method. Then, constraints of company's packaging activity has been determined and eliminated by using theory of constraints. Hence, efficiency of logistics costs has been provided.

Keywords: Logistics, Logistics Costs, Contemporary Cost Methods.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar olan süreçte, bir yerden başka bir yere ulaşım ve malların taşınması gibi konular daima çok büyük önem

arz etmiştir. Geçmişte lojistik faaliyetler sadece belirli noktalar arasında yapılmakta ancak çok uzun sürmekteydi. Bugün ise internet ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler sonucunda Türkiye’de bulunan bir müşteri, ihtiyacı olan herhangi bir ürünü Çin, Amerika ya da üretilen herhangi bir noktadan online olarak sipariş vermekte ve siparişi kendisine teslim edilene kadar ürününün nerede olduğunu her aşamada takip edebilmektedir. Müşteriler açısından sadece siparişin verilmesi, merak edildiğinde ürünün nerede olduğunun öğrenilmesi ve teslimi gibi basit bir işlem olarak görülen lojistik, arka planda çok daha detaylı karmaşık ve yoğun faaliyetler bütününden oluşmaktadır. Lojistik; siparişlerin işlenmesi, taşıma, depolama, stok yönetimi, elleçleme, ambalajlama, paketleme, sigortalama, müşteri hizmetleri ve diğer faaliyet, ülkeler arasında gerçekleştiriliyor ise gümrükleme ve antrepo gibi ana başlıklar altında birçok alt faaliyetin gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Örneğin sadece taşıma başlığı altında düşünülecek olursa taşınacak ürünün öncelikle demiryolu, karayolu, havayolu ya da denizyolu ile mi taşınacağı belirlenmeli ve sonrasında ise hangi aracın taşıma için en uygun olduğu, konteyner türleri, rota belirleme, şoför/kaptan/pilot ve bunlara yardımcı personelin belirlenmesi gibi birçok operasyonun gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Görüldüğü üzere son derece kapsamlı ve detaylı olan lojistik faaliyetlerin yerine getirilmesi sürecinde işletmeler aynı zamanda ortaya çıkan çok ciddi maliyetlere de katlanmaktadır.

Türkiye’de işletme düzeyinde lojistik maliyetler, çalışılan sektöre göre değişmekle birlikte cironun %5-15’lik kısmına karşılık gelmektedir (Hacıüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 111). İşletmeler için lojistik, sadece bir maliyet kalemi olmasının ötesinde zamanında yerine getirilmemesi durumunda üretimde, kalitede aksama ve sorunlara ya da müşteri memnuniyetinde ciddi bir azalmaya sebep olabilecek bir konudur. İşletmeler açısından stratejik açıdan önemi yüksek ve aynı zamanda büyük bir maliyet kalemi olan lojistik maliyetlerin belirlenmesi ve daha iyi yönetilebilmesi, lojistiğin hayatımızın bir parçası olduğu günümüzde büyük önem taşımaktadır. Ancak, literatür incelendiğinde; lojistik maliyetlerin azaltılması, kontrolü ve yönetilmesinde genellikle faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin kullanıldığı ve bulunan sonuçların geleneksel maliyet yöntemi ile karşılaştırıldığı görülmektedir. Bunların dışındaki çalışmalar ise daha çok optimizasyon ve mühendislik boyutu ile ele alınmıştır. Yapılan literatür incelemesinde çağdaş maliyet yöntemlerinin entegre bir şekilde kullanılarak lojistik maliyetlerin azaltılmasına yönelik ikiden fazla yöntemin kullanıldığı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın amacı; 4 farklı (hedef maliyet, değer analizi, kaizen maliyetleme, kısıtlar teorisi) çağdaş maliyet yönteminin birbirine entegre edilerek kullanılması sonucunda işletmelerdeki lojistik maliyetlerin nasıl azaltılacağını bir örnek uygulama ile ortaya koymaktır.

LOJİSTİK MALİYET KAVRAMI VE İNCELENMESİ

Lojistik alanında önemli çalışmaları olan Christopher (2011: 2) lojistiği işletmenin envanterinde bulunan materyallerin, yarı mamullerin ve ürünlerin (ve bunlara ilişkin bilgilerin) organizasyon ve dağıtım kanalında akışı sağlarken, aynı zamanda bugün ve gelecekteki karlılığın maksimize edilebilmesi için minimum maliyetle siparişlerin tesliminin stratejik olarak yönetilmesi süreci olarak tanımlamaktadır. Bu süreç içinde yerine getirilmesi gereken lojistik faaliyetler ise Engblom ve arkadaşları (2012: 29) tarafından; ulaşım, depolama, envanterlerin taşınması, lojistik yönetim, paketleme ve endirekt lojistik maliyetler olarak gruplanmıştır. Taşkın ve Durmaz (2012: 41) ise yaptığı çalışmada lojistik faaliyetleri; ulaştırma, envanter yönetimi müşteri hizmetleri, sipariş işleme ve talep tahmini gibi ana faaliyetler ve üretim planlaması, ambalajlama, tesis (yer seçimi), depolama, satın alma, diğer faaliyetler gibi destekleyici faaliyetler başlıkları altında incelemiştir.

Lojistik maliyetin farklı ve kapsamı değişen birçok tanımı olmakla birlikte en geniş kapsamda, işletmelerin gerçekleştirdiği lojistik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan, diğer bir deyişle işletmelerin lojistik faaliyetler için katlandıkları fedakarlıkların parasal tutarı olarak tanımlanabilir (Tokay vd., 2011: 227). Wei ve Luming (2009: 538) ise lojistik maliyetlerin tedarik, taşıma, dağıtım/teslimat, sipariş, iletişim, ambalajlama, depolama ve elleçleme gibi belirgin olan maliyetler; ve stok bulundurma (hasar, fırsat ve faiz maliyeti) ile diğer lojistik hizmet maliyetleri (koordinasyon ve düşük kalitedeki insan kaynağı maliyeti) gibi belirgin olmayan maliyetlerin toplamından oluştuğunu ifade etmiştir. Görüldüğü üzere, lojistik maliyetlere ilişkin tanımlar detayları açısından birbirinden farklı olsa da özleri itibarı ile lojistik faaliyetler sonucunda katlanılacak maliyetleri ifade etmektedirler. Bu maliyetlerin ölçülebilmesi ve yönetilmesi ise işletmelerin sadece pazarda var olmalarını değil aynı zamanda rakipleri karşısında rekabet üstünlüğü elde etmelerini de sağlamaktadır.

Lojistik maliyet bilgisinin işletmeler açısından tıpkı makineler, işgücü ve enerji kadar önem taşıdığını ve doğru kullanılması ile işletmedeki zayıflıkların giderilebileceğini söylemek mümkündür (Yurtay vd., 2014: 245). Elde edilen maliyet bilgilerinin yeterli seviyede olmaması durumunda, lojistik faaliyetler gerçekleştirilirken bir maliyet kaleminin diğer maliyet kalemleri ile ilişkisinin anlaşılması ve bunların kâr üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi zorlaşmaktadır (Hacırüstemoğlu ve Şakrak, 2002: 112). Buna ilave olarak her bir lojistik faaliyetin üretilen ürün ya da hizmete daha fazla bir değer ekleyip ekleyemediğinin ölçülmesi maliyet bilgisi eksikliği sebebiyle mümkün olmamaktadır (Sevim ve Elmacı, 2007: 103). Amerika'da yapılan bir araştırmada *"lojistik maliyetlerde sağlanacak %5'lik bir tasarrufun kârlılık üzerindeki etkisinin, satışların % 20 artırılmasının kârlılık üzerinde sağlayacağı etkiye eşit"*

veya daha fazla olabileceği” (Robeson ve Copacino, 2000: 271’den aktaran Tokay vd., 2011: 234) tespiti dikkate alınacak olur ise, lojistik maliyete ilişkin bilgilerin elde edilmesinin ve doğru yönetilmesinin işletme performansı üzerindeki olumlu etkisinin önemi daha net anlaşılacaktır.

İşletmeler için çok önemli olan lojistik maliyet bilgisinin elde edilebilmesi için; sipariş girişinden tamamlanmasına kadar olan tüm faaliyetleri kapsayan süreçte değer analizinin yapılması, sunulacak hizmetin maliyetinin gerçekleştirilen faaliyetler bazında tespiti ve son olarak tüm lojistik faaliyetlerin maliyetlerinin yönetilmesi konularına sistematik olarak yaklaşılması gerekmektedir (Quillan, 1991: 10). Fakat lojistik maliyetlerin hesaplanması konusu hem hizmetlerin karmaşıklığı ve takip zorluğu, hem de lojistik faaliyetleri izleyip kayıt altına alan bir maliyet sisteminin olmaması gibi nedenlerle oldukça karmaşık ve güçtür (Aslan ve Karavaizoğlu, 2009: 67; Sevim ve Elmacı, 2007: 103). Ayrıca, lojistik maliyetlerin hesaplanması ve ölçülmesinde işletmeler ve ülkeler bazında farklı yöntemler kullanılması da ortak ve net bir lojistik maliyet belirlenmesi konusunda zorluklar çıkarmaktadır. Örneğin, işletmeler lojistik maliyetlere ilişkin verileri toplarken öncelikle maliyet muhasebesi, süreç geliştirme, vergi gibi kendi muhasebe sistemlerinin ihtiyaçları doğrultusunda veri üretmektedirler. Bu nedenle, işletme seviyesinde toplanan veriler ulusal düzeyde lojistik maliyetlerin hesaplanmasında yetersiz kalmaktadır. Ulusal düzeyde bir lojistik maliyet hesaplaması için satışların veya hâsılanın yüzdesi, GSYİH’nın yüzdesi ve gerçekleşme tutarı olmak üzere üç şekilde olurken, yine bunların ortaya çıkabilmesi için istatistik temelli, anket ve vaka çalışması gibi ölçüm yöntemlerinden biri kullanılmaktadır (Rantasila ve Ojala, 2012: 9-10; Engblom vd., 2012: 29-30).

Lojistik maliyetlerin yönetilmesi ve hesaplanması konusunda kullanılan yöntemler literatürdeki çalışmalarda muhasebe dışı yöntemler ve muhasebe içi yöntemler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

- Diğer sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de yöneticiler lojistik maliyetlerini hesaplamak ve kontrol edebilmek için farklı disiplinlerden yararlanarak sayısal olmayan yöntemler de kullanabilmektedir. Muhasebe dışı yöntemlerden en çok kullanılanları; satışlar üzerinden tahmin yöntemi, analitik yöntem, yeni taşıma işletmeleri ile görüşme ya da mevcut taşıyıcı ile taşıma fiyatlarının tekrar görüşülmesi, taşıma maliyetlerinin azaltılmasına çalışılması, gelen ve giden lojistik süreçlerin izlenmesi, tedarikçilerle işbirliğinin artırılması, lojistikte yeni teknolojilerin kullanılması olarak sıralanabilir (Donath vd., 2002: 110; Özdemir, 2007: 64).

- Lojistik maliyetlere ilişkin faaliyetlerin çok detaylı ve karmaşık olması nedeniyle hesaplanması ve kontrolü de zordur. Bu nedenle maliyet hesaplamalarının sistematik ve detaylı olarak yapılması gerekmektedir.

Muhasebe içi yöntemlerin uygulanmasındaki amaç; muhasebe biliminde kullanılan yöntemlerden faydalanıp, ilgili işletmenin muhasebe bilgi sistemindeki verileri işlemek, dönüştürmek ya da eksik olanları tamamlayarak lojistik maliyetlerin hesaplanması, yönetilmesi ve azaltılmasıdır. Çok detaylı ve birçok alt başlığı bulunan muhasebe içi yöntemler; geleneksel maliyetleme yöntemi ve çağdaş maliyet yöntemleri olarak ikiye ayrılmaktadır.

Bilgi teknolojileri ile otomasyonda yaşanan gelişmeler ve değişim sonucu işletmelerin ihtiyaç duydukları bilgilerin üretilmesi noktasında geleneksel yöntemler yetersiz kalmaktadır (Gürdal, 2007: 11). Bu yetersizlikleri gidermek üzere maliyetlerin hesaplanma sistemlerinin yeniden tasarlanması sonucunda ortaya çıkan yöntemler olarak adlandırılan çağdaş maliyet yöntemlerinden sadece hedef maliyetleme, değer analizi, kaizen maliyetleme ve kısıtlar teorisi bu araştırma kapsamında kullanıldığından kısaca açıklanacaktır.

HEDEF MALİYETLEME, DEĞER ANALİZİ, KAİZEN MALİYETLEME ve KISITLAR TEORİSİNİN ENTEGRASYONU

Literatürde farklı tanımları bulunan hedef maliyetleme; belirli fonksiyonellik ve kalite standardında olan ürünlerin üretilerek tahmin edilen (hedeflenen) satış fiyatında, arzu edilen kârlılık oranında satış yapabilmek için ürünün tüm yaşam dönemi süresince maliyetlerini dikkate alan yapılandırılmış bir yaklaşımdır (Cooper ve Slagmulder, 1997: 72). Burada önemli olan husus ürün ve hizmet fiyatını piyasanın belirlemesinin yanında ürüne ilişkin maliyetlerin %80-85'inin geliştirme ve tasarım aşamasında oluşması nedeniyle işletmelerin maliyetlerini daha geliştirme ve tasarım aşamasında iken hesaplanması, kontrolü ve düşürülmesidir (Ergül, 2014: 42). Hedef maliyetleme yönteminin uygulama süreci müşteri ve işletme açısından değer yaratan ürünlerin üretilmesine odaklanan, işletmenin tüm bölümleri ve hatta tedarikçilerle iyi ilişkiler ve etkileşim sağlayan dinamik bir süreçtir (Ellram, 2006: 13). Uygulama sürecinde hedef satış fiyatı, hedef kâr marjı ve hedef maliyet belirlendikten sonra ürünlerin bileşenlerine (parça ve fonksiyonlara) indirgendiği hedef maliyetin ayrımlanması aşamasına gelinir (Bozdemir, 2010: 95). Bu aşama; ürün/hizmetin fonksiyonlarının belirlenmesi, her bir fonksiyonun görece öneminin belirlenmesi, ürün/hizmeti oluşturacak parçaların belirlenmesi, parçaların maliyetlerinin belirlenmesi, ürün/hizmeti oluşturan parçaların görece öneminin belirlenmesi, her bir parçanın hedef maliyet endeksinin oluşturulması, hedef maliyet endeksinin optimizasyonu ve diğer maliyet düşürme yöntemleri olmak üzere sekiz alt aşamadan oluşmaktadır (Bilginoğlu, 1995: 14; Ergül, 2014: 71-75).

Ürünlere ya da süreçlere kolaylıkla uygulanabilen değer analizi ile işletmelerde maliyet düşürmede son derece etkili sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu sonuçlara ulaşmak için sırasıyla; fonksiyonun tanımlanması, fonksiyonun

değerlendirilmesi ve alternatiflerin geliştirilmesi adımlarında ölçüm ve analizler yapılır (Marzouk, 2011: 596). Örneğin ürünün parçaları ve özellikleri veya süreçler üzerinde fikir yürütmek için Değer Endeksi'nden faydalanılır. Bu endeks kısaca müşterilerin verdiği değer ile üreticinin verdiği değer oranlanması ile bulunur. Bulunan değer 1'den büyükse işletme bu parça için daha fazla maliyete katlanmalıyken, bu rakam 1'den küçükse ilgili parçada müşteri öneminden daha fazla maliyete katlanıyor demektir (Örnek: 2003: 220). Bu noktada müşteri kavramının pazarlama alanında iç müşteri ve dış müşteri olmak üzere 2'ye ayrıldığı vurgulanmalıdır (Doğan ve Kılıç, 2008: 62-63). İç müşteri kavramı ile işletmenin herhangi bir basamağında çalışanlar ifade edilirken, dış müşteri kavramı ile işletme çalışanı olmayan müşteriler ifade edilmektedir (Pekmezci vd. 2008: 145; Doğan ve Kılıç, 2008: 62-63). Bu noktadan hareketle, bir ürün ile ilgili değer analizi söz konusu ise dış müşterilerin; işletme içindeki bir süreç ya da faaliyet ile ilgili bir değer analizi yapılacak ise de iç müşterilerin görüşlerinin alınmasıyla analizlerde kullanılacak verilerin daha doğru seçilebileceği söylenebilir.

Kaizen'in özü, kısa ve açık bir şekilde "iyileştirme" kelimesi ile ifade edilebilir. İşletme yöneticileri ve çalışanlarının tamamının dâhil olduğu, iş yaşamı, sosyal yaşam ve ev yaşamını da içine alan ve tüm alanlarda sürekli iyileştirmeyi amaçlayan bir felsefedir (Imai, 1986: 3). Kaizen maliyetleme ise maliyet etkinliğinin sağlanabilmesi ve işletme yönetimi tarafından belirlenmiş olan hedef maliyete ulaşılması için üretim süreçlerinin sürekli olarak iyileştirilmesini amaçlayan küçük fakat sık aralıklarda sürekli gelişmenin söz konusu olduğu ve üretimin her aşamasında maliyet indirimlerinin sürekli izlendiği bir yöntemdir (Ergül, 2014: 21). Kaizen felsefesi ya sürecin tamamına ya da spesifik bir ürüne uygulanarak kaizen maliyetlemenin içinde yer alır (Altınbay, 2006: 105). Kaizen maliyetlemenin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için iki şartın yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki maliyet indirim hedefleri belirlendikten sonra oluşturulan kaizen çalışma grubunun hedeflerin gerçekleştirilmesinden sorumlu tutulmasıdır. İkinci kritik faktör ise kaizen süreci tekrar ve süreklilik üzerine kurulu olduğundan, bunun organizasyon kültürünün bir parçası haline getirilmesidir (Modarress vd. 2005: 1753). Aksi takdirde yapılacak olan uygulamaların süreçler üzerindeki etkileri kısıtlı olacak veya kaizen maliyetleme ile ulaşılması mümkün olan maliyet düşürme ya da süreç iyileştirme hedeflerine ulaşamayacaktır. Muhasebe açısından kaizen maliyetleme yönteminin uygulama sürecinde hesaplanması gerekenleri Yükçü (2011: 941) sırasıyla; kişi başı son fiili maliyet, cari dönemdeki toplam tahmini maliyet, cari dönem toplam maliyet hedefi, cari dönem toplam kaizen maliyet hedefi, tahsis oranı, bir bölümün toplam kaizen maliyet hedefi olarak sıralamıştır. Bu hesaplamaların nasıl yapılacağına dair formüller uygulama kısmında detaylı olarak verilmiştir.

1980’lerde Goldratt tarafından geliştirilen kısıtlar teorisi, kısıtların yönetilerek üretim süreçlerinde sürekli gelişmeyi amaçlayan bir yönetim felsefesi olarak tanımlanmaktadır (Geri ve Ahituv, 2008: 343; Ünal vd., 2006: 330; Tiryakigil, 2011: 62; Ronen, 2005: 1-2). Sistem geliştirme üzerine odaklanan kısıtlar teorisinde, sistem, birbirine bağlı çalışan süreçler ve/veya zincir olarak tanımlanmakta; kısıt ise zincirin en zayıf halkasını oluşturmaktadır (Nave, 2002: 75). Kısıtlar temel olarak makine kapasitesi gibi tanımlaması ve yönetilmesi kolay olan fiziksel kısıtlar ve müşteri talepleri gibi tanımlaması, hesaplaması ya da yönetmesi zor olan fiziksel olmayan kısıtlar olmak üzere ikiye ayrılır (Huang, 1999). Sınıflandırmak açısından kısıt türlerine göre daha da detaylandırmak gerekirse pazar kısıtı, kapasite kısıtı, politik kısıt, direkt ilk madde kısıtı, lojistik kısıt, davranışsal kısıt ve yönetsel kısıt olarak da sıralanabilir (İlhan, 2014: 12-16; Kaygusuz, 2005: 139; Tiryakigil, 2011: 63; Büyükyılmaz ve Gürkan, 2009: 182-184). Birçok türü bulunan kısıtların ortadan kaldırılabilmesi için kullanılan kısıtlar teorisinin uygulama süreci beş adımdan oluşmaktadır (Büyükyılmaz ve Gürkan, 2009: 185; İlhan, 2014: 4; Kaygusuz, 2011: 176; Huang, 1999). Bunlar;

- Kısıtların tanımlanması
- Kısıtların etkin bir şekilde yönetilmesi
- Sistemin ikinci aşamada belirtilen amaca ulaşabilmesi için odaklanması
- Kısıtların ortadan kaldırılması
- Kısıt ortadan kaldırıldığında tekrar birinci aşamaya dönülmesi.

Literatüre katkı sunacağı düşünülen bu çalışmada hedef maliyetleme, değer analizi, kaizen maliyetleme ve kısıtlar teorisinin entegrasyonunun sağlanabilmesi için öncelikle bu yöntemlerin teorik olarak birlikte nasıl çalışabileceği detaylı olarak araştırılmıştır. Yapılan inceleme sonrasında izlenmesi gereken yolun öncelikle lojistik maliyetlerin, hedef maliyet yöntemi ve değer analizi entegrasyonu ile maliyet eksiği ve fazla maliyete katlanma noktasında analiz edilmesi olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu analizin sonucu, hangi lojistik faaliyet ya da alt parçalarda ne tutarlarda iyileştirme yapılacağını gösteremeyecektir. Bu nedenle kaizen maliyetleme yöntemindeki tahsis oranları kullanılarak hedef maliyet yöntemiyle belirlenen iyileştirilme ihtiyacı olan maliyet kalemlerinin tutarları belirlenecek ve her kalemden ne kadar iyileştirme yapılması gerektiği saptanacaktır. Akabinde ise Kısıtlar teorisi yöntemi ile işletmenin lojistik faaliyet ve alt faaliyet parçalarında herhangi bir kısıtlar olup olmadığı incelenecek ve tespit edilen kısıtlar düzeltilerek işletmenin optimal maliyet yapısına ulaşması sağlanacaktır.

ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; işletmelerdeki lojistik maliyetlerin çağdaş maliyet yöntemlerinden hedef maliyetleme, değer analizi, kaizen maliyetleme ve kısıtları teorisinin birbirine entegre edilerek kullanılması sonucunda nasıl azaltılacağını bir örnek uygulama ile ortaya koymaktır. Literatürde sadece bir yöntem kullanılarak incelenen lojistik maliyetler konusunun, bir maliyet yöntemi yerine 4 farklı çağdaş maliyet yönteminin entegrasyonu ile uygulamasının yapılması ise sektördeki uygulamacılar ile alan yazına olan katkısını göstermektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın uygulaması uluslararası ticaret yapan bir üretim işletmesinde vaka analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma ile ilgili kısıtlardan ilkinin; işletmenin ismi, alınan maliyet verilerinin detayı yöneticilerin talebi ve isteği üzerine rekabet ve ticari verilerin güvenliği açısından gizli tutulması oluşturmaktadır. Dört farklı çağdaş maliyet yönteminin entegrasyonu ile gerçekleştirilen model, işletmenin faaliyet süreçleri incelendikten sonra alt başlıkları itibarı ile işletmeye özgüdür. Bu nedenle modelin aynı şekilde başka bir işletmede uygulanamaması araştırmanın en önemli sınırlılığını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi ve Örnekleme

İşletmeler için çok önemli ve gizli olan bu verileri her işletmenin paylaşmak istememesi sebebiyle, araştırma kısmında uluslararası ticaret yapan sadece bir işletme örnek olarak seçilip, lojistik maliyetlere ilişkin veriler toplanarak vaka analizi yapılmıştır. Bu uygulama kapsamında silah fabrikası işletmesinin seçilmesinde; uluslararası ticaret yapması (%97 ihracat yapması), lojistik faaliyetlerin stratejik açıdan önemli olması, detaylı olarak lojistik faaliyetlere ilişkin süreçleri ve verileri paylaşması önemli bir etken olmuştur. Dört farklı çağdaş maliyet yönteminin entegre bir şekilde kullanılarak lojistik maliyetlerde optimizasyonun nasıl yapılacağı işletmeden elde edilen bu veriler kullanılarak literatür kapsamında işletmenin lojistik faaliyetleri dikkate alınarak oluşturulan bir model ile ortaya konmuştur. Bu modelin oluşturulabilmesi için işletme yöneticileri ve lojistik faaliyetlerde çalışan kişiler ile yüz yüze görüşüldükten sonra tüm lojistik süreçler araştırmacı tarafından izlenmiştir. Ayrıca lojistik faaliyetler ile ilgili tüm çalışanlara (iç müşteri) değer analizi kapsamında lojistik faaliyetleri değerlendirmeleri için bir anket uygulanmıştır. Anket 2018 yılında uygulandığı için Etik Kurul Onayı bulunmamaktadır.

Uygulama Yapılan İşletmenin Tanıtılması

Uygulama yapılan işletme Konya'nın Huğlu/Beyşehir ilçesinde faaliyet gösteren bir silah fabrikasıdır. 4.000 m2 kapalı alanı bulunan işletmede 16 adet dikey eksenli CNC ve 4 adet yatay eksenli CNC ile üretim yapılmaktadır. İşletme süperpoze av tüfekleri (9 farklı ürün), otomatik av tüfekleri (21 farklı ürün), şarjörlü av tüfekleri (4 farklı ürün) ve pompalı av tüfekleri (15 farklı ürün) olmak üzere dört ana başlıkta toplamda 49 farklı ürünü sipariş üzerine üretmektedir. Ayrıca yaptığı Ar-Ge çalışmaları ile ürün çeşitleri arasına sürekli yenilerini eklemektedir. Yapılan üretimin yaklaşık %97'si Amerika, Almanya, İsviçre, Rusya, Ukrayna, Güney Afrika, Gürcistan, Lübnan gibi dünyanın farklı ülkelerine ihraç etmektedir. İşletme sipariş üzerine üretim yaptığından, verilerin alındığı 2018 yılında işletmenin sadece 1 çeşit (85.000 adet) ürün üretip sattığı görülmüştür. İşletme bu ürünleri üretirken birçok lojistik faaliyet kullanmakla birlikte, ağırlıklı olarak temel lojistik faaliyetleri kullanmaktadır.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Aşağıda verilen maliyet bilgileri, işletmenin 2018 yılına ait kar zarar tablosu, finansal durum tablosu ve mizanı yanında işletme evrakları ve iş süreçleri detaylı olarak incelenmiş, işletme yöneticileri ile yüz yüze görüşüldükten sonra aşağıdaki gibi özetlenmiştir. İş yapılan alandaki rekabet düzeyinin çok yüksek olması nedeniyle işletme yönetiminin talebi üzerine ilgili belgeler ve maliyet verileri gizli tutulmuştur. Özet olarak bu araştırma kapsamında kullanılacak verilere ilişkin bilgiler aşağıda Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. İşletme Verileri

İŞLETME VERİLERİ		İŞLETME LOJİSTİK FAALİYET VERİLERİ	
2018 Satış Gelirleri	44.639.155,70 ₺	2018 Toplam Lojistik Maliyetler	3.797.705,84 ₺
2018 Satılan Ürün Maliyeti	34.524.598,50 ₺	2018 Sipariş İşleme Toplam Maliyeti	379.770,58 ₺
2018 Ürün Birim Fiili Satış Fiyatı	525,17 ₺	2018 Ambalaj Toplam Maliyeti	949.426,46 ₺
2018 Ürün Birim Fiili Maliyet	406,17 ₺	2018 Elleçleme Toplam Maliyeti	113.931,18 ₺
2018 Satılan Ürün Sayısı	85.000	2018 Depolama Toplam Maliyeti	265.839,41 ₺
2018 Yılı Kar Marjı	% 22,66	2018 Taşıma Toplam Maliyeti	2.088.738,21 ₺
2018 Yılı Ürün Birim Karı	118,99 ₺	2018 Yılı Ürün Birim Lojistik Maliyeti	44,68 ₺
ÜRÜN HEDEF MALİYET TAHMİNLERİ		LOJİSTİK MALİYET TAHMİNLERİ	
2019 Tahmini Ürün Satışı	94.000	2019 Yılı Tahmini Ürün Birim Lojistik Maliyetler	42,97 ₺
2019 Ürün Birim Hedef Satış Fiyatı	540,00 ₺	2019 Yılı Ürün Birim Lojistik Maliyetlerde İndirilecek Tutar	1,71 ₺
2019 Yılı Ürün Birim Hedef Maliyeti	390,64 ₺	2019 Ürün Birim Hedef Lojistik Maliyet Düşürme Oranı	% 3,82
2019 Yılı Ürün Birim Hedef Karı	149,36 ₺		
2019 Ürün Birim Maliyet Düşürme Hedefi	15,53 ₺		
2019 Hedef Kar Marjı	% 27,66		
2019 Ürün Birim Hedef Maliyet Düşürme Oranı	% 3,82		

Tablo 1’de işletmenin 2018 yılına ilişkin fiili maliyetleri ve satış rakamları ile 2019 yılına ilişkin tahmini satış adedi, fiyatı ve kâr marjı tutarları gösterilmektedir. İşletme lojistik maliyetler ve hedef maliyetler ile ilgili herhangi bir veri ayrışımına gitmediği için bu tutarlar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Lojistik maliyetlerin neleri kapsadığı ve tüm tahmini verilerin nasıl hesaplandığı daha sonraki bölümlerde detaylı olarak anlatılacağından burada konuya ilişkin parçaların bütüncül olarak görülebilmesi açısından toplu olarak verilmiştir.

İşletmenin Ürün Birim Fiili Satış Fiyatının ve Maliyetinin Hesaplanması

İşletmenin 2018 yılındaki ürün birim fiili satış fiyatı ile ürün birim fiili maliyeti ve ürün birim fiili karı aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır.

$$\text{Ürün Birim Fiili Satış Fiyatı} = \frac{\text{2018 Yılı Fiili Satış Gelirleri}}{\text{2018 Yılı Satılan Ürün Sayısı}}$$

$$\text{Ürün Birim Fiili Satış Fiyatı} = \frac{44.639.155,70 \text{ TL}}{85.000} = \mathbf{525,16 \text{ TL}}$$

$$\text{Ürün Birim Fiili Maliyeti} = \frac{\text{2018 Yılı Fiili Satılan Ürün Maliyeti}}{\text{2018 Yılı Satılan Ürün Sayısı}}$$

$$\text{Ürün Birim Fiili Maliyeti} = \frac{34.524.598,70 \text{ TL}}{85.000} = \mathbf{406,17 \text{ TL}}$$

2018 Yılı Ürün Birim Fiili Kârı = Ürün Birim Fiili Satış Fiyatı – Ürün Birim Fiili Maliyeti

$$\text{2018 Yılı Ürün Birim Fiili Karı} = 525,17 \text{ TL} - 406,17 \text{ TL} = \mathbf{118,99 \text{ TL}}$$

İşletmenin 2018 yılında fiili kâr marjı, 2018 yılı ürün birim fiili kârının, ürün birim fiili satış fiyatına bölünmesi sonucunda % 22,66 olarak hesaplanmıştır.

İşletmenin Ürün Birim Lojistik Hedef Maliyetinin Hesaplanması

İşletme yöneticileri ile yapılan görüşme sonrasında 2019 yılı için hedef satış fiyatı 540 TL ve hedef kâr marjı %27,66 olarak belirlenmiştir. Buna göre, ürün birim hedef satış fiyatı ile ürün birim hedef kâr marjının çarpılması sonucunda işletmenin ürün birim hedef karı 149,36 TL olarak tespit edilmiştir. Hedef maliyet ise aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

Ürün Birim Hedef Maliyet = Ürün Birim Hedef Satış Fiyatı – Ürün Birim Hedef Kârı

$$\text{Ürün Birim Hedef Maliyet} = 540 \text{ TL} - 149,36 \text{ TL} = \mathbf{390,64 \text{ TL}}$$

İşletmenin 2018 yılına ait ürün birim lojistik maliyeti ve ürün birim maliyet düşürme hedefi aşağıdaki gibi hesaplanır;

$$\text{2018 Yılı Ürün Birim Fiili Lojistik Maliyet} = \frac{\text{2018 Yılı Fiili Toplam Lojistik Maliyetler}}{\text{2018 Yılı Satılan Ürün Sayısı}}$$

$$\text{2018 Yılı Ürün Birim Fiili Lojistik Maliyet} = \frac{3.797.705,84 \text{ TL}}{85.000} = \mathbf{44,68 \text{ TL}}$$

Ürün Birim Maliyet Düşürme Hedefi = Ürün Birim Maliyeti – Ürün Birim Hedef Maliyeti

$$\text{Ürün Birim Maliyet Düşürme Hedefi} = 406,17 \text{ TL} - 390,64 \text{ TL} = \mathbf{15,53 \text{ TL}}$$

Ürün birim maliyet düşürme hedefinin 2018 yılı ürün birim maliyetine oranlanması ile ürün birim hedef maliyet düşürme oranına ulaşılır.

$$\text{Ürün Birim Hedef Maliyet Düşürme Oranı} = \frac{\text{Ürün Birim Maliyet Düşürme Hedefi}}{2018 \text{ Yılı Ürün Birim Maliyeti}}$$

$$\text{Ürün Birim Hedef Maliyet Düşürme Oranı} = \frac{15,53 \text{ TL}}{406,17 \text{ TL}} = \% \mathbf{3,82}$$

Bulunan bu ürün birim hedef maliyet düşürme oranı aynı zamanda lojistik maliyetlerde ürün başına düşürülmesi gereken oranı da göstermektedir. Buna göre işletmenin ürün birim lojistik maliyet düşürme hedefi aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

Ürün Birim Lojistik Maliyet Düşürme Hedefi = (Ürün Birim Lojistik Maliyetler * Ürün Birim Hedef Maliyet Düşürme Oranı)

$$\text{Ürün Birim Lojistik Maliyet Düşürme Hedefi} = 44,68 \text{ TL} * \%3,82 = \mathbf{1,71 \text{ TL}}$$

Buna göre işletmenin 2019 yılı ürün birim toplam lojistik maliyet hedefi ise aşağıdaki gibi hesaplanır:

2019 Yılı Ürün Birim Toplam Lojistik Maliyet Hedefi = 2018 Yılı Ürün Birim Fiili Lojistik Maliyet - Ürün Birim Lojistik Maliyet Düşürme Hedefi

$$2019 \text{ Yılı Ürün Birim Toplam Lojistik Maliyet Hedefi} = 44,68 \text{ TL} - 1,71 \text{ TL}$$

$$2019 \text{ Yılı Ürün Birim Toplam Lojistik Maliyet Hedefi} = \mathbf{42,97 \text{ TL}}$$

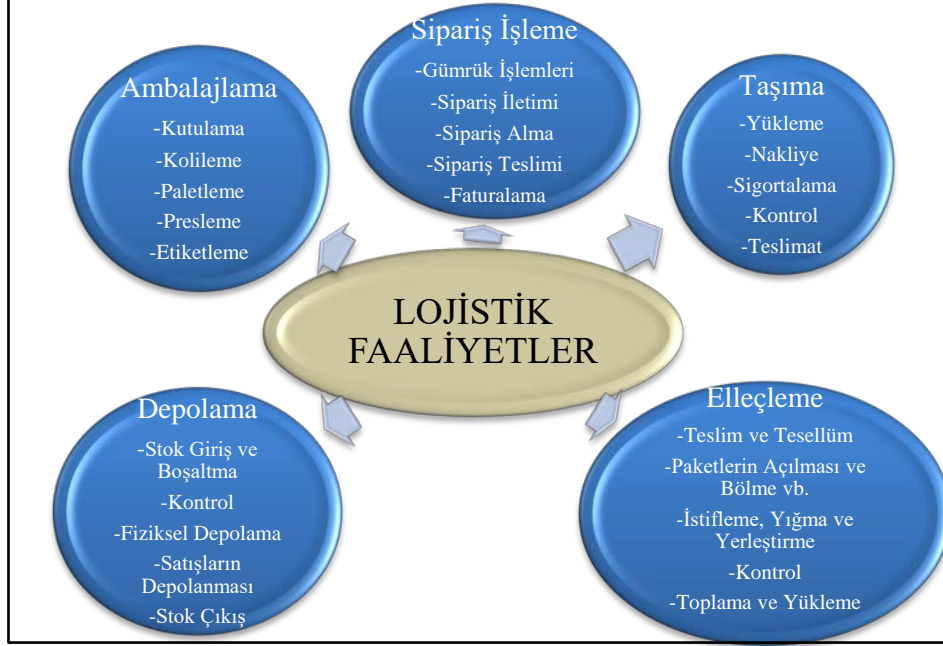
Hedef Maliyetin Ayrılması

Hedef maliyetin ayrılması aşaması, işletmedeki lojistik faaliyetlerin fonksiyonlarının ve bu fonksiyonların parçalarının belirlenmesini ifade etmektedir. Bunun aşamaları ise aşağıda bölümlerde detaylı olarak açıklanmıştır.

İşletmedeki Lojistik Faaliyetlerin ve Fonksiyonların Belirlenmesi

Hedef maliyet kapsamında lojistik işlemlerin yerine getirilmesinde kullanılan bu faaliyetler fonksiyon olarak isimlendirilmektedir. Çalışma yapılan işletme, silah üretimi yapan ve ihracat ağırlıklı çalışan bir işletme olduğundan işletmenin

lojistik fonksiyonları; sipariş işleme, ambalajlama, depolama, elleçleme ve taşıma olmak üzere 5'e ayrılmıştır.

Şekil 1. İşletmenin Lojistik Fonksiyonları

Lojistik Fonksiyonların Göreceli Öneminin Belirlenmesi

Araştırmada uygulama yapılan işletmenin lojistik faaliyetleri, direkt ilk maddenin depoya alınması ile başlayıp, nihai ürünün müşteriye ulaşıncaya kadar işletmede ya da işletme dışında gerçekleşen fonksiyonlardan oluşmaktadır. Araştırmada alt fonksiyonlar daha çok iç müşteriler yani çalışanların bu süreçlerde derinlemesine bilgi sahibi olmaları nedeniyle işletmede lojistik faaliyetler ile ilgili kapsamda çalışanlara anket uygulanmıştır. İşletmenin lojistik faaliyetlerinde çalışan 11 kişilik tüm personeli kapsayan bu anket ile lojistik fonksiyonların personel tarafından önem derecesine göre sıralanması istenmiştir. Aşağıdaki tablolarda lojistik personelin verdikleri cevaplara göre alt fonksiyonların önem dereceleri gösterilmiştir.

Tablo 2. Sipariş İşleme Alt Fonksiyonları ve Görece Önem Dereceleri

Sipariş İşleme Alt Fonksiyonları		
Fonksiyonlar	Görece Önem Dereceleri	
	Puan	%
Gümrük İşlemleri	43	26,06
Sipariş İletimi	20	12,12
Sipariş Alma	36	21,82
Sipariş Teslimi	38	23,03
Faturalama	28	16,97
Toplam	165	100
Ambalajlama Alt Fonksiyonları		
Fonksiyonlar	Görece Önem Dereceleri	
	Puan	%
Kutulama	44	26,67
Kolileme	40	24,24
Paletleme	30	18,18
Presleme	27	16,36
Etiketleme	24	14,55
Toplam	165	100
Depolama Alt Fonksiyonları		
Fonksiyonlar	Görece Önem Dereceleri	
	Puan	%
Stok Giriş ve Boşaltma	32	19,39
Kontrol	34	20,61
Fiziksel Depolama	30	18,18
Satışların Depolanması	31	18,79
Stok Çıkış	38	23,03
Toplam	165	100
Elleçleme Alt Fonksiyonları		
Fonksiyonlar	Görece Önem Dereceleri	
	Puan	%
Teslim ve Tesellüm	33	20
Paketlerin Açılması ve Bölme vb.	38	23,03
İstifleme, Yığma, Yerleştirme	23	13,94
Kontrol	36	21,82
Toplama ve Yükleme	35	21,21
Toplam	165	100
Taşıma Alt Fonksiyonları		
Fonksiyonlar	Görece Önem Dereceleri	
	Puan	%
Yükleme	29	17,58

Nakliye	51	30,91
Sigortalama	44	26,67
Kontrol	18	10,91
Teslimat	23	13,94
Toplam	165	100

Sipariş işlemede en çok önemsenen fonksiyonun gümrük işlemleri olmasında ürünlerin neredeyse tamamının ihraç edilmesinin büyük oranda etkili olduğunu söylemek mümkündür İç müşteriler yani çalışanlar ambalajlamada en çok kutulama fonksiyonuna ve en az da etiketleme fonksiyonuna önem vermektedir. Depolamada, oranlar birbirine çok yakın olmakla birlikte iç müşterilerin en çok önem verdikleri fonksiyonun stok çıkışı olduğu, en az önem verdikleri fonksiyonun ise fiziksel depolama olduğu görülmektedir. Elleçlemede ise iç müşteriler en çok paketlerin açılması ve bölme vb. fonksiyonuna ve en az da istifleme, yığma, yerleştirme fonksiyonuna önem vermektedirler. Son olarak taşımada önem derecesi en yüksek fonksiyonlar nakliye ve sigortalama iken diğer fonksiyonların önem dereceleri bu iki fonksiyona göre çok daha düşüktür.

Lojistik Fonksiyonların Alt Parçalarının Belirlenmesi

Hizmet ya da ürünün üretilebilmesi için gerçekleştirilen faaliyetler, lojistik fonksiyonların alt parçalarını oluşturmaktadır. İşletmede araştırma yapılan alan sadece lojistik maliyetleri kapsadığı için lojistiğin özellikleri dikkate alınarak belirlenen 5 ana fonksiyonun alt parçaları şekil 2'de² özetlenmiştir.

² Çalışmada hesaplanan maliyet verileri işletmenin tüm maliyetlerini değil sadece lojistik maliyetlerini göstermektedir. Şekil 4.2'de görüleceği üzere amortisman giderleri bu maliyetler içinde yer almamaktadır. Lojistik faaliyetlere yönelik binaların kiralık olması nedeniyle, bunun yanında kullanılan forkliftlerden birinin amortisman ayırma süresi dolması ve diğer forklifte ise çok düşük bir tutara tekabül eden amortisman gideri olması nedeniyle ilgili tutar ayrı bir kalem olarak alınmamış olup diğer faaliyetlere dağıtılmıştır.

Şekil 2. İşletmenin Lojistik Fonksiyonlarının Alt Parçaları

Lojistik Fonksiyonlarının Alt Parça Maliyetlerinin Hesaplanması

Uygulama yapılan işletmenin muhasebe sistemi kapsamında bu veriler tutulmadığından, belgelerin ve lojistik sürecin incelenmesine ek olarak lojistik faaliyetlerde çalışan kişiler ve yöneticilerle de görüşüldükten sonra lojistik fonksiyonların alt parçalarının maliyetleri araştırmacı tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 3. Sipariş İşleme Fonksiyonu Alt Parçaları

Sipariş İşleme Fonksiyonu Alt Parçaları		
Parçalar	Parçanın Maliyeti (TL)	Maliyet Payı %
Gümrükleme	135.300,00	35,63
Müşteri Hizmetleri	90.270,58	23,77
Personel	126.200,00	33,23
Sarf Malzemesi vb.	28.000,00	7,37
Toplam	379.770,58	100
Ambalajlama Fonksiyonu Alt Parçaları		
Parçalar	Parçanın Maliyeti (TL)	Maliyet Payı %
Personel	73.062,00	7,70
Sarf Malzemesi	49.364,46	5,20
Ambalaj Malzemesi	827.000,00	87,11
Toplam	949.426,46	100
Elleçleme Fonksiyonu Alt Parçaları		

Parçalar	Parçanın Maliyeti (TL)	Maliyet Payı %
Personel	24.354,00	21,38
Elleçlemede kullanılan malzeme	3.547,18	3,11
Forklift-crane masrafları	86.030,00	75,51
Toplam	113.931,18	100
Depolama Fonksiyonu Alt Parçaları		
Parçalar	Parçanın Maliyeti (TL)	Maliyet Payı %
Personel	48.708,00	18,32
Kiralama antrepo konteyner	9.776,41	3,68
Diğer (Aydınlatma, ısıtma, güvenlik vb.)	21.267,00	8
Forklift-crane masrafları	186.088,00	70
Toplam	265.839,41	100
Taşıma Fonksiyonu Alt Parçaları		
Parçalar	Parçanın Maliyeti (TL)	Maliyet Payı %
Personel	98.400,00	4,71
Yakıt	1.635.253,21	78,29
Sigorta ve yol masrafları	355.085,00	17
Toplam	2.088.738,21	100

Lojistik Faaliyetleri Oluşturan Parçaların Görece Öneminin Belirlenmesi

Hedef maliyetin ayrımlanması için lojistik fonksiyonların göreceli önem dereceleri ile bunların alt parçaları bir matris ile karşılaştırılmıştır. Lojistik faaliyetleri oluşturan temel fonksiyonlar ile parçaları içeren 5 farklı matris ortaya çıkmıştır. Bu matrislerin ve bunların görece önem derecelerinin nasıl hesaplandığı aşağıda açıklanmıştır.

Tablo 3. Sipariş İşleme Alt Parçalarının Görece Önem Dereceleri

Sipariş İşleme Alt Parçaları	Sipariş İşleme Alt Fonksiyonlarının Görece Önem Dereceleri					Parçaların Görece Önemi %
	Gümrük İşlemleri	Sipariş İletimi	Sipariş alma	Sipariş teslimi	Faturalama	
	26,06%	12,12%	21,82%	23,03%	16,97%	
Gümrükleme	70%	5%	5%	20%	20%	27,94%
Müşteri Hizmetleri	10%	70%	80%	65%	5%	44,36%
Personel	15%	20%	10%	10%	55%	20,15%
Sarf Malzemesi vb.	5%	5%	5%	5%	20%	7,55%
TOPLAM	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Ambalajlama Alt Parçaları	Ambalajlama Alt Fonksiyonlarının Görece Önem Dereceleri					Parçaların Görece Önemi %
	Kutulama	Kolileme	Paletleme	Presleme	Etiketleme	
	26,67%	24,24%	18,18%	16,36%	14,55%	
Personel	20%	20%	20%	30%	20%	21,64%
Sarf Malzemesi	5%	10%	5%	10%	10%	7,76%
Ambalaj Malzemesi	75%	70%	75%	60%	70%	70,61%
TOPLAM	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Elleçleme Alt Parçaları	Elleçleme Alt Fonksiyonlarının Görece Önem Dereceleri					Parçaların Görece Önemi %
	Teslim ve Tesellüm	Paketlerin Açılması ve Bölme vb.	İstifleme, Yığılma, Yerleştirme	Kontrol	Toplama ve Yükleme	
	20,00%	23,03%	13,94%	21,82%	21,21%	
Personel	90%	85%	55%	100%	30%	73,42%
Elleçlemede kul. malzeme	0%	5%	5%	0%	0%	1,85%
Forklift-crane masrafları	10%	10%	40%	0%	70%	24,73%
TOPLAM	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Depolama Alt Parçaları	Depolama Görece Önem Dereceleri					Parçaların Görece Önemi %
	Stok Giriş, Boşaltma	Kontrol	Fiziksel Depolama	Satışların Depolanması	Stok Çıkışı	
	19,39%	20,61%	18,18%	18,79%	23,03%	
Personel	30%	80%	25%	40%	40%	43,58%

Kiralama antrepo konteyner	15%	10%	5%	5%	15%	10,27%
Diğer (Aydınlatma, ısıtma, güvenlik vb.)	20%	5%	10%	20%	5%	11,64%
Forklift-crane masrafları	35%	5%	60%	35%	40%	34,52%
TOPLAM	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Taşıma Alt Fonksiyonlarının Görece Önem Dereceleri						Parçaların Görece Önemi %
Taşıma Alt Parçaları	Yükleme	Nakliye	Sigortalama	Kontrol	Teslimat	
	17,58%	30,91%	26,67%	10,91%	13,94%	
Personel	60%	20%	10%	95%	95%	43,00%
Yakıt	30%	65%	0%	5%	5%	26,61%
Sigorta ve yol masrafları	10%	15%	90%	0%	0%	30,39%
TOPLAM	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Yukarıda tabloda sipariş işleme fonksiyonunun alt parçalarına ilişkin matris görülmektedir. Tabloda koyu renk ile işaretlenmiş olan kısımlar sipariş işleme fonksiyonunun alt fonksiyonları olan gümrük işlemleri, sipariş iletimi, sipariş alma, sipariş teslimi ve faturalamanın görece önem derecelerini göstermektedir. Bu önem dereceleri, iç müşterilere yapılan anket sonucunda hesaplanan değer analizi sonuçlarıdır. Alt parçaların her bir alt fonksiyon ile kesiştiği hücrelerdeki yüzdeler ise silah fabrikası yöneticileri ile yapılan yüz yüze görüşme sonucunda elde edilen yüzdeleri göstermektedir. En son sütunda görülen parçaların görece önem derecelerinin nasıl hesaplandığı örnek olarak gümrükleme parçası üzerinden açıklanacak olursa;

Gümrükleme Parçası Görece Önem Derecesi = (Gümrük işlemleri fonksiyonu önem derecesi * gümrükleme parçasındaki payı) + (sipariş iletimi fonksiyonu önem derecesi * gümrükleme parçasındaki payı) + (sipariş alma fonksiyonu önem derecesi * gümrükleme parçasındaki payı) + (sipariş teslimi fonksiyonu önem derecesi * gümrükleme parçasındaki payı) + (faturalama fonksiyonu önem derecesi * gümrükleme parçasındaki payı)

Gümrükleme Parçası Görece Önem Derecesi = (%26,06*%70) + (%12,12*%5) + (%21,82*%5) + (%23,03*%20) + (%16,97*%20) = % 27,94.

Müşteri Hizmetleri Parçası Görece Önem Derecesi = (%26,06*%10) + (%12,12*%70) + (%21,82*%80) + (%23,03*%65) + (%16,97*%5) = % 44,36.

Personel Parçasının Görece Önem Derecesi = (%26,06*%15) + (%12,12*%20) + (%21,82*%10) + (%23,03*%10) + (%16,97*%55) = % 20,15.

Sarf Malzemesi vb. Parçasının Görece Önem Derecesi = (%26,06*%5) + (%12,12*%5) + (%21,82*%5) + (%23,03*%5) + (%16,97*%20) = % 7,55,

olarak hesaplanır.

Parçalara İlişkin Hedef Maliyet Endeksinin Hesaplanması ve Optimizasyonu

Parçaların hedef maliyet endeksinin hesaplanabilmesi için daha önceki aşamalarda bulunan parçaların görece önem dereceleri ile her bir parçanın maliyet paylarının birbirine bölünmesi gerekmektedir. Parçaların hedef maliyet endekslerine ilişkin hesaplamalar aşağıdaki formül kullanılarak gerçekleştirilmiştir:

$$\text{Parçanın Değer Endeksi} = \frac{\text{Parçanın Görece Önem Derecesi}}{\text{Parçanın Maliyet Ağırlığı}}$$

Yukarıda belirtilen formüle göre bulunan hedef maliyet değer endeksinin 1 olması istenmektedir. Bulunan sonucun 1'den büyük olması, müşteriler (iç müşteriler) tarafından önem verilen fonksiyonlara yeterince kaynak ayrıldığı veya maliyetinin az olduğu; 1'den küçük olması ise müşteriler (iç müşteriler) tarafından önem verilmeyen bir fonksiyon için çok fazla kaynak ayrıldığı ya da daha fazla maliyete katlanıldığı göstermektedir. Her bir alt parça için hesaplanan değer endeksi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5. Sipariş İşleme Alt Parçalarının Hedef Maliyet Endeksleri

Sipariş İşleme Parçalarının Hedef Maliyet Endeksleri			
Parçalar	Parçanın Görece Önemi	Parçanın Maliyet Ağırlığı	Parçanın Maliyet Endeksi
Gümrükleme	28%	36%	0,78
Müşteri Hizmetleri	44%	24%	1,87
Personel	20%	33%	0,61
Sarf Malzemesi vb.	8%	7%	1,02
Ambalajlama Parçalarının Hedef Maliyet Endeksleri			
Parçalar	Parçanın Görece Önemi	Parçanın Maliyet Ağırlığı	Parçanın Maliyet Endeksi

Personel	22%	8%	2,81
Sarf Malzemesi	8%	5%	1,49
Ambalaj Malzemesi	71%	87%	0,81
Elleçleme Parçalarının Hedef Maliyet Endeksleri			
Parçalar	Parçanın Görece Önemi	Parçanın Maliyet Ağırlığı	Parçanın Maliyet Endeksi
Personel	73%	21%	3,43
Elleçlemede kullanılan malzeme	2%	3%	0,59
Forklift-crane masrafları	25%	76%	0,33
Depolama Parçalarının Hedef Maliyet Endeksleri			
Parçalar	Parçanın Görece Önemi	Parçanın Maliyet Ağırlığı	Parçanın Maliyet Endeksi
Personel	44%	18%	2,38
Kiralama antrepo konteyner	10%	4%	2,79
Diğer (Aydınlatma, ısıtma, güvenlik vb.)	12%	8%	1,45
Forklift-crane masrafları	35%	70%	0,49
Taşıma Parçalarının Hedef Maliyet Endeksleri			
Parçalar	Parçanın Görece Önemi	Parçanın Maliyet Ağırlığı	Parçanın Maliyet Endeksi
Personel	43%	5%	9,13
Yakıt	27%	78%	0,34
Sigorta ve yol masrafları	30%	17%	1,79

Hangi parçalarda maliyet düşürülmesi gerektiği ya da maliyetlerin sabit tutularak fonksiyonların geliştirilmesi gerektiği yukarıdaki tabloda tespit edilmiştir. İşletmenin hesaplanan parça önem endeksine göre uygulaması gereken stratejiler Tablo 6'da kısaca özetlenmiştir.

Tablo 6. Parça Önem Endeksine Göre Lojistik Alt Parçalarda Uygulanacak Stratejiler

Lojistik Fonksiyonlar	Lojistik Fonksiyon Alt Parçaları	Parçanın Önem Endeksi	Gerekli Stratejiler
Sipariş İşleme	Gümrükleme İşlemleri	0,78	Maliyeti Düşür
	Müşteri Hizmetleri	1,87	Fonksiyonelliği Arttır
	Personel	0,61	Maliyeti Düşür

	Sarf Malzemesi vb.	1,02	Fonksiyonelliği Arttır
Ambalajlama	Personel	2,81	Fonksiyonelliği Arttır
	Sarf Malzemesi	1,49	Fonksiyonelliği Arttır
	Ambalaj Malzemesi	0,81	Maliyeti Düşür
Elleçleme	Personel	3,43	Fonksiyonelliği Arttır
	Elleçlemede kullanılan malzeme	0,59	Maliyeti Düşür
	Forklift-crane masrafları	0,33	Maliyeti Düşür
Depolama	Personel	2,38	Fonksiyonelliği Arttır
	Kiralama antrepo konteyner	2,79	Fonksiyonelliği Arttır
	Diğer (Aydınlatma, ısıtma, güvenlik vb.)	1,45	Fonksiyonelliği Arttır
	Forklift-crane masrafları	0,49	Maliyeti Düşür
Taşıma	Personel	9,13	Fonksiyonelliği Arttır
	Yakıt	0,34	Maliyeti Düşür
	Sigorta ve yol masrafları	1,79	Fonksiyonelliği Arttır

Hedef maliyetin ayrımlanmasının son aşaması olan parçaların hedef maliyet endekslerinin hesaplanmasından sonra maliyetlerin en uygun hale getirilebilmesi için parçaların maliyet endekslerinin optimize edilmesi gerekmektedir. Bulunan maliyet endeksleri parçaların ve fonksiyonların hangilerinde fazla ya da az maliyete katlandırdığını ve bu durumun değiştirilmesinin gerekliliğini göstermekle birlikte bunun nasıl yapılacağına ve hangi tutarda olacağına açıklık getirmemektedir. Bir sonraki aşamada kaizen maliyetleme yöntemi ile hangi parçalarda ne kadar maliyet düşürülmesi gerektiği hesaplanmalı ve bu indirimlerin toplamı 2019 yılı hedeflenen toplam lojistik maliyet düşürme hedefi kadar olmalıdır.

Hedef Maliyetin Optimizasyonunda Kaizen Maliyetlemenin Kullanılması

Hedef maliyetlemenin, kaizen maliyetleme ile entegre olarak kullanılması durumunda maliyetlerin düşürülmesi ve ürün/hizmet fonksiyonelliğinin artırılması açısından birbirini tamamladıkları görülecektir. Hedef maliyetlemede hangi fonksiyonun hangi parçasında maliyet değişimi yapılacağı görünse de bu maliyetlerin ne kadar azaltılacağı belirlenememektedir. Bu noktadan hareketle kaizen maliyetleme ile ne kadar maliyet düşürülmesi gerektiği tespit edilebilir.

Maliyet optimizasyonu açısından kaizen maliyetleme yönteminin uygulanması sürecinde aşağıda uyarlanmış olarak görülen 6 formül kullanılacaktır (Yükçü, 2011: 941):

$$2018 \text{ Yılı Ürün Birim Fiili Lojistik Maliyet} = \frac{2018 \text{ Yılı Toplam Fiili Lojistik Maliyet}}{2018 \text{ Yılında Satılan Toplam Ürün Sayısı}}$$

2019 Yılı Toplam Tahmini Lojistik Maliyet = (2018 Yılı Ürün Birim Fiili Lojistik Maliyet * 2019 Yılı Tahmini Ürün Satış Hedefi)

2019 Yılı Toplam Lojistik Maliyet Hedefi = (Hedef Lojistik Maliyet * 2019 Yılı Tahmini Ürün Satış Hedefi)

2019 Yılı Toplam Kaizen Lojistik Maliyet Düşürme Hedefi = (2019 Yılı Toplam Tahmini Lojistik Maliyet – 2019 Yılı Toplam Lojistik Maliyet Hedefi)

$$\text{Tahsis Oranı} = \frac{\text{İlgili Lojistik Faaliyetin Doğrudan Kontrol Ettiği Maliyetler}}{\text{Tüm Lojistik Faaliyetler Tarafından Doğrudan Kontrol Edilen Maliyetler}}$$

İlgili Lojistik Faaliyetin Toplam Kaizen Maliyet Hedefi = (2019 Yılı Toplam Kaizen Maliyet Hedefi * Lojistik Faaliyetin Tahsis Oranı)

Yukarıda görülen ilk 4 formüle ilişkin hesaplamalardan bazıları hedef maliyet kısmında daha önce hesaplandığı için doğrudan sonuçları yazılmış olup diğerleri ise hesaplanmıştır. Hesaplamalara ilişkin rakamlar için daha önce işletme verilerinin toplu olarak açıklandığı Tablo 1'e bakılabilir. İlk 4 formüldeki sonuçlar ve hesaplamalar aşağıdaki gibidir;

$$2018 \text{ Yılı Ürün Birim Fiili Lojistik Maliyeti} = \mathbf{44,68 \text{ TL}}$$

$$2019 \text{ Yılı Toplam Tahmini Lojistik Maliyet} = 44,68 * 94.000 = \mathbf{4.199.815,86 \text{ TL}}$$

$$2019 \text{ Yılı Toplam Lojistik Maliyet Hedefi} = 42,97 * 94.000 = \mathbf{4.039.260,73 \text{ TL}}$$

$$2019 \text{ Yılı Toplam Kaizen Lojistik Maliyet Düşürme Hedefi} = 4.199.815,86 \text{ TL} - 4.039.260,73 \text{ TL} = \mathbf{160.555,13 \text{ TL}}$$

Toplam kaizen lojistik maliyet düşürme hedefine ulaşmada bir diğer yol ise işletmenin 2019 yılı ürün birim lojistik maliyet düşürme hedefi (ürün birim fiili lojistik maliyet – ürün birim hedef lojistik maliyet) olan 1,71 TL'nin, işletmenin 2019 yılı hedef satış miktarı olan 94.000 adet ile çarpılmasıdır. Buna göre işletmenin 2019 yılı için hedeflediği lojistik maliyet düşürme tutarı 1,71 (1,70803) TL*94.000 = 160.555,13 TL olarak hesaplanmıştır.

İşletmenin toplam lojistik maliyetlerini, lojistik faaliyetlere dağıtmada kullanılacak olan tahsis oranları her bir faaliyet için ayrı ayrı aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$\text{Bir Faaliyetin Tahsis Oranı} = \frac{\text{İlgili Faaliyetin Doğrudan Kontrol Ettiği Maliyetler}}{\text{Tüm Lojistik Faaliyetler Tarafından Doğrudan Kontrol Edilen Maliyetler}}$$

$$\text{Sipariş İşleme Tahsis Oranı} = \frac{379.770,58 \text{ TL}}{3.797.705,84 \text{ TL}} = \% 10$$

$$\text{Ambalajlama Tahsis Oranı} = \frac{949.426,46 \text{ TL}}{3.797.705,84 \text{ TL}} = \% 25$$

$$\text{Elleçleme Tahsis Oranı} = \frac{113.931,18 \text{ TL}}{3.797.705,84 \text{ TL}} = \% 3$$

$$\text{Depolama Tahsis Oranı} = \frac{265.839,41 \text{ TL}}{3.797.705,84 \text{ TL}} = \% 7$$

$$\text{Taşıma Tahsis Oranı} = \frac{2.088.738,21 \text{ TL}}{3.797.705,84 \text{ TL}} = \% 55$$

İşletmenin lojistik faaliyetlerine ilişkin tahsis oranlarının belirlenmesi sonrasında her bir lojistik faaliyete ilişkin tahsis oranı ile düşürülmesi planlanan toplam kaizen lojistik maliyet hedefi çarpılır. Bulunan sonuçlar her bir lojistik faaliyete ait kaizen lojistik maliyet hedef tutarıdır. Hesaplama sonucunda bulunan tutarlar aşağıda Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Kaizen Lojistik Maliyet Hedeflerinin Hesaplanması

Lojistik Faaliyetler	Tahsis Oranı (a)	2019 Yılı Toplam Kaizen Lojistik Maliyet Düşürme Hedefi (b)	Her Bir Lojistik Faaliyetin Kaizen Lojistik Maliyet Düşürme Hedefi (a*b)
Sipariş İşleme	% 10	160.555,13 TL	16.055,51 TL
Ambalajlama	% 25		40.138,78 TL
Elleçleme	% 3		4.816,65 TL
Depolama	% 7		11.238,86 TL
Taşıma	% 55		88.305,32 TL

İşletme Maliyetlerinin Optimizasyonunda Kısıtlar Teorisinin Kullanılması

İşletme haftanın 6 günü çalışmakta olup, aylık toplamda 26 gün ve yılda 312 gün çalışmaktadır. Dolayısı ile 2018 yılında işletme 312 gün faaliyet göstermiş olup üretim yapmıştır. İşletmede günlük çalışma süresi 8 saattir. Buna göre 2018 yılı için işletmede gerçekleştirilen faaliyetlerin her birinin kaç dakika sürdüğü

tespit edilmiş olup akabinde üretilen ürün sayısı ile çarpılarak bulunan toplam süre verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 8. Lojistik Faaliyetlerin Tamamlanma Sürelerinin Tanımlanması

Lojistik Faaliyetler	Ürün	Birim Başına Süre (dk)	2018 Yılında Üretilen Ürün Sayısı (Adet)	Toplam Süre (dk)
Sipariş İşleme	Tüfek	1,35 dk	85.000 adet	114.750 dk
Ambalajlama	Tüfek	1,90 dk	85.000 adet	161.500 dk
Elleçleme	Tüfek	0,90 dk	85.000 adet	76.500 dk
Depolama	Tüfek	1,25 dk	85.000 adet	106.250 dk
Taşıma	Tüfek	1,50 dk	85.000 adet	127.500 dk

Aşağıdaki tabloda görülen ürün fiili kapasite sütununda görülen rakamlar yukarıdaki tabloda hesaplanmış olan toplam süre sütununda gelmektedir. İşletmenin teorik kapasitesi ise her lojistik faaliyet alanında işletmenin kaç dakika çalışabildiğini göstermektedir. İşletme yılda 312 gün ve günlük 8 saat çalışacağından ve 1 saat 60 dakika olduğundan işletmenin maksimum çalışma kapasitesi $(312*8*60)=149.760$ dk olarak hesaplanmıştır. Fiili kapasite ile teorik kapasite arasındaki fark olumlu ise işletmenin ilgili lojistik faaliyetinde herhangi bir kısıt olmadığı, farkın olumsuz olması durumunda ise ilgili lojistik faaliyette bir kısıtın söz konusu olduğu görülecektir. Yine benzer şekilde kapasite kullanım oranı fiili kapasitenin teorik kapasiteye bölünmesi ile bulunur. Bu işlem sonrasında bulunan oran 1'in üzerindeyse kısıt bulunmaz iken, eğer oran 1'in üzerinde ise işletmede kısıt olduğu söylenir.

Tablo 9. İşletmenin Lojistik Faaliyetlerindeki Kısıtların Tanımlanması

Faaliyetler	Ürün Fiili Kapasite (dk)	Teorik Kapasite (dk)	Fark (dk)	Kapasite Kullanım Oranı
Sipariş İşleme	114.750 dk	149.760 dk	35.010 dk	0,77
Ambalajlama	161.500 dk	149.760 dk	-11.740 dk	1,08
Elleçleme	76.500 dk	149.760 dk	73.260 dk	0,51
Depolama	106.250 dk	149.760 dk	43.510 dk	0,71
Taşıma	127.500 dk	149.760 dk	22.260 dk	0,85

Yukarıdaki tablo incelendiğinde işletmenin sipariş işleme, elleçleme, depolama ve taşıma lojistik faaliyetlerinde işletme kapasitesinin altında çalıştığı görülmektedir. Fakat ambalajlama lojistik faaliyetinde ise kapasite kullanım

oranı 1,08 olup, işletmenin teorik kapasitenin üzerinde bir kapasite kullandığı (-11.740 dk) görülmektedir.

İşletmede ambalajlama lojistik faaliyetinde yapılan incelemede ambalajlama bölümünde 2 adet ambalajlama makinası bulunduğu ve 3 çalışanın bu iki makineyi kullandığı tespit edilmiştir. Yapılan piyasa araştırması sonucunda yeni bir ambalajlama makinası satın alınarak ambalajlama faaliyetinde kapasitenin 50.000 dk artırılabilceği hesaplanmıştır.

Tablo 4. Ambalajlama Kısıtının Giderilmesi Sonucunda Kısıtların Tekrar Tanımlanması

Faaliyetler	Ürün Fiili Kapasite (dk)	Teorik Kapasite (dk)	Fark (dk)	Kapasite Kullanım Oranı	2019 Yılı Tahmini Kapasite(dk)
Sipariş İşleme	114.750 dk	149.760 dk	35.010 dk	0,77	126.900 dk
Ambalajlama	161.500 dk	199.760 dk	38.260 dk	0,81	178.600 dk
Elleçleme	76.500 dk	149.760 dk	73.260 dk	0,51	84.600 dk
Depolama	106.250 dk	149.760 dk	43.510 dk	0,71	117.500 dk
Taşıma	127.500 dk	149.760 dk	22.260 dk	0,85	141.000 dk

Bu yeni makinenin alınması durumunda ortaya çıkacak yeni teorik kapasite ise yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Ayrıca tabloda en sağdaki sütunda, faaliyetlerin birim başına süresi değişmezse 94.000 adet ürün üretme hedefi dikkate alınarak 2019 yılı tahmini kapasiteleri gösterilmiştir. Teorik kapasite 149.760 dk'yı hiçbir zaman aşamayacak olup burada kısıtın giderildiğini vurgulamak için teorik kapasiteye 50.000 dk eklenerek 199.760 dk olarak yazılmıştır. Ambalajlama makinaları alındığında ambalajlama süresi tekrar hesaplanacak ve bu sürenin teorik kapasitenin altında kaldığı görülecektir.

SONUÇ

Lojistik gibi dünya ekonomisinde önemli bir yer tutan, rekabetin amansız olduğu, birçok sektörü ve operasyonu birbirine bağlayan bir alanda, doğru ve detaylı maliyet bilgisine olan ihtiyaç teknolojik değişime paralel olarak sürekli artış göstermektedir. Küreselleşme ve bilgi teknolojilerindeki dönüşüm sonucunda tüm sektörlerde olduğu gibi lojistik sektöründe de müşteriler daha uygun bir maliyet ile tam zamanında, şeffaf ve güvenilir bir hizmet talep etmektedirler. Lojistik; depolama, stok yönetimi, gümrükleme, sigortalama, taşıma, elleçleme gibi karmaşıklık düzeyi yüksek başlıklar altında bulunan faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu lojistik faaliyetlerin etkin bir şekilde yürütülmesi, işletmeye maliyetinin doğru bir şekilde hesaplanması ve maliyet düşürmenin etkin bir şekilde sağlanması işletme için büyük önem arz etmektedir.

Bugün, işletmelerin piyasada belirlenen fiyatı değiştirebilmeleri yoğun rekabet nedeniyle neredeyse imkansızdır. Aynı zamanda ortakların da kar düzeyini koruma eğilimleri söz konusudur. Bu noktadan hareketle, fiyat= maliyet+kar denkleminde işletmelerin sadece maliyetleri minimize edebilmek için çaba harcayabilecekleri söylenebilir. Lojistikte gelişen teknolojinin ve çağdaş maliyet yöntemlerinin kullanılması ile maliyetlerin optimize edilmesi mümkün olmaktadır. Bu noktada lojistik maliyetlerin hesaplanması ve optimize edilmesinde çağdaş maliyet yöntemlerinin birlikte kullanılması büyük önem arz etmektedir.

Lojistik maliyetler konusunda çağdaş maliyet yöntemlerinin entegre olarak kullanıldığı çalışma Türkçe literatürde bulunmamaktadır. Yapılan araştırma ile çağdaş maliyet yöntemlerinden hedef maliyetleme, değer analizi, kaizen maliyetleme ve kısıtlar teorisinin entegrasyonu sonucunda aşağıdaki temel bulgulara ulaşılmıştır:

- Lojistik maliyetler, hedef maliyet yöntemi ve değer analizi entegrasyonu ile maliyet eksiği ve fazla maliyete katlanma noktasında analiz edilmiştir. Bu hesaplama göre sipariş işlemede gümrükleme ve personel; ambalajlamada ambalaj malzemesi; elleçlemede forklift-crane masrafları ile elleçlemede kullanılan malzeme; depolamada forklift-crane masrafları; taşımada ise yakıt alt parçalarının maliyet endeksi 1'den küçüktür. Buna göre bu parçalarda işletme fazla maliyete katlandığından, bu parçalarda maliyetlerin azaltılması gerekmektedir. Ancak sipariş işlemede müşteri hizmetleri; ambalajlamada personel ve sarf malzemesi, elleçlemede personel; depolamada personel, kiralama antrepo konteyner, diğer (aydınlatma, ısıtma, güvenlik vb.); taşımada ise personel, sigorta ve yol masrafları alt parçalarının maliyet endeksi 1'den büyüktür. Diğer bir deyişle, bu parçalarda maliyetler sabit tutularak fonksiyonelliğin artırılması gerekmektedir.
- Hedef maliyetleme ve değer analizi ile lojistik maliyetlerin ne kadarlık kısmının optimize edilebileceği tespit edilememektedir. Bu nedenle kaizen maliyetleme yöntemindeki tahsis oranları kullanılarak hedef maliyet yöntemiyle belirlenen iyileştirilme ihtiyacı olan maliyet kalemlerinin tutarları belirlenmiş ve her kalemden ne kadar iyileştirilme yapılması gerektiği saptanmıştır. Buna göre işletmenin 2019 yılı için hedeflediği lojistik maliyet düşürme tutarı 1,71 (1,70803) TL*94.000 = 160.555,13 TL olarak hesaplanmış ve tahsis oranları kullanılarak sipariş işleme faaliyetinde 16.055,51 TL, ambalajlama faaliyetinde 40.138,78 TL, elleçleme faaliyetinde 4.816,65 TL, depolama faaliyetinde 11.238,86 TL ve taşıma faaliyetinde 88.305,32 TL maliyet indirimine gidilmesi gerektiği tespit edilmiştir. Her faaliyet alanında hedef maliyet endeksi 1'den küçük olan parçalar öncelikli olarak incelenip bunlarda değer katmayan faaliyetler ortadan kaldırılarak, tedarikçi değiştirerek ya da pazarlık yaparak maliyet düşürme hedefleri yakalanmaya çalışılmalıdır. Buna ek olarak hedef

maliyet endeksi 1'den büyük olan parçalarda da mümkünse fonksiyonellik artırarak hedeflere ulaşılmaya çalışılmalıdır. Örneğin işletme sipariş işleme fonksiyonunun gümrük işlemleri ve personel parçalarında kaizen maliyetleme ile bulunan tutar kadar maliyet düşürmeye çalışılmalıdır. Sarf malzemesinde ise endeks değerinde bir değişiklik yapmaya gerek olmamakta iken müşteri hizmetlerinde de maliyet düşürme yerine fonksiyonelliğin artırılması için çaba gösterilmelidir. Ambalajlama malzemesi alt parçasının maliyet ağırlığı olarak da %87 gibi yüksek bir orana sahip olması nedeniyle özellikle tedarikçiler ile yapılacak pazarlıklar, farklı ambalajlama malzemelerinin incelenmesi, piyasa araştırmasının yeniden yapılması gibi farklı yöntemler bu noktada kullanılarak kaizen maliyet düşürme hedefi tutarına ulaşılmaya çalışılmalıdır. Elleçleme parçasında ise forklift-crane masraflarının maliyet ağırlığının %76 olması nedeniyle yüklerin bir araya getirilerek elleçlenmesi, forkliftlerin çalışma sürelerinin azaltılması gibi konularda süreçlerin izlenmesi ve takibi önemlidir. Benzer şekilde depolama parçasında da forklift-crane masraflarının azaltılması gerekmektedir. Taşıma parçasında ise hedef tutara ulaşabilmek için özellikle yakıt giderlerinin indirilmesi gerekmektedir. Rotalama, tarihleri birbirine yakın olan sevkiyatlarda müşteriler ile anlaşma sağlanarak birleştirme, benzin istasyonları ile fiyat indirimi konusunda pazarlık yapma gibi farklı çözüm yolu aranmalıdır.

- Ayrıca Kısıtlar Teorisi yöntemi ile işletmenin lojistik faaliyet ve alt faaliyet parçalarında kısıtlar tespit edilmiş ve düzeltildiğinde mevcut durumun ne olacağı ortaya konmuştur. İşletmenin teorik kapasitesi 149.760 dk olup, 2018 yılında 85.000 adet ürün üretimi yapması sonucunda ambalajlama faaliyetinin fiili kapasitesinin 161.500 dk olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ambalajlama lojistik faaliyetinde kapasite kullanım oranı 1,08 olup, işletmenin teorik kapasitenin üzerinde bir kapasite kullandığı (-11.740 dk) görülmüştür. İşletme yöneticileri ile yapılan görüşmede bu durum doğrulanmış, ambalajlama aşamasında yaşadıkları zorluklar nedeniyle diğer departmanlarda çalışan elemanlardan yardım alındığı el ile ambalajlama yapıldığı ama kalitede bir takım sıkıntıların olduğu belirtilmiştir. İşletmede ambalajlama lojistik faaliyetinde yapılan incelemede ambalajlama bölümünde 2 adet ambalajlama makinası bulunduğu ve 3 çalışanın bu iki makinaı kullandığı tespit edilmiştir. Yapılan piyasa araştırması sonucunda yeni bir ambalajlama makinası satın alınarak ambalajlama faaliyetinde kapasitenin 50.000 dk artırılabilceği hesaplanmış ve böylece ilgili kısıt ortadan kaldırılmıştır.

- Tüm bunların sonucunda işletmenin optimal maliyet yapısı sağlanmıştır.

Yukarıdaki açıklamalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu maliyet entegrasyonu ile çok boyutlu olarak maliyetlerin hesaplanabilmesi yöneticilerin karar alma aşamasında daha objektif ve doğru karar almalarına yardımcı olacaktır. Bunun yanı sıra maliyetlerin faaliyetlere göre daha ayrıntılı olarak belirlenebilmesi de işletme operasyonlarında maliyet kontrolünün sağlanması

açısından kolaylıklar sağlayacaktır. Çalışma bu boyutunun ötesinde akademisyenler tarafından farklı maliyet yöntemleri kullanılarak genişletilebilirse muhasebe ve lojistik bilim alanlarına faydalı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu çalışma, lojistik sektöründeki yönetici ve muhasebe uygulamacıları tarafından sektöre uyarlandığında sektörel veri işleme ve karar alma boyutunda yararlı olacaktır. Diğer bir deyişle, sektörde çağdaş maliyet yöntemlerini uygulamak isteyen uygulamacılara bu tür çalışmaların nasıl yapılacağı konusunda kaynak sağlanmış olacaktır. Fakat bu yöntemlerin bir arada kullanılması hususunda, uygulama adımlarını doğru bir şekilde yürütecek olan kalifiye elemanları seçmeleri için işletmelerin insan kaynakları politikalarını güncellemeleri ve bu elemanların yetiştirilmeleri noktasında sektör ve akademik dünya arasında yoğun bir işbirliği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altınbay, A. (2006). Kaizen maliyetleme sistemi: dinamik bir maliyet yönetimi sistemi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 103-121.
- Aslan, S. ve Karavaizoğlu, S. N. (2009). Maliyet tabanlı lojistik yönetimi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*, 8(32), 61-71.
- Bilginoğlu, F. (1995). Hedef maliyetleme: yeni bir yönetim aracı. *Yönetim Dergisi*, 6(21), 13-15.
- Bozdemir, E. (2010). *Rekabet Üstünlüğü Açısından Hedef ve Kaizen Maliyetleme Yöntemlerinin Türk Otomotiv Sektöründe Uygulanabilirlik Düzeyinin İncelenmesi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Atatürk Üniversitesi.
- Büyükyılmaz, O. ve Gürkan, S. (2009). Süreçlerde en zayıf halkanın bulunması: kısıtlar teorisi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (9), 177-195.
- Christopher, M. (2011). *Logistics & supply chain management*. Pearson. United Kingdom.
- Cooper, R. and Slagmulder, R. (1997). *Target costing and value engineering*. Productivity Press, Portland, Oregon, USA.
- Doğan, S. ve Kılıç, S. (2008). İlişki yönetiminde iç ve dış müşteri memnuniyetinin sağlanması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1), 60-87.
- Donath, B., M., Joe, Dubin, C. and Patterson, P. (2002). *The IOMA handbook of logistics and inventory management*. John Wiley & Sons, New York.

- Ellram, L. M. (2006). The implementation of target costing in the United States: theory versus practice. *Journal of Supply Chain Management*, 42(1), 13-26.
- Engblom, J., S., Tomi, Töyli, J. and Ojala, L. (2012). Multiple-method analysis of logistics costs. *International Journal of Production Economics*, 137(1), 29-35.
- Ergül, A. (2014). *Hedef maliyetleme çerçevesinde çağdaş maliyet yöntemlerinin maliyet etkinliği boyutunda entegrasyonu ve konaklama işletmelerinde uygulanması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Geri, N. and Ahituv, N. (2008). A theory of constraints approach to interorganizational systems implementation. *Information Systems and E-Business Management*, 6(4), 341-360.
- Gürdal, K. (2007). *Maliyet yönetiminde güncel yaklaşımlar*. Siyasal Kitabevi. Ankara.
- Hacırüstemoğlu, R. ve Şakrak, M. (2002). *Maliyet muhasebesinde güncel yaklaşımlar*. Türkmen Kitabevi. İstanbul.
- Huang, L. (1999). The integration of activity-based costing and the theory of constraints. *Journal of Cost Management*, (November-December), 21-27, <http://maaw.info/ArticleSummaries/ArtSumHuang99.htm>, (Erişim Tarihi: 09.09.2019).
- Imai, M. (1986). *KAİZEN, The key to Japan's competitive success*, McCraw-Hill Publishing Company.
- İlhan, E. (2014). *Kısıtlar teorisi ve bir üretim işletmesinde uygulama*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Uludağ Üniversitesi.
- Kaygusuz, S. Y. (2005). Kısıtlar teorisi: varsayımlar, süreç ve bir uygulama, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 133-156.
- Marzouk, M. M. (2011). ELECTRE III model for value engineering applications. *Automation in Construction*, 20(5), 596-600.
- Modarress, B., Ansari, A. and Lockwood, D.L. (2005). Kaizen costing for lean manufacturing: a case study. *International Journal of Production Research*, 43(9), 1751-1760.
- Nave, D. (2002). How to compare six sigma, lean and the theory of constraints, *Process Improvement*, March, 73-78.

- Örnek, A. Ş. (2003). Bir yönetim tekniği olarak değer mühendisliği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü Dergisi*, (5)2, 213-230.
- Özdemir, F. S. (2007). *Lojistik maliyet yönetiminde optimizasyonla sağlanan etkinlik artışının işletmelerin finansal yapısı üzerindeki etkisinin taşıma maliyetleri yönünden incelenmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Gazi Üniversitesi.
- Pekmezci, T. Demireli, C. ve Batman, G. (2008). İç müşteri memnuniyeti: Konya un fabrikalarında bir uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22). 143-156.
- Quillian, L. (1991). Curing 'Functional Silo Syndrome' with logistics TCM. *CMA Magazine*, 65(5), 9-13.
- Rantasila, K. and Ojala, L. (2012). *Measurement of national-level logistics costs and performance*. International Transport Forum Discussion Paper. 2-4 May 2012, Leipzig, Germany.
- Robeson, J. F. and Copacino, W. C. (2000). *The logistics handbook*, Free Press.
- Ronen, B. (2005). Special issue on the theory of constraints – practice and research, *Human Systems Management*, (24), 1-2.
- Sevim, Ş. ve Elmacı, O. (2007). Sürdürülebilir rekabet üstünlüğü sağlamada kaynak tabanlı yaklaşım modeli ile başarı stratejisinin belirlenmesinde lojistik süreç maliyetlerinin analizi. *Journal of Azerbaijani Studies*, 96-104.
- Taşkın, E. ve Durmaz, Y. (2012). *Lojistik faaliyetler hizmet kalitesi ve müşteri değeri*. Detay Yayıncılık.
- Tiryakigil, S. (2011). *Malzeme yönetiminde kısıtlar teorisi ile maliyet azaltımı ve bir uygulama*, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Tokay, S. H., Deran, A. ve Arslan, S. (2011). Lojistik maliyet yönetiminde izlenebilecek stratejiler ve muhasebe eğitiminden beklentiler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29, 225-244.
- Ünal, E. N., Demircioğlu, M. ve Küçüksavaş, N. (2006). Optimal ürün karması belirlemede faaliyete dayalı maliyet sistemi ve kısıtlar teorisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 327-343.

Yurtay, Y. Yurtay, N. Akçetin, E. ve Kılıç, A. (2014). Konteynerde yük optimizasyonu: örnek uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 228-247.

Yükçü, S. (2011). *Yönetim açısından maliyet muhasebesi*. Altın Nokta Yayınevi.

Weiyi, F. and Luming, Y. (8-9 August 2009). *The discussion of target cost method in logistics cost management*, ISECS International Colloquium on Computing, Communication, Control, and Management, 537-540.

Üsküp Sancağı'nda Tahmîs-i Âşar Usulü (R.1321/M.1905-1906)¹**Kemalettin KOÇ**

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
kkoc@ksu.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-6632-9501>

Öz

XIX yüzyılın sonu ile XX yüzyılın başları, Osmanlı Devleti'nde ıslahatların devam ettiği bir dönemdir. Vilâyât-ı Selâse'de de yapılan ıslahatlara, Tahmis-i Âşar Usulü adı verilen vergi tahsil usulü dâhil edilmiştir. Bu çalışmada, Vilâyât-ı Selâse'den biri olan Kosova vilayetinin merkez kazası Üsküp'te, R.1321/M.1905-06 tarihinde adı geçen usul ve uygulaması incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle Osmanlı Arşivi (BOA) belgelerinden istifade edilmiştir. Bunun yanında Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesinde, tahmis-i âşar usulü ve uygulaması hakkında görüşmelere ulaşılmıştır. Başvekâlet Devlet Matbaası tarafından basılan Düstur da önemli bilgiler içermektedir. Ayrıca tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Taranan ve elde edilen bilgi ve belgelerden, çalışmanın amacı olan tahmis usulünün Üsküp özelinde uygulaması araştırılmıştır. Araştırmada, araziden alınan bir vergi türü olan mahsul öşrünün, R.1321/M.1905-06 tarihinde bu usul ile tahsil edilmesi incelenmiştir. Bu vergi tahsil türünde öşür bedeli, geçmiş beş yılın ziraatından alınan âşarın 1/5'ine göre hesaplanıp taksim edildiği gibi, beş yıllık tahmini öşür hesaplanıp yine beşe bölünerek her yıl eşit miktarda tahsil edilmiştir. Ayrıca, adı geçen usulün uygulanması ve yöredeki yansımaları üzerine bilgilere ulaşılmıştır. Böylece, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyılın hemen başındaki bir vilayet merkezinin Sosyoekonomik tarihine dair önemli veriler ve ipuçlarına ulaşılmıştır. Üsküp'te uygulama Maliye Müfettişi Raşid Bey tarafından incelenmiş ve rapor haline getirilmiştir. Çalışma, adı geçen rapor ışığında hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Rumeli Islahatı, Tarım, Vergi Tahsili, Âşar.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 02.02.2021 / 09.07.2021

Künye Bilgisi: Koç, K. (2021). Üsküp Sancağı'nda tahmis-i âşar usulü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1280-1302. DOI: 10.33437/ksusbd.873226

Tahmis-i Âşar Method in The Skopje Sancak (R.1321/M.1905-1906)**Abstract**

At the end of the XIX century and the beginning of the XX century is a period in which reforms continued in the Ottoman Empire The tax collection procedure called Tahmis-i Aşar Procedure was included in the reforms carried out in Vilayat-ı Selase. In this study, the procedure and its application mentioned in R.1321 / M.1905-06 in Skopje, the central district of Kosovo province, which is from Vilâyat-ı Selâse, has been tried to be examined.

In the study, primarily Ottoman Archive (BOA) documents were used. In addition, negotiations were reached on the Tahmis-i âşar method and its implementation in the Meclis-i Mebusan Zabıt Ceride. The Order, published by the Government Printing House, also contains important information. Moreover, research works were used.

From the scanned and obtained information and documents, the application of the estimation method, which is the aim of the study, in Skopje was investigated. In the study, the collection of the crop oest, which is a tax type collected from the land, on R.1321 / M.1905-06 was investigated. In this type of tax collection, the tuition fee is calculated and divided according to the 1/5 of the income taken from the agriculture of the past five years, and the five-year estimate is calculated and divided by five, and is collected in equal amounts every year. In addition, information was obtained on the implementation of the aforementioned procedure and its reflections in the region. Thus, the Ottoman Empire's XIX. with the end of the century XX. Important data and clues about the socioeconomic history of a provincial center at the beginning of the century have been obtained. The practice in Skopje was examined and reported by the Finance Inspector Raşid Bey. This study was discussed in the light of the aforementioned report.

Keywords: II. Abdülhamid, Rumelia Reform, Agriculture, Tax Collection, Âşar.

Giriş

Osmanlı Türkleri, Avrupa'da fetihler yaptıktan sonra buralara Anadolu'dan nüfus yerleştirmiştir. Böylece bölgenin etnik yapısı değişmiş, yeni yerleşim yerleri kurulmuş, yeni bir vatan tesis edilmiştir. Hatta Rumeli, doğrudan merkezi idareye bağlanmıştır (Alkan, 2015: 246). Klasik dönemde kurulan bu istikrar, XIX. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. Bu dönemde yaşanan isyanlar, savaşlar ve bağımsızlık talepleriyle Balkanlar kaynamaya başlamıştır. 1877-1878

yılında yapılan ve Doksan üç Harbi olarak adlandırılan Osmanlı-Rus savaşından sonra sorunlar artarak devam etmiştir. Savaşın sonra bölge, istikrarını yitirmiştir (Aydın, 1994: 498).

Savaşı kaybeden Osmanlı Devleti ile Rusya arasından 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır. Ayastefanos Antlaşması'ndaki maddeler Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya'nın katıldığı Berlin Kongresi'nde yeniden ele alınmış ve değiştirilmiştir. 13 Temmuz 1878 tarihli antlaşmaya göre, Bulgaristan toprakları üç bölgeye ayrılmıştır. *Birinci bölge* Osmanlı Devleti'ne bağlı olan bir Bulgaristan prensliği; *ikinci bölge* idarî yönden bağımsız, siyasi ve askerî yönden Osmanlı Devleti'ne tâbi, beş yıl süre ile bir Hristiyan vali tarafından idare edilecek olan Şarkî Rumeli Eyaleti; *üçüncü bölge* ise ıslahat yapılması şart koşulan ve Vilâyât-ı Selâse olarak adlandırılan Selanik, Kosova ve Manastır'dan oluşmuştur. Bu gelişmelerin yanı sıra Bosna ve Hersek Avusturya tarafından işgal edilmiş, Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlığı tanınmış, Tuna nehri savaş gemilerine kapatılmıştır (Gencer, 1992: 517). Daha sonra Yunanistan ile 1881'de İstanbul'da yapılan bir antlaşmayla Tesalya bölgesi Yunanlılara bırakılmıştır (Hacısalıhoğlu, 2013: 588).

Bölgede Bulgar, Sırp ve Rum gruplar, hem Osmanlı Devleti ile mücadele etmişler hem de birbirleri ile Makedonya için mücadele etmişlerdir. Bu mücadelenin temelinde, bölgede en fazla nüfusa sahip olduklarını ispat etme ve ileride bu bölgeleri Osmanlı Devleti'nden koparma fikirleri yer almıştır (Alkan, 2015: 247).

Bulgaristan Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra, 1894 yılında, Rumeli Edirne, Selânik, Kosova, Yanya, İşkodra ve Manastır vilâyetlerine ayrılmıştır (İnalçık, 2008: 235). Bu süreçte bölgede önemli gelişmeler olmuştur. Bu manada 1895'te, mali sıkıntılarının etkisiyle Yunanistan'da hükümet değişmiştir. 1897'de Atina'daki ihtilâl komitelerince desteklenen Giritli milliyetçilerin talebiyle, Prens Georg kumandasında bir filo adaya gönderilmiş ve filo adayı ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin, adanın boşaltılması yönündeki talepleri karşılanmayınca, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 1897'de savaş çıkmıştır. Savaş neticesinde Yunanistan ağır bir yenilgiye uğratılmıştır (Hacısalıhoğlu, 2013: 588). Rumeli ıslahatı, işte bu savaş dönemine denk gelmiştir.

ÂŞAR VERGİSİNİN ARAZİ ÜZERİNDEN ALINMASI

Âşar vergisinin teslisen ortalaması bulunarak arazi vergisi üzerine hisse-i maarif ve nafia ile birlikte taksim edilerek nakden istihsali kararı, 1896 yılından itibaren Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde üç kazada tecrübe maksadıyla uygulamaya konmuştur (BOA, İML., 18/61.1, 3; Özbek, 2015: 121). Lakin bu dönemde emlak ve arazinin, gerçek değerleri üzerinden tahriri

yapılmamıştı (BOA, İML., 18/61.3). Ayrıca 1896-1904 sürecinde âşarın arazi vergisi olması tasarısı çıkarılmıştır (Özbek, 2015: V).

1896 tarihli Rumeli Islahat layihasında,âşarın “teslisen”, yani geçmiş üç yılın mahsul geliri üzerinden bir değerlendirme yapılarak 1/3 oranında tahsil edilmesi istenmiştir (BOA, A.}MKT.MHM, 677/5.002.001). Zikredilen usulün uygulanması için Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerinde üç kaza belirlenmiştir (BOA, Y.A.RES., 80/59). Osmanlı idaresinde kalan Rumeli vilayetlerinden Edirne/Babaeski, Kosova/Preşova ve Manastır/Nasliç kazalarında R.1312/M.1896-97'da R.1312-1314 / M.1896-97/1898-99 teslis usulü uygulanmıştır (BOA, DH.TMIK.S., 18/15.004; BOA, DH.TMIK.S., 11/99; BOA, BEO, 1330/99718.004).

Bu dönemde ihaleye çıkılacak arazilerin bir kısmının yerleri hakkında birtakım sıkıntılar yaşanmıştır. Bu manada, âşar tahsili açısından, bir köyün veya çiftliğin arazisinin hepsi hiçbir zaman o köy veya çiftliği oluşturmamıştır. Bu anlamda birçok köyün bir veya birkaç mezrası bulunurken, bazı köyler de bir veya birkaç köy mezrasından meydana gelmiştir. Bu uygulamalar, tımar usulünden kaynaklanmıştır. Bu karmaşık durum daha sonradan, arazinin tahriri ve tahmis bedelinin dağıtımı esnasında, birçok zorluğa ve şikâyete neden olmuştur. Öşürden elde edilen gelir, gerek devlet masrafları ve gerek evkafın muhafaza ve idaresi için vakıf görevine tahsis edilmiştir. Bunlardan birincisi devlet tarafından, ikincisi mütevelliler tarafından tahsil edilmiştir. Askeriye erzakı müteahhitleri ise hazinede olan alacaklarını âşar iltizam bedeliyle mahsup ettirebilecekleri düşüncesiyle, %10'dan %20'ye kadar fazla bir tutar ile âşar iltizamına teşebbüs etmiştir. Askeriye erzakı müteahhitlerinin bu teşebbüslerine diğer mültezimler de uymuştur (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002). Bunun sebebi, müteahhitlerin, hazinede kefil olarak bıraktıkları senetleridir (MMZC, 16.11.1324: 118).

Harita 1. Kosova Vilayeti Haritası (1903) (BOA, TFR.I.M., 1/27).

TAHMİS-İ ÂŞAR USULÜNE GEÇİŞ

Klasik dönemde tahrir eminleri, köylünün üretiminden alınan verginin hesaplanmasını, geçmiş üç yılın mahsul geliri üzerinden bir değerlendirme yaparak gerçekleştirirdi (Öz, 2010: 427). XIX. yüzyılda ise Tanzimat sonrasında yaşanan yenileşme dönemi ile birlikte, tahmis usulü adı verilen bir yöntem düşünülmüş ve ilk defa 1850'de uygulamaya konmuştur. Bu tarihte, Osmanlı yöneticileri, âşar tahsilinde halk ile hazinenin mültezimlerin zararından kurtarılması için "usul- cedid" adıyla yeni bir yöntem uygulamaya başlamıştır. Bu yöntemde, âşar işlerinin köylülere bırakılması hedeflenmiştir. Âşar bedeli, önceki beş yılın âşar bedeli ortalaması alınarak belirlenecek ve köy ahalisinden toptan alınacaktı. Çünkü âşar, bazı yıllar düşük bazı yıllar yüksek bedelle ihale edilmişti. Köylülerin kendilerine verilen âşarın tahsilinde geçmiş beş yılın ortalamasının alınmasıyla hem hazinenin zarara uğramaması hem de ahaliye haksızlık edilememesi amaçlanmıştır. Her köy için belirlenen yıllık miktar, toptan o köye ihale edilip, her yıl o köyün çiftçisinden emval-i vergi gibi tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır (Özbek, 2015, 50; BOA, İ..MVL., 185/5609). 22 Mart 1861 tarihinde ise Rumeli eyaletlerine bağlı kaza ve kasaba âşarının, tahmis usulüyle toptan ahaliye ihalesi hakkında İrade-i seniye çıkarılmıştır (BOA, A.}MKT.UM, 462/77). Fakat 1896 tarihli Rumeli Islahat layihasında âşarın "teslisen" tahsil edilmesi istenmiş (BOA, A.}MKT.MHM, 677/5.002.001), 1904

yılından itibaren ise tekrar bedel-i tahmîsin uygulanması kabul edilmiştir (BOA, TFR.I..MN., 43/4206).

Tahmîs-i Âşar Usulü

Tahmîs, Arapça beşleme, beşte birini alma anlamına gelen bir kelimedir. Bu kelime mali bir terim olarak beşte birini/beşte bir oranında almak ifadesini karşılar. Öşür de benzer biçimde mali bir kavram olarak devlet giderleri için toprak ürünleri üzerinden alınan 1/10 oranındaki vergiyi ifade etmek için kullanılır. Âşar da öşrün çoğuludur. Tahmîs-i âşar ise âşarın, geçmiş beş yıllık toplamının ortalaması bulunarak ortaya çıkan tutarın her yıl 1/5'nin alınması usulüyle uygulanan bir vergi tahsil yöntemidir.

Bu vergi türünde, bir yerin beş yıllık tahmini öşrü hesaplanıp beşe bölünerek ortalaması bulunur ve her yıl eşit miktarda tahsil edilir (Balcı, 2012: 13). Yine öşür bedeli, geçmiş beş senenin ziraatından alınan âşarın humsuna (1/5'ine) göre hesap ve taksim edilir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004). Yani bir köyün son beş yıllık âşar gelirinin ortalaması alınır (Coşar, 1996: 21). Bu usulde keşif ve tahmin üzerine öşür ifası önem arz eder. Dolayısıyla mültezimlerin suistimallerinden zarar gören mahsul vergisinin yavaş yavaş yayılarak genişlemesi arzu edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004). Dolayısıyla âşarın tahsilinde iltizam usulü yerine, "Tahmîs Usulü" adı verilen yeni bir vergi usulü getirilmiş (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002), beş yıllık tahmini öşür hesaplanarak yine beşe bölünmüş ve her yıl eşit miktarda tahsili yapıldığı gibi (Balcı, 2012: 13), öşür bedeli geçmiş beş yılın ziraatından alınan âşarın 1/5'ine göre hesap ve taksim edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004). Yani bir yerin son beş yıllık âşar gelirinin ortalaması alınmıştır (Coşar, 1996: 21).

Tahmîs bedeli rağbet, rekabet, fiyat ve yıllık verime bağlıdır. Her beş senede bir genel değişiklik yapılır. Değişikliklerde yılların fiyatı ve bereketinin dengesi için, köylere zam ve indirim yapılarak düzeltme sağlanır. Değişiklik ve esas dengeye yardımcı olan unsur İstatistik memurlarının hazırladığı cetvellerdir. Bu amaçla ilk denemenin ardından istatistiki çalışmalara başlanmış ve çalışmaların sonucuna göre hareket edilmesi istenmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.002).

Fakat usulün uygulanmaya başlanmasından sonra, öşür bedeli ortalamasının belirlenmesi için esas alınan *geçmiş yılların iltizam bedeli yönteminden* pek memnun olunmamıştır. Çünkü iltizam bedeli çoğu zaman alınan öşürden fazla olurken bazen de çeşitli sebeplerle yükselmiştir. Ayrıca bazı köylerle çiftliklerin âşarı, gerçek değerinden düşük bedellerle iltizam edilmiştir. Vakıfların âşarı ise çok defa düşük tutarla ihale edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.005).

KOSOVA/ÜSKÜP’TE DENEME MAKSATLI TAHMİS UYGULAMASI

Vilâyât-ı Selâse’de oşür geliri, eskiden beri erzak müteahhitleri ile nüfuzlu kimseler tarafından yüksek bedellerle iltizam edilmiştir. Bu işlem icra edilirken, fazla tahsilat yapılarak çiftçilerin mağdur edildiği, mağduriyetin giderilmesi içinse, tahmis usulünün uygulanarak geçmiş beş senelik ihale bedellerinin tahmis esası kabul edilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslim ahali de benzer konularda şikâyetle bulunmuştur (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020.1; BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020.2). Rumeli vilayetlerinin bazı köylerinde âşarın tahmis usulüne uygun olarak idaresinden ortaya çıkan neticeye göre, bu usulün R.1321/M.1905-06’da Vilâyât-ı Selâse’nin merkez kazalarına yayılması ve bu tecrübenin yavaş yavaş yayılması gerektiği düşünülmüştür (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.019). Bunun üzerine Vilâyât-ı Selâse’nin merkez kazalarında, R.1321/M.1905-06 yılından itibaren, âşarın tahmis suretiyle arazi üzerine dağıtılması için irade çıkarılmıştır (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.021). Yani her köyün tahmis edilen âşar bedeli sınıflara göre köyün bütün arazisine taksim edilecektir (BOA, TFR.I.KV., 99/9803). Tahmis usulünün uygulanmasına dair, 19 Şubat 1905 tarihinde Sadarete yazı gönderilerek, alınacak kararın bildirilmesi istenmiştir (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.026). Bu arada Vilâyât-ı Selâse’den biri olan Kosova vilayetinin oşürünün Hazine’ye ait olduğu bildirilmiştir (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020.1).

Rumeli Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi, 1 Nisan 1905 tarihinde Sadarete yazı göndererek, Tahmis usulünün Selanik, Manastır ve Kosova kazalarında yürütülmesi uygun bulunmuş ise memurların zamanında seçilmesi ve uygulamada kullanılacak defterlerin hazırlanması için izin talep etmiştir. Merkez tarafından, 2 Nisan 1905’te, usulün Vilâyât-ı Selâse’de uygulanması talebinin uygun görüldüğü bildirilmiştir (BOA, BEO, 2541/190537).

4 Nisan 1905’te Vilâyât-ı Selâse’nin Selanik, Manastır ve Kosova vilayetlerinde âşarın tahmis suretiyle arazi üzerine dağıtılması ve uygulamanın birkaç haftaya kadar başlaması kararlaştırılmıştır. Bu maksatla her kazada arazilerin yazılması ve bedellerin araziye dağıtılması için, 1000 kuruş maaşlı bir memur ile 750 kuruş maaşlı bir kâtipten oluşan yedişer kişilik olmak üzere sekiz komisyon teşkil ve istihdam edilecektir. Kazanın durumu ve arazisine ve bir dereceye kadar ziraat işlerini bilen doğru, dürüst ve gerekli vasıfları taşıyan görevlilerin şimdiden seçilmesi ve istihdamına başlanması istenmiştir (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.023).

Tahmis Usulüne Hazırlık

7 Nisan 1905’te, “*Âşarın Arazi Üzerinden Suret-i İstifası*”nı açıklayan talimat çıkarılmıştır. Talimat, 29 Aralık 1879 tarihli “*Öşrün Arazi Üzerinden Suret-i*

İstifası” adlı nizamnamenin yerine geçmesi için hazırlanmış ve 26 maddeden oluşmuştur. Yeni hazırlanan talimatta, her köyün geçmiş beş yıllık hububat, mazı, boya, kitre, cehri, afyon, zeytin, incir ve palamut gibi ayrıca ihale edilen öşür gelirine menafi² ve maarif hissesi eklenmiştir. Bir köyün bütün âşar ve iane hissesinin toplamının ortalaması alınıp, yani beş yıllık varidatının toplamı tahmis edilerek (5’e bölünüp 1/5’inin alınması), ortaya çıkan 1/5’inin bedel/tutar olarak alınması kararlaştırılmıştır. Bunun yanında bir kazada, tahmisin başlangıç ve bitişi olan beş yıl zarfında kaç dönüm afyon ekildiği ve beş yıllık bedel toplanarak her bir dönüme kaç kuruş öşür düşeceği hesap edildikten sonra, her köyün hissesi ayrılacak ve hububat âşarına eklenecektir. Her köyün hububat ve afyon vesaire âşarının R.1315/1899-1900 yılı bedel toplamına, teçhizat giderleri de Mal Kalemleri tarafından ilave edilerek taksime dâhil edilecektir. Arazi konusuna gelince; bütün arazi beş sınıfa ayrılacak ve sınıfların yer değerinin belirlenmesi mahalli idarelere bırakılmıştır. Mahsullerden öşür bedeli köy köy bilinen meyve ağaçlarının dikili olduğu araziye hububat da ekilirse, her dönüme sınıfına göre öşür bedeli belirlenecektir. Ayrıca meyve ağaçları yöre halkı tarafından âlâ, evsât ve ednâ olarak üç sınıfa ayrılarak öşür bedelleri ağaç başına dağıtılacak ve ağaçların dikili olduğu araziye düzenli olarak hububat ekilmiyorsa, bu arazi hesap haricinde tutulacak yani hesaba dâhil edilmeyecektir. İpek öşürü ayrıca alındığı ve tahmis bedeline ilave edilmeyeceğinden, ipek yetiştirmeye mahsus dutluklar hububat öşürünün dışında bırakılacaktır. Dutluklar da sınır ve dönümleriyle tahrir sırasında deftere kaydedilerek, öşür bedeli hanesine sıfır yazılacaktır. Böylece her şahsın bütün arazi ve ağaçlarına düşen bedeller toplanıp üçe bölünerek, mahsulü erken yetişen yerlerde haziranın başından ekim sonuna, mahsulü geç yetişen yerlerde ise eylül başından kasım sonuna kadar birer ay aralıklı üç taksitte vergi tahsildarları tarafından tahsil edilecektir. Ayrıca araziye dağıtılacak iane hissesi ve öşür bedelinde beş yılda bir kere düzenleme yapılması kararlaştırılmıştır (BOA, TFR.I.M., 7/663; Düstur: Birinci Tertib, C.8, 1943: 180-187).

Tevzi ve tahsil masrafları ile afet zararlarını karşılamak üzere öşür bedeline %5 eklenecektir. İkinci olarak, Manastır ve Selanik kazalarıyla Duyun-ı Umumiye’ye tahvil edilmiş diğer yerlerde,³ bayındırlık işleri için öşür gelirlerinden %5 ayrılmamıştır. Hazineye ait olan Kosova Vilayeti âşarından, bayındırlık işleri için %5 verilmekte ise de tahmise ayrıca ehil hayvanlar vergisi

² Abdülaziz döneminde “memleket ve menâfi sandıkları” adıyla kurulan müesseseler, 1883’te Menâfi Sandıkları, 15 Ağustos 1888’de de Ziraat Bankası adını almıştır (Küçük, 1988: 221). 1883’de çıkarılan nizamnameyle, Memleket Sandıkları sermayesinin âşar vergisine eklenen %1 oranında menâfi hissesi ile karşılanması kararlaştırılmıştır (Uluyol, 2019: 26).

³ Rumeli vilayetlerinde çeşitli gelir kaynakları Duyun-ı Umumiye İdaresine verilmiştir. Bunlardan bazıları Kosova ve Yanya âşarının gelir fazlası; Selanik âşar fazlası; Selanik gümrük geliri; Drama, Gümülcine ve Serez’in âşarıdır (Yarç, 1996: 183-184).

adıla %5 zam yapılmıştır. Bu zam, hala devam eden zorluğun bir kat daha artmasına yol açacaktır. Bu yüzden tahmis bedelinden bayındırlık işleri için %5 zammın ertelenmesi zaruri görülmüştür. 16 Nisan 1905 tarihinde Sadarete yazı gönderilerek, zaman geçirilmeden uygulamaya başlanmak için emir istenmiş (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020-1, BOA, TFR.I.UM., 30/2912.020-2), ayrıca kâtip ve memurların seçilip seçilmedikleri, eğer henüz seçilmemişler ise bir an evvel seçiminin bitirilerek, neticenin bildirilmesi istenmiştir (BOA, TFR.I.UM., 30/2912.021).

Hazırlanacak Komisyonlar

Üsküp kazasında, âşarın tahmis suretiyle arazi üzerine dağıtılması maksadıyla, arazinin tahriri ve bedellerin dağıtımının yapılması için sekiz komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyonlardan başka bedellerin dağıtımının kollara taksimi, memur ve kâtiplerin seçilmesi için defterdarın başkanlığında, duyun-ı umumiye müdürü ile bilirkişiler olmak üzere yedi kişiden oluşan bir komisyon daha kurulması uygun bulunmuştur. Kosova valisi tarafından 18 Nisan 1905'te, gerekenin yapılacağı Umumi Müfettişliğe bildirilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 99/9874).

Arazi ve Tahriri

Tahmis nizamnamesinin onuncu maddesinde arazi üç sınıfa ayrılmıştır. Kosova Defterdarlığı, arazilerin veriminin farklı olmasından dolayı, bedelin sınıflara eşit olarak dağıtılmasının, adaleti sağlayamayacağı ve uygulamadan beklenen faydanın elde edilemeyeceğini belirtmiştir. Bilirkişilerden oluşturulacak heyet tarafından, her köy bedelinin beş sınıfa ayrılması ve her sınıfın bedel miktarının verimine göre belirlenmesi gerekeceği düşünülmüştür. Durum, Kosova Defterdarlığı tarafından Rumeli Vilayetleri müfettişliğine bildirilmiştir. Manastır'daki uygulama ve Selanik'te konuya vakıf kişilerle yapılan müzakerelerden de aynı sonuç çıkmıştır. Talebin Bâbîâlî'ye iletilmesi üzerine, burada gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Yapılan düzeltmeler, 11 Haziran 1905'te Müfettişlikten Vilâyât-ı Selâse'ye gönderilmiştir. Buna göre, sınıfların sayısı artırılmış, bedelin dağıtımında arazilerin sınıf ve derecelerine göre işlem yapılması istenmiştir. Dolayısıyla birinci ve ikinci sınıflara ait bedelin ayrılmasından sonra, geriye kalacak miktarın üçüncü, dördüncü ve beşinci sınıf arazilere, tahammül derecelerine göre ayrılması ve dağıtılması kararı verilmiştir (BOA, TFR.I.UM., 8/750).

Alınan izinden sonra, Kosova Vilayeti merkez kazası olan Üsküp kazasında, tahmis-i âşar için 18 Temmuz 1905 tarihine kadar arazisi tahrir edilen ve bunlar arasında bedeli tevzi edilen/dağıtılan köylerin isimlerini açıklayan bir defter hazırlanmıştır. Sonradan defterde ilan edilen bu köylere eklemeler yapılmıştır. Bu manada, 19 Temmuz 1905 tarihinden 17 Ağustos 1905 tarihine kadar, tahmis-

i âşar tahriri ve dağıtımını yapılan köyler için yeniden defter düzenlenmiştir. Defterde kaza sekiz kola ayrılmış, her kola bağlı köyler ve evkaf köylerinin isimleri ayrı olarak kaydedilmiştir. Miri köyleri ve vakıf köylerinin toplamı ayrı ayrı verilmiştir. Bu köylere dağıtılacak öşür bedeli miktarı, dağıtıma dâhil edilen ve hariç tutulan arazinin miktarı, tahririn ilan tarihi ve dağıtımın ilan tarihi yazılmıştır (BOA, TFR.I.KV., 97/9672).

21 Ekim 1905'te tahmis talimatının onuncu maddesi değiştirilerek, Vilâyât-i Selâse'ye ait bazı yerlerde arazi beş sınıfa ayrılmıştır. Ayrıca tahmis bedelinin arazi sınıflarına dağıtımından bahsedilen on birinci maddesi, Hazine ve Şura-yı Devlet tarafından düzeltilmediğinden dolayı, bedelin arazi sınıflarına göre dağıtımını gerektiği bildirilmiştir. Adı geçen on birinci maddenin onuncu maddeye uygun olarak düzeltilmesine müsaade edilmesi Saderet'e bildirilmiştir. İzne cevap 17 Ekim 1905'te verilmiştir. Cevapta, tahmis bedelinin arazi sınıflarına dağıtımından bahsedilen on birinci madde hakkında yapılacak işlemlerden birinci ve ikinci türdeki arazi konu edildiği bildirilmiştir. Geriye kalan üç tür için diğer türler tabiri ile kısaltılmış olduğu ve zaten türün tayini ve bedelin belirlenmesi mahalli idarelere bırakıldığından, üç sınıftan on birinci maddede diğer türler olarak bahsedilmiştir. Dolayısıyla düzeltilmeye değer bir şey görülemediği, Şura-yı Devlet kararına atıf yapılarak, yazıyla bildirilmiştir (BOA, TFR.I.U.M., 30/2912.028). Üsküp kazasında tahriri yapılan köylerin arazisinin türü ile dönümünü açıklayan cetveller, kol memurları tarafından gönderilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 94/9371).

2 Şubat 1906'da da Üsküp merkez kazasının Âşar Tahmisinin Ayrıntılı Tahakkuk Defteri hazırlanmıştır. Defterde R.1321/M.1905-06 yılında yapılan tahmis-i âşar ihalesi öncesi arazi, taşıdığı nitelik ve niceliklere göre değer sırasına koyularak, derecelere ayrılmıştır. Bu derecelere dâhil edilen arazilerin dönümleri, bedelleri ile ihalesi yapılan kaza, mahalle, mezra ve köylerin isimleri yazılmıştır. (BOA, TFR.I.KV., 116/11550).

Bu köylerden İdris, Nahova, Urumlar, Uğyançe köylerinin âşar bedeli, dikkat çekici şekilde fazla olmuştur. Kosova Defterdarı, bu durumun mahsuptan değil, sadece görülen bolluk ve verim fazlalığından doğan rekabetten ileri geldiğini belirtmiştir. Bunun da iltizamın ölçü kaidelerinden olduğu, maktuiyet ve emanet idarelerinde bile bulunduğunu vurgulamıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.001). Lubotan, Kopaniçe, Çaylane, Boyane, Bâlâ-yı Derbend, Bukovik, İsfilare-i Bâlâ gibi köylerde, rekabet olmadığından, bazı yıllar değerinden %50 eksiklikle de ihale edildiği ileri sürülmesine rağmen, bu gibi açıklamalar ispat edilememiştir. Son ihtimal olarak, eksik bedelle ihalenin araziye rağbetin olmamasından kaynaklandığı sonucuna varılmıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.001). Bunun yanında tecrübe maksatlı yapılan bu uygulamada, birçok köy âşarının askeriye müteahhitlerinin yoğun talebiyle

karşılaşması ve gerçek değerinin üstünde çok yüksek tutarlara satılmasının, müteahhitlerin Hazine-i Devlet'te kefil olarak bırakılmış senetlerini kapatmak ve alacaklarını %50 noksanına da olsun almak için bu yolu denedikleri iddia edilmiştir (MMZC, 16.11.1324: 118).

Vakıflar

Vakfa ait olan öşür bedelinden müstahdem maaşları, ödenek, tamir masrafı gibi giderler çıkarıldıktan sonra geriye kalan miktar, belirlenen oranda Evkaf-ı Hümayun Nezareti'yle mütevelliler arasında taksim edilmiştir. İltizam bedeli, değerinden çok daha pahalı olursa, mültezim hasılat ile bedelin farkını tamamlamaya mecburdur. Müteveli, bu farkın 2/3 veya 3/4 miktarından istifade eder. Aynı durumda müteveli bizzat mültezim olursa, bu farktan yalnız Evkaf Nezareti'ne ait olan kısmı kadar zarara uğrar. Bunun yanında, vakıf âşar bedelinin, müteahhitlerin alacağıyla mahsup edilmesi mümkün olmayacağından, vakıf mütevellileri çok defa rakipsiz kalarak tahsilatı kendilerine verilmiş olan âşarı düşük bedel ile iltizam etmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002). Dolayısıyla âşar-ı mevkufe çok defa düşük bedelle ihale edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.005). Fakat Brazova, Gluha ve Orizar-ı Bâlâ köylerinde olduğu gibi müteveli ile diğer rakipleri arasında meydana gelen rekabetten dolayı, bazı istisnalar ortaya çıkmıştır BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002).

Ortakçılık

Üsküp'te büyük arazi sahipleri, tarlalarını doğrudan doğruya çiftlik amelesi veya yarıcılar vasıtasıyla işlettikleri gibi, bazen de köylülere iki seneden beş seneye kadar kiraya vermiştir. Çiftçiler ise tarlalarını kendileri işletmiş, tarlaları yetmediği zaman kiracılık ve yarıcılık da yapmıştır. Bilhassa, Üsküp'te oturan çok sayıda hâfiz ve beyler de arazilerini yarıcılara işletirmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002).

Tahsilat ve Bakaya

Vilâyât-ı Selâse merkez kazalarında ve özelde Üsküp'te tahmis-i âşarın tahsilinde gecikme yaşanmıştır. Eylül ayında başlayıp, Şubat ayına kadar bitmesi gereken tahsil işlemleri, Şubat ayı geldiği halde tamamıyla bitirilememiştir (BOA, TFR.I.MKM., 14/1326). Nisan 1906'da tahmis-i âşar bakayasının kaldığı teyit edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 124/12304). Üsküp kazasının, R.1321/M.1905-06 yılı tahmis-i âşar masrafı olmuş ve tahmis memurlarına ödeme yapılmıştır (BOA, TFR.I.KV., 119/11857). Tahminin aslı 1.785.948 kuruş 21 paradır. Bunun 20 Ocak 1906'ya kadar 933.395 kuruş 21 parası tahsil edilebilmiş, geriye 852.553 kuruş bakaya kalmıştır (BOA, TFR.I.KV., 115/11430.3).

Vilâyât-ı Selâse Müfettişliği, R.1321/M.1905-06 yılından itibaren tecrübe masadıyla Selanik, Kosova ve Manastır vilayetleri merkez kazalarında uygulanan tahmis usulüyle öşür tahsilinden fayda sağlandığı belirtilerek, tecrübenin genişletilmesi ve daha kesin bir netice elde etmek için, bu usulün Vilâyât-ı Selâse dâhilinde altı kazada daha uygulanması düşünülmüştür. (BOA, BEO, 3128/234568; BOA, BEO, 3095/232095).

TAHMİS UYGULAMASININ TEFTİŞİ

Osmanlı Devleti, Üsküp kazası dâhilinde tahmis-i âşar usulünün uygulanışını takip etmiş ve bu manada teftiş ettirmiştir. 15 Şubat 1906'da Üsküp'te göreve başlayan Kosova Maliye Müfettişi Raşid Bey (BOA, TFR.I.KV., 118/11753), yaptığı inceleme neticesinde bir rapor hazırlamıştır. Raporda usulün uygulanması, uygulama esnasında karşılaşılan zorluklar ve yapılması gerekenler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir.

Kurulan Komisyonlar

Tahmis uygulaması için öncelikle Vilayet İdare Meclisi, defterdarın başkanlığında 29 Nisan 1905 tarihinde bir komisyon kurmuştur. Komisyon 29 Mayıs 1905 tarihinde ilave edilen yeni üye ile beraber üçü memur, dördü Üsküp eşraf ve arazi sahiplerinden olmak üzere yedi kişiden oluşmuştur. Bu komisyon Üsküp kazasını sekiz daireye ayırmıştır. Her bir daire için bir kâtip ile bir memurdan oluşan ve nizamnameye uygun olarak dönümleri yazmak ve tahmis bedelini dağıtmak üzere bir heyet teşkil etmiştir. Tahmis komisyonu, nizamnamenin uygulanması sırasında müracaat, işleyiş ve mükellefler arasında meydana gelen anlaşmazlığın çözümü için üyelerinden birkaçını olay yerine göndermiştir. Kaza İdare Meclisi, tahminin kayıt ve benzeri işlemlerine çoğu zaman karışmamıştır. Komisyon kurulduktan sonra tevzi memurları işe başlamıştır.

Tevzi Memurları ve Tevzi

Tevzi memurları uygulamanın yürütülmesi sırasından yoğun çalışmış ve defterlere kayıt tutmuşlardır. Bu memurlar yeterli bilgiye sahip olmadıkları gibi, ilk defa yapılan bu işlemleri de bir an önce bitirmek zorundaydılar. Kayıt için kendilerine lazım olan doğru bilgileri vergi defterlerinde nadiren bulduklarından, muhtarlarla ihtiyar meclisleri üyelerinin ve mükelleflerin beyanatını, çok defa incelemeyen ve araştırmadan, defterlere kayıt etmişlerdir. Bu da bilgilerin güvenilirliğini zora sokmuş, dönümlerin tahriri yapılırken hata yapılmasına yol açmıştır. Örnek olarak, İrjenice köyünde bir kişinin vergi defterinde 578 dönüm olan arazisi tevzi defterine 474 dönüm olarak tahrir edilmiştir. Yine aynı köyde bir başka kimsenin 410 dönüm olan arazisi, 818 dönüm yazılmıştır. Bazı köy ahali de masrafları kendilerine ait olmak üzere, bütün arazinin ölçümlerinin

yapılmasını talep etmiştir. Lakin Tahmis Komisyonu, nizamnamenin buna müsait olmadığını belirterek, araziyi köylülerin ölçtürmesini ve ondan sonra beyanname düzenlenmesini tavsiye etmiştir. Bu tavsiye üzerine ölçüm için getirilen memurların dikkatsizliği dolayısıyla, Nerze gibi bazı köy ahalisi işlemlerden pek memnun olmamıştır. Arazi ölçümü yapmak üzere davet edilen memurlar, bazı tarlaları iki köye birden kayıt etmiştir. Mesela Güreler-i Zîr muhtarının ifadesi ve gösterilen iki kıta pusulaya göre, bir tarla hem Acarlar köyüne birinci sınıftan 80 kuruş tahmis bedeli ile 10 dönüm, hem de Güreler köyüne üçüncü sınıftan 9 kuruş bedelle 3 dönüm olarak kaydedilmiştir. Lakin bu durum nadir olarak gerçekleşmiştir. Koçuvışte köyünde ise arazinin bir kısmı veya bütünü gizli tutulmuştur. Memurların tevzi işinde, Üsküp kazasında birkaç köy toptan ihale edilmemiştir. Yalnız Orizar-i Bâlâ ve Brazda adındaki vakıf köylerin âşarı, iki açık arttırma belgesi ile birlikte ihale edilmiştir. Bu köylerin, bazı yöresel sebeplerden dolayı, R.1317/1901-02 yılından beri ayrı ayrı ihale edilmesi uygun görülmüştür. İki köye düşen tahmis bedeli ise bütün araziye dağıtılmıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.002).

Üsküp Sancağı ahalisi genellikle tarımla geçimini sağladığından, buraya tarım memleketi de denilmiştir (MMZC, 16.11.1324: 118). Dolayısıyla bölgede 14.000 tahmis ferdi yer almıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.001). Böyle olmasına rağmen idare meclislerinin, ekilecek arazinin verim gücünü bilmeyen kişilerin memur tayin ettiği ve bu memurların da gelişigüzel tahmin ve taksimler yaptığı iddia edilmiştir (MMZC, 16.11.1324: 118).

Afyon ekilen arazinin dönümleri ise, her sene özel memurlar tarafından iki sınıf olarak tahrir edilmiştir. Üsküp kazasına düşen afyon öşrü tahmis bedeli, orantılı olarak bütün köylere dağıtılmıştır. Bu konuyla ilgili köylülerden hiçbir şikâyet alınmamıştır. Tütün ziraatına tahsis edilen arazi ise ayrıca kaydedilmiştir. Ekşi Su Köyü ile birlikte Karşıyaka'da bağlara bazı defa ayrı bedel tayin edilmiştir. Ayrıca bu köylerdeki tarlalar için beş derece, sebze bahçeleri için de iki derece tayin edilmiştir. Fakat bağlar çoğunlukla eşit veya çeşitli arazi arasında tahmis bedeline tabi tutulmuştur. Elma, ceviz, kiraz gibi yemiş ağaçları seyrek dikilmiş, bunların arazisinin derecesinin belirlenmesi için, bu ağaçlar ara sıra dikkate alınmış ise de bu konudaki işlem hiçbir usule tabi tutulmamıştır. İncir ve zeytin ağaçları âşarı ise ayrıca ihale veya tahsil edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.003).

Harita 2. Üsküp Merkezli Kosova Vilayeti-1900 (Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti, 2007: 13)

Defter Kayıtları

Araziler defterlere kaydedilmiştir. Tahrir esnasında hazır bulunmayan ve beyanname vermeyen mükelleflerin arazisini başkaları kaydettirmiş, kâtiplerin çoğu bunların isimlerini deftere kaydederken gerekli dikkati göstermemiştir. Ayrıca emlak defterlerindeki numaralar, tahrir defterlerinin ancak bir kısmında yazılmıştır. Bazı köylerde tahririn yalnızca emlak kayıtlarına göre yürütüldüğü ifade edilmiştir. Muhtarlar, tahrir ve tevzi kayıtlarını ahalinin anladığı dilde yazmışlardır. Mesela Divle köyünde mükelleflerin isimleri, tahrir ve tevzi ilannamesinin düşünceler ve görüşler hanesine nadir olarak tercüme edilmiştir. İşte bu ilannameler, muhtarlar veyahut büyük arazi sahiplerinden birine teslim edilmiştir. Şişova gibi bazı köylerde muhtarlar bu ilannameleri, yarıcılık ettikleri mal sahiplerine teslim etmişlerdir. Bu durumdaki köylüler, ilanname içeriğinden haberdar olmadıklarını iddia etmiştir. Ayrıca ilannamelerin, Güreler köyünde tevzi kayıtlarına daima uymadığı görülmüş fakat bu uyumsuzluğun sonradan yapılan düzeltmelerden ileri geldiği belirtilmiştir. İlannameler, yalnız bazı köylerde ertelenip çoğunlukla içeriğinden mükellefler haberdar edilmemiş ve muhtarlarca muhafaza edilmiştir. Bununla beraber köylüler okuma bilmemekte, okuma bilseler de oturdukları köyden başka köylerde de arazisi bulunanlar

hakkında, ilan ertelemekten beklenen neticenin ortaya çıkamayacağı kaydedilmiştir. Pusulalar nizamnamede belirlenen süreler içinde mükelleflere teslim edilmemiştir. Zira her pusulaya pul yapıştırmak gerektiğinden, Tevzi heyeti tarafından bir miktar masraf yapılması gerekmiştir. Buna heyetin mecburiyet veya mali gücü olmadığından, tahsildarlar pul eklenmesine ve pusulaların dağıtılmasına memur edilmişlerdir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.003).

Tahsilatın Yapılması

Tahrir ve tevzi işlemleri oldukça uzun bir zamanda bitirilebilmiştir. Tahmis bedeli tahsildarlarının seçilmesindeki zorluklar ve vermeleri gereken kefaletnmeden dolayı tayinleri de ertelenmiştir. Tayin edilen tahsildarların, Tahsil-i Emval nizamnamesini tam olarak bilmedikleri belirtilmiştir. Ayrıca Jandarma İdaresi de sayılarının az olmasından dolayı, tahsilat sırasında ödeme yapmakta sıkıntı çıkaranlar hakkında vazifesini tam olarak yapamamıştır. Tahsildarların yaptıkları takipler de kısmen sonuçsuz kalmıştır (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.003). Bunun yanında liyakatsiz olduğu düşünülen memurların, tahmis bedeli belirlerken rastgele tahmin ve taksimler yapmaları sonucu, bazı yerlerde bin kuruş geliri olmayan araziden iki bin kuruş tahmis bedeli alındığı iddia edilmiştir (MMZC, 16.11.1324: 118). Ayrıca Emval-i Selâse tahsildarları gibi daimî olmak üzere, beş yüz kuruş maaşla dört-beş tahsildarın istihdam edilmesi uygun görülmüştür (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.001.002).

Köylülerin hem zahire hem de tütün yetiştiren kısmı, tütün mahsulatını Reji idaresine veya tüccara satarak vergilerini ödemişlerdir. Lakin bu köylüler, tütünlerini zamanında satamadığından Güreler-i Evsat ve İstudenîçan gibi köylerde tahmis bedelinin ödenmesi ertelenmiştir. Acarlar ve Kuruşovik gibi köylerde, acize ve yetimler ile beraber tahmis usulüne göre hisselerine düşen bedel tarlalarından elde ettikleri mahsulden fazla olanlar arasında, tahmis bedelini ödemeyenler olmuştur. Bunlardan başka İdris Köyü, Nahova ve Uğyançe'de bir sınıf mükellef, Vardar nehri veya sellerin mahsullerini tamamen tahrip etmesi yüzünden tahmis bedelini ödeyememiştir. Yaşanan tüm bu olumsuzluklara rağmen R.1321/M.1905-06 yılı sonunda tahsilat %73'e ulaşmıştır. Büyük arazi sahiplerinden tahmis bedelinin tam olarak alınmasında genel olarak bir zorluk yaşanmamıştır. Hatta bunlardan bazıları, küçük arazi sahiplerinin bir kısmı gibi, bizzat gelip bedeli ödemiştir. Tahmis bedelinin yarıcılara ait olan kısmı da bulunmaktadır. Arazi sahiplerinden bir kısmı, yarıcıya tahsis edilip gerek ekilen ve gerek ekilmeyen bütün tarlalara düşen bedeli yarıcının ödemesi talebinde bulunmuşlardır. Buna karşılık Yarıcılar, eskisi gibi yalnız mahsulden aynen öşür ödemek istemişlerdir. Bu talep ve iddia neticesinde, R.1321/M.1905-06 yılında arazi sahiplerinin talebine göre hareket edilmesine karar verilmiştir. Fakat ileride, mal sahibi ile yarıcı arasında yapılacak anlaşmaya göre işlem yapılması

kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine arazi sahiplerinin hemen hepsi Yarıcılara düşen hisseyi tahsil etmiştir. Tahmis bedeline uygulanan Tahsil-i Emval Nizamnamesi, mahsul harman edilip satıldıktan sonra da öşür bedelinin peşin olarak tahsil edilmesini güvence altına almaktadır. Fakat mükelleflerin ihtiyatsız veya âcize olanları arasında, ödemede zorluk yaşayanlara rastlanmıştır. Tahsilat konusunda ileride zorluğa meydan verilmemesi için

- Daha bilgili ve yetenekli tahsildarların seçilmesi,
- Tahsilata zamanında başlanması,
- Bütün tahsilatın bir tahsildara verilmesi,
- Nizamnamenin uygulamasını sağlamak gerektiği belirtilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.003).

Yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürü, ileride tahmis bedeli ödeyemeyecekler veyahut silahaltına alındıklarından dolayı tarlalarını işlettiremeyecek olanların, mutasarrıf oldukları araziye düşen tahmis bedelinin silinmesi uygun görülmüştür. Ayrıca İdare, tahsil işlemlerindeki kâtip sayısının sınırlı olması yüzünden, bu işi kısmen İstatistik kalemine vermiştir. Bu yüzden İstatistik kalemine ek olarak bir kâtip daha görevlendirilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004).

Halkın Şikâyet Konuları

Halkın usul hakkında şikâyetleri yazılı olarak vilayet makamına, defterdarlığa ve kaymakamlığa sunulmuş, buralardan Tahmis Komisyonu'na iletilmiştir. Bu şikâyetler;

- Tarlaların ölçümünün fazla veya eksik yazılmasına
- Tahrirden saklanan-gizlenen tarlalar olduğuna
- Arazinin verim derecesinin hesaplanmasına
- Bir tarlanın iki köye birden kaydedilmesine
- Su baskınından ötürü mahsulatı zarara uğrayan tarlaların tahmis bedelinden muaf tutulmasına dair yapılmıştır.

Görüldüğü gibi şikâyetler çeşitli konularda yapılmıştır. Şikâyetlere örnek olarak, köy ahali toplenarak araziye üç, dört veya beş mevkie bölmüş, bu yapılırken tarlaların verimi göz önünde bulundurulmamış, her bir mevki bir derece sayılmıştır. Divle ve Brezniça gibi bazı köylerde bütün tarlalara aynı bedel

biçilmiştir. Bu yüzden ahali, tarlalarının ölçülmesi ve mevki değeri göz önüne alınmadan, nizamnamede gösterildiği şekilde verimleri dikkate alınarak, tarlalara derece belirlenmesini arzu ve talep etmişlerdir. Bu anlamda Raduşhane köyü arazi sahiplerinden bir kişi, tarlalarının Lubaniçe köyü ahalisi tarafından yüksek derecelere kaydedilmesinden şikâyet etmiştir. Köy ahalisi ise bu tarlaların dönümünün kısmen 1 veya 1,5 lira olduğunu, hâlbuki köyde çok verimli (kemal-i âlâ) bağların 2 kat kıymeti olduğu halde, aynı tahmis bedeline tabi tutulduğunu itiraf etmiştir. Nerez Köyü ahalisinden bir kişi ise İzlokokan'da 1,5 dönüm tarlası olduğunu, oradaki büyük arazi sahiplerinin bu tarlayı 13 dönüm olarak kaydettirdiklerini iddia etmiştir. İddiasına şahit olarak ahaliden 10 kişi ile drenaj ve sulama tahsildarını göstermiştir. Yine, ayrı iki köyde oldukları halde birbirine komşu ve verimleri eşit olan tarlaların birbirinden farklı tahmis bedeline tabi tutuldukları da olmuştur. Örnek olarak Divle arazisinin her bir dönümüne 7,5 kuruş ve Brezniça tarlalarının dönüme 4 kuruş 5 para düşmüştür. Fakat bu durumun iki köyden birincisinin mîrî, diğerinin vakıf olmasından ileri geldiği düşünülmüştür. Ayrıca köylerin nüfusu ile geçmiş yılların ziraatının birbirinden farklı olmasının bu sonucu ortaya çıkarmış olduğu kabul edilmiştir. Aslına bakılırsa, ahali arasında mevcut olan bazı özel sebeplerden dolayı, ilgili makama şikâyette bulunmak kolay olmamıştır. Bu durum, miktarı düşük yazılan veyahut tamamen saklanan-gizlenen tarlalara dair sunulan arzuhallerin pek çoğunda, arazi sahiplerinin kim olduğundan bahsetmeyip, bütün tarlaların ölçümünün talep edilmesinden anlaşılmaktadır. Yalnız tahmis bedelinin ödenmesi mecburiyetini fark ettikleri zaman işler değişmiştir. Bu durumla karşı karşıya kalan Koçuvışte ahalisi, hisselerine düşmesi gereken tahmis bedelini kendilerine yükleyen arazi sahiplerinin büyük bir kısmını hükümete ihbar etmişlerdir. Bundan başka, mükelleflerin çoğu ve bunların taleplerini yazan arzuhalcilerin, Tahmis-i-i Âşar Nizamnamesi'nin kendilerine verdiği hukuk ve yetkiyi çok defa iyi bilmedikleri gibi taleplerini ifade etmekten habersiz oldukları belirtilmiştir. Bundan dolayıdır ki çoğu mükellef, askerlik sürelerinin bitmesinden sonra hükümete müracaat ettiklerinden dilekçe sayısı artmış ve hükümet memurları bu dilekçeleri incelemeye vakit bulamamıştır. Memurların vakit bulabilmesi için, Preşova ve Palanka kazalarında tahmis usulünün uygulanmasının altı ay veyahut bir sene kadar ertelemesi tercih edilmiştir. Bunun yanında mükelleflerden birçoğu bütün tarlaların ölçülüp verimine göre derecelerinin tayin edilmesini arzu etmiştir. Bunlar yapılırsa tahmis usulü uygulanmasının hızlanabileceği düşünülmüştür (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004).

Neticede, Tahmis-i-i Âşar Usulünün uygulanmasından bu yana çok az bir zaman geçtiğinden dolayı, ziraatın genişlemesi açısından beklenen sonuç henüz alınamamıştır. Köylülerin pek çoğu tarlalarından az bir kısmını veyahut derecesi aşağı olanlarla, su baskınına uğrayanları boş bırakmışlardır. Bu duruma engel olmak ve tarlaları su baskınlarından korumak için Vardar nehri ile birkaç dere yatağının düzenlenmesi gerekli görülmüştür. Büyük ve orta arazi sahiplerinden

oluşan bir kısım ahalinin de ziraatlarını arttırmak için yeterli araç ve vasıtalara sahip olmadığı görülmüştür. Ayrıca sermayeleri olmadığı gibi birkaç seneden beri yarıcı, amele ile ter oğlanları bulunamamıştır. Bu grubun içinde ziraat için gerekli vasıta ve gereçlere sahip olanlar ile geniş tarlalara sahip bulunanlar, ziraat makineleri edinerek bu hale kısmen çare bulmuşlardır. Bunun yanında tarlalarını işletmek için yeterli imkâna sahip bulunanların sayısı fazla idi. Bunların ziraatı özellikle keşif ve tahmin üzerine öşür ifasına tabiydi. Dolayısıyla mültezimlerin suiistimallerinden zarar gören mahsul vergisinin yavaş yavaş yayılarak genişlemesi beklenmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.004).

Bütün bu bilgileri kısaca toparlamak gerekirse, tahmis usulünde öşür bedeli ortalamasının belirlenmesi için geçen senelerin iltizam bedeli esas alınmıştır. Fakat bu yöntemden her zaman memnun olunmamıştır. Buna sebep olan, âşar iltizam bedellerinin düşük veya fazla olmasıdır. Bunlardan *âşar-ı emîriyyede*, ilk olarak askeriye erzakı müteahhitlerinin alacaklarının mahsubundan dolayı, iltizam bedeli tahsil edilen öşürden çok defa fazla olmuştur. Bazen de mültezimlerin tahsil ettikleri miktar, kanunun belirlediği miktardan fazla olduğundan iltizam bedeli artmıştır. İkinci olarak bazı köylerin ahali ve nüfuzlu kişilerin bazıları, mültezimlerin suiistimallerine müsaade etmemiştir. Ayrıca kendilerinin vermeyi kabul ettikleri miktarı ödemekte olduklarından, bu halde bulunan köylerle çiftliklerin âşarı gerçek değerinden düşük bedellerle iltizam edilegelmiştir. *Âşar-ı mevkufede* ise iltizam bedeli çoğunlukla düşük bedelle ihale edilmiştir. Bu köylerden Draçova köyünde, köye isabet eden tahmis bedelinin %10 arttırılabileceği ifade edilmiştir. Kura-yı emîriyyeden bir kısmı, özellikle Acarlar Köyü ahali, tahmis bedelinin indirilmesini talep etmiştir. Güreler-i Evsat ve İstudenîçan ahali tahmis bedelinden şikâyet etmemiştir. Rahmanlı köyünün bir kısım ahali de Tahmis-i Âşar Usulünün, tutar indirimi yapılınsın veya yapılmasın, yürütülmesini talep etmiştir. Âşarın, iltizam, emanet veyahut tahmis usulünden biri ile tahsili hakkında ahalinin düşüncesi birbirinden farklılık göstermiştir. Bunlar iltizam usulüne dönülmesini talep eden mükellefler, iltizam usulünü veya emaneten idareyi talep edenler, tahmis usulünün tatbiki üzerine mükellefiyetleri az olan ve diğerlerine nispetle sayıca fazla bulunan bir sınıf mükellef ile değişiklik talebinde bulunan diğer mükelleflerdir. Bu son sınıf mükellefler, tahmis usulünün yürütülmesini talep etmişlerdir. Dolayısıyla iltizam usulüne dönülmesini talep edenler hariç olmak üzere, diğer mükelleflerin çoğunluğunun gerekli değişikliklerin yapılması şartıyla, tahmis usulünü kabul edecekleri tahmin edilmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.005).

Öşür bedeli ortalamasının belirlenmesi için önceki yılların iltizam bedelini esas almak bir seçenek olarak kullanılmıştır. Fakat bu yöntem her zaman yeterli derecede memnuniyet verici bir esas teşkil etmemiştir. *Âşar-ı emîriyyede*, ilk olarak askeriye erzakı müteahhitlerinin alacaklarının mahsubundan dolayı, çok defa iltizam bedeli tahsil edilen öşürden fazla olmuştur. Bazen de mültezimlerin

tahsil ettikleri miktar, kanunun belirlediği miktardan fazla olduğundan iltizam bedeli yükselmiştir. İkinci olarak bazı köylerin ahalisi ve bazı nüfuzlu kişiler, mültezimlerin suiistimallerine müsaade etmemiştir. Ayrıca kendilerinin bizzat vermeğe razı oldukları miktarı ödemekte olduklarından, bu halde bulunan köylerle çiftliklerin âşarı gerçek değerinden düşük bedellerle iltizam edilegelmiştir (BOA, TFR.I.KV., 128/12748.002.005).

Tahmis-i Âşar İşlemi Yapılan Mahaller

R.1321/M.1905-06 yılında tahmis-i âşar ihalesi öncesi arazilerin dönümlerinin toplamı ile ihalesi yapılan kaza, mahalle, mezra ve köylerin isimleri şöyledir (BOA, TFR.I.KV., 116/11550)⁴:

Tablo 1. Üsküp Kazasında Tahmîs-i Âşar İşlemi Yapılan Mahaller

Üsküp ile birlikte Karşiyaka ve Ekşisu	Taht-ı Ilıca	Tophane Mahallesi	Kiremitlik	Veysi Bey
Vodine-i Zir	Vodine-i Bâlâ	İncikova	Hasan Bey	Tırbarova
Urumlar	İdris Köyü	Emirhanlı	Kadı Köyü	Behlül Bey Köyü
Draçene	İstaykofça	İbrahim Bey	Küplice	Bernarçe
İstraçeniçe	Lubotin	Bazvirçe	Bıyıklı	Emirşahlı
Tekke	Delihazarlı	Acarlar	Ayvathlı ma Bunarcık	Ağaköy
İstudenebara	İrjeniçe	Orlançe	Urbançe	Bara
Rahmanlı	Tahor	Uğyançe	Nahova	Pakşeva
Bâlâ-i Çemen	Bahadır	Lefterçe	Gradmançe	Kruşe
Cedimer	Divle	Susiçe-i (Suşçiçe-i) Dervend	Güreler-i Bâlâ	Güreler-i Evsat

⁴ Köy isimleri okunurken, Tahir Sezen'in kitabı ((Sezen, 2017) ile Hatice Akın Zorba'nın makalesinden karşılaştırma yapılmıştır (Zorba, 2018: 29-39).

Gürelere-i Zir	Luboniçe	Bulaça	Orizar-ı Zir	Orman
Neklikon	Bardofça	Nevasil	Voçidovar	Koçkova
Nikiştan	Graçan	İvlahlar	Orizar-ı Çeltik	İsfilare-i Zir
İsfilare-i Bâlâ	Rahçe	Kopaniçe	Boyane	Bukovik
Semenişte	Çaylane	Matka	Gırçene	Kuruşovik
Nerez	Yabolça	İçveti Petka	Barova	Gvarleva
Pevastu Brezniça	İvasiye	Supeste	Mirkofça	Sele-i Bâlâ
Sele-i Zir	Dobridovar	Osinçan	Dirjebalova	Ehlova
Hamova	Malçeşte	Açovatova	Çernovir	Pataşka
Susiçe-i Manastır	Varvara	Çerone Voda	Akbaşköy	İstudenıçan
Morane köyü	Uruştane	Zelinkova	İsmiyançe	Esterkobadiça
Gumalova	Roberina	Tıboviçe	Palğrad	İverzalçe
Naklisof	Draçeviç	Aldinçe	Virtekçe	Pakaroşa
Koliçan-ı Zir	Koliçan-i Bâlâ	Papuzda	Buçeniçe	Groşine
Geylan	Senâburde Mezrası			

SONUÇ

Üsküp Sancağı ahalisi genellikle tarımdan geçimini sağlıyordu. Sancakta, iltizam usulünün sakıncaları, âşar vergilerinin toplanmasında yaşanan olumsuzluklar ve tarım gelirlerinin bazı yıllar düşük bazı yıllar yüksek olması gibi sebeplerden dolayı tahmîs usulü getirilmiştir. Bu usul II. Abdülhamid'in Rumeli ıslahatının bir maddesi olan vergiler konusundan bir kesittir. Usul Vilâyât-ı Selâse'de deneme amaçlı olarak uygulanmıştır. Bu vilayetlerden Kosova vilayetinin merkez kazası olan Üsküp'teki uygulamadan bölge ahalisinin çoğunluğu memnun kalmış, bazı düzenlemeler yapılması şartıyla devamını talep etmişlerdir. Beş yıllık ihâle bedeli toplamının ortalamasının alınması ile ortaya çıkan miktarın arazi üzerine taksim edilmesi şeklinde düzenlenen bu usulün, bazı yerlerinin düzenlenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Halkın şikâyetine neden olan konu başlıkları sıralanarak sonraki ihale sürecinde bunların giderilmesi

gerektiği kabul edilmiştir. Bunlardan en önemlisi birkaç köyün yüksek tutarla ihale edilmesidir. İkincisi, arazilerin bir takımı vakıf arazi olduğundan, buraların öşür bedeli çok düşük tutarlarla mütevelliler tarafından iltizam edilmiştir. Üçüncüsü de İdare meclislerinin ekilecek arazinin veriminin tespitinde yaptığı yanlışlıklardır. Memurların tahmin ve taksimdeki hataları yüzünden, geliri düşük arazilerden fazla tahmis bedeli alınmış veya bunun tersi olmuştur. Dolayısıyla bu usulün başarısı için, liyakatli memur tayini, vakıfların suiistimallere karşı korunması ve arazinin verim derecesinin bilinmesi ve yüksek tutara satılmasına engel olunması gerektiği açıktır. Yaşanan muhtelif olumsuzluklara rağmen R.1321/M.1905-06 yılı sonunda âşar tahsilatı %73 olarak gerçekleşmiştir.

XX. yüzyılın hemen başında Rumeli'nin bir sancağı olan Üsküp'teki vergi tahsil incelemesi vasıtasıyla dönemin vilayet merkezi olan Üsküp'e ilişkin köyler, köylüler, dönemin köy isimleri, ahalinin tahmis usulüne bakışı, tarla ölçümü, tahrirden saklanan tarlalar, arazinin verim derecesi, bir tarlanın farklı köylere kaydedildiği, mükellefler, tevzi memurlarının bilgi seviyesi, tahsildarların vaziyeti, ahali ile devlet memurları arasındaki ilişkiler, âşarın tahsil yöntemi, yörenin coğrafi ve iklim özellikleri (yağışın fazla olması Vardar nehrinin taşmasına yol açar ve oluşan afetten mahsuller zarar görürdü.) gibi konulara dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Dolayısıyla adı geçen dönemde Osmanlı Üsküp'ünün sosyoekonomik olarak içinde bulunduğu şartlar gözlenmiştir.

Devlet idarecileri diğer bölgelerde olduğu gibi Rumeli'de de sürekli olarak, aksaklık gördükleri alanlarda, ıslahat yapmışlardır. Islahat düzenlemeleri hazırlamakla yetinmeyen idareciler sıkı denetimlerle ıslahatların uygulanma sürecini takip etmişlerdir. Gerek ıslahatlara ilişkin layihaların gerekse ıslahat uygulamalarını değerlendiren raporların Osmanlı tarihini anlamlandırma ve araştırmacılara rehberlik eden temel başvuru kaynakları oldukları görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkan, M. (2015). Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umûmî Müfettişliği (1902-1908), *CBU Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 242-255.
- Aydın, M. (1994). Doksanüç harbi, *DİA*, C.9, TDV, 498-499.
- Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)*: 1330/99718; 2541/190537; 3095/232095; 3128/234568.
- Başvekâlet Devlet Matbaası, (1943). *Düstur*, Birinci Tertib, C.8, Başvekâlet Devlet Matbaası.

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları (2007). *Osmanlı arşiv belgelerinde Kosova vilayeti*, (yay. haz. H.Yıldırım Ağanoğlu vd.), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Balcı, R. (2012). Kosova Islahatı (1896-1905): Rumeli Vilayet-i şahanesine mahsus Mevadd-ı Islahiyye Layihası'nın Kosova'da uygulanması, *Türkiyat Mecmuası*, 22(2), 1-37.
- Coşar, N. (1996). Aşar vergisinin kaldırılma nedenleri, *Toplumsal Tarih*, 7, 21-29.
- Gencer, İ. (1992). Berlin antlaşması, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5, 516-517.
- Hacısalihoğlu, M. (2013). Yunanistan, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 43, 586-595.
- İnalçık, H. (2008). Rumeli, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 35, 232-235.
İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL): 185/5609.
İrâde Maliye (İ.ML): 18/61.
- Küçük, C. (1988). II. Abdülhamid, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1, 216-224.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), *Devre 1, C.2, İçtima senesi 1, Otuzaltıncı İnikad, 16.11.1324 Pazartesi*.
- Öz, M. (2010). Tahrir, *DİA*, TDV, 39, 425-429.
- Özbek, N. (2015). *İmparatorluğun bedeli: Osmanlı'da vergi, siyaset ve toplumsal adalet (1839-1908)*, Boğaziçi Üniversitesi.
- Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Odası (Kalemî) Belgeleri (BOA, A.İMKT.MHM.)*: 677/5.
- Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Belgeleri (BOA, A.İMKT.UM)*: 462/77.
- Sezen, T. (2017). *Osmanlı yer adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Dahiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Islâhât (BOA, DH.TMIK.S)*: 11/99; 18/15.
- Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.I.MN)*: 43/4206.

Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (BOA, TFR.I.KV): 116/11550; 115/11430; 118/11753; 119/11857; 124/12304; 128/12748; 94/9371; 97/9672; 99/9874.

Rumeli Müfettişliği Müteferrik Evrak (TFR.I.M): 1/27; 7/663

Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı (TFR.I.MKM): 14/1326.

Rumeli Müfettişliği Umum Evrakı (TFR.I..UM): 30/2912; 8/750.

Yıldız Sadaret Resmi Evrakı (Y.A.RES): 80/59.

Uluyol, O. (2019). 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde bankacılığın gelişimi, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16, 19-40. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/614885>

Yarcı, G. (1996). *Türk arşiv belgelerine göre Osmanlı diplomasisinde Makedonya meselesi (1876-1912)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Marmara Üniversitesi.

Zorba, H. A. (2018). 1833 tarihli nüfus defterine göre Üsküp Kazası'nın demografik yapısı. *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII/1, 23-40. doi: 10.13114/MJH.2018.380

Katılımcı Yönetimde Önemli Bir Kavram Olarak Örgütsel Demokrasiye İlişkin; Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin ve Dergipark Veri Tabanları Kapsamında Bir İçerik Analizi ¹

Emine Vasfiye KORKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi,
İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, Ekonomi Bölümü
emine.korkmaz@iste.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-7202-6849>

Adnan ÇELİK

Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
adnancelik@selcuk.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8538-9937>

Öz

Genellikle kamu ve siyaset bilimi gibi alanlarda ele alınan demokrasi kavramı, modern yönetim yaklaşımının insana verdiği değer ile birlikte, işletme, eğitim, turizm, sağlık gibi yönetim bilimi ile ilgilenen farklı alanlarda da ele alınmıştır. Yönetimde otoriter yaklaşımlardan çok, karar alma süreçlerine örgüt üyelerinin de dâhil edildiği katılımcı yaklaşımları öngören örgütsel demokrasi, akademik yazında her geçen gün daha da önemli hale gelmiştir. Bu araştırmanın amacı, örgütsel demokrasi alanında hazırlanan lisansüstü tezler ve makalelere ilişkin farklı disiplinlerde hazırlanan çalışmaların yöntemleri, ele alınan değişkenleri ve hazırlanan çalışmalarda yer alan neden sonuçlarına ilişkin bilgileri ortaya koymaktır. Bu kapsamda başlıkla arama yapılarak ulaşılan, YÖK Ulusal Tez Merkezinde yer alan 20 lisansüstü tez, TR dizin veri tabanında 5 makale ve Dergipark veri tabanında yer alan 12 makale içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonucunda, konuya ilişkin araştırmaların daha çok 2019 yılından itibaren yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Demokrasi, Yönetim ve Organizasyon, Katılımcı Yönetim, İçerik Analizi.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 13.04.2021 / 28.07.2021

Künye Bilgisi: Korkmaz, E. V. ve Çelik, A. (2020). Katılımcı yönetimde önemli bir kavram olarak örgütsel demokrasiye ilişkin; Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin ve Dergipark veri tabanları kapsamında bir içerik analizi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1303-1321. DOI: 10.33437/ksusbd.915548

A Content Analysis on Organizational Democracy As an Important Concept in Participatory Management within the Scope of The National Thesis Center, TR Dizin and Dergipark Databases

Abstract

The concept of democracy, which is generally handled in fields such as public and political science, has also been addressed in different areas dealing with management science such as business, education, tourism, health, together with the value of modern management approach to people. Organizational democracy, which envisages a participatory approach in which members of the organization are included in decision-making processes, rather than authoritarian methods in management, has become more and more important every day. The aim of this research is to reveal the researches, methods, variables dealt with in different disciplines about postgraduate theses and articles prepared in the field of organizational democracy and the information about the cause and effect in the studies. In this context, 20 graduate theses in YOK National Thesis Center, 5 articles in TR Index database and 12 articles in Dergipark database, which can be reached by searching by title, have been analyzed by content analysis method. As a result of the research, it has been observed that the researches on the subject have intensified since 2019.

Keywords: Organizational Democracy, Management and Organization, Participatory Management, Content Analysis.

GİRİŞ

İş dünyasında insancıl yaklaşımların her geçen gün önem kazanması, yöneticilerin kararlara katılım konusunda çalışanlarının fikirlerini göz önüne alan tutumlar sergileme konusunda istekli davranmaları, son zamanlarda örgütsel demokrasi kavramının daha da önemli bir hale gelmesine neden olmuştur. Örgütsel demokrasi, örgüt içerisinde çalışanlar ve yöneticilerin, demokratik bir ortamda bilgi alışverişinde bulunabilmelerine olanak veren bir örgüt ortamının varlığıdır. Bu demokratik ortam, örgütteki bireylerin örgüt içi düzenlemelere ve alınacak kararlara dâhil olmalarını ve bu doğrultuda örgütlerine güvenmelerini, bağlılıklarının artmasını ve işe yönelik tatminlerinin artmasını destekleyen önemli bir güçtür. Örgütsel demokrasi örgütlere, bilginin etkili bir iletişim ortamında paylaşımını, çalışanların eğitim imkânları ile desteklenerek yaratıcı ve yenilikçi davranışlarının gelişmesini, çalışanların yeteneklerini daha rahat bir biçimde ortaya çıkarabilecekleri bir örgüt ortamında görevlerini yüksek motivasyonla verimli bir şekilde gerçekleştirebilmelerini sağlar.

Dünya geneline baktığımızda örgütsel demokrasi konusu üzerine hazırlanmış tez ve bilimsel çalışma sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu çalışmada Türkiye örneğinde Uluslararası Tez Merkezi, TR Dizin ve Dergipark veri tabanlarındaki çalışmalar ele alınacaktır. Veri tabanlarının arama linkine tırnak içerisinde “örgütsel demokrasi” kavramı yazılarak, kavramın sadece başlıkta geçtiği çalışmalar ele alınmış ve çalışmaların genel yapıları ortaya konmak istenmiştir. Türkiye geneli Uluslararası Tez Merkezi, TR Dizin ve Dergipark veri tabanlarına baktığımızda, akademik yazında örgütsel demokrasi kavramı ile ilgili çalışma sayısının 2019 yılından önce çok az sayıda olduğu, en çok yayının 2019 yılında yapıldığı, 2020 yılında da konunun yoğun bir şekilde araştırılmaya devam edildiği gözlemlenmiştir.

Literatür Taraması

Demokrasi terimi klasik Yunancadan gelmektedir. Demokratik, insanlar anlamına gelen demos ve güç, güç ve otorite anlamına gelen kratos unsurlarının birleşimidir. Bu nedenle, demokrasi insanların gücü anlamına gelmektedir. Örgütsel demokrasi ise eşitlik, karar verme ve işbirliği gibi tanımları içermektedir. Demokratik bir örgüt, üyelerini, sosyal değişimleri ve diğer paydaşlarla işbirliğini potansiyel bir güç olarak görür. Endüstriyel ve demokratik örgütler arasında bazı farklar mevcuttur (Safari, Salehzadeh ve Ghaziasgar, 2017: 76).

Tablo 1. Demokratik ve Endüstriyel Örgütler Arasındaki Farklar

Demokratik Örgüt	Endüstriyel Örgüt
Her düzeyde kararlar alınır ve organizasyon yapısı yataydır.	Kararlar yönetimde veya yüksek yetki seviyelerinde alınır ve organizasyon yapısı katı ve hiyerarşiktir.
Liderler farklı paydaşlar tarafından değerlendirilir.	Liderler başkaları tarafından değerlendirilmez.
Tüm seviyeler katılmaya teşvik edilir ve geribildirim verir.	Çalışanlardan yönergeye uymaları beklenir.
Çeşitlilik teşvik edilir.	Normlar, davranışlar ve faaliyetler önceden belirlenir ve yakından dikkatle incelenir.

Bilgi herkes tarafından kolaylıkla erişilebilir durumdadır ve bilgi paylaşımı teşvik edilir	Bilgiler yönetim tarafından tutulur.
---	--------------------------------------

Kaynak: Akt: Safari, Salehzadeh ve Ghaziasgar, 2017: 76.

Örgütsel demokrasi kavramı, sanayi devrimiyle artan makineleşme sonucu, işçilerin iş koşullarına ilişkin haklarının gündeme gelmesi ve bunun sonucunda sendikaların çalışanların kurumlarda hakları ve alınacak kararlarda söz sahibi olmaları yönündeki taleplerinin gündeme getirilmesi ile ortaya çıkmıştır. 19.yüzyıl sonrasında ise örgütsel demokrasi kavramı, sendikal hakların da ötesinde, çalışanların kararlara katılımını ve yönetim işlerinde söz sahibi olmalarını öngören bir gelişim yaşamıştır (Öztürk ve Demirtaş, 2019: 11). Son yirmi yılda bilim adamları, örgütlerde demokratik uygulamaların ve fikirlerin hayata geçmesi, çalışanların tutum ve davranışlarında önemli gelişmeler ortaya çıkardığını çalışmaları ile ortaya koymuşlardır (Ahmed, Adeel, Ali ve Rehman, 2018: 1).

Eğitim destekli, katılımcı ve iş birliği sürecine dayalı demokratik karar alma süreçleri, yetenekli personellerin yeteneklerini ortaya çıkarmalarını teşvik eder. İşgücü ne kadar çok eğitilip karar alma süreçlerine katılım konusunda motive edilirse, örgütsel demokrasi de o kadar başarılı olur (Hanison ve Fieman, 2004: 52). Örgütsel demokrasinin hâkim olduğu örgütlerde; çalışanlar uzun vadeli stratejik hedefler veya en azından orta vadeli taktiksel hedefleri belirlemede kolektif bir anlayış imkânına sahiptirler (Verdorfer ve Weber, 2016: 68). Bu nedenle birçok araştırma göstermektedir ki örgütsel demokrasinin önem verildiği kurumlarda çalışanlar, katılımcı yönetim anlayışı sayesinde kararlara katıldığı için sorumlulukla çalışan, araştıran, yeni fikirlere açık olan ve bu fikirleri kurumuna kolaylıkla aktaran özelliktedirler.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Örgüt ortamında demokratik bir yönetim bilincinin önemini ifade eden örgütsel demokrasi konusuna ilişkin bilincin artması, katılımcı yönetim anlayışının örgütlerde daha çok benimsenmesi açısından önemlidir. Araştırmalar göstermektedir ki, bu bilinci arttırmak; örgütlerdeki demokrasi temelli yaklaşımları arttıracığı gibi, verimlilik, iş tatmini, motivasyon gibi konuları da etkileyeceği için, kavram irdelenmesi gereken önemli bir konudur.

Bu çalışmada, kavrama ilişkin hangi disiplinlerde çalışmaların yapıldığı, çalışmalarda yararlanılan metotların neler olduğu ve örgütsel demokrasi kavramına ilişkin çalışmalardaki neden-sonuçların ne şekilde geliştiği gibi üç temel soruya veri tabanlarından alınan çalışmalara uygulanacak içerik analizi yöntemi ile cevap aranması amaçlanmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Ulusal Tez Merkezi aracılığı ile ulaşılan lisansüstü tez dokümanları, Ulakbim TR dizin ve Dergipark veri tabanından ulaşılan makale çalışmalarının ele alınması kapsamında hazırlanan bu çalışmada, yöntem olarak içerik analizinden faydalanılmıştır. Gazete haberlerinin derlenmesi ile 16. yüzyılda kullanıma başlanan içerik analizi, bugün birçok bilimsel çalışmada sıklıkla kullanılan bir yöntemidir (Çilingir, 2017: 149). İçerik analizi yöntemi, deneysel problemlere ilişkin istatistikî formüller geliştirmeyi amaçlamaktadır (Kaplan, 1943: 230).

Bulgular ve Analizler

İçerik analizi yöntemi ile ele alınan lisansüstü tezler ve makaleler YÖK Ulusal Tez Merkezi, TR dizin ve Dergipark veri tabanlarından elde edilmiştir. “Örgütsel demokrasi” kelimesi, konuyla tam ilgisi olan çalışmalara ulaşmak adına, çalışmaların isminde aranarak taranmıştır. Ulusal Tez merkezinde isminde “örgütsel demokrasi” kelimesi yer alan toplam 20 lisansüstü tez, TR dizin veri tabanında isminde “örgütsel demokrasi” kelimesi yer alan toplam 5 makale ve Dergipark veri tabanında isminde “örgütsel demokrasi” kelimesi yer alan toplam 12 makale çalışmasına ulaşılmış ve incelemeye tabi tutulmuştur. Yıllar itibari ile yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, bu veri tabanlarından elde edilen bilgilere göre, örgütsel demokrasi konusunda yapılan ilk çalışmanın 2010 yılında eğitim alanında hazırlanan bir yüksek lisans tezine ait olduğu gözlemlenmiştir.

Örgütsel Demokrasi Konusuna İlişkin Veri Tabanlarında Yer Alan Tez ve Makalelerde Kullanılan Anahtar Kelimelere Yönelik Bulgular

Akademik çalışmalarda tercih edilen anahtar kelimeler, araştırmada kullanılan değişkenler, araştırmanın ana fikri, örnekleme ve araştırmada kullanılan yöntemler hakkında kısa bilgi veren kavramlardır. Bu çalışmada veri tabanlarından ulaşılan tez ve makale çalışmalarında anahtar kelime olarak “örgütsel demokrasi” kavramı harici, toplamda 72 farklı anahtar kelime daha kullanılmıştır. En çok kullanılan bazı anahtar kelimelere baktığımızda; demokrasi (n=8, %11,1), örgütsel bağlılık (n=8, %11,1), örgütsel muhalefet (n=7, %9,7), örgütsel vatandaşlık (n=4, %5,5), öğretim elemanı (n=4, %5,5), muhalefet (n=3, %4,1), örgütsel sinizm (n=3, %4,1) ve iş tatmini (n=3, %4,1) olduğu belirlenmiştir. Bu anahtar kelimeler arasında demokrasiden sonra örgütsel bağlılık kelimesinin fazla kullanılması beklenen bir durum olarak düşünülebilir. Örgütsel demokrasi konusunda çalışma yapan araştırmacılar, örgütsel demokrasinin varlığı ile örgüte olan bağlılığın artacağını belirtmişlerdir (Demirtaş, 2017; Uysal, 2019). Örgütsel bağlılığın ardından en çok kullanılan diğer anahtar kelimeler; örgütsel muhalefet ve muhalefet kelimeleridir. Örgütsel muhalefet 4 tez ve 3 makaleye, muhalefet kelimesi 3 teze anahtar kelime olmuştur. Sadykova ve Tutar (2014: 3) zıt düşüncelerin de açık bir şekilde ifade

edilebilmesi anlamına gelen muhalefet kavramının, örgütsel demokrasi açısından önem arz ettiğini çalışmalarında belirtmişlerdir.

Örgütsel Demokrasi Konusunda Hazırlanan Tez ve Makale Yazarlarının Bağlı Oldukları Birimlere Göre Dağılımları

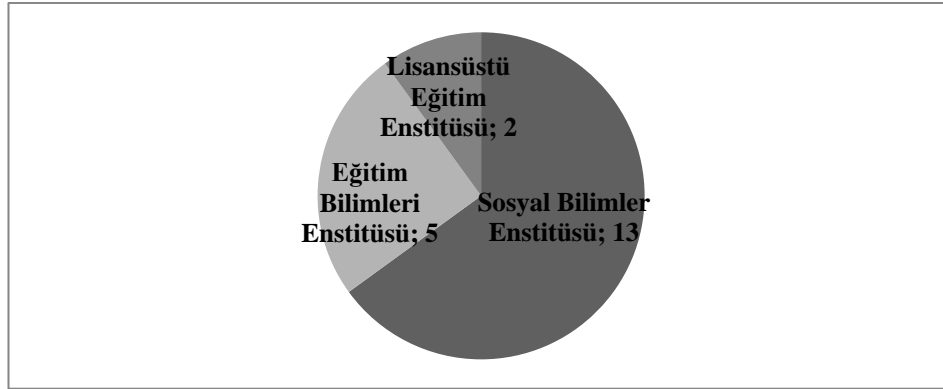
Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin ve Dergipark veri tabanlarında yer alan örgütsel demokrasi konusuna ilişkin tez ve makalelerin yazarlarının bağlı oldukları üniversitelere göre dağılımları Tablo 2’de yer almaktadır. 20 ildeki 29 üniversitede, yani illerin %24,6’sında, üniversitelerin %13,9’luk bir kısmında örgütsel demokrasi konusuna ilişkin en az bir tez veya makale çalışması yapılmıştır. Yazarların illere göre dağılımında, konu hakkında çalışma yapmış yazar sayısına göre illerde ilk sırada Isparta (n=4) ve Manisa (n=4) vardır.

Tablo2. Tez ve Makale Yazarlarının Bağlı Oldukları Birimlere Göre Dağılımları

Okul Adı	Ulusal Tez Merkezi Lisansüstü Tez		Makale	
	YL	Dr	Dergipark	TR Dizin
Adnan Menderes Üniversitesi			1	1
Akdeniz Üniversitesi		1		
Ankara Üniversitesi		1		
Başkent Üniversitesi		1		
Balıkesir Üniversitesi			1	1
Beykent Üniversitesi	1			
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1			
Cumhuriyet Üniversitesi				
Hacettepe Üniversitesi	1	1		
Haliç Üniversitesi	1			
İnönü Üniversitesi		1		1
İstanbul Üniversitesi		1	2	
İstanbul Gelişim Üniversitesi	1			
İstanbul Ticaret Üniversitesi		1		
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi			2	
Kilis 7 Aralık Üniversitesi			1	

Kocaeli Üniversitesi				2
Manisa Celal Bayar Üniversitesi		1	3	
Marmara Üniversitesi	1			
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi			2	
Necmettin Erbakan Üniversitesi			1	1
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi		1		
ODTÜ Geliştirme Vakfı Okulları			1	1
Okan Üniversitesi			1	1
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi			1	
Sakarya Üniversitesi			2	
Süleyman Demirel Üniversitesi	1		3	
Toros Üniversitesi	1			
Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1			

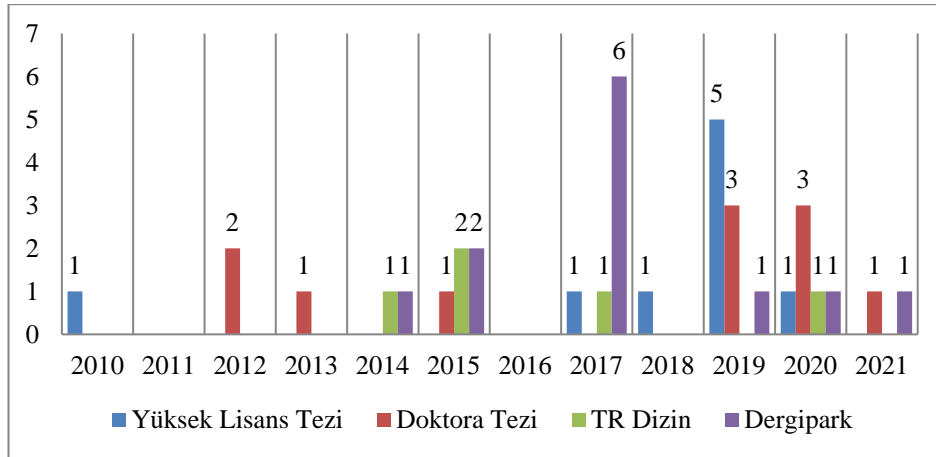
Şekil 1’de Ulusal Tez Merkezinde incelenen örgütsel demokrasi konusuna ilişkin hazırlanan tezlerin enstitülerine göre dağılımına bakıldığında; Sosyal Bilimler Enstitüsü (n=13), Eğitim Bilimleri Enstitüsü (n=5) ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (n=2) şeklindedir. Toplanan veriler göstermektedir ki, tezler toplam 6 anabilim dalında hazırlanmıştır. Bunlardan %50’si işletme anabilim dalında, %30’u eğitim anabilim dalında, %10’u turizm anabilim dalında, %5’i çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri anabilim dalında, %5’i hemşirelikte yönetim anabilim dalında hazırlanmıştır.

Şekil 1. Örgütsel Demokrasi Konusundaki Tez Çalışmalarının Enstitülere Göre Dağılımı

Veri Tabanlarında Yer Alan Örgütsel Demokrasi Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımları

Şekil 2.'de Ulusal Tez merkezi, TR Dizin ve Dergipark veri tabanlarında örgütsel demokrasiye konusuna ilişkin lisansüstü tez ve makalelerin yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Bu doğrultuda yıllar itibari ile bakıldığında; örgütsel demokrasi konusu hakkında 5 yüksek lisans tezi, 3 doktora tezi ve 1 Dergipark park veri tabanında yer alan makale çalışması ile en fazla çalışmanın yapıldığı yılın 2019 olduğu gözlemlenmiştir. En çok yayın yapılan ikinci yıl; 1 yüksek lisans tezi, 1 TR Dizin veri tabanındaki makale ve 6 Dergipark veri tabanındaki makale ile 2017 yılıdır. Konuya ilişkin ilk çalışma 2010 yılında bir yüksek lisans çalışmasına aittir. 2011 ve 2016 yıllarında örgütsel demokrasi konusuna ilişkin Ulusal Tez Merkezi, TR Dizin ve Dergipark veri tabanlarında herhangi bir çalışmaya ulaşılamamıştır.

Şekil 2. Yıllara Göre Örgütsel Demokrasi Çalışmalarının Dağılımları

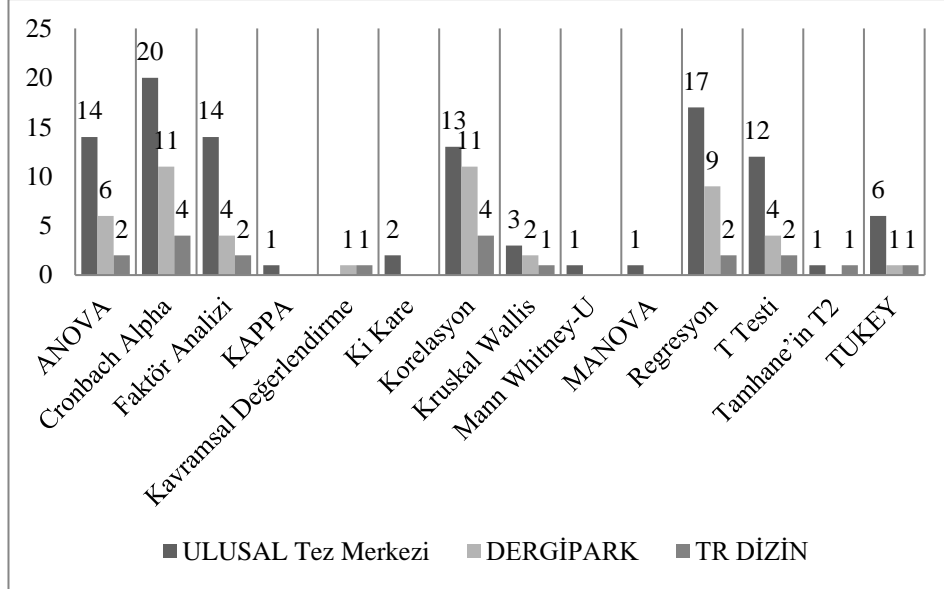
Veri Tabanlarında Yer Alan Örgütsel Demokrasi Çalışmalarına İlişkin Araştırma ve Veri Analiz Yöntemleri

Çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemlerinin Şekil 3'de dağılımına baktığımızda; Ulusal Tez Merkezinde yer alan 20 lisansüstü tezin 18'i nicel araştırma (anket), 2 tanesinde karma yöntem (anket ve görüşme) kullanılmıştır. Dergipark veri tabanındaki çalışmalara bakıldığında 12 makale çalışmasının 1 tanesinin kavramsal çalışma 11 tanesinin nicel çalışma olduğu gözlemlenmiştir. TR Dizin veri tabanında yer alan 5 makale çalışmasının 1'i kavramsal 4'ü nicel çalışmadır. Veri toplama yöntemi olarak en çok kullanılan araç, ankettir. Karma yöntem kullanılan lisansüstü tezlerin 2'sinde ankete ek olarak görüşme tekniği de kullanılmıştır.

Veri tabanlarından elde edilen çalışmalarda belirtilen bilgilere göre Şekil 3’de; Ulusal Tez Merkezindeki tez çalışmalarının %100’ünde (n=20) Cronbach Alpha değeri hesaplanmış, %85’inde (n=17) regresyon analizi, %70’inde (n=14) ANOVA ve %70’inde (n=14) faktör analizi yapılmıştır.

Örgütsel demokrasi konusuna ilişkin Dergipark veri tabanında yer alan 12 makale çalışmasının analiz yöntemlerine göre dağılımlarına Şekil 3’de bakıldığında; %91,6’sında (n=11) Cronbach Alpha değeri hesaplanmış, %91,6 (n=11) ile en çok korelasyon analizi yapılmış, %75’inde (n=9) regresyon analizi, %50’sinde (n=6) ANOVA yapılmıştır.

TR Dizin veri tabanındaki 5 makale çalışmasına Şekil 3’de bakıldığında; %80’inde Cronbach Alpha (n=4) hesaplanmış, %80’inde en çok korelasyon analizi yapıldığı gözlemlenmiştir.

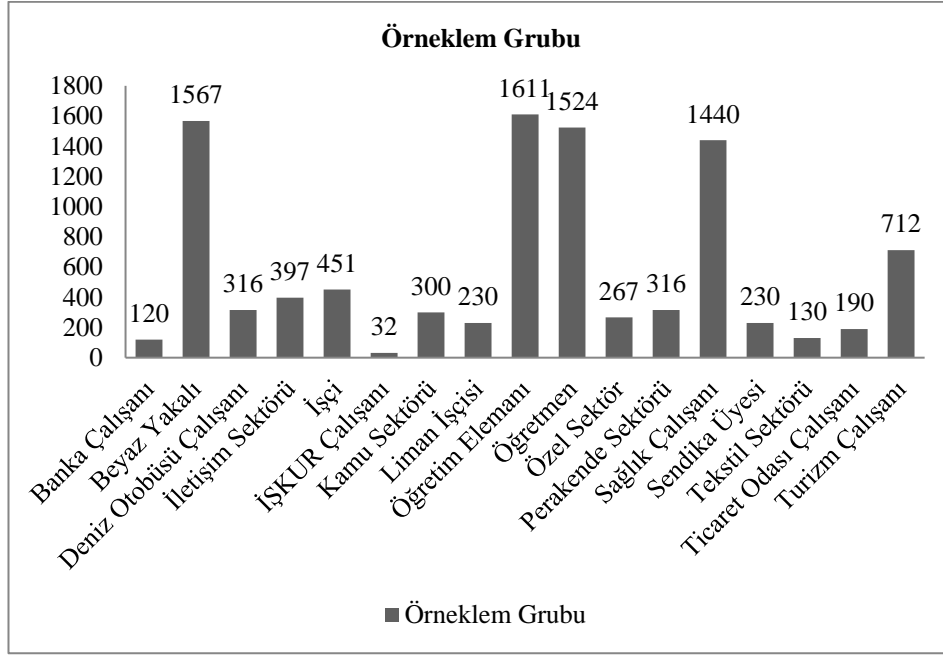

Şekil 3. Örgütsel Demokrasi Araştırmalarında Kullanılan Analiz Yöntemleri

Veri Tabanlarında Yer Alan Örgütsel Demokrasi Çalışmalarının Örneklem Büyüklüklerine İlişkin Bulgular

Şekil 4’de veri tabanlarından elde edilen örgütsel demokrasi konusunda hazırlanan çalışmalarda belirtilen örneklem gruplarına ilişkin bilgilere göre; Ulusal Tez Merkezi, Dergipark ve TR Dizinde yer alan çalışmalarda en çok

öğretim elemanı (n=1611) örneklem grubu üzerine çalışma yapıldığı gözlemlenmiştir. Öğretim elemanı örneklem grubunu, beyaz yakalı çalışanlar (n=1567), öğretmenler (n=1524) ve sağlık çalışanları (n=1440) takip etmektedir. Çalışmalardaki örneklem gruplarının dağılımı Şekil 4'deki gibidir;

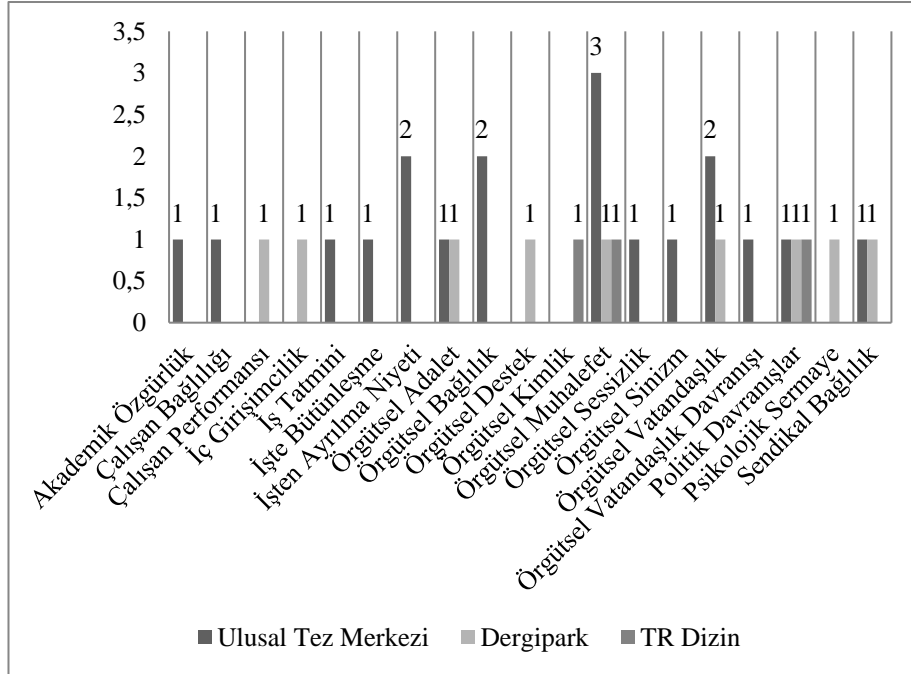

Şekil 4. Veri Tabanlarında Yer Alan Örgütsel Demokrasi Çalışmalarının Örneklem Büyüklüklerine Göre Dağılımı

Veri Tabanlarında Yer Alan Örgütsel Demokrasi Çalışmalarının Bağımlı Değişkenlerine İlişkin Bulgular

Veri tabanlarından elde edilen çalışmalarda belirtilen bilgilere göre; Ulusal Tez Merkezi, Dergipark ve TR Dizinde yer alan çalışmalarda ele alınan bağımlı değişkenlerin dağılımına Şekil 5.'e baktığımızda örgütsel demokrasi konusunun en çok örgütsel muhalefet (n=5) üzerine etkisi araştırılmış ve bu kavram çalışmalarda en fazla kullanılan bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Örgütsel muhalefet bağımlı değişkeninden sonra en çok kullanılan diğer iki bağımlı değişken; politik davranışlar (n=3) ve örgütsel vatandaşlık (n=3) değişkenleridir. Çavuş ve Biçer (2021) çalışmalarında; örgütsel demokrasi değişkeninin örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkileri test etmek için korelasyon ve basit regresyon analizleri yapılmışlardır. Korelasyon analizinin sonuçları, hem

örgütsel demokrasi hem de örgütsel vatandaşlık davranışının alt boyutları arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Değişkenler arasındaki korelasyon, örgütsel demokrasi algısının örgütsel vatandaşlık davranışına olumlu katkılar yarattığını ortaya koymaktadır. Daha açık bir ifadeyle, demokratik yönetim uygulamalarının yarattığı olumlu algı düzeyi arttıkça, çalışanların koşulsuz olarak kendilerini organizasyonun bir parçası olarak hissetmelerine bağlı olarak davranışlarında olumlu değişiklikler olacaktır sonucuna ulaşmışlardır. Erdal (2020) hazırladığı yüksek lisans tezinde; örgütsel demokrasi ve örgütsel muhalefet arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulmuştur. Örgütsel demokrasiyi açıklamada örgütsel muhalefet değişkenin önemli olduğunu yazına eklemiştir.

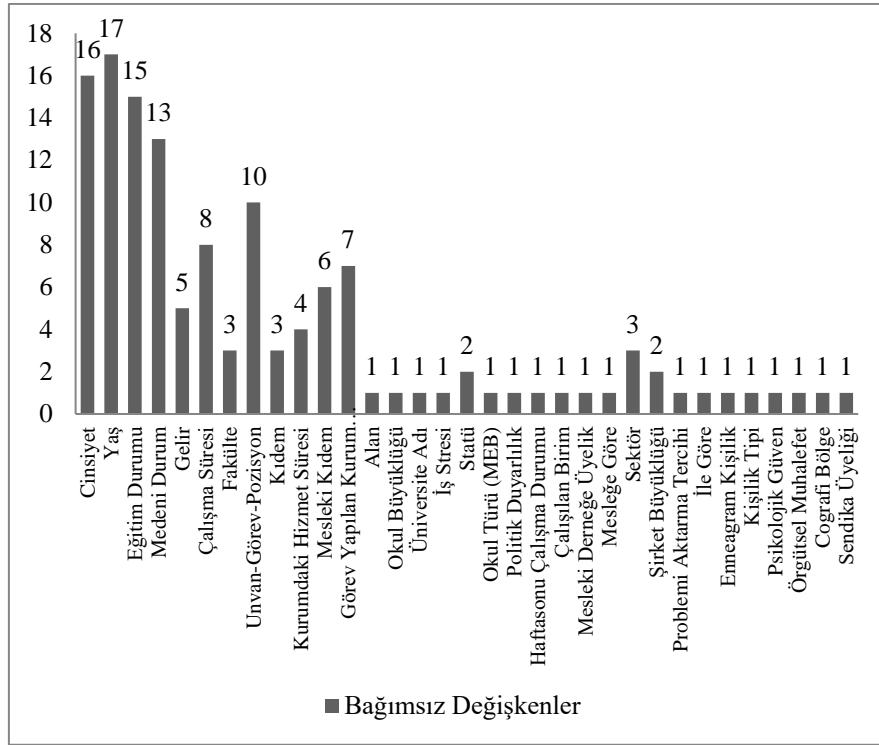

Şekil 5. Veri Tabanlarında Yer Alan Örgütsel Demokrasi Çalışmalarının Bağımlı Değişkenlerine İlişkin Bulgular

Bakan, Güler ve Kara'nın (2017: 1040) turizm çalışanları üzerine yaptıkları çalışmalarında, katılımcıların örgütsel demokrasi algısı arttıkça, örgütsel adalet ve örgütsel destek algılarının da arttığına ilişkin sonuçlara ulaşmışlardır.

Veri Tabanlarında Yer Alan Örgütsel Demokrasi Çalışmalarının Bağımsız Değişkenlerine İlişkin Bulgular

Veri tabanlarından elde edilen çalışmalarda belirtilen bilgilere göre; Ulusal Tez Merkezi, Dergipark ve TR Dizinde yer alan çalışmalarda ele alınan bağımsız değişkenlerin dağılımına Şekil 6'ya baktığımızda örgütsel demokrasi kavramı toplamda 33 bağımsız değişken ile birlikte araştırmaya tabi tutulmuştur. Bu bağımsız değişkenler içerisinde en çok kullanılan bağımsız değişken yaştır (n=17). Yaş değişkeninin ardından örgütsel demokrasi kavramı ile en çok kullanılan bağımsız değişkenler; cinsiyet (n=16), eğitim durumu (n=15), medeni durum (n=13) ve unvan-görev-pozisyon (n=10).

Şekil 6. Veri Tabanlarında Yer Alan Örgütsel Demokrasi Çalışmalarının Bağımsız Değişkenlerine İlişkin Bulgular

Çopur ve Baskan (2020) çalışmalarında, cevaplayıcıların örgütsel demokrasiye yönelik görüşlerine ilişkin farklılık testleri sonucu; cinsiyet bağımsız değişkenine göre farklılaşmadığı fakat medeni durum, görev yaptıkları üniversite, akademik kadroları ve unvanlarına göre farklılaştığı sonucuna ulaşmışlardır. Profesörlerin örgütsel demokrasi algısının Yardımcı Doçent ve

Araştırma Görevlilerinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Erdal (2020: 115) örgütsel demokrasi algısının cinsiyete, yaşa, medeni duruma, görev kademesine ve kıdeme göre farklılık oluşup oluşmadığını test etmiş ve sonuç olarak bu bağımsız değişkenlerde herhangi bir anlamlı farklılığa ulaşamamıştır. Can (2020) doktora tezinde turizm eğitimi veren akademisyenlerin örgütsel demokrasi algıları ile yaşları ve eğitimleri arasındaki farklılığı araştırması sonucu; yaş ve eğitim bağımsız değişkenleri ile örgütsel demokrasi algıları arasında anlamlı bir farklılaşmanın olduğu sonucunu bildirmiştir.

Şeker (2010) yüksek lisans tezinde yönetici ve öğretmenlerin örgütsel demokrasi algılarının cinsiyete göre farklılaşmadığı, alana göre farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Sınıf öğretmenlerinin branş öğretmenlerine göre daha olumlu bir örgütsel demokrasi algısına sahip olduklarını ortaya koymuştur.

Sonuç

Araştırmanın son sorusu örgütsel demokrasi konusuna ilişkin çalışmalarda çözüm yöntemlerinin neler olduğudur. Bu doğrultuda ilk olarak örgütsel demokrasi konusu ile en çok ele alınan örneklem grubu olan öğretim elemanlarına ilişkin sonuçlar dikkat çekmektedir. Bozkurt (2012) doktora tezinde örgütsel demokrasi ortamı için; üniversite yönetiminde yer alanların ayrımcı tutumlardan uzaklaşması, yönetim mekanizmasının karar süreçlerinde hesap verebilir bir yapıda olması, fakültelerin kendi kapasitelerinde öğrenci sayılarını belirlemeleri, dekanlık vb. yönetim basamaklarında seçimlerin oylama ile yapılması, bu seçim süreçlerine fakülte akademik personeli yanında öğrenci ve diğer tüm paydaşların dâhil olması gerektiği bilgilerini paylaşmıştır. Ayrıca Çopur ve Başkan (2020) profesörlerin örgütsel demokrasi algısının yardımcı doçent ve araştırma görevlilerinden yüksek olmasını, akademik kariyerinin ilk yıllarında daha idealist ve beklentilerinin yüksekliği nedeniyle ortama uyum sağlamada sorunlar yaşatabileceğini ifade etmiştir. Fakat zamanla mesleğin gereklilikleri ve inceliklerine ilişkin deneyim ve tecrübelerin artması ile örgütsel demokrasi konusuna bakış açılarının da gelişeceğini ifade etmiştir. Turabik (2019: 170) öğretim elemanları üzerine hazırladığı doktora çalışmasıyla örgütsel demokrasinin, örgütlerde herhangi bir işlev yaratmayan politik davranışların azalmasına destek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Örgütsel demokrasinin bu doğrultuda kuruma destek olabilmesi için de;

-Rektör, dekan ve bölüm başkanları gibi yönetim kademelerinin, örgütsel demokrasiyi örgüt kültürü olarak kabul etmeleri,

-Örgüt içi kaynak dağılımında hakkaniyetli olmaları,

-Gerektiğinde güç kaynaklarının paylaşılabilmesi,

-Yönetim kademesinde gerçekleşen işlerin şeffaf, açık ve hesap verebilir olarak yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Örgütsel demokrasi konusunda en fazla ele alınan değişkenlerden biri de örgütsel muhalefettir. Erkasap (2020: 188) çalışmasında, örgütsel demokrasi algılamalarının çalışanlarının örgütsel muhalefet değişkeni üzerine pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca demokrasi konusunda farklı düşünceleri dile getirebilme durumu olan örgütsel muhalefet durumunu, çeşitli kişilik tipleri ile ele almıştır. Genel olarak nezaket ve duygu kontrolü olan ve örgüt içerisinde sesini çok yükseltmeyen; uzlaşmacı ve yardımcı kişilik tipinde olanların, örgütsel muhalefet üzerine etkilerinin negatif yönde olduğunu bulurken, yeni durumlara açık, dışlanmaktan çekinmeyen; maceracı ve sorgulayan kişilikteki bireylerin örgütsel muhalefet üzerine etkilerini pozitif yönde bulmuştur.

Örgütsel demokrasi kavramı ile ele alınan diğer bir kavram örgütsel vatandaşlıktır. Geçkil (2013: 119) üniversite hastanesi çalışanları örnekleminde hazırladığı çalışmada, çalışanların örgütsel demokrasi algı düzeyi çoğaldıkça örgütsel vatandaşlık davranışı alt boyutlarından vicdanlı olma, nezaket ve sivil erdem davranışlarının da çoğaldığı ve bu neticede örgütsel demokrasi algısının örgütsel vatandaşlık davranışlarını desteklediği sonucuna ulaşmıştır. Barutcu (2019: 59) banka çalışanları üzerine hazırladığı çalışmada, katılımcıların, örgütsel demokrasi değişkeni alt boyutları olan; şeffaflık, adalet, eşitlik ve hesap verebilirliği algılama düzeylerinin yükseldikçe, örgütsel vatandaşlık davranışlarının da artacağı sonucuna ulaşmıştır.

Kara (2020: 85) yüksek lisans çalışmasında, örgütsel demokrasinin işten ayrılma niyeti üzerine etkisini araştırmıştır. Bu doğrultuda çalışanların örgütsel demokrasi algılarının işten ayrılma niyetlerini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Çalışanların görev yaptıkları kurumlardaki demokrasi algıları arttıkça, işten ayrılma niyetlerinin azalmakta olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Günden (2019: 95) turizm çalışanları üzerine hazırladığı doktora çalışmasında, katılımcıların örgütsel demokrasi algılarının, örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Örgütsel demokrasi algısının varlığının, alt, orta ve üst düzey yöneticilerin görmedi yerde bile hizmet sunumunda, yüksek örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık algısı ile kurum açısından olumlu davranışların sergilenebileceğini ifade etmiştir.

Erkal (2012: 198) çalışmasında, kamu çalışanlarının örgütsel demokrasi algılarıyla, iş tatmin düzeyleri arasında ilişki bulurken, özel sektör çalışanlarının örgütsel demokrasi algıları ile iş tatmin düzeyleri arasında herhangi bir ilişkiye rastlamaması durumunu, kamu sektöründeki çalışanların çalışma saati, ücret vs

gibi faktörlerinin iş tatmin düzeylerini olumlu etkilemesi nedeniyle olabileceğini ifade etmiştir.

Öğretmenler örnekleminde ele alınan çalışmalara bakıldığında: Şeker (2010: 153)'in öğretmenler örnekleminde hazırladığı yüksek lisans tezinde örgütsel demokrasi bilincinin Türk Eğitim sisteminde daha etkin var olabilmesi için; uygulanma ortamlarının artması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun yanısıra eğitim kalitesinin artması adına tüm paydaşların dâhil olabileceği katılımlı yönetim anlayışının benimsenmesinin gerektiği, yerinden yönetim uygulamaları için gerekli zeminin oluşturulmasının, veli ve öğrencilerin de seçimle yönetimde yer alabilmelerinin önemine değinmiştir.

Tokgöz (2019) öğretmenler örnekleminde hazırladığı çalışmasında, örgütsel demokrasi değişkenin iki önemli alt boyutu olarak katılım ve şeffaflığın, eğitim kurumlarındaki yönetici ve öğretmenlerin iş stresi düzeylerini anlamlı yordamadığı sonucuna ulaşırken, örgütsel demokrasi değişkeninin adalet alt boyutunun, katılımcıların iş stresi düzeylerini negatif yönde yordamadığı sonucuna ulaşmıştır. Yani eğitim kurumundaki yöneticilerin adaletli davranışları çoğaldıkça, çalışanların iş streslerinin de azaldığı sonucuna ulaşmıştır.

Veri tabanlarından edinilen bilgilere göre çalışmalarda, örgütsel demokrasinin bazı demografik değişkenlere göre ne şekilde farklılaştığına ilişkin neden sonuç ilişkileri de ele alınmıştır. Benlioğlu (2021: 92), kamu ve özel sektördeki çalışanların psikolojik güven, çalışan sesliliği ve örgütsel demokrasi algılamalarına ilişkin farklılık testlerine ait sonuçları doktora çalışmasında sunmuştur. Bu sonuçlara göre; çalışanların cinsiyet, medeni durum, sektör, yaş, çalışma süresi değişkenlerine göre örgütsel demokrasi algılamalarında herhangi bir farklılık olmadığı, sadece eğitim değişkeninde lisansüstü eğitim alanların örgütsel demokrasi ortalamalarının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kara (2020: 45) ve Yalçınkaya (2019: 63) katılımcıların örgütsel demokrasi algılama düzeylerinde; yaş, eğitim durumu, medeni durum, sektör deneyimi gibi değişkenlerde herhangi bir farklılığa rastlamamışlardır. Işık (2017), katılımcıların örgütsel demokrasi algılamalarında, cinsiyet, medeni durum, eğitim, gelir ve statü durumlarına göre herhangi bir farklılığa rastlamazken, yaş ve çalışma süresine göre farklılık tespit etmiştir.

Yıldırım (2020: 95) beyaz yakalı çalışanlar üzerine hazırladığı doktora tezinde; örgütsel demokrasi değişkeninin katılımcıların yaş, medeni durum, çalışma süresi, eğitim durumu, problemi aktarma tercihi (yüz yüze, telefonla, e posta ile) ve yaşadıkları ile göre örgütsel demokrasi algılamalarında herhangi bir farklılık olup olmadığını araştırmıştır. Araştırma sonucunda tüm demografik değişkenlerde herhangi bir farka rastlamamıştır. Ataç (2015: 206) beyaz yakalı çalışanlar üzerine yaptığı çalışmasında, beklentisinin aksine, eğitim düzeyi lise

olan çalışanların eğitim düzeyi daha yüksek olan çalışanlara göre örgütsel demokrasi algılamalarının yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Düşük beklentili, düşük eğitim düzeyindeki çalışanların mevcut durumdan rahatsız olmayabileceği için örgütsel demokrasi algılama ortalamalarının yüksek çıkabileceğini ifade etmiştir.

Karatepe (2019: 106) hemşireler örneğinde yaptığı doktora çalışmasında, özel sektörde görev yapan hemşirelerin, örgütsel demokrasi algılarının genel ve alt boyutlarındaki ortalamalarının yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunun nedeni olarak; özel sektördeki hastanelerde hasta ve çalışan memnuniyeti odaklı çalışmanın bürokrasi basamaklarını azaltarak, örgütsel demokrasi ortamını desteklemiş olabileceğini öne sürmüştür. Erkal (2012) kamu ve özel sektör çalışanlarının örgütsel demokrasi algılama durumlarını karşılaştırmak üzere hazırladığı çalışmasında, kamu sektöründe merkezi yönetim söz konusu olduğu için çalışanların kararlara katılımın daha az olduğu ve örgütsel demokrasi algılarının düşük çıktığını ifade etmiştir.

Kesen (2015) çalışmasında, örgütsel demokrasinin çalışan performansını arttırmada önemli bir rol oynadığı, kararlara katılım, eleştiri ve problemleri dile getirme imkânı olan çalışanların kurumun eksikliklerini daha iyi bir şekilde gündeme getirip, problemlerle ilgili daha fazla olumlu çaba harcayacağını aktarmıştır.

Bakan, Güler ve Kara (2017: 1043) çalışmalarında; örgüt içerisinde çift yönlü iletişimin varlığı, çalışanlara gelişim imkânlarının sunulması, yöneticilerin çalışanlarla önemli konularda istişare etmesi gibi şeffaflık sağlayan durumların örgüt içerisinde adalet algısını da arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bu doğrultuda içerik analizi ile elde edilen bilgiler sonucunda; çalışanlara bürokrasi basamaklarının azaltılarak, örgütsel muhalefet ortamlarının sunulması ve kendi düşüncelerini rahatlıkla ifade edecekleri ortamların yaratılmasının; örgüt içerisinde farklı yenilikçi fikirlerin ortaya çıkması, sorunlara yönelik farklı çözüm yöntemlerinin gündeme gelmesi, örgüte olan bağlılığın ve güvenin artması, örgütsel adalet duygusunun gelişmesi, çalışanların işten ayrılma niyetlerinin azalması, performanslarının artması açısından oldukça önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu alanda yapılan çalışmaların artması katılımcı yönetim anlayışına ilişkin farkındalığı da arttıracığı için literatürde konuya ilişkin daha fazla çalışmanın yapılması hususunda öneride bulunulabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, K., Adeel, A., Ali, R. ve Rehman, R. U. (2018). Organizational democracy and employee outcomes: the mediating role of organizational justice, *Business Strategy and Development*, 2 (3), 204-219.
- Bakan, İ. Güler, B. ve Kara, E. (2017). Örgütsel demokrasinin örgütsel adalet ve örgütsel destek algıları üzerine etkileri: otel çalışanlarına yönelik bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (4), 1031-1048.
- Barutcu, H. (2019). *Örgütsel demokrasinin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Beykent Üniversitesi.
- Benlioğlu, B. (2021). *Psikolojik güvenin rol içi performansa etkisinde çalışan sosliliği ve örgütsel demokrasinin rolü*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Başkent Üniversitesi.
- Bozkurt, S. (2012). *Örgütsel demokrasiyi ve akademik özgürlüğü benimseme ve Türkiye’de uygulanabilir bulma düzeyine ilişkin öğretim elemanlarının görüşleri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara Üniversitesi.
- Can Üst, Ç. (2020). *Örgütsel demokrasi boyutlarının incelenmesine yönelik açıklayıcı bir karma yöntem araştırması*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Akdeniz Üniversitesi.
- Çavuş, M. F. ve Biçer, M. (2021). The effects of organizational democracy on organizational citizenship behaviors, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (1), 387-396.
- Çilingir, A. (2017). İletişim alanında içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerine bir inceleme, *Erciyes İletişim*, 5 (1), 148-160.
- Çopur, Z. ve Atanur Baskan, G. (2020). Örgütsel demokrasi ile örgütsel sinizm arasındaki ilişki: öğretim elemanları üzerine bir araştırma, *Yükseköğretim Dergisi*, 10 (1), 61-72.
- Çoşan Erkal, P. (2012). *Örgütsel demokrasi: kamu ve özel sektör çalışanlarına yönelik bir araştırma*, [Yayınlanmış Doktora Tezi], Celal Bayar Üniversitesi.
- Demirtaş, H. (2017). *Örgütsel demokrasi bağlamında sendikal demokrasinin sendikal bağlılığa etkisi (İzmir ilinde bir inceleme)*, [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi.

- Erdal, İ. (2020). *Öğretmen görüşlerine göre okullarda örgütsel demokrasi ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişkinin incelenmesi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Marmara Üniversitesi.
- Erkasap, A. (2020). *Çalışanların kişilik özellikleri ile örgütsel demokrasi algılarının örgütsel muhalefet davranışları ve örgütsel sessizlikleri üzerindeki etkilerinin incelenmesi*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Geçkil, T. (2013). *Örgütsel demokrasi ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki: Trb1 bölgesindeki üniversite hastanelerinde bir uygulama*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Cumhuriyet Üniversitesi.
- Günden, Y. (2019). *Otel işletmelerinde örgütsel demokrasi algısının örgütsel vatandaşlığa etkisinde örgütsel bağlılığın rolü: Kapadokya örneği*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Harrison, J. S., ve Fieeman, H. E. (2004). Special topic: democracy in and around organizations, *Academy of Management Executive*, 18 (3), 49-53.
- Işık, M. (2017). Kamu kurumlarında örgütsel demokrasi algısı (İş-Kur Isparta il müdürlüğü örneği), *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, (15) Özel Sayısı, 1661-1672.
- Kaplan, A. (1943). Content analysis and the theory of signs, *Philosophy Science*, 10 (4), 230-247.
- Kara, R. (2020). Aile işletmelerinde algılanan örgütsel demokrasinin işten ayrılma niyeti üzerine etkisi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Toros Üniversitesi.
- Kuşcu Karatepe, H. (2019). *Hemşirelerde politik duyarlılık ve örgütsel demokrasi algısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Oral Ateş, L. (2015). *Örgütsel demokrasi ve örgütsel muhalefet ilişkisi: beyaz yakalılar üzerine bir araştırma*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Öztürk, M. ve Demirtaş, H. (2019). Örgütsel demokrasi bağlamında sendikal demokrasinin sendikal bağlılığa etkisi (İzmir ilinde bir inceleme), *İş ve Hayat*, 5 (9), 9-3.

- Sadykova, G. ve Tutar, H. (2014). Örgütsel demokrasi ve örgütsel muhalefet arasındaki ilişki üzerine bir inceleme, *İşletme Bilimi Dergisi*, 2 (1), 1-16.
- Safari, A. Salehzadeh, R. ve Ghaziasgar, E. (2017). Exploring the antecedents and consequences of organizational democracy, *The TQM Journal*, 30 8(1), 74-96.
- Şeker, G. (2010). *Yönetici ve öğretmen algılarına göre ilköğretim okullarında örgütsel demokrasinin benimsenme ve uygulanabilme düzeyi*, [Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi], Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Tokgöz, A. (2019). *Yönetici ve öğretmenlerin örgütsel demokrasi algısı ile iş stresi düzeyi arasındaki ilişkinin incelenmesi*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi.
- Turabik, T. (2019). *Yükseköğretim örgütlerinde örgütsel demokrasi ile politik davranışlar arasındaki ilişki*, [Doktora Tezi], Hacettepe Üniversitesi.
- Uysal, A. (2019). *Örgütsel demokrasinin örgütsel bağlılığa etkisi: İstanbul deniz otobüsleri çalışanları örneği*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Verdorfer, A. P. ve G.Weber W. (2016). Examining the link between organizational democracy and employees' moral development, *Journal of Moral Education*, 45 (1), 59-73.
- Yalçınkaya, K. (2019). *Örgütsel demokrasinin çalışanların bağlılık duygusu üzerindeki etkisi ve analitik bir çalışma*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Haliç Üniversitesi.
- Yıldırım, M. (2020). *Çalışanların örgütsel demokrasi algılarının örgütsel muhalefet davranışı ve işle bütünleşme düzeyine etkisi: bir alan araştırması*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi], İnönü Üniversitesi.

OECD Ülkelerinde Büyüme ve Dış Ticaretin Toplam İşgücüne Etkisi: İki Aşamalı GMM Yöntemi¹

Yüksel OKŞAK

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İnegöl İşletme Fakültesi,
Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü,
yukseloksak@uludag.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8794-4597>

Tufan SARITAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
tufansaritas@kmu.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1728-2377>

Öz

Bu çalışmada yıllık veriler yardımıyla 2000-2018 periyodu için OECD üyesi 36 ülkede, büyüme ve dış ticaretin, işgücü üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Toplam işgücü miktarı, dolar bazında 2010 fiyatlarıyla kişi başı GSYİH, dolar bazında 2010 fiyatlarıyla mal ve hizmet ihracatı, dolar bazında 2010 fiyatlarıyla mal ve hizmet ithalatı, GSYİH'nin yüzdesi olarak brüt sabit sermaye oluşumu ve nüfus artış oranının kullanıldığı çalışmada, Arelano ve Bond tarafından geliştirilen iki aşamalı GMM yöntemi uygulanmıştır. Ayrıca dış ticaret; ithalat ve ihracat olarak ayrı ayrı temsil edilmiştir. Yedi farklı modelin kurgulandığı analiz sonuçlarında ise; büyüme, ihracat ve ithalatın, işgücünü pozitif şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tüm modellerde birer kontrol değişkeni olarak kullanılan, brüt sabit sermaye oluşumu ve nüfus artışının da işgücü üzerinde pozitif yönlü bir etki bıraktığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşgücü, Büyüme, İhracat, İthalat, GMM.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 11.06.2020 / 05.06.2021

Künye Bilgisi: Okşak, Y. ve Saritaş, T. (2021). OECD ülkelerinde büyüme ve dış ticaretin toplam işgücüne etkisi: İki aşamalı GMM yöntemi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1322-1345. DOI: 10.33437/ksusbd.735435.

The Effect of Growth and Foreign Trade on Total Labor Force in OECD Countries: Two-Step GMM Method

Abstract

In this study, the effect of growth and foreign trade on the workforce was investigated in 36 OECD countries for the annual data period of 2000-2018. In the study prepared by using total labor amount, GDP per capita in 2010 prices in dollar terms, exports of goods and services in 2010 prices in dollar terms, import of goods and services in 2010 prices in dollar terms, gross fixed capital formation as a percentage of GDP and population growth rate; The two-stage GMM method developed by Arellano and Bond has been applied. In addition, it is represented separately as foreign trade, import and export. In the results of the analysis where seven different models were constructed; It was concluded that growth, exports and imports positively affect the workforce. In addition, gross fixed capital formation and population growth, which are used as control variables in all models, have also had a positive effect on the workforce.

Keywords: Labor Force, Growth, Export, Import, GMM.

GİRİŞ

İşgücü kavramı, bilindiği gibi en genel anlamıyla; çalışanlar, yani istihdam edilenler ile işsizlerin toplamıdır. Literatürde daha çok makroekonomik değişkenler ya işsizlikle ya da istihdamla ilişkilendirilmektedir. Halbuki, “*yetişkin nüfus*” kavramı içerisinde yer alan “*iş aramayanlar*” bir yana bırakılacak olursa elde ettiğimiz işgücü kavramı, makroekonomik değişkenlerin etkisine açık gözükmemektedir. Bir diğer deyişle, acaba makroekonomik değişkenler, bir bütün olarak, işgücünü nasıl şekillendirmektedir? Yani ihracat, ithalat, büyüme gibi unsurlar; işgücü içerisinde henüz dahil olmamış bireyleri, işgücüne dahil etmek için dönüştürme noktasında ciddi bir etkiye sahip midir? Çalışmada bu sorulardan hareketle istihdam edilenler ile işsizlerin toplamını ifade eden işgücü üzerinde; büyüme, ihracat ve ithalatın etkileri araştırılacaktır. Literatürde bu bütüncül ilişkiye yer vermiş çalışmalar nispeten azdır.

Emek, bilindiği gibi mal ve hizmet üretme sürecinde gerekli olan üretim faktörlerinden birisidir. Emeğin istihdamıyla birlikte, yani işgücü içerisinde, çalışan kesimin, işsizlerden ayrılarak, üretime dahil olmasıyla kurulan üretim sisteminde, istihdamı şekillendiren en önemli unsur, ülke sınırları içindeki mal ve hizmetlere olan taleptir. Bundan sonra ikinci sırada ise ithalat ve ihracat miktarları bulunmaktadır. Dolayısıyla ülke sınırları içerisindeki mal ve hizmet talebi ile ihracat ve ithalatın toplamıyla bir ülkeye ait Gayri Safi Yurtiçi hasılayı

buluruz. Bu bağlamda Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın, istihdamın, en önemli üreticisi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bununla birlikte teknoloji, emek maliyeti, kapasite kullanımı vb. gibi unsurlar da emeğin şekillendiricilerindedir (Akyıldız, 2006; Muratoğlu, 2011:167).

İktisat teorisinde büyüme ile emek miktarı arasındaki ilişkiye çeşitli iktisat okullarından örnekler vermek mümkündür. Bu bağlamda Harrod tarafından büyümenin ölçülmesinde kullanılan temel ölçütlerden biri “doğal büyüme hızı”dır. Doğal büyüme hızı, nüfus artışı ve teknolojik gelişmenin sağladığı bir gelişim hızı olarak tanımlanır. Harrod'a göre; doğal büyüme hızını, emeğin büyüme hızı ve emekten tasarruf eden teknolojik gelişme hızı belirler. Yani işgücünün ve emeğin verimliliğinin yıllık artış oranı, doğal büyüme hızını şekillendirir (Savaş, 2007:825). Solow büyüme modelinde ise, nüfusun ve üretim teknolojisinin sabit kaldığı varsayıldığından; üretim miktarının, emek ve sermaye girdilerine bağlı olarak değiştiği sonucuna ulaşılır (Ünsal, 2017:691).

Yine Okun Yasasının iki versiyonundan biri olan işsizlik-büyüme ilişkisini ele alan formunda, bir ülke ekonomisinin, büyüme trendinin yukarısında bulunduğu bir seviyede ortaya çıkabilecek yarım puan düzeyindeki bir büyümenin, işsizliği aynı şekilde yarım puan aşağıya çekeceği vurgulanmaktadır (Bilgili, 2014:139). Dolayısıyla büyüme ve dış ticaret ile işgücü arasında farklı düşüncüler, farklı zamanlarda teorik bir bağ kurmuşlardır. Bu ilişkiden hareketle çalışmada, dış ticaret ve büyümenin, işgücü üzerindeki etkisi, ampirik olarak gözlemlenmeye çalışılacaktır.

LİTERATÜR

Vernon (1987), diğer tüm sanayileşmiş ulusların deneyimleriyle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri'nin işgücü büyüklüğünün hızla arttığını ve aynı zamanda bu artışla birlikte işgücünün yaş, cinsiyet ve etnik bileşiminin de önemli ölçüde değiştiğini belirtmektedir. Çalışma sonuç olarak, insan kaynakları sorunları, ülkenin tamamen istihdam edilmiş ve eşitlikçi bir topluma ulaşma arayışında eşi görülmemiş bir zorlukla karşı karşıya olduğunu vurgulamaktadır. Vernon'a göre; bu gelişmelerin sanayi sonrası gelişen ekonomiye zarar vermek yerine bir fayda sağlayabilmesi için işgücü piyasası uyum politikalarına odaklanan yeni kamu politikaları gerekmektedir.

Francois (1996), açık ekonomiler arasındaki demografik baskının iletimini araştırmaktadır. İşgücü büyümesinin; ücretler, istihdam ve üretim modelleri için etkilerini incelenmektedir. Bu konular teorik olarak hem standart faktör tabanlı ticaret modellerinin özelliklerini hem de ürün farklılaşmasına ve uzmanlaşmaya geri dönmeye dayanan iki yönlü ticaret modellerinin özelliklerini içeren ikili ticaret modelinde araştırılmaktadır. Çalışmada; bir bölgedeki işgücü artışı ile

başka bir bölgedeki reel ücret erozyonu arasındaki pozitif ticaret bağlantıları için yeterli koşullar elde edilmektedir. Bu koşullar daha sonra öngörülen OECD dışı işgücü artışı bağlamında sayısal olarak incelenmektedir.

Dong-han ve Ming-chun (2003) çalışmalarında; iki sektörlü bir büyüme modeli vermektedirler. Tarım sektöründen, sanayi sektörüne işgücü transferi süreci dışsal olarak belirlenmektedir. Modelin sonuçları, işgücü transferinin sanayi sektörü büyümesini geciktirdiğini ve tarım sektörü büyümesini hızlandırdığını göstermektedir. Modelin çözümünün asimptotik kararlı olduğu kanıtlanmaktadır. Sayısal analizle ekonomik büyüme ve işgücü transferi spesifik parametreler altında sunulmaktadır.

Wang (2010), 1981'den 2004'e kadar toplanan verilere dayanarak, eşbütünleşme analizi, Granger nedensellik testi ve ECM uygulayarak kırsaldan fazla işgücü transferi ve ekonomik kalkınma arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiyi araştırmaktadır. Sonuçta kırsal kesimde işgücü transferi ile ekonomik kalkınma arasında uzun vadeli bir denge ilişkisi bulunmaktadır. Uzun vadede, pozitif bir korelasyonları bulunmakta ve işgücü transferinden ekonomik kalkınmaya doğru tek taraflı nedensellik ortaya konmaktadır. Kısa vadede, birinci-gecikmede faz ekonomik değişkenin yanı sıra ikinci, üçüncü, dördüncü ve ikinci-gecikme fazı artı işgücü transferi değişkeni ve beşinci değişken olmak üzere, hepsi kısa vadeli ekonomik dalgalanmaya neden olmaktadır.

Polat ve Uslu (2011), 1992-2001 periyodu için Türkiye'yi ele aldıkları çalışmada, imalat sanayinde faaliyette bulunan 95 sektörü panel veri analizi ile incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgularda; ihracatın, istihdam üzerinde olumlu; buna karşın ithalatın ise, istihdam üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını gözlemlemişlerdir.

Zhu vd. (2011) Çin'in uzun zamandır ucuz işgücü kaynaklarını zaten karşılaştırmalı bir avantaj olarak görmekte olduğunu belirtirler. Ancak ucuz işgücü avantajına aşırı güvenmenin, sürdürülemez bir gelişme durumu ile karşı karşıya kalarak, bu bağlamda yenilik üretme yeteneğini kaybetmenin de kolay olduğuna dikkat çekmektedirler. Zhu vd.'ye göre, açık bir ekonomiye sahip endüstriyel yapı, yabancı sermaye ve ileri teknolojinin tanıtımı, bağımsız markaların geliştirilmesi, ürün katma değeri gibi unsurları geliştirmek ve optimize etmek daha iyidir. Böylece, geleneksel imalat sanayileri gelişmiş üretime dönüştürülebilir ve temel rekabet gücü düşük girdi, düşük tüketim, düşük emisyon ve yüksek verimlilikle iyileştirilmiş olacaktır. Emek kalitesi ve tüketim kapasitelerinin geliştirilmesini teşvik ederek, uzun bir süre Çin ekonomisi için istikrarlı bir büyüme temeli oluşturacaktır. Çalışma; Çin'in işgücünün, ekonomik büyümeye uzun zamandır pozitif olarak duyarlı olduğunu açıklamaktadır. Cobb-Douglas üretim fonksiyon modeli, işgücünün ekonomik büyüme üzerinde

regresyon analizi kullanarak pozitif bir etkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca, 2010'dan 2014'e kadar Çin'in gelecekteki ekonomik büyüme değerini tahmin etmek için gri metabolik model kullanılmakta ve tahmin sonuçları da işgücünün ekonomik büyümeye katkısının yıldan yıla azalacağını göstermektedir. Çalışmada son olarak, Çin'in nüfus gelişiminin temel sorununu özetlemekte ve ekonomik büyümeyi teşvik edici, etkili öneriler ortaya koymaktadır.

Said (2012)'in çalışması; özelleştirme ve ticaretin serbestleştirilmesi girişimlerinin hızlandırılmasının, Mısır imalat sektöründeki çalışan yoksulların ücret ve iş kalitesi sonuçları üzerindeki etkisini incelemektedir. Ücret ve iş kalitesinin belirleyicileri, panel ve kantil regresyon yöntemleri kullanılarak ve 1998-2006 döneminde, azaltılmış korumayı ve artan rekabet baskısını yakalayan ticari değişkenlerle birleştirilen yeni mevcut işgücü anketi verileri kullanılarak tahmin edilmektedir. Sonuçlar, daha düşük tarifeler ve artan ihracat teşviki biçimindeki ticaret reformunun yoksulların gelirleri üzerinde küçük bir olumlu etki oluşturduğunu gösterse de bu düşük kaliteli işlerin görülme sıklığının artması pahasına olabileceğine de yer vermektedir. Ticaretle ilgili değişkenler genel olarak, işgücü piyasasındaki ana bölümlene faktörleri olarak kalan özel sektör istihdamı ve cinsiyete kıyasla yoksullar için işgücü ödülleri üzerinde küçük bir etki yaratmaktadır. Bu bulgular, özelleştirme sürecinde sosyal koruma ve cinsiyete özgü güvenlik ağlarının önemini vurgulamaktadır. Said'e göre; ticaretin serbestleştirilmesi ilerledikçe, daha yüksek işgücü standardını teşvik eden politikaların da ele alınması gerekmektedir.

Uslu ve Polat (2012), Türkiye'de 1994-2010 periyodu için üçer aylık verilerle, imalat sanayinde faaliyette bulunan 17 sektörü ele alarak, dış ticaretin, işgücü piyasası üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Elde ettikleri bulgularda; üretimin, işgücü üzerinde olumlu, ücretler üzerinde ise olumsuz bir etki bıraktığını gözlemlemişlerdir. Buna ek olarak ihracat ve ithalattaki artışın, işgücünü olumlu yönde etkilediğini saptamışlardır.

Neycheva (2013), eski merkezi planlı ekonomilerde beşeri sermaye ile kişi başına çıktı arasındaki ilişkiye dair yeni kanıtlar vermeye çalışmaktadır. İşgücünün eğitim durumu, Bulgaristan'daki beşeri sermaye stoku yerine kullanılmaktadır. Ampirik modeller; emek, beşeri sermaye ve fiziksel sermaye ile genişletilmiş Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dayanmaktadır. Buna ek olarak, azaltılmış form özellikleri, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımları içermektedir. Ekonometrik sonuçlar, üst ve orta öğretime sahip kişilerin, işgücü içindeki payındaki artışın uzun dönemli büyüme oranıyla ilişkili olmadığını göstermektedir. Dahası, gerçek çıktıdaki kısa süreli değişikliklerle de ters orantılıdır. Yükseköğretim için olumlu bir etki elde edilmektedir. Genel olarak çalışma; nüfusun ve daha yüksek ortalama eğitim düzeyinin büyümeyi

desteklediği hipotezini tam olarak desteklememektedir. İhracat, fiziki sermaye ve doğrudan yabancı yatırımların, Bulgaristan'ın büyümesinde itici güç haline geldiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca çalışma; kısmi bir korelasyon analizinin, yabancı dil yeterliliği ile ölçülen beşeri sermaye kalitesindeki ortaöğretimin önemsiz etkisini açıklayabileceğini göstermektedir.

Omar (2014), 1994-2013 arasında Filistin'de yerli işgücü büyüklüğünün, reel gayri safi yurtiçi sermaye oluşumunun, reel yurtiçi ihracat, mal ve hizmet ithalatı ve politik istikrarsızlığın, reel gayri safi yurtiçi hasıla (RGDP) üzerindeki etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, açıklayıcı değişkenler ile reel (GSYİH) büyüme arasındaki ampirik ilişkiyi incelemek için Filistin Merkezi İstatistik Bürosu'nun (PCBS) yıllık resmi verileri yardımıyla en küçük kareler yöntemi (OLS) ve ikinci düzey oto korelasyon teknikleri kullanılmaktadır. Uygulanan modelin ampirik sonuçları, yerli işgücü büyüklüğü, reel gayri safi yurtiçi sermaye oluşumu, reel yurtiçi ihracat ve reel gayri safi yurtiçi hasıla (RGDP) arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca çalışma, ülkede ekonomik büyüme açısından daha fazla sayılabilecek yerli sermayenin daha fazla oluşumuna yol açtığı için ekonomiye daha fazla yatırım yapılmasını önermektedir.

Lechman ve Kaur (2015) çalışmalarında, 1990-2012 döneminde 162 dünya ülkesinde kadın işgücü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Analizde, kadınların işgücüne katılımı ile ekonomik büyüme arasında U şeklinde bir ilişki ortaya çıkacağı varsayılmaktadır. Analiz iki farklı perspektifte yürütülmektedir. Birincisinde; kurgulanan ilişki 162 ülkeyi kapsayan bir örneklem için incelenmektedir. İkincisinde ise, kanıtlar ayrıştırılarak ilişki dört gelir grubunda (düşük gelir, düşük-orta gelir, üst-orta gelir ve yüksek gelir) yeniden araştırılmaktadır. Bu ilişkileri incelemek için panel veri analizi kullanılmış; kadın işgücüne katılım ve kişi başına gelir ile ilgili veriler Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından sağlanmıştır. Temel bulgular, kadın işgücüne katılım ve ekonomik büyüme arasındaki U-şekilli ilişkinin hipotezini desteklemekle birlikte, sahada, yüksek gelirli ülkeler arası farklılık gözlemlenmektedir. Ayrıca, U-şekilli feminizasyon hipotezi, düşük gelirli ülkelerde olumlu olarak doğrulanmamaktadır.

Mason vd. (2015), 1980'den beri Sahra altı Afrika'da buğday tüketimindeki ve ithalatındaki eğilimleri analiz etmekte ve bu artan buğday talebinin ekonomik ve demografik belirleyicilerini tahmin etmektedirler. Sonuçlar, artan gelir, nüfus ve kadınların işgücüne katılımının, anahtar itici güçler olduğuna işaret etmektedir. Kentsel buğday harcaması payları genellikle kırsal olanları aşılıyor ve Sahra altı Afrika'nın talebi büyük ölçüde ithalat ve kısmen de büyük ölçekli çiftliklerde yurtiçi üretim ile karşılanmaktadır. Artan talep, az sayıda çiftlik-tarım dışı sinerjiye ve geniş tabanlı ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için minimal

beklentilere neden olabilir. Makale, Afrika ülkelerinin temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak ve aynı zamanda yoksul yanlısı tarımsal büyümeyi teşvik etmek için politika seçeneklerini tartışarak sona ermektedir.

Huiru vd. (2016) çalışmalarında Kuzey Çin örneğinde, elektrik tüketimini ana faktör olarak tanımlayan Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dayanan panel veri analizi yöntemini kullanarak çok değişkenli bir model oluşturmaktadır. Araştırmada; Hebei Eyaleti, Pekin, Tianjin Şehri de dahil olmak üzere Kuzey Çin'deki altı il için 1995-2014 döneminde reel GSYİH, elektrik tüketimi, sabit varlıklara toplam yatırım ve istihdam arasındaki denge ilişkisi ve nedensel ilişki araştırılmaktadır. Araştırma sonuçları, tüm değişkenlerin uzun vadede bütünlük olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca çalışmada ekonomik büyüme, elektrik tüketimi, işgücü ve sermaye arasındaki nedensel ilişkiyi incelemek için Granger nedensellik testi kullanılmaktadır. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre; Hebei hariç altı ilde elektrik tüketimi ile GSYİH arasında iki yönlü nedensel ilişkiler bulunmaktadır. Ayrıca sermaye girişi ile ekonomik büyüme arasında ve Pekin ile Hebei hariç işgücü girişi ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmaktadır.

Chen vd. (2016), dışsal bir işgücüne sahip işgücü arama modellerine dayanarak oluşturulan mevcut çalışmaların uzun dönemli ekonomik büyüme ile işsizlik arasında negatif bir ilişki bulmakta olduğunu belirtmektedir. OECD ülkelerinde işgücüne katılımın önemli ölçüde değiştiğini vurgulayan çalışma, içsel işgücüne katılımı dikkate alarak uzun dönemli ilişkiyi gözden geçirmektedir. İstihdam üzerindeki etkiler yoluyla işgücü piyasası kurumlarındaki değişikliklerin uzun vadeli ekonomik büyümeyi artırabileceğini veya azaltabileceğini öngörmektedir. Ayrıca işgücü ve istihdam üzerindeki etkilere bağlı olarak, işgücü piyasası kurumlarının uzun vadede işsizlik oranlarını artırabileceği veya azaltabileceğine de dikkat çekilmektedir. Bu nedenle, işgücü piyasası kurumlarındaki değişiklikler, uzun vadeli ekonomik büyüme ile verilerle tutarlı işsizlik arasında monoton olmayan bir ilişkiye yol açmaktadır.

Cooray vd. (2017) çalışmalarında, 1985-2012 dönemi boyunca kırk sekiz Sahraaltı Afrika ülkesinden gelen verileri kullanarak, ticaret açıklığının işgücüne katılım oranları (LFPR) üzerindeki etkisini araştırmakta ve demokrasi, siyasi haklar ve sivil özgürlükler gibi politik faktörlerin, yukarıdaki düşük gelirli ülkeler grubunda, bu ilişkinin rolünü ele almaktadırlar. Ticari açıklığın, işgücüne katılım oranı üzerindeki tahmini marjinal etkisi ile işgücüne katılım oranı kurumsal kalite seviyesiyle birlikte arttığını göstermektedir. Özellikle, siyasi kurumlar ticari açıklıktan yarar sağlamada kritik öneme sahiptir. Sonuçlar erkek ve kadın katılım oranları için benzerlik göstermekle birlikte, birincinin büyüklüğü daha yüksektir. Bu nedenle iyileşen kurumların yoksul ülkelerdeki ticaretten daha fazla işgücü piyasası faydası sağlayabildiğini doğrulanmaktadır.

Venig (2017), tarımın hem ekonomiye katkısı hem de istihdamın payı ile Romanya'da birincil öneme sahip bir sektör olduğunu belirtmektedir. Romanya, özellikle buğday ve diğer tahıllar olmak üzere dünyanın en büyük tarım ürünleri ihracatçılarından biridir. Romanya, ABD'de ve aynı zamanda Avrupa ve Doğu Asya'da tarım ürünlerinin önemli bir ihracatçısıdır. Venig; tarımda istihdam edilen nüfus ve GSYİH yüzdesinin, 20. yüzyılda çarpıcı bir şekilde arttığını vurgulamaktadır. Romanya'daki kırsal alan, zayıf ekonomik çeşitlilik ve tarımsal faaliyetlere büyük bir bağımlılık ile karakterize edilmekte, bu da çiftçiler için düşük gelir elde edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Venig'e göre; kırsal işgücü, özellikle hizmetlerde, doğru ve kalıcı bilgilere, insan kaynakları bilincine ve eğitimine dayalı diğer faaliyetlere yönlendirilmelidir. Kırsal istihdam stratejileri, işgücü piyasası ihtiyaçları ile bağlantılı olarak tarım dışı istihdama erişimi kolaylaştırmak için insan kaynaklarının kalitesini iyileştirmeye yönelik tedbirleri içermektedir.

Lucian'a (2017) göre; yaşlı nesillerin, yaş piramidinin üst kısmına çıkmadan emekli olma eğiliminde olmaları nedeniyle Romanya'nın nüfusunun demografik rakamlarında bir düşüş ve nüfus yapısında bir değişim geçirmektedir. Lucian; bu tür geçişleri, azalan iş gücü, düşük verimlilik seviyeleri, daha ılımlı tasarruf oranı ve daha küçük yatırımlar sonucunda ekonomik büyümede bir düşüşün izlediğini iddia etmektedir. Çalışma, Romanya'daki işgücü piyasasına bakıldığında, nüfusun önemli bir kısmının emekliliğe yaklaştığı ve işçilerin yerlerine yenilerinin gelmemesi nedeniyle işgücünün düşüşte olduğunu belirtmektedir. Ancak bu gerçeğin, sabit bir hızla büyüyen Romanya ekonomisine henüz yetişemediğini de vurgulamaktadır. Lucian; bu fenomeni daha iyi anlamak adına, işgücünün sürekli ekonomik büyümeye nasıl katkıda bulunduğunu açıklamaya yardımcı olan istihdam/nüfus oranını kullanmak için işgücüne daha yakından bakmak gerektiğini söylemektedir. Çalışmanın yöntemi, toplam nüfus ve GSYİH büyümesine bağlı olarak istihdamdaki nüfus/nüfus oranına göre zaman içindeki değişimlerini belirlemek amacıyla. Çalışma; ekonomik büyümenin beklenen sonuçlarının, zaman içinde daha verimli hale gelen ve böylece GSYİH'de istikrarlı bir artışa yol açan nüfusun istikrarlı bir çalışma grubu tarafından ele alındığını ve teşvik edildiğini vurgulamaktadır.

Adolph ve Prakash (2017), Afrika'nın, Çin'e ihracatının, Afrika'daki işgücü uygulamalarını etkileyip etkilemediğini araştırmak için ticaretin ihracatçı ülkelerdeki düzenleyici standartlar üzerindeki etkisi konusundaki tartışmayı yeniden ele almaktadırlar. Birinci nesil ticaret düzenleme uzmanları, ihracatın yüksek seviyelerinin, ihracatçı ülkelerin düzenleyici standartlarını etkileyip etkilemediğini sorgulamakta ve sonuçsuz kalmaktadır. İkinci nesil burs, bir ülkenin ne kadar ihraç ettiğine değil, kime ihraç ettiğine odaklanarak, ithalatçı ülkelerdeki (çoğunlukla gelişmiş) firmaların ve tüketicilerin yüksek düzenleyici standartlarını daha az gelişmiş ihracat ortaklarına yansıttıkları bir "*California*

Etkisi”ni belirlemektedir. Yapısal değişim - özellikle Çin'in önemli bir ithalatçı olarak yükselişi - bu iyimser bulgulara meydan okumaktadır. Çalışma, yalnızca bir ülkenin kiminle ticaret yaptığını değil, aynı zamanda bir ülkenin ihracat sepetindeki pazarların bileşiminin zaman içinde nasıl değiştiğini inceleyen üçüncü nesil bir ticaret düzenleme araştırması sunmaktadır. Özellikle, Afrika ülkelerinin Çin'in ihracatı için önemli bir hedef olarak ortaya çıkan düşük çalışma standartlarını yansıtmaya başladığı bir “*Şanghay Etkisi*” olasılığını araştırmaktadır. Bir ülke Çin'e olan ihracatını arttırdığında, yurtiçi işgücü standartları üzerindeki net etkinin, Çin ihracatının, bileşimsel olarak yer değiştirmiş olduğu diğer ihracat yerlerinin işgücü uygulamalarına kritik olarak bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada, 1985-2010 dönemi için 49 Afrika ülkesinden oluşan bir veri panel analizi kullanılarak, kıta çapında, Çin'in Afrika işgücü uygulamaları üzerindeki olumsuz etkisi hakkında küçük bir tahmin üretilmektedir. Bulgulara göre ülke düzeyindeki örnek içi simülasyon, sadece birkaç ülke için ılımlı bir Şangay Etkisi ortaya çıkarmaktadır.

Bakari vd. (2018), 1981-2015 dönemi için vektör hata düzeltme modelini kullanarak Nijerya'daki doğrudan yabancı yatırımlar, yurt içi yatırımlar, ihracat, ithalat, işgücü ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantıları araştırmaktadır. Ampirik sonuçlar, uzun vadede altı değişken arasında bir ilişkinin olmadığına işaret etmektedir. Kısa vadede; ithalat ve ekonomik büyüme, yurtiçi yatırımların nedenidir. Ayrıca ihracat ve doğrudan yabancı yatırımlar ise, işgücünün nedenidir. Buna ek olarak işgücü de doğrudan yabancı yatırımlara neden olmaktadır.

Kumari (2018), kadınların işgücü piyasasına katılımını belirleyen faktörleri belirlemek amacıyla, kadın işgücüne katılım (FLFP) ile ekonomik büyüme, işe katılımda cinsiyet eşitsizliği arasındaki ilişkileri incelemektedir. Çalışma, FLFP ile ekonomik büyüme, toplumsal cinsiyete dayalı ücret eşitsizliği ve FLFP'yi etkileyen ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer faktörler arasında U şeklinde bir ilişki içeren bir çerçeve kullanmaktadır. Çalışma; FLFP ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (1); kadın ve erkek ücretleri açısından işe katılımdaki eşitsizlik ve (2) farklı ülkelerin uluslararası belgeleri ve deneyimleri kullanılarak açıklanan FLFP'nin belirleyicileri olmak üzere (3) tasarım, metodoloji ve yaklaşım olarak, seçilen literatürü üç ana kategoriye ayırmaktadır. Bulgular FLFP oranının ekonomik kalkınma sürecinde U şeklinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca sektörler arasında mevcut çok sayıda literatür belgelenecek doğrulanmış cinsiyetler arasında eşitsizlik olduğuna dair kanıtlar da bulunmaktadır. Demografik faktörler (doğurganlık, göç, evlilikler ve çocuk bakımı dahil), ekonomik faktörler (işsizlik, kişi başına gelir, tarım dışı iş ve altyapı dahil) ve aile - çocuk bakımı politikalarını, vergi rejimlerini kapsayan düzenleyici bağlamı içeren diğer

açıklayıcı değişkenler ve işçiler için sübvansiyonlu sağlık hizmetlerinin varlığı FLFP'yi belirlemektedir.

Kumari'nin bu çalışması, yine cinsiyet eşitsizliği farkına eşitlik kazandırmak için geleneksel değer sisteminin değiştirilmesinin gerekli olduğunu da göstermektedir. Kadınların özendirildiği ve desteklendiği, kadınların kaynaklara ve fırsatlara eşit erişime sahip olduğu bir ortam sağlanmasına ihtiyaç olduğuna dikkat çekilmektedir. Çalışma eğitim, kültür ve çocuk bakımı yardımlarının kadınların işgücüne katılımı üzerindeki etkisini de ele almaktadır. Bu unsurlar FLFP'yi olumlu yönde etkilemekte ve Reena'ya göre böyle bir bağlantı önceki çalışmalarda yeterince ele alınmamaktadır. Ayrıca özgünlük ve değer perspektifinde incelendiğinde, çalışmanın; ekonomik büyüme ve kadın işgücüne katılım, cinsiyet ve ücret eşitsizliğinin belirleyicileri arasındaki bağlantıları da dikkate aldığı görülmektedir.

Terziev ve Can (2018) Bulgar nüfusunun demografik değişimi ve nüfus, yaşlı nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi teorik olarak analiz etmektedirler. Bulgar nüfusunun tarımsal yapısındaki değişim araştırılmakta ve ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkiyi etkileyen faktör incelenmektedir. Terziev ve Can'a göre; gelişmiş ülkeler, göç ile düşük nüfus artışı sorununu çözmeye çalışmaktadır. Çalışmada sunulan ve AB İstatistik Enstitüsü (Eurostat) tarafından yayınlanan bir rapora göre, Avrupa Birliği'nde çalışan nüfusun sayısının 2060 yılında ortalama 50 milyon azalacağı belirtilmektedir. Mevcut göç oranı hesaba katıldığında, 2060 yılında Avrupa Birliği ülkelerinde çalışan kişi sayısı, bugünkü sayıdan 110 milyon daha az olacaktır. Avrupa Birliği'nin demografik gelişiminde göç büyük bir öneme sahiptir. Terziev ve Can; kaliteli bir göç akışı sağlarsa, önümüzdeki yıllarda Avrupa Birliği istihdam piyasasında ortaya çıkacak eksikliklerin giderileceğini öngörmektedirler. Ayrıca Bulgaristan'daki geçim kaynaklarına bağlı olarak ülke ekonomisinde meydana gelen değişikliklerin büyüklüğüne de dikkat çekilmektedir.

Folasade ve Olarewaju (2019), 1990-2012 yılları arasında Nijerya ve Gana'daki kadınların işgücüne katılımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ve Granger nedensellik tekniklerini kullanarak karşılaştırmaktadırlar. Çalışmaya göre; Gana'da doğurganlık hızı, kadınların işgücüne katılımı ile olumlu bir ilişki göstermektedir. Bu nedenle doğurganlık oranındaki olumlu bir değişiklik, kadın işgücü arzında pozitif büyüme ve artışa neden olacaktır. İlkokula kayıt ve ortaokula kayıt, istatistiksel olarak anlamlı olmasa da kadınların işgücüne katılımı ile pozitif ilişki göstermektedir. Yine Nijerya'da doğurganlık hızı, istatistiksel olarak anlamlı olmasa da kadınların işgücüne katılımı ile pozitif ilişkili bir katsayıya sahiptir. Ayrıca ilkokula kaydolma, kadınların işgücüne katılımı ile negatif ilişkilidir. Granger nedensellik testi sonuçları, her iki ülkede de işgücüne katılımdan, ekonomik büyümeye doğru

uzanan tek yönlü bir nedensellik olduğunu göstermektedir. Her iki ülke de kadın işgücüne katılım ile ekonomik büyüme arasında U-şekilli hipotezin varlığını doğrulamamaktadır.

Qayyum ve Zaman (2019) çalışmalarında, uluslararası ticaret, brüt sabit sermaye oluşumu, toplam işgücü ve ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkiyi Pakistan bağlamında incelemektirler. Onlara göre; uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişki, farklı ekonomik ortamlarda geniş çapta araştırılmış olsa da gelişmekte olan ülkelerdeki bulgular hala sonuçsuz kalmaktadır. Çalışmada 1980-2017 döneminde ticaret açıklığının, Pakistan'ın ekonomik büyümesi üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Toplam işgücü ve gayri safi sabit sermaye oluşumu kontrol değişkenleri olarak kullanılmaktadır. Ayrıca yöntem olarak da Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi kullanılmaktadır. Sonuçlar, belirli bir ülkedeki büyümeye yönelik ticaret hipotezini doğrulamaktadır. Sonuçlar; (1) ticaret açıklığından, brüt sabit sermaye oluşumuna ve (2) toplam emekten de ekonomik büyümeye uzanan tek yönlü bir nedensellik göstermektedir. Çalışma, uzun vadede sürdürülebilir büyüme için belirli bir ülkede ticaret açıklığını yaygınlaştırmak için bir dizi politika sonucu önermektedir. Yazarlar, ülkenin uzun vadeli büyümesi için zorunlu olan endojen üretim fonksiyonunu analiz etmek için işgücü ve sermayeyi, ticaret-büyüme modeline dahil ederek mevcut literatüre yeni bir katkı sağlamaktadır.

Ahmadov (2020), Bilim, Teknoloji, Mühendislik ve Matematik (STEM) işgücünün AB ülkelerinde GSYH üzerindeki etkisinin Azerbaycan'da ne düzeyde olabileceğinin bir temsilcisi olarak analiz etmektedir. İlk olarak, 1992-2015 yılları için 28 AB ülkesinde STEM mesleklerindeki işçi sayısı ile ölçülen STEM işgücünün, GSYİH üzerindeki etkisini tahmin etmektedir. STEM işgücünü, çoğunlukla gelişmiş ülkeler için kullanılan eğitimsel kazanımın aksine, bir ülkede yenilikçilik ve üretkenlik için temel olarak kullanılmaktadır. Ardından, Azerbaycan'da STEM işgücünün, kişi başına GSYH üzerindeki potansiyel katkısını ölçmek için tahmini marjinal etkileri kullanılmaktadır. Sonuç olarak Azerbaycan'da STEM işgücüne, 44.000 STEM istihdamının (%28 artış) eklenmesinin, çalışan başına GSYİH'de 1944 dolar artışa neden olacağı ve bunun da kişi başına GSYİH yaklaşık 1102 dolara karşılık geldiği tahmin edilmektedir.

Asada (2020), Vietnam'ı ele aldığı çalışmasında 1990-2017 periyodu için ARDL modeli ile bir analiz gerçekleştirmiştir. Elde ettiği bulgularda doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye malları ithalatı ve ihracatın, uzun dönemde işgücü verimliliğini artırdığını saptamıştır. Ancak ilgili değişkenler arasında kısa döneme ilişkin anlamlı bir bulguya ise ulaşamamıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında ilk olarak kullanılan veri ve yöntem hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra ise analiz sonuçları raporlanacak ve sonuç kısmına geçilecektir.

VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada 36 OECD ülkesi için 2000-2018 periyodu, yıllık veriler kullanılarak; dış ticaret ve büyümenin, işgücü üzerindeki etkisi Arellano ve Bond tarafından geliştirilen iki aşamalı GMM yöntemiyle araştırılmıştır. Çalışmada büyümeyi temsilen dolar bazında 2010 fiyatlarıyla kişi başı GSYİH serisi (LGDP), işgücünü temsilen toplam işgücü miktarı serisi (LLAB), GSYİH'nin yüzdesi olarak brüt sabit sermaye oluşumu serisi (LGFC), ithalatı temsilen dolar bazında 2010 fiyatlarıyla mal ve hizmet ithalatının değeri serisi (LIMP), ihracatı temsilen dolar bazında 2010 fiyatlarıyla mal ve hizmet ihracatının değeri serisi (LEXP) ve nüfusu temsilen de nüfus artış oranı (%) (POP) serisi kullanılmıştır. Negatif değer alabildiği için POP serisi hariç, diğer tüm serilere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Ayrıca serilerin tümü Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir. Serilere ilişkin detaylı bilgiler, aşağıdaki tabloda raporlanmıştır.

Tablo 1. Serilere İlişkin Açıklamalar

Seri Adı	Açılımı	Kaynak
LLAB	Toplam işgücü miktarının logaritmik dönüşümü	WDI
LGDP	Dolar bazında 2010 fiyatlarıyla kişi başı GSYİH'nin logaritmik dönüşümü	WDI
LEXP	Dolar bazında 2010 fiyatlarıyla mal ve hizmet ihracatının logaritmik dönüşümü	WDI
LIMP	Dolar bazında 2010 fiyatlarıyla mal ve hizmet ithalatının logaritmik dönüşümü	WDI
LGFC	GSYİH'nin yüzdesi olarak brüt sabit sermaye oluşumunun logaritmik dönüşümü	WDI
POP	Nüfus artış oranı	WDI

Çalışmada kullanılan, Arellano ve Bond tarafından geliştirilen iki aşamalı GMM yöntemi, bir tür panel veri analizidir. Bilindiği gibi zaman serileri ile yatay kesit verilerini birlikte ele alan verilere, havuzlanmış veri denir. Bahsi geçen veri türlerinde, yatay kesit ve zamanlara ait boyut farklılıklarının görülmesi olasıdır. Bu bağlamda yatay kesit boyutunun sabit kaldığı; birimlerin, zamana göre

değişiminin ele alınmasıyla oluşan verilere ise panel veri adı verilir. Örneğin; seçilmiş Avrupa ülkelerinin, belirli bir zaman periyoduna ait ithalat verileri (Güriş, 2015:2). Bunun yanında modele, gecikmeli değişkenlerin dahil edilmesiyle meydana getirilen modellere de dinamik panel veri denilmektedir (Çağlayan Akay, 2015:81).

Bir dinamik panel veri analiz türü olan “İki Aşamalı Genelleştirilmiş Momentler (GMM) Tahmincisi”, Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilmiştir. Analiz, “İki Aşamalı Araç Değişkenler Tahmincisi” olarak da bilinmektedir. Ayrıca GMM yönteminin farklı versiyonları da bulunmaktadır. Bu çalışmada kullanılan Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilmiş olan yöntem birtakım özellikleri ve koşulları içermektedir. İlk olarak bu yöntem, panel verilerde; T'nin N'den küçük olması durumu (T<N) söz konusu olduğunda kullanılabilir. Ayrıca doğrusal bir fonksiyonel ilişki ve yine önceki değerleriyle etkileşim içerisinde olan içsel değişkenin bulunması koşullarını gerektirmektedir. Yine bunlara ek olarak; kesin olarak dışsal olmayan bağımsız değişkenlerin bulunması ve kesitler arasında bulunmamakla birlikte kesite bağlı olarak otokorelasyon ve heteroskedasite varlığında geçerli olabilmektedir (Roodman, 2009:86).

GMM yönteminin farklı versiyonları bulunmakla birlikte; birinci fark hata terimlerine ait korelasyonun negatif olması durumunda Arellano ve Bond (1991) tarafından geliştirilmiş olan GMM yönteminin kullanımı daha yerinde olacaktır. Bu analizde öncelikle model, araç değişken kullanılarak birinci fark modeline evrilmekte ve akabinde ise model, Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GEKK) yöntemi ile tahminlenmektedir. Yine bu bağlamda yöntemle ait ekonometrik model, şu şekilde açıklanabilir (Yerdelen Tatoğlu, 2018:129):

İçsel değişkeni açıklayan tek değişkenin, içsel değişkenin gecikmeli değeri olduğu durumda; dinamik panel veri modeli (1) no'lu denklemden gibidir. Bu modelin birinci farkının alınmasıyla da mevcut denklem, (2) no'lu şekle dönüşür.

$$Y_{it} = \gamma Y_{it-1} + u_i + u_{it} \quad (1)$$

$$Y_{it} - Y_{it-1} = \gamma(Y_{it-1} - Y_{it-2}) + (u_{it} - u_{it-1}) \quad (2)$$

(2) no'lu denklemden, birinci fark alınmasıyla model, birim etkiden soyutlanmıştır. Yani Y_{it-1} ile u_{it-1} arasında korelasyon bulunmaktadır. Ayrıca hata teriminde birim kök mevcuttur. Dolayısıyla gecikmeli değişken ile bir önceki farktaki hata terimi arasında korelasyon bulunmadığı için gecikmeli değere sahip değişkenler, bu modele en uygun araç değişkenlerdir.

GMM modelinde tahminlemenin doğruluğu ile optimum araç değişkenlerin seçimi arasında yakın bir ilişki vardır. Optimum araç değişkenlerinin seçimi için modelde birinci dereceden otokorelasyon bulunmalı, ancak buna karşın ikinci dereceden otokorelasyon ise bulunmamalıdır (Güney, 2017:49). GMM modelinde birinci dereceden otokorelasyon tahmini AR(1) testi ile gerçekleştirilirken; ikinci dereceden otokorelasyon tahmini ise, AR(2) testi ile yapılmaktadır. Birinci ve ikinci dereceden otokorelasyonla ilgili koşulların geçerli olabilmesi için AR(1) testine ait prob. değerinin, istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinden küçük; AR(2) testine ait prob. değerinin ise istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinden büyük olması gerekir (Akay, 2015:103-104).

GMM modelinde araç değişkenlerin, dışsal olmaları gerektiğinden; araç değişkenlerinin dışsal olup olmadığının saptanması için Arelanno ve Bond (1991) tarafından önerilen Sargan testi kullanılmaktadır. İlgili koşulun sağlanması için Sargan testine ait prob. değerinin istatistiksel olarak %5 anlamlılık seviyesinden büyük olması gerekir. Yine modelde; bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenleri açıklamakta yeterli olup olmadığının saptanmasında, Wald testine başvurulmakta ve Wald testine ait prob. değerinin %5 anlamlılık seviyesinden küçük olması durumunda da bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenleri açıklamakta yeterli olduğuna karar verilmektedir.

İki aşamalı GMM modelinde, tek aşamalı GMM modelindeki otokorelasyon ve heteroskedasite problemleri, White (1980) tahmincisi ile düzeltilmektedir. Ancak iki aşamalı GMM modelindeki bu düzeltme işlemi, standart hata değerlerini güçlü bir biçimde aşağı çekmektedir. Dolayısıyla bu hatanın giderilmesi gerekmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2018:134-135). İlgili problemin çözümü için çalışmada Windmeijer (2005) tarafından önerilen “*Dirençli Standart Hatalar Tahmincisi*” kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan yedi model ise şu şekildedir:

$$LLAB_{it} = \beta_1 LLAB_{it-1} + \beta_2 LGFC_{it} + \beta_3 LPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 1})$$

$$LLAB_{it} = \beta_1 LLAB_{it-1} + \beta_2 LGDP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 2})$$

$$LLAB_{it} = \beta_1 LLAB_{it-1} + \beta_2 LGDP_{it} + \beta_3 LGFC_{it} + \beta_4 LPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 3})$$

$$LLAB_{it} = \beta_1 LLAB_{it-1} + \beta_2 LEXP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 4})$$

$$LLAB_{it} = \beta_1 LLAB_{it-1} + \beta_2 LEXP_{it} + \beta_3 LGFC_{it} + \beta_4 LPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 5})$$

$$LLAB_{it} = \beta_1 LLAB_{it-1} + \beta_2 LIMP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 6})$$

$$LLAB_{it} = \beta_1 LLAB_{it-1} + \beta_2 LIMP_{it} + \beta_3 LGFC_{it} + \beta_4 LPOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (\text{Model 7})$$

Modellerin tamamında toplam işgücünü temsil eden LLAB serisi bağımlı değişkendir. Model-1’de, tüm modellerde birer bağımsız değişken olarak kullanılan brüt sabit sermaye yatırımı (LGFC) serisi ile nüfus artış oranı (LPOP) serisi ise bağımsız değişkenlerdir. Model-2’de büyüme (LGDP) serisi, tek bağımsız değişkendir ve büyümenin, işgücü üzerinde etkisi araştırılmaktadır. Model-3’te büyüme – işgücü arasındaki ilişki, LGFC ve LPOP serilerinin, birer bağımsız değişken olarak modele dahil edilmesiyle analiz genişletilmiştir. Yine Model-4’ye ihracat serisinin (LEXP), toplam işgücü üzerindeki etkisi tek bağımsız değişkenli modelle incelenirken; Model-5’te analiz genişletilerek, modele yine LPOP ve LGFC serileri, bağımsız değişkenler olarak atanmıştır. Aynı şekilde Model-6’da ithalat (LIMP) tek bağımsız değişkendir ve Model-7’de ise analiz genişletilerek, LPOP ve LGFC serileri, modele birer bağımsız değişken olarak atanmıştır.

ANALİZ SONUÇLARI

Tablo-2’de çalışmada kurulan modellere ait iki aşamalı GMM tahmin sonuçları gösterilmektedir. Model-1’de çalışmadaki tüm modellerde birer bağımsız değişken olarak kullanılan, sabit sermaye oluşumunu temsil eden LGFC serisi ile nüfus artış oranını temsil eden LPOP serisinin; yine çalışmadaki tüm modellerde bağımlı değişken olarak kullanılan ve toplam işgücünü temsil eden LLAB serisiyle olan ilişkisi araştırılmaktadır. Buna göre elde edilen bulgularda 0.0258 katsayısı ile LGFC serisinin, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği ve bu ilişkinin de %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca 0.0110 katsayısı ile POP serisinin de LLALB serisini, %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönlü olarak etkilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 2. İşgücünün (LLAB) Bağımlı Olduğu Modellere Ait İki Aşamalı GMM Tahmin Sonuçları

	Modeller						
	1	2	3	4	5	6	7
LGDP		0.0682 (0.0000) [0.0013]	0.0398 (0.0000) [0.0025]				
LEXP				0.0245 (0.0000) [0.0011]	0.0162 (0.0000) [0.0007]		

LIMP					0.0325 (0.0000) [0.0012]	0.0207 (0.0000) [0.0014]	
LGFC	0.0258 (0.0000) [0.0023]		0.0124 (0.0000) [0.0022]		0.0213 0.0000 [0.0021]		0.0114 (0.0000) [0.0017]
LPOP	0.0110 (0.0000) [0.0012]		0.0099 (0.0000) [0.0009]		0.0100 (0.0000) [0.0010]		0.0106 (0.0000) [0.0009]
Wald Testi	128905.93 (0.0000)	23660.88 (0.0000)	130171.21 (0.0000)	14875 (0.0000)	299108.7 (0.0000)	56326.7 (0.0000)	1.75e+06 (0.0000)
Sargan Testi	34.2436 (0.3605)	33.1597 (0.4104)	34.5496 (0.3470)	33.3444 (0.4017)	35.0546 (0.3252)	32.53614 (0.4404)	32.9294 (0.4212)
AR(1)	-3.5311 (0.0004)	-3.4085 (0.0007)	-3.5111 (0.0004)	-3.3598 (0.0008)	-3.5215 (0.0004)	-3.2923 (0.0010)	-3.4478 (0.0006)
AR(2)	1.1672 (0.2431)	0.7765 (0.4375)	1.1109 (0.2666)	0.6555 (0.4930)	1.0671 (0.2859)	0.7006 (0.4836)	1.0777 (0.2812)
Gözlem Sayısı	612	612	612	612	612	612	612
Ülke Sayısı	36	36	36	36	36	36	36

Not: Köşeli parantez içindekiler standart sapma değerleri, normal parantez içindekiler prob. değerleri ve diğerleri ise katsayılarıdır.

Model-2’de büyümei temsil eden LGDP serisinin, 0.0682 katsayısı ile toplam işgücünü temsil eden LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği ve bu etkinin de %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ifade edilmektedir. Model-3’te ise LGDP serisinin, LLAB serisi üzerindeki etkisini daha kapsamlı bir şekilde açıklayabilmek için modele, sabit sermaye oluşumu temsil eden LGFC serisi ile nüfusu artış oranını temsil eden POP serileri dahil edilmiştir. Gözlem sonuçlarına göre; LGDP serisinin 0.0398 katsayısıyla, LGFC serisinin 0.0124 katsayısıyla ve LPOP serisinin ise 0.0099 katsayısıyla, LLAB serisini %1 seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde pozitif yönlü olarak etkilediği anlaşılmaktadır.

Model-4’te ihracatın, işgücü üzerindeki etkisi araştırılmıştır. İhracatı temsil eden LEXP serisinin, 0.0245 katsayısı ile toplam işgücünü temsil eden LLAB serisini, istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak etkilediği görülmektedir. Model-5’te ise ihracatın, işgücü üzerindeki etkisini daha bir kapsamlı bir modelle açıklamak için modele yine LGFC ile LPOP

serileri dahil edilmiştir. Elde edilen bulgularda; LEXP serisinin 0.0162 katsayısıyla, LGFC serisinin 0.0213 katsayısıyla ve POP serisinin ise 0.0100 katsayısıyla, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği görülmektedir. Ayrıca her üç seriye ait katsayıların, %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olması de bu pozitif etkileri teyit etmektedir.

Model-6'da ithalatın, toplam işgücü üzerindeki etkisi araştırılmış ve elde edilen bulgular, ithalatı temsil eden LIMP serisinin, toplam işgücünü temsil eden LLAB serisini 0.0325 katsayısıyla, istatistiksel olarak %1 anlamlılık seviyesinde pozitif yönlü olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Model-7'de, yine daha kapsamlı bir analiz amacıyla LGFC ve POP serileri, modele bağımsız değişkenler olarak dahil edilmiştir. Elde edilen ampirik bulgularda; LIMP serisinin 0.0207 katsayısıyla, LGFC serisinin 0.0114 katsayısıyla ve POP serisinin ise 0.0106 katsayısıyla pozitif yönlü olarak LLAB serisini %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiyle etkilediği görülmektedir.

Modellere ait test sonuçlarına bakıldığında; Wald testine ait prob. değerlerinin, tüm modeller için %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olması, kurulan tüm modellerde, bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenleri açıklamakta yeterli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca tüm modeller için birinci dereceden korelasyonu gösteren AR(1) testine ait prob. değerleri %5 anlamlılık seviyesinden düşük ve ikinci dereceden korelasyonu ifade eden AR(2) testine ait prob. sonuçları ise %5 anlamlılık seviyesinden yüksektir. Bu durum iki aşamalı GMM analizi için beklenen bir durumun gerçekleştiğini ifade etmektedir. Yine Sargan testine ait prob. değerleri, %5 anlamlılık seviyesinden büyük, yani beklenildiği şekilde birer değer olarak, tüm modeller için değişkenlerin, içsel değişken olmayıp dışsal değişkenler olduklarını teyit etmektedir.

İki aşamalı GMM modellerinde; otokorelasyon ve heteroskedasite sorunlarının çözümü için White (1980) düzeltmesi yapılmaktadır. Tablo-2'de görülen sonuçlarda White düzeltmesinin, modellerde kullanılmış biçimi raporlanmıştır. Ancak iki aşamalı GMM modellerindeki bu düzeltme işlemi, standart hata değerlerini güçlü bir biçimde aşağı çekmektedir. Dolayısıyla bu hatanın düzeltilmesi için de Windmeijer (2005) tarafından önerilen "*Dirençli Standart Hatalar Tahminci*" kullanılmış ve sonuçlar aşağıdaki tabloda raporlanmıştır. Tabloda görüleceği üzere işlemden sonra standart hata değerlerinin yükseldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3. İşgücünün (LLAB) Bağımlı Olduğu Modellere Ait İki Aşamalı GMM Tahmin Sonuçları (Dirençli Standart Hatalar)

	Modeller						
	1	2	3	4	5	6	7
LGDP		0.0682 (0.0000) [0.0135]	0.0398 (0.0010) [0.0116]				
LEXP				0.0245 (0.0010) [0.0072]	0.0162 (0.0000) [0.0044]		
LIMP						0.0325 (0.0000) [0.0067]	0.0207 (0.0010) [0.0064]
LGFC	0.0258 (0.0000) [0.0108]		0.0124 (0.1100) [0.0078]		0.0213 (0.0040) [0.0073]		0.0114 (0.0690) [0.0062]
LPOP	0.0110 (0.0010) [0.0031]		0.0099 (0.0000) [0.0021]		0.0100 (0.0000) [0.0024]		0.0106 (0.0000) [0.0024]
Wald Testi	9383.63 (0.0000)		4553.29 (0.0000)		6125.52 (0.0000)		6472.76 (0.0000)
AR(1)	-3.5281 (0.0004)	-3.3442 (0.0008)	-3.4882 (0.0005)	-3.2669 (0.0011)	-3.4934 (0.0005)	-3.1986 (0.0014)	-3.4036 (0.0007)
AR(2)	1.1669 (0.2432)	0.7735 (0.4392)	1.1108 (0.2667)	0.6801 (0.4964)	1.0668 (0.2860)	0.6980 (0.4852)	1.0771 (0.2814)
Gözlem Sayısı	612	612	612	612	612	612	612
Ülke Sayısı	36	36	36	36	36	36	36

Not: Köşeli parantez içindekiler standart sapma değerleri, normal parantez içindekiler prob. değerleri ve diğerleri ise katsayılarıdır.

Dirençli standart hatalar ile düzeltmenin gerçekleştirildiği Tablo-3'te görüldüğü üzere; Model-1 için LGFC ve LPOP serilerinin katsayılarında, önceki tabloya kıyasla, herhangi bir değişiklik olmazken, standart sapma değerleri beklendiği şekilde yükselmiştir. Ancak POP serisi, %1 anlamlılık seviyesinin içinde kalmakla birlikte, prob. değeri, önceki tabloda 0.0000 iken, düzeltmeden sonra 0.0010 değerini almıştır. Model-2'de LGDP serisinin katsayısı ve prob. değeri değişmezken, standart hata değeri, yine beklendiği şekilde yükselmiştir. Model-3'te de aynı şekilde LGDP ve POP serilerinin, katsayı ve anlamlılık

değerleri değişmemiş, sadece standart hatalar yükselmiştir. Ancak LGFC serisinin, katsayısı değişmemekle birlikte, prob. değerinin, önceki tablodan farklı olarak 0.1100 olarak değişmesiyle, istatistiksel olarak anlamsız bir değer aldığı görülmektedir.

Model-4'te LEXP serisine ait katsayı değişmemiş, olasılık değeri %1 seviyesi içinde kalmakla birlikte; önceki tabloya kıyasla 0.0000 değerinden 0.0010 değerine evrilmiştir. Ayrıca standart hata değerinin de yükseldiği görülmektedir. İhracatın, büyüme üzerindeki etkisinin daha fazla bağımsız değişken kullanılarak daha kapsamlı bir analizle ele alındığı Model-5'te; LEXP, LGFC ve POP serilerine ait katsayı ve prob. değerlerinin önceki tabloya kıyasla değişmediği, yine beklenildiği şekilde standart hata değerlerinin yükseldiği görülmektedir. Model-5 ve Model-6'da ise; LIMP ve POP serilerinin, katsayı ve olasılık değerlerinde bir değişme olmaksızın, standart hataların yine önceki tabloya göre yükseldiği anlaşılmaktadır. Yalnız LGFC serisine ait katsayının aynı kalmakla birlikte, istatistiksel anlamlılık seviyesinin %1'den %5'e düştüğü görülmektedir. Yine bu seriye ilişkin standart hatalarda yükselme olduğu da anlaşılmaktadır.

Dirençli standart hatalar yardımıyla tahminlenen iki aşamalı GMM sonuçlarına ait AR(1) testi, tüm modeller için 1. dereceden otokorelasyon olduğunu gösterirken; AR(2) testi ise tüm modeller için 2. dereceden otokorelasyon bulunmadığını teyit etmektedir. Dolayısıyla her iki test de beklenildiği şekilde sonuç vermektedir. Yine Wald testine ait sonuçlar da tüm modeller için olumlu sonuç vermiştir. Dirençli Standart Hatalar tahmincisinin kullanılması durumunda Sargan testi kullanılmadığından, bu tabloda ilgili teste ait sonuçlar gösterilememektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada OECD ülkeleri için 2000-2018 periyodu, yıllık veriler kullanılarak; dış ticaret ve büyümenin, işgücü üzerindeki etkisi, Arelano ve Bond tarafından geliştirilen iki aşamalı GMM yöntemiyle araştırılmıştır. Dış ticaret; ithalat ve ihracat için ayrı ayrı ele alınmış ve ayrıca toplamda yedi model kurulmuştur. Çalışmada büyümeyi temsilen dolar bazında 2010 fiyatlarıyla kişi başı GSYİH serisi (LGDP), toplam işgücünü temsilen toplam işgücü miktarı serisi (LLAB), GSYİH'nin yüzdesi olarak brüt sabit sermaye oluşumu serisi (LGFC), ithalatı temsilen dolar bazında 2010 fiyatlarıyla mal ve hizmet ithalatının değeri serisi (LIMP), ihracatı temsilen dolar bazında 2010 fiyatlarıyla mal ve hizmet ihracatının değeri serisi (LEXP) ve nüfusu temsilen de nüfus artış oranı (%) (POP) serisi kullanılmıştır. Negatif değer alabildiği için POP serisi hariç, diğer tüm serilere logaritmik dönüşüm uygulanmıştır. Dirençli standart hatalar tahmincisinin kullanılmasının ardından aşağıda açıklanmış olan bulgulara ulaşılmıştır.

Toplam işgücünü temsilen LLAB serisinin bağımlı ve brüt sabit sermaye oluşumunu temsil eden LLAB serisi ile nüfus artış hızını temsil eden POP serisinin bağımsız seriler olduğu Model-1'de; LGFC ve POP serilerinin, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği görülmüştür. Bir diğer deyişle; brüt sabit sermaye oluşumundaki bir birimlik artış, işgücü üzerinde yaklaşık olarak %2.6'lık bir artış meydana getirmektedir. Ayrıca nüfustaki bir birimlik artış ise; işgücü üzerinde %1.1'lik bir artış oluşturmaktadır.

Büyüme temsilen LGDP serisinin bağımsız ve işgücünü temsilen de LLAB serisinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı Model-2'de; LGDP serisinin, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği saptanmıştır. Daha açık bir ifadeyle; büyümedeki bir birimlik artış, işgücü üzerinde yaklaşık olarak %7'lik bir artışa neden olmaktadır. Büyümenin daha kapsamlı bir modelle ele alındığı Model-3'te, LLAB serisi bağımlı; LGDP, LGFC ve POP serileri ise birer bağımsız değişken olarak tanımlanmıştır. Elde edilen bulgularda; LGDP ve POP serilerinin, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle; büyümedeki bir birimlik artış, işgücü üzerinde yaklaşık olarak %7; nüfustaki bir birimlik artış ise işgücü üzerinde yaklaşık olarak %1'lik bir artış meydana getirmektedir. Dirençli standart hatalar tahmincisinin kullanılmasının ardından, modeldeki LGFC serisi ise, istatistiksel olarak anlamsız bir değere sahip olmuştur. Yani brüt sabit sermaye oluşumunun, Model-3 içinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

İhracatı temsil eden LEXP serisinin bağımsız ve işgücünü temsil eden LLAB serisinin ise bağımlı değişken olarak tanımlandığı Model-4'te; LEXP serisinin, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle; ihracattaki bir birimlik artış, işgücü üzerinde yaklaşık olarak %2.5'lik bir artış meydana getirmektedir. Yine ihracatın, işgücü üzerindeki etkisinin daha kapsamlı bir şekilde incelendiği ve LLAB serisinin bağımlı; LEXP, LGFC, POP serilerinin ise bağımsız değişkenler olarak kurgulandığı Model-5'te; LEXP, LGFC ve POP serilerinin, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği saptanmıştır. Buna göre; ihracattaki bir birimlik artış, işgücünü yaklaşık olarak %1.6; brüt sabit sermaye oluşumundaki bir birimlik artış, işgücünü %1 ve nüfus oranındaki bir birimlik artış ise, işgücünü %1 olarak artırmaktadır.

Model-6'da ithalatı temsilen LIMP serisi, bağımsız değişken ve toplam işgücünü temsilen de yine LLAB serisi bağımlı değişken olarak tanımlanmıştır. Elde edilen bulgularda; LIMP serisinin, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği görülmektedir. Yani ithalattaki bir birimlik artış, toplam işgücü üzerinde yaklaşık olarak %3.2'lik bir artış meydana getirmektedir. İthalat – toplam işgücü ilişkisinin daha kapsamlı şekilde incelendiği Model-7'de ise; toplam işgücünü temsilen LLAB serisi, bağımlı değişken; ithalatı temsilen LIMP, brüt sabit sermaye oluşumunu temsilen LGFC ve nüfus artışını temsilen POP

serileri ise bağımsız değişken olarak kurgulanmıştır. Elde edilen bulgularda; LIMP, LGFC ve POP serilerinin, LLAB serisini pozitif yönlü olarak etkilediği saptanmıştır. Daha açık bir ifadeyle; ithalattaki bir birimlik artış, toplam işgücü üzerinde yaklaşık olarak %2; brüt sabit sermaye oluşumundaki bir birimlik artış, işgücü üzerinde yaklaşık olarak %1.1 ve nüfus artışındaki bir birimlik artış ise işgücü üzerinde yaklaşık olarak %1.1'lik bir artış meydana getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Adolph, C., Quince, V. and Prakash, A. (2017). The shanghai effect: Do exports to China affect labor practices in Africa?. *World Development*, 89, 1-18.
- Ahmadov, D. (2020). Stem effect on GDP in Eu countries: Labor force perspective. *Journal of Eastern European and Central Asian Research*, 7(1), 114-121.
- Akyıldız, H. (2006). *Türkiye'de istihdamın analitik dinamiği*, Asil Yayın Dağıtım.
- Arellano, M. ve Bond, S. (1991). Some tests specification for panel data: Monte Carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2), 277-297.
- Asada, H. (2020). Effects of foreign direct investment and trade on labor productivity growth in Vietnam. *Journal of Risk Financial Management*, 13(9), 204, 1-11.
- Bakari, S., Mabroukib, M. and Othmani, A. (2018). The six linkages between foreign direct investment, domestic investment, exports, imports, labor force and economic growth: New empirical and policy analysis from Nigeria. *Journal of Smart Economic Growth*, 3(1), 25-43.
- Bilgili, Y. (2014). Makro iktisat. İkinci Sayfa Yayınları.
- Chen, B. L., Hsu, M. and Lai, C.-F. (2016). Relation between growth and unemployment in a model with labor-force participation and adverse labor institutions. *Journal of Macroeconomics*, 50, 273-292.
- Cooray, A., Dutta, N. and Mallick, S. (2017). Trade openness and labor force participation in Africa: The role of political institutions. *Industrial Relations*, 56(2), 319-350.
- Çağlayan Akar, E. (2015). Dinamik panel veri modelleri. İçinde S. Güriş (Ed.), *Stata ile Panel Veri Modelleri*. (ss. 81-104), Der Yayınları.

- Dong-han, C. and Ming-chun, Z. (2003). A two-sector economic growth model with labor force transfer, *Wuhan University Journal of Natural Sciences*, 8(3), 769-774.
- Folasade, P. B. and Olarewaju, A. J. (2019). A comparative analysis of the relationship between female labour force participation and economic growth: a case study of Nigeria and Ghan. *Journal of Academic Research in Economics*, 11(3), 705-724.
- Francois, J. F. (1996). Trade, Labour force growth and wages. *The Economic Journal*, 106(439), 1586-1609.
- Güney, T. (2017). Hükümet etkinliği ve ekonomik büyüme ilişkisi. *International Review of Economics and Management*, 5(4), 42-55.
- Güriş, S. (2015). Panel veri modelleri. İçinde S. Güriş (Ed.), *Stata ile Panel Veri Modelleri*, (ss. 1-38), Der Yayınları.
- Kumari, R. (2018). Economic growth, disparity, and determinants of female labor force participation: A research Agenda. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 14(2), 138-152.
- Lechman, E. and Kaur, H. (2015). Economic growth and female labor force participation verifying the U-Feminization hypothesis. New evidence for 162 countries over the period 1990-2012. *Economics and Sociology*, 8(1), 246-257.
- Lucian, S. A. (2017). Population decline, labor force changes and GDP growth. *Annals of Constantin Brancusi University of Targu-Jiu. Economy Series*, ss. 200-205.
- Mason, N. M., Jayne, T. S. and Shiferaw, B. (2015). Africa's rising demand for wheat: Trends, drivers, and policy implications. *Development Policy Review*, 33(5), 581-613.
- Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve istihdam arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *International Conference on Eurasian Economies 2011*, 167-173.
- Neycheva, M. (2013). Does higher level of education of the labor force cause growth? Evidence from Bulgaria. *Economic Change and Restructuring: Empirical and Policy Research on the Transitional and Emerging Economies*, 46(3), 321-339.

- Omar, Mahmoud A.-E. (2014). Factors of economic growth in Palestine: An empirical analysis during the period of (1994-2013). *International Journal of Business & Economic Development*, 2(2), 70-84.
- Qayyum, A. and Zaman, K. (2019). Dynamic linkages between international trade, gross fixed capital formation, total labor force and economic growth: empirical evidence from Pakistan. *Acta Universitatis Danubius: Oeconomica*, 15(1), 191-202.
- Polat, Ö. ve Uslu, E. E. (2011). Impact of international trade on employment in manufacturing industry of Turkey. *African Journal of Business Management*, 5(13), 5127-5135.
- Roodman, D. (2009). How to do Xtabond2: An introduction to difference and system GMM in stata. *The Stata Journal*, 9(1), 86-136.
- Said, M. (2012). Trade reform, job quality and wages of the working poor in Egypt: Evidence from manufacturing panel data. *The Journal of Developing Areas*, 46(2), 159-183.
- Savaş, V. F. (2007), *İktisatın tarihi*. Siyasal Kitabevi.
- Terziev, V. and Can, H. (2018). The relation between the Migration, population aging, labor force productivity and economic growth: An analysis for Bulgaria. *OCERINT International Organization Center of Academic Research*, ss. 445-451.
- Uslu, E. E. ve Polat, Ö. (2012). The impact of foreign trade on the labor market: Evidence from Turkish economy. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 33(1), 79-94.
- Ünsal, E. M. (2017). *Makro iktisat*. Murat Yayınları.
- Wang, F. (2010). A Cointegration Analysis on The Relationship Between China's Rural Surplus Labor Transfer and Economic Growth. *2010 Second International Conference on Communication Systems, Networks and Applications*, 2, 367-370.
- White, H. (1980). A heteroskedasticity-consistent covariance matrix estimator and a direct test for heteroskedasticity. *Econometrica*, 48, 817-838.
- Windmeijer, F. (2005). A finite sample correction for the variance of linear efficient Two-Step GMM estimators. *Journal of Econometrics*, 126(1), ss. 25-51.

- Venig, A. (2017). The development of agriculture, a basic condition for the progress of the Romanian economy. *Analele Universitatii Din Oradea, Fascicula: Protectia Mediului*, 29, 71-76.
- Vernon, M. B. (1987). The Growth and Composition of The US Labor Force. *Science*, 238(4824), 176-180.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *İleri panel veri analizi*, Beta Yayınları.
- Zhao, H., Zhao, H., Han, X., He, Z. and Guo S. (2016). Economic growth, electricity consumption, labor force and capital input: A more comprehensive analysis on North China using panel data. *Energies*, 9(11), 1-21.
- Zhu S., Wu Q.-j. and Wang Y. (2011). Impact of labor force On China's economic growth based on Grey metabolic GMM(1,1) model. *Proceedings of 2011 IEEE International Conference on Grey Systems and Intelligent Services*, ss. 262-265.

Kâtibî'nin "Şemsiyye"sindeki Kategorik Tasımlar Üzerine: İçeriklerin Örneklenmesi, Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi ve Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi ¹

Fikret OSMAN

Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü
fosman@bingol.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-2542-4515>

Öz

Mantık, bazı düşünürler tarafından, bir sanat olarak ele alınmış ve bu sanatın doğru düşünmeye yönelik bir araç olduğuna vurgu yapılmıştır. Söz konusu araçsallığı, en iyi şekilde mitolojik karakter Ariadne'den hareketle ifade edebiliriz. Ariadne ipiyle meşhurdur. Bu ip; iyi bir şekilde kullanıldığında, yani doğru bir şekilde takip edildiğinde, en karmaşık labirentlerden dahi çıkmamızı sağlar. Bunun gibi mantık da, kurallarına iyi bir şekilde uyulduğunda, en karmaşık düşünsel yapılardan dahi doğru bir şekilde çıkmamızı sağlayan bir araç olarak belirir. Kısacası mantık; düşünce tarihinde, diğer alanları önceleyen araçsal bir alan olarak yer edinmiştir. İslâm Dünyası'nda, asırlarca, bu alanın öğretilmesi için tercih edilen kitaplardan biri Kâtibî'nin 'Şemsiyye' adlı çalışması olmuştur.

Bu çalışmamızda; Kâtibî'nin 'Şemsiyye' adlı bu kitabındaki kategorik tasımlar üzerinde duracağız. Bu bağlamda, bu tasımların içeriklerini örnekleyip modern mantık açısından ifade etmeye; Venn diyagramlarıyla da geçerli olup olmadıklarını göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kâtibî, Şemsiyye, Kategorik Tasım, Modern Mantık, Venn Diyagramları.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 25.05.2021 / 15.06.2021

Künye Bilgisi: Osman, F. (2021). Kâtibî'nin "Şemsiyye"sindeki kategorik tasımlar üzerine: içeriklerin örneklenmesi, modern mantık açısından ifade edilmesi ve Venn diyagramlarıyla denetlenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1346-1378. DOI: 10.33437/ksusbd.942556

**On the Categorical Syllogisms in "al-Shamsiyya" of al-Katibi:
A sampling of Contents, Expressing Them in Terms of
Modern Logic and Controlling Them with Venn Diagrams**

Abstract

Logic has been taken as an art by some thinkers. It is emphasised that this art is also a tool for correct thinking. We can best express this instrumentality, from the mythological character Ariadne. Ariadne is famous for her rope. This rope allows us to get out of even the most complex labyrinths when used well, that is, when followed correctly. Similarly, logic appears as a tool that enables us to get out of even the most complex intellectual structures when its rules are correctly followed. In short, logic has taken its place in the history of thought as an instrumental field that prioritises other areas. One of the books preferred to teach this field for centuries in the Islamic World has been the work of al-Katibi named "al-Shamsiyya".

In this study, we shall concentrate on the categorical syllogisms in "al-Shamsiyya" of al-Katibi. We shall try to illustrate the contents of these syllogisms and reveal them in terms of modern logic. We shall also try to show if they are valid with Venn diagrams.

Keywords: al-Katibi, al-Shamsiyya, Categorical Syllogism, Modern Logic, Venn Diagrams..

GİRİŞ

Medreselerde ve külliyelerde, uzun yıllar okutulan hem manzum olarak hem de mensur olarak yazılan eserler vardır. Mensur olarak yazılan bu eserlerden biri de Necmüddîn Ali bin Ömer el-Kâtibî el-Kazvîni'nin (1204? -1294?) kısaca "Şemsiyye" olarak bilinen (Atademir, 1948: 463) "er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l-Mantikiyye" adlı kitabıdır. Kâtibî, üzerine pek çok şerh ve haşiye yapılan (Vural, 2011: 326; Rescher, 2018: 338) bu eserini, İlhanlı veziri Şemsüddîn Muhammed bin Bahaeddîn el-Cüveynî'nin talebi üzerine kaleme almıştır. Bundan dolayı da çalışmasını, vezirin adını vererek "Şemsiyye" olarak adlandırmıştır (Emiroğlu ve Altunya, 2018: 296).

"Şemsiyye"; standart mantığa giriş kitaplarından biridir (Street, 2013: 93-94) ve Kâtibî'nin hocası olan Ebherî'nin (1200? -1265?) (Koroğlu, 2015: 11) mantığa giriş niteliğindeki "Îsâgûci" adlı kitabından daha kapsayıcıdır. Bununla birlikte, Kâtibî'nin çalışmasında, Ebherî'nin çalışmasının aksine önermeler ve çıkarımlar

gündelik dilden hareketle örneklenmemiş, sadece biçimsel olarak ifade edilmiştir.

Bu çalışmamızda; Kâtibî'nin "Şemsiyye"sindeki kategorik tasımlar üzerinde duracağız. Bu doğrultuda şu sorulara yanıt arayacağız: "Şemsiyye"de hangi kategorik tasımlara yer verilmiştir? Bu tasımlardan hepsi geçerli midir? Yoksa Kâtibî, eserinde geçerli olmayan bazı tasımlara da yer vermiş midir? Dahası, söz konusu tasımları, modern mantıkta kullanılan sembolleştirmeden yararlanarak ifade edebilir miyiz? Bu soruları yanıtlamak için önce, biçimsel olan bu tasımları gündelik dilden hareketle, başka bir ifadeyle içeriksel yönden örnekleyeceğiz. Daha sonra bu örnekleri modern mantık açısından ifade etmeyi deneyeceğiz. Son olarak da bu çıkarımların, Venn diyagramları yöntemiyle geçerli olup olmadıklarını göstermeye çalışacağız. Ancak, çalışmamızın gelişme kısmına geçmeden önce kısaca tasımlarla, kategorik tasımlarla, tasımlara yönelik uygulayacağımız sembolleştirmeye ve tasımları denetlemede kullanacağımız Venn diyagramları yöntemiyle ilgili bilgi vereceğiz.

Tasım (syllogism); birden çok öncülde bir sonuca gidilen çıkarımdır (Emiroğlu, 2011: 138; Vesey ve Foulkes, 1990: 280). Kâtibî'nin ifadesiyle, kendilerinden başka bir düşüncenin ortaya çıkmasını gerektiren yargılardan oluşan bir düşüncedir (2018: 87; 2017: 146-147; 2015: 38). Kategorik tasım ise iki öncül ve bir sonuçtan oluşan tasımdır (Özlem, 2004: 179; Gödelek, 2003: 118). Bu tasımda hem öncüldeki önermeler hem de sonuç önermesi kategoriktir (McCall, 1961: 137). Kategorik tasımları Kâtibî, kesin (iktirâni) tasımlar adı altında ele alır (2017: 146-147; 2018: 88; 2015: 38).

Kategorik tasımda 3 terim bulunur: Büyük terim, küçük terim ve orta terim. Orta terim sadece öncüllerde yer alır; sonuçta yer almaz (Emiroğlu, 2011: 138-139; Kâtibî, 2017: 148-149; Kâtibî, 2018: 88-89; Kâtibî, 2015: 38). Öncüllerden büyük terimi içeren önermeye, büyük önerme; küçük terimi içeren önermeye de, küçük önerme denir (Kulen, 1972: 48; Kâtibî, 2017: 148-149; Kâtibî, 2018: 88-89; Kâtibî, 2015: 38). Hem büyük terimi hem de küçük terimi içeren önerme ise sonuç olarak adlandırılır (Kulen, 1972: 48). Bu önermelerden büyük önerme, tasımdaki birinci önerme; küçük önerme de ikinci önermedir (Çüçen, 2004: 111). Kâtibî çalışmasında, tasımlardaki öncüllere ilişkin bu sırayı izlememiş ve önce küçük öncülleri ifade etmiştir. Ancak biz, "Şemsiyye"de üzerinde durulan tasımları incelerken, Kâtibî'nin aksine, ilk önce büyük öncülleri; daha sonra da küçük öncülleri belirteceğiz. Bu şekilde ele alacağımız kategorik tasımlarla ilgili şunu da ifade etmeliyiz: Bu tasımlar belirli türlere ayrılır. Bu türler; tasımın kip (mood, darb) ve şekline (figure) göre belirlenir. Kip, önermenin niceliksel ve niteliksel açıdan ele alınmasıdır. Niceliksel ve niteliksel açıdan ele alınan önermeler; tümel olumlu (a), tümel olumsuz (e), tikel olumlu (i) ve tikel olumsuz (o) olabilirler. Bunlar SaP, SeP, SiP ve SoP şeklinde de ifade edilebilirler. Şekil

ise orta terimin büyük ve küçük öncüldeki konumu açısından ifade edilmesidir (McCall, 1961: 157-159; Kâtibî, 2017: 148-149; Kâtibî, 2018: 89; Kâtibî, 2015: 38-39). Buna göre 4 şekil söz konusudur. 1. şekilde orta terim büyük öncülde konu, küçük öncülde yüklem; 2. şekilde iki öncülde de yüklem; 3. şekilde iki öncülde de konu; 4. şekilde de büyük öncülde yüklem, küçük öncülde konu olarak bulunur (Emiroğlu, 2011: 155-162; Copi, 1959: 161; Kâtibî, 2017: 148-149; Kâtibî, 2018: 89; Kâtibî, 2015: 38-39). Tasım 3 önermeden oluştuğuna ve 4 kip söz konusu olduğuna göre 4^3 , yani 64 ($4 \times 4 \times 4 = 64$) tasım; 4 şekil olduğuna göre de toplam 256 ($4 \times 64 = 256$) tasım vardır. Ancak bunlardan sadece 24'ü geçerlidir. Bunlardan da 15'i güçlü, 9'u da zayıftır. Aristoteles, bu 15 güçlü tasımdan 1. şekildeki 4 güçlü tasımın mükemmel tasım olduğunu belirtir (Çüçen, 2004: 112-116). 4 şekildeki geçerli kategorik tasımlar şunlardır: 1. şekildeki güçlü olarak geçerli olan kategorik tasımlar AAA (BARBARA), EAE (CELARENT), AII (DARII) ve EIO (FERIO) kipindeki; 1. şekildeki zayıf olarak geçerli olan kategorik tasımlar AAI (BARBARI) ve EAO (CELARONT) kipindeki; 2. şekildeki güçlü olarak geçerli olan kategorik tasımlar EAE (CESARE), AEE (CAMESTRES), EIO (FESTINO) ve AOO (BAROCO) kipindeki; 2. şekildeki zayıf olarak geçerli olan kategorik tasımlar EAO (CESARO) ve AEO (CAMESTROP) kipindeki; 3. şekildeki güçlü olarak geçerli olan kategorik tasımlar IAI (DISAMIS), AII (DATISI), OAO (BOCARDI) ve EIO (FERISON) kipindeki; 3. şekildeki zayıf olarak geçerli olan kategorik tasımlar AAI (DARAPTI) ve EAO (FELAPTON) kipindeki; 4. şekildeki güçlü olarak geçerli olan kategorik tasımlar AEE (CAMENES), IAI (DIMARIS) ve EIO (FRESISON) kipindeki; 4. şekildeki zayıf olarak geçerli olan kategorik tasımlar da AAI (BRAMANTIP), AEO (CAMENOP) ve EAO (FESAPO) kipindeki tasımlardır (Çüçen, 2004: 114-116).²

Kategorik tasımların sembolik mantık açısından ifade edilmesi konusunda şunları söyleyebiliriz: Kategorik tasımlar 4 standart önermeden, yani olumlu ve olumsuz niceliksel ve niteliksel önermelerden oluşturulduklarına göre, onları modern mantıktaki niceleme mantığında kullanılan sembolleştirmeden hareketle ele alabiliriz. Bu doğrultuda örneğin "insanların ölümlü olduğu" yargısını dikkate alarak "tümel olumlu", "tümel olumsuz", "tikel olumlu" ve "tikel olumsuz" önermeleri aşağıdaki gibi sembolleştirebiliriz (Copi, 1967: 75-77; Hardegree, 2011: 248-249):

$$\forall x (\dot{I}x \rightarrow \ddot{O}x)$$

$$\forall x (\dot{I}x \rightarrow \sim\ddot{O}x)$$

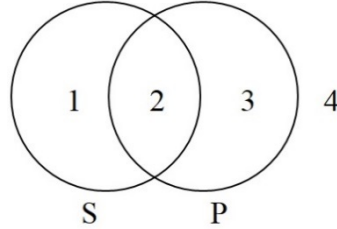
² Geçerli olan bu tasımların belirlenmesine ilişkin kurallar konusunda bkz. Çüçen (2004: 114).

$$\exists x (\dot{I}x \wedge \ddot{O}x)$$

$$\exists x (\dot{I}x \wedge \sim\ddot{O}x)$$

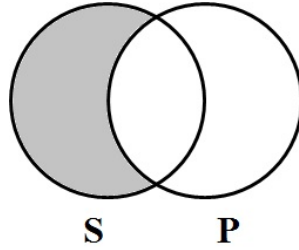
Çalışmamızın gelişme kısmında ele alacağımız “Şemsiyye”deki kategorik tasımları da bu şekilde sembolleştireceğiz.

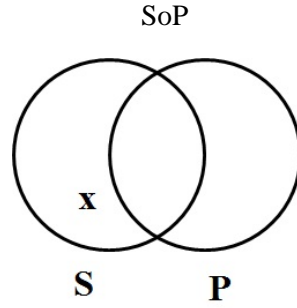
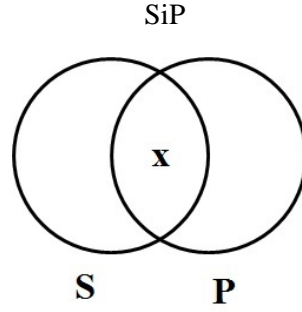
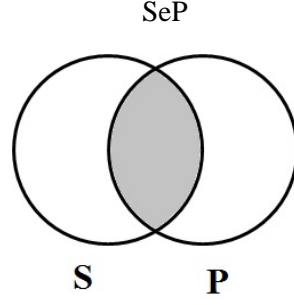
Tasımların denetlenmesinde kullanacağımız Venn diyagramları yöntemiyle ilgili de şunları dile getirebiliriz: Venn diyagramları, John Venn tarafından geliştirilmiş olan ve mantıkta kullanılan bir denetleme yöntemidir. John Venn, modern mantığın gelişimine katkı sağlayan 19. yüzyıl düşünürlerinden biridir. O, mantık sorunlarını diyagramlarla açıklamıştır (Thomas, 1966: 25). Bu diyagramlar çerçevesinde bir önermenin konusu ve yüklemi arasındaki ilişkiyi şöyle ifade edebiliriz:

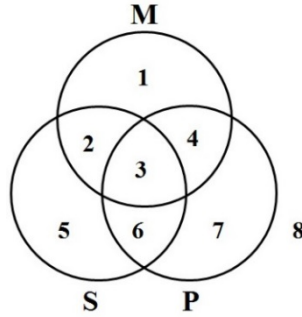
Burada 1 numaralı alan sadece S'nin, 2 numaralı alan hem S'nin hem de P'nin, 3 numaralı alan sadece P'nin, 4 numaralı alan da, ne S'nin ne de P'nin ait olduğu alandır. Bu diyagramlarla dört standart önerme şöyle gösterilebilir (Copi, 1959: 153-156; Cohen ve Nagel, 1962: 39-41).

SaP

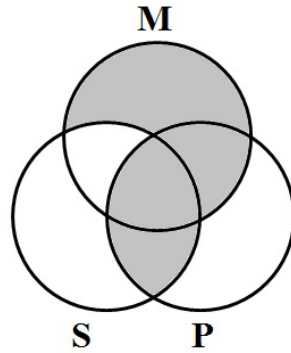

Kategorik tasımları da John Venn, bu tasımlardaki 3 terimi dikkate alarak iç içe geçmiş 3 diyagramla ifade etmiştir. Bu ilişki de şöyle gösterilebilir:

Burada 1 numaralı alan sadece M'nin, 2 numaralı alan M ve S'nin, 3 numaralı alan M, S ve P'nin, 4 numaralı alan M ve P'nin, 5 numaralı alan sadece S'nin, 6 numaralı alan S ve P'nin, 7 numaralı alan sadece P'nin ait olduğu alanı; 8 numaralı alan da her 3 terimin dışındaki alanı belirtir.

3 terim arasındaki ilişki bu şekilde ifade edildikten sonra kategorik tasımların geçerlilikleri denetlenebilir. Bu denetleme yönteminde amaç, önermelerde ifade edilen alanların net bir şekilde gösterilip gösterilmediğini belirlemek ve öncüllerde belirtilen alanlar gösterildiğinde sonuçta belirtilen alanın bu öncüllerden doğrudan çıkıp çıkmadığını tespit etmektir. (Salmon, 1973: 63-68). John Venn, "Sembolik Mantık" (Symbolic Logic) adlı kitabında bu doğrultuda şu kategorik tasımı ele alır (1881: 115-116): "Hiçbir S, P değildir. Tüm M'ler S'dir. O hâlde; hiçbir M, P değildir." Bu tasımda belirtilen ilişkiyi de şöyle gösterir:

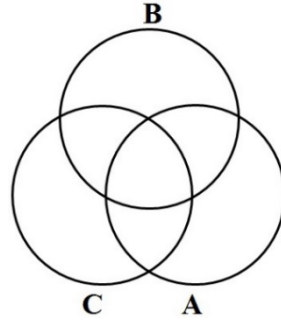

Görüldüğü gibi, önermelerde ifade edilen alanlar net bir şekilde gösterilmiş ve sonuç, öncüllerden doğrudan çıkmıştır; yani tasımın güçlü olarak geçerli olduğu ortaya konmuştur. Bu örnekte belirtilen güçlü olan geçerliliklerin dışında Venn diyagramları yöntemiyle, yukarıda bahsettiğimiz, zayıf olan geçerlilikler de gösterilebilir. Zayıf olarak geçerli olan bir tasımda sonuç, öncüller

belirtildiğinde çıkmaz, yani zayıf olarak geçerli olan bir tasım hipotetik yoruma göre değil; varlıksal yoruma göre geçerlidir. Varlıksal yorumda ek bir varsayım kabul edilerek sonucun yer alması gereken alan işaretlenir (Çüçen, 2004: 131). Bu işaretleme de zayıf olarak geçerli olan tasımlara ilişkin belirli kurallar doğrultusunda yapılır. Bu kurallar şöyle dile getirilebilir (Çiçekdağı, 2019: 174-175; Çiçekdağı, 2018, 294-315):

1. Bir tasımın zayıf olarak geçerli olabilmesi için 2 tümel öncülden tikel bir sonuç çıkarılmalıdır.
2. İlk 2 şekilden bir tasımın zayıf olarak geçerli olabilmesi için tikel sonucun alanı kısmen açık, tikel sonucun altığı olan tümel sonucun alanı da tamamen kapalı; 3. şekilden bir tasımın zayıf olarak geçerli olabilmesi için tikel sonucun alanı tamamen açık; 4. şekilden bir tasımın zayıf olarak geçerli olabilmesi için de olumlu sonuçlarda 3 terimin ortak alanı açık, olumsuz sonuçlarda da 3 terimin ortak alanı kapalı olmalıdır.

Çalışmamızın gelişme kısmına geçmeden önce şunu da belirtmeliyiz: Kâtibî, kategorik tasımlarında orta terimi \hookrightarrow (be) harfiyle, büyük terimi \uparrow (elif) harfiyle, küçük terimi de ç (cim) harfiyle ifade etmiştir. Biz orta terimi B harfleriyle, büyük terimi A harfiyle, küçük terimi de C harfiyle göstereceğiz. Buna göre söz konusu tasımları denetlerken bu harflerden hareketle Venn diyagramlarımızı aşağıdaki gibi oluşturacağız:

Şimdi yukarıda belirttiğimiz hususlar doğrultusunda Kâtibî'nin "Şemsiyye"sindeki kategorik tasımları, 4 şekil üzerinde tek tek durarak ele alalım.

"ŞEMSIYYE"DEKİ I. ŞEKİLDEN TASIMLARIN İÇERİKLERİNİN ÖRNEKLENMESİ, MODERN MANTIK AÇISINDAN İFADE EDİLMESİ VE VENN DİYAGRAMLARIYLA DENETLENMESİ

Kâtibî, 1. şekilden tasımların sonuç vermesi için büyük öncüllerin tümel, küçük öncüllerin de olumlu olması gerektiğini dile getirir ve 1. şekilden

tasımlardan sonuç veren 4 kip olduğunu belirtir. O, 1. şekle ait tasımlardan, 1. kipin 2 tümel olumlu öncülden oluştuğunu ve tümel olumlu sonuç verdiğini; 2. kipin büyük öncülü olumsuz, küçük öncülü olumlu olan 2 tümel öncülden oluştuğunu ve tümel olumsuz sonuç verdiğini; 3. kipin büyük öncülü tümel, küçük öncülü tikel olan 2 olumlu öncülden oluştuğunu ve tikel olumlu sonuç verdiğini; 4. kipin de büyük öncülü tümel olumsuz, küçük öncülü tikel olumlu olan 2 öncülden oluştuğunu ve tikel olumsuz sonuç verdiğini yazar (Kâtibî, 2017: 148-151; Kâtibî, 2018: 88-90; Kâtibî, 2015: 39). Buna göre bu tasımlar, çalışmamızın giriş kısmında bahsettiğimiz, Aristoteles’in mükemmel tasımlar dediği, “AAA” (BARBARA), “EAE” (CELARENT), “AII” (DARII) ve “EIO” (FERIO) kipindeki güçlü olarak geçerli olan tasımlardır.

Aşağıdaki satırlarda; önce bu tasımların içeriklerini örnekleyelim ve oluşturduğumuz örnekler doğrultusunda onları modern mantık açısından ifade edelim, daha sonra da bu akıl yürütmelerin güçlü olarak geçerli olan birer tasım olduklarını Venn diyagramlarıyla gösterebiliriz:

I. Kip

“Her B, A’dir.”

“Her C, B’dir.”

“O hâlde; her C, A’dir.”

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

“Tüm nefes alanlar ölümlüdür.”

“Tüm maymunlar nefes alandır.”

“O hâlde, tüm maymunlar ölümlüdür.”

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

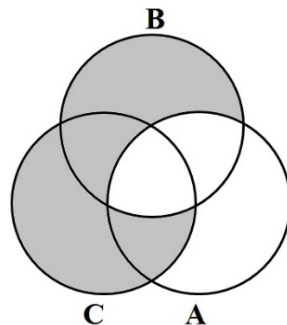
“ $\forall x (Nx \rightarrow \text{Ö}x), \forall x (Mx \rightarrow Nx) \therefore \forall x (Mx \rightarrow \text{Ö}x)$ ”

“Tüm x’ler için x bir nefes alan ise x ölümlüdür.”

“Tüm x’ler için x bir maymun ise x nefes alandır.”

“O hâlde, tüm x’ler için x bir maymun ise x ölümlüdür.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Tasım; 2 ve 5 numaralı alanlar tarandıkları, yani sonuç doğrudan öncüllerden çıktığı için güçlü olarak geçerlidir.

II. Kip

"Hiçbir B, A değildir."

"Her C, B'dir."

"O hâlde; hiçbir C, A değildir."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Hiçbir eğitilmiş cahil değildir."

"Tüm hekimler eğitilmiştir."

"O hâlde, hiçbir hekim cahil değildir."

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

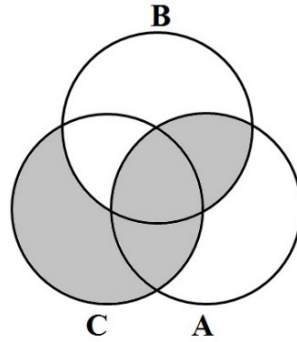
$\forall x (Ex \rightarrow \sim Cx), \forall x (Hx \rightarrow Ex) \therefore \forall x (Hx \rightarrow \sim Cx)$

"Tüm x'ler için x bir eğitilmiş ise x cahil değildir."

"Tüm x'ler için x bir hekim ise x eğitilmiştir."

"O hâlde, tüm x'ler için x bir hekim ise x cahil değildir."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Tasım; 3 ve 6 numaralı alanlar tarandıkları, yani sonuç doğrudan öncüllerden çıktığı için güçlü olarak geçerlidir.

III. Kip

“Tüm B’ler, A’dır.”

“Bazı C’ler, B’dir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A’dır.”

Tasımın İçeriğinin Örnekleme

“Tüm kuşlar kanatlıdır.”

“Bazı canlılar kuştur.”

“O hâlde, bazı canlılar kanatlıdır.”

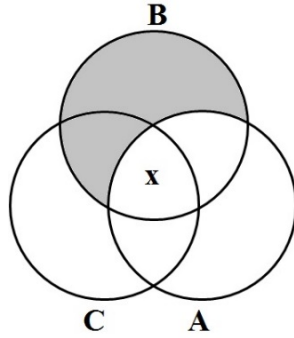
Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

“ $\forall x (Kx \rightarrow Tx), \exists x (Cx \wedge Kx) \therefore \exists x (Cx \wedge Tx)$ ”

“Tüm x’ler için x bir kuş ise x kanatlıdır.”

“Bazı x’ler için x bir canlıdır ve x bir kuştur.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir canlıdır ve x kanatlıdır.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Tasım; sonuç doğrudan öncüllerden çıktığı için güçlü olarak geçerlidir.

IV. Kip

“Hiçbir B, A değildir.”

“Bazı C’ler, B’dir.”

"O hâlde; bazı C'ler, A değildir."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Hiçbir insan boynuzlu değildir."

"Bazı canlılar insandır."

"O hâlde, bazı canlılar boynuzlu değildir."

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

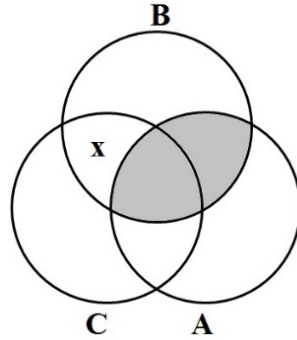
" $\forall x (\dot{I}x \rightarrow \sim Bx), \exists x (Cx \wedge \dot{I}x) \therefore \exists x (Cx \wedge \sim Bx)$ "

"Tüm x'ler için x bir insan ise x boynuzlu değildir."

"Bazı x'ler için x bir canlıdır ve x bir insandır."

"O hâlde, bazı x'ler için x bir canlıdır ve x boynuzlu değildir."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç, doğrudan öncüllerden çıkmıştır; dolayısıyla da tasım güçlü olarak geçerlidir.

"ŞEMSIYYE"DEKİ II. ŞEKİLDEN TASIMLARIN İÇERİKLERİNİN ÖRNEKLENMESİ, MODERN MANTIK AÇISINDAN İFADE EDİLMESİ VE VENN DİYAGRAMLARIYLA DENETLENMESİ

"Şemsiyye"de, 2. şekilden tasımların sonuç vermesi için büyük öncüllerin tümel olması, ayrıca 2 öncülün de niteliksel yönden birbirinden farklı olması gerektiği kaydedilir ve 2. şekilden tasımlardan sonuç veren 4 kip olduğu belirtilir. Adı geçen kitapta, 2. şekle ait tasımlardan, 1. kipi büyük öncülü olumsuz, küçük öncülü olumlu olan 2 tümel öncülden oluştuğu ve tümel olumsuz sonuç verdiği;

2. kipin büyük öncülü olumlu, küçük öncülü olumsuz olan 2 tümel öncülden oluştuğu ve tümel olumsuz sonuç verdiği; 3. kipin büyük öncülü tümel olumsuz, küçük öncülü tikel olumlu olan 2 öncülden oluştuğu ve tikel olumsuz sonuç verdiği; 4. kipin de büyük öncülü tümel olumlu, küçük öncülü tikel olumsuz olan 2 öncülden oluştuğu ve tikel olumsuz sonuç verdiği ifade edilir (Kâtibî, 2017: 150-153; Kâtibî, 2018: 91-92; Kâtibî, 2015: 40-41). Buna göre bu tasımlar; “EAE” (CESARE), “AEE” (CAMESTRES), “EIO” (FESTINO) ve “AOO” (BAROCO) kipindeki güçlü olarak geçerli olan tasımlardır.

1. şekle ait tasımlarda yaptığımız gibi, bu tasımların da önce içeriklerini örnekleyelim ve oluşturduğumuz örnekleri kullanarak onları modern mantık açısından ifade edelim. Daha sonra da Venn diyagramlarıyla bu çıkarımların güçlü olarak geçerli olan birer tasım olduklarını gösterelim:

I. Kip

“Hiçbir A, B değildir.”

“Tüm C’ler, B’dir.”

“O hâlde; hiçbir C, A değildir.”

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

“Hiçbir insan kuyruklu değildir.”

“Tüm maymunlar kuyrukludur.”

“O hâlde, hiçbir maymun insan değildir.”

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

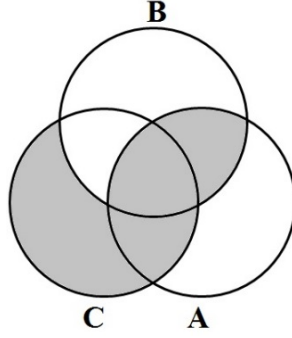
“ $\forall x (\dot{I}x \rightarrow \sim Kx), \forall x (Mx \rightarrow Kx) \therefore \forall x (Mx \rightarrow \sim \dot{I}x)$ ”

“Tüm x’ler için x bir insan ise x kuyruklu değildir.”

“Tüm x’ler için x bir maymun ise x kuyrukludur.”

“O hâlde, tüm x’ler için x bir maymun ise x bir insan değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

3 ve 6 numaralı alanlar taranmıştır; dolayısıyla da tasım, güçlü olarak geçerlidir.

II. Kip

“Her A, B’dir.”

“Hiçbir C, B değildir.”

“O hâlde; hiçbir C, A değildir.”

Tasımın İçeriğinin Örnekleme

“Tüm insanlar bilinçlidir.”

“Hiçbir bitki bilinçli değildir.”

“O hâlde, hiçbir bitki insan değildir.”

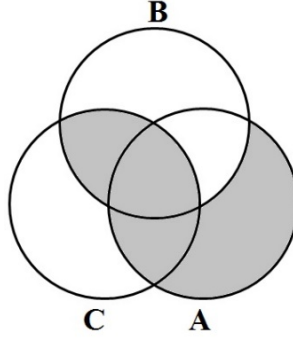
Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

“ $\forall x (\dot{I}x \rightarrow Bx), \forall x (Ox \rightarrow \sim Bx) \therefore \forall x (Ox \rightarrow \sim \dot{I}x)$ ”

“Tüm x’ler için x bir insan ise x bilinçlidir.”

“Tüm x’ler için x bir bitki ise x bilinçli değildir.”

“O hâlde, tüm x’ler için x bir bitki ise x bir insan değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Çıkarımın sonucunda ifade edilen 3 ve 6 numaralı alanlar taranmıştır; dolayısıyla da tasım güçlü olarak geçerlidir.

III. Kip

“Hiçbir A, B değildir.”

“Bazı C’ler, B’dir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A değildir.”

Tasımın İçeriğinin Örnekleme

“Hiçbir kuş dört ayaklı değildir.”

“Bazı canlılar dört ayaklıdır.”

“O hâlde, bazı canlılar kuş değildir.”

Tasımın Modern Mantık Açısında İfade Edilmesi

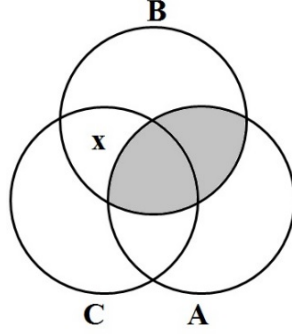
$\forall x (Kx \rightarrow \sim Dx), \exists x (Cx \wedge Dx) \therefore \exists x (Cx \wedge \sim Kx)$

“Tüm x’ler için x bir kuş ise x dört ayaklı değildir.”

“Bazı x’ler için x bir canlıdır ve x dört ayaklıdır.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir canlıdır ve x bir kuş değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç, doğrudan öncüllerden çıkmıştır; dolayısıyla da tasım güçlü olarak geçerlidir.

IV. Kip

“Her A, B’dir.”

“Bazı C’ler, B değildir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A değildir.”

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

“Her uçan kanatlıdır.”

“Bazı böcekler kanatlı değildir.”

“O hâlde, bazı böcekler uçan değildir.”

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

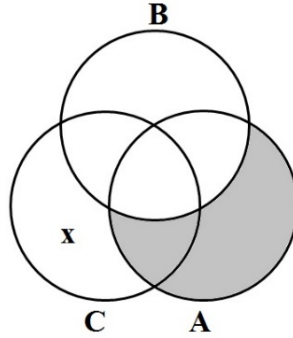
“ $\forall x (Ux \rightarrow Kx), \exists x (Bx \wedge \sim Kx) \therefore \exists x (Bx \wedge \sim Ux)$ ”

“Tüm x’ler için x bir uçan ise x kanatlıdır.”

“Bazı x’ler için x bir böcektir ve x kanatlı değildir.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir böcektir ve x uçan değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç önermesi doğrudan öncüllerden çıktığı için bu tasım da güçlü olarak geçerlidir.

“ŞEMSIYYE”DEKİ III. ŞEKİLDEN TASIMLARIN İÇERİKLERİNİN ÖRNEKLENMESİ, MODERN MANTIK AÇISINDAN İFADE EDİLMESİ VE VENN DİYAGRAMLARIYLA DENETLENMESİ

Kâtibî, 3. şekilden tasımların sonuç vermesi için 2 öncülün birinin tümel olması, ayrıca küçük öncülün olumlu olması gerektiğini ifade eder ve 3. şekilden sonuç veren 6 kip olduğunu kaydeder. O, 3. şekle ait tasımlardan, 1. kipin 2 tümel olumlu öncülden oluştuğunu ve tikel olumlu sonuç verdiğini; 2. kipin büyük öncülü olumsuz, küçük öncülü olumlu olan 2 tümel öncülden oluştuğunu ve tikel olumsuz sonuç verdiğini; 3. kipin büyük öncülü tümel, küçük öncülü tikel olan 2 olumlu öncülden oluştuğunu ve tikel olumlu sonuç verdiğini; 4. kipin büyük öncülü tümel olumsuz, küçük öncülü tikel olumlu olan 2 öncülden oluştuğunu ve tikel olumsuz sonuç verdiğini; 5. kipin büyük öncülü tikel, küçük öncülü tümel olan 2 olumlu öncülden oluştuğu ve tikel olumlu sonuç verdiğini; 6. kipin de büyük öncülü tikel olumsuz, küçük öncülü tümel olumlu olan 2 öncülden oluştuğunu ve tikel olumsuz sonuç verdiğini dile getirir (Kâtibî, 2017: 154-157; Kâtibî, 2018: 93-95; Kâtibî, 2015: 41-42). Buna göre bu tasımlar; “AAI” (DARAPTI), “EAO” (FELAPTON), “AII” (DATISI), “EIO” (FERISON), “IAI” (DISAMIS) ve “OAO” (BOCARDI) kipindeki tasımlardır. Bu tasımlardan, 1. ve 2. kiptekiler zayıf olarak; 3., 4., 5. ve 6. kiptekiler de güçlü olarak geçerlidir. Güçlü olarak geçerli olan ve zayıf olarak geçerli olan bu tasımları 1. ve 2. şekilden tasımları değerlendirdiğimiz gibi değerlendirelim.

I. Kip

“Her B, A’dır.”

“Her B, C’dir.”

"O hâlde; bazı C'ler, A'dır."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Tüm kuşlar kanatlıdır."

"Tüm kuşlar iki ayaklıdır."

"O hâlde, bazı iki ayaklılar kanatlıdır."

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

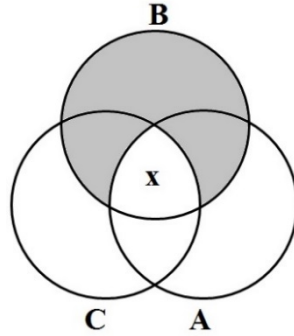
" $\forall x (Kx \rightarrow Tx), \forall x (Kx \rightarrow İx) \therefore \exists x (İx \wedge Tx)$ "

"Tüm x'ler için x bir kuş ise x kanatlıdır."

"Tüm x'ler için x bir kuş ise x iki ayaklıdır."

"O hâlde, bazı x'ler için x iki ayaklıdır ve x kanatlıdır."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Bu tasımdaki sonuç önermesi doğrudan öncüllerden çıkmamıştır. Bunun için de söz konusu çıkarım güçlü olarak geçerli değildir. Bununla birlikte, çalışmamızın giriş kısmında bahsettiğimiz; kategorik bir tasımın zayıf olarak geçerli olabilmesi için 2 tümel öncülden tikel bir sonuca gidilmesi ve 3. şekilden tasımlarda tikel sonucun alanının tamamen açık olması gerektiği koşulları sağlanmıştır. Buna göre, bu tasım zayıf olarak geçerlidir. Bu durum, 3. alan işaretlenerek ifade edilmiştir.

II. Kip

"Hiçbir B, A değildir."

“Her B, C’dir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A değildir.”

Tasımın İçeriğinin Örnekleme

“Hiçbir insan dört ayaklı değildir.”

“Her insan canlıdır.”

“O hâlde, bazı canlılar dört ayaklı değildir.”

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

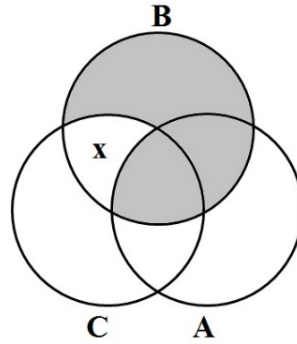
“ $\forall x (\dot{I}x \rightarrow \sim Dx), \forall x (\dot{I}x \rightarrow Cx) \therefore \exists x (Cx \wedge \sim Dx)$ ”

“Tüm x’ler için x bir insan ise x dört ayaklı değildir.”

“Tüm x’ler için x bir insan ise x bir canlıdır.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir canlıdır ve x dört ayaklı değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Tasım; sonuç doğrudan çıkmadığından güçlü olarak geçerli değildir. Bununla birlikte, bir önceki tasımda bahsettiğimiz koşullar sağlandığı için zayıf olarak geçerlidir. Bu durum 2 numaralı alana bir “x” işareti konularak gösterilmiştir.

III. Kip

“Her B, A’dır.”

“Bazı B’ler, C’dir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A’dır.”

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Tüm insanlar akıllıdır."

"Bazı insanlar güçlüdür."

"O hâlde, bazı güçlüler akıllıdır."

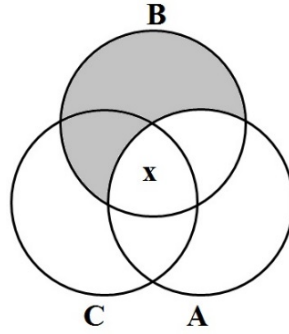
Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

$\forall x (\dot{I}x \rightarrow Ax), \exists x (\dot{I}x \wedge Gx) \therefore \exists x (Gx \wedge Ax)$

"Tüm x'ler için x bir insan ise x akıllıdır."

"Bazı x'ler için x bir insandır ve x güçlüdür."

"O hâlde, bazı x'ler için x güçlüdür ve x akıllıdır."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç, 3 numaralı alanda doğrudan temsil edilmiştir; dolayısıyla bu çıkarım, güçlü olarak geçerlidir.

IV. Kip

"Hiçbir B, A değildir."

"Bazı B'ler, C'dir."

"O hâlde; bazı C'ler, A değildir."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Hiçbir kedi kanatlı değildir."

“Bazı kediler evcil hayvanlardır.”

“O hâlde, bazı evcil hayvanlar kanatlı değildir.”

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

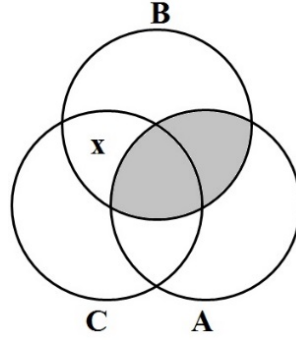
“ $\forall x (Kx \rightarrow \sim Tx), \exists x (Kx \wedge Ex) \therefore \exists x (Ex \wedge \sim Tx)$ ”

“Tüm x’ler için x bir kedi ise x kanatlı değildir.”

“Bazı x’ler için x bir kedidir ve x bir evcil hayvandır.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir evcil hayvandır ve x kanatlı değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

2 numaralı alanda sonuç doğrudan temsil edilmiştir; dolayısıyla da tasım güçlü olarak geçerlidir.

V. Kip

“Bazı B’ler, A’dır.”

“Her B, C’dir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A’dır.”

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

“Bazı insanlar gözlüklüdür.”

“Her insan canlıdır.”

“O hâlde, bazı canlılar gözlüklüdür.”

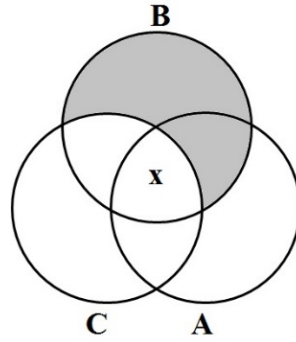
Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

" $\exists x (\dot{I}x \wedge Gx), \forall x (\dot{I}x \rightarrow Cx) \therefore \exists x (Cx \wedge Gx)$ "

"Bazı x'ler için x bir insandır ve x gözlüklüdür."

"Tüm x'ler için x bir insan ise x bir canlıdır."

"O hâlde, bazı x'ler için x bir canlıdır ve x gözlüklüdür."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

3 numaralı alanda sonuç temsil edildiği için tasım güçlü olarak geçerlidir.

VI. Kip

"Bazı B'ler, A değildir."

"Her B, C'dir."

"O hâlde; bazı C'ler, A değildir."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Bazı insanlar gözlüklü değildir."

"Her insan akıllıdır."

"O hâlde, bazı akıllılar gözlüklü değildir."

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

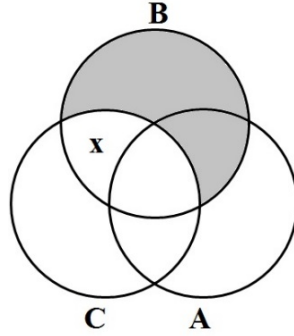
$\exists x (\dot{I}x \wedge \sim Gx), \forall x (\dot{I}x \rightarrow Ax) \therefore \exists x (Ax \wedge \sim Gx)$

"Bazı x'ler için x bir insandır ve x gözlüklü değildir."

“Tüm x’ler için x bir insan ise x akıllıdır.”

“O hâlde, bazı x’ler için x akıllıdır ve x gözlüklü değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç, doğrudan öncüllerden çıkmıştır; dolayısıyla da tasım güçlü olarak geçerlidir.

“ŞEMSIYYE”DEKİ IV. ŞEKİLDEN TASIMLARIN İÇERİKLERİNİN ÖRNEKLENMESİ, MODERN MANTIK AÇISINDAN İFADE EDİLMESİ VE VENN DİYAGRAMLARIYLA DENETLENMESİ

“Şemsiyye”de, 4. şekilden tasımların sonuç vermesi için ya küçük öncülün tümel olup 2 öncülün de olumlu olması ya da 2 öncülden biri tümel olup öncüllerin niteliksel yönden birbirinden farklı olması gerektiği dile getirilir ve 4. şekilden sonuç veren 8 kip olduğu belirtilir. Kâtibî’nin bu kitabında, 4. şekle ait tasımlardan, 1. kipi 2 tümel olumlu öncülden oluştuğu ve tikel olumlu sonuç verdiği; 2. kipi büyük öncülü tikel, küçük öncülü tümel olan iki olumlu öncülden oluştuğu ve tikel olumlu sonuç verdiği; 3. kipi büyük öncülü olumlu, küçük öncülü olumsuz olan 2 tümel öncülden oluştuğu ve tümel olumsuz sonuç verdiği; 4. kipi büyük öncülü olumsuz, küçük öncülü olumlu olan 2 tümel öncülden oluştuğu ve tikel olumsuz sonuç verdiği; 5. kipi büyük öncülü tümel olumsuz, küçük öncülü tikel olumlu olan 2 öncülden oluştuğu ve tikel olumsuz sonuç verdiği; 6. kipi büyük öncülü tümel olumlu, küçük öncülü tikel olumsuz olan 2 öncülden oluştuğu ve tikel olumsuz sonuç verdiği; 7. kipi büyük öncülü tikel olumsuz, küçük öncülü tümel olumlu olan 2 öncülden oluştuğu ve tikel olumsuz sonuç verdiği; 8. kipi de büyük öncülü tikel olumlu, küçük öncülü tümel olumsuz olan 2 öncülden oluştuğu ve tikel olumsuz sonuç verdiği ifade edilir (Kâtibî, 2017: 154-161; Kâtibî, 2018: 96-99; Kâtibî, 2015: 42-43). Buna göre bu tasımlar; “AAI” (BRAMANTIP), “IAI” (DIMARIS), “AEE” (CAMENES), “EAO” (FESAPO), “EIO” (FRESISON), “AOO”, “OAO” ve “IEO” kipindeki tasımlardır. Bunlardan 1. ve 4. kiptekiler zayıf olarak geçerli olan; 2., 3. ve 5.

kiptekiler güçlü olarak geçerli olan; 6., 7. ve 8. kiptekiler de geçersiz olan tasımlardır. Şimdi 4. şekildeki bu tasımları diğer şekildeki tasımları ele aldığımız gibi ele alalım:

I. Kip

"Her A, B'dir."

"Her B, C'dir."

"O hâlde; bazı C'ler, A'dır."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Tüm insanlar ölümlüdür."

"Tüm ölümlüler canlıdır."

"O hâlde, bazı canlılar insandır."

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

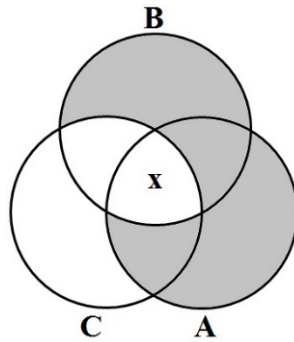
$\forall x (\dot{I}x \rightarrow \ddot{O}x), \forall x (\ddot{O}x \rightarrow Cx) \therefore \exists x (Cx \wedge \dot{I}x)$

"Tüm x'ler için x bir insan ise x ölümlüdür."

"Tüm x'ler için x bir ölümlü ise x bir canlıdır."

"O hâlde, bazı x'ler için x bir canlıdır ve x bir insandır."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç önermesi doğrudan öncüllerden çıkmadığı için tasım güçlü olarak geçerli değildir. Bununla birlikte, kategorik bir tasımın zayıf olarak geçerli olması için 2 tümel öncülden tikel bir sonuca gidilmesi gerektiği koşulu ve 4. şekilden

tasımların olumlu sonuç vermelerinde 3 terimin ortak alanının açık olması gerektiği koşulu sağlandığı için zayıf olarak geçerlidir. Bu durum 3 numaralı alana bir “x” işareti konularak gösterilmiştir.

II. Kip

“Bazı A’lar, B’dir.”

“Her B, C’dir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A’dır.”

Tasımın İçeriğinin Örnekleme

“Bazı kanatlılar böcektir.”

“Her böcek canlıdır.”

“O hâlde, bazı canlılar kanatlıdır.”

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

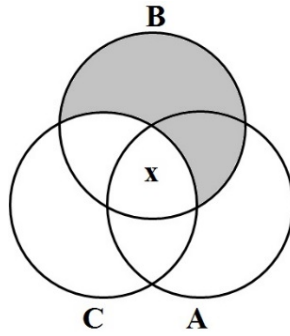
$\exists x (Kx \wedge Bx), \forall x (Bx \rightarrow Cx) \therefore \exists x (Cx \wedge Kx)$

“Bazı x’ler için x bir kanatlıdır ve x bir böcektir.”

“Tüm x’ler için x bir böcek ise x bir canlıdır.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir canlıdır ve x kanatlıdır.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç, öncüllerden doğrudan çıkmıştır; dolayısıyla tasım güçlü olarak geçerlidir.

III. Kip

"Her A, B' dir."

"Hiçbir B, C değildir."

"O hâlde; hiçbir C, A değildir."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Her uçan kanatlıdır."

"Hiçbir kanatlı insan değildir."

"O hâlde, hiçbir insan uçan değildir."

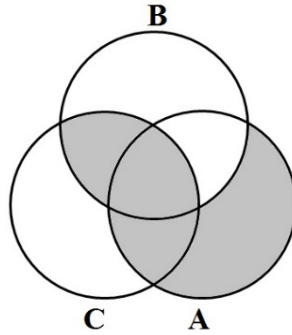
Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$\forall x (Ux \rightarrow Kx), \forall x (Kx \rightarrow \sim Ix) \therefore \forall x (Ix \rightarrow \sim Ux)$$

"Tüm x'ler için x bir uçan ise x kanatlıdır."

"Tüm x'ler için x bir kanatlı ise x bir insan değildir."

"O hâlde, tüm x'ler için x bir insan ise x uçan değildir."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonucun ifade edildiği 3. ve 6. alanlar öncüller tarandıklarında doğrudan çıktıkları için tasım güçlü olarak geçerlidir.

IV. Kip

"Hiçbir A, B değildir."

“Her B, C’dir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A değildir.”

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

“Hiçbir kuş konuşan değildir.”

“Her konuşan canlıdır.”

“O hâlde, bazı canlılar kuş değildir.”

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

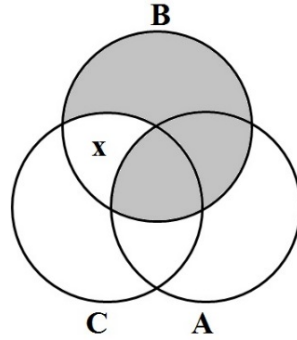
$\forall x (Kx \rightarrow \sim Dx), \forall x (Dx \rightarrow Cx) \therefore \exists x (Cx \wedge \sim Kx)$

“Tüm x’ler için x bir kuş ise x konuşan değildir.”

“Tüm x’ler için x bir konuşan ise x bir canlıdır.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir canlıdır ve x bir kuş değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç, doğrudan öncüllerden çıkmamıştır. Dolayısıyla da çıkarım güçlü olarak geçerli değildir. Bununla birlikte, 4. şekilden bir tasımın zayıf olarak geçerli olması için gereken; 2 tümel öncülden tikel bir sonuç çıkarılması ve tasımın olumsuz sonuç vermesinde 3 terimin ortak alanının kapalı olması koşulları sağlanmıştır. Buna göre bu tasım zayıf olarak geçerlidir. Bu durum 2 numaralı alana bir “x” işareti konularak ifade edilmiştir.

V. Kip

"Hiçbir A, B değildir."

"Bazı B'ler, C'dir."

"O hâlde; bazı C'ler, A değildir."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Hiçbir kuş dört ayaklı değildir."

"Bazı dört ayaklılar evcil hayvanlardır."

"O hâlde, bazı evcil hayvanlar kuş değildir."

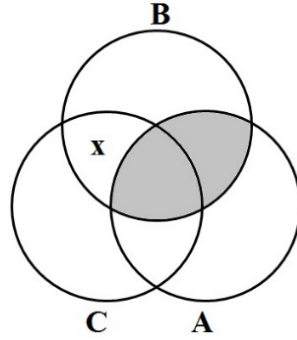
Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

$$\forall x (Kx \rightarrow \sim Dx), \exists x (Dx \wedge Ex) \therefore \exists x (Ex \wedge \sim Kx)$$

"Tüm x'ler için x bir kuş ise x dört ayaklı değildir."

"Bazı x'ler için x dört ayaklıdır ve x bir evcil hayvandır."

"O hâlde, bazı x'ler için x bir evcil hayvandır ve x bir kuş değildir."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç, doğrudan öncüllerden çıkmıştır; dolayısıyla tasım, güçlü olarak geçerlidir.

VI. Kip

"Her A, B'dir."

“Bazı B’ler, C değildir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A değildir.”

Tasımın İçeriğinin Örnekleme

“Her uçan kanatlıdır.”

“Bazı kanatlılar etobur değildir.”

“O hâlde, bazı etoburlar uçan değildir”.

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

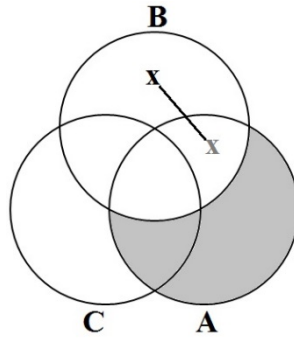
$$\forall x (Ux \rightarrow Kx), \exists x (Kx \wedge \sim Ex) \therefore \exists x (Ex \wedge \sim Ux)$$

“Tüm x’ler için x bir uçan ise x kanatlıdır.”

“Bazı x’ler için x bir kanatlıdır ve x bir etobur değildir.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir etoburdur ve x uçan değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

2. öncüle ilişkin hangi alanı işaretleyeceğimiz belirsizdir. Yani 1 numaralı alanı da, 4 numaralı alanı da işaretleyebiliriz. Bundan dolayı bu tasım, geçersizdir.

VII. Kip

“Bazı A’lar, B değildir.”

“Her B, C’dir.”

“O hâlde; bazı C’ler, A değildir.”

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Bazı iki ayaklılar insan değildir."

"Tüm insanlar canlıdır."

"O hâlde, bazı canlılar iki ayaklı değildir."

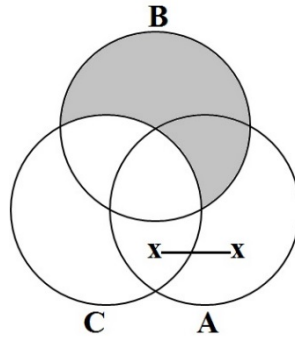
Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

" $\exists x (\dot{I}x \wedge \sim Ax), \forall x (Ax \rightarrow Cx) \therefore \exists x (Cx \wedge \sim \dot{I}x)$ "

"Bazı x'ler için x iki ayaklıdır ve x bir insan değildir."

"Tüm x'ler için x bir insan ise x bir canlıdır."

"O hâlde, bazı x'ler için x bir canlıdır ve x iki ayaklı değildir."

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Burada da, bir önceki tasımda olduğu gibi, bir belirsizlik söz konusudur. Yani 1. öncülü ifade ettiğimiz x; 6. alana da, 7. alana da gelebilir. Bunun için tasım geçersizdir.

VIII. Kip

"Bazı A'lar, B'dir."

"Hiçbir B, C değildir."

"O hâlde; bazı C'ler, A değildir."

Tasımın İçeriğinin Örneklenmesi

"Bazı etoburlar kuştur."

“Hiçbir kuş konuşan değildir.”

“O hâlde, bazı konuşanlar etobur değildir.”

Tasımın Modern Mantık Açısından İfade Edilmesi

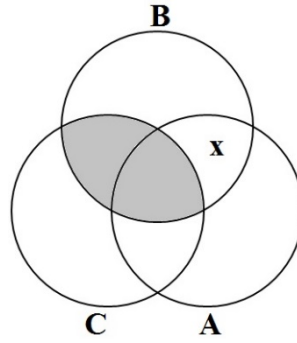
$\exists x (Ex \wedge Kx), \forall x (Kx \rightarrow \sim \dot{I}x) \therefore \exists x (\dot{I}x \wedge \sim Ex)$

“Bazı x’ler için x bir etoburdur ve x bir kuştur.”

“Tüm x’ler için x bir kuş ise x konuşan değildir.”

“O hâlde, bazı x’ler için x bir konuşandır ve x bir etobur değildir.”

Tasımın Venn Diyagramlarıyla Denetlenmesi

Sonuç önermesi öncüllerden çıkmadığı için çıkarım güçlü olarak geçerli değildir. Ayrıca 2 tümel öncülden tikel bir sonuca gidilmediği için zayıf olarak da geçerli değildir. Buna göre bu tasım, geçersizdir.

SONUÇ

Kâtibî'nin “Şemsiyye”sinde yer verdiği kategorik tasımlarla ilgili çalışmamızın giriş kısmında sorduğumuz sorulara yanıt olarak, makalemizin gelişme kısmında ortaya koyduğumuz inceleme doğrultusunda, şunları söyleyebiliriz:

1. Kâtibî, çalışmasında 4 şekle ait 22 kategorik tasım üzerinde durmuştur. Bu tasımlardan bir kısmı geçerli, bir kısmı ise geçerli değildir. Geçerli olan tasımların da bir kısmı güçlü olarak geçerlidir; bir kısmı da zayıf olarak geçerlidir.

2. Kâtibî'nin eserinde, güçlü olarak geçerli olan 1. şekle ait “AAA”, “EAE”, “AII” ve “EIO” kipindeki; 2. şekle ait “EAE”, “AEE”, “EIO” ve “AOO”

kipindeki; 3. şekle ait "AII", "EIO", "IAI" ve "OAO" kipindeki; 4. şekle ait "IAI", "AEE" ve "EIO" kipindeki 15 tasımın hepsine yer verilmiştir.

3. "Şemsiyye"de, çalışmamızın giriş kısmında zayıf olarak geçerli olduklarını dile getirdiğimiz tasımlardan 3. ve 4. şekle ait "AAI" ve "EAO" kipindeki 4 tasım üzerinde durulmuş ve bu tasımların sonuç veren birer çıkarım oldukları belirtilmiştir.

4. Kâtibî'nin çalışmasında, 4. şekle ait "AOO", "OAO" ve "IEO" kipindeki geçersiz olan 3 tasım da ele alınmış ve bu tasımlar sonuç veren çıkarımlar arasında gösterilmiştir.

5. Çalışmamızda; Venn diyagramları yöntemiyle, düşünürümüzün üzerinde durduğu 22 tasımdan güçlü olarak geçerli olanların güçlü olarak geçerli olduklarını; zayıf olarak geçerli olanların zayıf olarak geçerli olduklarını; geçersiz olanların ise geçersiz olduklarını ortaya koyduk.

6. Kâtibî, biçimsel olarak ele aldığı kategorik tasımların içeriklerini örneklememiştir. Biz bu tasımların her birinin içeriğini örnekledik. Bu örnekleri kullanarak da onları, modern mantık açısından ifade ettik.

KAYNAKÇA

- Atademir, H. R. (1948). Porphyrios ve Ebheri'nin İsağoci'leri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, VI (5), 461-468.
- Cohen, M. R. and Nagel, E. (1962). *An introduction to logic*. Harcourt, Brace and World Inc.
- Copi, I. M. (1959). *Introduction to logic*. The Macmillan Company.
- Copi, I. M. (1967). *Symbolic logic*. The Mcmillan Company.
- Çiçekdağı, C. (2018). Venn şemalarıyla kategorik kıyasların varoluşsal kiplerinin geçerliliğinin denetlenmesinde kural önerileri, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 40, 288-317.
- Çiçekdağı, C. (2019). *Formel mantık -klasik mantığa giriş*. Elis Yayınları.
- Çüçen, A. K. (2004). *Klasik mantık*. Asa Kitabevi.
- Emiroğlu, İ. (2011). *Klasik mantığa giriş*. Elis Yayınları.
- Emiroğlu, İ. ve Altunya, H. (2018). *Örnekleriyle mantık sözlüğü*. Litera Yayıncılık.

- Gödelek, K. (2003). *Akıl yürütmeye dair (mantık)*. Su Kitap Dünyası Yayınları.
- Hardegree, G. M. (2011). *Symbolic logic: a first course*. McGraw Hill.
- Kâtibî, N. (2015). *Şemsiyye*. Fazilet Neşriyat.
- Kâtibî, N. (2017). *Şemsiyye risalesi*. (Çev. Ferruh Özpilavcı). Litera Yayıncılık.
- Kâtibî, N. (2018). *Şemsiyye risalesi (er-risâletü'ş-şemsiyye)*. (Çev. Cihan Özaykan). Divan Kitap.
- Köroğlu, B. (2015). *Necmeddîn el-Kâtibî el-Kazvî'nin bilgi teorisi*. Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.
- Kulen, N. (1972). *Mantık*. Kulen Basımevi.
- McCall, R. J. (1961). *Basic logic: the fundamental principles of formal deductive reasoning*. Barnes and Noble Inc.
- Özlem, D. (2004). *Mantık: klasik/sembolik mantık, mantık felsefesi*. İnkılâp Kitabevi.
- Rescher, N. (2018). *İslâm mantık tarihi*. (Çev. Ahmet Kayacık). Litera Yayıncılık.
- Salmon, W. C. (1973). *Logic*. Prentice-Hall Inc.
- Street, T. (2013). *İslâm mantık tarihi*. (Çev. ve der. H. Kuşlu). Klasik Yayınları.
- Thomas, N. L. (1966). *Modern logic: an introduction*. Barnes and Noble Inc.
- Ural, Ş. (1995). *Temel mantık*. Çantay Kitabevi.
- Venn, J. (1881). *Symbolic logic*. Macmillan and Co.
- Vesey, G. and Foulkes, P. (1990). *Collins dictionary of philosophy*. Harper Collins Publishers.
- Vural, M. (2011). *İslâm felsefesi sözlüğü*. Elis Yayınları.

Dış Ticaretin Yeni Bir Belirleyicisi Olarak Marka Değeri¹

Fatma Gül BİLGİNER ÖZSAATCI

Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi,
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
fatmagul.bilginer@hku.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2407-5598>

Zeynep KÖSE

Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi,
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
zeynep.kose@hku.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9494-3098>

Öz

Bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişme ve küreselleşmenin etkisi ile gerek ülkeler gerekse firmalar çetin bir rekabete maruz kalmıştır. Böyle bir ortamda ülkeler ve firmalar ayakta kalabilmek için yeni yollara başvurmak zorunda kalmıştır. Yaşanan değişim ve gelişim sürecinde dış ticaretin belirleyicileri de değişmiştir. Özellikle son yıllarda marka, ticareti belirleyen önemli bir unsur haline gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı 2017 yılı marka değeri en yüksek ilk 20 ekonomisinin 2010-2017 yılları arasındaki marka değeri ve net dış ticaret hacmi arasındaki ilişkinin Dinamik Panel Veri yöntemi ile analiz edilmesidir. Elde edilen sonuçlara göre ülkelerin önceki dönem ticaret hacmi ile cari dönemdeki ticaret hacmi arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir Bunun yanı sıra ticaret hacmi ile marka değeri arasında da pozitif ve çift yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, Marka Değeri, Dinamik Panel.

Brand Value As A New Determinant Of Foreign Trade

Abstract

With the impact of the development and globalization in information communication technologies, both countries and companies have been subject to

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 20.03.2020 / 19.07.2021

Künye Bilgisi: Bilginer Özsaatçı F. G. ve Köse, Z. (2021). Dış ticaretin yeni bir belirleyicisi olarak marka değeri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1379-1399. DOI: 10.33437/ksusbd.706303.

tough competition. In such an environment, countries and firms had to resort to new ways to survive. As a result of the change and development, the determinants of foreign trade also changed. It has become an important factor that determines brand trade especially in recent years.

In this study, the relationship between brand value and net foreign trade volume of the first 20 economies with the highest brand value of 2017 was analyzed by GMM Dynamic Panel Data Method. According to the results obtained, a positive relationship has been determined between the trade volume of the countries in the previous period and the trade volume in the current period. In addition, it has been determined that there is a positive and bilateral relationship between trade volume and brand value.

Keywords: Foreign Trade, Brand Value, Dynamic Panel.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Amerika Pazarlama Derneği tarafından marka; “bir satıcı veya satıcı grubunun ürün ve hizmetlerini rakiplerinden ayırt etmek için belirlediği isim, terim, işaret, sembol, dizayn veya bunların kombinasyondur” şeklinde tanımlanmıştır (<https://www.ama.org/>). Ürünlerin, hizmetlerin önüne geçen marka kavramının binlerce tanımı bulunmaktadır. Ancak marka kavramının özünde tanımlamak ve farklılaştırmak yer almaktadır. Marka bir değerdir ve bu özelliği ile günümüzde artık markasız tek bir ürün ve hizmet kalmamış hatta bunun ötesinde kişilerin markalaşma çabaları ile birlikte kişisel markalar da ortaya çıkmıştır. Marka dinamiğinin farkında olunması neticesinde kişisel markaların ötesinde ülke markaları da karşımıza çıkmaktadır.

Keller'in (1993) marka değeri açıklamasıyla eş zamanlı olarak ülke markalaşması, bir bireyin bir ulusun bir bileşenine karşı olumlu ya da olumsuz tepkisi ile ilgilidir. Bundan dolayı ülke markaları bir ülkenin temel özelliklerinin diğer ülke bireylerinin düşünceleri, tutumları ve tepkileri üzerindeki birleşik etkileridir. En basit anlamda, ülkelerin markalaşması o ülkenin marka ve pazarlama tekniklerini ülke bağlamında hayata geçirmesidir. Günümüzde dünyanın tek bir pazar haline gelmesi ile ülkeler de rekabet etmeye başlamışlardır. Bu rekabet bağlamında ülkeler siyasi, sosyal ve kültürel faaliyetler bakımından birbirleriyle rekabet etmektedirler (Anholt, 2008).

Ülkelerin markalaşması kavramı ilk olarak, 21. yüzyılın başlarında ülkeyi bir marka ya da ürün olarak görme fikrinden doğmuştur. Konuya ilişkin yapılan ilk çalışmalarda ülke adının önemi ve bunun “menşe ülke” etiketi olarak ihracata etkileri tartışılmıştır (Gertner ve Kotler, 2002).

Nispeten yeni bir konu olmasına rağmen ülkelerin markalaşma çalışmasının kökeni dört farklı kaynağa; menşe ülke (Papadopoulos ve Heslop, 1993, 2002),

yer veya destinasyon markaları (Kotler vd. 1993; Kotler ve Gertner, 2002; Morgan vd., 2002; Çağlar, 2014) ve hatta son zamanlarda yapılan kamu diplomasisi (Van Ham, 2001; Melissen, 2005; Fan, 2008a; Ünal,2016) ve ulusal kimlik (Smith, 1991; Bond vd., 2003) konularına kadar uzanabilir. Mselle (2007) ve Lee (2009)' de konuya ilişkin literatürün kapsamlı bir incelemesini sunmaktadırlar. Bu çalışmalarda verilen örnekler ülke adının; ekonomik kalkınmada, turizmde ve ülkeye yapılacak yatırımlar için şirketlerin cezp edilmesinde etkisinin olduğunu desteklemektedir (Gertner ve Kotler, 2002).

İhracat, turizm veya iç yatırımlar gibi özel ekonomik çıkarları desteklemeye net bir şekilde odaklanan Menşe ülke ve destinasyon markalarının aksine ülkelerin markalaşması politik, ekonomik ve kültürel boyutları kapsayan uluslararası arenadaki bütünsel imaj ile ilişkilidir (Quelch ve Jocz, 2004; Fan, 2006).

Fan (2010)'a göre ülke markası ile ticari markalar arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Ülke markalarının teklif, öz nitelikler, faydalar, imaj, işbirlikleri, amaç, boyutlar, sahiplik ve hedef kitle boyutları bakımından ürün markaları ve kurumsal markalardan farklılaştığı görülmektedir. Ürün markası ve kurumsal marka bir yiyecek veya araba yıkama hizmeti gibi tanımlanabilen bir teklif sunarken bir ülkenin teklifi sınırlandırılabilir ve tek değildir. Örneğin Porsche markası size lüks araçlar sunarken, Starbucks size keyifli bir kahve deneyimi sunmaktadır. Bu teklifler açık ve nettir. Ülke markalarına gelindiğinde ise "İtalya bize ne sunmaktadır?" diye sorduğumuzda sunulan tekliflerin sınırı yoktur. İtalya bize; Roma, Venedik, Mimari, Leonardo da Vinci, Berlusconi, mutfakta; pizza, tiramisu gibi eşsiz teklifler sunmaktadır. Bunların tamamı İtalya'nın bir teklifi olarak algılanmaktadır.

Ülkelerin markalaşmasının odağında, amacında veya sonucunda önemli farklılıkların olduğu farklı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Buna göre; ulusal kimlikleri yeniden ele almak (Olins,1999; Turhan ve Tezcan, 2018), ülkenin rekabet gücünü arttırmak (Anholt, 2007; Lee, 2009; Yıldız, 2017), siyasi, kültürel, ticari ve spor faaliyetlerini benimsemek (Jaffe ve Nebenzahl, 2001; Yıldız, 2018), yurtiçi ve yurtdışındaki ekonomik ve siyasi çıkarları teşvik etmek (Rendon, 2003; Szondi,2007; Sadigova, 2016) ve ülkenin imajını / itibarını düzeltmek, değiştirmek veya geliştirmek (Gudjonsson, 2005; Fan, 2006, 2008b; Koçak, 2016; Guliyeva, 2017) gibi çalışmalar ülkeler açısından markalaşmanın farklılıklarını ortaya koymuştur.

Marka Değeri Kavramı

İlk olarak 1980'li yıllarda ortaya çıkan marka değeri hem araştırmacıların hem de uygulayıcıların dikkatini çeken bir kavram olmuştur. 1990'lara gelindiğinde marka değeri konusu pazarlama yönetimi için en kritik alanlardan biri olarak

görülmüştür (Walgren vd., 1995: 26). 1991'de marka değeri Pazarlama Bilimi Enstitüsü'nün bir araştırmasıyla pazarlama yönetiminde sayısal bir kavram olarak ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda araştırmacılar öncelikle kavramı ölçmeye ve nedenlerini ve etkilerini anlamaya odaklanmıştır. (Aaker, 1991) Markaya ilişkin iyi niyet ve olumlu etkilerin bütünü olarak değerlendirilen aynı zamanda da tüketicilerin markayla bağlantısının gücü olarak da nitelendirilen marka değeri Aaker (1996)'a göre tüketicilerin rakiplerle kıyasladığında bir markayı satın alma nedeninin olup olmadığıyla ölçülebilir.

Ülke Marka Değeri

Günümüzde marka değeri yalnızca işletmeler ya da kişiler için değil ülkeler için de hesaplanmaktadır. Anholt 1998 yılında yayınladığı makalesinde ticari mallardan farklı olarak ihracatçı markalarını ülkelerin gelişme paketinin parçası olarak görmüş bununla birlikte üçüncü dünyadan çıkış sürecini önemli derecede hızlandırabileceklerini de öne sürmüştür.

Ülke markalaşmasının dinamikleri nelerdir sorusunun cevabını Anholt (2003), yer markalaşmasının altı boyutu üzerinden açıklamıştır. Bu boyutlar insan, turizm, ihraç markaları, dış ve iç siyaset, yatırım ve göç ve kültür ve miras şeklinde sıralanmıştır. Anholt (2005)'a göre; ülke markası; uluslararası toplum ve bahsedilen altı farklı alanda (insan, turizm, ihracat, toplum, yönetim, kültür ve miras, yatırım ve göç) toplumdaki yeterlilik beklentisinin karşılanması fırsatını sunmaktadır. Bu bağlamda bir ülkenin markalaşabilmesi bahsedilen kriterlerdeki başarısı ile gerçekleşir. Uluslararası arenadaki itibar ve imajın olumlu veya olumsuz olarak algılandığı gerçeği, bu ülkelerin marka değerlerinin belirlenmesinde hayati bir role sahiptir. Küresel rekabetin kıyasıya yaşandığı mevcut durumda marka değeri avantaj veya dezavantaj sağlama bağlamında önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güçlü bir ülke markası o ülkenin ürün veya hizmetlerine ilişkin algılamalarda uluslararası tüketiciler üzerinde kolaylıkla olumlu bir etki bırakabilir. Böylece ülkenin ihracatına da önemli ölçüde katkıları bulunacaktır. Örneğin, en güçlü ulus markalarına sahip ülkelerden biri olan Japonya, yüksek teknoloji ürünleri ile tüketiciler tarafından tanımlanmış ve sonuçta tüketicilerin tercih etme eğiliminde olduğu görülmüştür. Diğer ülkelerin ürünleriyle karşılaştırıldığında Japon ürünleri, Japon markalarının sağladığı güvenlik, dürüstlük, işlevsellik ve uzun ömürlülük özellikleri ile bilinirken buna karşılık, Çin ürünleri, düşük kaliteli, daha ucuz malzemeler ve Çin'de üretilen teknolojik ürünleri tercih etmeleri konusunda tüketicileri cesaretlendirmeyen, güvenlik endişelerinin eksikliği gibi özelliklerle bilinmektedir. Sonuç olarak, bazı ticari alanlarda farklılaşan güçlü bir ülke markasının tüketicilerin karar alma sürecini etkilediği ve ülkenin çıkarına yönelik ihracat performansını etkilediği açıktır (Yıldız, 2017: 19)

Turhan ve Tezcan (2018) ülke markası bileşenlerini Aaker'ın (1992) marka çağrışımları çalışmasını referans alarak yeni bir model üzerinde açıklamıştır. Bu modelde bileşenler performans özellikleri ve kalıtsal özellikler şeklinde iki ana başlıkta ele alınmıştır. Performans özellikleri; yönetim, ekonomi, bilim ve teknoloji ile spor ve sanattan oluşurken kalıtsal özellikler; tarih, kültür, yurt ve insandan oluşmaktadır. Ekonomi içerisinde ise ürün ve hizmet kalitesi, yatırım ve göç, hayat kalitesi ve ekonomik güç unsurları yer almakta ve ekonomik güç içerisinde ise; OECD sıralamaları, döviz kuru, kişi başına düşen GSYH ve dış ticaret hacimleri gibi ölçülebilen değişkenler girmektedir.

Ülke markalarına artan ilgi neticesinde Simon Anholt ülke markaları endeksini 2005 yılında geliştirmiş ve aynı yılın nisan ayında ilk olarak endeksler yayınlanmıştır. Ülkelerin marka değeri hesaplanırken tek bir yaklaşımla kıyaslama yapmak yerine finansal performans, küresel rekabet ve ekonomik, politik, sağlık ve sosyal gelişmeler gibi çevresel koşulları da içermesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Marka Değerinin Hesaplanması

Ülke marka değerinin hesaplanmasında farklı kuruluşlar farklı parametreler belirleyerek hesaplamalar yapmış ve çeşitli raporlar sunmuşlardır. Bu çalışmada Brand Finance'ın ülke marka değeri raporlarından yararlanılmıştır. Brand Finance'ın yanı sıra ulus markalarının hesaplanmasında farklı firmalar faaliyet göstermektedir. Bunlar; Anholt- GfK Roper Nation, Future Brand, Bloom Consulting, East West Communications ve Portland Communications firmalarıdır. Bu firmalar da belirli aralıklarla ulus marka ve ülke sıralamaları listeleri yayınlamaktadır

Simon Anholt (2005) ülkelerin marka değerinin hesaplanmasında tek bir boyuttan ziyade birden fazla boyutun hesaba katılması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu boyutları ise; finansal performans, küresel rekabet ve ekonomik, politik, sağlık ve sosyal gelişmeler gibi çevresel koşulları da içermesi gerektiğini ileri sürmüştür. Anholt- GfK Roper Nation 2008 yılında faaliyete geçmiş ve 50 ülkenin marka değerini hesaplamaktadır. Brand Finance ise daha köklü bir kuruluş olması, 100 ülkenin marka değerini hesaplaması, hesaplamalara gayri safi yurt içi hasılayı eklemesi ve raporlarının da birden fazla değişken değerleriyle hazırlanmış olması nedeniyle Anholt- GfK Roper Nation Markalar Endeksi'ne göre daha güçlü sayılmaktadır.

Future Brand ise 2005 yılında kurulmuş olup her yıl 75 ülkenin genel sıralamasını ve boyuta göre sıralamayı içeren Ülke Marka Endeksini yayınlamaktadır Future Brand, 17 ülkede (ABD, Kanada,) yaklaşık 2.500 kanaat oluşturucudan ve sık sık uluslararası iş veya eğlence amaçlı seyahat edenlerden nicel ve nitel veriler toplamıştır. Future Brand, bir bireyin markaya karşı

farkındalığının, aşinalığının, ilişkisinin ve tercihinin belirlenmesini içeren Hiyerarşik Karar Modeli'ne (HDM) dayanan küresel bir araştırma örneğini test etmektedir. Future Brand Ülke Endeksi, dünyadaki ülkelerin algılanma gücünü, tüketici veya kurumsal markaları incelediğimiz şekilde ölçer. Endeks, ikinci on yılında, algının gücüne göre Dünya Bankası'nın ilk 75 ülkesini GSYH'ya göre yeniden sıralamaktadır. Brand Finance "ülke markası" nı değerlendirirken. "statü" ve "deneyim" şeklinde bir sınıflandırma yapmaktadır. Statü unsuru altında değer sistemi, yaşam kalitesi ve iş potansiyelin yer alırken deneyim unsurunda ise kültür, miras ve turizmi içermektedir. (<https://www.futurebrand.com/>)

Bloom Consulting ülke markalaşması konusunda uzmanlaşmış bir danışmanlık firmasıdır. 2003 yılında José Filipe Torres tarafından kurulmuştur. Kurulduğu tarihten beri başbakanlarla, başkanlarla, belediye başkanlarıyla, turizm kurullarının başkanlarıyla ve yatırım ajanslarının direktörleriyle işbirliği yaparak dünyanın çeşitli yerel ve ulusal hükümetleri için Ulus Markalaşma ve Şehir Markalaşma stratejileri geliştirmektedir. Firma daha çok ülke markalaşmasına yönelik danışmanlık hizmeti sağlamaktadır. Bloom Consulting şu anda İspanya, Portekiz ve Brezilya'da temsil edilmektedir aynı zamanda D2 Digital Demand ile birlikte her yıl ülkelerin dijital çekiciliğini ölçen Dijital Ülke Marka Endeksini yayınlamaktadır. Dünya Ekonomik Forumu, Dijital Talep - seyahat ve Turizm Rekabet Endeksi'nde yer alan verileri, küresel turistik çekiciliği değerlendirmek için bir kaynak olarak kullanmaktadır. Dijital ülke marka endeksini hesaplarken yatırım, turizm ve yeteneğin cazip hale getirmenin yanında kamu diplomasisi ve ihracatın güçlendirilmesine yönelik de tavsiyelerde bulunmaktadır (<https://www.bloom-consulting.com/en/nation-branding>). Brand Finance ile karşılaştırıldığında da bu endeks; daha çok dijital üzerinden araştırmalarını yapmakta olduğunu, ülkelerin dijital üzerinden ne kadar arandığı, dijital konumlandırmasının yanında ülkelerin dijital ve sosyal medyada ne kadar aktif olduğuyla ilgilenmektedir.

East West, ulus markalarının uluslararası algılarını analiz etmekten ve izlemekten marka cazibesini ve etkisini artırmaya yönelik strateji ve yöntemlere danışmaya kadar tescilli bir ürün ve hizmet grubu ile birlikte bir yaklaşım sunmaktadır. Bu hizmetler, gelişmiş itibar ve artan yatırım, ihracat ve turizm ile ülkelerin küresel sistemdeki optimum konumlarına ulaşmalarına yardımcı olmak için tasarlanmıştır. East West, markaların uluslararası algılarını analiz etmekte, SWOT analizleri yapmakta ve hükümet ve diğer kilit paydaşlar için markalaşma ve iletişim stratejileri hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır. (<http://www.eastwestcoms.com>). Ülke markalaşması bağlamında East West Communications da Bloom Consulting gibi daha çok danışmanlık hizmeti vermekte ve ülkelerin medyada ki algılarını da dikkate almakta olup, ülke marka endekslerini ise yalnızca 2008-2011 yılları arasında raporlamıştır.

Portland Communications, 2001 yılında kurulan bir danışmanlık ve halkla ilişkiler ajansıdır. Ülkelerin yumuşak gücü endeksini oluşturmuştur. Bu endekste amaç diğer ülke marka endekslerinden farklı olarak ülkenin genel çekiciliği veya ülkeye karşı olumlu yaklaşım oluşturmaktan ziyade yumuşak gücü ölçmektir. Ülkelerin yumuşak güç kaynakları; bir ülkenin siyasi kurumlarının kalitesi, kültürel çekiciliğinin boyutu, diplomatik ağları, onların yükseköğretim sistemi, ekonomik modeli ve bir ülkenin dijital dünya ile etkileşimi olarak tanımlanmaktadır. Kurum indeks hesaplamasında; ülkenin dijital ortamdaki varlığı, girişimcileri, kültürü, iş birlikleri, eğitimi, hükümet politikaları gibi çeşitli parametreleri kullanmaktadır (<https://portland-communications.com/>). Yumuşak güç ölçme amacıyla ortaya konulan bu rapor verileri de çalışmamızın amacını karşılamadığından tercih edilmemiştir.

Marka değerinin hesaplanmasında kullanılan yöntemlerden biri olan Hirose yöntemi 2002 yılında Japonya Ekonomi Ticaret ve Endüstri Bakanlığı'na yürütülen bir çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu yöntemde marka değeri üç temel faktörün bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Bu değişkenler sırasıyla; prestij değişkeni (PD), sadakat değişkeni (LD) ve genişletme değişkeni (ED) 'dir. Bu değişkenlerin tamamının hesaplanmasında finansal değerler (satış veya faiz gelirleri, giderleri, maliyetleri ve masrafları) kullanılmıştır (Wang ve Yu, 2015: 42). Bu bağlamda Brand Finance ile karşılaştırıldığında bu değer belirleme yönteminin yalnızca finansal değişkenleri dikkate aldığı görülmektedir.

Marka değerlemeye yönelik farklı yöntemler kullanılmakta ve günümüzde çoğu dev marka farklı metotlarla marka değerlemeye başvurmakta ve ülkelerin marka değerleri de farklı parametreler kullanılarak hesaplanabilmektedir. Ülkeler bu farklı yaklaşımlarla kendi yol haritalarını seçme şansına sahip olabilmektedir. Bu çalışmada marka değeri endekslerinden biri olan Brand Finance raporları kullanılarak marka değeri ile ticaret hacmi arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Bu çalışmadaki verilerin elde edildiği ülkelerin marka değerleri raporunu sunan Brand Finance 1996'da kurulmuş olup dünyanın önde gelen bağımsız markalaşmış değerlendirme ve strateji danışmanlığıdır. Merkezi Londra'da olup, 20'den fazla ülkede faaliyet göstermektedir (<http://brandfinance.com/who-we-are/> e.t: 23.09.18)

Brand Finance her ülke markasını krediye benzer biçimde değerlendirerek AAA (çok güçlü) ile DDD (başarısız) arasında derecelendirme yapmıştır. Bu harf notu Brand Finance'ın marka gücü endeksi (yatırım, turizm, ürün ve yetenek skorlarına dayalı bir ölçü) sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Marka gücü endeksi bir ülkenin işgücünün kalitesi ve yabancı yetenekleri çekme yeteneği, yaşam kalitesine ilişkin algıları ve öngörülen GSYH büyümesi gibi faktörlere dayanmaktadır. Her ulus markasına marka derecelendirilmesi

verilmiştir. Bu derecelendirmeler markanın gücü, riski ve gelecekteki potansiyelinin yanı sıra bir marka değeri (özet bir ölçü olarak markanın finansal gücü) için kıyaslanması sonucunda yapılmıştır.

Tablo 1. Ülke Markaların Etki Çerçevesi

SEGMENT	İÇ	DIŞ
Yatırım	Yurt içi yatırım Yurt dışında yatırım yapmak yerine yerel ticareti yurt içinde yatırım yapmaya teşvik etmek	İç yatırım Doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi, İşletmelerin yer değiştirmesini de içerir
Turizm	Yerli turizm Vatandaşların,yurtdışında tatil yapmaktansa yurtiçi lokasyonları keşfetmeye teşvik etmek	Yabancı turizm Ülkeyi yabancı turistlere ve elçilik görevlilerine tanıtmak
Ürünler ve Hizmetler	Yerel markalar Vatandaşları yerel olarak yapılan ürün ve hizmetleri satın almaya teşvik etmek, yani ithalatı azaltmak	İhracat Markaları Ülkenin ürün ve hizmetlerini uluslararası pazarlara tanıtmak, yani ihracatı artırmak
İnsanlar ve Yetenekler	Yurtiçi Yetenek Beyin göçünü önlemek için vatandaşları yurtdışına gitmek yerine yerel olarak bilimsel çalışmalar yapmaya ve iş yapmaya teşvik etmek	Uluslararası Yetenek Yabancı öğrencileri ve vasıflı çalışanları, ülkeye gelmeye ve çalışmaya teşvik etmek

Kaynak : Brand Finance the Annual Report on Nation Brands, 2013:4

Brand Finance ülkelerin marka değerlerini hesaplarken Ülkelerin, kendi markaları içindeki potansiyel ekonomik değerlerini belirleme, inşa etme ve kilidini açmalarını sağlayan 4 segmenti belirler. Bu 4 segmentin her biri, bir ülke markalarının GSYH'nın büyümesini sağlama yeteneğinin artırılmasında ve geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Çalışma verilerinin elde edildiği bu raporda özellikle yatırım segmenti içerisinde yer alan ölçümler ülkelerin dış ticaret faaliyetleri ve bu faaliyetlerin geri dönütleri ile doğrudan ilişkilidir.

DIŞ TİCARET VE MARKA İLİŞKİSİ

1990'larda başlayan teknolojik ilerleme 2000'li yıllara gelindiğinde hızlanarak devam etmiştir. Yaşanan bu büyük değişim kendini iş yaşamında da hissettirmeye başlamış ve şirketler üretmiş olduğu malları tüketiciye ulaştırabilmek için yeni yollar aramaya başvurmuşlardır. Teknolojinin sunmuş olduğu imkânları kullanarak her yerden her tüketiciye ulaşmaya çalışmışlardır. Değişim sadece pazarlama boyutunda kalmayıp üretim boyutunda da hissedilmiştir. Mesela birçok gelişmiş ve sermaye yoğunu ülke ucuz iş gücünden faydalanmak için emek yoğun gelişmekte olan ülkelerde üretim yapmaya başlamışlardır. Bunları takiben yeni ticaret anlaşmaları yapılmış bu da şirketlerin büyümesine ve dış pazara açılmasına ve çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şirketlerin büyümesiyle zamanla ülkelerde büyümeye başlamıştır (Davis, 2011: 33).

Ülkelerin üzerinde durduğu en önemli konuların başında ekonomik büyümenin sağlanması gelmektedir. Ekonomik büyümenin belirleyicileri de aynı öneme sahiptir. Son zamanlarda küreselleşmenin de yaygınlaşması ile birlikte ekonomik büyümenin belirleyicilerinin başında dış ticaretin geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dış ticaret açısından da dış açıkların giderilmesi konusu karşımıza çıkmaktadır. Dış açıkların giderilmesi için ihracat artırılmalı, ithalat azaltılmalıdır. Ülkelerin ihracatı artırabilmesi için de şirketlerin markalarını yaratıp, yarattıkları markalarını uluslararasılaştırması gerekmektedir. Çünkü güçlü bir marka dış pazarda da söz sahibi olmaya başlar, ihracatı arttıktça da ülke ekonomisi bundan olumlu yönde etkilenir.

Küreselleşen bir dünyada gerek ülkelerin gerekse şirketlerin değişen koşullara ayak uydurması gerekmektedir. Bu anlamda neredeyse küresel rekabete maruz kalmayan pazar kalmamıştır. Küresel pazarlama denilince akla dev ekonomiler gelmektedir ve bu dev ekonomilerin ortaya çıkarmış olduğu birtakım maliyetler söz konusudur (Randal, 2005: 57). Gerek ülkeler gerekse firmalara tarafından uygulanacak olan etkili pazarlama teknikleri sayesinde yeni pazarlara açılıp, ticaret hacmini artırabilirler. Artan ticaret hacmi sonucunda ülkenin markasının uluslararasılaşması girmiş olduğu pazardaki ulusal markaların rekabet gücünü azaltabilmektedir. Bunun sonucunda da ulusal markalar açısından iç pazar çekiciliğini yitirmekte ve belli bir süre sonra pazardan çekilmek zorunda kalmaktadır. Şirketlerin küresel rekabete karşı ayakta kalabilmesi için uluslararası pazarlara açılması ve uluslararası bir marka haline gelmesi gerekmektedir (Koçum, 2017: 3).

Bir işletmenin marka olma yeteneği işletmeye rekabet edilebilirlik kazandırmaktadır. Kısacası markalaşma yeteneği sayesinde işletme yüksek katma değerli mallar üretebilmekte ve rekabet gücünü artırmaktadır. Bunu ülke

bazında düşünecek olursak da uluslararası pazarlarda faaliyet göstermeye başlayıp dış ticaretin ekonomik büyümeyi artıracığı düşüncesi ile ülkeye olumlu getiriler sunacaktır (Porter, 2005: 13).

Ülke markalaşmasının sağlanmasının başlangıcında turizm, tarım gibi birbirinden farklı ve bağımsız sektör ve alanlar önemli birer unsurken, zamanla ihracatın teşviki ve dış ticarete konu olarak devlet politikalarında konuşulmuşlardır ve ihracat ülke markalaşmasında önemli bir unsur olarak yerini almıştır. (Papadopoulos, 2004: 40; Anholt, 2005:118).

Ülke markalaşmanın amacı dış yatırımcıların, bilim adamlarının ve turistlerin ülkeye çekilmesi, ihraç edilen ürünlere ilginin artırılması ve ulusal anlamda bir kimlik duygusunun oluşturulmasıdır. Bu amaçla ülkeler markalaşma süreçlerinde pazarlama stratejilerine başvurmuşlardır (Tyukarkina, 2011:8). Dünya sahnesinde ülkeler kendilerini “güvenilir bir ortak” olarak konumlandırmaya çalışmakta ve bu noktada ülke markalaşması kavramı devreye girerek iç yatırım ve ihracatı artırma ve turist çekme gibi amaçlarla faaliyetlerde bulunmuşlardır (Dinnie, 2008: 17).

Ülke markalaşmasının sağlanmasında etkili olan unsurlardan biri de ihraç edilen malların küresel pazarda talep görmesini sağlayabilmektir. Bu bağlamda bu ürünlerin markalaşması önemli bir konudur. Özellikle ihracat yapan işletmelerin markalaşması ülkenin dış ticaretteki başarısını etkilemekte bu durumda ülke marka değerine etki etmektedir. Ülkemizde ihracat yapan işletmelerin markalaşmasına devlet desteği vermek amacıyla Turquality programı geliştirilmiş ve başarı ile uygulanmaktadır.

Ülkeler için ekonomik büyümenin, büyüme için dış ticaretin, dış ticaret için de markalaşmanın bu kadar önemli olduğu bir dönemde gerek şirketlerin gerekse ülkelerin üzerine önemli görevler düşmektedir. Öncelikle teknolojiyi çok iyi kullanabilmek; reklam ve tanıtım için medyadan da faydalanmak gerekmektedir. Bu marka değerinin hedef kitleye ulaşması için de oldukça önemlidir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada 2010-2017 yılları arasında 2017 marka değeri en yüksek ilk 20 ekonomiye ait marka değeri ve net dış ticaret hacmi arasındaki ilişki dinamik panel veri analizi ile test edilmiştir. Analize dâhil edilen ekonomiler sırasıyla ABD, Almanya, Çin, Japonya, İngiltere, Fransa İtalya, Kanada, Hindistan, Brezilya, Hollanda, Rusya, İspanya, Avustralya, Meksika, Güney Kore, İsviçre, İsveç, Endonezya, Tayvan. Analize dâhil edilen Çin, Hindistan ve Tayvan gibi ülkeler sıralamada yer almasına rağmen verilerine ulaşılmamış olması nedeni ile bu ülkeler analize dâhil edilmemiştir.

Bu çalışmada ülkelerin marka değerinin ticaret hacmini nasıl etkilediğini analiz edilirken Turhan ve Tezcan (2018) yılında Aaker (1992)'in marka çağrışımları çalışmasına dayanarak oluşturmuş olduğu modelden yararlanılarak marka değerinin ölçülmesinde kullanılan bileşenlerden birisi olan ticaret hacmi ile marka değeri arasındaki karşılıklı ilişki analiz edilmiştir. Buna göre döviz kuru, kişi başına düşen milli gelir ve ticaret hacmi ülkelerin marka bileşenleri arasındadır. Analize konu olan dış ticaret- marka değeri ilişkisinin ortaya konması dış ticaret politikalarında marka unsuruna dikkat çekmek amacı ile bu değişkenlere yer verilmiştir. Analiz edilen değişkenlere ait veriler OECD ve Brand Finance resmi veri tabanlarından derlenmiştir.

Marka değeri ve dış ticaret hacmi değişkenleri milyon dolar cinsinden ele alınmıştır. Veriye ulaşma kısıtlılığı nedeni ile çalışmanın aralığı 2010- 2017 olarak belirlenmiştir.

17 ekonomiye ait 8 yıllık veriler kullanılarak ülkenin marka değeri ile dış ticaret hacmi arasında ilişkinin test edilmesinde analize dâhil edilen birim sayısının zaman boyutundan büyük olması nedeni ile dinamik panel veri analizi yöntemine başvurulmuştur. Bunun yanı sıra GMM (*Genelleştirilmiş Momentler Metodu*) yönteminde bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri de bağımsız değişken olarak modele dâhil edilmektedir. Buna göre bağımlı değişkenin önceki dönem değeri ile cari dönem değeri arasında ilişkinin varlığı da araştırılmış olmaktadır. Çalışmada yer alan değişkenler ile kurulan ve tahmin edilecek olan denklem aşağıdaki gibidir:

$$Inticaret_{it} = \beta_1 Inticaret_{it-1} + marka_{it} + u_{it}$$

Ekonometrik Yöntem

Panel veri seti yatay kesit verileri ile zaman serisi verilerinin bir arada kullanılması sonucu ortaya çıkan veri setidir. Yatay kesit verileri, birden fazla birime ait anlık görüntü verirken; zaman serileri de tek bir birime ait belli bir zaman dilimindeki durumu ve farklı birimlerin zaman aralığındaki durumu hakkında bilgi vermektedir. Bunun yanı sıra hem daha fazla değişken içermektedir hem de daha fazla serbestlik derecesi sahiptir. Bundan ötürü panel veri setinden çoklu doğrusal bağlantı sorunu ile karşılaşma riski daha azdır (Tarı, 2011: 480).

Panel veri setlerinin zaman serilerine kıyasla birçok açıdan avantajlı olması nedeni ile daha fazla tercih edilmektedir. Panel veri analizi hem statik hem de dinamik süreçlere uygulanabilmektedir. Dinamik süreçlere uygulanan panel veri analizi “*dinamik panel veri analizi*” olarak adlandırılmaktadır. Statik panel veriden ayrılan en önemli özelliği de modele bağımlı değişkenin önceki dönem

değerlerinin de dâhil edilmiş olmasıdır. Bu sayede bağımlı değişkenin kendi geçmiş dönemdeki değerleri ile ilişkisi de analiz edilmektedir.

Dinamik panel veri analizinde modele dâhil edilen bağımlı değişkenin gecikmeli değerinin ($c_i + \varepsilon_{it}$) birleşik hata terimi ile ilişkisi bulunmaktadır. Bu da birimlere ait heterojenliği ifade eden c_i 'nin her bir birim için farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Dinamik bir panel veri analizi için aşağıdaki denklem kurulmaktadır (Greene, 2012: 497).

$$y_{it} = x'_{it}\beta + \Theta y_{i,t-1} + c_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Panel veri analizi yapılırken Arellano- Bond tarafından geliştirilmiş olana Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) yöntemi kullanılmaktadır. Değişen varyans sorunu ve otokorelasyon sorunu olmadığı durumlarda GMM kullanılmaktadır. Bu yöntemde birinci derece fark modeli araç değişken matrisi kullanılarak dönüştürülür. Dönüştürülmüş olan bu matris de Genelleştirilmiş En Küçük Kareler yöntemi kullanılarak tahmin edilmektedir (Akay, 2015: 95). Kısaca GMM olarak bu yöntemde *Arellano ve Bond (1991)* ve *Arellano ve Bover (1995)* tahmincileri kullanılmaktadır. Bu tahminciler kullanılabileceği durumlar şu şekildedir (Roodman, 2009: 86).

- Zaman boyutunun kesit boyutundan küçük olduğu durumlarda,
- Değişkenler arasında lineer fonksiyonel ilişkinin mevcut olduğu durumlarda,
- Bağımlı değişkenin cari dönem değerinin geçmiş dönem değerleri ile ilişkili olduğu durumlarda,
- Birimlere has heterojenliğin olması durumunda,
- Birimler arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmaması durumunda kullanılmaktadır.

GMM'de kullanılan araç değişkenlerin *aşırı tanımlama kısıtına* uygun olup olmadığı Sargan Testi ile ölçülmektedir. Modelde kullanılan değişkenin dışsal olması halinde uygulanan yöntem sonucu elde edilmiş olan hata terimlerinin bağımsız değişken ile ilişkisi olmadığı sonucuna varılır. Aşağıda verilen hipotezler 2 nolu denklem ile test edilmektedir (Tatoğlu, 2012: 101):

$$s = \Delta \hat{u} Z \left(\sum_{i=1}^N Z' \Delta \hat{u}_i \hat{u}_i' z_i \right)^{-1} Z' \Delta \hat{u} \sim \chi^2_{p-K-1} \quad (2)$$

H_0 : Aşırı tanımlama kısıtı geçerlidir.

H_1 : Aşırı tanımlama kısıtı geçerli değildir.

GMM kullanılarak yapılan analiz neticesinde elde edilen sonuçlarının etkinliğinin ölçülmesi için *Arellano- Bond (1991) Otokorelasyon testi* yapılmaktadır. Elde edilen sonuçların etkin olması için hata terimlerinin ikinci mertebeden korelasyonlu olmaması gerekmektedir.

$$Y_{it} = \alpha Y_{it-1} + \beta X_{it}^* + \beta X_{it}^* + \mu_i + u_{it} = \delta X_{it} + \mu_i + u_{it} \quad (3)$$

H₀: Hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur.

H₁: Hata terimleri arasında otokorelasyon vardır

Uygulama Sonuçları

Sosyal bilimlerde ele alınan konuların birçoğu dinamik bir yapıya sahiptir. Ticaret hacmi, küreselleşme bilim ve teknolojiye gelen değişim ve gelişimler nedeni ile de dinamik bir sürece sahiptir. Bu çalışmada ticaret hacmi ile marka değeri arasındaki ilişki sıklıkla kullanılan Arellano- Bond (1991) ve Arellano- Bover (1995) tahmincileri kullanılarak analiz edilmiştir.

Tablo 3'te Arellano- Bond ve Arellano- Bover tahminci sonuçları yer almaktadır. Her iki modelde de olasılık değerleri %1, %5, % 10 anlam düzeylerinden küçük olduğu için değişkenler anlamlı ve katsayıları güvenilirdir. Tablo 3 incelendiğinde Arellano- Bond tahmin sonucuna göre önceki dönem ticaret hacmindeki bir birimlik değişim cari dönem ticaret hacmini 1,12 birim arttırmakta olduğunu, marka değerinde meydana gelen bir birimlik değişim sonucunda da dış ticaret hacminde 0,008 birimlik bir artış olduğu görülmektedir. Arellano- Bover tahmin sonucu da benzer şekilde yorumlanmaktadır. Dış ticaret hacmi değişkeninin 1 dönem gecikmeli değeri dış ticaret hacmini pozitif yönde etkilemektedir. Ülkelerin marka değeri de ticaret hacmini pozitif yönde etkilemektedir.

Tablo 2. GMM Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: ticaret	Arellano- Bond Tahmincisi		Arellano- Bover Tahmincisi	
	Katsayı	Olasılık	Katsayı	Olasılık
ticaret(-1)	1,12	0,0000	1,11	0,0000
marka	0,008	0,0001	0,012	0,0001

GMM Arellano- Bond tahmini yapılırken kullanılan araç değişkenlerin geçerli olup olmadığı ve otokorelasyon sorununun olup olmadığının test edilmesi

gerekmektedir. Hata terimlerinin birbirinden etkilenmemesi tahmincilerin önemli özelliklerinden birisidir ve bunun olması halinde otokorelasyon sorunu ortaya çıkmaktadır.

H_0 : Hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur.

H_a : Hata terimleri arasında otokorelasyon vardır.

Tablo 3. GMM Otokorelasyon Testi

Değişken	Z ist.	Olasılık
AR (1)	-2,08	0.0375
AR (2)	-0.66	0.5083

Hata terimlerinin birbirinden etkilenip etkilenmediğinin test edilmesi için yapılan tahmin sonuçları Tablo 4'te yer almaktadır. Buna göre otokorelasyon yoktur şeklinde kurulmuş olan yokluk hipotezi olasılık değerinin % 95 güven düzeyinde 0.05'ten büyük olması nedeni ile red değildir yani otokorelasyon sorunu olmadığı ve GMM sonuçlarının tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Son olarak da kullanılan değişkenlerin içsel olup olmadığının test edilmesi için Hansen- J Test (Sargan Testi) uygulanmıştır. Sargan testi ile araç değişkenlerin geçerli olup olmadığı test edilmektedir.

H_0 : Aşırı tanımlama kısıtı geçerlidir.

H_1 : Aşırı tanımlama kısıtı geçerli değildir.

Tablo 4. GMM Sargan Testi

	Arellano- Bond Tahmincisi	Arellano- Bover Tahmincisi
Sargan Testi	0,48	0,48
J. ist.	11,56	11,51

Analiz sonucunda elde edilen sonuçlara göre kullanılan araç değişkenlerin geçerli olduğu sonucuna varılmıştır. Bunun için yapılan analiz sonucunda olasılık değeri 0,48 olarak hesaplanmış olup % 95 güven düzeyinde 0.05'ten büyük olması halinde yokluk hipotezi red edilmemektedir. Yani kullanılan değişkenler içseldir.

Şimdiye kadar marka değerinin ticaret hacmi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında da ticaret hacminin marka değeri üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

Tablo 5. GMM Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: marka	Arellano- Bond Tahmincisi		Arellano- Bover Tahmincisi	
	Değişken(ler)	Katsayı	Olasılık	Katsayı
marka(-1)	0,45	0,0000	0,44	0,0000
ticaret	1,90	0,0000	1,77	0,0000

Tablo 6’da ticaret hacminin ülke marka değeri üzerindeki etkisinin sonuçları yer almaktadır. Buna göre olasılık değerlerinin %1, %5, %10 anlam düzeylerinden küçük olması değişkenlerin anlamlı ve katsayılarının da güvenli olduğunu göstermektedir. Buna göre geçmiş dönem ülke marka değerinin cari dönem marka değeri üzerinde pozitif etkisi olduğu, aynı şekilde ticaret hacminin de ülke marka değeri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre, geçmiş dönem marka değerindeki bir birimlik değişim ülke marka değerini 0,45 birim artırdığı; ticaret hacmindeki bir birimlik değişim ülke marka değerini 1,90 birim artırmaktadır. Daha önce ticaret hacminin marka değeri üzerindeki etkisine kıyasla marka değerinin ticaret hacmi üzerindeki etkisinden daha fazla bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 6. GMM Otokorelasyon Testi

Değişken	Z ist.	Olasılık
AR (1)	-2,20	0.0277
AR (2)	-1,02	0.3064

Tablo 7. GMM Sargan Testi

	Arellano- Bond Tahmincisi	Arellano- Bover Tahmincisi
Sargan Testi	0,28	0,18
J. ist.	15,29	16,05

Tablo 7’de otokorelasyon sonuçları yer almaktadır. Olasılık değerlerinin %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerinden büyük olduğu için hata terimlerinin birbirinden etkilenmediği yani otokorelasyon olmadığı ve sonuçların tutarlı olduğu görülmektedir. Tablo 8’de de modelde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olup olmadığını test etmek için yapılan Sargan Testi yer almaktadır. Buna göre Arellano- Bond ve Arellano- Bover tahmincisi sonuçlarında olasılık

değerlerinin değerlerinin %1, %5, %10 anlamlılık düzeylerinden büyük olduğu için araç değişkenlerin içsel olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, hem ülkelerin marka değerinin ticaret hacmi üzerinde hem de ticaret hacminin ülke marka değeri üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bu sonuçların çalışmanın teorik kısmı ile uyumludur.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Ürünler, işletmeler, hizmetler, üniversiteler, belediyeler, şehirler ve hatta kişilerin markalaşmasının yanında turizm, ihracat, doğrudan yabancı yatırım, sanayinin oluşumu ve gelişimi, göçmenlik, ulusal miras, memnun edilmiş vatandaşlar ve iç ve dış politikaların desteklenmesi gibi unsurları içerisinde barındıran ülkelerinde markalaşma çabalarının ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Markaların hâkimiyetinde olan günümüz dünyasında ülkelerin değerlerinin belirlenmesinde markalaşma dereceleri göz önüne alınmaktadır. Markalaşan ülkelerin iç ve dış yatırımları, turizmleri, sundukları mal ve hizmetleri ve ülke vatandaşlarının gelişimi marka değerlerinin belirlenmesinde ve ölçülmesindeki değişkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ekonomik büyümeyi artıran en önemli faktörlerden biri olan dış ticaret son zamanlarda büyük önem kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle dış ticareti artıracak faktörlerin neler olduğu yeni bir araştırma konusu haline gelmiştir. AR-GE, beşeri sermaye, yüksek teknoloji ürün üretimi gibi birçok faktör sayılabilir fakat “marka” unsuru da son derece büyük önem taşıyan bir dış ticaret belirleyicisi haline gelmiştir. Özellikle büyük markalar düşünüldüğünde sadece ülke dış ticaretini artırmakla kalmayıp, bulunduğu ülkenin GSYH’sını artırmaktadır. Bunun yanı sıra birçok ülkede birer çok uluslu şirket olarak faaliyet göstermektedirler. Çok uluslu şirketler, doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekme, istihdamı artırma, kişi başına düşen geliri artırma gibi birçok faydası sayılabilir.

Dış ticaret ve markalaşmanın öneminin son derece arttığı küreselleşen dünyada gerek ülkelerin gerekse firmaların sürdürülebilir büyüme sağlamaları ve rekabet üstünlüğü elde edebilmeleri için marka değerine önem vermeleri ve buna ilişkin stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir.

Literatürde daha önce dış ticareti etkileyen birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmayı özgün kılan ise Brand Finance tarafından açıklanmış olan 2017 yılında en yüksek marka değerine sahip ilk 20 ülkeye ait marka değeri ile ticaret hacmi arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Yapılan analiz sonucuna göre cari dönemdeki ticaret hacmi ile önceki dönem ticaret hacmi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve ülke marka değeri ile ticaret hacmi arasında da çift yönlü

pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada ticaret hacmi ile marka değeri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Döviz kuru, ülke büyüklüğü gibi farklı değişkenler eklenerek yapılacak yeni çalışmalara konuya derinlik kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. (1991). *Managing brand equity*. Free Press.
- Aaker, D.(1996). Measuring brand equity across products and markets. *California Management Review*. 38(3). 102-120.
- Akay, Ç. E. (2015). Dinamik panel veri modelleri. Selahattin Güriş, (ed.), *Stata İle Panel Veri Modelleri*. Der Yayınları.
- Anholt, S. (1998). Nation-brands of the twenty-first century. *Journal of Brand Management*, 5(6). 395-406.
- Anholt, S. (2003). Branding places and nations. *Brands and Branding*. 213–226. <https://doi.org/10.1287/mksc.1050.0153>
- Anholt, S. (2005). Nation brand as context and reputation. *Place Branding and Public Diplomacy*, 1(3). 224-228.
- Anholt, S. (2005). Some important distinctions in place branding. *Place Branding*, 1(2). 116- 121.
- Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management For Nations. Cities And Regions*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Anholt, S. (2008). Why nation branding does not exist. *E-Article*, <http://www.cosmoworlds.com/downloads/orangecontest/SimonAnholtNationBranding.pdf> (Erişim Tarihi: 02.02.2018)
- Arellano, M. and Bond. S. (1991). Some tests specification for panel data: monte carlo evidence and an application to employment equations. *The Review of Economic Studies*, 58(2). 277-297.
- Arellano, M. and Bover, O. (1995). Another look at the instrumental variable estimation of error-components models. *Journal of Econometrics*, 68, 29-51.
- Cobb-Walgren, C. J., Ruble, C., A. and Donthu, N. (1995). Brand equity, brand preference, and purchase intent. *Journal Of Advertising*, 24(3). 25-40.

- Çağlar, O. (2014). *Uluslararası turizm hareketleri çerçevesinde ülkelerin markalaşması ve bir uygulama: bir destinasyon markası olarak Kanada'da Türkiye markası*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], Gazi Üniversitesi
- Davis, J. A. (2011). *Rekabetçi başarı, markalaşma nasıl değer katar*. Brandage Yayınları.
- Dinnie, K. (2008). *Nation branding: concepts, issues, practice*. 1st ed. Oxford: Butterworth- Heinemann
- Fan. Y. (2005). Can a nation be marketed like products?. *PKU Business Review*, 9, 84- 87
- Fan. Y. (2006). Branding the nation: What is being branded?. *Journal of Vacation Marketing*. 12(1). 5-14.
- Fan. Y. (2008a). Soft power: The power of attraction or confusion. *Place Branding and Public Diplomacy*. 4(2).147-158.
- Fan. Y. (2008b). Self perception and significant others: A conceptual framework formation image. *The Sixth Conference of Asia Academy of Management*, 14-16
- Fan. Y. (2010). Branding the nation: Towards a better understanding. *Place branding and public diplomacy*, 6(2). 97-103.
- Farquhar, P.H. (1989). Managing brand equity. *Journal of Advertising*, 1(3).
- Gertner. D. and Kotler. P. (2004). How can a place correct a negative image?. *Place Branding*, 1(1). 50–57. doi: 10.1057/palgrave.pb.5990004
- Greene. W. (2012). *Econometric analysis* (7.press). USA: Pearson Education Publication.
- Gudjonsson. H. (2005). Nation branding, *Place Branding*, 1(3). 283-298.
- Guliyeva. S. (2017). *Ülke imajını etkileyen unsurlar: Azerbaycan üzerine bir inceleme*. [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- <https://www.brandfinance.com/who-we-are/> (23.09.2018)
- <https://www.futurebrand.com/> (12.01.2020)
- <https://www.bloom-consulting.com/en/nation-branding> (12.01.2020)

- <https://portland-communications.com> (12. 01. 2020)
- <http://www.eastwestcoms.com> (12.01.2020)
- <https://www.ama.org/> (01.07.2021)
- Jaffe, E. D. and Nebenzahl. I.D. (2001) *National image and competitive advantage: the theory and practice of country-of- origin effect*. Frederiksberg. Denmark: Copenhagen Business School Press.
- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, measuring, managing customer-based brand equity. *Journal of Marketing*, 57(1). 1–22. doi: 10.2307/1252054
- Koçak, Y. (2016). *Yabancı turistlerin Türkiye marka imajı ve Türk imajı hakkındaki algısı: Sabiha Gökçen Havalimanı örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi
- Koçum. M. (2017). *Küresel rekabet ortamında markalaşmanın önemi ve uluslararası marka olmak*, İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü. Tartışma Metinler.
- Kotler, P., Haider, D. H. and Rein, I. J. (1993). *Marketing Places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations*. New York: FreePress
- Kotler, P. and Gertner, D. (2002). Country as brand, product, and beyond: A place marketing and brand management perspective. *Journal of Brand Management*, 9(4/5). 249-261.
- Kuşat, N. (2018). Dış ticaretin sürdürülebilirliğinde “marka”: Isparta ili örneği. *Akademia Sosyal Bilimler Dergisi*, (4), 1-12.
- Lee, K. M. (2009). Nation branding and sustainable competitiveness of nations, PhDthesis, University of Twente. Faculty of Behavioural, Management And Social Sciences. Enschede. DOI: 10.3990/1.9789036528030
- Mahajan, V., Rao, V., Srivastava, R. and Rajendra. K. (1990). Development, testing, and validation of brand equity underconditions of acquisition and divestment, In *Managing Brand Equity: A Conference Summary, Report*, 91-110, 14-15
- Melissen, J. (2005). *Wielding soft power, the new public diplomacy*. Netherlands Institute of International Relations Clingendael. Clingendael Diplomacy Papers, No. 2.

- Morgan, N., Pritchard, A. and Pride, R. (2002). *Destination branding: creating the unique destination proposition*. Woburn, MA: Butterworth-Heinemann.
- Mselle, Fina. (2007). *A critical analysis of the current state of knowledge of nation branding*. MScThesis, Cranfield School of Management.
- Olins, W. (1999). *Corporate identity: making business strategy visible through design*. Boston, MA: Harvard Business School Press.
- Papadopoulos, N. and Heslop, L.A. (1993). *Product-country images: impact and role in international marketing*. London: Routledge.
- Papadopoulos, N. and Heslop, L. A (2002). Country equity and country branding: problems and prospects. *Journal of Brand Management*. 9(4/5). 294 – 314.
- Papadopoulos, N. (2004). Place branding: Evolution, meaning and implications, *Place branding*, 1(1). 36-49.
- Porter, M. E. (2005). *Regional competitiveness in a global economy: issues for Luxembourg*, Institute for Strategy and Competitiveness, Harvard Business School.
- Quelch, J. and Jocz, K. (2004). Positioning the nation-state, *Place Branding*, 1(3). 229-237.
- Randall, G. (2005). *Markalaştırma*, (Çev: Elif Özsayar) Rota Yayınları.
- Rendon, J. (2003). When nations need a little marketing, New York Times.
- Roodman, D. (2009). How to do xtabond2: an introduction to difference and system GMM in stata. *The Stata Journal*. 9(1). 86-136.
- Sadigova, I. (2016). *Kamu diplomasisinin ülke markası oluşumundaki rolü; Rusya örneği*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Simon, C. J. and Sullivan, M. W. (1993). The measurement and determinants of brand equity: A financial approach. *Marketing Science*, 12(1). 28-52.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*. London: PenguinBooks .
- Szondi, G. (2007). The role and challenges of country branding in transition countries: The Central and Eastern Europe experience, *Place Branding and Public Diplomacy*. 3(1). 8-20.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Umuttepe Yayınları.

- Tatoğlu, F. (2013). İleri panel veri analizi. Beta Yayınları.
- Turhan, T. B. (2018). *Ülkelerin markalaşması: Kavramsal geliştirme, ölçüm ve ülkeye karşı iyi niyete etkileri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Tyukarkina O.M. (2011). The role of national branding in shaping of foreign image of modern Russia, *Power*, 12, 111-114
- Ünal, U. (2016). *Uluslararası stratejik iletişim yönetimi olarak kamu diplomasisinin ülke imajına etkileri Türkiye'nin Kırgızistan'daki kamu diplomasisi ve algısı üzerinden*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Van. H. P. (2001). The rise of the brand state: the postmodern politics of image and reputation. *Foreign Affairs* 10 October .2-6
- Yıldız, B. (2017). *Güçlü bir ülke markası oluşturma: Türkiye örneği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bahçeşehir Üniversitesi.
- Yıldız, S. (2018). *Ulus markalaşmasında insan ve kültür faktörü: Türkiye'de görev yapan yabancı akademisyenler üzerine bir araştırma*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gümüşhane Üniversitesi.
- Wang, D., Han-Min, Y. and Tiffany, H.K. (2015). A fuzzy logic approach to modeling brand value: evidence from taiwan's banking industry. *In Annual Conference of the Global Innovation and Knowledge Academy* (39-52). Springer, Cham.

Tüketicilerin Kredi Kartı Kullanımını Etkileyen Faktörler: Ordu İli Örneği ^{1*}

Abdualmuttalip PİLATIN

Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Finans ve Bankacılık Bölümü

abdualmuttalip.pilatin@erdogan.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-2293-2808>

Öz

Bu çalışmada, Ordu ilinde yaşayan tüketicilerin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler araştırılmıştır. Bu kapsamda 425 kişi ile yüz yüze anket uygulaması yapılmıştır. Buna göre, Ordu ilindeki tüketicilerin demografik özellikleri, kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler ve kredi kartı kullanma alışkanlıkları yapılan frekans analizi ile gösterilmiştir. Tüketicilerin kredi kartı kullanım motivasyonlarında en önemli etkenin kredi kartlarının taksitli alış-veriş imkânı sağlamasının olduğu anlaşılmıştır. Kredi kartı ile yapılan harcama türlerine bakıldığında ilk sırada 3,81 ortalama ile gıda harcaması, ikincisi sırada 3,23 ortalama ile giyim harcamaları ve üçüncü sırada ise 2,98 ortalama ile elektronik ürün harcamalarının yer aldığı tespit edilmiştir.

Yapılan T-Testi ve Anova analizleriyle kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin demografik özelliklere ve gelire göre çok önemli bir farklılığa neden olmadığı belirlenmiştir. Buna göre kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler katılımcıların cinsiyeti, yaşı, eğitim seviyesi ve eşlerin çalışma durumuna göre istatistiksel olarak farklılık gösterirken katılımcıların gelirleri, meslekleri ve medeni durumlarına göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kredi Kartı, Kredi Kartı Kullanımı, Kredi.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi:19.05.2020 / 30.04.2021

* Bu çalışma 2019 yılında İstanbul’da düzenlenen “International Congress Of Management Economy And Policy” kongresinde (ICOME’19) sunulmuş olan bildirinin geliştirilmiş bir halidir.

Künye Bilgisi: Pilatin, A. (2021). Tüketicilerin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler: Ordu ili örneği, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1400-1426. DOI: 10.33437/ksusbd.739952

Factors Effective in The Use Of Credit Card: the Case of Ordu**Abstract**

In this study, it is aimed to determine the factors affecting the credit card usage of consumers living in Ordu. In this context, 425 individuals were interviewed face to face. Accordingly, the demographic characteristics of consumers in Ordu, factors affecting credit card usage and spending with credit card and habits of using credit card have been shown by frequency analysis. The most important factor was the fact that credit cards provide installment opportunities. It is observed that food expenditure is the first with 3.81 average, clothing expenditure is the second with 3.23 average and electronic expenditure is the second with an average of 2.98.

T-Test and Anova analyzes revealed that the factors affecting credit card usage did not cause a significant difference according to demographic characteristics and income. According to this, some of the factors effective in credit card usage were found to be statistically different according to gender, age, education level, spouses' working status, while it was found that participants did not differ statistically according to their income, occupation and marital status.

Keywords: Credit Card, Credit Card Use, Credit

GİRİŞ

Teknoloji olanaklarının artması, küreselleşmenin ortaya çıkardığı kolaylıklar, kredi kartının nakit taşımanın risklerini azaltması ve kullanım kolaylığı gibi nedenlerle kredi kartı Dünya’da olduğu gibi ülkemizde de oldukça sık kullanılan bir ödeme aracı haline almıştır. Kredi kartı kullanımı her geçen gün artarak devam etmektedir. Kredi kartları artık insanların bireysel olarak alışveriş amacıyla ve online alışverişte kullandıkları en önemli ödeme aracı haline gelmiştir.

Kredi kartlarının Dünya’daki ilk örneği 1950 yılında, New York’ta merkezi olan Diners Club tarafından tasarlanmış ve kullanıma sokulmuştur (Kaya, 2009: 10). Daha sonra kredi kartları bugünkü anlamda Avrupa ülkelerinde kullanılmaya başlamasının ardından Türkiye’de de aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de ilk kredi kartı kullanımı 1968 yılında Setur A.Ş.’nin çıkardığı Diners Club kredi kartı ile başlamıştır (Özkan, 2015: 62). Günümüze gelindiğinde ise kredi kartları artık bütün Dünya ülkelerinde aktif olarak kullanılmaktadır.

Nakit taşıma riskini minimize etmesi, puan avantajı sağlaması, taksit imkânı sunması ve ödeme kolaylığı gibi önemli faydaları nedeniyle kredi kartı kullanımı

her geçen gün daha fazla artmaktadır (Kızılot vd., 2010: 15). Son dönemde kredi kartı kullanıcı sayısı ile birlikte kredi kartlarıyla yapılan harcamalar da önemli oranda artışlar olduğu bilinmektedir. Bu yüzden bankalar daha fazla kredi kartı müşterisine sahip olabilmek için üst düzey bir rekabet içerisine girmiştir. Bu noktada bankalar birbirinden farklı kampanya ve para puan uygulamaları ile müşterilerini kaçırmamak ve yeni müşterileri de kendi portföyüne eklemeye çalışmaktadır. Bankalar bunu sağlayabilmek için yoğun olarak müşterilerinin talep ve ihtiyaçlarına yönelik bilgi alma faaliyeti ve sürekli olarak pazarlama araştırmaları yapmaya ihtiyaç duyarlar (Kotler ve Armstrong, 1997: 110).

Günümüzde kredi kartları küreselleşen Dünya’da yeni ve çağdaş bir ödeme yöntemi olarak yerini almıştır. Son yıllarda bilişim ve internet sektörünün gelişimine paralel olarak “kredi kartı” da inovasyona uğrayarak artık internet üzerinden ödeme imkânı veren bir ödeme aracı halini almıştır. Kredi kartları; kredi kartını veren banka veya finans kurumunun açtığı krediye istinaden kart sahibinin gereksinim duyduğu mal veya hizmeti istediği anda herhangi bir nakit ödemeden satın almasına ve son ödeme tarihine kadar ek bir mali külfete katılmaksızın ödeme yapmasına imkân sağlayan bir finansal hizmet aracıdır. Bu nedenle kredi kartları, memur, işçi, emekli, öğrenci, iş adamı, çiftçi gibi toplumun geniş bir kesimi tarafından yaş ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin toplumun farklı katmanlarındaki tüketiciler tarafından kullanılmaktadır (Evans, 2004: 61).

Bu çalışmada amaç, Ordu ilinde kredi kartı kullanımı, sıklığı, tercihi, ödeme şekli ve kredi kartı kullanımını etkileyen faktörleri belirlemektir. Çalışmada kredi kartı kullanmada etkili olan faktörler demografik, sosyal, ekonomik olabileceği gibi; kredi kartının özellikleri ve kredi kartını çıkaran bankanın hizmet kalitesi de kredi kartı kullanımında etki eden önemli bir neden olarak görülebilir.

Kredi kartı kullanımında etkili olabileceği düşünülen demografik ve sosyal faktörler, cinsiyet, yaş, meslek, medeni durum ve eğitim durumundan oluşmaktadır. Kredi kartı kullanımında etkili olacağı düşünülen ekonomik faktörler, araştırmaya katılanların aylık ortalama geliri, eşin çalışma durumu ve birden fazla gelir kaynağının olup olmadığıdır. Kredi kartı kullanımında etkili olabileceği düşünülen tutum ve düşünceler, araştırmaya katılanların kredi kartını faydalı bulup bulmadıkları, kredi kartının tüketim alışkanlığını artırıp artırmadığı, kredi kartlarının nakit çekim amacıyla kullanılıp kullanılmadığı, kredi kartı kullanımının güvenli olup olmadığıdır.

İLGİLİ LİTERATÜR

Humphrey (2003), çalışmasında ABD, Kanada, Avrupa ve Japonya ülkelerini ele almıştır. Ülkeler arasında ortaya çıkan nakit, nakit olmayan ve kart ödemelerinin kişi başı verileri araştırmanın değişkenleridir. 2000 yılına kadar olan 25 yıllık dönem için tüketicilerin kayıtlı ödemelerinde nakit kullanım

oranlarının 3'te 1 oranında azaldığı öte yandan 1970'li yıllara geldiği zaman ise çek kullanımının nakit kullanımında daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. 1980'lere geldiğinde ise kredi kartları artık çeklerin yerini almıştır. 1990'lı yıllarda artık debit kartlar hem nakit hem de çeklerin yerini almıştır. Yine de nakit kullanımı hiçbir zaman sifıra inecek gibi görünmemektedir

Hancock vd. (2012) çalışmalarında, ABD'deki yedi değişik üniversitede öğrenim gören 413 öğrenciye çevrim içi anket uygulamıştır. Analizde tek yönlü varyans analiziyle beraber ki kare testleri de yapılmıştır. Çalışma sonucuna göre ailesiyle parasal konular hakkında fikir alışverişinde bulunan öğrencilerin; borçlarını minimum seviyede ödeme konusunda daha rahat oldukları, bu öğrencilerin kredi kartı borçlarının 500 \$ veya üzerinde olduğu ve iki veya daha çok kredi kartı kullandıkları belirlenmiştir.

Norvilitis vd. (2006) çalışmalarında, kredi kartıyla yapılan harcamaların finansal bilgi yetersizliği, cinsiyet, kredi kartı adedi, kredi kartlarının sıradan hale gelmesi gibi faktörlere göre farklılaştığı, borçlanmadaki artışın tüketicilerde stres oluşturduğu, toplumun finansal refah seviyesini azalttığı gibi farklı sonuçları olduğunu göstermiştir.

McGlynn (2006), öğrenciler üzerine yaptığı çalışmada kredi kartı borçlarının gün geçtikçe yükselme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Kredi kartının gerektiğinden fazla kullanımı nedeniyle, öğrencilerin yüzde 10'luk kısmının aylık asgari ödemeyi bile yapamadığı, bunun sonucu olarak borç miktarının büyüdüğü ve bu durumun bir sonucu olarak bazı öğrencilerin okulu yarıda bırakmak zorunda kaldıklarını belirtmiştir.

Wickramasinghe ve Gurugamege (2012), tüketicilerin demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri, hayat tarzları, kredi kartı kullanımı ve kredi kartı kullanım uygulamalarını etkileyen faktörleri çalışmalarında ele almıştır. Bu çalışmaya göre işlem kolaylığı sağlaması, yaşamı daha kolay hale getirmesi ve finansal açıdan destek vermesi gibi faktörlerin etkisinin yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Atıcı (1999) çalışmasında, yapılan anketlerden elde edilen yatay kesit verileri kredi kartı sahipliğini etkileyen değişkenlerden, Doğrusal Olasılık Modeli (DOM), Logit, Probit analizlerinde kullanılarak sağlanmıştır. Yapılan analizlerde DOM'un aksine Logit ve Probit model sonuçları birbirine yakın bulunmuştur. Kredi kartı sahipliğini etkileyen faktörler meslek, net gelir, ve eğitim düzeyi olarak saptanmıştır.

Kaynak ve diğerleri (1995), kredi kartına sahipliğinde ve kredi kartı kullanımında cinsiyet açısından bir farklılık olmamasına rağmen yaş, eğitim seviyesi, gelir seviyesi ve meslek açısından farklılıklar olduğunu ortaya koymuşlardır.

Torlak (2002), Eskişehir ilinde, kamu görevlileri ve serbest meslek sahipleri arasında kredi kartı kullanımının daha fazla olduğu varsayımıyla yaptığı araştırmada, kredi kartlarının en fazla geç ödeme ve taksitlendirme faydası sağlaması nedeniyle kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu ve bunun gibi avantajlarına karşın, kredi kartı kullanımının tüketicilerin aylık gelirlerinden daha fazla harcama yapmasına neden olarak bazen gereksiz olabilecek alışverişlerin de yapılmasına neden olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla kullanıcılar açısından gereksiz bir alışverişe ve savurganlığa yol açtığı ortaya çıkmıştır. Bu sonuçlar, kredi kartı kullanımının satın alma alışkanlıkları üzerindeki etkileri göstermesi bakımından önemlidir.

Kurtuluş ve Biçkes (2003) tarafından Nevşehir’de toplamda 210 kişi üzerinde yapılan çalışmada kredi kartının nakit olmaksızın alışveriş imkânı sağlaması bakımından kullanımının yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca çalışmada, kredi kartına sahip olan bireylerin ve kredi kartı kullanımında etkili olan faktörlerle bireylerin yaşları, eğitim durumları, medeni halleri, çalışılan iş yeri ve gelir düzeyleri gibi bağımsız değişkenlere göre istatistiksel olarak anlamlı bazı farklılıklar bulunmuştur. Buna rağmen, cinsiyet, çalışma durumu ve emekli olup olmama gibi bağımsız değişkenlerle kredi kartı sahipliğinde ve kullanımında etkin olma ihtimali bulunan faktörlerin hiçbirisiyle istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı ortaya çıkmıştır.

Çavuş (2006) çalışmasında, Türkiye’de kredi kartı kullanıcılarına uygulanan anket sonuçlarına göre değerlendirmeler yapmıştır. Buna göre çalışmada, Türkiye’de kredi kartı sahibi olma ve kullanma ile sosyal, ekonomik ve demografik faktörlerin arasında önemli bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Tüketicilerin kredi kartı tercihlerinde yüksek düzeyde harcama limitleri ve hesap kesim tarihi en önemli faktörler olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca tüketicilerin kredi kartlarını kısa dönemli alışverişlerinde çok yoğun bir şekilde kullandıkları anlaşılmıştır.

Altan ve Kağnıcıoğlu (2005) tarafından Eskişehir ilinde, toplam 560 işçi üzerinde yapılan araştırma, işçilerin yaklaşık yüzde 18’inin kredi kartı borcu olduğunu ortaya koymuştur. Araştırma kapsamında yer alan işçilerin yarısından fazlasının farklı nedenlerle borcu olduğu, borçları içerisinde eşya ve kredi kartı borçlarının, borçların yaklaşık yarısına tekabül ettiğini belirtmiştir. İşçilerin yüzde 64,1’inin ödemelerinde nakit kullanırken yüzde 30,5’inin ise kredi kartı ile ödeme yapma yoluna başvurduğu anlaşılmıştır.

Durukan vd. (2005), Kırıkkale il merkezinde tüketim malları satan bir AVM’de 826 kişi ile yaptıkları araştırmada, insanların satın alma davranışlarında önemli olan etkenlerin, kredi kartıyla taksitli alışveriş yapabilme fırsatı, farklı tür ve yüksek kaliteli ürün ve hizmetler alabilmek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca

araştırmada, tüketicilerin yarısına yakınının, kredi kartı ile alışveriş yapmalarında taksit imkânı, reklam ve tutundurma ile diğer promosyon faaliyetlerinin çok önemli olduğu belirtilmiştir.

TÜRKİYE’DE KREDİ KARTI KULLANIMI

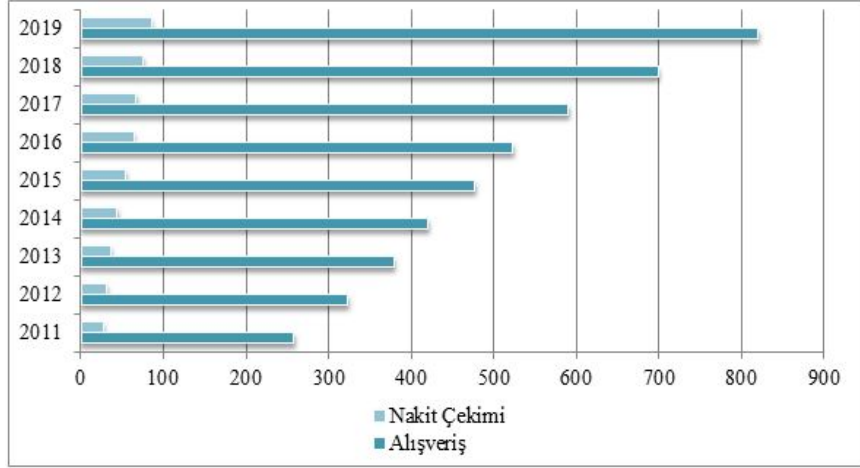
Tablo 1’de görüldüğü üzere Türkiye’de yıllar itibariyle kredi kartı sayısı artış göstermiştir. 2011 yılında 51.3 milyon olan kredi kartı sayısı 2019 yılında yaklaşık 70 milyona yükselmiştir.

Tablo 1. Türkiye’de Kredi Kartı Sayısı

Yıllar	Kredi Kartı Sayısı (Milyon)
2011	51.3
2012	54.3
2013	56.8
2014	57.0
2015	58.2
2016	58.7
2017	62.4
2018	66.3
2019	69.8

Kaynak: BKM

Grafik 1’de yine aynı dönemde Türkiye’de kredi kartı ile yapılan harcama ve nakit çekim tutarları görülmektedir. Türkiye’de kredi kartı ile yapılan nakit çekim tutarı ve kredi kartı harcamalarına bakıldığında 8 yıllık bir dönemde her ikisinde de yüzde 300’den fazla bir artış olduğu görülmektedir. Bu noktada kredi kartı ile yapılan alışverişler ile kredi kartı nakit çekimlerindeki artışın aynı oranda arttığı anlaşılmaktadır. Fakat aynı dönemde kredi kartı sayısında sadece yüzde 40’lık bir artış olduğu görülmektedir. Bu süreçte kredi kartı sayısı fazla artmamasına rağmen kredi kartı harcamaları ve nakit çekim tutarlarında çok yüksek oranda artış ortaya çıkmıştır. Buradan, son yıllarda tüketicilerin kredi kartı ile alışveriş yapma oranlarının oldukça yüksek bir oranda arttığı anlaşılmaktadır. Bu artışta kredi kartıyla yapılan online alışverişin payının olduğu da bilinmektedir.

Grafik 1. Türkiye’de Kredi Kartı Harcamaları ve Nakit Çekimi (Milyar TL)
Kaynak: BKM

KREDİ KARTI KULLANIMININ EKONOMİK ETKİLERİ

Ekonomilerde piyasa aktörleri olan bireyler, işletmeler, devlet ve piyasalar arasında çok değişkenli ve birbirinden farklı durumlar, etkileşimler ve fon transferleri olmaktadır. Piyasalar açısından ekonomik yapı genel olarak finansal kesim ve finansal olmayan kesim olarak ikiye ayrılmaktadır. Ekonomik yapının etkinliği piyasaların iyi çalışmasına ve piyasalardaki dengenin doğru işletilebilmesine göre değişmektedir (Yılmaz, 2000: 40).

Bu noktada bankaların kredi kartı uygulamaları piyasada yer alan tüm aktörler tarafından kullanılmaktadır. Kredi kartı kullanımı piyasanın etkinliğini ve işleyişini olumlu yönde etkileyerek sistemin hızlı ve etkin işlemesine ortam hazırlamaktadır. Ayrıca kredi kartları faiz oranları, taksit sayıları, taksit yapılacak sektörler, kredi kartı limitleri, asgari ödeme tutarları gibi faktörlerin değiştirilmesi suretiyle bir piyasa aracı gibi de kullanılabilir hale gelmiştir. Ayrıca kredi kartı kullanımı kayıt dışı ekonomiyi önleyerek vergi gelirlerinin artması noktasında özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından önemli avantajlar sağlamaktadır.

Tüm bunlar kredi kartlarının milli geliri artırıcı bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Bu etkinin iki yönlü olduğu söylenebilir. Birincisi; kredi kartlarının tüketim talebine olan etkisidir. Tüketim talebi açısından kredi kartı işlemlerinin kredi kartı sahiplerinin harcama eğilimlerini artırdığı bilinmektedir (Hayhoe vd.,1999: 643-656; Sotiropoulos ve d’Astous, 2013: 191). Kredi kartı sahipleri, satın almayı düşünmedikleri bir malı alabilecekleri gibi, kartların kredi

özelliğini kullanarak kendilerine ek bir satın alma potansiyeli de oluşturabilirler. Aynı zamanda tüketiciler ellerinde nakit olmadığı halde, sonraki aylarda elde edecekleri gelirlerini bugünden tüketerek ekonomideki toplam efektif talebin yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Kredi kartı kullanım eğiliminin artışı, efektif talebi arttırmakta bu da normal bir ekonomik yapıda üretimin artmasını sağlayarak reel milli geliri artmaktadır. Türkiye’de bireylerin kredi kartıyla yaptıkları her 1 TL’lik harcama GSYİH’yı 1,75 TL artırmaktadır. Büyüyen ekonomi yeni iş fırsatlarını da beraberinde getirir ve işsizliği de önler (BKM, 2019).

Yatırım talebi tarafından bakıldığı zaman da kredi kartlarının olumlu sonuçlar verdiği söylenebilir. Kredi kartı kullanıcıları kart limitini arttırabilmek amacıyla bazen nakitlerini karta yatırabilmektedir. Ayrıca, kurumsal müşteri ve işyerleri de kredi kartı cirolarını ihtiyaçları oluncaya kadar hesaplarında bekletmektedir. Günlük ihtiyaçları dışındaki nakitlerinin kasalarında bulunmasını güvenlik ve verim açılarından tercih etmemektedirler. Çünkü paranın banka hesabında bulunması durumunda kısa vadeli fon alınabilmekte, para dövize çevrilebilmekte ve repo yapabilme olanağı bulunmaktadır. Bu noktada bankaların hesaplarında bulunan ucuz maliyetli ve maliyetsiz fonları ihtiyacı olan yatırımcı ve girişimcilere kredi olarak vermesi yatırım talebini arttırıcı bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda kredi kartlarının milli geliri artırıcı etkisi olduğu anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2000: 60).

Küreselleşen dünyada kredi kartının önemi gittikçe artmış özellikle internetin dünyada yaygın şekilde kullanılması kredi kartının önemini ve kullanımını daha da arttırmıştır. Dünyada online alışverişin geldiği nokta düşünüldüğünde kredi kartının piyasalar açısından önemi ortaya çıkmaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada kullanılan veriler, Aralık 2018-Nisan 2019 tarihlerinde Ordu il merkezinde hane halkları ile yüz yüze yapılan anketlerden elde edilmiştir. İlgili anketler için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’ndan 06.03.2018 tarih ve 17 sayı numaralı etik kurul izni alınmıştır. 2019 yılı adrese dayalı nüfus kayıtlarına göre Ordu ilinin toplam nüfusu 771.932 kişiden oluşmaktadır (TÜİK, 2019). Anket sonuçlarının daha anlamlı ve etkili şekilde yorumlanabilmesi açısından 18 yaş altındaki yetişkin olmayan kesim araştırmaya dahil edilmemiştir (Oktay vd, 2007: 27). Ordu iline yaşayan 18 yaş ve üstü kişilerin toplam sayısının 576.554 olduğu anlaşılmıştır.

Anketlerin yapılacağı örnek kütleinin büyüklüğünü belirlenmesi amacıyla;

$$n = \frac{NPQZ^2}{(N - 1)d^2 + PQZ^2}$$

gibi ifade edilen örnek büyüklüklerini bulma formülünden faydalanılmıştır (Oktay ve diğerleri, 2007: 64).

Formülde gösterilen, n = Örnek kütle büyüklüğünü, N = Anakütle hacmini (Ordu ili 18 yaş ve üstü birey sayısı), P = Kredi kartına sahip olma oranını, Q = Kredi kartına sahip olmama oranını ($1 - P$), Z = $\%(1 - \alpha)$ düzeyinde Z test değerini, α = Önem düzeyini, d = Hata (tolerans) payını göstermektedir.

Bu noktada olabildiğince büyük örnekle çalışabilmek amacıyla Ordu ili hane halkının kredi kartına sahip olma ve olmama oranları 0,5 olarak alınmış, %5 önem düzeyinde %5 hata payı ile anakütleyi temsil edebilecek örneklem büyüklüğü,

$$n = \frac{576.554(0,5)(0,5)(1,96)^2}{(576.554 - 1)0,05^2 + (0,5)(0,5)(1,96)^2} = 384$$

olarak bulunmuştur.

2019 yılı Ordu nüfusunun 18 yaş ve üstü birey sayısı olan 576.554 kişi çalışmanın anakütlesini oluşturmaktadır. %5 önem düzeyinde, %5 hata payı ile bu anakütleyi temsil edebilecek en küçük örneklem hacmi yaklaşık 384 olarak bulunmuştur. Verilerin anakütleyi temsil gücünün yüksek olması ve bazı anketlerin hatalı/eksik cevaplanma ihtimali düşünülerek 425 anket uygulanmıştır. Anketlerden eksik ve tutarsız olanlar çıkarıldığında geri kalan 410 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

Anket, katılımcıların demografik özellikleri ile tüketicilerin kredi kartı kullanma nedenleri, kredi kartını kullanma sıklığı, kredi kartı bilgileri ve kredi kartları kullanılarak hangi harcamaların yapıldığıyla ilgili toplam 30 sorudan oluşmaktadır. Kredi kartı kullanımını etkileyen faktörleri ölçen, teorik olarak kabul görmüş ve bu çalışmaya uygun bir ölçek olmaması nedeniyle çalışmada kullanılan ölçek kredi kartları konusunda yapılmış yerli ve yabancı çalışmalardan faydalanılarak hazırlanmıştır (Hayhoe vd., 1999; Bhatnagar ve Ghose, 2004; Ahn vd., 2007; Chen, 2009; Sinha, 2012; Cöddü vd. 2017; Gümüş, 2018).

Bu çalışmada ankete katılanların demografik özellikleri bakımından kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerin farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için varyans analizi yöntemi kullanılmıştır. Cinsiyet ve medeni durum grupları için bağımsız örneklem T Testi; yaş, eğitim durumu, meslek ve gelir durumu gibi grup farklılıkları üzerinden yapılan karşılaştırmada ise Anova Testinden faydalanılmıştır.

Bu noktada, çalışmada aşağıda belirtilen ana hipotez ve bu hipotezin alt hipotezleri istatistiksel olarak test edilmiştir.

H₀: Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler kredi kartı sahip ve kullanıcılarının cinsiyetleri, yaş grupları, eğitim düzeyleri, medeni halleri, meslekleri ve eşlerinin çalışma durumu ve aylık gelirleri gibi demografik özelliklere göre farklılık göstermemektedir.

H₁: Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler kredi kartı sahip ve kullanıcılarının cinsiyetleri, yaş grupları, eğitim düzeyleri, medeni halleri, meslekleri ve eşlerinin çalışma durumu ve aylık gelirleri gibi demografik özelliklere göre farklılık göstermektedir.

BULGULAR

Tablo 2’de görüldüğü üzere, katılımcıların yüzde 59,5’i erkek, yüzde 40,5’i kadındır. Yüzde 27,8’i 18-27, yüzde 35,9’u 28-37, yüzde 15,1’i 38-47, yüzde 12,7’si 48-57 yaş arasında, yüzde 8,5’i ise 58 ve üzeri yaştaadır. Yüzde 24,9’u memur, yüzde 20’si işçi, yüzde 12,2’si öğrenci, yüzde 9,8’i esnaf, yüzde 9,5’i ev hanımı, yüzde 10,2’si emekli, yüzde 11,2’si işsiz ve yüzde 2,2’si ise çiftçidir. Yüzde 16,8’i ilköğretim, yüzde 36,6’sı lise, yüzde 42,7’si üniversite ve yüzde 3,9’u lisansüstü seviyesinde eğitim görmüştür. yüzde 56,3’ü evli, yüzde 43,3’ü ise bekârdır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler		Frekans	%		Değişken	Frekans	%
Cinsiyet	Erkek	244	59,5	Eğitim Seviyesi	İlköğretim	69	16,8
	Kadın	166	40,5		Lise	150	36,6
	Toplam	410	100,0		Üniversite	175	42,7
Yaş	18-27	114	27,8	Lisansüstü	16	3,9	
	28-37	147	35,9	Toplam	410	100	
	38-47	62	15,1	Ailedeki Birey Sayısı	1 kişi	19	4,6
	48-57	52	12,7		2-4 kişi	288	70,2
	58+	35	8,5		5-7 kişi	100	24,6
	Toplam	410	100,0		8+	23	0,6
Meslek	Memur	102	24,9	Eş Çalışma Durumu	Toplam	410	100
	İşçi	82	20,0		Bekâr	199	43,7
	Öğrenci	50	12,2		Çalışıyor	127	28,0
	Esnaf	40	9,8	Çalışmıyor	116	28,3	
	Ev Hanımı	39	9,5	Toplam	410	100	
	Emekli	42	10,2	Medeni Durum	Evli	249	60,7
	İşsiz	46	11,2		Bekâr	161	39,3
	Çiftçi	39	2,2		Toplam	410	100
	Toplam	410	100,0				

Tablo 3'e göre, katılımcıların yüzde 85,6'sı kredi kartını faydalı, yüzde 67,8'i kredi kartı kullanmayı güvenli bulurken, yüzde 69,3'ü kredi kartı kullanmanın harcama yapmayı arttırdığını ifade etmiştir. Tüketicilerin yüzde 31,7'si kredi kartını alışveriş yapmada kullanmanın yanı sıra kredi kartlarını nakit çekiminde kullandığı ortaya çıkmıştır. Türkiye'de kredi kartı ile nakit çekme oranı yaklaşık yüzde 11'dir (BKM, 2019). Dolayısıyla bu oran Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde bir oran olarak dikkat çekmektedir. Tüketicilerin yüzde 76,8'i kredi kartlarının limitlerini yeterli görürken yüzde 48,3'ü ise kredi kartlarını çoğunlukla tek çekim yaparak kullandığı belirlenmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Kredi Kartı Hakkındaki Tutumları

Değişken		Frekans	%	Değişken		Frekans	%
Kredi Kartı Faydalıdır	Evet	351	85,6	Nakit Çekiminde Kullanma	Evet	130	31,7
	Hayır	59	14,4		Hayır	280	68,3
	Toplam	410	100		Toplam	410	100
Kredi Kartı Güvenlidir	Evet	278	67,8	Kart Limiti Yeterlidir	Evet	315	76,8
	Hayır	132	32,2		Hayır	95	23,2
	Toplam	410	100		Toplam	410	100
Kredi Kartı Harcamaları Arttırır	Evet	284	69,3	Kredi Kartını Kullanım Şekli	Tek Çekim	198	48,3
	Hayır	126	30,7		Taksit	212	51,7
	Toplam	410	100		Toplam	410	100

Tablo 4'e göre, katılımcıların yüzde 24,6'sının geliri 0-2.000 TL arasında, yüzde 36,6'sının 2.001-4.000 TL arasında, yüzde 21,7'sinin 4.001-6.000 TL arasında, yüzde 8,7'sinin 6001-8000 TL arasında, yüzde 8,3'ünün ise 8.000 TL ve üzerinde bir gelire sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Kredi kartı ile yapılan harcamalara bakıldığında, %30'unun 0-1.000 TL arasında, yüzde 28,5'inin 1.001-2.000 TL arasında, yüzde 14,8'inin 2.001-3.000 TL arasında, yüzde 13,7'sinin 3.001-4.000 TL arasında, yüzde 12,9'unun ise harcamalarının 4001 TL ve üzerinde olduğu anlaşılmıştır.

Kredi kartı limitlerine bakıldığında yüzde 43,2'sinin 0-2.000 TL arasında, yüzde 28,8'inin 2.001-4.000 TL arasında, yüzde 12,4'ünün 4.001-6.000 TL arasında, yüzde 8,8'inin 6.001-8.000 TL arasında, yüzde 6,8'inin ise 8001 ve üzerinde bir kredi kartı limitine sahip olduğu anlaşılmıştır.

Tüketicilerin kredi kartı borçlarını ödeme yöntemine bakıldığında, yüzde 61,2'sinin nakit ödediği, yüzde 29,3'ünün mevduat hesabı üzerinden ödediği, yüzde 6,1'inin kredili mevduat hesabı üzerinden ve kalan yüzde 3,4'ün ise bireysel borçlanma ile kredi kartı borçları üzerinden ödediği ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. Katılımcıların Gelirleri ve Kredi Kartı Kullanımları

Değişken		Frekans	%	Değişken		Frekans	%
Gelir TL	0-2000	101	24,6	Limit TL	0-2000	117	43,2
	2001-4000	150	36,6		2001-4000	118	28,8
	4001-6000	89	21,7		4001-6000	51	12,4
	6001-8000	36	8,7		6001-8000	36	8,8
	8000 +	34	8,3		8000 +	28	6,8
	Toplam	410	100		Toplam	410	100
Harcama TL	0-1000	124	30,0	Borç Ödeme Şekli	Nakit	251	61,2
	1001-2000	117	28,5		Mevduat Hes.	120	29,3
	2001-3000	63	14,8		KMH	25	6,1
	3001- 4000	54	13,7		Bireysel Borç	14	3,4
	4001 +	52	12,9		Toplam	410	100
	Toplam	410	100				

Tablo 5'e göre yer alan kredi kartı ile yapılan harcamalar sınıflandırıldığında ilk sırada gıda harcamalarının, ikincisi sırada giyim harcamalarının, üçüncü sırada ise elektronik harcamalarının geldiği tespit edilmiştir. Ardından sırasıyla, akaryakıt, fatura, yapı-market, ulaşım, kozmetik, iletişim, sağlık, barınma ve etkinlik harcamalarının geldiği anlaşılmıştır.

Tablo 5. Kredi Kartı ile Yapılan Harcamalar

Değişkenler	N	Minimum	Maximum	Ortalama (sıra)	Standart Sapma
Gıda Harcaması	410	1,00	5,00	3,8195	1,38325
Giyim Harcaması	410	1,00	5,00	3,2390	1,17705
Elektronik Harcaması	410	1,00	5,00	2,9878	1,58302
Akaryakıt Harcaması	410	1,00	5,00	2,8854	1,43958
Fatura Harcaması	410	1,00	5,00	2,7463	1,48967
Yapımarket Harcaması	410	1,00	5,00	2,7268	1,45293
Ulaşım Harcaması	410	1,00	5,00	2,7049	1,37146
Kozmetik Harcaması	410	1,00	5,00	2,5415	1,35216
İletişim Harcaması	410	1,00	5,00	2,5244	1,21548
Eğitim Harcaması	410	1,00	5,00	2,4829	1,59490
Sağlık Harcaması	410	1,00	5,00	2,3878	1,19221
Barınma Harcaması	410	1,00	5,00	2,3073	1,36788
Etkinlik Harcaması	410	1,00	5,00	2,2683	1,34008

Tablo 6'ya göre Ordu ilinde tüketicilerin kredi kartı kullanmasına etki eden faktörler arasında kredi kartı kullanımının taksitli alışveriş imkânı sunması ilk sırada yer alırken ödeme kolaylığı sağlaması ikinci sırada, para taşıma riskini azaltması da üçüncü sırada yer almaktadır. Ardından harcamaları kolay takip etmek, nakit ihtiyacına güvence olması, otomatik ödeme imkânı sunması, kolay borçlanma imkânı sağlaması, puan kazanma avantajı olması, E-ticarette kullanılabilmesi, gelir yetersizliği, diğer borç kapatmakta kullanılması, sanal kart hizmeti sunması ve son olarak yurt dışında kullanım imkânı sunması sırasıyla etkili olmaktadır.

Tablo 6. Kredi Kartı Kullanımına Etki Eden Faktörler

Değişkenler	N	Min.	Max.	Ortalama (sıra)	Standart Sapma
Taksitli alışveriş imkânı	410	1,00	5,00	3,8512	1,09447
Ödeme kolaylığı sağlanması	410	1,00	5,00	3,7488	1,00746
Para taşıma riskini azaltması	410	1,00	5,00	3,2000	1,32643
Harcama kolay takip etmek için	410	1,00	5,00	3,0732	1,31922
Nakit ihtiyacına güvence olarak	410	1,00	5,00	3,0683	1,39864
Otomatik ödeme imkânı	410	1,00	5,00	2,9317	1,46022
Kolay borçlanma imkânı	410	1,00	5,00	2,7976	1,38997
Puan kazanma avantajı	410	1,00	5,00	2,7732	1,21110
E-ticarette kullanıldığı için	410	1,00	5,00	2,6463	1,57123
Gelir yetersiz	410	1,00	5,00	2,5659	1,56889
Diğer borçları kapatma	410	1,00	5,00	2,4049	1,37102
Sanal kart hizmeti sunması	410	1,00	5,00	2,2024	1,31959
Yurt dışında kullanım imkânı	410	1,00	5,00	1,7488	1,17547

ANALİZ SONUÇLARI

Faktör Analizi

Bu kısımda tablo 8’de yer alan ve tüketicilerin kredi kartı kullanımına etki eden faktörlere ait faktör analizi bulguları yer almaktadır. Tüketicilerin kredi kartı kullanımına etki eden faktörleri ölçebilmek için kullanılan ölçeklerin geçerlilikleri faktör analizi yapılarak test edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör yapısını ve yükünü belirlemek için açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçeğin Kaiser-Meyer Olkin (KMO) değeri faktör analizi bakımından uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 7. KMO ve Barlett Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Uygunluk Ölçüsü		0,927
Barlett Küresellik Testi	Yaklaşık ki-kare	2381,501
	s.d.	20
	Önem düzeyi	,000

Analiz sonucuna göre, Bartlett Testi'nde (Bartlett's Test of Sphericity) değişkenler arasında faktör analizini kullanmaya uygun seviyede bir ilişki vardır ($p=.000$). Tablo 8'de tüketicilerin kredi kartı kullanımına etki eden faktörleri belirlemek amacıyla yapılan açıklayıcı faktör analizi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 8. Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	Etki unsuru
Taksitli alışveriş imkânı	0,917
Ödeme kolaylığı sağlaması	0,914
Para taşıma riskini azaltması	0,909
Harcama kolay takip etmek için	0,901
Nakit ihtiyacına güvence olarak	0,881
Otomatik ödeme imkânı	0,783
Kolay borçlanma imkânı	0,766
Puan kazanma avantajı	0,727
E-ticarette kullanıldığı için	0,692
Gelir yetersiz	0,678
Diğer borçları kapatma	0,654
Sanal kart hizmeti sunması	0,628
Yurt dışında kullanım imkânı	0,512
Toplam açıklanan varyans	72,453
Cronbach's Alfa	0,825

Tablo 8 incelendiğinde, yedi değişkenin tek bir etki faktörü olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu etki faktörü katılımcıların kredi kartı kullanımına etki eden faktörlerin %72,45'ini açıklamaktadır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı ise 0,825 olarak belirlenmiştir. Faktör analizi yapılırken öz değeri 1'den daha büyük ve minimum yükleme büyüklüğü olarak 0.40 kriteri baz alınmıştır. Bir soru ifadesinin bir yapıyı ya da faktörü ne kadar iyi ölçtüğünü göstermek için ilgili faktör yükünün en az 0.30 ya da bunun üzerinde bir değere ulaşması gerekir (Kline, 1994).

Bu çalışmada ankete katılanların demografik özellikleri bakımından kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerin farklılık oluşturup oluşturmadığını belirlemek için varyans analizi yöntemi kullanılmıştır. Cinsiyet ve medeni durum grupları için bağımsız örneklem T Testi; yaş, eğitim durumu, meslek ve gelir durumu gibi grup farklılıkları üzerinden yapılan karşılaştırmada ise Anova Testinden (tek yönlü varyans analizi) faydalanılmıştır. Çalışmada sadece anlamlı farklılaşan hipotez sonuçlarını gösteren faktörlere ilişkin bilgiler gösterilmiştir.

Cinsiyete Göre Sonuçlar

H_{1a}: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden nakit ihtiyacına güvence olması tüketicilerin cinsiyeti açısından farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden nakit ihtiyacına güvence olması tüketicilerin cinsiyeti açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 9. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Olan Faktörlerin Cinsiyete Göre Sonuçları (Nakit İhtiyacına Güvence Olması)

Cinsiyet	N	Ortalama	SS	Sd	t	p
Erkek	244	3,204	1,314	323,3	2,354	0,019*
Kadın	166	2,867	1,495			

* p < 0,05 düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 9'a göre uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre H₀ red, H_{1a} kabul edilmiştir. Yani kredi kartının nakit ihtiyacına güvence olarak görülmesi cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Ortalamalardan anlaşılacağı üzere bu farklılık erkeklerde daha belirgin olarak görülmektedir.

H_{1b}: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden kolay borçlanma imkânı sunması tüketicilerin cinsiyeti açısından farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden kolay borçlanma imkânı sunması tüketicilerin cinsiyeti açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 10. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Olan Faktörlerin Cinsiyete Göre Sonuçları (Kolay Borçlanma İmkânı)

Cinsiyet	N	Ortalama	SS	Sd	t	p
Erkek	244	2,913	1,307	322,7	2,013	0,045*
Kadın	166	2,626	1,491			

* p < 0,05 düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 10'a göre uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre H_0 red, H_{1b} kabul edilmiştir. Yani kredi kartının kolay borçlanma imkânı sunması cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Ortalamalardan anlaşılacağı üzere bu farklılık erkeklerde daha belirgin olarak görülmektedir.

H_{1c} : Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden otomatik ödeme talimatı imkânı tüketicilerin cinsiyeti açısından farklılık göstermektedir.

H_0 : Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden otomatik ödeme talimatı imkânı tüketicilerin cinsiyeti açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 11. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Olan Faktörlerin Cinsiyete Göre Sonuçları (Otomatik Ödeme Talimatı)

Cinsiyet	N	Ortalama	SS	Sd	t	p
Erkek	244	3,045	1,440	348,6	1,903	0,049*
Kadın	166	2,765	1,476			

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 11'e göre uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre H_0 red, H_{1c} kabul edilmiştir. Yani kredi kartı kullanılmasında otomatik ödeme talimatı cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Ortalamalardan anlaşılacağı üzere bu farklılık erkeklerde daha belirgin olarak görülmektedir.

Medeni Duruma Göre Sonuçlar

H_{2a} : Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörler tüketicilerin medeni durum açısından farklılık göstermektedir.

H_0 : Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörler tüketicilerin medeni durum açısından farklılık göstermemektedir.

Uygulanan bağımsız t testi sonuçlarına göre Tablo 5'te belirtilen faktörlerin hiçbiri ankete katılan kredi kartı kullanıcılarının medeni durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediğinden, sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Bu nedenle kredi kartı kullanımında etkili olan faktörlerin ankete katılanların medeni durumlarına göre karşılaştırıldığı test sonuçlarını içeren tabloya burada yer verilmemiştir.

Eşlerin Çalışma Durumuna Göre Sonuçlar

H_{3a}: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörler tüketicilerin eşlerinin çalışma durumuna göre farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörler tüketicilerin eşlerinin çalışma durumuna göre farklılık göstermemektedir.

Tablo 12. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Olan Faktörlerin Eşlerin Çalışma Durumuna Göre Sonuçları (Para taşıma riskini azaltması)

Çalışma Durumu	N	Ortalama	SS	Sd	t	p
Evet	115	2,930	1,355	322,7	2,013	0,002*
Hayır	116	3,474	1,301			

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 12'ye göre uygulanan bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre H₀red, H_{3a} kabul edilmiştir. Yani kredi kartı kullanılmasında para taşıma riskini azaltması eşlerin çalışma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermektedir. Ortalamalardan anlaşıldığı gibi bu farklılık bekârlarda daha belirgin olarak görülmektedir.

Yaşa Göre Sonuçlar

H_{4a}: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden nakit ihtiyacına güvence olması tüketicilerin yaşları açısından farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörler tüketicilerin yaşları açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 13. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Olan Faktörlerin Yaşa Göre Sonuçları (Nakit İhtiyacına Güvence Olması)

Faktör	Yaş	N	Ortalama	S. Sapma	F	p
Nakit İhtiyacına	18-27	114	3,105	1,365	4,797	0,01*
	28-37	147	2,891*	1,434		
Güvence Olması	38-47	62	2,725*	1,369		
	48-57	52	3,711	1,177		
	58 +	35	3,342	1,413		

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 13'e göre kredi kartı kullanmada etkili olan faktörler katılımcıların yaşlarına göre karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ($\bar{X}=3,711$) 48-57 yaş aralığındaki kişilerde, en düşük ortalamanın ($\bar{X}=2,725$) ise 38-47 yaş aralığındaki kişilerde olduğu görülmektedir.

Anlamli bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizine göre $F_{(5,412)}=4,797$, ($p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş ve H_0 red edilmiştir. Farklılığın kaynağını belirlemek için Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Buna göre 48-57 yaştakiler ile 28-37 ve 38-47 yaştakiler arasında anlamlı farklılık olduğu anlaşılmıştır.

H_{4b}: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden harcamaları takip etmeye imkân vermesi tüketicilerin yaşları açısından farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörler tüketicilerin yaşları açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 14. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Olan Faktörlerin Yaşa Göre Sonuçları (Harcamaları takip etmeye imkân vermesi)

Faktör	Yaş	N	Ortalama	S. Sapma	F	p
Harcamaları takip etmeye imkân vermesi	18-27	114	3,078	1,220	2,550	0,03*
	28-37	147	3,013	1,303		
	38-47	62	2,741	1,436		
	48-57	52	3,326	1,339		
	58 +	35	3,514*	1,336		

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 14'e göre kredi kartı kullanmada etkili olan faktörler katılımcıların yaşlarına göre karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ($\bar{X}=3,514$) 58 ve üzeri yaş aralığındaki kişilerde, en düşük ortalamanın ($\bar{X}=2,741$) ise 38-47 yaş aralığındaki kişilerde olduğu görülmektedir.

Anlamli bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizine göre $F_{(4,405)}=2,550$, ($p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuş ve H_0 red edilmiştir. Farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Buna göre 38-47 yaştakiler ile 58 ve üzeri yaştakiler arasında harcamaları takip etmeye imkân vermesi bakımından anlamlı farklılık olduğu anlaşılmıştır.

H_{4c}: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden kolay borçlanma imkânı sağlaması tüketicilerin yaşları açısından farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden kolay borçlanma imkânı sağlması tüketicilerin yaşları açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 15. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Olan Faktörlerin Yaşa Göre Sonuçları (Kolay borçlanma imkânı vermesi)

Faktör	Yaş	N	Ortalama	S. Sapma	F	p
Kolay borçlanma imkânı vermesi	18-27	114	2,842	1,379	4,090	0,00*
	28-37	147	2,680	1,409		
	38-47	62	2,371	1,296		
	48-57	52	3,230*	1,322		
	58 +	35	3,257*	1,357		

* p < 0,05 düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 15'e göre kredi kartı kullanmada etkili olan faktörler katılımcıların yaşlarına göre karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ($\bar{X}=3,257$) 58 ve üzeri yaş aralığındaki kişilerde, en düşük ortalamanın ($\bar{X}=2,741$) ise 38-47 yaş aralığındaki kişilerde olduğu görülmektedir.

Anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizine göre H₀ red edilmiş $F(4,405)=4,090$, ($p<0,05$) yani istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Buna göre 38-47 yaşta kişiler ile 48-57 ve 58 ve üzeri yaşta kişiler arasında kolay borçlanma imkânı sunması bakımından anlamlı farklılık olduğu anlaşılmıştır.

Eğitim Seviyesine Göre Sonuçlar

H_{5a}: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden kolay borçlanma imkânı sağlması tüketicilerin eğitim seviyeleri açısından farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanmalarında etkili olan faktörlerden kolay borçlanma imkânı sağlması tüketicilerin eğitim seviyeleri açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 16. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Faktörlerin Eğitim Seviyesine Göre Sonuçları (Kolay borçlanma imkânı vermesi)

Faktör	Yaş	N	Ortalama	S. Sapma	F	P
Kolay borçlanma	İlköğretim	69	3,202	1,231	4,090	0,01
	Lise	150	2,666*	1,477		
	Üniversite	175	2,805	1,367		

imkânı vermesi	Lisansüstü	16	2,187*	1,046
-------------------	------------	----	--------	-------

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 16'ya göre kredi kartı kullanmada etkili olan faktörler katılımcıların eğitim seviyesine göre karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ($\bar{X}= 3,202$) ilköğretim seviyesindeki kişilerde, en düşük ortalamanın ($\bar{X}=2,187$) ise lisansüstü seviyesindeki kişilerde olduğu görülmektedir.

Anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizine göre H_0 red edilmiş $F_{(3,406)}=3,491$, ($p<0,05$) yani istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Buna göre ilköğretim seviyesinde eğitime sahip olanlar ile lise ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip olanlar arasında kredi kartlarının kolay borçlanma imkânı vermesi bakımından anlamlı farklılık olduğu anlaşılmıştır.

H_{5b} : Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörlerden otomatik ödeme talimatı imkânı tüketicilerin eğitim seviyeleri açısından farklılık göstermektedir.

H_0 : Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörlerden otomatik ödeme talimatı imkânı tüketicilerin eğitim seviyeleri açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 17. Kredi Kartı Kullanılmasında Etkili Faktörlerin Eğitim Seviyesine Göre Sonuçları (Otomatik ödeme talimatı)

Faktör	Yaş	N	Ortalama	S.Sapma	F	P
Otomatik ödeme talimatı	İlköğretim	69	3,405	1,386	4,234	0,00
	Lise	150	2,700*	1,527		
	Üniversite	175	2,982	1,403		
	Lisansüstü	16	2,500	1,264		

* $p < 0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki.

Tablo 17'e göre kredi kartı kullanmada etkili olan faktörler katılımcıların eğitim seviyesine göre karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ($\bar{X}= 3,405$) ilköğretim seviyesindeki kişilerde, en düşük ortalamanın ($\bar{X}=2,500$) ise lisansüstü seviyesindeki kişilerde olduğu görülmektedir.

Anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan tek yönlü varyans analizine göre H_0 red edilmiş $F_{(3,406)}=4,324$, ($p<0,05$) yani istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Farklılığın kaynağını belirlemek için yapılan Post Hoc testlerinden Tukey testi yapılmıştır. Buna göre ilköğretim

seviyesinde eğitime sahip olanlar ile lise düzeyinde eğitim seviyesine sahip olanlar arasında, kredi kartlarının otomatik ödeme talimatı imkânı vermesi bakımından anlamlı farklılık olduğu anlaşılmıştır.

Gelir Seviyesi Açısından Sonuçlar

H_{6a}: Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler katılımcıların gelir seviyeleri açısından farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler katılımcıların gelir seviyeleri açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 8’de belirtilen kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin hiçbiri katılımcıların gelir seviyelerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediğinden, H₀ hipotezi kabul edilmiştir. Yani kredi kartı kullanımı tüketicilerin gelir seviyesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Son dönemde kredi kartı kullanım oranlarının artması ve kredi kartlarının toplumun geneline yayılması kredi kartının kullanımı açısından geliri artık önemsiz hale getirmiş olabilir. Yani buradan gelir seviyesinden bağımsız olarak kredi kartlarının toplumun her kesimi tarafından kullanıldığı yorumu yapılabilir.

Meslek Açısından Sonuçlar

H_{7a}: Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler katılımcıların meslekleri açısından farklılık göstermektedir.

H₀: Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler katılımcıların meslekleri açısından farklılık göstermemektedir.

Tablo 6’da gösterilen kredi kartı kullanımını etkileyen faktörlerin hiçbiri katılımcıların mesleklerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediği için, sıfır hipotezi kabul edilmiştir. Kredi kartı kullanım oranlarının artması ve kredi kartlarının toplumun geneline yayılması tıpkı gelirdede olduğu gibi kartlarının kullanımını meslekler açısından önemsizleştirmiş olabilir. Yani mesleği ne olursa olsun hatta işsiz bile olsa kredi kartı kullananların kredi kartı kullanmasını etkileyen faktörlerin değişmediği şeklinde yorumlanabilir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Ordu ilinde tüketicilerin kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler incelenmiştir. Bu kapsamda frekans analizi, T-Testi ve Anova analizleri kullanılmıştır. Bu sonuçlarına göre, tüketicilerin kredi kartı kullanmalarında en önemli etkenin kredi kartlarının taksitli alış-veriş imkânı sağlamasının olduğu ortaya çıkmıştır. İkinci sırada ödeme kolaylığı sağlaması ve üçüncü sırada ise

para taşıma riskini azaltma özelliğinin etkili olduğu belirlenmiştir. Kredi kartı kullanarak yapılan harcama türlerine bakıldığında ilk sırada 3,81 ortalama ile gıda, ikincisi sırada 3,23 ortalama ile giyim ve üçüncü sırada ise 2,98 ortalama ile elektronik ürün harcamalarının yer aldığı belirlenmiştir. Yapılan T-Testi ve Anova analizlerine göre ise kredi kartı kullanımını etkileyen faktörler tüketicilerin demografik özelliklerine ve gelirlerine göre çok önemli bir farklılığa neden olmadığı ortaya çıkmıştır. Buna göre kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler katılımcıların cinsiyeti, yaşı, eğitim seviyesi ve eşlerin çalışma durumuna göre istatistiksel olarak farklılık gösterirken katılımcıların gelirleri, meslekleri ve medeni durumlarına göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Kullanıcıların yüzde 69,3'ü kredi kartı kullanmanın harcamaları arttıracaklarını ifade ederken, yüzde 67,8'i kredi kartlarını güvenli bulmakta, yüzde 68,3'ünün ise kredi kartını sadece alışveriş amacıyla kullandığı, nakit çekiminde kullanmadığı ortaya çıkmıştır. Tüketicilerin yüzde 51,7'sinin kredi kartını taksitli alışverişler için kullandığı, yüzde 48,3'ünün ise peşin alışverişlerinde kredi kartını kullandığı anlaşılmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular, Salman ve Berger (2017) çalışmasına benzer şekilde demografik değişkenlerden eğitim, yaş ve cinsiyetin kredi kartı kullanımında etkili olduğuyla aynı doğrultudadır. Aynı sonuçlar cinsiyet değişkeni hariç Kaynak vd. (1995) çalışmalarında da elde edilmiştir. Cinsiyet açısından ortaya çıkan anlamlı farklılık Norvilitis vd. (2006) çalışmasıyla da benzerlik göstermektedir. Kurtuluş ve Bıçkes (2003), çalışmalarının aksine bu çalışmada kredi kartı kullanımı gelir, meslek ve medeni hal açısından anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Anlamlı bir farklılığın ortaya çıkmamasının nedeni olarak son yıllarda kredi kartı kullanımının oldukça fazla artmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Tüketicilerin kredi kartı kullanımı yaygınlaştıkça tüketiciler açısından demografik değişkenlerin farklılaşması ortadan kalkabilmektedir. Çünkü verilere bakıldığında günümüzde toplumun kredi kartı sahipliği ve kullanma oranında oldukça fazla artış olduğu görülmektedir (BKM, 2020). Sonuçlar Çavuş (2006) çalışmasında ortaya çıkan sosyo ekonomik bazı değişkenler açısından da benzerlik göstermektedir. (Sotiropoulos ve d'Astous, 2013: 191) çalışmalarında olduğu gibi kredi kartı kullanmanın harcama eğilimini arttırdığı sonucu da ortaya çıkmıştır. Son olarak kredi kartlarının Torlak (2002) ve Durukan vd. (2005) çalışmalarında olduğu gibi taksit imkânı sağlaması kullanım açısından en teşvik edici unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Yapılan analizler neticesinde, tüketicilerin kredi kartı kullanmalarında demografik açıdan farklı özelliklerinin olması ve farklı gelir seviyelerine sahip olmalarının bir farklılığa neden olup olmadığı ortaya konulmuştur. Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörlerin katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi,

eşlerin çalışma durumuna göre istatistiksel olarak farklılık gösterirken katılımcıların gelirleri, meslekleri ve medeni durumlarına göre istatistiksel olarak farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Buna göre, tüketicilerin kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler,

- Tüketicilerin cinsiyete göre; nakit ihtiyacına güvence olması, kolay borçlanma imkânı, otomatik ödeme talimatı açısından anlamlı farklılık gösterdiği,
- Tüketicilerin medeni durumuna göre; anlamlı farklılık göstermediği,
- Tüketicilerin eşlerinin çalışıp çalışmadığına göre; para taşıma riskini azaltması açısından anlamlı farklılık gösterdiği
- Tüketicilerin yaşına göre; nakit ihtiyacına güvence olması, harcamaları takip etmeye imkân vermesi, kolay borçlanma imkânı vermesi açısından anlamlı farklılık gösterdiği
- Tüketicilerin eğitim seviyesine göre; kolay borçlanma imkânı vermesi, otomatik ödeme talimatı açısından anlamlı farklılık gösterdiği,
- Tüketicilerin gelir seviyesi ve meslek grupları açısından ise anlamlı farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır.

Dünyada artan küreselleşme, teknoloji ve ulaşım hizmetlerinin kolaylaşması gibi faktörlerin de pozitif etkisiyle kredi kartı kullanımı hızla artmaktadır. Kredi kartlarının online olarak da kullanma imkânının ortaya çıkmasının yanında COVID-19 pandemisinin online ticarete yaptığı pozitif etki bir bütün olarak düşünüldüğünde önümüzdeki yıllarda kredi kartı kullanımının çok daha fazla artacağı beklenmektedir. Kredi kartı kullanımının artması devletin vergi gelirlerinin artması ve vergi kaçakçılığının önlenmesi bakımından da oldukça faydalı bir gelişmedir. Bu kapsamda tüketicilerin, bankaların, işletmelerin ve kanun yapıcıların teknolojik imkânları ve dijital dönüşüm fırsatlarını kaçırmamaları oldukça kritik bir öneme sahiptir. Diğer taraftan bazı tüketiciler için kredi kartı kullanımı tüketim eğilimini arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tüketicilerin kredi kartı kullanma noktasında daha bilinçli olmaları gerekir. Bu çalışmada Ordu ilinde yaşayan tüketicilerin kredi kartı kullanımlarını etkileyen faktörlere odaklanılmıştır. Çalışmanın Ordu ili ile sınırlı olması kısıtlardan birisi olarak görülebilir. Bundan sonraki çalışmalarda bölgesel ve Türkiye'nin tamamını kapsayan bir veri seti ile çalışılabilir. Son olarak 2020 yılının ilk aylarında görülmeye başlayan COVID-19 pandemisinin Türkiye'de kredi kartı kullanımına etkilerinin yanı sıra online alışverişe etkileri ve tüketicilerin tercihleri üzerindeki etkileriyle ilgili çalışmalar da yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahn, T., Ryu, S. ve Han, I. (2007). The impact of web quality and playfulness on user acceptance of online retailing, *Information & Management*, 44, 263–275.
- Akdoğan, Ö. (2015). *Anı ve fotoğraflarla Türkiye'nin kartlı ödeme sistemleri tarihi*, Aryan Basım Tanıtım ve Matbaa.
- Altan, Z., Kağnıcıoğlu, D., Şişman, Y. ve Sungur, Z. (2005). İşçi profil araştırması: Eskişehir örneği, *Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Raporu*, Proje No: 020610.
- Bhatnagar, A. ve Ghose, S. (2004). Segmenting consumers based on the benefits and risks of internet shopping, *Journal of Business Research*, 57 (12), 1352-1360.
- BKM, <https://bkm.com.tr/faydali-bilgiler/kart-bilinci/>.
- BKM, <https://bkm.com.tr/yerli-kredi-kartlarinin-yurt-ici-kullanimi/>.
- Chen, L. (2009). *Online consumer behavior: an empirical study based on theory of planned behavior*, Lincoln: Nebraska.
- Cöddü, M. B., Çabuk, S. ve Tanrıkulu C. (2017). İnternette alışverişte tüketiciler tarafından algılanan riskin etkileri ve cinsiyet farklılıkları açısından incelenmesi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 982-994.
- Çavuş, M. F. (2006). Bireysel finansmanın temininde kredi kartları: Türkiye'de kredi kartı kullanımı üzerine bir araştırma, *Selçuk Üniversitesi Dergisi*, 15, 173-187.
- Durukan, T., Elibol, H. ve Özhavzalı, M. (2005). Kredi kartlarındaki taksit uygulamasının tüketicinin harcama alışkanlıkları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma: Kırıkkale ili örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 143-153.
- Evans, D. S. (2004). The growth and diffusion of credits card in society, *Payment Card Economics Review*, 2, 59-76.
- Gümüş, N. (2018). Tüketicilerin Online Alışveriş alışkanlıklarının ve online alışverişe yönelik algılarının belirlenmesi: Azerbaycan örneği, *Turkish Studies*, 13(7), 141-161

- Hancock, A. M., Lorgensen, B., J. ve Swanson, M. S. (2013). College students and credit card use: the role of parents and credit card attitudes, *Journal of Family and Economic Issues*, 34, 369–381. doi: 10.1007/s10834-012-9338-8.
- Hayhoe, C. R., Lauren L. ve Pamela R. T. (1999). Discriminating the number of credit cards held by college students using credit and money attitudes, *Journal of Economic Psychology*, 20(6), 643- 656.
- Humphrey, D. B. (2004). Replacement of cash by cards in u.s. consumer payments, *Journal of Economics and Business*. 56(3), 211–225.
- İslatince, N. (2017). Üniversite öğrencilerinin kredi kartı tercih etme nedenleri önem sıralaması: Anadolu Üniversitesi öğrencilerine yönelik bir araştırma, *Journal Of Current Researches On Social Sciences*, 7(3), 125-138.
- Karamustafa, K. ve Biçkes D. M. (2003). Kredi kartı sahip ve kullanıcılarının kredi kartı kullanımlarını değerlendirmeye yönelik bir araştırma: Nevşehir örneği, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 91-113.
- Kaya, F. (2009). *Türkiye’de kredi kartı uygulaması*, Graphis Matbaa.
- Kaynak, E., Küçükemiroğlu, O. ve Özmen, A. (1995). Correlates of credit card acceptance and usage in an advanced developing middle eastern country, *Journal of Services Marketing*, 9(4), 52-63.
- Kızılot, Ş., Cem, K. ve Tokathıoğlu, İ. (2010). *Kartlı ödeme sistemleri ekonomik katkılar raporu ve 2008 krizinde kartlı ödeme sistemlerinin olumlu etkileri*, Gazi Üniversitesi Araştırma Merkezi, A4 Ofset Matbaacılık.
- Kline, P. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Routledge.
- Kotler, P. ve Armstrong, G. (1997). *Marketing: an introduction*. 4. Baskı. New Jersey: Prentice Hall International, Inc.
- McGlynn, A. P., (2006). College on credit has kids dropping out, *Education Digest*, 71(8), 57-60.
- Norvilitis, J. M., Merwin, M. M., Osberg, T. M., Roehling, P. V., Young, P., Kamas, M. M., (2006). Personality factors, money attitudes, financial knowledge and credit-card debt in college students, *Journal of Applied Social Psychology*, 36(6), 1395-1413.

- Oktay, E., Akan, Ö. Y. ve Çalmaşur, G. (2007). *Erzurum il merkezinde yaşayan yetişkin bireylerin Erzurum'dan memnuniyetleriyle ilişkili faktörlerin araştırılması*. Erzurum Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 959.
- Salman, G. G. ve Berger, B. (2017). Kredi kartı kullanımındaki tutum ve satınalım davranışını etkileyen faktörlerin incelenmesi: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma, *Beykoz Akademi Dergisi*, 5(2), 163-195.
- Sinha, J. (2012). Factors affecting online shopping behavior of Indian consumers, *Innovative Marketing*, 8(2).
- Sotiropoulos V. ve Alain d' A. (2013). Attitudinal, self-efficacy, and social norms determinants of young consumers propensity to overspend on credit cards, *Journal of Consumer Policy*, 36, 179–196.
- Torlak, Ö. (2002). Kredi kartı kullanımının satınalma alışkanlıklarına etkileri üzerine Eskişehir'de bir araştırma, *Yönetim/İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 13(41), 67-78.
- TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> .
- Uzgören, N., Ceylan, G. ve Uzgören, E. (2007). Türkiye'de kredi kartı kullanımını etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik bir model çalışması, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), 248-256.
- Wickramasinghe, V. and Gurugamage, A. (2012). Effects of social demographic attributes, knowledge about credit cards and perceived lifestyle outcomes on credit card usage, *International Journal of Consumer Studies*, 36(1), 80–89.
- Yang, S., Livia M. ve Min Q. (2006). Unrealistic optimism in consumer credit card adoption, *Journal of Economic Psychology*, 28(2), 170-185.
- Yılmaz, E. (2000). *Türkiye'de kredi kartı uygulaması ve ekonomik etkileri*. Türkmen Kitapevi.
- Yılmaz, V. ve Çatalbaş, G. K. (2007). Kredi kartlarına ilişkin algının müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerine etkisi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 44(513), 83-94.

Kırılğan Beşli Ülkelerinde Büyüme Hangisi Sağlıyor? İhracat mı İthalat mı: Panel Veri Testlerinden Kanıtlar¹

Ferhat Şirin SÖKMEN

Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi,
Cizre Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü
sokmenferhat@sirnak.edu.tr

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9563-3526>

Öz

İktisat teorisine göre uluslararası ticaret ulusal ekonomilerin kalkınmalarında önemli bir role sahiptir. 1980’li yıllarda popüler hale gelen bu görüş ihracata dayalı büyüme hipotezi çerçevesinde teorik olarak açıklanmaktadır. Bu hipotezin temel dayanağı ise uluslararası uzmanlaşma sayesinde teknoloji transferinin gerçekleşmesi ve dışsallıklara dayanmaktadır. Birçok gelişmekte olan ülkenin benimsediği bu strateji araştırmacılar tarafından çok sayıda çalışmada farklı ülkeler için sınanmıştır. Diğer taraftan çalışmalardan elde edilen sonuçlar ithalatın da ekonomik büyüme üzerinde hala etkin olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada kırılğan beşli ekonomileri olarak adlandırılan Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye’de 1971-2019 döneminde ihracata ve ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerli olup olmadığı panel veri yöntemi ile araştırılmıştır. Ampirik analizler sonucunda kırılğan beşli ekonomilerinde bir bütün halinde kısa ve uzun dönemde ekonomik büyümenin ihracat ve ithalata bağlı olduğu görülmektedir. Ülke bazında ise yalnızca Türkiye ekonomisinde ekonomik büyüme ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İhracata Dayalı Büyüme, Kırılğan Beşli, Panel Veri.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 06.05.2021 / 03.08.2021

Künye Bilgisi: Sökmen, F.Ş. (2021). Kırılğan beşli ülkelerinde büyüme hangisi sağlıyor? İhracat mı ithalat mı: panel veri testlerinden kanıtlar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1427-1445. DOI: 10.33437/ksusbd.933847

Which Provides Growth in Fragile Five Countries? Export or Import: Evidence From Panel Data Test

Abstract

According to economic theory, international trade has an important role in the development of national economies. This view, which became popular in the 1980s, is explained theoretically within the framework of the export-based growth hypothesis. The basic of the hypotheses is based on the realization of technology transfer through international specialization and externalities. The strategy adopted by many developing countries has been tested by researchers for different countries in numerous studies. On the other hand, the results obtained from the studies show that imports are still effective on economic growth.

In this study, the validity of export-led and import-led growth hypotheses is empirically investigated in Brazil, India, Turkey, Indonesia, and South Africa which are called as “Fragile five” economies between years 1971 and 2019. As a result of empirical analysis, it is seen that economic growth in fragile five economies are based on exports and imports in the short and long run. In country-based analyses, it is seen that bi-directional causality exists only in the Turkish economy.

Keywords: Export-led Growth, Fragile Five, Panel Data.

GİRİŞ

Önemli bir finansal kuruluş olan Morgan Stanley’in ekonomistlerinden James Lord Ağustos 2013 tarihinde yazmış olduğu raporda ilk defa “Kırılgan beşli” ifadesini gündeme getirmiştir. Bu beşlinin içerisinde Hindistan, Brezilya, Türkiye, Endonezya ve Güney Afrika bulunmaktaydı. Bu ülke grubunun oluşturulmasındaki temel mantık, Mayıs 2013 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası (FED) başkanının küresel finans krizi sonrasında uygulamaya koyduğu “parasal genişleme” programını bitireceğini ilan etmesini müteakip, finansal kırılganlıkları en çok artan ekonomilerin bir araya getirilmesidir.

Küresel finans krizi sonrası gelişmiş ekonomilerin toparlanması için uygulanan parasal genişleme programları, gelişmekte olan ülkeler için sermayenin maliyetinin ucuzlamasına neden olmuştur. Bu programların en büyüğü Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanmaktaydı ve bitişi ile birlikte gelişmekte olan ülkelere sermaye çıkışı meydana gelmiş ve bu ülkelerdeki finansal göstergeler bozulmuştur.

Ekonomist James Lord'un bu sınıflandırmayı yaparken dikkate aldığı göstergeler arasında döviz kuru oynaklığı, enflasyon, emtia fiyatları, cari açık pozisyonu ve ödemeler dengesi bulunmaktadır ve tüm bu göstergelerin en kırılgan olduğu ilk beş ülke "Kırılgan beşli" adını almıştır.

Bu ülkelerin dış finansman ihtiyacını belirleyen ve kırılganlığın belirleyicileri arasında yer alan cari açığın gidişatı incelendiğinde, bu ekonomilerden Hindistan, Türkiye ve Endonezya'da dış ticaret açığının süreklilik arz ettiği görülmektedir. Bu açığın sürdürülebilirliğinin sağlanması ya da azaltılabilmesi bu ülkelerin kırılganlığını azaltacaktır. Bu bağlamda uygulanan ekonomik büyüme stratejisi de önemlidir. Zira ekonomik büyümenin temelinde ihracatın olması durumunda açığın, ekonomik büyümenin hızlanması halinde kapanacağı öngörülürken, ithalatın olması durumunda tersi bir durum söz konusu olacaktır.

Tüm bu açıklamalar ışığında, çalışmada "Kırılgan beşli" ülkelerinde büyüme stratejisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Büyümenin temelinde ihracatın mı yoksa ithalatın mı olduğu ya da büyümenin ihracatı mı yoksa ithalatı mı artırdığının belirlenmesi ile bu ekonomilerdeki cari dengenin sürdürülebilirliğini öngörmek mümkün olacak ve böylece kırılganlıkların devamlılığı tahmin edilebilecektir. Çalışmada hem ülke grubu hem de ülke bazında sonuçlar elde edilmesini sağlayan panel veri analiz metotları kullanılmaktadır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde teorik çerçeve çizilmekte ve ilgili literatür incelenerek özetlenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ampirik analize ait sonuçlar sunulmaktadır. Son bölümde ise ampirik sonuçlar yorumlanmakta ve politika çıkarsamalarına yer verilmektedir.

TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARAMASI

1970'li yılların ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkeler, ithalat ikameci sanayileşme politikalarını bırakarak alternatif büyüme stratejilerini benimsemişlerdir. Bu bağlamda çoğu ekonomi ihracata dayalı büyüme stratejileri kapsamında politikalarını belirlemeyi tercih etmişlerdir. Neo-klasik iktisat akımının serbest ticaret anlayışı ve "Asya Kaplanları"nın dışa dönük politikalarının başarıları neticesinde ihracata dayalı büyüme anlayışı yaygın hale gelmiştir (Shirazi ve Manap, 2005: 472). 1980'li yılların ortalarına gelindiğinde ekonomik kalkınma ve büyüme ile ilgili literatür ve istikrar programları ithalatı azaltmaya dayalı, içe dönük stratejileri reddederek ihracata dayalı politikalara büyük önem vermiştir (Medina-Smith, 2001: 3).

Dışa açılmayı beraberinde getiren ihracata dayalı büyüme stratejisinde, firmalar uluslararası piyasalarda ürünlerini satabilmek için rekabete girecek, böyle bir ortamda firmalar aynı zamanda inovatif faaliyetler ve üretkenlikte artış

için gayret gösterecektir. Artan üretkenlik neticesinde işçilerin ücretleri ile ilgili artıştan da bahsetmek mümkün olabilecektir (Maneschiold, 2008: 293).

İktisatçılara göre hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için ihracatın desteklenmesinin ve ihracattaki bir genişlemenin bir dizi faydası bulunmaktadır. Dünya Bankası (1993) raporunda bu avantajları şu şekilde sıralamaktadır:

- Daha fazla kaynak kullanımını sağlar,
- Ölçek ekonomilerinden yararlanırlar,
- Teknolojik ilerleme sağlar,
- İstihdam oluşturur ve işgücü üretkenliğini artırır,
- Kıt kaynakların ekonomide en verimli şekilde kullanılmasını sağlar,
- Yabancı sermayeyi çekmek ve ülkenin dış kazançlarını arttırmak suretiyle ülkenin cari açığını rahatlatır,
- Toplam faktör verimliliğini artırır ve böylece ülkenin refahını yükseltir.

İhracata dayalı büyüme stratejisinin böylesi faydaları olmasına rağmen, özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyümede ihracata bağımlılığın olmasının bir dizi negatif etkisi de bulunmaktadır. Zira küresel çapta yaşanan ekonomik yavaşlamanın bu ülkeler üzerindeki negatif etkisi daha yoğun olmaktadır. Tang vd. (2015) 2008– 2009 yıllarında yaşanan küresel finans krizinde gelişmiş ülkelerdeki ciddi talep düşüşlerinin gelişmekte olan ülkelerin ihracat potansiyellerinin daralmasında ve bu ülkelerin krizden daha derinden etkilenmesine neden olduğunu vurgulamışlardır. Söz konusu ülkeler iç talebi canlandırmaya yönelik politikalar uygulamasalar da ihracata dayalı büyüme stratejisi kadar etkili olmamıştır.

İhracat hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen literatür incelendiğinde dört farklı ilişkinin mümkün olduğu ve dört farklı hipotezin varlığı ortaya çıkmaktadır. Bunlar ihracatın desteklediği ekonomik büyüme ya da ihracata dayalı büyüme hipotezi, büyümenin desteklediği ihracat ya da büyümeye dayalı ihracat hipotezi, iki yönlü nedenselliğin bulunduğu geri besleme hipotezi ve hiçbir ilişkinin olmadığı tarafsızlık hipotezidir (Dash, 2009: 307).

Krueger (1978) ve Feder'in (1982) öncül çalışmalarında ihracat yapan ülkelerin diğerlerine göre daha hızlı büyüdüğünü tespit etmişler ve ihracata dayalı büyüme hipotezinin temel ampirik bulgularını elde etmişlerdir. Grossman ve Helpman (1991) ise gelişen uluslararası ticaretin ülkeleri uzmanlaştıkları ürünler

ile artan büyüme hızlarına sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır. Barro ve Sala-i-Martin (1995) ise teknolojik gelişme üzerinden ihracatın büyüme üzerindeki olumlu etkilerinden bahsetmiştir.

Krugman (1984) ise ekonomik büyümenin vasfın ve teknolojinin gelişmesine yol açacağından verimliliği artıracığını savunmuş, bunun da ülkeye diğer ülkelere karşı mukayeseli bir üstünlük sağlayarak ihracatı artıracığını savunmuştur. Bu durum ise büyümeye dayalı ihracat modelinin geçerli olduğuna dair önemli bir sav ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak geri besleme hipotezinden bahsetmek mümkündür. Helpman ve Krugman (1985) ekonomik büyüme olarak tanımlanabilen üretkenlikteki bir artışın, ölçek ekonomilerinin gerçekleşmesine neden olabileceğini ifade etmişlerdir. Ölçek ekonomilerinin ihracat üzerinde olumlu etkisi olabileceğini varsaymışlar ve ihracattaki artışın da maliyetlerin düşmesine neden olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Nihayetinde bu durum üretkenliğin artmasına, yani ekonomik büyümeye neden olabilecektir.

Son olarak tarafsızlık hipotezinden bahsetmek mümkündür. Bu durumda ne ihracattaki bir artış ekonomik büyümeyi, ne de ekonomik büyümedeki bir ivmelenme ihracatı etkileyecektir. Böylesi bir durum, ihracatın içeriğinin ekonomik büyümeye etki edebilecek yapıda olmadığına geçerli olabilir. Öte yandan ekonomik büyüme de ihracata yönelik pazarlarda gerçekleşmeyen bir büyüme olduğunda, değişkenler arasında büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi olmayacaktır.

Diğer taraftan, ithalatın ekonomi üzerindeki etkisi araştırmaların bir diğer konusu olmuştur. Batiz ve Romer (1991) yüksek büyüme hızının ithalat talebini artıracığını zira yüksek hızla büyümenin yüksek tüketimi beraberinde getireceğini ve böylece ithalat ile ekonomik büyüme arasında ilişki olacağını vurgulamaktadır. Bu duruma ekonomik büyümeye bağlı ithalat hipotezi adı verilmektedir.

İthalatın gelişmekte olan ve az gelişmiş ekonomilerde önemli bir etkisi de vardır. Çünkü ithalat, sanayileşmenin ilerlemesinde ve üretimde kullanılan hammaddelerin bulunmaması veya yurtiçinde üretilse bile fiyat etkinliği açısından yurtdışındaki ham maddenin fiyat avantajının bulunması durumlarında etkili olabilmektedir. Bunların yanında tüketim eğilimleri, döviz kurları, yerel ve uluslararası malların çeşitliliği, gerekli doğal kaynakların kıtlığı, ulusal ve uluslararası ekonomik koşullar, maliyetler, siyasi istikrar ve işgücü gibi ithalat talebini belirleyen birçok ekonomik ve ekonomik olmayan, iç ve dış faktör vardır (Mujahid vd., 2019: 20).

Son dönemde içsel büyüme teorileri de sermaye yoğun ekonomilerden emek yoğun ülkelere doğru sermayenin hareketi ile üretimin artacağını ve bu nedenle ithalatın ekonomik büyümeyi hızlandıracağını iddia etmektedirler. Bu açıklamalar ışığında ithalatın ekonomik büyümeyi destekleyeceğini iddia eden stratejiye, ithalata dayalı büyüme stratejisi adı verilmektedir.

Görüldüğü gibi ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tek bir boyutta incelemek mümkün değildir. Zira ihracatın ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olabileceği gibi olumsuz etkileri de görülebilir. Bu durum küresel finans krizi döneminde görülmüştür. Dahası iki değişken arasındaki ilişkinin yönü de farklılık gösterebilir. Bu durum her ülke için farklı sonuçların çıkabileceğini göstermektedir. Dahası ülkelerin farklı dönemlerinde de üretim yapılarındaki değişmeye bağlı olarak değişiklikler gösterebilmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında ele alınan ülkeler ile ilgili daha önce yapılan çalışmaların incelenmesi hem çalışmanın sonuçlarının karşılaştırılması hem de olası değişimin tespit edilebilmesi için faydalı olacaktır.

Aşağıdaki tabloda gelişmekte olan ülkeleri ele alan ve bu çalışma kapsamında yapılan analize konu olan kırılmalı beşli ülkelerini içeren çalışmalar özetlenmektedir. Çalışmalarda Türkiye için yapılan analizlerde genel olarak ihracata dayalı büyüme stratejisinin geçerli olduğu, bunun yanında ülkenin büyümesinde ithalatın da önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine Türkiye ekonomisi için geri besleme hipotezinin geçerli olduğu sonucu çalışmaların bazılarında bulunmuştur.

Brezilya ekonomisini ele alan çalışmalarda ise ihracata dayalı büyüme modelinin geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Hindistan'ı ele alan çalışmalarda sonuçlar oldukça karmaşıktır. Zira bu çalışmalarda hem ihracata dayalı hem de ithalata dayalı büyüme modellerinin geçerli olduğu, ihracat ve büyüme arasında çift yönlü ilişkinin de olduğu görülmektedir. Yani Hindistan ekonomisi için geri besleme hipotezini destekleyen çalışmalar da bulunmaktadır.

Güney Afrika ekonomisi için yapılan çalışmalar incelendiğinde de karmaşık sonuçların olduğu görülmektedir. Zira çalışmalarda hem ihracata hem de ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerli olduğu sonuçları elde edilirken, büyümenin de ihracatı desteklediğini iddia eden hipotezin geçerliliğine yönelik çalışmaların da mevcut olduğu görülmektedir.

Son olarak Endonezya ekonomisi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, nispeten daha az sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Bu çalışmalarda da ihracata dayalı büyüme stratejisinin geçerli olduğuna dair net bir sonuç elde edilememiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar(lar)	Ülke	Analiz Periyodu	Yöntem	Sonuç
Raghulta ve Chittedi (2019)	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika	1979-2018	ARDL	Hindistan, Güney Afrika, Çin için GLE, Brezilya ve Rusya için ELG, Brezilya, Hindistan, Çin, Güney Afrika için GLI, Rusya için ILG
Rani ve Kumar (2018)	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika	1967-2014	Panel FMOLS	ELG ve GLE
Akter ve Bulbul (2017)	Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye	2001-2015	VAR ve VEC	Bangladeş ve Nijerya için ELG ve ILG, Endonezya ve Mısır için GLI
Koçyiğit vd. (2015)	Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Türkiye	1993-2013	Frekans Alanı Nedensellik	Türkiye, Çin, Brezilya ve Rusya için ELG, Hindistan ve Güney Afrika için ILG
Maneschiold (2008)	Arjantin, Brezilya, Meksika	1971-2007	Johansen	ELG
Alam (2003)	Brezilya	1955-1990	OLS	ELG
Din (2004)	Hindistan	1960-2002	Johansen	ELG ve GLE
Kurt ve Terzi (2007)	Türkiye	1989-2003	Granger Nedensellik	ELG ve GLE
Konya ve Singh (2009)	Hindistan	1950-2004	Granger Nedensellik	ILG ve GLI
Yıldız ve Berber (2011)	Türkiye	1989-2007	Granger Nedensellik	ILG ve GLI
Liu vd. (2019)	Çin	1994-2018	ARDL	ELG

Dhawan ve Biswal (1999)	Hindistan	1961-1993	Johansen	ELG
Acet vd. (2016)	Türkiye	1998-2013	Granger Nedensellik	ILG
Hye (2012)	Çin	1978-2009	ARDL ve Granger Nedensellik	ELG, GLE, ILG, GLI
Islam vd. (2012)	62 Ülke	1971-2009	ARDL ve Granger Nedensellik	Yüksek endüstrileşmiş ülkeler için ILG, Düşük gelirli ülkeler için ILG ve GLI
Mah (2005)	Çin	1979-2001	ARDL	ELG ve GLE
Herrerias ve Orts (2010)	Çin	1964-2004	Johansen	ELG
Gerni vd. (2008)	Türkiye	1980-2006	OLS ve Granger Nedensellik	ILG
Kotil ve Konur (2010)	Türkiye	1989-2007	Granger Nedensellik	ELG
Tabrizy ve Trofimenko (2010)	Hindistan	1998-2008	ARDL ve Granger Nedensellik	ELG

Not: VAR vektör otoregresyon modelini, ARDL gecikmesi dağıtılmış otoregresif modeli, OLS en küçük kareler yöntemini, ELG ihracata dayalı büyüme, GLE büyümeye dayalı ihracat, ILG ithalata dayalı büyüme, GLI büyümeye dayalı ithalat hipotezini göstermektedir.

AMPIRİK SONUÇLAR

Bu çalışmada kırılmalı beşli ekonomileri olarak adlandırılan Brezilya, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika ve Türkiye’de 1971-2019 döneminde ihracata ve ithalata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerli olup olmadığı panel veri yöntemi ile araştırılmıştır. Ampirik analizlerde ekonomik büyümenin göstergesi olarak Amerikan doları cinsinden cari kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla (GDPPC), ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı (X) ve ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı (M) değişkenleri kullanılmıştır.

Bütün değişkenler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Değişken varyans sorununa karşı kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeninin doğal logaritması alınmıştır. İlk olarak değişkenler arasındaki korelasyonlar ve tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de bulunmaktadır.

Tablo 2. Korelasyonlar ve Tanımlayıcı İstatistikler

	GDPPC	X	M	Mean	Std. Dev	Coef. Var.	Skew.	Kurt.	Jarque-Bera
GDPPC	1	-	-	7.43	1.18	6.29	-0.33	2.36	8.68 (0.012)**
X	0.266	1	-	18.84	9.22	2.04	0.14	2.42	4.23 (0.12)
M	0.331	0.928	1	18.91	8.12	2.32	-0.02	1.99	10.40 (0.00)***

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla ile ihracat arasındaki korelasyon 0.266 ve ithalat arasındaki korelasyon ise 0.331'dir. Her iki korelasyonda pozitif ve nispeten düşük derecededir. Ancak ithalatın kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla ile korelasyonu nispeten daha büyüktür. İhracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ile ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı arasındaki korelasyon ise 0.928'dir. Yüksek olan bu korelasyon kırılgan beşli ekonomilerinde ihracatın ithalata dayalı bir yapı olduğunun göstergesidir. Öte yandan ekonomik büyüme ile hem ihracatın hem de ithalatın ilişkili olduğunu söylemek de mümkündür.

Kırılgan beşli ülkelerde yaşanan ekonomik krizler nedeniyle kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılaya ait varyasyon katsayısı daha yüksektir. Kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla ve ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı sola çarpık ve ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ise sağa çarpıktır. Her üç değişkeninde kuyruk dağılımı basıktır. Jarque – Bera normallik dağılımı testine göre kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla ve ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı değişkenleri normal dağılmamaktadır. İhracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ise normal dağılım göstermektedir. Kırılgan beşli ülkelerinin küresel ekonomik krizlerden etkilenme dereceleri, tasarruf-yatırım oranları, sektörlerin gayrisafi yurtiçi hasıladan aldıkları paylar, ödemeler bilançosu dengesi gibi birçok makro ekonomik parametre açısından birbirine benzemektedir. Bu husus panel veri literatüründe yatay kesit bağımlılığı olarak isimlendirilmektedir. Yatay kesit bağımlılığı testlerinde temel hipotez paneldeki ülkelerde yatay kesit bağımlılığının yer almadığı ve alternatif hipotez ise paneldeki ülkelerde yatay kesit bağımlılığını iddia etmektedir.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Sabitli Model	GDPPC		X		M	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
CD_{lm}	55.377	0.00***	46.338	0.00***	36.609	0.00***
CD_{lm}	10.147	0.00***	8.126	0.00***	5.950	0.00***
CD	-2.981	0.00***	-3.955	0.00***	-4.032	0.00***
LM_{adj}	14.044	0.00***	13.373	0.00***	11.293	0.00***

Not: Gecikme sayısı (p_i) 1 olarak alınmıştır. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Olasılık değerleri dikkate alındığında bütün değişkenlerde yatay kesit bağımlılığı bulunmakta ve birbirine benzer yapılar göstermektedir. Bu nedenle ikinci nesil panel birim kök testlerine uygulanması gerekmektedir. Smith vd. (2004) tarafından geliştirilen panel birim kök testinde “bootstrap” yöntemi ile kritik değerler elde edilebilmektedir. Smith vd. (2004) panel birim kök testinde temel hipotez değişkenin birim kök taşıdığı ve alternatif hipotez ise değişkenin birim kök taşımadığını iddia etmektedir.

Tablo 4. Smith vd. (2004) Panel Birim Kök Test Sonuçları

Düzye	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
	Test İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri	Test İstatistiği	Bootstrap Olasılık Değeri
GDPPC	0.287	0.998	-1.542	0.913
X	-1.681	0.358	-2.335	0.262
M	-1.713	0.314	-2.465	0.196
Birinci Fark				
GDPPC	-3.923	0.00***	-4.232	0.00***
X	-6.152	0.00***	-6.141	0.00***
M	-5.403	0.00***	-5.462	0.00***

Not: Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları genelden özele (general-to-specific) yaklaşımı ile belirlenmiştir. Olasılık değerleri 5000 bootstrap dağılımından elde edilmiştir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Her üç değişkende düzey değerinde birim kök taşımakta ve birinci farkları alındığında durağan olduğu görülmektedir. Bu nedenle ampirik analizde birinci farklar dikkate alınarak analize devam edilecektir.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Test Sonuçları

	İstatistik	Olasılık Değeri
Yatay Kesit Bağımlılığı:		
<i>LM</i> (BP,1980)	91.627	0.00***
<i>CD_{lm}</i> (Pesaran, 2004)	18.252	0.00***
<i>CD</i> (Pesaran, 2004)	8.321	0.00***
<i>LM_{adj}</i> (PUY, 2008)	40.529	0.00***
Homojenite:		
$\tilde{\Delta}$	12.234	0.00***
$\tilde{\Delta}_{adj}$	12.755	0.00***

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

$GDPPC_{it} = \alpha_i + \beta_{1i}X_{it} + \beta_{2i}M_{it} + \varepsilon_{it}$ modelinde kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla bağımlı değişken ve ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ile ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ise bağımsız değişkeni ifade etmektedir. Bu modeli oluşturan paneldeki ülkelere ait eğim parametrelerinin (β_1 ve β_2) birbirinden farklı olduğu görülmektedir.

Tablo 6. LM Bootstrap Panel Eşbütünleşme Test Sonuçları

	Sabitli Model			Sabitli ve Trendli Model		
	İstatistik	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri	İstatistik	Asimptotik Olasılık Değeri	Bootstrap Olasılık Değeri
LM_N^+	29.544	0.00***	0.00***	14.890	0.00***	0.00***

Not: Bootstrap olasılık değerleri 1000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir. Asimptotik olasılık değerleri, standart normal dağılımdan elde edilmiştir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

LM bootstrap eşbütünleşme testinde sıfır hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşme olmadığı ve alternatif hipotez ise değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu şeklindedir. Sabitli modelde ve sabitli-trendli modelde hem asimptotik hem de bootstrap olasılık değerine göre kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla ile ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ve ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı arasında %1 anlam seviyesinde uzun dönemli ilişki bulunmaktadır. Panel vektör otoregresyon (PVAR), panel hata düzeltme modeli (PVECM) $\phi_{1i}\hat{\varepsilon}_{it-1}$, $\phi_{2i}\hat{\varepsilon}_{it-1}$ ve $\phi_{3i}\hat{\varepsilon}_{it-1}$ hata düzeltme katsayısı ise;

$$\Delta GDPPC = \delta_{1i} + \sum_{p=1}^k \delta_{11ip} \Delta GDPPC_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta X_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{13ip} \Delta M_{it-p} + \phi_{1i} \hat{\epsilon}_{it-1} + v_{1it}$$

$$\Delta X = \delta_{2i} + \sum_{p=1}^k \delta_{21ip} \Delta X_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{22ip} \Delta M_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{23ip} \Delta GDPPC_{it-p} + \phi_{2i} \hat{\epsilon}_{it-1} + v_{2it}$$

$$\Delta M = \delta_{3i} + \sum_{p=1}^k \delta_{31ip} \Delta M_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{32ip} \Delta X_{it-p} + \sum_{p=1}^k \delta_{33ip} \Delta GDPPC_{it-p} + \phi_{3i} \hat{\epsilon}_{it-1} + v_{3it}$$

regresyonları tahmin edilir. Bu regresyonlarda sıfır hipotezi $\sum_{p=1}^k \delta_{12ip} \Delta X_{it-p} = 0$

ve $\sum_{p=1}^k \delta_{13ip} \Delta M_{it-p} = 0$ sırasıyla ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ve

ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranından kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru kısa dönemde nedensellik olmadığını göstermektedir. Uzun dönemde $\phi_{1i} \hat{\epsilon}_{it-1} = 0$ ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ve ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranından bir bütün halinde kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru uzun dönemde nedensellik olmadığını göstermektedir.

$\sum_{p=1}^k \delta_{23ip} \Delta GDPPC_{it-p} = 0$ ve $\sum_{p=1}^k \delta_{33ip} \Delta GDPPC_{it-p} = 0$ sırasıyla kişi başı

gayrisafi yurtiçi hasıladan ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ve ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranına doğru kısa dönemde nedensellik olmadığını ifade etmektedir.

Tablo 7. Kısa ve Uzun Dönem Nedensellik Test Sonuçları

	Kısa Dönem Nedensellik (PVAR)			Uzun Dönem Nedensellik (PVECM)
	Δ (GDPPC)	Δ (X)	Δ (M)	ECT(-1)
Δ (GDPPC)	-	8.042 (0.045) **	7.065 (0.068)*	-0.037 [-1.954]*
Δ (X)	11.347 (0.011)**	-	3.195 (0.362)	-0.523 [-1.296]
Δ (M)	9.866 (0.019)**	3.195 (0.362)	-	0.638 [1.842]*

Not: () olasılık değerlerini, [] t istatistiklerini göstermektedir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01 ve 2.67), %5 (0.05 ve 2.00) ve %10 (0.1 ve 1.67) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

İhracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ve ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranından ayrı ayrı kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru kısa dönemde %5

anlam seviyesinde nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca kısa dönemde gayrisafi yurtiçi hasıladan ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranına doğru %5 anlam seviyesinde ve yine gayrisafi yurtiçi hasıladan ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranına doğru %10 anlam seviyesinde nedensellik bulunmaktadır. Bu sonuçla birlikte paneli oluşturan ülkelerde bir bütün halinde ihracata ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıla bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme katsayısının 0.037 olması nedeniyle sistemde meydana gelen dengesizliklerin yaklaşık olarak 27 yılda düzeltildiğini göstermektedir. Öte yandan ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı ve kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıladan bir bütün halinde ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranına doğru %10 anlam seviyesinde uzun dönemde nedensellik bulunmakta ve bu sistemde ortaya çıkan muhtemel dengesizlikler yaklaşık 1,5 yılda düzeltilmektedir.

Panel VECM sonuçları göstermektedir ki, paneli oluşturan ülkelerde ihracatın ekonomi büyüme desteklediği, öte yandan daha düşük anlamlılık seviyesinde de olsa ekonomi büyüdükçe ihracatın da arttığı görülmektedir. Bu durum geri besleme hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir. Bunun yanında ithalatın ekonomik büyüme desteklemesi ve % 10 anlamlılık seviyesinde de olsa ekonomik büyümeden ithalata doğru nedenselliğin olması da bu ekonomilerde büyümenin ithalata bağımlı olduğunu göstermektedir.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testinde yukarıda verilen regresyonlardan elde edilen optimal gecikme uzunluğuna değişkenlerin durağanlık derecelerinin eklenmesi ile nedensellik testi yapılmaktadır. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testinin hipotezleri ise daha önce verilen nedensellik testlerinin hipotezleri ile aynıdır.

Tablo 8. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Panel Nedensellik Test Sonuçları

Ülke	Gecikme	X \rightarrow GDPPC		M \rightarrow GDPPC		GDPPC \rightarrow X		GDPPC \rightarrow M	
		Wald	Olasılık Değeri	Wald	Olasılık Değeri	Wald	Olasılık Değeri	Wald	Olasılık Değeri
Brezilya	2	0.041	0.839	0.041	0.838	0.293	0.587	1.003	0.316
Hindistan	2	0.581	0.747	0.664	0.717	12.171	0.00***	16.471	0.00***
Endonezya	1	2.466	0.116	1.266	0.530	6.92E-06	0.997	2.230	0.327
Güney Afrika	3	0.835	0.360	1.931	0.380	0.001	0.973	12.656	0.00***
Türkiye	2	10.209	0.016**	0.017	0.896	9.842	0.019**	0.046	0.828
Fisher Stat.		17.440	0.094*	4.435	0.925	21.121	0.020**	34.036	0.00***

Not: ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1 (0.01), %5 (0.05) ve %10 (0.1) anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testine göre %5 anlam seviyesinde yalnızca Türkiye ekonomisinde ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranından kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru nedensellik bulunmaktadır. Paneli oluşturan hiçbir ülkede ithalattan kişi başı gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru nedensellik bulunmamaktadır. Öte yandan kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıladan ihracatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranına doğru Hindistan ekonomisinde %1 anlam seviyesinde ve Türkiye ekonomisinde %5 anlam seviyesinde nedensellik bulunmaktadır. Son olarak kişi başı gayrisafi yurtiçi hasıladan ithalatın gayrisafi yurtiçi hasılaya oranına doğru Hindistan ve Güney Afrika ekonomilerinde %10 anlam seviyesinde nedensellik bulunmaktadır.

Elde edilen sonuçlar göstermektedir ki, 1971 – 2019 yılları arasında sadece Türkiye’de ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar ekonomik büyümeden ihracata doğru %5 anlam seviyesinde bir nedensellik olsa da anlamlılık seviyesinin ters yönlü ilişkiye nazaran düşük olması nedeni ile bu sonucu geri besleme hipotezi yerine ihracata dayalı büyüme şeklinde yorumlamak mümkündür. Hindistan ekonomisi için ise büyümeye dayalı ihracat hipotezi geçerlidir.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) analiz sonuçlarından elde edilen bir diğer bulgu da ülke grubu için ekonomik büyümeden ihracata ve ithalata doğru olan bir nedensellik ki, bu ekonomilerde ekonomi geliştikçe ihracat ve ithalat artmaktadır. İthalat artışının temelinde ekonominin büyüebilmesi için gereken yatırım ve ara malının ithalat yoluyla karşılanıyor olmasından kaynaklanabilir. İthalatın finansmanı ise “Kırılgan beşli” tabirinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü ihracat eğer ithalatı karşılayamıyorsa bu durum dış finansman ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır ki, bu ülkelerden Hindistan, Türkiye ve Endonezya’da cari açık bulunmaktadır.

SONUÇ

2013 mayıs ayı itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası’nın uygulamış olduğu parasal genişleme stratejisini sonlandıracağını açıklaması ile gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu sermaye gelişmiş ülkelere doğru çekilmeye başlamıştır. Bu çekilmenin gelişmekte olan ülkelere mevcut cari açıkların finanse edilmesinde problem yaşamalarına neden olmuştur. Bu noktada her gelişmekte olan ülke aynı miktarda etkilenmemiş, bazıları daha fazla etkilenmiştir. Brezilya, Hindistan, Endonezya, Türkiye ve Güney Afrika ekonomilerinin “Kırılgan beşli” olarak adlandırılmalarının temelinde de bu problem yer almaktadır.

Bu çalışmada, “Kırılgan beşli” ülkelerinde büyüme modellerinin ne olduğunun tespiti, ihracatın mı yoksa ithalatın mı ekonomik büyümeyi desteklediğini anlamak, kırılganlığın ne derece yüksek olduğunu anlamak adına önemlidir. Zira ithalatın ekonomik büyümeyi desteklemesi beraberinde dış finansman ihtiyacını artırarak kırılganlığı yükseltecektir.

Ampirik analizden elde edilen bulgular göstermektedir ki, “Kırılgan beşli” ülkelerinde bir bütün olarak ithalatın ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunmaktadır. Düşük anlamlılık seviyesinde de olsa büyüme hem ihracatı hem de ithalatı etkilemektedir. Bu durum bu beş ülkenin temel sorunu olan dış finansman ihtiyacının önemli nedenlerinden bir tanesi olan dış ticaret açığının ekonomik büyümenin bir nedeni ve bir sonucu olduğunu göstermektedir.

Ülke bazlı analizler sadece Türkiye ekonomisinde ihracatın ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Diğer ülkelerde ne ithalattan ne de ihracattan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik bulunmamaktadır. Bu durum Türkiye haricinde ihracata ve ithalata dayalı büyümenin geçerli olmadığını göstermektedir.

Türkiye’de bu nedensellik ilişkisinin ortaya çıkmasında ülkenin Avrupa gibi büyük bir pazara yakın olması önemli bir etken olabilir. Bunun yanında Hindistan’da ekonomi büyüdükçe ihracat ve ithalat artmaktadır. Bu nedenle büyümeye dayalı ihracat ve ithalat hipotezleri geçerli olduğu söylenebilir. Hindistan’ın nüfus nedeni ile büyük bir pazar olması bu nedenselliklerin temelini teşkil edebilir.

“Kırılgan beşli” ülkelerinin finansal kırılganlıklarının azaltılması için ihracatın ithalatı karşılama oranının artırılarak finansman ihtiyacının düşürülmesi sağlanabilir. Sonraki çalışmalarda ilgili ülkelerde değişkenler arasındaki asimetrik ilişkiler incelenmesi mümkündür. Zira değişkenler arasında asimetrik bir ilişkinin olması mümkündür.

KAYNAKÇA

Acet, H., Erdoğan, S. ve Köksal, M. (2016). İthalat, ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye uygulaması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(31), 145-161.

<https://doi.org/10.30976/susead.302162>

Akter, M. and Bulbul, M. N. (2017). Comparative analysis between export-led growth and import-led growth: A study on developing Eight (D-8). *International Journal of Economics, Finance and Management Sciences*, 5(4), 204-212.

- Alam, M. I. (2003), Manufactured exports, capital good imports, and economic growth: Experience of Mexico and Brazil, *International Economic Journal*, 17(4): 85-105. <https://doi.org/10.1080/10168730300080028>
- Barro, R.J. and Martin, X. (1995). Economic growth. New York: McGraw – Hill.
- Batiz-Rvivierra, L. and Romer, P. (1991). Economic İntegration and Endogenous Growth. *Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 531 – 556.
- Breusch, T. and Pagan, A. (1980). The Lagrange multiplier test and its application to model specification in econometrics. *Rev. Econ. Stud*, 47(1), 239–253.
- Dash, K. R. (2009). Revisited export – led growth hypothesis: An empirical study on India. *South Asia Economic Journal*, 10 (2), 305 – 324.
- Dhawan, U. and Biswal, B. (1999). Re-examining export-led growth hypothesis: a multivariate cointegration analysis for India. *Applied Economics*, 31(4), 525–530. <https://doi.org/10.1080/000368499324246>
- Din, Musleh-Ud. (2004). Exports, imports, and economic growth in South Asia: Evidence using a multivariate time-series framework, *The Pakistan Development Review*, 43 (2), 105-124
- Dünya Bankası (1993). The East Asian miracle: Economic growth and public policy. New York: Oxford University Press.
- Emirmahmutoğlu, F. and Kose, N. (2011), Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels, *Economic Modelling* , 28(3), 870–876.
<https://doi.org/10.1016/j.econmod.2010.10.018>
- Feder, G. (1982). On export and economic growth. *Journal of Development Economics*, 12 (1-2), 59 - 73.
- Gerni C., Emsan Ö.S ve Değer, M.K. (2008), İthalata dayalı ihracat ve ekonomik büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi, 2. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ, İzmir
- Grossman, G.M. ve Helpman, E. (1991). Innovation and Growth in the Global Economy. Cambridge, MA: MIT Press.
- Helpman, E. ve Krugman, P.R. (1985). Market Structure and Foreign Trade. Cambridge, MA: MIT.

- Herrerias, M. J. ve Vicente O. (2010), Is the Export-Led Growth Hypothesis Enough to Account for China's Growth?, *China & World Economy*, 18(4), 34-51. <https://doi.org/10.1111/j.1749-124X.2010.01203.x>
- Hye, Q. M. A. (2012). Exports, Imports And Economic Growth İn China: An Ardl Analysis. *Journal Of Chinese Economic And Foreign Trade Studies*, 5(1), 42-55
- Islam, F., Hye, Q.M.A. ve Shahbaz, M. (2012). Import-Economic Growth Nexus: Ardl Approach To Cointegration. *Journal Of Chinese Economic And Foreign Trade Studies*, 5(3), 194-214.
- Kurt, S. ve Terzi, H. (2007), İmalat sanayi dış ticareti verimlilik ve ekonomik büyüme ilişkisi, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 25-46
- Koçyiğit, A., Bayat, T., Kayhan, S. and Şentürk, M. (2015). Short and long term validity of export-led growth hypothesis in Brics-T Countries: A frequency domain causality approach, *Journal of Asian Development Studies*, 4(3). 117-129.
- Kónya, L. and Singh, J.P. (2009), Causality between international trade and gross domestic product: The case of the Indian agricultural and manufacturing sectors, *International Journal of Economics and Business Research*, 1(1), 61-75. <https://doi.org/10.1504 / IJEBR.2009.022764>
- Kotil, E. ve Konur, F. (2010), The relationship between growth and foreign trade inturkey: A granger causality approach (1989-2007), *Middle Eastern Finance And Economics*, 1(6), 32-40.
- Krueger, A.O. (1978). Liberalization attempts and consequences. Cambridge, MA: Ballinger.
- Krugman, P.R. (1984). Import protection as export promotion. in H. Kierzkowski (ed.), *Monopolistic Competition in International Trade*, pp. 180 – 93, Oxford, Oxford University Press.
- Liu, M. H., Margaritis, D. ve Zhang, Y. (2019). The global financial crisis and the export-led economic growth in China. *The Chinese Economy*, 52(3), 232-248. <https://doi.org/10.1080/10971475.2018.1548144>
- Mah, Jai S. (2005). Export expansion, economic growth and causality in China, *Applied Economics Letters*, 12(2), 105-107. <https://doi.org/10.1080/1350485042000314343>

- Maneschiöld, Per-Ola. (2008). A note on the export-led growth hypothesis: A time series approach, *Latin American Journal of Economics-formerly Cuadernos de Economía*, 45. 293-302.
- Medina-Smith, J. (2001). Is export led growth hypothesis valid for developing countries? A case study of Costa-Rica. Study series no:7, UNCTAED.
- Mujahid, N., Begam, A., Shamshir, M. ve Zeb, A. (2019). Import – led growth hypothesis: A case study of Pakistan. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 10 (8), 20 – 28.
- Pesaran, Hasem, M., (2004), General diagnostic tests for cross section dependence in panels, Working paper No:0435, University of Cambridge.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>
- Pesaran, M.H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross section independence, *The Econometrics Journal* 11(1), 105–127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Raghutla, C. ve Chittedi, K. R. (2020). Is there an export-or import-led growth in emerging countries? A case of BRICS countries. *Journal of Public Affairs*, 20(3), E2074. <https://doi.org/10.1002/pa.2074>
- Rani, R. and Kumar, N. (2018). Is there an export-or import-led growth in BRICS countries? An empirical investigation. *Jindal Journal of Business Research*, 7(1), 13-23. <https://doi.org/10.1177/2278682118761748>
- Shirazi N.S. ve Manap, T.A.B. (2005). Export – led growth hypothesis: Further econometric evidence from South Asia. *The Developing Economies*, XLIII-4, 472 – 488. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.2005.tb00955.x>
- Smith, L. V., Leybourne, S., Kim, T. H. ve Newbold, P. (2004). More powerful panel data unit root tests with an application to mean reversion in real exchange rates. *Journal of Applied Econometrics*, 19(2), 147-170. <https://doi.org/10.1002/jae.723>

- Tabrızy, S.S. and Natalia T. (2010). Scope for export-led growth in a large emerging economy: Is India learning by exporting?, Kiel Institute For The World Economy Working Paper, No. 1633.
- Tang, C.F., Lai, Y.W. and Ozturk, I. (2015). How stable is the export-led growth hypothesis? Evidence from Asia's four little dragons? *Economic Modelling*, 44, 229 – 235. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2014.09.022>
- Yıldız, E.B. ve Berber, M. (2011). İthalata Dayalı Büyüme: 1989-2007 Türkiye Örneği, *Atatürk Ü. İİBF Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, 25, 165-179
- Westerlund, J. (2007). Testing for error correction in panel data. *Oxford Bulletin of Economics and statistics*, 69 (6), 709 - 748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>

Politika Yapım Sürecinde Plüralist ve Korporatist Sistemlere Alternatif Bir Model: Politik Ağ (Network) Modeli ve İngiltere Örneği¹

Feza SOLAK TUYGUN

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü
fezasolak@hotmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-9928-9005>

Öz

II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletin artan fonksiyonları ile çıkar gruplarının politika süreçlerine katılımı plüralist model etrafında şekillenmiştir. Plüralist modelden kaynaklanan sorunlarla birlikte, 1960'lı yıllardan sonra korporatist model, politika süreçlerinde etkili olmuştur. Bu modellerde daha yönetilebilir bir yapı için devlet tarafından yönlendirilen politika süreçleri ise, 1970'li yıllardan sonra sosyo-politik ve ekonomik alandaki gelişmelerle değişime uğramıştır. Bu değişim süreci, gücün yatay olarak paylaşıldığı politika süreçlerini değerli kılarak, ağ tabanlı yaklaşımları güçlendirmiştir. Bu yaklaşımlardan politik ağ modeli, "ortak bir eylemle politika sorunlarının çözümüne yönelik bir araç olarak" plüralist ve korporatist modellerin yerini almıştır. Çalışmada politik ağ modelinde yapısal özellikler ve politika sürecinin işleyişi incelenmiştir. Modelde sürece katılan aktörler ile, aktörler arasındaki ilişkiler ve güç dağılımının politikalara etkisi "İngiltere Örneği" ile açıklanmıştır. Çalışma sonucunda, daha katılımcı ve çok aktörlü politika süreçlerinin politik ağ modeli ile sağlanabileceği belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Plüralist Model, Çıkar Grubu, Korporatist Model, Politik Ağ Modeli, İngiltere.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 16.04.2020 / 19.06.2021

Künye Bilgisi: Solak Tuygun, F. (2021). Politika yapım sürecinde plüralist ve korporatist sistemlere alternatif bir model: Politik ağ (Network) modeli ve İngiltere örneği *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1446-1469. DOI: 10.33437/ksusbd.721396.

An Alternative Model For Pluralist And Corporatist Systems In Policy Making Process: Political Network Model And United Kingdom Case**Abstract**

After World War II, the increasing functions of the state and the participation of interest groups in policy processes were shaped around the pluralist model. Along with the problems arising from the pluralist model, the corporatist model became effective in the policy processes after the 1960s. The state-led policy processes for a more manageable structure in these models changed after the 1970s with developments in the socio-political and economic field. This process of change has strengthened the network-based approaches by making the policy processes in which power is shared horizontally valuable. Among these approaches, the political network model has replaced the pluralist and corporatist models “as an implement for the solution of policy problems through a common action”. In the study, the structural features of the political network model and the functioning of the policy process were examined. In the model, the relationship between the actors participating in the process and the actors and the effect of the distribution of power on the policies were explained with the UK case. As a result of the study, it was stated that more participatory and multi-actor policy processes can be achieved through the political network model.

Keywords: Pluralist Model, Interest Group, Corporatist Model, Political Network Model, UK.

GİRİŞ

II.Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmiş batı toplumlarının sosyo-politik sistemlerinde meydana gelen yapısal değişiklikler, devletin sorumluluklarını kademeli olarak artmış; artan bu sorumluluklar kamu politikalarını uygulamaya koyma ve kamu hizmetlerini sunmada zorlanan devletleri, devlet-dışı aktörlerle güç paylaşımına yöneltmiştir. Bu durum değişime uğrayan politika süreçlerinde plüralist nitelikli eğilimleri ön plana çıkarmıştır. 1950 ve 1960'lı yıllarda siyasi yapılanmaya hakim olan plüralist modelde, politika süreçleri devlet ve çıkar grupları² arasındaki etkileşime göre şekillendirilmiştir. Bu modelde, siyasal iktidarın parçalanmış ve geniş ölçüde dağılmış olduğu, kararların çok sayıda grubun görüş ve çıkarlarının dikkate alınması ile karmaşık bir pazarlık ve

² Çıkar grubu, belli bir amaçla toplumun belli bir bölümünün taleplerini temsil eden veya destekleyen grup olarak tanımlanmaktadır (Carrin vd., 2009: 116).

karşılıklı etkileşim süreciyle alındığı, bütün grup ve çıkarların örgütlenme ve hükümete ulaşma potansiyeline sahip olduğu bir yaklaşım esas alınmıştır (Heywood, 2010: 352-353). Ancak, plüralist modelin hakim olduğu dönemde rekabet halindeki çıkar gruplarının (işçi sendikaları, meslek örgütleri, üretici grupları) devletten talepleri artmış, devletin artan talepler karşısında güçlü duramaması da ekonomik istikrar ve toplumsal düzenin bozulmasına, siyasal sistemin bunalımlarla karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. 1960 ve 1970’li yıllarda ortaya çıkan korporatist model ise, bu tür sorunlara çözüm bulmak amacıyla, devletin, birtakım çıkar grupları ile işbirliğine girilerek, politika süreçlerine ve uygulanmasına bu grupları ortak etmesini öngörmüştür. Çıkarların yönetim sürecinde temsili, karar yapım sürecine katılım ve uzlaşmanın esas alındığı bu modelde, çıkar grupları politika süreçlerine katılım açısından hiyerarşik olarak sıralanmıştır. Az sayıda çıkar gruplarının yer aldığı yapıda, ekonomik çıkar grupları (işadamları ve işçi örgütlerinin hükümetle bağ kurmasını sağladığı için) ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Baggott, 1995: 42-43). Geniş çıkar ağlarının büyük çıkar grupları tarafından temsil edildiği bu modelde, sınıf farklılıklarına dayalı (işçi-işveren çıkar grupları arasında) kutuplaşma eğilimi ile toplumsal muhalefet de oluşmamaktadır. Ancak, korporatist modelin ekonomik ve fonksiyonel gruplara ayrıcalık tanınması, hükümeti, iş adamlarına ve işçi örgütlerine bağlayan bir üç parçacılık (tripartitizm) çeşidine yol açtığı için eleştirilmiştir. Ayrıca bu modelin ekonomik politika geliştirmede daha etkili olduğu, tüketici ve geliştirici grupları gözardı ettiği ileri sürülmüştür. Üyelerine karşı doğrudan sorumlu olmayan lider egemenliğine yol açabilmesi, halkın denetimine açık olmayan pazarlık süreciyle kararların alınabilmesi de demokrasi açısından endişe verici bulunmuştur. Korporatist modelin bir diğer zayıf yönü de hükümetin danışılan gruplar tarafından ele geçirilebileceği öngörüsü olmuştur (Heywood, 2010: 355; Pal, 1997).

Plüralist ve korporatist modeller, politika oluşturma süreçlerine yönelik iki model olarak sunulsa da, bu iki modele de uymayan politika süreçlerinin tanımlanması önemli bir sorun olmuştur. Strateji, işbirliği ve rekabetin bir arada oluşabildiği politika süreçlerinde ise plüralist ve korporatist modelleri birbirinden ayırt etmek zorlaşmıştır. Ayrıca çoğu çıkar grupları arasındaki rekabet, ortak bir politik amaçta uzlaşma ile de sonuçlanabildiği gibi korporatist modelle sağlanan uzlaşma, farklı çıkar grupları arasındaki tüm çatışmaları ortadan kaldırmamıştır. Plüralist ve korporatist modellerin sorgulanmasına yönelik çoğu eleştiri, politika oluşturma süreçlerinde bu sistemlere olan güveni azaltırken (Thompson and Pforr, 2005: 1), 1970’li yıllardan sonra sosyo-politik ve ekonomik alanlarda yaşanan gelişmelerin politika süreçlerini değişime uğratması da yeni bir model arayışı konusundaki yaklaşımları güçlendirmiştir. Bu sürece yönelik değişim ise, ilk defa ABD politika sisteminde ifade edilmeye başlanmıştır. Buna göre ABD politik sistemi içinde “demir üçgenler” olarak adlandırılan kongre, bürokrasi ve çıkar grupları arasındaki işbirliği süreçleri, 1970’li yılların ortalarında artan

politik sorunların değişen doğası ile farklı bir sürece girmiştir. Bu sürecin büyüyen ağlarla yeni konular ürettiğine dikkat çeken Hugh Heclo, 1978’de sanayi ve hükümet arasındaki ilişkilerin mevcut modellerle açıklanamadığına dikkat çekerek bu ilişkileri “sorun ağları” kavramıyla yeniden tanımlamıştır. Buna göre artan politik sorunların teknik karmaşıklıkları ve politik konular arasındaki akışkanlık, politika süreçlerine uzman ve araştırmacıların katılımını gerektiren yeni bir model üretmiştir. Aslında Heclo, “sorun ağları” kavramı ile “demir üçgenler” kavramına da alternatif bir model oluşturmuştur (Börjel, 1997: 28). Ağ tabanlı yaklaşımlara temel oluşturan bu model, yeni bir çıkar temsil modelini de tartışmaya açmıştır. Takip eden dönemlerde politika süreçlerini ve yönetim biçimlerini değişime uğratan gelişmeler, ağ tabanlı yaklaşımları daha da güçlendirmiştir. Bu gelişmeler kısaca şöyle sıralanmaktadır (Pal, 1997; Kenis and Schneider, 1991: 34-36):

- Yeni toplumsal hareketlerin ve kolektif eylem tarzlarının ortaya çıkması ve gelişmesi: Yeni sosyal hareketler (mevcut sistemin sınırlarını genişleten ve devleti ve toplumu etkilemek için ortaya çıkan kolektif eylem tarzıyla) örgütlerin ve bireylerin bir tür bilgi ağı olarak nitelendirilmiştir. Bilgiye erişimin artması, siyasi ve sosyal ilişkilerin koordinasyonunun ve kontrol edilmesinin önemini arttırmıştır.
- Sosyal hareket ve buna dayalı örgütlerin ağ modelinin işleyişi açısından önemini arttırması: Buna göre herhangi bir hareket (çevre, tüketici ve kadın hareketi) gündemin farklı yönlerine dikkat çeken örgütler oluşturarak, ortak bir amaçta birleşen ve politik etkiyi en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen işbirliği süreçlerine yönelmiştir.
- Örgütlü toplumun ortaya çıkışı: Bireyin sosyo-politik yaşantısının giderek daha fazlasının örgütlü topluluklar tarafından kontrol edilmesi, bu toplulukların sayısının ve öneminin artması karşılıklı bağımlılıkları arttırmıştır.
- Sektörleşme: Politikalar, programlar ve kurumlar işlevlere göre ayrılma yönünde gelişme göstermiştir.
- Kalabalık politika alanları: Daha fazla örgütlü topluluk ve kurumsal aktörler politika alanlarına daha fazla müdahale ve katılımı beraberinde getirmiştir.
- Politika oluşturmanın kapsamı: Politika alanlarının sayısı ve bu alanlara müdahale derecesi artmıştır.
- Devletin ademi-merkeziyetçiliği ve parçalanması: Devlet, giderek daha fazla parçalı ve esnek koordine edilmiş kurumsal yapılardan oluşma sürecine girmiştir.

- Kamu ve özel alanlar arasındaki sınırların bulanıklaşması: Hükümet ve sivil toplum etkileşimi giderek artmıştır.
- Özel kuruluşların artan önemi: Özel kuruluşlarla işbirliği olmaksızın birçok siyasi görevin yerine getirilmesi zorlaşmıştır.
- İç politikaların uluslararasılaşması: Politik sorunların uluslararası gelişmelerden etkilenmesi hükümetlerin uluslararası politikalar aracılığıyla politika hedeflerini gözden geçirmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir.
- Bilginin artan önemi: Artan karmaşıklık, bilgi ve bilimsel uzmanlığın önemini arttırmıştır.

Politika süreçlerini etkileyen bu gelişmeler gerekli tüm politika kaynaklarını kendi sınırları içinde harekete geçiremeyen hükümetleri, politika aktörlerinin hiyerarşik kontrolleri dışındaki işbirliğine ve ortak kaynak seferberliğine yöneltmiştir. Yani, kamu ve çıkar gruplarından temsilcilerle desteklenerek hükümet tarafından yönetilen politika oluşturma süreçleri yerini, ağ tabanlı yaklaşımlarla³ desteklenen politika oluşturma süreçlerine bırakmıştır. Takip eden dönemde bu yaklaşımlardan “politik ağ modeli” ortak bir eylemle politika sorunlarının çözümüne yönelik bir araç olarak benimsenmiş ve plüralist ve korporatist modellerin yerini almıştır (Zheng vd., 2010: 402). Bu model ABD’den sonra İngiltere ve farklı ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır. Bu çalışmada politika oluşturma sürecinde yeni bir model olarak benimsenen politik ağ modelinde yapısal özellikler ve politika sürecinin işleyişi incelenmiştir. Bu amaçla, modelde, sürece katılan aktörler ile bu aktörler arasındaki ilişkiler ele alınarak, aktörler arasındaki güç dağılımının politikalara etkisi “İngiltere Örneği” ile açıklanmıştır. Literatürde⁴ “modelleme aracı” olarak kuramsal tartışmalara konu olan politik ağ modeli, bu çalışmada katılımcı politika süreci ile sorun çözme potansiyeli açısından incelenmiştir. Çalışmanın bu yönüyle kamu politikası ve yeni kamu yönetimi alanına katkı sağlayacağı öngörülmüştür. Bu kapsamda çalışma iki kısma ayrılarak, birinci kısımda politik ağ modelinin yapısal özellikleri, avantaj ve dezavantajları ile sınıflandırma türleri ele alınmıştır. İkinci kısımda ise İngiltere’de uygulanan politika ağ modeli

³ Ağ tabanlı yaklaşımlar grup alt-yönetimi, kurumsal çoğulculuk, demir üçgenler, müşteriçilik (clientelism), sektörel veya mezo-korporatizm, sorun ağları, sorun-uzmanı ağları, politika toplulukları, müzakereye dayalı ekonomi gibi farklı kavramlarla ifade edilmektedir (Boumans, 2015: 11).

⁴ Falkner (1999); Kenis and Schneider (1991); Marsh and Rhodes (1992); Salminen (2003); Schilder (2000); Şahin ve Yıldız (2011); Usta (2013); Üstüner (2003).

incelenmiştir. Çalışma sonucunda politik ağ modeli ile daha kapsayıcı katılım süreçlerinin sağlanabileceği ve politika süreçlerinin çok aktörlü bir yapıya dönüşebileceği belirtilmiştir. Bu noktada politik ağ modelinin başarılı olabilmesi için gereken niteliklerle, modelin geliştirilmesi konusunda önerilere yer verilmiştir.

POLİTİK AĞ MODELİ

Politik ağ modeli kamu ve özel aktörler arasında formel ve enformel etkileşimler dizisi olarak tanımlanmış, kamu politikası ve yönetim alanında, “çıkarcılık okulu” ve “yönetişim okulu” tarafından iki ayrı yaklaşımla desteklenmiştir (Thompson and Pforr, 2005: 1). Bu yaklaşımlarda politika ağları, çıkar grupları ile hükümet arasındaki farklı ilişki biçimleri ile kamu ve özel aktörler arasında dağıtılmış politik kaynakları mobilize etme (harekete geçirme) mekanizması olarak değerlendirilmiştir. Sektörel politika oluşturma süreçlerinde de çıkar grupları ile hükümet arasındaki ilişkiler, politik ağ modeli ile ifade edilmiştir. Bu süreç kamu yönetiminde çıkar gruplarının etkisine vurgu yapan ağ yönetim teorisi ile ilişkilendirilmektedir. Teoriye göre politika ağları farklı aktörlerin karşılıklı etkileri altında oluşmaktadır ve güçlü çıkar grupları bu süreçte belirleyici rol oynamaktadır (Schilder, 2000: 83; Usta, 2013: 88). Çıkar grupları ile hükümet arasındaki ilişki ise kaynak değişimine dayalı güç bağımlılığı ilişkisidir (Börzel, 1997: 3-5). Yani politika ağı, güç bağımlılığı ilişkisi ile bir dizi kaynağa bağlı örgütlenme şeklidir. Buna göre politika ağındaki örgütler belli kaynaklar (maddi kaynaklar, bilgi, politika, örgütsel kaynak, yasal kaynak) için birbirlerine bağımlıdır. Bu kaynakları kontrol etme ve harekete geçirebilme kabiliyeti örgütün gücünü belirlemektedir. Örgütler arasındaki kaynak bağımlılıkları aynı zamanda politika sonuçları açısından da belirleyici olmaktadır (Beach, 2003: 9-10).

Politik ağ modeli, politika sürecinde hiyerarşiye dayalı ve bağımsız olarak politika oluşturma yerine dayanışma ve karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkilerle politika yapımını ve uygulanmasını öngörmektedir (Boumans, 2015: 10). Politikalar müzakerelerle, gruplarla (hükümet birimleri ve diğer gruplar) uzlaşma ortamında yapılmakta, bakanlar kurulu, bakanlıklar ve parlamento gibi kurumların politika oluşturma sürecindeki rolleri değişime uğramaktadır. Diğer bir deyişle politika süreçlerinde kamu görevlisi, bakan veya çeşitli alanlarda çıkarları temsil eden aktörler yer almaktadır. Politika ağlarında geliştirilen etkileşim süreçleri ile hükümetler, bilgi, işbirliği ve idari kapasite ihtiyaçlarını karşılayarak daha yönetilebilir bir yapı oluşturmaktadır (Skogstad, 2005: 13). Hükümetin politika yapım sürecini anlama, bu sürecin şekillenmesinde rol oynayan aktörlerin dayanışmasını sağlama, aynı zamanda karşılaşılan zorlukları engelleme gibi durumlar politika ağları ile mümkün olabilmektedir (Salminen, 2003: 103). Aktörlerin özerkliği ve üyelerinin farklılaşan çıkarlarına rağmen

pazarlıklar yoluyla ortak sonuçlara ulaşılabildiği bu ağlarda, fayda-maliyet hesabı ile kendi çıkarlarını maksimize etme ve stratejik etkileşimlerle pazarlık sürecine dahil olma yerine, iletişim ve güven ön planda tutulmaktadır (Börzel, 1997: 6). Tüm bu özellikleri ile birlikte politika ağlarının sahip olduğu avantaj ve dezavantajlar politika süreçlerini yönlendirmede etkili olan unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Politik Ağ Modelinin Avantajları ve Dezavantajları

Politika ağlarının ağ tabanlı yaklaşımlar arasında öne çıkarak benimsenmesinde sağlamış olduğu avantajlar etkili olmuştur. Politika oluşumunu bir süreç yönetimi olarak değerlendiren politika ağlarının, sağlamış olduğu avantajlar şöyle sıralanabilmektedir (Lyons, 2013: 9-10; Skogstad, 2005: 13; Börzel, 1997: 6; Hazlehurst, 2001: 6):

- Politika ağları, tüm politika süreçlerine uygulanabilmektedir. Bu yönüyle kamu politikasında önemli bir yer edinmiştir. Çıkar grubu hükümet ilişkileri farklı politika alanlarında politika ağları ile kurulabilmekte, politika alanlarındaki karmaşık ilişkilerde daha gerçekçi bir temsil sağlanarak politika sonuçları analiz edilebilmektedir.

- Kurumlar-arası karar alma alanlarında bağ kurması açısından ideal olan bu model (hiyerarşik koordinasyonun işlevsiz hale geldiği karmaşık ve dinamik bir ortamda) kamu ve özel aktörler arasında yatay ve kendiliğinden oluşan koordinasyonla da ideal bir kurumsal çerçeve çizmektedir. Resmi kurallar veya sorumluluk alma gibi kısıtlamaların olmadığı ağda, ortak bir sonuca ulaşmak için üzerinde uzlaşılan kurallar esas alınmaktadır.

- Politika ağında üyeler, iletişim ve güvene dayalı bir ortamda, ortak fikir, inanç ve değerlerle birlikte sorunları da paylaşmaktadır. İletişim ve güven, politika ağlarını diğer hiyerarşik olmayan koordinasyon biçimlerinden ayırarak onları daha verimli kılmaktadır. Ağ yoluyla paylaşılan bilgi ve deneyim ile normatif yönelimler, maliyetleri azaltarak belirsizliği giderdiği gibi güven ortamını da güçlendirmektedir.

- Ağlar, doğrudan karar almaya yönelik değildir. Politika süreçlerinde bilgilenme, iletişim kurma, etki oluşturma ve uygulamaya yöneliktir. Bu yönüyle politikaların sosyal kabulü ve uygulanmasını kolaylaştırmaktadır.

- Ağlar, müzakereci, uzlaşmacı ve çok yönlü pazarlık sürecine dayalı yaklaşımlarla sorunları çözme kapasitesini arttırmaktadır. Pazarlık sisteminin ikileminin kırılmasıyla etkileşim ve iletişim için fazladan imkan sağlanmakta, ilave etki kanalları ile güç asimetrisi dengelenmektedir.

- Politika ağlarında aktörler, ortak kazanımları için bağımlı oldukları kaynakları değişim yoluna giderken politika sürecine ek bilgi ve kaynaklar sunmaktadır. Üyelerin uzman bilgisi ve kaynak performansı sayesinde çıktı meşruiyetini (politika sonuçlarının kabul edilebilirliğini) geliştirme; katılımcı bir politika oluşturma ve uygulama süreçleri ile de giriş meşruiyetini (karar alma süreçlerinin kabul edilebilirliğini) geliştirme sağlanabilmektedir.

- Politika ağları ile katılımcı bir yaklaşımla demokratik yapı güçlendirilirken, hükümetin etkinliğinin artırılması da sağlanabilmektedir.

Politika ağları avantajlarının yanında birtakım dezavantajlara da sahip olabilmektedir. Bunlar kısaca şöyle sıralanabilir (Börzel, 1997: 6):

- Ağlarda pazarlık süreçleri her zaman karar alma sorunlarına nihai bir çözüm olamayabilir.

- Kendi dinamikleri, çatışma ve koordinasyon yapıları ile ağlar, “yarı kurumsal” alanlara dönüşebilmektedir.

- Ağlar, değişime karşı çok dirençli olma eğilimi sergileyebilmektedir.

- Demokratik kontrole maruz kalmadıkları için ağlarda, meşruiyet eksikliği yaşanabilmektedir.

- Ağlar bir yandan, pazarlık sistemlerinin eksikliklerini giderirken diğer yandan resmi kurumların yerini alamadıkları için ikilem yaratabilmektedir.

Politika ağları uygulamada belli bir sürece dayalı olarak gelişme göstermektedir. Sürecin her aşamasının bilgi ve paylaşımına dayalı olduğu modelde, süreç yönetimi konusundaki stratejiler önem kazanmaktadır.

Politik Ağ Modelinde Politik Süreç ve Uygulama

Politik ağ modelinde politik süreç, kamu politikasının çeşitli sektörlerle ayrılması ile başlamaktadır. Her biri belirli bir politika sektöründe çıkarları ve payları olan aktörler, sektörel yapı içinde politika sürecine katılmakta (Peterson, 2003: 1; Boumans, 2015: 10), bu evrede alt-sektörel farklılıklar da belirlenmektedir. Her sektörde aktif olan aktörler, o sistemin bir altkümümesi veya bir politika alt sistemi olarak kabul edilmektedir. Örneğin bir ‘sağlık politikası ağı’ veya alt sistemi, ‘enerji politikası alt sistemi’ gibi. Sistemler içinde aktörler, kendi sektörlerine yönelik politik fikir ve kavramları geliştirme, müzakere etme, politikalar üzerinde pazarlık etme veya karşı çıkma yoluyla sürece katılmakta, stratejik ve teknik nitelikte etkileşimler geliştirmektedir (Howlett vd., 2017: 233). Alt sistemlerin oluşmasında, bağımlı olunan kuruluşlarla, kurumlar-arası

ilişkileri kuran resmi kurumların sayısı belirleyici olmaktadır. Çıkar grupları sağladıkları kaynaklarla politikaların oluşma ve uygulanma süreçlerine katılarak koordinasyon sağlanmaktadır. Diğer yandan politika ağlarında politika süreçleri kendine has işleyiş sürecine sahiptir. Öncelikle sürekli artan etkileşim süreçleriyle politika ağları gelişmektedir. Önceden belirlenmemiş alanlara yönelik politikaların oluşturulması, tartışma ve çözüm arayışına yönelik sürece göre, bazen yavaş bazen hızlı bir şekilde gelişebilmektedir. Çıkar çatışmaları ve risklerden kaçınma eğilimleri kimi zaman çıkmazlara yol açarak politika sürecini sonlandırır da yeni girişimler önemli kararların alınmasıyla da sonuçlanabilmektedir. Böyle bir süreçte başarısız ve tutarsız politika sonuçları kadar karar alamama durumu da söz konusu olabilmektedir. Taraflar stratejilerini koordine edip kazan-kazan durumlarını gerçekleştirerek aynı anda çeşitli amaç ve çıkarların gerçekleştirilmesini sağlayan politikalar üretebilirken, güçlendirilen etkileşim ve işbirlikleri ile stratejik belirsizlikler ve fırsatçı davranış riskleri azaltılabilmektedir. Belli konulardaki politika süreci farklı politika ağları ile kesişebilmekte, bu yolla ağ üyeleri ortak bir noktada buluşabilmektedir. Politika ağları, yönetimin işleyiş sürecini de etkilemektedir. Hükümetlerin bilgi (veri) işleme kabiliyetinin sınırlı olması ve toplum değerlerinin tepe yönetim kademesine yeteri kadar ulaşamaması, merkezden yönlendirme eğilimlerini sınırlandırmaktadır. İlgili tüm çıkarların dikkate alınamayacağı böyle bir yapıda sorunların çözülmesi de yeteri kadar sağlanamamaktadır. Hükümetlerin politika ağlarını işlevsel kılması için öncelikle hiyerarşiden vazgeçerek, süreç yönetimi⁵ stratejilerini uyarlaması, karşılıklı bağımlılıkları ve diğer ağ özelliklerini dikkate alarak karmaşık etkileşim süreçlerini yönlendirebilmesi gerekmektedir (Zheng vd., 2010: 402-403). Politika ağlarında politika süreçlerinin işleyişi ağ yönetimi ile ilişkilidir. Uygulamada, sınıflandırma türüne göre ağların farklılaştığı, farklılaşan bu ağlarda aktörlerin nitelikleri ve entegrasyon derecesinin politika süreçlerinde belirleyici olduğu görülmektedir.

POLİTİK AĞ MODELİNİN UYGULAMAYA YÖNELİK SINIFLANDIRILMASI

Politika ağları uygulamada çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmalar, bilgi sağlama, niteliklere ayırma, tanımlama, politik çıktılar üzerindeki etkileri tespit etme ve karşılaştırılabilecek politika alt sistemlerini belirlemek açısından fayda sağlamaktadır (Moschitz and Stolze, 2010: 3). Politik ağ modelinin uygulanmasına yönelik en yaygın sınıflandırma ‘sorun ağları’ ve ‘politika toplulukları’ olarak yapılan sınıflandırmadır. Heclonun ABD’de hükümetle endüstri arasındaki ilişkileri yeniden tanımlamak için geliştirdiği

⁵Süreç yönetimi, politik süreçte aktörler arasındaki iletişimi ve işbirliğini geliştirmeyi amaçlayan etkileşim, arabuluculuk ve çatışma yönetimi gibi stratejileri içermektedir (Zheng vd., 2010: 403).

'sorun ağları', sonraki süreçte 'Rhodes modeli' politika ağlarının temelini oluşturmaktadır. 'Politika toplulukları' ise İngiltere'de kamu ve özel sektör arasındaki etkileşim süreçlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Bu etkileşim sürecinde bölümlere ayrılmış alt sistemlerde birbirine bağımlı aktörler arasındaki politika süreçleri 'politika toplulukları' olarak ifade edilmiştir (Boumans, 2015: 16). Rhodes 1988'de politika ağlarını sınıflandırırken bir uçta 'politika toplulukları' ve diğer uçta 'sorun ağları' olarak adlandırılan bir sürece vurgu yapmıştır. Rhodes, iyi entegre olmuş 'politika topluluklarından' daha esnek bütünleşmiş 'sorun ağlarına' kadar farklı türde beş tip politika ağına dikkat çekmiş, bu ağları politika toplulukları, profesyonel ağlar, hükümetler-arası ağlar, üretici ağları ve sorun ağları olarak sıralamıştır (Rhodes, 1990: 305). Bu model 1992'de Rhodes ve Marsh tarafından geliştirilmiştir. Ancak genel olarak politika ağlarının boyutları üyelik, entegrasyon derecesi, kaynak ve güç unsurlarına dayalı olarak nitelendirilmiştir (Falkner, 1999: 11). Bu niteliklere dayalı olarak politika süreçleri problemlerin tanımlanması, çözüm için fikir birliğinin oluşması, normlar ve değerlerin ağ üyeleri arasında paylaşımı, maddi (bilgi, personel vs.) ve maddi olmayan (kabiliyet ve deneyim vs.) kaynakların dağılımı ve politika sonuçlarına etkiyi içermektedir (Boumans, 2015: 18).

Politik ağ modeline yönelik diğer bir sınıflandırma 1994'de çıkar aracılığının yapısı (plüralist-korporatist) ve güçlü-zayıf devlet temeline dayalı olarak Kriesi tarafından yapılmıştır. Buna göre politika ağları, politika çıktılarına göre 'uzlaşmacı', 'sektör-temelli işbirliğine dayalı', 'müdahaleci' ve 'baskıcı' politika ağları olarak dörde ayrılmıştır. Kamu ve özel aktörlerin güçlü bir şekilde yapılandırıldığı ve sayıları sınırlı olan 'uzlaşmacı' yapıda, az sayıda üye, politika süreçlerinde yer almaktadır. Çıkar grupları (tepe örgütleri) çatışmaları yöneterek sınırlı rekabet ortamında kaynak değişimi (bilgi ve destek sağlayarak) ile politika süreçlerine katılmakta, pazarlıklar yoluyla hükümetle koordineli olarak çalışmaktadır. Anahtar çıkar gruplarının güçlü olduğu 'sektör-temelli işbirliğinde' ise üyelikler orta düzeyde yoğunluk gösterirken, hükümet, merkezi olmayan parçalı bir yapı içinde (kısmen) çıkar gruplarına bağlı olmaktadır. Hükümetin çıkar gruplarından bağımsız hareket ettiği 'müdahale' türünde ise birçok çıkar grubu hükümet birimleri ile etkileşime girmekte ve politikalar devletin tercihiyle bağlı olarak şekillenmektedir. Çok sayıda çıkar grubu ile hükümet biriminin yer aldığı 'baskıcı' tür ağlarda merkezi olmayan bir yapı ve yüksek ağ yoğunluğu öne çıkmaktadır. Politika seçenekleri, ilgili konuya ve kaynak değişimine dayalı olarak hükümet birimleri ile çıkar grupları arasında şekillenmektedir (Moschitz and Stolze, 2010: 3-4).

Politika ağlarının farklı ülkelerde uygulanması, yapılan sınıflandırmaya ve ortaya çıkan etkileşim süreçlerine bağlı olarak değişmektedir.

Politik Ağ Modelinin Farklı Ülkelerdeki Uygulamaları

Politika ağlarının uygulandığı ülkelerden Avustralya’da ‘Rhodes modeli’ sınıflandırmaya dayalı politika süreçleri dikkat çekmektedir. 1985-94 yılları arasında Avustralya’da, hükümet çıkar grubu etkileşiminin politika sürecine etkisini inceleyen Marshall, ülkede 1987 yılına kadar “politika topluluğu” tarafından formüle edilen bir yaklaşıma dikkat çekmiş; 1988-90 yıllarındaki reform sürecinin ardından ise ‘sorun ağları’ olarak nitelendirilen bir politika sürecini tanımlamıştır. Bu süreçte hükümetle yükseköğretim kurumları arasındaki etkileşim süreci incelenmiştir. Buna göre reform sürecinde, üniversiteler üzerinde bakanlara doğrudan kontrol yetkisi verilerek, kampüslerin ekonomik ve endüstriyel gereksinimler için önemi ortaya konulmuştur. Reform sonucunda yükseköğretim alanında çok daha karmaşık ve talepkar bir politika ortamı oluşmuştur. Bu ortamda hükümet artan uzman bilgisi ihtiyacını karşılamak için mekanizmalar geliştirmiş, bu süreç güçlü çıkar gruplarının oluşmasını ve yeni etkileşim süreçlerinin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Hükümet ve yükseköğretim kurumlarının danışma prosedürü ile etkileşime girdiği politika süreçleri ile de, o zamana kadar küçük ve kapalı bir politika sektörünü oluşturan üniversitelerin, karar alma süreçleriyle bütünleşmesi sağlanmıştır (Marshall, 1995: 273-274). Politik ağ modelinin bir diğer örnek uygulaması da Kanada’nın Saskatchewan eyaletindeki eğitim politika topluluklarıdır. Okulun finansmanı ve yönetim sorunları için oluşturulan ağda, ilgili hükümet birimi, okul mütevelli heyeti, öğretmen ve idarecilerden oluşan alt-hükümet birimleri ile bu alt birimler kadar olmasa da halktan ilgili gruplar yer almış, istikrarlı bir eğitim politikası topluluğu oluşturulmuştur (Hall, 1994: 2-3). Diğer bir politika ağı ise Afrika Enerji Politikası Araştırma Ağı (AFREPREN)’dir. Araştırmacıları ve politika yapıcılarını bir araya getiren ağda, güvene dayalı, uzun vadeli ilişkiler kurma ve geliştirme amaçlanmıştır. Ağ ile politika yapıcılar araştırma sürecine dahil edilerek, bilginin politika sürecine etkisi en üst düzeye çıkarılmıştır. Politika ağlarına yönelik bir diğer uygulama ise Hindistan hükümetinin SEWA (Self Employed Women’s Association) ile yaptığı işbirliği sürecidir. Hükümetin fon desteğiyle SEWA’nın ise tabandaki halka erişim gücüyle yer aldığı ağda, yoksulluğun azaltılmasına yönelik etkili bir politikanın oluşturulması ve uygulanması sağlanmıştır. Ayrıca ilgili ağ ile politika sürecinin yoksul kadınların deneyimleriyle ilişkilendirilmesi sağlanmıştır (Perkin and Court; 2005: 18- 20). Politika ağları, Çek Cumhuriyeti⁶ ve Polonya’da organik tarıma yönelik politika süreçlerinde uygulanmıştır. Buna göre Çek politika ağındaki 13 aktörün büyük kısmını organik tarım sektöründen özel kuruluşlar oluşturmuştur. Bunlar arasında organik tarım kuruluşları⁷,

⁶3 Temmuz 2016’da Çek Cumhuriyeti’nin yeni adı “Çekya” olarak değiştirilmiştir.

⁷ PRO BIO ve LIBERA

organik tarım danışma birliği⁸, teftiş ve sertifika kuruluşu⁹ ve organik pazar aktörleri¹⁰ yer almıştır. Çiftçi örgütünden sadece Çek Tarım Odası¹¹,nin bağlı olduğu ağda, Çiftçiler Birliği¹² ile Gıda Endüstrileri Birliği¹³,nin ağ üyeleri ile yakın bir işbirliği bulunmamaktadır. Tarım Bakanlığı¹⁴ ve Çevre Bakanlığı¹⁵,nin politika sürecine katıldığı ağda, aktörler arasında güçlü bir etkileşim de yoktur. Bu özellikleri ile organik tarım politikası ağı ‘uzlaşma tipi’ ağ olarak tanımlanmıştır. Polonya organik tarım politika ağı ise yarısından fazlası hükümet birimleri, üçte biri özel aktörlerden olmak üzere 17 aktörden oluşmuştur. Birkaç aktörün organik tarıma yöneldiği ağda, iki organik tarım kuruluşu¹⁶,nun küçük bir rolü bulunmaktadır. Merkezde ana akıma yönelimli idari organ dışında, Ulusal Ziraat Odaları Konseyi¹⁷ ve organik tarımla pek ilgili olmayan Sürdürülebilir Kalkınma Enstitüsü¹⁸ ağda yer almaktadır. Ana akım çiftçiler birliği¹⁹,nin gevşek olarak bağlı olduğu ağda, aktörler arasındaki etkileşim biraz daha güçlüdür. Polonya organik tarım politikası ağı ‘müdahaleci’ tipi bir ağ olarak tanımlanmıştır. Devletin egemen olduğu ağda, organik sektörü yeterli kaynağa sahip olmadığı için politika sürecine etkin bir şekilde katılamamakta, uyumdan yoksun, iyi örgütlenmemiş yapısı ile hükümete karşı açık bir pozisyon oluşturmakta zorlanmaktadır (Moschitz and Stolze, 2010: 13-19).

Diğer yandan politika ağlarının farklı ülke uygulamalarında, politika süreçlerini yönlendirme ve politika çıktıları üzerinde etkili olabilme konusunda, aktörler arasındaki etkileşimin gücü ve hükümetin aktörlerle etkileşimlerinde nasıl bir yaklaşım sergiledikleri önem taşımaktadır. İngiliz politika ağları, ağ içindeki aktörlerin nitelikleri, bu aktörlerin birbirleriyle etkileşim güçleri, sahip oldukları kaynaklar ve hükümetle kurdukları iletişimle örnek bir model ortaya koymaktadır. Aşağıda İngiliz politika ağlarının yapısal özellikleri ve politika süreçlerindeki rolleri incelenmiştir.

POLİTİKA AĞ MODELİNDE İNGİLTERE ÖRNEĞİ: POLİTİKA TOPLULUKLARI VE SORUN AĞLARI

⁸ EPOS

⁹ KEZ

¹⁰ COLIFE ve GREMA

¹¹ AKCZR

¹² ZSCZR

¹³ PKCZR

¹⁴ MZECZR

¹⁵ MZPCZR

¹⁶ EKOLAND ve EKOGAL

¹⁷ KRIR

¹⁸ INER

¹⁹ KZRKIOR

Bir tür kurumsallaşmış yapılarıyla İngiliz politika ağları, politika süreçlerinde parlamento ve siyasi partilerin değişen rolüne dikkat çeken ayrıcalıklı yapıya sahiptir. Bu ülkede politika ağlarının gıda politikası, su endüstrisinin özelleştirilmesi, teknik ve mesleki eğitime giriş vb. gibi çok çeşitli politika alanlarında uygulandığı görülmektedir (Baggott, 1995: 23-25). İngiliz politika ağları “politika toplulukları” ve “sorun ağları” olarak ayrılmış bu ayrımında belli kriterler esas alınmıştır. Politika süreçlerinde politika toplulukları ve sorun ağlarının etki gücü de bu kriterlere göre farklılaşmıştır.

Politika Toplulukları

Politika toplulukları, bir devlet birimi etrafında organize olmuş gruplar arasındaki politik ağ olarak ifade edilmektedir. Politika topluluklarının en temel özelliklerinden biri sınırlı üyelik yapısına sahip olmalarıdır. Ayrıca üyelik için bazı nitelikler de ön plana çıkmaktadır (Salminen, 2003: 103). Yapı olarak çok sayıda politik aktörden oluşmuş olsa da temel çerçevede ilgili devlet dairesi, bakan ve üst düzey kamu görevlileri ile anahtar çıkar grupları yer almaktadır. Politika toplulukları, oldukça kapalı ve elitist bir karar alma ve politika oluşturma tarzını yansıtmış olsa da, 1980 ve 1990’lı yıllardan sonra bu yapı kısmen değişime uğrayarak çıkar gruplarına biraz daha açık hale gelmiştir (Dorey, 2005: 133). Politika topluluklarında fonksiyonel ve profesyonel nitelikteki üyelikler, mesleğe ve sosyo-ekonomik fonksiyona dayalı olarak İngiliz toplumunun belli bir kesiminden oluşmaktadır. Yani İngiliz toplumundaki statü, stratejik konum ve toplumsal işlevler açısından özel ve ayrıcalıklı bir yapıya dayanmaktadır (Salminen, 2003: 103). Politika topluluklarında anahtar çıkar grupları temsil güçlerine göre yer almakta, bu niteliklere göre politika yapıcılar tarafından dikkate alınarak politika süreçlerine dahil edilmektedir. Örneğin İngiliz çiftçilerin %90’ından fazlasını temsil eden NFU (National Farmers Union), tarım endüstrisi adına, politika yapıcıların otorite olarak kabul ettikleri bir güçtür. NFU, üyelerinin çıkarlarını, belli bir mesleği ve de belli bir endüstriyi temsil etmekle birlikte, İngiltere’nin stratejik olarak önemli bir sektörünü de temsil etmektedir (Dorey, 2005: 133). Tarım, Balıkçılık ve Gıda Bakanlığı, NFU ile çok yakın ilişkiler geliştirmektedir. Tarım politikaları yapımına her yönüyle katılan NFU, özellikle Yıllık Fiyat Belirlemeleri, gelecek yılki tarımsal sübvansiyonların belirlenmesinde etkili bir güç olarak kabul edilmektedir (Coxall, 2001: 21).

Politika topluluklarında anahtar çıkar grupları ile politika yapıcılar arasında yakın ve kapalı tarzda bağlar kurulmaktadır. Yani üst düzey görevliler ile ilgili devlet birimleri, diğer çıkar gruplarına bilinçli olarak kapalı tutulmaktadır (Scott, 2002: 91). Örneğin, NFU, ilgili bakanlık, yetkililer ve çiftçi temsilcileri ile tarımsal verimliliğin artırılması ve çiftçiler için makul yaşam standartlarına ulaşılması yönünde anlaşma sağlanırken, NFU’ya muhalefet eden Country Landowners Association and National Union of Agricultural Workers gibi

gruplar bu sürecin dışında bırakılmaktadır (Coxall, 2001: 20-21). Bu yönüyle politika toplulukları diğer ağlardan ve halktan izole bir yapı sergileyebilmektedir (Bache, 2003: 9). Ayrıca bu tarz bir bağ, ilişkilerde sürekliliği de sağlamakta, üyelikler değişse de politika topluluğundaki kurum ve kuruluşlar aynı kalmaktadır. Yeni katılımcılar politika topluluğunun mevcut baskın değerleri veya paradigmasına göre sosyalleşerek, genel istikrar korunmaktadır. Politika topluluklarında kökleşen ve gelişen ‘paylaşılmış değerler’ ile çıkarlar ve amaçlar üzerinde var olan uzlaş (Salminen, 2003: 103), kurumsal gündemle bağ kurarak kararlar üzerinde etkili olmayı kolaylaştırmaktadır. Örneğin ‘sağlık politika topluluğu’ 1979 yılı öncesinde, tıp mesleğinde uyulması gereken kurallar konusunda politik gündemi belirleme ve politika değişikliklerini veto etme yetkisine sahip olmuştur (Dorey, 2005: 134). Sağlık politika topluluğuna katılanların önerileri NHS (National Health Service) açısından merkezi bir öneme sahiptir. Sağlık politikalarının oluşturulmasında, yürütülmesinde belirleyici bir güç olan bu topluluk, tıp mesleği ile ilgili düzenlemeleri kendi içinde aldığı kararlarla belirleyebilmektedir (Coxall, 2001: 21).

Politika topluluğundaki aktörler, maddi kaynaklar yanında, deneyim, özel uzmanlık, uzman bilgisi, teknik bilgi gibi maddi olmayan kaynaklar açısından da zengindir. Bu anlamda aktörler arasındaki güç, nispeten dengeli bir yapı sergilemektedir (Salminen, 2003: 103). Sahip olunan bu kaynaklar, pazarlık ve müzakere süreçlerinde tarafların elini güçlendirirken, kaynak bağımlılığı ve değişim ilişkilerinde de belirleyici rol oynamaktadır. Özellikle de kilit kaynaklara sahip taraflar, bu süreçte daha avantajlı olmaktadır. Politika topluluklarında anlaşmazlıklar var olsa da, bu anlaşmazlıklar pazarlık ve müzakere süreçleri ile paylaşılmış ortak değerler ve hedeflerden dolayı belli detay ve teknik konularla sınırlı kalmakta, bunlar da, uzlaşma ve karşılıklı imtiyazlarla çözümlenebilmektedir. Ayrıca politika topluluklarında hakim olan disiplin ve hiyerarşi, bu süreçte yer alan politik aktörlerin alınan kararlara uymasını gerektirmektedir. Bu noktada temsil kabiliyeti güçlü anahtar çıkar grupları, üyelerinin politika topluluklarında alınan kararlara uymalarını sağlayarak bir tür meşruiyet zemini de oluşturmuş olmaktadır. Politika toplulukları içindeki ilişkiler, kaynak bağımlılığı ve değişim ilişkilerine dayalı simbiyotik tarzda bir ilişkidir. Bu ilişkide hükümetler ve ilgili birimler politik otorite, yasal onay, uygun bir politik yapı ve meşruiyet sağlarken; anahtar çıkar grupları da uzman bilgisi, uzman, teknik ve mesleki danışmanlık ile uzlaşılan politikaların uygulanması için destek sağlamaktadır (Dorey, 2005:135-137). Politika topluluklarının ortak özellikleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Politika Topluluklarının Özellikleri

Boyut	Politika toplulukları
Üyelik	
Katılımcıların sayısı	Çok sınırlı sayıda, bazı gruplar bilinçli olarak dışarıda
Çıkarların türü	Ekonomik ve/veya mesleki çıkarlar baskın
Bütünleşme	
Etkileşim sıklığı	Devamlı, kaliteli, politik konularla ilgili tüm konularda tüm gruplarla etkileşim
Süreklilik	Zaman içinde kalıcı sonuçlar, değerler, üyelik
Uzlaşma	Tüm katılımcılar sonuçların meşruluğunu kabul eder ve temel değerleri paylaşırlar.
Kaynaklar	
Kaynakların dağılımı (Ağ içinde)	Tüm katılımcılar kaynaklara sahiptir, temel ilişki değişim ilişkisidir
Kaynakların dağılımı (Katılan örgütler içinde)	Hiyerarşik: Liderlikler üyelere devredilebilir
Güç	Üyeler arasında güç dengesi vardır, bir grup baskın olabilmesine rağmen, eğer topluluk ısrar ederse pozitif toplamlı oyun olabilir.

(Kaynak: Marsh and Rhodes, 1992: 251)

Çok sayıda politika topluluğunun oluşturulduğu İngiltere’de, bütün politika topluluğu, sağlık politika topluluğu, tarım politika topluluğu, ulaştırma politika topluluğu, eğitim politika topluluğu en çok öne çıkan politika toplulukları olarak dikkat çekmektedir.

Sorun Ağları

Sorun ağları, çok sayıda katılımcı ve sınırlı düzeyde bağımlılık ile ayırt edilen politika ağlardır (Bache, 2003: 9). Nispeten geniş ve açık üyelik yapısı ile tanımlanan bu ağlarda üyelikler maddi, mesleki ve kişisel çıkarlar yerine etik, ahlaki ve sosyal inançlar gibi ilkelere dayanmaktadır. Sorun ağları çeşitli üyelik yapısı ile değişken ve istikrarsız bir niteliğe sahiptir. Yüksek geçirgenlik ve zayıf bağıllık sorun ağlarının içsel yapısı ile ilgili diğer özelliklerini yansıtmaktadır (Salminen, 2003: 103). Organize çıkar grupları ile politikanın çeşitli ya da çok yönlü yapısını yansıtan devlet birimlerinin yer aldığı bu ağda, kalıcı ve sürekli nitelikte bağlar kurulamadığı gibi böyle bir bağın gelişebileceği ortam da oluşmamaktadır. Sorun ağlarındaki bağların spekülatif olması, düzenli ve sık temaslarla desteklenmemesi, paylaşılan değerlerin sınırlı olması, yakın ve güçlü bağlar oluşmasını engellemektedir. Dengeli bir yapının olmadığı sorun ağlarında, bir sorunun nedenleri ile o sorunu kimin çözmesi gerektiği sorusunun dışında, çözüm açısından fikir birliği pek oluşmamaktadır (Dorey, 2005: 149). Buna göre sorun ağlarının yapısı, politik kararsızlık, karşıtlık, çatışma, politik aktörlerin

sahip olduğu kaynaklar arasında orantısızlık, eşit olmayan güç dağılımı ile ifade edilmektedir (Salminen, 2003: 103). Sorun ağındaki çıkar gruplarının sosyal ya da etik kaygıları, popülaritesi, üyelik yapısında etkili olmaktadır. Diğer yandan, politika yapımcıların, kurumsal gündemde yer alması istenen bir sorunun, organize bir çıkar kampanyası yürütülmeden temsil gücünün zayıf olduğuna dair yaklaşımları bu grupların etkisini zayıflatmaktadır. Örneğin, CND (Campaign for Nuclear Disarmament) 1980'lerde 250.000 üyeyi temsil ettiğini iddia ederken, politika yapımcılar CND'nin toplam nüfusun sadece yüzde 0.45'ini temsil ettiğini belirtmişlerdir. Bu yaklaşım o dönem CND'nin lobi faaliyetlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır (Knight and Pattison, 2015: 144). Ayrıca, sorun ağlarında yer alan politik aktörlerle politika yapımcıların, hedef ve stratejilerinin uyumlu olması, süreçte yer alan politik aktörlerinin danışma rolü üstlenmesi açısından önemlidir. Aksi durumda aktörlerin, politika yapımcıların ihtiyaç duyduğu kaynak ve bilgileri sağlayabilme potansiyelleri, politika sürecinde belirleyici olmaktadır. Sorun ağlarındaki bağların gevşek olması ve daha az hiyerarşik yapı, çıkar gruplarının rollerini sınırlandırırken politika oluşturma ve uygulama süreçlerini de zayıflatmaktadır (Dorey, 2005: 151-153). Sorun ağlarının ortak özellikleri Tablo 2'de belirtilmiştir.

Tablo 2. Sorun Ağlarının Özellikleri

Boyut	Sorun Ağları
Üyelik	
Katılımcıların sayısı	Büyük (geniş)
Çıkarların türü	Etkilenen çıkarlar dizisini kapsar.
Bütünleşme	
Etkileşim sıklığı	Yoğunluk ve sıklık açısından dalgalı (düzensiz) ilişki
Süreklilik	Erişim değişikliği özellikleri: Önemli ölçüde dalgalı
Uzlaşma	Bir anlaşma ölçüsü var ancak çatışma ağırlıklı
Kaynaklar	
Kaynakların dağıtımını (Ağ içinde)	Bazı katılımcılar kaynaklara sahip olabilir, fakat bunlar sınırlıdır, temel ilişki istişari niteliktedir.
Kaynakların dağılımını (Katılan örgütler içinde)	Değişik ve farklı dağıtım ve üye ayarlama kapasitesi
Güç	Eşit olmayan güç, eşit olmayan kaynakları ve eşit olmayan erişimi yansıtır. Sıfır toplamı bir oyundur.

(Kaynak: Marsh and Rhodes, 1992: 251)

Sorun ağlarına İngiltere'deki "yoksulluk lobisi" ve "çevre sorun ağları" örnek olarak gösterilebilir. Bu ağların gerek oluşum şekli gerekse politika süreçlerindeki rolleri sorun ağlarının yapısal süreçlerindeki özelliklerini yansıtmaları açısından önem taşımaktadır.

Yoksulluk Lobisi Sorun Ağları

İngiltere’de “Yoksulluk lobisi”, maddi kaynak yetersizliği nedeniyle ana akım toplumda etkili olarak marjinalleşen ve düşük bütçeli çıkar kampanyaları organize eden organizasyonlar için kullanılan bir kavramdır (Dorey, 2005: 153). Bu lobi farkındalık yaklaşımının bir sonucu olarak dikkat çekmektedir. Buna göre, 1965’de Peter Townsen ve Brian Abel-Smith’in ‘The Poor and the Poorest’ adlı yayını İngiltere’de süregelen önemli bir yoksulluğa dikkat çekmiştir. O dönem 7.5 milyon insanın yaklaşık %14’nün düşük maaş, yetersiz sosyal güvenlik ödemeleri ve National Assistance bağışlarını alamadığı gerekçesiyle yoksulluk içinde yaşadığı, bunların 2,25 milyonunun çocuk olduğu, gelir adaletsizliğinin ise 1950 yılından beri azalmak yerine arttığı belirtilmiştir. Bu bulgular Advisory Council for the Alleviation of Poverty adlı lobi grubunun kurulmasını beraberinde getirmiştir (Mendes, 2003: 80). Yoksulluk lobisi gruplarının faaliyetlerini güçlendirmek ve desteklemek için grev eylemi gibi güçlü yaptırımlarının olmamasının, etkilerini zayıflattığı düşünülmektedir. Ancak 1960’lı yıllardan sonra sayılarının artması ve 1980’li yıllarla birlikte de politik süreçlerde etki güçlerinin arttığı gözlenmiştir (Whiteley and Winyard, 1988: 195). Yoksulluk lobisi içinde yer alan organizasyonlar Tablo 3’de belirtilmiştir.

Tablo 3. Yoksulluk Lobisi Organizasyonları

Age Concern	Family Welfare Association	Peabody Trust
Big Issue Foundation	Gingerbread	Runnymede Trust
Centre Point	Low Pay Unit (abolished 2003)	Salvation Army
Child Poverty Action Group	National Council for One Parent Families	Save the Children
Christian Aid	National Housing Federation	Shelter
Credit Unions	National Union of Students	War on Want
War Widows Association	Women’s Aid	

(Kaynak: Dorey, 2005: 153)

Bu ağ içinde yer alan organizasyonlardan bazıları yoksulluk karşıtı örgütler olarak gözükmekle birlikte, düşük ücret ve yetersiz gelire karşı sergiledikleri tutum ve temsil ettikleri sorunlar, ortak bir ağ içinde birleşmelerini sağlamıştır (Dorey, 2005: 153). Bu yönüyle ‘yoksulluk lobisi’, farklı çıkar ve hedeflerin bir sorun ağında aynı anda nasıl yansıtılacağını göstermektedir. 1960’lı yıllarda kurulan ve 1965’de yeniden adlandırılan Child Poverty Action Group, çocuklar ve çocuklu aileler arasında doğrudan ve dolaylı olarak yoksulluğun azaltılması için eylem yapmayı (Mendes, 2003: 80) amaçlarken, aynı lobi içinde yer alan Gingerbread, bekar ebeveynli ailelerin yaşadığı sorunlarla ilgilenirken aynı zamanda bu ailelerin yaşadığı yoksulluğa da dikkat çekmektedir. Zira bekar

ebeveynlerin kısıtlı bütçeleri, sınırlı gelirleri, iş bulmada karşılaştıkları zorluklar, artan yaşam maliyetleri bu grupları yoksulluk riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır (Gingerbread, t.y.). Dolayısıyla yoksulluk lobisindeki gruplar toplumun yoksulluktan etkilenen ve değişik yoksulluk derecelerine sahip, yaşlı ve evsiz insanlar, bekar ebeveynler, öğrenciler ve işsizler gibi çok çeşitli bir kısmını kapsamaktadır. Bu kişilerin normalde birbirlerini tanımaları, ortak bir amaçta birleşmeleri ve mevcut kaynakları ile kamu politikalarını etkileme ihtimalleri zayıftır. Ayrıca bir kesiminin yoksulluğunu azaltmaya yönelik tedbirler, diğer yoksul kesimlerin tepkisine yol açabileceği gibi, farklı kesimlerdeki yoksulluğun atta yatan sebepleri de, belli bir politika ile bu sorunu çözme ihtimalini zayıflatmaktadır. Dolayısıyla farklı aktörlerin biraya gelerek 'yoksulluk lobisi'ni ilgilendiren sorunları belirlemesi, yoksulluğun nedenlerini ve sonuçlarını ele alması gerekmektedir. Yoksulluğun nedeni yetersiz yardımlar olabileceği gibi eğitim seviyesinin düşük olması da olabilmektedir. Ayrıca ekonomik olarak zayıf ve sosyal olarak dışlanmış bir yapı da doğurabilmektedir. Çeşitli nedenlerden kaynaklanan ve farklı sonuçlar doğuran yoksulluk konusunda, herhangi bir birimin birinci derecede sorumluluk üstlenmesi beklenmeyecek, hükümetin ilgili tüm birimlerinin devreye girmesi gerekecektir. Yoksulluğun çok yönlü niteliği, tek tek çıkar gruplarının net ve tutarlı bir strateji geliştirmelerini ve belirli bir departman etrafında etkin bir şekilde birleşmelerini zorlaştırmaktadır (Dorey, 2005: 154). Dolayısıyla politika ağları yoluyla yoksulluk probleminin tanımlanması, bu konuda etkileşime girmesi gereken aktörlerin belirlenmesi, bu aktörlerin çeşitli çözüm önerileri sunması ve sorunu çözmeye yönelik belirlenen politikaların uygulanması sağlanabilmektedir.

Çevre Sorun Ağları

Sorun ağlarının ilişkilendirildiği bir başka politika alanı ise çevre ile ilgilidir. Çevre sorun ağında politika alt sistemlerinden sorumlu bir birim bulunmadığı gibi, çevre konusunun çok yönlülüğü de farklı birimlerin ortak sorumluluğunu gerektirmektedir. Buna göre çevre sorun ağı içinde oluşabilecek kaygılar, çevresel yönüne ve görev alanının içeriğine göre hükümet birimleri ve bakanlıklar tarafından giderilmektedir. Ancak ağ içinde organize çıkarların bağ kurabileceği bir birim olsa da, bu birimin tavsiyeleri değerlendirmesi ve işbirliğine yönelik bir yaklaşım geliştirmesi gerekmektedir. Çevre sorun ağı içinde yer alan organizasyonlar Tablo 4'de belirtilmiştir.

Tablo 4. Çevre Sorun Ağı Organizasyonları

Council for the Protection of Rural England	National Trust
Friends of the Earth	Nature Conservation Council
Greenpeace	Royal Society for the Protection of Birds
Transport 2000	

(Kaynak: Dorey, 2005: 155).

Çevre sorun ağı, bir takım örgütlü çıkarlar dizisini ve çeşitli kaygıları, çevre politika alt sistemi içinde bir araya getirerek tutarlı kampanyalar geliştirmektedir. National Trust, Council for the Protection of Rural England, Friends of the Earth, Nature Conservation Council, doğal güzellikteki yerleri, kırsal alanları, dünyanın doğal yapısı ve canlıların refahını, doğayı koruma doğal yaşamı geliştirme, tehdit altındaki kuşları, vahşi yaşamı koruma gibi amaçlarla faaliyet göstermektedir. Greenpeace ise küresel ısınma, ormanların yok olması, aşırı avlanma, ticari balina avcılığı, nükleer, genetik mühendisliği gibi küresel sorunlara yönelik faaliyet göstermektedir. Ulaşım problemlerinin çevresel ve sosyal etkisini azaltacak sürdürülebilir çözümler üretme misyonuna sahip Transport 2000 ise -yaya, bisiklet ve toplu taşıma araçlarıyla yapılan yolculuklarla- arabaya ihtiyaç duyulmayan, trafiğin hakim olmadığı bir yaşama dikkat çekmektedir (House of Commons, 2007: 218). Buna göre amaç ve faaliyet açısından geniş bir alana yayılan bu örgütlerin ortak hedefleri, ideolojileri ve üyelikleri hakkında genelleme yapmak zorlaşmaktadır. Ancak bu örgütler -1990'larda Major hükümetinin yol yapım programına karşı oldukları gibi- zaman zaman ortak bir konuda birleşebilmektedir. Örgütsel ve ideolojik sebeplerle hareket eden, herhangi bir 'politika topluluğuna' uzaktan da olsa yakın olma çabasında olmayan bu örgütlerin, politika toplulukları ile çıkar çatışmalarında etkili olamadıkları görülmektedir. Nitekim Major hükümetinin yol yapım programına karşı birleşen bu örgütler, tüm kampanya çabaları ve Transport 2000'nin politika yapıcılarla sürekli istişarelerine rağmen o dönem başarılı olamamış; hükümet, yol yapım çalışmalarını durdurmak yerine, 'ulaştırma politikası topluluğunun' desteğini alma yolunu tercih etmiştir. Çevre sorun ağının tepkisine yol açan bu politika sürecinde, Çevre Departmanı'nın çevre konularından çok yerel yönetimler ve barınma alanlarıyla ilgilenmesi, Ulaştırma Departmanı'nın yol yapımını destekleyici taşımacılık felsefesi, Ticaret ve Sanayi Departmanı'nın kirliliği önleyici tedbirlerin, firmaların maliyet ve bürokratik yüklerini arttırarak rekabeti baltalayacağı konusundaki endişesi, İstihdam Departmanı'nın inşaattaki istihdam kaybı üzerindeki olası etkilere dikkat çekmesi daha etkili olmuştur (Dorey, 2005: 155-156). Dolayısıyla çevre sorun ağındaki örgütlerin ağ yapısı, üyelikleri ve politika sürecinde pazarlık konusu olabilecek kaynaklarının yetersiz olması, bu süreçteki güçlerini ve etkinliklerini zayıflatmaktadır.

Sonuç olarak; İngiltere'de, ulusal ve yerel düzeyde; tarım, endüstri ve sağlık gibi sektörel politika alanlarında; toplum sağlığı gibi alt sektörlerde hatta belli bir sorun etrafında oluşan politika ağlarının hükümetin çeşitli katmanlarında etkinlik göstererek politika süreçlerinde etkili olmak adına faaliyette buldukları görülmektedir.

SONUÇ

Politik ağ modeli, 1970'li yıllardan sonra sosyo-politik ve ekonomik alandaki değişmelerin politika süreçlerini değişime uğratması ile plüralist ve korporatist sistemlerin yerine ortaya çıkmış bir modeldir. Modele göre karmaşık toplumsal yapılarda, politika süreçleri devlet ve toplumsal aktörler arasındaki işbirliğine dayalı olarak oluşturulmaktadır. Toplumsal aktörler ağ içinde örgütlenmiş çıkarları temsil etmektedir ve aktörler arasındaki ilişki kaynak değişimine dayalı güç bağımlılığı ilişkisidir. Ağ içinde etkileşim süreci arttıkça ağ da gelişmektedir. Bu süreçte devlet, meşruiyetini güçlendirme ve bilgi sağlama yoluyla; aktörler ise politika süreç ve uygulamalarına katılarak (süreci etkileme yönüyle) fayda sağlamaktadır. Ağ içinde hiyerarşiye dayalı ve bağımsız karar verme yerine dayanışma ve karşılıklı bağımlılık; hiyerarşik koordinasyon yerine de müzakere, uzlaşma, iletişim ve güven ön plandadır. Ağ, tüm bu yapısal özellikleriyle sorunları çözüme potansiyelini artırırken, kendi içinde güç dengesini de sağlamaktadır. Ancak, politika ağlarının başarılı olması belli şartlara bağlıdır. Bunlardan ilki, ağ içinde birleştirici ve açık bir amacın olmasıdır. Ayrıca ağ içinde bilgiye sürekli erişim sağlanabilmeli ve politika sürecine katılan aktörlerden geri-bildirim alınabilmelidir. Bilgi üzerinde tekelin olmadığı etkileşimli bir iletişim tarzı yanında, aktörlerin özerk olması katı bir hiyerarşinin oluşmaması gerekmektedir. Ağ içinde anlaşma; müzakere, iletişim ve güven ortamının oluşmasıyla sağlanmaktadır. İyi koordine edilmiş ağların eylem kapasitesi de artmakta, aktörler arasındaki iletişimle de yaratıcılık ve risk alma kapasitesi kolektif eylem tarzını geliştirmektedir. Akıcı bir yapıya sahip olan ağda paylaşılan çıkarlar ve değerlerle, ağ içindeki istikrar ve uyum sürdürülebilmektedir (Pal, 1997; Perkin and Court: 2005: 11). Diğer modellerden farklı olarak politika ağları, tüm politika süreçlerine uygulanabilmektedir. Ayrıca doğrudan karar almaya yönelik olmayıp politika süreçlerinde bilgilenme, iletişim kurma, etki oluşturma ve uygulamaya yöneliktir. Zira modern politika süreçlerinin, sürece dahil olmak isteyen aktörler ile; hükümet ile bu aktörler arasındaki ilişkileri geliştirmeye yönelik araçlara duyduğu ihtiyaç, politika ağları ile giderilebilmektedir. Kanada, Çekoslovakya, Polonya, Hindistan ve Avustralya gibi ülkelerin politika süreçlerinde farklı ağ modeli uygulamaları dikkat çekmektedir. Ancak bu ülkelerden farklı olarak İngiltere'de politika ağlarının oldukça etkin olduğu görülmektedir. İngiliz politika ağları, yapısal özellikleri, politika süreçlerindeki uygulama ve etkileşimleri ile örnek bir model oluşturmaktadır. Bu ülkede ulusal ve yerel düzeyde; sektörel ve alt sektörel politika süreçlerinde ya da belli bir sorun etrafında oluşan politika ağları politika süreçlerinde etkinlik göstermektedir. Politika toplulukları ve sorun ağları olarak ikiye ayrılan bu ağların, üyelik yapısı, üyelerinin nitelikleri, kaynakları ve etkileşim süreçleri birbirinden farklıdır. Bu farklılıklarla sorun ağlarına göre daha güçlü olan politika toplulukları, sağlık, eğitim, tarım gibi alanlarda hükümet ve ilgili kesimleri bir araya getirerek, politikalar üzerinde etkili olmaktadır. Sorun

ağları ile de yoksulluk veya çevre gibi belli konularda, ilgili tüm kesimlerin (doğrudan veya dolaylı) ortak bir ağ içinde birleşmesi sağlanmaktadır. Ağ içinde tanımlanan sorunlar hükümet birimleri ile işbirliği içinde oluşturulan politikalarla çözülmeye çalışılmaktadır. İngiltere’de politika toplulukları ve sorun ağları arasındaki politik güç dağılımı politikalar üzerinde etkiyi farklılaştırır da, genel olarak politika ağları ile politika sürecinde problemin tanımlanması, ilgili aktörlerin belirlenerek sürece dahil edilmesi, politika önerileri ile belirlenen politikaların uygulanması mümkün olmaktadır. Dolayısıyla politika süreçlerine katılımın artması ve çok aktörlü politika süreçleri ile sorun çözme, politik ağ modeli ile sağlanabilmektedir. Politik ağ modeli modern politika süreçleri açısından yeterince gelişip gelişmediği, yeni beliren dinamikler için de yeterli olup olmayacağı konusunda sorgulanabilir. Ancak modern politika oluşturma sürecine yönelimin artması ve internetin potansiyel yapısı politik ağ modelinin ilerleyen süreçlerde daha da gelişmesini sağlayacaktır. Bu noktada politika süreçleri ile politika sonuçları arasındaki ilişki; politika oluşturma etkinliği; meşruiyeti artırma veya azaltmaya yönelik etkilerinin araştırılması bunun için de ağ çalışmalarının artırılması gerekmektedir. Ayrıca ağların, politika değişikliklerine uyumu ve uluslararasılaşması konusunda zorlayıcı bir süreç de söz konusu olacaktır.

KAYNAKÇA

- Bache, I. (2003, March 27-29). *Europeanization: a governance approach*. [Paper presentation]. EUSA 8th Biennial International Conference, Nashville. <http://aei.pitt.edu/554/>.
- Baggott, R. (1995). *Pressure groups today* (Vol. 1). Manchester University Press.
- Boumans, D. (2015). *Explaining variation in public policy implementation: a network analysis of EU cohesion policy in Scotland*, [Doctoral dissertation, Strathclyde University]. Research Direct. http://oleg.lib.strath.ac.uk/R/?func=dbin-jump-full&object_id=26533
- Börzel, T. (1997). What's so special about policy networks? An exploration of the concept and its usefulness in studying European governance. *European Integration online Papers (EIoP)*, 1(16), 1-31. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.302706>
- Carrin, G., Buse, K., Heggenhougen, K. and Quah, S. R. (Eds.). (2009). *Health systems policy, finance, and organization*. Academic Press.
- Coxall, B. (2001). *Pressure Groups in British Politics*. Routledge Publisher.

- Dorey, P. (2005). *Policy making in Britain: An introduction*. Sage Publication.
- Falkner, G. (1999, June 2-5), *Corporatism, pluralism and European integration: the impact on national interest intermediation*, [Paper presentation]. 6th Biennial International Conference, Pittsburgh. http://aei.pitt.edu/2265/1/002349_1.PDF
- Gingerbread (t.y.). Living standarts and poverty. <https://www.gingerbread.org.uk/policy-campaigns/living-standards-and-poverty/>
- Hall, I. W. (1996). *Policy communities and policy networks: educational policy-making in Saskatchewan*. [Doctoral dissertation, Saskatchewan University]. Research Direct. <http://hdl.handle.net/10388/6524>
- Hause of Commons. (2007), *The Draft Local Transport Bill and the Transport Innovation Fund*, Ninth Report of Session 2006-2007, Volume II., The Stationery Office.
- Hazlehurst, D. (2001), *Networks and policy making: from theory to practice in Australian social policy*, Australian National University.
- Heywood, A. (2010). *Siyaset*, (Çev.) Zeynep Kopuzlu, Adres Yayınları.
- Howlett, M., Mukherjee, I. and Koppenjan, J. (2017). Policy learning and policy networks in theory and practice: The role of policy brokers in the Indonesian biodiesel policy network. *Policy and Society*, 36(2), 233-250. <https://doi.org/10.1080/14494035.2017.1321230>
- Kenis, P. and Schneider, V. (1991). Policy networks and policy analysis: scrutinizing a new analytical toolbox. In B.Marin and R.Mayntz (Eds.), *Policy networks: Empirical evidence and theoretical considerations* (pp. 25-59). Campus Verlag.
- Knight, J. and Pattison, M. (2015). *British politics for dummies*. John Wiley & Sons.
- Lyons, D. (2013). *The Politics of Animal Experimentation*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137319500>
- Marsh, D. and Rhodes, R. A. W. (1992). *Policy networks in British government*. Oxford University Press.

- Marshall, N. (1995). Policy communities, issue networks and the formulation of Australian higher education policy. *Higher Education*, 30(3), 273-293. <https://doi.org/10.1007/BF01383752>
- Mendes, P. (2003). A Cross-National Comparison of Welfare Lobby Groups: The British Child Poverty Action Group (CPAG) and the Australian Council of Social Service (ACOSS). *Policy and Society*, 22(2), 76-97. [https://doi.org/10.1016/S1449-4035\(03\)70020-4](https://doi.org/10.1016/S1449-4035(03)70020-4)
- Moschitz, H. and Stolze, M. (2010). The influence of policy networks on policy output. A comparison of organic farming policy in the Czech Republic and Poland. *Food Policy*, 35(3), 247-255. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2009.12.009>
- Pal, L. (1997 June 26). *Virtual policy networks: The Internet as a Model of Contemporary Governance* [Paper presentation]. The Internet society's 8th annual conference, Kuala Lumpur, Malaysia. https://www.isoc.org/inet97/proceedings/G7/G7_1.HTM
- Perkin, E. and Court, J. (2005). *Networks and Policy Processes in International Development: a literature review* [Working paper no. 252]. Overseas Development Institute, <https://cdn.odi.org/media/documents/160.pdf>
- Peterson, J. (2003). *Policy Networks* [Working paper no. 90]. IHS Political Science Series, http://aei.pitt.edu/764/1/pw_90.pdf
- Rhodes, R. A. (1990). Policy networks: a British perspective. *Journal of theoretical politics*, 2(3), 293-317. <https://doi.org/10.1177/0951692890002003003>
- Şahin, B. ve Yıldız, S. (2011). Kamu Politikasında Politik Ağlar. İçinde A. Kaptı (Edt), *Kamu Politika Süreci* (ss.151-163). Seçkin Yayıncılık.
- Salminen, A. (Ed.). (2003). *Governing networks: EGPA yearbook* (Vol. 22). IOS Press.
- Schilder, A. (2000). *Government failures and institutions in public policy evaluation: The case of Dutch technology policy*. Uitgeverij Van Gorcum.
- Scott, J. (Ed.). (2002). *Social networks: Critical concepts in sociology* (Vol. 4). Taylor & Francis.
- Skogstad, G. (2005, June 2). *Policy networks and policy communities: Conceptual evolution and governing realities*, [Paper presentation]

Canadian Political Science Association Annual Meeting, Western University, London, Ontario. <https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2005/Skogstad.pdf>

Thompson, G. and Pforr C. (2005). *Policy Networks and Good Governance A Discussion*, [Working Paper No.1]. Curtin University of Technology School of Management. <http://hdl.handle.net/20.500.11937/41480>

Usta, A. (2013). Kamu politikaları analizine kuramsal bir bakış. *Yasama Dergisi*, (24), 78-102.

Üstüner, Y. (2003). Siyasa Oluşturma Sürecinde Ağ Yönetişimi Kuramı. *Amme İdaresi Dergisi*, 36(3), 49-65.

Whiteley, P. and Winyard, S. (1988). The poverty lobby in British politics, *Parliamentary Affairs*, 41(2), 195-208. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.pa.a052141>

Zheng, H., De Jong, M. and Koppenjan, J. (2010). Applying policy network theory to policy-making in China: the case of urban health insurance reform, *Public Administration*, 88(2), 398-417. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2010.01822.x>

İhracat Büyümenin İtici Gücü mü? Gelişmekte Olan Ülkelerden Kanıtlar¹

Sena TÜRKMEN

Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
senaturkmen@ohu.edu.tr
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8334-6466>

Sefa ÖZBEK

Arş. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
sefaozbek@yahoo.com
Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-1043-2056>

Öz

Dünya ekonomisinde serbest ticaret fikri uzun yıllardır tartışılmaktadır. Ülke ekonomilerinde çeşitli kırılgaların yaşandığı 1870-1914 ilk küreselleşme dönemi, 1929 Büyük Bunalımı, 1970 Petrol Krizi, 1997 Asya Krizi ve son olarak 2008 Mortgage krizi gibi olaylar ülkeleri farklı ekonomik stratejilere itmiştir. 1960'lı yıllarda bazı ülkelerin serbest ticaret ile yüksek büyüme hızları elde etmesi ve 1980 sonrası yeni küreselleşme dönemi ile beraber ticaretin ve sermayenin önündeki kısıtlamaların en aza inmesiyle yüksek büyüme hedeflemeleri özellikle gelişmekte olan ülkelere cazip gelmiştir. Bu dönemde birçok ülkede ithal ikameci politikaların yerini ihracata dayalı büyüme politikaları almıştır.

Bu çalışmada seçilmiş 14 gelişmekte olan ülke için ihracata dayalı büyüme modeli 1967-2017 dönemi yıllık verileri ile dinamik panel veri metodu ile sınanmıştır. Panel nedensellik testlerinden olan Konya nedensellik testi kullanılarak yapılan analizde bulgular hem ihracattan ekonomiye büyümeye hem de ekonomik büyümeden ihracata doğru nedensellik ilişkisinin mevcut olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, Ekonomik Büyüme, Dinamik Panel Veri.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 27.04.2020 / 03.05.2021

Künye Bilgisi: Türkmen, S. ve Özbek, S. (2021). İhracat büyümenin itici gücü mü? Gelişmekte olan ülkelerden kanıtlar. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1470-1484. DOI: 10.33437/ksusbd.728036.

Is Export the Driving Force of Growth? Evidence from Developing Countries

Abstract

The idea of free trade in the world economy has been debated for many years. Events such as the first globalization period of 1870-1914, 1929 Great Depression, 1973 Oil Crisis, 1997 Asian Crisis and finally 2008 Mortgage Crisis, which caused various breakdowns in national economies, pushed countries to different economic strategies. It was especially attractive to developing countries that some countries achieved high growth rates with free trade in the 1960s and that the restrictions on trade and capital were minimized and new growth with the new globalization period after 1980s. In this period, import substitution policies were replaced by export-oriented growth policies in many countries.

In this study, the export-oriented growth model for the 14 developing countries selected has been tested by using the dynamic data method with the data of the period between 1967-2017. In the analysis made by using the Konya causality test, which is one of the panel causality tests, the findings show that there is no causality relationship from both export to economic growth and economic growth to export.

Keywords: Export, Economic Growth, Dynamic Panel Data.

GİRİŞ

İktisat yazınında 1945-1970 dönemi kapitalizmin altın çağı olarak bilinmektedir. 1970'li yıllarda OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarını arttırmalarından dolayı meydana gelen petrol krizi ile bu dönem sona ermiştir (Şahbaz, vd., 2014). Söz konusu dönemde özellikle Güney Kore, Singapur, Tayvan gibi ülkelerde ticaret serbestliğinin tetiklediği yüksek büyüme hızları, birçok gelişmekte olan ülke için ilham kaynağı olmuştur ve ihracat artışı ile büyüme oranlarının yukarı seviyelere ulaşacağı beklentisi artmıştır (Kösekahyaoğlu ve Şentürk: 2006: 24). 1980'li yıllardan sonra, yeni küreselleşme dönemi olarak adlandırılan dönemde ticaretin önündeki kısıtların yanında sermayenin de serbest dolaşımına açılmasıyla birçok gelişmekte olan ülke ekonomisi etkilenmiştir. Yeni küreselleşme süreci ile birlikte birçok gelişmekte olan ülkede uygulanan ithal ikameci politika yerini ihracata dayalı büyüme stratejisine bırakmıştır. Temel anlamada bu hipotez, ihracatta meydana gelen artışın;

- ✓ Ülkeye döviz girişini

- ✓ Yurtiçi yatırımları
- ✓ Ölçek ekonomilerini
- ✓ Rekabeti ve verimliliği
- ✓ İstihdamı
- ✓ Teknoloji seviyesini

artırmak suretiyle ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler bırakacağını ileri sürmektedir (Giles ve Williams, 2000:263). Dolayısıyla söz konusu dönemle birlikte birçok gelişmekte olan ülke için ihracata dayalı büyüme stratejisi, alternatif politika olarak uygulanmaya başlanmıştır.

İhracata dayalı büyüme stratejisini savunan iktisatçılar ve politikacılara göre ihracatta meydana gelen artış ülke ekonomisinin büyümesinin temel faktörüdür. Söz konusu hipotez 4 farklı nedenle ekonomik büyümenin itici gücüdür. Bunlar;

✓ GSYİH'yı oluşturan kalemlerden biri olan mal ve hizmet ihracatındaki artış, yurtiçi talebin azalmaması koşuluyla çarpan etkisi ile kamu harcamaları ve yatırım harcamalarında olduğu gibi üretim düzeyinde artmasına tetikleyerek üretim hacminin ve istihdamın genişlemesine yol açmaktadır (Ramos, 2001). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde düşük gelir düzeyinden dolayı, tasarrufların az olduğu göz önüne alınırsa yatırımlar ve sermaye birikimlerinin düşük olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla söz konusu ülkeler, ihracat yoluyla, elde ettiği sermaye aracılığıyla üretim hacmini ve istihdamı artırarak büyüme oranlarını yukarı düzeylere çıkarabilmektedir.

✓ Gelişmekte olan ülkeler, üretim yapabilmek için fiziki sermaye mallarına ihtiyaç duyabilmektedir. Söz konusu ülkeler bu malları elde edebilmek için dövize ihtiyaç duymaktadır. İhracat yoluyla döviz geliri elde eden ülkeler, gerekli mal ve hizmet ithalatını artırarak üretim kapasitelerini, yatırımları artırma imkanı bulabilmektedirler. Dolayısıyla artan üretim kapasitesi ile birlikte üretim hacmi ve istihdam artmakta ve ülke ekonomisi büyümektedir (Sharma ve Panagiotidis, 2004; Şimşek, 2003; Ağayev, 2011).

✓ Ülkelerin ihracatlarını artırma yoluyla büyüyen üretim hacmi, ihracatçı sektörlerde uzmanlaşmalara yol açmaktadır. Uzmanlaşmayla birlikte verimlilik artışı yaşanmakta ve ilgili sektörlerde kaynakların optimal biçimde kullanımı meydana gelmektedir (Shirazi ve Abdul Manap, 2005). Böylece, kaynaklar verimsiz sektörlerden verimli sektörlere kaymakta ve üretim hacmi genişlemektedir.

✓ İhracat yapan bir ülke, diğer bir ifadeyle dış ticarete açılan bir ülke, D. Ricardo tarafından öne sürülen mukayeseli üstünlüklerden yararlanabilmektedir. Serbest dış ticaret ile ilgili sektörler rekabete gireceklerdir. Rekabet üstünlüğü elde etmek amacıyla bilgi ve teknolojiyi önemseyecekler, araştırma geliştirme faaliyetleri yapacaklar, optimal kaynak dağılımının nasıl olması gerektiği konusunda projeler geliştireceklerdir (Ağayev, 2011). Dolayısıyla, ihracata açılan bir ülkede faaliyet gösteren işletmeler, uluslararası rekabeti sürdürebilmek adına yapacakları bu girişimler ülke ekonomisinin büyümesine faydalı olacaktır.

Seçilmiş 14 gelişmekte olan ülke için ihracata dayalı büyüme stratejisinin geçerliliği, diğer bir deyişle ihracat ile büyüme arasında pozitif bir nedensellik ilişkisinin varlığı araştırılmaktadır. Çalışmanın devam eden bölümünde konuyla ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalar özetlenecek, devamında ekonometrik bulgulara yer verilecektir. Son olarak sonuç ve öneriler ile çalışma sonlandırılacaktır.

KONU İLE İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

İktisat literatüründe, ihracata dayalı büyüme modeli ile ilgili çok sayıda araştırma bulunmaktadır. İhracatın ekonomik büyümenin nedeni olduğuna dayanan, görüşü destekleyen çalışmalar olduğu gibi ihracata dayalı büyüme modelinin geçersiz olduğu çalışmalarda mevcuttur. Dolayısıyla, araştırmalarda, görüş birliğine varılabilmemiş değildir. Konu ile ilgili literatürde yer alan bazı çalışmalar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisini Ele Alan Ampirik Çalışmalar

Yazar	Ülke/Dönem	Yöntem	Sonuç
Marin (1992)	Birleşmiş Milletler, Almanya, Japonya ve İngiltere / 1960-1987	Eş-bütünleşme ve Granger Nedensellik	İhracata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Afxentiou ve Serletis (2000)	50 ülke / 1970-1993	Granger Nedensellik Testi	İhracata dayalı büyüme hipotezi geçerli değildir.
Kónya (2006)	25 OECD Ülkesi/ 1960-1998	Granger Nedensellik-VAR Analizi	İhracat ve büyüme arasında seçilen ülkelerde çoğunlukla tek yönlü ilişki olmakla birlikte az sayıda ülke için çift yönlü ilişki mevcuttur.

Agosin (2009)	Yükselen Piyasa Ekonomileri/ 1980-2003	Panel Regresyon Veri Analizi	İhracatın teknoloji yoğun olarak yapılması ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.
Çetintaş ve Barışık (2009)	13 Geçiş ekonomisi/ 1995-2006	Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik vardır.
Nasreen (2011)	Gelişmekte olan 8 Asya ülkesi/ 1975-2008	Panel Regresyon Veri Analizi	Ekonomik büyümeden ihracata doğru ilişki vardır.
Ağayev (2011)	12 Geçiş Ekonomisi/ 1994-2008	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Analizi	İhracata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Dreger ve Herzer (2013)	Gelişmekte olan 45 ülke / 1971-2005	Panel Eşbütünleşme Testi	Kısa dönemde ihracat ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik mevcuttur. Uzun dönemde etki mevcut değildir.
Aditya ve Acharya (2013)	65 Seçilmiş ülke/ 1965-2005	Dinamik Panel Veri Analizi	İhracat artışı ekonomik büyümeyi artırmaktadır.
Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013)	6 Seçilmiş ülke/ 1995-2011	Panel Granger Nedensellik Testi, Panel Eşbütünleşme Testi	Uzun dönemde ihracat ve büyüme arasında pozitif bir ilişki mevcuttur.
Şahbaz vd., (2014)	27 Seçilmiş Asya ülkesi/ 1994-2010	Panel Eşbütünleşme Testi, Panel nedensellik Testi	Uzun ve kısa dönemde ihracata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.

Keho (2015)	12 Afrika ülkesi/ 1970-2013	Johansen Eş- bütünleşme Testi, Granger Nedensellik Testi	Sonuçlar ülkelere göre farklılık göstermiştir. Bazı ülkelerde karşılıklı nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Değer ve Doğanay (2016)	21 Yükselen Piyasa Ekonomisi/ 1996- 2014	ECM, Panel Eş- bütünleşme Testi	Uzun dönemde yükselen piyasa ekonomilerinde büyümenin ihracata olumlu yönde etkisi vardır.
Yüksel ve Zengin (2016)	Arjantin, Brezilya, Çin, Malezya, Meksika ve Türkiye/ 1961-2014	Engle Granger Eşbütünleşme Analizi, VECM ve Toda Yamamoto Nedensellik Analizi	Sadece Arjantin’de ihracata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.
Ersin (2018)	Meksika, Endonezya, Nijerya, Türkiye/ 1960-2016	Toda Yamamoto Nedensellik Analizi	Türkiye ve Meksika’da ihracata dayalı büyüme hipotezi geçerli.

AMPİRİK ANALİZ

Gelişmekte olan ülkeler kapsamında ihracat ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada dinamik panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışmada verilerine tam olarak ulaşılabilen 14 gelişmekte olan ülke için 1967-2017 dönemi dikkate alınmıştır.

İhracat ve büyüme arasındaki ilişkinin test edildiği çalışmada üç değişken kullanılmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler Dünya Bankası ‘World Development Indicators’ veri tabanından alınmış ve kullanılan değişkenler, Tablo 2’de tanımlanmıştır.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Açıklama	Kaynak
LGDP	Logaritmik Kişi Başına Düşen Gelir (ABD \$)	Dünya Bankası, World Development Indicators, 1967-2017
LEX	Logaritmik Mal ve Hizmet İhracatının GSYİH İçerisindeki Payı (%)	Dünya Bankası, World Development Indicators, 1967-2017

Tablo 1’ de gösterilen ve logaritmik dönüşümleri yapılan değişkenlerle oluşturulan model Denklem 1’ deki gibidir. Modellerde i ; kesit boyutunu ve t ; zaman boyutunu göstermektedir.

$$LGDP_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} LEX_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

($i = 1, \dots, 14$) ve ($t = 1967, \dots, 2017$)

Tablo 3. Modelde Yer Alan Ülkeler

Sıra	Ülke	Sıra	Ülke
1	Arjantin	8	Peru
2	Brezilya	9	Güney Afrika
3	Çin	10	Türkiye
4	Endonezya	11	Pakistan
5	Meksika	12	Kolombiya
6	Malezya	13	Şili
7	Filipinler	14	Hindistan

Tablo 3’te model de yer alan seçilmiş 14 yükselen piyasa ekonomisine yer verilmiştir. Denklem (1)’i tahmin edebilmek için ön testler olan homojenite (Δ testi) ve yatay kesit bağımlılığı (CD_{LM}) testleri yapılmaktadır. İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü Konya (2006) panel nedensellik testi ile incelenmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada, yeni ekonometrik yöntemlerle dinamik panel veri analizi kullanılmıştır. Panel veri analizinde ele alınan incelemeler, yatay kesit

birimlerine zaman boyutunun eklenmesiyle grup ve zaman etkilerini görebilmeye olanak sağlamaktadır.

İhracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensel ilişkiyi tahmin edebilmek için bazı ön testlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ön testlerden biri, kesitler arasında bağımlılık olup olmadığının araştırılmasıdır. Günümüzde artan dış ticaret, finansal serbestleşme ve küreselleşme hareketlerinin etkisiyle birlikte, bir ülke ekonomisinde ortaya çıkan bir şokun diğer ülkeleri etkilemesi kaçınılmazdır. Bu durum, ampirik analizlerde yatay kesit bağımlılık “cross-section dependency” testleri ile belirlenebilmektedir. Değişkenlerde ve modelde kesitler arası bağımlılık olup olmadığına karar vermek için Breusch ve Pagan (1980) LM (Lagrange Multiplier) testi, CD (Cross Section Dependency) testi ve CD_{LM} testi (Pesaran (2004)) ile Pesaran vd. (2008) tarafından geliştirilen LM_{adj} (Bias-Adjusted Cross Sectionally Dependence Lagrange Multiplier) testlerinden yararlanılmaktadır. Testin sıfır hipotezi “ H_0 : Kesitler arası bağımlılık yoktur” varsayımı üzerine kuruludur. Ampirik bulgulara göre, sıfır hipotezinin reddedilememesi, ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının olmadığını yani bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun paneli oluşturan diğer ülkeleri etkilemediğini göstermektedir (Baltağı, 2008:284). Analizlerde yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi durumunda, bu sonucun göz önünde bulundurulması elde edilen analiz sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir (Breusch ve Pagan, 1980).

Yapılması gereken ön testlerden biri, değişken katsayılarının homojen mi yoksa heterojen mi olduğunun araştırılmasıdır. Değişken katsayılarının heterojen olduğu tespit edilirse, heterojeniteyi dikkate alan birim kök analizlerinin yapılması gerekmektedir. Katsayı homojenliği, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Eğim Homojenliği Testi (Slope Homogeneity Test- Δ testi) ile incelenmektedir. Delta testi, büyük örneklem için; Δ_{adj} testi, küçük örneklem için geçerlidir. Homojenite testinde sıfır hipotezi “ H_0 : Katsayılar homojendir” ve alternatif hipotez “ H_1 : Katsayılar heterojendir” şeklindedir. Homojenite testi, kesitlerden birinde gerçekleşen değişim ile diğer kesitlerin aynı düzeyde etkilenip etkilenmediğini ortaya koymaktadır.

Bu analizler sonucunda birim kök ve eş bütünleşme testlerinin yapılması zorunluluğu olmadan değişkenlerin düzey değerleri ile Konya (2006) panel nedensellik testi yapılarak değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin yönü belirlenmektedir (Konya, 2006: 982). Zellner (1962) tarafından oluşturulan görünürde ilişkisiz regresyon (GİR) tahmincilerine dayanan, Konya (2006) panel nedensellik testinde, diğer panel nedensellik testlerinden farklı olarak her bir yatay kesit birimi için hesaplanan bootstraplu kritik değerler kullanılmaktadır. Konya'nın nedensellik analizindeki bir başka farklılık ise durağan olmayan veya eşbütünleşik olmayan seriler ile testin yapılabilmesidir. Böylece birim kök ve

eşbütünleşme analizleri yapılmaksızın serilerin düzey değerleri ile analiz yapılabilmektedir (Konya, 2006). Yatay kesit bağımlılığının olması durumunda, panel veri analizlerinde GİR tahminçileri, EKK tahminçilerine göre daha etkin sonuçlar ortaya koymaktadır. Bundan dolayı Konya panel nedensellik testinin tercih edilmesi daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Konya panel nedensellik testi için kullanılacak denklem sistemi şu şekildedir (Konya, 2006).

$$\begin{aligned}
 Y_{1,t} &= a_{1,1} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,1,i} X_{1,t-i} + \varepsilon_{1,1,t} \\
 Y_{2,t} &= a_{1,2} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,2,i} X_{2,t-i} + \varepsilon_{1,2,t} \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 Y_{N,t} &= a_{1,N} + \sum_{i=1}^{ly_1} \beta_{1,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,N,i} X_{N,t-i} + \varepsilon_{1,N,t} \\
 X_{1,t} &= a_{2,1} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,1,i} Y_{1,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,1,i} X_{1,t-i} + \varepsilon_{2,1,t} \\
 X_{2,t} &= a_{2,2} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,2,i} Y_{2,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,2,i} X_{2,t-i} + \varepsilon_{2,2,t} \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 X_{N,t} &= a_{2,N} + \sum_{i=1}^{ly_2} \beta_{2,N,i} Y_{N,t-i} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,N,i} X_{N,t-i} + \varepsilon_{2,N,t}
 \end{aligned}$$

Denklemler sistemindeki l Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri yardımıyla belirlenen uygun gecikme uzunluğunu ve N yatay kesit birim sayısını ($j=1, \dots, N$) j , t ise zaman boyutunu ($t = 1, \dots, T$) ifade etmektedir. (Konya, 2006: 982-983). Konya testi için Wald test istatistiği hesaplanmaktadır. Bu sistemde $\delta_{1,j,i}$ değişkeni tüm birimler için sıfıra eşit değil iken $\beta_{2,j,i}$ değişkeni tüm birimler için sıfıra eşit ise X 'ten Y 'ye doğru tek yönlü bir Granger nedensellik söz konusudur.

$\delta_{1,j,i}$ ve $\beta_{2,j,i}$ değişkenlerinin her ikisi de sıfıra eşit değil ise X ile Y arasında çift yönlü bir nedensellik söz konusu iken

$\delta_{1,j,i}$, $\beta_{2,j,i}$ değişkenlerinin her ikisi de sıfıra eşit ise X ile Y arasında bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir.

Bulgular

Panel nedensellik testlerinden hangisinin yapılacağına karar vermeden önce değişken katsayısının homojen mi yoksa heterojen mi olup olmadığına ve kesitler arası bağımlılık olup olmadığı test edilmelidir. Tablo 4'te homojenite ve yatay kesit bağımlılığı test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 4. Homojenite ve Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Homojenite Test Sonuçları				
Testler	Test İstatistiği		Olasılık Değeri	
Delta Tilde	1.311*		0.095	
Delta Tilde _{adj}	1.352*		0.088	
Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları				
Değişkenler	LGDP		LEX	
	İst. Değeri	Olasılık Değeri	İst. Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	112.753*	0.061	152.135***	0.000
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	1.612*	0.053	4.532***	0.000
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	- 4.096***	0.000	- 4.208***	0.000
LM _{adj} (PUY, 2008)	143.156***	0.000	77.433** *	0.000

Not: “***” işareti %1 ve “**” işareti %10 seviyesinde anlamlılığı ifade etmekte olup, sabitli model kullanılmıştır.

Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre katsayının homojen olduğu üzerine kurulu sıfır hipotezi %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte olup, katsayının heterojen olduğu bulgusu elde edilmiştir. Bu durum, ihracat üzerinde meydana gelen bir değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin her ülkede farklı sonuçlara yol açtığını ortaya koymaktadır. Aynı tabloda yer alan yatay kesit bağımlılığı test sonuçlarına göre kesitler arası bağımlılığının yokluğunu sınavan sıfır hipotezi %1 ve %10 anlamlılık düzeylerinde reddedilmektedir. Elde edilen bulgular, kesitlerden birinde ortaya çıkan makroekonomik bir şokun diğer kesitleri de etkilediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 5'te yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Konya (2006) panel nedensellik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Panel Nedensellik Test Sonuçları, Konya (2006)

Ülke Sonuçları	LGDP→LEX		LEX→LGDP	
	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri	Wald İstatistiği	Olasılık Değeri
Arjantin	0.384	0.360	4.256**	0.020
Brezilya	2.589	0.240	10.046***	0.000
Çin	0.106	0.950	8.102**	0.010
Endonezya	0.057	0.790	0.599	0.790
Meksika	7.962	0.110	16.470***	0.000
Malezya	0.178	0.630	0.335	0.260
Filipinler	0.570	0.780	2.037	0.210
Peru	1.895	0.220	2.200**	0.030
Güney Afrika	0.719	0.450	9.279***	0.000
Türkiye	5.681	0.190	11.765***	0.000
Pakistan	0.206	0.500	0.030	0.970
Kolombiya	0.536	0.850	19.408***	0.000
Şili	3.650	0.160	7.624***	0.000
Hindistan	0.015	0.980	7.055**	0.040
Fisher	25.243	0.615	20.213	0.857

Not: “***” işareti %1 ve “**” işareti %5 seviyesinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te yer alan panel nedensellik sonuçlarına göre “İhracat ekonomik büyümenin nedeni değildir” ve “Ekonomik büyüme ihracatın nedeni değildir” üzerine kurulu sıfır hipotezleri reddedilememektedir. Elde edilen bulgulara göre, 14 gelişmekte olan ülkenin panel sonuçlarında ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata doğru nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Bulgular ülke bazında incelendiğinde; Arjantin, Brezilya, Çin, Meksika, Peru, Güney Afrika, Türkiye, Kolombiya, Şili ve Hindistan için ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak seçilmiş ülkelerin hiçbirinde ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna rastlanmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, 1967-2017 dönemi için gelişmekte olan 14 ülkede ihracat artışının çıktı artışını destekleyerek ekonomik büyümeyi sağlayıp sağlamadığı panel nedensellik testi yardımıyla sınanmıştır. Elde edilen bulgular, söz konusu ülke grubunda ihracattan ekonomik büyümeye ve ekonomik büyümeden ihracata doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığını ortaya koymuştur. Paneli oluşturan

ülkeler bireysel olarak incelendiğinde ise Arjantin, Brezilya, Çin, Meksika, Peru, Güney Afrika, Türkiye, Kolombiya, Şili ve Hindistan'da ihracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. Analiz için seçilen ülkelerin büyüme hızları, dış ticaret potansiyelleri ve izledikleri ekonomi politikaları birbirinden farklı olduğundan panel sonucu olarak nedensellik ilişkisi bulunamamış ve ülkelerin benzer şekilde hareket etmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ihracattan ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisine rastlanan 10 ülkede ihracata dayalı büyüme hipotezinin desteklendiği bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara paralel olarak başta Çin ve Hindistan olmak üzere Türkiye ve Brezilya gibi ülkelerin çeşitli üretim alanlarında küresel birer aktör haline geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ihracat, ekonomik büyüme stratejisinin önemli bir ayağını oluşturmakta ve ülkelerin büyümesi ve kalkınması bakımından önem arz etmektedir. Paneli oluşturan ülkelerin çoğunlukla dış ticaret açığı verdiği göz önüne alındığında, bu açığı en aza indirmeye yönelik politikaların, söz konusu ülkelerde istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, ilgili ülkelerin mevcut potansiyelleri düşünüldüğünde araştırma-geliştirme faaliyetlerine ve teknolojik yatırımlara daha fazla yatırım yapmaları halinde, daha verimli üretim gerçekleştirebilecekleri ve daha yüksek büyüme ve kalkınma hızlarına erişebilecekleri düşünülmektedir. Söz konusu ülkelerde, politika yapıcılarının, ihracatı özendirici teşvikler vb. hamlelerde bulunması da, gelişmekte olan ülkelerin bir üst gelişmişlik düzeyine çıkmaları adına önemli bir adım olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aditya, A. and Acharya, R. (2013). Export diversification, composition, and economic growth: Evidence from Cross country analysis, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 22 (7), 959–992.
- Afxentiou, P. and Serletis, A. (2000). Output growth and variability of export and import growth: International evidence from granger causality tests, *The Developing Economies*, 38(2), 141-163.
- Agosin, M. (2009) Export diversification and growth in emerging economies, *Economics, School of Economics and Business, University of Chile*, 115-131.
- Ağayev, S. (2011). İhracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: 12 geçiş ekonomisi örneğinde panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizleri, *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 241-254.
- Baltagi, B. (2008). *Econometric analysis of panel data*, John Wiley & Sons.

- Breusch, T. S., and Adrian R. P. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometric, *The Review Of Economic Studies* 47(1): 239-253.
- Çetintaş, H. and Barışık, S. (2008), Export, import and economic growth: The case of transition economies, *Transition Studies Review*, 15, 636-649.
- Değer, K. M. ve Doğanay, A. M. (2016). Yükselen piyasa ekonomilerinde ihracat ve ekonomik büyüme: panel veri analizi (1996-2014), *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 12 (2), 52-71.
- Dilber, İ. ve Sönmez Erataş, F. (2016). Thirlwall kanununun gelişmiş ülkeler açısından geçerliliği: Panel veri analizi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 139-150.
- Dreger, C. and Herzer, D. (2013). A further examination of the export-led growth hypothesis, *FIW Working Paper*, 84, 1-33.
- Ersin, İ. (2018). İhracata dayalı büyüme hipotezinin test edilmesi: MINT ülkeleri örneği, *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 26-38.
- Giles, J.A. ve Williams C. L. (2000). Export-led growth: a survey of the empirical literature and some non-causality results part 1, *The Journal of International Trade & Economic Development*, 9(3), 261-337.
- Kar, M., Ağır, H. ve Türkmen, S. (2018). Gelişmekte olan ülkelerde elektrik tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik tahmini, *International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS)*, ss.1-16.
- Keho, Y. (2015), Foreign direct investment, exports and economic growth: Some African evidence, *Journal of Applied Economics and Business Research*, 5 (4), 209-219.
- Kónya, L. (2006). Exports and growth: Granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach, *Economic Modelling*, 23, 978-992.
- Kösekahyaolu, L. ve Şentürk, C. (2006). İhracata dayalı büyüme hipotezinin testi: türkiye ve yeni gelişen ekonomilerin üzerine karşılaştırmalı bir inceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 23-45.
- Marin, D. (1992). Is the export-led growth hypothesis valid for industrialized countries? *The Review of Economics and Statistics*, 678-688.

- Nasreen, S. (2011). Export-Growth linkages in selected Asian developing countries: evidence from panel data analysis, *Asian Journal of Empirical Research*, 1 (1), 1-13.
- Pesaran, M. H, Aman U., and Takashi Y. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence, *The Econometrics Journal* 11.1: 105-127.
- Pesaran, M. H., and Takashi Y. (2008), Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of econometrics* 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H.. (2004), General diagnostic tests for cross section dependence in panels, *CESifo Working Paper 1229*; IZA Discussion Paper 1240.
- Ramos, F. F. R. (2001). Exports, imports, and economic growth in Portugal: evidence from causality and cointegration analysis, *Economic Modelling*, 18, 613-623.
- Sharma, A. ve Panagiotidis, T. (2004). An analysis of exports and growth in india: cointegration and causality evidence (1971-2001), *Sheffield Economic Research Paper Series SERP* No: 2003004.
- Shirazi, Nasim S., and Turkhan A. Abdul M. (2005). Export-led growth hypothesis: further econometric evidence from South Asia, *The Developing Economies*, 43(4), 472-88.
- Şahbaz, A., Ağır, H. ve Yanar, R. (2014). Seçilmiş Asya ülkeleri için ihracata dayalı büyüme modeli: panel eşbütünleşme ve nedensellik analizi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 22, 24-43.
- Şimşek, M. (2003). İhracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi verileri ile analizi, 1960-2002, *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(2), 43-63.
- Waithe, Kimberly, Lorde, Troy ve Francis, Brian (2011). Export-led growth: A case study of Mexico, *International Journal of Business, Humanities and Technology*, 1 (1), 33-44.
- Yardımcıoğlu, F. ve Gülmez, A. (2013). Türk Cumhuriyetlerinde ihracat ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel eşbütünleşme ve panel nedensellik analizi, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 8 (1), ss. 146-161.
- Yüksel, S. ve Zengin, S. (2016). Causality relationship between import, export and growth rate in developing countries, *International Journal of Commerce and Finance*, 2(1), 147-156.

Zellner, A. (1962). An efficient method of estimating seemingly unrelated regressions and tests for aggregation bias, *Journal of the American statistical Association*, 57(298), 348-368.

16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi Bölgelerinde Cereyan Eden Yağma Akınları Üzerine Değerlendirmeler¹

Selim Serkan ÜKTEN

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
sserkanukten@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-8535>

Öz

Dünya tarihinin her devrinde muhtelif sebeplerle ortaya çıkan yağma kültürü, Türklerin bozkır kültürünü yaşadığı dönemde, siyasî ve iktisadî bunalım zamanlarında, ayakta kalabilmek adına başvurduğu bir yöntem olmuştur. Esasında üretim kültürünün bir parçası olan Eski Türkler, bir zorunluluk olarak ortaya çıkan yağma akınlarında tabiatın Çin'e veya başka yerleşik toplumlara vermiş olduğu nimetleri, el koyma yoluyla onlardan almıştır. İslamî döneme gelindiğinde Türkistan, İran ve Orta Doğu'ya doğru kayan Türkler bozkır coğrafyasına nazaran daha ılıman ve tabiatın daha cömert davrandığı yeni yurtlarında en azından devlet bazında zamanla yağma kültürüne gereksinimlerini azaltmıştır. Fakat 16. asırda evrensel bir etki yaratan coğrafi keşiflerle birlikte Asya ticaret yollarının ısızlaşmaya yüz tutması, özellikle Türkistan coğrafyasını iktisadî yönden sarstığı gibi, diğer taraftan Türk-Moğol siyasî kültürünü benimsemiş Türkistan Hanlıklarında başlayan adem-i merkezîyetçi anlayış da, Türkistan'ı siyasî anlamda hızlı bir gerilemeye götürmüştür. Bu doğrultuda konargöçer karakterli Türk halklarının yanı sıra konargöçer kökenli hanedanlar ve yöneticiler tarafından yönetilen Batı Türkistan'ın Hive ve Buhara Hanlıklarının da, bozkırlıların eskiye dair yağma akınlarını tekrar canlandırmaları kaçınılmaz olmuş ve de zorunlu bir hal almıştır. Dinî ve ideolojik sebeplerle İran'ın ötekileştirilmesi ve kültürel sebeplerle hanlıkların birbirlerini ötekileştirme 16. asırdan itibaren Türkistan ve Horasan coğrafyalarında yağma akınlarıyla asayiş bozmuş, diğer taraftan hanlıklara da finansal yönden nefes aldırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Yağma, Hive Hanlığı, Buhara Hanlığı.

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 30.06.2021 / 03.08.2021

Künye Bilgisi: Ükten, S.S. (2021). 16-18. asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi bölgelerinde cereyan eden yağma akınları üzerine değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1485-1509. DOI: 10.33437/ksusbd.960345

Evaluations on the Raids of Plunder in the Mawara'un-nahr and Khwarezm in the 16th-18th Centuries

Abstract

The plundering culture, which has emerged for various reasons in every period of world history, has been a method used by especially pre-Islamic Turkic people in order to survive during the times of political and economic depression when they lived the steppe culture. When comes to the Islamic period, the Turks, who moved towards Turkestan, Iran and the Middle East, reduced their need for a culture of plunder, at least on the basis of the state, in their new homeland, where the nature was more temperate and more generous than the steppe geography. However, the desolation of Asian trade routes with the geographical discoveries that had a universal effect in the 16th century, especially shook the geography of Turkestan economically. On the other hand, the decentralized understanding that started in the Turkestan Khanates, which adopted the Turkish-Mongol political culture, also led Turkistan to a rapid decline in the political sense. In this direction, it was inevitable and necessary for the Khiva and Bukhara Khanates of West Turkestan, which were ruled by nomadic-origin dynasties and rulers, as well as Turkish peoples with nomadic character, to revive the old plundering raids of steppes.

Keywords: Turkestan, Plunder, Khanate of Khiva, Khanate of Bukhara.

GİRİŞ

Tarihin en kadim milletlerinden biri olan Türkler, dünya tarihinin en eski devirlerinden itibaren, tabii, siyasî, sosyal ve kültürel sebeplerle ortaya çıkan yağma kültürünü, her millet gibi belirli devirlerde yaşamıştır. İlk devirlerden itibaren Türk devlet geleneğinde var olan yağma, yapılan çalışmaların da gösterdiği üzere zorunlu hallerde ortaya çıkan, devlet tarafından zorunlu hallerde destek gören bir ihtiyacı karşılama hareketi olarak tanımlanabilir. Hun çağından itibaren bozkır devletleri, kıtlık (yut) ve de siyasî çözülme gibi zorunlu hallerde, yanı başındaki yerleşik coğrafyaların sunduğu nimetlerle krizi çözmeye odaklanmıştır. Bunun yanı sıra Ahmet Burçin Yereli'nin de dikkat çektiği üzere esasında üretim kültürünün bir parçası olan Türklerde yağma, kendi hâkimiyetine girmek istemeyen devlet ve toplumların ödediği bir savaş tazminatıdır ve bu tarz yağmalar Türk savaş hukukuna uymayacak şekilde süresi uzatılarak, şekli değiştirilerek yapıldığında buna uymayanların cezalandırılması da olağan bir durumdur (Yereli, 2010: 942).

Yine Yereli'nin dikkat çektiği üzere, zor ve meşakkati bir süreç isteyen üretim kültürü ise güçlü bir inanç yapısı ve sağlam bir ahlaki değere sahip bir topluma özgü davranış biçimidir. Bu haliyle Türklerin devletleşme sürecinden itibaren güçlü inançları ve töreleriyle üretim kültürünü destekleyen bir yapıda olduklarına şüphe yoktur (Yereli, 2010: 944). Bozkırlı Türkler, kendi kendine yeten bir iktisadî yapıda hayvancılık ve avcılıkla geçimini sürdürmenin yanı sıra, maden işleme sanatında da ileri gitmişleridir. Çin kaynaklarının da vurguladığı üzere zamanının mahir demircileri Türkler, savaş sanatında değerli ürünler ortaya koyabilmiştir. Ürettiği ürünleri, at başta olmak üzere hayvanlarını da, ticari bir emtia olarak elden çıkararak zamanla maddî kültürün muhtelif pek çok varyantını dünya medeniyetine sunmuşlardır. (Gumilev, 2003: 91-102; Kafesoğlu, 2011: 208-218, 270-276, 307-308; Gömeç, 2018: 181-218; Taşağıl, 2016: 76-87). Türk devletlerinin kuruluş ve genişleme evresinde fetih devleti ilkesine bağlı olarak ganimetin önemli bir gelir yöntemi olduğu açıktır fakat doğal sınırlara ulaşıldığında, bu geçici süreçten sonra beklenti, üretim kültürüne geçiş ve ticareti kontrol altına almaktır. Nitekim Hunlardan başlayarak Göktürkler, Uygurlar ve sonrasında kurulan Türk devletlerinin, tabii sınırlara ulaştıktan sonra İpek Yolu'nun kontrolünü sağlayarak, gümrük gelirleri vasıtasıyla, üretim kültürünün geliştiği yerleşiklere karşı bir denge kurma teşebbüsleri alışılmış bir durumdur (Gündoğru: 2015: 307-312). Dahası Türk hükümdarı Orhun kitabelerinde Bilge Kağan'ın da vurguladığı üzere, ticaret yapmayı, bozkırı terk etmemeyi, salık vermeyi, Çin sınırlarına yaklaşmayı, Çinlilere benzemeyi, hatta yapılan yönemsiz gelişigüzel yağma akınlarını doğru bulmamaktadır. Bu haliyle devletleşme sürecinde Türk halkından beklenen özünde yurdu terk etmeme ve kendi kendine yeten iktisadî yapıyı korumaktır (Orhun Abideleri, 2009: 3-7).

Bununla birlikte bozkırda kurulan İlk Türk devletlerinden itibaren Türklerin daha ziyade yağma kültürüne yatkın, yağmanın da Türkler gibi yerleşik toplumlara komşu olan konargöçer veya göçebe toplumlara özgü bir davranış olduğuna dair görüşler, özellikle Batılı tarihçilerin geçen iki asırdan itibaren dikkat çektiği bir mesele olmuştur. Fakat esasında modern yağma geleneğinin bir parçası olan Batılı ulusların tarihçilerine ait bu görüşler sonradan yeni bir boyut kazanmış ve Türklerdeki yağma akınlarının aslında zorunlu sebeplere dayan, bir hayatta kalma aracı olduğu gerçeği kabul edilmeye başlanmıştır. Gerçekten de yapılan araştırmalar, yukarıda da bahsi geçtiği üzere Hunlardan itibaren, Türk devletleri ve topluluklarının, bozkırda yaşanan kuraklık, kıtlık (yut) gibi zorunlu hallerde yerleşik kültür Çin'e yağma akınlarında bulduklarını doğrulamaktadır. (Grousset, 1999: 13). Rakip Çin hanedanlarının yıllıklarında, yaşanan rekabetten ötürü yapılan yağmalar, Türklerin "çapulcu" ve "barbar" olarak nitelendirilmesine sebebiyet vermiş ve Batılı tarihçiler bu tanımlamaları gelişigüzel kullanmışlardır (Taşağıl, 2016: 23-27). Fakat tarih biliminin metoduna uygun araştırmalar neticesinde Bozkırlı Türklerin, yağma akınlarını

mecburiyetten, hayatta kalmak için uyguladıkları gerçeğini, Fransız Türkolog Rene Grousset gibi muhtelif tarihçiler artık kabul etmektedir. Mesela Grousset eserinde, dönem dönem su kaynakları kuruyan, otlakları yok olan, hayvanları ölen bozkır kavimlerinin, işlenmiş topraklara yaptığı akınları tabiatın bir kanunu olarak addederek, konargöçerin, zengin ve refah seviyesi yüksek yerleşiklere akınlarını mecburi bir gereksinim olarak sunmaktadır (Grousset, 2006: 13)².

Türk tarihindeki pek çok hadiseyi incelediğimizde Türk devletlerinin iç meselelerden dolayı kontrolü kaybettiği süreçte veya devletin iktisadî olarak çözüldüğü süreçte yerleşiklere yağma akınları yaptığına şahit olunmaktadır.³ Bozkırda yaşanan tabii afetlerle beraber yağma akınlarına sebep olan en önemli faktörler kuşkusuz bunlardır. Bunun dışında yağmanın ilk Türk devletlerinden itibaren Türk devletlerinin güçlü olduğu devirlerde, Çin veya başka devletlerle yaşanan siyasî anlaşmazlıklardan ötürü çıkan savaşlarda, gelenek gereği alınan bir tazminattan öte bir şey olmadığını vurgulamak gerekmektedir.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ve Türk tarihinin daha ziyade anayurttan Türkistan, Deşt-i Kıpçak, İran ve Orta Doğu'ya kaydığı dönemde ise Türklerdeki üretim kültürünün, yerleşilen coğrafyanın sunduğu kaynaklarla çeşitlendiği ve hayvancılığın yanı sıra tarım, ticaret ve sımai faaliyetlerin önemli iktisadî gelir kaynakları olduğu şüphesizdir. Özellikle İpek Yolu'nun, aynı zamanda Orta Çağ'da kuzey-güney yönlü Doğu Avrupa ticaret rotasının Türk yurdundan geçmesi, Türk devletlerini iktisadî açıdan rahatlatan temel hususlardandır. Hazarların yanı sıra, Karhanlılar, Selçuklular, Gazneliler, Harezmsahlar ve Türk-Moğol Devrinde Altınorda, Timurlular vs. pek çok Türk devleti ticaret yollarının kendisine sunduğu nimetten faydalanmıştır. İktisadî anlamda gelişimin olduğu bu çağda İslam medeniyetinin de bir aralıkta altın çağını yaşaması Orta Zaman Türklerinin dinî, ilmî, siyasî ve kültürel anlamda zirveyi yaşamasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemlerde Türk devletleri ticareti destekleyeceği, asayişî sağlayacağı gibi, doğal olarak özellikle devletin kuruluş aşamasından sonra yağma kültürüne başvurmayacak ve bu kültürünün parçası olan toplulukları doğal olarak yağmacı tutumlarıyla kabul etmeyecektir. Bir başka ifadeyle istikrarı sağlayan devlette, baskın boy veya aşiretler Büyük Selçuklu Devleti örneğinde olduğu gibi sınır boylarına itilerek, gaza veya cihat adı altında yeni yurtlar açmak için kullanılmışlar veya ikta sistemiyle orduya kazandırılmışlardır (Turan, 952).

Geç Orta Çağ'da ise küresel boyutta vuku bulan yeni gelişmeler Türk ve İslam dünyasını derinden etkilemiştir. Haçlı seferleriyle başlayan sürecin hemen

² Ayrıca bkz: (Golden, 2015: 23-24).

³ Mesela I. Göktürk Devleti hükümdarı Kie-li'nin (İl Kağan), siyasî bunalımın yanı sıra kıtlığın getirdiği iktisadî sıkıntının da etkisiyle Tang hanedanına yapmış olduğu cesarete dayalı gelişigüzel akınlar Göktürk Devleti'nin sonunu getirmiştir (Kafesoğlu, 2011: 105; Taşağıl, 2016: 139-158).

ardından gerçekleşen Moğol İstilasası'nın Türk-İslam dünyasındaki istikrarı bozduğu şüphesizdir. Her ne kadar Moğolların İslamlaşması ve Türkleşmesi, Anadolu ve İran da dâhil olmak üzere, Deşt-i Kıpçak, Türkistan ve Hindistan coğrafyasında siyasî ve kültürel olarak son parlak devri yaşatsa da, coğrafi keşiflerle başlayan süreçte ticaret yollarının değişmesi ve Türk-Moğol coğrafyasında merkezîyetçi anlayışın kaybolması, siyasî olduğu kadar iktisadî yapıyı da derinden etkilemiş ve muhtelif bölgelerde eski bir gelenek olan yağma kültürünü yeniden tetiklemiştir. Fakat bu sürecin Türklerin Bozkır çağındaki yağma kültürlerinden farkı, yağma gereksinimin geçici değil kalıcı hale gelmesidir.

Türkistan'ın gerileme döneminde ortaya çıkan yağma kültürü üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle köle edinme amaçlı gerçekleştirilen yağma akınlarında Türkmenlerin İran coğrafyasından, Kazak, Kırgız vs. halkların Rus coğrafyasından temin ettiği köleler ve köle ticareti üzerine bahis çoktur.⁴ Fakat yağma amaçlı akınların bizzat Türkistan Hanlıkları idarecileri tarafından da yapıldığına ve bunun sebeplerine ayrıca parantez açmak gerekir. Nitekim bu çalışmada Türkistan'daki köle ve köle ticareti konusundan ziyade Türkistan Hanlıklarından Hive ve Buhara Hanlıklarının gerçekleştirdikleri yağma akınları ele alınacaktır. Özellikle 16-18. asırlar arasında Harezmi, Maverâünnehr ve Horasan üçgeninde vuku bulan onlarca yağma akını teşebbüsü olduğuna şüphe yoktur⁵ ve bu akınların rutin bir hale gelmesi yüzünden, pek çoğunun da yerli kroniklere yansımadağı anlaşılmaktadır. Bu açıdan çalışmamızda konuyu temellendirecek belli başlı örneklere yer verilmiş, yağma akınlarının sebepleri, getirisi ve götürüsü üzerine durulmuştur.

Hanlıklar Devrindeki Türkistan'ın Siyasî, Sosyal ve İktisadî Yapısı ve Yağma Akınlarının Sebepleri Üzerine Düşünceler

Timurlu Devleti'nin sona ermesi Türkistan tarihinin yeni bir aşamasıdır. Timur'un Çağataylılardan aldığı iktidarı, Çingizoğulları adına Cuci neslinden Özbek Şibanoğulları Türkistan'da yeniden tesis etmiştir. 1500 yılından itibaren yaklaşık on yıllık süre zarfında Timurlulara ait Batı Türkistan coğrafyasını ele geçiren Muhammed Şibanî Han, Çingizli gelenekleri ile beraber İslamî geleneklerin birleştiği bir hâkimiyet anlayışını kabul ederek bölgedeki istikrarı sağlayabilmiştir (Alpargu, 2002: 958-960; Macit, 2016: 85-95; Ükten, 2018: 31-36; Doğan-Erdoğan, 2017: 31-40). Han'ın Batı Türkistan'ı birleştirerek siyasî istikrarı sağlamasıyla ticaret için güveni bir ortamın oluşmasının yanı sıra, sulama

⁴ Bkz. (Cihan, 2010; Karakulak, 2020; Doğan ve Erdoğan, 2016; Yılmaz, 2015).

⁵ Bu akınlar 19. asrın ikinci yarısında gerçekleşen Rus işgaline kadar da devam etmiştir.

kanallarının da yenilenmesi ile tarımsal faaliyetler artmış, konargöçer Özbeklerin bir kısmı da yerleşik hayata kazandırılmıştır (İvanov, 2020: 57).

Özbeklerin 16. asrın başlarında, dağılmakta olan bir devletin topraklarında hâkimiyet tesis etmeleriyle ilk etapta istikrarı sağlamaları elbette ki doğaldır. Zira her yeni kurulan siyasî teşekkülün kuruluş ve genişleme aşamasında bölgede bir canlanma yarattığı bir gerçektir. Fakat yine aynı asrın başlarında yaşanan gelişmelerin Türkistan coğrafyasını kısa bir zaman sonra olumsuz etkilemesi söz konusu olmuştur. Bazı Türkologların hemfikir olduğu üzere (Togan, 1947: 121-122; Roux, 2014: 364, 372-373) Coğrafi Keşiflerle birlikte Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan doğu-batı yönlü kara ticaret yolunun okyanuslara kayması, Türkistan'ı iktisadî açıdan sarsmakla kalmamış, Zeki Velidî Togan'ın iddiasıyla askerî ve medenî hayatı da menfi yönden etkilemiştir. Kara ticaret yollarının önemini kaybetmesi bir yandan, özellikle güneyden gelen Avrupalı devletlerin İran'a taşıdığı ateşli silahların da yer aldığı bazı mallar, başka sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. (Togan, 1947: 121-122). Bir diğer mütehassıs Barthold ise XVI. asrın başlarından itibaren Türkistan'ın ticarete yaşadığı düşüşü, farklı bir şekilde Özbeklere bağlayarak, bu hususta Türkistan'ın yeni sakinlerinin adem-i merkezîyetçi anlayışı kabulünün tesirine değinmektedir. Barthold'a göre Özbeklerin çok merkezli yönetim anlayışı, kervanların her durakta yeni gümrük vergileri ödemelerine sebep olmakta, bu durum da eski ticaret rotalarının artık önemini yitirmesini beraberinde getirmektedir. Ona göre Batı Avrupalıların yükselişleriyle ticarî faaliyetler gelişirken, Ruslar da Sibiryaya üzerinden Uzak Doğu'ya yeni rotalar bulmuştur. Özbeklerin siyasî kültürü ve beraberinde gelen feodal çekişmeler ise ticarete güvensiz ve kârsız bir ortam yarattığından Türkistan'ın ticaretteki görkemli dönemleri sona ermiştir (Barthold, 2019: 198). Fakat Barthold gibi düşünenlerin görüşlerine karşı çıkan Togan, okyanusa kayan ticaret yolları yüzünden İpekyolu şehirleri arasındaki iktisadî ve kültürel bağların koptuğuna vurgu yaparak, Türkistan'daki ticarî faaliyetlerin kesilmesinin halkı yerel ekinciliğe yönelmeye mecbur bıraktığını, şehirden kırsala göçler olduğunu ve bu durumun da siyasî bağları zayıflatarak, küçük hanlıkların kurulmasına sebebiyet verdiğini iddia etmektedir. Şu halde ona göre düşüşe sebep Özbek siyasî kültüründen ziyade değişen ticaret yollarıdır (Togan, 1947: 113, 121). Barthold'un Özbekleri medenî yönden geri bir kavim olarak nitelendirmesine tezat olarak Togan, 16. asır başlarında Özbeklerin şehir hayatını uyum sağladıklarını, şehirde olanlarının ilim ve eğitim faaliyetleri gösterdiklerini, tarım ve ticaretin kıymetini bildiklerini satırlarına taşımıştır (Togan, 1947: 121-122). İki mütehassıs düşüşün temel sebebine dair farklı iddiaları gündeme getirseler de, meselenin birden fazla sebebi olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Ve düşüşün sebebi bir yana, göz önünde olan sorun Türkistan'da iktisadî ve siyasî istikrarının 16. asırdan itibaren bir daha tam olarak sağlanamamasıdır. Barthold'un Özbekleri medeniyet olarak geri bir kavim (Barthold, 2019: 198-199) olarak addetmesini kabul edilemez bulmakla beraber, Özbeklerin Muhammed Şibanî Han'dan

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maverainnehr ve Harezmi Bölgelerinde...

itibaren hâkimiyeti paylaşma prensibini kabul ederek çok merkezli bir hâkimiyet anlayışını⁶ Türkistan'a getirdiğini ve bunun da bazı sıkıntılara sebep olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Bu durum merkezî idarenin zayıflamasına, vilayetleri idare eden sultanların kendi bölgelerine sahip çıkmasına, kendi soyuna miras bırakmasına ve neticede feodalleşmeye sebebiyet vermiştir (Abduraimov, 1966, C. II: 101). I. Ubeydullah Han'ın ölümünden sonra etkisini göstermeye başlayan iç karışıklıklar II. Abdullah Han'ın merkezî idareyi yeniden tesis etmesiyle bir süre sona erse de, sıkıntılı süreç Astrahanlılar devrinde de devam etmiştir. Sürekli yaşanan iç mücadelelerin iktisadî yapıyı etkilediği, bu durumdan ötürü ekili alanların ve ticaretin zarar gördüğü kaynaklarca malumdur. Coğrafi keşiflerin muhtemelen henüz etkisini göstermediği bir süreçte gerek Buhara'da gerekse de Hive'de kendi bölgelerini yöneten idarecilerin Barthold'un (Barthold, 2019: 198), hatta Togan'ın da değindiği üzere (Togan, 1947: 183,185) kervanları gümrük vergileri vermeye zorlamaları, yeni faal olan ticaret ağına⁷ ciddi şekilde zarar vermiştir. Aşağıda da değinileceği üzere Rus seyyahların verdiği bilgilere göre kervanlardan alınan "hediyeler" bu yolların çok da fazla tercih edilmemesinin kuşkusuz en önemli nedenlerinden biridir.

16. asırdan itibaren Türkistan'ın iktisadî yönden geriye götürülen etmenlerden biri de kabileci anlayışın oldukça güçlü olmasıdır. Kaynaklarda sayılarının 32 veya 92 olduğu rivayet edilen konargöçer Özbek kabileleri, özellikle Astrahanlılar devrinden itibaren hanedan üyelerinin yerini alarak devletin siyasî ve iktisadî hayatında önemli rol oynamış, askerî sınıfı oluşturarak ve elde ettikleri unvan veya topraklar (iktalar) sayesinde güçlerini arttırarak kendi aralarında vuku bulan rekabet ortamında kendi menfaatlerine uygun zamanı bulmak için çaba sarf etmişlerdir. (İvanov, 2020: 55; Abduraimov, 1966: C. I, 131, C. II, 61-62, 93) Konargöçerler üzerine yapmış olduğu çalışmalarla ünlü Khazanov'un Özbek konargöçerliği üzerine yapmış olduğu tespitler bu noktada meseleyi daha iyi kavrayabilmemizi sağlamaktadır. Rus araştırmacıya göre ikinci tip bir konargöçer devlet kuran Özbekler, bu tasnife göre yerleşik bir sahayı fethettikten sonra, yeni topraklara yerleşerek tarım yapan yerleşiklerle aynı ekolojik alanı paylaşmaktadır. Geçekten de Muhammed Şibanî Han'ın Maverainnehr'i ele geçirmesiyle bölgeye akın eden konargöçer Özbek kabileleri, yerleşik ve yarı yerleşik sahada otlakları ele geçirerek uyum içerisinde geleneklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Fakat İvanov'un (İvanov, 2020: 57) da dikkat çektiği üzere bölgedeki otlakların zengin olmayışı tam konargöçer ekonomiyi benimsemeye engel olurken, verimli toprakların da azlığı yerleşikleşmeye geçişte engel teşkil etmiştir. Bu durumda Türkistan'ın yeni konargöçer halkının tam anlamıyla yerleşik hayata geçmemelerinin haklı bir sebebi vardır. Fakat Khazanov, konargöçerlerin yerleşik hayata tam anlamıyla adapte olamamalarını veya olmak

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kılıç, 1999: s. 171-172; Dickson, 1960, 209).

⁷ Bkz. Barthold, 2019: 198; Golden, 2015: 181-182.

istememelerini yansıtan bazı yönere değinir. Buna göre yukarıda da izah ettiğimiz üzere Özbeklerde konargöçer devletlerin eski arazi tahsis sisteminin varlığını koruması (yani önce hediye arazi olarak verilen soyurgal, sonra da geniş iktaların tahsis edilmesi) iç çatışmaların aralıksız devam etmesine sebebiyet vermiş, bunun sonucu olarak da hanlar tarafından geniş iktalar bahşedilmiş Özbek kabile reisleri, 17. asırdan sonra bağımsız yöneticiler haline gelmiştir. Kabilelerin seçkin yöneticileri konargöçerliği bırakıp yerleşik hayata geçerken, bu haliyle hem yerleşik, hem de konargöçerlerin yöneticisi haline gelmişlerdir. Kendi kabilelerinin askerî desteklerini aldıkları için de konargöçer geleneklerini ön plana çıkarmışlar ve kabile üst yöneticileri ile yakın ilişkilerini devam ettirmişlerdir (Khazanov, 2015: 389). Anlaşılacağı üzere mesele konargöçerlerin, geldikleri yeni coğrafyaya uyum sorunundan da ziyade sistemsel ve yönetsel tavizlerin onları güçlendirmesidir.

Bu noktada Özbek hanlıklarına ait kaynaklar analiz edildiğinde, kabile güçlerinin, kendi menfaatlerinin gerektirdiği ölçüde, han ve veliahtlar arasındaki mücadelelerde doğrudan veya dolaylı olarak rol oynadıklarını, ordunun sefere çıktığı durumlarda, han yönetim merkezi ile sorun yaşıyorlarsa sefere iştirak etmediklerini, katıldılarsa seferi yarıda bıraktıklarını veya sefer esnasında ülkenin kendi ekili arazilerini yağmalayarak, maddi anlamda büyük yıkıma sebebiyet verdiklerini gözlemliyoruz (Mir Muhammed Emîni Buharî, 1957: 60-67, 70, 88-94). Bu aşamada merkezi idareyi kurmakta bir türlü istediği sonucu alamayan Hive ya da Buhara'nın hanlarının mecburen onlarla uzlaşmak zorunda kalmaları da alışlagelmiş bir durumdur.

Kabilelerin siyasî hayata tesirleri netice olarak iktisadî hayatı da etkilerken, bu durumun bir yandan da onların kendi malî yapılarını korumalarını gerektirdiğini ve yağma geleneğinin ortaya çıkmasına katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Normalde konargöçer bir halk kitlesini barındırma, onların yerleşik tebaa ile uyumu hususunda devlete önemli bir vazife yüklerken, Özbek konargöçerlerinin politik hayatta da elde ettikleri önemli ayrıcalıklar, onları idare etmede durumu daha karmaşık hale getirmiştir. Nitekim hayvan beslemek zorunda olan konargöçerlerin yerleşik coğrafyada (Maveraünnehr ve Harezm'in toptan yerleşime veya toptan konargöçerliğe müsait olmaması dikkate alındığında (Khazanov, 2015: 389; İvonov, 2020: 57) iktisadî açıdan da daralma yaşamlarının kaçınılmaz olması, konargöçer yaşam tarzını benimsemiş halkların kendi iktisadî yapısını sağlama almak için nüfuzlarını korumak amacıyla devlete baskı yapmasını beraberinde getirmiştir. Devlet ise kabile tazyikini çözümlenmek amacıyla onları geçmişten gelen yağma geleneği ile bizzat kendi komutalarında sınırın ötesindeki bölgelere yönlendirmiştir. Türkistan'da Yeni Çağ'da başlayan iktisadî daralma sadece Özbeklerin değil, Türkmen, Kazak ve Kırgız konargöçerlerin de iktisadî yapısını bozmuş, onları yağma gibi farklı arayışlara itmiştir. Bu doğrultuda belli bir merkezî idareye bağılı olmayan konargöçerler

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi Bölgelelerinde...

(mesela Türkmenler) bu akınları aksakalları vasıtasıyla kendileri tertip ederken Hive ve Buhara'nın konargöçer Özbekleri ise kendi hanlarını teşvik etmişlerdir.

Yukarıda bahsi geçen hususlar 16. asırdan itibaren Türkistan'da hâkimiyet kurmuş Özbek hanedanlarını önemli derecede zorlamıştır. Neticede coğrafi keşiflerle başlayan iktisadî daralmanın yanı sıra ülüş sisteminin getirdiği sistemsel sıkıntılar, toprak tasarrufu sisteminde belli zümrelerin (hanedan üyeleri, ulema, kabile reisleri) kazandıkları ayrıcalıklar hanedanlara karmaşa içerisinde bir ülke ve boş bir hazine sunmuştur. Mesela 17. asırda Buhara'yı ziyaret etmiş olan Rus seyyah Boris Pazuhin, Buhara devlet hazinesinin kabile güçlerine bağlı olduğunu ve düzensiz vergi bağışları yüzünden hazinenin sürekli boş olduğunu satırlarına taşımıştır (Nakaz Borisu i Semenu Pazuhinim, 1894: 61). Bu açıdan kendisini hissettiren siyasî ve iktisadî gerilemenin Buhara ve Hive hanedanlarını yeni arayışlara itmesi olağan görünmektedir. Vaha kuşağında yer alan ve bozkır coğrafyasına nazaran daha verimli olan Türkistan coğrafyasında kendine yeten bir iktisadî yapı ve üretim kültürünü devam ettirme daha kolay görünse de, bahsettiğimiz mevcut şartların zorlamasıyla, günü kurtarma adına gelişigüzel bir maddi girdi ihtiyacı, eski bir gelenek olan yağma kültürünü yeniden ortaya çıkarmıştır. Neticede yapısal bozukluğu bütünüyle çözebilecek, siyasî, ilmî, iktisadî olanakların neredeyse olmaması, bu coğrafya adına farklı bir çözüm yolunun da olmadığı anlamına gelmektedir. Öyle ki bu dönemde aşağıda da izah edileceği üzere yağma artık sadece boyların tazyikiyle değil, bizzat hanların da boşalan hazineleri doldurmak, yönetim ve halkın tepkisini azaltmak, özellikle hanlık askerî sisteminin en önemli parçası olan konargöçer Özbek kabileleri ve diğer askerî birliklerin maaşlarını karşılamak amacıyla mecbur kaldıkları bir yöntem olarak görünmektedir.

Maverâünnehr ve Harezmi Özbeklerinin Horasan'ı Yağma Bahaneleri ve Bölgeye Yapılan Yağma Akınları

Timurlu hâkimiyetine son vererek önce Maverâünnehr'i, sonrasında Harezmi ve Horasan'ın bir kısmını ele geçiren Özbekler, Timur'dan sonra Çağataylı coğrafyasının batısının yeni hâkimleriydi. Fakat Şibanîlerle aynı dönemde İran'da ortaya çıkan ve adı geçen coğrafyanın uzun vadede kaderini tayin edecek yeni siyasî yapılanma, Türk ve İslam coğrafyasında eskiden kalma bir rekabeti yeniden başlatacaktı. 16. asrın başında (1501) İran'da kurulan Safevî Devleti, benimsediği Şiî ideoloji ile Doğu ve Batı Türklüğü arasına bir set çekerek, Türk-İslam dünyası içerisindeki siyasî, iktisadî ve kültürel bağları yeniden şekillendirmiştir. Şah İsmail'in temelini attığı Şiî ideolojinin İslam Dünyası'nı parçalayacağı ve böylece endişesiyle hareket eden Sünnî İslam'ın temsilcileri, onlarla yapacağı mücadeleyi neticede temelde dinî bir vazife olarak görmekteydi. Nihayetinde Safevîlerin batısında yer alan, Sünnî İslam'ın ve Türk-İslam dünyasının o dönemdeki en büyük temsilcisi Osmanlılar, bu yeni güce ilk tepkiyi

gösteren güç olmakla beraber, Muhammed Şibanî Han önderliğindeki Özbekler de rekabete katılmaya oldukça istekli bir tavır takınmışlardı. Her ne kadar ideolojik sebepler ve İslam'a hizmet anlayışı ön planda olsa da, Özbeklerin Safevîlerle sınır bölgesi olan Horasan'a ilgileri asırlar boyu devam edecek bir yağma akını şekline bürünmüştür. Zeki Velidi Togan'ın da vurguladığı üzere, Muhammed Şibanî Han'dan itibaren en ünlü Özbek han ve sultanlarının Horasan'a yaptığı akınlar, genellikle fütuhât düşüncesi ile değil, yağma amacıyla vuku buluyordu. Horasan sınırından uzak olan Özbek sultanları dahi, bir kuvvet denemesi için Horasan'a gidiyordu (Togan, 1947: 124, 125). Başlangıçta Şîilere karşı girişilen mücadelelerin en azından Muhammed Şibanî Han zamanında ideolojik bir temelinin olduğu kesinlikle varsayılabilir. Fakat Özbek-Safevî rekabetinde devamında gerçekleşen Buhara ve Hive akınlarının gerçek sebeplerine bakıldığında iktisadî gerekçelerin daha ağır bastığı su götürmez bir gerçektir. Gerçekten de Horasan havalisi, tarımı, hayvancılığı, kervan yolları ve diğer taraftan sağladığı insan unsuru (köle) ile artık zayıf iktisadî yapının hâkim olduğu (ya da siyasî sebeplerden ötürü iç düzeni sağlanamamış) Türkistan için bir nefes alma sahası idi. Bu haliyle Horasan, Merkezî Asya'daki bozkırlı devletlerin zorunlu durumlarda müracaat ettikleri kuzey Çin'i anımsatmaktadır. Yalnız Horasan'ı yeni asırla birlikte sürekli bir yağma alanı haline getiren asıl bahane, artık bölgenin Şîî bir ideoloji ile yönetilmesi ve ahalisi olan çoğunluğu Fars unsur da Şîî olmasıdır. Zira İslam geleneğine göre, yağmadan sağlanan köle ve mal temininde İslam ülkeleri ve halklarının yer almaması, Horasan havalisinin Şîîleşmesiyle bu bölge adına değişime uğramıştır. Bunun nedeni ise Şîîliğin İslam çatısı altında bir mezhep olmasına rağmen, hem Sünnîliğin hem de Şîîliğin o devrin şartlarından ötürü birbirlerini Müslüman olarak tanımamasıdır⁸. O halde 16-19. asırlar arasında Özbek yağma akınları için çok önemli bir saha olan Horasan akınlarının dinî bir renk alarak gerçekleştirildiği ve bu haliyle dinî düşüncelerin bir bahaneye dönüştüğü gerçeğini göz ardı etmemek gerekir. Buhara ve Hive Özbek hanlarının Horasan yağmalarından elde ettiği ganimetlerden en kıymetlisi kuşkusuz kölelerdir. İslam inancına göre gayrimüslimlerin köle olması inancına rağmen mezhep çatışmalarından ötürü, Şîî unsurunun da köle olabileceğine dair görüşler, kabileler halinde yaşayan Türkmen yağmacılığının yanı sıra Türkistan hanlarının da ilgisini çekmiştir. Akınlar sırasında ele geçirilen

⁸ 19. asırda Türkistan coğrafyasını ziyaret etmiş seyyahlar, köleler ve köle ticareti üzerine yapmış oldukları gözlemlerde bu hususu satırlarına taşımışlardır. Türkistan sahasında faaliyet gösteren A. Burnes'ün ifadelerine göre, Sünnîlerin Şîîleri Müslüman olarak görmemelerinden ötürü onları köle yapmalarında sakınca yoktu (Burnes, 1834: C. I 282). Buhara'da bulunduğu süreçte bir köle pazarını ziyaret eden bir başka seyyah Schuyler, Buharalı bir mollaya, bir Müslümanı köle etmenin İslam'a aykırı olmasına rağmen neden bunu yaptıklarını sorduğunda molla, Şîîlerin Müslüman olarak görülmediğini ve onların kâfir olduğu cevabını vererek Şîîlerin köle olmasında bir sakınca olmadığı yönünde bir savunma yapmıştır. (Schuyler, 2007: 437).

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi Bölgelerinde...

kadın ve çocuk fertlerin de içinde bulunduğu köleler, sarayda hizmet vermelerinin yanı sıra Buhara ve Hive'nin köle pazarlarında satılmakta ve başta tarım olmak üzere Türkistan ahalisinin işlerini ele almaktaydı.⁹ Köleler dışında Horasan şehirlerinin hazineleri, tarım ürünleri ve hayvanları da ganimetler arasındaydı. Bu ganimetlerin askerlere doğrudan dağıtımı ve nakde dönüştürülmesi devleti rahatlatmakta, hanların iktidar ve şöhretlerini arttırmaktaydı.

Maverâünnehr Özbeklerinin Horasan akınları Muhammed Şibanî Han zamanında başlamış, hanın Safevîler elinde can vermesinden sonra I. Ubeydullah Han ve II. Abdullah Han devirleriyle devam etmiştir. Uluğ Han olmadan önce, babası Mahmud Han'ın merkezi Buhara'nın sultanı olan Ubeydullah Han, merkez Sermerkand'da uluğ han olan Köçkuncü (Küçüm) Han'dan bazen onay almasa da Horasan'a İskender Bey Münşi'nin bildirdiğine göre 12 yılda 6 sefer düzenlemiştir (İskender Bey Münşi, 2019: C. I, 57). Safevî-Özbek rekabetinin ilk yıllarında Şah İsmail-Babür ittifakına karşı Özbeklerin Maverâünnehr'de tutunmasını sağlayan Ubeydullah Han'ın belki de rekabetin çok şiddetli bir hal almasından dolayı dinî ve ideolojik sebeplerle bu akınları tertip ettiği söylenebilir. Fakat Münşi'nin Özbeklerin mağlup olduğu 1528 Cam savaşı

⁹Hanlıklar coğrafyasında köle nüfusunu sadece Fars köleler oluşturmuyordu. Türkistan şehirlerinde Farslardan sonra en çok bulunan köleler Rus kölelerdi. Fakat Rus köleler Hive ve Buhara Hanlıklarının bizzat kendileri tarafından esir edilmemektedir. Rusların Altınorda sahasındaki hanlıkları hâkimiyeti altına alarak Türkistan'a yaklaşması ve Rus toplumunun Türk topluluklarıyla meskûn bölgelerin yakınına yerleşmesi, neticede Rus sınır boyunda bulunan Karakalpak, Kazak vs. Türk topluluklarını yağma için cezbetmiştir. Rus köylerine yağma akınlarına bulunan bu toplulukların ele geçirdikleri Rus insan unsuru genellikle Türkistan'ın köle pazarlarında alıcısını bulmaktaydı. Çok azı savaş esiri olan Rus köleler kuşkusuz hanlık coğrafyasında en çok ilgi görenlerdi ve tarım işçiliğinin yanı sıra saray görevlileri ve ordu mensubu olarak da görev almaktaydılar. Özellikle Buhara Hanları kabiliyetli olduklarına inandıkları Rus köleleri muhafız birliği ve topçu birliklerinde görevlendirmeyi tercih etmekteydi. Mesela 17. asrın ortalarında bir Rus asker olarak Kazaklar tarafından esir alınan Buhara Hanlığı tarihinin önemli bir kaynağı olan Efremov, Buhara Emirliği'ne satılmış ve 1774'te dönemin hükümdarı Danyal Biy Atalık'a hediye edilmiştir. Buhara Emirliği'nin ilk profesyonel ordusu serbazî birliğini kuran Emir Nasrullah da birliğin ilk askerleri olarak daha ziyade Rus kölelere yönelmiştir. Diğer taraftan Rus kölelerin Türkistan'daki varlığı Rus Çarlığı'nın hanlıklarla diplomasisinde en çok gündeme getirdiği meselelerden biri olmuştur. 17. asırdan itibaren Türkistan'la diplomatik ve ticari ilişkileri geliştirmek için elçilik heyetlerini bölgeye yollayan çarlık, elçilerine Rus kölelerin serbest bırakılması için özel bir ödenek ayırmanın yanı sıra, hanları elçileri vasıtasıyla köleleri azat etmeleri için ikna etme çalışmış fakat istediği nihai sonucu Türkistan'ı işgal ettikten sonra köleliği kaldırarak almıştır. (Burton, 1998: 345-365; Ükten, 2018: 117-119; Ükten 2017: 141-150; Karakulak, 2020: 131-134; Seda Vurgun Yılmaz, 2014: 191-193; Doğan ve Aysel, 2016: 981-982).

hakkında verdiği bilgilere bakılırsa Ubeydullah Han'ın sadece kendi yurdundan Özbek sultanlarını değil, aynı zamanda Deşt-i Kıpçak, Otrar, Kalmuk, Kaşgar, Kırgız ve Kazak ellerinden dahi Türk, hatta Moğol topluluklarını ordusuna topladığını ve Han'ın sonraki seferlerinin genelinde de yağma unsurunun¹⁰ ön planda olduğunu görüyoruz (İskender Bey Münşi, 2019: C. I, 57-75). Burada asıl Özbek unsuru haricinde Maverâünnehr ve Fergana dışından Kazak, Kırgız ve Kıpçak unsurların Safevî-Özbek muharebelerine iştirak etmeleri de dikkat edilmesi gereken bir unsurdur. Bu noktada savaşların sadece bir mezhep savaşı ve savaşa katılan gayri Özbek unsurun da gazi veya şehitlik mertebesine ulaşmak için bu rekabetin içine girdiği düşüncesi mantıklı gelmemektedir. Dışarıdan akına gelen halkların çoğu esasında ganimeti düşünmektedir. Nitekim 16. asırda, Kafkasya ve Kıpçak bölgelerinde de ciddi bir buhranın yaşandığı da kaynaklara yansımıştır (Togan, 1947: C. I, 139). Ve bölgedeki Türk unsuru, Özbek-İran rekabeti boyunca Horasan akınlara ilgi göstermiş olmalıdır. Ubeydullah Han'ın Horasan akınlığında elde edilen ganimet, özellikle konargöçer Özbek kabilelerinin zenginleşmesine önemli bir katkı sağlamıştır (İvanov, 2020: 45-46).

Özbeklerde iç karışıklıkların sonra ermesinden sonra II. Abdullah Han'la başlayan yükseliş döneminde Horasan akınları kaldığı yerden devam etmiştir. Abdullah Han ve özellikle oğlu Abdülmumin Sultan'ın Horasan akınlığında, Ubeydullah Han devrindeki akınlara nazaran ateşli silahların da yardımıyla daha etkili olunmuş ve daha müspet sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca bu akınlara, bir yağma harekâtından öte fütihat hareketi olarak da ön plana çıkmıştır. Bu akınlarda Horasan'ın önemli şehirlerinden Herat, Meşhed, İsfereyin, Sebzar, Mezinan, Cacerim, Şağan Özbeklerin eline geçmiş ve önemli bir ganimet ele geçirilmiştir. Her ne kadar İskender Bey Münşi, Özbek askerlerinin acımasızlığından bahsetse de, Meşhed'deki yağmanın kısa bir süre sonra sona erdirildiğini ve (İslam hukukunda yeri olan) aman malı vermeleri koşuluyla ahalinin serbest bırakıldığını satırlarına taşımıştır. Aman malı vermeyen kimselerin de köle olarak Maverâünnehr'e götürüldüğü yine Safevî tarihçisi tarafından bildirilmektedir (İskender Bey Münşi, 2019: C. II/I, 47-49, 87-88). Buradan anlaşılacağı üzere Abdullah Han ve Abdülmumin Sultan'ın uzun süren seferlerinde, Maverâünnehr Özbeklerini uzun süre kalkındıracak mal ve insan unsurunun elde edildiği anlaşılmaktadır. Ele geçirilen köleler Türkistan'ın hanlıklar devrinde ilk köle pazarlarının da yavaş yavaş kurulmasını sağlamıştır. Fakat bu parlak zaferlerden sonra elden tekrar çıkacak Horasan, gelecekte Maverâünnehr Özbekleri adına neredeyse sadece yağma harekâtı işlevi görecektir. Nitekim Şibanî hanedanının sonra ermesinden sonra Safevîlere karşı güç dengesini kaybeden Maverâünnehr Özbeklerinin, Astrahanlılar hanedanı

¹⁰ Her ne kadar Safevî kaynakları yağmalarda el koyma ve Şiî kanı dökme gibi ifadeler kullansa da, bu ifadelerin dinî ve ideolojik sebeplerden ötürü abartılı bir üslupla aktarıldığına şüphe yoktur.

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi Bölgelerinde...

devriyle birlikte bazen düzensiz birliklerle gelişigüzel, bazen de hanlarının komutasında yağma akınlarında bulunarak ganimet elde etmeleri söz konusu olmuştur (İskender Bey Münşi, 2019: C. II/II, s. 480-482).

Maverâünnehr Özbekleri gibi Harezmi Özbekleri de hemen sınırlarında bulunan Horasan'a uzun vadede ilgisiz kalmamışlardır. Muhammed Şibanî Han'ı mağlup etmesinden sonra Şah İsmail'in, Harezmi'de kurduğu Şii egemenliğine karşı bir başkaldırı sonucunda kurulan Hive Hanlığı, 16. asır boyunca Maverâünnehr Özbeklerinin gölgesinde kalmıştır. Ubeydullah Han ve Abdullah Han gibi kabiliyetli ve şöhretli Buhara hanları, Safevîlere karşı alınan mağlubiyetten sonra bölünen Özbek Hanlığı'nı tekrar birleştirmek amacıyla Hive'ye akınlarda bulunarak kısa süreliğine de olsa hanlığı idareleri altına almayı başarmışlardır. Buhara saldırılarına karşı bazen Safevîlere yanaştığı olsa da Harezmi Özbekleri, İlbars Han'ın torunları zamanında Horasan'ı yağmalamaya başlamışlardır. Özellikle Ubeydullah Han'ın Harezmi'yi tehdit eden seferlerinden önce Buhara gibi Hive Hanlığı da, Şah İsmail'in ölümünden sonra düşüş yaşayan Safevî kontrolündeki Horasan topraklarını yağmalamıştır. (Gündoğdu, 2007: 54; İvanov, 2020: 46).

Hive hanlarından Avaniş Han'ın oğullarının Horasan akınları, Harezmi Özbeklerinin İran topraklarına yaptığı yağma seferleri arasında oldukça dikkat çekicidir. Han'ın (1537-1539) en büyük oğlu Din Muhammed Han, yönetmesi için kendisine tahsis edilmiş özellikle Türkmenlerce meskûn olan (Nesay ve Abiverd merkezli) Horasan'ı yönetirken, Horasan'ın Safevîlerde kalan kısmına yağma akınları tertip etmekten geri kalmamıştır. Bu haliyle Buhara merkezli kendi bölgesini yöneten ve Horasan'ı yağmalayan I. Ubeydullah Han'a benzer bir yönü bulunan Din Muhammed, diğer taraftan Horasan'ın en önemli merkezlerinden Merv'i, rakip Maverâünnehr Özbeklerinden koparıldıktan sonra han unvanını kullanmaya başlamış ve muhtemelen müstakil bir idare ortaya çıkarmıştır (Gündoğdu, 2007: 68-70; Ebulgazi Bahadır Han, 2010: 228, 249-250-252). Bu misal Maverâünnehr'de olduğu gibi Harezmi'de de Özbek hanlarının ülüş sistemiyle kendilerine tahsis edilmiş bölgelerde yarı bağımsız bir hayat yaşadıklarını göstermenin yanı sıra, Horasan akınları vasıtasıyla bölgesel yönetimlerin merkeze karşı finansal yönden denge sağlamaya çalıştıklarının göstergesidir. Nitekim Buhara Özbeklerinde de uluğ hanlığından önce Ubeydullah Han'ın Buhara merkezli, ya da Astrahanlılar devrinde siyasî otoritenin kaybolarak kabile reislerinin güçlendiği bir devirde ünlü atalık Yalantuş Bey'in, Horasan ve Babürlü topraklarına yaptığı akınlarla (İvanov, 2020: 56) yarı bağımsız hâkimiyetler kurmaları, yağma amaçlı seferlerin iktisadî bir araç olarak kullanıldığına güzel bir örnektir. Mesela Yalantuş Biy elde ettiği gelirlerle askerlerine maaş ödemekte ve Semerkand'da muhteşem medreseler inşa ettirmekteydi (Barthold, 1963: 271). Hive Hanlığı'nın Horasan hâkimi Din Muhammed Han ayrıca, Hive hâkimiyet sahasındaki itaat altına alınmış

Horasan'ın sakinleri Türkmenleri de doğru bir politikayla yönetimine ortak etmiş (Gündoğdu, 70; Ebulgazi Bahadır Han, 2010: 252-253), muhtemelen yağma seferlerine onları da alarak, ganimetten pay almalarını sağladığı gibi, vergi yükümlülüğü bulunan bu halkı iktisadî yönden rahatlatarak kendi yönetimine ısındırmayı hedeflemiştir. Nitekim Avaniş Han'ın bir diğer oğlu Ali Sultan'ın Horasan'ı yağma seferleri hakkında Şecere-i Türk'ten edindiğimiz ayrıntılar, bu görüşümüzü desteklemektedir. Ebulgazi Bahadır Han'ın eserinde vermiş olduğu bilgiye göre Nesay, Abyurt, Ürgenç, Hazaresp ve Kat civarına hâkim olan Ali Sultan da mevsimsel olarak Horasan'ı (Pil Köprüğü, Terşiz, Terbet, Cam, Hankurt, Carcu, Esterabad vs.) yağma etmekte idi. Bu akınlar sayesinde ordusunun sayısı 40.000'i bulan Ali Sultan, sefere katılan askerlerin adlarını da ordu defterine kaydetmekte ve onlara her yıl ulufe vermekte idi. Ulufeyi ödemek için Türkmenlerden alınan verginin kullanıldığını aktaran Ebulgazi Bahadır Han, eğer vergi yetişmezse, Ali Sultan'ın kalan açığı Horasan seferlerinden elde ettiği malların beşte birini askerlere bağışlamakla ödediği bilgisini vermektedir. (Ebulgazi Bahadır Han, 2010: 255-256). Ebulgazi Bahadır Han'ın vermiş olduğu bu bilgiler, Hiveli yöneticilerin kabile neferlerini orduya kazandırma ve onların maaşlarını düzenli bir şekilde ödeyebilmeleri için de yağma seferlerine müracaat ettiklerinin göstergesidir. Aynı uygulama aşağıda ayrıntısıyla değinileceği üzere Buhara emiri Şah Murad tarafından da denenmiştir.

17. 18. asırda Hivelilerin Horasan'a tertip ettikleri yağma akınlarında Ebulgazi Bahadır Han ve oğlu Anuşa'nın faaliyetleri önem arz etmektedir. Özellikle Anuşa Han'ın 1665'te Şîilerin kutsal şehri Meşhed'i ele geçirmesi ve Horasan bölgesine hâkim olması, Hive adına ciddi bir kazanç olmuştur. (Gündoğdu, 2007: 118). 18. asırda devam eden Horasan akınları içerisinde ise Şirgazi Han'ın yağma akınları özel bir yer tutmaktadır. Bu akınların nedeni Hive kaynaklarında Meşhed valisi Rüstem Ali Han Şumlu'nun Meşhed'deki Sünnî ahaliye zulmetmesi olarak gösterilir. Yine Türkmenlerden önemli bir askerî yardım alınan seferlerde Meşhed önce 1715, daha sonra Safevîlerin tekrar hâkimiyet kurmasından sonra 1717'de ikinci defa ele geçirilmiştir. Nişabur'un da yağmaya uğradığı seferlerin Hive'ye getirisi ise büyük olmuştur. Şîi ahali ağır bir fidye ödeyerek esir olmaktan kurtulabilmiş, askerler ise önemli miktarda ganimet elde edebilmişlerdir. Özellikle Firdevsü'l-İkbal'den anlaşıldığı kadarıyla sadece 1717 seferinde Şîi ahalden beş binden fazla köle Türkistan'a götürülmüştür. 1719-1720 ve 1735 yıllarında da tekrarlanan yağma seferlerinde Hiveliler Türkmenlerin de desteğiyle yine pek çok ganimet ve esiri berberinde Türkistan'a götürmüştür. (Şir Muhammed Mirab Munis, Muhammed Rıza Mirab Agehî, 1999: 56-57; Gündoğdu, 2007: 129-130; Alpargu-Çelik, 2009: 517, dipnot 20).

18. asrın başlarında İran'da Safevî hanedanının gücünü giderek yitirmesi Harezmi Özbeklerinin Horasan'da rahat faaliyet göstermelerinin elbette ki başlıca sebebi olarak görünmektedir. Fakat İran'da Safevîleri çökerten Afgan istilasına

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maveräünnehr ve Harezmi Bölgelelerinde...

son vererek yeni bir güç olarak ortaya çıkan Nadir Şah, Hivelilere, tertip ettikleri Horasan yağmalarının bedelini ağır bir şekilde ödetmiş ve hanlığı sükûta uğratmıştır. Başlangıçta Hive hanı İlbars'tan yağma akınlarında esir edilen Fars ahalinin teslimini isteyen Nadir Şah, talibinin sert bir şekilde reddedilmesi üzerine başlattığı harekâta Hive hanını da idam ederek Harezmi'e hâkim olmuştur. Harezmi'in Afşar hâkimiyetine girmesinden hemen sonra şah binlerce İranlı köleyi de azat etmiştir. (Alpargu-Çelik, 2009: 517-522; Boukhary, 1876: 47-49; Gündoğdu, 2007: 137-39).

Esasında Nadir Şah'ın Türkistan üzerine düşünceleri sadece Hive'yi değil, Harezmi Özbekleri gibi Horasan'ı yağmalayan Buhara Hanlığı'nı da kapsamaktaydı. Zira Buhara da o dönemde her ne kadar kendi iç meseleleri yüzünden zayıf görünse de, Horasan yağmalarından geri kalır değillerdi.¹¹ Başlangıçta Nadir Şah'ın oğlu Rızakulu'nun Türkistan'ı keşif seferi esnasında 1737'de Afşarlarla karşı karşıya gelen Buhara hanı Ebulfeyz, bu savaşta rakibine üstünlük kuramamıştı. Nadir Şah'ın gücünün farkında olan han, ona karşı ılımlı bir siyasetin olası bir istila tehlikesini önleyeceğini düşünerek Afşarlarla uzlaşmayı başarmıştı. Fakat devlette siyasî erki elinde bulunduran ilk şahıs olmasına rağmen, hanın, tesis ettiği barışı baskın Özbek kabilelerinin savaş isteğiyle koruyamaması burada dikkat çeken bir husus olarak görünmektedir. Yaklaşık 100000 kişilik bir ordu toplayabilen Özbek kabileleri atalık Hâkim Biy'in muhalefetine rağmen hanı ikna ederek, hanlığı ikinci bir savaşa sürüklemiştir (Mervi, 1374: C. II: 788-793). Kaynaklar her ne kadar Özbek kabilelerinin, ilk savaşta hayatını kaybeden kabile büyüklerinin intikamının alınması için hanı zorladığını yazsalar da, esas nedenin kabilelerin savaş ve ganimet isteği olduğuna şüphe yoktur. Zira Buhara Hanlığı'nın kendi içerisindeki karmaşada nüfuzunu korumak için sık sık karşı karşıya gelen kabileler için, onları bir araya getirecek ve kenetleyecek bir dış baskı, özellikle de bu baskının İran'dan gelmesi bulunmaz bir nimettir. Böylece içte yaşanan az karlı çıkar çatışmalarına nazaran, bütünleşmenin sağlanmasıyla daha geniş bir alanda daha geniş gelirler elde edilebilmesi kabileleri rahatlatacaktır. Hanlık tarihi boyunca hanlar, Özbek kabilelerini bir savaşta birleştirmek için büyük uğraşlar verirken Şiî ideolojiye karşı ordunun birden bire kenetlenmesi bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Neticede 1740 yılında bahsi geçen Çarbekr civarında gerçekleşen savaşta Nadir Şah'a kaybeden Buhara Hanlığı, onun idaresine girmekten kurtulamamıştır.

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi Maveräünnehr Özbeklerini oluşturan kabilelerin baskınlığına dair farklı kayıtlardan elde ettiğimiz başka bilgiler de, Özbek hanlarının onlara karşı nasıl bir tavır sergilemek veya siyaset geliştirmek

¹¹Mesela Sübhankulu Han, Hive tehlikesini savuşturur savuşturmaz, Harezmi seferleri tertip etmekten geri kalmamıştı (Muhammed Yusuf Münşî, 1956: 148; Hoca Semender Tirmizî, 1971: 126)

zorunda kaldıklarına dair ipucu sağlamaktadır. Bu noktada Osmanlı arşivlerinde karşımıza çıkan bir bilgi, Nadir Şah'ın vefatından sonra Buhara'da iktidarı ele geçiren Mangıtların üçüncü hükümdarı Şah Murad'ın, Özbek kabilelerini dizginlemede yaşadığı sorunu göstermesinin yanı sıra, buna karşı nasıl bir çare bulduğunun da ipucunu vermektedir:

(Sultan'a hitaben) “Herhalde duymuşsunuzdur ki dört tarafımız ehl-i küfür Özbekiye taifesi ile çevrilidir. Kendileri ile kafamız uyuşmayıp üçü dördü muhalefet eder. Onların fitnelerini söndürmek meşgalesi cihat ile uğraşmamıza vakit bırakmadı. Bunu da bilgilerinize arz ediyorum. Adı geçen taifede (Özbeklerde) nizam ve birlik olmadığından düşman ile savaşmak ve eşyalarını yağmalamak için emrimize itaat ederler. Fakat kimseye müdahale etmeyin desem, kimsenin malını almayın veya almışsanız geri verin desem kabul etmezler”... (Saray, 1994: 24).

Yukarıdaki ifadeler değerlendirildiğinde, Özbek kabilelerinin yeni hanedanın döneminde de merkeze karşı belirli koşullarda hizmet ettiklerini göstermektedir. Bu koşul da kendilerine gelir getirecek türde, yani yağma odaklı seferlere çıkılmasıdır. Kısacası bu ifadeler, Şibaniler ve Astrahanlılar döneminden kalma kabilelerle yaşanan sorunların Mangıtlar dönemine aynen intikal ettiğini göstermektedir. Dahası bu dönemde yönetimi ele alan Mangıt hanedanının Cingizli olmaması kabilelerin iktidara bağımlı daha da azaltan bir unsur olarak görünmektedir ki, buna karşı hanedanın kurucusu Muhammed Rahim Biy, orduyu oluşturan kabile unsurunu, itaati sağlamak adına artık yalnızca Mangıt kabilesi askerlerinden oluşturmaya özen göstermiştir. (Holzwarth 2015: 296; Ükten 2018: 73). Fakat Şah Murad, yeni bir uygulamayı hayata geçirerek diğer Özbek kabilelerini de orduya kazandırmayı hedeflemiştir.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra Zendlerin İran'da iktidarı tekrar ele geçirmeleri, adı geçen coğrafya adına istikrarsızlığı kuşkusuz arttırmıştır. Kaçar hanedanının iktidara geliş sürecindeki karmaşada Buhara'da iktidarda bulunan Şah Murad (1785-1800), süreci iyi değerlendirerek öncülü Buhara hükümdarları gibi iç meseleleri Horasan'a yağma akınlarında bulunarak kapatmayı hedeflemiştir. Bu noktada Şah'ın özellikle Meşhed şehri üzerine yaptığı akınlar dikkat çekicidir. Şah Murad, Horasan'ın farklı şehirlerinden elde edilen ganimeti sefere katılan askerleri arasında eşit bir şekilde dağıtmaya özen göstermiştir. Holzwarth'un konu üzerinde yaptığı araştırmalara göre, muhalif Özbek kabileleri bu seferlere dinî cazibeyle davet edilmekte, belirli aralıklara yapılan seferlerde ganimetten pay alarak orduya ısındırılmaktaydı. Devam eden süreçte ise orduya kazandırılan Özbek kabile neferleri, İslamî bir unvan olan gazi ıstılahıyla ordu defterlerine kaydedilerek maaşlı askerlere dönüşmekteydi. (Holzworth, 2018: 311-314). Burada sergüzeşt Özbek kabile askerlerinin zamanla gazi unvanını

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maveräünnehr ve Harez m Bölgelerinde...

almaları dikkate değer bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Neticede dinî cazibeyle desteklenen yağma amaçlı seferler sayesinde Mangıtların ilk iki hükümdarı Rahim Biy ve Dayal Biy zamanındaki küçük çaplı ordu, Şah Murad zamanında sayıca genişlemeye başlamıştır. Çingizli soyundan gelmemeleri neticesinde Buhara'nın doğal sınırlarındaki kabileleri itaat altına alma uğraşındaki Mangıt emirleri, bir yandan seyid soylarına vurgu yaparken, bu örnekte de olduğu üzere sınırında bulunan Şiî İran'ın varlığını kullanmaktan geri kalmamışlardır.

Hive Hanlığı'nın Buhara Hanlığı'na Karşı Gerçekleştirdiği Yağma Akınları

İdeolojik rekabetin de tetiklemesiyle Türkistan Hanlıklarının Horasan'a akınları, Yeni Çağ'da artan yağma geleneğinin dikkate değer bir tarafı olsa da, aynı dönem içerisinde hanlıkların birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri yağma teşebbüsleri de ilgi çekicidir. Hive Hanlığı'nın kurulmasıyla başlayan rekabette I. Ubeydullah Han, II. Abdullah Han gibi Buhara hanları döneminde Buhara'nın Hive'ye karşı üstünlüğü olsa da 17. asırda yaşanan rekabette, daha ziyade Hive'nin yağmaya dönük seferleri daha baskındır. Aynı millet ve inanca, hatta mezhebe mensup olan iki devleti karşı karşıya getiren mesele ise haliyle ne dinî ne de ideolojiktir. 16. asırda Buhara hanları Ubeydullah Han ve Abdullah Han'ın¹² Özbekleri birleştirmeye dönük Harez m seferlerini hariç tutmamız gerekirse, 17. asırdaki Ebulgazi Bahadır Han ve oğlu Anuşa Han'ın Maveräünnehr seferleri temelinde yağmaya dönüktür. Bu hususta Togan'ın görüşleri dikkate değerdir:

“Harez m Özbekleri 17. asırda (Arab Muhammed Han, Ebulgazi Bahadır Han, İsfendiyar Han ve Anuşa Han) eşkıyavari bir hayat sürmüştür. Yaptıkları iş İran ve Buhara akınlardan ibaretti. Haremz'e yerleşen Özbeklerde Özboy kurulduktan sonra Harez m'e göçüp gelen Türkmenler arasında daha o zaman toprak kavgası başlamıştı. Gençliğini İran'da geçiren istidatlı Ebulgazi ve Anuşa, Türk tarihine mühim eserler bıraksa da ikisi de kervan basar, Buhara hanının herhangi bir tarafta seferde bulunmasından istifade ederek, Buhara topraklarını istila ederlerdi. Bunlar şehirli Buharalıları kadın gibi görürler askerlik hususunda kati olarak onlara ehemmiyet vermezlerdi” (Togan, 1947: 155).

Bizim yukarıda bahsettiğimiz siyasî ve iktisadî meseleler ve Togan'ın da dikkat çektiği üzere, Harez m'de toprak çekişmelerinin de etkili olduğu karmaşada, Hive hanlarının iç karışıklıkları önlemek adına İran'ın dışında Buhara'yı da yağmalamaları söz konusu olmuştur. Burada asıl dikkat çeken husus

¹² Abdullah Han'ın Harez m seferi, Harez m coğrafyasında kervanlarının yağmalanması olarak görünmektedir.

ise, İran'a akınlar düzenlendiğinde dinî ve ideolojik sebepler sunulurken, Maverâünnehr'e yağma seferlerinde hanların kültürel farklıları bahane göstermeleridir. Nitekim Buhara Hanlığı'nı siyasî ve kültürel manada etkileyen Tacik unsurun da varlığı, Harezmi Özbeklerini şehirleşmiş olarak gördükleri Buharalılarla aşağılama hususunda etkilemiş olmalıdır. Aynı şekilde Fergana Özbekleri ve Kırgızlar arasındaki kültürel farklılıkların da iki toplum arasında süregelen rekabet ve çatışmanın sebebi olduğunu burada hatırlatmak gerekir.

17. asrın ortalarında başlayan Ebulgazi Bahadır Han ve oğlu Anuşa Han'ın Buhara seferleri incelendiğinde bu seferlerin Buhara Hanlığı'nı siyasî ve iktisadî olarak ağır bir şekilde etkilediği söylenebilir. Şecere-i Türk'ten aldığımız bilgilere göre Buhara Hanlığı'nın Belh hâkimi Sübhankulu Han'ın, kardeşi Abdulaziz Han'a karşı isyanında yardım istemesi ve Abdullah Han'ın Harezmi seferi sırasında döktüğü kanın intikamını almak için harekete geçen Ebulgazi Bahadır Han, 1653 yılında başladığı Maverâünnehr seferlerinde Buhara çevresi, Karakul, Çarcu, Verdanze şehirlerini kapsayan alanda faaliyet göstermiş, eserinde verilen ayrıntılara göre Maverâünnehr halkı da dâhil pek çok ganimet ve esirle Ürgenç'e dönmüştür. (Ebulgazi Bahadır Han, 2010: 331-334). Tezkire-i Mukim Hani'nin yazarı Muhammed Yusuf Münşi'nin ifadesine göre Buhara Hanlığı topraklarına toplamda 18 yağma akını düzenleyen (Muhammed Yusuf Münşi, 1956: 103) Han'ın, 1661 yılında Buhara'ya yapmış olduğu son seferin kendi eserindeki ayrıntıları ise dikkat çekicidir. Buhara hanı Abdulaziz'in Semerkand'da olduğu bir süreçte cereyan eden seferde Ebulgazi Bahadır Han, kale önüne kadar gelmesine rağmen Buhara'yı teslim almamıştır. Han'ın, imkânı varken kaleyi almamasının sebebi ise, Abdulaziz Han'ın Buhara'da olamamasına ve az bir asker ve kadının bulunduğu kaleyi almanın kendisini küçük düşüreceğine bağlanmaktadır. Neticede Han, yine bol ganimet ve esirle yurduna dönmüştür (Ebulgazi Bahadır Han, 2010: 335). Esasında Ebulgazi'nin şartlar uygunken Buhara'yı teslim almaması farklı yorumlanabilir. Her şeyden önce Han, fütuhât duygusuyla hareket edip Buhara Hanlığı'nı kendisine bağlamanın kolay olmadığını bilmektedir. Buhara şehri teslim alınsa dahi Maverâünnehr'de kalıcı olmanın zorluğu ortadadır. Bu durumda Han'ın ağır bir yükün altına girmek yerine Maverâünnehr'in nimetlerinden yağma akınlarıyla yararlanması onun adına mantıklı görünmektedir. Eserin aynı yerinde yazarın¹³ "Yaşım altmışa dayandı, şimdiden sonra Müslüman'a dokunmanın anlamı yoktur. Bu sebeple kavga meydana gelip savaştıkça Tanrı daima galip etti. Artık kalan ömrümü Tanrı'ya ibadetle, Kızılbaş ve Kalmuklarla gazaya sarf edeceğim diyerek padişahlığı oğluna terk ile tövbe etti ve Maverâünnehr'e elçi gönderip Abdulaziz Han'la barıştı" (Ebulgazi Bahadır Han, 2010: 335) ifadeleri de aslında Hivelilerin Buhara'ya karşı yaptıkları yağma amaçlı seferlerinin inanç ve kültürlerine aykırı

¹³ Şecere-i Türk, Ebulgazi Bahadır Han'ın hastalanmasından ötürü oğulları tarafından tamamlanmıştır. Bu kısım da eserin sonraki yazarına aittir.

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi Bölgelerinde...

olduğunu kabul ettiklerini göstermektedir. Bu durumda hanlıkların birbirlerini yağma teşebbüslerini de Türkmenlerin aynı asırlarda köle elde etmek için yaptığı baskınlardaki mecburiyeti ile aynı görmek yerinde olacaktır.

Ebulgazi Bahadır Han'ın ölümünden sonra yerine geçen Anuşa Han zamanında da Hive Hanlığı'nın Buhara topraklarına yağma amaçlı seferleri hız kaybetmeden devam etmiştir. Başlangıçta babasının sağladığı barışa riayet eden Anuşa Han, bir süre sonra Buhara hanı Abdulaziz'in Hive topraklarına kastetmesi ve Buhara'nın Belh hâkimi şehzadesi Sübhankulu Han'ın babası Abdulaziz'e karşı kendisini Maverâünnehr seferine teşvik etmesi üzerine 1663'te harekete geçerek, ilk seferinde Maverâünnehr Özbeklerinin merkezi Buhara'yı ve Semerkand'ı dahi bir süreliğine ele geçirmiştir. Abdulaziz'in Hivelileri topraklarından defetmesinden sonra, bu kez 1685 yılında Maverâünnehr'e harekete geçen Anuşa Han, yine hanlığın önemli merkezlerini yağmalamıştır. Hive saldırısı karşısında çaresiz kalan dönemin Buhara hanı Sübhankulu, Badahşan hâkimi emiri Mahmud Biy Atalık'ın desteği sayesinde Anuşa'yı ülkesinden kovabilmiştir. Anuşa Han'ın ölümünden sonra Hive tahtına geçen İrnak Han da Maverâünnehr yağmalarına devam etmiştir. Sübhankulu'nun Horasan yağmasında olması fırsat bilen İrnak, Buhara önlerine kadar gelerek yapma harekâtında bulunmuş, Buhara adına bu tehlike de yine Badahşan hâkimi Mahmud Biy Atalık tarafından sonlandırılmıştır (Muhammed Yusuf Münşi, 1956: 124-125, 145-152; Hoca Semender Tirmizî, 1971: 89-94, 98-111, 126-148).

Hive ve Buhara hanlıklarının birbirlerine karşı gerçekleştirdikleri akınlarda hanları sefere teşvik eden en önemli unsurlardan birinin de her iki hanlığın şehzade ve emirlerinin menfaatleri doğrultusunda rakip hanlığı sefer için kışkırtmaları veya ülke yağma altında iken, kendi hanlarının yanlarında olmak yerine karmaşayı fırsata çevirerek isyan çıkarmalarıdır. Nitekim Sübhankulu'nun ağabeyini tahttan indirmek için Anuşa'yı teşviki veya han olmasından sonra Sübhankulu'nun, Anuşa Maverâünnehr'de faaliyet gösterirken kendi kabile liderlerinin muhalefeti yüzünden çaresiz kalarak Mahmud Biy'e (çeşitli tavizler vererek) sığınması, hanlıkların feodal çekişmeler yüzünden kendi sınırlarını koruyamadıklarını göstergesi açısından da önemlidir.

Hive ve Buhara arasındaki yağma amaçlı seferlerin aralıklarla 18. ve 19. asırlarda da devam ettiğini görmekteyiz. Özellikle 19. asırda Buhara hükümdarı Emir Haydar döneminde Hive'nin, Hokand Hanlığı'nı da yanına alarak gerçekleştirdiği akınlara, Maverâünnehr Özbeklerini ciddi bir şekilde yıpratmıştır (Mirza Şems Buharayî, 1998: 73-77). Emir Haydar'ın oğlu Nasrullah'ın intikam amaçlı seferlerinin de Harezmi Özbeklerine ciddi bir zarar verdiği ortadadır (Zafername-i Hüsrevî, 1377: 204-208). Kaynaklarda çoğunlukla detay verilmese de asırlar süren yağma teşebbüslerinde her iki hanlığında birbirlerini yıpratıldığı,

yağmayı yapan tarafın ise elde ettiği ganimetle malî rahatlama yaşadığı bir gerçektir.

Yağma Kavramının Dönüşümü: Kervanlardan ve Elçilik Heyetlerinden Temin Edilen “Hediyeler”

Türkistan’da yağma faaliyetlerinin, sadece hanların oluşturdukları birliklerle komşu İran’a veya birbirlerine akınlar yapmalarından ibaret olmadığı açıktır. Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Togan’ın özellikle vurguladığı coğrafi keşiflerle başlayan süreç veya Barthold’un vurguladığı Özbeklerdeki adem-i merkezîyetçi anlayış, Türkistan’ın ticaret hacmini azaltmıştır. Çok merkezli siyasî kültür yüzünden kervanların ticaret yollarında duraklamak zorunda olması, İngiliz ve özellikle de Rusların oluşturmaya çalıştığı Türkistan’ı kapsayan kuzey-güney yönlü yeni ticaret rotasını olumsuz yönde etkilemiştir. Türkistan’dan geçen kervanlar belirli merkezlerde durdukça hediye adıyla mallarının bir kısmını bırakmak zorunda kalmışlardır. Nitekim Osmanlı denizcisi Seydi Ali Reis’ten, İngiliz seyyah Jenkinson’a veya 16. ve 19. asırlar boyunca hanlıkları ziyaret etmiş Rus elçi veya tacirlerin seyahat notlarına bakıldığında, Hiveli ve Buharalı yöneticilerin, yönetmiş oldukları merkezlerde elçilik heyeti veya kervanlardan hediye talepleri veya geçen kervanlardan gümrük vergisi talepleri alışlagelmiş bir olgudur. Hatta Hiveli han veya sultanlar gümrük vergisi almakla uğraşmak yerine bir bahane ile veya bahanesiz kervanları yağmalamaktan da kendilerini alamamıştır (Togan, 1947: 185).

Netice itibarıyla ticaretin gelişiminde merkezîyetçilik ve kervan yollarının güvenliği önemli bir husus iken, feodalleşen Türkistan’da hanlar veya sultanlar ticarî istikrarın sağlanmasına ehemmiyet vermek yerine kervanlardan veya elçilik heyetinden elde edecekleri kısa vadeli emtialarla ilgilenmekteydi. Osmanlı ülkesine Türkistan yoluyla ulaşmak isteyen Seydi Ali Reis, Buhara topraklarına girdiğinde elindeki tüfekleri ve çeşitli ürünleri hediye olarak hanlara neredeyse zorla bırakmak zorunda kalmıştı (Seydi Ali Reis: 89-95: Togan, 1947: 186). II. Abdullah Han’ın Harezmi seferinin temel sebebi, kendi ülkesine gelen Osmanlı elçisi Piyale Paşa’nın ve Maveraünnehr hacı ve kervan kafilesinin soyulması meselesidir. (Gündoğdu, 2007: 84-85; Togan, 1947: 186) 17. asrın ilk çeyreğinde Türkistan Hanlıkları ile ilişkileri geliştirmek isteyen Rus Çarlığı’nın Buhara Hanlığı’na gönderdiği Hohlov (1820), beraberindeki malları Rusya’ya geri dönüş yolunda Hive topraklarından geçerken Hiveli yöneticilere bırakmak zorunda kalmıştır. Abeş ve İlbars Hanların babaları Arab Muhammed Han’a karşı isyanları sırasında vuku bulan bu hadise için Hohlov, her iki han tarafından Hive’den güvenli geçiş için kendisine söz verildiği fakat buna rağmen Hive topraklarına girdiğinde kafilesinden zorla vergi alındığı ifadelerini kullanmıştır.

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harez m Bölgelerinde...

(Sbornik Knyazya Hilkova, 1879: 406-420; Ükten, 2017: 145)¹⁴. Ebulgazi Bahadır Han, 1646 senesinde bizzat kendisi Rus kervanlarını yağmalayıp önemli bir ganimet elde etmiştir (Togan, 1947: 185). Hohlov'dan yaklaşık elli yıl sonra Buhara'ya gelen Rus elçiler Pazuhin Kardeşler de yine Hive topraklarında ve Buhara Hanlığı içerisinde mallarının önemli bir kısmını hediye olarak bırakmak zorunda kalmışlardır. (Nakaz Borisu i Semenu Pazuhinım, 1894: 71; Ükten, 2017: 147; Türker, 2020: 104). Bu örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla hanlık yöneticileri ticari faaliyetlerin gelişimini veya devlet menfaatlerini pek dikkate almamışlardır.

Sonuç

Özbeklerin Türkistan coğrafyasına yerleştiği 16. asır başları, küresel gelişmeler ve siyasî kültürdeki değişimlerden ötürü düşüş dönemi olarak kabul edilmektedir. Türkistan ticaret yollarının eskiye nazaran azalan önemi, bu yollarda asayişin sağlanamaması ve gümrük vergilerinin artması gibi sebepler bölge için önemli bir gelir kaynağı olan ticaretten elde edilen kârı azaltmıştır. Diğer taraftan Özbeklerdeki adem-i merkezîyetçi anlayış ve kabile asabiyetinin güçlü olması, Türkistan yöneticilerini hazinelerini doldurmak için yeni arayışlara itmiştir. Türk tarihide zorunlu sebeplere dayanan yağma kültürü, 16. asırdan itibaren artık sadece bir merkeze bağlı olmayan Türk boy ve kabilelerinin başvurduğu bir yöntem değil, bizzat hükümdarlar tarafından desteklenen bir malî kalkınma aracına dönüşmüştür. Türkistan Hanlıklarının yağma seferleri ekseriyetle saldırmak için bahanelerinin bulundu Horasan üzerine olmuştur. Zira bölgedeki Şîî nüfusun mallarının yağmalanması veya köle edilmeleri düşüncelerine uygundur. Diğer taraftan aynı milletin ve ideolojinin parçaları hanlıklar farklı kültürel meseleleri bahane ederek, inanç ve adetlerine uygun olmadıklarını zaman zaman kaynaklarda itiraf etseler de birbirlerine karşı yağma akınlarında bulunmak durumunda kalmışlardır. Bu durum elbette ki haklı gerekçelere de dayanmaktadır. Zira siyasî istikrarı bir türlü sağlayamayan ve sağlaması mümkün görünmeyen hanlar, halk ve yönetim nezdinde meşruiyetini kaybetmemek ve devletlerinin bir nevi yıkılmasını görmemek adına yağma akınlarına mecbur kalmıştır. Askerî birliklere maaş sağlama, hazineye nakdî ve aynı girdi sağlama ve köle ticaretiyle geçinen halk ve kabileleri bu ticarete teşvik ederek onları merkeze ısındırma, yağma akınlarında Türkistan hükümdarlarının elde ettiği kazanımlar olmuştur. Harez m, Maverâünnehr ve Horasan üçgeninde cereyan eden ve onlarca yıl devam eden yağma akınlarının bu bölgelerde önemli oranda can ve mal kaybına sebep olduğu şüphesizdir. Fakat hanlıkların da kendi geleceklerini garanti altına almaları için bu akınlar gerekli olmuştur. Neticede günümüzden bir iki asır öncesine kadar bütün dünyada var olan, hatta gelişmiş toplumlarda dahi milli ve kültürel bahanelerle ortaya çıkan yağma kültürünü,

¹⁴ Ayrıca bkz. Türker, 2020: 104.

sadece Türkistan'a özgü bir gelenek olarak kabul etmekten ziyade bu devirde zorunlu bir gelenek olarak görmek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Kaynakça

- Abduraimov, M. A. (1966). *Oçerki agrarnih otnoşeniy v Buharskom Hanstve v XVI pervoy polovine XIX veka*. Cilt I, II. İzdatelstvo "Fan" UzSSR.
- Alpargu, M. ve Çelik, M. B., (2009). Nadir Şah'ın Batı Türkistan seferi ve sonuçları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt 29. 511-530.
- Alpargu, M.. (2002). Türkistan Hanlıkları. *Türkler*. Cilt XVIII. Yeni Türkiye Yayınları.
- Barthold, V. V. (1963). Uzbetskie Hanstva. *Akademik Barthold Soçinenia*, Cilt II/I. İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı. 268-292
- Barthold, V. V. (2019). *Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*. (Çev. Ragıp Hulusi Özdem). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Burnes, A. (1834). *Travels into Bokhara; being the account of a journey from India to Cabool, Tartary and Persia*, Cilt II.
- Burton, A. (1998). Russian slaves in seventeenth-century Bukhara. İçinde Tourai Atabaki and John O' Kane (Eds.), *Post Soviet Central Asia*. (ss. 345-365).
- Dickson, M. B. (1960). Uzbek dynastic theory in the sixteenth century. *Trudy XXV-oga Mejdunarodnogo Kongressa Vostokavedov* 3.
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2016). XIX. yüzyılda Türkistan (Orta Asya) Türk topluluklarında kölelik ve köle ticareti, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 15 (3). 971-986. <https://doi.org/10.21547/jss.256705>
- Doğan, O. ve Erdoğan, A. (2017). *Batı Türkistan Hanlıkları (kuruluştan yıkılışa)*. Berikan Yayınevi.
- Ebulgazi Bahadır Han. (2010). *Türk şeceresi Türk'ün soy ağacı*. (Çev. Doktor Rıza Nur). İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Cihan, C. (2010). *XIX. yüzyıl seyyahlarına göre Hazar ötesi Türkmenleri (sosyal, iktisadi ve kültürel durum)*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Gazi Üniversitesi.

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi Bölgelerinde...

- Golden, P. (2015). *Dünya tarihinde Orta Asya*. (Çev. Yahya Kemal Taştan). Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. Y. (2018). *Türk kültürünün ana hatları*. Berikan Yayınevi.
- Gumilev, L. N. (2003). *Eski Türkler*. (Çev. Ahsen Batur). Selenge Yayınları.
- Gündoğdu, A. (2007). *Hive Hanlığı tarihi (Yadigar Şibanileri Devri: 1512-1740)*. Tutubay Yayınları.
- Gündoğdu, A. (2015). Türklerde devlet. İçinde İhsan Çapcıoğlu ve Hayati Beşirli (Eds.), *Türk Kültürü El Kitabı* (ss. 303-325). Grafiker Yayınları.
- Hoca Semender Tirmizî. (1971). *Dasturu'l-mülûk (nazidanie gosudaryami)*. (Faksimile Stareyşey Rukopisi Perevod s Persidskogo, Predislovne, Primeçaniya i Ukazateli M. A. Salahetdinovoy). İzdatel'stvo Nauka.
- Holzwarth, W. Bukharan armies and Uzbek military power, 1670–1870: coping with the legacy of a nomadic conquest, İçinde Kurt Franz ve Wolfgang Holzwarth (eds.), *Nomad Military Power in Iran and Adjacent Areas in the Islamic Period* (ss. 273-354).
- İskender Bey Münşi-yi Türkmen. (2019). *Tarih-i alem ara-yı Abbasi*. (Çev. Ali Genceli). Cilt II/1. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İvanov, P. P. (2020). *Orta Asya tarihi üzerine denemeler*. (Çev. Sümeyra Ünal). Selenge Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2011). *Türk milli kültürü*. Ötüken Neşriyat.
- Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve dış dünya*. (Çev. Ömer Suveren). Doğu Kütüphanesi.
- Karakulak, M. (2020). *Türkistan'da efendiler ve köleler*. Kronik Yayınları.
- Kılıç, N. (1999). *Siyasî kültürde değişim: Şeybani Han ve Özbek siyasal oluşumu (1500-1510)*, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Macit, A. (2016). *Şeybânî Özbek Hanlığı siyasî, idârî, askerî ve iktisadî yapı*. İlem Kitaplığı, Nobel Yayınları.
- Mir Abdoul Kerim Boukhary. (1876). *Histoire de L'Asie centrale (Afghanistan, Boukhara, Khiva and Khoqand)*. (Fransızcaya Çev. Charles Schefer).

- Mir Muhammed Emini Buharî. (1957). *Ubeydulla-name*. (Perevod s Tadjikskogo s Primeçaniyami Çlena-Korrespondenta Akademii Nauk UzSSR Professora A. A. Semenova). İzdatelstvo Akademii Nauk UzSSR.
- Mirza Şems Buharayı. (1998). *Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar (der şerh-i hükümrân-ı Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hoca der Kaşgar)*. (ed. Muhammed Ekber Aşık). Miras-ı Mektub.
- Muhammed Yusuf Münşî. (1956). *Mukim-Hanskaya istoriya*, (Perevod s Tadjikskogo, Predislovie, Primeçaniya i Ukazateli Professora A. A. Semenova). İzdatelstvo Akademi Nauk UzSSR.
- Nakaz Borisu i Semenu Pazuhinım, poslannım v Buharu, Belh i Yurgenç 1669 (1894). (Red.: A. N. Truvorova), *Ruskaya İstoriçeskaya Biblioteka*, 15 (ss. 1-91). Arheografiçeskoy Kommissii.
- Rene, G. (1999). *Bozkır imparatorluğu: Attila Cengiz Han Timur*. (Çev. Reşat Uzmen). Ötüken Neşriyat.
- Roux, J. P. (2014). *Orta Asya tarih ve uygarlık*. (Çev. Lale Arslan Özcan). Kabcacı Yayıncılık.
- Saray, M. (1994). *Rus işgali devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasî münasebetler (1775–1875)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sbornik Knyazyia Hilkoia*. (1879).
- Schuyler, E. (2007). *Türkistan: Batı Türkistan, Hokand, Buhara ve Kulca seyahat notları*. (Çev. Firdevs Çetin, Halil Çetin). Paradigma Yayınları.
- Seydi Ali Reis. *Mir'at-ül memalik (ülkelerin aynası)*. (haz. Necdet Akyıldız). Tercuman 1001 Temel Eser.
- Şir Muhammed Mirab Munis, Muhammed Rıza Mirab Agehî. (1999). *Firdaws al-iqbal: history of Khoresm*. (translated from Chaghatay and Annotated by Yuri Bregel). Brill.
- Taşagıl, A. (2016). *Ergenekon'dan kağanlığa Türk model devleti Gök Türkler*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Taşagıl, A. (2016). *Kök Tengri'nin çocukları*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

S.S.Ükten 16-18. Asırlarda Maverâünnehr ve Harezmi Bölgelerinde...

- Togan, Z. V. (1947). *Bugünkü Türkleri (Türkistan) ve yakın tarihi*. Arkadaş, İbrahim Horoz ve Güven Basımevleri.
- Turan, O. İktâ, *İslam Ansiklopedisi*. Cilt V/II. (ss. 949-959). Milli Eğitim Basımevi.
- Türker, Ö. (2020). Keşfetmek ve tanımlamak: 17. ve 18. yüzyıl Rus seyyahlarına göre Buhara, *Seyyahların İzinde Türkistan*. İçinde Mustafa Gökçe (Ed.). Pegem Akademi. <https://doi.org/10.14527/9786050370362>
- Ükten, S. S. (2017). 16-18. asırlarda Buhara Hanlığı'na gelen Batılı seyyahlar ve seyahatnameleri, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2). 137-164. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.371461>
- Ükten, S. S. (2018). *Buhara Hanlığı'nın askerî teşkilatı (1500-1868)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yereli, A. B. (2010, Mayıs 26-29). Yağma kültürüyle üretim kültürü arasında Türklerin devlet ideali, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*. C. I. <http://www.turkiyat.hacettepe.edu.tr/kitap/OrhonBildirilerKitabiCilt1.pdf>
- Yılmaz Vurgun, S. (2014). XIX. yüzyılda Türkistan'da kölelik, çapul ve yağma, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. XIV/1. 179-196.
- Zafername-i hüsvî: şerh-i hükümvâ-yi Seyyid Emir Nasrullah Bahadır Sultan bin Haydar (H. 1242-1277) der Buhara ve Semerkand*. (1377). (ed. Menuçehr Setudeh). Ayine-i Miras.